Henry

Kissinger

DIPLOMAȚIA

„...o carte strălucită, controversată şi foarte incisivă“

Henry Kissinger

DIPLOMAȚIA

IPLOMACY
:nry Kissinger
)pyright © Henry Kissinger, 1994

IPLOMAȚIA
enry Kissinger
)pyright © 1998, 2002, 2003, 2007 by **BIC ALL**
'aducere: Mircea Ștefancu – cap. 1-6, 15-31, note; Radu Paraschivescu – cap. 7-14

)ate drepturile asupra prezentei ediții aparțin Editurii **BIC ALL.**
icio parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a editurii.
repturile de distribuție în străinătate aparțin în exclusivitate editurii.
ll rights reserved.
he distribution of this book outside Romania, without the written permission
f **BIC ALL** is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
KISSINGER, HENRY
Diplomația/Henry Kissinger; trad.: Mircea Ștefancu, Radu Paraschivescu; Ed. a II-a; București; **BIC ALL**, 2007
Bibliogr.
Index
ISBN 978-973-571-761-2

I. Ștefancu, Mircea (trad.)
II. Paraschivescu, Radu (trad.)

341.7(100)"16/..."
94(100)"16/..."

Editura **BIC ALL**:
Departamentul distribuție:
Comenzi la:
URL:

Redactor:
Copertă:

Printed in Abagar, Bulgaria
Tel.: + 359 62 64 39 36
Fax: + 359 62 64 69 93
e-mail: abagar@dir.bg

B-dul Constructorilor nr. 20 A, et. 3,
sector 6, cod 060512 – București
Tel.: 402 26 00
Fax: 402 26 10
Tel.: 402 26 30, 402 26 34
comenzi@all.ro
www.all.ro

Simona Ceaușu
Alex. Novac

Henry Kissinger
DIPLOMAȚIA

Traducere de Mircea Ştefancu şi Raḍu Paraschivescu

ALL

Bărbaţilor şi femeilor din Serviciul de Externe al Statelor Unite ale Americii, al căror profesionalism şi dăruire susţin diplomaţia americană.

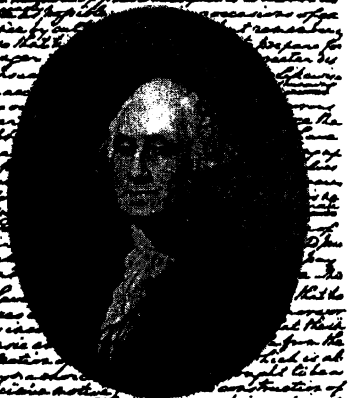

Cuprins

1 Noua ordine mondială 15
2 Regula jocului: Theodore Roosevelt sau Woodrow Wilson 25
3 De la universalitate la echilibru: Richelieu, Wilhelm de Orania şi Pitt 48
4 Concertul Europei: Marea Britanie, Austria şi Rusia 67
5 Doi revoluţionari: Napoleon al III-lea şi Bismarck 88
6 *Realpolitik* se răzbună 117
7 O maşinărie a Judecăţii de Apoi politice: diplomaţia europeană înaintea primului război mondial 142
8 În vâltoare: maşinăria Judecăţii de Apoi militare 173
9 Noua faţă a diplomaţiei: Wilson şi Tratatul de la Versailles 188
10 Dilema învingătorilor 213
11 Stresemann şi revirimentul învinşilor 231
12 Sfârşitul iluziei: Hitler şi distrugerea ordinii de la Versailles 251
13 Bazarul lui Stalin 292
14 Pactul sovieto-nazist 308
15 America revine în arenă: Franklin Delano Roosevelt 325
16 Trei modalităţi de abordare a păcii: Roosevelt, Stalin şi Churchill în cel de-al doilea război mondial 347
17 Începutul Războiului rece 372
18 Succesul şi dificultăţile politicii de îngrădire 392
19 Dilema politicii de îngrădire: Războiul din Coreea 414
20 Negociind cu comuniştii: Adenauer, Churchill şi Eisenhower 431
21 Evitând politica de îngrădire: Criza Suezului 456
22 Ungaria: revoltă în imperiu 480
23 Ultimatumul lui Hruşciov: Criza Berlinului, 1958-1963 495
24 Concepţii privind unitatea occidentală: Macmillan, de Gaulle, Eisenhower şi Kennedy 518
25 Vietnam: America la ananghie: Truman şi Eisenhower 540
26 Vietnam: drumul disperării; Kennedy şi Johnson 560
27 Vietnam: retragerea americanilor; Nixon 587
28 Politica externă ca geopolitică: diplomaţia triunghiulară a lui Nixon 612

29 Destinderea şi nemulţumirile generate de ea 638
30 Sfârşitul Războiului rece: Reagan şi Gorbaciov 664
31 Noua ordine mondială reconsiderată 700

Note 728

Index 769

Lista ilustrațiilor

Pag. 6 Discursul de adio al lui Washington, detaliu din manuscris. *În medalion:* George Washington. Gravură după un portret de Gilbert Stuart

Pag. 15 Adunarea Generală a Națiunilor Unite

Pag. 25 *Stânga:* Theodore Roosevelt, august 1905. *Dreapta:* Woodrow Wilson, iulie 1919

Pag. 48 *Stânga:* Wilhelm de Orania. *Dreapta:* cardinalul Richelieu

Pag. 67 Congresul de la Viena, 1815

Pag. 88 *Stânga:* Otto von Bismarck. *Dreapta:* Napoleon al III-lea

Pag. 117 Benjamin Disraeli

Pag. 142 Împăratul Wilhelm al II-lea și țarul Nicolae al II-lea

Pag. 173 *De la stânga la dreapta:* Paul von Hindenburg, fostul împărat Wilhelm al II-lea și Erich Ludendorf, 1917

Pag. 188 *De la stânga la dreapta:* David Lloyd George, Vittorio Emmanuele Orlando, Georges Clemenceau și Woodrow Wilson la Versailles, 1919

Pag. 213 *De la stânga la dreapta:* Clemenceau, Wilson, baronul Sidney Sonnino și Lloyd George după semnarea Tratatului de la Versailles, 28 iunie 1919

Pag. 231 Hans Luther, Aristide Briand și Gustav Stresemann (*dreapta*) cu delegați germani la Liga Națiunilor

Pag. 251 Adolf Hitler și Benito Mussolini la München, 1937

Pag. 292 Iosif Stalin și ajutoare ale sale la prima sesiune a Sovietului Suprem. Deputați, de la stânga: Nikolai Bulganin, Andrei Jdanov, Stalin, Kliment Voroșilov și Nikita Hrușciov, 26 ianuarie 1938

Pag. 308 Viaceslav Molotov semnează Tratatul de neagresiune ruso-german, august 1939. În spate sunt Joachim von Ribbentrop și Stalin.

Pag. 325 Franklin Roosevelt și Winston Churchill în timpul întâlnirii Cartei Atlantice din august 1941

Pag. 347 Churchill, Roosevelt și Stalin la Yalta, februarie 1945

Pag. 372 *Stânga:* Churchill, Truman și Stalin la Potsdam, 1945
Dreapta: Clement Attlee, Truman și Stalin la Potsdam, august 1945

Pag. 392 John Foster Dulles cu alți demnitari după semnarea Tratatului de Stat pentru restabilirea unei Austrii independente și democrate, mai 1955

Pag. 414 Dulles pe frontul coreean, iunie 1950

Pag. 431 Dwight D. Eisenhower și Churchill la Londra, 1959

Pag. 456 Hrușciov și Gamal Abdel Nasser la Moscova, 1958

g. 480 Luptători de stradă unguri în timpul Revoluției din Ungaria (Budapesta), octombrie 1956
g. 495 John F. Kennedy și Hruşciov la Viena, iunie 1961
g. 518 *Stânga:* Kennedy și Harold Macmillan în Bermude, decembrie 1961
Dreapta: Charles de Gaulle și Konrad Adenauer la Bonn
g. 540 Infanteria franceză în Dien Bien Phu, aprilie 1954
g. 560 Lyndon B. Johnson, decembrie 1956
g. 587 Henry Kissinger și Le Duc Tho la Paris, ianuarie 1973
g. 612 Leonid Brejnev și Richard Nixon, iunie 1973
g. 638 Gerald Ford cu Anatoli Dobrinin (*stânga*) și Leonid Brejnev (*dreapta*) la Vladivostok, noiembrie 1974
g. 664 Mihail Gorbaciov și Ronald Reagan la Geneva, noiembrie 1985
g. 700 Drapelele Statelor Unite, Marii Britanii, Franței, Germaniei, Chinei, Rusiei, Japoniei

Lista hărţilor

Expansiunea franceză între 1648 şi 1801 280
Expansiunea germană între 1919 şi 1939 281
Marea Alianţă a lui William al III-lea între 1701 şi 1713 282
Alianţe în anii '50 283
Europa după Congresul de la Viena, 1815 284
Europa în ajunul primului război mondial, 1914 286
Lumea Războiului rece între 1945 şi 1989 288
Lumea după Războiul rece 290

Mulţumiri

Nimeni nu a contribuit mai mult decât Gina Goldhammer, care a redactat întregul manuscris, în toate fazele lui. Ea a fost pionul de bază al tuturor eforturilor noastre şi a văzut manuscrisul cu o extraordinară pricepere, infinit tact şi răbdare, astfel încât toate părţile şi-au aflat locul la momentul potrivit.

Cercetarea istorică a lui Jon Vanden Heuvel a fost indispensabilă; în plus, el a făcut nenumărate comentarii utile asupra întregii cărţi, pe măsură ce aceasta a luat formă.

Vechiul meu prieten şi asociat Peter Rodman a făcut multe cercetări, în special asupra materialului american, şi a citit fiecare capitol în parte. Îi sunt recunoscător pentru sugestiile utile şi pline de miez.

Rosemary Neaher Niehuss a fost timp îndelungat un ajutor neobosit. Ea a făcut cercetări, mai ales cu privire la Coreea şi la Vietnam, a verificat cercetările tuturor celorlalţi, a depistat faptele derutante şi nu a lăsat nimic să scape atenţiei sale. Un ajutor valoros a venit de la Maureen Minehan şi Stephanie Tone.

Jody Iobst Williams a dactilografiat manuscrisul pornind de la scrisul meu de mână aproape ilizibil şi a îndreptat multe fraze cu structură exagerat de complicată. Suzanne McFarlane mi-a creat timpul liber necesar să mă concentrez asupra acestei cărţi, ţinând evidenţa tuturor celorlalte activităţi ale mele cu tactul şi grija ei obişnuite.

Am beneficiat din plin de sugestiile lui William G. Hyland cu privire la materialul sovietic şi de citirea de către Norman Podhoretz a unei variante de început a manuscrisului.

Michael Korda de la Simon & Schuster s-a dovedit a fi un redactor minunat şi mi-a devenit prieten bun. A pus umărul alături de mine pe măsură ce ideea originală, destul de simplă, şi-a schimbat centrul de greutate şi s-a transformat într-o întreprindere mult mai complicată şi de durată. Măsura contribuţiei sale este aceea că ori de câte ori un comentariu urban de-al lui îmi provoca amărăciune găseam, după ce reflectam, că avea dreptate.

Lynn Amato a coordonat toate activităţile de la Simon & Schuster cu nedezmințit umor şi eficacitate. Întregul personal de la Simon & Schuster – corectorii, designerii, personalul de la producţie şi de la marketing – a lucrat cu mişcătoare dăruire şi înalt profesionalism.

Soţia mea, Nancy, mi-a fost, ca întotdeauna, sfătuitor de nădejde şi sprijin moral. Ea a citit întregul manuscris şi a făcut sugestii extraordinar de înţelepte.

Neîmplinirile cărţii îmi aparţin.

Henry A. Kissinger

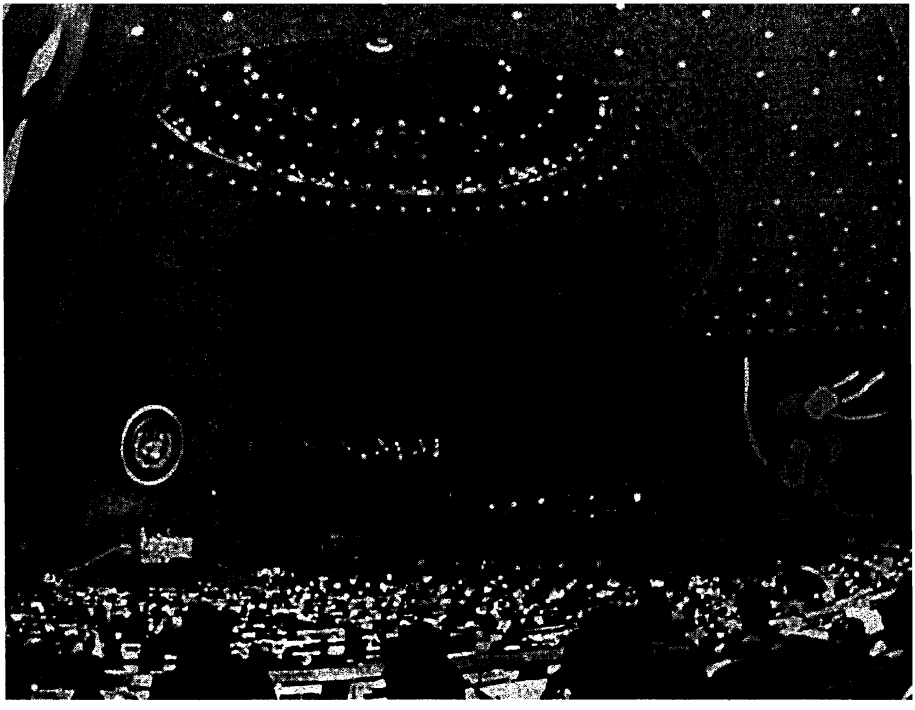

CAPITOLUL 1

Noua ordine mondială

Aproape ca printr-o lege a firii, în fiecare secol pare a se ivi o țară cu puterea, voința și imboldul intelectual și moral de a modela întregul sistem internațional potrivit propriilor sale valori. În secolul al XVII-lea, Franța, sub cardinalul Richelieu, a introdus abordarea modernă a relațiilor internaționale bazate pe statul-națiune și motivate de interesele naționale ca scop ultim. În secolul al XVIII-lea, Marea Britanie a elaborat conceptul de echilibru al puterii, care a dominat diplomația europeană pentru următorii 200 de ani. În secolul al XIX-lea, Austria lui Metternich a reconstruit unitatea Europei, iar Germania lui Bismarck a demontat-o, dând o nouă formă diplomației europene – aceea a unui joc al politicii de forță, jucat cu sânge rece.

În secolul XX, nici o țară nu a influențat relațiile internaționale atât de hotărâtor și în același timp ambivalent precum Statele Unite. Nici o societate nu a insistat cu mai multă fermitate asupra inadmisibilității intervenției în afacerile interne ale altor state și nu a susținut cu mai mult patos că propriile sale valori sunt universal aplicabile. Nici o națiune nu a fost mai pragmatică, în dirijarea de zi cu zi a propriei sale diplomații sau mai ideologică în urmarea convingerilor sale

moral istorice. Nici o țară nu s-a angajat cu mai multă reținere în exterior, chiar și atunci când a întreprins alianțe și și-a asumat obligații de anvergură și amploare fără precedent.

Particularitățile pe care America le-a dobândit pe parcursul istoriei sale au produs două atitudini contradictorii față de politica externă. Prima este aceea că America își servește cel mai bine valorile prin perfecționarea democrației la ea acasă, acționând astfel ca un far pentru restul omenirii; cea de-a doua, că valorile Americii îi impun acesteia obligația de a purta în numele lor o cruciadă mondială. Sfâșiată între nostalgia față de un trecut pur și năzuința către un viitor perfect, gândirea americană a oscilat între izolaționism și angajare, cu toate că după sfârșitul celui de-al doilea război mondial au predominat relațiile de interdependență.

Ambele școli de gândire – cea văzând în America un far și cea văzând în ea un cruciat – consideră ca normală ordinea internațională globală – bazată pe democrație, schimburi comerciale libere și legi internaționale. De vreme ce nici un asemenea sistem nu a existat vreodată, evocarea lui apare deseori altor societăți drept utopică, dacă nu naivă. Cu toate acestea, scepticismul străin nu a diminuat cu nimic idealismul lui Woodrow Wilson, Franklin Roosevelt sau Ronald Reagan, ori al vreunuia dintre ceilalți președinți americani din secolul XX. Cel mult a impulsionat credința Americii că istoria poate fi învinsă și că, dacă omenirea vrea într-adevăr pace, trebuie să aplice prescripțiile morale ale Americii.

Ambele școli de gândire au fost produsul experienței americane. Deși au existat și alte republici, nici o alta nu a fost conștient creată pentru a apăra ideea de libertate. Populația nici unei alte țări nu a ales să se îndrepte spre un alt continent și să-i îmblânzească sălbăticia în numele prosperității și libertății tuturor. Astfel încât ambele abordări, cea izolaționistă și cea misionară, aparent atât de contradictorii, au reflectat o încredințare de bază comună: că Statele Unite aveau cel mai bun sistem de guvernare din lume și că restul omenirii putea ajunge la pace și prosperitate abandonând diplomația tradițională și adoptând respectul Americii pentru legile internaționale și democrație.

Călătoria Americii prin politica internațională a fost triumful credinței asupra experienței. Din momentul intrării sale în arena politicii internaționale, în 1917, America a fost atât de precumpănitoare în forță și atât de convinsă de justețea idealurilor sale, încât cele mai importante înțelegeri internaționale ale acestui secol au constituit întruchipări ale valorilor americane – de la Liga Națiunilor și Pactul Kellogg-Briand la Carta Națiunilor Unite și la Actul final de la Helsinki. Prăbușirea comunismului sovietic a marcat justificarea intelectuală a idealurilor americane și, ca o ironie, a pus America față în față cu tipul de lume de care căutase să scape de-a lungul istoriei sale. În născânda ordine internațională, naționalismul a câștigat o nouă concesiune pe viață. Națiunile au urmat mai frecvent interesul propriu decât principiul superior și mai mult au concurat decât au colaborat. Există puține dovezi care să sugereze că acest mod de comportament, vechi de când lumea, s-a schimbat sau că s-ar putea schimba în următoarele decenii.

Ceea ce *este* nou în legătură cu noua ordine internațională născândă este faptul că, pentru prima oară, Statele Unite nu pot nici să se retragă din lume, nici s-o domine. America nu-și poate schimba felul în care și-a perceput rolul pe parcursul întregii sale istorii și nici nu ar trebui să vrea asta. Când a pătruns în

arena internațională, America era tânără și robustă și avea forța de a face lumea să se conformeze propriei sale viziuni asupra relațiilor internaționale. La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, în 1945, Statele Unite erau atât de puternice (la un moment dat, în jur de 35% din întreaga producție economică mondială era americană), încât părea că le era sortit să modeleze lumea după cum voiau.

John F. Kennedy declara încrezător în 1961 că America este îndeajuns de puternică „să plătească orice preț, să poarte orice povară" pentru a asigura succesul libertății. După trei decenii, Statele Unite sunt mai puțin în măsură să insiste pentru realizarea imediată a tuturor dorințelor lor. Alte state au ajuns la statutul de mare putere. Statele Unite sunt acum în situația de a-și atinge în etape obiectivele, fiecare dintre acestea fiind un amalgam de valori americane și necesități geopolitice. Una dintre noile necesități este aceea că o lume alcătuită din mai multe state cu putere comparabilă trebuie să își bazeze ordinea pe un oarecare concept de echilibru – o idee cu care Statele Unite nu s-au împăcat niciodată.

Când gândirea americană asupra politicii externe și tradițiile diplomației europene s-au întâlnit la Conferința de pace de la Paris din 1919, diferențele de experiență istorică au devenit extrem de evidente. Conducătorii europeni căutau să reconstituie sistemul existent potrivit metodelor cu care erau obișnuiți; făuritorii americani ai păcii credeau că marele război apăruse ca rezultat nu al conflictelor geopolitice imposibil de rezolvat prin tratate, ci al practicilor europene defectuoase. În faimoasele sale 14 Puncte, Woodrow Wilson le-a spus europenilor că, de atunci înainte, sistemul internațional trebuia să se bazeze nu pe echilibrul puterii, ci pe autodeterminarea etnică; securitatea lor trebuia să depindă nu de alianțele militare, ci de securitatea colectivă; iar diplomația lor nu mai trebuia dirijată în mod secret de experți, ci pe baza „acordurilor deschise, realizate la vedere". În mod clar, Wilson ajunsese să discute nu atât condițiile terminării unui război sau ale restabilirii ordinii internaționale existente, cât necesitatea remodelării unui întreg sistem de relații internaționale, așa cum era el practicat de aproape trei secole.

Dintotdeauna de când reflectau la politica externă, americanii puseseră chinurile facerii Europei pe seama sistemului echilibrului puterii. Și, încă din momentul în care a trebuit să se intereseze de politica externă americană, conducătorii Europei au privit cu nemulțumire la autoimpusa misiune de reformă globală a Americii. Fiecare parte s-a comportat ca și cum cealaltă și-ar fi stabilit în deplină libertate modul de comportare diplomatică și ar fi putut, dacă ar fi fost mai înțeleaptă sau mai puțin belicoasă, să își aleagă o altă metodă, mai plăcută.

De fapt, atât modul american de abordare a politicii externe, cât și cel european au fost produsele propriilor circumstanțe unice. Americanii locuiau un continent aproape gol, ferit de puteri prădalnice prin intermediul a două oceane imense și aveau ca vecini țări slabe. De vreme ce nu se confrunta cu nici o putere care să trebuiască să fie echilibrată, America s-ar fi putut ocupa cu greu de problemele echilibrului, chiar dacă liderii ei ar fi fost ispitiți de ideea bizară de a reproduce condițiile europene, în mijlocul unui popor care întorsese spatele Europei.

Spinoasele dileme ale securității care au chinuit națiunile europene nu au atins America vreme de aproape 150 de ani. Atunci când au făcut-o, America a

participat în două rânduri la războaiele mondiale începute de națiuni ale Europei. De fiecare dată, în momentul în care s-a implicat America, echilibrul puterii încetase deja să mai funcționeze, producând acest paradox: anume că echilibrul puterii, pe care mulți americani îl disprețuiau, asigurase de fapt securitatea americană, atâta vreme cât funcționase așa cum fusese proiectat; și că tocmai dereglarea lui atrăsese America în politica internațională.

Națiunile Europei nu au ales echilibrul puterii drept mijloc de reglare a relațiilor dintre ele, din cauza unei înclinări a lor înnăscute către ceartă sau dintr-o dragoste a Lumii Vechi pentru intrigă. Dacă accentul pus pe importanța democrației și a legilor internaționale era motivul sentimentului de securitate special al Americii, diplomația europeană se călise la școala loviturilor dure.

Europa a fost aruncată în politica echilibrului puterii atunci când prima sa alegere – visul medieval al imperiului universal – s-a prăbușit, iar din cenușa acelei vechi aspirații au răsărit o mulțime de state cu putere mai mult sau mai puțin egală. Când statele astfel constituite dintr-un grup sunt obligate să aibă de-a face unele cu altele, nu sunt posibile decât două situații: ori unul dintre state devine atât de puternic încât le domină pe celelalte și creează un imperiu, ori nici unul dintre ele nu este niciodată suficient de puternic pentru a ajunge în această poziție. În cazul din urmă, pretențiile celui mai agresiv membru al comunității internaționale sunt ținute în frâu printr-o asociere a celorlalte; cu alte cuvinte, prin funcționarea unui echilibru al puterii.

Sistemul echilibrului puterii nu și-a propus să evite crizele sau chiar războaiele. A fost gândit ca – atunci când funcționează corect – să poată limita atât posibilitățile statelor de a se domina unele pe altele, cât și extinderea conflictelor. Țelul său a fost nu atât pacea, cât stabilitatea și moderația. Prin definiție, un aranjament al echilibrului puterii nu poate satisface total pe fiecare membru al sistemului internațional; el funcționează cel mai bine atunci când menține nemulțumirea sub acel nivel începând de la care partea care se simte nedreptățită va căuta să răstoarne ordinea internațională.

Teoreticienii echilibrului puterii lasă adeseori impresia că aceasta este forma firească a relațiilor internaționale. De fapt, sistemele bazate pe echilibrul puterii nu au existat decât arareori în istoria umanității. Emisfera vestică nu a cunoscut niciodată unul, după cum nici teritoriul Chinei contemporane – după sfârșitul, cu mai bine de 2000 de ani în urmă, al perioadei „statelor combatante". Pentru cea mai mare parte a umanității și cele mai lungi perioade ale istoriei, imperiul a fost modul tipic de guvernământ. Imperiile nu au nici un interes să opereze în cadrul unui sistem internațional; ele aspiră la *a fi* sistemul internațional. Imperiile nu au nici o nevoie de un echilibru al puterii. Acesta este felul în care și-au condus Statele Unite politica externă în Americi, iar China în Asia, pe parcursul celei mai mari părți a istoriei sale.

În Occident, singurele exemple de funcționare a sistemelor de echilibru al puterii au fost cele existente între orașele-state ale vechii Grecii și ale Italiei renascentiste, precum și sistemul european de state apărut ca urmare a Păcii westfalice, din 1648. Caracteristica distinctivă a acestor sisteme a fost aceea de a ridica un fapt de viață – existența unui număr de state cu forțe sensibil egale – la rang de principiu călăuzitor al ordinii mondiale.

Din punct de vedere intelectual, conceptul de echilibru al puterii a reflectat convingerile tuturor gânditorilor politici importanți ai Iluminismului. În concepția lor, universul, incluzând sfera politicului, funcționa potrivit unor principii raționale, care se echilibrau între ele. Actele aparent întâmplătoare ale oamenilor raționali tindeau, în ansamblul lor, către binele comun, deși adevărul acestei propoziții era greu de sesizat în secolul de conflict aproape constant, care a urmat Războiului de 30 de ani.

Adam Smith, în *The Wealth of Nations* [*Avuția națiunilor,* n.t.], a susținut că o „mână invizibilă" ar distila bunăstarea economică generală din acțiunile economice individuale, egoiste. În *The Federalist Papers* [*Documentele federaliste,* n.t.], Madison susținea că, într-o republică suficient de mare, diferitele „facțiuni" politice, care-și urmează în mod egoist propriile interese, ar crea în cele din urmă, printr-un fel de mecanism automat, o cuvenită armonie internă. Conceptele de separare a puterilor și de control reciproc, așa cum fuseseră gândite de Montesquieu și încorporate în Constituția Americană, reflectau un punct de vedere identic. Scopul separării puterilor era evitarea despotismului, nu realizarea unei guvernări armonioase; fiecare ramură a guvernării, în urmărirea propriilor interese, ar stăvili excesele – servind prin aceasta binelui comun. Aceleași principii erau aplicate și relațiilor internaționale. Urmărindu-și propriile obiective egoiste, fiecare stat se presupunea că își aducea contribuția la progres, ca și cum o mână nevăzută garanta că libertatea de alegere a fiecărui stat asigura bunăstarea tuturor.

Pentru mai bine de un secol aceste așteptări au părut a fi împlinite. După dislocările provocate de Revoluția franceză și de războaiele napoleoniene, conducătorii Europei au restabilit echilibrul puterii la Congresul de la Viena, din 1815, și au atenuat încrederea brutală în forță, căutând să modereze comportamentul internațional prin principii morale și angajamente legale. Cu toate acestea, către sfârșitul secolului al XIX-lea, sistemul european al echilibrului puterii a revenit la principiile politicii de forță – și aceasta într-o manieră mult mai necruțătoare. A pune adversarul cu fața la pământ a devenit o metodă standard în diplomație, conducând la o încercare a forțelor după alta. În cele din urmă, în 1914, criza a apărut de unde nu se aștepta nimeni. Europa nu și-a mai recâștigat niciodată poziția de frunte în conducerea lumii, după catastrofa primului război mondial. Ca jucător dominant s-au remarcat Statele Unite, dar Woodrow Wilson a făcut repede înțeles faptul că țara lui refuză să joace după regulile europene.

În nici un moment al istoriei sale America nu a făcut parte dintr-un sistem de echilibru al puterii. Înainte de cele două războaie mondiale, America a beneficiat de funcționarea echilibrului de forțe, fără să fie implicată în manevrele acestuia și bucurându-se și de luxul de a-l critica după voie. În timpul Războiului rece, America a fost angajată într-o luptă ideologică, politică și strategică cu Uniunea Sovietică – luptă în care cele două puteri mondiale acționau potrivit unor principii destul de diferite de cele ale sistemului echilibrului puterii. Într-o lume cu două puteri, nu poate exista pretenția ca vreun conflict să conducă spre binele comun; orice câștig al uneia dintre părți este o pierdere pentru cealaltă. Victoria fără război este, de fapt, ceea ce au realizat Statele Unite în Războiul rece – o victorie care

acum le pune în fața dilemei descrise de George Bernard Shaw: „În viață sunt două tragedii. Una este să-ți pierzi dorința din suflet. Cealaltă e s-o câștigi."

Conducătorii americani și-au luat de bune valorile în asemenea măsură, încât adeseori recunosc ei înșiși cât de revoluționare și tulburătoare pot apărea altora aceste valori. Nici o altă societate nu a susținut că principiile etice se aplică în același fel comportamentului internațional și individual – o noțiune care este exact opusul acelei *raison d'état* a lui Richelieu. America a susținut permanent că prevenirea războiului este o problemă atât legală cât și diplomatică și că ea se opune nu atât schimbării în sine, cât metodei de schimbare – în special folosirii forței. Un Bismarck sau un Disraeli ar fi ridiculizat afirmația – dacă într-adevăr ar fi înțeles-o – că politica externă este o problemă mai degrabă de metodă decât de substanță. Nici o națiune nu și-a impus vreodată cerințele morale pe care și le-a impus America. Și nici o țară nu s-a chinuit atât în legătură cu prăpastia dintre valorile sale morale, care prin definiție sunt absolute, și imperfecțiunea inerentă a situațiilor concrete la care trebuiesc aplicate.

În timpul Războiului rece, modul american unic de abordare a politicii externe a fost remarcabil adecvat problemei ce se cerea soluționată. Era un profund conflict ideologic și o singură țară, Statele Unite, deținea întreaga gamă de mijloace – politice, economice și militare – pentru a organiza apărarea lumii necomuniste. O națiune aflată într-o asemenea poziție are posibilitatea să insiste asupra punctelor ei de vedere și poate adesea să evite problema cu care se confruntă oamenii de stat ai societăților mai puțin favorizate: aceea că mijloacele ce le stau la îndemână îi obligă să urmărească țeluri mai puțin ambițioase decât aspirațiile pe care le au, iar împrejurările îi silesc să abordeze până și aceste țeluri în etape.

În lumea din timpul Războiului rece, conceptele tradiționale de putere s-au prăbușit în mare măsură. Istoria, pe parcursul celei mai mari părți a ei, a evidențiat o sinteză a puterii militare, politice și economice, care în general s-a dovedit a fi simetrică. În perioada Războiului rece, diferitele elemente ale puterii s-au evidențiat clar. Fosta Uniune Sovietică a fost o superputere militară și în același timp un pitic economic. A fost posibil și ca o țară să fie un uriaș economic, dar sub aspect militar să fie irelevantă – ca în cazul Japoniei.

În lumea de după Războiul rece, diversele elemente se vor dezvolta mai congruent și mai simetric. Relativa putere militară a Statelor Unite se va diminua treptat. Absența unui adversar bine definit va produce o presiune internă orientată spre trecerea resurselor dinspre apărare către alte priorități – proces care deja a început. Când nu va mai exista nici o amenințare și fiecare țară va percepe pericolele din perspectivă națională proprie, acele societăți care s-au bucurat de protecția americană se vor simți silite să-și asume o mai mare responsabilitate față de propria lor securitate. Astfel, funcționarea noului sistem internațional se va deplasa spre o poziție de echilibru chiar și în domeniul militar, deși ar putea dura câteva decenii până se va ajunge în acel punct. Aceste tendințe vor fi încă și mai pronunțate în economie, unde superioritatea americană se află deja în declin și unde a concura Statele Unite a devenit un lucru mai puțin aventuros.

Sistemul internațional al secolului XXI va fi marcat de o aparentă contradicție: pe de o parte, fragmentare; pe de alta, globalizare crescândă. La nivelul relațiilor dintre state, noua ordine va fi mai asemănătoare sistemului de state european al secolelor XVIII și XIX decât tiparelor rigide ale Războiului rece. Ea va conține cel puțin șase mari puteri – Statele Unite, Europa, China, Japonia, Rusia și, probabil, India – precum și o multitudine de țări mijlocii și mai mici. În același timp, relațiile internaționale vor fi devenit pentru întâia oară cu adevărat globale. Comunicațiile sunt instantanee; economia mondială operează pe toate continentele simultan. Un întreg set de probleme va fi adus în prim plan faptul că nu se poate trata decât la scară mondială cu chestiuni precum proliferarea nucleară, mediul înconjurător, explozia demografică și interdependența economică.

Pentru America, reconcilierea diverselor valori și a experiențelor istorice foarte diferite între țări cu importanță comparabilă va fi o experiență inedită însemnând o negare fie a izolării ultimului secol, fie a hegemoniei *de facto* a Războiului rece, pe căi pe care această carte caută să le pună în lumină. În aceeași măsură, ceilalți jucători importanți se confruntă și ei cu dificultăți de adaptare la născânda ordine mondială.

Europa, singura parte a lumii moderne care a funcționat vreodată în cadrul unui sistem multistatal, a inventat conceptele de stat-națiune, suveranitate și echilibru al puterii. Aceste idei au dominat relațiile internaționale pentru cea mai mare parte a ultimelor trei secole. Dar nici unul dintre practicanții europeni de odinioară ai acelei *raison d'état* nu mai sunt acum destul de puternici, pentru a acționa ca factori principali ai ordinii internaționale pe cale să se realizeze. Ei încearcă să compenseze această slăbiciune relativă prin crearea unei Europe unificate – un efort care le absoarbe multe energii. Însă, chiar dacă ar fi să reușească, nu ar avea la dispoziție nici un ghid pentru comportamentul pe scena mondială al unei Europe unificate, de vreme ce o asemenea entitate politică nu a mai existat vreodată.

Pe parcursul istoriei sale, Rusia a constituit un caz special. Ea a apărut târziu pe scena europeană – mult după ce Franța și Marea Britanie se consolidaseră – și nici unul dintre principiile tradiționale ale diplomației europene nu părea să i se aplice. Mărginită de trei sfere culturale diferite – Europa, Asia și lumea musulmană –, Rusia avea în componența sa populații ale fiecăreia dintre ele și de aceea nu a fost niciodată un stat național în sensul european. Schimbându-și forma necontenit, pe măsură ce conducătorii ei anexau teritorii învecinate, Rusia era un imperiu supradimensionat în comparație cu oricare țară europeană. Mai mult, cu fiecare nouă cucerire caracterul statului se schimba, o dată cu încorporarea fiecărui nou grup etnic, ne-rusesc, refractar. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care Rusia s-a simțit obligată să mențină armate uriașe – a căror mărime nu avea nici o legătură cu vreo amenințare reală la adresa securității ei externe.

Sfâșiat între insecuritate obsesivă și zel prozelitic, între cerințele Europei și tentațiile Asiei, imperiul rus a avut întotdeauna un rol în echilibrul european, dar, emoțional, nu a făcut niciodată parte din el. În mintea conducătorilor ruși cerințele cuceririi și ale securității ajungeau să se contopească. De la Congresul de la Viena înainte, imperiul rus și-a plasat forțele militare pe pământ străin mai des

decât oricare altă mare putere. Analiștii au explicat frecvent expansionismul rus ca izvorând dintr-un sentiment de insecuritate. Dar scriitorii ruși au demascat mult mai adesea ieșirea Rusiei în afara granițelor proprii ca pe o vocație mesianică. Rusia în marș a vădit arareori un simț al limitelor; când i s-a arătat opoziție, ea a avut tendința de a se retrage într-un resentiment țâfnos. În cea mai mare parte a istoriei sale, Rusia a fost o cauză în căutarea ocaziei.

Rusia postcomunistă se află între granițe care nu reflectă nici un precedent istoric. Ca și Europa, ea va trebui să-și dedice multă energie redefinirii propriei identități. Va căuta ea să revină la ritmul ei istoric și să-și refacă imperiul pierdut? Își va muta ea centrul de greutate spre est și va deveni un participant mai activ la diplomația asiatică? Prin ce principii și metode va reacționa ea la prefacerile dimprejurul granițelor sale, în special din volatilul Orient Mijlociu? Rusia va fi întotdeauna esențială pentru ordinea mondială și, în inevitabilul tumult asociat răspunsurilor la aceste întrebări, o amenințare potențială la adresa ei.

China se confruntă și ea cu o ordine mondială care este nouă pentru ea. Timp de 2000 de ani, imperiul chinez și-a unit lumea sub o singură cârmuire imperială. Desigur, această dominație a șovăit uneori. Războaiele nu s-au declanșat în China mai rar decât în Europa. Dar – de vreme ce, în general, aveau loc între pretendenții la autoritatea imperială – ele au fost mai degrabă de natură internă decât internațională și, mai devreme sau mai târziu, au condus invariabil la apariția unei noi puteri centrale.

Înainte de secolul XIX, China nu a avut niciodată un vecin capabil să îi conteste superioritatea și nu și-a imaginat niciodată că ar putea apărea un asemenea stat. Cuceritori din afară au înfrânt dinastiile chineze doar pentru a fi absorbiți în cultura chineză, în asemenea măsură încât au continuat tradițiile Regatului Mijlociu. Noțiunea de suveranitate a statelor nu a existat în China; cei din afară erau considerați barbari și erau sortiți unor relații tributare – acesta a fost modul în care a fost primit cel dintâi trimis britanic la Beijing, în secolul al XVIII-lea. China privea cu dispreț trimiterea de ambasadori în afară, dar nu se dădea înapoi de la a folosi barbari veniți de departe pentru a-i învinge pe cei din apropiere. Totuși, aceasta era o strategie de stare excepțională, nu un sistem cu care se opera zi de zi – ca echilibrul european al puterii – și nu a produs genul de instituție diplomatică permanentă caracteristică Europei. După ce, în secolul al XIX-lea, a devenit subiectul umil al colonialismului european, China a reapărut la lumină abia recent – după cel de-al doilea război mondial –, într-o lume multipolară fără precedent în istoria sa.

Japonia întrerupsese și ea toate contactele cu lumea din afară. Timp de 500 de ani, înainte de a fi deschisă forțat de comandorul Matthew Perry în 1854, Japonia nu a catadicsit nici măcar să-i contrabalanseze pe barbari între ei sau să inventeze relații tributare, cum făcuseră chinezii. Închisă față de lumea din afară, Japonia se mândrea cu obiceiurile ei unice, își satisfăcea tradiția militară prin război civil și-și sprijinea structura internă pe convingerea potrivit căreia cultura ei singulară era impenetrabilă la influențele străine și superioară acestora – pe care în cele din urmă avea mai degrabă să le înfrângă, decât să le absoarbă.

În timpul Războiului rece, când Uniunea Sovietică constituia amenințarea cea mai importantă la adresa securității, Japonia și-a putut identifica politica externă cu cea a Americii, aflată la mii de mile depărtare. Noua ordine mondială, cu multitudinea ei de probleme, va obliga aproape cert o țară cu un trecut atât de glorios să-și reexamineze politica de sprijinire pe un singur aliat. Japonia este obligată să devină mai sensibilă la echilibrul asiatic al puterii decât îi este posibil Americii, situată într-o emisferă diferită și privind în trei direcții: peste Atlantic, peste Pacific și spre America de Sud. China, Coreea și Asia de Sud-Est vor căpăta o cu totul altă semnificație pentru Japonia decât pentru Statele Unite și vor inaugura o politică externă japoneză mai autonomă și mai încrezătoare în sine.

Cât despre India, care se impune acum ca cea mai mare putere din Asia de Sud, politica ei externă este în multe privințe ultimul vestigiu al tinereții imperialismului european, impregnat cu tradițiile unei vechi culturi. Înainte de sosirea britanicilor, subcontinentul nu a fost cârmuit ca o singură unitate politică vreme de milenii. Colonizarea britanică s-a realizat cu forțe militare reduse, deoarece la început populația locală a văzut în acestea înlocuirea unei garnituri de cuceritori cu o alta. Însă, după ce a instaurat o stăpânire unitară, Imperiul britanic a fost subminat chiar de valorile guvernării populare și de naționalismul cultural pe care el îl importase în India. Cu toate acestea, ca stat-națiune, India este o nou venită. Absorbită de efortul de a-și hrăni uriașa populație, India s-a ocupat prea puțin de mișcarea de nealiniere din timpul Războiului rece. Ea are încă de asumat un rol, pe măsura importanței sale, pe scena politicii internaționale.

Așadar, de fapt nici una dintre țările cele mai importante, care trebuie să construiască o nouă ordine mondială, nu a avut experiența sistemului multistatal aflat în curs de apariție. Niciodată până acum nu a trebuit ca o nouă ordine mondială să fie asamblată din atât de multe modalități diferite de a fi percepută sau la o scară atât de largă, globală. Și nici o ordine anterioară nu a trebuit să combine atributele sistemelor istorice de echilibru al puterii cu opinia democratică globală și cu tehnologia explozivă ale perioadei contemporane.

Privind înapoi, toate sistemele internaționale se vădesc a avea o simetrie inevitabilă. O dată stabilite, este dificil de imaginat cum ar fi putut evolua istoria dacă ar fi fost făcute alte alegeri, ori dacă într-adevăr ar fi fost posibile alte alegeri. Când o nouă ordine internațională ia ființă, multe căi de urmat îi stau în față. Dar fiecare alegere restrânge universul opțiunilor rămase. Deoarece complexitatea inhibă flexibilitatea, primele alegeri sunt absolut cruciale. Dacă o ordine internațională este relativ stabilă, precum cea rezultată în urma Congresului de la Viena, sau extrem de volatilă, precum cele rezultate în urma Păcii westfalice și a Tratatului de la Versailles, aceasta depinde de gradul în care poate ea împăca acel ceva care face ca statele constituente să se simtă în siguranță cu ceea ce consideră ele a fi just.

Sistemele internaționale care au fost cele mai stabile – cel de după Congresul de la Viena și cel dominat de Statele Unite după cel de-al doilea război mondial – au avut avantajul de a fi percepute uniform. Oamenii de stat adunați la Viena au fost aristocrați, care vedeau punctele intangibile în același fel, și au căzut de acord asu-

pra chestiunilor fundamentale; liderii americani, care au modelat lumea postbelică, veneau dintr-o tradiție intelectuală de o extraordinară coerență și vitalitate.

Ordinea ce apare acum va trebui să fie construită de oameni de stat care reprezintă culturi cu totul diferite. Ei conduc birocrații uriașe, de o asemenea complexitate încât, adeseori, energia acestor oameni de stat este consumată mai mult de servirea mașinăriei administrative decât de definirea unui scop. Ei se înalță pe cele mai de sus poziții – prin calități care nu sunt neapărat cele necesare pentru a guverna – și sunt chiar și mai puțin potrivite pentru construirea unei ordini internaționale. Iar unicul model disponibil de sistem multistatal a fost unul construit de societățile occidentale, pe care mulți dintre participanți îl pot respinge.

Cu toate acestea, apariția și prăbușirea ordinilor mondiale anterioare bazate pe multe state – de la Pacea westfalică până în zilele noastre – este unica experiență pe care se poate sprijini cineva, în încercarea de a înțelege problemele cu care se confruntă oamenii de stat contemporani. Studiul istoriei nu constituie un manual cu instrucțiuni care să poată fi aplicate automat; istoria ne învață prin analogii, aruncând lumină asupra consecințelor probabile ale situațiilor comparabile. Dar fiecare generație trebuie să hotărască singură care situații sunt comparabile.

Intelectualii analizează funcționarea sistemelor internaționale; oamenii de stat le construiesc. Și există o mare diferență între perspectiva unui analist și cea a unui om de stat. Analistul poate alege problema pe care dorește s-o studieze, în vreme ce omului de stat problemele îi sunt impuse. Analistul poate aloca oricât timp este nevoie pentru a ajunge la o concluzie clară; problema copleșitoare a omului de stat este presiunea timpului. Analistul nu lucrează cu nici un risc; dacă se dovedește că a ajuns la concluzii greșite, el poate scrie un alt tratat. Omului de stat îi este îngăduit să încerce o singură dată; greșelile sale sunt iremediabile. Analistul dispune de toate faptele; el va fi judecat după forța lui intelectuală. Omul de stat trebuie să acționeze conform unor evaluări ce nu pot fi probate în momentul în care le elaborează; el va fi judecat de istorie după cât de înțelept a stăpânit schimbarea inevitabilă și, mai presus de orice, după cât de bine păstrează pacea. Iată motivul pentru care examinarea modului în care oamenii de stat au tratat problema ordinii mondiale – ce anume a funcționat sau nu și de ce – nu reprezintă sfârșitul înțelegerii diplomației contemporane; ea poate fi, însă, începutul.

CAPITOLUL 2

Regula jocului: Theodore Roosevelt sau Woodrow Wilson

Până la începutul acestui secol, în politica externă americană a predominat tendința izolaționistă. Apoi, doi factori au proiectat America în relațiile internaționale: puterea sa, aflată în expansiune rapidă, şi colapsul treptat al sistemului internațional cu centru în Europa. Această evoluție a fost marcată de momentul de cotitură reprezentat de mandatele a doi președinți: Theodore Roosevelt şi Woodrow Wilson. Aceşti oameni au ținut frâiele guvernării atunci când afacerile internaționale atrăgeau în vâltoarea lor o națiune ce încerca să i se împotrivească. Amândoi au recunoscut că America avea de jucat un rol crucial în politica internațională, deşi i-au justificat ieşirea din izolare potrivit unor sisteme de gândire total opuse.

Roosevelt a fost un subtil analist al echilibrului puterii. El insista asupra rolului internațional al Americii, deoarece interesul național al acesteia o cerea şi

deoarece, pentru el, un echilibru al puterii la scară globală era de neconceput fără participare americană. Pentru Wilson, justificarea rolului internațional al Americii era de natură mesianică. America avea o obligație, dar nu față de echilibrul puterii, ci față de ea însăși: anume de a-și răspândi principiile în lume. În timpul administrației Wilson, America s-a vădit a fi un jucător-cheie în cadrul relațiilor internaționale, prin proclamarea unor principii care, reflectând truismele gândirii americane, marcau totodată un punct de plecare revoluționar pentru diplomații Lumii Vechi. Aceste principii susțineau că pacea depinde de răspândirea democrației, că statele trebuie să fie judecate potrivit aceloraşi criterii ca şi oamenii şi că interesul național constă în aderarea la un sistem universal de legi.

Pentru veteranii călîți ai diplomației europene – bazată pe echilibrul puterii – vederile lui Wilson cu privire la fundamentele morale ultime ale politicii externe păreau stranii, ipocrite chiar. Şi totuşi, wilsonismul a supraviețuit, în vreme ce rezervele contemporanilor săi au fost depăşite de istorie. Wilson s-a aflat în originea viziunii unei organizații mondiale, Liga Națiunilor, menită să păstreze pacea mai degrabă prin securitate colectivă decât prin alianțe. Cu toate că Wilson nu şi-a putut convinge propria-i țară de meritele acestei idei, ea a continuat să trăiască. Apelului lansat de idealismul wilsonian i se datorează, fără discuție, faptul că politica externă americană a înaintat în marş, după punctul de cotitură pe care l-a marcat mandatul său, şi că acest marş continuă şi astăzi.

Abordarea americană, cu totul unică, a afacerilor internaționale nu s-a dezvoltat dintr-o dată sau ca o consecință a unei inspirații solitare. În anii de început ai republicii, politica externă americană a fost, de fapt, o sofisticată reflectare a interesului național american, care a constat, pur şi simplu, în întărirea independenței noii națiuni. Din moment ce nici o țară europeană nu era în stare să reprezinte o amenințare veritabilă, atâta vreme cât era ocupată să-şi înfrunte rivalele, Părinții Fondatori s-au arătat gata să manipuleze disprețuitul echilibru al puterii – atunci când aceasta le-a slujit nevoilor; într-adevăr, ei au reuşit să fie extraordinar de îndemânatici în a manevra între Franța şi Marea Britanie, nu numai pentru a menține independența Americii, dar şi pentru a-i lărgi frontierele. Deoarece au vrut ca, de fapt, nici una dintre părți să nu câştige o victorie decisivă în războaiele Revoluției franceze, ei şi-au declarat neutralitatea. Jefferson definea războaiele napoleoniene drept o confruntare între tiranul uscatului (Franța) şi tiranul oceanelor (Anglia)[1] – cu alte cuvinte, taberele participante la lupta ce se dădea în Europa erau echivalente sub aspect moral. Practicând o formă timpurie de nealiniere, noua națiune descoperea avantajele neutralității ca mijloc de negociere, la fel ca multe alte națiuni nou apărute de atunci încoace.

În acelaşi timp, Statele Unite nu au mers cu respingerea procedeelor Lumii Vechi până la a renunța la expansiunea teritorială. Dimpotrivă, încă de la început, Statele Unite şi-au urmărit expansiunea în cele două Americi cu o extraordinară perseverență. După 1794, o serie de tratate au stabilit frontierele cu Canada şi Florida în favoarea Americii, au deschis râul Mississippi comerțului american şi au început să pună bazele unui interes comercial american în Indiile Britanice de Vest. Aceasta a culminat prin cumpărarea Louisianei, în 1803, ceea ce a adus tinerei țări, din partea Franței, un teritoriu imens, nelimitat, la vest de râul

Mississippi, împreună cu pretenţiile asupra teritoriilor spaniole din Florida şi Texas – temelie pe care America avea să devină o mare putere.

Împăratul francez care a făcut vânzarea, Napoleon Bonaparte, a avansat o explicaţie tipică Lumii Vechi pentru asemenea tranzacţie unilaterală: „Această achiziţie teritorială întăreşte pentru totdeauna puterea Statelor Unite şi iată că tocmai am dat Angliei un rival maritim care, mai devreme sau mai târziu, îi va înfrânge trufia."[2] Oamenilor de stat americani le era indiferent ce justificări folosea Franţa pentru a-şi vinde posesiunile. Pentru ei, a condamna politica de putere a Lumii Vechi nu părea a veni în contradicţie cu expansiunea teritorială americană în America de Nord. Deoarece ei considerau că împingerea spre vest a Americii era o problemă de politică internă americană, nu o chestiune de politică externă.

În acest spirit condamna James Madison războiul ca germen al tuturor relelor – ca precursor al impozitelor şi al armatei şi al tuturor celorlalte „instrumente de aducere a celor mulţi sub dominaţia celor puţini"[3]. Succesorul său, James Monroe, nu vedea nici o contradicţie în susţinerea expansiunii Americii spre vest prin necesitatea ca aceasta să devină o mare putere:

> Trebuie să fie limpede pentru toată lumea că cu cât expansiunea este dusă mai departe, fără a se depăşi limita corectă, cu atât va fi mai mare libertatea de acţiune a ambelor guverne [statal şi federal], iar securitatea lor mai perfectă; şi, în toate celelalte privinţe, cu atât va fi mai benefic efectul pentru întregul popor american. Întinderea teritoriului, că este mare sau mică, conferă unei naţiuni multe dintre caracteristicile sale. Ea marchează mărimea resurselor sale, a populaţiei, a forţei sale fizice. Marchează, pe scurt, diferenţa dintre o mare putere şi una mică.[4]

Totuşi, chiar folosindu-se uneori de metodele politicii de forţă europene, conducătorii noii naţiuni rămâneau fideli principiilor care făcuseră ca ţara lor să fie excepţională. Puterile europene purtau nenumărate războaie pentru a preveni ridicarea unei potenţiale puteri dominante. În America, combinaţia dintre forţă şi distanţă inspira încrederea în faptul că orice provocare putea fi rezolvată *după* ce aceasta va fi apărut. Naţiunile europene, cu marje de supravieţuire mult mai strânse, formau coaliţii împotriva *posibilităţii* de schimbare; America se afla suficient de departe pentru a-şi adecva politica de rezistenţă faţă de realitatea schimbării.

Acesta a fost fundamentul geopolitic al avertismentului lui George Washington împotriva alianţelor „permanente" stabilite în vederea atingerii oricărui obiectiv. Ar fi lipsit de înţelepciune, spunea el,

> să ne implicăm, prin legături artificiale, în jocul nesigur al politicii sale [a Europei] sau în combinaţiile curente şi ciocnirile dintre amiciţiile şi duşmăniile sale. Poziţia noastră detaşată şi distantă ne invită şi ne permite să urmăm o altă cale.[5]

Noua naţiune nu a luat sfatul lui Washington ca pe un raţionament geopolitic, de natură practică, ci ca pe o maximă de natură morală. Ca purtătoare a principiului libertăţii, America a găsit că este natural să interpreteze securitatea conferită de oceanele ce o mărginesc drept semn al providenţei şi să-şi atribuie acţiunile unui înţeles moral superior şi nu unei marje de securitate, pe care nu o mai deţine nici o altă naţiune.

Un element de bază al politicii externe de început a republicii a fost convingerea că permanentele războaie din Europa erau rezultatul metodelor cinice de cârmuire statală. În vreme ce conducătorii europeni își bazau politica internațională pe convingerea că armonia putea fi obținută ca rezultat al competiției între interese egoiste, colegii lor americani aveau în vedere o lume în care statele să acționeze ca parteneri cooperanți, nu ca rivali neîncrezători. Conducătorii americani respingeau concepția europeană potrivit căreia moralitatea statelor trebuia judecată după alte criterii decât moralitatea indivizilor. Potrivit lui Jefferson, exista

> un singur sistem etic, atât pentru oameni, cât și pentru state – a da dovadă de recunoștință, a-ți respecta toate angajamentele, în orice condiții, a fi deschis și generos, promovând pe termen lung chiar și interesele ambelor părți.[6]

Justețea tonului Americii – uneori atât de asupru față de străini – reflecta realitatea că America se ridicase, de fapt, nu numai împotriva legăturilor legale, ce o ținuseră înlănțuită de vechea țară, ci și împotriva sistemului și valorilor Europei. America punea frecvența războaielor europene pe seama influenței nefaste a instituțiilor guvernamentale, care negau valorile libertății și demnității umane. „De vreme ce războiul reprezintă sistemul de guvernare al vechii construcții", scria Thomas Paine, „animozitatea întreținută între ele de națiuni nu este nimic altceva decât ceea ce atâță guvernele lor pentru a menține spiritul sistemului... Omul nu este dușmanul omului decât prin intermediul unui sistem greșit de guvernare."[7]

Ideea că pacea depinde, mai presus de orice, de promovarea instituțiilor democratice a rămas până în ziua de azi un fundament al gândirii americane. Înțelepciunea americană tradițională a susținut cu consecvență că democrațiile nu-și declară război una alteia. Alexander Hamilton, însă, a pus sub semnul întrebării premisa conform căreia republicile au fost vreodată mai pașnice decât alte forme de guvernământ:

> Sparta, Atena, Roma și Cartagina au fost cu toate republici; două dintre ele, Atena și Cartagina, de tip comercial. Și cu toate acestea, s-au angajat în războaie, ofensive și defensive, la fel de des ca și monarhiile cu care se învecinau la vremea lor... În guvernul Marii Britanii, reprezentanții poporului formează una din ramurile legislativului național. Comerțul a fost vreme îndelungată principala preocupare a acestei țări. Cu toate acestea, puține națiuni au fost angajate mai frecvent în război...[8]

Hamilton însă reprezenta o minoritate. În majoritatea lor copleșitoare, conducătorii americani au fost la fel de convinși atunci, pe cât sunt și acum, că America are o responsabilitate specială în răspândirea valorilor sale ca pe o contribuție la pacea mondială. Atunci ca și acum, neînțelegerile apăreau cu privire la metodă. Trebuia America să promoveze activ răspândirea instituțiilor democratice ca principal obiectiv al politicii sale externe? Sau trebuia să se bizuie pe impactul exemplului său?

Punctul de vedere dominant în perioada de început a republicii era că națiunea americană pe cale de a se naște putea servi cel mai bine cauza democrației practicându-i virtuțile la ea acasă. Cu cuvintele lui Thomas Jefferson, „un guvern

republican just şi solid" în America avea să fie „un monument stabil şi un exemplu" pentru toate popoarele lumii.[9] Un an mai târziu, Jefferson revenea la tema că America, de fapt, „acţiona pentru toată omenirea":

> ...faptul că împrejurările le-au fost potrivnice altora, iar nouă favorabile, ne-a impus datoria de a dovedi care este gradul de libertate şi autoguvernare pe care o societate se poate aventura să le lase la îndemâna membrilor săi individuali.[10]

Importanţa dată de conducătorii americani fundamentelor morale ale comportamentului Americii şi semnificaţiei acestuia ca simbol al libertăţii a condus la respingerea truismelor diplomaţiei europene: că echilibrul puterii realiza armonia ultimă din competiţia intereselor egoiste şi că raţiunile securităţii depăşeau în importanţă principiile dreptului civil – cu alte cuvinte, că scopurile statului justificau mijloacele folosite.

Aceste idei fără precedent erau prezentate de o ţară, care pe parcursul secolului al XIX-lea prospera, având instituţii funcţionând în bună orânduială şi valori recunoscute. America nu vedea nici un conflict între principiul superior şi necesităţile supravieţuirii. În timp, invocarea moralităţii ca mijloc de rezolvare a disputelor internaţionale a produs un gen unic de ambivalenţă şi un tip foarte american de suferinţă. Dacă americanii erau obligaţi să-şi investească politica externă cu acelaşi grad de rectitudine, ca în cazul existenţelor lor individuale, cum trebuia atunci considerată securitatea; într-adevăr, însemna aceasta, *in extremis*, că supravieţuirea era subordonată moralităţii? Sau devotamentul Americii faţă de instituţiile democratice conferea automat o aură de moralitate chiar şi celor mai aparent individualiste acte? Iar dacă aşa stăteau lucrurile, cum se deosebea aceasta de conceptul european de *raison d'état,* care susţinea că acţiunile unui stat nu pot fi judecate decât prin prisma succesului lor?

Profesorii Robert Tucker şi David Hendrickson au analizat în mod strălucit această ambivalenţă a gândirii americane:

> Marea dilemă a lui Jefferson privitoare la guvernare rezida în aparenta sa renunţare la mijloacele pe care statele s-au sprijinit întotdeauna în ultimă instanţă pentru a-şi asigura securitatea şi a-şi satisface ambiţiile, precum şi în refuzul său simultan de a renunţa la ambiţiile care, în mod normal, conduceau la folosirea acestor mijloace. El voia, cu alte cuvinte, ca America să poată beneficia în ambele feluri – să se bucure de avantajele puterii, fără să cadă victimă consecinţelor firesti ale exercitării ei.[11]

Până în ziua de astăzi, pendularea între aceste două modalităţi de abordare a fost una dintre temele majore ale politicii externe americane. În 1820, Statele Unite au găsit un compromis între cele două abordări, care le-a permis să le practice pe amândouă până după cel de-al doilea război mondial. America a continuat să condamne cele ce se întâmplau dincolo de ocean, drept rezultate vrednice de dispreţ ale politicii de echilibru al puterii, considerându-şi în acelaşi timp propria expansiune spre vestul continentului nord-american drept „destin manifest".

Până la începutul secolului XX, politica externă americană a fost în esenţă destul de simplă: a împlini destinul asumat al ţării şi a nu se implica în jocurile complicate de dincolo de ocean. America a favorizat guvernele democratice ori

de câte ori a fost posibil, dar a refuzat să acționeze în sensul de a-și justifica preferințele. John Quincy Adams, pe atunci secretar de stat, a rezumat în 1821 această atitudine:

> Oriunde este sau va fi desfășurat stindardul libertății și independenței, acolo afla-se-vor și inima, binecuvântările și rugăciunile ei [ale Americii]. Ea nu purcede; însă, dincolo de mări în căutarea monștrilor, pe care să-i ucidă. Ea este cea care dorește libertatea și independența tuturor. Campioană și susținătoare își este doar ei înseși.[12]

Cealaltă față a acestei politici americane de autoreținere a fost decizia de a exclude politica europeană de forță de pe emisfera vestică, la nevoie și prin folosirea unora dintre metodele diplomației europene. Doctrina Monroe, care a proclamat această politică, a rezultat din încercarea Sfintei Alianțe – compusă din Prusia, Rusia și Austria – de a înăbuși revoluția din Spania, din anii 1820. Opunându-se în principiu intervenției în afacerile interne, Marea Britanie nu voia nici ea să sprijine Sfânta Alianță în emisfera vestică.

Ministrul de externe britanic George Canning a propus Statelor Unite o acțiune comună, pentru a nu lăsa coloniile spaniole din Americi să cadă în mâinile Sfintei Alianțe. El voia să se asigure că, indiferent ce se întâmpla în Spania, nici o putere europeană nu avea că controleze America Latină. Deposedată de coloniile sale Spania nu mai valora mare lucru, socotea Canning, iar asta urma fie să descurajeze intervenția, fie să o facă irelevantă.

John Quincy Adams înțelegea teoria englezilor, dar nu avea încredere în motivele lor. Era prea curând după ocuparea britanică a Washingtonului din 1812 pentru ca America să se alăture țării-mamă de odinioară. Prin urmare, Adams l-a îndemnat pe președintele Monroe să înlăture colonialismul european din Americi ca rezultat al unei decizii americane unilaterale.

Doctrina Monroe, proclamată în 1823, a transformat oceanul – care despărțea Statele Unite de Europa – într-un câmp de fortificații. Până atunci; regula de bază a politicii externe americane fusese ca Statele Unite să nu se amestece în luptele pentru putere din Europa. Doctrina Monroe a făcut pasul următor, declarând că Europa nu trebuie să se amestece în afacerile interne americane. Iar ideea lui Monroe despre ce anume constituia afacerile interne americane – întreaga emisferă vestică – era expansivă de-a binelea.

Aceeași doctrină Monroe, mai mult, nu s-a limitat la declarații de principiu. Ea avertiza cu îndrăzneală puterile europene că noua națiune avea să pornească război, pentru a susține inviolabilitatea emisferei vestice. Ea declara că Statele Unite aveau să privească orice extindere a puterii europene „asupra oricărei porțiuni a acestei emisfere ca periculoasă pentru pacea și siguranța noastră"[13].

În final, într-un limbaj mai puțin căutat – dar mai explicit decât cel al secretarului său de stat, cu doi ani înainte – președintele Monroe respingea orice intervenție în controversele europene: „În războaiele puterilor europene, în chestiuni privindu-le pe acestea, noi nu am participat niciodată și nici nu intră în vederile politicii noastre să facem așa ceva"[14].

America întorcea spatele Europei și în același timp își elibera mâinile pentru a se extinde în emisfera vestică. Sub umbrela doctrinei Monroe, America putea

duce o politică ce nu se deosebea deloc de visurile oricărui rege european – de a-şi extinde comerţul şi influenţa, de a anexa teritorii; pe scurt, se transforma într-o Mare Putere fără a trebui să practice o politică de forţă. Dorinţa de expansiune a Americii şi încredinţarea ei că era o ţară mai pură şi mai cu principii decât oricare alta din Europa, nu s-au aflat niciodată în contradicţie. De vreme ce nu şi-au considerat expansiunea drept politică externă, Statele Unite şi-au putut folosi puterea pentru a-şi exercita dominaţia – asupra indienilor, a Mexicului, a Texasului – şi pentru a o face cu conştiinţa împăcată. Într-un cuvânt, politica externă a Statelor Unite a fost de a nu avea o politică externă.

Ca şi Napoleon în legătură cu vânzarea Louisianei, Canning era oarecum îndreptăţit să se laude că adusese la viaţă Lumea Nouă, pentru a restabili echilibrul celei Vechi, de vreme ce Marea Britanie lăsa să se înţeleagă că avea să sprijine doctrina Monroe cu Royal Navy. America, însă, avea să restabilească echilibrul european al puterii doar atât cât să ţină Sfânta Alianţă în afara emisferei vestice. În rest, puterile europene aveau să fie nevoite să se menţină în echilibru fără participarea Americii.

Pentru restul secolului, tema principală a politicii externe americane a fost extinderea aplicării doctrinei Monroe. În 1823, doctrina Monroe avertizase puterile europene să se ţină departe de emisfera vestică. Până la centenarul doctrinei Monroe, înţelesul acesteia a fost treptat extins, pentru a justifica hegemonia americană în emisfera vestică. În 1845, preşedintele Polk a explicat încorporarea Texasului în Statele Unite ca fiind necesară spre a evita ca un stat independent să devină „aliat cu sau dependent de vreo naţiune străină mai puternică decât el însuşi" şi prin aceasta o ameninţare pentru securitatea Americii.[15] Cu alte cuvinte, doctrina Monroe justifica intervenţia americană nu numai împotriva unei ameninţări existente, ci şi împotriva oricărei posibilităţi de provocare deschisă – foarte asemănător cu ce realiza echilibrul european al puterii.

Războiul civil a întrerupt pentru scurt timp preocuparea Americii în domeniul expansiunii teritoriale. Preocuparea de prim ordin a politicii externe a Washingtonului era acum prevenirea recunoaşterii Confederaţiei de către naţiunile europene, din teama de a nu apărea pe pământul Americii de Nord un sistem multistatal şi, odată cu el, politica de echilibru al puterii promovată de diplomaţia europeană. În 1868, însă, preşedintele Andrew Johnson revenea la vechea metodă de justificare a expansiunii prin intermediul doctrinei Monroe, de astă dată cu ocazia cumpărării peninsulei Alaska:

> Stăpânirea sau controlul străin asupra acelor comunităţi a întârziat până acum sporirea şi a adus prejudicii influenţei Statelor Unite. Revoluţia cronică şi anarhia ar fi tot pe atât de păgubitoare.[16]

Ceva mai important decât expansiunea în cadrul continentului american se petrecea, cu toate că a trecut practic neobservat de aşa-zisele Mari Puteri: un nou membru se alătura clubului lor, când Statele Unite deveneau cea mai puternică naţiune a lumii. În 1875, Statele Unite depăşeau Marea Britanie, pe atunci considerată cea mai mare putere industrială a lumii, în producţia manufacturieră. La sfârşitul secolului consumau mai multă energie decât Germania,

Franța, Austro-Ungaria, Rusia, Japonia și Italia laolaltă.[17] Între Războiul civil și sfârșitul secolului, producția americană de cărbune a crescut cu 800 de procente, cea de bare de oțel cu 523 de procente, lungimea căilor ferate cu 567 de procente, iar producția de grâu cu 256 de procente. Imigrarea a contribuit la dublarea populației americane. Iar procesul creșterii părea să se accelereze.

Nici o națiune nu a cunoscut vreodată o asemenea sporire a puterii sale fără a încerca să o traducă în influență globală. Conducătorii Americii au fost și ei tentați. Secretarul de stat al președintelui Andrew Johnson, Seward, visa la un imperiu incluzând Canada, precum și mare parte din Mexic, și extinzându-se mult în Pacific. Administrația Grant voia să anexeze Republica Dominicană și cocheta cu ideea achiziționării Cubei. Acesta era genul de inițiative pe care conducătorii europeni contemporani, Disraeli sau Bismarck, le înțelegeau și le aprobau.

Senatul american, însă, rămânea concentrat asupra priorităților interne și se împotrivea oricăror proiecte expansioniste. El a menținut efectivele armatei mici (25 000 de oameni) și marina militară slabă. Până în 1890, armata americană era a XIV-a în lume, în urma celei a Bulgariei, iar marina militară americană era mai mică decât cea a Italiei, cu toate că puterea industrială a Americii era de 13 ori mai mare decât cea a Italiei. America nu participa la conferințele internaționale și era tratată ca putere de rangul al doilea. În 1880, reducându-și instituția diplomatică, Turcia și-a desființat ambasadele din Suedia, Belgia, Olanda și Statele Unite. În același timp, un diplomat german din Madrid s-a oferit să suporte o reducere de salariu decât să fie trimis la post în Washington.[18]

Însă, odată ajunsă la nivelul de putere al Americii – ulterior Războiului civil – o țară nu va rezista niciând tentației de a-l traduce într-o poziție importantă în arena internațională. La sfârșitul anilor 1880, America a început să-și clădească marina militară – care, nu mai devreme de anul 1880, era mai mică decât cea a unui stat precum Chile, Brazilia sau Argentina. În 1889, ministrul Marinei Militare, Benjamin Tracy, făcea lobby pentru o navă de război, iar istoricul contemporan al marinei Alfred Thayer Mahan dezvolta o expunere de principii în favoarea ei.[19]

Cu toate că marina militară britanică proteja efectiv America de prădălnicia puterilor europene, conducătorii americani nu au perceput Marea Britanie ca pe protectorul țării lor. Pe parcursul secolului al XIX-lea, Marea Britanie a fost considerată cea mai importantă provocare la adresa intereselor americane, iar Royal Navy cea mai serioasă amenințare strategică. Nu e de mirare că, atunci când America a început „să-și arate mușchii", ea s-a gândit să elimine influența Marii Britanii din emisfera vestică invocând doctrina Monroe, la încurajarea căreia Marea Britanie își adusese în mare măsură contribuția.

Statele Unite nu au fost deloc delicate în privința provocărilor. În 1895, secretarul de stat Richard Olney a invocat doctrina Monroe pentru a avertiza Marea Britanie cu referire precisă la inegalitatea de forțe. „La ora actuală", scria el, „Statele Unite sunt practic suverane pe acest continent și voința lor este lege în orice chestiune asupra căreia își extind influența". „Infinitele resurse" ale Americii, „combinate cu poziția sa izolată o fac stăpână pe situație și practic invulnerabilă împotriva oricărei sau a tuturor celorlalte puteri"[20]. Renunțarea Americii la

politica de forţă era limpede că nu se aplica în emisfera vestică. În 1920, Marea Britanie renunţase la pretenţiile de a avea un rol major în America Centrală.

Deţinând supremaţia în emisfera vestică, Statele Unite au început să pătrundă pe arena mai largă a politicii internaţionale. America ajunsese la stadiul de putere mondială aproape fără să vrea. Extinzându-se pe întreg continentul, ea îşi stabilise preeminenţa de jur împrejurul ţărmurilor sale, insistând în acelaşi timp asupra faptului că nu dorea câtuşi de puţin să ducă politica externă a unei mari puteri. La terminarea acestui proces, America s-a trezit la comanda genului de putere care a făcut din ea un factor internaţional major, indiferent de preferinţele sale. Conducătorii Americii puteau continua să insiste că politica sa externă de bază era de a servi drept „far" pentru restul omenirii, dar nu încăpea nici o îndoială că unii dintre ei deveneau conştienţi şi de faptul că puterea Americii îi dădea acesteia dreptul de a fi ascultată în chestiunile aflate la ordinea zilei şi că nu avea nevoie să aştepte până ce întreaga lume avea să devină democratică, pentru a se integra în sistemul internaţional.

Nimeni nu a formulat acest raţionament mai tranşant decât Theodore Roosevelt. El a fost primul preşedinte care a insistat că era datoria Americii să-şi facă simţită influenţa la nivel global şi a prezentat America lumii în termenii unui concept al interesului naţional. Ca şi înaintaşii săi, Roosevelt era convins de rolul benefic al Americii în lume. Dar spre deosebire de ei, Roosevelt a susţinut că America avea reale interese de politică externă, ce depăşeau cu mult interesul ei de a se menţine departe de orice amestec. Roosevelt a pornit de la premisa că Statele Unite erau o putere ca oricare alta, nu o întrupare singulară a virtuţii. Dacă interesele sale se ciocneau cu cele ale altor ţări, America avea obligaţia să-şi adune puterile pentru a se impune.

Ca prim pas, Roosevelt a dat doctrinei Monroe cea mai intervenţionistă interpretare, prin identificarea acesteia cu doctrinele imperialiste ale epocii. În ceea ce a numit „corolarul" doctrinei Monroe, el a proclamat în 6 decembrie 1904 un drept general de intervenţie al „unei naţiuni civilizate", pe care, în emisfera vestică, numai Statele Unite erau îndrituite a-l exercita: „... în emisfera vestică, aderarea Statelor Unite la doctrina Monroe poate obliga Statele Unite, în cazuri flagrante de săvârşire a unor asemenea fapte rele sau de neputinţă, la exercitarea, cu oricâtă aversiune, a unei forţe de poliţie internaţională"[21].

Roosevelt o luase cu practica înaintea teoriei. În 1902, America forţase Haiti să-şi lichideze datoriile faţă de băncile europene. În 1903, în Panama s-au stârnit tulburări, ajungând la scara unei adevărate revoluţii. Cu ajutor american, populaţia locală şi-a smuls independenţa faţă de Columbia, dar nu înainte ca Washingtonul să fi stabilit suveranitatea SUA în Zona Canalului, de ambele părţi a ceea ce avea să devină Canalul Panama. În 1905, Statele Unite au stabilit un protectorat financiar asupra Republicii Dominicane, iar în 1906 trupele americane au ocupat Cuba.

Pentru Roosevelt, diplomaţia forţei în cadrul emisferei vestice făcea parte din noul rol mondial al Americii. Cele două oceane nu mai erau îndeajuns de largi pentru a izola America faţă de restul lumii. Statele Unite trebuiau să devină actor pe scena internaţională. Roosevelt a spus foarte clar într-un mesaj adresat

Congresului în 1902: „Din ce în ce mai mult, interdependența și complexitatea crescândă a relațiilor internaționale politice și economice impun tuturor puterilor civilizate și pașnice să insiste asupra cârmuirii adecvate a lumii."[22]

Roosevelt deține o poziție istorică unică în abordarea de către America a relațiilor internaționale. Nici un alt președinte nu a definit rolul mondial al Americii atât de complet, în termenii interesului național, și nu a identificat interesul național atât de cuprinzător, în raport cu echilibrul puterii. Roosevelt împărtășea punctul de vedere al conaționalilor săi că America era tot ce putea spera mai bun omenirea. Dar, spre deosebire de ei, el nu credea că America își putea asigura pacea sau împlini destinul numai prin practicarea virtuților civice. În percepția asupra naturii ordinii mondiale, el se apropia mai mult de Palmerston sau Disraeli decât de Thomas Jefferson.

Un mare președinte trebuie să fie un educator, realizând puntea de legătură dintre viitorul poporului său și trăirea efectivă a acestuia. Roosevelt a predat o doctrină extrem de aspră, unui popor crescut în credința că pacea este starea normală între națiuni, că nu există nici o diferență între moralitatea personală și cea publică – America fiind bine izolată de tulburările și revoltele ce afectau restul lumii. Roosevelt refuza toate aceste propoziții. Pentru el, viața internațională însemna luptă, iar teoria darwinistă – a supraviețuirii celui mai bine dotat – era pentru istorie un ghid mai bun decât moralitatea personală. În optica lui Roosevelt, cei blânzi moșteneau pământul numai dacă erau puternici. După el, America nu era o cauză, ci o mare putere – potențial cea mai mare. El spera să fie președintele menit să-și introducă națiunea pe scena lumii, astfel încât ea să poată modela secolul XX în felul în care Marea Britanie îl dominase pe cel de-al XIX-lea – ca o țară cu puteri vaste, care se înrolase de bună voie, cu moderație și înțelepciune, să muncească în beneficiul stabilității, al păcii și al progresului.

Roosevelt era intolerant față de multe dintre lucrurile sfinte ale modului american de a gândi politica externă. El dezavua eficacitatea dreptului internațional. Ceea ce o națiune nu putea apăra prin forță proprie, nu putea fi protejat nici de comunitatea internațională. Respingea dezarmarea, care atunci începea să devină subiect de preocupare internațională:

> Încă nu există probabilitatea de a se stabili vreun fel de putere internațională... care să poată amenda efectiv faptele rele, iar în aceste circumstanțe ar fi și o nebunie și un lucru periculos pentru o națiune mare și liberă să se lipsească singură de puterea de a-și apăra drepturile proprii și chiar, în situații excepționale, de a se ridica pentru drepturile altora. Nimic nu ar promova mai mult inechitatea... decât faptul ca popoarele libere și luminate... să se lipsească de bună voie de putere, lăsând armele la dispoziția oricărui despotism și barbarii.[23]

Roosevelt era încă și mai caustic, atunci când venea vorba despre guvernarea lumii:

> Eu consider atitudinea Wilson-Bryan – de încredere în tratate de pace fantasmagorice, în promisiuni imposibile, în tot felul de petece de hârtie lipsite de orice sprijin din partea unei forțe efective – ca fiind aberantă. Este infinit mai bine pentru o națiune și pentru întreaga lume să aibă tradițiile lui Frederick cel Mare și Bismarck în privința politicii externe decât să aibă atitudinea Bryan sau Wilson-Bryan ca atitudine națională permanentă.[24]

Într-o lume guvernată prin forță, Roosevelt credea că ordinea naturală a lucrurilor era reflectată de conceptul de „sfere de influență", care atribuia influență dominantă asupra unor întinse regiuni anumitor puteri – de pildă Statelor Unite asupra emisferei vestice sau Marii Britanii asupra subcontinentului indian. În 1908, Roosevelt a consimțit la ocupația japoneză asupra Coreii deoarece, în gândirea sa, relațiile nipono-coreene trebuiau să fie determinate de puterea relativă a fiecărei țări, nu de prevederile unui tratat sau de legile internaționale:

> Coreea este cu desăvârșire a Japoniei. Să fie limpede, prin tratat s-a stabilit solemn o înțelegere potrivit căreia Coreea trebuia să rămână independentă. Coreea însă a fost neputincioasă în a impune respectarea tratatului și a fost în afara oricărei discuții ca vreo altă națiune... să încerce să facă pentru Coreea ceea ce ei au fost cu totul incapabili să facă pentru ei înșiși.[25]

De vreme ce Roosevelt avea asemenea vederi de tip european, nu a fost surprinzător că el a abordat echilibrul mondial al puterii cu o subtilitate neegalată de vreun alt președinte american și de care s-a apropiat numai Richard Nixon. La început, Roosevelt nu a văzut nici o nevoie să antreneze America în intimitatea echilibrului european al puterii, deoarece îl considera ca mai mult sau mai puțin autoreglabil. Dar a fost destul de clar asupra faptului că, în cazul în care acest raționament avea să se dovedească greșit, va îndemna America să se angajeze în restabilirea echilibrului. Treptat, Roosevelt a ajuns să vadă în Germania o amenințare la adresa echilibrului european al puterii și a început să identifice interesul național american cu cel al Marii Britanii și al Franței.

Faptul a fost demonstrat în 1906, în timpul Conferinței internaționale de la Algeciras – al cărei scop era să stabilească viitorul Marocului. Germania, care insista asupra unei „uși deschise" pentru a preîntâmpina dominația franceză, a susținut includerea unui reprezentant american, crezând că America avea acolo interese comerciale semnificative. Până la urmă, americanii au fost reprezentați în Maroc prin ambasadorul lor în Italia, dar rolul pe care l-a jucat acesta i-a dezamăgit pe germani. Roosevelt a subordonat interesele comerciale ale Americii – care, oricum, nu erau mari – punctului său de vedere geopolitic. Toate acestea au fost exprimate de Henry Cabot Lodge într-o scrisoare adresată lui Roosevelt la momentul de vârf al crizei marocane. „Franța", spunea el, „trebuie să fie cu noi și cu Anglia – în zona și în combinația noastră. Este un aranjament solid, economic și politic"[26].

În vreme ce în Europa Roosevelt considera Germania ca principală amenințare, în Asia era preocupat de aspirațiile Rusiei și, prin urmare, a favorizat Japonia, principalul rival al Rusiei. „Nu există în lume o altă națiune care să țină în mâinile sale, în mai mare măsură decât Rusia, soarta anilor următori", a declarat Roosevelt.[27] În 1904, Japonia, protejată de o alianță cu Marea Britanie, a atacat Rusia. Deși a proclamat neutralitatea americană, Roosevelt înclina spre Japonia. O victorie rusească, argumenta el, ar fi „o lovitură dată civilizației"[28]. Iar când Japonia a distrus flota rusească, a jubilat: „Am fost mulțumit pe deplin de victoria japoneză, pentru că Japonia face jocul nostru."[29]

Roosevelt voia ca Rusia să fie mai degrabă slăbită decât eliminată cu totul din echilibrul puterii – deoarece, potrivit preceptelor diplomației ce promova echili-

brul puterii, o slăbire excesivă a Rusiei nu ar fi făcut decât să substituie amenințării ruseşti una japoneză. Roosevelt a sesizat că un rezultat care să servească cel mai bine America era unul prin care Rusia „să fie lăsată față în față cu Japonia, astfel ca fiecare din ele să aibă o acțiune moderatoare asupra celeilalte"[30].

Mai degrabă în baza realismului geopolitic decât dintr-un nobil altruism, Roosevelt le-a invitat pe cele două beligerante să-şi trimită reprezentanții la locuința sa de la Oyster Bay, pentru a pune la punct un tratat de pace finalizat în cele din urmă la Portsmouth, în New Hampshire, care limita victoria japoneză şi menținea echilibrul în Extremul Orient. Drept urmare, Roosevelt a devenit primul american căruia i s-a atribuit Premiul Nobel pentru Pace, pentru producerea unui acord bazat pe concepte ca echilibrul puterii şi sferele de influență şi care, după părerea succesorului său, Wilson, părea destul de ne-american.

În 1914, Roosevelt a avut inițial o perspectivă relativ cinică asupra invadării de către Germania a Belgiei şi Luxemburgului, deşi constituia o flagrantă violare a tratatelor care stabiliseră neutralitatea acestor două țări:

> Nu iau parte nimănui în ce priveşte violarea sau nerespectarea acestor tratate. Când uriaşii se prind în luptă pe viață şi pe moarte, în timp ce se împing unul pe altul încoace şi încolo e clar că acești copleşitori, imenşi luptători au să calce peste oricine le apare în cale, *dacă nu este periculos să o facă.*[31]

La câteva luni după izbucnirea războiului în Europa, Roosevelt şi-a schimbat judecata inițială despre violarea neutralității Belgiei, deşi, caracteristic, nu ilegalitatea invaziei germane îl preocupa, ci amenințarea pe care aceasta o reprezenta la adresa echilibrului puterii: „... nu credeți că dacă Germania câştigă acest război, zdrobeşte flota engleză şi distruge imperiul britanic, într-un an sau doi va insista să preia poziția dominantă în America de Sud şi Centrală...?"[32]

A îndemnat la reînarmarea masivă, astfel încât America să poată arunca povara acestui act în spatele Triplei Antante. Vedea o victorie a Germaniei şi posibilă, dar şi periculoasă pentru Statele Unite. Victoria Puterilor Centrale ar fi avut ca rezultat pierderea protecției asigurate de marina militară britanică, permițând imperialismului german să se afirme în emisfera vestică.

Faptul că Roosevelt trebuie să fi considerat controlul naval britanic asupra Atlanticului mai sigur decât hegemonia Germaniei s-a datorat unor factori non-putere impalpabili, precum afinitatea culturală şi experiența istorică. Într-adevăr, între Anglia şi America au existat puternice legături culturale, fără un echivalent în relațiile americano-germane. Mai mult, Statele Unite erau obişnuite cu ideea stăpânirii mărilor de către Marea Britanie, nemaisuspectând-o de proiecte expansioniste în Americi. Germania, însă, era privită cu teamă. În 3 octombrie 1914, Roosevelt a scris ambasadorului britanic la Washington (uitând în mod convenabil considerațiile anterioare despre inevitabilitatea desconsiderării de către Germania a neutralității Belgiei):

> Dacă aş fi fost preşedinte, aş fi acționat [împotriva Germaniei] în 30 sau 31 iulie.[33]

Într-o scrisoare adresată o lună mai târziu lui Rudyard Kipling, Roosevelt recunoştea dificultatea de a determina forțele americane să îndure războiul din

Europa conform convingerilor sale. Poporul american nu dorea să urmeze un curs al acțiunii modelat atât de strict în termenii politicii de forță:

> Dacă eu aș susține tot ceea ce cred, nu ar fi de nici un folos poporului meu, pentru că nu m-ar urma. Oamenii noștri nu văd mai departe de vârful nasului și nu înțeleg problemele internaționale. Și poporul dumneavoastră a fost la fel, dar nu în aceeași măsură cu al meu, în chestiunile astea... Datorită lărgimii oceanului ce ne separă, poporul meu crede că nu are de ce se teme din partea actualei confruntări și că nu are nici o responsabilitate față de ea.[34]

Dacă gândirea americană asupra politicii externe ar fi culminat cu Theodore Roosevelt, ea ar fi fost descrisă ca o evoluție care a adaptat principiile tradiționale europene ale guvernării la condițiile americane. Roosevelt ar fi fost privit ca președintele în exercițiu al momentului când Statele Unite, stabilindu-și o poziție dominantă în Americi, au început să-și facă simțită ponderea ca putere mondială. Gândirea americană asupra politicii externe nu s-a sfârșit însă cu Roosevelt și nici nu ar fi putut-o face. Un conducător care își limitează rolul la experiența poporului său se autocondamnă la stagnare; un conducător care o ia înaintea experienței poporului său își asumă riscul de a nu fi înțeles. America nu era pregătită nici prin experiență, nici prin valorile sale pentru rolul pe care i-l atribuise Roosevelt.

Printr-o ironie a istoriei, America a jucat în cele din urmă rolul de conducător pe care i-l prevăzuse Roosevelt, chiar în timpul vieții acestuia, dar a făcut-o în numele principiilor pe care Roosevelt le luase în derâdere și sub conducerea unui președinte pe care Roosevelt l-a disprețuit. Woodrow Wilson a fost întruchiparea tradiției excepționalismului american și a stat la originea a ceea ce avea să devină școala intelectuală dominantă a politicii externe americane – școală ale cărei precepte erau considerate de Roosevelt în cel mai bun caz irelevante și în cel mai rău contrare intereselor pe termen lung ale Americii.

În termenii tuturor principiilor recunoscute ale guvernării, Roosevelt a fost cel care a avut de departe mai multă dreptate dintre aceștia doi, între cei mai de seamă președinți ai Americii. Și totuși, Wilson a fost cel care a avut câștig de cauză: după un secol, Roosevelt este amintit pentru realizările sale, dar Wilson a fost cel care a modelat gândirea americană. Roosevelt a înțeles cum funcționa politica internațională, între națiunile ce conduceau atunci destinele lumii – nici un președinte american nu a avut o înțelegere mai deplină a modului de funcționare a sistemului internațional. Și totuși, Wilson a surprins elementele esențiale ale motivației americane, printre care poate cel mai important era acela că America pur și simplu nu se privea ca pe o națiune la fel ca toate celelalte. Ei îi lipsea și baza teoretică și cea practică pentru diplomația de tip european – de permanentă revizuire a nuanțelor de putere, de la postura de neutralitate morală la unicul scop de a menține un echilibru mereu schimbător. Indiferent de realități și de lecțiile puterii, convingerea nestrămutată a poporului american a fost că excepționalul său rol rezidă în exercitarea și propagarea libertății.

Americanii au putut fi puși în mișcare spre fapte măreție numai printr-o viziune coincizând cu percepția potrivit căreia țara lor era excepțională. Indiferent

de măsura în care, intelectual, Roosevelt a fost de acord cu felul în care funcționa de fapt diplomația Marilor Puteri, demersul său nu i-a convins pe conaționali că aveau nevoie să intre în primul război mondial. Wilson, pe de altă parte, a apelat la sensibilitatea poporului său cu argumente, care erau tot pe atât de elevate moral pe cât erau de perfect neinteligibile pentru conducătorii străini.

Ceea ce a realizat Wilson a fost uimitor. Respingând politica de forță, el a știut cum să pună în mișcare poporul american. Universitar ajuns relativ târziu în politică, el a fost ales președinte datorită unei sciziuni în Partidul Republican – între Taft și Roosevelt. Wilson a înțeles că izolaționismul instinctiv al Americii nu putea fi învins decât printr-un apel la credința în natura excepțională a idealurilor sale. Pas cu pas, el a dus în război o țară izolaționistă, după ce mai întâi a demonstrat devotamentul administrației sale pentru pace printr-o pasionată susținere a neutralității. Și a făcut aceasta negând orice interes național egoist și afirmând că America nu căuta alt folos decât recunoașterea principiilor sale.

În prima sa Declarație în fața Uniunii, din 2 decembrie 1913, Wilson a schițat ceea ce avea să devină cunoscut mai târziu drept wilsonism. Lege universală și nu echilibru, inspirarea unui sentiment de încredere în națiune și nu afirmarea națională a propriei valori – erau, în optica lui Wilson, fundamentele ordinii internaționale. Recomandând ratificarea mai multor tratate de arbitraj, Wilson a susținut că arbitrajul creator de legături, nu forța, trebuie să devină metoda de rezolvare a disputelor internaționale:

> Nu există decât un singur standard posibil conform căruia să fie rezolvate controversele dintre Statele Unite și alte națiuni, iar acesta este compus din două elemente: propria noastră onoare și obligațiile noastre față de pacea lumii. Un test astfel alcătuit ar trebui să fie lesne făcut să guverneze atât stabilirea de obligații prin noile tratate, cât și interpretarea celor deja asumate.[35]

Nimic nu-l enerva pe Roosevelt mai rău decât principiile declamative, nesprijinite nici de puterea, nici de voința de a le transpune în fapt. El îi scria unui prieten: „Dacă ar trebui să aleg între o politică a fierului și sabiei și una a duhului blândeții... de aceea sunt pentru politica fierului și a sabiei. Este mai bine nu numai pentru națiune, ci, pe termen lung, pentru întreaga lume"[36].

În același fel, propunerea lui Roosevelt de a reacționa la războiul din Europa prin creșterea cheltuielilor de apărare nu avea nici un sens pentru Wilson. În a doua sa Declarație în fața Uniunii, din 8 decembrie 1914, și la patru luni după ce se dezlănțuise războiul european, Wilson a respins o sporire a armamentului Americii, deoarece aceasta ar fi semnalat că „ne-am pierdut autocontrolul", ca urmare a unui război „ale cărui cauze nu ne pot atinge, a cărui simplă existență ne oferă ocazii de a face servicii prietenești și dezinteresate..."[37]

Influența Americii, în opinia lui Wilson, depindea de dezinteresarea ei; trebuia să se păstreze astfel pentru ca, în final, să poată păși înainte ca arbitru credibil între părțile beligerante. Roosevelt declarase că războiul din Europa, mai cu seamă o victorie germană, amenința în ultimă instanță securitatea americană. Wilson susținea că America era în esență dezinteresată, prin urmare avea să se evidențieze ca mediator. Datorită credinței Americii în valori mai înalte decât

echilibrul puterii, războiul din Europa îi oferea acum o ocazie extraordinară de a face prozeliți pentru o nouă și mai bună abordare a politicii internaționale.

Roosevelt ridiculiza asemenea idei și l-a acuzat pe Wilson că se servea de sentimentele izolaționiste pentru a-și sprijini realegerea în 1916. De fapt, politica lui Wilson țintea tocmai împotriva izolaționismului. Ceea ce proclama Wilson nu era retragerea Americii din lume, ci aplicabilitatea universală a valorilor sale și, în timp, angajarea Americii în răspândirea lor. Wilson a reinițiat ceea ce, de la Jefferson încoace, devenise înțelepciunea americană tradițională, dar a pus-o în slujba unei ideologii militante:

- Misiunea specială a Americii depășește diplomația curentă și o obligă să fie ca un far al libertății pentru restul omenirii.
- Politica externă a democrațiilor este superioară moral, deoarece popoarele sunt născute iubitoare de pace.
- Politica externă trebuie să reflecte aceleași standarde morale ca și etica personală.
- Statul nu are nici un drept să pretindă o moralitate separată pentru sine.

Wilson a conferit acestor aserțiuni ale excepționalismului american o dimensiune universală:

> Nouă nu ne poate fi teamă de puterea vreunei alte națiuni. Noi nu suntem geloși pe concurența din domeniul comerțului sau pe oricare altă realizare pașnică. Ținem să ne ducem viața așa cum vrem noi; dar înțelegem să lăsăm și pe alții să trăiască. Noi suntem, într-adevăr, prieten bun al tuturor națiunilor lumii, pentru că nu amenințăm pe nici una, nu râvnim la posesiunile nici uneia, nu dorim distrugerea vreuneia.[38]

Nici o altă națiune nu și-a sprijinit pretențiile la conducerea lumii pe altruism. Toate celelalte națiuni au căutat să fie judecate după compatibilitatea intereselor lor naționale cu cele ale altor societăți. Și totuși, de la Woodrow Wilson la George Bush, președinții americani au invocat dezinteresarea țării lor ca atribut crucial al rolului ei conducător. Nici Wilson, nici ulterior, până la ora actuală, discipolii să, nu au fost bucuroși să constate faptul că, pentru conducătorii străini pătrunși de maxime mai puțin înalte, pretenția de altruism a Americii evocă o anumită aură de indeterminare; în vreme ce interesul național poate fi calculat, altruismul depinde de natura celui care-l practică.

Pentru Wilson, însă, natura altruistă a societății americane era dovada grației divine:

> A fost ca și cum prin grija lui Dumnezeu un continent a fost păstrat nefolosit și a așteptat ca un popor pașnic, iubitor al libertății și al drepturilor oamenilor mai mult decât orice, să vină și să întemeieze o comunitate lipsită de egoism.[39]

Pretenția că scopurile americane reprezentau hotărâri providențiale implica pentru America un rol mondial, care avea să se vădească mult mai amplu decât și-l imaginase Roosevelt vreodată. Pentru că el nu voise nimic mai mult decât să îmbunătățească echilibrul puterii și să investească în el rolul Americii, cu importanța cuvenită, pe măsura puterii ei crescânde. În concepția lui Roosevelt,

America era o națiune printre multe altele – mai puternică decât majoritatea și făcând parte dintr-un grup de elită, de mari puteri – dar supusă și ea regulilor istorice de bază ale echilibrului.

Wilson a plasat America într-un plan situat complet în afara unor asemenea considerații. Dispreţuind echilibrul puterii, el a insistat că rolul Americii era „nu să dovedească... egoismul, ci măreția noastră"[40]. Dacă acest lucru era adevărat, America nu avea dreptul să-și păstreze valorile numai pentru sine. Încă din 1915, Wilson a avansat doctrina fără precedent că securitatea Americii era inseparabilă de securitatea *întregii* omeniri. Aceasta presupunea că era de datoria Americii, de aici înainte, să se opună agresiunii de *pretutindeni:*

> ...deoarece noi pretindem dezvoltare nestingherită și conducere netulburată a propriilor vieți conform propriilor noastre principii de drept și libertate, ne doare, de oriunde ar veni ea, agresiunea, pe care noi înșine niciodată nu o vom practica. Noi insistăm asupra securității în urmărirea direcțiilor de dezvoltare națională pe care singuri ni le-am ales. Facem mai mult decât atât. O cerem și pentru ceilalți. Nu ne limităm entuziasmul față de libertatea individuală și dezvoltarea națională la evenimentele și evoluția chestiunilor ce ne privesc doar pe noi înșine. Îl simțim ori de câte ori un popor încearcă să păşească pe aceste dificile căi ale independenței și ale dreptului.[41]

Perceperea Americii ca polițist benefic la scară globală a prefigurat politica de îngrădire a națiunilor ostile (*containment policy*), care avea să fie dezvoltată după cel de-al doilea război mondial.

Nici în cele mai avântate visuri ale sale, Roosevelt nu ar fi visat vreodată să amplifice astfel un sentiment ce lăsa să se întrezărească intervenționismul mondial. Atunci, însă, el era un om de stat războinic; Wilson era preotul profet. Oamenii de stat, războinicii chiar, se concentrează asupra lumii în care trăiesc; pentru profeți, lumea „reală" este cea pe care o „înființează" ei.

Wilson a transformat ceea ce începuse ca reafirmare a neutralității americane într-un set de propuneri slujind drept fundament pentru o cruciadă mondială. În viziunea lui Wilson, nu exista nici o diferență esențială între libertate pentru America și libertate pentru întreaga lume. Dovedind că timpul petrecut la întrunirile academice, unde despicarea firului în patru este lege, nu fusese irosit, el a elaborat o extraordinară interpretare a ceea ce avusese de fapt în vedere George Washington, atunci când avertiza asupra amestecului în afacerile străine. Wilson a redefinit noțiunea de „străin" într-un mod care cu siguranță că l-ar fi uimit pe întâiul președinte. Ceea ce avusese în intenție Washington, potrivit lui Wilson, era că America trebuie să evite să se amestece în *scopurile* altora. Dar, argumenta Wilson, nimic din ce privea umanitatea „nu ne poate fi străin sau indiferent"[42]. Așadar, America avea privilegiul nelimitat de a se implica în afara granițelor proprii.

Ce orgoliu extraordinar – să extragi privilegiul de a interveni oriunde pe glob din consemnul unuia dintre Părinții Fondatori privind neamestecul în afacerile străine și să elaborezi o concepție de neutralitate care făcea implicarea în război inevitabilă! În timp ce, închegându-și viziunea despre o lume mai bună, își împingea țara tot mai aproape de războiul mondial, Wilson evoca o vitalitate și un idealism părând a justifica hibernarea Americii vreme de un secol, numai

pentru a putea acum intra în arena internațională cu un dinamism și o inocență necunoscute mai vârstnicilor săi parteneri. Diplomația europeană se călise și cunoscuse umilința în creuzetul istoriei; oamenii săi de stat vedeau evenimentele prin prisma multor visuri ce se dovediseră a fi fragile, a unor mari speranțe năruite și a unor idealuri pierdute datorită acestei limitări, proclamând cu îndrăzneală, dacă nu sfârșitul istoriei, atunci cu siguranță irelevanța acesteia, pornind la transformarea valorilor considerate unice până atunci pentru America în principii universale, aplicabile tuturor. Wilson a fost astfel în stare să învingă, cel puțin pentru o vreme, tensiunea existentă în gândirea americană – între America cea neînfricată și America cea neprihănită. America nu putea aborda intrarea în cel de-al doilea război mondial decât ca pe o angajare în beneficiul popoarelor de pretutindeni, nu doar al său, și numai în rolul de cruciat al libertății universale.

Scufundarea vasului *Lusitania* de către Germania și, mai presus de toate, reluarea de către germani a războiului submarin total au devenit motivul imediat al declarației de război a Americii. Dar Wilson nu a justificat intrarea în război a Americii pe baza unor nemulțumiri anume. Interesele naționale erau irelevante; încălcarea statutului de neutralitate al Belgiei și echilibrul puterii nu aveau nimic de a face cu ele. Mai degrabă, războiul avea o justificare morală, al cărei prim obiectiv era o nouă și mai justă ordine mondială. „Este un lucru înspăimântător", reflecta Wilson în discursul prin care cerea declararea războiului,

> să duci acest mare și pașnic popor în război, în cel mai îngrozitor și mai dezastruos dintre toate războaiele, civilizația însăși părând a fi în cumpănă. Dreptul este, însă, mai prețios decât pacea și ne vom lupta pentru lucrurile pe care le-am avut întotdeauna cel mai aproape de inima noastră: pentru democrație, pentru dreptul celor supuși autorităților de a avea o voce în propriile lor guverne, pentru drepturile și libertățile națiunilor mici, pentru instaurarea unei domnii universale a dreptului de către popoarele libere acționând de comun acord, astfel încât să aducă pacea și siguranța tuturor națiunilor și să facă lumea cu totul, în sfârșit, liberă.[43]

Într-un război purtat în numele unor asemenea principii nu putea exista nici un compromis. Victoria totală era singurul obiectiv valabil. Roosevelt ar fi exprimat, aproape cu siguranță, obiectivele războinice ale Americii în termeni politici și strategici; Wilson, fluturând cu mândrie dezinteresarea americană, a definit obiectivele războinice ale Americii în categorii în întregime morale. În viziunea lui Wilson, războiul nu era consecința unor interese naționale conflictuale urmărite fără reținere, ci a atacului neprovocat al Germaniei asupra ordinii internaționale. Mai exact, adevăratul vinovat nu era națiunea germană, ci însuși împăratul german. Solicitând declararea războiului, Wilson argumenta:

> Nu avem nimic de împărțit cu poporul german. Nu avem față de el decât un sentiment de simpatie și prietenie. Nu la îndemnul său a luat guvernul german hotărârea de a intra în acest război. Nu a fost cu știința sau cu aprobarea sa. A fost un război asupra căruia s-a hotărât așa cum se hotăra asupra războaielor în vechime, vremuri nefericite, când popoarele nu erau nicăieri consultate de conducătorii lor și războaiele erau provocate și duse în interesul dinastiilor.[44]

Deși Wilhelm al II-lea era privit de multă vreme pe scena europeană ca un germene de conflicte, nici un om de stat european nu susținuse vreodată detronarea

sa; nimeni nu văzuse în răsturnarea împăratului sau a dinastiei sale soluția păcii în Europa. O dată, însă, ce fusese avansată chestiunea structurii interne a Germaniei, războiul nu mai putea sfârși prin genul de compromis, care să echilibreze interesele aflate în conflict, pe care îl realizase Roosevelt între Japonia și Rusia cu zece ani mai devreme. În 22 ianuarie 1917, înainte ca America să fi intrat în război, Wilson a proclamat obiectivul acesteia ca fiind „pace fără victorie"[45]. Ceea ce a propus însă Wilson, atunci când America a intrat în război, a fost o pace la care nu se putea ajunge decât prin victorie totală.

Formulările lui Wilson au intrat repede în uzanța comună. Chiar și o persoană experimentată precum Herbert Hoover a început să descrie clasa conducătoare germană ca inerent ticăloasă, care urmărea ca pradă „vlaga altor popoare"[46]. Atmosfera vremii a fost sugestiv exprimată de Jacob Schurman, președintele Universității Cornell, care vedea războiul ca pe o luptă între „Împărăția Cerurilor" și „Împărăția barbarilor, care e forță și grozăvie"[47].

Și totuși, răsturnarea unei singure dinastii nu putea aduce tot ce insinua retorica lui Wilson. Cerând declararea războiului, Wilson își extindea morala asupra întregii lumi; nu numai Germania, dar toate celelalte națiuni trebuiau asigurate în vederea democrației – deoarece pacea reclama „un parteneriat al unor națiuni democratice"[48]. În alt discurs, Wilson a mers și mai departe, spunând că puterea Americii avea să se destrame, dacă Statele Unite nu aveau să răspândească libertatea pretutindeni în lume:

> Am ridicat această națiune pentru a-i face liberi pe oameni și nu ne-am limitat concepția și obiectivele la America, iar acum îi vom face liberi pe oameni. Dacă nu am face aceasta, toată faima Americii ar pieri și întreaga putere i s-ar risipi.[49]

Wilson și-a declarat cel mai limpede și mai detaliat obiectivele avute în vedere pentru război în Cele 14 Puncte – document care va fi examinat în capitolul 9. Realizarea istorică a lui Wilson rezidă în recunoașterea faptului că americanii nu pot admite angajamente internaționale importante, care nu sunt îndreptățite de convingerea lor morală. Scăderea sa a constat în tratarea tragediilor istoriei ca aberații sau ca datorându-se lipsei de perspectivă și răutății conducătorilor individuali, precum și în respingerea oricărei alte baze obiective pentru pace în afara forței opiniei publice și a răspândirii în lume a instituțiilor democratice. El a cerut națiunilor Europei să întreprindă ceva – pentru care ele nu erau pregătite nici filozofic, nici istoric – și aceasta imediat după un război care le secătuise de vlagă.

Vreme de 300 de ani, națiunile europene își bazaseră ordinea lumii lor pe un echilibru al intereselor naționale, iar politicile externe pe o căutare a securității, tratând fiecare beneficiu suplimentar ca pe o gratificație. Wilson a cerut națiunilor Europei să-și bazeze politica externă pe convingeri morale, lăsând securitatea să rezulte de la sine, în cel mai bun caz. Europa nu avea, însă, nici un sistem conceptual pentru o asemenea politică dezinteresată și mai rămânea de văzut și dacă America, abia ieșită dintr-un secol de izolare, își putea susține implicarea permanentă în relațiile internaționale, așa cum o presupuneau teoriile lui Wilson.

Apariţia pe scenă a lui Wilson a fost pentru America un moment de răscruce, unul dintre acele rare exemple de conducător care modifică fundamental cursul istoriei ţării sale. Dacă în 1912 ar fi câştigat Roosevelt sau ideile sale, chestiunea obiectivelor războiului s-ar fi bazat pe o cercetare a naturii interesului naţional american. Roosevelt ar fi aşezat intrarea Americii în război pe presupunerea – pe care, de fapt, a şi avansat-o – că, dacă America nu s-ar fi alăturat Triplei Alianţe, Puterile Centrale ar fi câştigat războiul şi, mai devreme sau mai târziu, ar fi ameninţat securitatea americană.

Interesul naţional american astfel definit ar fi condus, peste timp, America spre adoptarea unei politici globale comparabile cu cea a Marii Britanii faţă de Europa continentală. Vreme de trei secole, conducătorii britanici operaseră plecând de la presupunerea că, dacă resursele Europei erau dirijate de o singură putere dominantă, acea ţară ar fi dispus atunci de resursele necesare pentru a pune în discuţie supremaţia pe mare a Marii Britanii, ameninţându-i astfel independenţa. Geopolitic, Statele Unite – şi ele o insulă în largul ţărmurilor Eurasiei – s-ar fi simţit obligate, din aceleaşi motive, să se opună dominaţiei Europei sau Asiei exercitate prin intermediul unei singure puteri şi, chiar mai mult, controlului *ambelor* continente, exercitat prin *aceeaşi* putere. În aceste condiţii, extinderea influenţei geopolitice a Germaniei şi nu transgresiunile sale morale ar fi furnizat principalul *casus belli.*

Oricum, o asemenea abordare tipică Lumii Vechi a făcut să se învârtă contorul izvorului emoţiilor americane la care făcea apel Wilson – la fel cum se întâmplă şi astăzi. Nici chiar Roosevelt nu ar fi reuşit să ţină frâiele politicii de forţă, pe care o susţinea, deşi a murit convins că ar fi putut. În orice caz, Roosevelt nu mai era preşedinte, iar Wilson făcuse clar faptul, chiar înainte de intrarea Americii în război, că avea să se opună oricărei încercări de a aşeza ordinea postbelică pe principiile existente ale politicii internaţionale.

Wilson vedea motivele de război nu numai în ticăloşia conducătorilor germani, ci şi în însuşi sistemul european de echilibru al puterii. În 22 ianuarie 1917, el a atacat ordinea internaţională, care precedase războiul, ca sistem de „rivalităţi organizate":

> Întrebarea de care depinde întregul viitor al păcii şi al politicii omenirii este aceasta: este actualul război o luptă pentru o pace justă şi sigură sau doar pentru un nou echilibru al puterii?... Trebuie să existe nu un echilibru al puterii, ci o comunitate a puterii; nu rivalităţi organizate, ci o pace comună organizată.[50]

Ce înţelegea Wilson prin „comunitate a puterii" era un concept cu desăvârşire nou, care ulterior a devenit cunoscut drept „securitate colectivă" (cu toate că William Gladstone, în Marea Britanie, avansase în 1880 o variantă născută moartă a conceptului).[51] Convins că toate naţiunile lumii erau la fel de interesate de pace şi, prin urmare, s-ar uni pentru a-i pedepsi pe cei care ar tulbura-o, Wilson a propus să apere ordinea internaţională prin consensul moral al iubitorilor păcii:

> ...această epocă este una... ce respinge standardele egoismului național, care a condus cândva consiliile națiunilor și pretinde ca ele să elaboreze o nouă ordine a lucrurilor, în cadrul căreia singurele întrebări vor fi: «Este corect?» «Este just?» «Este în interesul omenirii?».[52]

Pentru a instituționaliza acest consens, Wilson a conceput Liga Națiunilor – o instituție esențialmente americană. Sub auspiciile acestei organizații mondiale, puterea avea să se transforme în moralitate, iar forța armelor în dictate ale opiniei publice. Wilson a subliniat permanent că, dacă publicul ar fi fost bine informat, războiul nu ar fi avut loc niciodată – făcând abstracție de pasionatele demonstrații de bucurie și ușurare care salutaseră izbucnirea războiului în *toate* capitalele, inclusiv cele ale democraticelor Marea Britanie și Franța. După Wilson, dacă noua teorie ar fi funcționat, ar fi trebuit să se petreacă cel puțin două schimbări în guvernarea internațională: mai întâi, răspândirea formelor de guvernare democratică în lume și apoi elaborarea unei „noi și mai sănătoase diplomații", bazată pe „același înalt cod al onoarei pe care îl pretindem indivizilor"[53].

În 1918, Wilson a declarat ca cerință a păcii nemaiauzitul până atunci și ambițiosul până la tăierea răsuflării obiectiv de „distrugere a oricărei puteri arbitrare, de oriunde, care poate separat, în secret și după propriul plac să perturbe pacea lumii; sau, dacă nu poate fi distrusă efectiv, cel puțin să fie redusă, practic, la neputință"[54]. O Ligă a Națiunilor astfel alcătuită și animată de asemenea atitudini avea să rezolve crizele fără război, a spus Wilson la Conferința de pace din 14 februarie 1919:

> ...prin acest instrument [Acordul Ligii], ne bizuim în primul rând și în cea mai mare măsură pe o extraordinară forță, iar aceasta este forța morală a opiniei publice mondiale – subtila acțiune de purificare, clarificare și constrângere a publicității... astfel încât lucrurile pe care le distruge lumina să poată fi distruse în mod adecvat de lumina copleșitoare a condamnării exprimate universal de o lume întreagă.[55]

Menținerea păcii nu ar mai rezulta din calculul tradițional al puterii, ci din consensul internațional sprijinit de un mecanism politic. O grupare universală de națiuni profund democratice ar acționa ca „garant al păcii" și ar înlocui vechiul echilibru al puterii și sistemele de alianțe.

Asemenea sentimente exaltate nu mai fuseseră prezentate de nici o altă națiune, nemaivorbind de punerea lor în aplicare. Și totuși, în mâinile idealismului american, ele au fost transformate în moneda de schimb uzuală a gândirii naționale asupra politicii externe. Toți președinții americani de după Wilson au prezentat variante ale temei wilsoniene. Dezbaterile interne au avut mai adeseori ca subiect neîmplinirea idealurilor lui Wilson (devenite rapid în asemenea măsură bun comun, încât nici măcar nu mai erau identificate cu el) decât întrebarea dacă ele, de fapt, constituiau sau nu un ghid adecvat pentru preîntâmpinarea uneori brutalelor provocări ale unei lumi turbulente. Vreme de trei generații, criticii au masacrat analizele și concluziile lui Wilson; și totuși, în tot acest timp, principiile lui Wilson au continuat să constituie temelia gândirii americane asupra politicii externe.

Cu toate acestea, amestecul dintre putere şi principii a pregătit scena pentru decenii de ambivalenţă, vreme în care conştiinţa americană a încercat să-şi împace principiile cu necesităţile. Premisa principală a securităţii colective era aceea că toate naţiunile aveau să vadă ameninţările la securitate în acelaşi fel *şi* aveau să fie pregătite să-şi asume aceleaşi riscuri pentru a li se opune. Nu numai că nimic asemănător nu se mai întâmplase vreodată, dar nimic asemănător nu era menit să mai apară în întreaga istorie a Ligii Naţiunilor şi a Naţiunilor Unite. Numai când o ameninţare este cu adevărat copleşitoare şi în mod cert afectează toate sau aproape toate societăţile este posibil un asemenea consens – cum s-a întâmplat în timpul celor două războaie mondiale şi, la scară regională, în timpul Războiului rece. Dar în imensa majoritate a cazurilor – şi în aproape toate cele dificile – naţiunile lumii tind să nu se înţeleagă fie asupra naturii ameninţării, fie asupra tipului de sacrificiu pe care se pregătesc să-l facă pentru a o înfrunta. Aceasta a fost situaţia de la agresiunea Italiei împotriva Abisiniei, din 1935, până la criza bosniacă, din 1992. Iar atunci când a fost vorba să fie atinse obiective pozitive sau să fie îndreptate nedreptăţi semnalate, consensul global s-a dovedit a fi şi mai greu de atins. Ca o ironie, în lumea de după Războiul rece – în care nu există nici o ameninţare copleşitoare de natură ideologică sau militară şi care acordă mai mult ataşament formal democraţiei decât oricare perioadă anterioară – aceste dificultăţi nu au făcut decât să crească.

Wilsonismul a accentuat încă o sciziune latentă în gândirea americană asupra politicii externe. Avea America interese legate de securitatea ei care să trebuiască apărate, indiferent de metodele prin care erau puse în discuţie? Sau trebuia ea să reziste numai acelor schimbări care pot fi descrise, fără a greşi prea mult, drept ilegale? Faptul în sine sau modalitatea de transformare internaţională era ceea ce preocupa America? Respingea America principiile geopoliticii, în totalitatea lor? Sau trebuiau acestea reinterpretate prin filtrul valorilor americane? Iar dacă acestea intrau în conflict, care dintre ele avea să prevaleze?

Implicaţia wilsonismului a fost aceea că America se opunea, mai presus de orice, metodei de schimbare şi că nu avea nici un interes strategic de apărat dacă aceste interese erau ameninţate prin metode aparent legale. Abia cu ocazia războiului din Golf, preşedintele Bush a insistat asupra faptului că el nu apăra atât rezervele vitale de petrol, cât se opunea principiului agresiunii. Iar în timpul Războiului rece, unele dintre dezbaterile interne americane au avut ca subiect întrebarea dacă America, cu toate nereuşitele sale, avea dreptul moral de a organiza rezistenţa faţă de ameninţarea Moscovei.

Theodore Roosevelt nu ar fi avut nici o îndoială cu privire la răspunsul la aceste întrebări. A presupune că naţiunile percepeau ameninţările în mod identic sau că erau pregătite să reacţioneze uniform la acestea reprezenta o negare a tot ce susţinuse el vreodată. Şi el nici nu şi-ar fi putut imagina vreo organizaţie mondială căreia să-i aparţină în mod liniştitor atât victima cât şi agresorul, în acelaşi timp. În noiembrie 1918, el a notat într-o scrisoare:

> Sunt pentru o asemenea Ligă, cu condiţia să nu ne aşteptăm la prea multe de la ea... Nu vreau să interpretez rolul pe care şi Esop l-a luat în bătaie de joc, atunci când a

scris despre cum s-au învoit lupii cu oaia să se dezarmeze și cum oaia, ca o garanție a bunei sale credințe, a alungat câinii de pază și a fost numaidecât mâncată de lupi.[56]

În luna următoare, i-a scris senatorului Knox, de Pennsylvania, următoarele:

Liga Națiunilor poate face puține, dar cu cât este mai plină de pompă și cu cât pretinde că face mai multe, cu atât mai puține va realiza într-adevăr. Discuțiile despre ea au aerul caraghios grav al discuțiilor despre Sfânta Alianță, de acum o sută de ani, care avea ca obiectiv principal menținerea eternă a păcii. Țarul Alexandru, în treacăt fie spus, a fost președintele Wilson al acelui moment, de acum o sută de ani.[57]

Conform estimării lui Roosevelt, numai misticii, visătorii și intelectualii erau de părere că pacea reprezenta condiția naturală a omului și că ea putea fi menținută prin consens dezinteresat. Pentru el, pacea era prin definiție fragilă și nu putea fi păstrată decât prin vigilență permanentă, cu ajutorul armelor celui puternic și prin alianțe între cei cu același mod de a gândi.

Roosevelt, însă, a trăit fie cu un secol prea târziu, fie cu un secol prea devreme. Modul său de abordare a relațiilor internaționale a pierit o dată cu el, în 1919; nici o școală importantă de gândire asupra politicii externe nu l-a mai invocat de atunci. Pe de altă parte, este cu siguranță măsura triumfului intelectual al lui Wilson faptul că până și Richard Nixon – a cărui politică externă a încorporat, în fond, multe dintre preceptele lui Roosevelt – s-a considerat pe sine însuși un discipol al lui Wilson mai presus de orice și ținea pe peretele cabinetului din Casa Albă un portret al președintelui din perioada războiului.

Liga Națiunilor nu a avut priză în America, deoarece țara nu era încă pregătită pentru un rol de o asemenea anvergură mondială. Cu toate acestea, victoria intelectuală a lui Wilson s-a dovedit mai fertilă decât ar fi putut să fie orice triumf politic. Fiindcă, ori de câte ori a avut sarcina de a construi o nouă ordine mondială, America s-a întors într-un fel sau altul la preceptele lui Woodrow Wilson. La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, ea a ajutat la construirea Națiunilor Unite pe aceleași principii cu cele ale Ligii, sperând să afle pacea printr-o înțelegere a învingătorilor. Când această speranță a pierit, America a purtat Războiul Rece nu ca pe un conflict între două superputeri, ci ca pe o bătălie morală pentru democrație. Când comunismul s-a prăbușit, ideea wilsoniană că drumul către pace trece prin securitatea colectivă, dublată de răspândirea mondială a instituțiilor democratice, a fost adoptată de conducerile ambelor partide politice americane.

În wilsonism a fost întruchipată drama principală a Americii pe scena lumii: ideologia Americii era, într-un sens, revoluționară, în vreme ce, pe plan intern, americanii se considerau satisfăcuți cu un *statu quo*. Având tendința de a transforma chestiunile de politică externă într-o luptă dintre bine și rău, americanii s-au simțit în general nu foarte în largul lor cu compromisurile – ca în cazurile unor rezultate parțiale sau neconcludente. Faptul că America s-a ferit să provoace transformări geopolitice importante a fost asociat adeseori cu apărarea *statu quo*-ului teritorial și, uneori, politic. Crezând în domnia legii, America a găsit că este dificil să-și împace credința în schimbările pașnice cu faptul recunoscut că mai toate schimbările semnificative din istorie au implicat violență și tulburări.

America a aflat că avea să fie nevoită să-şi aplice idealurile într-o lume mai puţin binecuvântată decât ea însăşi şi în înţelegere cu state având marje de supravieţuire mai înguste, obiective mai limitate şi mult mai puţină încredere în sine. Şi totuşi, America a perseverat. Lumea postbelică a devenit în mare măsură creaţia Americii, astfel încât, în cele din urmă, aceasta chiar a ajuns să joace rolul pe care Wilson îl avusese în vedere pentru ea – un far de urmat şi o speranţă de împlinit.

CAPITOLUL 3

De la universalitate la echilibru: Richelieu, Wilhelm de Orania şi Pitt

Ceea ce este astăzi descris de istorici drept sistemul european al echilibrului puterii a apărut în secolul al XVII-lea, prin prăbuşirea definitivă a aspiraţiei medievale către universalitate – un concept al ordinii mondiale reprezentând un amestec între tradiţiile Imperiului Roman şi cele ale Bisericii Catolice. Lumea era concepută ca oglindire a Cerurilor. Exact după cum în Ceruri guverna un Dumnezeu, tot aşa un împărat cârmuia lumea profană, iar un papă Biserica Universală.

În acest spirit, statele feudale ale Germaniei şi ale Italiei de nord erau grupate sub stăpânirea Sfântului împărat romano-german. În secolul al XVII-lea, acest imperiu avea potenţialul necesar pentru a domina Europa. În raport cu el, Franţa, a cărei frontieră era mult mai la vest de valea Rinului, şi Anglia erau state periferice. Dacă Sfântul împărat romano-german ar fi reuşit vreodată să-şi edifice controlul central asupra tuturor teritoriilor aflate, teoretic, sub jurisdicţia sa, relaţiile dintre statele europene vestice şi imperiu ar fi putut fi similare cu cele dintre vecinii Chinei şi Imperiului Mijlociu, Franţa corespunzând Vietnamului sau Coreii, iar Anglia Japoniei.

Pentru cea mai mare parte a epocii medievale, Sfântul împărat romano-german nu a reuşit să atingă un asemenea grad de control central. Un motiv a fost lipsa unor sisteme adecvate de transport şi de comunicaţii, care a făcut ca legarea împreună a unor teritorii atât de întinse să fie dificilă. Însă cel mai important motiv a fost acela că Sfântul Imperiu roman de naţiune germană despărţise controlul asupra Bisericii de controlul asupra guvernării laice. Spre deosebire de faraon sau de cezar, Sfântul împărat romano-german nu era considerat că având atribute divine. Pretutindeni în afara Europei de vest, chiar şi în regiunile controlate de Biserica răsăriteană, conducerile religioase şi laice erau unificate, în sensul că numirile în posturile cheie pentru fiecare din ele erau făcute de conducerea centrală; autorităţile religioase nu aveau nici mijloacele şi nici autoritatea de a-şi declara poziţia autonomă, reclamată de creştinătatea occidentală ca revenindu-i de drept.

În Europa occidentală, conflictul potenţial, din când în când acut, dintre papă şi împărat a creat condiţiile pentru apariţia, în cele din urmă, a constituţionalismului şi a separării puterilor – elemente care constituie baza democraţiei moderne. El a permis diverşilor seniori feudali să-şi sporească autoritatea pretinzând un preţ ambelor părţi aflate în conflict. Aceasta, la rândul ei, a condus la o Europă fragmentată – un mozaic de ducate, comitate, oraşe şi episcopii. Cu toate că, teoretic, toţi micii seniori feudali datorau loialitate împăratului, practic ei făceau ce pofteau. Diverse dinastii ridicau pretenţii la coroana imperială, iar autoritatea centrală aproape că dispăruse. Împăraţii întreţineau vechea imagine a conducerii universale, fără vreo posibilitate de a o şi realiza în practică. La fruntariile Europei, Franţa, Anglia şi Spania refuzau să accepte autoritatea Sfântului Imperiu romano-german, deşi continuau să facă parte din Biserica Universală.

Până când dinastia habsburgică nu a revendicat coroana imperială cu titlu aproape permanent în secolul al XV-lea, şi, prin căsătorii prudente, a acaparat coroana Spaniei şi vastele sale resurse, nu a fost posibil ca Sfântul împărat roman să aspire la traducerea într-un sistem politic a pretenţiilor sale la universalitate. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, împăratul Carol al V-lea a revitalizat autoritatea imperială, până într-un punct în care a apărut perspectiva unui imperiu central european, compus din ceea ce astăzi reprezintă Germania, Austria, Italia de Nord, Cehia, Slovacia, Ungaria, partea de est a Franţei, Belgia şi Olanda – o grupare potenţial dominantă în asemenea măsură încât să prevină apariţia oricărui fenomen asemănător echilibrului european al puterii.

În acelaşi moment, slăbirea papalităţii sub impactul Reformei a zădărnicit perspectiva creării unui imperiu hegemonic european. Câtă vreme fusese puternică, papalitatea fusese ca un ghimpe înfipt în coasta Sfântului împărat roman şi un redutabil rival. În perioada declinului său, în secolul al XVI-lea, papalitatea s-a vădit a fi în aceeaşi măsură o nenorocire şi pentru ideea de imperiu. Împăraţii se voiau şi voiau ca şi ceilalţi să-i privească drept reprezentanţi ai lui Dumnezeu. În secolul al XVI-lea, însă, împăratul a ajuns să fie perceput în teritoriile protestante mai puţin ca reprezentant al lui Dumnezeu şi mai mult ca o căpetenie vieneză războinică, în strânsă legătură cu un papă decadent. Reforma a dat principilor rebeli o nouă libertate de acţiune, atât pe tărâm religios, cât şi pe cel politic. Ruptura lor de Roma a reprezentat despărţirea de universalitatea religioasă;

lupta cu împăratul habsburgic a demonstrat că principii nu mai simțeau fidelitatea față de imperiu ca pe o datorie religioasă.

O dată cu prăbușirea conceptului de unitate, statele ce-și făceau apariția în Europa aveau nevoie de o seamă de principii, pentru a-și justifica erezia și a-și reglementa relațiile. Le-au găsit în conceptele de *raison d'état* și de echilibru al puterii – depinzând unul de celălalt. *Raison d'état* susținea că binele statului scuza mijloacele folosite pentru a-l menține; interesul național a luat locul noțiunii medievale de moralitate universală. Echilibrul puterii a înlocuit nostalgia pentru monarhia universală, cu consolarea că fiecare stat, în urmărirea intereselor sale egoiste, va contribui cumva la siguranța și progresul tuturor celorlalte.

Cea mai timpurie și mai cuprinzătoare formulare a acestei noi abordări a venit din partea Franței, care a fost și una dintre primele state-națiuni din Europa. Franța era țara care avea cel mai mult de pierdut de pe urma revigorării Sfântului Imperiu romano-german, deoarece putea fi foarte bine – pentru a folosi terminologia modernă – „finlandizată" de acesta. O dată cu slăbirea constrângerilor religioase, Franța a început să exploateze rivalitățile pe care le generase Reforma între vecinii săi. Conducătorii francezi și-au dat seama că slăbirea treptată a Sfântului Imperiu romano-german (și cu atât mai mult dezintegrarea acestuia) avea să sporească securitatea Franței și, cu puțin noroc, avea să-i permită să se extindă spre est.

Principalul factor al acestei politici franceze a fost un personaj incert, un prinț al Bisericii, Armand Jean du Plessis, cardinal de Richelieu, prim ministru al Franței din 1624 până în 1642. Se spune că, aflând despre moartea cardinalului Richelieu, papa Urban al VIII-lea ar fi zis: „Dacă există Dumnezeu, cardinalul Richelieu va avea de dat socoteală pentru multe. Dacă nu... mă rog, a avut o viață plină de succes."[1] Fără îndoială că acest epitaf ambivalent i-ar fi făcut plăcere omului de stat, care obținuse mari succese prin ignorarea și trecerea peste cele mai importante lucruri considerate sfinte în epoca sa.

Puțini oameni de stat se pot lăuda cu un impact mai mare asupra istoriei. Richelieu a fost părintele sistemului statal modern. El este cel care a proclamat conceptul de *raison d'état* și l-a pus necruțător în practică în beneficiul propriei sale țări. Sub patronajul său, *raison d'état* a înlocuit conceptul medieval de valori morale universale ca principiu activ al politicii franceze. Inițial, el a avut de gând să prevină dominația habsburgică asupra Europei, dar în cele din urmă a lăsat o moștenire care, pentru următoarele două secole i-a ispitit pe succesorii săi să încerce a institui supremația franceză în Europa. Din eșuarea acestor ambiții a rezultat un echilibru al puterii – întâi ca fapt de viață, apoi ca sistem de organizare a relațiilor internaționale.

Richelieu a ajuns în funcție în 1624, când Sfântul împărat roman habsburgic Ferdinand al II-lea încerca să reînvie universalitatea catolică, să anihileze protestantismul și să instituie controlul imperial asupra prinților din Europa Centrală. Acest proces, Contrareforma, a condus la ceea ce mai târziu a căpătat denumirea de „Războiul de 30 de ani", care a izbucnit în Europa Centrală în 1618, și s-a transformat într-unul dintre cele mai brutale și distructive războaie din istoria omenirii.

În 1618, teritoriul de limbă germană din Europa Centrală, din care cea mai mare parte intra în componența Sfântului Imperiu romano-german, era divizat în două tabere armate – protestanții și catolicii. Fitilul care a făcut să izbucnească războiul a fost aprins în același an la Praga și a durat destul până ce întreaga Germanie a fost târâtă în conflict. Pe măsură ce Germania își pierdea vlaga, principatele sale deveneau pradă ușoară pentru invadatorii din afară. Curând, armatele daneze și suedeze și-au croit drum prin Europa Centrală și, în cele din urmă, armata franceză s-a angajat și ea în conflict. La momentul terminării războiului, în 1648, Europa centrală fusese devastată, iar Germania își pierduse aproape o treime din populație. În creuzetul acestui tragic conflict, cardinalul Richelieu a grefat politicii externe franceze principiul de *raison d'état,* principiu pe care celelalte state europene l-au adoptat în secolul următor.

Ca prinț al Bisericii, Richelieu ar fi trebuit să salute hotărârea lui Ferdinand al II-lea de a reface ortodoxia catolică. Richelieu însă, a așezat interesul național francez mai presus de orice aspirație religioasă. Vocația sa de cardinal nu l-a împiedicat pe Richelieu să vadă în încercarea Habsburgilor de a restabili religia catolică o amenințare geopolitică la securitatea Franței. Pentru el nu era vorba de un act religios, ci de o manevră politică prin care Austria urmărea să dobândească supremația în Europa Centrală și, prin aceasta, să reducă Franța la un stat de categoria a doua.

Temerile lui Richelieu nu erau lipsite de temei. O privire aruncată asupra hărții Europei arată că Franța era înconjurată de teritorii habsburgice din toate părțile: Spania în sud; statele-orașe din nordul Italiei, dominate aproape în întregime de Spania, în sud-est; Franche-Comté (astăzi regiunea din preajma Lyonului și a Savoiei), de asemenea sub control spaniol, în est; iar Țările de Jos spaniole la nord. Cele câteva porțiuni de frontieră neaflate sub guvernarea Habsburgilor spanioli erau controlate de ramura austriacă a familiei. Ducatul Lorenei datora loialitate Sfântului împărat roman austriac, la fel ca și importante zone strategice din lungul Rinului, din Alsacia actuală. Dacă Germania de nord ar fi căzut și ea sub stăpânire habsburgică, Franța ar fi devenit periculos de slabă față de Sfântul Imperiu roman.

Richelieu era prea puțin liniștit de faptul că Spania și Austria împărtășeau credința catolică a Franței. Dimpotrivă, o victorie a Contrareformei era exact lucrul pe care Richelieu era hotărât să-l prevină. În urmărirea, însă, a ceea ce astăzi s-ar numi interesul securității naționle, iar atunci a fost etichetat pentru întâia oară drept *raison d'état,* Richelieu era pregătit să fie de partea principilor protestanți și să exploateze schisma din sânul Bisericii Universale.

Dacă împărații habsburgi ar fi jucat conform acelorași reguli sau ar fi înțeles lumea pe cale de a se naște ca fiind dominată de *raison d'état,* ei ar fi văzut cât de bine erau plasați pentru a realiza lucrul de care Richelieu se temea cel mai mult – superioritatea Austriei și transformarea Sfântului Imperiu roman în puterea dominantă a continentului. De-a lungul vremii, însă, dușmanii Habsburgilor au profitat de rigiditatea pe care dinastia a vădit-o în adaptarea la necesitățile tactice sau în înțelegerea tendințelor viitorului. Conducătorii habsburgi erau oameni cu principii. Ei nu și-au încălcat niciodată convingerile, decât atunci

când au fost înfrânți. La începutul acestei odisei politice, se aflau, prin urmare, lipsiți de apărare în fața maşinațiunilor necruțătorului cardinal.

Împăratul Ferdinand al II-lea, opusul lui Richelieu ca om de stat, este aproape sigur că nu auzise niciodată de *raison d'état*. Şi chiar dacă ar fi auzit, ar fi respins conceptul drept blasfemie, deoarece el îşi vedea misiunea ca fiind aceea de a împlini voința lui Dumnezeu şi punea întotdeauna accentul pe „sfânt" din titulatura sa de Sfânt împărat roman. El nu ar fi admis niciodată că scopurile divine ar fi putut fi atinse prin mijloace mai prejos decât cele morale. Lui nici prin minte nu i-ar fi trecut să încheie tratate cu suedezii protestanți sau cu turcii musulmani – măsuri pe care cardinalul le-a luat ca pe ceva firesc. Sfetnicul lui Ferdinand, iezuitul Lamormaini, a sintetizat astfel vederile împăratului:

> În înțelepciunea sa, el condamna dintru început politicile false şi corupte, răspândite în aceste vremuri. Susținea că nu se poate trata cu cei care urmează asemenea politici, de vreme ce aceştia practică falsitatea şi se folosesc strâmb de Dumnezeu şi de religie. Ar fi o mare nebunie ca cineva să încerce să întărească o împărăție, pe care numai Dumnezeu a îngăduit-o, prin mijloace pe care Dumnezeu le urăşte.[2]

Un conducător dedicat unor asemenea valori absolute găseşte cu neputință să-şi compromită, necum să folosească în propriul interes, poziția de negociator. În 1596, pe când era încă arhiduce, Ferdinand declara: „Când este vorba de religie, mai degrabă mor, decât să fac vreo concesie sectanților."[3] În detrimentul imperiului său, el chiar a trăit după cum a vorbit. Fiind mai puțin preocupat de bunăstarea imperiului decât de supunerea în fața voinței lui Dumnezeu, considera de datoria sa să zdrobească protestantismul, cu toate că o anumită înțelegere cu acesta i-ar fi slujit în mod clar interesele. În termeni moderni, era un fanatic. Cuvintele unuia dintre sfetnicii imperiali, Caspar Scioppius, pun în lumină crezul împăratului: „Vai de cârmuitorul ce nesocoteşte vocea Domnului, care-i cere să-i ucidă pe eretici. Nu pentru tine trebuie să porți război, ci pentru Dumnezeu" *(Bellum non tuum, sed Dei esse statuas)*[4]. Pentru Ferdinand, statul exista pentru a sluji religia, nu invers: „În chestiuni de stat, care sunt atât de importante pentru sfânta noastră credință, nu se poate ține seama întotdeauna de considerente omeneşti; trebuie mai degrabă să nădăjduim... în Dumnezeu... şi să ne punem încrederea numai în El."[5]

Richelieu trata credința lui Ferdinand ca pe o provocare strategică. Deşi, personal, era religios, el îşi vedea îndatoririle de ministru în termeni cu totul laici. Mântuirea putea fi obiectivul său personal, dar pentru omul de stat Richelieu aceasta era lipsit de importanță. „Omul este nemuritor, salvarea îi vine în viața de apoi", a spus el cândva. „Statul nu este de fel nemuritor, el poate fi salvat acum ori niciodată."[6] Cu alte cuvinte, statele nu capătă credit pe nici o lume pentru că fac ceea ce este bine; ele nu sunt răsplătite decât pentru a fi suficient de puternice, pentru a face ce este necesar.

Richelieu nu şi-ar fi îngăduit niciodată să scape ocazia ce i s-a oferit singură lui Ferdinand, în 1629, în cel de-al 11-lea an al războiului. Principii protestanți erau gata să accepte supremația politică habsburgică – cu condiția să rămână liberi să-şi urmeze religia conform propriei alegeri şi să păstreze pământurile

Bisericii, pe care puseseră mâna în timpul Reformei. Ferdinand, însă, nu-şi subordona vocaţia religioasă necesităţilor politice. Refuzând ceea ce ar fi reprezentat un uriaş triumf şi garanţia imperiului său, hotărât să nimicească erezia protestantă, el a emis Edictul imperial de restituţie cerând suveranilor protestanţi să restituie toate pământurile pe care le acaparaseră de la Biserică începând din 1555. A fost un triumf al zelului asupra raţiunii reci, un caz clasic de punere a credinţei înaintea calculării interesului politic. Şi a garantat o bătălie pentru final.

Punându-i-se la îndemână această ocazie, Richelieu s-a hotărât să prelungească războiul, până când Europei Centrale avea să i se scurgă tot sângele din vine. El a lăsat deoparte scrupulele de natură religioasă şi în materie de politică internă. Prin pacea de la Alais, din 1629, el a acordat protestanţilor francezi libertatea practicării cultului – exact libertatea pe care împăratul lupta să le-o interzică principilor germani. Protejându-şi ţara împotriva revoltelor interne, ce sfâşiau Europa Centrală, Richelieu a purces la exploatarea fervorii religioase a lui Ferdinand în interesul obiectivelor naţionale franceze.

Neputinţa împăratului german de a înţelege propriile interese naţionale, refuzul său de a accepta valabilitatea oricărui asemenea concept, a dat primului ministru al Franţei ocazia de a sprijini şi subvenţiona principii protestanţi germani împotriva Sfântului împărat roman. Rolul de apărător al libertăţilor principilor protestanţi (împotriva intenţiilor centralizatoare ale Sfântului împărat roman) era nepotrivit pentru un prelat francez şi pentru regele său catolic, Ludovic al XIII-lea. Faptul că un prinţ al Bisericii îl subvenţiona pe regele protestant al Suediei, Gustav Adolf – pentru a se război cu Sfântul împărat roman – a avut implicaţii revoluţionare la fel de adânci ca şi izbucnirea Revoluţiei franceze, 150 de ani mai târziu.

Într-o epocă încă dominată de zel religios şi de fanatism ideologic, o politică externă lucidă, fără imperative morale, se remarca precum un munte acoperit de zăpadă în mijlocul deşertului. Obiectivul lui Richelieu era să termine cu ceea ce el considera a fi încercuirea Franţei, să-i epuizeze pe Habsburgi şi să evite apariţia unei puteri importante la graniţele Franţei – mai cu seamă la graniţa germană. Unicul său criteriu în stabilirea alianţelor era ca acestea să servească intereselor Franţei şi a făcut aceasta mai întâi cu statele protestante, iar apoi chiar cu Imperiul otoman. Pentru a epuiza forţele beligeranţilor şi a prelungi războiul, Richelieu i-a subvenţionat pe duşmanii duşmanilor săi, a mituit, a aţâţat rebeliuni şi a uzat de o extraordinară paletă de argumente dinastice şi legale. A reuşit atât de bine, încât războiul – care izbucnise în 1618 – s-a târât deceniu după deceniu până când, în cele din urmă, istoria nu i-a găsit un nume mai potrivit decât propria-i durată – Războiul de 30 de ani.

În timp ce Germania era devastată, Franţa s-a ţinut deoparte până în 1635, când epuizarea vădită părea să vestească sfârşitul ostilităţilor şi o pace prin compromis. Richelieu, însă, nu era interesat de un compromis înainte ca regele Franţei să devină la fel de puternic precum împăratul habsburgic sau, de preferat, chiar mai puternic decât acesta. Pentru a-şi atinge obiectivul, Richelieu şi-a convins suveranul, în cel de-al 17-lea an de război, de necesitatea intervenirii în con-

flict de partea principilor protestanți – și fără altă justificare decât ocazia de a exploata puterea crescândă a Franței:

> Este semn de prudență deosebită să ții la respect forțele potrivnice propriului stat vreme de zece ani cu forțele aliaților tăi, stând cu mâinile în buzunare și nu pe mânerul sabiei; după care, să te angajezi în război deschis atunci când aliații tăi nu mai pot exista fără tine este semn de curaj și mare înțelepciune; ceea ce arată că, în gospodărirea păcii regatului tău, te-ai comportat ca acei oameni cumpătați care, după ce au strâns banii cu mare băgare de seamă, știu și cum să-i cheltuiască...[7]

Succesul politicii de tip *raison d'état* depinde mai presus de orice de abilitatea de a evalua relațiile de putere. Valorile universale sunt definite prin modul în care sunt percepute și nu necesită o permanentă reinterpretare; într-adevăr, ele vin în dezacord cu aceasta. Dar determinarea limitelor puterii necesită un amestec de experiență și intuiție, precum și o permanentă adaptare la situația existentă. În teorie, desigur că echilibrul puterii ar fi perfect calculabil; în practică, s-a dovedit extrem de dificil de evaluat realist. Mai complicată, chiar, este armonizarea calculelor unui stat cu cele ale altor state, ceea ce reprezintă condiția preliminară pentru gândirea echilibrului puterii. Consensul asupra naturii echilibrului este de obicei stabilit prin conflicte periodice.

Richelieu nu avea nici o îndoială cu privire la capacitatea sa de a stăpâni situațiile, convins fiind că mijloacele se puteau pune în relație cu scopurile cu o precizie aproape matematică. „Logica", a scris el în al său *Testament politic*, „cere ca între obiectul ce trebuie sprijinit și forța care trebuie să îl sprijine să existe o proporție geometrică"[8]. Soarta făcuse din el un prinț al Bisericii; convingerile l-au așezat în rândul raționaliștilor, precum Descartes și Spinoza, care credeau că acțiunile omului pot fi controlate științific; ocazia îi dăduse posibilitatea de a transforma semnificativ ordinea internațională în folosul țării sale. Măcar odată, aprecierea unui om de stat asupra propriei persoane era exactă. Richelieu avea o percepție pătrunzătoare a obiectivelor sale, dar el – și ideile sale – nu ar fi avut câștig de cauză dacă nu ar fi fost în stare să-și pună în acord tacticile cu strategia.

O doctrină atât de nouă și atât de rece nu putea să nu stârnească reacții. Oricât de importantă avea să devină în anii următori doctrina echilibrului puterii, ea a fost extrem de ofensivă față de tradiția universalistă bazată pe primatul legii morale. Una dintre cele mai grăitoare critici a venit din partea renumitului învățat Jansenius, care ataca o politică desprinsă de orice comandament moral:

> Să creadă ei că un stat laic, trecător poate avea mai multă greutate decât religia și Biserica?... Să creadă cel mai creștin dintre regi că în cârmuirea și în administrarea regatului său nu există nimic care să-l oblige să extindă și să ocrotească împărăția lui Iisus Hristos, Domnul său?... O să îndrăznească el să-i spună lui Dumnezeu: puterea și slava Ta și religia care îi învață pe oameni să Te adore pot fi lăsate în părăsire și distruse atâta vreme cât statul meu este ocrotit și la adăpost de pericole?[9]

Aceasta era, desigur, exact ce le spunea Richelieu contemporanilor săi și, după câte știm, Dumnezeului său. A fost măsura revoluției pe care o realizase el;

faptul că ceea ce criticii săi considerau a fi *reductio ad absurdum* (un argument atât de imoral şi de periculos încât se respinge singur) era, de fapt, un extrem de exact rezumat al gândirii lui Richelieu. Ca prim ministru al regelui, el a subordonat deopotrivă religia şi morala farului său călăuzitor: *raison d'état.*

Demonstrând cât de bine asimilaseră metodele cinice ale maestrului, apărătorii lui Richelieu au întors argumentele criticilor săi împotriva acestora înşişi. O politică a interesului naţional, argumentau ei, reprezenta cea mai înaltă lege morală; cei care-l criticau erau cei ce violau principiul etic, nu Richelieu.

Sarcina respingerii formale a acuzaţiilor i-a revenit lui Daniel de Priezac, un învăţat apropiat al administraţiei regale, şi asta, aproape sigur, s-a făcut cu aprobarea şi sub supravegherea lui Richelieu. În manieră machiaveliană clasică, Priezac a atacat premisa că Richelieu săvârşea un păcat aducător de moarte, urmând o politică ce părea să favorizeze răspândirea ereziei. Dimpotrivă, susţinea el, criticii lui Richelieu erau cei care-şi puneau sufletele în pericol. De vreme ce Franţa era cea mai pură şi mai devotată dintre puterile catolice europene, Richelieu, servind interesele Franţei, servea totodată şi interesele religiei catolice.

Priezac nu arăta cum de ajunsese la concluzia că Franţa fusese hărăzită cu asemenea unică vocaţie religioasă. Oricum, pornind de la premisa sa, reieşea că statul francez slujea bunăstarea Bisericii catolice; de unde, politica lui Richelieu era de o înaltă moralitate. Într-adevăr, încercuirea habsburgică exercita o ameninţare atât de mare la adresa securităţii Franţei, încât trebuia străpunsă, îndreptăţindu-l pe regele francez să aplice orice metodă pentru realizarea acestui obiectiv moral final.

> El caută să obţină pacea prin intermediul războiului şi dacă pe parcursul acestuia se întâmplă ceva ce contravine dorinţelor sale, aceasta nu este o crimă săvârşită cu voie ci de nevoie – ale cărei legi sunt cele mai aspre şi ale cărei reguli sunt cele mai crude... Un război este just atunci când intenţiile cu care este purtat sunt juste... Intenţia este, aşadar, principalul element ce trebuie luat în considerare, nu mijloacele... [Cel] ce intenţionează să-i ucidă pe vinovaţi varsă uneori, fără să-şi atragă vină, sânge nevinovat.[10]

Simplificând, se poate spune că scopul scuză mijloacele.

Un alt critic al lui Rihelieu, Mathieu de Morgues, l-a acuzat pe cardinal de manipularea religiei „la fel cum mentorul dumneavoastră, Machiavelli, le-a arătat italienilor cum să facă, modelând-o... explicând-o şi aplicând-o în măsura în care vă slujeşte la realizarea planurilor dumneavoastră"[11].

Criticile lui de Morgues erau la fel de grăitoare ca şi cele ale lui Jansenius şi la fel de ineficiente. Richelieu a fost într-adevăr manipulatorul descris şi a folosit religia exact în maniera incriminată. El va fi replicat, fără îndoială, că nu făcuse decât să analizeze lumea, aşa cum era ea, în mare măsură precum făcuse şi Machiavelli. Ca şi Machiavelli, se poate ca el să fi preferat o lume cu sensibilităţi morale mai rafinate, dar era convins că istoria avea să-i judece prestaţia de om de stat, după cât de bine se folosise de factorii pe care-i avusese la îndemână. Într-adevăr, dacă în evaluarea unui om de stat atingerea obiectivelor pe care

acesta însuși și le-a stabilit reprezintă un test, Richelieu trebuie amintit ca una dintre figurile creatoare ale istoriei moderne. Fiindcă el a simțit venind în urma sa o lume diferită de cea pe care o găsise și a pus în mișcare politica pe care Franța avea s-o urmeze pentru următoarele trei secole.

Așa s-a făcut că Franța a devenit țara dominantă în Europa și și-a extins extrem de mult teritoriul. În secolul ce a urmat Păcii westfalice din 1648, prin care a luat sfârșit Războiul de 30 de ani, doctrina *raison d'état* s-a dezvoltat devenind principiul călăuzitor al diplomației europene. Nici respectul – pe care oamenii de stat ai secolelor ce au urmat aveau să i-l poarte lui Richelieu – nici uitarea care a fost destinul adversarului său, Ferdinand al II-lea, nu l-ar fi surprins pe cardinal, care era total lipsit de iluzii, până și în privința lui însuși. „În chestiuni de stat", scria Richelieu în al său *Testament politic,* „cel ce deține puterea are adeseori dreptate, iar cel slab nu se poate decât cu dificultate feri să cadă în greșeală în opinia majorității lumii" – o maximă arareori contrazisă pe parcursul secolelor ce au urmat de atunci.[12]

Impactul provocat de Richelieu asupra istoriei Europei Centrale a fost reversul realizărilor acumulate de el în beneficiul Franței. El s-a temut de o Europă Centrală unită și a împiedicat ca aceasta să se întâmple. După toate aparențele, el a întârziat unificarea germană cu vreo două secole. Faza inițială a Războiului de 30 de ani poate fi văzută ca o încercare a Habsburgilor de a acționa ca unificatori dinastici ai Germaniei – foarte asemănător felului în care Anglia devenise un stat-națiune sub tutela unei dinastii normande, urmată, la câteva secole, de francezi, sub capețieni. Richelieu le-a zădărnicit Habsburgilor planurile și Sfântul Imperiu romano-german a fost divizat între mai mult de 300 de suverani, fiecare liber să ducă o politică externă independentă. Germania nu a reușit să devină un stat-națiune; absorbită de mărunte gâlcevi dinastice, ea s-a întors către sine. Drept urmare, Germania nu și-a dezvoltat o cultură politică națională, cantonându-se într-un provincialism din care nu a mai ieșit decât târziu, în secolul al XIX-lea, când a unificat-o Bismarck. Germania a fost atrasă pe câmpurile de bătălie ale celor mai multe din războaiele europene, dintre care multe au fost inițiate de Franța, și a pierdut valul timpuriu al colonizării europene. Când Germania s-a unificat, în cele din urmă, avea atât de puțină experiență în definirea interesului său național, încât a produs multe dintre cele mai grave tragedii ale acestui secol.

Dar zeii îl pedepsesc adeseori pe om împlinindu-i dorințele prea de-a-ntregul. Analiza cardinalului – potrivit căreia succesul Contrareformei avea să reducă Franța la o anexă a unui Sfânt Imperiu roman din ce în ce mai puternic centralizat – a fost aproape sigur corectă, mai ales dacă se ia în considerare, după cum trebuie să fi făcut și el, că vremea statului-națiune sosise. Dar, în timp ce răzbunarea idealismului wilsonian e reprezentată de prăpastia dintre profesiunea sa de credință și realitate, *raison d'état* se răzbună prin exagerare – cu excepția cazului când se află sub bagheta unui maestru, deși poate nici atunci.

Pentru că *raison d'état* în viziunea lui Richelieu nu avea nici o limitare internă. Cât de departe să se meargă pentru ca interesele statului să fie considerate satisfăcute? De câți ani era nevoie pentru a se asigura securitatea? Idealismul wilsonian, proclamând o politică lipsită de egoism, este urmărit de pericolul

constant de a neglija interesul statului; *raison d'état* a lui Richelieu prezintă ameninţarea unor *tours de force* distructive. Este ceea ce s-a întâmplat Franţei după preluarea tronului de către Ludovic al XIV-lea. Richelieu dăruise regilor francezi un stat cu o putere precumpănitoare, învecinat cu o Germanie slabă şi divizată şi o Spanie decadentă. Lui Ludovic al XIV-lea, însă, securitatea nu i-a adus pacea minţii; în ea, el a văzut o ocazie pentru cuceriri. Cu zelul excesiv cu care a urmărit *raison d'état,* Ludovic al XIV-lea a alarmat restul Europei şi a provocat formarea unei coaliţii antifranceze care, în cele din urmă, i-a dejucat planurile.

Cu toate acestea, la 200 de ani după Richelieu, Franţa era cea mai influentă ţară din Europa şi a rămas un factor important în politica mondială până la ora actuală. Puţini oameni de stat ai vreunei ţări se pot lăuda cu asemenea realizare. Totuşi, cele mai mari succese ale lui Richelieu s-au înregistrat atâta vreme cât el a fost singurul om de stat care s-a debarasat de constrângerile morale şi religioase ale perioadei medievale. Inevitabil, succesorii lui Richelieu au moştenit sarcina de a conduce un sistem, în care cele mai multe state acţionau pornind de la premisele sale. Prin aceasta, Franţa şi-a pierdut avantajul de a avea adversari constrânşi de considerente morale, aşa cum fusese Ferdinand pe vremea lui Richelieu. Odată ce toate statele jucau după aceleaşi reguli, obţinerea unor avantaje era mult mai dificilă. Deoarece toată gloria, pe care *raison d'état* o aducea ţării în care se născuse ca doctrină, se reducea la un nesfârşit efort de a împinge în afară fruntariile Franţei – pentru ca aceasta să devină arbitrul conflictelor dintre statele germane şi, prin aceasta, să domine Europa Centrală. Până când, sleită de efort, Franţa şi-a pierdut treptat capacitatea de a modela Europa potrivit planurilor sale.

Raison d'état a furnizat comportamentului statelor individuale un principiu de bază, însă nu a oferit nici un răspuns la provocarea ordinii mondiale. *Raison d'état* poate conduce la o încercare de obţinere a superiorităţii sau de realizare a echilibrului. Dar arareori echilibrul rezultă dintr-un aranjament conştient realizat. De obicei, el rezultă din procesul de zădărnicire a încercărilor de dominaţie ale unei anumite ţări, după cum echilibrul european al puterii a rezultat din efortul de a stăvili Franţa în expansiunea ei.

În lumea inaugurată de Richelieu, statele au încetat de a mai fi constrânse de pretenţiile unui cod moral. Dacă binele statului era cea mai înaltă valoare, datoria conducătorului era sporirea şi promovarea gloriei sale. Cei mai puternici căutau să domine, iar cei mai slabi rezistau formând coaliţii pentru sporirea forţelor individuale. În cazul în care coaliţia era destul de puternică pentru a face faţă agresorului, rezulta un echilibru al puterii; dacă nu, una dintre ţări obţinea hegemonia. Rezultatul nu era prestabilit şi, prin urmare, era testat prin războaie frecvente. La începuturile sale, acest rezultat putea fi foarte bine ori un imperiu – francez sau german – ori echilibrul. De aceea a durat peste o sută de ani stabilirea unei ordini europene, bazate explicit pe echilibrul puterii. La început, echilibrul puterii a fost un fapt de viaţă aproape incidental, nu un obiectiv al politicilor internaţionale.

În mod destul de curios, nu aşa a fost el perceput de filosofii vremii. Produse ale Iluminismului, ei au înfăţişat credinţa secolului al XVIII-lea că din ciocnirea

intereselor contradictorii avea să rezulte armonia şi corectitudinea. Conceptul de echilibru al puterii nu era decât o extensie a înțelepciunii convenționale. Obiectivul său de bază era prevenirea dominației unui singur stat şi menținerea ordinii mondiale; nu era destinat să prevină conflictele, ci să le limiteze. Pentru pragmaticii oameni de stat ai secolului al XVIII-lea, eliminarea conflictelor (sau a ambițiilor sau a lăcomiei) era utopică; soluția era de a exploata sau de a folosi defectele firii omeneşti în vederea producerii celui mai bun rezultat posibil pe termen lung.

Filosofii Iluminismului vedeau sistemul internațional ca făcând parte dintr-un univers, ce funcționa asemenea unui uriaş mecanism de ceas care, neoprindu-se niciodată, înainta inexorabil spre o lume mai bună. În 1751, Voltaire descria „Europa creştină" ca pe „un fel de mare republică divizată în mai multe state, unele monarhii, altele amestecate... dar aflate toate în armonie unele față de altele... având cu toate dreptul public şi politic bazat pe aceleaşi principii, necunoscute în alte părți ale lumii". Aceste state erau „mai presus de orice... la unison în politica înțeleaptă de a menține între ele cât mai mult posibil o dreaptă cumpănă a puterii"[13].

Montesquieu a reluat această temă. Pentru el, echilibrul puterii făcea să se nască unitatea din diversitate:

> Starea de lucruri din Europa este aceea că toate statele depind unele de celelalte... Europa este un singur stat compus din mai multe provincii.[14]

Când se scriau aceste rânduri, secolul al XVIII-lea suportase deja două războaie pentru succesiunea la tronul Spaniei, un război pentru succesiunea la tronul Poloniei şi o serie de războaie pentru succesiunea la tronul Austriei.

În acelaşi spirit, filosoful istoriei Emmerich de Vattel putea scrie în 1758, cel de-al doilea an al Războiului de 7 ani, că:

> Negocierile permanente ce au loc fac din Europa modernă un fel de republică, ai cărei membri – fiecare independent, dar legați unii de ceilalți printr-un interes comun – se unesc pentru menținerea ordinii şi păstrarea libertății. Aceasta a dat naştere binecunoscutului principiu al echilibrului puterii, prin care se înțelege un aranjament al relațiilor reciproce astfel încât nici un stat să nu se afle în situația de a avea controlul absolut şi de a le domina pe celelalte.[15]

Filosofii confundau rezultatele intenționat. Pe parcursul întregului secol al XVIII-lea, principii Europei s-au confruntat în nenumărate războaie, fără să existe nici cea mai neînsemnată dovadă a faptului că obiectivul urmărit ar fi fost implementarea vreunei noțiuni generale privitoare la ordinea internațională. Exact în momentul în care relațiile internaționale au ajuns să se bazeze pe forță, şi-au făcut apariția atât de mulți factori noi, încât calculele au devenit tot mai dificil de realizat.

Diverse dinastii s-au concentrat de aici înainte asupra întăririi securității proprii prin expansiune teritorială. În timpul acestui proces, pozițiile de forță relative ale multora dintre ele s-au modificat dramatic. Spania şi Suedia coborau pe poziții de importanță secundară. Polonia îşi începea alunecarea spre dispariție. Rusia (care lipsise cu totul de la Pacea westfalică) şi Prusia (care a jucat un rol

nesemnificativ) deveneau mari puteri. Echilibrul puterilor este destul de dificil de analizat, atunci când componentele sale sunt relativ stabile. Sarcina de a-l evalua şi de a pune în acord evaluările diverselor forţe devine însă deznădăjduit de complicată atunci când forţele relative ale puterilor sunt în continuă schimbare.

Vidul creat în Europa Centrală de Războiul de 30 de ani a ispitit ţările din jur să se repeadă asupră-i. Franţa şi-a continuat presiunea dinspre vest. Rusia se afla în marş la est. Prusia s-a extins în centrul continentului. Nici una dintre principalele ţări ale continentului nu a simţit că are vreo obligaţie anume faţă de echilibrul puterii – atât de elogiat de filosofi. Rusia s-a considerat a fi prea departe. Prusia, ca cea mai mică dintre marile puteri, era încă prea slabă pentru a influenţa echilibrul general. Fiecare rege se consola cu gândul că întărirea propriei cârmuiri reprezenta cea mai mare contribuţie posibilă la pacea generală şi lăsa în seama omniprezentei mâini invizibile justificarea propriilor acţiuni, dând frâu liber ambiţiilor personale.

Natura conceptului de *raison d'état,* văzut ca un calcul al raportului risc-beneficiu, s-a vădit în felul în care Frederic cel Mare a justificat acapararea Sileziei de sub autoritatea Austriei, în ciuda relaţiilor amicale de până atunci cu acel stat şi în ciuda existenţei unui tratat, prin care se angaja să respecte integritatea teritorială a Austriei:

> Superioritatea trupelor noastre, promptitudinea cu care le putem pune în mişcare, într-un cuvânt avantajul clar pe care-l avem faţă de vecinii noştri, ne dă în această neaşteptată situaţie de criză o superioritate infinită asupra tuturor celorlalte puteri ale Europei... Anglia şi Franţa sunt duşmane. Dacă Franţa se amestecă în problemele interne ale imperiului, Anglia nu va putea fi de acord, aşa că pot face oricând o alianţă cu una sau cu cealaltă dintre ele. Anglia nu poate fi geloasă pe mine pentru luarea Sileziei, pentru că nu o lezează în nici un fel şi are nevoie de aliaţi. Olandei nu o să-i pese, cu atât mai mult cu cât împrumuturile oferite Sileziei de lumea afacerilor din Amsterdam vor fi garantate. Iar dacă nu putem ajunge la o înţelegere cu Anglia şi Olanda, cu siguranţă putem cădea la învoială cu Franţa, care nu ne poate strica planurile şi va saluta slăbirea casei imperiale. Rusia este singura care ne-ar putea crea probleme. Dacă împărăteasa supravieţuieşte... îi putem mitui pe consilierii cei mai importanţi. Dacă moare, ruşii vor fi atât de ocupaţi, încât n-or să mai aibă vreme de afacerile externe...[16]

Frederic cel Mare trata politica internaţională ca pe un joc de şah. El voia să acapareze Silezia pentru a extinde puterea Prusiei. Unicul obstacol pe care-l vedea în calea planurilor sale era împotrivirea marilor puteri, nu vreun considerent moral. Ceea ce făcea el era o analiză risc/beneficiu: dacă el cucerea Silezia, aveau celelalte state să treacă la represalii sau să încerce să obţină compensaţii?

Frederic a rezolvat dilema în avantajul său. Cucerirea Sileziei a transformat Prusia într-o mare putere *bona fide,* dar în acelaşi timp a amorsat şi o serie de războaie, pe măsură ce toate celelalte ţări încercau să se acomodeze cu acest nou jucător. Primul dintre acestea a fost războiul pentru succesiune la tronul Austriei, dintre 1740 şi 1748. În timpul lui, Prusiei i s-au alăturat Franţa, Spania, Bavaria şi Saxonia – care în 1743 trece de cealaltă parte – în vreme ce Anglia a sprijinit

Austria. În cel de-al doilea război – Războiul de 7 ani, dintre 1756 și 1763 – rolurile au fost inversate. Austria avea acum alături de ea Rusia, Franța, Saxonia și Suedia, în vreme ce Anglia și Hanovra sprijineau Prusia. Schimbarea taberelor a fost rezultatul calculului rece al beneficiilor imediate și al compensațiilor specifice, nicidecum al vreunui principiu călăuzitor al ordinii internaționale.

Și totuși, un anumit gen de echilibru își făcea treptat apariția din această aparentă stare de anarhie și jaf, în care fiecare stat căuta cu îndârjire să-și sporească propria putere. Aceasta nu se datorase autocontrolului, ci faptului că nici un stat, nici măcar Franța, nu era suficient de puternic pentru a impune celorlalte propria-i voință și a forma astfel un imperiu. Când vreunul dintre state amenința să devină dominant, vecinii lui formau o coaliție – nu în respectul vreunei teorii a relațiilor internaționale, ci din pur interes propriu, pentru a bloca ambițiile celui mai puternic.

Aceste războaie permanente nu au condus la devastările provocate de războaiele religioase, din două motive. În mod paradoxal, conducătorii absoluți ai secolului al XVIII-lea aveau o poziție mai puțin puternică, pentru a mobiliza resursele necesare unui război, decât atunci când religia sau ideologia sau guvernările populare reușeau să stârnească emoțiile. Tradiția și, probabil, propria lor insecuritate îi împiedicau să impună taxe pe venit și alte forme moderne de impozitare suplimentară, limitând astfel mărimea avuției naționale potențial alocată războiului, iar tehnologia fabricării armamentului era rudimentară.

Mai presus de orice, echilibrul pe continent a fost întărit și, de fapt, controlat de apariția unui stat, a cărui politică externă a fost explicit dedicată menținerii echilibrului. Politica Angliei se bizuia pe plasarea ponderii sale, atunci când situația o cerea, asupra celei mai slabe și mai amenințate părți, pentru redresarea echilibrului. Inițiatorul acestei politici a fost regele William al III-lea al Angliei – un personaj aspru și cu picioarele pe pământ, olandez prin naștere. În Olanda sa natală el suferise de pe urma ambiției Regelui-Soare, al Franței, și – atunci când a devenit regele Angliei – s-a ocupat de formarea de coaliții menite să-i zădărnicească lui Ludovic al XIV-lea planurile, cu fiecare ocazie. Anglia era unica țară a Europei a cărei *raison d'état* nu-i cerea să se extindă pe continent. Văzându-și interesul național în menținerea echilibrului european, ea a fost singura țară care nu s-a mai gândit la sine pe continent decât pentru a preveni dominarea Europei de către o singură putere. Pentru realizarea acestui obiectiv, s-a pus la dispoziția oricărei combinații de națiuni formate pentru a se opune unei asemenea întreprinderi.

Prin schimbarea coaliților sub conducere britanică, îndreptate împotriva încercărilor Franței de dominare a Europei, a apărut treptat un echilibru al puterii. Această dinamică a stat în centrul aproape fiecărui război purtat pe parcursul secolului al XVIII-lea și al fiecărei coaliții conduse de englezi împotriva hegemoniei Franței și luptând în numele acelorași libertăți, pe care Richelieu le invocase pentru prima oară cu ocazia luptei Germaniei împotriva Habsburgilor. Echilibrul puterii a rezistat, națiunile ce se opuneau dominației Franței fiind prea puternice pentru a fi învinse și deoarece un secol și jumătate de expansionism secătuise treptat Franța de bogăție.

Rolul de moderator al Angliei reflecta o realitate geopolitică. Supraviețuirea unei insule relativ mici în largul coastelor Europei ar fi fost periclitată, dacă toate resursele Europei ar fi fost mobilizate sub o singură conducere. Deoarece, într-un asemenea caz, Anglia (așa cum era ea înainte de unirea cu Scoția, în 1707) avea resurse și populație mult mai reduse și s-ar fi aflat mai devreme sau mai târziu la discreția unui imperiu continental.

Revoluția glorioasă („Glorious Revolution") engleză, din 1688, a obligat Anglia la o confruntare imediată cu Ludovic al XIV-lea. Aceeași revoluție glorioasă l-a răsturnat pe regele catolic Iacob al II-lea. În căutarea unui înlocuitor protestant de pe continent, Anglia l-a ales pe Wilhelm de Orania, cârmuitorul *(Stadthalter)* Țărilor de Jos, care avea firave pretenții la tronul britanic – prin căsătoria sa cu Maria, fiica regelui detronat. O dată cu Wilhelm-William, Anglia a importat și un război în curs de desfășurare cu Ludovic al XIV-lea, pentru ceea ce a devenit ulterior Belgia – un teritoriu cu fortărețe importante și porturi din care se putea ajunge în mod periculos de ușor pe coastele britanice (deși această îngrijorare a apărut doar după un timp). William știa că, în cazul în care Ludovic reușea să ocupe aceste fortărețe, Țările de Jos aveau să-și piardă independența, perspectivele dominației franceze asupra Europei aveau să sporească, iar Anglia avea să fie amenințată în mod direct. Soluția lui William de a trimite trupe engleze în lupta pentru actuala Belgie împotriva Franței a premers deciziei britanice de a lupta pentru Belgia în 1914, când aceasta a fost invadată de Germania.

Din acel moment, William avea să ascută lupta împotriva lui Ludovic al XIV-lea. Scund, cocoșat și astmatic, William nu părea, la o primă vedere, a fi omul destinat să-l umilească pe Regele-Soare. Dar prințul de Orania avea o voință de fier, combinată cu o extraordinară agerime a minții. El s-a convins – aproape cu siguranță corect – că, dacă lui Ludovic al XIV-lea – deja cel mai puternic monarh al Europei – i se permitea să cucerească partea spaniolă a Țărilor de Jos (Belgia actuală), Anglia avea să se afle în pericol. Trebuia pusă la cale o coaliție capabilă să-l țină în frâu pe regele francez, nu ca o ilustrare a abstractei teorii a echilibrului puterii, ci de dragul independenței Belgiei și a Angliei deopotrivă. William și-a dat seama că planurile lui Ludovic al XIV-lea, cu privire la Spania și la posesiunile acesteia, odată realizate, aveau să transforme Franța într-o supraputere pe care nici o combinație de state nu avea să fie în stare să o înfrunte. Pentru a înlătura acest pericol, el și-a căutat parteneri, pe care i-a și găsit curând. Suedia, Spania, Savoia, împăratul Austriei, Saxonia, Republica Olandeză și Anglia au format Marea Alianță – cea mai amplă coaliție de forțe aliniată împotriva unei singure puteri pe care a cunoscut-o vreodată Europa modernă. Pentru aproape un sfert de secol (1688–1713), Ludovic a purtat războaie aproape permanent împotriva acestei coaliții. În cele din urmă, însă, urmărirea de către Franța a politicii dictate de *raison d'état* a fost ținută în frâu de interesul celorlalte state ale Europei. Franța avea să rămână cel mai puternic stat din Europa, dar nu avea să devină o putere dominantă. A fost un exemplu devenit clasic de funcționare a echilibrului puterii.

Ostilitatea lui William față de Ludovic al XIV-lea nu era nici personală, nici nu se baza pe vreun sentiment antifrancez; ea reflecta evaluarea sa rece, lucidă, a

puterii și ambițiilor nemăsurate ale Regelui-Soare. William a mărturisit cândva unui aghiotant că, dacă ar fi trăit în anii 1550, când Habsburgii amenințau să realizeze o dominație în Europa, ar fi fost „la fel de francez pe cât de spaniol" era la acea oră[17] – o replică precedând răspunsul lui Winston Churchill, din 1930, la acuzația că este antigerman: „Dacă împrejurările ar fi fost invers decât sunt, am putea fi la fel de bine progermani și antifrancezi."[18]

William a fost întru totul de acord să negocieze cu Ludovic al XIV-lea, când a simțit că echilibrul puterii putea fi servit mai bine în acest fel. Pentru William, calculul simplu era ca Anglia să încerce să mențină un echilibru general între Habsburgi și Bourboni, astfel încât, oricare ar fi fost cel slab, acesta să restabilească, cu ajutor britanic, echilibrul în Europa. După Richelieu, partea mai slabă fusese întotdeauna Austria și prin urmare Marea Britanie s-a alăturat Habsburgilor împotriva expansionismului francez.

Ideea de a acționa ca un moderator nu a atras poporul britanic de cum și-a făcut apariția. La sfârșitul secolului al XVII-lea, opinia publică britanică era izolaționistă, foarte asemănătoare celei americane, două secole mai târziu. Argumentul precumpănitor era că avea să fie destul timp pentru a face față unei amenințări, când și dacă amenințarea avea să apară. Nu era deloc nevoie să se lupte împotriva unor pericole presupuse, pe baza a ceea ce vreo țară *ar putea* face în viitor.

William a jucat rolul pe care avea să-l joace ulterior Theodore Roosevelt în America, avertizându-și poporul eminamente izolaționist că siguranța sa depindea de participarea la un echilibru al puterii ce se stabilea pe continent. Iar compatrioții săi i-au acceptat punctul de vedere, mult mai repede decât l-au adoptat americanii pe cel al lui Roosevelt. La aproape 20 de ani după moartea lui William, *The Craftsman* (Meșteșugarul), un ziar reprezentativ pentru opoziție nota că echilibrul puterii era unul dintre „principiile originale, dintotdeauna și pentru totdeauna ale politicii britanice" și că pacea pe continent era „o stare atât de esențială pentru prosperitatea unei insule de comercianți, încât... ar trebui ca menținerea și restabilirea ei, atunci când alții o încalcă sau o tulbură, să constituie o preocupare permanentă a unui minister britanic"[19].

Acceptarea importanței echilibrului puterii nu a liniștit, însă, disputele insularilor cu privire la cea mai bună strategie de implementare a acestei politici. Existau două școli de gândire, reprezentând cele două mari partide din parlament – dezacord similar cu cel din Statele Unite, 200 de ani mai târziu. Liberalii (*Whigs*) susțineau că Marea Britanie trebuie să se angajeze doar atunci când echilibrul era efectiv amenințat și numai atât cât amenințarea să fie îndepărtată. Spre deosebire de ei, conservatorii (*Tories*) credeau că datoria principală a Marii Britanii era să *modeleze,* nu doar să protejeze echilibrul puterii. Liberalii erau de părere că era destul timp pentru a respinge un asalt pornit de pe teritoriul Țărilor de Jos, după ce acesta va fi fost efectiv declanșat; conservatorii gândeau că o politică de tip văzând-și-făcând putea permite unui agresor să slăbească echilibrul în mod ireparabil. Prin urmare, dacă Marea Britanie dorea să evite a lupta în Dover, trebuia să se opună agresiunii pe Rin sau în oricare alt loc din Europa unde echilibrul puterii părea să fie amenințat. Liberalii considerau alianțele drept rezolvări temporare, care să fie desfăcute după atingerea obiectivului comun, în

vreme ce conservatorii cereau participarea britanică în cadrul unor aranjamente cooperative permanente, pentru a da posibilitatea Marii Britanii să modeleze evenimentele şi să păstreze pacea.

Lordul Carteret, ministrul de externe britanic conservator din 1742 până în 1744, a argumentat cu elocinţă ideea angajării permanente în Europa. El a atacat tendinţa liberalilor „de a ignora toate problemele şi tulburările de pe continent, pentru a nu ne părăsi insula în căutare de duşmani, ci a ne vedea de comerţul şi plăcerile noastre şi, în loc să umblăm după pericole prin alte ţări, să dormim în siguranţă, până ce ne va trezi alarma sunând pe ţărmurile noastre". Marea Britanie însă, spunea el, trebuia să privească în faţă realitatea interesului său permanent de a-i susţine pe Habsburgi ca pe o contragreutate faţă de Franţa, „deoarece, dacă monarhul Franţei se vedea eliberat de un rival acolo pe continent, el avea să-şi întărească cuceririle, apoi putea să-şi reducă garnizoanele, să-şi abandoneze fortăreţele şi să-şi lase la vatră trupele; însă comoara aceea, care acum umple câmpurile cu soldaţi, va fi curând folosită pentru finanţarea unor planuri mult mai periculoase pentru ţara noastră... Trebuie, aşadar, domnilor,... să sprijinim Casa de Austria, care este singura putere ce poate fi pusă în balanţă împotriva prinţilor familiei de Bourbon."[20]

Diferenţa dintre strategiile politicii internaţionale ale liberalilor şi cele ale conservatorilor era de natură practică, nu filosofică – tactică, nu strategică – şi ea reflecta evaluarea făcută de fiecare dintre cele două partide asupra vulnerabilităţii Marii Britanii. Politica văzând-şi-făcând a liberalilor reflecta convingerea că marja de siguranţă a Marii Britanii era într-adevăr largă. Conservatorii găseau că situaţia Marii Britanii era mai precară. Aproape aceeaşi distincţie avea să-i separe pe izolaţioniştii americani de globaliştii americani ai secolului XX. Nici Marii Britanii în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, nici Americii în secolul XX nu le-a venit uşor să-şi convingă cetăţenii că siguranţa fiecăreia dintre ţări impunea mai degrabă implicare permanentă decât izolare.

Periodic, în ambele ţări a apărut câte un conducător, care a înfăţişat poporului său necesitatea angajării permanente. Wilson a creat Liga Naţiunilor; Carteret a impulsionat angajările permanente pe continent; Castlereagh, ministru de externe din 1812 până în 1821, a susţinut un sistem de congrese europene; iar Gladstone, prim ministru la sfârşitul secolului al XIX-lea, a propus prima formă de securitate colectivă. În cele din urmă, apelurile lor au eşuat, deoarece până după sfârşitul celui de-al doilea război mondial nici poporul englez, nici cel american nu au putut fi convinse că aveau de-a face cu o provocare adevărată până ce aceasta nu s-a abătut efectiv asupra lor.

În acest fel, Marea Britanie a devenit moderatorul echilibrului european – la început aproape de nevoie, apoi printr-o strategie conştientă. Fără asumarea tenace a acestui rol de către Marea Britanie, Franţa ar fi obţinut aproape cu siguranţă hegemonia asupra Europei în secolul al XVIII-lea sau al XIX-lea, iar Germania ar fi făcut la fel în perioada modernă. În acest sens, Churchill putea pretinde pe bună dreptate, peste două secole, că Marea Britanie „menţinuse libertăţile Europei"[21].

La începutul secolului al XIX-lea, Marea Britanie şi-a transformat acțiunile *ad hoc* de apărare a echilibrului puterii într-un plan conştient. Până atunci, îşi condusese politica în mod pragmatic, potrivit geniului poporului britanic, opunându-se oricărei țări ce amenința echilibrul – țară care, pe parcursul secolului al XVIII-lea, a fost invariabil Franța. Războaiele s-au terminat prin înțelegeri, întărind de obicei în mod nesemnificativ poziția Franței, dar nepermițându-i să obțină hegemonia ce constituia obiectivul ei real.

Inevitabil, Franța a fost cea care a oferit ocazia primei declarații detaliate asupra ceea ce înțelegea Marea Britanie prin echilibrul puterii. Căutând, vreme de un secol şi jumătate, să obțină poziția dominantă în numele acelei *raison d'état,* Franța revenise după Revoluție la mai vechile concepte despre universalitate. Ea nu a mai invocat *raison d'état* în sprijinul expansionismului său şi cu atât mai puțin gloria regilor săi detronați. După Revoluție, Franța a pornit război împotriva restului Europei pentru a-şi păstra revoluția şi pentru a-şi răspândi în Europa idealurile republicane. Încă o dată, o Franță precumpănitoare amenința să domine Europa. Armate regulate şi fervoarea ideologică au propulsat stindardele franceze peste teritoriul Europei în numele principiilor universale ale libertății, egalității şi fraternității. Sub Napoleon, ele au fost la un fir de păr de a instaura o comuniune europeană cu centrul în Franța. Până în 1807, armatele franceze instituiseră regate satelit în lungul Rinului, în Italia şi în Spania, reduseseră Prusia la o putere de rang secund şi slăbiseră serios Austria. Doar Rusia mai stătea între Napoleon şi dominația franceză asupra Europei.

Rusia începuse deja să inspire reacția contradictorie – parțial speranță, parțial teamă – care avea să o caracterizeze până la ora actuală. La începutul secolului al XVIII-lea, frontiera rusească se aflase pe Nipru; un secol mai târziu, ajungea pe Vistula, cu 800 de kilometri mai spre vest. La începutul secolului al XVIII-lea, Rusia se lupta pentru propria-i existență cu Suedia la Poltava, adânc în Ucraina de astăzi. Pe la mijlocul secolului, ea participa la Războiul de 7 ani, iar trupele sale se aflau la Berlin. Spre sfârşitul secolului, avea să fie principalul factor al împărțirii Poloniei.

Puterea fizică brută a Rusiei era formată, lucru cu atât mai prevestitor de rele, de autocrația nemiloasă a instituțiilor sale interne. Absolutismul său nu era îndulcit de obişnuință sau de o aristocrație în afirmare şi independență, ca în cazul monarhilor ce conduceau în baza dreptului divin în Europa de vest. În Rusia, totul depindea de toanele țarului. Era perfect posibil ca politica externă a Rusiei să vireze de la liberalism la conservatorism, în funcție de dispoziția de moment a țarului în exercițiu – cum s-a şi întâmplat sub domnia țarului Alexandru I. Pe plan intern, însă, nu s-a încercat niciodată vreun experiment liberal.

În 1804, schimbătorul Alexandrul I, țar al tuturor ruşilor, l-a abordat pe primul ministru britanic William Pitt cel Tânăr, cel mai neînduplecat adversar al lui Napoleon, cu o propunere. Puternic influențat de filosofii Iluminismului, Alexandru I se credea conştiința morală a Europei şi se afla în ultima fază a vremelnicei sale cochetări cu instituțiile liberale. În această stare mentală, el i-a propus lui Pitt o vagă schemă de pace universală, făcând apel la toate națiunile să-şi reformeze constituțiile în vederea terminării feudalismului şi adoptării con-

ducerii constituționale. Statele reformate urmau ca de atunci înainte să renunțe la folosirea forței și să-și supună disputele dintre ele unui arbitraj. Autocratul rus a devenit astfel unicul precursor al ideii wilsoniene că instituțiile liberale erau condiții prealabile păcii, deși el nu a mers niciodată până acolo încât să caute să traducă aceste principii în practică în sânul propriul său popor. Iar după câțiva ani, avea să treacă în extrema opusă, conservatoare, a spectrului politic.

Pitt s-a trezit față de Alexandru I într-o poziție foarte asemănătoare cu cea în care s-a trezit și Churchill față de Stalin cu aproape 150 de ani mai târziu. El avea nevoie disperată de ajutor rusesc împotriva lui Napoleon, deoarece era imposibil de imaginat vreo altă modalitate prin care Napoleon să fie învins. Pe de altă parte, Pitt nu avea mai mult interes decât Churchill, mai târziu, în înlocuirea unei țări dominante cu o alta sau în acceptarea Rusiei ca arbitru al Europei. Mai presus de orice, inhibițiile interne britanice nu permiteau oricărui prim ministru să-și angajeze țara în fundamentarea păcii pe reforma politică și socială a Europei. Nici un război britanic nu fusese purtat vreodată pentru o asemenea cauză, pentru că poporul englez nu se simțea amenințat de mișcările sociale și politice de pe continent, ci doar de modificările echilibrului puterii.

Răspunsul lui Pitt către Alexandru I a reflectat toate aceste elemente. Ignorând apelul rusesc la reformarea politică a Europei, el a subliniat necesitatea construirii echilibrului, dacă se dorea ca pacea să fie păstrată. O reglementare generală europeană era acum avută în vedere, pentru prima oară după Pacea westfalică încheiată cu un secol și jumătate înainte. Și, pentru întâia oară în lume, o reglementare era explicit așezată pe principiile echilibrului puterii.

Pitt vedea principala cauză a instabilității în slăbiciunea Europei Centrale, care atrăsese în mod repetat incursiuni franceze și încercări de instaurare a supremației Franței. (El era prea politicos și dorea prea mult ajutorul rusesc pentru a arăta că o Europă Centrală, suficient de puternică în fața presiunilor franceze, avea să fie în aceeași măsură capabilă să zădărnicească și pornirile expansioniste rusești.) O reglementare în Europa trebuia să înceapă prin deposedarea Franței de toate cuceririle sale postrevoluționare și, în același timp, să restabilească independența Țărilor de Jos, transformând elegant prin aceasta principala neliniște a englezilor într-un principiu al reglementării.[22]

Diminuarea preponderenței franceze nu avea să fie de nici un folos, oricum, dacă cele peste 300 de state germane mărunte continuau să ispitească Franța să exercite presiuni și intervenții. Pentru a zădărnici asemenea ambiții, Pitt credea necesar să creeze „mase importante" în centrul Europei, prin aglutinarea principatelor germane în grupări mai largi. Unele dintre state – care se alăturaseră Franței sau se prăbușiseră dezonorant – aveau să fie anexate de Prusia sau de Austria. Altele aveau să formeze unități mai mari.

Pitt a evitat orice referire la o guvernare europeană. În schimb, el a propus ca Marea Britanie, Prusia, Austria și Rusia să garanteze noul aranjament teritorial din Europa prin intermediul unei alianțe permanente îndreptate împotriva agresiunii franceze – exact cum mai târziu a încercat și Franklin D. Roosevelt să așeze ordinea internațională postbelică pe o alianță împotriva Germaniei și a Japoniei. Nici Marea Britanie în perioada napoleoniană, nici America în timpul

celui de-al doilea război mondial nu şi-au putut imagina că cea mai mare ameninţare la adresa păcii în viitor ar putea fi tocmai aliatul momentului şi nu duşmanul ce urma să fie învins. A fost motivul temerii lui Napoleon ca un prim ministru britanic să fie de acord cu ceea ce până atunci fusese cu neclintire respins de ţara sa – o angajare permanentă pe continent – şi ca Marea Britanie să-şi diminueze flexibilitatea tactică bazându-şi politica pe presupunerea existenţei unui inamic permanent.

Apariţia echilibrului puterii în Europa secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea are similitudini cu anumite aspecte ale lumii ce a urmat Războiului rece. Atunci, ca şi acum, prăbuşirea ordinii mondiale a dat naştere unei multitudini de state, ce-şi urmau propriile interese naţionale neconstrânse de nici un principiu călăuzitor. Atunci, ca şi acum, statele contribuind la ordinea internaţională se grupau pentru a-şi defini rolul internaţional. Apoi, diferite state au decis să se bizuie integral pe afirmarea interesului lor naţional, punându-şi încrederea în aşa-numita mână nevăzută. Chestiunea care se pune este dacă lumea de după Războiul rece poate găsi vreun principiu care să înfrâneze afirmarea forţei şi a interesului individual. Desigur, până la urmă un echilibru al puterii apare întotdeauna *de facto,* când mai multe state se influenţează reciproc. Întrebarea este dacă menţinerea sistemului internaţional poate deveni un plan conştient sau dacă acesta se va dezvolta ca urmare a unei serii de încercări ale forţelor.

La terminarea războaielor napoleoniene, Europa era gata de a proiecta – pentru singura oară în istoria sa – o ordine internaţională bazată pe principiile echilibrului puterii. În creuzetul războaielor din timpul secolului al XVIII-lea şi de la începutul secolului al XIX-lea fusese învăţat faptul că echilibrul puterii nu putea fi lăsat să se constituie la întâmplare, în urma ciocnirilor dintre statele europene. Planul lui Pitt schiţase o reaşezare teritorială care să rectifice slăbiciunea ordinii mondiale a lumii secolului al XVIII-lea. Dar aliaţii lui Pitt de pe continent mai învăţaseră o lecţie.

Puterea este prea dificil de evaluat, iar voinţa de revendicare prea variată, pentru a permite tratarea sa ca pe un ghid de nădejde pentru ordinea internaţională. Echilibrul funcţionează cel mai bine dacă este sprijinit de un acord asupra valorilor comune. Echilibrul puterii inhibă *capacitatea* de încălcare a ordinii internaţionale; acordul asupra valorilor comune inhibă *dorinţa* de încălcare a ordinii internaţionale. Puterea fără legitimitate tentează la încercarea forţelor; legitimitatea fără putere tentează la adoptarea de poziţii lipsite de acoperire.

Combinarea ambelor elemente a constituit deopotrivă provocarea şi succesul Congresului de la Viena, care a instaurat un secol de ordine internaţională netulburată de vreun război mondial.

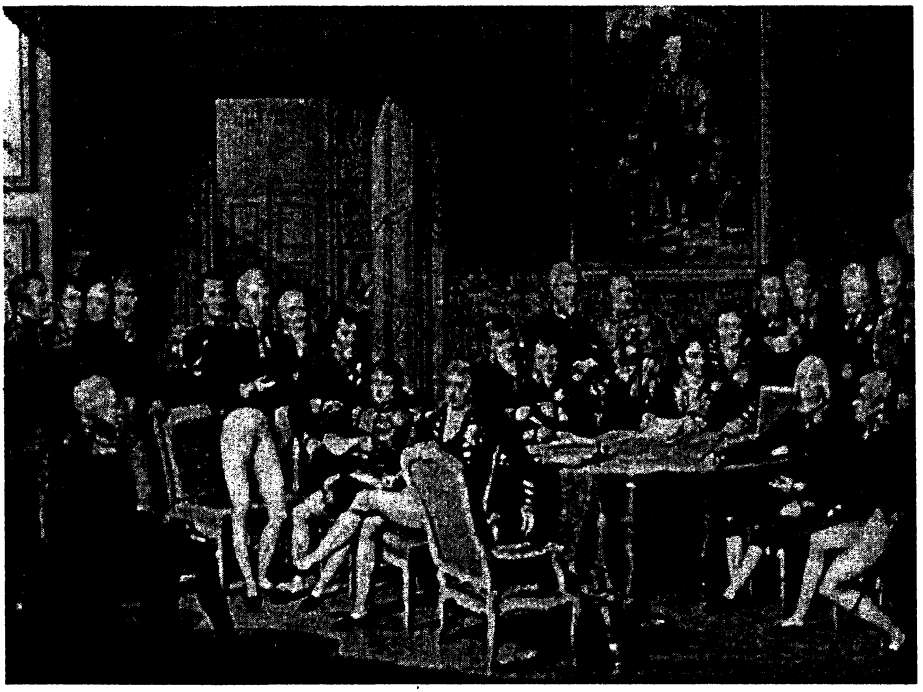

CAPITOLUL 4

Concertul Europei: Marea Britanie, Austria şi Rusia

În timp ce Napoleon îndura primul său exil în insula Elba, învingătorii din războaiele napoleoniene s-au întrunit la Viena, în septembrie 1814, pentru a modela lumea postbelică. Congresul de la Viena a continuat să se întrunească pe întreaga perioadă a evadării lui Napoleon din Elba şi a înfrângerii definitive a acestuia la Waterloo. Între timp, nevoia de a reconstrui ordinea internaţională devenise încă şi mai presantă.

Ca negociator al Austriei a servit prinţul von Metternich, deşi, dat fiind că întâlnirile congresului se ţineau la Viena, împăratul austriac nu s-a aflat nici un moment departe de scenă. Regele Prusiei l-a trimis pe prinţul von Hardernberg, iar proaspăt reinstalatul pe tron rege Ludovic al XVIII-lea al Franţei s-a bizuit pe Talleyrand, care prin aceasta şi-a menţinut recordul de a fi servit pe toţi conducătorii francezi de dinainte şi de după revoluţie. Ţarul Alexandru I, refuzând să cedeze altcuiva cinstea de a reprezenta poziţia rusească, a venit să vorbească în numele lui însuşi. Pentru Marea Britanie a negociat ministrul de externe englez, lordul Castlereagh.

Acești cinci oameni au realizat ceea ce-și propuseseră să facă. După Congresul de la Viena, Europa a trăit cea mai lungă perioadă de pace cunoscută vreodată. Vreme de 40 de ani nu a avut loc nici măcar un război între Marile Puteri, iar după Războiul Crimeii, din 1854, nu a avut loc nici un război timp de alți 60 de ani. Reglementarea de la Viena a corespuns atât de exact Planului Pitt încât, atunci când Castlereagh a prezentat-o Parlamentului, el a atașat o schiță a planului britanic original, pentru a arăta cât de îndeaproape fusese acesta urmat.

În mod paradoxal, această ordine internațională – care a fost creată în numele echilibrului puterii în mod mai explicit decât oricare alta înainte sau după aceea – s-a sprijinit în cea mai mică măsură pe putere pentru a se menține. În parte, această stare de fapt unică a apărut deoarece echilibrul era atât de bine gândit încât nu putea fi răsturnat decât printr-un efort de o amploare prea dificil de realizat. Însă cel mai important motiv a fost acela că țările continentului erau unite printr-o conștiință a valorilor comune. Nu a fost numai un echilibru fizic, ci și unul moral. Puterea și dreptatea s-au aflat în reală armonie. Echilibrul puterii limitează ocaziile de folosire a forței; un simț comun al dreptății reduce dorința de a folosi forța. O ordine internațională care nu este considerată justă va fi pusă sub semnul întrebării, mai devreme sau mai târziu. Dar felul în care un popor percepe justețea unei anumite ordini internaționale este determinat în aceeași măsură de instituțiile sale interne cât și de modul său de a cântări chestiunile tactice ale politicii externe. Din acest motiv, compatibilitatea dintre instituțiile interne prezintă o garanție a păcii. Oricât ar părea o ironie a soartei, Metternich i-a premers lui Wilson, în sensul că el avea încredințarea că o concepție comună despre dreptate constituie o condiție de bază pentru ordinea internațională, în ciuda faptului că ideea sa despre dreptate era diametral opusă celei pe care Wilson a căutat să o instituționalizeze în secolul XX.

Crearea echilibrului general al puterii s-a vădit a fi relativ simplă. Oamenii de stat au respectat Planul Pitt întocmai ca pe un proiect de arhitectură. De vreme ce ideea de autodeterminare națională încă nu fusese inventată, ei nu au fost câtuși de puțin preocupați să croiască state omogene sub raport etnic din teritoriul recucerit de la Napoleon. Poziția Austriei a fost întărită în Italia, iar cea a Prusiei în Germania. Republica Olandeză a obținut Olanda austriacă (cea mai mare parte a Belgiei de astăzi). Franța a fost nevoită să renunțe la toate cuceririle și să revină la „vechile frontiere", pe care le avusese înainte de Revoluție. Rusia a primit partea centrală a Poloniei. (Conform politicii sale de a nu face achiziții pe continent, Marea Britanie și-a limitat câștigurile teritoriale la Capul Bunei Speranțe, din capătul sudic al Africii.)

În concepția de ordine mondială a Marii Britanii, proba echilibrului puterii era cât de bine puteau îndeplini diversele națiuni rolurile atribuite în cadrul proiectului general – foarte asemănător felului în care Statele Unite au ajuns să-și privească aliații în perioada de după cel de-al doilea război mondial. În transpunerea în fapt a acestui mod de abordare, Marea Britanie a trebuit să facă față, în raport cu țările continentului, aceleiași diferențe de perspectivă cu care s-au confruntat Statele Unite în timpul Războiului rece. Deoarece națiunile pur și simplu nu-și defineau obiectivele ca rotițe în cadrul unui sistem de securitate.

Securitatea le face existența posibilă; ea nu este niciodată unicul sau măcar principalul lor țel.

Austria și Prusia nu s-au mai gândit la ele însele ca la „mari mase" – cum avea Franța să vadă ulterior scopul NATO în termenii unei diviziuni a muncii. Echilibrul general al puterii însemna puțin pentru Austria și Prusia, dacă nu făcea în același timp dreptate propriilor lor relații complexe și speciale sau dacă nu ținea cont de rolurile istorice ale țărilor lor.

După eșecul Habsburgilor în încercarea de a obține hegemonia în Europa Centrală în Războiul de 30 de ani, Austria își abandonase încercările de a domina întreaga Germanie. În 1806, vetustul Sfânt Imperiu roman a fost abolit. Dar Austria tot se mai vedea prima dintre egali și era hotărâtă să împiedice oricare dintre celelalte state germane, mai cu seamă Prusia, să-și asume rolul de conducător istoric al Austriei.

Iar Austria avea toate motivele să fie vigilentă. După ce Frederic cel Mare smulsese Silezia, pretențiile Austriei la conducerea Germaniei începuseră să fie puse în discuție de Prusia. O diplomație necruțătoare, dedicarea artelor militare și un extrem de dezvoltat simț al disciplinei au propulsat Prusia, în cursul unui secol, de pe poziția unui principat secundar din arida câmpie germană de nord într-un regat care, deși cel mai mic dintre Marile Puteri, era sub aspect militar unul dintre cele mai de temut. Granițele sale ciudat conturate se întindeau de-a curmezișul Germaniei de Nord, de la răsăritul parțial polonez la oarecum latinizatul ținut al Rinului (care era despărțit de teritoriul original al Prusiei prin Regatul Hanovrei), dând statului prusac un copleșitor sentiment de misiune națională – un obiectiv parcă mai înalt decât cel de a-și apăra teritoriul fragmentat.

Atât relațiile dintre aceste două mari state germane, cât și relațiile lor cu celelalte state germane erau de importanță majoră pentru stabilitatea europeană. Într-adevăr, cel puțin după Războiul de 30 de ani, aranjamentele interne ale Germaniei au pus în fața Europei aceeași dilemă: ori de câte ori Germania a fost slabă și divizată, ea și-a ispitit vecinii, mai ales Franța, la expansiune. În același timp, perspectiva unității germane a înspăimântat statele înconjurătoare și a continuat să le înspăimânte chiar și în timpurile noastre. Teama lui Richelieu că o Germanie unită putea domina Europa și înghiți Franța fusese anticipată de un observator englez, care scria în 1609: „... cât despre Germania, dacă s-ar afla în întregime sub o singură monarhie, ea ar fi înspăimântătoare pentru toți ceilalți"[1]. Istoriceşte Germania a fost fie prea slabă, fie prea puternică pentru pacea Europei.

Arhitecții Congresului de la Viena au recunoscut că, pentru a fi pace și stabilitate în Europa Centrală, ar trebui să se anuleze munca lui Richelieu din anii 1600. Richelieu se îngrijise de o Europă centrală slăbită, fragmentată, oferind-o Franței ca pe o permanentă tentație la cotropire și transformând-o într-un virtual teren de joacă pentru armatele franceze. Așadar, oamenii de stat prezenți la Viena au stabilit consolidarea, nu unificarea Germaniei. Austria și Prusia erau statele germane cele mai importante, după care urmau un număr de state de mărime mijlocie – printre care Bavaria, Württemberg și Saxonia – care fuseseră mărite și întărite. Cele vreo 300 de state prenapoleoniene au fost combinate cam în 30 și strânse într-o nouă entitate denumită Confederația germană. Oferind asi-

gurare împotriva agresiunilor din afară, Confederația germană s-a vădit a fi o creație ingenioasă. Era prea puternică pentru a fi atacată de Franța, dar prea slabă și descentralizată pentru a-și amenința vecinii. Confederația echilibra puterea militară superioară a Prusiei cu prestigiul și legitimitatea superioare ale Austriei. Scopul creării Confederației era să preîntâmpine unitatea germană pe o bază națională, să mențină tronurile diferiților prinți și monarhi germani și să prevină agresiunea franceză. A reușit în toate aceste calcule.

În relația cu inamicul înfrânt, învingătorii ce proiectează o reglementare de pace trebuie să găsească drumul de la intransigența vitală pentru victorie spre concilierea necesară obținerii unei păci durabile. O pace punitivă ipotechează ordinea internațională, deoarece pune pe umerii învingătorilor, istoviți de efortul de război, sarcina de a ține în frâu o țară hotărâtă să submineze reglementarea. Orice țară cu un motiv de nemulțumire este sigură că va găsi sprijin aproape automat de la partea înfrântă – ostilă. Aceasta avea să fie nenorocirea Tratatului de la Versailles.

Învingătorii prezenți la Congresul de la Viena, la fel ca învingătorii din cel de-al doilea război mondial, au evitat această greșeală. Nu era ușor să fii generos cu Franța, care încercase să domine Europa timp de un secol și jumătate și ale cărei armate își avuseseră taberele prin vecini vreme de un sfert de veac. Cu toate acestea, oamenii de stat întruniți la Viena au ajuns la concluzia că Europa avea să fie mai în siguranță cu o Franță relativ satisfăcută, decât cu o Franță animată de resentiment și ostilă. Franța a fost deposedată de cuceririle sale, însă i-au fost oferite „vechile" frontiere, adică cele de dinainte de Revoluție, chiar dacă asta reprezenta un teritoriu considerabil mai întins decât cel pe care-l cârmuise Richelieu. Castlereagh, ministrul de externe al celui mai neînduplecat dușman al lui Napoleon, a făcut caz de faptul că:

> Permanentele excese ale Franței pot, fără îndoială, încă să împingă Europa... către măsura dezmembrării... [dar] Aliații să se folosească de această nouă ocazie de a gusta acel răgaz de care au atâta nevoie toate Puterile Europei, cu asigurarea că, în caz de dezamăgire... ei vor lua iarăși armele, nu numai de pe poziția de comandă, ci cu acea forță morală care singură poate păstra unită o asemenea confederație...[2]

În 1818, Franța a fost admisă în sistemul de congrese, la întâlniri europene periodice care, vreme de o jumătate de secol, ajunseseră aproape să constituie guvernul Europei.

Convinsă că diversele națiuni își înțelegeau propriul interes destul pentru a și-l apăra la nevoie, Marea Britanie a fost probabil mulțumită să lase lucrurile în acest stadiu. Englezii credeau că o garanție formală nici nu era necesară, nici nu putea aduce prea multe, la o analiză de bun simț. Țările din Europa Centrală, totuși, victime ale războaielor vreme de un secol și jumătate, au insistat asupra asigurărilor palpabile.

Austria, mai ales, era confruntată cu pericole, care pentru Marea Britanie erau de neimaginat. Vestigiu al epocii feudale, Austria era un imperiu multilingv – grupând numeroasele naționalități din bazinul Dunării în jurul pozițiilor ei istorice din Germania și nordul Italiei – și mai ales conștientă de tot mai disto-

nantele curente de liberalism şi naţionalism care îi ameninţau existenţa. Austria căuta să ţească un păienjeniş de constrângeri morale pentru a preveni încercările de forţă. Abilitatea desăvârşită a lui Metternich s-a dovedit şi când a reuşit să convingă ţările cheie să-şi subordoneze dezacordurile unui sentiment al valorilor comune. Talleyrand a formulat importanţa necesităţii de a adopta unele principii de constrângere astfel:

> Dacă... puterea de opunere minimă... ar fi egală cu puterea agresoare maximă... ar exista un echilibru real. Însă... situaţia de fapt admite numai un echilibru care este artificial şi şubred şi care nu poate dura decât atât timp cât anumite state mari sunt animate de un spirit de moderaţie şi de dreptate.[3]

După Congresul de la Viena, relaţia dintre echilibrul puterii şi un sentiment comun al legitimităţii a fost exprimată în două documente: Cvadrupla Alianţă – constând din Marea Britanie, Prusia, Austria şi Rusia – şi Sfânta Alianţă limitată la trei dintre aşa-zisele Curţi Răsăritene – Prusia, Austria şi Rusia. La începutul secolului al XIX-lea, Franţa era privită cu aceeaşi teamă cu care a fost privită Germania în secolul XX: ca o putere cronic agresivă, inerent destabilizatoare. De aceea, oamenii de stat întruniţi la Viena au format Cvadrupla Alianţă, menită să stârpească din faşă orice tendinţă agresivă a Franţei, cu o forţă mult mai mare. Dacă învingătorii strânşi la Versailles ar fi făcut o alianţă similară în 1918, lumea poate că nu ar mai fi suferit niciodată un al doilea război mondial.

Sfânta Alianţă a fost cu totul diferită. Europa nu mai văzuse un asemenea instrument de când Ferdinand al II-lea părăsise tronul Sfântului Imperiu roman, cu aproape două secole înainte. A fost propusă de ţarul rus, care nu s-a putut convinge pe sine să-şi abandoneze misiunea autoatribuită de revizuire a sistemului internaţional şi de reformare a participanţilor la acesta. În 1804, Pitt minimalizase cruciada propusă de el pentru instituţiile liberale; în 1815, Alexandru era stăpânit de un prea puternic sentiment al victoriei pentru a fi astfel refuzat – indiferent de faptul că actuala sa cruciadă era exact opusul a ceea ce susţinuse cu 11 ani mai înainte. Acum Alexandru era înrobit religiei şi valorilor conservatoare şi propunea nimic altceva decât o reformă completă a sistemului internaţional, bazată pe ideea că „cursul *anterior* adoptat de Puteri în relaţiile lor reciproce trebuia să fie *fundamental* schimbat şi că era *urgentă* înlocuirea lui cu o ordine a lucrurilor bazată pe adevărurile înălţătoare ale religiei veşnice a Mântuitorului nostru"[4].

Împăratul austriac glumea, zicând că se afla în încurcătură, dacă să discute aceste idei în consiliul de miniştri sau în strană, la spovedanie. Dar el ştia totodată că nu putea nici să se alăture cruciadei ţarului; nici, respingând-o, să-i dea lui Alexandru un pretext de a o întreprinde de unul singur, lăsând Austria să facă faţă curentelor liberale şi naţionale ale perioadei fără aliaţi. De aceea, Metternich a transformat proiectul ţarului în ceea ce a devenit cunoscut sub numele de Sfânta Alianţă, care a interpretat imperativele religioase ca pe o obligaţie a semnatarilor de a menţine *statu quo*-ul intern în Europa. Pentru întâia oară în istoria modernă, puterile europene îşi atribuiseră o misiune comună.

Nici un om de stat britanic nu s-ar fi putut alătura vreunei întreprinderi ce stabilea un drept general – o obligaţie, de fapt – de a interveni în afacerile interne

ale altor state. Castlereagh a numit Sfânta Alianță „o operă de sublim misticism și nonsens"[5]. Metternich, totuși, a văzut în ea o posibilitate de a-l obliga pe țar să sprijine ordinea legitimă și, mai presus de orice, de a-l împiedica să-și experimenteze impulsurile misionare unilateral și fără nici o constrângere. Sfânta Alianță a strâns laolaltă monarhii conservatori pentru a combate revoluția, dar totodată i-a obligat să acționeze numai în concert, dând de fapt Austriei un **veto** teoretic asupra aventurilor sufocantului său aliat rus. Așa-numitul Concert al Europei presupunea ca națiunile competitive pe un anumit nivel să reglementeze prin consens chestiunile de natură să afecteze stabilitatea generală.

Sfânta Alianță a fost cel mai original aspect al reglementării de la Viena. Numele ei exaltat a abătut atenția de la semnificația ei funcțională, care era aceea de a introduce un element de constrângere morală în relațiile dintre Marile Puteri. Interesul, pe care acestea l-au investit în supraviețuirea instituțiilor lor interne, a făcut ca țările continentului să evite conflicte, pe care în secolul anterior le-ar fi declanșat cu siguranță.

Ar fi prea simplu de susținut, totuși, că instituțiile interne compatibile garantează un echilibru pașnic al puterii prin ele însele. În secolul al XVIII-lea, toți cârmuitorii țărilor europene își exercitau stăpânirea prin drept divin – instituțiile lor interne erau eminamente compatibile. Totuși, aceiași conducători guvernau cu un sentiment al permanenței și purtau războaie nesfârșite între ei tocmai pentru că își considerau instituțiile interne inatacabile.

Woodrow Wilson nu a fost primul care a crezut că natura instituțiilor interne determina comportamentul statului pe plan internațional. Metternich o credea și el, dar pornind de la cu totul alt set de premise. În vreme ce Wilson credea că democrațiile erau iubitoare de pace și raționale prin însăși natura lor, Metternich le considera periculoase și imprevizibile. Martor al suferințelor pe care o Franță republicană le provocase Europei, Metternich identifica pacea cu ordinea legitimă. El se aștepta din partea capetelor încoronate, ale vechilor dinastii, dacă nu să păstreze pacea, atunci măcar să păstreze structura de bază a relațiilor internaționale. În acest fel, legitimitatea devenea liantul cu ajutorul căruia ordinea internațională era păstrată de toată lumea.

Diferența dintre modalitățile de abordare a justiției interne și a ordinii internaționale – din perspectiva lui Wilson și, respectiv, a lui Metternich – este fundamentală pentru înțelegerea vederilor contrastante ale Americii și ale Europei. Wilson era angajat într-o cruciadă pentru principii, pe care el le percepea ca fiind revoluționare și noi. Metternich căuta să instituționalizeze valori pe care el le considera vechi. Wilson, guvernând o țară conștient creată pentru a-l face liber pe om, era convins că valorile democratice puteau fi legiferate și apoi încorporate în instituții cu desăvârșire noi, valabile pentru întreaga lume. Metternich, reprezentând o țară veche, ale cărei instituții se dezvoltaseră treptat, aproape pe nesimțite, nu credea că drepturile pot fi create prin legiferare. „Drepturile", potrivit lui Metternich, existau pur și simplu, în natura lucrurilor. Dacă erau afirmate prin legi sau prin constituții era o chestiune pur tehnică, ce nu avea nimic de a face cu realizarea libertății. Metternich considera garantarea drepturilor un pa-

radox: „Lucrurile care trebuie luate ca atare îşi pierd forţa când apar sub formă de declaraţii arbitrare... Obiectele greşit luate drept subiecte ale legislaţiei produc numai limitări, dacă nu completa anulare a ceea ce se încearcă a fi apărat."[6]

Unele dintre maximele lui Metternich erau explicaţii pentru sine însuşi ale practicilor imperiului austriac, incapabil de a se adapta noii lumi pe cale de a se naşte. Metternich reflecta însă şi convingerea raţionalistă că legile şi drepturile existau în mod natural, nu erau făcute. Experienţa sa formativă fusese Revoluţia franceză, care începuse prin proclamarea Drepturilor Omului şi sfârşise prin domnia terorii. Wilson provenea dintr-o mult mai benignă experienţă naţională şi, cu 15 ani înainte de apariţia totalitarismului modern, nu putea concepe aberaţiile în voinţa populară.

În perioada care a urmat Vienei, Metternich a jucat rolul decisiv în conducerea sistemului internaţional şi în interpretarea cerinţelor Sfintei Alianţe. Metternich a fost forţat să-şi asume acest rol, deoarece Austria se afla în calea tuturor furtunilor, iar instituţiile sale interne erau din ce în ce mai puţin compatibile cu tendinţele naţionale şi liberale ale secolului. Prusia se ridica ameninţător asupra poziţiei Austriei în Germania, iar Rusia asupra populaţiilor sale de origine slavă din Balcani. Şi era permanent Franţa, care râvnea să recapete moştenirea lăsată de Richelieu, din centrul Europei. Metternich ştia că, dacă acestor pericole li se permitea să se transforme în încercări ale puterii, Austria avea să se vlăguiască, indiferent de rezultatul fiecăruia dintre eventualele conflicte. Politica sa, prin urmare, a fost să evite crizele prin construirea unui consens moral şi să le îndepărteze pe cele care nu puteau fi evitate, prin sprijinirea discretă a acelor naţiuni dispuse să suporte şocul principal al confruntării: Marea Britanie faţă de Franţa în Ţările de Jos, Marea Britanie şi Franţa faţă de Rusia în Balcani, statele mai mici faţă de Prusia în Germania.

Extraordinara sa abilitate diplomatică i-a permis lui Metternich să traducă adevăruri diplomatice comune în principii operaţionale de politică externă. El a reuşit să-i convingă pe cei mai apropiaţi doi aliaţi ai Austriei, fiecare reprezentând o ameninţare geopolitică la adresa Imperiului austriac, de faptul că pericolul ideologic exercitat de revoluţie le contracara oportunităţile strategice. Dacă Prusia ar fi încercat să exploateze naţionalismul german, aceasta ar fi putut pune în discuţie poziţia predominantă a Austriei în Germania, cu un secol înainte de Bismarck. Dacă ţarii Alexandru I şi Nicolae I ar fi luat în considerare fie şi numai oportunităţile geopolitice ale Rusiei, ei ar fi exploatat dezintegrarea Imperiului otoman mult mai decisiv, punând Austria în pericol – aşa cum aveau să facă succesorii lor mai târziu, în cursul secolului. Amândoi s-au abţinut să-şi forţeze avantajul pentru că aceasta ar fi contravenit celui mai important principiu al menţinerii *statu quo*-ului. Austriei, aflată ca şi pe patul de moarte după atacul lui Napoleon, i-a fost dată o nouă concesiune pe viaţă prin sistemul lui Metternich, care i-a permis să supravieţuiască încă o sută de ani.

Omul care a salvat acest imperiu anacronic şi i-a condus politica timp de aproape 50 de ani, nici măcar nu vizitase Austria până la vârsta de 13 ani şi nu trăise acolo până la 17.[7] Tatăl prinţului Klemens von Metternich fusese guvernator general al Regiunii Rinului, pe atunci posesiune habsburgică. Personaj

cosmopolit, lui Metternich îi venea mai uşor să vorbească franceza decât germană. „De mult timp", îi scria el lui Wellington în 1924, „Europa are pentru mine calitatea de patrie"[8]. Opozanții săi contemporani zâmbeau ironic auzindu-i maximele pline de justețe şi epigramele îngrijite. Însă Voltaire şi Kant i-ar fi înțeles vederile. Un produs raționalist al Iluminismului, el s-a trezit azvârlit într-o luptă revoluționară străină temperamentului său şi a devenit cel mai important ministru al unui stat asediat, a cărei structură nu o putea schimba.

Sobrietatea spiritului şi moderația obiectivelor au constituit stilul lui Metternich: „Puțin dedați ideilor abstracte, acceptăm lucrurile aşa cum sunt şi încercăm cu toată abilitatea de care suntem în stare să ne protejăm împotriva amăgirilor asupra realității"[9]. Şi „cu expresii care la o examinare mai atentă îşi pierd substanța, precum apărarea civilizației, nu se poate defini nimic palpabil"[10].

Cu asemenea atitudini, Metternich s-a străduit să evite a fi purtat de emoțiile momentului. Imediat ce Napoleon a fost înfrânt în Rusia şi înainte ca trupele ruseşti să fi ajuns măcar în Europa Centrală, Metternich a identificat Rusia drept o amenințare potențială pe termen lung. La momentul în care vecinii Austriei se concentrau pentru a se elibera de sub cârmuirea franceză, el a făcut ca participarea Austriei la coaliția antinapoleoniană să depindă de elaborarea unor obiective de război compatibile cu supraviețuirea şubredului său imperiu. Atitudinea lui Metternich a fost perfect contrară poziției adoptate de țările democratice în timpul celui de-al doilea război mondial, când acestea s-au aflat în împrejurări comparabile față de Uniunea Sovietică. Precum Castlereagh şi Pitt, Metternich credea că o Europă Centrală puternică era absolut necesară pentru stabilitatea europeană. Hotărât să evite încercările de forțe dacă era posibil, Metternich era preocupat în aceeaşi măsură atât de impunerea unui stil moderator, cât şi de acumularea puterii brute:

> Atitudinea puterilor [europene] diferă potrivit poziției lor geografice. Franța şi Rusia nu au decât câte o singură frontieră, şi aceasta greu vulnerabilă. Rinul, nu tripla sa linie de fortărețe asigură liniştea... Franței; un climat înfiorător... face din Niemen o frontieră nu mai puțin sigură pentru Rusia. Austria şi Prusia se găsesc expuse din toate părțile atacurilor puterilor vecine. Permanent amenințate de preponderența acestor două puteri, Austria şi Prusia îşi pot afla liniştea numai printr-o politică înțeleaptă şi măsurată, în relații de bunăvoință între ele şi cu vecinii lor...[11]

Deşi Austria avea nevoie de Rusia ca de un paravan împotriva Franței, ea privea cu circumspecție la nestăpânitul său aliat şi mai ales la înclinarea spre declanşarea de cruciade a țarului. Talleyrand spunea despre țarul Alexandru I că nu era în nici un chip fiul nebunului țar Pavel. Metternich îl descria pe Alexandru ca pe o „stranie combinație de virtuți masculine şi slăbiciuni feminine. Prea slab pentru adevărata ambiție, dar prea puternic pentru pură vanitate"[12].

Pentru Metternich, problema pe care o punea Rusia nu era atât cum să-i stăpânească agresivitatea – o strădanie care ar fi istovit Austria – cât cum să-i tempereze ambițiile. „Alexandru doreşte pacea lumii", raporta un diplomat austriac, „dar nu de dragul păcii şi al binecuvântărilor ei; mai degrabă de dragul lui însuşi; nu necondiționat, ci cu rezerve mentale: el trebuie să rămână arbitrul

acestei păci; de la el trebuie să emane liniştea şi fericirea lumii şi întreaga Europă trebuie să recunoască faptul că această pace este munca lui, că depinde de bunăvoinţa lui şi că poate fi tulburată de simplul lui capriciu..."[13]

Castlereagh şi Metternich aveau opinii deosebite, cu privire la felul în care putea fi ţinută în frâu o Rusie schimbătoare şi băgăreaţă. Ca ministru de externe al unei puteri insulare aflate departe de scena confruntărilor, Castlereagh era pregătit să se opună numai atacurilor deschise, dar chiar şi atunci atacurile trebuiau să ameninţe echilibrul. Ţara lui Metternich, pe de altă parte, se afla în centrul continentului şi nu-şi putea asuma asemenea riscuri. Anume pentru că nu avea încredere în Alexandru, Metternich a insistat să stea aproape de el şi s-a concentrat ca ameninţările din partea lui nici măcar să nu apară. „Dacă un singur tun trage", scria el, „Alexandru ne va scăpa printre degete în fruntea suitei sale şi nu va mai exista limită pentru ceea ce va considera el a fi legi hotărâte de Sus"[14].

Pentru a domoli zelul lui Alexandru, Metternich s-a folosit de o strategie cu două direcţii de acţiune. Sub conducerea sa Austria s-a aflat în avangarda luptei împotriva naţionalismului, cu toate că era de neclintit în a nu permite Austriei să se expună prea mult sau să se angajeze a acţiona pe cont propriu, în parte deoarece se temea că zelul misionar al Rusiei se putea transforma în expansionism. Pentru Metternich, moderaţia era o virtute filosofică şi o necesitate practică. În instrucţiunile date unui ambasador austriac, el a scris cândva: „Este mai important să anulezi pretenţiile altora decât să le impui pe ale tale... Vom obţine mult proporţional cu cât de puţin cerem."[15] Ori de câte ori a fost posibil, el a încercat să tempereze ambiţiile cruciate ale ţarului implicându-l pe acesta în consultaţii îndelungate şi limitându-l la ceea ce tolera consensul european.

Cea de-a doua direcţie de acţiune a strategiei lui Metternich a fost unitatea conservatoare. Ori de câte ori acţiunea devenea inevitabilă, Metternich recurgea la o jonglerie, pe care odată a descris-o după cum urmează: „Austria judecă totul prin prisma *substanţei*. Rusia vrea mai presus de orice *forma;* Marea Britanie vrea *substanţa* fără formă... Va cădea în sarcina noastră să combinăm *imposibilităţile* Marii Britanii cu *modurile* Rusiei"[16]. Îndemânarea lui Metternich a permis Austriei să controleze ritmul evenimentelor vreme de o generaţie, transformând Rusia, de care se temea, într-un partener pe baza unităţii intereselor conservatoare, iar Marea Britanie, în care avea încredere, într-o ultimă resursă cu care să se opună provocărilor la adresa echilibrului puterii. Rezultatul – inevitabil totuşi, avea să fie numai amânat. Chiar şi aşa, a menţine un stat vechi – pe baza unor valori incompatibile cu tendinţele dominante din jur, vreme de un secol întreg nu este o realizare măruntă.

Dilema lui Metternich a fost că, în aceeaşi măsură în care se apropia de ţar, îşi risca legăturile cu englezii; şi cu cât risca mai mult, cu atât *trebuia* să se apropie de ţar, pentru a evita izolarea. Pentru Metternich, combinaţia ideală ar fi fost sprijinul britanic pentru menţinerea echilibrului teritorial şi sprijinul rusesc pentru înăbuşirea revoltelor interne – Cvadrupla Alianţă pentru securitatea geopolitică şi Sfânta Alianţă pentru stabilitatea internă.

Dar, pe măsură ce timpul trecea şi amintirea lui Napoleon se estompa, această combinaţie devenea tot mai dificil de susţinut. Cu cât se apropiau alianţele de un

sistem de securitate colectivă și de un guvern european, cu atât se simțea Marea Britanie mai obligată să se disocieze de ele. Și cu cât se disocia mai mult Marea Britanie, cu atât devenea Austria mai dependentă de Rusia și prin urmare cu atât mai rigid apăra ea valorile conservatoare. Acesta a fost un cerc vicios, care nu a putut fi depășit.

Oricâtă simpatie ar fi simțit Castlereagh față de problemele Austriei, el nu a fost în stare să determine Marea Britanie să exercite pericole potențiale, spre a le deosebi de cele efective. „Când echilibrul teritorial al Europei este tulburat", a admis Castlereagh, „ea [Marea Britanie] poate interveni cu efect, dar ea este ultima guvernare din Europa de la care se poate aștepta sau care se poate aventura să se angajeze în vreo chestiune de natură abstractă... Noi ne vom afla pe locul nostru când pericole reale vor amenința sistemul Europei; dar această Țară nu poate și nu va putea acționa în numele unor principii de precauție abstracte și speculative."[17] Cu toate acestea, problema crucială a lui Metternich era că nevoia îl obliga să trateze ca fiind practic ceea ce Marea Britanie considera a fi abstract și speculativ. S-a întâmplat ca revoltele interne să fie pericolul pe care Austria l-a găsit cel mai greu de controlat.

Pentru a îndulci dezacordul de principiu, Castlereagh a propus întâlniri periodice, sau congrese, ale miniștrilor de externe, pentru trecerea în revistă a situației Europei. Ceea ce a devenit cunoscut ca Sistemul de Congrese a urmărit să stabilească un consens asupra chestiunilor cu care se confrunta Europa și să bătătorească drumul spre a trata rea lor pe o bază multilaterală. Marea Britanie, însă, nu se simțea în largul ei cu un sistem european de guvernare, deoarece aceasta se apropia prea mult de Europa unificată, pe care englezii o respinseseră cu consecvență. Lăsând deoparte politica britanică tradițională, nici un guvern britanic nu procedase vreodată la o angajare permanentă – de a trece în revistă evenimentele pe măsura apariției lor – fără a se confrunta cu o amenințare anume. Participarea la un guvern european nu a fost pentru opinia publică britanică mai atractivă, decât avea să fie Liga Națiunilor pentru americani o sută de ani mai târziu și aceasta, în mare măsură, din aceleași motive.

Cabinetul britanic și-a făcut cunoscută rezerva în mod destul de clar încă de la prima asemenea conferință – Congresul de la Aix-la-Chapelle, din 1818. Castlereagh a fost expediat cu aceste instrucțiuni extraordinar de reținute: „Aprobăm [o declarație generală] cu această ocazie și, de asemenea, cu dificultate, dând asigurări [puterilor secundare], că... întâlnirile periodice... se vor limita la un... subiect sau chiar... la o putere, Franța, și fără vreo angajare de intervenție în vreun mod în care Legea Națiunilor nu o permite... Adevărata noastră politică a fost întotdeauna să nu ne amestecăm, cu excepția cazurilor de mare urgență și atunci cu forțe strategice."[18] Marea Britanie voia ca Franța să fie ținută sub control, dar, dincolo de asta, la Londra dominau cele două temeri gemene – de „amestecul continental" și de o Europă unificată.

Nu a existat decât o singură ocazie în care Marea Britanie a găsit diplomația congresului compatibilă cu obiectivele sale. În timpul Revoluției grecești, din 1821, Anglia a interpretat dorința țarului (de a proteja populația creștină a Imperiului otoman în dezintegrare) ca primul stadiu al încercării Rusiei de a cuceri

Egiptul. Fiind în joc interesele britanice, Castlereagh nu a ezitat să apeleze la ţar în numele adevăratei unităţi aliate, pe care până atunci căutase să o limiteze la stăvilirea Franţei. În mod caracteristic, el a elaborat o distincţie între chestiunile teoretice şi cele practice: „Problema Turciei este de o cu totul altă natură şi una pe care noi în Anglia o privim nu teoretic, ci practic..."[19]

Dar apelul lui Castlereagh către Alianţă a servit mai presus de orice la demonstrarea şubrezeniei intrinseci a acesteia. O alianţă în care un partener îşi tratează propriile interese strategice drept unică chestiune practică nu conferă nici o securitate în plus membrilor săi. Pentru că ea nu prevede nici o obligaţie – dincolo de ceea ce consideraţiunile privitoare la interesul naţional ar fi impus oricum. Metternich, fără îndoială, s-a liniştit ca urmare a evidentei simpatii personale a lui Castlereagh faţă de obiectivele sale şi chiar faţă de sistemul congreselor în sine. Castlereagh, a spus unul dintre diplomaţii Austriei, era „ca un mare îndrăgostit de muzica din biserică; vrea să aplaude, dar nu îndrăzneşte"[20]. Dar dacă până şi cel mai europenizat în gândire om de stat britanic nu îndrăznea să aplaude lucrurile în care credea, rolul Marii Britanii în Concertul Europei era sortit să fie vremelnic şi ineficace.

Oarecum la fel ca Wilson, cu a sa Ligă a Naţiunilor un secol mai târziu, eforturile lui Castlereagh de a convinge Marea Britanie să participe la un sistem european de congrese au mers mult dincolo de ceea ce instituţiile reprezentative engleze puteau tolera, din considerente filosofice sau strategice. Castlereagh era convins, la fel cum avea să fie şi Wilson, că pericolul unei noi agresiuni putea fi cel mai bine evitat dacă ţara sa se alătura unui for european permanent, care îndepărta ameninţările înainte ca ele să se transforme în crize. El a înţeles Europa mai bine decât cei mai mulţi dintre contemporanii săi englezi şi ştia că nou creatul echilibru avea să necesite o supraveghere atentă. El a crezut că găsise o soluţie pe care Marea Britanie o putea sprijini, pentru că nu trecea de o serie de întâlniri, de discuţii ale miniştrilor de externe ai celor patru învingători şi nu avea nici un caracter obligatoriu.

Dar până şi întâlnirile pentru discuţii semănau prea tare a guvern european pentru cabinetul britanic. Într-adevăr, sistemul congreselor nu a depăşit vreodată nici măcar dificultăţile de început. Când Castlereagh a participat la prima sa conferinţă, la Aix-la-Chapelle, în 1818, Franţa a fost admisă în sistemul de congrese, iar Marea Britanie şi-a făcut ieşirea din el. Cabinetul a refuzat să-l lase pe Castlereagh să mai participe la alte congrese europene, care după aceea au avut loc la Troppau în 1820, la Laibach în 1821 şi la Verona în 1822. Marea Britanie a rămas în afara sistemului de congrese, pe care propriul ei ministru de externe îl inventase, exact precum un secol mai târziu Statele Unite aveau să se distanţeze de Liga Naţiunilor, pe care o propusese preşedintele Americii. În ambele cazuri, încercarea conducătorului celei mai puternice ţări de a crea un sistem de securitate colectivă a eşuat din cauza inhibiţiilor interne şi a tradiţiilor istorice.

Atât Wilson, cât şi Castlereagh credeau că ordinea internaţională stabilită în urma unui război catastrofal nu putea fi protejată decât prin participarea activă a tuturor membrilor cheie ai comunităţii internaţionale şi, mai cu seamă, a ţărilor lor. Pentru Castlereagh şi Wilson, securitatea era colectivă; dacă vreo naţiune era

victimizată, în final toate aveau să devină victime. Securitatea fiind astfel percepută, ca una pentru toți, toate statele aveau un interes comun în a se opune agresiunii și un interes chiar mai mare pentru a o preveni. În optica lui Castlereagh, Marea Britanie, indiferent de vederile ei într-o anumită chestiune, avea un interes real în păstrarea păcii generale și în menținerea echilibrului puterii. Ca și Wilson, Castlereagh credea că cea mai bună cale de a apăra acest interes era de a participa la modelarea deciziilor afectând ordinea internațională și la organizarea rezistenței la actele de violare a păcii.

Slăbiciunea securității colective constă în aceea că interesele sunt arareori uniforme, iar securitatea este arareori fără cusur. Membrii unui sistem general de securitate colectivă sunt de aceea mai dispuși la nonacțiune decât la acțiune comună; ei fie vor fi strânși laolaltă de generalități strălucitoare, fie vor asista la defecțiunea celui mai puternic dintre ei, care se simte cel mai în siguranță și de aceea are nevoie cel mai puțin de sistem. Nici Wilson, nici Castlereagh nu au fost în stare să-și introducă țara într-un sistem de securitate colectivă, deoarece societatea niciunuia nu se simțea amenințată de pericole previzibile și exista încredințarea că acestora li se putea face față fără ajutorul nimănui sau că, la nevoie, se puteau găsi aliați în ultimul moment. Pentru ei, participarea la Liga Națiunilor sau la sistemul congreselor europene presupunea riscuri fără o sporire a securității.

Între cei doi oameni de stat anglo-saxoni exista totuși o diferență uriașă. Castlereagh a fost în dezacord nu numai cu contemporanii săi, ci și cu tendința generală a politicii externe britanice moderne. El nu a lăsat nici o moștenire; nici un om de stat britanic nu l-a luat pe Castlereagh drept model. Wilson nu numai că a răspuns surselor de motivație americane, dar le-a și ridicat la un nou nivel. Toți succesorii săi au fost în oarecare măsură wilsonieni, iar ulterior politica externă americană a fost modelată conform maximelor sale.

Lordul Stewart, „observatorul" britanic căruia i-a fost permis să ia parte la diverse congrese europene, frate vitreg cu Castlereagh, a cheltuit mai multă energie cu definirea limitelor implicării Marii Britanii decât aducând contribuții la stabilirea unui consens european. La Troppau, el a înaintat un memorandum, care afirma dreptul la autoapărare, dar insista ca Marea Britanie să nu „se încarce ca membru al Alianței cu responsabilitatea morală de a administra o poliție generală europeană"[21]. La Congresul de la Laibach, lordul Stewart a fost nevoit să reia afirmația că Marea Britanie nu se va angaja niciodată împotriva unor pericole „speculative". Castlereagh însuși prezentase poziția britanică într-un document de stat din 5 mai 1820. „Cvadrupla Alianță", afirma el, „era o alianță pentru eliberarea unei mari părți a continentului european de sub dominația militară a Franței... Nu s-a intenționat niciodată, însă, ca ea să fie o uniune pentru guvernarea lumii sau pentru supravegherea afacerilor interne ale altor state."[22]

În cele din urmă, Castlereagh s-a trezit prins între convingerile proprii și necesitățile interne. Nu a reușit să vadă nici o ieșire din această poziție instabilă. „Sire", i-a spus Castlereagh regelui în timpul ultimei sale întrevederi cu acesta, „este necesar să spunem la revedere Europei; doar dumneavoastră și cu mine o

ştim şi am ţinut-o pentru noi; nimeni în urma mea nu înţelege problemele continentului."[23] Patru zile mai târziu, s-a sinucis.

Pe măsură ce Austria devenea tot mai dependentă de Rusia, întrebarea cea mai derutantă pe care şi-o punea Metternich era cât anume mai puteau apelurile sale la principiile conservatoare ale ţarului să reţină Rusia de la exploatarea oportunităţilor ei în Balcani şi la periferia Europei. Răspunsul s-a materializat în faptul că aproape trei decenii Metternich a făcut faţă revoluţiilor din Neapole, Spania şi Grecia, menţinând efectiv în acelaşi timp un consens european şi evitând intervenţia rusească în Balcani.

Dar Problema Orientală nu avea să dispară. În esenţă, ea a fost rezultatul luptelor de independenţă din Balcani, când diferitele naţionalităţi au încercat să scape de sub dominaţia turcească. Dificultatea în care această situaţie a pus sistemul lui Metternich a fost aceea că ea venea în contradicţie cu angajamentul acelui sistem de a menţine *statu quo*-ul şi că mişcările de independenţă care astăzi erau îndreptate împotriva Turciei mâine puteau să vizeze Rusia. Mai mult, ţarul, care era cel mai angajat în păstrarea legitimităţii, era de asemenea şi cel mai doritor să intervină, dar nimeni – cu siguranţă nu la Londra sau la Viena – nu credea că ţarul avea să păstreze *statu quo*-ul, după ce armatele sale vor fi fost pornite.

Pentru o vreme, un interes reciproc de atenuare a şocului prăbuşirii Imperiului otoman a susţinut o relaţie caldă între Marea Britanie şi Austria. Oricât de puţin le păsa englezilor de problemele specifice Balcanilor, o avansare rusească spre Strâmtori era percepută ca o ameninţare la adresa intereselor britanice în Mediterana şi a întâmpinat o rezistenţă tenace. Metternich nu a participat niciodată direct la aceste eforturi ale englezilor de a se opune expansiunii ruseşti, oricât de binevenite le considera. Atenta şi, mai presus de orice, aparent anonima sa diplomaţie – afirmând unitatea Europei, flatându-i pe ruşi şi linguşindu-i pe englezi – a permis Austriei să-şi păstreze opţiunea rusească, în vreme ce alte state purtau greul acţiunii de zădărnicire a expansionismului rusesc.

Retragerea lui Metternich din scenă, în 1848, a marcat începutul sfârşitului mersului pe sârmă, prin care Austria folosise unitatea intereselor conservatoare pentru a menţine reglementarea de la Viena. Sigur este că legitimitatea nu ar fi putut compensa la nesfârşit declinul constant al poziţiei geostrategice a Austriei sau crescânda incompatibilitate dintre instituţiile sale interne şi tendinţele naţionale dominante. Nuanţa este, însă, esenţa diplomaţiei. Metternich dăduse eleganţă Problemei Orientale, dar succesorii săi, incapabili de a adapta instituţiile interne ale Austriei la timpurile noi, au încercat să compenseze aducând diplomaţia austriacă în rând cu tendinţa politicii de forţă în curs de afirmare – nelimitată printr-un concept de legitimitate. A fost să fie drumul invers al realizării ordinii internaţionale.

Astfel s-a făcut că aşa-numitul Concert al Europei a fost în cele din urmă zdrobit pe nicovala Problemei Orientale. În 1854, Marile Puteri s-au aflat în război pentru întâia oară după timpurile lui Napoleon. Printr-o ironie a sorţii, acest război, Războiul Crimeii, îndelung condamnat de istorici ca o afacere lipsită de sens şi perfect evitabilă, a fost stârnit nu de Rusia, Marea Britanie sau Austria – ţări cu mari interese în Problema Orientală –, ci de Franţa.

În 1852, împăratul Napoleon al III-lea, proaspăt venit la putere printr-o lovitură de stat, l-a convins pe sultanul turc să-i confere lui supranumele de Protector al creştinilor din Imperiul otoman, rol pe care ţarul rus şi-l rezerva prin tradiţie. Nicolae I s-a înfuriat că Napoleon, pe care el îl considera un uzurpator, şi-a permis să joace rolul Rusiei, de protector al slavilor din Balcani, şi a cerut statut egal cu al Franţei. Când sultanul l-a refuzat categoric pe emisarul rus, Rusia a rupt relaţiile diplomatice cu Poarta. Lordul Palmerston, care a imprimat cursul politicii externe britanice la mijlocul secolului al XIX-lea, a resimţit o suspiciune morbidă cu privire la intenţiile Rusiei şi a trimis rapid Royal Navy în Golful Besika, în imediata apropiere a Dardanelelor. Ţarul a continuat însă în spiritul sistemului lui Metternich: „Voi patru, cu toţii", a spus el, referindu-se la celelalte Mari Puteri, „mi-aţi putea impune ce să fac, dar asta nu se va întâmpla niciodată. Pot conta pe Berlin şi pe Viena"[24]. Pentru a arăta că nu-i pasă, Nicolae a ordonat ocuparea principatelor Moldova şi Valahia (România de astăzi).

Austria, care avea cel mai mult de pierdut de pe urma unui război, a propus rezolvarea evidentă pentru oricine – ca Franţa şi Rusia să acţioneze împreună ca protectori ai creştinilor din Imperiul otoman. Palmerston nu dorea nici un asemenea rezultat. Pentru a întări poziţia de negociere a Marii Britanii, el a trimis Royal Navy la gurile Mării Negre. Aceasta a încurajat Turcia să declare război Rusiei. Marea Britanie şi Franţa au sprijinit Turcia.

Cauzele reale ale războiului au fost, însă, mai adânci. Motivele religioase erau de fapt pretexte pentru planuri politice şi strategice. Nicolae urma vechiul vis rusesc de a câştiga Constantinopolul şi strâmtorile. Napoleon al III-lea vedea o ocazie de a pune capăt izolării Franţei şi de a destrăma Sfânta Alianţă prin slăbirea Rusiei. Palmerston căuta pretexte pentru a opri o dată pentru totdeauna înaintarea Rusiei spre Strâmtori. La izbucnirea războiului, vasele de război britanice au pătruns în Marea Neagră şi au început să distrugă flota rusească a Mării Negre. O forţă anglo-franceză a debarcat în Crimeea pentru a captura baza navală rusească de la Sevastopol.

Aceste evenimente nu au creat decât complicaţii pentru conducătorii Austriei. Ei acordau importanţă relaţiilor tradiţionale cu Rusia, temându-se în acelaşi timp că înaintarea Rusiei în Balcani putea spori agitaţia populaţiilor slave din Austria. Dar se temeau că alăturându-se vechiului lor prieten Rusia, în Crimeea, ofereau Franţei pretextul de a ataca teritoriile austriece din Italia.

La început, Austria şi-a declarat neutralitatea, ceea ce a fost o atitudine înţeleaptă. Însă noul ministru de externe austriac, contele Buol, a găsit că inactivitatea era prea apăsătoare şi ameninţarea Franţei la adresa posesiunilor Austriei din Italia prea nelinştitoare. În vreme ce armatele britanice şi franceze asediau Sevastopolul, Austria a prezentat ţarului un ultimatum, cerând ca Rusia să se retragă din Moldova şi din Valahia. Acesta a fost factorul decisiv în încheierea Războiului Crimeii – cel puţin asta au gândit de atunci încoace conducătorii ruşi.

Austria a renunţat la Nicolae I şi la o prietenie strânsă cu Rusia, datând din timpul războaielor napoleoniene. Superficialitatea combinată cu panica i-au făcut pe succesorii lui Metternich să se lepede de moştenirea unităţii conservatoare, care fusese acumulată cu atâta grijă şi uneori cu chinuri vreme de mai mult de o

generație. O dată ce s-a descătușat din legăturile valorilor comune, Austria a dat și Rusiei libertatea de a-și conduce propria politică strict pe baza meritului geopolitic. Urmând un asemenea curs, Rusia era sortită să se ciocnească de Austria în chestiunea viitorului Balcanilor și, în timp, să caute să submineze Imperiul austriac.

Motivul pentru care reglementarea de la Viena funcționase timp de 50 de ani a fost că cele trei puteri dinspre est – Prusia, Rusia și Austria – și-au văzut unitatea ca pe cea mai importantă barieră în calea haosului revoluționar și a dominației franceze asupra Europei. Dar în Războiul Crimeii, Austria („camera pairilor Europei", cum o numise Talleyrand) a reușit să intre într-o alianță inconfortabilă cu Napoleon al III-lea, care abia aștepta să submineze poziția Austriei în Italia, și cu Marea Britanie, care nu era dispusă să se angajeze în disputele europene. Prin aceasta, Austria a dat frâu liber Rusiei și Prusiei, hrăpărețele sale partenere de odinioară din Sfânta Alianță, să-și urmeze propriile interese pur naționale. Prusia și-a fixat prețul forțând Austria să se retragă din Germania, în vreme ce ostilitatea crescândă a Rusiei în Balcani s-a transformat într-unul dintre resorturile primului război mondial și a condus la prăbușirea finală a Austriei.

Pusă față în față cu realitățile politicii de forță, Austria nu-și dădea seama că salvarea ei era angajarea europeană în susținerea legitimității. Conceptul unității intereselor conservatoare depășise granițele naționale și tindea astfel să atenueze confruntările politicii de forță. Naționalismul avea efectul contrar, exultând interesul național, ascuțind rivalitățile și sporind riscurile pentru toate părțile. Austria se aruncase într-o competiție pe care, date fiind punctele ei vulnerabile, nu avea cum să o câștige.

În cinci ani de la terminarea războiului din Crimeea, liderul naționalist italian Camillo Cavour a început procesul de expulzare a Austriei din Italia prin provocarea unui război cu aceasta, sprijinit de o alianță franceză și de o încuviințare rusească – ambele de neimaginat mai înainte. În alți cinci ani, Bismarck avea să înfrângă Austria într-un război pentru supremație în Germania. Încă o dată, Rusia s-a ținut deoparte, iar Franța a făcut și ea la fel, deși cam împotriva voinței sale. Pe vremea lui Metternich, Concertul Europei ar fi luat în discuție și ar fi ținut sub control aceste revolte. De aici înainte, diplomația avea să se bazeze mai mult pe forța brută decât pe valori comune. Pacea a mai fost menținută vreme de 50 de ani. Dar cu fiecare deceniu, încordările s-au multiplicat, iar cursa înarmărilor s-a intensificat.

Marea Britanie s-a comportat cu totul altfel într-un sistem internațional propulsat de politica de forță. Ea nu s-a bizuit niciodată pe sistemul de congrese pentru a-și asigura securitatea; pentru Marea Britanie, noul aspect al relațiilor internaționale semăna cu o afacere mai mult decât de obicei. În cursul secolului al XIX-lea, Marea Britanie a devenit țara dominantă în Europa. Este sigur că era îndeajuns de puternică pentru a se ține pe picioare singură și avea avantajele izolării geografice, precum și impenetrabilitate față de tulburările interne de pe continent. Dar a avut parte și de conducători fermi, angajați fără sentimentalism în urmărirea interesului național.

Succesorii lui Castlereagh nu au înțeles continentul la fel de bine ca el. Dar ei au avut o mai sigură înțelegere a ceea ce constituia interesul național britanic și

l-au urmărit cu o extraordinară abilitate și insistență. George Canning, care a urmat imediat după Castlereagh, nu a pierdut deloc timpul în acțiunea de eliminare a ultimelor câteva legături prin care Castlereagh își menținuse influența, oricât de slabă, asupra sistemului european de congrese. În 1821, anul precedent celui în care i-a succedat lui Castlereagh, Canning chemase la o politică de „neutralitate în vorbă și în faptă"[25]. „Să nu considerăm", a spus el, „în spiritul prostesc romanțios, că noi singuri am putea regenera Europa"[26]. Apoi, după ce a devenit ministru de externe, el nu a lăsat nici o îndoială asupra faptului că principiul său călăuzitor era interesul național, care, în optica lui, era incompatibil cu angajarea permanentă în Europa:

> ... intim legați cum suntem de sistemul Europei, nu înseamnă că suntem chemați să ne amestecăm cu fiecare ocazie, neobosit și băgăreț, în treburile națiunilor care ne înconjoară.[27]

Cu alte cuvinte, Marea Britanie își rezerva dreptul de a-și stabili singură calea de urmat, potrivit fiecărei situații și ghidându-se numai după interesul național – politică ce făcea aliații fie auxiliari, fie nesemnificativi.

Palmerston a explicat în 1856 definiția britanică dată interesului național, după cum urmează: „Când mă întreabă oamenii... la ce este bună o politică, singurul răspuns este că noi vrem să facem ceea ce pare a fi mai bine, în fiecare dintre ocazii, pe măsură ce apar, făcând din Interesul Țării Noastre principiu călăuzitor"[28]. După o jumătate de secol, descrierea oficială a politicii externe britanice nu câștigase prea mult în exactitate, după cum se reflectă în explicația dată de ministrul de externe Sir Edward Grey: „Miniștrii de externe britanici au fost călăuziți de ceea ce li s-a părut a fi interesul imediat al acestei țări, fără a face calcule laborioase cu privire la viitor."[29]

În cea mai mare parte a celorlalte țări, declarații ca aceasta ar fi fost ridiculizate drept tautologice – facem ceea ce este bine pentru că asta credem că este cel mai bine. În Marea Britanie, ele erau considerate ca edificatoare; foarte rar a existat vreun apel la definirea acelei mult folosite expresii, „interes național": „Nu avem nici un aliat veșnic și nici un dușman permanent", spunea Palmerston. Marea Britanie nu avea nevoie de nici o strategie oficială, deoarece conducătorii ei înțelegeau interesul britanic atât de bine și de intens emoțional încât puteau acționa spontan în fiecare situație, pe măsură ce-acestea apăreau, încrezători că națiunea avea să-i urmeze. Cu cuvintele lui Palmeston: „Interesele noastre sunt eterne și este de datoria noastră să urmărim aceste interese."[30]

Conducătorii britanici păreau dispuși mai degrabă să fie clari cu privire la ceea ce *nu* erau pregătiți să apere, decât să identifice anticipat un *casus belli*. Erau încă și mai puțin doritori să dezvăluie obiective pozitive, probabil deoarece le plăcea destul de mult *statu quo*-ul existent. Convinși că aveau să recunoască interesul național britanic de cum aveau să-l vadă, conducătorii britanici nu simțeau nici o nevoie să-l elaboreze anticipat. Ei preferau să aștepte cazurile concrete – poziție imposibil de adoptat de țările de pe continent, dat fiind că ele *erau* aceste cazuri concrete.

Punctul de vedere britanic asupra securității nu se deosebea de izolaționismul american, prin aceea că Marea Britanie se simțea impermeabilă la orice – cu excepția răsturnărilor de violență extremă. Dar America și Marea Britanie au avut poziții diferite când a venit vorba despre relația dintre pace și structura internă. Conducătorii britanici nu au considerat în nici un caz răspândirea instituțiilor reprezentative ca fiind cheia păcii, așa cum au făcut în general omologii lor americani, și nici nu s-au simțit interesați de instituții diferite de ale lor.

Astfel, în 1841, Palmerston a dezvăluit pentru ambasadorul britanic la Skt. Petersburg la ce avea să se opună Marea Britanie prin forța armelor și de ce nu avea ea să se opună schimbărilor de natură pur internă:

> Unul dintre principiile generale pe care guvernul Majestății Sale dorește să le respecte ca pe un ghid în tratarea relațiilor dintre Anglia și celelalte state este că schimbările pe care națiunile străine pot alege să le opereze asupra constituției sau formei de guvernământ proprii trebuie privite drept chestiuni cu care Anglia nu are nimic a face pentru a interveni cu forța armelor...
>
> Dar încercarea unei națiuni de a cotropi și de a-și însuși teritorii ce aparțin unei alte națiuni este o chestiune diferită; deoarece o asemenea încercare conduce la modificarea actualului echilibru al puterii și, prin modificarea forței relative a statelor, poate avea tendința de a crea pericole pentru alte Puteri; iar unor asemenea încercări, guvernul britanic, prin urmare, se simte complet liber a li se opune...[31]

Fără excepție, miniștrii britanici au fost preocupați mai presus de orice de păstrarea libertății de acțiune a țării lor. În 1841, Palmerston a reiterat dezgustul Marii Britanii față de cazurile abstracte:

> ... nu este o practică a Angliei de a intra în angajamente referitoare la cazuri care încă nu au apărut concret sau care nu sunt imediat previzibile...[32]

După aproape 30 de ani, Gladstone a adus în discuție același principiu într-o scrisoare către regina Victoria:

> Anglia trebuie să păstreze în întregime în mâna sa mijloacele de a-și evalua obligațiile față de diversele situații ce apar; ea nu trebuie să-și împiedice sau să-și îngusteze libertatea de alegere prin declarații făcute altor Puteri, în interesul real sau presupus al acestora, și cărora acestea din urmă să pretindă a le fi cel puțin cointerpreți...[33]

Insistând asupra libertății de acțiune, oamenii de stat britanici au respins de regulă toate variațiile pe tema securității colective. Ceea ce ulterior s-a chemat „splendida izolare" a reflectat convingerea Angliei că ea avea mai mult de pierdut decât de câștigat de pe urma alianțelor. O abordare atât de rezervată nu putea fi cultivată decât de o țară suficient de puternică pentru a se descurca de una singură, care nu prevedea nici un pericol, pentru care ar fi avut nevoie de sprijinul unor aliați, și care era sigură că orice situație neplăcută ar fi amenințat-o pe ea i-ar fi amenințat încă și mai mult pe aliații ei. Rolul de națiune care menține echilibrul european i-a dat Marii Britanii toate oportunitățile pe care le doreau sau de care aveau nevoie conducătorii săi. Această politică a fost posibil de susținut, deoarece nu presupunea eforturi în vederea unor câștiguri teritoriale

în Europa; Anglia își putea alege în voie disputele în care să intervină, de vreme ce singurul său interes european era echilibrul (oricât de vorace era apetitul britanic pentru achiziții coloniale continentale).

Cu toate acestea, „splendida izolare" a Marii Britanii nu a oprit-o să intre în aranjamente temporare cu alte țări, pentru a face față unor situații speciale. Ca putere navală fără o armată permanentă numeroasă, Marea Britanie a trebuit să coopereze când și când cu un aliat continental, pe care a preferat întotdeauna să și-l aleagă atunci când s-a ivit nevoia. În asemenea ocazii, conducătorii britanici se puteau arăta remarcabil de ermetici față de animozitățile din trecut. În cursul desprinderii Belgiei de Olanda, în 1830, Palmerston a amenințat mai întâi Franța cu războiul, dacă aceasta ar fi căutat să domine noul stat, apoi, câțiva ani mai târziu, s-a oferit să se alieze cu ea pentru a garanta independența Belgiei: „Anglia singură nu-și poate atinge obiectivele pe Continent; trebuie să aibă aliați, ca instrumente cu care să acționeze."[34]

Desigur, diverșii aliați *ad hoc* ai Marii Britanii aveau propriile lor obiective, care de obicei presupuneau o extindere de influență sau de teritoriu în Europa. Când treceau mai departe de ceea ce Anglia considera a fi potrivit, Anglia se situa de cealaltă parte și organiza coaliții împotriva aliaților de odinioară, în apărarea echilibrului. Stăruința ei lipsită de orice sentimentalism și hotărârea ei egocentrică au adus Marii Britanii calificativul de „Perfidul Albion". Acest gen de diplomație se poate să nu fi reflectat o atitudine deosebit de elevată, dar a menținut pacea Europei, mai ales după ce sistemul lui Metternich a început să se destrame pe la margini.

Secolul al XIX-lea a marcat apogeul influenței britanice. Marea Britanie era încrezătorare în sine și era întru totul îndreptățită să fie astfel. Era cea mai importantă națiune industrială, iar Royal Navy stăpânea mările. În era tulburărilor interstatale, politica internă britanică cunoștea o seninătate remarcabilă. Când s-a ajuns la marile probleme ale secolului al XIX-lea – intervenție sau neintervenție, apărarea *statu quo*-ului sau cooperare la schimbare – conducătorii britanici au refuzat să se supună dogmelor. În războiul pentru independența Greciei, din anii 1820, Marea Britanie a simpatizat cu ideea de independență a Greciei față de stăpânirea otomană, câtă vreme făcând așa nu și-a amenințat poziția strategică în Mediterana de Est prin sporirea influenței rusești. În 1840, însă, Marea Britanie a intervenit pentru a stăvili Rusia, sprijinind prin aceasta *statu quo*-ul în Imperiul otoman. În Revoluția ungară de la 1848, Marea Britanie, fără să intervină formal, a salutat de fapt restaurarea de către Rusia a *statu quo*-ului. Când Italia s-a ridicat împotriva stăpânirii habsburgice, în anii 1850, Marea Britanie a manifestat simpatie, dar neintervenind. Pentru a apăra echilibrul puterii, Marea Britanie nu a fost nici categoric intervenționistă, nici neintervenționistă, nici bastion al ordinii vieneze, nici putere revizionistă. Stilul său a fost neîncetat pragmatic, iar englezii se mândreau cu abilitatea cu care se descurcau.

Cu toate acestea, orice politică pragmatică – într-adevăr, mai cu seamă o politică pragmatică – trebuie să se bazeze pe un anumit principiu de ordine,

pentru a evita ca îndemânarea tactică să se irosească la întâmplare, pe mărunţişuri. Iar principiul fix al politicii externe britanice, recunoscut sau nu, a fost rolul său de protector al echilibrului puterii, care în general a însemnat sprijinirea celui mai slab împotriva celui mai puternic. În vremea lui Palmerston, echilibrul puterii s-a transformat într-un principiu într-atât de nezdruncinat al politicii britanice, încât nu avea nevoie de nici o apărare teoretică; indiferent ce curs avea la un anumit moment, politica era descrisă inevitabil în termenii protejării echilibrului puterii. O extraordinară flexibilitate a însoţit un număr de obiective practice şi fixe. De pildă, hotărârea de a nu lăsa Ţările de Jos la cheremul unei puteri majore nu s-a modificat din timpul lui William al III-lea de Orania până la declanşarea primului război mondial. În 1870, Disraeli a reafirmat acest principiu:

> Întotdeauna s-a susţinut de către guvernul acestei ţări că era în interesul Angliei ca ţările de pe coasta europeană întinzându-se de la Dunkirk şi Ostende până la insulele din Marea Nordului să fie stăpânite de comunităţi libere şi înfloritoare, practicând pacea, bucurându-se de binefacerile libertăţii şi urmărind acele obiective ale comerţului care tind către civilizarea omului, şi să nu se afle în posesia unei mari puteri militare...[35]

Faptul că în 1914 conducătorii germani au fost realmente surprinşi, când Marea Britanie a reacţionat la invazia germană în Belgia printr-o declaraţie de război, a arătat în ce măsură deveniseră aceştia izolaţi.

Bună parte din secolul al XIX-lea, susţinerea Austriei a fost considerată obiectiv britanic important. În secolul al XVIII-lea, Marlborough, Carteret şi Pitt purtaseră mai multe războaie pentru a împiedica Franţa să slăbească Austria. Deşi Austria a avut mai puţin a se teme de agresiunea Franţei în secolul al XIX-lea, englezii au continuat să vadă în ea o contragreutate utilă faţă de expansiunea rusească înspre Strâmtori. Când Revoluţia din 1848 a ameninţat să provoace dezintegrarea Austriei, Palmerston a spus:

> Austria stă în centrul Europei, o barieră împotriva tulburărilor de orice fel, pe de o parte, şi împotriva invaziilor, pe de altă parte. Independenţa politică şi libertăţile Europei sunt strâns legate, după mine, de menţinerea şi integritatea Austriei ca mare putere europeană; şi prin urmare, orice tinde prin raport direct sau chiar îndepărtat să slăbească şi să vătămeze Austria, sau chiar, mai mult, să o reducă de la poziţia de putere de prim ordin la aceea de stat secundar, trebuie să fie o mare catastrofă pentru Europa şi una pe care orice englez ar trebui să o condamne şi să încerce să o prevină.[36]

După Revoluţia din 1848, Austria a devenit din ce în ce mai slabă, iar politica sa tot mai nesigură, diminuându-şi utilitatea ca element-cheie în politica britanică din Mediterana de Est.

Obiectivul central al politicii Angliei era să împiedice Rusia de a ocupa Dardanelele. Rivalităţile austro-ruse presupuneau o implicare pe scară largă a intenţiilor ruseşti în provinciile slave ale Austriei – ceea ce nu preocupa serios Marea Britanie, de vreme ce controlul Dardanelelor nu constituia un interes austriac vital. Marea Britanie a ajuns deci să considere Austria ca fiind o contragreutate nepotrivită pentru Rusia. De aceea Marea Britanie a stat deoparte când

Austria a fost înfrântă de Piemont în Italia şi de Prusia în competiția pentru supremație în Germania – o indiferență care nu ar fi fost de conceput cu o generație înainte. După sfârşitul secolului, teama de Germania avea să domine politica britanică, iar Austria, aliatul Germaniei, a apărut pentru întâia oară ca oponent în calculele Marii Britanii.

În secolul al XIX-lea, nimeni nu ar fi crezut posibil că într-o zi Marea Britanie se va alia cu Rusia. În optica lui Palmerston, Rusia „urma un sistem de agresiune universală pe toate fronturile, în parte datorită caracterului personal al împăratului[Nicolae], în parte datorită sistemului de guvernare"[37]. 25 de ani mai târziu, acest fel de a vedea lucrurile a fost reluat de lordul Clarendon, care a susținut că Războiul Crimeii „a fost o bătălie a civilizației împotriva barbariei"[38]. Marea Britanie a traversat cea mai mare parte a secolului încercând să controleze expansiunea rusească în Persia şi căutând căi de a se apropia de Constantinopol şi de India. Avea să fie nevoie de decenii de insensibilitate şi de agresivitate germană pentru a muta preocuparea majoră britanică pentru securitate către Germania, lucru ce nu s-a întâmplat în cele din urmă decât după începutul noului secol.

Guvernele britanice s-au schimbat mai des decât cele ale aşa-numitelor Puteri Estice; nici una dintre figurile politice britanice majore – Palmerston, Gladstone şi Disraeli – nu s-a bucurat de mandate neîntrerupte precum Metternich, Nicolae I şi Bismarck. În ciuda acestui fapt, Marea Britanie şi-a păstrat o extraordinară consecvență a obiectivelor. O dată îmbarcată într-o anumită direcție, ea a urmat-o cu neobosită tenacitate şi încredere stăruitoare, care au permis Marii Britanii să exercite o influență decisivă în beneficiul liniştii din Europa.

O cauză a stabilității Marii Britanii în vreme de criză a fost natura reprezentativă a instituțiilor sale politice. Din 1700, opinia publică a jucat un rol important în politica externă britanică. Nici o altă țară a Europei secolului al XVIII-lea nu a avut un punct de vedere al „opoziției" cu privire la politica externă; în Marea Britanie, aceasta era parte a sistemului. În secolul al XVIII-lea, *Tories*, de regulă, reprezentau politica externă a regelui, care înclina spre intervenție în disputele continentale; *Whigs*, precum Sir Robert Walpole, preferau să mențină o oarecare rezervă față de certurile de pe continent şi căutau să pună un mai mare accent pe expansiunea dincolo de ocean. În secolul al XIX-lea, rolurile lor s-au inversat. Liberalii, precum Palmerston, reprezentau o politică activistă, în vreme ce conservatorii, precum Derby sau Salisbury, erau prudenți în privința amestecului în exterior. Radicalii precum Richard Cobden erau aliați ai conservatorilor în susținerea unei atitudini britanice neintervenționiste.

Deoarece politica externă britanică s-a dezvoltat din dezbaterile deschise, poporul englez a arătat o extraordinară unitate în vreme de război. Pe de altă parte, o politică externă atât de deschis partizană a făcut posibil – deşi extrem de neobişnuit – ca politica externă să ia un curs total diferit când un prim ministru era înlocuit. De pildă, sprijinul dat Turciei de Marea Britanie în anii 1870 a luat brusc sfârşit când Gladstone, care îi privea pe turci ca fiind vrednici de dispreț sub aspect moral, l-a înfrânt pe Disraeli în alegerile din 1880.

Întotdeauna, Marea Britanie şi-a tratat instituţiile reprezentative ca valori în sine. Politica dusă pe continent a fost întotdeauna justificată în termenii interesului naţional britanic şi nu ai unei ideologii. Ori de câte ori şi-a exprimat simpatia faţă de o revoluţie, cum a procedat faţă de Italia în 1848, Marea Britanie a făcut-o din motive eminamente practice. Astfel, Palmerston a citat aprobator maxima pragmatică a lui Canning: „Căci cei ce au fost de acord cu îmbunătăţirea deoarece este inovaţie vor fi nevoiţi într-o zi să accepte inovaţia când aceasta a încetat să mai fie îmbunătăţire."[39] Acesta era însă un sfat bazat pe experienţă, nu o chemare la propagarea valorilor sau a instituţiilor britanice. Pe parcursul secolului al XIX-lea, Marea Britanie a judecat alte ţări pe baza politicii lor externe şi, cu numai un scurt interludiu datorat lui Gladstone, a rămas indiferentă faţă de structurile lor interne.

Deşi Marea Britanie şi America au împărtăşit o anumită rezervă faţă de implicarea permanentă în politica internaţională, Marea Britanie şi-a justificat propria variantă de izolaţionism pe baze cu totul diferite. America şi-a proclamat instituţiile democratice drept exemplu pentru restul lumii; Marea Britanie şi-a tratat instituţiile parlamentare ca lipsite de relevanţă pentru alte societăţi. America a ajuns să creadă că răspândirea democraţiei avea să asigure pacea, deoarece la o pace sigură nu se putea ajunge altfel. Marea Britanie putea prefera o anumită structură internă, dar nu şi-ar fi asumat nici un risc pentru ea.

În 1848, Palmerston a asociat temerile istorice ale Marii Britanii cu răsturnarea monarhiei franceze şi apariţia unui nou Bonaparte făcând apel la această regulă practică a politicii britanice: „Principiul invariabil în baza căruia acţionează Anglia este de a recunoaşte ca organ al fiecărei naţiuni acel organ pe care naţiunea îl alege de bună voie."[40]

Palmerston a fost principalul arhitect al politicii externe a Marii Britanii vreme de aproape 30 de ani. În 1841, Metternich i-a analizat stilul pragmatic cu admiraţie cinică:

> ...ce vrea atunci Lordul Palmerston? Vrea să determine Franţa să simtă puterea Angliei, dovedindu-i că problema egipteană nu se va încheia decât aşa cum va voi el şi fără ca Franţa să aibă dreptul să dea o mână de ajutor. Vrea să dovedească celor două puteri germane că nu are nevoie de ele, că ajutorul Rusiei îi este Angliei suficient. Vrea să ţină Rusia sub control şi să o tragă în trena lui folosindu-se de grija ei permanentă de a nu vedea Anglia apropiindu-se iarăşi de Franţa.[41]

Nu a fost deloc o descriere inexactă a ceea ce înţelegea Marea Britanie prin echilibrul puterii. În cele din urmă, acesta a permis Marii Britanii să traverseze secolul cu un singur, relativ scurt, război cu o altă mare putere – Războiul Crimeii. Deşi a fost departe de intenţia oricui atunci când a fost început, Războiul Crimeii a fost cu certitudine ceea ce a condus la prăbuşirea ordinii lui Metternich, elaborată cu atâta migală la Congresul de la Viena. Destrămarea unităţii existente între cei trei monarhi din Est a înlăturat elementul moral de moderaţie din diplomaţia europeană. Au urmat 15 ani de nesiguranţă, înainte ca o nouă şi mult mai precară stabilitate să îşi facă apariţia.

CAPITOLUL 5

Doi revoluționari: Napoleon al III-lea și Bismarck

Prăbușirea sistemului lui Metternich în ajunul Războiului Crimeii a produs aproape două decenii de conflict: războiul Piemontului și Franței împotriva Austriei, din 1859, războiul pentru Schleswig-Holstein, din 1864, războiul austro-prusian, din 1866, și războiul franco-prusian, din 1870. Din această vâltoare, în Europa și-a făcut apariția un nou echilibru al puterii. Franța, care participase la trei dintre războaie și încurajase altele, și-a pierdut poziția de predominanță asupra Germaniei. Mai important chiar, au dispărut reținerile morale ale sistemului lui Metternich. Această schimbare de poziții a început să fie simbolizată prin folosirea unui nou termen, pentru politica scăpată de restrângeri a echilibrului puterii: cuvântul german *Realpolitik* a înlocuit expresia franceză *raison d'état* fără a-i modifica, totuși, înțelesul.

Noua ordine europeană a fost rodul colaborării destul de improbabile a doi oameni, care în cele din urmă au devenit superadversari – împăratul Napoleon al III-lea și Otto von Bismarck. Acești doi oameni au ignorat vechile tabu-uri ale lui Metternich: că, în interesul stabilității, capetele încoronate legitime ale statelor Europei trebuiau păstrate, că mișcările naționale și liberale trebuiau suprimate și

că, mai presus de orice, relațiile dintre state trebuiau să fie decise prin consensul conducătorilor cu idei asemănătoare. Ei și-au bazat politica pe *Realpolitik* – conform căreia relațiile dintre state sunt determinate de forța brută, iar cel mai puternic va triumfa.

Nepot al marelui Bonaparte, care făcuse ravagii în Europa, Napoleon al III-lea fusese în tinerețea sa membru al societăților secrete italiene, care luptau împotriva dominației Austriei asupra Italiei. Ales președinte în 1848, Napoleon s-a autodeclarat împărat în 1852, în urma unei lovituri de stat. Otto von Bismarck era descendentul unei ilustre familii prusace și adversarul înfocat al revoluției liberale de la 1848 din Prusia. Bismarck a devenit *Ministerpräsident* (prim ministru) în 1862 numai datorită faptului că regele, scârbit, nu vedea nici un alt mijloc de a depăși impasul creat de un parlament dezbinat cu privire la cheltuielile militare.

Prin înțelegere între ei, Napoleon al III-lea și Bismarck au reușit să răstoarne reglementarea de la Viena și, mai semnificativ decât orice, importanța autoreținerii ce emana din împărtășirea credinței în valorile conservatoare. Nu se puteau imagina două personalități mai deosebite decât Bismarck și Napoleon al III-lea. Cancelarul de fier și Sfinxul din Tuileries erau uniți prin aversiunea lor față de sistemul de la Viena. Amândoi simțeau ordinea stabilită de Metternich la Viena în 1815 ca pe o stavilă în calea ascensiunii țărilor lor. Deși Napoleon al III-lea nu avea ambițiile megalomane ale unchiului său, acest conducător enigmatic simțea că Franța era îndreptățită la un câștig teritorial și nu voia ca o Europă unită să-i stea în drum. Mai mult, el credea că naționalismul și liberalismul erau valori pe care lumea le identifica cu Franța și că sistemul de la Viena, reprimându-le, punea frâu ambițiilor sale. Bismarck era plin de resentiment față de opera lui Metternich deoarece ea încremenise Prusia în poziția de secondant al Austriei în Confederația germană și era convins că în Confederație erau păstrați atât de mulți mici suverani anume pentru a ține Prusia cu mâinile legate. Dacă trebuia ca Prusia să-și împlinească destinul de a unifica Germania, sistemul de la Viena trebuia distrus.

Împărtășind același dispreț față de ordinea existentă, cei doi revoluționari au ajuns la polii opuși din punct de vedere al realizărilor practice. Napoleon a făcut exact opusul a ceea ce-și stabilise să realizeze. Crezându-se demolatorul reglementării de la Viena și inspiratorul naționalismului european, el a aruncat diplomația europeană într-o stare de haos, din care Franța nu s-a ales cu nimic pe termen lung și de care au beneficiat celelalte națiuni. Napoleon a făcut posibilă unificarea Italiei și, fără să vrea, a incitat la unificarea Germaniei – două evenimente care au slăbit Franța din punct de vedere geopolitic și au distrus baza istorică a influenței franceze dominante în Europa Centrală. Zădărnicirea oricăruia dintre aceste două evenimente ar fi fost dincolo de posibilitățile Franței, însă politica inconsecventă a lui Napoleon a contribuit mult la accelerarea procesului, diminuând în același timp capacitatea Franței de a modela noua ordine internațională, potrivit intereselor sale pe termen lung. Napoleon a încercat să distrugă sistemul de la Viena, deoarece considera că acesta ținea Franța în izolare – ceea ce, în anumită măsură, era adevărat –, dar la momentul în care domnia lui a luat

sfârșit, în 1870, Franța era mai izolată decât fusese în timpul perioadei lui Metternich.

Moștenirea lui Bismarck a fost exact contrariul. Puțini oameni politici au modificat în asemenea măsură cursul istoriei. Înainte ca Bismarck să-și preia funcția, unitatea Germaniei era de așteptat să fie realizată de către genul de guvernare constituțională, parlamentară, care fusese vârful de atac al Revoluției de la 1848. Cinci ani mai târziu, Bismarck se afla deja pe cale de a rezolva problema unificării Germaniei, care derutase trei generații de germani, dar el a făcut-o pe baza preponderenței puterii prusace, nu a unui proces de constituționalitate democratică. Soluția lui Bismarck nu fusese nicicând susținută de vreun corp constituant. Prea democrată pentru conservatori, prea autoritară pentru liberali, prea înclinată spre putere pentru legaliști, noua Germanie a fost croită pentru un geniu care a exersat strunirea forțelor pe care le dezlănțuise, atât străine, cât și interne, prin manipularea antagonismelor lor – o sarcină pe care el a stăpânit-o, dar care s-a dovedit a fi mai presus de puterile succesorilor săi.

În timpul vieții sale, Napoleon al III-lea a fost numit „Sfinxul din Tuileries", deoarece se credea că pune la cale proiecte ample și strălucite, a căror esență nu o putea pătrunde nimeni decât pe măsura desfășurării lor. A fost considerat enigmatic de inteligent pentru a fi pus capăt izolării diplomatice a Franței în cadrul sistemului de la Viena și pentru a fi declanșat dezintegrarea Sfintei Alianțe prin intermediul războiului din Crimeea. Un singur conducător european, Otto von Bismarck, l-a descifrat de la bun început. În anii 1850, el îl descrisese batjocoritor pe Napoleon, astfel: „Inteligența îi este supraevaluată pe seama sentimentalismului".

Ca și unchiul său, Napoleon al III-lea era obsedat de lipsa de legitimitate. Deși se considera un revoluționar, tânjea să fie acceptat de regii legitimi ai Europei. Desigur, dacă Sfânta Alianță și-ar mai fi păstrat convingerile inițiale, ea ar fi încercat să răstoarne instituțiile republicane care înlocuiseră regalitatea franceză în 1848. Excesele sângeroase ale Revoluției franceze erau încă vii în memorie, dar tot astfel era și faptul că intervenția străină în Franța dezlănțuise armatele revoluționare franceze asupra națiunilor Europei în 1792. În același timp, o teamă identică de intervenție străină făcuse Franța republicană să fie prea puțin dispusă de a-și exporta revoluția. Din acest blocaj al inhibițiilor, puterile conservatoare au ajuns să recunoască, fără nici o tragere de inimă, Franța republicană, care a fost la început condusă de poetul și omul politic Alphonse de Lamartine, apoi de Napoleon, ca președinte ales, și, în cele din urmă, de Napoleon „al III-lea" ca împărat, în 1852 – după lovitura de stat din decembrie anterior, prin care încălcase interdicția constituțională a realegerii sale.

Nu apucase bine Napoleon al III-lea să proclame cel de-al doilea Imperiu, că problema recunoașterii a apărut iarăși. De astă dată, se punea întrebarea dacă să fie recunoscut Napoleon ca împărat, de vreme ce Actul final de la Viena proscrisese anume familia Bonaparte în raport cu tronul Franței. Austria a fost prima care să accepte ceea ce nu putea fi schimbat. Ambasadorul austriac la Paris, baronul Hübner, a relatat un comentariu de un cinism caracteristic, al șe-

fului său, prințul Schwarzenberg, din 31 decembrie 1851, care sublinia sfârșitul erei lui Metternich: „S-a dus vremea principiilor."[1]

Următoarea mare grijă a lui Napoleon era dacă ceilalți monarhi aveau să i se adreseze cu apelativul „frate", pe care aceștia îl foloseau între ei, sau cu vreo formă de adresare mai modestă. În cele din urmă, monarhii austriac și prusac au cedat preferinței lui Napoleon, deși țarul Nicolae I a rămas de neînduplecat, refuzând să treacă de apelativul „prieten". Date fiind vederile țarului în materie de revoluționari, acesta simțea, fără îndoială, că îl recompensase pe Napoleon deja mai mult decât trebuia. Hübner a înregistrat sentimentele jignite de la Tuileries:

> Cineva are sentimentul că este umilit de vechile curți ale continentului. Acesta este viermele care macină inima împăratului Napoleon.[2]

Această umilire, reală sau imaginară, punea în lumină distanța între Napoleon și ceilalți monarhi europeni, care era una dintre rădăcinile psihologice ale asaltului nemilos și neîncetat al lui Napoleon asupra diplomației europene.

Ironia vieții lui Napoleon a fost aceea că el era mult mai potrivit pentru politica internă, care în esență îl plictisea, decât pentru aventurile externe, pentru care îi lipseau atât îndrăzneala, cât și înțelegerea. Ori de câte ori s-a alimentat cu o porție din autodesemnata sa misiune revoluționară, Napoleon a avut contribuții majore la dezvoltarea Franei. El a adus Revoluția industrială în Franța. Încurajarea arătată de el marilor instituții de credit a jucat un rol crucial în dezvoltarea economică a Franței. Și el este cel care a reconstruit înfățișarea grandioasă, modernă a Parisului. La începutul secolului al XIX-lea, Parisul era încă un oraș medieval, cu străzi strâmte, întortocheate. Napoleon i-a acordat apropiatului său sfetnic, baronul Haussmann, autoritatea și bugetul necesare pentru a crea orașul modern, cu bulevarde largi, clădiri publice mărețe și perspective ample. Faptul că unul dintre obiectivele largilor bulevarde a fost asigurarea unui câmp liber de foc pentru descurajarea revoluțiilor nu scade măreția și perenitatea realizării.

Dar pasiunea lui Napoleon a fost politica externă și tocmai acolo s-a trezit el sfâșiat de emoții contradictorii. Pe de o parte, el își dădea seama că nu va reuși niciodată să-și împlinească dorința de legitimitate – deoarece legitimitatea unui monarh este un drept prin naștere, care nu poate fi conferit. Pe de altă parte, nu voia într-adevăr să intre în istorie ca un legitimist. El fusese carbonar italian (luptător pentru independență) și se considera un apărător al autodeterminării naționale. În același timp, era împotriva asumării unor riscuri importante. Scopul ultim al lui Napoleon era abrogarea clauzelor teritoriale ale Actului final de la Viena și modificarea sistemului statal care stătea la baza acestuia. Dar nu a înțeles niciodată că atingerea obiectivului său avea să însemne și o Germanie unificată, care avea să pună capăt pentru totdeauna aspirațiilor franceze de a domina Europa Centrală.

Caracterul inconsecvent al politicii sale a fost prin urmare o reflectare a ambivalenței sale personale. Lipsit de încrederea „fraților" săi monarhi, Napoleon a fost împins spre dependența de opinia publică, iar politica lui a fluctuat în funcție de ce aprecia el că era necesar pentru a-și susține popularitatea. În 1857, omniprezentul baron Hübner îi scria împăratului austriac:

În ochii lui [Napoleon], politica externă nu este decât un instrument pe care-l folosește pentru a-și întări domnia în Franța, pentru a-și legitima tronul, pentru a-și fonda dinastia. ...[El] nu s-ar da înapoi de la nici un mijloc, de la nici o combinație prin care ar putea să devină popular pe plan intern.[3]

În acest proces, Napoleon s-a făcut prizonierul crizelor pe care el însuși le pusese la cale, deoarece îi lipsea busola internă care să-l mențină pe direcție. Permanent, el a încurajat câte o criză – acum în Italia, apoi în Polonia, după aceea în Germania – doar pentru a da înapoi de fiecare dată înaintea consecinței finale. Avea ambiția unchiului său, dar nu și nervul, geniul sau – de pildă, forța interioară a acestuia. A sprijinit naționalismul italian, atâta vreme cât acesta s-a limitat la Italia de Nord, și a susținut independența Poloniei, atâta vreme cât aceasta nu a implicat nici un risc de război. Cât despre Germania, el pur și simplu nu a știut pe care parte să parieze. Așteptându-se la o luptă prelungită între Austria și Prusia, Napoleon s-a umplut de ridicol cerând Prusiei, învingătorului, să-l compenseze după evenimente, pentru propria-i inabilitate de a-l discerne pe câștigător.

Ceea ce se potrivea cel mai bine stilului lui Napoleon era un congres european pentru a redesena harta Europei, deoarece acolo el putea străluci cu minimum de risc. Napoleon nu avea o idee clară nici cu privire la felul în care voia să fie modificate granițele. În orice caz, nici o altă Mare Putere nu era dispusă să aranjeze un asemenea forum pentru a răspunde necesităților sale interne. Nici o națiune nu este de acord să-și restrângă granițele – mai cu seamă în propriul dezavantaj – dacă nu există o necesitate copleșitoare de a face astfel. După cum s-a dovedit, unicul congres pe care l-a prezidat Napoleon – Congresul de la Paris, care a pus capăt Războiului Crimeii – nu a redesenat harta Europei; el nu a făcut decât să ratifice ceea ce fusese obținut prin război. Rusiei i s-a interzis să mențină o flotă militară în Marea Neagră și a fost astfel privată de capacitate defensivă împotriva unui alt asalt britanic. Rusia a mai fost silită să dea înapoi Turciei Basarabia și teritoriul Kars, de pe coasta de răsărit a Mării Negre. În plus, țarul a fost obligat să renunțe la pretenția de a fi Protector al creștinilor otomani, care constituise motivul imediat de război. Congresul de la Paris a simbolizat sfărâmarea Sfintei Alianțe, dar nici unul dintre participanți nu a fost pregătit să întreprindă revizuirea hărții Europei.

Napoleon nu a mai reușit să organizeze un alt congres pentru a redesena harta Europei dintr-un motiv elementar, pe care ambasadorul britanic, lordul Clarendon, i l-a subliniat: o țară care vrea schimbări importante, dar nu este dispusă să-și asume riscuri importante se condamnă singură la zădărnicie.

Văd că în mintea împăratului încolțește ideea unui congres european și, o dată cu ea, aceea a unui *arondissement* al frontierei franceze, abolirea tratatelor perimate și alte *remaniements* ce ar putea fi necesare. Am *improvizat* o listă destul de lungă de pericole și dificultăți pe care le-ar crea un asemenea congres, cu excepția situației în care hotărârile sale ar fi unanime, ceea ce nu era probabil, sau a situației în care una sau două dintre cele mai importante Puteri ar porni război pentru a obține ceea ce ar vrea.[4]

Palmerston a rezumat cândva profilul de om politic al lui Napoleon spunând că: „...în capul lui ideile proliferau ca iepurii într-o cușcă"[5]. Necazul era că aceste idei nu aveau legătură cu nici un concept cunoscut. În deruta prăbușirii sistemului lui Metternich, Franța a avut două opțiuni strategice. Ea putea urma politica lui Richelieu, străduindu-se să mențină dezbinată Europa Centrală. Această opțiune i-ar fi cerut lui Napoleon să-și subordoneze convingerile revoluționare, cel puțin în privința Germaniei, în favoarea conducătorilor legitimi existenți, care doreau să mențină fragmentarea Europei Centrale. Sau Napoleon s-ar fi putut pune în fruntea unei cruciade republicane, așa cum făcuse unchiul lui, așteptându-se ca Franța să câștige prin aceasta recunoștința naționaliștilor și, poate, chiar rolul conducător în politica Europei.

Din nefericire pentru Franța, Napoleon a urmat simultan ambele strategii. Susținător al autodeterminării naționale, el a părut că uită de riscul geopolitic pe care și-l atrăgea Franța în Europa Centrală adoptând această poziție. A perceput rezoluția Actului final de la Viena ca pe un afront la adresa Franței, fără să înțeleagă, până când a devenit prea târziu, că ordinea mondială stabilită la Viena era cea mai bună garanție posibilă pentru securitate, a Franței, inclusiv.

Deoarece Confederația germană era proiectată să acționeze ca o unitate numai împotriva unui pericol covârșitor extern, statelor din componența sa le era interzis să se unească în scopuri ofensive și ele nu ar fi reușit niciodată să cadă de acord asupra unei strategii ofensive – după cum s-a văzut din faptul că subiectul nici măcar nu fusese abordat în jumătatea de secol de existență a Confederației. Granița de pe Rin a Franței, inviolabilă câtă vreme reglementarea de la Viena a fost intactă, avea să se dovedească nesigură timp de un secol după prăbușirea Confederației – prăbușire pe care politica lui Napoleon a făcut-o posibilă.

Napoleon nu a priceput niciodată acest element cheie al securității franceze. La izbucnirea războiului austro-prusac, în 1866 – conflictul care a pus capăt Confederației – el i-a scris împăratului austriac:

> Trebuie să mărturisesc că am asistat nu fără o anumită satisfacție la dispariția Confederației germane, organizate în principal împotriva Franței.[6]

Habsburgul a răspuns cu mult mai multă aplicare la concret: „... Confederația germană, organizată din rațiuni pur defensive, nu a dat niciodată, pe parcursul jumătății de secol a existenței sale, motive de alarmă vecinilor săi."[7] Alternativa la Confederația germană nu a fost Europa Centrală fragmentată a lui Richelieu, ci o Germanie unificată, cu o populație depășind-o pe cea a Franței și cu o capacitate industrială care avea în curând să o pună în umbră pe a acesteia. Atacând reglementarea de la Viena, Napoleon transforma un obstacol defensiv într-o amenințare ofensivă potențială la adresa securității Franței.

Proba pe care trebuie să o treacă un om de stat este aceea de a putea discerne, din vârtejul deciziilor tactice, adevăratele interese pe termen lung ale țării sale și de a elabora o strategie potrivită pentru a le atinge. Napoleon se poate să se fi încălzit datorită aclamațiilor obținute de tacticile sale inteligente din timpul Războiului Crimeii (care au fost ajutate de obtuzitatea vederilor austriece) și datorită opțiunilor diplomatice tot mai numeroase ce i se deschideau acum înainte.

Interesul Franței ar fi fost să stea aproape de Austria și de Marea Britanie – cele două țări care ar fi susținut, cu cea mai mare probabilitate, reglementarea teritorială a Europei Centrale.

Politica împăratului, însă, a fost extrem de marcată de idiosincrazii și pusă în mișcare de caracterul lui schimbător. Ca membru al familiei Bonaparte, el nu s-a simțit niciodată în largul lui cooperând cu Austria, indiferent ce *raison d'état* ar fi dictat-o. În 1858, Napoleon i-a spus unui diplomat piemontez: „Austria este un cabinet față de care am simțit întotdeauna, și încă mai simt, cea mai vie repulsie."[8] Aplecarea sa către proiectele revoluționare l-a făcut, în 1859, să pornească război împotriva Austriei, pentru Italia. Napoleon și-a îndepărtat Marea Britanie anexând Savoia și Nisa în urma războiului, ca și prin repetatele sale propuneri de convocare a unui congres european pentru retrasarea frontierelor Europei. Pentru a-și completa izolarea, Napoleon și-a sacrificat opțiunea de a se alia cu Rusia sprijinind Revoluția poloneză, din 1863. După ce adusese diplomația europeană la starea de permanentă transformare sub flamura autodeterminării naționale, Napoleon s-a trezit acum singur dintr-o dată, când din zarva la apariția căreia contribuise atât de mult se materializa o națiune germană anunțând sfârșitul supremației franceze în Europa.

Împăratul a făcut prima sa mișcare de după Crimeea în Italia, în 1859, la trei ani după Congresul de la Paris. Nimeni nu se așteptase ca Napoleon să revină la vocația tinereții sale și să caute a elibera Italia de Nord de sub stăpânirea austriacă. Franța ar fi avut puțin de câștigat dintr-o asemenea aventură. Dacă reușea, avea să apară un stat cu o poziție mult mai puternică pentru a bloca tradiționalul drum al invaziilor franceze; dacă dădea greș, inconsistenței obiectivului avea să i se adauge și umilirea. Și fie că reușea, fie că eșua, prezența armatelor franceze în Italia avea să neliniștească Europa.

Pentru toate aceste motive, ambasadorul britanic, lordul Henry Cowley, era convins că un război francez în Italia era dincolo de orice probabilitate: „Nu este în interesul ei să poarte război", a raportat Hübner că ar fi spus Cowley. „Alianța cu Anglia, deși zdruncinată pentru un moment și încă destul de inactivă, rămâne baza politicii lui Napoleon al III-lea."[9] După vreo trei decenii, Hübner avea să ofere aceste reflecții:

> Nu prea reușeam să înțelegem cum acest om, ajuns la apogeul onoarei, doar dacă nu era nebun sau atins de nebunia jocului, putea să ia serios în considerare, fără nici un motiv de înțeles, ideea de a intra într-o nouă aventură.[10]

Cu toate acestea, Napoleon a surprins toți diplomații, cu excepția adversarului său dintotdeauna, Bismarck, cel care prezisese un război francez împotriva Austriei și sperase în el ca mijloc de slăbire a poziției Austriei în Germania.

În iulie 1858, Napoleon a încheiat o înțelegere secretă cu Camillo Benso di Cavour, prim ministrul Piemontului (Sardinia), cel mai puternic stat italian, pentru a coopera într-un război împotriva Austriei. A fost o mișcare pur machiavelică, în care Cavour avea să unifice nordul Italiei, iar Napoleon avea să primească Nisa și Savoia drept recompensă din partea Piemontului. În mai 1859, fusese găsit un pretext potrivit. Austria, întotdeauna irascibilă, și-a permis să se

lase provocată de agresiunile Piemontului și să-i declare război. Napoleon a făcut cunoscut că aceasta însemna o declarație de război împotriva Franței și și-a lansat armatele în Italia.

Destul de ciudat pe vremea lui Napoleon, când francezii vorbeau despre consolidarea statelor-națiune drept valul viitorului, se gândeau în primul rând la Italia, nu la mult mai puternica Germanie. Francezii aveau față de Italia o simpatie și o afinitate culturală care le lipsea vizavi de amenințătorii lor vecini dinspre est. În plus, puternica explozie economică – ce avea să aducă Germania în prim planul Puterilor europene – era abia la început; de aceea încă nu era evident că Italia ar fi cu ceva mai slabă decât Germania. Prudența Prusiei din timpul Războiului Crimeii îi întărise lui Napoleon impresia că aceasta era cea mai slabă dintre Marile Puteri și incapabilă de acțiuni forte fără sprijin rusesc. Astfel, în mintea lui Napoleon, un război italian care să slăbească Austria avea să reducă puterea celui mai periculos adversar german al Franței și să sporească influența Franței în Italia – un raționament din cale afară de greșit în ambele privințe.

Napoleon a păstrat deschise două opțiuni contradictorii. În cel mai bun caz, Napoleon putea trece drept politician de talie europeană: Italia de Nord avea să azvârle jugul austriac, iar Puterile europene aveau să se adune la un congres pe cheltuiala lui Napoleon și să cadă de acord asupra revizuirilor teritoriale pe scară largă – pe care el nu reușise să le obțină în cadrul Congresului de la Paris. În cel mai rău caz, războiul avea să ajungă într-un punct mort, iar Napoleon avea să joace rolul machiavelic de manipulator al *raison d'état,* obținând ceva avantaje de la Austria pe seama Piemontului, în schimbul terminării războiului.

Napoleon a urmărit ambele obiective simultan. Armatele franceze au fost victorioase la Magenta și la Solferino, dar au dezlănțuit o asemenea mare de sentimente antifranceze în Germania încât, pentru un timp, a părut că statele germane mai mici, temându-se de un nou atac napoleonian, aveau să forțeze Prusia să intervină în război, de partea Austriei. Alertat de acest prim semn de naționalism german și zguduit de vizita pe câmpul de luptă de la Solferino, Napoleon a încheiat un armistițiu cu Austria la Villafranca, în 11 iulie 1859, fără să-și anunțe aliații piemontezi.

Napoleon nu numai că a ratat atingerea ambelor obiective, dar a și slăbit grav poziția țării sale în arena internațională. De aici înainte, naționaliștii italieni vor purta principiile pe care le sprijinise el la cote pe care Napoleon nu le avusese niciodată în vedere. Obiectivul lui Napoleon de a stabili o zonă-satelit de mărime medie – într-o Italie divizată probabil în cinci state – a înfuriat Piemontul, care nu avea de gând să-și abandoneze vocația națională. Austria era ferm hotărâtă să nu cedeze Veneția, la fel cum era și Napoleon hotărât să o întoarcă Italiei, creând încă o dispută nerezolvabilă, care nu implica nici un interes francez imaginabil. Marea Britanie a interpretat anexarea Nisei și a Savoiei drept o nouă perioadă de cuceriri napoleoniene și a refuzat toate inițiativele franceze referitoare la obsesia preferată a lui Napoleon: de a întruni un congres european. Și în același timp, naționaliștii germani au văzut în tulburarea Europei o ocazie de a-și avansa propriile speranțe de unitate națională.

Comportamentul lui Napoleon din timpul revoltei poloneze din 1863 a fost un pas înainte pe drumul său spre izolare. Reînviind tradiția familiei Bonaparte de prietenie cu Polonia, Napoleon a încercat la început să convingă Rusia să facă unele concesii supușilor săi rebeli. Țarul însă nici măcar nu a discutat o asemenea propunere. Apoi, Napoleon a încercat să organizeze un efort comun cu Marea Britanie, însă Palmerston își făcea prea multe griji în privința schimbătorului împărat francez. În cele din urmă, Napoleon s-a întors spre Austria cu propunerea ca aceasta să renunțe la propriile ei provincii poloneze în favoarea încă unui necreat stat polonez și la Veneția în favoarea Italiei, și să caute compensații în Silezia și în Balcani. Ideea nu a prezentat nici un interes vădit pentru Austria, căreia i se cerea să riște războiul cu Prusia și Rusia pentru privilegiul de a vedea apărând un satelit francez la granițele sale.

Superficialitatea este o neglijență costisitoare pentru un om de stat, iar prețul ei trebuie plătit până la urmă. Acțiunile întreprinse sub imperiul dispoziției de moment și fără legătură cu vreo strategie mai largă nu pot fi susținute pe termen lung. Sub Napoleon, Franța a pierdut influența asupra aranjamentelor interne din Germania, obiectiv care constituise un reper al politicii franceze de la Richelieu încoace. În vreme ce Richelieu înțelesese că o Europă Centrală slabă reprezintă cheia securității Franței, politica lui Napoleon, condiționată de dorința lui de publicitate, s-a concentrat asupra periferiei Europei, singurul lor unde câștigurile puteau fi obținute cu minimum de risc. Centrul de gravitație al politicii europene mutându-se spre Germania, Franța s-a trezit singură.

În 1864 s-a petrecut un eveniment de rău augur. Pentru prima oară după Congresul de la Viena, Austria și Prusia au perturbat împreună liniștea Europei Centrale, pornind un război în beneficiul unei cauze germane împotriva unei puteri ne-germane. Chestiunea de rezolvat era viitorul ducatelor Schleswig și Holstein, de pe Elba, care dinastic erau legate de coroana daneză, dar erau de asemenea membre ale Confederației germane. Moartea suveranului danez produsese o asemenea combinație de probleme politice, dinastice și naționale, încât Palmerston s-a simțit tentat să observe cu sarcasm că numai trei persoane o înțeleseseră vreodată: dintre acestea, una era moartă, cea de-a doua se afla într-un ospiciu, iar cea de-a treia era el însuși, dar uitase despre ce era vorba.

Substanța disputei era mult mai puțin importantă decât coaliția celor două state-cheie germane, care duceau război împotriva micuței Danemarce pentru a o forța să renunțe la două vechi teritorii germane legate de coroana daneză. Ea a dovedit că Germania era totuși capabilă de acțiuni ofensive și că, în cazul în care mașinăria Confederației avea să se vădească prea greoaie, cele două supraputeri germane o puteau pur și simplu ignora.

Potrivit tradițiilor sistemului de la Viena, în acest punct Marile Puteri ar fi trebuit să se adune în cadrul unui congres, pentru a restabili o aproximare a *statu quo ante*. Cu toate acestea, Europa era dezbinată, în mare măsură datorită acțiunilor împăratului francez. Rusia nu era pregătită să se pună împotriva celor două țări, care stătuseră deoparte când ea înăbușise revolta poloneză. Marea Britanie se simțea stânjenită de atacul asupra Danemarcei, dar avea nevoie de un aliat de

pe continent pentru a interveni, iar Franța, singurul partener posibil, inspira prea puțină încredere.

Istoria, ideologia și *raison d'état* ar fi trebuit să-l avertizeze pe Napoleon că evenimentele aveau să-și dezvolte în curând o forță motrice proprie. Cu toate acestea, el a balansat între susținerea principiilor tradiționale ale politicii externe franceze, care erau gândite să mențină Germania dezbinată, și sprijinirea principiului naționalității, care îi inspirase tinerețile. Ministrul de externe francez Drouyn de Lhuys i-a scris lui La Tour d'Auvergne, ambasadorul francez la Londra:

> Plasați între drepturile unei țări cu care am simpatizat multă vreme și aspirațiile populației germane, pe care de asemenea trebuie să le luăm în considerație, noi trebuie să acționăm cu mai multă precauție decât Anglia.[11]

Responsabilitatea omului de stat este însă aceea de a rezolva complexitatea, nu numai de a o contempla. Pentru conducătorii incapabili să aleagă între alternativele pe care le au la dispoziție, precauția devine un alibi pentru inacțiune. Napoleon ajunsese să fie convins de înțelepciunea inacțiunii, dând Prusiei și Austriei posibilitatea de a reglementa viitorul ducatelor de pe Elba. Ele au despărțit Schleswig-Holstein de Danemarca și le-au ocupat împreună, în vreme ce restul Europei a stat deoparte – soluție care ar fi fost de negândit în cadrul sistemului lui Metternich. Coșmarul Franței cu privire la unitatea Germaniei se apropia, lucru cu care Napoleon se tot jucase vreme de un deceniu.

Bismarck nu avea de gând să împartă conducerea Germaniei. El a transformat războiul purtat în comun pentru Schleswig-Holstein într-un altul, al unei aparent interminabile serii de gafe ale Austriei, care vreme de un deceniu a marcat erodarea treptată a poziției acesteia de Mare Putere. Motivul acestor greșeli a fost mereu același – liniștirea de către Austria a unui autoproclamat adversar prin oferirea cooperării cu acesta. Strategia liniștirii nu a funcționat deloc mai bine față de Prusia, decât cu un deceniu mai devreme, în timpul Războiului Crimeii, față de Franța. Departe de a obține slăbirea presiunii exercitate de Prusia asupra Austriei, victoria comună asupra Danemarcei a furnizat un nou și extrem de dezavantajos motiv de agresiune. Austria a fost acum lăsată să administreze ducatele de pe Elba cu un aliat prusac al cărui prim ministru, Bismarck, era hotărât să folosească ocazia pentru a determina o îndelung dorită etalare de forțe, într-un teritoriu aflat la sute de kilometri de pământul austriac și învecinat cu principalele posesiuni ale Prusiei.

Pe măsură ce tensiunea creștea, ambiguitățile lui Napoleon deveneau tot mai evidente. Se temea de unificarea germană, dar simpatiza cu naționalismul german și ezita asupra rezolvării acestei dileme insolvabile. Considera Prusia drept statul german cel mai autentic național, scriind în 1860 că:

> Prusia personifică naționalitatea germană, reforma religioasă, progresul comercial, constituționalismul liberal. Ea este cea mai mare dintre monarhiile germane; are mai multă libertate de conștiință, mai multă înțelepciune, oferă mai multe drepturi politice decât majoritatea celorlalte state germane.[12]

Bismarck ar fi subscris fiecărui cuvânt. Oricum, pentru Bismarck afirmația lui Napoleon privitoare la poziția unică a Prusiei constituia cheia triumfului final al acesteia. În cele din urmă, admirația deschisă a lui Napoleon față de Prusia a însemnat încă un alibi pentru a nu face nimic. Considerând indecizia drept o manevră extrem de inteligentă, Napoleon a încurajat de fapt un război austro-prusac, în parte deoarece era convins că Prusia avea să piardă. În decembrie 1865, el i-a spus lui Alexandre Walewski, ministrul său de externe de odinioară: „Crede-mă, dragă prietene, războiul dintre Austria și Prusia constituie una dintre acele eventualități nesperate care ne pot aduce mai multe avantaje."[13] Curios, pe parcursul încurajărilor făcute de Napoleon evoluției spre război, el a părut a nu se fi întrebat niciodată de ce era Bismarck atât de hotărât să pornească război, dacă Prusia era atât de probabil să fie înfrântă.

Cu patru luni înainte să înceapă războiul austro-prusac, Napoleon a trecut de la discreție la elocvență. Îndemnând de fapt la război, în februarie 1866 el i-a spus ambasadorului Prusiei la Paris, contele von der Goltz:

> Vă cer să spuneți regelui [Prusiei] că poate conta oricând pe prietenia mea. În cazul unui conflict între Prusia și Austria, voi menține cea mai absolută neutralitate. Doresc unirea ducatelor [Schleswig-Holstein] cu Prusia... Dacă lupta va atinge proporții pe care nimeni nu le poate prevedea încă, sunt convins că voi putea oricând ajunge la o înțelegere cu Prusia, ale cărei interese sunt într-un mare număr de privințe identice cu cele ale Franței, în timp ce cu Austria nu văd nici un motiv de înțelegere.[14]

Ce a vrut Napoleon cu adevărat? A fost el convins de probabilitatea ajungerii într-un punct mort care să-i întărească poziția de negociere? Este limpede că spera în anumite concesii din partea Prusiei în schimbul neutralității sale. Bismarck a înțeles acest joc. Dacă Napoleon rămânea neutru, el se oferea să aibă o atitudine binevoitoare față de preluarea Belgiei de către Franța, ceea ce ar fi avut și avantajul suplimentar de a învrăjbi Franța cu Marea Britanie. Napoleon probabil că nu a luat prea în serios această ofertă, de vreme ce se aștepta ca Prusia să piardă; mișcările sale erau gândite mai mult pentru a menține Prusia pe direcția războiului decât pentru a negocia avantaje. Câțiva ani mai târziu, contele Armand, principalul adjunct al ministrului de externe francez, a recunoscut:

> Singura grijă pe care am avut-o la Ministerul de Externe a fost ca Prusia să nu fie zdrobită și umilită din cale afară și eram hotărâți să prevenim acest lucru printr-o intervenție oportună. Împăratul voia ca Prusia să fie înfrântă, apoi să intervină și să construiască Germania potrivit fanteziilor sale.[15]

Ceea ce avea Napoleon în minte era o actualizare a mașinațiunilor lui Richelieu. Din partea Prusiei se aștepta, pentru a fi fost salvată de la înfrângere, ca aceasta să ofere Franței compensații în Vest, Veneția să fie dată Italiei, iar un nou aranjament german să aibă ca rezultat crearea unei confederații germane de nord, sub auspiciile Prusiei și a unei alianțe germane de sud sprijinite de Franța și Austria. Singurul lucru rău cu această schemă era că, în timp ce cardinalul știa cum să judece relația dintre forțe și era dispus să lupte pentru judecățile sale, Napoleon nu era gata să facă nimic.

Napoleon tărăgăna lucrurile, sperând într-o răsturnare de situații care să-i împlinească dorințele cele mai adânci fără nici un risc. Procedeul la care a recurs a fost stratagema lui standard – convocarea unui congres european care să îndepărteze amenințarea de război. Reacția a fost de astă dată și ea, în aceeași măsură, standard. Celelalte puteri, temându-se de planurile lui Napoleon, au refuzat să participe. Orice ar fi făcut, îl urmărea dilema lui: putea apăra *statu quo*-ul renunțând la a mai acorda sprijin principiului naționalității? sau putea încuraja revizionismul și naționalismul punând în primejdie interesele naționale ale Franței, așa cum fuseseră ele istoric concepute? Napoleon a căutat scăpare sugerând Prusiei oferirea unor „compensații", fără să precizeze care anume, ceea ce l-a convins pe Bismarck de faptul că neutralitatea Franței era o chestiune de preț, nu de principiu. Goltz i-a scris lui Bismarck:

> Singura dificultate pe care o vede împăratul în calea unui congres la care să participe Prusia, Franța și Italia este lipsa unor compensații care să fie oferite Franței. Se știe ce vrem noi; se știe ce vrea Italia; dar împăratul nu poate spune ce vrea Franța, iar noi nu-i putem oferi nici o sugestie în această privință.[16]

Marea Britanie a condiționat participarea la congres de un acord prealabil al Franței privitor la *statu quo*. În loc să se folosească de această recunoaștere a aranjamentelor germane, care datorau atâta conducerii franceze și cărora Franța le datora securitatea sa, Napoleon a dat înapoi, insistând că „pentru a se menține pacea, este necesar să fie luate în considerare pasiunile și cerințele naționale"[17]. Pe scurt, Napoleon era dispus să rişte un război austro-prusac și o Germanie unificată pentru a obține vagi avantaje în Italia, care nu favorizau în nici un fel interesul național al Franței, și pentru avantaje în Europa de vest, pe care se codea să le precizeze. Dar, în persoana lui Bismarck, el se măsura cu un maestru, care punea accent pe forța realităților și care exploata în propriile sale scopuri manevrele cosmetice, în care excela Napoleon.

Au existat conducători francezi care înțelegeau riscurile la care se expunea Napoleon și care își dădeau seama de faptul că așa-numitele compensații pe care le avea el în vedere nu implicau nici un interes francez esențial. Într-un discurs strălucit din 3 mai 1866, Adolphe Thiers, un devotat republican – adversar al lui Napoleon și ulterior președinte al Franței – a făcut prezicerea corectă că Prusia avea probabil să devină forța dominantă în Germania:

> Vom asista la reînvierea imperiului lui Carol al V-lea, care la început și-a avut reședința la Viena, iar acum își va avea reședința la Berlin, care va fi aproape de granița noastră și care va exercita presiuni asupra ei... Aveți dreptul să vă opuneți acestei politici în numele interesului Franței, fiindcă Franța este prea importantă pentru o asemenea revoluție pentru a nu fi grav amenințată. Și după ce a luptat vreme de două secole... să doboare acest colos, este ea pregătită să-l privească reinstaurându-se sub ochii ei?![18]

Thiers susținea că, în locul meditațiilor inconsistente ale lui Napoleon, Franța trebuia să adopte o politică clară de împotrivire față de Prusia și să invoce ca pretext apărarea independenței statelor germane – vechea formulă a lui Richelieu. Franța, pretindea el, avea dreptul să se opună unificării Germaniei „în primul

rând în numele independenței statelor germane... în al doilea rând în numele propriei sale independențe și, în sfârșit, în numele echilibrului european, care este interesul tuturor, interesul societății universale... Astăzi, se încearcă să se arunce ridicolul asupra termenului de 'echilibru european'... dar ce este echilibrul european? Este independența Europei."[19]

Era prea târziu pentru evitarea războiului dintre Prusia și Austria, care avea să modifice irevocabil echilibrul european. Din punct de vedere analitic, Thiers avea dreptate, însă premisele unei asemenea politici ar fi trebuit să fie instituite cu un deceniu mai devreme. Chiar și acum, Bismarck ar fi putut fi oprit brusc, dacă Franța ar fi lansat un avertisment ferm că nu avea să permită ca Austria să fie înfrântă sau ca principatele tradiționale, precum Regatul Hanovrei, să fie distruse. Napoleon a refuzat însă un asemenea curs, deoarece el se aștepta ca Austria să câștige și deoarece părea a pune anularea reglementării de la Viena și împlinirea tradiției familiei Bonaparte mai presus de orice analiză a intereselor naționale franceze istorice. El i-a replicat lui Thiers trei zile mai târziu: „Detest tratatele din 1815, pe care oamenii vor astăzi să le facă unica bază a politicii noastre."[20]

La ceva mai mult de o lună după discursul lui Thiers, Prusia și Austria se aflau în război. Împotriva tuturor așteptărilor lui Napoleon, Prusia a învins decisiv și rapid. Conform regulilor diplomației lui Richelieu, Napoleon ar fi trebuit să-l ajute pe învins și să prevină o victorie clară a Prusiei. Dar, deși a deplasat un corp de armată de „observație" pe Rin, el a tărăgănat lucrurile. Bismarck l-a îmbunat pe Napoleon lăsându-l să medieze pacea, deși gestul lui emfatic nu putea ascunde incapacitatea tot mai accentuată a Franței pentru aranjamentele germane. Prin Tratatul de pace de la Praga, din august 1866, Austria a fost forțată să se retragă din Germania. Două state, Hanovra și Hesse-Kassel – care se aflaseră de partea Austriei în timpul războiului – au fost anexate de Prusia împreună cu Schleswig-Holstein și cu orașul liber Frankfurt. Înlăturându-le cârmuitorii, Bismarck a făcut clar faptul că Prusia, cândva o piesă neînsemnată a Sfintei Alianțe, abandonase legitimitatea ca principiu călăuzitor al ordinii internaționale.

Statele nord-germane, care și-au păstrat independența, au fost încorporate în noua creație a lui Bismarck – Confederația germană de nord – aflată sub egida Prusiei în toate privințele, de la legislația comercială la politica externă. Statelor sud-germane Bavaria, Baden și Württemberg li s-a permis să-și păstreze independența, cu prețul unor tratate cu Prusia prin care armatele lor erau aduse sub conducere militară prusacă în caz de război cu o putere din afară. Unificarea Germaniei depășise de acum faza de criză.

Napoleon își dusese țara într-o fundătură, din care smulgerea s-a dovedit imposibil de realizat. Prea târziu, el a încercat o alianță cu Austria, pe care o expulzase din Italia prin acțiune militară și din Germania prin neutralitate. Austria, însă, își pierduse interesul pentru recâștigarea pozițiilor pierdute, preferând să se concentreze mai întâi asupra reconstruirii imperiului său ca monarhie dublă, cu capitale la Viena și Budapesta, și apoi asupra posesiunilor sale din Balcani.

Marea Britanie a fost îndepărtată datorită planurilor Franței cu privire la Luxemburg și Belgia, iar Rusia nu i-a iertat niciodată lui Napoleon comportarea în privința Poloniei.

Franța era acum obligată să recunoască singură prăbușirea predominanței sale istorice asupra Europei. Cu cât situația ei devenea mai lipsită de speranță, cu atât căuta Napoleon să o refacă prin vreo mișcare strălucită – ca un jucător care dublează miza după fiecare pot pierdut. Bismarck încurajase neutralitatea lui Napoleon în războiul austro-prusian fluturându-i prin fața ochilor perspectiva achizițiilor teritoriale – inițial în Belgia, apoi în Luxemburg. Aceste perspective au dispărut atunci când Napoleon a încercat să pună mâna pe ele, deoarece el voia „compensațiile" în dar și fiindcă Bismarck nu vedea nici un motiv să-și asume riscuri, de vreme ce el culesese roadele indeciziei lui Napoleon.

Umilit de aceste demonstrații de neputință și, mai presus de orice, de înclinarea tot mai accentuată a echilibrului european într-o direcție contrară Franței, Napoleon a căutat să obțină o compensare pentru greșeala lui de calcul (potrivit căreia Austria avea să câștige războiul austro-prusian) făcând un caz din succesiunea la tronul Spaniei, care devenise vacant. El a cerut din partea regelui Prusiei asigurarea că nici un prinț de Hohenzollern (dinastia prusacă) nu avea să aspire la tron. Era un alt gest lipsit de substanță, capabil să producă în cel mai bun caz un succes de prestigiu fără nici o relevanță pentru relațiile de putere din Europa Centrală.

Nimeni n-a reușit să-l atragă vreodată pe Bismarck într-o diplomație fără scop. Cu una dintre mișcările sale iscusite, Bismarck a folosit luarea de atitudine a lui Napoleon pentru a-l ispiti să declare război Prusiei, în 1870. Cererea franceză către regele Prusiei – să renunțe ca vreun membru al familiei sale să aspire vreodată la coroana Spaniei – era într-adevăr provocatoare. Însă bătrânul și demnul rege Wilhelm I, în loc să-și piardă cumpătul, l-a refuzat răbdător și corect pe ambasadorul francez trimis să depună cererea. Regele i-a trimis propria sa relatare asupra afacerii lui Bismarck, care i-a redactat telegrama – eliminând orice cuvânt care ar fi transmis răbdarea și decența cu care regele îl tratase de fapt pe ambasadorul francez.[21] Bismarck, mult înainte vremii sale, a recurs atunci la o tehnică pe care oamenii de stat care i-au urmat au dezvoltat-o până la artă: a lăsat să se scurgă către presă așa-numita ciornă a depeșei. Versiunea redactată a telegramei regelui arăta ca o dojană regală la adresa Franței. Înfuriat, publicul francez a cerut război, pe care Napoleon i l-a oferit.

Prusia a câștigat repede și decisiv, cu sprijinul tuturor celorlalte state germane. De-acum, era liber drumul spre desăvârșirea unificării Germaniei, proclamată, cam fără tact, de către conducătorii prusaci în 18 ianuarie 1871, în Sala Oglinzilor de la Versailles.

Napoleon înfăptuise revoluția pe care o intenționase, deși consecințele sale au fost exact opusul celor avute în vedere de el. Harta Europei fusese într-adevăr redesenată, însă noul aranjament slăbise ireparabil influența Franței, fără a-i aduce lui Napoleon renumele după care tânjea.

Napoleon încurajase revoluția fără să-i înțeleagă consecințele probabile. Incapabil să evalueze relațiile de forță și să le folosească, pentru a-și atinge

obiectivele pe termen lung, Napoleon a căzut la acest test. Politica sa externă s-a prăbuşit nu pentru că lui Napoleon îi lipseau ideile, ci pentru că a fost incapabil să stabilească vreo ordine între multiplele sale aspiraţii sau vreo relaţie între ele şi realitatea ce lua fiinţă în jurul lui. Râvnind la notorietate, Napoleon nu a avut niciodată măcar o linie politică de urmat. În schimb, a fost propulsat de o ţesătură divergentă de obiective – unele dintre ele destul de contradictorii. Când s-a confruntat cu criza crucială a carierei sale, diversele impulsuri s-au anulat unele pe altele.

Napoleon a privit sistemul lui Metternich ca fiind umilitor pentru Franţa şi ca pe o constrângere la adresa ambiţiilor sale. A avut succes în dezintegrarea Sfintei Alianţe, provocând o fisură între Austria şi Rusia în timpul Războiului Crimeii. Dar nu a ştiut ce să facă cu triumful lui. Din 1852 până în 1871, pe parcursul reorganizării ordinii europene, a domnit un relativ haos. Când această perioadă a luat sfârşit, Germania a apărut ca cea mai mare putere de pe continent. Legitimitatea – principiul unităţii conducătorilor conservatori, care îndulcise asprimea sistemului echilibrului puterii în timpul lui Metternich – s-a transformat într-o vorbă goală. Napoleon însuşi contribuise la toate aceste transformări. Supraestimând forţa Franţei, el încurajase toate revoltele, convins că le putea folosi în avantajul Franţei.

În cele din urmă, politica internaţională a ajuns să se bazeze pe forţa brută. Şi, într-o asemenea lume, între imaginea Franţei despre sine ca naţiune dominantă în Europa şi capacitatea ei de a se ridica la înălţimea acestei imagini a existat o prăpastie inerentă – prăpastie care a măcinat politica Franţei până la ora actuală. În timpul domniei lui Napoleon, faptul s-a vădit în incapacitatea împăratului de a-şi transpune în viaţă eternele propuneri privind convocarea unui congres european pentru revizuirea hărţii Europei. Napoleon a convocat congrese după Războiul Crimeii din 1856, înainte de războiul italian din 1859, în timpul revoltei poloneze din 1863, în timpul războiului danez din 1864 şi înainte de războiul austro-prusian din 1866 – încercând întotdeauna să obţină la masa discuţiilor revizuirea frontierelor, pe care el niciodată nu le-a definit exact şi pentru care nu era pregătit să-şi asume riscul unui război. Problema lui Napoleon era că el nu avea destulă tărie pentru a insista şi că schemele sale erau prea radicale pentru a dicta consensul.

Înclinarea Franţei spre asocierea cu ţări, dispuse să-i accepte rolul conducător, fusese un factor constant în politica externă franceză de după Războiul Crimeii. Incapabilă să domine o alianţă cu Marea Britanie, Germania, Rusia sau Statele Unite şi considerând statele tinere incompatibile cu noţiunea sa de grandoare naţională şi cu rolul ei mesianic în lume, Franţa căutase să conducă în cadrul unor pacte cu puteri mai mici – cu Sardinia, România şi statele germane mijlocii în secolul al XIX-lea, cu Cehoslovacia, Iugoslavia şi România în perioada interbelică.

Aceeaşi atitudine s-a regăsit în politica externă franceză după de Gaulle. La un secol după războiul franco-prusian, coşmarul Franţei a continuat să fie problema unei Germanii mai puternice. Franţa a făcut alegerea curajoasă de a

căuta prietenia temutului și invidiatului său vecin. Totuși, logica geopolitică ar fi sugerat ca Franța să încerce să strângă legăturile cu Statele Unite – fie și numai pentru a-și spori opțiunile. Orgoliul francez, însă, a împiedicat acest lucru, conducând Franța spre căutarea, uneori donquijotească, a unei grupări – ocazional a *oricărei* grupări – pentru a contrabalansa Statele Unite cu un consorțiu european, chiar cu prețul eventualei preeminențe a Germaniei. În perioada modernă, Franța a acționat din timp în timp ca un fel de opoziție parlamentară față de conducerea exercitată de America, încercând să facă din Comunitatea Europeană un lider mondial alternativ și cultivând legături cu state pe care le putea domina sau pe care credea că le poate domina.

După sfârșitul domniei lui Napoleon al III-lea, Franței i-a lipsit fie puterea de a-și impune aspirațiile universaliste, moștenire a Revoluției franceze, fie arena în care să-și afle un debușeu adecvat zelului ei misionar. Vreme de mai bine de un secol, Franța a găsit dificil de acceptat faptul că acele condiții obiective – pentru preeminența pe care i-o câștigase Richelieu – dispăruseră odată cu realizarea în Europa a consolidării naționale. Stilul perdant al diplomației sale se datorase în mare măsură încercării conducătorilor ei de a-i perpetua rolul de centru al politicii europene, într-un mediu ambiant tot mai puțin prielnic unor asemenea aspirații. Este o ironie faptul ca țara care a inventat *raison d'état* să fi fost nevoită să se ocupe, pentru o bună parte a unui secol, de încercarea de a-și aduce aspirațiile la nivelul posibilităților.

Distrugerea sistemului de la Viena, pe care o începuse Napoleon, a fost desăvârșită de Bismarck. Bismarck și-a câștigat poziția politică de frunte, ca adversar arhiconservator al revoluției liberale de la 1848. El a fost, de asemenea, primul conducător care a introdus votul masculin universal în Europa, împreună cu cel mai cuprinzător sistem de bunăstare socială, pe care avea să-l cunoască lumea vreme de 60 de ani. În 1848, Bismarck a combătut cu înverșunare oferta de a prelua coroana imperială germană făcută regelui Prusiei de parlamentul ales. Dar, peste numai ceva mai mult de două decenii, avea să înmâneze el însuși această coroană imperială unui rege prusac, la terminarea procesului de unificare a națiunii germane – realizat pe baza respingerii principiilor liberale și pe capacitatea Prusiei de a-și impune voința prin forță. Această uimitoare realizare a făcut ca ordinea internațională să revină la nesfârșitele competiții din secolul al XVIII-lea, acum mult mai periculoase datorită tehnologiei industriale și capacității de mobilizare a unor vaste resurse naționale. Nici vorbă nu mai era de discuții despre unitatea capetelor încoronate sau de armonie între vechile state ale Europei. Subordonată conceptului de *Realpolitik,* promovat de Bismarck, politica externă a devenit o competiție de forță.

Realizările lui Bismarck au fost la fel de neobișnuite ca și personalitatea sa. Omul din „sânge și fier" scria o proză de o extraordinară simplitate și frumusețe, iubea poezia și își copia în jurnal pagini din Byron. Omul de stat, care ridica în slăvi *Realpolitik,* avea un deosebit simț al proporțiilor, care transforma puterea într-un instrument al autoînfrânării.

Ce este revoluționarul? Dacă răspunsul la această întrebare ar fi lipsit de ambiguități, puțini revoluționari ar reuși. Fiindcă revoluționarii aproape întotdeauna

pornesc de pe o poziție inferioară. Reușesc să iasă la lumină datorită faptului că ordinea existentă nu este în stare să-și înțeleagă propria vulnerabilitate. Aceasta este adevărat mai ales când provocarea revoluționară își face apariția nu printr-un marș asupra Bastiliei, ci în veșminte conservatoare. Puține instituții au mijloace de apărare împotriva celor ce inspiră sentimentul că le vor proteja.

La fel a fost și cu Otto von Bismarck. Și-a început viața în perioada de înflorire a sistemului lui Metternich, într-o lume constituită din trei elemente majore: echilibrul european al puterii, un echilibru intern german între Austria și Prusia și un sistem de alianțe bazat pe unitatea valorilor conservatoare. Timp de o generație după reglementarea de la Viena, tensiunile internaționale au rămas scăzute, deoarece toate statele importante își percepeau supraviețuirea reciprocă ca pe o miză și deoarece așa-numitele Curți Răsăritene – ale Prusiei, Austriei și Rusiei – aveau respect unele față de valorile celorlalte.

Bismarck a sfidat toate aceste premise.[22] El era convns că Prusia devenise cel mai puternic stat german și nu avea nevoie de Sfânta Alianță ca legătură cu Rusia. Pentru aceasta, interesele naționale comune asigurau o legătură adecvată, iar prusaca *Realpolitik* se putea substitui unității conservatoare. Bismarck considera Austria un obstacol în calea misiunii germane a Prusiei, nu un partener la îndeplinirea ei. Contrar opiniilor aproape tuturor contemporanilor săi, cu excepția poate a prim ministrului piemontez Cavour, Bismarck a tratat diplomația agitată a lui Napoleon mai degrabă ca pe o ocazie, decât ca pe o amenințare strategică.

Când Bismarck a ținut în 1850 un discurs, în care ataca părerea încetățenită că unitatea germană necesita înființarea unor instituții parlamentare, sprijinitorii săi conservatori nu și-au dat seama de la bun început că ceea ce auzeau era înainte de orice o provocare la adresa premiselor conservatoare ale sistemului lui Metternich:

> Onoarea Prusiei nu înseamnă ca noi să jucăm în întreaga Germanie rolul lui Don Quijote pentru celebrități parlamentare ofensate, care își consideră amenințate constituțiile locale. Eu caut onoarea Prusiei prin menținerea Prusiei deoparte de orice legătură dezonorantă cu democrația și neadmițând vreodată să se întâmple ceva în Germania fără permisiunea Prusiei...[23]

Aparent, atacul lui Bismarck la adresa liberalismului era o aplicație a filosofiei lui Metternich. Totuși, el conținea o diferență hotărâtoare de accent. Sistemul lui Metternich se bazase pe premisa că Prusia și Austria împărtășeau o anumită angajare față de instituțiile conservatoare și aveau nevoie una de cealaltă pentru a înfrânge tendințele democratice. Bismarck voia să spună că Prusia își putea impune unilateral preferințele; că Prusia putea fi conservatoare la ea acasă, fără să-și lege politica externă de Austria sau de oricare alt stat conservator; și că nu avea nevoie de nici o alianță pentru a face față revoltelor interne. În Bismarck, Habsburgii au întâmpinat aceeași provocare cu care li se înfățișase Richelieu – o politică lipsită de orice sistem de valori, cu excepția gloriei statului. Și, exact ca și cu Richelieu, ei n-au știut cum să o trateze și nici măcar cum să-i înțeleagă natura.

Dar cum avea Prusia să susțină *Realpolitik* de una singură, în centrul continentului? După 1815, răspunsul Prusiei fusese aderarea la Sfânta Alianță cu aproape orice preț; răspunsul lui Bismarck a fost exact contrariul – să-și întărească alianțele și relațiile în toate direcțiile, astfel ca Prusia să fie întotdeauna mai aproape de fiecare dintre părțile în dispută, decât erau acestea una față de alta. În acest fel, o poziție de aparentă izolare permitea Prusiei să manipuleze angajamentele celorlalte puteri și să-și vândă sprijinul celui care oferea cel mai mult.

În optica lui Bismarck, Prusia era într-o poziție destul de puternică pentru a pune în practică o asemenea politică, deoarece avea puține interese de politică externă în afara celui de a-și întări poziția în interiorul Germaniei. Toate celelalte puteri aveau aranjamente mai complicate: Marea Britanie nu avea numai grija imperiului ei, ci și pe aceea a echilibrului general al puterii; Rusia exercita presiuni simultan în Europa de Est, Asia și Imperiul otoman; Franța avea pe mână un nou-descoperit imperiu, ambiții în Italia și o aventură în Mexic; iar Austria era preocupată de Italia și Balcani și de rolul ei conducător în Confederația germană. Deoarece politica Prusiei era atât de concentrată asupra Germaniei, ea nu avea, într-adevăr, nici o neînțelegere majoră cu vreo altă putere cu excepția Austriei, iar în acel moment neînțelegerea cu Austria exista în primul rând în mintea lui Bismarck. Mișcarea de nealiniere, pentru a folosi un termen modern, era echivalentul funcțional al politicii lui Bismarck de vânzare a cooperării Prusiei, pe ceea ce el percepea drept piață:

> Situația actuală ne obligă să nu ne angajăm înaintea celorlalte puteri. Nu suntem în stare să modelăm relațiile dintre Marile Puteri așa cum vrem noi, dar ne putem păstra libertatea de acțiune pentru a folosi în avantajul nostru acele relații de care ne lovim... Relațiile noastre cu Austria, Anglia și Rusia nu furnizează obstacole în calea bunei înțelegeri cu vreuna dintre aceste puteri. Doar relațiile cu Franța necesită atenție specială pentru a ne păstra deschisă opțiunea de a ne înțelege cu ea la fel de bine ca și cu celelalte puteri...[24]

Aluzia la bunele relații cu Franța lui Bonaparte implica disponibilitatea de renunțare la orice ideologie, pentru a da mână liberă Prusiei întru alierea cu orice țară (indiferent de tipul instituțiilor sale interne), care îi putea promova interesele. Politica lui Bismarck a marcat o revenire la principiile lui Richelieu, care, deși cardinal al Bisericii, se opusese Sfântului împărat roman catolic, atunci când interesele Franței i-o ceruseră. În mod similar, Bismarck, deși conservator prin convingeri personale, a stricat prietenia cu maeștrii săi conservatori, ori de câte ori părea că principiile lor legitimiste restrângeau libertatea de acțiune a Prusiei.

Acest dezacord a atins un punct critic în 1856, când Bismarck, pe atunci ambasador al Prusiei în Confederația germană, și-a dezvoltat opinia ca Prusia să fie mai apropiată de Napoleon al III-lea care, în ochii conservatorilor prusaci, era un uzurpator al prerogativelor legitime ale regelui.

A-l prezenta pe Napoleon drept potențial interlocutor al Prusiei depășea puterea de tolerare a electoratului conservator, care lansase și sprijinise cariera diplomatică a lui Bismarck. Noua filosofie a lui Bismarck a fost întâmpinată cu aceeași neîncredere furioasă și printre susținătorii săi de odinioară, pe care și

Richelieu îi înfruntase cu două secole mai înainte – când avansase pe atunci revoluționara teză că *raison d'état* trebuia să aibă întâietate asupra religiei – și aceeași cu care, în timpurile noastre, avea să fie întâmpinată politica lui Richard Nixon de destindere față de Uniunea Sovietică. Pentru conservatori, Napoleon al III-lea reprezenta amenințarea unei noi runde de expansionism francez și, mai important, simboliza reafirmarea detestatelor principii ale Revoluției franceze.

Bismarck nu a contestat analiza conservatoare făcută lui Napoleon, mai mult decât a negat Nixon interpretarea conservatoare a mobilurilor comuniste. Bismarck vedea în neastâmpăratul conducător francez, precum Nixon în decrepita conducere sovietică (vezi capitolul 28), atât o șansă, cât și un pericol. El considera că Prusia era mai puțin vulnerabilă decât Austria, în fața expansionismului sau a Revoluției franceze. Și nici nu accepta opinia preponderentă referitoare la viclenia lui Napoleon, observând cu sarcasm că abilitatea de a-i admira pe ceilalți nu era punctul său forte. Cu cât se temea mai tare de Napoleon, cu atât trebuia Austria să facă Prusiei concesii mai multe și cu atât creștea flexibilitatea diplomatică a acesteia din urmă.

Motivele rupturii dintre Bismarck și conservatorii prusaci au fost în mare măsură aceleași cu cele ale disputei dintre Richelieu și criticii săi clericali, diferența principală constând în insistența conservatorilor prusaci de a se concentra asupra principiilor politice universale, nu asupra principiilor religioase universale. Bismarck susținea că puterea își asigura propria legitimitate; conservatorii susțineau că legitimitatea reprezenta o valoare ce trecea de calculele puterii. Bismarck credea că o evaluare corectă a puterii implica o doctrină a autolimitării; conservatorii insistau că numai principiile morale puteau limita în ultimă instanță pretențiile puterii.

Conflictul evoca un schimb bătăios de scrisori de la sfârșitul anilor 1850, dintre Bismarck și bătrânul său mentor Leopold von Gerlach, aghiotantul militar al regelui prusac, căruia Bismarck îi datora totul – prima sa numire diplomatică, accesul la curte, întreaga sa carieră.

Polemica dintre cei doi bărbați a început atunci când Bismarck i-a trimis lui Gerlach recomandarea ca Prusia să elaboreze o opțiune diplomatică orientată spre Franța, împreună cu o scrisoare însoțitoare în care așeza utilitatea deasupra ideologiei:

> Nu pot scăpa de logica ineluctabilă a faptului că Austria zilelor noastre nu ne poate fi prietenă. Atâta vreme cât Austria nu acceptă o delimitare a sferelor de influență în Germania, noi trebuie să anticipăm o competiție cu ea, prin intermediul diplomației și al minciunilor în vreme de pace, cu folosirea oricărei ocazii de a da o *coup de grâce*.[25]

Gerlach, însă, respingea ideea că avantajul strategic putea justifica abandonarea principiilor, mai ales când era vorba de un Bonaparte. El a recomandat remediul lui Metternich – ca Prusia să se strângă împreună Austria și Rusia și să refacă Sfânta Alianță pentru a spori izolarea Franței[26].

Ce găsea Gerlach și mai de neînțeles era o altă propunere a lui Bismarck, privind invitarea lui Napoleon la manevrele unui corp de armată prusac, pentru că

„această dovadă de bune relații cu Franța... ne-ar spori influența în toate relațiile diplomatice"[27].

Sugerarea ideii ca un Bonaparte să participe la manevrele Prusiei a provocat o adevărată explozie din partea lui Gerlach: „Cum poate un om de inteligența dumitale să-și sacrifice principiile pentru un individ precum acest Napoleon? Napoleon este dușmanul nostru firesc."[28] Dacă Gerlach ar fi văzut comentariul cinic al lui Bismarck pe marginea scrisorii sale – „Ce-i cu asta?" –, și-ar fi păstrat pentru el următoarea scrisoare, în care își reafirma principiile antirevoluționare, de o viață – aceleași care-l conduseseră la sprijinirea Sfintei Alianțe și la susținerea materială a începutului carierei lui Bismarck:

> Principiul meu politic este și rămâne războiul împotriva revoluției. Nu ai să-l convingi pe Bonaparte că nu se află de partea revoluționară. Iar el nu va sta de nici o altă parte deoarece este limpede că obține avantaje din asta... Așadar, dacă principiul meu de a mă opune revoluției este corect... trebuie să fie aplicat și în practică.[29]

Cu toate acestea, Bismarck era în dezacord cu Gerlach nu pentru că nu îl înțelegea, cum presupunea Gerlach, ci pentru că îl înțelegea prea bine. Pentru Bismarck, *Realpolitik* depindea de flexibilitatea și de abilitatea de a exploata orice opțiune ivită, fără constrângeri ideologice. Exact cum făcuseră apărătorii lui Richelieu, Bismarck a transferat disputa asupra unui singur principiu, împărtășit de amândoi, și anume unul care îl plasa pe Gerlach în dezavantaj clar – importanța primordială a patriotismului prusac. Insistența lui Gerlach asupra unității intereselor conservatoare era, potrivit lui Bismarck, incompatibilă cu loialitatea față de țara lor:

> Franța mă interesează numai în măsura în care afectează situația țării mele și noi putem face politică numai cu Franța care există... Ca persoană romantică, pot să vărs o lacrimă pentru soarta lui Henric al V-lea (pretendentul Bourbon); ca diplomat, aș fi slujitorul lui dacă aș fi francez, dar așa cum stau lucrurile, Franța, independent de cine se întâmplă să o conducă, este pentru mine un pion pe care nu îl pot evita pe tabla de șah a diplomației, unde nu am altă datorie decât să-l servesc pe regele *meu* și să servesc țara *mea* [sublinierea lui Bismarck]. Nu îmi pot împăca simpatiile și antipatiile personale față de puterile străine cu sentimentul datoriei în materie de politică externă; cu adevărat văd în ele germenele neloialității față de suveranul și țara pe care le servesc.[30]

Cum avea să răspundă un tradiționalist prusac ideii că patriotismul prusac era mai presus de principiul legitimității și că, dacă împrejurările o cereau, credința unei generații întregi în unitatea valorilor conservatoare se putea învecina cu neloialitatea? Bismarck a tăiat implacabil orice posibilitate intelectuală de scăpare, respingând anticipat argumentul lui Gerlach că legitimitatea *era* interesul național al Prusiei și că, prin urmare, Napoleon era dușmanul etern al acesteia:

> ...aș putea nega asta – dar chiar și dacă aveați dreptate nu aș considera că este politic înțelept să aduc la cunoștința altor state temerile noastre din vreme de pace. Până la apariția rupturii pe care o preziceți, am să consider că este util să încurajez credința... că tensiunea în relațiile cu Franța nu este o deformație organică a noastră...[31]

Cu alte cuvinte, *Realpolitik* cerea flexibilitate tactică, iar interesul național prusac cerea menținerea deschisă a opțiunii de a încheia un târg cu Franța. Poziția de negociere a unei țări depinde de opțiunile pe care este percepută ca având-le. A le închide ușurează calculele adversarilor și le îngreunează pe cele ale practicienilor în *Realpolitik*.

Ruptura dintre Gerlach și Bismarck a devenit inevitabilă în 1860, când s-a pus în discuție atitudinea Prusiei față de războiul dintre Franța și Austria pentru Italia. Pentru Gerlach, războiul spulberase toate îndoielile că adevăratul țel al lui Napoleon era să pregătească scena pentru o agresiune în stilul primului Bonaparte. De aceea, Gerlach a îndemnat Prusia să sprijine Austria. În schimb, Bismarck a văzut ocazia așteptată – ca, în situația în care Austria era obligată să se retragă din Italia, faptul să fie folosit ca precedent pentru eventuala alungare a ei și din Germania. Pentru Bismarck, convingerile generației lui Metternich se transformaseră într-un periculos set de inhibiții:

> Rezist sau cad o dată cu suveranul meu, chiar dacă, în opinia mea, se distruge prosteşte, dar pentru mine Franța rămâne Franța, fie că este guvernată de Napoleon sau de Sf. Ludovic, iar Austria este pentru mine o țară străină... Știu că veți răspunde că faptul și dreptul nu pot fi separate, că o politică prusacă adecvat concepută cere castitate în afacerile externe chiar și din punctul de vedere al utilității. Sunt gata să discut cu dumneavoastră punctul de vedere al utilității; dar dacă stabiliți o antinomie între drept și revoluție, creștinism și infidelitate, Dumnezeu și diavol, nu pot argumenta mai departe și pot spune doar atât: Nu sunt de aceeași părere cu dumneavoastră și judecați în mine ceea ce nu puteți dumneavoastră judeca.[32]

Această amară declarație de credință era echivalentul funcțional al afirmației lui Richelieu că, de vreme ce sufletul este nemuritor, omul trebuie să se supună doar judecății lui Dumnezeu, însă statele, fiind pieritoare, nu pot fi judecate decât după ceea ce fac. Ca și Richelieu, Bismarck nu respingea opțiunile morale ale lui Gerlach ca acte personale de credință – probabil că împărtășea multe dintre ele; dar le nega relevanța în raport cu îndatoririle de om de stat, făcând distincție între convingerile personale și *Realpolitik*:

> Nu eu am căutat să intru în serviciul regelui... Dumnezeu, care m-a plasat pe neașteptate în această poziție, probabil că mai curând îmi va arăta calea de ieșire decât să-mi lase sufletul să piară. Aș supraestima valoarea acestei vieți în mod ciudat... dacă nu aș avea convingerea că după 30 de ani va fi irelevant pentru mine ce succes politic am realizat eu sau țara mea în Europa. Mă pot gândi chiar la ideea că într-o bună zi «necredincioșii iezuiți» vor stăpâni marca Brandenburg [inima Prusiei] împreună cu un absolutism bonapartist... Sunt copilul unei epoci diferite de a dumneavoastră, dar unul la fel de onest cu mine însumi ca și dumneavoastră față de propriul sine.[33]

Această stranie premoniție a destinului Prusiei de peste un secol nu a mai primit nicicând răspuns din partea omului căruia Bismarck îi datora cariera.

Bismarck era într-adevăr copilul unei alte epoci decât cea a mentorului său de odinioară. Bismarck aparținea erei *Realpolitik*; Gerlach fusese format de perioada lui Metternich. Sistemul lui Metternich oglindise concepția secolului al XVIII-lea despre univers ca un orologiu măreț, cu piese complicat angre-

nate, în care defectarea uneia dintre componente însemna deranjarea interacțiunii celorlalte. Bismarck reprezenta noua eră atât în știință, cât și în politică. El nu vedea universul ca pe un echilibru mecanic, ci – în versiunea sa modernă – ca fiind alcătuit din particule în curgere, al căror impact una asupra celorlalte creează ceea ce este perceput drept realitate. Filosofia biologică înrudită cu a sa era teoria evoluționistă a lui Darwin, bazată pe ideea supraviețuirii celor mai bine adaptați.

Animat de asemenea convingeri, Bismarck a proclamat relativitatea *tuturor* credințelor, inclusiv a credinței în veșnicia propriei sale țări. În lumea guvernată de *Realpolitik,* era datoria omului de stat să evalueze ideile drept forțe în relație cu toate celelalte forțe relevante în luarea deciziilor; iar diferitele elemente trebuiau a fi judecate după cât de bine puteau servi interesului național, nu potrivit ideologiilor preconcepute.

Totuși, oricât de dură ar fi putut apărea filosofia lui Bismarck, ea era clădită în jurul unui crez la fel de imposibil de dovedit ca și premisele lui Gerlach – anume că o analiză atentă a unui set dat de circumstanțe conducea necesarmente pe toți oamenii de stat la aceleași concluzii. Exact după cum Gerlach găsea de neconceput că principiul legitimității putea inspira mai mult de o singură interpretare, era peste puterea de înțelegere a lui Bismarck că oamenii de stat se puteau deosebi prin modul lor de a aprecia interesul național. Datorită extraordinarei sale capacități de a sesiza nuanțele puterii și ramificațiile ei, Bismarck a fost în stare ca pe parcursul vieții sale să schimbe constrângerile filosofice ale sistemului lui Metternich printr-o politică a înfrânării autoimpuse. Dat fiind că aceste nuanțe nu le-au fost la fel de evidente succesorilor și imitatorilor lui Bismarck, aplicarea literală a *Realpolitik* a condus la dependența excesivă a acestora de puterea militară și, de aici, la cursa înarmărilor și cele două războaie mondiale.

Succesul este uneori atât de greu de sesizat, încât oamenii de stat care au parte de el arareori se ostenesc să gândească la faptul că el își poate impune propriile dezavantaje. Astfel, la începutul carierei sale, Bismarck a fost în principal preocupat să aplice *Realpolitik* pentru a distruge lumea pe care o găsise, dominată încă în mare măsură de principiile lui Metternich. Aceasta cerea ca Prusia să se dezbare de ideea că rolul conducător al Austriei în Germania era vital pentru securitatea Prusiei și menținerea valorilor conservatoare. Oricât de adevărat ar fi fost acest lucru la momentul Congresului de la Viena, la mijlocul secolului al XIX-lea Prusia nu mai avea nevoie de alianța Austriei pentru a-și păstra stabilitatea internă sau liniștea în Europa. Într-adevăr, potrivit lui Bismarck, iluzia că e nevoie de o alianță cu Austria servea mai presus de orice la inhibarea Prusiei de a-și urmări țelul final – unificarea Germaniei.

După cum o vedea Bismarck, istoria Prusiei abunda în dovezi care îi susțineau pretenția de a deține supremația în Germania și de a fi capabilă să stea pe picioarele ei. Fiindcă Prusia nu era doar unul dintre statele germane. Oricât de conservatoare era politica sa internă, aceasta nu putea diminua strălucirea pe care Prusia o acumulase, prin extraordinarele ei sacrificii din timpul războaielor de eliberare de sub Napoleon. Era ca și cum înseși contururile Prusiei – o serie de

enclave cu forme ciudate, întinzându-se de-a curmezișul câmpiei nord-germane, de la Vistula până la vest de Rin – o destinaseră să conducă lupta pentru unitatea germană, până și în ochii liberalilor.

Bismarck, însă, a mers și mai departe. El a sfidat ideea încetățenită care identifica naționalismul cu liberalismul, sau cel puțin afirmația că unitatea germană nu putea fi realizată decât prin instituții liberale:

> Prusia a devenit măreață nu prin liberalism și influența liber-cugetătorilor, ci printr-o succesiune de guvernanți puternici, hotărâți și înțelepți, care au gospodărit cu grijă resursele militare și financiare ale statului și le-au ținut laolaltă în propriile lor mâini pentru a le azvârli cu un curaj necruțător pe arena politicii europene îndată ce s-a ivit o ocazie favorabilă...[34]

Bismarck s-a bizuit nu pe principiile conservatoare, ci pe caracterul unic al instituțiilor prusace; el a clădit pretențiile Prusiei la asumarea conducerii în Germania mai curând pe propria ei forță, decât pe valori universale. Potrivit convingerilor lui Bismarck, instituțiile erau atât de impenetrabile la influența din afară, încât Prusia putea exploata curentele democratice ale epocii ca instrumente ale politicii externe, amenințând cu încurajarea unei mai mari libertăți de expresie pe plan intern – fără să conteze că nici un rege prusac nu practicase o asemenea politică vreme de cel puțin patru decenii:

> Sentimentul de siguranță că regele rămâne stăpân în țara sa chiar dacă întreaga lui armată se află în afara granițelor nu este împărtășit ca în Prusia de nici un alt stat de pe continent și, mai cu seamă, de nici o altă putere germană. Aceasta creează posibilitatea de a accepta o evoluție a afacerilor publice mult mai conformă cu cerințele actuale... Autoritatea regală în Prusia este atât de ferm stabilită, încât guvernul poate să încurajeze fără nici un risc o activitate parlamentară mult mai vioaie și, prin aceasta, să exercite presiuni asupra condițiilor din Germania.[35]

Bismarck a respins convingerea lui Metternich conform căreia sentimentul comun al vulnerabilității lor interne impunea asocierea strânsă a celor trei Curți Răsăritene. Situația se prezenta exact invers. De vreme ce Prusia nu era amenințată de revolte interne, tocmai coeziunea ei putea fi folosită ca o armă pentru subminarea reglementării de la Viena prin amenințarea celorlalte puteri, mai ales Austria, cu politici capabile să atâțe la revolte interne. Pentru Bismarck, forța instituțiilor guvernamentale, militare și financiare ale Prusiei deschidea calea întâietății Prusiei în Germania.

Când a fost numit ambasador în Adunarea Confederației, în 1852, și ambasador la Skt. Petersburg, în 1858, Bismarck s-a ridicat la poziții care i-au permis să-și susțină ideile politice. Rapoartele sale, strălucit scrise și remarcabil de consistente, au îndemnat la o politică externă bazată nici pe sentiment, nici pe legitimitate, ci pe evaluarea corectă a puterii. În această manieră, Bismarck a revenit la tradiția unor cârmuitori ai secolului al XVIII-lea, precum Ludovic al XIV-lea și Frederic cel Mare. Sporirea influenței statului a devenit principalul, dacă nu unicul obiectiv, temperat doar de forțele masate împotriva lui:

> ...O politică sentimentală nu se bucură de reciprocitate. Este o particularitate exclusiv prusacă.[36]

...Pentru numele lui Dumnezeu, nici o alianță sentimentală în care conștiința săvârșirii de fapte bune furnizează singura răsplată pentru sacrificiul nostru.[37]

...Politica este arta posibilului, știința relativului.[38]

Nici regele însuși nu are dreptul să subordoneze interesele statului simpatiilor sau antipatiilor sale personale.[39]

Potrivit aprecierii lui Bismarck, politica externă avea o bază aproape științifică, făcând posibilă analizarea interesului național în termenii criteriilor obiective. Într-un asemenea calcul, Austria apărea ca o țară străină, nu fraternă, și mai presus de orice ca un obstacol în calea binemeritatului loc al Prusiei în Germania: „Politica noastră nu are alt câmp de desfășurare decât Germania și exact acesta este cel pe care Austria crede din răsputeri că trebuie să îl ceară pentru ea însăși... Noi ne lipsim reciproc de aerul care ne trebuie pentru a respira... Este un fapt care nu poate fi ignorat, oricât de inoportun ar fi."[40]

Primul rege prusac pe care Bismarck l-a servit ca ambasador, Frederic Whilhelm al IV-lea, a fost sfâșiat între conservatorismul legitimist al lui Gerlach și oportunitățile inerente specifice acelui *Realpolitik* al lui Bismarck. Bismarck insista că aprecierea personală acordată de rege tradiționalului stat german preeminent nu trebuia să inhibe politica prusacă. De vreme ce Austria nu avea să accepte niciodată hegemonia prusacă asupra Germaniei, strategia lui Bismarck era să slăbească Austria cu orice ocazie. În 1854, în timpul Războiului Crimeii, Bismarck a sugerat ca Prusia să exploateze ruptura Austriei cu Rusia și să o atace pe cea care încă mai era partenera Prusiei în Sfânta Alianță, fără vreo justificare mai bună decât oportunitatea momentului:

Dacă am reuși să aducem Viena la concluzia că nu trebuie să considere un atac al Prusiei asupra Austriei ca pe ceva cu totul improbabil, am auzi în curând lucruri mai delicate dintr-acolo...[41]

În 1859, în timpul războiului Austriei cu Franța și Piemontul, Bismarck a revenit la aceeași temă:

Situația actuală ne oferă încă o dată marele premiu dacă lăsăm ca războiul dintre Austria și Franța să se instaureze bine, ca apoi să ne deplasăm spre sud cu armata noastră, luând bornele de frontieră în ranițe pentru a nu le mai implânta iar până nu atingem Lacul Constanța sau măcar regiunile unde confesiunea protestantă încetează să mai fie predominantă.[42]

Metternich ar fi considerat asta o erezie, dar Frederic cel Mare ar fi aplaudat adaptarea ingenioasă făcută de un învățăcel propriei sale rațiuni fundamentale de cucerire a Sileziei.

Bismarck a supus echilibrul european al puterii aceleiași analize reci, relativiste, făcută situației interne a Germaniei. În toiul Războiului Crimeii, Bismarck a conturat principalele opțiuni ale Prusiei:

Avem în față trei posibilități: (1) O alianță cu Rusia; și este întotdeauna o prostie să jurăm pe loc că nu vom merge niciodată alături de Rusia. Chiar și dacă ar fi adevărat, trebuie să ne păstrăm opțiunea și să o folosim ca amenințare. (2) O politică în care ne

aruncăm în brațele Austriei și ne compensăm pe socoteala confederaților trădători [germani]. (3) O schimbare de cabinet spre stânga, prin care să devenim repede într-atât de «occidentali», încât să derutăm Austria cu totul.[43]

În aceeași depeșă diplomatică erau enumerate ca opțiuni prusace la fel de valabile: o alianță cu Rusia împotriva Franței (de presupus că pe baza unei comunități de interese conservatoare); un aranjament cu Austria împotriva statelor germane secundare (și probabil împotriva Rusiei); și o trecere la liberalism, îndreptat în plan intern împotriva Austriei și a Rusiei (probabil în combinație cu Franța). Ca și Richelieu, Bismarck se simțea pe deplin liber în alegerea partenerilor, fiind gata să se alieze cu Rusia, Austria sau Franța; alegerea depindea în întregime de care dintre ele putea servi mai bine interesului național al Prusiei. Deși un adversar înverșunat al Austriei, Bismarck era gata să exploreze un aranjament cu Viena în schimbul unor compensații corespunzătoare în Germania. Și, cu toate că era un arhiconservator în afacerile interne, Bismarck nu vedea nici un obstacol în a schimba politica internă a Prusiei spre stânga, atâta vreme cât aceasta servea unui obiectiv de politică externă. Fiindcă politica internă era și ea un instrument al *Realpolitik*.

Încercări de a înclina balanța puterii fuseseră făcute, desigur, chiar și în zilele bune ale sistemului lui Metternich. Atunci, însă, orice efort trebuia făcut, pentru a legitima schimbarea, prin mijloacele consensului european. Sistemul lui Metternich a căutat să se adapteze mai degrabă prin congrese europene decât printr-o politică de amenințări și contraamenințări. Bismarck ar fi fost ultimul care să respingă eficacitatea consensului moral. Însă pentru el, acesta era un singur element de putere printre multe altele. Stabilitatea ordinii internaționale depindea anume de această nuanță. Exercitarea de presiuni pentru schimbare fără a ajunge la a arăta un pretins devotament față de relațiile stabilite prin tratatele existente – față de valorile comune sau față de Concertul Europei – marca o revoluție diplomatică. În timp, transformarea puterii în unic criteriu a condus națiunile la angajarea în cursa înarmărilor și în politici externe bazate pe confruntări.

Vederile lui Bismarck au rămas onorabile atâta vreme cât elementul cheie al reglementării de la Viena – unitatea curților conservatoare ale Prusiei, Austriei și Rusiei – s-a menținut intact și atâta timp cât Prusia nu a îndrăznit să rupă ea însăși această unitate. Sfânta Alianță s-a dezintegrat pe neașteptate și destul de rapid după Războiul Crimeii, când Austria a abandonat abilul anonimat, prin care Metternich îndepărtase crizele de anemicul său imperiu, și după multe ezitări s-a alăturat adversarilor Rusiei. Bismarck a înțeles imediat că Războiul Crimeii făcuse posibilă o revoluție diplomatică. „Ziua socotelilor", a spus el, „va veni cu siguranță, chiar dacă vor mai trece câțiva ani."[44]

Într-adevăr, poate că cel mai important document referitor la Războiul Crimeii a fost o depeșă diplomatică expediată de Bismarck, ce analiza situația la terminarea războiului, în 1856. Siptomatic, depeșa vădea o perfectă flexibilitate a metodei diplomatice și o totală lipsă de scrupule în urmărirea oportunităților. Istoriografia germană a numit, pe bună dreptate, raportul lui Bismarck *„Prachtbericht"*, sau „Magistrala Depeșă". Deoarece în ea era strânsă esența *Realpolitik*, cu toate că tot a fost prea îndrăzneață pentru adresantul ei, prim ministrul prusac

Otto von Manteuffel, ale cărui numeroase comentarii marginale arată că acesta a fost departe de a fi convins de conținutul ei.

Bismarck începea cu o expunere a extraordinar de favorabilei poziții a lui Napoleon, de la sfârșitul Războiului Crimeii. De acum înainte, nota el, toate statele Europei vor căuta prietenia Franței, nici una cu mai mari perspective de succes decât Rusia:

> O alianță între Franța și Rusia este prea firească pentru a nu se produce... Până acum, fermitatea Sfintei Alianțe... a ținut cele două state despărțite; dar o dată cu moartea țarului Nicolae I și dizolvarea de către Austria a Sfintei Alianțe nu mai există nimic care să împiedice împăcarea naturală a celor două state lipsite de orice interese conflictuale.[45]

Bismarck a prezis că Austria intrase singură într-o capcană, din care nu avea să fie în stare a scăpa întrecându-se cu țarul la fugă spre Paris. Deoarece, pentru a-și păstra sprijinul armatei sale, Napoleon avea nevoie de niște elemente care să-i poată furniza la un anumit moment „un pretext nu prea arbitrar și injust pentru intervenție. Italia este ideală pentru acest rol. Ambițiile Sardiniei, amintirea lui Bonaparte și a lui Murat furnizează suficiente scuze, iar ura Austriei îi va netezi drumul."[46] Aceasta a fost, desigur, exact ce s-a întâmplat trei ani mai târziu.

Cum trebuia să se situeze Prusia în lumina inevitabilei viitoare cooperări franco-rusești și a probabilului conflict franco-austriac? Potrivit sistemului lui Metternich, Prusia ar fi trebuit să-și strângă alianța cu Austria cea conservatoare, să cimenteze Confederația germană, să stabilească relații apropiate cu Marea Britanie și să caute să îndepărteze Rusia de la pieptul lui Napoleon.

Bismarck a demolat pe rând toate aceste opțiuni. Forțele de uscat ale Marii Britanii erau prea neglijabile pentru a fi de folos împotriva unei alianțe franco-ruse, Austria și Prusia aveau să sfârșească prin a suporta șocul principal al luptei, iar Confederația germană nu putea nici ea contribui în mod real la sporirea forței:

> Ajutată de Rusia, Prusia și Austria, Confederația germană s-ar aduna probabil laolaltă, fiindcă ar crede în obținerea victoriei chiar și fără sprijinul ei; dar în cazul unui război pe două fronturi, în est și în vest, acei principi care nu se află sub controlul baionetelor noastre vor încerca să se salveze prin declarații de neutralitate, dacă nu-și vor face apariția pe câmpul de luptă împotriva noastră...[47]

Cu toate că Austria fusese principalul aliat al Prusiei vreme de mai bine de o generație, ea reprezenta acum în ochii lui Bismarck mai degrabă un partener nepotrivit. Devenise principalul obstacol în calea creșterii Prusiei: „Germania este prea mică pentru noi amândouă..., câtă vreme tragem aceeași brazdă, Austria este singurul stat pe seama căruia putem noi avea un câștig permanent și din partea căruia putem noi suferi o pierdere permanentă."[48]

Indiferent ce aspect al relațiilor internaționale lua în considerare, Bismarck îl rezolva susținând că Prusia trebuia să rupă legăturile sale confederative cu Austria și să inverseze politicile perioadei lui Metternich, pentru a-și slăbi cu fiecare ocazie aliatul de odinioară: „Când Austria trage hăis, noi tragem cea."[49]

Nenorocirea sistemelor internaționale stabile este incapacitatea lor aproape totală de a-și imagina provocări fatale. Orbirea revoluționarilor constă în convingerea lor că pot combina toate beneficiile țelurilor lor cu ce este mai valoros în ceea ce doboară. Însă forțele dezlănțuite de revoluții au propria lor forță motrice, iar direcția în care se deplasează nu poate fi dedusă cu necesitate din proclamațiile susținătorilor lor.

Așa a fost și cu Bismarck. În cinci ani de la venirea la putere, din 1862, el a eliminat obstacolul austriac din calea unității germane punând în practică propriile-i învățăminte trase în deceniul anterior. Prin cele trei războaie descrise mai sus în acest capitol, el a expulzat Austria din Germania și a distrus iluziile ce încă mai stăruiau în Franța cu privire la revenirea vremurilor lui Richelieu.

Noua Germanie unită nu a întrupat idealurile celor două generații de germani care aspiraseră la construirea unui stat democratic, constituțional. În fapt, ea nu a reflectat nici o tendință semnificativă anterioară din gândirea germană, luând ființă mai degrabă ca un contract diplomatic între suveranii germani decât ca o expresie a voinței populare. Legitimitatea ei a derivat din puterea Prusiei, nu din principiul autodeterminării naționale. Cu toate că Bismarck realizase ceea ce își propusese, însăși măreția triumfului său a ipotecat viitorul Germaniei și, într-adevăr, pe cel al ordinii europene. Fără îndoială, el a fost în terminarea războaielor pe tot atât de moderat, pe cât fusese de necruțător în pregătirea lor. Îndată ce Germania își atinsese granițele, pe care el le considera vitale pentru securitatea ei, Bismarck a trecut la o politică externă prudentă și stabilizatoare. Vreme de două decenii el a manevrat angajamentele și interesele Europei cu măiestrie, pe bazele *Realpolitik* și în beneficiul păcii Europei.

Însă, odată evocate, spiritele puterii nu s-au lăsat alungate prin artificii, oricât de spectaculoase sau reținute erau acestea. Germania fusese unită ca rezultat al unei diplomații presupunând o adaptabilitate infinită; cu toate acestea, însuși succesul acelei politici a îndepărtat întreaga flexibilitate din sistemul internațional. Existau acum mai puțini participanți. Și, când numărul jucătorilor scade, capacitatea de acomodare se diminuează și ea. Noul sistem internațional conținea elemente mai puține și, în același timp, mai cu greutate, făcând dificilă negocierea unui echilibru general acceptabil sau susținerea lui fără permanente teste de forță.

Aceste probleme structurale au fost amplificate de însemnătatea victoriei Prusiei în războiul franco-prusian și de natura păcii care i-a pus capăt. Anexarea germană a Alsaciei și a Lorenei au provocat dușmănia ireconciliabilă a Franței, care a eliminat orice opțiune diplomatică germană îndreptată spre Franța.

În anii 1850, Bismarck considerase opțiunea franceză într-atât de importantă, încât își sacrificase prietenia cu Gerlach pentru a o promova. După anexarea Alsaciei și a Lorenei, dușmănia Franței s-a transformat în „greșeala organică a naturii noastre", împotriva căreia Bismarck avertizase atât de insistent. Iar aceasta a scos din discuție politica „Magistralei Depeșe" – de a sta deoparte până când celelalte puteri aveau să fie deja angajate, după care sprijinul Prusiei să fie vândut celui care avea să ofere mai mult.

Confederația germană nu reușise să acționeze ca o unitate decât în fața amenințărilor, atât de copleșitoare încât anulaseră rivalitățile dintre diferitele state;

iar acțiunea ofensivă comună era structural imposibilă. Inconsistența acestor aranjamente a fost într-adevăr unul din motivele pentru care Bismarck insistase ca unificarea germană să fie organizată sub conducere prusacă. Dar a plătit și el un preț noilor aranjamente. O dată ce Germania a fost transformată dintr-o victimă potențială a agresiunii într-o amenințare la adresa echilibrului european, vaga apropiere dintre celelalte state ale Europei împotriva Germaniei a devenit o posibilitate reală. Iar acest coșmar a determinat o politică germană care avea să divizeze Europa curând în două tabere ostile.

Omul de stat european care a înțeles cel mai rapid impactul unificării germane a fost Benjamin Disraeli, următorul prim ministru al Marii Britanii. În 1871, el a spus despre războiul franco-prusian:

> Războiul reprezintă revoluția germană, un eveniment politic mai important decât Revoluția franceză din secolul trecut... Nu există tradiție diplomatică care să nu fi fost înlăturată. Este vorba despre o nouă lume... Echilibrul puterii a fost complet distrus.[50]

Câtă vreme Bismarck s-a aflat la cârmă, aceste dileme au fost ascunse de subtila și complicata sa diplomație. Dar pe termen lung însăși complexitatea aranjamentelor lui Bismarck le-a pecetluit soarta. Disraeli a pus punctul pe i. Bismarck remodelase harta Europei și structurile relațiilor internaționale, dar în final nu a fost în stare să stabilească un plan pe care succesorii săi să-l poată urma. O dată ce noutatea tacticii lui Bismarck a trecut, urmașii și concurenții lui au crezut că siguranța rezidă în înmulțirea armelor – ca urmare a reducerii încrederii acordate derutantelor intangibilități ale diplomației. Incapacitatea Cancelarului de fier de a-și instituționaliza politicile a forțat Germania să intre într-o rutină diplomatică din care nu a mai putut scăpa decât, la început, printr-o cursă a înarmării, apoi prin război.

Nici în politica sa internă nu a fost Bismarck în stare să elaboreze un plan pe care să-l poată urma succesorii săi. Bismarck, un personaj solitar în timpul vieții, a fost și mai puțin înțeles după ce a părăsit scena și a atins proporții mitice. Compatrioții lui au ținut minte cele trei războaie, care realizaseră unitatea germană, dar au uitat pregătirile minuțioase care le-au făcut posibile și moderația necesară pentru a le culege roadele. Ei au văzut manifestările puterii, fără să discearnă subtila analiză pe care se bazaseră acestea.

Constituția gândită de Bismarck pentru Germania ținea cont de aceste tendințe. Deși bazat pe primul vot universal masculin din Europa, parlamentul (Reichstag) nu controla guvernul – care era numit de împărat și nu putea fi schimbat decât tot de el. Cancelarul era mai apropiat de împărat și de Reichstag, decât erau aceste două instituții între ele. De aceea, în anumite limite, Bismarck putea ridica instituțiile interne germane una împotriva alteia, în mod foarte asemănător celui în care proceda cu celelalte state, în politica sa externă. Nici unul dintre urmașii lui Bismarck nu a avut abilitatea sau îndrăzneala de a face la fel. Rezultatul a fost că naționalismul, dospit în lipsa democrației, s-a transformat tot mai mult în șovinism – în vreme ce democrația, lipsită de responsabilitate, a devenit tot mai sterilă. Esența vieții lui Bismarck a fost poate cel mai bine exprimată de Cancelarul de fier însuși, într-o scrisoare pe care a scris-o viitoarei, atunci, sale soții:

> Cel care se impune aici pe pământ... are întotdeauna ceva din trăsăturile unui înger căzut, care este frumos, dar lipsit de pace, măreț în concepții și fapte, dar lipsit de succes, mândru și singur.[51]

Cei doi revoluționari – care au pus bazele sistemului statului contemporan european – au încorporat multe dintre dilemele perioadei moderne. Napoleon, revoluționarul nehotărât, a reprezentat tendința de adaptare a politicii la relațiile publice. Bismarck, revoluționarul conservator, a reflectat tendința de identificare a politicii cu analiza puterii.

Napoleon avea idei revoluționare, dar dădea înapoi în fața implicațiilor lor. Petrecându-și tinerețea în ceea ce lumea secolului XX ar numi protest, el nu a acoperit niciodată distanța dintre formularea unei idei și punerea ei în practică. Nesigur față de propriile-i țeluri și de propria-i legitimitate, el s-a bizuit pe opinia publică pentru a umple acest gol. Napoleon și-a condus politica externă în stilul liderilor politici moderni, care își măsoară succesul după reacția buletinelor de știri TV de seară. Asemenea lor, Napoleon s-a transformat de unul singur într-un prizonier al obiectivelor strict tactice, pe termen scurt, și al rezultatelor imediate, căutând să-și impresioneze publicul prin exagerarea presiunilor pe care se hotăra să le creeze. Făcând astfel, el a confundat politica externă cu mișcările unui conjurat. Deoarece, până la urmă, realitatea nu publicitatea este cea care decide dacă un conducător a contat sau nu.

Pe termen lung, poporul nu respectă conducătorii care îi reflectă propria insecuritate sau care văd numai simptomele crizelor și nu tendințele de perspectivă. Rolul unui conducător este să-și asume povara acțiunii pe baza încrederii în propria evaluare a direcției evenimentelor și a modului în care pot fi acestea influențate. Dacă nu se întâmplă așa, crizele se vor înmulți – ceea ce este un alt fel de a spune că un conducător a pierdut controlul evenimentelor. Napoleon s-a dovedit a fi precursorul unui ciudat fenoment modern – personajul politic care se străduiește cu disperare să afle ce vrea publicul și totuși sfârșește prin a fi respins și poate chiar disprețuit de acesta.

Lui Bismarck nu i-a lipsit încrederea de a acționa conform judecății proprii. El a analizat strălucit realitatea de fapt și oportunitățile oferite Prusiei. A clădit atât de solid, încât Germania creată de el a supraviețuit înfrângerii în două războaie mondiale, ocupației străine în două rânduri și unei perioade de divizare a țării care a durat două generații. Greșeala lui Bismarck a fost aceea de a-și fi sortit societatea unui stil de politică nerealizabil decât în condițiile în care la fiecare generație ar apărea un om mare. Acesta este un caz rar, iar instituțiile Germaniei imperiale au militat împotrivă-i. În acest sens, Bismarck a împrăștiat sămânța nu numai a realizărilor țării sale, dar și ale tragediilor acestora din secolul XX. „Nimeni nu mănâncă nepedepsit din pomul nemuririi"[52], a scris despre Bismarck prietenul său, von Roon.

Tragedia lui Napoleon a fost că ambițiile îi depășeau posibilitățile; tragedia lui Bismarck a fost că posibilitățile proprii au depășit capacitatea de asimilare a societății sale. Moștenirea lăsată Franței de Napoleon a fost paralizia strategică; moștenirea lăsată de Bismarck Germaniei a fost o măreție imposibil de asumat.

CAPITOLUL 6

Realpolitik se răzbună

Realpolitik – politica externă bazată pe calculul puterii şi al interesului naţional – a făcut posibilă unificarea Germaniei. Iar unificarea Germaniei a făcut ca *Realpolitik* să se răzbune, obţinându-se contrariul celor avute în vedere. Deoarece practica *Realpolitik* permite evitarea războiului şi a cursei înarmărilor numai dacă principalii jucători ai unui sistem internaţional sunt liberi să-şi adapteze relaţiile reciproce la împrejurările în permanentă schimbare sau dacă sunt constrânşi de un sistem de valori comune; sau şi una şi alta.

După unificare, Germania a devenit cea mai puternică ţară de pe continent şi s-a întărit cu fiecare deceniu, revoluţionând prin aceasta diplomaţia europeană. Încă de la apariţia sistemului statal modern, în timpul lui Richelieu, puterile de la fruntariile Europei – Marea Britanie, Franţa şi Rusia – exercitaseră continuu presiuni asupra centrului. Acum, pentru întâia oară, centrul Europei devenea destul de puternic pentru a exercita el presiuni asupra periferiei. Cum avea să se descurce Europa cu acest nou gigant în mijlocul ei?

Geografia crease o dilemă insolvabilă. Potrivit tuturor tradiţiilor *Realpolitik*, era probabil să apară coaliţii europene care să îngrădească puterea potenţial dominantă, în creştere, a Germaniei. De vreme ce Germania era situată în centrul continentului, ea era în permanenţă ameninţată de ceea ce Bismarck numea *„le cauchemar des coalitions"* (coşmarul coaliţiilor ostile) vizând împresurarea sa. Dar dacă Germania încerca să se protejeze împotriva unei coaliţii a tuturor

vecinilor săi – de la est şi de la vest – simultan, ea îi şi ameninţa pe fiecare în parte, grăbind formarea unor astfel de coaliţii. Îndeplinirea automată a profeţiilor a devenit o parte a sistemului internaţional. Ceea ce încă se mai numea Concertul Europei era de fapt măcinat de două seturi de animozităţi: duşmănia dintre Franţa şi Germania şi ostilitatea crescândă dintre imperiile austro-ungar şi cel rus.

În ceea ce priveşte Franţa şi Germania, amploarea victoriei Prusiei în războiul din 1870 a făcut ca Franţa să nutrească o dorinţă permanentă de *revanche,* iar anexarea germană a Alsaciei şi a Lorenei a dat acestui resentiment un punct focal tangibil. Resentimentul s-a combinat repede cu frica, pe măsură ce conducătorii francezi au început să simtă că războiul din 1870-1871 marcase sfârşitul erei de predominaţie franceză şi o schimbare irevocabilă în alinierea forţelor. Sistemul lui Richelieu, de a ridica diferitele state germane unele împotriva altora într-o Europă Centrală fragmentată, nu mai era aplicabil. Sfâşiată între amintiri şi ambiţii, Franţa şi-a sublimat frustrările vreme de 50 de ani, cu unicul gând de a recâştiga Alsacia şi Lorena, fără să înţeleagă vreodată că succesul acestui efort nu putea salva decât mândria Franţei, fără a schimba realitatea strategică de fond. De una singură, Franţa nu mai era destul de puternică pentru a ţine piept Germaniei; prin urmare, aveau să-i trebuiască întotdeauna aliaţi pentru a se apăra. În acelaşi fel, Franţa s-a declarat permanent disponibilă ca aliat potenţial al oricărui duşman al Germaniei, restrângând prin aceasta flexibilitatea diplomaţiei germane şi escaladând orice criză implicând Germania.

Cea de-a doua schismă europeană, dintre Imperiul austro-ungar şi Rusia, a rezultat şi ea tot din unificarea Germaniei. Devenind *Ministerpräsident* în 1862, Bismarck ceruse ambasadorului austriac să transmită împăratului său propunerea uimitoare ca Austria, capitala vechiului Sfânt imperiu roman, să-şi mute centrul de greutate de la Viena la Budapesta. Ambasadorul a considerat ideea într-atât de absurdă încât, în raportul său către Viena, a pus-o pe seama epuizării nervoase a lui Bismarck. Însă, odată înfrântă în lupta pentru supremaţie în Germania, Austria nu a avut de ales decât să urmeze sugestia lui Bismarck. Budapesta a devenit partener egal, ocazional dominant, în nou creata dublă monarhie.

După îndepărtarea sa din Germania, noul Imperiu austro-ungar nu s-a mai putut extinde decât în Balcani. De vreme ce Austria nu participase la colonialismul din afara continentului, conducătorii ei ajunseseră să privească Balcanii, cu populaţia lor slavă, ca arena firească pentru ambiţiile geopolitice austriece – fie şi numai pentru a ţine pasul cu celelalte Mari Puteri. Conflictul cu Rusia era inerent unei asemenea politici.

Bunul simţ ar fi trebuit să-i facă pe conducătorii austrieci atenţi să nu provoace naţionalismul balcanic sau să considere Rusia drept duşman permanent. Dar bunul simţ nu se găsea din abundenţă la Viena, iar la Budapesta chiar şi mai puţin. Naţionalismul şovin exacerbat a învins. Cabinetul de la Viena şi-a continuat din inerţie cursul pe plan intern şi crizele de isterie în politica externă – comportament care îl izolase treptat, încă de pe vremea lui Metternich.

Germania nu a sesizat nici un interes naţional în Balcani. Dar a sesizat un interes major în menţinerea Imperiului austro-ungar, deoarece prăbuşirea dublei monarhii ar fi riscat demontarea întregii politici germane a lui Bismarck. Seg-

mentul catolic de limbă germană al imperiului ar fi căutat să se alăture Germaniei, punând în primejdie supremaţia Prusiei protestante, pentru care Bismarck se luptase cu atâta tenacitate. Şi dezintegrarea Imperiului austriac ar fi lăsat Germania fără nici un aliat de încredere. Pe de altă parte, deşi voia să menţină Austria, Bismarck nu voia deloc să provoace Rusia. Era o şaradă pe care a putut-o ascunde vreme de câteva decenii, dar pe care nu a putut-o niciodată depăşi cu adevărat.

Pentru a face situaţia şi mai rea, Imperiul otoman se afla în agonia unei dezintegrări lente, care crea ciocniri frecvente între Marile Puteri cu privire la împărţirea avantajelor politice. Bismarck a spus cândva că, într-o combinaţie de cinci jucători, este întotdeauna de preferat să te afli de partea cu trei dintre ei. Dar câtă vreme din cele cinci Mari Puteri – Anglia, Franţa, Rusia, Austria şi Germania – Franţa era ostilă, Marea Britanie indisponibilă datorită politicii sale de „splendidă izolare", iar Rusia ambivalentă din cauza conflictului ei cu Austria, Germania avea nevoie de o alianţă atât cu Rusia, *cât şi* cu Austria pentru o asemenea grupare de trei. Numai un om de stat cu voinţa şi abilitatea lui Bismarck ar fi putut să conceapă o asemenea echilibristică pe muchie de cuţit. Astfel, relaţia dintre Germania şi Rusia a devenit cheia păcii în Europa.

Odată intrată în arena internaţională, Rusia şi-a stabilit o poziţie dominantă cu viteză uimitoare. Cu ocazia Păcii westfalice, din 1648, Rusia nu fusese considerată suficient de însemnată pentru a fi reprezentată. Cu începere din 1750, însă, Rusia a devenit participant activ la toate războaiele importante din Europa. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, Rusia deja dădea senzaţia unui anumit disconfort observatorilor occidentali. În 1762, *chargé d'affaires* al Franţei la Petersburg raporta:

> Dacă ambiţia Rusiei nu este ţinută în frâu, efectele ei pot fi fatale pentru puterile vecine... Eu ştiu că măsura puterii ruseşti nu trebuie judecată după extinderea ei şi că dominaţia asupra teritoriilor estice este mai mult o fantoşă impresionantă decât o reală sursă de putere. Dar bănuiesc şi că o naţiune care este capabilă să înfrunte intemperiile anotimpurilor mai bine decât oricare alta din cauza rigorilor climatului ei natural, care este deprinsă să se supună fără murmur, care are nevoie de puţin pentru a trăi şi este, aşadar, în stare să poarte război cu costuri mici... o asemenea naţiune, bănuiesc, este probabil să cucerească...[1]

În momentul desfăşurării Congresului de la Viena, Rusia era probabil cea mai puternică ţară a continentului. Până la mijlocul secolului XX, ea ajunsese una dintre cele două superputeri mondiale, înainte ca, 40 de ani mai târziu, să sufere implozia prin care, în răstimp de câteva luni, pierdea multe din imensele câştiguri avute în cele două secole anterioare.

Caracterul absolut al puterii ţarului a permis conducătorilor Rusiei să ducă o politică externă arbitrară şi excentrică deopotrivă. În interval de şase ani, între 1756 şi 1762, Rusia a intrat în Războiul de 7 ani de partea Austriei şi a invadat Prusia, a trecut de partea Prusiei la moartea împărătesei Elisabeta, în 1762, după care s-a retras în neutralitate când Ecaterina cea Mare l-a înlăturat de pe tron pe soţul ei, în iunie 1762. 50 de ani mai târziu, Metternich avea să atragă atenţia

asupra faptului că țarul Alexandru I nu fusese adeptul vreunor convingeri pentru mai mult de cinci ani. Sfetnicul lui Metternich, Friedrich von Gentz, a descris poziția țarului după cum urmează: „Nici unul dintre obstacolele care limitează și zădărnicesc planurile altor suverani – autoritatea împărțită, formele constituționale, opinia publică etc. – nu există pentru împăratul Rusiei. Ce visează noaptea, el poate face dimineața."[2]

Paradoxul a fost trăsătura cea mai distinctivă a Rusiei. Mereu pe picior de război și în expansiune în toate direcțiile, ea se considera cu toate acestea permanent amenințată. Cu cât imperiul devenea mai multilingv, cu atât Rusia se simțea mai vulnerabilă – în parte datorită necesității de a izola diversele naționalități de vecinii lor. Pentru a-și menține autoritatea asupra lor și pentru a depăși tensiunile dintre diferitele naționalități ale imperiului, toți conducătorii Rusiei au întreținut mitul unei amenințări imense, străine – care în timp s-a transformat în alta, a profețiilor autoîmplinite, planând asupra stabilității Europei.

Pe măsură ce Rusia se extindea în zona din jurul Moscovei – către centrul Europei, spre țărmurile Pacificului și în Asia Centrală – aspirația ei către securitate s-a transformat în expansiune de dragul expansiunii. Istoricul rus Vasili Kliucevski a descris procesul după cum urmează: „... aceste războaie, inițial de apărare, au devenit, pe nesimțite și fără intenția politicienilor moscoviți, războaie de agresiune – continuarea directă a politicii de unificare a vechii dinastii [dinaintea celei a Romanovilor], o luptă pentru teritoriul rusesc ce nu aparținuse niciodată statului moscovit."[3]

Rusia s-a transformat treptat într-o amenințare la fel de mare la adresa echilibrului puterii în Europa, pe cât era și față de suveranitatea statelor aflate în vastele sale periferii. Indiferent cât de mare era teritoriul pe care-l controla, Rusia își împingea inexorabil granițele tot mai departe. Aceasta a început ca o motivație esențialmente defensivă, ca atunci când prințul Potemkin (cel cunoscut mai bine pentru amplasarea unor sate de mucava de-a lungul drumului străbătut de țarină) a susținut cucerirea Crimeii de la Turcia, în 1776, pe motivul că astfel se sporea capacitatea Rusiei de a-și apăra teritoriul.[4] Prin 1864, însă, securitatea devenise sinonimă cu expansiunea continuă. Cancelarul Aleksandr Gorceakov a definit expansiunea Rusiei în Asia Centrală în termenii unei obligații permanente de a asigura pacea la periferiile acesteia puse în mișcare de un impuls venit din interior:

> Situația Rusiei în Asia Centrală este similară cu cea a tuturor statelor civilizate care vin în contact cu triburi nomade pe jumătate sălbatice, lipsite de o organizare socială stabilă. În asemenea cazuri, interesele securității frontierelor și ale relațiilor comerciale cer întotdeauna ca statul cel mai civilizat să aibă o anumită autoritate asupra vecinilor săi...
>
> Statul respectiv trebuie așadar să facă o alegere: fie să renunțe la efortul său permanent și să-și sortească frontierele unei agitații permanente..., fie să înainteze tot mai adânc în inima ținuturilor sălbatice... caz în care cea mai mare dificultate constă în a te putea opri.[5]

Mulţi istorici şi-au amintit acest pasaj, când Uniunea Sovietică a invadat Afghanistanul, în 1979.

În mod paradoxal, este adevărat şi faptul că în ultimii 200 de ani echilibrul european al puterii a fost menţinut în mai multe ocazii prin eforturile şi eroismul rus. Fără Rusia, Napoleon şi Hitler este aproape sigur că ar fi reuşit să înfiinţeze imperii universale. Asemenea lui Ianus, Rusia a fost în acelaşi timp o ameninţare la adresa echilibrului puterii şi una dintre componentele cheie ale acestuia – esenţială pentru echilibru, dar nu pe deplin parte a sa. Pe parcursul unei mari părţi a istoriei sale, Rusia a acceptat numai limitele ce i-au fost impuse de lumea exterioară şi chiar şi pe acestea fără tragere de inimă. Şi totuşi, au existat perioade, mai ales cei 40 de ani care au urmat războaielor napoleoniene, când Rusia nu a profitat de pe urma imensei sale puteri, punându-şi în schimb această putere în slujba protejării valorilor conservatoare din Europa Centrală şi de Vest.

Chiar şi când s-a comportat legitim, atitudinile Rusiei au fost mult mai mesianice – şi prin urmare imperialiste – decât cele ale altor curţi conservatoare. În vreme ce conservatorii vest-europeni s-au definit prin filosofii ale autoînfrânării, conducătorii ruşi s-au înrolat în slujba cruciadelor. Deoarece ţarii nu au avut de făcut faţă practic nici unei situaţii de punere în discuţie a legitimităţii lor, ei nu au avut prea multă înţelegere pentru mişcările republicane, pe care le-au considerat imorale. Promotori ai unităţii valorilor conservatoare – cel puţin până la Războiul Crimeii – ei au fost de asemenea pregătiţi să folosească legitimitatea pentru a-şi extinde propria influenţă, câştigând prin Nicolae I supranumele de „jandarm al Europei". În momentele cele mai bune ale Sfintei Alianţe, Friedrich von Gentz a scris următoarele despre Alexandru I:

> Împăratul Alexandru, în ciuda zelului şi entuziasmului pe care l-a arătat constant faţă de Marea Alianţă, este suveranul care s-ar putea cel mai uşor descurca fără ea... Pentru el, Marea Alianţă nu este decât un mijloc prin care îşi exersează în chestiunile generale influenţa care constituie unul dintre principalele obiective ale ambiţiei sale... Interesul său în menţinerea sistemului nu este, ca în cazul Austriei, Prusiei sau Angliei, un interes bazat pe necesitate sau teamă; este un interes lipsit de constrângeri şi calculat, la care el este în măsură să renunţe de îndată ce un alt sistem i-ar oferi avantaje mai mari.[6]

Ca şi americanii, ruşii şi-au conceput societatea ca fiind de excepţie. Întâlnind numai societăţi nomade sau feudale, expansiunea Rusiei în Asia Centrală a avut multe dintre caracteristicile expansiunii americane spre vest, iar justificarea rusească a acesteia, în ton cu citatul din Gorceakov de mai sus, a fost similară felului în care americanii şi-au explicat propriul lor „destin manifest". Dar cu cât se apropia mai mult de India, Rusia trezea suspiciunea Angliei, până când, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, expansiunea rusească în Asia Centrală, spre deosebire de marşul american spre vest, s-a transformat într-o problemă de politică externă.

Deschiderea frontierelor fiecărei ţări s-a numărat printre puţinele trăsături comune ale excepţionalismului american şi rus. Sentimentul de unicitate american se baza pe conceptul de libertate; cel al Rusiei izvora din experienţa suferinţei

comune. Oricine era liber să împărtăşească valorile americane; cele ale Rusiei erau rezervate numai naţiunii ruse, cu excluderea celor mai mulţi dintre supuşii ne-ruşi ai acesteia. Excepţionalismul american a condus la izolaţionism, în alternanţă cu cruciade morale ocazionale; cel al Rusiei evoca un simţ al misiunii, care a condus adeseori la aventuri militare.

Publicistul rus naţionalist Mihail Katkov a definit diferenţa dintre valorile occidentale şi cele ruseşti după cum urmează:

> ...totul se bazează acolo pe relaţii contractuale, iar aici pe credinţă; acest contrast a fost iniţial determinat de poziţia pe care a adoptat-o biserica în Occident şi pe care a adoptat-o în Răsărit. Acolo autoritatea de bază este duală; aici este unică.[7]

Scriitorii şi intelectualii naţionalişti ruşi şi panslavişti au pus invariabil presupusul altruism al naţiunii ruse pe seama credinţei sale ortodoxe. Marele romancier şi naţionalist înfocat Feodor Dostoievski a interpretat altruismul rus ca o obligaţie de a elibera popoarele slave de sub stăpânirea străină, înfruntând la nevoie întreaga împotrivire a Europei de Vest. În timpul campaniei ruse în Balcani, din 1877, Dostoievski a scris:

> Întreabă oamenii; întreabă soldaţii; de ce se ridică? De ce se duc la război şi la ce se aşteaptă de la el? Îţi vor spune, ca unul, că se duc să-l slujească pe Hristos şi să-şi elibereze fraţii oropsiţi... [Vom] veghea asupra armoniei lor reciproce şi le vom proteja libertatea şi independenţa, fie şi împotriva Europei întregi.[8]

Spre deosebire de statele din Europa Occidentală – pe care le admira, le dispreţuia şi le invidia totodată – Rusia se percepea pe sine însăşi nu ca naţiune, ci ca o cauză, dincolo de raţiuni geopolitice, mânată de credinţă şi ţinută laolaltă de arme. Dostoievski nu a limitat rolul Rusiei la eliberarea semenilor slavi şi a inclus şi vegherea asupra înţelegerii dintre ei – o întreprindere socială care s-a transformat cu uşurinţă în dominaţie. Pentru Katkov, Rusia era cea de-a treia Romă:

> Ţarul rus este mai mult decât moştenitorul strămoşilor săi; el este urmaşul cezarilor Romei răsăritene, al organizatorilor bisericii şi ai conciliilor ei care au stabilit adevăratul crez al credinţei creştine. Moscova s-a înălţat şi măreţia Rusiei a început o dată cu căderea Bizanţului.[9]

După revoluţie, pasionatul simţ al misiunii a fost transferat Internaţionalei Comuniste.

Paradoxul istoriei ruse stă în permanenta ambivalenţă dintre pornirea mesianică şi un pătrunzător sentiment al insecurităţii. În cea mai aberantă formă a sa, această ambivalenţă a generat teama că, dacă nu se extindea, imperiul avea să se surpe asupra sa însuşi. Astfel, atunci când Rusia a făcut, ea cea dintâi, primul pas spre împărţirea Poloniei, a acţionat astfel în parte din motive de securitate, în parte din nevoia de mărire caracteristică secolului al XVIII-lea. Un secol mai târziu, acea cucerire căpătase o semnificaţie independentă. În 1869, Rostislav Andreevici Fadeev, un ofiţer panslavist, scria în eseul său de răsunet „Opinii despre Problema Orientală" că Rusia trebuia să-şi continue marşul spre vest pentru a-şi proteja cuceririle deja făcute:

> Deplasarea istorică a Rusiei dinspre Nipru spre Vistula [împărţirea Poloniei] a fost o declaraţie de război adresată Europei, care rupsese o parte a continentului ce nu-i aparţinea. Rusia stă acum în mijlocul liniilor duşmane – această situaţie este numai vremelnică; ea trebuie fie să-l împingă înapoi pe duşman, fie să abandoneze poziţia... trebuie fie să-şi extindă dominaţia spre Adriatica, fie să se retragă dincolo de Nipru...[10]

Analiza lui Fadeev nu era foarte diferită de cea a lui George Kennan, făcută din cealaltă parte a liniei de demarcaţie, în consistentul său articol asupra surselor comportamentului sovietic. În el, acesta prezicea că dacă Uniunea Sovietică nu reuşea să se extindă, ea avea să sufere o implozie şi să se prăbuşească.[11]

Părerea exaltată a Rusiei despre ea însăşi a fost arareori împărtăşită de lumea din afară. În ciuda extraordinarelor sale realizări din literatură şi muzică, Rusia nu a ajuns niciodată să fie un magnet cultural de aceeaşi factură pentru ţările cucerite de ea, precum alte ţări-mamă ale unora dintre celelalte imperii coloniale. Şi nici nu a fost Imperiul rus perceput vreodată ca model, nici de alte societăţi, nici de proprii săi supuşi. Pentru lumea din afară, Rusia a fost o forţă elementară – o prezenţă misterioasă, expansionistă de care trebuia să se teamă şi care trebuia stăvilită fie prin cooptare, fie prin confruntare.

Metternich încercase calea cooptării şi, vreme de o generaţie, avusese un mare succes. Dar după unificarea Germaniei şi a Italiei, marile cauze ideologice ale primei jumătăţi a secolului al XIX-lea îşi pierduseră forţa unificatoare. Naţionalismul şi republicanismul revoluţionar încetaseră a mai fi percepute ca ameninţări la adresa ordinii europene. Pe măsură ce naţionalismul devenea principiul organizator predominant, capetele încoronate ale Rusiei, Prusiei şi Austriei aveau tot mai puţină nevoie să se unească pentru a apăra împreună legitimitatea.

Metternich fusese în stare să stabilească o aproximare a guvernării europene, deoarece cârmuitorii Europei îşi considerau unitatea ideologică fiind zidul de apărare absolut necesar în faţa revoluţiei. Însă prin anii 1870, fie teama de revoluţie scăzuse, fie diversele guverne au considerat că se puteau apăra de această ameninţare fără ajutor din afară. Trecuseră deja două generaţii de la executarea lui Ludovic al XVI-lea; revoluţia liberală de la 1848 fusese adusă sub control; Franţa, deşi republică, îşi pierduse zelul prozelitist. Nici o legătură comună nu mai ţinea în frâu conflictul în continuă accentuare dintre Rusia şi Austria cu privire la Balcani sau dintre Germania şi Franţa cu privire la Alsacia-Lorena. Când Marile Puteri se priveau, nu mai vedeau parteneri într-o cauză comună, ci rivali periculoşi, mortali chiar. Confruntarea devenea metoda diplomatică standard.

Într-o perioadă anterioară, Marea Britanie contribuise la menţinerea unei anumite reţineri, acţionând ca un arbitru al echilibrului european. Chiar şi acum, dintre toate ţările europene importante, numai Marea Britanie era în măsură să conducă o diplomaţie de tip echilibru-al-puterii eliberată de animozitate ireconciliabilă faţă de o altă putere. Marea Britanie însă era tot mai nedumerită cu privire la ce anume constituia ameninţarea principală şi nu avea să-şi mai regăsească direcţia vreme de mai multe decenii.

Echilibrul puterii datorat sistemului de la Viena, cu care era obișnuită Marea Britanie, fusese radical modificat. Germania unificată își aduna puterile pentru a domina de una singură Europa – situație căreia Marea Britanie i se opusese totdeauna în trecut, când se pusese problema cuceririi. Totuși, cei mai mulți conducători britanici, cu excepția lui Disraeli, nu au văzut nici un rost în a se împotrivi unui proces de consolidare naturală în Europa Centrală, proces pe care oamenii de stat englezi îl așteptaseră vreme de decenii – mai ales când apariția lui se producea ca rezultat al războiului în care teoretic Franța fusese agresorul.

Încă de când Canning distanțase Marea Britanie de sistemul lui Metternich, cu 40 de ani în urmă, politica splendidei izolări a Marii Britanii îi permisese acesteia să joace rolul de protector al echilibrului, în mare măsură datorită faptului că nici o țară nu era capabilă să domine continentul de una singură. După unificare, Germania a câștigat treptat această capacitate. Și, în mod bizar, a făcut asta prin dezvoltarea propriului său teritoriu național, nu prin cuceriri. Era stilul Marii Britanii să intervină numai atunci când echilibrul puterii era efectiv atacat, și nu la perspectiva atacului. De vreme ce au trebuit decenii pentru ca amenințarea Germaniei la adresa echilibrului european să devină explicită, preocupările politicii externe a Marii Britanii au fost concentrate pentru restul secolului asupra Franței, ale cărei ambiții coloniale s-au ciocnit cu cele ale Marii Britanii, și asupra înaintării Rusiei spre Strâmtori, Persia, India și, mai apoi, spre China. Toate acestea erau chestiuni coloniale. În raport cu diplomația europeană, care a produs crizele și războaiele secolului XX, Marea Britanie a continuat să-și practice politica splendidei izolări.

Bismarck a fost prin urmare figura dominantă a diplomației europene, până când a fost demis din funcție, în 1890. El voia pace pentru nou creatul Imperiu german și a căutat să evite orice confruntare cu vreo altă națiune. Dar, în absența legăturilor morale dintre statele europene, el a avut de înfruntat o sarcină herculeană. A fost obligat să țină și Rusia și Austria în afara taberei dușmanului său francez. Aceasta însemna să prevină ca provocările austriece să legitimeze obiectivele rusești și totodată să împiedice Rusia să submineze Imperiul austro-ungar. Avea nevoie de relații bune cu Rusia, fără a contraria Marea Britanie care privea cu circumspecție la planurile Rusiei, legate de Constantinopol și India. Nici chiar un geniu ca Bismarck nu ar fi putut întreprinde la infinit o asemenea echilibristică delicată; presiunile tot mai mari ale sistemului internațional deveneau din ce în ce mai puțin controlabile. Totuși, în timpul celor aproape 20 de ani cât a condus el Germania, Bismarck a practicat *Realpolitik* așa cum a predicat – cu asemenea moderație și subtilitate încât echilibrul puterii nu s-a defectat niciodată.

Țelul lui Bismarck a fost acela de a nu da nici unei alte puteri – cu excepția neîmpăcatei Franțe – vreun motiv de a se alătura vreunei alianțe îndreptate împotriva Germaniei. Declarând că Germania unificată era „sătulă" și nu avea alte ambiții teritoriale, Bismarck a căutat să liniștească Rusia în privința lipsei intereselor sale în Balcani; Balcanii, spunea el, nu valorau nici cât oasele unui singur grenadier pomeranian. Cu gândul mereu la Marea Britanie, Bismarck nu a avansat pe continent nici o provocare, care ar fi putut stârni îngrijorarea britanică în

legătură cu echilibrul şi a ţinut Germania în afara cursei coloniale. „Aici este Rusia şi aici este Franţa, iar aici suntem noi, în mijloc. Aceasta este harta mea a Africii", a fost replica dată de Bismarck unui susţinător al colonialismului german[12] – opinie pe care politica internă avea să-l oblige ulterior să şi-o modifice.

Asigurările nu erau, totuşi, de ajuns. Ceea ce îi trebuia Germaniei era o alianţă atât cu Rusia, cât şi cu Austria, improbabilă – după cum părea la prima vedere. Cu toate astea, Bismarck a inventat tocmai o asemenea alianţă în 1873 – cea dintâi aşa-numită „Alianţă a celor trei împăraţi". Proclamând unitatea celor trei curţi conservatoare, ea semăna destul de mult cu Sfânta Alianţă a lui Metternich. Se pasionase Bismarck brusc de sistemul lui Metternich, pentru a cărui distrugere făcuse atâtea? Vremurile se schimbaseră mult ca urmare a succeselor lui Bismarck. Cu toate că Germania, Rusia şi Austria pledaseră fiecare, în veritabil stil Metternich, pentru cooperare în reprimarea tendinţelor subversive de pe teritoriul fiecăreia dintre celelalte, o aversiune comună faţă de politicienii radicali a făcut imposibilă menţinerea împreună a Curţilor Răsăritene – mai cu seamă deoarece fiecare devenise încrezătoare în faptul că revoltele interne puteau fi reprimate fără ajutor din afară.

Mai mult, Bismarck îşi pierduse solidul credit legitimist. Deşi corespondenţa lui cu Gerlach (vezi capitolul 5) nu fusese făcută publică, atitudinea sa generală era cunoscută tuturor. Ca avocat al *Realpolitik* pe parcursul întregii sale cariere publice, el nu-şi putea face dintr-o dată credibil devotamentul faţă de legitimitate. Rivalitatea geopolitică tot mai puternică dintre Rusia şi Austria a ajuns să transceadă unitatea monarhilor conservatori. Fiecare umbla după prăzile din Balcani, de pe urma decăderii imperiului turcesc. Panslavismul şi expansionismul de modă veche contribuiau la o politică rusească aventuroasă în Balcani. Teama deschisă producea atitudini similare în Imperiul austro-ungar. Astfel, în vreme ce pe hârtie împăratul german avea o alianţă cu colegii săi conservatori monarhi din Rusia şi Austria, aceşti doi fraţi stăteau de fapt cu mâinile înfipte unul în beregata celuilalt. Dificultatea de a trata cu doi parteneri, care vedeau unul în celălalt o ameninţare mortală, a fost sortită să tulbure sistemul de alianţe al lui Bismarck până la sfârşitul zilelor acestuia.

Întâia Alianţă a împăraţilor l-a învăţat pe Bismarck faptul că el nu mai putea controla forţele, pe care le dezlănţuise apelând la principiile interne ale Austriei şi Rusiei. De aici înainte, el avea să încerce manipularea lor punând accentul pe putere şi interes propriu.

Două evenimente mai cu seamă au demonstrat că *Realpolitik* devenise tendinţa dominantă a perioadei. Cel dintâi a avut loc în 1875, sub forma unei pseudocrize – o pretinsă frică de război declanşată de un editorial apărut într-un important ziar german, purtând titlul provocator: „Este războiul iminent?". Editorialul constituia reacţia la o creştere a cheltuielilor militare franceze şi cumpărarea unui mare număr de cai de către armata franceză. Bismarck se poate să fi inspirat ameninţarea de război fără să fi vrut să meargă mai departe, deoarece nu a urmat nici o mobilizare parţială germană sau vreo mişcare ameninţătoare de trupe.

Înlăturarea unei ameninţări inexistente este un mod facil de a îmbunătăţi starea de spirit a unei naţiuni. Iscusita diplomaţie franceză a creat impresia că

Germania plănuia un atac prin surprindere. Ministerul de Externe francez a lansat o poveste potrivit căreia, pe parcursul unei conversații cu ambasadorul francez, țarul indicase că avea să sprijine Franța într-un conflict franco-german. Marea Britanie, întotdeauna sensibilă față de amenințarea ca o singură putere să domine Europa, a început să se agite. Prim-ministrul Disraeli a dat instrucțiuni ministrului său de externe, lordul Derby, ca acesta să-l abordeze pe cancelarul rus Gorceakov cu ideea de a intimida Berlinul:

> Impresia mea este că ar trebui să elaborăm o mișcare concertată pentru a menține pacea Europei la fel cum a procedat și Pam [lordul Palmerston] atunci când a dejucat planurile Franței și i-a expulzat pe egipteni din Siria. Ar putea exista o alianță între Rusia și noi anume în acest scop; iar alte puteri, ca Austria și, poate, Italia ar putea fi invitate să ia parte...[13]

Faptul că Disraeli, care nutrea o rezervă profundă față de ambițiile imperiale ruseți, s-a putut gândi la o alianță anglo-rusă arată cât de în serios lua el perspectiva dominării Europei de Vest de către Germania. Teama de război a dispărut la fel de repede precum izbucnise, așa că schema lui Disraeli nu a fost niciodată pusă în aplicare. Deși Bismarck nu a cunoscut detaliile manevrei lui Disraelii, el era prea ascuțit la minte ca să nu fi simțit îngrijorarea ascunsă a englezilor.

După cum a demonstrat George Kennan[14], criza aceasta a fost mult mai neînsemnată decât a făcut-o să pară publicitatea. Bismarck nu avea nici o intenție să pornească la război, atât de curând după ce umilise Franța, cu toate că nu avea nimic împotriva ideii de a lăsa Franței impresia că ar putea să facă una ca asta dacă se întrecea măsura. Țarul Alexandru al II-lea nu avea de gând să gireze Franța republicană, deși nu l-ar fi deranjat să-l facă pe Bismarck să creadă că acea opțiune exista.[15] Astfel încât Disraeli reacționa la ceea ce era încă o himeră. Totuși, combinația dintre neliniștea britanică, manevrele franceze și ambivalența rusească l-a convins pe Bismarck de faptul că numai o politică activă putea preveni procesul de coalizare care, o generație mai târziu, avea să conducă la Tripla Antantă, îndreptată împotriva Germaniei.

Cea de-a doua criză a fost destul de reală. A apărut sub forma unei alte crize balcanice, care a demonstrat că nici legăturile filosofice, nici cele ideologice nu puteau ține „Alianța celor trei împărați" unită în fața ciocnirii subterane dintre interesele naționale. Deoarece ea a adus la lumină conflictul – care avea în cele din urmă să pecetluiască soarta ordinii europene impuse de Bismarck și să azvârle Europa în primul război mondial – va fi tratată aici mai în detaliu.

Problema Orientală, latentă după Războiul Crimeii, a început iar să domine agenda internațională cu primele serii de încâlceli care, pe măsură ce secolul se desfășura, aveau să devină la fel de stereotipe ca piesele teatrului japonez Kabuki. Câteva evenimente aproape accidentale declanșau o criză – Rusia trecea la amenințări, iar Marea Britanie trimitea Royal Navy; Rusia ocupa o parte a Balcanilor otomani drept zălog, Marea Britanie amenința cu războiul. Începeau negocieri, în cursul cărora Rusia își reducea cererile – punct în care, cu exactitate, întreaga poveste sărea în aer.

În 1876, bulgarii, care trăiau de secole sub dominația otomană, s-au răsculat, lor alăturându-li-se și alte popoare balcanice. Turcia a răspuns cu brutalitate înspăimântătoare, iar Rusia, purtată de sentimente panslaviste, a amenințat că va interveni.

La Londra, răspunsul Rusiei a stârnit prea bine cunoscuta amenințare a controlului rusesc asupra Strâmtorilor. De la Canning încoace, oamenii de stat britanici respectaseră maxima conform căreia dacă Rusia controla Strâmtorile, ea avea să domine Mediterana de Est și Orientul Apropiat, amenințând prin aceasta poziția Marii Britanii în Egipt. Prin urmare, potrivit înțelepciunii comune britanice, Imperiul otoman, decăzut și inuman cum era, trebuia păstrat chiar cu riscul războiului cu Rusia.

Această stare de lucruri a pus înaintea lui Bismarck o serioasă dilemă. O înaintare rusească de natură să provoace o reacție militară britanică putea face și ea ca Austria să intre în conflict. Iar dacă Germania era forțată să aleagă între Austria și Rusia, politica externă a lui Bismarck avea să se ducă de râpă o dată cu „Alianța celor trei împărați". Orice se întâmpla, Bismarck era pus în fața riscului de a înfrunta fie Austria, fie Rusia și foarte probabil de a atrage mânia tuturor părților dacă adopta o atitudine neutră... „În cazul apariției unor diferențe de opinie între Austria și Rusia", a spus Bismarck înaintea Reichstagului în 1878, „noi am evitat întotdeauna să formăm o majoritate de doi la unu luând partea vreuneia dintre părți..."[16]

Moderația devenise clasică la Bismarck, cu toate că ea definea și o dilemă tot mai mare pe măsură ce criza se adâncea. Prima mișcare a lui Bismarck a fost să încerce să strângă legăturile existente în cadrul „Alianței celor trei împărați", căutând să dezvolte o poziție comună. La începutul anului 1876, „Alianța celor trei împărați" a elaborat așa-numitul Memorandum de la Berlin, prin care avertiza Turcia să înceteze represiunea. Acesta părea să implice că, în anumite condiții, Rusia putea interveni în Balcani în folosul Concertului Europei, foarte asemănător felului în care congresele lui Metternich de la Verona, Laibach și Troppau desemnaseră câte o putere europeană pentru a le îndeplini deciziile.

Însă exista o diferență enormă între a întreprinde o asemenea acțiune atunci și a face astfel acum. În timpul lui Metternich, Castlereagh era ministrul de externe britanic, și el fusese de acord cu intervenția Sfintei Alianțe, chiar dacă Marea Britanie refuzase să participe la ea. Acum însă, Disraeli era prim-ministru și el a interpretat Memorandumul de la Berlin ca prim pas spre dezmembrarea Imperiului otoman în ideea de a exclude Marea Britanie din zonă. Aceasta se apropia prea mult de hegemonia europeană căreia Marea Britanie i se opunea de secole. Arătându-și nemulțumirea în fața lui Șuvalov, ambasadorul rus la Londra, Disraeli a spus: „Anglia a fost tratată de parcă noi am fi Muntenegru sau Bosnia."[17] El i-a scris corespondentului său obișnuit lady Bradford:

> Nu există nici un echilibru, iar dacă noi nu ne ieșim de pe făgaș ca să acționăm împreună cu cele trei Puteri Nordice, ele pot acționa fără noi, ceea ce nu este plăcut pentru un stat ca Anglia.[18]

Dată fiind unitatea arătată de Skt. Petersburg, Berlin şi Viena, ar fi fost peste măsură de greu pentru Marea Britanie să se opună vreunei înțelegeri a lor. Era limpede că Disraeli nu avea nimic altceva de făcut decât să se alăture Curților Nordice în vreme ce Rusia se arunca asupra Turciei.

Totuşi, în tradiția lui Palmerston, Disraeli s-a decis să dea o probă de forță. El a deplasat Royal Navy spre Mediterana de Est şi şi-a declarat sentimentele proturceşti – garantând că Turcia avea să se dovedească de neclintit şi obligând să iasă la vedere diferențele latente, oricare ar fi fost ele, din sânul „Alianței celor trei împărați". Cunoscut ca unul care nu fusese niciodată din cale afară de modest, Disraeli a declarat reginei Victoria că sfărâmase „Alianța celor trei împărați". Aceasta era, credea el, „practic dispărută, o dată pentru totdeauna, ca şi triumviratul roman"[19].

Benjamin Disraeli a fost una dintre cele mai stranii şi mai extraordinare figuri care au condus vreodată un guvern britanic. Aflând că avea să fie numit prim ministru, în 1868, el exultase: „Ura! Ura! Am ajuns la borcanul cu miere!" Prin contrast, când adversarul său dintotdeauna, William Ewart Gladstone, a fost invitat în același an să-i urmeze în funcție, Disraeli a redactat un text prolix, cu tentă meditativă, pe marginea responsabilității puterii şi a datoriilor sacre ale noului prim-ministru față de Dumnezeu, incluzând rugăciunea ca Cel Atotputernic să-l dăruiască din belşug pe succesorul său cu tăria cerută pentru a îndeplini gravele responsabilități ale funcției.

Declarațiile celor doi mari oameni de stat care au dominat politica britanică în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea le ilustrează firile aflate la antipozi: Disraeli – artificial, strălucitor şi schimbător; Gladstone – învățat, pios şi grav. Nu a fost deloc mică ironia sorții ca partidul *tori* victorian, compus din nobili de țară şi familii aristocratice de anglicani plini de devotament, să fi produs ca lider pe acest aventurier evreu strălucitor, şi ca partidul de exclusivişti puri să-l fi adus în prim-planul scenei mondiale pe outsiderul pur. Nici un evreu nu se ridicase vreodată la asemenea înălțime în politica britanică. Un secol mai târziu, iarăşi, aparent marcatul de prejudecăți partid conservator, nu declarat progresistul partid laburist, avea să o propulseze pe Margaret Thatcher – fiica unui zarzavagiu, care s-a dovedit a fi un alt lider remarcabil şi prima femeie prim-ministru a Marii Britanii.

Cariera lui Disraeli fusese fără seamăn. Romancier în tinerețe, el a fost mai degrabă un membru al grupului de *literati* decât un om politic şi părea mult mai probabil să-şi sfârşească viața ca scriitor sclipitor şi om de spirit decât ca una dintre cele mai fecunde figuri politice britanice ale secolului al XIX-lea. Ca şi Bismarck, Disraeli credea în extinderea dreptului de vot asupra omului de rând, convins că în Anglia clasa mijlocie avea să voteze cu conservatorii.

Lider conservator, Disraeli articula o nouă formă de imperialism, diferită de expansiunea esențial comercială pe care Marea Britanie o practicase după secolul al XVII-lea – prin care, se spunea, construise un imperiu într-un acces de inconştiență. Pentru Disraeli, imperiul nu era o necesitate economică, ci una spirituală şi o condiție a măreției țării sale. „Chestiunea nu este una neînsemnată", a declarat el în faimosul său discurs din 1872, de la Crystal Palace. „Problema este

dacă vă veţi mulţumi să fiţi o Anglie confortabilă, modelată şi turnată după modelul principiilor continentale şi prin urmare întâmpinând o soartă inevitabilă, sau dacă veţi fi o ţară măreaţă – o ţară imperială – o ţară în care fiii voştri, când se vor înălţa, se vor înălţa pe poziţii excepţionale şi vor obţine nu numai stima conaţionalilor lor, ci şi controlul şi stima lumii întregi."[20]

Aderând la asemenea convingeri, Disraeli era sortit să se împotrivească ameninţării Rusiei la adresa Imperiului Otoman. În numele echilibrului european, el avea să nu accepte prescripţiile „Alianţei celor trei împăraţi" şi, în numele Imperiului britanic, avea să se împotrivească Rusiei ca celei care impunea un consens european pe baza apropierii de Constantinopol. Deoarece în cursul secolului al XIX-lea ideea că Rusia era principala ameninţare la adresa poziţiei Marii Britanii în lume prinsese rădăcini puternice. Marea Britanie îşi percepea interesele externe ameninţate de mişcarea rusească de prindere în cleşte, care viza pe de o parte Constantinopolul, iar pe de alta India, via Asia Centrală. În cursul expansiunii sale în Asia Centrală din cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Rusia elaborase metode de cucerice care aveau să devină stereotipe. Victima era întotdeauna atât de departe de centrul afacerilor internaţionale încât puţini occidentali aveau vreo idee exactă în legătură cu ceea ce se petrecea. Ei puteau astfel da înapoi datorită preconcepţiilor potrivit cărora ţarul era de fapt binevoitor, iar subordonaţii săi erau belicoşi, transformând distanţa şi confuzia în instrumente ale diplomaţiei ruseşti.

Dintre puterile europene, numai Marea Britanie era preocupată de Asia Centrală. Pe măsură ce expansiunea rusească exercita o presiune continuă spre sud, în direcţia Indiei, protestele Londrei erau respinse de prinţul cancelar Aleksandr Gorceakov, care adeseori nu ştia ce anume făceau armatele ruseşti. Lordul Augustus Loftus, ambasadorul britanic la Skt. Petersburg, specula pe seama faptului că presiunea Rusiei asupra Indiei „nu pornise de la suveran, cu toate că acesta este un monarh absolut, ci se datora mai degrabă rolului dominant jucat de administraţia militară. Acolo unde este menţinută o enormă armată regulată, este absolut necesar să i se găsească o utilizare... Când este pus la punct un sistem de cucerire, precum în Asia Centrală, o achiziţie teritorială conduce la o alta, iar dificultatea constă în stabilirea punctului de oprire."[21] Această observaţie, desigur, repeta practic propriile cuvinte ale lui Gorceakov. Pe de altă parte, cabinetul britanic nu era atât de interesat dacă Rusia ameninţa India din inerţie sau datorită unui imperialism deliberat.

Aceeaşi metodă era repetată iar şi iar. În fiecare an, trupele ruseşti pătrundeau tot mai adânc în inima Asiei Centrale. Marea Britanie cerea explicaţii şi primea tot felul de asigurări că ţarul nu intenţiona să anexeze nici un metru pătrat de pământ. La început, asemenea vorbe aruncate erau în stare să calmeze lucrurile. Dar, inevitabil, o altă înaintare rusească redeschidea chestiunea. De pildă, după ce armata rusească a ocupat Samarkandul (în actualul Uzbekistan) în mai 1868, Gorceakov i-a spus ambasadorului britanic, Sir Andrew Buchanan, că „guvernul rus nu numai că nu a vrut, dar chiar regretă profund ocuparea acelui oraş şi avea asigurări că situaţia nu avea să rămână definitivă"[22]. Samarkandul, desigur, a

rămas sub suveranitate rusă până la prăbușirea Uniunii Sovietice, la mai bine de un secol după aceea.

În 1872, aceeași figură a fost repetată la câteva sute de kilometri spre sud-est, la adresa principatului Khiva, de la granița Afghanistanului de astăzi. Contele Șuvalov, aghiotantul țarului, a fost trimis la Londra pentru a-i asigura pe englezi că Rusia nu avea nici o intenție să mai anexeze alte teritorii în Asia Centrală:

> Nu numai că era departe de intenția împăratului să ia în stăpânire Khiva, dar fuseseră pregătite ordine clare pentru prevenirea acestei situații și fuseseră date directive ca condițiile impuse să fie astfel încât să nu poată cu nici un chip să conducă la ocuparea prelungită a principatului.[23]

Aceste asigurări fuseseră deja pronunțate când a sosit vestea că generalul rus Kaufmann zdrobise Khiva și impusese un tratat ce reprezenta exact opusul afirmațiilor lui Șuvalov.

În 1875, aceste metode au fost aplicate Kokandului, un alt principat aflat la granița cu Afghanistanul. De astă dată, cancelarul Gorceakov a simțit oarecare nevoie să justifice distanța dintre asigurările și acțiunile Rusiei. Ingenios, el a pus la punct o distincție fără precedent între asigurările unilaterale (care, potrivit definiției sale, nu aveau nici o putere de angajare) și angajamentele bilaterale, oficiale. „Cabinetul de la Londra", scria el într-o notă, „pare a extrage, din faptul că noi le-am comunicat în mai multe ocazii, din proprie inițiativă și prietenește, punctul nostru de vedere cu privire la Asia Centrală și mai cu seamă hotărârea noastră fermă de a nu urma o politică de cucerire și anexare, convingerea că noi am contractat angajamente clare față de ei în această privință."[24] Cu alte cuvinte, Rusia insista să rămână liberă în Asia Centrală, să își fixeze de una singură limitele și să nu fie angajată nici măcar prin propriile asigurări date.

Disraeli nu avea de gând să permită o reluare a acestor metode la apropierea de Constantinopol. El i-a încurajat pe turci să respingă Memorandumul de la Berlin și să-și continue jafurile în Balcani. În ciuda afișării acestei fermități britanice, Disraeli se afla sub o puternică presiune internă. Atrocitățile turcilor întorseseră opinia publică britanică împotriva lor, iar Gladstone bătea monedă împotriva imoralității politicii externe a lui Disraeli. Astfel, Disraeli s-a simțit obligat să ajungă la Protocolul de la Londra, din 1877, prin care se alătura celor trei curți nordice în cererea adresată Turciei de a înceta măcelul din Balcani și de a-și reforma administrația din regiune. Sultanul, însă, convins că Disraeli era de partea sa indiferent de cererile oficiale exprimate, a respins chiar și acest document. Răspunsul Rusiei a fost o declarație de război.

Pentru un moment, a părut că Rusia câștigase jocul diplomatic. Era sprijinită nu numai de celelalte două curți nordice, dar și de Franța, pe lângă seriosul sprijin din partea opiniei publice britanice. Disraeli avea mâinile legate; a merge la război de partea Turciei putea însemna foarte bine căderea guvernului său.

Dar, ca în multe crize anterioare, conducătorii ruși își supraestimau cartea. Conduse de strălucitul dar nemilosul general și diplomat Nicolai Ignatiev, trupele rusești ajunseră la porțile Constantinopolului. Austria începu să-și reconsidere sprijinul acordat campaniei rusești. Disraeli a deplasat flota britanică în

Dardanele. În acest punct, Ignatiev a şocat întreaga Europă anunţând termenii Tratatului de pace de la San Stefano, care ar fi emasculat Turcia şi ar fi creat o „Bulgarie Mare". Extins până la Marea Mediterană, acest stat lărgit, era de presupus, urma să fie dominat de Rusia.

După 1815, înţelepciunea convenţională în Europa hotărâse ca soarta Imperiului otoman să poată fi decisă numai de Concertul Europei ca un tot şi nu de vreo singură putere, cu atât mai puţin de Rusia. Tratatul de pace de la San Stefano al lui Ignatiev punea problema posibilităţii ca Rusia să controleze Strâmtorile, ceea ce era intolerabil de către Marea Britanie, şi ca Rusia să-i controleze pe slavii balcanici, ceea ce era intolerabil de către Austria. Prin urmare, atât Marea Britanie, cât şi Austro-Ungaria au declarat că tratatul era inacceptabil.

Dintr-o dată, Disraeli nu mai era singur. Pentru conducătorii ruşi, mişcările lui reprezentau prevestirea sumbră a unei reîntoarceri la coaliţia din Războiul Crimeii. Când ministrul de externe, lordul Salisbury, a emis faimosul lui Memorandum din aprilie 1878 subliniind de ce trebuia revizuit Tratatul de la San Stefano, chiar şi Şuvalov, ambasadorul rus la Londra şi rival de multă vreme al lui Ignatiev, a fost de acord. Marea Britanie ameninţa cu războiul dacă Rusia intra în Constantinopol, în vreme ce Austria ameninţa cu războiul cu privire la împărţirea prăzii din Balcani.

„Alianţa celor trei împăraţi", dragă inimii lui Bismarck, se clătina pe marginea prăbuşirii. Până în acest moment, Bismarck fusese extraordinar de circumspect. În august 1876, cu un an înainte ca armatele ruseşti să intre în Turcia „pentru cauza ortodoxiei şi a lumii slave", Gorceakov îi propusese lui Bismarck găzduirea de către germani a unui congres pentru reglementarea crizei din Balcani. În vreme ce Metternich sau Napoleon al III-lea s-ar fi repezit la ocazia de a juca rolul de mediator şef al Concertului Europei, Bismarck s-a ţinut deoparte, convins că un congres nu ar fi putut decât să facă explicite diferenţele din interiorul „Alianţei celor trei împăraţi". El a mărturisit în particular că toţi participanţii, inclusiv Marea Britanie, aveau să iasă dintr-un asemenea congres „îndârjiţi împotriva noastră, deoarece nici unul dintre ei nu ar urma să primească de la noi ajutorul pe care îl aşteaptă"[25]. Bismarck mai credea şi că era lipsit de înţelepciune să-i pună pe Disraeli şi pe Gorceakov laolaltă – „miniştri deopotrivă de periculos de vanitoşi", era felul în care îi descria.

Cu toate acestea, cum apărea tot mai clar că Balcanii erau fitilul ce avea să ducă la declanşarea unui război european general, Bismarck a organizat fără nici o tragere de inimă un congres la Berlin, singura capitală în care conducătorii ruşi erau dispuşi să vină. Şi a preferat să se distanţeze faţă de diplomaţia de zi cu zi, forţându-l pe ministrul de externe austro-ungar Andrássy să expedieze invitaţiile.

Congresul a fost programat să se întrunească în 13 iunie 1878. Înainte de a se întruni, însă, Marea Britanie şi Rusia reglementaseră deja chestiunile-cheie printr-o înţelegere între lordul Salisbury şi noul ministru de externe rus, Şuvalov, semnată în 30 mai. „Bulgaria Mare" creată prin Tratatul de la San Stefano a fost înlocuită prin trei entităţi noi: un stat mult redus, independent, Bulgaria; statul Rumelia Orientală, o entitate autonomă care era teoretic sub autoritatea unui guvernator turc, dar a cărei administrare avea să fie supravegheată de o Comisie

europeană (premergătoare a proiectelor de menținere a păcii ale Națiunilor Unite, din secolul XX); restul Bulgariei era repus sub dominație turcească. Câștigurile Rusiei în Armenia erau reduse. În înțelegeri separate secrete, Marea Britanie promitea Austriei că avea să sprijine ocuparea austriacă a Bosniei-Herțegovina și-l asigura pe sultan că avea să garanteze Turcia asiatică. În schimb, sultanul dădea Angliei dreptul de a folosi Ciprul ca bază navală.

Până a se întruni Congresul de la Berlin, pericolul de război care-l făcuse pe Bismarck să accepte să găzduiască reuniunea se împrăștiase în mare măsură. Principala funcție a Congresului era să dea binecuvântarea Europei celor deja negociate. Există întrebarea dacă Bismarck ar fi riscat să se plaseze în rolul, în sine nesigur, de mediator dacă ar fi reușit să prevadă acest rezultat. Desigur, este probabil ca iminența unui congres să fi făcut ca Rusia și Anglia să reglementeze separat și rapid, nevrând să se expună capriciilor posibile ale unui congres european, rezultate mult mai sigur de atins de fiecare dintre ele prin negocieri directe.

A lucra la detaliile unei înțelegeri deja încheiate nu este o muncă tocmai eroică. Toate țările mari, cu excepția Marii Britanii, au fost reprezentate de miniștrii lor de externe. Pentru prima oară în istoria Marii Britanii, atât primul ministru, cât și ministrul de externe au participat la un congres internațional în afara insulelor britanice, deoarece Disraeli nu a vrut să-i delege lui Salisbury deja asigurata perspectivă a unei realizări diplomatice majore. Înfumuratul și vârstnicul Gorceakov, care negociase cu Metternich la Congresul de la Laibach și Verona cu mai bine de jumătate de secol în urmă, a ales Congresul de la Berlin pentru ultima sa apariție pe scena internațională. „Nu vreau să mă sting ca o lampă ce fumegă. Vreau să mă scufund în adâncul cerului ca o stea", a declarat el la sosirea în Berlin.[26]

Când i s-a cerut să se pronunțe asupra centrului de gravitate al Congresului de la Berlin, Bismarck a arătat spre Disraeli: *„Der alte Jude, das ist der Mann"* (Bătrânul evreu, el este omul)[27]. Deși erau cum nu se putea mai diferiți, acești doi oameni ajunseseră să se admire reciproc. Amândoi subscriau la *Realpolitik* și urau ceea ce considerau discurs moralizator. Trimiterile religioase ale declarațiilor lui Gladstone (un om pe care și Disraeli și Bismarck îl detestau) le păreau adevărate palavre. Nici Bismarck, nici Disraeli nu aveau vreo simpatie față de slavii din Balcani, în care vedeau niște turbulenți cronici și violenți. Amândoi erau dedați observațiilor mușcătoare și cinice, generalizărilor de anvergură și remarcilor sarcastice. Plictisiți de detaliile sâcâitoare, Bismarck și Disraeli preferau să abordeze politica prin tușe îndrăznețe, tranșante.

Se poate susține că Disraeli a fost singurul om de stat care a scos vreodată tot ce a fost mai bun din Bismarck. Disraeli a sosit la congres pe poziția inexpugnabilă a celui care își atinsese obiectivele – poziție de care Castlereagh se bucurase la Viena, iar Stalin după cel de-al doilea război mondial. Chestiunile rămase priveau detaliile aplicării efective a înțelegerii anterioare între Marea Britanie și Rusia și problema practic exclusiv militară referitoare la controlarea trecătorilor din Balcani de către Turcia sau de către noua Bulgarie. Pentru Disraeli, problema strategică a congresului era de a îndepărta de Marea Britanie, în măsura posibilului, nemulțumirea Rusiei de a fi trebuit să renunțe la unele dintre cuceririle sale.

Disraeli a reuşit deoarece însăşi poziţia lui Bismarck a fost extrem de complicată. Bismarck nu vedea nici un interes german în Balcani şi nu avea practic nici o preferinţă cu privire la chestiunile aflate în discuţie cu excepţia faptului că războiul dintre Austria şi Rusia trebuia evitat cu aproape orice preţ. El şi-a descris propriul rol la congres ca pe cel al unui *„ehrlicher Makler"* (mijlocitor onest) şi a introdus aproape toate declaraţiile la congres prin cuvintele: *„L'Allemagne, qui n'est liée par aucun intér•t direct dans les affaires d' Orient..."* (Germania, care nu are nici un interes direct în problemele Răsăritului...)[28].

Cu toate că Bismarck înţelegea prea bine jocul ce se juca, el nu s-a simţit totuşi ca o persoană prinsă într-un coşmar, care vede pericolul apropiindu-se dar nu este în stare să-l evite. Când parlamentul german i-a cerut să ia o poziţie mai fermă, Bismarck a replicat pe loc că intenţiona să aibă o atitudine clară. El a arătat pericolele medierii referindu-se la un incident din 1851, când ţarul Nicolae I intervenise între Austria şi Prusia, în fapt de partea Austriei:

> Atunci ţarul Nicolae a jucat rolul pe care [adversarul meu] intenţionează să-l atribuie Germaniei; el (Nicolae) a venit şi a spus: «Am să deschid focul asupra celui care deschide primul focul», iar drept rezultat a fost păstrată pacea. În al cui avantaj şi al cui dezavantaj, asta aparţine istoriei şi nu vreau să discut aici. Nu vreau decât să întreb, a fost acest rol pe care l-a jucat ţarul Nicolae, în care el a luat partea cuiva, plătit vreodată cu recunoştinţă? Cu siguranţă că de noi, cei din Prusia, nu!... A primit ţarul Nicolae mulţumiri din partea Austriei? Trei ani mai târziu a venit Războiul Crimeii, şi nu e nevoie să mai adaug nimic.[29]

Şi, ar fi putut adăuga el, intervenţia ţarului nu a putut preveni nici ca Prusia să consolideze până la urmă Germania de Nord – adevărata problemă din 1851.

Bismarck şi-a jucat cartea primită cât se putea de bine. Demersul său a fost în general să întoarcă Rusia la chestiunile privitoare la partea de est a Balcanilor (precum anexarea Basarabiei) şi să sprijine Austria în cele privitoare la partea de vest (precum ocuparea Bosniei-Herţegovina). Într-o singură chestiune s-a opus Rusiei. Când Disraeli a ameninţat că va părăsi congresul dacă Turcia nu era lăsată în posesia părţii dinspre Bulgaria a trecătorilor din Balcani, Bismarck a intervenit la ţar pentru a trece peste negociatorul rus, Şuvalov.

În acest fel, Bismarck a evitat răcirea relaţiilor cu Rusia, resimţită de Austria după Războiul Crimeii. Dar nu a scăpat neafectat. Numeroase persoane importante din Rusia s-au simţit înşelate, în ciuda victoriei. Rusia putea amâna câştigurile teritoriale de dragul legitimităţii (cum a făcut Alexandru I în timpul rebeliunii din Grecia din 1820 şi Nicolae I în timpul revoluţiilor de la 1848), dar Rusia niciodată nu a renunţat la un obiectiv final sau nu a acceptat compromisurile ca juste. Controlarea expansionismului rusesc a provocat în general resentimente nerostite.

Astfel încât, după Congresul de la Berlin, Rusia a găsit că nemulţumirea poate izvorî din neatingerea tuturor obiectivelor cu privire la Concertul Europei şi nu din pricina ambiţiilor ei exagerate; iar reproşuri i se pot aduce nu lui Disraeli, care organizase coaliţia împotriva Rusiei şi ameninţase cu război, ci lui Bismarck, care organizase congresul pentru a evita un război european. Rusia se obişnuise cu opoziţia britanică; dar faptul că rolul de mijlocitor onest fusese asumat de un aliat tradiţional precum Germania era tratat de panslavişti ca un afront.

Presa rusească naționalistă a descris congresul drept o „coaliție europeană împotriva Rusiei, sub conducerea prințului Bismarck"[30], transformat în țap ispășitor pentru eșecul Rusiei de a-și îndeplini țelurile exagerate.

Șuvalov, principalul negociator rus la Berlin, care era deci în măsură să cunoască situația de fapt, a rezumat atitudinile șoviniste în urma congresului:

> Există tendința de a lăsa oamenii cu impresia falsă că interesele Rusiei au fost grav afectate de acțiunea anumitor puteri străine, dându-se astfel suport agitației celei mai periculoase. Toți vor pace; situația țării o cere imperios, dar în același timp se încearcă aruncarea asupra lumii din afară a efectelor nemulțumirii produse, în realitate, de greșelile propriei politici.[31]

Șuvalov, însă, nu reflecta opinia publică rusească. Cu toate că țarul însuși nu se aventura atât de departe ca presa șovinistă rusească sau radicalii panslaviști, el nu era nici pe deplin împăcat cu rezultatele congresului. În deceniile care au urmat, perfidia germană vădită la Berlin avea să devină punctul de legătură al multor documente politice ruseți, inclusiv al câtorva imediat anterioare izbucnirii primului război mondial. „Alianța celor trei împărați", bazată pe unitatea monarhilor conservatori, nu a mai putut fi menținută. Prin urmare, dacă avea să existe vreo forță de coeziune în cadrul relațiilor internaționale, aceasta urma să fie tocmai *Realpolitik*.

În anii 1850, Bismarck susținuse o politică reprezentând echivalentul continental al politicii britanice a „splendidei izolări". El îndemnase la a se rămâne deoparte, fără amestec, înainte de a folosi influența Prusiei în favoarea oricărei părți ce părea a servi mai bine interesul național prusac la un anumit moment. Această abordare a evitat alianțele, care limitau libertatea de acțiune și, mai presus de orice, a dat Prusiei mai multe opțiuni decât orice rival potențial. În timpul anilor 1870, Bismarck a căutat să consolideze unificarea Germaniei revenind la alianța tradițională cu Austria și Rusia. Dar în anii 1880 a apărut o situație fără precedent. Germania era prea puternică pentru a sta deoparte, deoarece asta ar fi putut uni Europa împotriva ei. Și nici nu se mai putea bizui pe sprijinul istoric, aproape reflex, al Rusiei. Germania era un gigant în căutare de prieteni.

Bismarck a rezolvat această dilemă prin răsturnarea completă a modului său de abordare a politicii externe. Dacă nu mai putea controla echilibrul puterii având mai puține angajamente decât oricare adversar potențial, el avea să stabilească mai multe relații cu mai multe țări decât oricare adversar imaginabil, fiind astfel în stare să aleagă dintre numeroși aliați, după cum o cereau împrejurările. Abandonând libertatea de manevră care îi caracterizase diplomația pe parcursul celor douăzeci de ani anteriori, Bismarck a început să construiască un sistem de alianțe abil gândite astfel ca, pe de o parte, să împiedice adversarii potențiali ai Germaniei să se unească, iar pe de altă parte să înfrâneze acțiunile partenerilor Germaniei. În toate coalițiile, uneori contradictorii, ale lui Bismarck, Germania a fost întotdeauna mai aproape de diverșii săi parteneri decât oricare dintre aceștia între ei; ca urmare, Bismarck a avut întotdeauna atât un drept de veto împotriva acțiunilor comune, cât și o opțiune pentru acțiunile independente. Vreme de un

deceniu, el a reuşit să încheie pacte cu adversarii aliaţilor săi, astfel încât a putut ţine în frâu tensiunile de fiecare parte.

Bismarck şi-a iniţiat noua politică în 1879, prin încheierea unei alianţe secrete cu Austria. Conştient de resentimentul Rusiei după Congresul de la Berlin, el a sperat de astă dată să construiască o barieră în calea continuării expansiunii ruseşti. Nevoind, totuşi, să permită Austriei să se folosească de sprijinul Germaniei pentru a sfida Rusia, el şi-a asigurat şi un veto asupra politicii austriece în Balcani. Căldura cu care Salisbury a salutat alianţa germano-austriacă – cu biblice „veşti bune, de bucurie multă" – l-a asigurat pe Bismarck de faptul că nu era singur în dorinţa de a controla expansionismul rusesc. Salisbury, fără îndoială, spera ca prin aceasta Austria, sprijinită de Germania, să-şi asume dificila sarcină a Marii Britanii de a se opune expansiunii ruseşti spre Strâmtori. A se angaja în bătălii pentru interesul naţional al altor ţări nu era însă specialitatea lui Bismarck. El era şi mai puţin dispus să procedeze astfel în Balcani, deoarece resimţea un adânc dispreţ faţă de conflictele din regiune. „Trebuie să li se dea limpede de înţeles acestor hoţi de oi", a tunat el cu privire la Balcani într-o ocazie, „că guvernele europene nu au deloc nevoie să se înhame la poftele şi rivalităţile lor."[32] Din nefericire pentru pacea Europei, succesorii săi au uitat aceste cuvinte de avertizare.

Bismarck a propus ţinerea în frâu a Rusiei în Balcani prin alianţă mai degrabă decât prin confruntare. În ceea ce-l privea, ţarul a fost repede adus la perspectiva izolării. Considerând Marea Britanie a fi principalul adversar al Rusiei, iar Franţa prea slabă şi, mai ales, prea republicană pentru a fi un aliat plauzibil, ţarul a acceptat să revigoreze „Alianţa celor trei împăraţi", de astă dată pe baza *Realpolitik*.

Câştigul unei alianţe cu principalul său adversar nu a fost imediat evident împăratului austriac. El ar fi preferat o grupare cu Marea Britanie, cu care împărtăşea un interes comun în blocarea înaintării Rusiei spre Strâmtori. Însă înfrângerea lui Disraeli din 1880 şi ajungerea la putere a lui Gladstone a înlăturat această perspectivă; participarea Marii Britanii, chiar şi indirectă, la o alianţă proturcească, antirusească nu se mai afla în cărţi.

Cea de-a doua „Alianţă a celor trei împăraţi" nu a mai făcut apel la nici o preocupare de ordin moral. Exprimată în termenii condiţionali ai *Realpolitik*, ea i-a angajat pe semnatarii săi la neutralitate binevoitoare în eventualitatea angajării vreunuia dintre ei în război cu o a patra ţară – de pildă, dacă Anglia pornea război cu Rusia sau Franţa cu Germania. Germania era astfel protejată împotriva unui război pe două fronturi, iar Rusia era protejată împotriva refacerii coaliţiei Crimeii (dintre Marea Britanie, Franţa şi Austria), în vreme ce angajamentul Germaniei de a apăra Austria de agresiune rămânea intact. Responsabilitatea de a se opune expansiunii ruseşti în Balcani a fost trecută Marii Britanii prin excluderea Austriei din orice posibile coaliţii îndreptate împotriva Rusiei – cel puţin pe hârtie. Echilibrând parţial alianţe compensatoare, Bismarck a reuşit să obţină aproape aceeaşi libertate de acţiune de care se bucurase în faza sa anterioară de însingurare diplomatică. Mai presus de orice, el înlăturase stimulentele care ar fi putut transforma o criză locală într-un război general.

În 1882, anul care a urmat „Alianței celor trei împărați", Bismarck și-a aruncat plasa încă și mai departe, convingând Italia să transforme Dubla Alianță dintre Austria și Germania într-o Triplă Alianță, incluzând și Italia. În general, Italia se ținuse deoparte de diplomația Europei Centrale, dar acum resimțea cucerirea Tunisiei de către Franța, care îi devansase propriile planuri cu privire la Africa de Nord. De asemenea, șubreda monarhie italiană gândea că oarecare demonstrație a diplomației de mare putere o putea face să reziste mai bine mareei crescânde a republicanismului. În ceea ce o privea, Austria căuta asigurări suplimentare pentru situația în care „Alianța celor trei împărați" s-ar fi vădit incapabilă să țină Rusia în frâu. În formarea Triplei Alianțe, Germania și Italia își făgăduiau sprijin reciproc împotriva unui atac francez, în vreme ce Italia promitea neutraitate Austro-Ungariei în cazul unui război cu Rusia, micșorând îngrijorarea Austriei în legătură cu un război pe două fronturi. În cele din urmă, în 1887, Bismarck și-a încurajat cei doi aliați, Austria și Italia, să încheie așa-numita Antantă mediteraneană cu Marea Britanie, prin care părțile se înțelegeau să păstreze împreună *statu quo*-ul în Mediterana.

Diplomația lui Bismarck produsese o serie de alianțe agrenate, parțial suprapuse, parțial în competiție, care asigurau Austria împotriva unui atac rusesc, Rusia împotriva aventurismului austriac, iar Germania împotriva încercuirii, și care îndemnau Anglia să se împotrivească expansiunii ruseşti spre Mediterana. Pentru a reduce provocările la adresa complicatului său sistem, Bismarck a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a satisface ambițiile franceze pretutindeni, în afară de Alsacia-Lorena. A încurajat expansiunea colonială franceză, în parte pentru a îndepărta energiile franceze de Europa Centrală, dar mai cu seamă pentru a implica Franța în țesătura complicată a rivalităților coloniale, în special cu Marea Britanie.

Pentru mai bine de un deceniu, acest calcul s-a dovedit corect. Franța și Marea Britanie aproape că s-au ciocnit în Egipt, Franța și-a răcit legăturile cu Italia din cauza Tunisului, iar Marea Britanie a continuat să se opună Rusiei în Asia Centrală și în legătură cu apropierea de Constantinopol. Dorind să evite un conflict cu Anglia, Bismarck a evitat expansiunea colonială până la mijlocul anilor 1880, limitând politica externă a Germaniei la continent, unde obiectivul ei era menținerea *statu quo*-ului.

Dar, în cele din urmă, cerințele *Realpolitik* au devenit prea complicate pentru a continua astfel. Cu trecerea timpului, conflictul dintre Austria și Rusia în Balcani a ajuns necontrolabil. Dacă echilibrul puterii ar fi operat în cea mai pură formă a sa, Balcanii ar fi fost împărțiți în sfere de influență rusească și austriacă. Însă opinia publică era deja prea ostilă unei asemenea politici, chiar și în statele cele mai autocratice. Rusia nu putea fi de acord cu sfere de influență care să lase populații slave Austriei, iar Austria nu era de acord cu întărirea a ceea ce ea considera a fi dependențele slave ale Rusiei în Balcani.

Diplomația lui Bismarck, în stilul de guvernare al secolului al XVIII-lea, devenea incompatibilă cu o epocă a opiniei publice de mase. Cele două guverne reprezentative ale Marii Britanii și Franței răspundeau opiniei publice din fiecare țară ca la ceva firesc. În Franța, asta însemna accentuarea presiunii pentru recu-

perarea Alsaciei şi Lorenei. Dar cel mai izbitor exemplu al noului rol vital al opiniei publice a fost Marea Britanie, când Gladstone l-a înfrânt pe Disraeli în 1880 în singura luptă electorală britanică purtată predominant pe chestiuni de politică externă, după care a schimbat politica lui Disraeli în Balcani.

Gladstone, probabil cea mai importantă figură a politicii britanice a secolului al XIX-lea, vedea politica externă în mod foarte asemănător celui în care au văzut-o americanii după Wilson. Judecând politica externă după criterii morale în locul celor geopolitice, el susţinea că aspiraţiile naţionale ale bulgarilor erau de fapt legitime şi că, în calitate de naţiune creştină, Marea Britanie datora Bulgariei sprijin împotriva turcilor musulmani. Turcii trebuiau făcuţi să se comporte corect, argumenta Gladstone, printr-o coaliţie de puteri care să-şi asume apoi responsabilitatea pentru administrarea Bulgariei. Gladstone a avansat acelaşi concept care sub preşedintele Wilson a ajuns să fie cunoscut drept „securitate colectivă": Europa trebuia să acţioneze unit, altfel Marea Britanie nu avea să acţioneze deloc.

> Trebuie făcut, poate fi făcut în siguranţă numai prin acţiunea unită a Puterilor Europei. Puterea voastră este mare; dar, ceea ce este mai presus de orice, esenţial este că mintea şi inima Europei în această chestiune trebuie să fie una. Nu am acum de vorbit decât despre cele şase aşa-numite Mari Puteri; de Rusia, Germania, Austria, Franţa, Anglia şi Italia. Unirea tuturor acestora este nu numai importantă, dar aproape indispensabilă pentru întregul succes şi totala satisfacţie.[33]

În 1880, Gladstone, ofensat de accentul pus de Disraeli pe geopolitică, şi-a lansat aşa-numita Campanie Midlothiană, care a constituit un moment de răscruce, prima campanie itinerantă din istorie şi prima în care chestiunile de politică externă au fost expuse direct înaintea oamenilor. La vârsta sa înaintată, Gladstone s-a transformat în vorbitor în public. Susţinând că moralitatea este unica bază pentru o politică externă solidă, Gladstone insista că decenţa creştină şi respectul pentru drepturile omului ar trebui să fie reperele luminoase ale politicii externe britanice, nu echilibrul puterii şi interesul naţional. Într-una dintre opririle sale, el a declarat:

> Ţineţi minte că sfinţenia vieţii în statele de munte din Afghanistan este în aceeaşi măsură inviolabilă în ochii Celui Atotputernic cum poate fi şi a voastră înşivă. Ţineţi minte că Cel ce v-a unit ca fiinţe umane în aceeaşi carne şi sânge v-a legat prin legea dragostei reciproce... care nu este limitată de hotarele civilizaţiei creştine...[34]

Gladstone a deschis o cale pe care Wilson a urmat-o mai târziu atunci când a pretins că nu poate exista nici o deosebire între moralitatea individuală şi moralitatea statelor. Precum Wilson, o generaţie mai târziu, el credea că detectase o tendinţă globală înspre schimbarea paşnică vegheată de opinia publică mondială:

> Cert este că o nouă lege a naţiunilor pune treptat stăpânire pe minţi şi, devenind practică predominantă, pe întreaga lume; o lege care recunoaşte independenţa, care se încruntă la vederea agresiunii, care favorizează reglementarea paşnică, nu sângeroasă, a disputelor, care vizează schimbările permanente, nu vremelnice; mai presus de orice, care recunoaşte ca instanţă de supremă autoritate judecata generală a omenirii civilizate.[35]

Fiecare cuvânt din acest paragraf ar fi putut fi rostit de Wilson, iar ceea ce implica el era cu siguranță ceva foarte asemănător Ligii Națiunilor, a lui Wilson. Pentru a marca o distincție între politica sa și cea a lui Disraeli din 1879, Gladstone a accentuat că, în loc de a practica un echilibru al puterii, el avea să facă eforturi pentru a „păstra Puterile Europei unite laolaltă. Și de ce? Pentru că menținându-le pe toate unite laolaltă neutralizezi și ții în frâu și fereci scopurile egoiste ale fiecăreia... Acțiunea comună este fatală scopurilor egoiste..."[36] Desigur, incapacitatea de a ține întreaga Europă laolaltă era cauza precisă a sporirii tensiunilor. Nu se întrezărea nici o cauză – cu siguranță nu viitorul Bulgariei – care ar fi putut vindeca ruptura dintre Franța și Germania sau dintre Austria și Rusia.

Nici un prim-ministru britanic înaintea lui Gladstone nu folosise o asemenea retorică. Castlereagh tratase Concertul Europei ca pe un instrument pentru impunerea reglementărilor Congresului de la Viena. Palmerston îl văzuse ca un instrument pentru menținerea echilibrului puterii. Departe de a vedea Concertul Europei ca un element de impunere a *statu quo*-ului, Gladstone i-a atribuit rolul revoluționar de a produce o ordine internațională în întregime nouă. Aceste idei aveau să rămână latente până la apariția lui Wilson în scenă, o generație mai târziu.

Pentru Bismarck, asemenea vederi erau curată anatema. Nu este surprinzător că aceste două figuri titanice se detestau reciproc în mod cordial. Atitudinea lui Bismarck față de Gladstone era similară celei a lui Theodore Roosevelt față de Wilson: el îl considera pe marele victorian parțial o păcăleală, parțial o amenințare. Scriindu-i împăratului german, Cancelarul de fier observa:

> Sarcina noastră ar fi mai ușoară dacă în Anglia acea rasă de mari oameni de stat ai timpurilor de odinioară, care înțelegeau politica europeană, nu s-ar fi stins complet. Cu un politician incapabil precum Gladstone, care nu este decât un mare orator, este imposibil să urmezi o politică în care să te poți bizui pe poziția Angliei.[37]

Părerea lui Gladstone despre adversarul său era mult mai directă, de pildă, când îl numea pe Bismarck „încarnarea răului"[38].

Ideile lui Gladstone despre politica externă au avut aceeași soartă cu cele ale lui Wilson, în sensul că elé i-au incitat pe compatrioții lui mai degrabă la retragerea din politica globală decât la o participare mai activă. La nivelul diplomației de zi cu zi, venirea lui Gladstone la putere în 1880 a însemnat o prea mică schimbare în politica imperială a Marii Britanii în Egipt și la est de Suez. Însă ea a împiedicat într-adevăr Anglia să fie un factor de echilibru în Balcani și în Europa în general.

Cel de-al doilea mandat al lui Gladstone (1880–1885) a avut așadar efectul paradoxal de a înlătura plasa de siguranță de sub Bismarck, cel mai moderat dintre oamenii de stat ai continentului, exact precum retragerea lui Canning din Europa l-a împins pe Metternich înspre țar. Câtă vreme vederile lui Palmerston/Disraeli au dominat politica externă britanică, Marea Britanie a putut servi ca ultimă salvare ori de câte ori Rusia a mers prea departe în Balcani sau în apropierea de Constantinopol. O dată cu Gladstone, această asigurare a luat sfârșit, făcându-l pe Bismarck și mai dependent de triunghiul său tot mai anacronic cu Austria și Rusia.

Curțile Răsăritene – adică bastionul conservatorismului – s-au dovedit într-un fel mai susceptibile la opinia publică naționalistă decât guvernele reprezentative. Structura internă a Germaniei fusese proiectată de Bismarck pentru a-i permite acestuia să-și pună în aplicare principiile diplomației sale de tip echilibru-al-puterii, însă tot avea și o puternică tendință de a invita la demagogie. În ciuda faptului că Reichstagul era ales prin cel mai larg sufragiu din Europa, guvernele germane erau numite de împărat și-i raportau acestuia, nu Reichstagului.

Lipsiți astfel de responsabilitate, membrii Reichstagului aveau toată libertatea de a se complace în cea mai largă retorică. Faptul că bugetul militar era votat pentru perioade de cinci ani ispitea guvernele să creeze crize în anul crucial în care era votat programul de apărare. Dacă ar fi beneficiat de timp suficient, acest aranjament ar fi putut foarte bine să evolueze într-o monarhie constituțională, cu un guvern răspunzător în fața parlamentului. Dar pe parcursul anilor cruciali de formare a noii Germanii, guvernele au fost extrem de susceptibile la propaganda naționalistă și prea înclinate să inventeze pericole externe pentru a-și ralia electoratul.

Politica externă rusească suferea și ea din cauza propagandei îndârjite a panslaviștilor, ale căror teme de bază erau apelul la o politică agresivă în Balcani și o etalare de forțe cu Germania. Un oficial rus i-a explicat ambasadorului austriac în 1879, spre sfârșitul domniei lui Alexandru al II-lea:

> Oamenii sunt aici pur și simplu *speriați* de presa naționalistă... Și-au țintuit de ei înșiși stindardul naționalismului, care îi protejează și le asigură un sprijin solid. De când tendința naționalistă s-a evidențiat atât de proeminent, și mai cu seamă de când a reușit să prevaleze asupra oricăror sfaturi mai bune, în chestiunea pornirii războiului [împotriva Turciei], așa-numitul partid «național»... a devenit o reală putere, mai ales deoarece cuprinde întreaga armată.[39]

Austria, celălalt imperiu multilingv, se afla într-o situație similară.

În aceste circumstanțe, a devenit tot mai dificil pentru Bismarck să-și îndeplinească precarul act de echilibrare. În 1881, noul țar, Alexandru al III-lea, s-a urcat pe tron în Skt. Petersburg lipsit de constrângerea ideologiei conservatoare, ca bunicul său, Nicolae I, sau de cea a afecțiunii personale față de bătrânul împărat german, ca tatăl său, Alexandru al II-lea. Indolent și autocratic, Alexandru al III-lea nu avea încredere în Bismarck, în parte deoarece politica lui Bismarck era prea complicată pentru ca el să o înțeleagă. Într-o împrejurare, el chiar a spus că ori de câte ori vedea vreo referire la Bismarck într-o corespondență, punea o cruce alături de numele acestuia. Suspiciunile țarului erau alimentate de soția sa de origine daneză, care nu-l putea ierta pe Bismarck pentru desprinderea regiunii Schleswig-Holstein de țara sa natală.

Criza bulgară din 1885 a pus cap la cap toate aceste impulsuri. O nouă revoltă a produs Bulgaria Mare, la care Rusia țintise cu atâta pasiune un deceniu mai înainte și de care se temuseră Marea Britanie și Austria. Demonstrând cum poate istoria să înșele cele mai ferme așteptări, noua Bulgarie, departe de a fi dominată de Rusia, a fost unificată sub un prinț german. Curtea de la Skt. Petersburg l-a

învinovățit pe Bismarck pentru ceea ce cancelarul german de fapt ar fi preferat mult mai mult să evite. Curtea rusă s-a înfuriat, iar panslaviștii, care vedeau o conspirație după fiecare colț la vest de Vistula, au împrăștiat zvonul că Bismarck se afla în spatele unui diabolic complot antirusesc. În această atmosferă, Alexandru a refuzat să reînnoiască în 1887 „Alianța celor trei împărați".

Bismarck, însă, nu era pregătit să renunțe la opțiunea sa rusească. El știa că, lăsată în voia ei, Rusia avea să fie purtată mai devreme sau mai târziu spre o alianță cu Franța. Chiar în condițiile anilor 1880, cu Rusia și Marea Britanie aflate permanent pe picior de război, un asemenea curs sporea pericolul rusesc față de Germania fără a diminua adversitatea britanică. Mai mult, Germania avea, încă, o opțiune britanică, mai ales acum, când Gladstone părăsise poziția de prim-ministru. Alexandru, în orice caz, avea dreptate să se îndoiască de faptul că Franța și-ar asuma riscul unui război în Balcani. Cu alte cuvinte, legăturile ruso-germane continuau să reflecte o foarte reală, chiar dacă în scădere, convergență a intereselor naționale și nu doar predilecțiile lui Bismarck – deși, fără abilitatea sa diplomatică, aceste interese comune nu și-ar fi găsit expresie oficială.

Ingenios ca întotdeauna, Bismarck a venit acum cu ultima sa inițiativă majoră, așa-numitul Tratat de Reasigurare (Tratat de neutralitate austro-ruso-german). Germania și Rusia își promiteau una alteia să rămână neutre într-un război cu o a treia țară, cu excepția cazului în care Germania ataca Franța sau Rusia ataca Austria. Teoretic, Rusia și Germania erau acum asigurate împotriva unui război pe două fronturi, dacă rămâneau în defensivă. Totuși, multe depindeau de felul în care era definit agresorul, mai ales de vreme ce mobilizarea era tot mai mult echivalată cu o declarație de război (vezi capitolul 8). Cum această chestiune nu s-a pus niciodată, existau limite evidente pentru Tratatul de Reasigurare, a cărui utilitate era și mai diminuată de insistența țarului de a-l ține secret.

Caracterul secret al tratatului era cea mai clară ilustrare a conflictului dintre cerințele diplomației de cabinet și imperativele unei politici externe din ce în ce mai democratizate. Problemele deveniseră atât de complexe încât în Tratatul de Reasigurare secret existau două niveluri de secrete. Cel de-al doilea nivel era un codicil extrem de confidențial în care Bismarck promitea să nu stea în calea încercării Rusiei de a obține Constantinopolul și de a ajuta la creșterea influenței ruseți în Bulgaria. Nici una dintre asigurări nu ar fi încântat aliatul Germaniei, Austria, pentru a nu mai vorbi de Marea Britanie – deși Bismarck nu ar fi fost deloc supărat dacă Marea Britanie și Rusia s-ar fi încurcat în urzeli cu privire la viitorul Strâmtorilor.

În ciuda complexității sale, Tratatul de Reasigurare menținea legătura indispensabilă dintre Skt. Petersburg și Berlin. Și el asigura Skt. Petersburgul că, deși Germania ar fi apărat integritatea Imperiului austro-ungar, ea nu avea să-i sprijine acestuia extinderea pe socoteala Rusiei. Germania a obținut astfel cel puțin o întârziere a alianței franco-ruseți.

Faptul că Bismarck își pusese complicata politică externă în serviciul constrângerilor și al păstrării păcii a fost arătat de reacția sa la presiunea conducătorilor militari ai Germaniei, care îndemnau la un război preemptiv împotriva Rusiei când „Alianța celor trei împărați" a luat sfârșit, în 1887. Bismarck a

curmat toate aceste speculaţii într-un discurs ţinut înaintea Reichstagului, în care a încercat să atribuie Skt. Petersburgului o reputaţie de menţinut, ca modalitate de descurajare a unei alianţe franco-rusă:

> Pacea cu Rusia nu va fi tulburată din partea noastră; şi eu nu cred că Rusia ne va ataca. De asemenea, nu cred că ruşii caută în jurul lor alianţe pentru a ne ataca împreună cu alţii sau că ar fi înclinaţi să profite de dificultăţile pe care le-am putea noi întâmpina, pe de altă parte, pentru a ne ataca cu uşurinţă.[40]

Totuşi, cu toată dexteritatea şi moderaţia sa, acţiunea de echilibrare întreprinsă de Bismarck era sortită să ia sfârşit curând. Manevrele deveneau prea complicat de susţinut, chiar şi pentru maestru. Alianţele suprapuse, proiectate pentru a asigura constrângeri, au condus în schimb la suspiciuni, în vreme ce importanţa tot mai mare a opiniei publice a redus flexibilitatea fiecăreia dintre ele.

Oricât de abilă era diplomaţia lui Bismarck, necesitatea unui asemenea înalt nivel al manipulării constituia dovada presiunilor pe care o Germanie puternică, unită le exercitase asupra echilibrului european al puterii. Chiar în vreme ce Bismarck se afla la cârmă, imperiul german inspira nelinişte. Într-adevăr, maşinaţiunile lui Bismarck, menite să asigure linişti, au avut peste timp un ciudat efect de destabilizare, în parte fiindcă contemporanii săi au avut o mare dificultate în a le înţelege natura tot mai complicată. Temându-se să nu fie înşelaţi, ei aveau tendinţa să-şi ascundă mizele. Dar acest curs de acţiune a limitat şi flexibilitatea, principalul resort al *Realpolitik* ca substitut pentru conflict.

Cu toate că stilul diplomaţiei lui Bismarck era probabil sortit dispariţiei către sfârşitul perioadei cât acesta a fost cancelar, el nu era nici pe departe de înlocuit printr-o cursă nesăbuită a înarmărilor şi alianţe rigide comparabile mai degrabă cu Războiul rece de mai târziu decât cu un tradiţional echilibru al puterii. Vreme de aproape douăzeci de ani, Bismarck a păstrat pacea şi a destins tensiunile internaţionale cu moderaţia şi flexibilitatea sa. Însă el a plătit preţul măreţiei greşit înţelese, deoarece urmaşii şi pretinşii săi imitatori nu au putut extrage altă lecţie din exemplul său decât proliferarea înarmării şi purtarea unui război care putea conduce la sinuciderea civilizaţiei europene.

Până în 1890, conceptul de echilibru al puterii îşi consumase întregul potenţial. La început, fusese făcut necesar de multitudinea statelor ce apăreau din cenuşa aspiraţiilor medievale la imperiul universal. În secolul al XVIII-lea, corolarul său de *raison d'état* condusese la frecvente războaie, a căror funcţie primordială era prevenirea apariţiei unei puteri dominante şi restabilirea unui imperiu european. Echilibrul puterii menţinuse libertăţile statelor, nu pacea Europei.

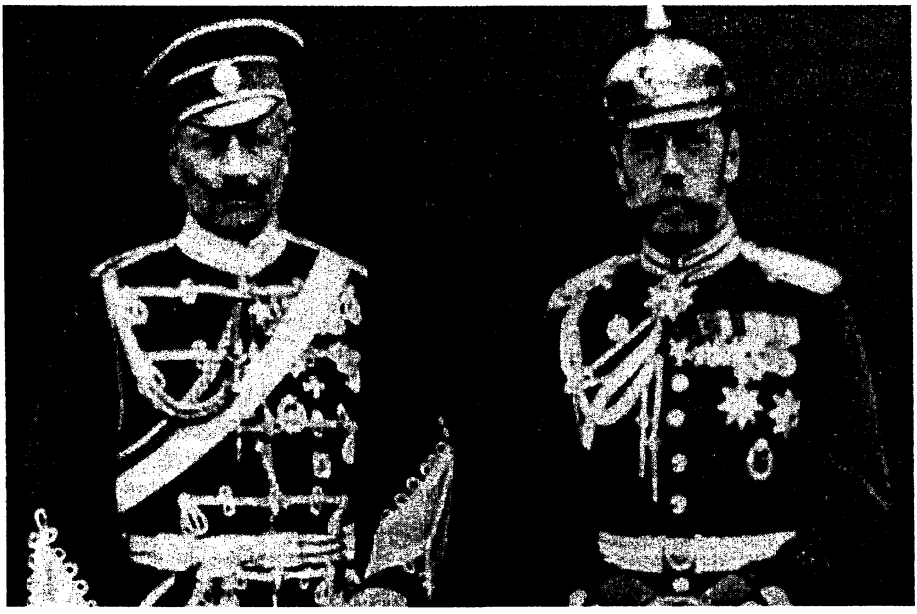

CAPITOLUL 7

O maşinărie a Judecăţii de Apoi politice: diplomaţia europeană înaintea primului război mondial

La finele primului deceniu al secolului XX, Concertul European care asigurase pacea timp de o sută de ani încetase să existe din toate punctele de vedere. Marile Puteri se aruncaseră cu o nesăbuinţă oarbă într-o luptă bipolară, care dusese la consolidarea a două blocuri de putere, anticipând astfel modelul Războiului rece care avea să survină cincizeci de ani mai târziu. Cu toate acestea, a existat o deosebire importantă. În era armamentului nuclear, evitarea războiului era un obiectiv primordial – poate chiar cel mai însemnat – al politicii externe. La începutul secolului XX, războaiele puteau fi declanşate cu o doză de uşurătate. Mai mult decât atât, unii gânditori europeni au susţinut că vărsările periodice de sânge aveau un efect purificator – o ipoteză naivă, care s-a văzut torpilată brutal de primul război mondial.

Timp de decenii întregi, istoricii au încercat să decidă cine a fost răspunzător de izbucnirea primei conflagraţii planetare. Şi totuşi, nici una dintre ţări nu poate

fi declarată unica vinovată pentru acea nebunească aruncare cu capul înainte spre dezastru. Fiecare dintre principalele puteri a avut o contribuţie din punctul de vedere al miopiei şi iresponsabilităţii, iar modul lor de a acţiona a respirat o nonşalanţă ce nu va mai fi posibilă după ce cataclismul pe care l-au provocat se va fi instalat în memoria colectivă a Europei. Probabil că toate aceste puteri uitaseră – dacă nu cumva ignoraseră cu desăvârşire – avertismentul formulat de Pascal în *Pensées*: „Gonim nechibzuit spre prăpastie, după ce am avut grijă să aşezăm în faţa ochilor ceva care să ne împiedice s-o vedem".

Vinovăţiile au fost multe la număr şi diverse. Naţiunile europene au transformat echilibrul de forţe într-o cursă a înarmărilor fără să înţeleagă că tehnologia modernă şi recrutările în masă făcuseră din ideea unui război extins cea mai mare ameninţare nu doar la adresa securităţii lor, ci şi împotriva civilizaţiei europene în general. Deşi toate naţiunile din Europa au contribuit la acest dezastru prin felul cum şi-au formulat politica, Germania şi Rusia au fost cele care, prin însăşi natura lor, au subminat orice tentativă de diminuare a consecinţelor.

Pe durata procesului de unificare a Germaniei preocuparea pentru impactul unui asemenea eveniment asupra echilibrului de forţe fusese neglijabilă. Vreme de două sute de ani Germania fusese victima şi nicidecum instigatoarea războaielor din Europa. În Războiul de 30 de ani, ea suferise pierderi estimate la treizeci la sută din totalul populaţiei, iar majoritatea bătăliilor decisive din cadrul războaielor dinastice ale secolului al XVIII-lea şi din cadrul războaielor napoleoniene s-au dat pe pământ german.

Prin urmare, era inevitabil ca o Germanie unită să-şi propună împiedicarea repetării unor asemenea tragedii. Nu acelaşi lucru se poate spune despre faptul că noul stat german aborda această chestiune în primul rând ca pe una de ordin militar şi nici despre obiceiul diplomaţilor germani de după Bismarck de a face o politică externă agresivă şi menită să timoreze. Dacă Prusia lui Frederic cel Mare fusese cea mai slabă dintre Marile Puteri, la scurt timp după unificare, Germania a devenit cea mai solidă şi din această cauză a ajuns să-şi neliniştească vecinii. Ca să poată participa la Concertul Europei, ea trebuia să manifeste o reţinere specială în domeniul politicii externe.[1] Din păcate, după plecarea lui Bismarck, exact moderaţia a fost însuşirea care le-a lipsit cel mai mult germanilor.

Motivul pentru care oamenii de stat germani au fost obsedaţi de puterea în sine a fost acela că, spre deosebire de alte state naţionale, Germania nu a dispus de un cadru filosofic de integrare. Nici unul dintre idealurile care cizelează ideea unui stat naţional modern în restul Europei nu se regăsise în construcţia lui Bismarck – nici accentul pus de Marea Britanie pe libertăţile tradiţionale, nici apelul la libertate universală formulat de Revoluţia franceză şi nici chiar imperialismul universalist benign al Austriei. La drept vorbind, Germania lui Bismarck nu întruchipa deloc aspiraţiile unui stat naţional, întrucât îi exclusese cu bună ştiinţă pe germanii austrieci. Reich-ul lui Bismarck s-a dovedit a fi un construct imaginar, existând în primul şi-n primul rând ca o Prusie mai mare, al cărei scop principal era să-şi sporească propria putere.

Absenţa rădăcinilor intelectuale a fost una dintre cauzele preponderente ale lipsei de orizont a politicii externe germane. Amintirea faptului că ţara lor fusese

atâta timp principalul câmp de bătălie al Europei inculcase poporului german un profund sentiment de nesiguranță. Deși imperiul lui Bismarck devenise cea mai mare putere de pe continent, conducătorii germani s-au simțit întotdeauna vag amenințați, iar acest lucru a fost evidențiat de obsesia pentru pregătirile militare dublată de o retorică agresivă și belicoasă. Strategii armatei germane s-au gândit în permanență la o luptă dusă simultan împotriva *tuturor* vecinilor. Și chiar modul cum s-au pregătit pentru ce era mai rău a generat transformarea acestui rău ipotetic în realitate. Asta deoarece era limpede că o Germanie suficient de puternică pentru a învinge o coaliție alcătuită din toți vecinii ei era capabilă fără nici un dubiu să-l copleșească pe fiecare dintre ei în parte. La vederea colosului militar cu care se învecinau, țările din jurul Germaniei au făcut corp comun pentru a se apăra reciproc, preschimbând efortul german de dobândire a siguranței într-un agent al propriei insecurități.

O politică înțeleaptă și ponderată ar fi putut duce la amânarea și chiar la înlăturarea pericolului ce se înălța amenințător. Însă urmașii lui Bismarck au abdicat de la linia lui moderată și s-au bizuit din ce în ce mai mult pe forța brută, lucru exprimat de altfel într-una din replicile lor preferate – aceea că Germania își propunea să fie ciocanul și nicidecum nicovala diplomației europene. Era ca și cum Germania ar fi cheltuit atâta energie pentru rafinarea unei națiuni în adevăratul sens al cuvântului, încât pur și simplu nu mai avusese timp să se gândească la scopul pe care trebuia să-l servească statul nou apărut. Germania imperială nu a izbutit niciodată să dezvolte un concept al propriului interes național. Influențați de emoțiile momentului și stingheriți de o extraordinară lipsă de sensibilitate la structura sufletească a celorlalte țări, conducătorii germani de după Bismarck au combinat brutalitatea cu nehotărârea, împingându-și țara întâi în izolare și după aceea în război.

Bismarck făcuse mari eforturi pentru a domoli manifestările autoritariste ale germanilor, folosindu-și complexul sistem de alianțe pentru a-și calma numeroșii parteneri și pentru a împiedica incompatibilitățile lor latente să aprindă scânteia războiului. Urmașii lui nu aveau nici răbdarea și nici subtilitatea necesară unor asemenea manevre complexe. În 1888, când împăratul Wilhelm I a murit, fiul lui, Frederic (al cărui liberalism îl îngrijorase atât de mult pe Bismarck), a apucat să domnească doar nouăzeci și opt de zile înainte de a fi răpus de un cancer în gât. Lui i-a urmat la tron Wilhelm al II-lea, al cărui comportament histrionic i-a făcut pe observatori să aibă sentimentul incomod că stăpânul celei mai puternice națiuni din Europa era nu doar imatur, ci și excentric. Psihologii au pus agresivitatea neînfrânată a lui Wilhelm pe seama unui efort de a compensa faptul că avusese un braț deformat din naștere – o gravă lovitură dată unui membru al familiei regale prusace și tradițiilor ei militare exaltate. În 1890, tânărul și nesăbuitul împărat l-a concediat pe Bismarck, refuzând să conducă în umbra unei figuri atât de dominatoare. Din acel moment, diplomația Kaiserului a devenit centrală pentru pacea Europei. Winston Churchill a surprins esența lui Wilhelm în cunoscutul său stil sardonic:

> Mergea țanțoș de colo până colo, își lua tot felul de poze marțiale și zăngănea o sabie pe care însă n-o scotea niciodată din teacă. Voia doar să se pună în pielea lui

Napoleon şi să fie ca el, dar asta fără să ducă nici o bătălie. Firește că mai puțin de atât nici nu se poate concepe. Dacă eşti vârful unui vulcan, măcar poți să fumegi, în cazul că de altceva nu te simți în stare. Iar el, ce-i drept, a fumegat câte un stâlp de fum ziua şi o limbă de foc noaptea, pentru ochii tuturor celor care s-au uitat la el de departe; încet şi sigur, aceşti observatori tulburați s-au strâns laolaltă şi au stat alături pe aceeaşi baricadă, ca să se apere unii pe alții.

...numai că dedesubtul acestor poze prefăcute se ascundea un om foarte obişnuit, pradă deşertăciunilor, deşi bine intenționat, care trăgea nădejde să poată trece drept un al doilea Frederic cel Mare.[2]

Lucrul pe care şi-l dorea Kaiserul mai mult şi mai mult era recunoaşterea internațională a importanței Germaniei şi – mai presus de orice – a puterii sale. El a încercat să dirijeze ceea ce, împreună cu anturajul său, a numit *Weltpolitik*, sau politică globală, fără a defini vreodată termenul respectiv sau relația dintre el şi interesul național german. Dincolo de sloganuri se întindea un vid intelectual: limbajul arțăgos camufla o găunoşenie interioară, în vreme ce lozincile sforăitoare puneau în umbră timiditatea şi lipsa unui elementar simț al direcției. Lăudăroşenia cuplată cu nehotărârea în acțiune reflectau moştenirea a două secole de provincialism german. Chiar dacă politica Germaniei ar fi fost înțeleaptă şi responsabilă, integrarea acestui colos în cadrul internațional existent s-ar fi dovedit a fi o sarcină ingrată. Însă amestecul exploziv de personalități şi instituții interne au făcut imposibilă o asemenea direcție, ducând în schimb la o politică externă nechibzuită care s-a specializat în atragerea asupra țării a tuturor necazurilor de care ea însăşi s-a temut.

În cei douăzeci de ani de după demiterea lui Bismarck, Germania a reuşit să înfăptuiască o extraordinară răsturnare şi recompunere a alianțelor. În 1898, Franța şi Marea Britanie fuseseră pe punctul de a-şi declara război din cauza Egiptului. Animozitățile dintre Marea Britanie şi Rusia reprezentaseră un factor constant al relațiilor internaționale pe aproape întreaga durată a secolului al XIX-lea. Din când în când, Marea Britanie căutase diverşi aliați împotriva Rusiei, făcând un prim experiment cu Germania înainte de-a se fixa asupra Japoniei. Nimeni nu şi-ar fi închipuit că Marea Britanie, Franța şi Rusia ar fi putut ajunge de aceeaşi parte a baricadei. Cu toate acestea, exact asta s-a întâmplat, sub impactul unei diplomații germane insistente şi amenințătoare.

În pofida complexității manevrelor efectuate, Bismarck nu încercase niciodată să meargă dincolo de tradițiile echilibrului de forțe. E limpede însă că succesorii lui nu au văzut cu ochi buni acest echilibru; pe de altă parte, ei nici nu au părut să înțeleagă că, pe măsură ce-şi măreau forța, încurajau coalițiile şi acumulările de armament în compensare, fapt inerent de altminteri sistemului echilibrului european.

Conducătorilor germani nu le-a convenit reticența altor țări în a se alia cu o națiune care era deja cea mai puternică din Europa şi a cărei forță genera temeri legate de o eventuală hegemonie germană. Din punctul lor de vedere, tactica de intimidare părea cea mai bună metodă de a le releva vecinilor limitele propriilor lor resurse şi – firește – avantajele unor relații de prietenie cu Germania. Această abordare „de sus" a avut exact efectul contrar. Încercând să confere o siguranță

absolută țării lor, conducătorii germani de după Bismarck au amenințat toate celelalte națiuni cu spectrul nesiguranței absolute, declanșând aproape automat formarea coaliților de întâmpinare. Nu există scurtături ca să ajungi la dominație; singura cale de acces este războiul, o lecție pe care liderii provinciali ai Germaniei de după Bismarck au învățat-o abia când era prea târziu pentru evitarea unei catastrofe globale.

Ca o ironie a soartei, pe durata celei mai mari părți din istoria Germaniei imperiale, cea mai serioasă amenințare la adresa păcii a fost considerată Rusia și nu Germania. Mai întâi Palmerston și pe urmă Disraeli au fost convinși că Rusia avea de gând să pătrundă în Egipt și India. În 1913, aceleași temeri printre conducătorii germani cum că urmau să fie călcați în picioare de hoardele rusești ajunseseră atât de mari, încât au contribuit semnificativ la decizia lor de a forța conflagrația fatală care a izbucnit un an mai târziu.

La drept vorbind, existau foarte puține dovezi concrete ale intențiilor Rusiei de a-și clădi un imperiu european. Afirmațiile serviciilor de informații ale armatei germane, potivit cărora Rusia se pregătea de război, erau adevărate, dar în aceeași măsură irelevante. Toate țările incluse în ambele alianțe, amețite de noua tehnologie a căilor ferate și de programele de mobilizare, se angajau constant în preparative militare total disproporționate în raport cu problema aflată în divergență. Dar tocmai pentru că aceste pregătiri febrile nu au putut fi puse în legătură cu nici un obiectiv definibil, ele au fost interpretate ca semne ale unor ambiții vaste, deși nebuloase. Într-un mod devenit tipic, prințul von Bülow, cancelarul Germaniei între 1900 și 1909, a împărtășit părerea lui Frederic cel Mare că „dintre toți vecinii Prusiei, Imperiul Rus este cel mai primejdios atât din punctul de vedere al forței, cât și al poziției geografice."[3]

E adevărat că, de la un capăt la altul, Europa a considerat dimensiunile și insistențele Rusiei drept un factor de rău augur. Toate națiunile continentului încercau să-și sporească forța prin intermediul amenințărilor de inițiere sau în contrapartidă. Însă Rusia părea constrânsă să se extindă într-un ritm numai al ei, contenibil doar prin desfășurarea unor forțe superioare și de obicei prin război. Pe durata unui mare număr de crize, rezolvarea pe cale pașnică a părut efectiv la îndemâna Rusiei și în orice caz preferabilă rezultatelor la care s-a ajuns în ultimă instanță. Cu toate acestea, de fiecare dată Rusia a preferat riscul înfrângerii compromisului, lucru demonstrat de Războiul Crimeii din 1854, de Războaiele balcanice din 1875–1878 și de perioada premergătoare Războiului ruso-japonez din 1904.

Una dintre explicațiile acestor tendințe ar fi aceea că Rusia aparținea în partea Europei și în parte Asiei. În Occident, ea făcea parte din Concertul Europei și participa la stabilirea complicatelor reguli ale echilibrului de forțe. Însă chiar și acolo conducătorii ruși se arătau în general lipsiți de răbdare în fața apelurilor la echilibru și gata să recurgă la război dacă nu li se satisfăceau revendicările – așa cum s-a întâmplat, de pildă, în preludiul la Războiul Crimeii din 1854, în timpul Războaielor balcanice și apoi încă o dată în 1855, când Rusia a fost pe punctul de-a intra în război cu Bulgaria. În Asia Centrală, Rusia a avut de-a face cu principate slabe, cărora principiul echilibrului de forțe nu li se aplica, în timp ce în Siberia –

până când a ajuns să se înfrunte cu Japonia – a reuşit să se extindă în aceeaşi măsură în care o făcuse America, în condiţiile unui continent cvasi-depopulat.

În forumurile europene, Rusia asculta argumentele prezentate în numele echilibrului de forţe, dar nu se călăuzea de fiecare dată după principiile sale. În vreme ce naţiunile europene susţinuseră dintotdeauna că soarta Turciei şi a Balcanilor trebuia stabilită în cadrul Concertului Europei, Rusia căuta invariabil să abordeze problema unilateral şi prin folosirea forţei – în tratatul de la Adrianopol din 1829, tratatul de la Unkiar Skelessi din 1833, conflictul cu Turcia din 1853 şi Războaiele balcanice din 1875–1878 şi din 1885. Rusia se aştepta ca Europa să se uite în altă parte, iar în caz contrar se formaliza şi se simţea ofensată. Problema avea să stea exact la fel după cel de-al doilea război mondial, când aliaţii occidentali au susţinut că soarta Europei de Răsărit privea întregul continent, în timp ce Stalin a insistat asupra faptului că Europa de Răsărit – îndeosebi Polonia – se afla în sfera de influenţă sovietică şi că, prin urmare, viitorul său va fi stabilit fără referire la democraţiile apusene. Aidoma predecesorilor lui ţarişti, Stalin a procedat tot unilateral. Cu toate acestea şi în mod inevitabil, a existat din când în când o coaliţie a forţelor occidentale care a rezistat loviturilor militare ale Rusiei şi a obligat-o să relaxeze controlul deţinut asupra vecinilor. În perioada de după cel de-al doilea război mondial, a fost nevoie de o întreagă generaţie pentru ca modelul istoric să revină în actualitate.

Atunci când se punea în mişcare, Rusia făcea foarte rar dovada că ar avea simţul limitelor sau al măsurii. Când i se opunea rezistenţă, îşi oblojea rănile şi aştepta momentul potrivit ca să se răzbune – împotriva Marii Britanii pe durata celei mai mari părţi din secolul al XIX-lea, împotriva Austriei după Războiul Crimeii, împotriva Germaniei după Congresul de la Berlin şi împotriva Statelor Unite în timpul Războiului rece. Rămâne de văzut cum va reacţiona noua Rusie postsovietică în faţa prăbuşirii imperiului său istoric şi a reţelei de state-satelit după ce va conştientiza şi va asimila pe deplin şocul propriei dezintegrări.

În Asia, misiunea pe care şi-o propusese Rusia a fost şi mai puţin cenzurată de obstacole politice şi geografice. În aproape tot secolul al XVIII-lea şi în cea mai mare parte a celui de-al XIX-lea, ea a descoperit că era singură în Orientul Îndepărtat. Rusia a fost prima putere europeană care a avut de-a face cu Japonia şi care a încheiat un tratat cu China. Această expansiune, dusă la îndeplinire de un număr relativ restrâns de colonişti şi aventurieri militari, nu a produs nici un conflict cu puterile europene. Nici sporadicele ciocniri cu China nu au fost cu adevărat semnificative. În schimbul sprijinului rusesc împotriva triburilor războinice, China a cedat administraţiei ruse mari porţiuni de teritoriu în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, dând naştere unei serii de „tratate inegale" pe care toate guvernele chineze ce s-au succedat le-au denunţat, cele mai vehemente arătându-se regimurile comuniste.

Una din caracteristicile Rusiei era aceea că apetitul pentru teritorii asiatice îi creştea după fiecare nouă achiziţie. În 1903, Serghei Witte, ministrul de finanţe al Rusiei şi unul dintre oamenii de încredere ai ţarului, i-a scris lui Nicolae al II-lea: „Dată fiind uriaşa porţiune de graniţă cu China şi situaţia noastră extraordinar de favorabilă, asimilarea de către Rusia a unei părţi considerabile din Imperiul

chinez e doar o problemă de timp."[4] Ca și în cazul conflictului cu Imperiul otoman, conducătorii ruși au declarat că Orientul Îndepărtat era doar problema Rusiei și că restul lumii nu avea dreptul să intervină. Avansarea Rusiei pe toate fronturile avea loc câteodată și simultan, dar de cele mai multe ori existau niște mișcări de flux și reflux, în funcție de zona de extindere care prezenta cea mai mică doză de risc.

Structura de decizie politică a Rusiei imperiale reflecta cu prisosință natura dualistă a imperiului. Ministerul de Externe al Rusiei era o secție desprinsă din Cancelaria imperială, populată de oficiali independenți, a căror orientare era în esență occidentală.[5] Dat fiind că de multe ori era vorba de germeni din țările baltice, acești oficiali considerau Rusia un stat european a cărui politică s-ar fi cuvenit integrată și pusă în practică în contextul Concertului Europei. Însă rolul celor din Cancelarie a fost contestat de secția asiatică, la fel de independentă și răspunzătoare de politica Rusiei față de Imperiul otoman, Balcani și Orientul Îndepărtat – cu alte cuvinte, față de toate fronturile pe care Rusia avansa efectiv.

Spre deosebire de Cancelarie, secția asiatică nu se considera ca făcând parte din Concertul Europei. Văzând în națiunile europene nimic altceva decât obstacole în calea atingerii scopurilor fixate, secția asiatică a considerat aceste națiuni ca fiind lipsite de importanță și, ori de câte ori a fost posibil, s-a străduit să îndeplinească obiectivele ruseşti prin tratate unilaterale sau prin războaie declanșate fără nici un fel de referire la Europa. Dat fiind că Europa a insistat asupra faptului că disputele legate de Balcani și de Imperiul otoman trebuiau rezolvate de comun acord, apariția a numeroase conflicte nu a putut fi evitată, iar Rusia la rândul ei s-a arătat din ce în ce mai scandalizată fiindcă i se puneau bețe-n roate de către puteri care, din punctul ei de vedere, erau niște intruși.

În parte ofensivă, în parte defensivă, expansiunea rusească s-a dovedit în permanență ambiguă, iar această ambiguitate a generat în Occident dezbateri despre intențiile ei adevărate, care s-au prelungit până în perioada sovietică. Unul dintre motivele acestei veșnice dificultăți în a înțelege scopurile Rusiei a fost faptul că guvernul rus, chiar și în perioada comunistă, a semănat întotdeauna mai degrabă cu o curte autocratică de secol al XVIII-lea decât cu o superputere a secolului XX. Nici Rusia imperială și nici cea comunistă nu au produs vreodată un mare ministru de externe. Ca și Nesselrode, Gorceakov, Giers, Lamsdorff și chiar Gromîko, toți miniștrii ei de externe au fost oameni instruiți și capabili, dar lipsiți de autoritatea necesară pentru elaborarea unei politici pe termen lung. Cu alte cuvinte, erau slugile unui autocrat nestatornic și ușor de pus pe o pistă falsă, pentru ale cărui favoruri trebuiau să se lupte în mijlocul unei sumedenii de probleme capitale de ordin intern. Rusia imperială n-a avut un Bismarck, un Salisbury sau un Roosevelt – cu alte cuvinte, i-a lipsit un ministru pe deplin stăpân pe situație, care să aibă puteri executive asupra tuturor aspectelor politicii externe.

Chiar și în cazurile când țarul stăpânitor era o personalitate dominatoare, sistemul autocratic al elaborării politicii ruseşti a inhibat evoluția unei linii coerente de politică externă. O dată ce țarul a descoperit un ministru de externe cu care își dădea seama că are o relație bună, el a avut tendința să și-l anexeze ca

- un fel de zestre personală, aşa cum au stat lucrurile cu Nesselrode, Gorceakov şi Giers. Împreună, cei trei miniştri de externe s-au aflat în funcţie cea mai mare parte a secolului al XIX-lea. Chiar şi atunci când au ajuns la o cârstă extrem de înaintată, ei s-au dovedit nepreţuiţi pentru diverşi oameni de stat din afara hotarelor ţării, care i-au considerat singurele personalităţi care aveau ce să caute la Skt. Petersburg, dat fiind că erau oficialităţile ce puteau ajunge direct la ţar. Protocolul interzicea practic tuturor celorlalţi solicitarea unei întrevederi cu ţarul.

Parcă pentru a complica şi mai mult luarea de decizii, puterea executivă a ţarului intra adeseori în conflict cu noţiunile aristocratice pe care le avea acesta în legătură cu stilul de viaţă princiar. De exemplu, imediat după semnarea Tratatului de Reasigurare – o perioadă-cheie în afacerile externe ale Rusiei – Alexandru al III-lea a plecat din Skt. Petersburg patru luni la rând, din iulie până în octombrie 1887, ca să facă yachting, să deprindă diverse manevre ale acestui sport şi să-şi viziteze rudele prin alianţă. În condiţiile în care singurul factor de decizie veritabil nu putea fi contactat, politica externă a Rusiei a oscilat îngrozitor. Pe de altă parte, nu numai că de multe ori deciziile politice ale ţarului erau luate sub impulsul unor emoţii de moment, dar în plus erau influenţate într-o mare măsură de agitaţia naţionalistă pe care o orchestra armata. Aventurierii militari de tipul generalului Kaufmann din Asia Centrală nu acordau nici o atenţie miniştrilor de externe. Probabil că Gorceakov spunea adevărul când povestea cât de puţin ştia despre Asia Centrală, în cadrul discuţiilor cu ambasadorii englezi descrise în capitolul precedent.

Sub Nicolae al II-lea, care a domnit între 1894 şi 1917, Rusia a fost obligată să plătească preţul cuvenit pentru instituţiile sale arbitrare. Mai întâi, Nicolae şi-a târât ţara într-un război dezastruos cu Japonia, lăsând-o apoi să devină prizoniera unui sistem de alianţe care făcea ca războiul cu Germania să fie practic inevitabil. Câtă vreme energiile Rusiei fuseseră canalizate în scopuri expansioniste şi consumate în conflictele cu alte ţări, structura ei socială şi politică fusese fărâmiţată. Înfrângerea din războiul cu Japonia din 1905 ar fi trebuit să funcţioneze cu un avertisment că ţara intrase în criză de timp pentru acea consolidare interioară pe care o susţinuse marele ei reformator Piotr Stolîpin. Lucrul de care avea nevoie Rusia era un răgaz; în schimb, s-a ales cu o nouă expediţie în afara graniţelor. Contracarată şi ţinută la respect în Asia, ea s-a întors la vechiul vis al panslavismului şi s-a îndreptat spre Constantinopol, numai că de data asta lucrurile au scăpat de sub control.

Ironia soartei a făcut ca, după o anumită perioadă, expansionismul să nu mai sporească forţa Rusiei, ci chiar să-i provoace declinul. În 1849, Rusia era considerată aproape unanim drept cea mai puternică naţiune din Europa. Şaptezeci de ani mai târziu, sistemul ei dinastic s-a prăbuşit, iar ţara a dispărut temporar din rândul Marilor Puteri. Între 1848 şi 1914, Rusia a fost implicată în peste o jumătate de duzină de războaie (fără a le pune la socoteală pe cele coloniale), depăşind clar prestaţia celorlalte puteri. În toate aceste conflicte, cu excepţia intervenţiei din Ungaria din 1849, costurile financiare şi politice pe care le-a suportat Rusia au depăşit cu mult posibilele câştiguri. Deşi fiecare dintre aceste

conflicte a produs o firească măcinare, Rusia a continuat să identifice statutul de mare putere cu expansiunea teritorială; ea a râvnit în continuare la noi teritorii, cu toate că nu avea nevoie de ele şi nici nu era capabilă să le înglobeze. Sfetnicul apropiat al ţarului Nicolae al II-lea, Serghei Witte, i-a promis că „de pe malurile Pacificului şi de pe înălţimile Himalayei Rusia va domina nu doar afacerile din Asia, ci şi pe cele din Europa"[6]. În plină eră a industriei, dezvoltarea socială, economică şi politică ar fi fost de mult mai mare folos unei beneficiare a statutului de mare putere decât statutul de satelit al Bulgariei sau protectoratul asupra Coreii.

Câţiva conducători ruşi, printre care şi Gorceakov, au fost suficient de inteligenţi ca să-şi dea seama că, pentru Rusia, „extinderea teritorială era extindere a slăbiciunilor"[7], însă vederile lor nu au izbutit niciodată să tempereze mania rusească de a anexa noi teritorii. În fond, imperiul comunist s-a destrămat exact din aceleaşi motive ca şi cel al ţarilor. Uniunea Sovietică ar fi avut o soartă incomparabil mai bună dacă s-ar fi menţinut între graniţele de după cel de-al doilea război mondial şi ar fi întreţinut cu acea salbă de state ce a ajuns să fie cunoscută drept orbita sateliţilor relaţii comparabile cu cele stabilite cu Finlanda.

Atunci când doi coloşi – o Germanie impetuoasă şi puternică şi o Rusie imensă şi lipsită de măsură – ajung să se confrunte în centrul unui continent, probabilitatea unui conflict este ridicată, deşi Germania n-ar avea nimic de câştigat de pe urma unui război cu Rusia, iar Rusia ar avea numai de pierdut în cazul unei confruntări armate cu Germania. Prin urmare, pacea Europei depindea de acea ţară care jucase rolul echilibristului cu atâta dibăcie şi moderaţie pe întreaga durată a secolului al XIX-lea.

În 1890, termenul „splendida izolare" continua să caracterizeze fidel politica externă britanică. Supuşii Coroanei se refereau cu mândrie la ţara lor ca fiind „volantul de echilibru" al Europei şi având o greutate menită să descurajeze toate tentativele de hegemonie ale coaliţiilor compuse din puterile continentale. Încâlcelile din sânul acestor alianţe repugnau de obicei aproape la fel de mult oamenilor de stat britanici ca şi izolaţioniştilor americani. Şi totuşi, cu doar douăzeci şi cinci de ani mai târziu, englezii mureau cu sutele de mii pe câmpiile mlăştinoase ale Flandrei, luptând alături de francezi împotriva inamicului german.

O schimbare efectiv remarcabilă a survenit în politica externă engleză între 1890 şi 1914. O nouă probă de ironie – deloc neglijabilă – ar fi aceea că omul care a pilotat Marea Britanie prin prima fază a acestei tranziţii a reprezentat tot ce putea fi mai tradiţionalist în legătură cu Marea Britanie şi politica externă. Asta fiindcă marchizul de Salisbury era ultimul apărător al bastionului conservator. El era moştenitorul vechii familii Cecil, ai cărei strămoşi fuseseră miniştri sau sfetnici de taină ai monarhilor englezi începând chiar cu regina Elisabeta I. Regele Eduard al VII-lea, care a domnit între 1901 şi 1910 şi a provenit tot dintr-o familie de vază, comparată în repetate rânduri cu familia Cecil, s-a plâns din când în când de tonul condescendent pe care i se adresa Salisbury.

Ascensiunea politică a lui Salisbury a fost nu doar lipsită de eforturi, ci chiar rodul predestinării. După ce a studiat la Christ Church, Oxford, tânărul Salisbury a călătorit pe întreg cuprinsul Imperiului, şi-a îmbunătăţit franceza şi s-a întâlnit

cu mai mulţi şefi de stat. La patruzeci şi opt de ani, după ce a funcţionat ca secretar de stat pentru India, a devenit ministrul de externe al lui Disraeli şi a jucat un rol important în cadrul Congresului de la Berlin, unde a susţinut în proporţie covârşitoare negocierile detaliate ce au avut loc zile în şir. După moartea lui Disraeli, Salisbury a preluat conducerea Partidului Conservator şi, cu excepţia ultimei guvernări a lui Gladstone din 1892–1894, a fost figura dominată a politicii britanice din perioada ultimilor cincisprezece an ai secolului al XIX-lea.

În anumite privinţe, poziţia lui Salisbury a semănat destul de mult cu cea a preşedintelui George Bush, cu toate că mandatul lui în cea mai înaltă demnitate a ţării a fost mai lung. Amândoi ţineau sub control o lume care involuase în perioada ajungerii lor la putere, chiar dacă nici unul dintre ei nu şi-a dat seama pe moment de acest lucru. Amândoi au avut un impact considerabil datorită faptului că au ştiut cum să manevreze moştenirea ce le fusese lăsată. Vederile lui Bush despre lume au fost modelate de Războiul rece, pe durata căruia ajunsese în vârf şi la al cărui sfârşit a fost obligat să vegheze în timp ce se afla pe cea mai înaltă treaptă a carierei; experienţele formative ale lui Salisbury avuseseră loc în epoca Palmerston, în condiţiile unei puteri britanice fără precedent peste hotare şi ale unei irezolvabile rivalităţi dintre Anglia şi Rusia, deşi pe vremea mandatului său amândouă apuneau vizibil.

Guvernarea Salisbury a trebuit să facă faţă declinului pe care îl înregistra poziţia Marii Britanii. Uriaşa ei putere economică era acum comparabilă cu a Germaniei; pe de altă parte, Rusia şi Franţa îşi extinseseră eforturile imperialiste şi începuseră să arunce mănuşa Imperiului britanic aproape pretutindeni în lume. Chiar dacă Marea Britanie continua să fie cea mai mare putere a continentului, dominaţia exercitată la mijlocul secolului al XIX-lea începuse să se destrame. La fel cum Bush s-a adaptat abil lucrurilor pe care nu le prevăzuse, şi conducătorii Marii Britanii au recunoscut în preajma anului 1890 necesitatea de a pune în relaţie politica tradiţională cu realităţile surpriză.

Supraponderal şi având o înfăţişare nu tocmai atrăgătoare, lordul Salisbury întruchipa acceptarea de către Marea Britanie mai degrabă a *statu quo*-ului decât a transformării. În calitate de autor al formulei „splendida izolare", el promitea (cel puţin aparent) să continue politica tradiţională a Marii Britanii de menţinere a unei dominaţii ferme asupra celorlalte puteri imperialiste şi să implice ţara în alianţe continentale doar atunci când era nevoie şi ca soluţie de ultimă instanţă, pentru a împiedica un agresor să modifice echilibrul de forţe. Pentru Salisbury, aşezarea insulară a Marii Britanii sugera că poziţia ideală era activitatea susţinută pe mările şi oceanele lumii şi neimplicarea în obişnuitele alianţe de pe continent. „Suntem o naţie de peşti", a declarat el fără echivoc cu o anumită ocazie.

În cele din urmă, Salisbury s-a văzut nevoit să admită că imperiul supraextins al Marii Britanii începea să cedeze sub presiunea Rusiei în Orientul Îndepărtat şi în cel Apropiat, precum şi sub presiunea Franţei în Africa. Până şi Germania se aliniase la startul întrecerii coloniale. Deşi Franţa, Germania şi Rusia se aflau adeseori în conflict una cu cealaltă pe continent, în afara Europei şi pe mările lumii se înfruntau de fiecare dată cu Marea Britanie. Iar asta fiindcă Marea Britanie nu numai că poseda India, Canada şi o mare parte din Africa, dar insista

să controleze diverse teritorii întinse pe care, din motive strategice, nu voia să le vadă căzând în mâinile unei alte puteri, chiar dacă nu-şi propunea să exercite un control direct asupra lor. Salisbury a etichetat această pretenție drept „un fel de marcare a teritoriului, astfel încât, în eventualitatea unui conflict, Anglia să știe că el nu va intra în posesia altei puteri."[8] Aceste zone includeau Golful Persic, China, Turcia şi Marocul. În timpul anilor 1890, Marea Britanie s-a simțit încolțită şi slăbită de nesfârşitele ciocniri cu Rusia în Afghanistan, în jurul Strâmtorilor şi în nordul Chinei, precum şi de cele cu Franța din Egipt şi Maroc.

Prin intermediul Acordurilor mediteraneene din 1887, Marea Britanie s-a asociat indirect cu Tripla Alianță compusă din Germania, Austro-Ungaria şi Italia, în speranța că Italia şi Austria vor putea să-i vină în ajutor în ostilitățile desfăşurate cu Franța în nordul Africii şi cu Rusia în Balcani. Cu toate acestea, Acordurile mediteraneene s-au dovedit a fi doar o măsură temporară.

Noul imperiu german, rămas fără principalul său strateg, n-a ştiut cum să profite de ocazie. Realitățile geopolitice scoteau treptat Marea Britanie din splendida izolare în care se repliase, chiar dacă numeroşi tradiționalişti şi-au frânt mâinile deznădăjduiți. Prima mişcare în direcția unei mai mari implicări în problemele continentului a avut loc în numele unor relații mai calde cu Germania imperială. Convinşi că Rusia şi Marea Britanie aveau o nevoie disperată de Germania, politicienii germani au crezut că pot încheia un târg ultraavantajos cu ambele în acelaşi timp, fără să specifice esența acestui târg şi fără să le treacă prin cap că nu făceau altceva decât să determine Rusia şi Marea Britanie să facă corp comun. Ori de câte ori li se dădea peste nas în aceste uverturi în care cuvântul de ordine era „totul sau nimic", conducătorii germani se retrăgeau într-o liniște mohorâtă şi ofensată, care se schimba în scurt timp în agresivitate. Această abordare contrasta flagrant cu cea a Franței, care optase pentru progresul lent, pe principiul paşilor mărunți, aşteptând douăzeci de ani, respectiv cincisprezece, până când Rusia şi Marea Britanie îi propuseseră încheierea unui acord. În ciuda vociferărilor Germaniei de după Bismarck, politica ei externă era de un amatorism copleşitor, de o miopie indiscutabilă şi chiar de o timiditate evidentă ori de câte ori era pusă față în față cu ceea ce ea însăşi generase.

Prima mişcare diplomatică a lui Wilhelm al II-lea din cadrul a ceea ce avea să se dovedească a fi un traseu predestinat a avut loc în 1890, la scurt timp după ce-l concediase pe Bismarck, când a respins propunerea țarului de renegociere a Tratatului de Reasigurare pentru încă trei ani. Respingând oferta Rusiei chiar la începutul domniei, Kaiserul şi consilierii lui au rupt poate cel mai important fir din țesătura de alianțe suprapuse pe care o urzise Bismarck. Refuzul germanilor a fost motivat de trei considerente: în rimul rând, voiau ca politica lor să fie „cât mai simplă şi mai transparentă cu putință" (noul cancelar, Caprivi, a mărturisit la un moment dat că pur şi simplu nu dispunea de abilitatea lui Bismarck de a jongla cu opt mingi în acelaşi timp); în al doilea rând, doreau să asigure din nou Austria de faptul că alianța cu ea constituia prioritatea numărul unu; în al treilea şi ultimul rând, au considerat Tratatul de Reasigurare drept un obstacol în calea opțiunii lor de a forma o alianță cu Marea Britanie.

Fiecare dintre aceste considerente a denotat o lipsă de perspicacitate geopolitică prin care Germania lui Wilhelm al II-lea s-a izolat treptat de toată lumea. Complexitatea era o trăsătură inerentă geografiei *şi* istoriei Germaniei, motiv pentru care nu putea fi vorba de o politică „simplă" care să-i rezolve multitudinea de probleme. Tocmai ambiguitatea stârnită de existenţa simultană a unui tratat cu Rusia şi a unei alianţe cu Austria îi dăduseră lui Bismarck posibilitatea să practice timp de douăzeci de ani o echilibristică între temerile austriece şi ambiţiile ruseşti, fără a fi nevoit să rupă relaţiile cu vreuna dintre ele sau să escaladeze criza endemică din Balcani. Încheierea Tratatului de Reasigurare a avut consecinţe diametral opuse: limitarea opţiunilor Germaniei a însemnat de fapt încurajarea aventurismului austriac. Nikolai de Giers, ministrul de externe al Rusiei, a înţeles imediat acest lucru, scriind undeva: „Prin dizolvarea tratatului nostru [Tratatul de Reasigurare], Viena a fost eliberată de sub controlul înţelept, bine intenţionat şi totodată ferm al prinţului Bismarck."[9]

Pe lângă că a dus la pierderea controlului exercitat de Germania asupra Austriei, abandonarea Tratatului de Reasigurare a însemnat în primul rând creşterea neliniştilor Rusiei. Încrederea Germaniei în Austria a fost interpretată la Skt. Petersburg drept o nouă predispoziţie pentru sprijinirea Austriei în Balcani. O dată ce Germania se instalase ca un obstacol în calea năzuinţelor ruseşti într-o regiune care nu reprezentase niciodată un interes german vital, era limpede că şi Rusia va căuta imediat un element de contrapondere pe care Franţa i l-a oferit cât ai clipi din ochi.

Tendinţa Rusiei de a se apropia de Franţa a fost întărită de un acord colonial încheiat între germani şi Marea Britanie, care a fost semnat la foarte scurt timp după refuzul Kaiserului de a reînnoi Tratatul de Reasigurare. Marea Britanie primea de la Germania izvoarele Nilului şi porţiuni de teritoriu în Africa de Est, incluzând aici insula Zanzibar. În contrapartidă, Germania se alegea cu o fâşie de teren relativ inconsistentă care lega Africa de Sud-Vest de fluviul Zambezi, aşa-numita Fâşie Caprivi, precum şi Insula Helgoland din Marea Nordului, despre care se presupunea că avea o oarecare valoare strategică prin aceea că păzea ţărmul german de eventualele atacuri pe apă.

Târgul nu a fost rău pentru nici una dintre tabere, deşi aplicarea lui în practică a generat un şir de neînţelegeri. Londra a perceput acordul ca pe o undă verde în rezolvarea problemelor coloniale din Africa, Germania l-a considerat ca pe un preludiu la o viitoare alianţă anglo-germană, iar Rusia, mergând şi mai departe, l-a interpretat drept un prim pas al Angliei în drumul spre Tripla Alianţă. Aşa stând lucrurile, baronul Staal, ambasadorul Rusiei la Berlin, a caracterizat, fără să-şi ascundă îngrijorarea, pactul dintre prietenul istoric al ţării sale, Germania, şi duşmanul ei tradiţional, Marea Britanie, după cum urmează:

> Când eşti unit de numeroase interese şi implicări efective într-un pact de pe glob, e aproape sigur că vei proceda la fel ca aliaţii tăi în toate marile probleme ce pot apărea în lume... Practic, înţelegerea cu Germania a fost parafată. E inevitabil ca ea să fie o reacţie la relaţiile dintre Anglia şi celelalte puteri din Tripla Alianţă.[10]

Coşmarul coaliţiilor din timpul lui Bismarck se dezlănţuise, întrucât sfârşitul Tratatului de Reasigurare netezise drumul pentru o alianţă franco-rusă.

Germania calculase că Franța și Rusia nu vor alcătui nicicând o alianță, pentru că Rusia nu avea nici un interes să lupte pentru Alsacia și Lorena, în timp ce Franța nu avea nici ea vreun interes să lupte pentru slavii din Balcani. Această presupunere s-a dovedit a fi una dintre erorile de gândire strigătoare la cer ale conducerii Germaniei imperiale de după Bismarck. Din clipa în care Germania a trecut irevocabil de partea Austriei, Franța și Rusia au avut de fapt nevoie una de cealaltă, indiferent cât de diferite le-ar fi fost aspirațiile, fiindcă nici una dintre ele nu-și putea îndeplini obiectivele fără o prealabilă înfrângere sau în cel mai rău caz slăbire a Germaniei. Franța era silită să procedeze așa, pentru că Germania nu era dispusă nici în ruptul capului să cedeze Alsacia și Lorena fără război, în timp ce Rusia știa că nu va fi în stare să moștenească părțile slave ale Imperiului austriac fără a învinge Austria – lucru față de care Germania își arătase deja opoziția prin refuzul de a reînoi Tratatul de Reasigurare. Iar Rusia nu avea absolut nici o șansă în fața Germaniei fără sprijinul Franței.

La mai puțin de un an de la refuzul Germaniei de a reînnoi Tratatul de Reasigurare, Franța și Rusia semnaseră deja Antanta Cordială, care prevedea furnizarea de sprijin diplomatic reciproc. Giers, venerabilul ministru de externe rus, a avertizat că acordul nu va rezolva problema fundamentală, respectiv aceea că principalul inamic al Rusiei nu era Germania, ci Marea Britanie. Dorindu-și cu disperare să evadeze din izolarea la care o obligase Bismarck, Franța a acceptat adăugarea în acordul franco-rus a unei clauze prin care se obliga să ofere sprijin diplomatic Rusiei în toate conflictele coloniale cu Marea Britanie.

Conducătorilor francezi această clauză antibritanică li s-a părut o taxă de intrare destul de mică pentru efortul de a stabili ceva ce avea să se transforme într-o coaliție antigermană. Din acel moment, eforturile francezilor se vor canaliza în direcția extinderii acordului franco-rus și a metamorfozării lui într-o alianță militară. Deși naționaliștii ruși se declaraseră în favoarea unui asemenea pact militar care să grăbească dezmembrarea Imperiului austriac, tradiționaliștilor ruși le venea greu să se decidă. Succesorul lui Giers în funcția de ministru de externe, contele Vladimir Lamsdorff, și-a notat în jurnal la începutul lui februarie 1892:

> Ei [francezii] se pregătesc, de asemenea, să ne asedieze cu propuneri pentru un acord referitor la acțiuni militare comune în cazul unui atac din partea unui terț... Dar ce rost are să întrecem măsura? Avem nevoie de pace și liniște ca să ne putem ocupa de ravagiile foametei, de starea nesatisfăcătoare a finanțelor, de stadiul lăsat în suspensie al programului de înarmare, de starea disperată a transporturilor și în cele din urmă de activitățile reînnoite din tabăra nihiliștilor.[11]

În cele din urmă, conducătorii francezi au avut câștig de cauză în fața dubiilor lui Lamsdorff, dacă nu cumva acesta fusese pus la punct chiar de către țar. În 1894 a fost semnată o convenție militară prin care Franța accepta să ajute Rusia dacă aceasta era atacată de Germania sau de Austria sprijinită de Germania. La rândul ei, Rusia va ajuta Franța dacă aceasta va fi atacată de Germania sau de o armată combinată, formată din trupe germane și italiene. Pe câtă vreme Acordul franco-rus din 1891 fusese un instrument diplomatic a cărui rațiune de a fi o reprezentau în egală măsură Marea Britanie și Germania, singurul adevăr prevăzut de această convenție militară era Germania. Actul pe care George Kennan

avea să-l numească „alianţa fatidică" (antanta din 1891 dintre Franţa şi Rusia, urmată de convenţia militară din 1894) a marcat un moment de cumpănă în goana Europei spre război.

Pentru operaţiunea de menţinere a echilibrului de forţe, acesta a fost începutul sfârşitului. Echilibrul de forţe funcţionează optim dacă se menţine cel puţin una dintre următoarele trei condiţii: În primul rând, fiecare naţiune trebuie să se simtă liberă să se alieze cu orice alt stat, în funcţie de conjunctura momentului. În cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea, echilibrul a fost reglat prin grupuri de interese a căror structură s-a schimbat în mod constant, lucru valabil şi pentru perioada lui Bismarck, până în 1890. În al doilea rând, să existe alianţe fixe, dar în acelaşi timp un echilibrist care să aibă grijă ca nici una dintre coaliţii să nu devină predominantă – situaţia de după Tratatul franco-rus, când Marea Britanie a continuat să joace rolul echilibristului şi a fost de fapt „peţită" de ambele tabere. În al treilea rând, să existe alianţe rigide chiar şi fără un echilibrist, dar în acest caz coeziunea alianţelor să fie relativ scăzută. În aşa fel încât, indiferent de problema aflată în divergenţă, să se poată recurge fie la compromisuri, fie la schimbări ale grupurilor de interese.

Când nici una dintre aceste condiţii nu este evidentă, diplomaţia devine rigidă. În atari situaţii începe un joc reducţionist în care fiecare câştig al uneia dintre tabere este perceput ca o pierdere pentru cealaltă. Cursa înarmărilor şi tensiunile din ce în ce mai mari devin de neevitat. Aşa au stat lucrurile atât în timpul Războiului rece, cât şi – tacit – în Europa după ce Marea Britanie s-a alăturat alianţei franco-ruse şi a format astfel Tripla Antantă, care a început să funcţioneze în 1908.

Spre deosebire de perioada Războiului rece, ordinea internaţională de după 1891 nu a încremenit după o singură lovitură. A fost nevoie de cincisprezece ani înainte ca toate cele trei elemente dè flexibilitate să fie distruse unul după altul. După formarea Triplei Antante, echilibrul de forţe a încetat să existe. Probele de forţă au devenit din excepţie regulă. Diplomaţia ca artă a compromisului şi-a dat obştescul sfârşit. Izbucnirea unei crize care să facă lucrurile să scape total de sub control era doar o problemă de timp.

Dar în 1891, pe când Franţa şi Rusia făceau corp comun împotriva ei, Germania continua să spere în realizarea unei alianţe de răspuns cu Marea Britanie, la care Wilhelm al II-lea râvnea, dar pe care n-o putea desăvârşi din cauza propriei impulsivităţi. Acordul colonial din 1890 nu a dus la alianţa de care se temuse ambasadorul rus. Faptul că această alianţă nu fusese încheiată se datora în parte politicii interne a Marii Britanii. Când bătrânul Gladstone a revenit pentru ultima oară în funcţie în 1892, el a dat o lovitură eului uşor inflamabil al Kaiserului, respingând orice tip de asociere cu Germania autocratică sau cu Austria.

Şi totuşi, principalul motiv pentru eşecul celor câteva tentative de încheiere a unei alianţe anglo-germane a fost modul constant eronat în care înţelegea conducerea Germaniei politica externă tradiţională a britanicilor şi adevăratele cerinţe ale propriei sale securităţi. Timp de un secol şi jumătate Marea Britanie refuzase să se implice într-o alianţă militară deschisă. Ea era dispusă la doar două tipuri de participare: acorduri militare limitate, care să răspundă unor pericole definibile şi

bine precizate, sau aranjamente de genul antantelor pentru cooperarea diplomatică pe marginea acelor probleme în care avea interese paralele cu cele ale unei alte țări. Într-un fel, modul cum defineau englezii antanta era, firește, tautologic: Marea Britanie coopera atunci când era dispusă să coopereze. Însă antantele aveau și efectul de a crea legături morale și psihologice, precum și prezumția – dacă nu cumva chiar obligația contractuală – acțiunii comune în caz de criză. În ultimul rând, un asemenea acord ar fi fost de natură să mențină Marea Britanie la distanță de Franța și Rusia sau cel puțin să complice apropierea dintre ele.

Germania a refuzat această procedură neprotocolară. Wilhelm al II-lea a insistat în favoarea a ceea ce el numea o alianță de tip continental. „Dacă Anglia vrea aliați sau ajutoare", a declarat el în 1895, „trebuie să-și abandoneze politica neutră, de neimplicare, și să furnizeze garanții sau tratate de tip continental."[12] Dar oare la ce se gândea Kaiserul când se referea la garanție de tip continental? După aproape un secol de splendidă izolare, era limpede că Marea Britanie nu era pregătită să accepte implicarea continentală permanentă de la care se eschivase atât de consecvent vreme de o sută cincizeci de ani, mai cu seamă în interesul Germaniei, care se transforma rapid în cea mai puternică țară din Europa.

Elementul care a făcut ca acest apel hotărât al Germaniei la o garantare oficială să fie contraproductiv a fost faptul că Germania nu avea efectiv nevoie de ea, dat fiind că era destul de puternică pentru a învinge orice adversar sau combinație de adversari de pe continent, atâta timp cât nu li se alătura și Marea Britanie. Ceea ce ar fi trebuit să solicite Germania Marii Britanii nu era o alianță, ci o neutralitate binevoitoare în eventualitatea unui război continental – iar pentru asta ar fi fost suficient un aranjament de tip antantă. Cerând un lucru de care nu avea nevoie și oferindu-i Marii Britanii ceva ce aceasta nu-și dorea (angajamente vagi de apărare a Imperiului britanic), Germania i-a inculcat Angliei bănuiala că adevărata ei intenție era dominația mondială.

Nerăbdarea germanilor n-a făcut decât să crească rezervele englezilor, care au început să aibă dubii serioase în legătură cu modul de a gândi al peținorilor. „Nu-mi face plăcere să nesocotesc evidenta nerăbdare a prietenilor mei germani", scria Salisbury. „Dar la ora asta nu e foarte înțelept să te călăuzești după sfaturile lor. Eminența lor cenușie a dispărut. Sigur că e mult mai ușor și mai plăcut să ai de-a face cu ei, dar nu se poate să nu-ți lipsească extraordinara pătrundere a bătrânului (Bismarck)."[13]

În timp ce conducerea germană vâna cu impetuozitate alianțe, opinia publică din țară începuse să ceară o politică externă din ce în ce mai bine axată pe afirmarea Germaniei pe continent. Social-democrații au fost singurii care au rezistat o perioadă de timp, deși în cele din urmă au cedat și ei în fața opiniei publice și au sprijinit declarația de război a Germaniei din 1914. Clasa conducătoare germană nu avea nici un fel de experiență legată de diplomația europeană și cu atât mai puțin de acea *Weltpolitik* pe care o clamau atât de zgomtos. Iuncherii, care ajutaseră Prusia să domine Germania, vor suporta povara oprobriului după cele două războaie mondiale, îndeosebi în Statele Unite. La drept vorbind, ei alcătuiau stratul social cel mai puțin vinovat de amestecul în afacerile externe, fiind calați în esență pe politica de pe continent și nemanifestând vreun interes în

evenimentele ce depăşeau cadrul Europei. S-ar putea spune mai degrabă că nucleul agitaţiei naţionaliste s-a format din rândul noilor clase de mari industriaşi şi de meşteşugari, însă fără a putea fi ponderat în cadrul sistemului politic de acel tip de amortizor parlamentar care apăruse în Franţa şi Marea Britanie cu câteva secole în urmă. În democraţiile occidentale, curentele naţionaliste puternice erau canalizate prin instituţiile parlamentare; în Germania ele trebuiau să-şi găsească expresia în grupurile de presiune extraparlamentare.

Indiferent cât ar fi fost de autocratică Germania, liderii ei erau extrem de sensibili la votul opiniei publice şi influenţaţi masiv de grupurile naţionaliste de presiune. Aceste grupuri percepeau diplomaţia şi sfera relaţiilor internaţionale ca pe nişte întreceri sportive şi insistau întotdeauna pe lângă conducere să adopte o linie mai dură, să obţină mai multe teritorii, să înfiinţeze noi colonii, să aibă o armată mai puternică sau o flotă mai numeroasă. Pentru ele jocul diplomatic obişnuit sau o cât de voalată aluzie la o concesie diplomatică din partea Germaniei echivala cu o umilinţă scandaloasă. Kurt Reitzler, secretatul politic al cancelarului german Theobald von Betmann-Hollweg, care se afla în funcţie în momentul declarării războiului, a remarcat pe bună dreptate: „În vremea noastră ameninţarea războiului se află... în politica internă a acelor ţări în care un guvern slab se confruntă cu o mişcare naţionalistă puternică."[14]

Climatul politic şi emoţional a produs o gafă diplomatică de proporţii a germanilor – aşa-numita Telegramă Krüger – prin care împăratul îşi submina opţiunea pentru o alianţă cu britanicii cel puţin pentru tot restul secolului. În 1895, un oarecare colonel Jameson, susţinut de interesele coloniale engleze şi în mod special de Cecil Rhodes, a întreprins un raid în statele independente ale burilor din Transvaalul sud-african. Raidul s-a soldat cu un eşec deplin şi a reprezentat un uriaş motiv de stânjeneală pentru guvernul Salisbury, care a susţinut că nu a fost implicat direct sub nici o formă. Presa naţionalistă din Germania a jubilat, cerând o umilire şi mai mare a britanicilor.

Friedrich von Holstein, consilier principal şi eminenţa cenuşie a Ministerului de Externe, a văzut în acest raid dezastruos un prilej de a le explica englezilor care ar fi avantajele unei Germanii prietene, arătându-le cât de greu le-ar fi dacă ar avea-o adversar. În ce-l priveşte, nici Kaiserul nu a putut rezista tentaţiei de a face probă de forţă. La scurt timp după prima zi a anului 1896, el i-a trimis un mesaj preşedintelui Paul Krüger din Transvaal, felicitându-l pentru modul cum respinsese „atacurile din exterior". Era o palmă pe obrazul Marii Britanii şi totodată o conturare a spectrului unui protectorat german în plin centrul acelei regiuni pe care englezii o considerau principala lor sferă de interes. În realitate, Telegrama Krüger nu a reprezentat nici aspiraţiile colonialiste ale Germaniei şi nici politica ei externă, fiind excusiv un artificiu de ochii lumii, care însă şi-a atins scopul: „Nimic din ceea ce-a făcut guvernul în ultimii ani", scria ziarul liberal *Allgemeine Zeitung* pe data de 5 ianuarie, „nu a oferit o satisfacţie atât de deplină... A fost ceva scris din sufletul poporului german."[15]

Miopia şi lipsa de simţ politic pe care le-a manifestat Germania au făcut bolovanul să se rostogolească la vale. Kaiserul şi anturajul său au conchis că, din moment ce încercările de a face curte Marii Britanii n-au dus la formarea unei

alianțe, englezii s-ar fi putut lăsa mai ușor convinși dacă germanii le-ar fi arătat care era prețul pentru ofensarea lor. Din păcate, pentru Germania, o asemenea abordare contrazicea flagrant istoria, care nu oferea nici un exemplu de tentativă reușită de timorare a englezilor.

Ceea ce a început ca o formă de hărțuială pentru a se demonstra cât de valoroasă era prietenia Germaniei s-a transformat treptat într-o provocare strategică autentică. Nici o altă chestiune nu ar fi avut șanse mai mari de a face din Marea Britanie un adversar implacabil decât amenințarea supremației sale pe mare. Ei bine, exact asta a fost intenția Germaniei, care aparent nu și-a dat seama că se lansa într-o operațiune unde nu mai exista loc de întors. Începând cu mijlocul anilor 1890, presiunile interne în favoarea clădirii unei flote germane puternice au început să crească, fiind dirijate de așa-numiții „navaliști", unul dintre grupurile de presiune din ce în ce mai numeroase, compus din industriași și ofițeri de marină deopotrivă. Dat fiind că au manifestat un interes legitim față de tensiunile constatate în relațiile cu Marea Britanie pentru a justifica fondurile alocate construcției de nave, ei au privit Telegrama Krüger ca pe un dar ceresc, așa cum s-a întâmplat de fapt cu tot ceea ce ar fi putut duce la un conflict cu Marea Britanie în locuri îndepărtate ale globului, indiferent că era vorba de statutul pe care-l avea Samoa, de granițele Sudanului sau de viitorul coloniilor portugheze.

Așa s-a format un cerc vicios care a culminat în confruntarea directă. În schimbul privilegiului de a construi o flotă care, în războiul mondial ce avea să izbucnească, va avea o singură întâlnire – și aceea neconcludentă – cu flota britanică în bătălia din Iutlanda, Germania a reușit să-și adauge și Marea Britanie pe o listă a inamicilor care era din ce în ce mai lungă. Fiindcă era lesne de înțeles că Anglia avea să riposteze în momentul când o țară continentală care dispunea deja de cea mai puternică armată din Europa începea să vizeze împărțirea supremației pe mare cu Marea Britanie.

Cu toate acestea, Kaiserul nu părea să-și dea seama de impactul liniei politice pe care o adoptase. La început, iritarea englezilor față de fanfaronada germanilor și de decizia lor de a-și spori flota nu a avut darul să modifice tabloul real în cadrul căruia Franța efectua presiuni asupra Marii Britanii în Egipt, în timp ce Rusia începuse s-o încolțească în Asia Centrală. Dar dacă Rusia și Franța se hotărau să coopereze, efectuând presiuni simultane în Africa, Afghanistan și China? Dacă germanii li se alăturau într-un asalt asupra imperiului în Africa de Sud? Liderii englezi au început să creadă că splendida izolare nu mai putea funcționa ca o linie politică externă adecvată.

Cel mai important și mai activ purtător de cuvânt al acestui grup a fost secretarul pentru colonii Joseph Chamberlain. Personalitate îndrăzneață, din generația imediat următoare celei a lui Salisbury, Chamberlain părea să întruchipeze secolul XX prin felul în care pleda pentru formarea unei alianțe – de preferință cu germanii – în vreme ce mai vârstnicul patrician rămânea fidel impulsurilor izolaționiste din secolul precedent. Într-un celebru discurs rostit în noiembrie 1899, Chamberlain a susținut ideea unei alianțe „teutone" constând în Marea Britanie, Germania și Statele Unite.[16] El s-a simțit atât de atras de acest proiect, încât l-a prezentat Germaniei fără aprobarea lui Salisbury. Însă condu-

cătorii germani au continuat să ceară garanţii oficiale şi nu au înţeles că termenii erau irelevanţi şi că lucrul cu adevărat important era neutralitatea britanică în eventualitatea unui război pe continent.

În octombrie 1900, Salisbury a fost nevoit să renunţe la funcţia de ministru de externe din motive de sănătate, dar şi-a păstrat postul de prim-ministru. Succesorul lui la Foreign Office a fost lordul Lansdowne, care s-a declarat de acord cu Chamberlain că Marea Britanie nu se mai putea bucura de siguranţă rămânând credincioasă splendidei izolări. Totuşi, Lansdowne nu a reuşit să obţină consensul pentru o alianţă deplină şi oficială cu Germania, întrucât Cabinetul nu a fost dispus să accepte decât un aranjament de tip antantă: „... o înţelegere cu privire la politica pe care ei (englezii şi guvernul german) o vor adopta vizavi de anumite chestiuni sau de anumite părţi ale lumii în care sunt deopotrivă interesate."[17] Era vorba în linii mari de aceeaşi formulă care, peste câţiva ani, avea să ducă la Antanta Cordială cu Franţa şi care avea să se dovedească un motiv suficient de puternic pentru ca Marea Britanie să intre în primul război mondial de partea Franţei.

Cu toate acestea, Germania a respins încă o dată accesibilul în favoarea imposibilului. Noul cancelar german Bülow a refuzat un acord tip antantă cu Marea Britanie, fiindcă era mai preocupat de opinia publică de la el din ţară decât de perspectivele geopolitice – mai cu seamă că prioritatea lui era să convingă Parlamentul să voteze în favoarea unei sporiri considerabile a flotei germane. Bülow nu era dispus să reducă programul naval decât dacă englezii intrau într-o triplă alianţă care cuprindea deja Germania, Austria şi Italia. Salisbury a respins gambitul de totul sau nimic al lui Bülow şi, pentru a treia oară în acelaşi deceniu, acordul anglo-german a eşuat.

Incompatibilitatea esenţială dintre modul cum percepeau englezii şi germanii politica externă s-a reflectat foarte bine în felul cum au explicat cei doi lideri neputinţa de a cădea de acord. Bülow a dat frâu liber emoţiilor, acuzând Marea Britanie de provincialism şi ignorând faptul că tocmai această ţară avusese o politică externă globală mai bine de o sută de ani, înainte ca Germania să fie măcar unificată:

> Politicienii englezi ştiu foarte puţine lucruri despre continent. Dintr-un punct de vedere continental, cunosc cam la fel de mult cât cunoştem noi despre ideile din Peru sau din Siam. Sunt naivi, iar naivitatea lor se regăseşte într-un egotism conştient şi într-un soi de încredere oarbă. Li se pare greu de crezut că alţii pot să aibă intenţii cu adevărat dăunătoare. Sunt foarte liniştiţi, foarte flegmatici şi foarte optimişti...[18]

Replica lui Salisbury a luat forma unei lecţii de analiză strategică sofisticată în beneficiul interlocutorului său agitat şi destul de vag în părere. Citând un comentariu lipsit de tact pe care l-a formulat ambasadorul german la Londra, care a considerat că Marea Britanie avea nevoie de o alianţă cu Germania ca să evadeze dintr-o izolare periculoasă, el a scris următoarele:

> Răspunderea de a trebui să aperi graniţele germane şi austriece împotriva Rusiei este mai mare decât aceea de a *trebui să aperi Insulele britanice* împotriva Franţei... Contele Hatzfeldt (ambasadorul german) vorbeşte de *„izolarea"* noastră ca despre un

pericol serios pentru noi înșine. *Dar am simțit vreodată acest pericol în mod practic?* Dacă am fi cedat și ne-am fi lăsat atrași în războiul revoluționar, prăbușirea noastră nu s-ar fi datorat izolării. Aveam mulți aliați, dar nici unul nu ne-ar fi salvat dacă împăratul francez ar fi obținut controlul asupra Canalului. Cu excepția perioadei când a domnit el (Napoleon), nu am fost niciodată în primejdie; prin urmare, ne este imposibil să apreciem dacă „izolarea" care, chipurile, ne face să suferim conține sau nu elemente primejdioase. N-ar fi deloc înțelept să ne asumăm obligații noi și împovărătoare pentru a ne apăra de *un pericol în a cărui existență nu avem nici un motiv istoric să credem.*[19]

Marea Britanie și Germania pur și simplu nu aveau destule interese paralele ca să justifice alianța globală oficială după care tânjea Germania imperială. Englezii se temeau că sporirea pe mai departe a forței germane îl va transforma pe ipoteticul lor aliat exact în tipul de putere dominatoare căreia i se opuseseră în decursul istoriei. În același timp, Germaniei nu-i convenea rolul de vioara a doua pentru englezi în rezolvarea acelor chestiuni considerate în mod tradițional ca nefăcând parte din interesele sale, cum ar fi amenințarea la adresa Indiei; pe de altă parte, ea era prea arogantă pentru a înțelege avantajele neutralității britanice.

Următoarea mutare a ministrului de externe Lansdowne a demonstrat că ferma convingere a liderilor germani că țara lor era indispensabilă Marii Britanii era o simplă formă de supraestimare. În 1902, el a uimit întreaga Europă încheind o alianță cu Japonia, această alianță reprezentând primul caz după tratativele dintre Richelieu și Imperiul otoman când o țară europeană a căutat sprijin în afara Concertului Europei. Marea Britanie și Japonia au convenit să rămână neutre în cazul în care una dintre ele intra în război cu *o singură* altă putere pentru controlul asupra Chinei sau Coreii. Cu toate acestea, dacă unul dintre semnatari era atacat de *doi* adversari, celălalt era obligat să-și sprijine partenerul. Dat fiind că alianța era operațională doar dacă Japonia se lupta cu doi inamici, Marea Britanie descoperise în cele din urmă un aliat dispus, ba chiar nerăbdător, să țină la respect Rusia, fără să încerce să-și atragă partenerul în aranjamente colaterale – ba mai mult, un aliat a cărui poziție în Orientul Îndepărtat îl plasa într-o zonă de interes strategic mai mare pentru Marea Britanie decât frontiera ruso-germană. La rândul ei, Japonia era apărată împotriva Franței care, dacă nu ar fi existat această alianță, ar fi putut încerca să se folosească de război pentru a revendica și mai ferm sprijinul rușilor. Din acel moment, Marea Britanie își va pierde interesul pentru Germania ca partener strategic; mai mult decât atât, ea va ajunge în timp să considere Germania o veritabilă amenințare geopolitică.

Până în cursul anului 1912, au mai existat șanse de detensionare a relațiilor anglo-germane. Lordul Haldane, ministrul marinei din acea perioadă, a vizitat Berlinul tocmai pentru a discuta despre relaxarea tensiunilor. El a primit instrucțiuni să încerce să ajungă la un numitor comun cu Germania pe baza unui acord naval împreună cu următorul angajament al neutralității engleze: „Dacă una din înaltele părți contractante (adică Marea Britanie și Germania) ajunge să fie implicată într-un război în care nu poate fi considerată agresoare, cealaltă va manifesta față de puterea atrasă în conflict cel puțin o neutralitate binevoitoare."[20] Totuși, Kaiserul a insistat ca Anglia să promită neutralitatea „în cazul în care

Germania va fi obligată să intre în război,"[21] ceea ce Londrei i s-a părut a fi o solicitare ca Marea Britanie să stea deoparte dacă Germania se va decide să declare prima război Rusiei sau Franţei. După ce englezii au refuzat să accepte formularea Kaiserului, a fost rândul acestuia să respingă varianta britanică. În consecinţă, Legea flotei germane a fost votată, iar Haldane s-a întors la Londra cu mâna goală.

Kaiserul încă nu înţelesese că Marea Britanie nu era dispusă să meargă dincolo de limitele unei înţelegeri tacite, adică exact lucrul de care avea de fapt nevoie Germania. „Dacă Anglia intenţionează să ne întindă mâna doar cu condiţia ca noi să fim siliţi să ne micşorăm flota", a scris el, „avem de-a face cu o impertinenţă fără margini, care ascunde în ea o insultă gravă la adresa poporului german şi a împăratului său. O asemenea ofertă trebuie să fie respinsă *a limine*..."[22]. Mai convins ca niciodată că va reuşi să intimideze Anglia şi s-o determine să intre în alianţa oficială dorită, Kaiserul a continuat prin a se umfla în pene: „Le-am arătat englezilor că, atunci când se ating de armele noastre, vor avea probleme. Poate că în felul ăsta le-am sporit ura, dar în orice caz le-am câştigat respectul, iar acest lucru îi va face în scurt timp să reia negocierile; sperăm că discuţiile vor fi purtate pe un ton mai cuviincios şi vor avea un rezultat mai fericit."[23]

Dorinţa impetuoasă şi imperioasă a Kaiserul de a forma o alianţă n-a reuşit decât să-i facă pe englezi şi mai bănuitori decât până atunci. Programul de dezvoltare a flotei germane, dublat de modul cum hărţuiseră germanii Marea Britanie în timpul Războiului burilor din 1899-1902, a dus la o reevaluare profundă a politicii externe britanice. Vreme de un secol şi jumătate Marea Britanie considerase că Franţa era principala ameninţare la adresa echilibrului european şi că nu i se putea rezista decât cu ajutorul unuia dintre statele germane, de obicei Austria şi ocazional Prusia. În aceeaşi logică a evenimentelor, Rusia fusese considerată cea mai gravă primejdie pentru imperiu. Însă după ce şi-a asigurat alianţa cu Japonia, Marea Britanie a început să-şi reconsidere priorităţile istorice. În 1903, ea a iniţiat un efort sistematic de reglare a divergenţelor coloniale cu Franţa, culminând în aşa-numita Antantă Cordială din 1904 – adică exact acel tip de cooperare neoficială pe care Germania îl respinsese ori de câte ori i se dăduse ocazia. Aproape imediat după aceea Marea Britanie a început să sondeze un aranjament asemănător cu Rusia.

Întrucât Antanta era din punct de vedere formal un acord colonial, ea nu a reprezentat, procedural vorbind, o distanţare de politica engleză tradiţională a „splendidei izolări". Totuşi, efectul său practic a fost faptul că Marea Britanie a abandonat postura de echilibrist şi s-a ataşat uneia dintre cele două alianţe aflate în opoziţie. În iulie 1903, pe când se negociau termenii Antantei, un reprezentant francez aflat la Londra i-a spus lui Lansdowne că, în contrapartidă, Franţa va face tot posibilul să scoată Marea Britanie de sub povara presiunilor ruseşti din alte zone ale lumii:

> ... că ameninţarea cea mai serioasă la adresa păcii în Europa o reprezenta Germania, că o bună înţelegere între Franţa şi Anglia era singura modalitate de a controla planurile ambiţioase ale germanilor şi că, dacă se va putea ajunge la o asemenea înţelegere, Anglia va descoperi că Franţa este capabilă să exercite o influenţă salutară asupra Rusiei şi prin urmare să ne scape de multe din problemele pe care le avem cu această ţară.[24]

În interval de un deceniu, Rusia, legată inițial de Germania prin termenii Tratatului de Reasigurare, devenise un aliat militar al Franței, în timp ce Marea Britanie, care când era, când nu era pețitorul Germaniei, se alăturase câmpului diplomatic francez. Germania reușise extraordinara performanță de a se izola și de a-i strânge laolaltă pe cei trei inamici de odinioară, grupați acum într-o coaliție ostilă și îndreptată împotriva sa.

Un om de stat conștient de pericolul care se apropie trebuie să ia o decizie capitală. Dacă e de părere că amenințarea va crește pe măsura trecerii timpului, e obligat să încerce s-o înăbușe în față. Însă, în cazul în care conchide că primejdia reflectă o conjunctură fortuită și neprelucrată, cel mai bun lucru pe care-l poate face de obicei este să aștepte ca timpul să erodeze pericolul. Cu două sute de ani înainte, Richelieu recunoscuse primejdia pe care o reprezenta încercuirea ostilă a Franței – mai mult decât atât, evitarea acestei încercuiri fusese cheia de boltă a politicii lui. Însă el a înțeles la fel de bine diversele componente ale pericolului potențial. Richelieu a ajuns la concluzia că acțiunea prematură le va face pe statele care înconjuraseră Franța să strângă rândurile. Din această cauză, a transformat timpul în aliatul său și a așteptat să izbucnească divergențele latente dintre adversarii Franței. Abia atunci, după ce s-a convins că aceste divergențe erau imposibil de rezolvat, a dispus intrarea țării sale în luptă.

Kaiserul și consilierii lui nu aveau nici răbdarea și nici flerul necesar pentru o astfel de politică, deși țările de care se simțea amenințată Germania puteau fi orice, numai aliați naturali nu. Reacția Germaniei în fața iminentei sale împresurări a fost să accelereze aceeași diplomație care provocase ivirea primejdiei. Ea a încercat să torpileze frageda Antantă Cordială prin găsirea unui pretext ca să intimideze Franța, propunându-și în acest fel să demonstreze că sprijinul englez era fie iluzoriu, fie ineficient.

Ocazia pe care o căuta Germania pentru a pune la încercare forța Antantei s-a ivit în Maroc, unde planurile Franței încălcau un tratat care consfințea independența Marocului și unde Germania avea interese comerciale substanțiale. Kaiserul a decis să-și facă auzit mesajul în timpul unei călătorii ce a avut loc în martie 1905. Ajuns la Tanger, el a declarat că Germania era hotărâtă să susțină independența Marocului. Conducătorii germani mizau pe mai multe lucruri. Unu, că Statele Unite, Italia și Austria le vor susține acest tip de politică a ușilor deschise. Doi, că, după Războiul ruso-japonez, Rusia nu va mai fi capabilă să se implice. Trei, că Marea Britanie se va bucura să scape de obligațiile asumate față de Franța în cadrul unei conferințe internaționale.

Toate aceste presupuneri s-au dovedit nefondate, întrucât frica de Germania a pus în umbră toate celelalte considerente. În această primă provocare la adresa Antantei Cordiale, Marea Britanie a sprijinit Franța până la capăt și a refuzat să accepte propunerea Germaniei de a se organiza o conferință până când se obținea și acordul Franței. Austria și Italia s-au arătat reticente și nu au vrut să riște să ajungă în prag de război. Cu toate acestea, conducătorii germani au investit o mare parte din prestigiul lor în această dispută din ce în ce mai înfierbântată, gândindu-se că, dacă nu vor obține măcar o victorie diplomatică prin care să demonstreze irelevanța Antantei, se vor confrunta cu un dezastru.

Pe întreaga durată a domniei sale, Kaiserul a fost mai priceput în declanşarea crizelor decât în rezolvarea lor. Considera că întâlnirile dramatice erau palpitante, însă îi lipsea curajul confruntărilor prelungite. Wilhelm al II-lea şi consilierii lui au apreciat corect că Franţa nu era pregătită să intre în război. Numai că până la urmă s-a dovedit că acest lucru era valabil şi pentru ei. Singura lor realizare concretă a fost demiterea ministrului francez de externe Delcassé, dar şi în acest caz a fost vorba de o victorie simbolică, întrucât nu peste multă vreme Delcassé a revenit în prim-plan pe o altă funcţie, deţinând în continuare un rol important în elaborarea politicii franceze. Din perspectiva conţinutului disputei, liderii germani, al căror curaj nu se ridica nici pe departe la nivelul retoricii lor lăudăroase, s-au lăsat amăgiţi de o conferinţă planificată şase luni mai târziu în orăşelul spaniol Algeciras. Când o ţară ameninţă cu războiul, iar pe urmă dă înapoi în favoarea unei conferinţe ce ar urma să se ţină la un moment dat, ea îşi diminuează automat credibilitatea propriei ameninţări. (Exact aşa vor dezamorsa democraţiile occidentale ultimatumul rostit de Hruşciov la Berlin o jumătate de secol mai târziu.)

Modul în care se izolase Germania a devenit evident la deschiderea conferinţei de la Algeciras din ianuarie 1906. Edward Grey, ministrul de externe al noului guvern liberal al Angliei, l-a avertizat pe ambasadorul german la Londra că, în eventualitatea unui război, Marea Britanie se va alătura Franţei:

> ... în eventualitatea că Germania va ataca Franţa ca urmare a Acordului din Maroc, opinia publică din Anglia va avea sentimente atât de puternice, încât nici un guvern britanic nu va putea rămâne neutru ...[25]

Neputinţa conducătorilor germani de a-şi controla emoţiile şi de a-şi defini obiectivele pe termen lung a făcut din Algeciras un veritabil dezastru pentru ţara lor. Statele Unite, Italia, Rusia şi Marea Britanie au refuzat în bloc să se situeze de partea Germaniei. Rezultatele acestei prime crize marocane au fost exact opusul a ceea ce încercaseră să obţină liderii germani. În loc să destrame Antanta Cordială, ele au dus la cooperarea militară franco-britanică şi au conferit un nou avânt Antantei anglo-ruse din 1907.

După Algeciras, Marea Britanie a acceptat cooperarea militară cu o putere continentală pe care o evitase atât de mult. Acesta a fost momentul când au demarat consultările dintre comandanţii flotelor britanică şi franceză. Cabinetul a resimţit acest nou punct de plecare. Grey i-a scris lui Paul Cambon, ambasadorul francez la Londra, în încercarea de a paria pe mai mulţi cai o dată:

> Am convenit că aceste consultări între experţi nu sunt şi nu trebuie să fie privite ca un angajament menit să oblige la acţiune oricare dintre guvernele noastre într-o situaţie care nu s-a ivit şi care s-ar putea nici să nu se ivească vreodată ...[26]

Era vorba de tradiţionala clauză de eschivare a englezilor, conform căreia Londra nu se angaja legal într-o anumită conjunctură în care era de fapt *obligată* să întreprindă o acţiune de tip militar. Franţa a aceptat această concesie făcută controlului parlamentar, convinsă că discuţiile la nivel militar vor pune în lumină o realitate a lor, indiferent de obligaţiile contractuale. Timp de un deceniu şi jumătate, conducătorii germani refuzaseră să acorde Marii Britanii o asemenea

libertate de mișcare. Franța, în schimb, a dispus de flerul politic de a se plia pe ambiguitatea britanică și de a se bizui pe convingerea că în acest fel lua naștere o obligație morală care, într-un moment de criză, s-ar fi dovedit salutară.

După apariția blocului anglo-franco-rus din 1907, au rămas în joc doar două forțe ale diplomației europene: Tripla Antantă și alianța dintre Germania și Austria. Germanii s-au văzut împresurați fără drept de apel. Ca și Antanta anglo-franceză, contractul dintre Marea Britanie și Rusia a început ca un acord colonial. Trecuseră deja câțiva ani buni de când englezii și rușii lăsaseră treptat deoparte disputele coloniale. Victoria repurtată de Japonia în fața Rusiei în 1905 i-a ruinat efectiv ambițiile acesteia din urmă în Orientul Îndepărtat. În vara lui 1907, Marea Britanie n-a mai riscat nimic oferind Rusiei o soluție generoasă în problema Afghanistanului și a Persiei și împărțind Persia în trei sfere de influență: rușilor li s-a oferit regiunea nordică, regiunea centrală a fost declarată neutră, iar Marea Britanie și-a păstrat controlul asupra sudului. Afghanistanul a intrat în sfera de influență engleză. Relațiile anglo-ruse, care cu zece ani în urmă fuseseră tensionate din cauza unei serii de dispute ce acopereau o treime a globului, de la Constantinopol până în Coreea, ajunseseră în cele din urmă destinse. Marea Britanie era atât de preocupată de mișcările Germaniei încât, pentru a-și asigura cooperarea rușilor, s-a arătat dispusă să renunțe la eforturile de a convinge Rusia să nu pătrundă în Dardanele. Așa cum a remarcat ministrul de externe Grey, „Relațiile bune cu Rusia însemnau că trebuia să dăm uitării vechea politică de a închide strâmtoarea în fața ei și de a-i face cu degetul la fiecare conferință a Marilor Puteri."[27]

Unii istorici[28] au susținut că adevărata Triplă Antantă consta în două acorduri coloniale care nu funcționaseră corespunzător și că Marea Britanie dorise să-și protejeze imperiul și nu neapărat să încercuiască Germania. Cu toate acestea, există un document clasic, așa-numitul Raport Crowe, care lămurește fără putință de tăgadă lucrurile și arată că Marea Britanie a intrat în Tripla Antantă ca să împiedice tentativa germanilor de a ajunge stăpânii lumii. Pe data de 1 ianuarie 1907, Sir Eyre Crowe, un reputat analist englez de la Foreign Office, a explicat de ce, din punctul lui de vedere, încheierea unui acord cu Germania era imposibilă și antanta cu Franța era singura soluție. Raportul Crowe a fost conceput la un nivel analitic la care nu a reușit să ajungă nici unul din documentele Germaniei de după Bismarck. Conflictul care izbucnise acum era unul între strategie și forța oarbă, iar în asemenea situații, dacă nu există un decalaj uriaș de forțe (ceea ce nu era cazul), strategul are întotdeauna o mutare în avans întrucât își poate plănui acțiunile, pe câtă vreme adversarul lui e obligat să improvizeze. Recunoscând existența unor diferențe importante între Marea Britanie pe de o parte, Franța și Rusia pe de alta, Crowe le-a considerat totuși capabile de a asigura ajungerea la un compromis, dat fiind că reflectau obiective definibile și prin urmare limitate. Elementul care făcea ca politica germană să fie atât de amenințătoare era absența oricărei urme de logică din spatele ambițiilor ei globale, care se întindeau asupra unor teritorii îndepărtate cum ar fi Africa de Sud, Marocul și Orientul Apropiat. În plus, eforturile germane pentru obținerea supremației maritime erau „incompatibile cu supraviețuirea Imperiului britanic".

Potrivit lui Crowe, comportamentul lipsit de constrângeri al Germaniei era el însuşi un ferment şi o garanţie a confruntării: „Unirea celei mai mari forţe militare cu cea mai mare flotă sub drapelul unui singur stat ar obliga lumea să se alieze pentru anihilarea unui asemenea coşmar."[29]

Fidel principiilor de bază ale *Realpolitik*, Crowe a susţinut că stabilitatea era determinată de structură şi nu de motivaţie; cu alte cuvinte, intenţiile Germaniei erau în esenţă irelevante, iar ceea ce conta efectiv era ce putea să facă. În această ordine de idei, el a avansat două ipoteze:

> Germania fie că aspiră hotărât la o hegemonie şi la un ascendent maritim general, ameninţând independenţa vecinilor săi şi în ultimă instanţă existenţa Angliei, fie că, neavând asemenea ambiţii limpezi şi gândindu-se deocamdată doar la folosirea poziţiei şi influenţei ei legitime ca una din Puterile de prim rang din consiliul naţiunilor, încearcă să-şi promoveze comerţul exterior, să răspândească foloasele culturii germane, să extindă amploarea energiilor ei naţionale şi să creeze noi interese germane pretutindeni în lume, ori de câte ori şi oriunde i se oferă acest prilej într-un cadru paşnic ...[30]

Crowe a insistat asupra faptului că aceste distincţii erau irelevante deoarece, în cele din urmă, aveau să fie anulate de tentaţiile inerente ale forţei crescânde a Germaniei:

> ... este limpede că schema a doua (cea a evoluţiei semiindependente, sprijinită întrucâtva de diplomaţie şi de arta guvernării) se poate combina în orice moment cu prima, cea a planificării cu bună ştiinţă. Mai mult decât atât, dacă se va ajunge vreodată la realizarea acestei scheme evolutive, poziţia de care se va bucura în consecinţă Germania va reprezenta o ameninţare la fel de mare la adresa restului lumii ca orice dobândire deliberată a unei poziţii asemănătoare printr-un efort „premeditat".[31]

Deşi Raportul Crowe nu a făcut altceva decât să se opună unei înţelegeri cu Germania, mesajul lui era foarte precis; dacă Germania nu renunţa la încercarea de a obţine supremaţia maritimă şi nu-şi tempera aşa-numita *Weltpolitik*, cu siguranţă că Marea Britanie se va alătura Rusiei şi Franţei pentru a se opune acestor demersuri. Şi o va face cu acea implacabilă tenacitate care domolise pretenţiile francezilor şi spaniolilor în secolele anterioare..

Marea Britanie a lăsat să se înţeleagă foarte clar că nu va tolera nici un fel de nouă creştere a puterii Germaniei. În 1909 ministrul de externe Grey a insistat asupra acestui lucru ca răspuns la oferta Germaniei de a-şi *încetini* (dar nicidecum încheia) cumulările navale dacă Marea Britanie accepta să rămână neutră în eventualitatea unui război purtat de Germania împotriva Franţei şi Rusiei. Înţelegerea propusă, a susţinut Grey,

> ... va ajuta la stabilirea hegemoniei germane în Europa şi nu va rezista mult după ce-şi va fi îndeplinit misiunea. Este vorba, de fapt, de o invitaţie prin care se cere ajutor pentru ca Germania să intre într-o combinaţie europeană care să fie îndreptată împotriva noastră când îi va veni bine... Dacă vom sacrifica celelalte Puteri în favoarea Germaniei, vom fi atacaţi.[32]

După crearea Triplei Antante, jocul de-a şoarecele şi pisica practicat de Germania şi Marea Britanie în anii 1890 a devenit extrem de serios şi s-a transformat într-o luptă ce opunea unei puteri adepte a *statu quo*-ului o alta care cerea modi-

ficarea echilibrului. În condițiile în care flexibilitatea politică nu mai era posibilă, singura modalitate de schimbare a echilibrului de forțe era fie acumularea de noi arme, fie victoria într-un război.

Cele două alianțe ajunseseră să se confrunte, în timp ce între ele se căsca o prăpastie din ce în ce mai mare a neîncrederii reciproce. Spre deosebire de perioada Războiului rece, cele două grupări nu se temeau de război; la drept vorbind, ele se preocupau mai degrabă de menținerea propriei coeziuni decât de evitarea unui conflict deschis. Confruntarea a devenit metoda-standard a diplomației.

Cu toate acestea, încă mai exista o șansă de evitare a catastrofei, întrucât erau foarte puține chestiunile care justificau războaiele menite să dezbine alianțele. Nici un alt membru al Triplei Antante n-ar fi intrat în război ca să ajute Franța să recâștige Alsacia și Lorena; Germania, chiar și în exaltarea care o cuprinsese, nu dădea semne că ar fi susținut un război de agresiune al Austriei în Balcani. O politică a restrângerilor poate că ar fi dus la întârzierea războiului și la dezintegrarea treptată a alianțelor nefirești – mai ales dacă ținem cont că la baza formării Triplei Antante stătuse în primul rând frica de Germania.

La finele primului deceniu al secolului XX, echilibrul de forțe degenerase și provocase formarea unor coaliții ostile, a căror rigiditate era egalată de disprețul nesăbuit față de consecințe, cu care fuseseră înființate. Rusia era legată de o Serbie care gemea de facțiuni naționaliste și chiar teroriste și care, neavând nimic de pierdut, nu manifesta nici urmă de interes față de riscurile unui război generalizat. Franța îi dăduse carte albă unei Rusii nerăbdătoare să-și recapete prestigiul și stima de sine după Războiul ruso-japonez. Germania făcuse același lucru pentru o Austrie dornică până la disperare să-și protejeze provinciile slave de agitația pusă la cale de Serbia, la rândul ei sprijinită de Rusia. Națiunile europene își îngăduiseră să devină prizonierii unor clienți balcanici fără scrupule. Departe de a restrânge acele țări caracterizate prin pasiuni exacerbate și un sentiment atrofiat al responsabilității globale, ele și-au permis să se lase târâte în vârtej de ideea paranoică potrivit căreia neobosiții lor parteneri vor proceda la modificarea alianțelor dacă nu li se va face pe plac. Timp de câțiva ani crizele au fost depășite în continuare, deși fiecare dintre ele împingea planeta cu încă un pas spre conflagrația inevitabilă. În aceeași ordine de idei, atitudinea Germaniei în fața Triplei Antante a dezvăluit o hotărâre neclintită de a repeta pentru a nu se ști câta oară aceeași greșală; fiecare problemă s-a văzut transformată într-un test de bărbăție care să demonstreze că Germania era puternică și decisă, în vreme ce adversarilor săi le lipseau atât hotărârea, cât și forța propriu-zisă. Totuși, cu fiecare nouă provocare din partea Germaniei, legăturile din cadrul Triplei Antante deveneau mai strânse.

În 1908, în Bosnia-Herțegovina a avut loc o criză care merită să fie repovestită tocmai fiindcă ilustrează tendința istoriei de a se repeta. Bosnia-Herțegovina fusese zona moartă a Europei, iar soarta ei rămăsese ambiguă chiar și după Congresul de la Berlin, din simplul motiv că nimeni nu știa ce trebuia făcut în cazul ei. Acest ținut al nimănui dintre Imperiul otoman și Imperiul habsburgic, care cuprindea pe de o parte religiile romano-catolică, ortodoxă și musulmană, pe de alta segmente de populație croată, sârbă și musulmană, nu dispusese nici măcar

de autoguvernare până în acel moment. El părea guvernabil doar dacă nu i s-ar fi cerut nici uneia dintre acele populaţii să se supună celorlalte. Vreme de treizeci de ani, Bosnia-Herţegovina se aflase sub suveranitate turcească, administraţie austriacă şi autonomie locală, fără a trece prin nici un fel de încercare de contestare a acestui aranjament multinaţional, ceea ce a lăsat în suspensie problema finală a suveranităţii. Austria aşteptase treizeci de ani ca să iniţieze o anexare directă, dat fiind că pasiunile rezultate din acel alambic poliglot erau prea complexe şi depăşeau până şi puterea ei de a discerne, în ciuda îndelungatei experienţe în domeniul administrativ în condiţii de haos. Când în cele din urmă austriecii au anexat Bosnia-Herţegovina, ei au făcut-o mai mult pentru a câştiga o bătălie împotriva Serbiei (şi indirect împotriva Rusiei) decât pentru a-şi îndeplini un obiectiv politic coerent. Ca rezultat, Austria a tulburat echilibrul fragil al unor resentimente şi uri incipiente.

Trei generaţii mai târziu, în 1992, aceleaşi pasiuni stihinice au erupt din cauza unor probleme comparabile, derutând aproape pe toată lumea, cu excepţia zeloţilor implicaţi direct şi a celor familiarizaţi cu istoria volatilă şi nesigură a regiunii. Încă o dată o schimbare bruscă de guvernare a transformat Bosnia-Herţegovina într-un cazan în fierbere. De îndată ce Bosnia a fost declarată stat independent, toate naţionalităţile componente s-au încăierat în lupta pentru dominaţie, iar sârbii au plătit polițe mai vechi într-un mod extrem de brutal.

Profitând de faptul că Rusia era slăbită în urma Războiului ruso-japonez, Austria a pus în practică fără ezitare un codicil vechi de treizeci de ani, redactat în timpul Congresului de la Berlin, prin care puterile acceptaseră să lase Austria să procedeze la anexarea Bosniei-Herţegovina. Odinioară, Austria se mulţumise cu un control *de facto*, întrucât nu mai voia să aibă de-a face cu supuşi slavi. În 1908 însă, ea a torpilat această decizie, temându-se că imperiul său era pe punctul de a se dizolva la impactul cu agitaţia provocată de sârbi şi gândindu-se că avea nevoie de un succes care să demonstreze că rămăsese pe mai departe stăpână în Balcani. Pe durata celor trei decenii ce au despărţit aceste două evenimente, Rusia îşi pierduse poziţia dominantă în Balcani, iar Liga celor trei împăraţi sucombase. Pe bună dreptate, Rusia se arăta scandalizată de faptul că un acord aproape acoperit de praful uitării era invocat acum pentru a i se permite Austriei să dobândească un teritoriu eliberat în urma unui război purtat de ruşi.

Numai că revolta nu garantează succesul, mai cu seamă când obiectul ei se află deja în posesia prăzii. Pentru prima dată, Germania şi-a declarat pe faţă sprijinul pentru Austria, arătând că era gata să riște declanşarea unui război în Europa dacă Rusia contesta această anexare. Apoi, pentru ca situaţia să fie şi mai încordată, ea a cerut ca Rusia şi Serbia să recunoască oficial acţiunea Austriei. Rusia a fost silită să înghită această umilire, fiindcă Marea Britanie şi Franţa încă nu erau pregătite să intre într-un război provocat de o chestiune din zona Balcanilor şi fiindcă nici nu se putea aventura singură în război la un interval de timp atât de scurt de la înfrângerea în Războiul ruso-japonez.

În acest fel, Germania s-a transformat singură într-un obstacol ridicat în calea Rusiei şi într-o regiune unde nu mai avusese interese vitale – mai mult decât atât, într-o zonă unde odinioară Rusia se putuse baza pe Germania pentru a modera

ambițiile austriecilor. Germania și-a demonstrat nu doar nesăbuința, ci și lacunele grave în memoria istorică. Cu doar o jumătate de secol în urmă, Bismarck prevăzuse limpede că Rusia nu va ierta niciodată Austria pentru faptul că o umilise în Războiul Crimeii. Iată că acum Germania comitea aceeași greșală, contribuind la înstrăinarea Rusiei, care începuse la Congresul de la Berlin.

Umilirea unei țări mari fără slăbirea ei e de fiecare dată un joc primejdios. Deși Germania a fost încredințată că îi arătase Rusiei ce însemna bunăvoința sa, Rusia s-a decis să nu se mai lase niciodată prinsă cu garda jos. Astfel, cele două puteri continentale au început să practice un joc care în argoul american se cheamă „care e mai cocoș" și în care doi conducători auto își reped vehiculele unul spre altul, fiecare sperând că în ultima secundă celălalt o să se dea la o parte și mizând pe tăria propriilor nervi. Din păcate, acest joc a mai fost practicat cu diverse ocazii în Europa de dinaintea primului război mondial. Ori de câte ori se evita o ciocnire, încrederea colectivă în gradul de siguranță ultimă a jocului creștea, făcându-i pe toți să uite că era suficient un eșec pentru producerea unei catastrofe ireparabile.

Ca și cum Germania ar fi vrut să se asigure că și-a intimidat toți adversarii potențiali sau să le dea tuturor suficiente motive pentru a strânge legăturile între ei în scopul legitimei apărări, următoarea ei mișcare a fost să provoace Franța. În 1911, Franța, care îndeplinea efectiv rolul de administrator civil în Maroc, a reacționat împotriva unor tulburări locale trimițând trupe în orașul Fez, fapt ce a reprezentat o încălcare flagrantă a acordului de la Algeciras. Stârnind aplauze furtunoase din partea presei naționaliste germane, Kaiserul a avut la rândul lui o reacție rapidă, dând ordin canonierei *Panther* să se deplaseze în portul marocan Agadir. „Ura! O faptă"! a scris *Rheinisch-Westfälische Zeitung* pe data de 2 iulie 1911. „În sfârșit s-a trecut la acțiune – o faptă eliberatoare ce trebuie să împrăștie norii de pesimism de pretutindeni."[33] *Münchener Neueste Nachrichten* i-a recomandat guvernului să meargă înainte folosindu-și toate energiile, „chiar dacă dintr-o asemenea politică pot apărea împrejurări pe care astăzi nu le putem desluși."[34] În termeni care, la nivelul presei din Germania, erau considerați subtili, ziarul nu făcea altceva de fapt decât să îndemne Germania să riște declanșarea unui război în Maroc.

Ceea ce a fost botezat cu grandilocvență „Saltul lui *Panther*" a avut același sfârșit ca încercările anterioare ale Germaniei de a ieși din izolarea pe care singură o provocase. Încă o dată Germania și Franța au părut la un pas de război, scopurile Germaniei fiind parcă mai confuze ca niciodată. Oare ce fel de compensare căuta de data asta? Un port în Maroc? O parte din litoralul atlantic al Marocului? Câștiguri coloniale în alte zone? Germania a vrut să timoreze Franța, dar n-a reușit să găsească nici o expresie operațională a acestui obiectiv.

Conform relațiilor din ce în ce mai strânse dintre ele, Marea Britanie a susținut Franța cu mai mare fermitate decât o făcuse la Algeciras în 1906. Modificarea opiniei publice britanice a fost demonstrată de atitudinea ministrului de finanțe din acea perioadă, David Lloyd George, care avea o justificată reputație de pacifist și de adept al unor relații bune cu Germania. Cu toate acestea, cu ocazia respectivă el a ținut un discurs important, în care a avertizat că, dacă

... am fi constrânşi să acceptăm o situaţie în care pacea nu ar mai putea fi menţinută decât renunţând la măreaţa şi folositoarea poziţie pe care ne-am dobândit-o după secole de eroism şi împliniri ... ei bine, declar cu tărie că pacea cu un asemenea preţ ar fi o umilinţă intolerabilă pentru a putea fi îndurată de o ţară cum e a noastră.[35]

Până şi Austria s-a arătat rezervată faţă de puternicul ei aliat, nefiind dispusă să-şi rişte supravieţuirea de dragul unei aventuri nord-africane. Germania a lăsat-o mai moale şi a acceptat o porţiune întinsă (dar lipsită de valoare) din Africa Centrală, tranzacţie care a stârnit bombăneli şi proteste în presa naţionalistă germană. „Practic, am riscat un război mondial pentru câteva mlaştini din Congo", a scris *Berliner Tageblatt* pe data de 3 noiembrie 1911.[36] Cu toate acestea, lucrul care ar fi trebuit criticat nu era valoarea noilor achiziţii, ci imprudenţa de a ameninţa la fiecare câţiva ani o altă ţară cu războiul, fără a putea să defineşti un obiectiv logic şi mărind de fiecare dată temerile care determinaseră însăşi înfiinţarea acestor coaliţii ostile.

Dacă tactica germană ajunsese să fie stereotipă, acelaşi lucru se putea spune şi despre reacţia anglo-franceză. În 1912, Marea Britanie, Franţa şi Rusia au început convorbiri la înalt nivel militar, a căror semnificaţie a fost limitată dintr-un punct de vedere strict oficial de tradiţionala declaraţie engleză potrivit căreia ele nu constituiau un cadru legal care ar fi obligat la implicare activă. Însă până şi această constrângere a fost contrazisă într-o anumită măsură de Tratatul naval anglo-francez din 1912, conform căruia flota franceză se muta în Mediterană, iar Marea Britanie îşi asuma răspunderea apărării coastei atlantice a Franţei. Doi ani mai târziu, acest acord avea să fie invocat ca obligaţie morală pentru Marea Britanie de a intra în primul război mondial, întrucât – cel puţin aşa se susţinea – Franţa îşi lăsase coasta Canalului neprotejată bizuindu-se pe sprijinul englezilor. (Douăzeci şi opt de ani mai târziu, în 1940, un acord similar între Statele Unite şi Marea Britanie îi va da posibilitatea acesteia din urmă să-şi deplaseze flota din Pacific în Atlantic, într-o manevră ce presupunea obligaţia morală din partea Statelor Unite de a proteja posesiunile asiatice rămase fără apărare ale Marii Britanii împotriva atacurilor japoneze.)

În 1913, conducătorii germani au desăvârşit alienarea Rusiei printr-o nouă manevră capricioasă şi inutilă. De data asta Germania a acceptat să reorganizeze armata turcă şi să trimită un general german care să preia comanda la Constantinopol. Wilhelm al II-lea a avut grijă să dramatizeze provocarea şi a trimis misiunea de instruire cu o înfloritură grandilocventă tipică, exprimându-şi speranţa că „în curând steagurile germane vor flutura pe meterezele Bosforului."[37]

Puţine lucruri ar fi putut irita Rusia mai tare decât faptul că Germania emitea pretenţii la controlul asupra unei strâmtori care îi fusese interzisă Rusiei de către Europa timp de un secol. Ea acceptase cu dificultate controlul exercitat asupra strâmtorii de către o ţară slabă cum era Turcia otomană, dar nu avea să fie de acord sub nici o formă ca Dardanelele să fie dominate de o altă Mare Putere. Ministrul de externe rus Serghei Sazonov i-a scris ţarului în decembrie: „A abandona strâmtoarea în favoarea unui stat puternic ar fi totuna cu a subordona întreaga dezvoltare economică a sudului Rusiei statului respectiv".[38] Nicolae al II-lea i-a comunicat ambasadorului englez că „Germania încerca să obţină la

Constantinopol o poziție care s-o ajute să blocheze Rusia în Marea Neagră. Dacă ea va încerca să ducă la îndeplinire această politică, atunci el va fi nevoit să i se împotrivească din toate puterile, chiar dacă singura soluție era războiul".[39]

Deși Germania a inventat o formulă de rechemare a generalului german de la Constantinopol prin care nu-și pierdea cu nimic din prestigiu (comandantul a fost avansat la gradul de feldmareșal, ceea ce, potrivit tradiției germane, însemna că nu mai avea voie să comande trupe de teren), răul ireparabil fusese produs. Rusia a înțeles că sprijinul acordat de Germania Austriei în problema Bosniei-Herțegovina nu fusese o aberație. Privind aceste evenimente ca pe tot atâtea teste de bărbăție și curaj, Kaiserul i-a spus cancelarului său pe 25 februarie 1914: „Relațiile ruso-prusace au murit o dată pentru totdeauna! Am devenit dușmani!"[40] Șase luni mai târziu, s-a declanșat primul război mondial.

În acel moment fusese elaborat un sistem internațional a cărui rigiditate și al cărui stil axat pe confruntare semănau izbitor cu sistemul ulterior din perioada Războiului rece. În realitate însă, ordinea internațională din etapa premergătoare primului război mondial fusese mult mai schimbătoare decât lumea Războiului rece. În era nucleară, Statele Unite și Uniunea Sovietică erau singurele care dispuneau de mijloacele tehnice pentru a declanșa un război generalizat, în care riscurile erau atât de cataclismice, încât nici una dintre superputeri nu a îndrăznit să delege o forță atât de importantă vreunui aliat, indiferent cât ar fi fost acesta de fidel. Prin contrast, înainte de primul război mondial, fiecare membru al celor două coaliții principale putea nu doar să provoace izbucnirea războiului, ci și să-și oblige aliații să-l susțină prin șantaj.

Pentru o perioadă de timp, sistemul de alianțe a funcționat el însuși ca o limitare. Franța s-a delimitat de Rusia în conflictele care implicau în primul rând Austria. Germania a jucat un rol asemănător pe lângă Austria vizavi de Rusia. În criza bosniacă din 1908, Franța a declarat fără echivoc că nu va intra în război din cauza unei chestiuni din regiunea Balcanilor. În perioada crizei marocane din 1911, președintelui francez Calliaux i s-a spus că nici una dintre încercările Franței de a rezolva o criză colonială prin forță nu se va bucura de sprijinul rușilor. Până și în Războiul balcanic din 1912 Germania a avertizat Austria că ajutorul ei avea anumite limite, în vreme ce Marea Britanie a făcut presiuni pe lângă Rusia pentru a-și modera acțiunile, în numele șovăielnicei și imprevizibilei Ligi balcanice la conducerea căreia se afla în acel moment Serbia. Cu ocazia Conferinței de la Londra din 1913, Marea Britanie a contribuit la împiedicarea Serbiei în tentativa acesteia de anexare a Albaniei, fapt care ar fi fost intolerabil din punctul de vedere al Austriei.

Cu toate acestea, Conferința de la Londra din 1913 avea să fie ultimul exemplu în care sistemul internațional de dinainte de primul război mondial era capabil să aplaneze conflictele. Serbia nu era mulțumită de sprijinul nu foarte consistent al Rusiei, pe când Rusia la rândul ei acuza postura de arbitru imparțial a Marii Britanii și reticența vizibilă a Franței de a intra în război. Austria, aflată pe punctul de a se dezintegra sub impactul presiunilor făcute de Rusia și de țările slave din sud, era nemulțumită de faptul că Germania n-o sprijinea mai viguros. Serbia, Rusia și Austria așteptau toate un ajutor mai consistent din partea alia-

ţilor; Franţa, Marea Britanie şi Germania se temeau că s-ar putea să-şi piardă partenerii dacă nu le ofereau un sprijin mai puternic cu ocazia proximei crize.

După aceea, fiecare dintre Marile Puteri a fost cuprinsă de panică la gândul că atitudinea pacifistă ar putea s-o facă să pară slabă şi nevrednică de încredere, consecinţa imediată fiind că s-ar putea trezi părăsită de parteneri şi abandonată de una singură în faţa unei coaliţii ostile. Ţările au început să-şi asume niveluri de risc nefireşti pentru interesele lor naţionale istorice şi care nu corespundeau unor obiective strategice raţionale pe termen lung. Principiul lui Richelieu potrivit căruia mijloacele trebuie să corespundă ţelurilor s-a văzut încălcat aproape zi de zi. Germania a acceptat riscul unui război mondial ca să poată fi considerată o susţinătoare a politicii duse de Viena în problema teritoriilor slave din sud, deşi nu avea nici un fel de interes în zonă. Rusia era la rândul ei dispusă să lupte până la moarte cu Germania ca să poată fi percepută drept aliatul de nădejde al Serbiei. Germania şi Rusia nu se aflau într-un conflict direct major; confruntarea dintre ele era rodul contiguităţii.

În 1912, noul preşedinte francez Raymond Poincaré l-a informat pe ambasadorul rus cu privire la zona Balcanilor că „dacă Rusia va intra în război, şi Franţa va proceda la fel, întrucât ştim că în această chestiune Germania susţine Austria."[41] Jovialul ambasador rus a raportat „o concepţie franceză cu totul nouă" potrivit căreia „achiziţiile teritoriale ale Austriei afectează echilibrul european în general şi prin urmare şi interesele Franţei."[42] În acelaşi ani, subsecretarul de stat în Ministerul de Externe al Angliei, Sir Arthur Nicholson, i-a scris ambasadorului britanic din Skt. Petersburg: „Nu ştiu cât vom mai putea continua să mergem pe frânghie fără plasă dedesubt şi cât va mai trece până când vom fi obligaţi să adoptăm o linie sau alta. În acelaşi timp mă bântuie aceeaşi teamă ca şi pe domnia ta – ca nu cumva Rusia să se plictisească de noi şi să ajungă la o înţelegere cu Germania."[43]

Nevrând să se lase mai prejos în materie de nesăbuinţă, Kaiserul a promis Austriei în 1913 că, în momentul primei crize, Germania va intra în război alături de ea dacă va fi nevoie. Pe 7 iulie 1914, cancelarul german a explicat în ce consta acea politică din cauza căreia, după nici patru săptămâni, va izbucni războiul: „Dacă îi vom îndemna [pe austrieci] s-o ţină tot aşa, se va spune că le-am forţat mâna; dacă îi convingem să dea înapoi, vom fi acuzaţi că i-am lăsat de izbelişte. Aşa stând lucrurile, ei se vor întoarce spre Puterile occidentale ale căror braţe sunt larg deschise, iar noi ne vom pierde şi ultimul aliat pe care, de bine de rău, îl aveam."[44] Nu s-a spus exact ce avantaje ar fi avut Austria dacă s-ar fi alăturat Triplei Antante. Pe de altă parte, era puţin probabil ca Austria să intre într-o structură în care se afla deja Rusia, care încerca prin orice mijloace să submineze poziţia Austriei în Balcani. În perspectivă istorică, alianţele se formaseră pentru întărirea forţei naţiunilor în eventualitatea unui război; pe măsură ce se apropia primul război mondial, devenea din ce în ce mai limpede faptul că principalul motiv al războiului era întărirea alianţelor.

Conducătorii tuturor ţărilor importante pur şi simplu nu au înţeles consecinţele tehnologiei de care dispuneau şi nici pe cele ale coaliţiilor pe care le alcătuiau atât de febril. Ei nu au părut să ţină seama de numărul mare de victime din

relativ recent încheiatul Război civil din America şi au mizat pe un conflict scurt şi decisiv. Nici nu le-a trecut prin cap că, dacă nu reuşeau să facă alianţele să corespundă unor obiective politice rezonabile, efectul imediat avea să fie distrugerea civilizaţiei sub forma în care o cunoscuseră. Fiecare dintre alianţe juca pe o miză prea mare pentru a permite tradiţionalei diplomaţii a Concertului Europei să se pună în mişcare. În schimb, Marile Puteri au izbutit să construiască o maşinărie a Judecăţii de Apoi diplomatice, deşi nu erau conştienţi de ceea ce făcuseră.

CAPITOLUL 8

În vâltoare: maşinăria Judecăţii de Apoi militare

Aspectul cu adevărat uluitor al izbucnirii primului război mondial nu este faptul că o criză mai simplă decât altele care fuseseră rezolvate a dus în cele din urmă la declanşarea unei catastrofe planetare, ci că a durat atât de mult până când s-a aprins scânteia. În anul de graţie 1914, confruntarea dintre Germania şi Austro-Ungaria pe de o parte şi Tripla Antantă pe de alta devenise cât se poate de serioasă. Oamenii de stat din toate ţările importante contribuiseră la construirea unui mecanism al Judecăţii de Apoi diplomatice din cauza căruia crizele erau din ce în ce mai greu de rezolvat. Conducătorii militari reduseseră masiv şansele soluţionării paşnice prin adăugarea unor planuri strategice care comprimau timpul alocat luării de decizii. Cum însă planurile militare depindeau de viteza de execuţie, iar maşinăria diplomatică fusese fixată la tradiţionalul ei ritm comod, soluţionarea crizei în condiţiile unei acute presiuni a timpului a devenit imposibilă. Pentru a înrăutăţi lucrurile, strategii militari nu le explicaseră colegilor lor din politică adevăratele consecinţe ale demersului lor.

Este adevărat că planificarea militară devenise o întreprindere autonomă. Primul pas în această direcţie a avut loc în timpul negocierilor din 1892 pentru o alianţă militară franco-rusă. Până atunci, negocierile pentru alianţe se axaseră asu-

pra conceptului de *casus belli* sau asupra acțiunilor specifice prin care un adversar îi poate determina pe aliați să intre în război. Aproape invariabil, definirea acestor concepte se lega de cine anume fusese perceput ca inițiator al ostilităților.

În mai 1892, negociatorul rus, aghiotantul general Nikolai Obruciov, i-a trimis o scrisoare propriului ministru de externe Giers, explicându-i de ce metoda tradițională a definirii lui *casus belli* fusese ajunsă din urmă și pusă în umbră de tehnologia modernă. Obruciov a susținut că lucrul cu adevărat important era cine se mobiliza primul și nu cine trăgea primul foc de armă: „Realizarea mobilizării nu mai poate fi considerată un act pașnic; dimpotrivă, ea reprezintă cel mai hotărât act de război."[1]

Tabăra care tergiversa în momentul mobilizării era condamnată să piardă avantajele pe care i le asigurau alianțele și îi dădeau în acest fel ocazia inamicului să înfrângă fiecare adversar pe rând. Nevoia tuturor aliaților de a se mobiliza simultan devenise atât de importantă în mințile conducătorilor europeni, încât s-a transformat în cheia de boltă a angajamentelor diplomatice solemne. Scopul alianțelor nu mai era garantarea sprijinului *după* începerea unui război, ci garantarea faptului că fiecare aliat se mobiliza cât mai repede cu putință și de preferință înaintea adversarului. Când alianțele alcătuite după acest principiu au ajuns să se confrunte, amenințările pornind de la mobilizare au devenit ireversibile, fiindcă încetarea mobilizării la jumătatea drumului era incomparabil mai dăunătoare decât refuzul de a o declanșa de la bun început. Dacă o tabără se oprea, iar cealaltă își vedea de ale ei, situația era din ce în ce mai grea cu fiecare zi care trecea. După ambele tabere încercau să se oprească simultan, acest fapt era atât de greu de realizat din punct de vedere tehnic, încât mai mult ca sigur că mobilizarea lua sfârșit înainte ca diplomații să cadă de acord asupra modului de a o opri.

Acest sindrom procedural al Judecății de Apoi a scos efectiv conceptul de *casus belli* de sub controlul politic. Fiecare criză avea în ea resortul unei escaladări armate – decizia de mobilizare – și fiecare război avea toate șansele să devină general.

Departe de a deplânge perspectiva unei escaladări automate, Obruciov a întâmpinat-o cu entuziasm. Ultimul lucru pe care și-l dorea era un conflict local. Asta fiindcă, în cazul în care Germania se ferea să intervină într-un război dintre Rusia și Austria, ulterior ea ar fi avut căderea să dicteze termenii acordului de pace. În mintea lui Obruciov, exact asta făcuse și Bismarck la Congresul de la Berlin:

> Diplomația noastră nu-și poate permite să conteze pe un conflict izolat dintre Rusia și, de pildă, Rusia, Germania sau Turcia. În această privință am învățat ce trebuie să învățăm în urma Congresului de la Berlin și am văzut pe cine trebuie să considerăm drept dușmanul cel mai periculos – cel care se bate cu noi direct sau cel care așteaptă să slăbim și pe urmă dictează termenii acordului de pace...[2]

Potrivit lui Obruciov, era în interesul Rusiei să se asigure că fiecare război avea să se generalizaze. Marele avantaj pentru Rusia al unei alianțe bine alcătuite cu Franța era împiedicarea posibilității unui război localizat:

> La începutul fiecărui război european există întotdeauna o mare tentație în rândul diplomaților de a localiza sau restrânge conflictul și de a-i limita efectele cât mai mult

cu putință. Dar, în condiția actuală a Europei continentale – agitată și înarmată –, Rusia trebuie să privească toate aceste restrângeri cu o mare doză de scepticism, fiindcă acest lucru ar oferi posibilități mai mari nu doar acelor inamici ai noștri care ezită și încă nu au ieșit în câmp deschis, ci și aliaților șovăielnici.[3]

Cu alte cuvinte, un război defensiv cu obiective limitate era *împotriva* interesului național al Rusiei. Toate războaiele trebuiau să fie totale, iar strategii militari nu le puteau garanta nici o altă opțiune liderilor politici:

O dată ce am fost atrași într-un război, nu putem să ne luptăm altfel decât cu toate forțele de care dispunem și împotriva ambilor noștri vecini. În fața atâtor popoare înarmate până la ultimul om și gata să intre în luptă, singurul tip de război la care ne putem gândi este unul decisiv – un război care să determine pentru o bună bucată de timp în viitor pozițiile politice ale puterilor europene, îndeosebi ale Rusiei și Germaniei.[4]

Indiferent cât de mărunt ar fi motivul, războiul trebuie să fie total. Dacă preludiul lui implica un singur vecin, Rusia era nevoită să facă în așa fel încât să-l atragă și pe celălalt. Aproape grotesc, Statul-Major al armatei ruse *prefera* să se bată cu Germania și Austro-Ungaria la un loc decât doar cu una dintre ele. O convenție militară în care se regăseau ideile lui Obruciov a fost semnată pe data de 4 ianuarie 1894. Franța și Rusia conveneau să se mobilizeze împreună în cazul în care *oricare* dintre membrii Triplei Alianțe se mobiliza pentru *orice* motiv. Mașinăria Judecății de Apoi era gata. Dacă Italia, aliata Germaniei, se mobiliza împotriva Franței pentru problema Savoiei, de pildă, Rusia era obligată să se mobilizeze împotriva Germaniei; dacă Austria se mobiliza împotriva Serbiei, Franța era acum obligată să se mobilizeze împotriva Germaniei. Dat fiind că era mai mult ca sigur că la un moment dat o națiune se va mobiliza pentru o cauză sau alta, izbucnirea unui război extins devenise doar o problemă de timp, de vreme ce era nevoie doar de o mobilizare din partea unei puteri principale pentru ca mașinăria Judecății de Apoi să se pornească pentru toate.

Cel puțin țarul Alexandru al III-lea a înțeles că jocul care se disputa la ora aceea avea cea mai mare miză cu putință. Când Giers l-a întrebat, „... ce am câștigat ajutând Franța să distrugă Germania?", el a răspuns: „Câștigul nostru ar fi că Germania ca atare ar dispărea. S-ar fărâmița într-o serie de state mici și slabe, cum era odinioară."[5] Obiectivele de război ale Germaniei erau pe cât de întinse, pe atât de nebuloase. Frecvent invocatul echilibru european se transformase într-o bătălie pe viață și pe moarte, deși nici unul dintre oamenii de stat implicați n-ar fi putut arăta ce cauze justificau un asemenea nihilism sau ce aspirații politice s-ar împlini cu ajutorul conflagrației.

Ceea ce strategii ruși avansau ca teorie era tradus de Statul-Major german în planificare operațională aproape exact în clipa când Obruciov negocia termenii alianței militare franco-ruse. Și dată fiind rigoarea germană, generalii imperiali au împins conceptul de mobilizare până la extrem. Șeful Statului-Major german, Alfred von Schlieffen, era la fel de obsedat de programele de mobilizare ca omologii lui din Franța și Rusia. Însă, pe câtă vreme liderii militari franco-ruși erau preocupați de definirea obligației de a dispune mobilizarea, Schlieffen se axa pe transpunerea lui în practică.

Refuzând să lase ceva în voia capriciilor mediului politic, Schlieffen a încercat să elaboreze un plan infailibil prin care Germania să scape din însingurarea de care se temea atât de mult. La fel cum succesorii lui Bismarck abandonaseră diplomația complexă a acestuia, și Schlieffen la rândul lui s-a debarasat de conceptele strategice ale lui Helmuth von Moltke, arhitectul militar al celor trei victorii rapide obținute de Bismarck între 1864 și 1870.

Moltke pusese la punct o strategie care lăsa deschisă opțiunea unei rezolvări politice a coșmarului lui Bismarck reprezentat de coalițiile ostile. În cazul unui război pe două fronturi, Moltke propusese ca armata germană să se dividă mai mult sau mai puțin uniform între est și vest și să se replieze pe ambele fronturi. Dat fiind că principalul obiectiv al Franței era recâștigarea Alsaciei și a Lorenei, mai mult ca sigur că Franța avea să atace. Dacă Germania oprea această ofensivă, Franța era obligată să se gândească la o pace de compromis. Moltke a avertizat în mod special că era imprudent să se extindă operațiunile militare până la Paris, după ce aflase în timpul Războiului franco-prusac cât era de greu să închei pacea în timp ce tocmai asediai capitala inamicului.

Moltke a propus aceeași strategie și pentru frontul de est, și anume să oprească o ofensivă rusă, pe urmă să împingă armata rusă până la o distanță semnificativă din punct de vedere strategic și, în final, să ofere o pace de compromis. Forțele care obțineau victoria deveneau disponibile pentru a da o mână de ajutor trupelor de pe celălalt front. În acest fel, scara războiului, sacrificiile și rezolvarea politică aveau să fie păstrate într-un fel de echilibru.

Însă, la fel cum succesorii lui Bismarck nu se putuseră împăca defel cu ambiguitățile alianțelor lui suprapuse, și Schlieffen a respins planul lui Moltke, fiindcă lăsa inițiativa militară inamicului Germaniei. Schlieffen nu a fost de acord nici cu opțiunea lui Moltke pentru compromisul politic în dauna victoriei totale. Hotărât să impună niște termeni care alcătuiau de fapt o capitulare fără condiții, Schlieffen a elaborat un plan pentru o victorie rapidă și decisivă pe un front, urmată de concentrarea tuturor forțelor Germaniei împotriva celuilalt adversar, obținându-se astfel un rezultat precis pe ambele fronturi. Întrucât eventuala lovitură fulgerătoare și finală în est a fost împiedicată de ritmul lent de mobilizare a rușilor (calculat undeva în jurul a șase săptămâni) și de întinderea teritoriului rus, Schlieffen s-a decis să distrugă întâi armata franceză, înainte ca armata rusă să fie mobilizată în întregime. Pentru a evita masivele fortificații ale francezilor de la granița cu Germania, lui Schlieffen i-a venit ideea de a încălca neutralitatea belgiană deplasându-și armata pe teritoriul ei. El își propunea să captureze Parisul și să-i prindă pe francezi în capcană, surprinzându-i printr-un atac din spate și înghesuindu-i în propriile fortificații de la graniță. Între timp, Germania avea să rămână în defensivă în est.

Planul era pe cât de sclipitor, pe atât de nechibzuit. Un minimum de cunoștințe de istorie i-ar fi arătat lui Schlieffen că Marea Britanie ar fi intrat cu siguranță în război dacă ar fi fost invadată Belgia, fapt care se pare că le-a ieșit cu totul din minte Kaiserului și Statului-Major al armatei germane. La douăzeci de ani după Planul Schlieffen din 1892, conducătorii Germaniei făcuseră în continuare numeroase propuneri Marii Britanii pentru a-i obține sprijinul – sau măcar neutrali-

tatea – într-un război european, dar toate au fost transformate în simple iluzii de către planificarea militară germană. Nu existase nici o cauză pentru care Marea Britanie să fi luptat mai responsabil sau mai îndârjit decât independența Țărilor de Jos. Iar comportamentul Marii Britanii în războaiele împotriva lui Ludovic al XIV-lea și a lui Napoleon au stat mărturie din punctul de vedere al tenacității. O dată implicată, Marea Britanie lupta până la sfârșit, chiar dacă Franța era învinsă. În plus, Planul Schlieffen nu lua în calcul nici cea mai mică probabilitate de eșec. Dacă Germania nu distrugea armata franceză – lucru perfect posibil, dat fiind că francezii aveau o rețea de drumuri și căi ferate interne ce radiau dinspre Paris, în vreme ce armata germană trebuia să mărșăluiască în arc de cerc prin niște ținuturi abandonate – ea era obligată să adopte strategia lui Moltke de defensivă pe ambele fronturi, după ce năruise posibilitatea unei păci politice de compromis prin faptul că ocupase Belgia. Dacă obiectivul principal al politicii externe a lui Bismarck fusese evitarea unui război pe două fronturi, iar cel al strategiei militare a lui Moltke fusese limitarea lui, Schlieffen a insistat asupra unui război pe două fronturi purtat în maniera specifică războaielor totale.

În condițiile în care Germania își concentrase forțele împotriva Franței, deși cea mai probabilă sursă de conflict era Europa de Est, întrebarea definitorie pentru coșmarul lui Bismarck – „dar dacă va izbucni un război pe două fronturi?" – s-a transformat într-o interogație emblematică pentru coșmarul lui Schlieffen: „dar dacă *nu* va izbucni un război pe două fronturi?" Dacă Franța își propunea să se declare neutră în eventualitatea unui război în Balcani, Germania ar fi putut înfrunta pericolul unei declarații de război franceze *după* încheierea mobilizării ruse, așa cum explicase deja Obruciov de cealaltă parte a liniei europene de demarcație. Dacă, pe de altă parte, Germania ignora oferta de neutralitate a Franței, planul lui Schlieffen ar fi pus Germania în postura incomodă de a ataca Belgia nonbeligerantă pentru a ajunge la Franța nonbeligerantă. Prin urmare, Schlieffen trebuia să născocească un motiv pentru a ataca Franța dacă aceasta se încăpățâna să rămână deoparte. El a creat un standard imposibil pentru ceea ce ar fi acceptat germanii drept neutralitate franceză. Germania era dispusă să considere Franța neutră doar dacă aceasta era de acord să cedeze una dintre principalele ei fortărețe Germaniei – cu alte cuvinte, doar dacă Franța ceda în fața Germaniei și renunța la poziția ei de Mare Putere.

Acest amestec nesănătos de alianțe politice generale și strategii militare concepute la mânie era cea mai bună garanție a unei vărsări de sânge de proporții. Echilibrul de forțe își pierduse orice urmă din flexibilitatea pe care o avusese în timpul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Indiferent unde ar fi izbucnit războiul (și mai mult ca sigur că acest loc avea să fie undeva în Balcani), Planul Schlieffen a avut grijă ca bătăliile inițiale să fie date în vest între țări care, practic, nu aveau nici un interes în criza imediată. Politica externă abdicase în favoarea strategiei militare care ajunsese să constea în modul în care fiecare miza pe o singură aruncare a zarurilor. Ar fi fost greu de închipuit o abordare mai necugetată și mai tehnocratică a războiului.

Deși conducătorii militari din ambele tabere au insistat asupra celui mai distrugător tip de război, ei au păstrat o liniște suspectă și neliniștitoare în legătură

cu consecințele sale politice în lumina tehnologiei militare la care se făcuse apel. Cum avea să arate Europa după un război purtat la scara pe care o aveau în vedere acești lideri? Ce schimbări ar fi putut justifica masacrul pe care îl pregăteau? Nu exista nici măcar o revendicare specifică formulată de Rusia la adresa Germaniei sau de Germania la adresa Rusiei care să merite un război zonal, darămite unul generalizat.

La rândul lor, diplomații din ambele tabere au tăcut și ei, în bună parte, fiindcă nu înțelegeau implicațiile politice ale bombelor cu acțiune întârziată care aveau să explodeze la ei în țară și de asemenea fiindcă politica naționalistă din fiecare dintre aceste țări invita la reticență atunci când aveau de gând să conteste structurile militare. Această conspirație a tăcerii i-a împiedicat pe conducătorii politici din toate țările importante să solicite niște planuri militare care să stabilească o anumită corespondență între obiectivele militare și cele politice.

Dată fiind dimensiunea catastrofei pe care o puneau la cale acești conducători europeni, ușurința cu care au ales drumul spre dezastru avea în ea ceva aproape lugubru. Au fost rostite surprinzător de puține avertismente, excepția onorabilă fiind Piotr Durnovo, fostul ministru de interne rus care a devenit ulterior membru al Consiliului de Stat. În februarie 1914 – cu șase luni înainte de izbucnirea războiului – acesta a scris un raport profetic pentu țar:

> Principala povară a războiului va cădea fără îndoială pe umerii noștri, dat fiind că Anglia – practic – nu e în stare să joace un rol considerabil într-un război continental, în vreme ce Franța, cu efectivele împuținate, probabil că va adopta o tactică strict defensivă, ținând cont de pierderile uriașe pe care le va provoca războiul în actualele condiții de tehnică militară. Rolul berbecelui care trebuie să creeze o breșă în structura defensivei germane ne va reveni nouă...[7]

Din punctul de vedere al lui Durnovo, aceste sacrificii aveau să fie inutile, fiindcă Rusia nu putea să obțină avantaje teritoriale permanente luptând alături de Marea Britanie, tradiționalul ei adversar geopolitic. Deși Marea Britanie era dispusă să aprobe expansiunea rusă în Europa Centrală, o nouă porțiune din Polonia ar fi avut ca efect intensificarea tendințelor centrifuge din interiorul Imperiului rus, care erau și așa destul de puternice. Sporirea populației de origine urcraineană, susținea Durnovo, va cataliza revendicările pentru o Ucraină independentă. În consecință, era posibil ca victoria să aibă efectul ironic de declanșare a unor tulburări etnice suficient de mari pentru a reduce imperiul țarului la o Rusie mai mică.

Chiar dacă Rusia își împlinea visul secular de cucerire a Dardanelelor, Durnovo a demonstrat că o asemenea realizare va fi de fapt inutilă din perspectivă strategică:

> [Ea] nu ne va oferi o deschidere la mare, dat fiind că de partea cealaltă se află o mare care constă aproape integral în ape teritoriale, o mare împânzită de numeroase insule unde flota engleză, de pildă, nu ar avea nici un fel de probleme în a ne bloca accesul, indiferent de faptul că am cucerit strâmtoarea.[8]

Rămâne un mister de ce acest simplu fapt geopolitic a scăpat atenției a trei generații de ruși care au vrut să cucerească orașul Constantinopol și a acelor englezi hotărâți să-i împiedice.

Mai departe, Durnovo a demonstrat că un război va aduce şi mai puţine foloase economice Rusiei. Indiferent cum s-ar face calculele, el ar costa mult mai mult decât s-ar putea recupera. O victorie a Germaniei ar distruge economia rusă, în timp ce o victorie a Rusiei ar secătui economia germană, nemailăsând nimic pentru reparaţii, oricare dintre tabere ar ieşi învingătoare:

> Nu poate exista nici o îndoială că războiul va reclama cheltuieli care sunt peste mijloacele financiare limitate ale Rusiei. Va trebui să obţinem credite de la ţările aliate şi neutre, însă ele nu vor fi oferite pe gratis. Cât despre ce se va întâmpla dacă războiul se va încheia catastrofal pentru noi, nu vreau să mă refer acum la asta. Consecinţele economice şi financiare ale înfrângerii nu pot fi nici calculate şi nici măcar prevăzute, dar cu siguranţă că vor reflecta ruinarea totală a întregii noastre economii naţionale. Însă chiar şi victoria ne oferă perspective financiare extrem de nefavorabile; o Germanie complet în ruine nu va fi în stare să ne compenseze pentru costurile efectuate. Dictat în interesul Angliei, tratatul de pace nu-i va permite Germaniei o revenire economică suficient de puternică pentru a ne putea despăgubi multă vreme de acum încolo.[9]

Cu toate acestea, cel mai solid motiv pentru care Durnovo s-a opus războiului a fost predicţia lui că războiul va duce inevitabil la o revoluţie socială – la început în ţara învinsă, dar extinzându-se dinspre ea spre învingător:

> Convingerea noastră fermă, bazată pe o studiere îndelungată şi profundă a tuturor tendinţelor subversive, este că în ţara care va pierde războiul va izbucni inevitabil o revoluţie socială care, prin însăşi natura lucrurilor, se va extinde şi în ţara ce va ieşi învingătoare.[10]

Nu există nici o dovadă că ţarul ar fi văzut acest raport care i-ar fi putut salva dinastia. Şi nici nu avea cunoştinţă să mai fie înregistrată o analiză comparabilă cu aceasta în alte capitale europene. Cel care s-a apropiat cât de cât de vederile lui Durnovo a fost Bethmann-Hollweg, cancelarul care avea să ducă Germania în război, şi asta doar prin intermediul câtorva comentarii epigramatice. În 1913, când deja era mult prea târziu, el a arătat, cu o remarcabilă acurateţe, de ce politica Germaniei se dovedea a fi atât de neconvenabilă pentru restul Europei:

> Provocaţi pe toată lumea, puneţi-vă în calea tuturor şi de fapt nu slăbiţi pe nimeni în acest fel. Raţiunea de-a fi: lipsa de orizont şi de ţintă, nevoia de mici succese ale prestigiului personal şi solicitudine faţă de toate curentele din opinia publică.[11]

În acelaşi an, Bethmann-Hollweg a emis o altă formulă, care i-ar fi putut salva ţara dacă ar fi fost pusă în aplicare cu vreo două decenii mai devreme:

> Trebuie să ţinem Franţa în şah printr-o politică prudentă faţă de Rusia şi Anglia. Firește că asta nu este pe placul şovinilor şi are un caracter nepopular. Dar zău că nu văd altă soluţie pentru Germania în viitorul apropiat.[12]

La ora când se scriau aceste rânduri, Europa se pregătea deja să intre în vâltoare. Locul de producere a crizei care a declanşat primul război mondial a fost irelevant pentru echilibrul de forţe din Europa, iar aşa-numitul *casus belli* a avut un caracter întâmplător, după cum demersurile diplomatice de până atunci fuseseră necugetate.

Pe data de 28 iunie 1914, Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Habsburgilor, a plătit cu viața nesăbuința Austriei de a fi anexat Bosnia-Herțegovina în 1908. Nici măcar modul în care a fost asasinat n-a putut fi disociat de acel unic amestec de tragic și absurd care a marcat dezintegrarea Austriei. Tânărul terorist sârb a ratat prima încercare de a-l ucide pe Franz Ferdinand, rănindu-l în schimb pe șoferul care conducea vehiculul arhiducelui. După ce a ajuns la reședința guvernatorului și a admonestat administrația austriacă pentru neglijența crasă de care dăduse dovadă, Franz Ferdinand, însoțit de soția lui, s-a decis să-i facă o vizită victimei la spital. Noul șofer al perechii regale a greșit drumul și, ieșind în marșarier de pe strada pe care se angajase, s-a oprit chiar în fața asasinului uluit, care își îneca amarul în băutură pe teresa unui restaurant. În condițiile în care victimele îi fuseseră aduse pe tavă într-un mod literalmente providențial, ucigașul nu a mai dat greș a doua oară.

Ceea ce a început ca un cvasiaccident s-a transformat într-o conflagrație, cu acel sentiment al inevitabilității specific unei tragedii grecești. Fiindcă soția arhiducelui nu avea sânge regesc, nici unul dintre regii Europei nu a participat la funeralii. În cazul în care capetele încoronate care se aflau în fruntea statelor s-ar fi adunat și ar fi avut posibilitatea unui schimb de păreri, poate că s-ar fi arătat mai reticenți față de ideea de a intra în război cu câteva săptămâni mai târziu din cauza unui eveniment care, în fond, fusese un complot terorist.

E adevărat însă că nici măcar o întâlnire la vârf a tuturor regilor n-ar fi putut împiedica Austria să aprindă fitilul pe care a avut imprudența să i-l pună în mână Kaiserul. Amintindu-și de promisiunea făcută în cursul anului trecut de a sprijini Austria pe durata proximei crize, acesta l-a invitat la prânz pe ambasadorul austriac pe data de 5 iulie și a îndemnat la o acțiune rapidă împotriva Serbiei. Pe 6 iulie, Bethmann-Hollweg a confirmat poziția Kaiserului: „Austria trebuie să judece exact ce are de făcut ca să-și clarifice relațiile cu Serbia; însă, indiferent de hotărârea Austriei, ea poate conta în mod sigur pe faptul că Germania o va sprijini în calitate de aliat."[13]

Austria ținea în sfârșit în mână acel cec în alb pe care îl căutase atât de mult, iar acum găsise și o situație concretă, un atac real, în care să poată profita de el. Orb ca întotdeauna la implicațiile de ansamblu ale bravadei sale, Wilhelm al II-lea a dispărut într-o croazieră printre fiordurile norvegiene (lucru acesta se întâmpla înainte de inventarea radioului). Nu se știe exact ce a fost în mintea lui, dar e limpede că nu se aștepta la izbucnirea unui război european. Kaiserul și cancelarul său calculaseră, se pare, că Rusia încă nu era gata de război și că va sta deoparte, în timp ce Serbia va fi umilită, așa cum procedase și în 1908. În orice caz, părerea lor era că atunci se aflau într-o poziție mult mai bună pentru un conflict armat cu Rusia decât dacă ar mai lăsa să treacă vreo câțiva ani.

Confirmându-și palmaresul de țară care a înțeles de fiecare dată pe dos psihologia potențialilor adversari, Germania era la fel de convinsă că acesta era momentul ideal; conducătorii ei au procedat la fel ca atunci când au încercat să oblige Marea Britanie să i se alăture într-o alianță construind o flotă numeroasă sau când și-a propus să izoleze Franța amenințând cu un război în Maroc. Operând în virtutea presupunerii că victoria Austriei ar putea să-i scoată treptat din

izolarea în care ajunseseră, dat fiind că Rusia ar urma să fie deziluzionată de prestaţia Triplei Antante, ei au ignorat Franţa, pe care au apreciat-o drept ireconciliabilă, şi au refuzat medierea Marii Britanii ca să nu le fie ştirbit triumful. Liderii germani ajunseseră să se autoconvingă că, în cazul în care – contrar tuturor aşteptărilor – războiul totuşi izbucnea, Marea Britanie fie că avea să rămână neutră, fie că avea să intervină tardiv. Cu toate acestea, Serghei Sazonov, ministrul de externe al Rusiei în momentul declanşării războiului a explicat de ce Rusia nu va ezita să participe de data aceasta:

> Încă de la Războiul Crimeii nu ne-am făcut nici un fel de iluzii faţă de sentimentele Austriei faţă de noi. Din ziua când a iniţiat această politică de jaf în Balcani, sperând prin asta că-şi va consolida structura din ce în ce mai şubredă a dominaţiei sale, relaţiile ei cu noi au devenit din ce în ce mai neprietenoase. Totuşi, am reuşit să ne împăcăm cu ideea acestui dezavantaj, dar asta până când a devenit clar ca lumina zilei că politica ei în Balcani se bucura de înţelegerea Germaniei şi primea încurajări de la Berlin.[14]

Rusia a simţit că era de datoria ei să se opună unei manevre pe care o interpreta drept o tentativă a germanilor de a-i compromite poziţia în rândul ţărilor slave prin umilirea Serbiei, cel mai fidel aliat al ei în regiune. „Era limpede", a scris Sazonov, „că nu aveam de-a face cu decizia pripită a unui ministru miop, luată în numele unui risc asumat personal şi pe propria lui răspundere, ci cu un plan pregătit cu grijă şi elaborat cu ajutorul guvernului german, fără a cărui aprobare şi fără al cărui sprijin Austro-Ungaria nu s-ar fi aventurat niciodată să-l pună în aplicare."[15]

Ulterior, un alt diplomat rus a scris cu nostalgie despre diferenţa dintre Germania lui Bismarck şi cea a Kaiserului:

> Primul război mondial a fost consecinţa inevitabilă a încurajării oferite de Germania Austro-Ungariei în politica ei de penetrare în Balcani, combinată cu măreaţa idee pangermană a unei „Europe de mijloc" germanizate. Pe vremea lui Bismarck aşa ceva nu s-ar fi întâmplat nici în ruptul capului. Ceea ce a avut loc a fost rezultatul noii ambiţii a Germaniei de a face faţă unei sarcini mult mai dificile decât cea a lui Bismarck, în condiţiile în care nu avea la dispoziţie un Bismarck.[16*]

Diplomaţii ruşi îi supraestimau pe germani, întrucât Kaiserul şi consilierii lui nu aveau un plan pe termen lung în 1914, aşa cum nu avuseseră nici în cazul tuturor crizelor anterioare. Criza provocată de asasinarea arhiducelui a scăpat de sub control, fiindcă nici unul dintre conducători nu a fost dispus să facă un pas înapoi, iar ţările s-au arătat preocupate în primul rând de respectarea obligaţiilor oficiale ce reieşeau din tratate şi nu de conceptul global al interesului comun pe termen lung. Ceea ce-i lipsea Europei era un sistem de valori atotcuprinzător, care să adune puterile laolaltă, aşa cum existase în sistemul lui Metternich sau în flexibilitatea diplomatică practicată cu sânge rece în cadrul conceptului de

---

* Memoriile ruşilor trebuie tratate cu o doză de scepticism, fiindcă au încercat să arunce întreaga răspundere a războiului pe umerii ruşilor. Sazonov în mod special trebuie să-şi recunoască o parte de vină, dat fiind că a aparţinut acelui partid care a îndemnat la mobilizare generală – asta chiar dacă analiza lui globală are numeroase puncte bune. (n.a.)

Realpolitik al lui Bismarck. Primul război mondial a izbucnit nu fiindcă țările și-au încălcat tratatele, ci tocmai fiindcă le-au respectat *ad litteram*.

Dintre numeroasele aspecte curioase ale preludiului primului război mondial, unul dintre cele mai ciudate este că la început nu s-a întâmplat nimic. Fidelă stilului ei de lucru, Austria a tărăgănat lucrurile, în parte fiindcă Viena avea nevoie de timp pentru a învinge reticența prim-ministrului maghiar Ștefan (Istvan) Tisza de a risca însuși imperiul. După ce el a cedat în cele din urmă, Viena a remis Serbiei un ultimatum de patruzeci și opt de ore pe data de 23 iulie, având grijă să fixeze cu bună știință o serie de condiții atât de împovărătoare, încât să fie respinse cu siguranță. Totuși, întârzierea a anulat avantajele pe care le-ar fi putut obține Austria în urma sentimentului de indignare care cuprinsese întreaga Europă la vestea asasinării arhiducelui.

În Europa lui Metternich, în condițiile respectului egal al legitimității, mai mult ca sigur că Rusia ar fi aprobat acțiunea de pedepsire a Austriei împotriva Serbiei pentru asasinarea unui prinț aflat în linie directă de succesiune la tronul austriac. Numai că, în 1914, legitimitatea încetase să fie un element de legătură. Apropierea Rusiei de aliatul ei, Serbia, a fost mai puternică decât revolta în fața asasinării lui Franz Ferdinand.

Timp de o lună încheiată după asasinat, diplomația austriacă a funcționat lent, dilatoriu. A urmat însă goana nebună spre cataclism, într-un interval de nici o săptămână. Ultimatumul Austriei a făcut ca evenimentele să scape de sub controlul liderilor politici. Căci o dată emis ultimatumul, toate țările importante erau în situația de a declanșa cursa spre mobilizare. Ca o ironie a sorții, caruselul mobilizării a fost pornit de una dintre țările pentru care programele de mobilizare erau în esență irelevante. Asta fiindcă, singură printre celelalte Mari Puteri, Austria dispunea de planuri militare învechite prin aceea că nu luase în calcul viteza de acțiune. Pentru planurile de război austriece nu avea importanță în ce săptămână începea războiul, atâta vreme cât armata austriacă era în stare, mai devreme sau mai târziu, să lupte împotriva Serbiei. Austria trimisese un ultimatum Serbiei ca să anuleze orice tentativă de mediere și nicidecum ca să accelereze ritmul de desfășurare a operațiunilor militare. Pe de altă parte, mobilizarea austriecilor nu era de natură să amenințe nici o altă Mare Putere, întrucât era nevoie de o lună pentru a fi realizată pe deplin.

În acest fel, programele de mobilizare care au făcut ca războiul să fie inevitabil au fost puse în mișcare de țări ale căror armate au început efectiv să lupte abia *după* încheierea principalelor bătălii din vest. Pe de altă parte, și indiferent de cât era sau nu de pregătită Austria, dacă Rusia voia să amenințe această țară, trebuia să mobilizeze trupe, iar acest lucru ar fi dus la producerea ireparabilului în Germania (deși se pare că nici unul dintre conducătorii politici nu sesizase pericolul). Paradoxul din iulie 1914 a fost că țările care aveau motive politice să intre în război nu erau legate de programe de mobilizare rigide, pe când națiunile cu programe rigide, ca de pildă Germania și Rusia, nu aveau nici un motiv politic de a intra în război.

Marea Britanie, țara situată în cea mai bună poziție pentru a opri această înlănțuire a evenimentelor, a ezitat. Ea nu avea practic nici un interes în Balcani,

cu toate că avea un interes major în menţinerea Triplei Antante. Se temea de război, dar îi era de-a dreptul groază de un eventual triumf al germanilor. Dacă Marea Britanie şi-ar fi declarat fără echivoc intenţiile şi ar fi făcut Germania să înţeleagă că era dispusă să intre în război, ar fi existat şanse reale ca împăratul să refuze confruntarea. Aceasta a fost şi părerea lui Sazonov ulterior:

> Nu mă pot abţine să exprim ideea că, dacă în 1914 Sir Edward Grey ar fi făcut un anunţ neechivoc şi oportun prin care să proclame solidaritatea Marii Britanii cu Franţa şi Rusia, aşa cum am insistat s-o facă, ar fi putut salva omenirea de la acel cataclism înspăimântător, ale cărui consecinţe au pus în pericol însăşi existenţa civilizaţiei europene.[17]

Conducătorii englezi s-au arătat reticenţi în a risca Tripla Antantă prin manifestarea oricăror şovăieli în sprijinirea aliaţilor şi, întrucâtva contradictoriu, nu au vrut să ameninţe Germania ca să nu anuleze opţiunea medierii la momentul cuvenit. Ca urmare, Marea Britanie s-a văzut pusă în imposibilitatea de a alege. Ea nu avea nici o obligaţie legală de a intra în război de partea Franţei şi a Rusiei, aşa cum a dat asigurări Grey în Camera Comunelor pe data de 11 iunie 1914, cu mai puţin de două săptămâni înainte de asasinarea arhiducelui:

> ... dacă va izbucni războiul între puterile europene, nu vor exista acorduri scrise care să limiteze sau să stingherească guvernul sau Parlamentul când vor decide dacă Marea Britanie va trebui sau nu să ia parte la război...[18]

Din punct de vedere legal, acest lucru era adevărat. Numai că aici intra în ecuaţie şi abstracta dimensiune morală. Flota franceză se afla în Mediterana ca urmare a acordului naval dintre Franţa şi Marea Britanie; drept rezultat, coasta de nord a Franţei era larg deschisă flotei germane dacă Marea Britanie se ţinea deoparte şi nu intra în război. Pe măsură ce s-a adâncit criza, Bethmann-Hollweg a insistat să nu se folosească flota germană împotriva Franţei dacă Marea Britanie promitea să rămână neutră. Însă Grey a refuzat acest compromis din acelaşi motiv pentru care respinsese propunerea germană din 1909, potrivit căreia Germania era de acord să încetinească ritmul de dezvoltare a propriei flote în schimbul neutralităţii engleze în eventualitatea unui război – altfel spus, Grey bănuia că, după înfrângerea Franţei, Marea Britanie va rămâne la mila Germaniei.

> Trebuie să-l informaţi pe cancelarul Germaniei că propunerea de neutralitate în aceste condiţii nu poate fi acceptată sub nici o formă.
> ... Pentru noi încheierea acestei înţelegeri cu Germania în detrimentul Franţei ar fi o dezonoare ce ar mânji definitiv bunul nume al ţării noastre.
> De asemenea, cancelarul ne roagă să negociem obligaţiile sau interesele pe care le avem cu privire la neutralitatea Belgiei. Însă nici aici nu e loc pentru negocieri sau compromis.[19]

Dilema lui Grey era că ţara lui fusese prinsă la mijloc între presiunile opiniei publice şi tradiţiile politicii sale externe. Pe de o parte, lipsa sprijinului public pentru intrarea într-un război declanşat de o chestiune din regiunea Balcanilor ar fi sugerat nevoia medierii. Pe de altă parte, dacă Franţa ar fi fost învinsă sau şi-ar fi pierdut încrederea în alianţa cu englezii, Germania ar fi ajuns să ocupe poziţia dominantă pe care britanicii i-o refuzaseră dintodeauna. Prin urmare, este extrem

de probabil că, în cele din urmă, Marea Britanie ar fi intrat în război ca să împiedice prăbușirea Franței chiar dacă Germania nu ar fi invadat Belgia, deși poate că ar fi fost nevoie de timp până când să se cristalizeze sprijinul opiniei publice britanice pentru această decizie. În timpul acelei perioade, ar fi fost posibil ca Marea Britanie să încerce să facă oficii de mediator. Cu toate acestea, hotărârea Germaniei de a contesta unul dintre cele mai stabile principii ale politicii externe britanice – acela că Țările de Jos nu trebuiau să cadă în mâinile englezilor și a garantat faptul că războiul nu va lua sfârșit printr-un compromis.

Grey a raționat că, neluând partea nimănui în fazele inițiale ale crizei, Marea Britanie rămânea imparțială, iar asta i-ar fi permis să propună la un moment dat o soluție. În plus, experiența trecutului susținea această strategie. Totuși, în nici una dintre crizele de până atunci nu existase noțiunea de mobilizare. Pe măsură ce toate Marile Puteri se pregăteau de mobilizare, marja de timp pentru metodele diplomatice tradiționale s-a micșorat până la dispariție. Astfel, în cele nouăzeci și șase de ore cruciale în timpul cărora programele de mobilizare au anulat posibilitatea manevrelor politice, cabinetul britanic și-a asumat efectiv rolul de privitor de pe margine.

Ultimatumul Austriei a pus Rusia în dificultate într-o perioadă când aceasta din urmă era deja convinsă că fusese victima unei manipulări regretabile. Bulgaria, a cărei eliberare de sub stăpânirea turcilor fusese opera Rusiei pe durata câtorva războaie, înclina spre Germania. După ce anexase Bosnia-Herțegovina, Austria părea să încerce transformarea Serbiei, ultimul aliat balcanic important al Rusiei, în protectorat. În fine, faptul că Germania se instala la Constantinopol îi făcea pe ruși să se întrebe dacă nu cumva era panslavismului era pe punctul de-a fi înlocuită de o dominație teutonă exercitată tocmai asupra teritoriilor râvnite de Rusia de o sută de ani.

Chiar și așa, țarul Nicolae al II-lea nu era deloc încântat de perspectiva unui conflict armat imediat cu Germania. Cu ocazia unei întruniri a miniștrilor săi pe 24 iulie, el a trecut în revistă opțiunile Rusiei. Ministrul de finanțe Piotr Bark a consemnat că țarul ar fi spus: „Războiul ar fi dezastruos pentru întreaga lume și, o dată declanșat, va fi greu de oprit". În plus, a notat Bark, „împăratul german îl asigurase în repetate rânduri de dorința lui sinceră de menținere a păcii în Europa." Tot țarul le-a amintit miniștrilor de „atitudinea loială a împăratului german în timpul Războiului ruso-japonez și pe durata tulburărilor interne prin care a trecut Rusia după aceea."[20]

Riposta a venit din partea lui Alexandr Krivoșein, puternicul ministru al agriculturii. Probând refuzul endemic al Rusiei de a uita ofensele anterioare, el a declarat că, în ciuda scrisorilor amabile ale Kaiserului către vărul său, țarul Nicolae, Germania avusese o politică de timorare față de Rusia în timpul crizei bosniece din 1908. În consecință, „opinia publică și cea parlamentară nu vor înțelege de ce, într-un moment decisiv în care este implicat un interes vital al Rusiei, guvernul imperial a ezitat să acționeze cu îndrăzneală... Din păcate, atitudinile noastre exagerat de prudente nu au reușit să îmbuneze Puterile din Europa Centrală."[21]

Argumentul lui Krivoşein a fost susţinut de un mesaj din partea ambasadorului rus la Sofia, în care se arăta că, dacă Rusia dădea înapoi, „prestigiul nostru în lumea slavă şi în Balcani va dispărea şi nu se va mai întoarce niciodată."[22] Şefii de guvern sunt extrem de vulnerabili în faţa argumentelor care le pun sub semnul întrebării curajul. În cele din urmă, ţarul şi-a reprimat intuiţiile dezastruoase şi a optat pentru sprijinirea Serbiei chiar şi cu riscul războiului, deşi s-a abţinut să decreteze mobilizarea.

Când Serbia a răspuns ultimatumului austriac pe 25 iulie într-o manieră neaşteptat de conciliantă – acceptând toate revendicările Austriei, cu o excepţie – Kaiserul, care tocmai se întorsese din croazieră, a crezut că criza luase sfârşit. El însă nu a luat în calcul hotărârea Austrei de a exploata sprijinul pe care i-l oferise atât de imprudent. Mai presus de toate, Kaiserul uitase – asta dacă avusese vreodată cunoştinţă de aşa ceva – că, în condiţiile în care Marile Puteri erau periculos de aproape de declanşarea războiului, programele de mobilizare aveau câştig de cauză în faţa diplomaţiei.

Pe 28 iulie, Austria i-a declarat război Serbiei, deşi nu avea să fie pregătită pentru acţiune militară înainte de 12 august. În aceeaşi zi, ţarul a ordonat mobilizarea parţială împotriva Austriei şi a descoperit, spre surprinderea lui, că singurul plan pe care îl pusese la punct Statul-Major al armatei sale era unul pentru mobilizare generală atât împotriva Germaniei, cât şi a Austriei, în ciuda faptului că în ultimii cincizeci de ani Austria stătuse în calea ambiţiilor balcanice ale Rusiei şi chiar dacă în toată acea perioadă se vorbise până la saturaţie în cercurile şi şcolile militare ruse de un război localizat ruso-austriac. Ministrul de externe rus, care nu-şi dăduse seama că trăia o utopie, a încercat să liniştească Berlinul pe 28 iulie: „Cât despre măsurile militare pe care le-am luat ca urmare a declaraţiei de război a Austriei... nici una dintre ele nu a fost îndreptată împotriva Germaniei."[23]

Conducătorii militari ruşi, fără excepţie adepţi ai teoriilor lui Obruciov, au fost îngroziţi de constrângerile impuse de către ţar. Ei doreau mobilizarea generală şi astfel declanşarea războiului împotriva Germaniei, care până atunci nu luase nici o măsură pe linie militară. Unul dintre generalii aflaţi la comanda armatei i-a spus lui Sazonov că „războiul devenise inevitabil şi eram în pericol de a-l pierde înainte de-a avea timp să scoatem sabia din teacă."[24]

Dacă pentru propriii lui generali ţarul se arătase prea ezitant, în ochii germanilor el era considerat prea rapid în mişcări. Toate planurile germane se bazau pe eliminarea Franţei din război în intervalul a şase săptămâni, urmată de concentrarea ofensivei împotriva unei Rusii care ar fi trebuit să fie incomplet mobilizată. Orice tip de mobilizare a ruşilor – chiar şi una parţială – modifica graficul de acţiune şi reducea şansele Germaniei, care şi aşa practica un joc cu o mare doză de risc. În consecinţă, pe 29 iulie, Germania a cerut Rusiei să oprească mobilizarea, fiindcă în caz contrar i-ar fi urmat exemplul. Şi toată lumea ştia că pentru germani mobilizarea era totuna cu războiul.

Ţarul era prea slab ca să-şi permită să cedeze. Oprirea mobilizării parţiale ar fi echivalat cu divulgarea tuturor planurilor militare ale ruşilor, iar rezistenţa opusă de generalii lui l-a convins că de fapt zarurile fuseseră deja aruncate. Pe 30 iulie,

Nicolae a ordonat mobilizarea totală. În ziua următoare, pe 31 iulie, Germania i-a cerut încă o dată Rusiei să înceteze mobilizarea. Când și această revendicare a fost nesocotită, Germania a declarat război Rusiei. Acest fapt a avut loc fără nici un schimb politic de idei între Skt. Petersburg și Berlin cu privire la natura crizei și în lipsa oricărei dispute concrete între Germania și Rusia.

Germania era pusă acum în fața delicatului adevăr că planurile sale de război reclamau un atac imediat împotriva Franței, care pe întreaga durată a crizei păstrase o tăcere deplină, mulțumindu-se să îndemne Rusia să refuze compromisul și declarându-și sprijinul necondiționat în favoarea ei. Înțelegând în cele din urmă unde îl duseseră douăzeci de ani de cabotinism politic și de prefăcătorii, Kaiserul a încercat să reorienteze mobilizarea Germaniei spre Rusia în loc de Franța. Tentativa lui de a ține în frâu armata a fost la fel de inutilă ca efortul anterior pe care îl făcuse țarul de a limita amploarea mobilizării rușilor. Statul-Major al armatei germane era la fel de puțin dispus ca omologul lui rus să arunce pe fereastră douăzeci de ani de planificare militară; asemănările nu se opreau aici, întrucât nici germanii și nici rușii nu aveau vreun plan de rezervă. Cu toate că și țarul, și împăratul doriseră să se dea înapoi de pe marginea prăpastiei războiului, nici unul nu știa cum să procedeze – țarul fiindcă era împiedicat să pună în aplicare mobilizarea parțială, împăratul fiindcă nu i se dădea voie să se mobilizeze doar împotriva Rusiei. Amândoi erau obstrucționați chiar de mașinăria militară la a cărei construcție contribuiseră și care, o dată pusă în mișcare, era imposibil de oprit.

Pe data de 1 august, Germania a întrebat Franța dacă avea de gând să rămână neutră. Dacă Franța ar fi răspuns afirmativ, Germania ar fi solicitat fortărețele Verdun și Toul în semn de bună credință. În schimb, Franța a replicat – destul de enigmatic – că va acționa conform interesului național. Bineînțeles că Germania nu avea nici un motiv concret pentru care să pornească război împotriva Franței, care jucase rolul unui martor pasiv pe întreaga durată a crizei din Balcani. Și de data aceasta elementul determinant l-au reprezentat programele de mobilizare. Așa stând lucrurile, Germania a inventat o violare a granițelor din partea Franței și, pe data de 3 august, i-a declarat război. În aceeași zi trupele germane au invadat Belgia, conform deja amintitului Plan Schlieffen. În ziua următoare, pe 4 august, Marea Britanie a declarat război Germaniei, surprinzându-i prin această manevră doar pe conducătorii germani.

Marile Puteri reușiseră să transforme o criză balcanică secundară într-un război mondial. O dispută asupra Bosniei și Serbiei dusese la ivadarea Belgiei, în celălalt capăt al continentului, iar aceasta la rândul ei făcuse inevitabilă intrarea Marii Britanii în război. Ca o nouă – a câta? – ironie a sorții, în perioada când se dădeau bătăliile decisive pe frontul de vest, trupele austriece încă nu întreprinseseră nici un atac împotriva Serbiei.

Germania a aflat prea târziu că în războaie nu există certitudini și că obsesiva ei încercare de a obține o victorie rapidă și decisivă o atrăsese într-un război de uzură. Punând în aplicare Planul Schlieffen, ea și-a năruit singură speranțele legate de neutralitatea Marii Britanii, fără a reuși să distrugă armata franceză, adică fără a face exact acel lucru pentru care își asumase atâtea riscuri. Iarăși în

mod ironic, Germania a pierdut bătălia ofensivă din vest şi a câştigat bătălia defensivă din est, aşa cum prevăzuse de fapt Moltke. Până la urmă ea a fost obligată să adopte strategia defensivă a lui Moltke şi în vest, după ce se angajase într-o politică menită să excludă din capul locului pacea de compromis politic pe care se întemeiase strategia lui Moltke.

Concertul Europei a eşuat lamentabil din cauza abdicării conducerii politice. Ca rezultat, nici măcar nu s-a schiţat o tentativă de înfiinţare a acelui tip de congres european care, pe aproape întreaga durată a secolului al XIX-lea, izbutise să asigure perioade de detensionare a relaţiilor sau chiar să ofere soluţii concrete. Liderii europeni se gândiseră la toate lucrurile, cu excepţia perioadei de timp necesare pentru concilierea diplomatică. În plus, ei uitaseră o vorbă înţeleaptă a lui Bismarck: „Vai de conducătorul ale cărui argumente de la sfârşitul războiului nu sunt la fel de plauzibile cum erau la început."

După desfăşurarea evenimentelor, s-a constatat că au murit douăzeci de milioane de oameni, că Imperiul austro-ungar a dispărut şi că trei dintre cele patru dinastii care începuseră războiul pe tron – cea germană, cea austriacă şi cea rusă – au fost răsturnate. Singura care a rămas pe poziţie a fost casa regală britanică. După momentele de bilanţ, a fost foarte greu să se stabilească exact ce anume declanşase conflagraţia. Tot ce se ştia era că, din cenuşa acestei nebunii monumentale, trebuia să se construiască un nou sistem european, deşi avea să fie greu de rafinat structura şi natura lui în mijlocul pasiunilor şi pierderilor pricinuite de carnagiu.

CAPITOLUL 9

Noua față a diplomației: Wilson şi Tratatul de la Versailles

Pe data de 11 noiembrie 1918, prim-ministrul englez David Lloyd George a anunțat semnarea armistițiului dintre Germania şi Puterile Aliate prin următoarele cuvinte: „Sper să putem spune că în acest fel, în această dimineață hotărâtoare, s-a pus capăt tuturor războaielor."[1] În realitate, Europa se afla la doar două decenii de un conflict şi mai cataclismic.

Dat fiind că nimic nu funcționase conform planului în primul război mondial, era inevitabil ca încercarea de a găsi pacea să se dovedească la fel de futilă ca aşteptările nutrite de națiuni în momentul când se lăsaseră antrenate în dezastru. Fiecare participant anticipase un război de scurtă durată şi lăsase stabilirea termenilor din tratatele de pace în seama acelui tip de congres care pusese capăt conflictelor europene pe durata ultimei sute de ani. Însă, pe măsură ce numărul victimelor devenea înfricoşător de mare, el a pus în umbră disputele politice premergătoare conflictului – întrecerea pentru influență în Balcani, posesia asupra Alsaciei şi a Lorenei şi cursa acumulărilor navale. Națiunile din Europa au ajuns să atribuie vina pentru propriile suferințe răului intrinsec al adversarilor şi s-au

autoconvins că pacea veritabilă nu putea fi obținută prin compromisuri; inamicul trebuie să fie complet distrus, iar războiul purtat până la ultima răsuflare.

Dacă liderii europeni ar fi continuat practicile existente în ordinea internațională de dinainte de război, s-ar fi ajuns la o pace de compromis în primăvara lui 1905. Ofensiva dusă de fiecare tabără își urmase cursul sângeros, ajungându-se în impas pe toate fronturile. Însă, la fel cum programele de mobilizare o luaseră înaintea diplomației în săptămâna premergătoare izbucnirii războiului, tot astfel dimensiunile sacrificiilor constituiau un obstacol în calea unui compromis rezonabil. În schimb, liderii Europei au continuat să ridice pretenții din ce în ce mai mari, reușind prin asta nu doar să combine incompetența cu lipsa de răspundere a intrării în război, ci chiar să distrugă ordinea mondială în cadrul căreia națiunile lor coexistaseră vreme de aproape un secol.

În iarna dintre 1914 și 1915 nu mai exista nici un fel de coordonare între strategia militară și politica externă. Nici una dintre țările beligerante nu îndrăznea să se gândească la o pace de compromis. Franța excludea orice variantă care nu-i restituia Alsacia și Lorena, în vreme ce Germania refuza să ia în calcul o pace în cadrul căreia i se cerea să renunțe la teritoriile cucerite. O dată atrași în vâltoarea războiului, conducătorii Europei au devenit atât de obsedați de fratricid, atât de înnebuniți de distrugerea progresivă a unei întregi generații de oameni tineri, încât victoria s-a transformat într-o recompensă în sine, indiferent de ruinele pe care trebuia să se înalțe triumful. Ofensivele criminale au confirmat impasul militar pe câmpul de luptă și au produs pierderi inimaginabile înainte de apariția tehnologiei moderne. Eforturile de câștigare a unor noi aliați au adâncit impasul politic. Asta fiindcă fiecare aliat – Italia și România de partea Antantei, Bulgaria de partea Puterilor Centrale – cerea partea care i se cuvenea din captura anticipată, distrugând astfel și ultimele rămășițe de flexibilitate pe care s-ar fi putut bizui diplomația.

Condițiile păcii au dobândit treptat un caracter nihilist. Stilul aristocratic și întrucâtva conspirativ al diplomației din secolul al XIX-lea s-a dovedit inoperant în epoca mobilizărilor în masă. Aliații s-au specializat în ambalarea războiului în lozinci cu tentă morală, de genul „războiul care le va pune capăt celorlalte" sau „asigurarea democrației în lume", îndeosebi după ce au intrat în luptă și Statele Unite. Primul dintre aceste scopuri era de înțeles, ba chiar extrem de promițător, pentru niște națiuni care se războiau între ele, în diverse combinații, de o mie de ani. Interpretarea lui practică însemna dezarmarea completă a Germaniei. Cea de-a doua propunere – răspândirea democrației – reclama răsturnarea instituțiilor interne din Germania și Austria. Ambele sloganuri ale aliaților implicau o luptă până la capăt.

Marea Britanie, care în timpul războaielor napoleoniene produsese un proiect pentru echilibrul european prin intermediul Planului Pitt, a susținut presiunile în favoarea unei victorii depline. În decembrie 1914, o tatonare germană prin oferta retragerii din Belgia în schimbul Congoului belgian a fost respinsă de ministrul de externe Grey, pe motivul că aliaților trebuia să li se ofere „siguranță împotriva oricărui atac viitor din partea Germaniei."[2]

Comentariul lui Grey a marcat o transformare de atitudine din partea englezilor. Aproape până în momentul izbucnirii războiului, Marea Britanie își identificase propria securitate prin echilibrul de forțe, pe care îl proteja, având de fiecare dată grijă să sprijine tabăra mai slabă în detrimentul celei mai puternice. În 1914, ea ajunsese să se simtă din ce în ce mai incomod în acest rol. Simțind că Germania devenise mai puternică decât tot restul continentului la un loc, Marea Britanie și-a dat seama că nu mai poate să rămână undeva deasupra conflictelor din Europa, așa cum o îndemnase tradiția să procedeze până atunci. Dat fiind că în optica ei Germania era percepută ca o amenințare hegemonică în Europa, Anglia știa că întoarcerea la *statu quo ante* nu va rezolva deloc problema fundamentală. Astfel, și ea a început să nu mai accepte compromisuri și să insiste asupra propriilor „garanții", care se traduceau în slăbirea permanentă a Germaniei și îndeosebi în reducerea drastică a flotei sale din larg, lucru pe care Germania nu l-ar fi acceptat decât dacă ar fi fost învinsă definitiv, total și fără drept de apel.

Condițiile germane erau nu doar mai precise, ci și mai pronunțat geopolitice. Totuși, din cauza tipicei lipse a simțului măsurii, conducătorii Germaniei au cerut și ei o serie de lucruri care însemnau de fapt capitulare fără condiții. În Vest ei au solicitat anexarea bazinelor carbonifere din nordul Franței și controlul militar asupra Belgiei, inclusiv asupra portului Anvers, fapt ce a stârnit ostilitatea implacabilă și garantată a Marii Britanii. Cât despre Est, Germania a formulat doar condiții formale cu privire la Polonia unde, pe 5 noiembrie 1916, ea a promis să creeze „un stat independent, cu o monarhie ereditară și constituțională"[3], destrămând astfel orice perspectivă a unei păci de compromis cu Rusia. (Germania sperase că promisiunea referitoare la independența Poloniei va determina apariția unui număr suficient de voluntari polonezi pentru cinci divizii, dar, așa cum s-a constatat ulterior, nu s-au prezentat decât trei mii de recruți.)[4] După înfrângerea Rusiei, Germania a impus tratatul de la Brest-Litovsk pe 3 martie 1918, prin care a anexat o treime din Rusia europeană și a stabilit un protectorat asupra Ucrainei. Definind până la urmă ce înțelegea prin *Weltpolitik*, Germania a demonstrat că opta cel puțin pentru dominația în Europa.

Primul război mondial a început ca un război tipic de cabinet, cu mesaje trimise de la o ambasadă la alta și cu telegrame expediate monarhilor suverani în toate momentele decisive pe drumul spre bătălia finală. Însă, o dată declarat războiul și pe măsură ce străzile din capitalele europene se umpleau de mulțimi de oameni, conflictul a încetat să fie unul al cancelariilor și s-a transformat într-un conflict al maselor. După primii doi ani de război, fiecare tabără a pus condiții incompatibile cu cea mai vagă noțiune de echilibru de forțe.

Lucrul care a uluit pe toată lumea a fost că ambele tabere au câștigat și au pierdut în același timp. De pildă, Germania avea să învingă Rusia, iar apoi avea să slăbească serios atât Franța, cât și Marea Britanie, însă, până la urmă, aliații occidentali, cu ajutorul indispensabil al Americii, aveau să fie adevărații învingători. Perioada de după războaiele napoleoniene fusese un secol de pace care se bazase pe echilibru și fusese susținut de valori comune. Perioada de după primul război mondial a însemnat revoltă socială, conflict ideologic și încă un război mondial.

Entuziasmul care a marcat începutul războiului s-a evaporat de îndată ce popoarele din Europa au ajuns să înțeleagă că abilitatea guvernelor lor de a produce carnagiul nu era egalată de o la fel de mare abilitate de a obține fie pacea, fie victoria. În vârtejul care a rezultat, curțile răsăritene, a căror unitate sprijinise pacea din Europa în zilele Sfintei Alianțe, au fost răsturnate. Imperiul austro-ungar a dispărut cu totul. Imperiul rus a fost preluat de către bolșevici și timp de două decenii a alunecat la periferia Europei. Germania a fost zguduită succesiv de înfrângere, revoluție, inflație, criză economică și dictatură. Franța și Marea Britanie nu au tras foloase de pe urma slăbirii adversarilor. Ambele își sacrificaseră cei mai buni dintre tinerii luptători pentru o pace în urma căreia inamicul lor era mai puternic din punct de vedere geopolitic decât fusese înaintea războiului.

Înainte ca întreaga dimensiune a acestui dezastru în mare măsură autoprovocat să devină evidentă, un nou judecător și-a făcut apariția pe scenă pentru a pune capăt o dată pentru totdeauna la ceea ce fusese numit până atunci Concertul Europei. Pe ruinele și în deziluziile a trei ani de măcel, America a pășit în arena internațională cu o încredere, o forță și un idealism care erau de neconceput pentru istoviții ei aliați.

Intrarea Americii în război a făcut posibilă din punct de vedere tehnic victoria totală, însă pentru niște scopuri care nu prea aveau legătură cu ordinea mondială pe care o cunoscuse Europa în ultimele trei sute de ani și pentru care se presupunea că intrase în război. America disprețuia conceptul de echilibru de forțe și considera imorală practica așa-numitului *Realpolitik*. Criteriile ei pentru ordinea mondială erau democrația, securitatea colectivă și autodeterminarea, nici unul dintre ele nestând la baza vreunuia dintre acordurile europene anterioare.

Pentru americani, discrepanța dintre filosofia lor și gândirea europeană confirma justețea propriilor convingeri. Proclamând o distanțare radicală de preceptele și experiențele Lumii Vechi, ideea lui Wilson despre ordinea mondială pornea din credința americanilor în natura umană esențialmente pașnică și în fundamentala armonie a lumii. De aici reieșea că națiunile democratice erau, prin definiție, pașnice; popoarele cărora li se garanta autodeterminarea nu vor mai avea motive să intre în război sau să asuprească alte popoare. O dată ce toate popoarele lumii vor fi gustat din binefacerile păcii și democrației, cu siguranță că se vor ridica la unison pentru a-și apăra câștigurile.

Conducătorii europeni nu dispuneau de nici un fel de categorii ale gândirii în care să includă asemenea vederi. Nici instituțiile lor interne și nici ordinea internațională nu avuseseră la bază teorii politice în care să se proclame bunătatea funciară a ființei omenești. Dimporivă, ele fuseseră proiectate pentru a plasa egoismul demonstrat al omului în slujba unui bine mai înalt. Diplomația europeană nu se articula pe caracterul iubitor de pace al statelor, ci pe înclinația lor spre război, care trebuia să fie descurajată sau contrabalansată. Alianțele se formau pentru urmărirea unor obiective specifice și definibile, nu în apărarea unui concept abstract al păcii.

Doctrina lui Wilson axată pe autodeterminare și securitate colectivă i-a așezat pe diplomații europeni pe un teren cu desăvârșire străin. Toate acordurile europene porniseră de la presupunerea că granițele puteau fi ajustate pentru promo-

varea echilibrului de forțe, ale cărui cerințe aveau întâietate în fața preferințelor populațiilor afectate. Tot la asta se gândise și Pitt când formulase varianta ținerii în frâu a Franței de către „masele largi" la sfârșitul războaielor napoleoniene.

Pe durata secolului al XIX-lea, de pildă, Marea Britanie și Austria s-au opus destrămării Imperiului otoman, fiindcă erau convinse că națiunile mai mici care vor apărea după aceea vor submina ordinea internațională. Din punctul lor de vedere, lipsa de experiență a națiunilor mici ar fi amplificat rivalitățile etnice de tip endemic, în vreme ce relativa lor fragilitate ar fi tentat Marile Puteri să încerce să le înglobeze. Marea Britanie și Austria erau de părere că statele mai mărunte trebuiau să-și subordoneze ambițiile naționale intereselor mai cuprinzătoare ale păcii. În numele echilibrului, Franța fusese împiedicată să anexeze porțiunea belgiană a Valoniei (populată de vorbitori de franceză), iar Germania fusese descurajată să realizeze unirea cu Austria (deși Bismarck avea motivele lui pentru a nu-și dori o asemenea unire).

Wilson a respins în întregime această abordare, așa cum au făcut de fapt Statele Unite de fiecare dată cu începere din acel moment. Din punctul de vedere al Americii, nu autodeterminarea declanșa războaie, ci tocmai absența ei, nu lipsa echilibrului de forțe producea instabilitate, ci tentativele de a se ajunge la un asemenea echilibru. Wilson a propus întemeierea păcii pe principiul siguranței colective. În opinia lui și a tuturor adepților pe care-i avea, securitatea lumii nu reclama apărarea interesului național, ci apărarea păcii în calitate de concept consfințit prin lege. Pentru a se aprecia dacă se comisese într-adevăr o violare a păcii era nevoie de o instituție internațională, pe care Wilson a definit-o drept Liga Națiunilor.

Destul de ciudat, ideea unei asemenea organizații a prins contur pentru prima oară la Londra, care fusese odinioară bastionul diplomației călăuzite de principiul echilibrului de forțe. Iar motivul apariției sale nu a fost încercarea de inventare a unei noi ordini mondiale, ci demersul Angliei de a căuta un motiv pentru care era bine ca America să intre într-un război aparținând vechii ordini. În septembrie 1915, într-o distanțare revoluționară de cutumele britanice, ministrul de externe Grey i-a scris omului de încredere al lui Wilson, colonelul House, făcându-i o propunere pe care era convins că idealistul președinte american nu avea cum s-o refuze.

În ce măsură, întreba în esență Grey, era interesat președintele de o Ligă a Națiunilor angajată în înfăptuirea dezarmării și în rezolvarea pașnică a disputelor?

> Va propune președintele înființarea unei Ligi a Națiunilor care să se oblige să se situeze împotriva oricărei puteri care încălca un tratat... sau care refuza, în cazul unei dispute, să adopte o altă metodă de rezolvare decât războiul?[5]

Era puțin probabil ca Marea Britanie, care de două sute de ani evita cu încăpățânare alianțele deschise, să fi prins brusc gustul implicărilor deschise la scară globală. Totuși, hotărârea Marii Britanii de a trece peste amenințarea imediată a Germaniei a fost atât de mare, încât ministrul ei de externe a reușit să elaboreze o doctrină a siguranței colective, cea mai deschisă angajare care putea fi imagi-

nată. Fiecare membru al organizației mondiale pe care o propusese avea obligația să se opună agresiunii, din orice direcție s-ar fi produs ea și să penalizeze națiunile care respingeau rezolvarea pe cale pașnică a disputelor.

Grey își cunoștea bine omul. Încă din tinerețe, Wilson fusese convins că instituțiile federale americane trebuiau să servească drept model unei instanțe ce avea să fie până la urmă un fel de „parlament al omului"; în prima etapă a mandatului său prezidențial, el începuse deja să tatoneze în vederea unui pact panamerican pentru emisfera vestică. E imposibil ca Grey să fi fost surprins – deși firește că s-a arătat satisfăcut – când a primit un răspuns prompt și care se potrivea de minune cu ceea ce, la drept vorbind și privind înapoi, fusese o aluzie destul de străvezie.

Acest schimb de mesaje a fost, poate, prima demonstrație legată de „relațiile aparte" dintre America și Marea Britanie, cum aveau să-i dea acesteia din urmă posibilitatea să aibă în continuare o influență unică la Washington, mult timp după scăderea forței sale ca urmare a celui de-al doilea război mondial. Moștenirea culturală și limba comună s-au combinat cu o masivă doză de tact pentru a-i face pe liderii englezi capabili să-și inculce propriile idei factorilor de decizie americani, în așa fel încât acestea să pară că provin direct de la Washington fără ca acest lucru să se observe. Astfel, când, în mai 1916, Wilson și-a expus pentru prima dată proiectul pentru o organizație mondială, el a fost ferm convins că fusese ideea lui și nu a altcuiva. Și într-un fel chiar fusese, dacă stăm să ne gândim că Grey o propusese dându-și perfect de bine seama că și Wilson avea convingeri asemănătoare.

Indiferent care a fost proveniența ei imediată, Liga Națiunilor era un concept esențialmente american. Ceea ce avea în vedere Wilson era „o asociere universală a națiunilor pentru menținerea securității neștirbite a mărilor și oceanelor lumii, spre a fi folosite în comun și fără probleme de toate popoarele lumii, și pentru împiedicarea oricăror războaie declanșate fie în contradicție cu clauzele tratatelor încheiate, fie fără vreun avertisment prealabil și fără o prezentare completă a cauzelor în fața opiniei publice mondiale – o garantare virtuală a integrității teritoriale și a independenței politice."[6]

Cu toate acestea, la început, Wilson s-a abținut să ofere participarea Americii la această „asociere universală". În cele din urmă, în ianuarie 1917, el și-a luat inima în dinți și a recomandat primirea Americii în calitate de membru, folosindu-se – oarecum surprinzător – de modelul Doctrinei Monroe:

> Propun, cu alte cuvinte, ca națiunile să adopte în deplin acord doctrina președintelui Monroe ca pe o doctrină mondială, ca nici o națiune să nu-și extindă forma de guvernământ asupra oricărei alte națiuni sau oricărui alt popor, ... ca toate națiunile să evite din acest moment să se lase atrase în alianțe care le-ar putea obliga să-și măsoare forțele cu alte națiuni...[7]

Probabil că Mexicul a fost consternat când a aflat că președintele țării, care îi confiscase o treime din teritoriu în secolul al XIX-lea și trimisese trupe cu un an în urmă, prezenta acum Doctrina Monroe ca pe o chezășie a integrității teritoriale a națiunilor înfrățite și ca pe un exemplu clasic de cooperare internațională.

Idealismul lui Wilson nu era atât de mare încât să-l facă să creadă că își va impune convingerile în Europa exclusiv pe baza conținutului lor. El s-a arătat pregătit să folosească, pe lângă argumente, și presiunile. La puțin timp după ce America a intrat în război în aprilie 1917, Wilson i-a scris colonelului House: „După ce se va termina războiul îi vom putea face să îmbrățișeze modul nostru de gândire, fiindcă la ora aceea, dincolo de alte considerente, vor fi la mâna noastră din punct de vedere financiar."[8] Deocamdată, o parte dintre aliați ezitau să aibă o reacție la ideea lui Wilson. Deși le venea foarte greu să accepte idei care le contraziceau atât de flagrant tradițiile, ei aveau mult prea mare nevoie de America pentru a da glas rezervelor pe care le nutreau.

La sfârșitul lui octombrie 1917, Wilson l-a însărcinat pe House să le ceară europenilor să formuleze obiective de război care să reflecte țelul lui proclamat pentru o pace fără anexări sau despăgubiri garantate de o autoritate mondială. Vreme de câteva luni, Wilson s-a ferit să avanseze idei personale, întrucât, așa cum i-a explicat lui House, era posibil ca Franța și Italia să obiecteze dacă America exprima îndoieli față de justețea aspirațiilor lor teritoriale.[9]

În cele din urmă, pe 8 ianuarie 1918, Wilson s-a decis să acționeze pe cont propriu. Cu o extraordinară elocință și măreție, el a prezentat obiectivele de război ale Americii în fața unei sesiuni comune a Congresului, dându-le forma celor 14 Puncte care au fost împărțite în două secțiuni. Wilson a descris opt dintre aceste puncte ca fiind obligatorii, asta însemnând că „trebuiau neapărat" să fie îndeplinite. Printre ele figurau diplomația deschisă, liberul acces la mare, dezarmarea generală, înlăturarea barierelor comerciale, rezolvarea imparțială a disputelor coloniale, restabilirea Belgiei, evacuarea teritoriilor ruseşti şi, ca o încununare a efortului, înființarea unei Ligi a Națiunilor.

Wilson a prezentat celelalte şase puncte, care erau mult mai specifice, nuanțând că „s-ar cuveni" (și nu „trebuiau neapărat") realizate, fiindcă, după părerea lui, nu erau absolut indispensabile. Surprinzător, reintrarea Alsaciei şi Lorenei în posesia Franței a fost inclusă în categoria punctelor neobligatorii, deși hotărârea de redobândire a acestor teritorii stătuse la baza politicii franceze timp de cincizeci de ani şi pricinuise sacrificii fără precedent în război. Printre celelalte obiective „dezirabile" se numărau autonomia minorităților din Imperiul austro-ungar şi din cel otoman, reajustarea frontierelor Italiei, evacuarea Balcanilor, internaționalizarea Dardanelelor şi crearea unei Polonii independente, cu acces liber şi direct la mare. Să fi vrut Wilson să spună că aceste şase condiții puteau fi subiectul unui compromis? Cu siguranță că aveau să fie greu de împăcat accesul Poloniei la mare şi modificarea granițelor Italiei cu principiul autodeterminării, motiv pentru care aceste două puncte au fost primele fisuri ale simetriei morale pe care se ridica proiectul lui Wilson.

Wilson şi-a încheiat prezentarea cu un apel la adresa Germaniei în numele spiritului de conciliere cu care avea să abordeze America articularea unei noi ordini internaționale – o atitudine care împiedica obiectivele istorice de război:

> Nu-i contestăm nici una dintre realizările, distincțiile sau acțiunile pacifiste care i-au adus o reputație atât de bună şi de invidiat. Nu vrem s-o ofensăm sau să-i blocăm în

vreun fel influența sau puterea legitimă. Nu dorim să ne luptăm cu ea nici pe calea armelor și nici prin aranjamente sau compromisuri ostile, dacă este dispusă să se asocieze cu noi și cu celelalte națiuni iubitoare de pace ale lumii în condiții de justiție, respect față de lege și corectitudine. Dorim doar ca ea să accepte o poziție de egalitate printre popoarele lumii...[10]

Niciodată până atunci nu se formulaseră obiective revoluționare însoțite de atât de puține linii directoare legate de traducerea lor în fapt. Lumea pe care o avea în vedere Wilson se baza pe principii, nu pe putere, pe lege, nu pe interese, iar acest lucru era valabil în egală măsură pentru învingător și învins. Cu alte cuvinte, aveam de-a face cu o renunțare completă la experiența istorică și la stilul de lucru al Marilor Puteri. Modul cum a descris Wilson rolul lui și al Americii în război a fost simbolic în sine. America se alăturase unei „tabere" – cuvânt folosit în locul celui de „aliat" pentru care Wilson nutrea o statornică aversiune – atrase într-unul dintre cele mai sângeroase războaie de istorie, iar Wilson acționa ca și cum ar fi fost principalul mediator. Ceea ce părea el să spună era că războiul nu fusese dus pentru a se asigura îndeplinirea anumitor condiții, ci pentru a se provoca o anumită atitudine din partea Germaniei. Reieșea de aici că rațiunea războiului fusese una de schimbare și nu una geopolitică.

Într-o alocuțiune rostită la Londra, la Guildhall, pe data de 28 decembrie 1918, după semnarea armistițiului, Wilson a condamnat explicit echilibrul de forțe, pe care l-a considerat fragil și bazat pe „o vigilență geloasă și interese antagonice":

Ei [soldații aliați] au luptat ca să lichideze o ordine veche și să instaureze una nouă, iar centrul și trăsătura definitorie ale acelei ordini vechi a fost acel lucru instabil căruia obișnuiam să-i spunem „echilibrul de forțe" – un lucru al cărui echilibru era determinat de cine scotea primul sabia din teacă, un raport stabilit de balanța nesigură a intereselor concurente... Oamenii care au luptat în acest război au fost oameni din țări libere, hotărâți să pună capăt acestui lucru o dată pentru totdeauna.[11]

Bineînțeles că Wilson avea dreptate când afirma că națiunile europene încurcaseră rău lucrurile. Cu toate acestea, faptul că a provocat dezastrul numit primul război mondial a fost nu atât echilibrul de forțe în sine, cât renunțarea Europei la acest echilibru. Conducătorii Europei de dinaintea primului război mondial neglijaseră echilibrul istoric de forțe și abandonaseră ajustările periodice care asiguraseră până atunci evitarea conflictelor finale de proporții. Ei substituiseră o lume bipolară mult mai puțin flexibilă chiar și decât viitoarea lume a Războiului rece, prin faptul că era lipsită de inhibițiile cataclismice ale erei nucleare. Deși perorau pe tema echilibrului, conducătorii europeni făcuseră pe plac celor mai naționaliste elemente din cadrul opiniei publice de la ei din țară. Nici aranjamentele lor politice și nici cele militare nu lăsau loc pentru o cât de mică urmă de flexibilitate; nu exista nici o supapă de siguranță între *statu quo* și conflagrație. Acest fapt dusese la crize insolubile și la nesfârșite atitudini publice care până la urmă nu le-au mai permis să dea înapoi.

Wilson a identificat corect câteva dintre principalele frământări ale secolului XX – îndeosebi cea a modului cum trebuia plasată puterea în slujba păcii. Însă de multe ori s-a întâmplat ca soluțiile lui să nu rezolve problemele identificate.

Asta, fiindcă el a pus concurența dintre state în primul rând în seama absenței autodeterminării și a rațiunilor economice. Cu toate acestea, istoria ne arată cauze mai numeroase – și mai frecvente – care au determinat concurența și între care se remarcă sporirea sentimentului național sau exaltarea conducătorului ori a grupului conducător. Nesocotind asemenea impulsuri, Wilson era convins că răspândirea democrației le va pune frână și că autodeterminarea le va răpi punctele de rezistență.

Remediul identificat de Wilson în siguranța colectivă presupunea ca națiunile lumii să se unească împotriva agresiunii, a nedreptății și – probabil – a exceselor de egoism. Într-o apariție în fața Senatului, la începutul lui 1917, Wilson a declarat că stabilirea unor drepturi egale între state va fi permis menținerii păcii prin intermediul securității colective, indiferent de forța pe care o reprezenta fiecare națiune.

> Dreptul trebuie să se întemeieze pe forța comună, nu individuală, a națiunilor de a căror concordie va depinde pacea. Firește că nu poate exista o egalitate de teritorii sau de resurse, ca de altfel orice tip de egalitate care nu este dobândit prin obișnuita dezvoltare pașnică și legitimă a popoarelor însele. Dar nimeni nu cere mai mult și nu se așteaptă la mai mult decât la egalitatea în drepturi. Omenirea caută acum libertatea de existență și nicidecum exemplificări ale echilibrului de forțe.[12]

Wilson propunea o lume în care rezistența în fața agresiunii să se bazeze pe argumente mai degrabă morale decât geopolitice. Națiunile erau chemate să se întrebe dacă un anumit act era nedrept și nu dacă reprezenta o amenințare. Deși aliații Americii nu prea aveau încredere în această formulă inedită, se simțeau prea slabi ca s-o conteste. Acești aliați știau sau credeau că știu cum să calculeze echilibrul bazat pe forță, dar nu erau deloc convinși că le stătea în putere – lor sau altora – să evalueze echilibrul pe baza preceptelor morale.

Înainte de intrarea Americii în război, democrațiile europene nu au îndrăznit să-și exprime pe față îndoielile față de ideile lui Wilson, ba chiar au făcut o sumedenie de încercări de a-l atrage de partea lor cântându-i în strună. La ora când America li s-a alăturat aliaților, aceștia erau disperați. Forțele reunite ale Marii Britanii, Franței și Rusiei nu fuseseră suficiente pentru înfrângerea Germaniei și, mai ales după sfârșitul Revoluției ruse, aliații se temeau că intrarea Americii în război nu va face altceva decât să împiedice prăbușirea Rusiei. Tratatul de la Brest-Litovsk cu Rusia arăta clar ce soartă pregătea Germania învinșilor. Teama de o victorie a Germaniei a împiedicat Marea Britanie și Franța să dezbată obiectivele de război cu idealistul lor partener american.

După armistițiu, aliații s-au aflat într-o poziție mai favorabilă exprimării rezervelor pe care le aveau. Și nici nu ar fi fost pentru prima dată că o alianță europeană era tensionată sau distrusă imediat după obținerea unei victorii (de exemplu, Congresul de la Viena a trecut printr-o fază în care învingătorii s-au amenințat unul pe celălalt cu declanșarea războiului). Totuși, învingătorii din primul război mondial erau încă prea secătuiți de sacrificii și prea dependenți de uriașul american pentru a risca o controversă înverșunată sau pentru a-l face să se retragă din acordul de pace.

Acest lucru era valabil în special pentru Franța, care se găsea acum într-o poziție cu adevărat tragică. Timp de două secole ea luptase ca să obțină supremația în Europa, dar, în perioada de după război, ajunsese să nu mai aibă încredere nici măcar în capacitatea de a-și proteja propriile granițe împotriva unui inamic deja înfrânt. Conducătorii francezi au simțit instinctiv că ținerea la respect a Germaniei era peste puterile societății lor devastate. Războiul secătuise Franța de puteri, iar pacea părea să inducă premoniții ale altor catastrofe. Franța care luptase pentru existență se bătea acum ca să-și mențină identitatea. Ea nu îndrăznea să rămână singură, dar cu toate acestea aliatul ei cel mai puternic propunea întemeierea păcii pe o serie de principii care transformau securitatea într-un proces juridic.

Victoria repurtată a făcut Franța să priceapă că mult datorita *revanche* o costase extrem de mult și că de aproape un secol trăia din acumulările de capital. Franța singură știa cât de tare slăbise în comparație cu Germania, deși nimeni altcineva nu era dispus să creadă acest lucru și în nici un caz America. Astfel, în ajunul victoriei a demarat un dialog franco-american care a accelerat procesul de demoralizare a Franței. Aidoma Israelului în perioada modernă, ea și-a camuflat vulnerabilitatea în spatele înțepăturilor arogante și panica incipientă cu ajutorul intransigenței. Și tot la fel ca Istraelul în perioada modernă, s-a aflat într-un pericol constant de izolare.

Deși aliații Franței au insistat asupra faptului că temerile sale erau exagerate, conducătorii francezi știau exact care era adevărul. În 1880, francezii reprezentaseră 15,7% din populația Europei. În 1900, cifra scăzuse deja la 9,7%. În 1920, Franța avea o populație de 41 de milioane de locuitori, iar Germania de 65 de milioane, motiv pentru care omul de stat francez Briand a răspuns celor care criticau politica excesiv de conciliantă față de Germania cu argumentul că era nevoit să conducă politica externă a Franței în funcție de indicele demografic.

Declinul economic al Franței era, prin comparație, și mai spectaculos. În 1850, Franța fusese cea mai mare națiune industrială de pe continent. În 1880, producția de oțel, cărbune și fier a Germaniei a depășit-o pe cea a Franței. În 1913, Franța a produs 41 de milioane de tone de cărbune, pe când Germania a produs 279 de milioane de tone; la sfârșitul anilor '30, decalajul urma să crească, Franța având o producție de 47 de milioane de tone, în timp ce producția totală a Germaniei avea să fie de 351 de milioane de tone.[13]

Forța reziduală a inamicului învins a marcat diferența esențială dintre ordinea internațională de după Viena și cea de după Versailles, iar motivul acestei diferențe a fost lipsa de unitate a învingătorilor după Versailles. O coaliție a puterilor îl învinsese pe Napoleon și tot de o coaliție a puterilor fusese nevoie pentru înfrângerea Germaniei imperiale. Însă chiar și după ce au pierdut, cei doi învinși – Franța în 1815, Germania în 1918 – au rămas suficient de puternici pentru a învinge pe oricare dintre membrii coaliției separat și poate chiar pe doi dintre ei împreună. Diferența era că, în 1815, pacifiștii din Congresul de la Viena au rămas uniți și au înființat Cvadrupla Alianță – o copleșitoare coaliție alcătuită din patru puteri, capabilă să distrugă orice ambiții revizioniste. În perioada care a

urmat Tratatului de la Versailles învingătorii nu au menținut alianța, America și Uniunea Sovietică s-au retras cu totul, iar Marea Britanie s-a arătat extrem de ambiguă în ceea ce privea Franța.

Abia în perioada de după Versailles, Franța a înțeles șocată că înfrângerea ei de către Germania în 1871 nu fusese o aberație. Singura modalitate prin care Franța ar fi putut păstra echilibrul cu Germania prin forțe proprii ar fi fost fărâmițarea Germaniei în statele componente inițiale, eventual restaurarea Confederației germane din secolul al XIX-lea. Ba mai mult, Franța a urmărit cu intermitențe acest obiectiv, încurajând tendințele separatiste din Renania și ocupând minele de cărbune din Saar.

Cu toate acestea, existau două obstacole în calea fărâmițării Germaniei. Primul era că Bismarck durase o construcție prea trainică. Germania pe care a creat-o el și-a păstrat unitatea în ciuda a două înfrângeri în tot atâtea războaie mondiale, în ciuda faptului că francezii au ocupat bazinul Ruhr în 1923 și în ciuda faptului că Uniunea Sovietică își asigurase cu forța un stat-satelit – Germania de Est – timp de o generație după cel de-al doilea război mondial. Când Zidul Berlinului a căzut în 1989, președintele francez Mitterand a cochetat în trecere cu ideea unei cooperări cu Gorbaciov pentru a obstrucționa unificarea Germaniei. Numai că Gorbaciov era prea preocupat de problemele interne ca să se angajeze într-o asemenea întreprindere, iar Franța nu era suficient de puternică pentru a încerca de una singură. O slăbiciune franceză de același tip a salvat Germania de la fărâmițare și în 1918. Chiar dacă Franța ar fi corespuns așteptărilor în război, aliații săi și în special Statele Unite nu ar fi tolerat o încălcare atât de flagrantă a principiului autodeterminării. Pe de altă parte însă Wilson nu era pregătit să insiste pe o pace a reconcilierii. În cele din urmă, el a introdus câteva clauze punitive care contraziceau tratamentul egal promis în Cele 14 Puncte.

Încercarea de împăcare a idealismului american cu coșmarurile Franței s-a dovedit a depăși până și cele mai versate minți. Wilson a oferit diverse modificări ale celor 14 Puncte în schimbul înființării Ligii Națiunilor de la care aștepta rezolvarea tuturor revendicărilor legitime care scăpaseră tratatelor de pace. Franța a acceptat mult mai puține măsuri punitive decât s-ar fi cuvenit, avându-se în vedere sacrificiile făcute, în speranța că va obține o angajare pe termen lung din partea Americii în legătură cu protejarea siguranței sale. Până la urmă, nici una dintre țări nu și-a îndeplinit obiectivul: Germania nu a reușit reconcilierea, Franța nu a obținut securitatea dorită, iar Statele Unite s-au retras din alianță.

Wilson a fost vedeta Conferinței de pace care a avut loc la Paris între ianuarie și iunie 1919. Într-o perioadă când îți trebuia o săptămână ca să ajungi cu vaporul în Europa, mulți dintre consilierii lui l-au prevenit pe președinte că nu-și putea permite să lipsească din Washington luni în șir. Adevărul este că, din cauza absenței lui, puterea pe care o avea în Congres s-a deteriorat, lucru care s-a văzut cel mai bine când s-a pus problema ratificării tratatului de pace. Dincolo de faptul că Wilson nu se afla la Washington, aproape întotdeauna este o greșală ca șefii de stat să se ocupe de amănuntele negocierii. În situațiile de acest gen, ei

sunt obligați să opereze cu lucruri specifice, care cad de obicei în grija miniș-trilor de externe, și se văd împinși spre discutarea unor probleme de care în mod normal se ocupă subalternii lor, evitându-se totodată discutarea unor probleme vitale, a căror rezolvare este efectiv de resortul șefilor de stat. Și cum, ca să ajungi să deții cea mai importantă funcție din stat, una dintre condiții este încre-derea aproape egolatră în forțele proprii, e greu să ajungi la compromisuri, iar impasurile se pot dovedi primejdioase. În plus, ținându-se cont că de multe ori poziția interlocutorilor la ei în țară depinde de asigurarea cel puțin a unui succes aparent, se întâmplă foarte des ca negocierile să se axeze asupra eliminării diferențelor și nu asupra abordării esenței unei chestiuni.

Cam așa au stat lucrurile și cu Wilson la Paris. Cu fiecare lună care trecea, el era atras din ce în ce mai adânc în discuții despre detalii care nu-l mai preocu-paseră până atunci. Cu cât stătea mai mult la masa tratativelor, cu atât era mai limpede că dorința de a încheia discuțiile câștiga teren în fața preocupării de a crea o ordine internațională cu totul nouă. Rezultatul final a devenit inevitabil datorită procedurii folosite la negocierea tratatului de pace. Din cauză că s-a petrecut neobișnuit de mult timp pentru reglementarea chestiunilor teritoriale, Liga Națiunilor a apărut ca un fel de *deus ex machina*, pentru a anula decalajul care era din ce în ce mai mare dintre revendicările morale ale lui Wilson și ter-menii concreți ai acordului.

Ingeniosul și dinamicul galez David Lloyd George, care reprezenta Marea Bri-tanie, promisese în campania electorală dinaintea Conferinței de pace că Germania va fi pusă să suporte toate cheltuielile războiului și că „vom avea grijă să-i căutăm la buzunare". Pus însă în fața unei Germanii schimbătoare și a unei Franțe irascibi-le, el și-a concentrat atenția asupra medierii relației dintre Clemenceau și Wilson. În cele din urmă, George a fost de acord cu propunerile punitive, invocând Liga ca pe instanța sau mecanismul care avea să rezolve ulterior toate nedreptățile.

Poziția Franței a fost susținută de bătrânul Georges Clemenceau, un luptător cu un palmares impresionant. Supranumit „Tigrul", acesta era un veteran care trecuse printr-un deceniu de lupte interne, de la răsturnarea lui Napoleon al III-lea la răzbunarea căpitanului Dreyfus. Totuși, la Conferința de la Paris, Clemenceau și-a fixat o sarcină care depășea până și calitățile lui extraordinare. În încercarea de a obține o pace, care într-un fel să destrame lumea lui Bismarck și să reinstaureze conceptul lui Richelieu de supremație pe continent, el a mers dincolo de limitele de toleranță ale sistemului internațional și chiar ale capaci-tății propriei sale societăți. Pur și simplu nu se putea da ceasul înapoi cu o sută cincizeci de ani. Nici o altă națiune nu a împărtășit și nici măcar nu a înțeles exact obiectivele Franței. Frustrările au marcat destinul lui Clemenceau, în timp ce viitorul Franței avea să fie surpat de o demoralizare progresivă.

Vittorio Orlando, prim-ministrul Italiei, a fost ultimul dintre „Cei Patru Mari". Deși a produs o impresie frumoasă, el a fost de multe ori pus în umbră de energicul lui ministru de externe, Sidney Sonnino. S-a dovedit de fapt că nego-ciatorii italieni veniseră la Paris ca să-și încarce prada și nu ca să elaboreze o nouă ordine mondială. Aliații atrăseseră Italia în război, promițându-i Tirolul de

Sud și coasta Dalmației în cadrul Tratatului de la Londra din 1915. Dat fiind că Tirolul de Sud era predominant austro-ungar, iar Coasta Dalmației slavă, pretențiile Italiei au intrat într-un conflict direct cu principiul autodeterminării. Cu toate acestea, Orlando și Sonnino au împins conferința într-un punct mort până când, cu un sentiment de exasperare totală, Tirolul de Sud (deși nu și Dalmația) a fost atribuit Italiei. Acest „compromis" a demonstrat că Cele 14 Puncte nu erau bătute în cuie și a deschis calea altor numeroase ajustări care, luate la un loc, se împotriveau principiului predominant al autodeterminării fără să îmbunătățească vechiul echilibru de forțe și totodată fără să creeze unul nou.

Spre deosebire de Congresul de la Viena, Conferința de la Paris nu a inclus și puterile învinse. Drept urmare, lunile de negocieri au inculcat Germaniei o mare nesiguranță la adăpostul căreia au început să apară iluziile. Germanii învățaseră pe de rost Cele 14 Puncte ale lui Wilson și, deși programul lor de pace ar fi fost unul brutal, s-au amăgit cu ideea că hotărârea finală a aliaților avea să fie relativ indulgentă. În consecință, când pacifiștii și-au prezentat rezultatul muncii lor în iunie 1919, germanii au fost șocați și s-au angajat să submineze acest rezultat în mod sistematic pe durata următoarelor două decenii.

Rusia lui Lenin, care nu a fost nici ea invitată, a atacat întregul demers, considerându-l o orgie capitalistă organizată de țări al căror obiectiv final era să intervină în războiul civil din Rusia. Așa se face că pacea de după războiul care urma să pună capăt celorlalte nu a inclus cele mai puternice două națiuni din Europa – Germania și Rusia – care împreună însemnau mult peste jumătate din populația Europei și dețineau de departe cel mai important potențial militar. Simpla conștientizare a acestui fapt ar fi lămurit pe toată lumea că acordul de la Versailles era sortit eșecului.

Nici procedurile sale nu au încurajat o abordare cuprinzătoare. „Cei Patru Mari" – Wilson, Clemenceau, Lloyd George și Orlando – au fost figuri dominante, dar nu au putut controla desfășurarea lucrărilor așa cum făcuseră miniștrii Marilor Puteri la Congresul de la Viena cu o sută de ani în urmă. Negociatorii de la Viena se concentraseră în primul rând asupra stabilirii unui nou echilibru de forțe pentru care Planul Pitt le servise drept schemă generală cu caracter orientativ. Spre deosebire de ei, conducătorii de la Paris au fost în permanență distrași de la chestiunile esențiale și implicați într-o interminabilă serie de afaceri secundare.

Au fost invitate douăzeci și șapte de state. Proiectată ca un for al tuturor popoarelor lumii, Conferința s-a transformat până la urmă într-o încăierare generală. Consiliul Suprem – compus din șefii de guvern din Marea Britanie, Franța, Italia și Statele Unite – a fost cel mai înalt din lungul șir de comitete și secțiuni care au alcătuit Conferința. În plus, a mai existat Consiliul celor Cinci, compus din Consiliul Suprem plus șeful de guvern al Japoniei, precum și un Consiliu al celor Zece, care însemna de fapt Consiliul celor Cinci plus miniștrii lor de externe. Delegații din țările mai mici au fost liberi să se adreseze așa-numitelor grupuri mai elitiste în legătură cu diverse probleme cu caracter intern. Acest fapt a pus în evidență caracterul democratic al Conferinței, dar pe de altă parte a consumat o groază de timp.

Dat fiind că nu se stabilise nici o ordine de zi înainte de începerea Conferinței, delegații au sosit la Paris fără a ști în ce ordine aveau să fie dezbătute chestiunile. Așa se face că până la urmă Conferința a avut nevoie de cincizeci și opt de comisii. Cea mai mare parte a acestora s-a ocupat de chestiuni teritoriale. A fost înființată o comisie specială pentru fiecare țară. În plus, au existat comisii care s-au ocupat de război și de criminalii de război, de reparații, de porturi, de căile ferate și maritime, de sindicate și, în cele din urmă, de Liga Națiunilor. Una peste alta, membrii comisiilor Conferinței au luat parte la 1646 de ședințe.

Nesfârșitele discuții despre subiecte periferice au pus în umbră lucrul cel mai important, și anume că, pentru ca pacea să fie stabilă, acordul trebuie să conțină un concept-cheie – îndeosebi în perspectivă, pe termen lung, a rolului viitor al Germaniei. În plan teoretic, acest rol putea fi jucat de principiile americane ale autodeterminării și securității colective. În practică însă, adevărata problemă a Conferinței – una care se va dovedi insolubilă – era diferența dintre conceptul american de ordine internațională și același concept văzut prin ochii europenilor, în mod special al francezilor. Wilson a respins ideea că la baza conflictelor internaționale se aflau cauze structurale. Apreciind că armonia trebuia să fie naturală, Wilson a militat pentru instituții care să destrame iluzia intereselor conflictuale și să permită comunității mondiale să se afirme așa cum se cuvenea.

Franța, teatrul multor războaie europene și participantă chiar la mai multe, nu putea fi convinsă că interesele naționale aflate în contradicție unele cu altele erau un fapt iluzoriu, sau că lumea dispunea de o armonie subînțeleasă, care până atunci fusese ascunsă de ochii muritorilor de rând. Două ocupații germane pe durata a cincizeci de ani făcuseră ca Franța să nutrească o teamă obsesivă de o posibilă cucerire viitoare. Ea era decisă să aspire la garanții palpabile pentru propria siguranță și să lase altora îmbunătățirea morală a omenirii. Însă garanțiile palpabile implicau fie o slăbire a Germaniei, fie asigurarea oficială că, în eventualitatea unui nou război, celelalte țări, mai cu seamă Statele Unite și Marea Britanie, vor intra în luptă de partea Franței.

În condițiile în care America se opunea dezmembrării Germaniei, iar securitatea colectivă era prea nebuloasă pentru Franța, singura soluție la problema acesteia din urmă era angajamentul americanilor și englezilor de a o apăra pe viitor. Partea delicată era că și Statelor Unite, și Mari Britanii le venea extrem de greu să facă o asemenea promisiune. Și cum Franța nu a reușit să obțină nici un fel de asigurări de acest gen, ea s-a văzut în situația de a recurge la artificii. Georgrafia era aliatul Americii (și totodată protectorul ei), în vreme ce predarea flotei germane liniștise temerile englezilor legate de controlul pe mare. Franța era singura dintre țările învingătoare căreia i se cerea să-și lase propria securitate în mâinile celorlalți. André Tardieu, unul dintre principalii negociatori francezi, a susținut că:

> Pentru Franța, ca de altfel și pentru Marea Britanie și Statele Unite, este necesară crearea unei zone de siguranță... Puterile navale își creează această zonă prin flotele de care dispun și prin eliminarea flotei germane. Franța, neprotejată de ocean și incapabilă să elimine milioane de germani pregătiți pentru război, trebuie să-și creeze o zonă de acest fel în zona Rinului, printr-o ocupație interaliată a fluviului.[14]

Totuși, cererea Franței de separare a Renaniei de Germania venea în contradicție cu convingerea americanilor că „o asemenea pace ar infirma tot ceea ce am vrut să facem aici".[15] Delegația americană a arătat că separarea Renaniei de Germania și staționarea trupelor aliate în zonă ar declanșa nemulțumirea permanentă a germanilor. Philip Kerr, unul dintre delegații englezi, i-a declarat lui Tardieu că, din punctul de vedere al Marii Britanii, un stat renan independent ar fi „o sursă de complicații și de slăbiciune... Dacă vor izbucni conflicte locale, oare unde vor duce? Iar dacă dintr-un asemenea conflict se va declanșa un alt război, nici Anglia și nici dominioanele ei nu vor mai avea acel profund sentiment de solidaritate cu Franța care le-a însuflețit în ultimul război."[16]

Conducătorii francezi erau mult mai puțin îngrijorați de nemulțumirile ulterioare ale Germaniei decât de puterea pe care aceasta avea s-o dețină. Tardieu nu s-a pierdut cu firea:

> Îmi spuneți că Angliei nu-i place ca trupele engleze să fie aruncate în luptă departe de casă. Dar haideți să vedem care este adevărul. Anglia a avut dintotdeauna trupe în India și Egipt. De ce? Fiindcă știe că granița ei nu se află la Dover... *A ne cere să renunțăm la ocupație e totuna cu a cere Angliei și Statelor Unite să-și scufunde navele de luptă.*[17]

Dacă Franței i se refuzase această soluție-tampon, ea avea totuși nevoie de o altă poliță de asigurare, preferabil o alianță cu Marea Britanie și Statele Unite. La nevoie, Franța era dispusă să accepte o interpretare a conceptului de securitate colectivă prin care să se ajungă la rezultatul pe care l-ar fi produs o alianță tradițională.

Wilson era atât de nerăbdător să înființeze Liga Națiunilor, încât în câteva rânduri a avansat teorii care au încurajat speranțele francezilor. Într-o serie de ocazii el a caracterizat Liga ca pe un tribunal internațional unde se rezolvă disputele, se modifică granițele și se împrospătează relațiile internaționale cu acea elasticitate de care este întotdeauna atâta nevoie. Unul dintre consilierii lui Wilson, doctorul Isaiah Bowman, a rezumat ideile președintelui său într-un raport redactat la bordul navei care-i ducea la Conferința de pace de la Paris în decembrie 1918. Liga se angaja să asigure:

> *...integritate teritorială plus o ulterioară modificare a termenilor și o modificare a granițelor, în cazul în care se putea demonstra că se comisese o nedreptate sau că se schimbaseră condițiile.* Iar o asemenea modificare era mai ușor de făcut în timp, pe măsură ce *pasiunile se domoleau*, iar chestiunile puteau fi analizate în lumina dreptății și nu în cea a unei conferințe de presă organizate la încheierea unui război care s-a prelungit atât de mult... Opusul unei asemenea linii de acțiune era menținerea ideii de *Mari Puteri și de echilibru de forțe*, dar o asemenea idee *produsese întotdeauna* doar *„agresiune, individualism și război."*[18]

După sesiunea în plen din 14 februarie 1919, când Wilson a dat citire așa-numitului statut al Ligii, el i-a vorbit în termeni aproape identici soției sale: „Acesta este primul nostru pas înainte, fiindcă îmi dau seama acum mai mult decât am făcut-o înainte că, o dată înființată, Liga poate să arbitreze și să îndrepte

acele greşeli care sunt inevitabile în tratat, aşa cum încercăm să-l încheiem în această fază."[19]

Conform accepției lui Wilson, Liga Națiunilor urma să aibă dublul mandat de a asigura respectarea păcii şi de a rectifica nedreptățile. Cu toate acestea, Wilson a încercat un puternic sentiment de ambiguitate. Era imposibil să găseşti măcar un exemplu de-a lungul istoriei în care granițele europene să fi fost modificate ca urmare a unui apel la justiție sau după un proces sută la sută juridic; în aproape toate cazurile, ele fuseseră retrasate – sau apărate – în numele interesului național. Totuşi, Wilson era pe deplin conştient că poporul american nu era nici pe departe pregătit pentru o angajare militară în apărarea prevederilor Tratatului de la Versailles. În esență, ideile lui Wilson se traduceau în instituții care echivalau cu o guvernare mondială pe care poporul american era şi mai puțin pregătit să o accepte decât o forță polițienească globală.

Wilson a încercat să evite această problemă invocând faptul că ultimul vot împotriva agresiunii trebuia să vină nu atât din partea guvernării mondiale sau a forțelor militare, cât mai ales din partea opiniei publice internaționale. Iată cum a descris el acest aspect în plenul Conferinței de pace din februarie 1919:

> ... prin intermediul acestui instrument [Liga Națiunilor] depindem în primul rând şi în principal de o singură mare forță, şi aceea este forța morală a opiniei publice a întregii lumi...[20]

Iar ceea ce nu putea să rezolve opinia publică avea să fie cu siguranță realizat de către presiunea economică. Conform Raportului Bowman:

> În cazurile disciplinare exista alternativa la război, respectiv boicotul; comerțul, inclusiv facilitățile poştale şi telegrafice, puteau fi interzise acelui stat care ar fi comis fărădelegi.[21]

Nici un stat european nu mai văzuse până atunci asemenea mecanisme în acțiune şi nici nu se putea convinge de fezabilitatea lor. În orice caz, era o pretenție exagerată la adresa Franței, care vărsase atâta sânge şi pierduse atâtea averi doar ca să supraviețuiască şi care constata acum că se găsea în fața unui vid în Europa de Răsărit şi în fața unei Germanii a cărei forță era mult mai mare decât a ei.

Prin urmare, pentru Franța, Liga Națiunilor avea un singur scop, anume activarea ajutorului militar împotriva Germaniei dacă era nevoie de aşa ceva. Țară cu tradiții, dar care ajunsese între timp secătuită, ea nu putea fi făcută să creadă în premisa de bază a securității colective – aceea că toate națiunile vor evalua amenințările în acelaşi fel şi că, o dată depăşită această etapă, vor ajunge la concluzii identice despre cea mai bună modalitate de a se opune. Dacă securitatea colectivă dădea greş, America şi poate că şi Marea Britanie s-ar fi putut apăra întotdeauna prin forțe proprii, ca o soluție de ultimă instanță. Însă pentru Franța nu exista ultimă instanță; judecata ei trebuia să se arate corectă de la bun început. Dacă punctul de plecare al securității colective era greşit, Franța, spre deosebire de America, nu se putea angaja într-un alt război tradițional şi prin urmare înceta să existe. Aşa stând lucrurile, ea nu căuta o asigurare cu caracter general, ci o ga-

ranție aplicabilă situației specifice în care se afla. Delegația americană a refuzat cu hotărâre să ofere acest tip de garanție.

Deși reticența lui Wilson față de angajarea Americii și în altceva decât o declarație de principiu era de înțeles dacă luăm în considerare presiunile exercitate de la el din țară, ea nu făcea decât să amplifice presimțirile funeste ale Franței. Statele Unite nu ezitaseră niciodată să recurgă la forță pentru sprijinirea Doctrinei Monroe, pe care Wilson o invoca în mod constant ca model pentru conceptul lui de nouă ordine internațională. Și totuși, America a intrat brusc sub carapace când s-a pus problema amenințărilor germane la adresa echilibrului de forțe din Europa. Oare asta nu însemna că echilibrul european reprezenta un interes de securitate mai redus pentru Statele Unite decât emisfera vestică? Pentru înlăturarea acestei distincții, reprezentantul francez în comisia de resort, Léon Bourgeois, a continuat să insiste în favoarea unei armate internaționale sau a oricărui alt tip de mecanism care să furnizeze Ligii Națiunilor un dispozitiv de garantare a respectării clauzelor în cazul în care Germania abroga acordul de la Versailles – singura pricină de război care interesa Franța.

Pentru o perioadă foarte scurtă, Wilson a părut să sprijine acest concept referindu-se la statutul propus ca o garanție a „titlurilor de proprietate asupra pământului din întreaga lume".[22] Însă anturajul lui Wilson a fost oripilat. Membrii săi știau că Senatul nu va ratifica niciodată o armată internațională permanentă sau o angajare militară neîntreruptă. Unul dintre consilierii lui Wilson chiar a sugerat că o clauză care să stipuleze folosirea forței în fața unei agresiuni ar fi neconstituțională:

> O obiecție fundamentală față de o asemenea clauză este că ar fi nulă dacă ar apărea într-un tratat al Statelor Unite, din moment ce doar Congresul poate, conform Constituției, să declare război. Un război declanșat în mod automat, ca urmare a unei clauze dintr-un tratat, nu este un război declarat de Congres.[23]

Mai simplu spus, asta însemna că nici o alianță cu Statele Unite nu putea avea un caracter obligatoriu.

Wilson a revenit rapid la doctrina nediluată a securității colective. Respingând propunerea Franței, el a considerat că forța auxiliară de menținere a securității era inutilă, fiindcă Liga însăși va inspira o încredere copleșitoare pretutindeni în lume. Wilson a susținut și de această dată că „singura metodă... presupune să avem încredere în buna credință a națiunilor care fac parte din Ligă... Când se va ivi pericolul, vom apărea și noi, dar pentru asta trebuie să aveți încredere în noi."[24]

Încrederea nu se găsește în stocuri nelimitate în rândul diplomaților. Când în joc se află supraviețuirea națiunilor, oamenii de stat caută garanții mai tangibile, mai cu seamă dacă o țară se află în situația precară a Franței. Argumentul americanilor era convingător dintr-un singur unghi, și anume că nu exista alternativă; oricât de ambigue ar fi fost îndatoririle Ligii, erau mai bune decât nimic. Lordul Cecil, unul dintre delegații britanici, s-a referit exact la acest lucru când l-a dojenit pe Bourgeois pentru amenințarea de a nu intra în Ligă dacă nu se prevedea în statut existența unui dispozitiv de constrângere. „America", i-a spus Cecil lui Bourgeois, „nu avea nimic de câștigat de pe urma Ligii Națiunilor... putea să lase

problemele europene să-şi urmeze cursul şi să-şi vadă de ale ei; oferta de sprijin formulată de America a fost de fapt un cadou pentru Franța..."[25]

Deşi pradă multor îndoieli şi premoniții, Franța a cedat în cele din urmă în fața logicii dureroase a englezului şi a acceptat tautologia cuprinsă în articolul 10 din Carta Ligii Națiunilor: „Consiliul va oferi sfaturi referitoare la mijloacele prin care va putea fi îndeplinită această obligație (păstrarea integrității teritoriale)".[26] Cu alte cuvinte, în eventualitatea unei situații de forță majoră, Liga Națiunilor va cădea de acord asupra singurului lucru asupra căruia se putea cădea de acord. Bineînțeles, asta ar fi fost soluția tipică la care ar fi recurs națiunile dacă nu ar fi existat un statut; şi tocmai asta a fost scăparea pe care încercau s-o corecteze alianțele tradiționale prin invocarea obligativității formale de asistență reciprocă într-o conjunctură precis definită.

Un raport redactat de francezi a accentuat fără menajamente caracterul inadecvat al structurilor de securitate propuse de Ligă:

> Să presupunem că în loc de o înțelegere militară defensivă – efectiv foarte limitată – care a intrat în vigoare între Marea Britanie şi Franța în 1914, nu a existat nici o legătură între cele două țări cu excepția acordurilor generale cuprinse în statutul Ligii; intervenția engleză ar fi fost mai puțin promptă şi astfel Germania şi-ar fi asigurat victoria. Prin urmare, credem că, în condițiile actuale, ajutorul pus la dispoziție conform statutului Ligii va sosi prea târziu.[27]

O dată ce a devenit evident că America refuză să includă orice tip de clauze concrete de securitate, Franța şi-a reluat presiunile în favoarea dezmembrării Germaniei. Ea a propus înființarea unei republici independente a Renaniei ca zonă-tampon demilitarizată şi a încercat să ofere un stimulent pentru crearea acestui stat, declarând că îl va scuti de plata despăgubirilor. Văzând că Statele Unite şi Marea Britanie se împotrivesc, Franța a sugerat ca, la un prag minim, Renania să fie separată de Germania până când instituțiile Ligii vor fi avut ocazia să se dezvolte şi să-şi pună în funcțiune sistemul de constrângere în caz de nevoie.

Într-o tentativă de îmbunare a Franței, Wilson şi liderii britanici au oferit în schimbul dezmembrării Germaniei un tratat care să garanteze acordul recent încheiat. America şi Marea Britanie erau de acord să intre în război dacă Germania încălca acordul. Documentul semăna foarte bine cu înțelegerea pe care o încheiaseră aliații la Congresul de la Viena pentru a avea o poliță de asigurare împotriva Franței. Însă exista o diferență importantă: după războaiele napoleoniene, aliații fuseseră efectiv convinşi de existența unei amenințări franceze şi se străduiseră să se apere împotriva ei; după primul război mondial, Marea Britanie şi Statele Unite nu au crezut cu adevărat că exista o amenințare germană. Ei şi-au oferit garanțiile fără să fie convinşi că va fi nevoie şi totodată fără să fie efectiv hotărâți să treacă de la vorbă la faptă.

Principalul negociator francez a jubilat, descriind garanția oferită de englezi ca pe ceva „fără precedent". Marea Britanie mai intrase pe termen scurt în tot felul de acorduri, a declarat el, dar nu îşi asumase niciodată până atunci o obligație permanentă: „Din când în când ne-a mai dat ajutor; însă niciodată nu s-a

angajat dinainte să ni-l ofere."[28] Tardieu a considerat şi propunerea de angajare a Americii drept o abdicare la fel de spectaculoasă de la tiparul istoric al izolării.[29]

În nerăbdarea lor de a obține garanții oficiale, liderii francezi au trecut cu vederea faptul esențial că deciziile „fără precedent" ale anglo-saxonilor erau în primul rând o tactică folosită pentru a convinge Franța să renunțe la pretențiile ei față de dezmembrarea Germaniei. În politica externă, termenul „fără precedent" este întotdeauna întrucâtva suspect, deoarece raza concretă a schimbării atinge istoria, instituțiile interne şi geografia.

Dacă Tardieu ar fi avut cunoştiință de reacția delegației americane, ar fi înțeles cât de fragile erau de fapt garanțiile acestora. Consilierii lui Wilson s-au opus la unison şefului lor. Oare nu fusese creată noua diplomație tocmai pentru a se pune capăt acestui tip de angajare în numele nației? Trebuia să se înțeleagă de aici că America luptase în război doar ca să ajungă să facă parte dintr-o alianță tradițională? House a scris în jurnalul său următoarele:

> Mi s-a părut nimerit să-i atrag atenția preşedintelui asupra pericolelor unui asemenea tratat. Printre altele, el ar putea fi considerat drept o lovitură directă la adresa Ligii Națiunilor. Liga ar trebui să facă exact ceea ce propunea tratatul şi, dacă era nevoie ca națiunile să încheie tratate de acest gen, atunci ce rost mai avea Liga Națiunilor?[30]

Întrebarea era cât se poate de logică. Dacă Liga acționa aşa cum declarase, garanțiile deveneau inutile; dacă garanțiile erau necesare, atunci Liga nu se ridica la nivelul aşteptărilor şi toate conceptele postbelice ajungeau să fie puse sub semnul întrebării. Izolaționiştii din Senatul Statelor Unite aveau presentimentele lor. Ei nu erau îngrijorați în primul rând de faptul că garanțiile intrau în conflict cu însăşi existența Ligii, ci de încercările europenilor perfizi de a atrage America în hățişul vechilor lor structuri corupte. Garanțiile nu au durat mult. Refuzul Senatului de a ratifica Tratatul de la Versailles le-au anulat, iar Marea Britanie a profitat de ocazie şi s-a retras din angajamentele asumate. Până la urmă s-a dovedit că abandonarea de către Franța a propriilor pretenții a fost permanentă, iar garanțiile efemere.

Dintre toți acești curenți de direcție contrară s-a conturat în cele din urmă Tratatul de la Versailles, numit aşa după Sala Oglinzilor din Palatul de la Versailles, unde a fost semnat. Locul a părut să atragă o umilință inutilă. Cu cincizeci de ani în urmă, Bismarck avusese lipsa de tact de a proclama Germania unită în acelaşi loc; acum venise rândul învingătorilor să recurgă la o formă personală de insultă. Şi nu se putea spune că rezultatul muncii lor a fost de natură să destindă climatul internațional. Prea punitiv pentru conciliere, prea indulgent pentru a putea împiedica Germania să-şi revină, Tratatul de la Versailles a condamnat democrațiile vlăguite la vigilență constantă şi la nevoia unei permanente structuri de constrângere împotriva unei Germanii ireconciliabile şi revizioniste.

În ciuda existenței celor 14 Puncte, Tratatul a fost punitiv în zona teritorială, economică şi militară. Germania era obligată să renunțe la treisprezece la sută din teritoriul deținut înainte de război. Silezia Superioară, o regiune importantă din punct de vedere economic, a fost cedată nou-createi Polonii, care a primit totodată ieşire la Marea Baltică şi regiunea din jurul orașului Posen, prin care s-a

creat „Coridorul polonez" de delimitare a Prusiei de Răsărit de restul Germaniei. Micul teritoriu Eupen-et-Malmédy a fost dat Belgiei, iar Alsacia și Lorena au fost restituite Franței.

Germania și-a pierdut coloniile al căror statut legal a prilejuit o dispută între Wilson de pe o parte, Franța, Marea Britanie și Japonia pe de alta, cei trei din urmă dorind cu toții să anexeze o parte din pradă. Wilson a insistat să declare că un asemenea transfer direct ar viola principiul autodeterminării. În cele din urmă, aliații au ajuns la așa-zisul Principiu al Mandatului, o convenție pe cât de ingenioasă, pe atât de ipocrită. Coloniile germane, precum și fostele teritorii otomane din Orientul Mijlociu erau atribuite diverșilor învingători cu un „mandat" din partea și sub observația Ligii pentru a le facilita independența. Nu s-a specificat niciodată ce a însemnat de fapt acest lucru și nici nu s-a ajuns mai repede la independență în aceste zone aflate sub raza mandatului decât în celelalte regiuni coloniale.

Restricțiile militare ale Tratatului au redus armata germană la o sută de mii de voluntari, iar flota la șase crucișătoare și alte câteva nave mai mici. Germaniei i s-a interzis să dețină arme ofensive cum ar fi submarinele, avioanele de luptă, tancurile sau artileria grea, iar Statul-Major al armatei a fost dizolvat. Pentru supravegherea dezarmării germane a fost înființată o Comisie Militară Aliată de Control, a cărei autoritate a fost însă extrem de vagă și ineficace.

În profida promisiunii electorale de „stoarcere" a Germaniei pe care o formulase Lloyd George, aliații au început să-și dea seama că o Germanie în genunchi din punct de vedere economic ar fi putut provoca o criză ce ar fi afectat propriile lor societăți. Însă populațiile victorioase nu s-au arătat aproape deloc interesate de avertismentele teoreticienilor economiști. Englezii și francezii au cerut ca Germania să le despăgubească populația civilă pentru pierderile provocate. Contrar propriei voințe, Wilson a acceptat până la urmă o prevedere care obliga Germania la plătirea de pensii pentru victimele de război și la onoarea anumitor compensații pentru familiile acestora. O asemenea prevedere era fără precedent; nici unul dintre tratatele de pace europene de până atunci nu conținuse o clauză de acest tip. Nu s-a fixat nici o sumă pentru aceste pretenții; ea avea să fie stabilită ulterior, iscând o controversă interminabilă.

Printre celelalte sancțiuni economice se număra plata imediată a cinci miliarde de dolari sau a echivalentului lor în natură. Franța urma să primească importante cantități de cărbune în compensație pentru faptul că Germania îi distrusese minele în timpul ocupării estului țării. Ca despăgubire pentru navele scufundate de către submarinele germane, Marea Britanie a primit cea mai mare parte a flotei comerciale a Germaniei. Patrimoniul extern al Germaniei, evaluat la șapte miliarde de dolari, a fost la rândul lui confiscat, împreună cu numeroase patente germane (mulțumită Tratatului de la Versailles, aspirina Bayer este un produs american, un german). Majoritatea râurilor germane au fost internaționalizate, iar calitatea de încasator de taxe a țării a fost restrânsă.

Aceste condiții ipotecau noua ordine internațională în loc să contribuie la crearea ei. Când s-au adunat la Paris, învingătorii au proclamat începutul unei noi ere în istorie. Ei au fost atât de atenți să evite ceea ce au considerat a fi greșelile Congresului de la Viena, încât delegația engleză l-a angajat prin con-

tract pe renumitul istoric Sir Charles Webster ca să redacteze un tratat despre acest subiect.[31] Cu toate acestea, produsul final al acelei întâlniri a fost un compromis fragil între utopismul american și paranoia europeană, prea condițional ca să împlinească visele primului, prea empiric pentru a potoli temerile celui din urmă. O ordine internațională care poate fi menținută doar prin forță e precară din capul locului, cu atât mai mult cu cât țările care, în acest caz, trebuiau să preia cea mai mare parte a poverii – Franța și Marea Britanie – erau în competiție directă.

În scurt timp a devenit limpede că, din perspectivă practică, principiul autodeterminării nu putea fi aplicat în modul bine delimitat pe care-l propuneau Cele 14 Puncte, mai cu seamă în rândul statelor succesorale ale Imperiului austro-ungar. Dintr-o populație totală de cincisprezece milioane, Cehoslovacia s-a trezit cu trei milioane de germani, un milion de unguri și o jumătate de milion de polonezi; aproape o treime din populație nu era nici cehă, nici slovacă. În plus, Slovacia nu era o parte entuziastă a statului dominat de cehi, așa cum avea să se dovedească prin scindările din 1939 și, mai târziu, din 1992.

Noua Iugoslavie a îndeplinit aspirațiile intelectualilor slavi din sud. Însă pentru crearea acestui stat a fost nevoie de călcarea liniei europene de demarcație care separa Imperiul roman de apus de cel de răsărit, religia catolică de cea ortodoxă, alfabetul latin de cel chirilic; era vorba de o linie de demarcație ce trecea aproximativ printre Croația și Serbia, două provincii care de-a lungul istoriei lor frământate nu aparținuseră niciodată aceleiași unități politice. Nota de plată pentru acest fapt a venit după 1941, într-un război civil criminal ce a reînceput în 1991.

România a primit milioane de maghiari, iar Polonia milioane de germani și supravegherea unui coridor ce separa Prusia de Est de restul Germaniei. La sfârșitul acestui proces, care a fost condus în numele autodeterminării, numărul oamenilor care trăiau sub o stăpânire străină era aproape la fel de mare ca în timpul Imperiului austro-ungar, cu singurul amendament că acum fuseseră împrăștiați pe suprafața unor state naționale mai numeroase și mai slăbite care, pentru a submina și mai mult stabilitatea, au intrat în conflict unul cu altul.

Când a fost prea târziu, Lloyd George a înțeles dilema în care intraseră aliații victorioși fără să-i împingă nimeni. Într-un raport expediat pe adresa lui Wilson și datat 25 martie 1919, el a scris:

> Nu concep o cauză mai importantă pentru declanșarea unui viitor război decât situația în care poporul german, care a dovedit clar că este una dintre cele mai puternice și mai viguroase rase din lume, este înconjurat de o serie de state mici, multe dintre ele populate de oameni care până acum nu au reușit niciodată să aleagă singuri un guvern stabil, dar fiecare dintre ele conținând mase largi de germani care insistă să obțină unirea cu țara unde s-au născut.[32]

Însă la ora aceea lucrările conferinței avansaseră deja prea mult spre data încheierii ei, programată în iunie. Pe de altă parte, nu exista un principiu alternativ de organizare a ordinii mondiale, acum că se renunțase la ideea echilibrului de forțe.

Mai târziu, mulți conducători germani aveau să susțină că țara lor fusese păcălită ca să accepte armistițiul de Cele 14 Puncte ale lui Wilson, care pe urmă au fost încălcate în mod sistematic. Ideile de acest fel erau niște aberații pornite dintr-un reflex de autocompătimire. Germania nesocotise Cele 14 Puncte atâta timp cât crezuse că mai avea o șansă să câștige războiul și impusese, la scurt timp după proclamarea acestora, o pace cartagineză Rusiei la Brest-Litovsk, violând rând pe rând toate principiile lui Wilson. Singurul motiv pentru care Germania a pus până la urmă capăt războiului a fost legat exclusiv de un calcul al puterii – dat fiind că fusese implicată și armata americană, înfrângerea finală devenise doar o problemă de timp. Când a solicitat armistițiul, Germania era secătuită, sistemele ei de apărare se năruiau, iar armatele aliate erau pe punctul de a pătrunde pe teritoriul german. La drept vorbind, principiile lui Wilson au scutit Germania de o pedeapsă mult mai aspră.

Pe bună dreptate, istoricii au apreciat că refuzul Statelor Unite de a intra în Ligă a compromis Tratatul de la Versailles. Eșecul Americii de a ratifica Tratatul, cât și garantarea implicită a granițelor franceze au contribuit cu siguranță la demoralizarea Franței. Dar, știută fiind dispoziția izolaționistă a țării, faptul că America ar fi acceptat să devină membru al Ligii sau să ratifice garantarea granițelor nu ar fi reprezentat o victorie semnificativă. Indiferent cum ar fi stat lucrurile, Statele Unite nu ar fi folosit forța pentru a se opune agresiunii sau ar fi definit agresiunea în termeni care nu se aplicau Europei de Est – în bună parte așa cum avea să procedeze Marea Britanie în anii '30.

Deruta produsă de Tratatul de la Versailles a fost una de tip structural. Secolul de pace asigurat de Congresul de la Viena fusese consolidat de trei piloni în egală măsură indispensabili: o pace conciliatoare cu Franța, un echilibru de forțe și un sentiment comun al legitimității. Pacea relativ conciliatoare cu Franța nu ar fi izbutit ea singură să împiedice revizionismul francez. Însă Franța știa că Sfânta și Cvadrupla Alianță era capabilă să strângă oricând forțe superioare, așa încât expansionismul francez să devină o întreprindere mult prea riscantă. În același timp, congresele periodice din Europa i-au dat prilejul Franței să participe cu drepturi egale la Concertul Europei. Mai presus de orice, țările importante aveau deja un set de valori comune, fapt pentru care era imposibilă coagularea nemulțumirilor existente într-o tentativă de răsturnare a ordinii internaționale.

Tratatul de la Versailles nu a îndeplinit nici una dintre aceste condiții. Termenii lui erau prea împovărători pentru conciliere, dar totodată insuficient de severi pentru o subjugare permanentă. Adevărul este că era foarte greu să ajungi la un echilibru al tendințelor de mulțumire și de subjugare a Germaniei. Din moment ce considerase că ordinea mondială antebelică era prea restrictivă, Germania nu părea să fie mulțumită de *nici un fel* de condiții după înfrângere.

Franța avea trei opțiuni strategice. Ea putea încerca să formeze o coaliție antigermană, să forțeze împărțirea Germaniei sau să determine împăcarea cu Germania. Toate tentativele de formare a alianțelor au eșuat, fiindcă Marea Britanie și America au refuzat, iar Rusia nu mai era luată în calcul pentru echilibrul de forțe. Împărțirea Germaniei a fost respinsă exact de aceleași țări care nu au acceptat înființarea unei alianțe, dar pe al căror sprijin în caz de forță majoră

Franța era obligată să mizeze. Cât despre împăcarea cu Germania, era în același timp prea târziu și prea devreme – prea târziu întrucât concilierea era incompatibilă cu Tratatul de la Versailles, prea devreme, fiindcă opinia publică din Franța încă nu era pregătită pentru așa ceva.

Paradoxal, vulnerabilitatea Franței și avansul strategic al Germaniei au fost amplificate de Tratatul de la Versailles în ciuda clauzelor lui punitive. Înainte de război, Germania avusese vecini puternici atât în vest, cât și în est. Ea nu se putea extinde în nici o direcție fără a da peste un stat important – Franța, Austro-Ungaria sau Rusia. Însă, după Tratatul de la Versailles, nu a mai existat nici o contrapondere a Germaniei în est. În condițiile în care Franța slăbise, Imperiul austro-ungar fusese dizolvat, iar Rusia dispăruse din peisaj de o bună bucată de vreme, pur și simplu nu exista nici o modalitate de refacere a vechiului echilibru de forțe, mai cu seamă după ce puterile anglo-saxone refuzaseră să garanteze acordul de la Versailles.

Încă din 1916, lordul Balfour, pe atunci ministru de externe al Angliei, a prevăzut cel puțin o parte din pericolul ce stătea în fața Europei atunci când a avertizat că o Polonie independentă ar putea lăsa Franța fără apărare într-un alt război: dacă „Polonia va fi transformată într-un regat independent, devenind un stat-tampon între Rusia și Germania, Franța se va găsi la mila Germaniei într-un război viitor pentru simplul motiv că Rusia nu-i va putea veni în ajutor fără a viola neutralitatea Poloniei"[33] – cu alte cuvinte, exact dilema din 1939. Pentru ținerea la respect a Germaniei, Franța avea nevoie de un aliat în est care să poată obliga Germania să lupte pe două fronturi. Rusia era singura țară suficient de puternică pentru a îndeplini acest rol. Însă, în condițiile în care Polonia separa Germania de Rusia, Rusia putea face presiuni concrete asupra Germaniei doar violând teritoriul Poloniei. Cât despre Polonia, ea era prea slabă pentru a-și asuma rolul Rusiei. Ceea ce a realizat Tratatul de la Versailles a fost să ofere Germaniei și Rusiei un stimulent pentru împărțirea Poloniei, adică exact ceea ce au făcut douăzeci de ani mai târziu.

Lipsită de o Mare Putere cu care să se alieze în est, Franța a încercat să consolideze noile state pentru a crea iluzia unei provocări pe două fronturi la adresa Germaniei. Ea a susținut țările recent create în Europa de Est în tentativa lor de a obține mai multe teritorii de la Germania sau de la ce rămăsese din Ungaria. Firește că aceste state noi fuseseră stimulate pentru încurajarea amăgirii franceze legate de faptul că ele ar fi putut servi drept contrapondere în fața Germaniei. Totuși, aceste state abia născute nu-și puteau asuma sub nici o formă rolul pe care îl jucaseră până atunci Rusia și Austria. Erau prea slabe și prea măcinate de conflicte interne și rivalități de tot felul. Iar la est de ele se ridica amenințător o Rusie reconstituită, care abia aștepta la rândul ei să-și recapete teritoriile pierdute. O dată ce-și va fi recâștigat forța de odinioară, Rusia avea să se dovedească o amenințare la fel de mare la adresa independenței statelor mici ca amenințarea Germaniei.

Așa se face că stabilirea continentului a ajuns să depindă de Franța. Fusese nevoie de forțele combinate ale Americii, Marii Britanii, Rusiei și Franței pentru supunerea Germaniei. Dintre aceste țări, America era din nou izolaționistă, iar

Rusia fusese despărțită de Europa de o dramă revoluționară și de așa-zisul *cordon sanitaire* al statelor mici din Europa de Răsărit, care stăteau în calea ajutorului direct oferit de Rusia Franței. Pentru menținerea păcii, Franța ar fi trebuit să facă pe jandarmul prin întreaga Europă. Pe lângă că își pierduse curajul și forța pentru un asemenea tip de politică intervenționistă, chiar și dacă ar fi făcut vreo tentativă în acest sens, ar fi descoperit că rămăsese singură, abandonată atât de Statele Unite, cât și de Marea Britanie.

Cu toate acestea, cea mai periculoasă slăbiciune a acordului de la Versailles a fost una de ordin psihologic. Ordinea mondială creată de Congresul de la Viena fusese cimentată de principiul unității conservatoare, care se îmbinase cu dezideratele echilibrului de forțe; de fapt, puterile de care era cea mai mare nevoie pentru respectarea acordului l-au considerat și ele just. Acordul de la Versailles s-a născut mort, fiindcă valorile pe care le proslăvea s-au ciocnit cu stimulentele necesare menținerii lui în vigoare: majoritatea statelor obligate să-l respecte și să-l apere l-au considerat nedrept într-un fel sau altul.

Paradoxul primului război mondial a fost că acest război s-a dus pentru stăvilirea forței și iminentei dominații a Germaniei și că a ajuns să monteze opinia publică atât de mult, încât nu a mai putut fi realizată o conciliere. Cu toate acestea, în cele din urmă principiile wilsoniene au fost cele care au blocat o pace capabilă să domolească forța germană și nu se poate spune că ambele tabere au avut sentimentul că se făcuse dreptate. Prețul plătit pentru organizarea politicii externe pe baza unor principii abstracte este neputința de a distinge între diverse cazuri individuale. Din moment ce liderii de la Versailles nu erau dispuși să reducă puterea Germaniei nici prin drepturile subînțelese ale victoriei, nici prin calculele referitoare la echilibrul de forțe, ei au fost obligați să justifice dezarmarea germană ca pe un prim pas dintr-un plan general de dezarmare, iar reparațiile ca pe o penitență pentru însuși declanșarea războiului.

Justificând în acest mod dezarmarea Germaniei, aliații au subminat disponibilitatea psihologică necesară pentru susținerea acordului. De la bun început germanii au putut să declare – și chiar au făcut-o – că au fost supuși unui tratament discriminator, cerând fie să li se permită să se reînarmeze, fie să se procedeze la dezarmarea celorlalți până când vor fi ajuns la nivelul lor. Pe măsură ce procesul a avut loc, clauzele de dezarmare ale Tratatului de la Versailles au sfârșit prin a-i demoraliza pe învingători. La fiecare conferință despre dezarmare, Germania reușea să ajungă pe o poziție din care să aibă un ascendent moral, fiind sprijinită de obicei de Marea Britanie. Însă, dacă Franța accepta egalitatea cu germanii în planul reînarmării, era foarte posibil ca garantarea independenței națiunilor din Europa de Răsărit să dispară. Prin urmare, clauzele de dezarmare erau menite să ducă fie la dezarmarea Franței, fie la reînarmarea Germaniei. În nici unul dintre aceste cazuri Franța nu avea să fie suficient de solidă pentru a apăra Europa de Răsărit sau chiar, până la urmă, propriile granițe.

În aceeași ordine de idei, unirea Austriei cu Germania încălca principiul autodeterminării, ca de altfel și prezența unei importante minorități germane în Cehoslovacia și, la o dimensiune mai redusă, a unei minorități germane în Polonia. Iredentismul german era în acest fel sprijinit chiar de principiul organizator al

Tratatului de la Versailles, ajungându-se la un compromis cu conștiințele vinovate ale democrațiilor.

Cel mai grav neajuns psihologic al Tratatului s-a dovedit a fi articolul 231, așa-numita clauză a vinovăției de război. Clauza susținea că Germania fusese singura vinovată pentru izbucnirea primului război mondial și aplica o cenzură morală severă. Majoritatea măsurilor punitive dictate împotriva Germaniei în Tratat – fie ele economice, militare sau politice – porneau de la ideea că întreaga conflagrație avusese loc exclusiv din vina Germaniei.

Pacifiștii din secolul al XVIII-lea ar fi considerat absurde „clauzele vinovăției de război". Pentru ei, războaiele erau inevitabilități amorale provocate de interese aflate în conflict. În tratatele încheiate după războaiele din secolul al XVIII-lea, perdanții plăteau un preț fără să fie nevoie de legitimarea lui pe criterii morale. Însă pentru Wilson și pacifiștii de la Versailles, cauza războiului din 1914-1918 trebuia să fie atribuită unui rău pedepsibil și pedepsit ulterior.

Cu toate acestea, după ce ura s-a stins, observatorii atenți au început să-și dea seama că răspunderea pentru declanșarea războiului era de fapt mult mai complicată. Mai precis vorbind, Germania avea în mod cert o mare răspundere, dar oare era drept s-o scoatem doar pe ea în față pentru aplicarea măsurilor punitive? Era articolul 231 chiar atât de bine întocmit? O dată ce s-a trecut la formularea acestor întrebări, mai cu seamă în Marea Britanie a anilor '20, dorința de a pune în aplicare măsurile punitive dictate împotriva Germaniei în Tratat a început să se clatine. Sub asaltul propriilor conștiințe, pacifiștii s-au întrebat dacă făcuseră un lucru foarte corect, fapt care a dus la rândul lui la ezitări în respectarea la literă a Tratatului. În luările de cuvânt din fața opiniei publice germane, articolul 231 a ajuns să fie cunoscut drept „minciuna despre vinovăția de război". Dificultatea psihologică de a stabili un echilibru de forțe era la fel de mare ca dificultatea psihologică de a crea un echilibru moral.

În acest fel, arhitecții acordului de la Versailles au realizat exact opusul a ceea ce-și propuseseră. Ei au încercat să slăbească Germania din punct de vedere fizic, dar n-au făcut decât s-o întărească în plan geopolitic. Dintr-o perspectivă pe termen lung, Germania avea o poziție mult mai favorabilă pentru a domina Europa după Versailles decât avusese înainte de război. De îndată ce își va fi scuturat lanțurile dezarmării, ceea ce era o simplă problemă de timp, ea avea să ajungă mai tare ca niciodată. Harold Nicolson a sintetizat situația într-o singură frază: „Am venit la Paris încrezători că noua ordine era pe punctul de-a fi întemeiată; am plecat convinși că acea nouă ordine nu a făcut decât să o tulbure pe cea veche."[34]

CAPITOLUL 10

Dilema învingătorilor

Politica acordului de la Versailles s-a bazat pe două concepte generale care s-au anulat unul pe celălalt. Primul a eşuat fiindcă a fost prea larg, al doilea fiindcă a fost prea marcat de animozităţi. Conceptul de securitate colectivă s-a dovedit a fi atât de general, încât nu a putut fi aplicat într-o conjunctură în care era mai posibilă tulburarea păcii decât menţinerea ei; cooperarea neoficială franco-engleză care i-a urmat a fost prea fragilă şi ambiguă pentru a rezista principalelor provocări din partea Germaniei. Şi, înainte de a trece cinci ani, cele două puteri învinse în război au ajuns din nou umăr la umăr la Rapallo. Cooperarea din ce în ce mai puternică dintre Germania şi Rusia a fost o lovitură decisivă pentru sistemul de la Versailles, iar democraţiile au fost prea demoralizate ca să conştientizeze imediat momentul la adevărata lui valoare.

La sfârşitul primului război mondial, străvechea discuţie despre rolul relativ al moralităţii şi al interesului în afacerile internaţionale părea să fi fost decisă în favoarea dominaţiei legii şi a eticii. Pradă şocului acestui cataclism, mulţi au sperat

într-o lume mai bună, cât mai liberă cu putință de acel tip de *Realpolitik* care, din punctul lor de vedere, decimase o generație tânără de toată isprava. America s-a impus în calitatea de catalizator al acestui proces chiar dacă în acea perioadă se întorcea sub carapacea izolaționismului. Testamentul lui Wilson prevedea ca Europa să urmeze modelul wilsonian, încercând să mențină stabilitatea prin intermediul securității colective în loc de tradiționala abordare europeană a alianțelor și a echilibrului de forțe, chiar și în condițiile absenței Americii de pe scena evenimentelor.

În accepția americană ulterioară, alianțele la care participa și America (de pildă NATO) erau în general descrise drept instrumente ale securității colective. Totuși, nu acesta este modul cum a fost conceput termenul, întrucât în esență conceptul de securitate colectivă și cel de alianță sunt diametral opuse. Alianțele tradiționale erau îndreptate împotriva unor amenințări specifice și stabileau obligații precise pentru grupuri specifice de națiuni legate între ele de interese naționale comune sau de preocuparea pentru securitatea reciprocă. Securitatea colectivă nu definește nici o amenințare anume, nu oferă garanții nici unei națiuni în mod special și nu comite discriminări. Teoretic, ea este menită să se opună *oricărei* amenințări la adresa păcii, indiferent cine este inițiatorul ei și împotriva cui este îndreptată. Alianțele presupun întotdeauna un potențial adversar specific; securitatea colectivă apără dreptul internațional în abstract, pe care încearcă să-l sprijine la fel cum un sistem juridic susține Codul Penal dintr-o țară sau alta. Într-o alianță, *casus belli* este un atac la adresa intereselor sau securității membrilor ei. Prin *casus belli* în condițiile securității colective se înțelege încălcarea principiului reglementării „pe cale pașnică" a disputelor, în care se presupune că toate popoarele lumii au un interes comun. Prin urmare, forța trebuie să fie adunată de la caz la caz și să provină de la un grup variabil la națiuni care au același interes în „menținerea păcii".

Scopul unei alianțe este să producă o obligație mai previzibilă și mai precisă decât o analiză a interesului național. Securitatea colectivă funcționează exact invers. Ea lasă aplicarea principiilor sale în seama interpretării diverselor împrejurări, mizând fără intenție pe dispoziția de moment și pe afirmarea sentimentului național.

Securitatea colectivă contribuie la instaurarea unui climat de siguranță doar dacă toate națiunile – sau cel puțin toate națiunile importante în planul apărării colective – împărtășesc idei aproape identice față de natura provocării și sunt gata să folosească forța sau să aprecieze corect temeiul unei intervenții, indiferent de interesul național specific pe care l-ar putea avea în chestiunea respectivă. Doar dacă se îndeplinesc aceste condiții o organizație mondială poate emite sancțiuni sau poate funcționa ca arbitru al afacerilor internaționale. Așa percepuse și Wilson rolul securității colective pe măsură ce se apropia sfârșitul războiului, în septembrie 1918:

> Obiectivele naționale au trecut din ce în ce mai mult pe planul doi, iar obiectivul comun al omenirii luminate le-a luat locul. Sfaturile oamenilor simpli au ajuns pretutindeni mai directe și mai unite decât cele ale sofisticaților oameni de afaceri care încă au impresia că practică un joc al puterii cu o miză foarte mare.[1]

Diferența fundamentală dintre interpretarea wilsoniană și cea europeană a cauzelor conflictului internațional se regăsește chiar în aceste cuvinte. Diplomația în stil european pornește de la premisa că interesele naționale au tendința de a-și contraveni reciproc și consideră că rolul ei este acela de instrument al reconcilierii; Wilson, de pe altă parte, consideră discordia internațională drept un rezultat al „gândirii încețoșate" și nicidecum o expresie a unei autentice ciocniri de interese. În practica așa-numitului *Realpolitik*, oamenii de stat abordează misiunea punerii în relație a intereselor particulare cu cele generale printr-un echilibru între stimulente și sancțiuni. În concepția wilsoniană, oamenilor de stat li se cere să aplice principii universale unor cazuri specifice. Mai mult decât atât, oamenii de stat sunt în general tratați drept cauze ale conflictelor, întrucât se crede despre ei că pervertesc înclinația naturală a oamenilor spre armonie prin calcule egoiste și obscure.

Comportamentul celor mai mulți dintre oamenii de stat aflați la Versailles a înșelat așteptările wilsoniene. Fără excepție, aceștia au pus accentul pe interesele naționale și au lăsat apărarea scopurilor comune în seama lui Wilson, a cărui țară nu avea de fapt nici un interes național (în accepțiunea europeană a termenului) în divergențele teritoriale ale acordului. În fața unei realități recalcitrante, e în firea profeților să-și întețească strădaniile și nu să renunțe. Obstacolele pe care le-a întâlnit Wilson la Versailles nu i-au strecurat în minte nici o îndoială legată de fezabilitatea inițiativei propuse. Din contră, ele i-au întărit convingerea că soluția lui era absolut necesară. În plus, Wilson a fost ferm încredințat că Liga și greutatea opiniei publice internaționale aveau să corecteze numeroasele clauze ale Tratatului care se îndepărtau de la principiile formulate de el.

Mai mult decât atât, forța idealurilor lui Wilson a fost demonstrată de impactul lor asupra Marii Britanii, leagănul politicii echilibrului de forțe. Comentariul oficial britanic pe marginea statutului Ligii arăta printre altele că „ultima și cea mai eficientă aprobare trebuie să vină din partea opiniei publice a lumii civilizate."[2] Sau, așa cum a declarat lordul Cecil în Camera Comunelor, „lucrul pe care ne bizuim e opinia publică... și dacă aici călcăm strâmb, atunci totul merge prost."[3]

Pare improbabil faptul că tocmai continuatorii politicii lui Pitt, Canning, Palmerston și Disraeli, au ajuns la asemenea concluzii pe cont propriu. La început, ei au acceptat politica lui Wilson ca să se asigure de sprijinul Americii în război. Pe măsura trecerii timpului, principiile wilsoniene au reușit să capteze atenția opiniei publice britanice. Între anii '20 și '30, modul cum apăra Marea Britanie securitatea colectivă nu mai era un simplu artificiu tactic. Wilsonismul reușise efectiv să o convertească.

În cele din urmă, securitatea colectivă a căzut victimă slăbiciunii propriei sale premise centrale – aceea că toate națiunile au același interes de a se opune unui act de agresiune și sunt gata să-și asume riscuri identice în combaterea sa. Experiența a arătat că prezumțiile de acest tip sunt false. Nici un act de agresiune care a implicat o mare putere nu a fost înfrânt vreodată prin aplicarea principiului securității colective. Comunitatea internațională fie că a refuzat să considere actul respectiv ca pe un act de agresiune, fie că nu a căzut de acord asupra sancțiunilor cuvenite. Iar atunci când s-au aplicat sancțiuni, ele au reflectat inevi-

tabil cel mai mic numitor comun, dovedindu-se adeseori atât de ineficiente, încât au făcut mai mult rău decât bine.

La momentul cuceririi Manciuriei de către Japonia în 1932, Liga nu dispunea de un mecanism pentru aplicarea sancțiunilor. Ea a îndreptat acest minus, dar, pusă în fața agresiunii Italiei împotriva Abisiniei, a votat în favoarea unor sancțiuni care au fost la un pas de a impune o blocadă a petrolului, sub deviza „Orice sancțiune, mai puțin războiul". Când Austria s-a unit sub amenințarea forței cu Germania și independența Cehoslovaciei a dispărut, nu a existat nici o reacție din partea Ligii. Ultimul act al Ligii Națiunilor, din care nu mai făceau parte Germania, Japonia sau Italia, a fost excluderea Uniunii Sovietice după ce aceasta a atacat Finlanda în 1939. Măsura nu a avut însă nici un efect asupra acțiunilor sovietice.

În timpul Războiului rece, Națiunile Unite s-au arătat la fel de ineficiente ori de câte ori a fost vorba de o agresiune implicând Marile Puteri, fie din cauza vetoului comunist din cadrul Consiliului de Securitate, fie din cauza reticenței țărilor mai mici să-și asume riscuri pentru probleme despre care credeau că se situau în afara sferei lor de interes. Națiunile Unite au fost lipsite de eficacitate sau au avut un rol ornamental în timpul crizei Berlinului și pe durata intervențiilor sovietice în Ungaria, Cehoslovacia și Afghanistan. Ele au probat o comparabilă inutilitate în timpul crizei cubaneze a rachetelor, până când cele două superputeri au acceptat să ajungă la un acord. America a fost capabilă să invoce autoritatea Națiunilor Unite împotriva agresiunii nord-coreene din 1950 doar pentru că reprezentantul Uniunii Sovietice boicotase Consiliul de Securitate, iar Adunarea Generală încă era dominată de țări care țineau morțiș să-și asigure sprijinul Statelor Unite în cazul amenințării unei agresiuni sovietice în Europa. Națiunile Unite au asigurat un loc de întâlnire convenabil pentru diplomați și un for util pentru schimburile de idei, îndeplinind totodată câteva importante funcții tehnice. Însă ele nu au reușit să transpună premisa de bază a securității colective – împiedicarea războaielor și opoziția comună în fața agresiunii.

Acest lucru a fost valabil pentru Națiunile Unite chiar și în perioada care a urmat Războiului rece. În Războiul din Golf declanșat în 1991, ele au ratificat într-adevăr acțiunile americanilor, însă rezistența în fața agresiunii Irakului n-a prea semănat cu o aplicare a doctrinei securității colective. Fără să aștepte consensul internațional, Statele Unite au trimis unilateral o impresionantă forță de expediție la fața locului. Celelalte națiuni au putut dobândi o relativă influență asupra manevrelor americane doar intrând în ceea ce era de fapt o întreprindere americană; ele n-ar fi putut evita riscul unui eventual conflict dacă s-ar fi împotrivit acestei decizii. În plus, tulburările interne din Uniunea Sovietică și China au oferit membrilor permanenți ai Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite un motiv întemeiat pentru a-și menține bunăvoința Statelor Unite. În Războiul din Golf, securitatea colectivă a fost invocată ca o justificare a conducerii operațiunilor de către americani și nu ca un înlocuitor al acestei conduceri.

Bineînțeles că aceste lecții nu fuseseră încă însușite în acea perioadă inocentă când conceptul de securitate colectivă abia era prezentat în premieră în lumea diplomatică. Oamenii de stat de după Versailles aproape că se convinseseră că înarmarea era cauza și nu rezultatul tensiunilor și mai-mai că erau dispuși să

creadă că, dacă bunăvoința înlocuia suspiciunile specifice diplomației tradiționale, se putea ajunge la eradicarea conflictelor. În pofida faptului că fuseseră secătuiți emoțional din cauza războiului, liderii europeni ar fi trebuit să-și dea seama că era imposibil ca doctrina generală a securității colective să funcționeze, chiar dacă ar fi surmontat toate celelalte obstacole ce i s-ar fi aflat în față, atâta timp cât excludea trei dintre cele mai puternice națiuni din lume: Statele Unite, Germania și Uniunea Sovietică. Iar asta fiindcă Statele Unite refuzaseră să intre în Ligă, Germania fusese dată afară, iar Uniunea Sovietică, tratată ca un paria, o disprețuia.

Țara care a suferit cel mai mult în condițiile ordinii postbelice a fost „victorioasa" Franță. Conducătorii francezi știau că prevederile Tratatului de la Versailles n-aveau cum să oblige Germania să rămână slabă la nesfârșit. După ultimul război european – Războiul Crimeii din 1854-1856 – învingătorii – Marea Britanie și Franța, reușiseră să mențină în vigoare clauzele militare ale acordului de pace timp de douăzeci de ani. După încheierea războaielor napoleoniene, au trebuit să treacă trei ani înainte ca Franța să devină membru cu drepturi depline al Concertului Europei. După Versailles, declinul Franței în raport cu Germania a fost din ce în ce mai vizibil, deși țara dădea impresia că domina Europa din punct de vedere militar. Comandantul trupelor franceze victorioase, mareșalul Ferdinand Foch, a avut dreptate când a afirmat despre Tratatul de la Versailles: „Asta nu e pace; e doar un armistițiu de douăzeci de ani".[4]

În 1924, comandamentul forțelor de uscat britanice ajunsese la aceeași concluzie când anticipase că Germania avea să intre din nou în război cu Marea Britanie din cauza unor chestiuni care n-ar fi decât „pur și simplu o repetare a condițiilor care ne-au pus față în față în războiul trecut".[5] S-a argumentat că restricțiile Tratatului de la Versailles vor întârzia înarmarea Germaniei cu un minimum de nouă luni după ce aceasta se va fi simțit suficient de tare din punct de vedere politic pentru a rupe lanțurile impuse de Versailles – ceea ce comandamentul trupelor de uscat a prezis (așa cum avea să se confirme, de altfel) că se va întâmpla probabil într-un interval de zece ani. Ajungând la aceeași concluzie cu francezii, Statul-Major britanic a mai prezis că Franța va fi neputincioasă dacă nu va recurge între timp la încheierea unei alianțe militare cu „puterile de mâna-ntâi".

Totuși, singura putere de prima mână era Marea Britanie, ai cărei conducători nu acceptau vederile consilierilor lor militari. În schimb, politica lor se baza pe convingerea greșită că Franța era deja prea puternică și că ultimul lucru de care ar fi avut nevoie ar fi fost o alianță cu englezii. Liderii englezi considerau Franța cea demoralizată drept potențiala putere dominantă, ce se cerea deci contracarată, în timp ce Germania revizionistă era percepută ca fiind partea vătămată care avea nevoie de conciliere. Ambele premise – că Franța era dominată din punct de vedere militar și că Germania se bucurase de un tratament prea aspru – erau corecte pe termen scurt, dar, ca puncte de plecare ale politicii britanice, erau dezastruoase pe termen lung. Oamenii de stat se mențin la cârmă sau se prăbușesc în funcție de modul cum percep întorsăturile istoriei. Liderii postbelici ai Angliei nu au sesizat pericolele pe termen lung care le stăteau în față.

Franța își dorea cu disperare o alianță cu Marea Britanie în locul garanțiilor care ieșiseră din vigoare după ce Senatul Statelor Unite refuzase ratificarea Tra-

tatului de la Versailles. Dat fiind că nu încheiaseră niciodată o alianță cu țara pe care o apreciau drept cea mai puternică din Europa, conducătorii englezi începuseră să nutrească ideea că Franța încerca de fapt să-și reînnoiască amenințarea istorică potrivit căreia ar fi urmărit dominația continentului. În 1924, Departamentul Central de la Foreign Office a descris ocupația franceză a Renaniei drept o „trambulină pentru o incursiune în Europa Centrală"[6], apreciere care venea în totală contradicție cu psihologia franceză a momentului. Avansând cu o treaptă pe scara inepțiilor, raportul redactat la Foreign Office trata ocuparea Renaniei ca pe o încercuire a Belgiei, creând „o amenințare directă la adresa Scheldt-ului și a Golfului Zuider Zee și prin urmare o amenințare indirectă la adresa acestei țări."[7] Ca să nu rămână mai prejos în materie de suspiciuni antifranceze, ministrul marinei a adus un argument extras direct din războaiele de succesiune din Spania sau din războaiele napoleoniene: Renania domina porturile olandeze și belgiene, iar controlul asupra lor ar periclita decisiv planurile marinei regale engleze în eventualitatea unui război cu Franța.[8]

Nu exista nici cea mai mică nădejde de menținere a unui echilibru de forțe în Europa atâta timp cât Marea Britanie considera drept principală amenințare o țară a cărei politică externă aproape panicardă se axase doar pe evitarea încă unui asalt german. Mai mult decât atât, într-un fel de reflex istoric, mulți oameni din Marea Britanie au început să-și îndrepte privirile spre Germania, așteptând în acea direcție contracararea Franței. Bunăoară, ambasadorul englez la Berlin, vicontele d'Abernon, a declarat că era în interesul Angliei să păstreze Germania pe post de contrapondere în raport cu Franța. „Atâta vreme cât Germania este un întreg coerent, există cât de cât un echilibru în Europa", a scris el în 1923. Dacă Germania se dezintegra, Franța ajungea să dețină incontestabil „controlul militar și politic, întemeiat pe armată și pe alianțele militare."[9] Acest fapt era adevărat, dar nu avea nici o legătură cu scenariul pe care aveau să fie puși să-l joace diplomații englezi în deceniile următoare.

Marea Britanie susținea ca de fiecare dată – și pe bună dreptate – că, după victorie, reconstruirea ordinii internaționale reclama revenirea inamicului de mai an în rândul comunității națiunilor. Însă rezolvarea plângerilor Germaniei nu avea să reducă stabilitatea atâta timp cât echilibrul de forțe continua să se deplaseze inexorabil în direcția Germaniei. Franța și Marea Britanie, a căror unitate era esențială pentru menținerea unei umbre de echilibru de forțe în Europa, se fixau cu priviri fioroase, frustrate și neînțelegătoare, în vreme ce adevăratele amenințări la adresa echilibrului – Germania și Uniunea Sovietică – rămâneseră deoparte, consumându-și posac resentimentele. Marea Britanie exagera peste măsură puterea Franței; Franța la rândul ei supraestima spectaculos propria capacitate de a se folosi de Tratatul de la Versailles ca să compenseze inferioritatea din ce în ce mai pronunțată față de Germania. Temerile Marii Britanii în legătură cu o eventuală hegemonie franceză pe continent erau absurde; convingerea Franței că puterea domina politica mondială dacă reușea să țină Germania îngenucheată era o expresie a amăgirii asezonate cu puțină disperare.

Poate că motivul cel mai important pentru care conducătorii britanici respingeau o alianță cu Franța era că acești conducători nu considerau, în forul lor

lăuntric, că Tratatul de la Versailles era just (acest lucru referindu-se în special la noua față a Europei de Răsărit) și se temeau că Franța, care încheiase pacturi cu țările din Europa de Răsărit, ar putea să-i atragă într-un conflict pe marginea unor chestiuni și în apărarea unor țări față de care Marea Britanie nu manifesta nici un interes. Lloyd Geroge a dat expresie înțelepciunii tradiționale de pe vremea aceea:

> Poporul britanic... nu va fi pregătit să se lase implicat în divergențe ce ar putea să apară cu privire la Polonia, Danzig sau Silezia Superioară... Oamenii din Anglia au sesizat că populațiile din partea aceea a Europei sunt instabile și ușor de stârnit; ele pot să se arunce în luptă în orice clipă, după care e foarte greu să mai vezi în vălmășagul acela ce e bine și ce e rău.[10]

Având atitudini de acest gen, conducătorii britanici au folosit discuțiile despre posibilitatea unei alianțe cu francezii în primul rând ca pe un instrument tactic de relaxare a presiunilor făcute de francezi asupra Germaniei și nu ca pe o contribuție serioasă la securitatea internațională.

Așa stând lucrurile, Franța și-a continuat încercările lipsite de speranță de a perpetua situația precară a Germaniei, iar Marea Britanie s-a străduit să elaboreze niște convenții de securitate de natură să potolească temerile francezilor, însă fără ca asta să însemne un angajament efectiv din partea englezilor. Era un cerc vicios, fiindcă Anglia pur și simplu nu se putea hotărî să ofere Franței singura asigurare care ar fi putut avea drept consecință o politică franceză mai calmă și mai conciliatoare față de Germania, respectiv o alianță militară în adevăratul sens al cuvântului.

Dându-și seama, în 1922, că Parlamentul englez nu va aproba niciodată o angajare militară oficială, prim-ministrul francez Briand a revenit la precedentul Antantei Cordiale din 1904 – cooperarea diplomatică anglo-franceză fără clauze pe linie armată. Însă, în 1904, Marea Britanie se simțise amenințată de programul naval al Germaniei și de atitudinea ei de intimidare neîntreruptă. În anii '20 ea se temea mai mult de Franța decât de Germania, atribuindu-i în mod eronat comportamentul aroganței, când de fapt era vorba de panică. Deși Marea Britanie a acceptat cu părere de rău propunerea lui Briand, adevăratul motiv pentru această decizie a reieșit dintr-un mesaj cinic al cabinetului, în care alianța cu francezii era apărată fiind văzută drept o modalitate prin care Marea Britanie își putea consolida relațiile cu Germania:

> Pentru noi Germania este cea mai importantă țară din Europa nu doar din perspectiva schimburilor comerciale pe care le avem cu ea, ci și fiindcă este cheia situației din Rusia. Ajutând Germania, e posibil ca, în condițiile existente, să ne expunem acuzației că părăsim Franța; dar dacă Franța ar fi aliatul nostru, asemenea acuzații nu și-ar mai avea rostul.[11]

Indiferent dacă președintele francez Alexandre Millerand a intuit în ce consta eschiva englezilor sau dacă pur și simplu a considerat proiectul prea amorf, cert este că a respins propunerea lui Briand, fapt care a dus la demisia prim-ministrului.

Frustrată din cauza încercărilor nereușite de a încheia o alianță tradițională cu Marea Britanie, Franța a întreprins apoi o tentativă de obținere a aceluiași rezul-

tat prin Liga Națiunilor, prin elaborarea unei definiții precise a agresiunii. Aceasta avea să se concretizeze într-o obligație precisă în cadrul Ligii Națiunilor, transformând astfel Liga într-o alianță globală. În septembrie 1923, la îndemnul francezilor și al englezilor, Consiliul Ligii a pus la punct un tratat universal de ajutor reciproc. În eventualitatea unui conflict, Consiliul era împuternicit să stabilească țara agresoare și țara agresată. În această situație, fiecare membru al Ligii era obligat să ajute țara-victimă, la nevoie chiar cu forța, pe continentul pe care era situată țara semnatară (această clarificare a fost adăugată pentru a se evita obligativitatea Ligii de a furniza ajutor în conflictele coloniale). Dat fiind că obligațiile doctrinei securității colective trebuiau să provină din cauze generale și nu din interese naționale, Tratatul stipula că, pentru a putea primi ajutor, era nevoie ca țara-victimă să fi semnat în prealabil un acord de dezarmare aprobat de Ligă și să fi început reducerea forțelor sale armate conform unui program asupra căruia se convenise deja.

Cum victima este de obicei partea mai slabă, Tratatul de ajutor reciproc al Ligii nu făcea de fapt decât să furnizeze stimulente pentru agresiune cerând taberei mai vulnerabile să-și neglijeze propriile dificultăți. Exista o doză de absurd în propunerea ca ordinea internațională să fie apărată cu începere din acel moment nu atât în numele intereselor naționale, cât mai degrabă în numele națiunilor care efectuează cel mai corect programul de dezarmare. Mai mult decât atât, în condițiile în care era nevoie de ani buni pentru negocierea programelor de reducere din cadrul unui tratat general de dezarmare, Tratatul universal de ajutor reciproc provoca un vid considerabil. Dată fiind obligația Ligii de a se opune oricăror tendințe de a o plasa într-un viitor îndepărtat și nebulos, Franța și celelalte țări amenințate aveau să fie nevoite să facă față singure primejdiilor.

În ciuda clauzelor sale de eschivare, Tratatul nu a izbutit să asigure sprijinul necesar. Statele Unite și Uniunea Sovietică au refuzat să-l ia în considerare. Părerea Germaniei nu a fost nici măcar solicitată. După ce a devenit limpede că proiectul de tratat ar fi obligat Marea Britanie, care avea colonii pe toate continentele, să ofere asistență victimelor agresiunilor de pretutindeni, prim-ministrul laburist Ramsay MacDonald s-a simțit obligat la rândul lui să declare că Marea Britanie nu putea accepta Tratatul, deși contribuise la redactarea lui.

Între timp, eforturile Franței de a obține securitatea deveniseră obsesive. Departe de a recunoaște futilitatea propriilor strădanii, ea a refuzat să abandoneze căutarea unor criterii comparabile cu securitatea colectivă, mai ales dacă ținea cont că guvernul englez condus de Ramsay MacDonald susținea atât de puternic securitatea și dezarmarea colectivă – așa-numitele cauze progresiste reprezentate de către Ligă. În cele din urmă, MacDonald și noul prim-ministru francez Edouard Herriot au elaborat o variantă a propunerii precedente. Protocolul de la Geneva din 1924 reclama arbitrajul Ligii pentru toate conflictele internaționale și stabilea trei criterii pentru obligativitatea universală a ajutorului oferit victimelor agresiunilor: refuzul agresorului de a permite Consiliului reglementarea disputei prin conciliere, omisiunea din partea agresorului de a supune chestiunea reglementării juridice a arbitrajului și, bineînțeles, apartenența victimei la planul

de dezarmare generală. Fiecare semnatar era obligat să acorde asistență victimei prin toate mijloacele disponibile împotriva unui agresor definit ca atare.[12]

Cu toate acestea, Protocolul de la Geneva a dat greș din exact același motiv ca Tratatul de ajutor reciproc și toate celelalte proiecte de securitate colectivă din anii '20. El a mers mult prea departe pentru Marea Britanie și insuficient de departe pentru Franța. Marea Britanie îl propusese ca să atragă Franța în planul de dezarmare, nu ca să genereze o obligație defensivă suplimentară. Franța respectase într-o primă fază Protocolul ca pe o obligație a ajutorului reciproc, având un interes secundar – eventual chiar simbolic – în dezarmare. Pentru a sublinia inutilitatea acestui act, Statele Unite au anunțat că nu vor lua în considerare Protocolul de la Geneva și nu vor tolera nici un amestec în comerțul american prin intermediul prevederilor sale. După ce șeful Statului Major al forțelor imperiale de apărare din Marea Britanie a avertizat că Protocolul va duce la o răspândire periculoasă a efectivelor engleze, cabinetul a dispus retragerea lui la începutul lui 1925.

Starea de fapt era însă nefirească. Opoziția în fața agresiunii ajunsese să depindă de prealabila dezarmare a victimei. Considerentele geopolitice și importanța strategică a regiunilor – motive pentru care națiunile lumii își declaraseră război vreme de sute de ani – erau considerate nelegitime. În conformitate cu această abordare, Marea Britanie trebuia să apere Belgia, fiindcă se dezarmase, nu fiindcă era o țară vitală din punct de vedere strategic. După luni de negocieri, democrațiile constatau că nu avansaseră nici spre dezarmare, nici spre securitate. Tendința securității colective de a transforma agresiunea într-o chestiune abstractă, de drept, și refuzul ei de a lua în considerare orice angajament sau amenințare specifică aveau un efect mai degrabă demoralizator decât reconfortant.

În ciuda sprijinului formal acordat conceptului, era limpede că Marea Britanie considera obligațiile securității colective mai puțin stricte decât cele ale alianțelor tradiționale. Asta, fiindcă însuși cabinetul se dovedea foarte productiv în inventarea unei sumedenii de formule pentru securitatea colectivă, respingând totodată categoric o alianță oficială cu Franța și amânând-o chiar până în ajunul următorului război, care avea să izbucnească după un deceniu și jumătate. Firește că faptul nu ar fi avut atâta importanță dacă Anglia nu ar fi interpretat obligațiile securității colective ca fiind mai improbabile în perspectiva traducerii lor în viață și mai ușor de eludat decât prevederile alianțelor.

Soluția cea mai înțeleaptă pentru aliați ar fi fost scutirea voluntară a Germaniei de cele mai împovărătoare clauze stabilite la Versailles și încheierea unei alianțe ferme între Franța și Anglia. La asta s-a gândit și Winston Churchill când a pledat în favoarea unei alianțe „numai și numai dacă Franța își modifică atitudinea față de Germania și acceptă cu loialitate o politică engleză de ajutor și prietenie față de Germania."[13] Oricum, trebuie spus că o asemenea politică nu a fost promovată niciodată în mod consecvent. Conducătorii francezi se temeau extrem de mult atât de Germania, cât și de propria opinie publică, profund ostilă față de Germania, pe câtă vreme liderii britanici manifestau profunde suspiciuni la adresa planurilor franceze.

Clauzele de dezarmare din Tratatul de la Versailles au adâncit prăpastia dintre Anglia și Franța. Ca o ironie, ele au netezit drumul Germaniei spre paritatea militară care, dată fiind slăbirea Europei de Răsărit, avea să echivaleze până la urmă cu superioritatea geopolitică. În ce-i privește, aliații dublaseră discriminarea prin incompetență, neglijând să pună la punct un mecanism de verificare a clauzelor de dezarmare. Într-o scrisoare adresată colonelului House în 1919, André Tardieu, unul dintre principalii negociatori de la Versailles, a prezis că eșecul înființării unui asemenea sistem de verificare va mutila clauzele de dezarmare ale Tratatului:

> ... se pune la cale apariția unui instrument periculos și absurd... Să zicem că reprezentanții Ligii vor spune reprezentanților Germaniei „Demonstrați-ne că informațiile noastre sunt false" sau chiar „Am dori să verificăm." Asta ar însemna revendicarea unui drept la supraveghere, iar Germania ar putea foarte bine să răspundă: „În baza cărui drept oficial?"
>
> Asta va răspunde Germania, și pe bună dreptate, atâta timp cât nu va fi obligată de către Tratat să recunoască dreptul altora de a o verifica.[14]

În zilele candide de dinainte ca studierea controlului armelor să devină o temă de cercetare, nimănui nu i s-a părut bizar să-i ceară Germaniei să-și verifice singură dezarmarea. Ca să respectăm adevărul, trebuie spus că fusese înființată o Comisie Militară Interaliată de Control. Aceasta nu avea însă dreptul de a efectua inspecții; ea putea doar să ceară guvernului german informații despre încălcările de clauze ale țării, ceea ce nu era defel o procedură fără fisuri. Comisia a fost desființată în 1926, lăsând verificarea modului cum se dezarmează germanii în seama serviciilor de informații ale aliaților. Nu e de mirare că prevederile legate de dezarmare erau încălcate flagrant și de alții cu mult înaintea lui Hitler.

La nivel politic, conducătorii germani au insistat cu abilitate asupra dezarmării generale promise în Tratatul de la Versailles, a cărei primă etapă ar fi trebuit să fie dezarmarea practicată chiar de către țara lor. În timp, ei au reușit să obțină aprobarea englezilor pentru această propunere, folosind-o apoi și ca să justifice nerespectarea altor clauze din Tratat. Pentru a face presiuni asupra Franței, Marea Britanie a anunțat o reducere drastică a propriilor trupe de uscat (pe care de fapt nu se bazase niciodată din perspectiva securității), dar nu și a celor din marină (pe care, firește, se bazau în primul rând). Pe de altă parte, securitatea Franței depindea în totalitate de superioritatea numerică a armatei sale în fața celei germane, fiindcă, din punctul de vedere al populației și al potențialului industrial, nemții le erau în mod net superiori. Presiunile în favoarea modificării acestui raport de forțe – fie prin reînarmarea Germaniei, fie prin dezarmarea Franței – au avut drept consecință practică inversarea rezultatelor războiului. La momentul când a ajuns la putere Hitler, era deja limpede că prevederile legate de dezarmare din Tratat mai aveau puțin și dispăreau, punând și mai mult în lumină avantajul geopolitic al Germaniei.

Reparațiile au reprezentat un alt element de disensiune între Franța și Marea Britanie. Până la Tratatul de la Versailles, faptul că învinsul plătea despăgubiri devenise un enunț axiomatic. După Războiul franco-prusac din 1870, Germania nu s-a simțit obligată să invoce nici un alt principiu decât victoria repurtată

pentru despăgubirile impuse Franței; lucrurile au stat la fel și în 1918, când i-a prezentat o copleșitoare notă de plată Rusiei cu ocazia încheierii Tratatului de la Brest-Litovsk.

Totuși, în condițiile noii ordini mondiale de la Versailles, aliații ajunseseră să creadă că reparațiile reclamau o justificare morală. Ei au găsit această justificare în articolul 231, numit și clauza vinovăției de război și descris în capitolul precedent. Clauza a fost atacată furibund în Germania și a eliminat tendințele și așa fragile de cooperare în cadrul acordului de pace.

Unul dintre aspectele uimitoare ale Tratatului de la Versailles a fost faptul că autorii lui au inclus o clauză atât de precisă și ingrată cu privire la vinovăția de război fără a specifica suma totală care trebuia plătită ca reparații. Stabilirea acestei cifre a fost lăsată în seama viitoarelor comisii de experți fiindcă suma la care aliații îndemnaseră opinia publică din țările lor să se aștepte era atât de mare, încât nu ar fi avut cum să primească aprobarea lui Wilson și nici nu ar fi putut rezista analizei unor experți financiari serioși.

În acest fel, reparațiile, ca și dezarmarea au devenit o armă a revizioniștilor germani, mai ales că experții au exprimat dubii din ce în ce mai frecvente nu doar asupra moralității, ci și a fezabilității pretențiilor formulate. *Tratatul despre consecințele economice ale păcii* scris de John Maynard Keynes a fost un prim exemplu.[15] În cele din urmă, poziția de pe care negociază învingătorul se șubrezește de fiecare dată pe măsura trecerii timpului. Lucrurile care nu se obțin în plin șoc al înfrângerii devin din ce în ce mai greu de câștigat ulterior – o lecție pe care a trebuit s-o învețe și America în legătură cu Irakul la sfârșitul Războiului din Golf din 1991.

Abia în 1921 – la doi ani după semnarea Tratatului de la Versailles – s-a ajuns la stabilirea unei sume finale pentru despăgubiri. Această sumă era absurd de ridicată: 132 de miliarde de mărci de aur (aproximativ 40 de miliarde de dolari, ceea ce la valoarea de acum ar însemna aproximativ 323 de miliarde de dolari), o cifră pentru care Germania ar fi trebuit să plătească până la sfârșitul secolului. Așa cum era de așteptat, Germania s-a declarat insolvabilă; chiar dacă sistemul financiar internațional ar fi putut garanta efectuarea unui transfer atât de amplu de resurse, nici un guvern democratic german n-ar mai fi reușit să rămână la putere dacă și-ar fi dat acordul pentru plata sumei.

În vara lui 1921, Germania a plătit prima rată din cuantumul despăgubirilor, transferând un miliard de mărci (250 de milioane de dolari). Însă plata a fost efectuată după ce germanii au tipărit mărci și le-au vândut în schimbul valutei străine pe piața liberă – cu alte cuvinte, mărindu-și artificial masa monetară până la nivelul când, de fapt, nu a mai avut loc nici un transfer semnificativ de resurse. La sfârșitul lui 1922, Germania a propus un moratoriu de patru ani asupra despăgubirilor.

Demoralizarea ordinii internaționale stabilite la Versailles și mai ales a Franței, principalul ei pilon în Europa, era acum extrem de avansată. Nu exista nici un sistem de constrângeri pentru despăgubiri și nici un mod de verificare a dezarmării. Din moment ce Franța și Marea Britanie se aflau în divergență asupra ambelor chestiuni, Germania era nemulțumită, iar Uniunea Sovietică și

Statele Unite ieşiseră din scenă, se poate spune că Tratatul de la Versailles dusese de fapt la un fel de război internaţional de gherilă şi nu la o ordine mondială. La patru ani după victoria aliaţilor, poziţia de negociere a Germaniei ajunsese mai puternică decât cea a Franţei. În această atmosferă, prim-ministrul britanic Lloyd George a convocat o conferinţă internaţională la Genova în aprilie 1922, într-o încercare de bun-simţ de a discuta global despre despăgubiri, datorii de război şi refacerea Europei – la fel cum avea să se întâmple în cazul Planului Marshall o generaţie mai târziu. Cum însă era imposibil să concepi refacerea economică a Europei fără cele mai mari două puteri continentale (care întâmplător erau în acelaşi timp principalii datornici), Germania şi Uniunea Sovietică, cei doi paria ai diplomaţiei europene, au fost invitate pentru prima oară la o conferinţă internaţională în perioada postbelică. Rezultatul nu a fost o contribuţie la ordinea internaţională la care spera Lloyd George, ci o şansă oferită celor doi proscrişi de a face corp comun.

De la Revoluţia franceză încoace, la orizontul diplomaţiei europene nu mai apăruse nimic care să semene cât de cât cu Uniunea Sovietică. Pentru prima dată într-un interval mai mare de un secol, o ţară îşi asumase oficial misiunea de a răsturna ordinea existentă. Revoluţionarii francezi se străduiseră să schimbe tipul de stat; mergând cu un pas mai departe, bolşevicii îşi propuneau să abolească statul cu totul. Conform teoriei lui Lenin, după ce statul se ducea de râpă, nu mai era nevoie nici de diplomaţie, nici de politică externă.

La început, această atitudine i-a dezechilibrat atât pe bolşevici, cât şi pe cei cu care trebuiau să trateze. Pionierii bolşevismului dezvoltaseră ideea luptei de clasă şi pe cea a imperialismului drept cauze ale războiului. Ca toate acestea, ei nu au abordat niciodată problema elaborării politicii externe între state suverane. Erau convinşi că revoluţia mondială va urma la doar câteva luni după victoria lor în Rusia; doar pesimiştii absoluţi considerau că avea să fie nevoie de câţiva ani. Lev Troţki, primul ministru sovietic al afacerilor externe, a considerat că datoria lui semăna foarte bine cu cea a unui funcţionar care, dornic să-i discrediteze pe capitalişti, avea să facă publice toate tratatele secrete prin care aceşti capitalişti îşi propuneau să împartă între ei parada de război. Troţki şi-a definit singur rolul ca fiind acela de a „redacta câteva proclamaţii revoluţionare pentru ochii popoarelor din lumea întreagă şi apoi de a închide prăvălia."[16] Nici unul dintre primii lideri comunişti nu a crezut că era posibilă coexistenţa unui stat comunist şi a ţărilor capitaliste timp de câteva decenii. Dat fiind că, după câteva luni sau câţiva ani, era de aşteptat ca statul să dispară cu totul, principala sarcină a politicii externe sovietice în faza ei de început a fost considerată încurajarea revoluţiei mondiale, nu administrarea relaţiilor dintre state.

Într-un asemenea climat, excluderea Uniunii Sovietice de la masa tratativelor de pace de la Versailles era de înţeles. Aliaţii nu aveau de ce să implice în deliberări o ţară care încheiase deja o pace separată cu Germania şi ai cărei agenţi încercau să le răstoarne guvernele. Pe de altă parte, nici Lenin şi colegii lui nu voiau să participe la instaurarea unei ordini internaţionale pe care, de fapt, încercau s-o distrugă.

Nimic din interminabilele şi obscurele dezbateri interne nu-i pregătise pe primii bolşevici pentru starea de război pe care o moşteniseră în realitate. Ei nu aveau nici un program concret de pace fiindcă nu se gândeau la ţara lor ca la un stat, ci ca la o cauză. Prin urmare, acţionau ca şi cum încheierea războiului şi promovarea revoluţiei europene ar fi fost unul şi acelaşi proces. Mai mult decât atât, primul lor decret în sfera politicii externe, emis imediat după Revoluţia din 1917, a fost aşa-numitul „Decret asupra păcii" – un apel la guvernele şi popoarele lumii în favoarea a ceea ce ei descriau drept pace democratică.[17]

Iluziile bolşevice s-au năruit rapid. Înaltul Comandament German s-a declarat de acord cu negocieri pentru un tratat de pace la Brest-Litovsk şi cu un armistiţiu pe durata convorbirilor. La început, Troţki şi-a închipuit că va fi în stare să folosească ameninţarea revoluţiei mondiale ca pe un instrument de negociere şi să joace un fel de rol de avocat al proletariatului. Din nefericire pentru Troţki, negociatorul german era un general victorios şi nu un filosof. Max Hoffmann, şeful Statului-Major al frontului de răsărit, a înţeles dinamica echilibrului de forţe şi a avansat nişte condiţii brutale în ianuarie 1918. El a cerut anexarea întregii regiuni baltice, o porţiune din Bielorusia, un protectorat *de facto* asupra Ucrainei şi o sumă uriaşă drept despăgubiri. Agasat de tergiversările lui Troţki, Hoffmann a scos în cele din urmă la iveală o hartă pe care era trasată o linie albastră lată, care arăta pretenţiile germanilor, şi a precizat dincolo de orice dubiu că Germania nu se va retrage în spatele acelei linii înainte de demobilizarea totală a Rusiei – cu alte cuvinte, până când Rusia rămânea fără apărare.

Ultimatumul lui Hoffmann a declanşat prima dezbatere comunistă semnificativă pe probleme de politică externă, care a început în ianuarie 1918. Sprijinit de Stalin, Lenin a îndemnat la conciliere, în vreme ce Buharin a pledat în favoarea războiului revoluţionar. Lenin a susţinut că, dacă revoluţia germană nu avea loc sau eşua, Rusia suferea o „înfrângere nimicitoare", de natură să ducă la o pace şi mai dezavantajoasă, „ba mai mult, o pace care nu va fi încheiată de un guvern socialist, ci de alt tip... Aşa stând lucrurile, ar fi o tactică sinucigaşă să riscăm destinul revoluţiei socialiste care a început în Rusia doar pe probabilitatea începerii unei revoluţii germane în viitorul apropiat."[18]

Vorbind din perspectiva unei politici externe eminamente ideologice, Troţki a susţinut un tip de politică numit „nici război, nici pace."[19] Cu toate acestea, tabăra mai slabă are varianta tragerii de timp doar împotriva unui adversar care consideră că negocierile funcţionează după o logică internă proprie – o iluzie căreia i-au căzut victimă îndeosebi Statele Unite. Germanii nu aveau asemenea puncte de vedere. Când Troţki a revenit cu instrucţiuni care proclamau politica de tip „nici pace, nici război", anunţând unilateral că războiul luase sfârşit, germanii au reluat operaţiunile militare. Puşi în faţa înfrângerii totale, Lenin şi colegii lui au acceptat termenii lui Hoffmann şi au semnat Tratatul de la Brest-Litovsk, acceptând totodată coexistenţa cu Germania imperială.

Principiul coexistenţei avea să fie invocat de nenumărate ori de sovietici pe durata următorilor şaizeci de ani, în vreme ce reacţia protagoniştilor rămânea aceeaşi: democraţiile salutau de fiecare dată proclamarea de către sovietici a

principiului coexistenței pașnice ca pe un semn de trecere la o politică de pace permanentă. Cu toate acestea, din punctul lor de vedere, comuniștii justificau întotdeauna perioadele de coexistență pașnică prin aceea că relația dintre forțe nu era de natură să ducă la confruntări. Corolarul evident era că, în cazul în care această relație s-ar fi schimbat, aderența bolșevicilor la coexistența pașnică ar fi evoluat în consecință. Potrivit lui Lenin, realitatea era aceea care dicta coexistența pașnică alături de inamic:

> Prin încheierea unei păci separate, ne eliberăm în cea mai mare măsură posibilă *în momentul actual* de ambele grupări războinice imperialiste; folosindu-ne de dușmănia dintre ele, ne folosim de fapt de război, ceea ce face ca acordul dintre ele împotriva noastră să fie foarte greu de atins.[20]

Punctul culminant al acestei politici a fost, bineînțeles, Pactul Hitler-Stalin din 1939. Inconsecvențele potențiale erau ușor de explicat. „Suntem convinși", a spus un om de stat comunist, „că politica socialistă cea mai consecventă poate fi împăcată cu cel mai ferm realism și cel mai cumpătat pragmatism."[21]

În 1921, politica sovietică a făcut ultimul pas spre recunoașterea nevoii de a avea o politică mai tradițională față de Occident când ministrul de externe Gheorghi Cicerin a spus:

> E posibil să existe divergențe de opinii despre durata sistemului capitalist, dar în prezent sistemul capitalist există, așa că trebuie găsit un *modus vivendi*...[22]

În ciuda retoricii revoluționare, până la urmă interesul național s-a impus drept obiectivul prioritar al sovieticilor, fiind ridicat la rangul de realitate socialistă tot așa cum se aflase atât de mult timp în centrul politicii duse de statele capitaliste. Acum scopul imediat era supraviețuirea, iar tactica aleasă purta numele de coexistență.

Totuși, statul socialist s-a confruntat în scurt timp cu o altă confruntare militară când, în aprilie 1920, a fost atacat de Polonia. Forțele poloneze au ajuns în apropierea orașului Kiev înainte de a fi înfrânte. Când Armata Roșie a efectuat o contralovitură și s-a apropiat de Varșovia, au intervenit aliații care au cerut să se pună capăt ofensivei și să se încheie pacea. Ministrul de externe englez al momentului, lordul Curzon, a propus o linie de demarcație între Polonia și Rusia, pe care sovieticii au fost gata s-o accepte. Cu toate acestea, Polonia a refuzat, așa că acordul final a ținut cont de liniile militare existente înainte de război, mult mai la est decât ceea ce propusese Curzon.

În acest fel Polonia a reușit să ascută antagonismul dintre cei doi dușmani istorici ai săi: Germania, de la care obținuse Silezia Superioară și Coridorul polonez, și Uniunea Sovietică, de la care dobândise teritoriile situate la est de ceea ce ajunsese să fie cunoscut drept Linia Curzon. După ce lucrurile s-au limpezit, Uniunea Sovietică s-a trezit în sfârșit eliberată de presiunea războaielor și a revoluției, dar plătind deja un preț care însemna pierderea celei mai mari părți din teritoriile cucerite de țari în regiunea baltică, Finlanda, Polonia, Basarabia și de-a lungul granitei cu Turcia. În 1923, Moscova reclamase deja controlul asupra Georgiei și Ucrainei, care ieșise din Imperiul rus în timpul tulburărilor – un eveniment pe care mulți dintre liderii ruși din ziua de azi nu l-au uitat.

Pentru restabilirea controlului intern, Uniunea Sovietică a trebuit să facă un compromis pragmatic între cruciadele revoluționare și *Realpolitik*, între proclamarea revoluției mondiale și practicarea coexistenței pașnice. Deși a optat pentru amânarea revoluției mondiale, nu se putea spune sub nici o formă despre Uniunea Sovietică de atunci că ar fi fost o adeptă a ordinii existente. Ea a văzut în pace o posibilitate de a-i monta pe capitaliști unii împotriva altora. Principala ei țintă era Germania, care jucase întotdeauna un rol important în gândirea sovietică și în sentimentele rușilor. În decembrie 1920, Lenin a descris strategia sovietică după cum urmează:

> Existența noastră depinde în primul rând de existența unei scindări radicale în tabăra puterilor imperialiste și în al doilea rând de faptul că victoria Antantei și pacea de la Versailles au plasat marea majoritate a națiunii germane într-o postură în care aceasta nu poate trăi. Guvernul burghez al Germaniei îi urăște cu patimă pe bolșevici, dar interesele situației internaționale îl împing spre o pace cu Rusia Sovietică, contrar propriei voințe.[23]

Și Germania ajungea la aceeași concluzie. În timpul Războiului ruso-polonez, generalul Hans von Seeckt, arhitectul armatei germane de după război, scrisese la un moment dat:

> Statul polonez actual este o creație a Antantei. El a fost creat pentru a înlocui presiunea exercitată anterior de Rusia pe frontul de est al Germaniei. Lupta dintre Rusia Sovietică și Polonia nu lovește doar în aceasta din urmă, ci mai presus de orice în Antantă – Franța și Anglia. Dacă Polonia se prăbușește, întregul edificiu al Tratatului de la Versailles se va clătina. De aici reiese limpede că Germania nu are nici un interes să ofere ajutor Poloniei în lupta ei cu Rusia.[24]

Punctul de vedere al lui von Seeckt a confirmat temerile exprimate de lordul Balfour cu câțiva ani în urmă (și citate în ultimul capitol), potrivit cărora Polonia ar fi furnizat Rusiei și Germaniei un inamic comun și ar fi preîntâmpinat conflictele dintre ele, pentru a nu se repeta situația care avusese loc pe întreaga durată a secolului al XIX-lea. În sistemul elaborat la Versailles, Germania nu era pusă în fața Triplei Antante, ci în fața unei multitudini de state aflate mai mult sau mai puțin în dezacord unele cu altele și totodată situate în opoziție față de o Uniune Sovietică ale cărei pretenții teritoriale semănau foarte mult cu cele ale Germaniei. Era doar o chestiune de timp până când cele două țări proscrise se decideau să-și unească resentimentele și să acționeze împreună.

Ocazia s-a ivit în 1922 la Rapallo, un oraș de pe litoralul italian aproape de Genova și totodată locul ales de Lloyd George pentru conferința internațională. Ironia era că prilejul a fost înlesnit de disputele permanente pe marginea despăgubirilor, care începuseră imediat după semnarea Tratatului de la Versailles și se intensificaseră după ce aliații prezentaseră nota de plată, iar germanii declaraseră că nu erau în stare să plătească.

Un obstacol major în calea succesului conferinței a fost acela că Lloyd George n-a avut nici puterea și nici înțelepciunea pe care avea să le probeze ulterior secretarul de stat George Marshall cu ocazia punerii în aplicare a propriului program de reconstrucție. În ultimul moment, Franța a refuzat să permită inclu-

derea pe ordinea de zi a subiectului reparațiilor și despăgubirilor, temându-se, pe bună dreptate, că se vor face presiuni asupra ei pentru reducerea sumei totale. Se părea că Franța prețuia mai mult decât orice pretenția ei irealizabilă, deși recunoscută internațional, de a ajunge la un compromis rezonabil. Germania încerca să obțină un moratoriu asupra despăgubirilor. Sovieticii erau suspicioși vizavi de faptul că era posibil ca aliații să încerce să pună capăt impasului prin legarea datoriilor țariste de despăgubirile germane, în timp ce Uniunii Sovietice i s-ar fi putut cere să recunoască datoriile țarilor și să-și procure singură banii din despăgubirile pe care le avea de plătit Germania.

Guvernul sovietic avea la fel de puțin de gând să recunoască datoriile țarilor cum avea să accepte revendicările pecuniare ale francezilor și englezilor. În plus, el nu ținea absolut deloc să adauge Germania pe o listă de adversari și așa numeroasă intrând în caruselul despăgubirilor. Ca să împiedice Conferința de la Genova să rezolve această chestiune în dezavantajul sovieticilor, Moscova a propus încă înainte de începerea consfătuirilor ca cei doi paria să stabilească relații diplomatice și să renunțe la pretențiile pe care le aveau unul față de celălalt. Nedorind să fie prima țară europeană care stabilea relații diplomatice cu Uniunea Sovietică și astfel risca să-și compromită șansele de a se vedea scutită de plata unei părți a despăgubirilor, Germania s-a eschivat în fața acestei propuneri. Ea însă a rămas valabilă până când evenimentele de la Genova au impus o schimbare de atitudine.

Ministrul de externe sovietic Gheorghi Cicerin, un aristocrat prin naștere care a devenit un susținător fervent al cauzei bolșevice, a savurat prilejul oferit la Genova pentru a pune convingerile revoluționare în slujba conceptului de *Realpolitik*. El a proclamat „coexistența pașnică" în termeni care plasau cooperarea practică deasupra cerințelor de resort ideologic:

> ... delegația rusă recunoaște că în momentul istoric actual, care permite existența paralelă a vechii ordini sociale și a noii ordini care tocmai se naște, colaborarea economică dintre state reprezentând cele două sisteme de proprietate este imperios necesară pentru restructurarea economică globală.[25]

În același timp, Cicerin a combinat apelul la cooperare cu propuneri abil formulate, menite să sporească deruta democrațiilor. El a elaborat o ordine de zi atât de cuprinzătoare, încât n-a putut fi nici transpusă în practică, dar nici ignorată de guvernele democratice – un procedeu tactic ce avea să devină o constantă a diplomației sovietice. Această ordine de zi includea dezafectarea armelor de distrugere în masă, o conferință economică mondială și controlul internațional asupra tuturor drumurilor de apă și canalelor navigabile. Scopul lui Cicerin era să mobilizeze opinia publică occidentală și să-i aducă Moscovei o reputație legată de internaționalismul pașnic menită să împiedice democrațiile să organizeze acea cruciadă anticomunistă care era de fapt coșmarul Kremlinului.

Cicerin a descoperit că se afla în postura unui outsider la Genova, lucru la fel de valabil și pentru membrii delegației germane. Aliații occidentali au continuat să nu-și dea seama ce tentații ofereau atât Germaniei, cât și Uniunii Sovietice prin simplul fapt că se prefăceau că aceste cele mai puternice țări de pe continent puteau fi nesocotite. Cele trei solicitări ale cancelarului german și ale ministrului său de externe pentru o întrevedere cu Lloyd George au fost respinse. În același

timp, Franța a propus organizarea unor consultări separate cu Marea Britanie și Uniunea Sovietică, de la care Germania să fie exclusă. Scopul acestor întrevederi era repunerea pe tapet a vechii inițiative de negociere a datoriilor țariste în schimbul despăgubirilor germane – o propunere pe care până și niște diplomați mai puțin suspicioși decât cei sovietici ar fi interpretat-o drept o capcană de natură să torpileze perspectiva unei îmbunătățiri a relațiilor dintre germani și sovietici.

La sfârșitul primei săptămâni a conferinței, atât Germania, cât și Uniunea Sovietică erau îngrijorate de posibilitatea de a fi asmuțite una împotriva celeilalte. Când unul dintre aghiotanții lui Cicerin a telefonat delegației germane în mod conspirativ, la ora unu și un sfert în noaptea de 15 spre 16 aprilie 1922, propunând o întrevedere în cursul zilei următoare la Rapallo, germanii au acceptat fără rezerve invitația. Ei erau nerăbdători să pună capăt izolării în care stătuseră până atunci, la fel cum sovieticii abia așteptau să evite îndoielnicul privilegiu de a deveni creditori ai germanilor. Cei doi miniștri de externe au redactat în cel mai scurt timp posibil un acord prin care Germania și Uniunea Sovietică stabileau relații diplomatice la cel mai înalt nivel, renunțau la pretențiile formulate de fiecare dintre ele la adresa celeilalte și își garantau reciproc statutul/clauza națiunii celei mai favorizate. Când a primit, cu o relativă întârziere, informații despre această întrunire, Lloyd George a încercat cu disperare să ia legătura du delegația germană ca s-o invite la întrevederea pe care el însuși o refuzase de atâtea ori. Mesajul lui a ajuns la Rathenau, negociatorul german, tocmai când se pregătea să plece la ceremonia de semnare a acordului sovieto-german. Rathenau a ezitat, după care a mormăit: *„Le vin est tiré; il faut le boire"* (Vinul a fost destupat; trebuie băut).[26]

În interval de un an, Germania și Uniunea Sovietică au ajuns să negocieze acorduri secrete pentru cooperarea militară și economică. Deși ulterior Rapallo avea să fie considerat simbolul pericolului reprezentat de apropierea dintre sovietici și germani, a fost vorba de fapt doar de unul dintre acele accidente fatidice care par inevitabile doar când privești în urmă. Accidental, fiindcă nici una dintre cele două tabere nu a făcut planuri pentru ca întrevederea să aibă loc atunci când a avut. Inevitabil, fiindcă scena pentru desfășurarea lui fusese deja montată când aliații occidentali au decis să ostracizeze cele mai mari țări de pe continent, să creeze între ele o centură de state slabe și ostile fiecăreia dintre ele și să organizeze atât dezmembrarea Germaniei, cât și pe cea a Uniunii Sovietice. Toate acestea laolaltă au însemnat cel mai puternic stimulent pentru Germania și Uniunea Sovietică de a trece peste ostilitatea de resort ideologic dintre ele și de a coopera în scopul surpării edificiului construit la Versailles.

Rapallo în sine nu a produs acest gen de consecințe; cu toate acestea, el a simbolizat un interes comun prioritar care a continuat să-i apropie pe liderii sovietici de cei germani pe întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale. George Kennan a atribuit acest acord în parte insistenței sovieticilor, în parte lipsei de unitate și suficienței occidentalilor.[27] Este limpede că democrațiile apusene au suferit de miopie și îngustime a minții. Însă, după ce au semnat Tratatul de la Versailles ele au avut de ales doar între soluții radicale. Până la urmă, cooperarea sovieto-germană ar fi putut fi împiedicată doar printr-un acord încheiat de Anglia sau de Franța cu una dintre ele. Numai că prețul minim al unei asemenea înțelegeri cu Germania ar fi fost modificarea graniței poloneze și, în mod aproape

sigur, desființarea Coridorului polonez. Într-o Europă de acest tip, Franța ar fi putut evita dominația germană doar printr-o alianță fermă cu Marea Britanie, la care bineînțeles că englezii au refuzat să se gândească. În aceeași ordine de idei, consecința practică a oricărui acord cu Uniunea Sovietică ar fi fost reinstaurarea Liniei Curzon, pe care Polonia ar fi respins-o și de care Franța nici n-ar fi vrut să audă. Democrațiile nu au fost pregătite să plătească nici unul din prețuri și nici măcar să recunoască dilema apărării Tratatului de la Versailles fără a da posibilitatea Germaniei sau Uniunii Sovietice să joace un rol semnificativ.

Așa stând lucrurile, a existat dintotdeauna posibilitatea ca acești doi uriași ai continentului să opteze pentru împărțirea Europei de Est între ei decât să intre într-o coaliție îndreptată împotriva unuia dintre ei. Le-a revenit astfel lui Hitler și Stalin, doi oameni neîncătușați de povara trecutului și mânați de setea de putere, să pulverizeze castelul din cărți de joc pe care îl ridicaseră acei oameni de stat bine intenționați, iubitori de pace și esențialmente timizi care au populat perioada interbelică.

CAPITOLUL 11

Stresemann şi revirimentul învinşilor

Toate principiile diplomaţiei articulate pe echilibrul de forţe, aşa cum fuseseră ele aplicate în Europa de la Wilhelm al III-lea încoace, ar fi impus Marii Britanii şi Franţei încheierea unei alianţe antigermane care să cenzureze impulsurile revizioniste ale neastâmpăratului lor vecin. În ultimă analiză, Marea Britanie şi Franţa erau fiecare în parte mai slabe decât Germania – chiar şi învinsă – şi nu puteau spera să i se împotrivească altfel decât printr-o coaliţie. Însă această coaliţie nu s-a format niciodată. Marea Britanie a abandonat o politică monoidee de urmărire a echilibrului, care îi caracterizase linia de conduită externă timp de trei secole. Ea a oscilat între o aplicare superficială a echilibrului de forţe, îndreptată împotriva Franţei, şi o atenţie din ce în ce mai mare acordată noului principiu al securităţii colective, pe care însă ezita să-l impună. Franţa a dus o politică a disperării, alternând folosirea Tratatului de la Versailles pentru a întârzia refacerea Germaniei cu încercări făcute cu jumătate de gură de a-şi împăca vecinul ameninţător. Aşa se face că omul de stat hărăzit să aibă cea mai mare contribuţie la

conturarea peisajului diplomatic al anilor '20 – Gustav Stresemann – nu a provenit de la una dintre puterile victorioase, ci din rândurile Germaniei învinse.

Însă înainte de apariția lui Stresemann avea să mai aibă loc un efort ratat al Franței de a-și garanta securitatea prin forțe proprii. La sfârșitul anului 1922, pe când despăgubirile ajunseseră un concept evaziv, dezarmarea provocase deja o mulțime de controverse, garanțiile de securitate ale englezilor ieșiseră din discuție, iar apropierea dintre germani și sovietici începuse să prindă formă, Franța și-a dat seama că o lasă nervii. Raymond Poincaré, președintele ei pe timpul războiului, a preluat și funcția de prim-ministru și s-a pronunțat în favoarea unei aplicări unilaterale a clauzelor reparatoare din Tratatul de la Versailles. În ianuarie 1923, trupele franceze și belgiene au ocupat Bazinul Ruhr, inima industriei germane, fără a se consulta cu ceilalți aliați.

Lloyd George avea să remarce mulți ani mai târziu: „Dacă nu ar fi existat Rapallo, nu ar fi existat nici Ruhrul."[1] Însă la fel de adevărat este că, dacă Marea Britanie ar fi fost gata să ofere garanții de securitate, Franța nu ar fi recurs la o soluție atât de disperată ca ocuparea principalei zone industriale a Germaniei. Dacă Franța, la rândul ei, s-ar fi arătat mai dispusă să ajungă la un compromis în chestiunea despăgubirilor (și în cea a dezarmării), poate că Marea Britanie ar fi avut o atitudine cât de cât pozitivă față de ideea încheierii unei alianțe – deși cât de semnificativă ar fi fost o asemenea alianță, dată fiind dispoziția cvasipacifistă a opiniei publice engleze, era o altă problemă.

Ca o ironie, singura inițiativă militară unilaterală a Franței a demonstrat că de fapt țara își pierduse capacitatea de a acționa pe cont propriu. Franța a preluat controlul asupra zonei industriale din Bazinul Ruhr ca să exploateze metalul și cărbunele german în schimbul despăgubirilor pe care Germania refuza să le plătească. Guvernul german a ordonat o rezistență pasivă și și-a plătit muncitorii din industria extractivă ca să nu muncească. Deși această politică a dus la falimentarea guvernului german – și la aprinderea scânteii hiperinflației – ea a împiedicat Franța să-și atingă obiectivul, transformând în acest fel ocuparea Ruhrului într-un eșec de răsunet al francezilor.

În acest moment, Franța era izolată cu desăvârșire. Statele Unite și-au exprimat insatisfacția retrăgându-și propria armată de ocupație din Renania. Marea Britanie s-a arătat profund nemulțumită. Germania a văzut în această ruptură din sânul aliaților o șansă de apropiere de Anglia. Îmbătătoarea atmosferă de rezistență națională în fața ocupației franceze a mers până acolo încât i-a făcut pe unii lideri germani să reînvie vechiul proiect al unei alianțe anglo-germane – încă un exemplu al tradiției native a Germaniei de a-și supraestima opțiunile. Ambasadorul englez la Berlin, lordul d'Abernon, a evocat o discuție în cursul căreia una dintre personalitățile conducerii germane a pus iarăși pe tapet câteva dintre argumentele Germaniei imperiale în favoarea unei alianțe cu Marea Britanie, declarând că „astăzi poziția s-a inversat față de 1914. Este limpede că, așa cum în 1914 Anglia a luptat împotriva Germaniei pentru a o împiedica să obțină dominația militară a Europei, e foarte posibil ca peste câțiva ani să se bată cu Franța din același motiv. Problema este dacă Anglia se va angaja singură în luptă sau va avea aliați."[2]

Nici un conducător britanic cu capul pe umeri nu a mers atât de departe încât să-şi împingă ţara într-o alianţă cu Germania. Cu toate acestea, pe data de 11 august 1923, ministrul de externe Curzon şi Sir Eyre Crowe, un oficial de la Foreign Office (şi autor al Raportului Crowe din 1907), au cerut ca Franţa să-şi reconsidere manevrele în Bazinul Ruhr dacă nu voia să rişte pierderea sprijinului Marii Britanii în cazul unui viitor conflict cu Germania. Poincaré nu s-a arătat impresionat. El nu considera sprijinul englez drept o favoare făcută Franţei, ci o cerinţă a interesului naţional britanic: „... în cazul că se va ajunge la o situaţie de genul celei din 1914... Anglia, în cazul în care îşi cunoaşte interesul, va trebui să ia aceleaşi măsuri ca atunci."[3]

S-a dovedit că Poincaré avea dreptate în legătură cu opţiunea finală a Angliei în eventualitatea unei situaţii similare celei din 1914. Însă el a calculat greşit timpul de care avea nevoie Anglia ca să-şi dea seama că era vorba de o criză asemănătoare, neglijând faptul că, până la momentul conştientizării depline, fragilul sistem de la Versailles se va fi năruit.

Ocuparea regiunii Ruhr a luat sfârşit în toamna lui 1923. Franţa nu a reuşit să provoace o mişcare separatistă importantă în Ruhr sau chiar în Renania unde, conform condiţiilor din Tratatul de la Versailles, armata germană nu avea voie să intre şi prin urmare nu putea restabili ordinea în cazul unor tensiuni separatiste. Cărbunele extras pe durata ocupaţiei aproape că n-a ajuns nici pentru cheltuielile legate de administrarea teritoriului. Între timp, Germania s-a văzut copleşită de insurecţii declanşate în Saxonia (de către stânga politică) şi în Bavaria (de către dreapta). Inflaţia a crescut într-un ritm infernal, ameninţând capacitatea guvernului german de a-şi respecta obligaţiile. Despăgubirile totale asupra cărora insistaseră francezii deveniseră de nerealizat tocmai din cauza acţiunilor întreprinse de Franţa.

Franţa şi Marea Britanie reuşiseră să-şi dea una alteia câte un mat imparabil: Franţa insistând asupra slăbirii Germaniei prin acţiuni unilaterale şi rămânând astfel fără sprijinul englezilor; Marea Britanie insistând asupra concilierii, fără a lua în calcul impactul acestuia în jocul echilibrului de forţe, şi lăsând astfel descoperită securitatea Franţei. Până şi o Germanie dezarmată s-a dovedit suficient de puternică pentru blocarea acţiunilor unilaterale franceze – o avanpremieră a ceea ce avea să se întâmple după ce Germania se va fi scuturat de lanţurile cu care fusese legată la Versailles.

În anii '20, ori de câte ori democraţiile ajungeau într-un punct mort, preferau să invoce Liga Naţiunilor decât să analizeze realităţile geopoliticie. Însuşi raportul citat în capitolul anterior, care identificase Germania drept principala ameninţare şi apreciase că Franţa era incapabilă să opună o rezistenţă eficace, s-a aliniat ortodoxiilor prevalente: la capitolul concluzii, cea mai bună idee a Statului-Major a fost „consolidarea" Ligii (indiferent ce ar fi însemnat acest lucru), dublată de încheierea de „alianţe *ad hoc* pentru diverse situaţii, cum ar fi... faptul că Germania va reacţiona foarte vehement."[4]

Această recomandare avea să conducă în mod aproape cert la un eşec. Liga era prea divizată iar atunci când Germania avea să îşi pregătească riposta, va fi prea târziu pentru încheierea de alianţe. Ceea ce îi mai trebuia acum Germaniei

ca să-şi asigure o poziție şi mai bună pe termen lung decât deținuse înainte de război era un om de stat suficient de clarvăzător şi înarmat cu destulă răbdare ca să erodeze condițiile discriminatorii ale Tratatului de la Versailles.

Un asemenea conducător a apărut în 1923, când Gustav Stresemann a devenit ministru de externe, iar ulterior cancelar. Metoda lui de reînnoire a forței Germaniei era aşa-numita „politică de realizări" (Erfüllungspolitik), care echivala cu o basculare totală a politicii germane de până atunci şi cu abandonarea războiului de gherilă diplomatică dus de predecesorii lui împotriva prevederilor acordului de la Versailles. „Politica de realizări" însemna a profita de tensiunile evidente dintre Marea Britanie şi Franța şi de distanța dintre principiile lor şi termenii stabiliți la Versailles. În schimbul efortului german de onorare a unui program mai relaxat al despăgubirilor, Stresemann năzuia să fie scutit de cele mai împovărătoare prevederi politice şi militare de la Versailles chiar de către aliați.

O națiune învinsă în război şi parțial ocupată de trupe străine are în esență două opțiuni. Ea îl poate provoca pe învingător, cu speranța că aplicarea păcii prin constrângere se va dovedi prea dureroasă pentru el, sau poate coopera cu învingătorul, nutrind speranța că îşi va recăpăta forța necesară unei confruntări ulterioare. Ambele strategii comportă riscuri. După o înfrângere militară, rezistența implică un test de forță în momentul de maximă slăbiciune; colaborarea presupune riscul demoralizării, întrucât linia politică văzută cu ochi buni de către învingător tinde totodată să deruteze opinia publică a învinsului.

Înainte de Stresemann, Germania dusese o politică de rezistență. Tactica de confruntare îi dăduse câştig de cauză în criza din Ruhr, însă revendicările germane nu au fost domolite de retragerea franceză din regiune. Ca un fapt destul de bizar, retrocedarea Alsaciei şi Lorenei şi reintrarea lor în posesia Franței nu au fost subiect de controversă. Însă retrasarea granițelor Germaniei, în condițiile în care Poloniei i se ofereau porțiuni însemnate din teritoriul german, a avut de întâmpinat opoziția înverşunată a naționaliştilor. În cele din urmă, au existat presiuni susținute pentru a se renunța la restricțiile impuse forței militare germane. Şi a existat un consens aproape unanim în Germania în privința faptului că pretențiile de despăgubiri formulate de aliați erau revoltătoare.

Spre deosebire de naționaliști, Stresemann a înțeles că, indiferent cât ar fi fost de nepopular Tratatul de la Versailles – ba mai mult, indiferent de cât îl ura el însuşi – ca om de stat avea nevoie de englezi şi, într-o oarecare măsură, şi de francezi ca să poată fi scutit de prevederile cele mai apăsătoare. Înțelegerea de la Rapallo fusese o tactică utilă pentru descurajarea democrațiilor occidentale. Cum însă Uniunea Sovietică era prea sărăcită pentru a contribui la refacerea economică a germanilor şi prea izolată pentru a oferi sprijin în majoritatea confruntărilor diplomatice, adevăratul ei impact avea să se observe abia după ce Germania va fi devenit suficient de puternică pentru a contesta fățiş Tratatul de la Versailles. Mai presus de orice, recâştigarea forței economice necesita împrumuturi externe, lucru pe care Germania nu l-ar fi putut obține decât cu mare greutate într-o atmosferă de confruntare. Astfel, politica de împlinire a lui Stresemann reflecta în primul rând modul realist în care percepuse cerințele refacerii economice şi

politice a Germaniei: „Principala slăbiciune militară a Germaniei", a scris el, „ilustrează limitele, natura şi metodele politicii externe a ţării."[5]

Cu toate că „politica de realizări" pornea de la premise realiste, tocmai realismul era cel care lipsea în Germania postbelică (îndeosebi în cercurile conservatoare), la fel cum se întâmplase şi în zilele când politica dusă de conservatori contribuise atât de eficient la izbucnirea primului război mondial. Încheierea războiului în timp ce forţele germane încă se aflau pe teritoriul aliaţilor le dăduse ocazia celor vinovaţi de participarea Germaniei la război să se eschiveze din faţa consecinţelor nebuniei lor, dar şi să tempereze succesele repurtate prin conştientizarea vinovăţiei. Lloyd George prevăzuse acest rezultat când, pe 26 octombrie 1918, comentase în faţa Cabinetului de Război primele manevre de pace ale Germaniei:

> Prim-ministrul a spus că Franţa industrială a fost devastată şi Germania a scăpat. În prima clipă când am ajuns în situaţia de a ne pune cu biciul pe ea, Germania a spus „Mă predau". Problema a fost dacă nu cumva ar fi fost mai bine s-o biciuim în continuare, aşa cum procedase ea cu Franţa.[6]

Cu toate acestea, colegii lui au considerat că Marea Britanie era prea epuizată ca să adopte această linie de acţiune. Ministrul de externe Austen Chamberlain a replicat plictisit că „în prezent răzbunarea costă prea mult."[7]

Aşa cum prezisese Lloyd George, noua Republică de la Weimar a fost de la bun început şicanată de agitatorii naţionalişti, deşi i se garantaseră nişte condiţii de pace mult mai generoase chiar decât cele pe care le-ar fi putut obţine înaltul comandament militar. Noii lideri democratici ai Germaniei nu au primit nici un fel de felicitări pentru că reuşiseră să menţină fiinţa naţională în condiţii dintre cele mai grele. Oricum, în politică nu prea există recompense pentru atenuarea dezastrului, fiindcă se întâmplă foarte rar să se poată demonstra că urmările ar fi putut fi incomparabil mai grave.

La fel cum, două generaţii mai târziu avea să fie nevoie de un preşedinte american conservator pentru orchestrarea deschiderii Statelor Unite către China, doar un lider cu impecabilul palmares conservator al lui Stresemann ar fi putut măcar să se gândească la întemeierea politicii germane pe cooperarea, oricât de ambiguă, cu detestatul acord de la Versailles. Fiu al unui distribuitor de bere, Stresemann se născuse în 1878 la Berlin şi îşi construise cariera politică îmbrăţişând vederile Partidului Naţional Liberal, o formaţiune conservatoare, proburgheză şi înclinată spre sprijinirea oamenilor de afaceri şi a iniţiativei particulare. A ajuns şef al partidului în 1917. Extrem de sociabil, îi plăceau literatura şi istoria, iar în discuţii făcea adeseori aluzii la clasicii germani. Cu toate acestea, concepţia lui de început despre politica externă a reflectat vederile convenţionale ale conservatorilor. Bunăoară, Stresemann era convins că Germania fusese atrasă în război de o Mare Britanie invidioasă şi extrem de doritoare să-şi menţină supremaţia.

Chiar şi în 1917, Stresemann încă pleda în favoarea cuceririlor întinse atât în est, cât şi în vest, precum şi în favoarea anexării posesiunilor coloniale ale Franţei şi Angliei din Asia şi Africa. De asemenea, el susţinuse războiul submarinelor, o decizie catastrofală, care a determinat intrarea Americii în

război. Faptul că omul care etichetase Tratatul de la Versailles drept „cea mai mare escrocherie a istoriei" inițiа acum o politică de împlinire li s-ar putea părea ciudat doar celor care cred că *Realpolitik* nu știe să pună în lumină foloasele moderației.

Stresemann a fost primul lider al Germaniei postbelice – și singurul de orientare democratică – în stare să exploateze avantajele geopolitice pe care le conferise Tratatul de la Versailles Germaniei. El a sesizat natura esențialmente delicată a relațiilor dintre Franța și Anglia și a folosit-o ca să adâncească falia ce începuse să iasă la iveală între cei doi aliați din vreme de război. Totdată, Stresemann a speculat cu inteligență teama englezilor față de o eventuală prăbușire a Germaniei, și a făcut acest lucru atât vizavi de Franța, cât și de Uniunea Sovietică. Un analist oficial britanic a descris Germania ca pe un bastion masiv în calea răspândirii bolșevismului, folosind argumente ce aveau să arate că „politica de realizări" făcea progrese. Guvernul german era „susținut de o majoritate a Adunării Naționale, avea un caracter realmente democratic, intenționa să respecte Tratatul de pace pe cât îi stătea în putință și merita sprijinul sincer al aliaților." Dacă susținerea britanică nu se va concretiza, Germania „va gravita inevitabil spre bolșevism în acest moment și poate că în ultimă instanță se va reorienta spre monarhia absolută."[9]

Argumentele Marii Britanii în favoarea acordării de asistență Germaniei seamănă întrucâtva cu propunerile americane de ajutorare a Rusiei în timpul mandatului lui Elțîn. În nici unul dintre aceste cazuri nu a existat o evaluare a consecințelor eventualei „reușite" a acestui tip de politică. Dacă „politica de realizări" izbutea, Germania avea să devină din ce în ce mai puternică, ajungând la un moment dat în situația de a amenința echilibrul Europei. În aceeași ordine de idei, dacă programul internațional de ajutoare a Rusiei după Războiul rece își va îndeplini obiectivul, forța din ce în ce mai mare a Rusiei va avea consecințe geopolitice de jur împrejurul întinsei periferii a fostului Imperiu rus.

În ambele cazuri, avocații concilierii au avut scopuri pozitive, clarvăzătoare. Democrațiile occidentale au procedat corect mergând pe mâna „politicii de realizări" a lui Stresemann. Greșeala lor a fost că nu a avut grijă să strângă legăturile dintre ele. În mod inevitabil, „politica de realizări" avea să ducă treptat la acea zi pe care a descris-o la un moment dat generalul von Seeckt: „Trebuie să ne recâștigăm puterea și, imediat după ce o vom face, fireşte că ne vom lua înapoi tot ce am pierdut."[10] Și America a dat dovadă de clarviziune atunci când a oferit ajutor Rusiei în perioada de după Războiul rece; însă după ce Rusia își va reveni din punct de vedere economic, e mai mult ca sigur că presiunile ei asupra țărilor vecine vor începe să crească. S-ar putea ca prețul să merite să fie plătit, dar ar fi o greșeală să treacă peste faptul că există totuși un preț.

În fazele incipiente ale politicii sale de „realizări", obiectivele fundamentale ale lui Stresemann au fost irelevante. Indiferent dacă aspira la concilierea permanentă sau la răsturnarea ordinii existente – ori, așa cum era cel mai probabil, dacă lua în calcul ambele opțiuni – primul lucru pe care trebuia să-l facă era eliberarea Germaniei din controversa referitoare la despăgubiri. Cu excepția Franței, aliații erau în egală măsură nerăbdători să rezolve problema și să înceapă

în fine să primească despăgubiri. Cât despre Franţa, ea spera să iasă din capcana pe care singură şi-o întinsese ocupând regiunea Ruhr.

Stresemann a avut abilitatea de a propune un arbitraj internaţional pentru o nouă eşalonare a reparaţiilor, aşteptându-se că respectivul for internaţional se va dovedi ceva mai îngăduitor decât Franţa luată separat. În noiembrie 1923, Franţa a acceptat numirea unui bancher american, Charles G. Dawes, în calitate de „arbitru imparţial" al reducerii pretenţiilor sale reparatorii – un simbol amar al dezintegrării alianţei din vremea războiului. Recomandările Comisiei Dawes care au stabilit un cuantum redus al despăgubirilor pe durata a cinci ani au fost acceptate în aprilie 1924.

În următorii cinci ani, Germania a plătit despăgubiri în valoare de aproximativ un miliard de dolari şi a primit împrumuturi de circa două miliarde de dolari, în cea mai mare parte de la Statele Unite. În realitate, America plătea despăgubirile Germaniei, în vreme ce aceasta din urmă folosea surplusul rezultat din împrumuturile americane ca să-şi modernizeze industria. Franţa insistase asupra despăgubirilor pentru ca Germania să rămână slabă. Silită să aleagă între o Germanie slabă şi una capabilă de plata despăgubirilor, Franţa optase în cele din urmă pentru cea de-a doua, dar pe urmă a trebuit să rămână vigilentă pe măsură ce reparaţiile ajutau la refacerea forţei economice şi în ultimă instanţă a celei militare de care dispunea Germania.

La sfârşitul anului 1923, Stresemann a fost în măsură să semnaleze repurtarea unui relativ succes:

> Toate măsurile noastre de natură politică şi diplomatică, prin cooperarea voluntară a celor două puteri anglo-saxone, înstrăinarea Italiei de vecina ei [Franţa] şi şovăielile Belgiei, s-au combinat şi au creat pentru Franţa un context în care aceasta nu va rezista mult.[11]

Evaluarea lui Stresemann s-a dovedit a fi corectă. „Politica de realizări" a creat o situaţie dificilă atât pentru Franţa, cât şi pentru întreaga ordine europeană. Securitatea Franţei impunea o anumită nuanţă de discriminare faţă de Germania în domeniul militar; altminteri, potenţialul superior al Germaniei la capitolul mână de lucru şi resurse ar fi avut câştig de cauză. Însă fără egalitate – adică dreptul de a se înarma ca toate ţările din Europa – Germania nu ar fi fost dispusă sub nici o formă să accepte sistemul de la Versailles, iar „politicii de realizări" i s-ar fi pus capăt.

„Politica de realizări" i-a plasat şi pe diplomaţii britanici într-o postură delicată. Dacă Marea Britanie nu oferea Germaniei egalitatea militară ca monedă de schimb pentru faptul că Germania îşi achitase nota de plată cu privire la despăgubiri, Germania putea foarte uşor să se replieze şi să revină la intransigenţa de odinioară. Însă egalitatea militară a Germaniei punea în pericol Franţa. Marea Britanie ar fi putut încheia o alianţă cu Franţa pentru contracararea Germaniei, însă nu dorea să se amestece în aliantele Franţei în Europa de Est sau să se trezească în război cu Germania din cauza cine ştie cărei porţiuni din Polonia sau Cehoslovacia. „Pentru Coridorul polonez", a spus Austen Chamberlain în 1925, parafrazând remarca lui Bismarck despre Balcani, „nici un guvern englez nu va risca şi nu

va putea risca vreodată viața nici măcar unui simplu grenadier al armatei britanice."[12] Predicția lui, ca de altfel și a lui Bismarck, a fost infirmată de cursul evenimentelor: Marea Britanie a intrat în război – la fel ca Germania la începutul secolului – exact pentru motivul pe care îl înlăturase atât de consecvent din discuție.

Ca să evite această dilemă, în 1925, Austen Chamberlain a venit cu ideea unei alianțe limitate între Marea Britanie, Franța și Belgia, care să garanteze doar granițele lor cu Germania – în esență, era vorba de o alianță militară de natură să se opună agresiunii germane în Occident. Oricum, la ora aceea „politica de realizări" a lui Stresemann avansase atât de mult, încât Stresemann în persoană s-a opus inițiativei aliaților. Pentru a împiedica identificarea Germaniei cu un agresor potențial, el a declarat că un pact fără Germania era de fapt un pact împotriva Germaniei.

Pe jumătate convins că frica de încercuire a Germaniei și nu altceva contribuise la politica ei belicoasă de dinainte de război, Chamberlain a recurs la un acord hibrid în care a încercat să combine o alianță tradițională cu noul principiu al securității colective. În conformitate cu conceptul de alianță propus inițial, noul pact – semnat în Elveția, la Locarno – garanta granițele dintre Franța, Belgia și Germania împotriva unei eventuale agresiuni. Fidel principiului securității colective, proiectul de acord nu identifica nici agresorul și nici victima, dar promitea rezistență în fața agresiunii de oriunde în *ambele* direcții. *Casus belli* nu mai era un act agresiv comis de o țară anume, ci încălcarea unei norme legale de către *orice* țară.

La mijlocul anilor '20, Stresemann, ministrul Germaniei învinse, ocupa o poziție mult mai bună decât Briand și Chamberlain, reprezentanții învingătorilor. În schimbul renunțării la politica revizionistă din vest, Stresemann a obținut de la Briand și Chamberlain recunoașterea implicită a faptului că Tratatul de la Versailles reclama revizuirea în ceea ce privește estul. Germania a acceptat frontiera *vestică* pe care o avea cu Franța și Belgia, precum și demilitarizarea permanentă a Renaniei; Marea Britanie și Italia au fost garanții acestui aranjament, promițând ajutor pentru respingerea eventualelor invazii la frontieră sau în Renania demilitarizată, indiferent din ce direcție. În același timp, Stresemann a refuzat să accepte garanția Germaniei cu Polonia, pe care și ceilalți semnatari la rândul lor au refuzat s-o garanteze. Germania a încheiat acorduri de arbitraj cu vecinii ei estici, făgăduind reglementarea pașnică a tuturor disputelor. Totuși, Marea Britanie nu a fost de acord să devină garant nici pentru această promisiune. În cele din urmă, Germania a acceptat să intre în Liga Națiunilor, asumându-și astfel obligația generală de rezolvare a tuturor disputelor prin mijloace pașnice, ceea ce, în teorie, includea și granițele nerecunoscute din est.

Pactul de la Locarno a fost întâmpinat cu o relativă destindere drept primul semn ce vestea o nouă ordine mondială. Cei trei miniștri de externe – Aristide Briand din Franța, Austen Chamberlain din Marea Britanie și Gustav Stresemann din Germania – au primit Premiul Nobel pentru pace. Însă în mijlocul atmosferei de jubilație nimeni nu a sesizat că oamenii de stat se eschivaseră de la discutarea problemei esențiale; înainte de a realiza pacificarea Europei, Locarno definise limitele următorului câmp de luptă.

Sentimentul de linişte resimţit de democraţii după ce Germania şi-a recunoscut oficial graniţele vestice arăta cât de mari erau demoralizarea şi deruta provocate de amestecul concepţiilor noi cu cele vechi pe scena afacerilor internaţionale. Căci, recunoaşterea aceasta implica firește că Tratatul de la Versailles, care pusese capăt unui război victorios, fusese incapabil să-i oblige pe învinşi să se conformeze termenilor de pace fixaţi de învingători şi că Germania dobândise dreptul de a respecta doar acele clauze pe care îşi propunea la rândul ei să le reafirme. În acest sens, faptul că Stresemann nu voia să recunoască graniţele estice ale Germaniei era un semn de rău augur, în timp ce refuzul Marii Britanii de a garanta măcar tratatele de arbitraj a furnizat aprobarea internaţională a existenţei a două tipuri de frontiere în Europa – cele acceptate de Germania şi garantate de celelalte puteri şi cele care nici nu erau acceptate de Germania, nici nu erau garantate de celelalte puteri.

Pentru ca situaţia să fie şi mai confuză, în Europa ajunseseră să predomine în acel moment trei tipuri de angajamente. Primul consta în alianţele tradiţionale, susţinute de maşinăria convenţională a convorbirilor dintre şefii de Stat-Major şi a consultărilor politice. Dat fiind că acestea nu mai erau la modă, se limitau la aranjamentele francezilor cu noile state slabe din Europa de Est – alianţe în care Marea Britanie refuzase să intre. În eventualitatea unei agresiuni germane în Europa de Est, Franţa avea de ales între două soluţii neconvenabile: abandonarea Poloniei şi a Cehoslovaciei sau lupta pe cont propriu, care era coşmarul ei repetat încă din 1870 şi, prin urmare, nu avea decât şanse infime să fie aleasă. Al doilea strat consta în garanţiile speciale de tipul Pactului de la Locarno; evident că acestea erau apreciate drept mai puţin angajante decât alianţele oficiale, motiv pentru care nu au întâmpinat nici un fel de opoziţie în Camera Comunelor. În fine, exista propriul angajament al Ligii Naţiunilor în sprijinul securităţii colective, care a fost de fapt depreciat de Locarno. Asta pentru simplul fapt că, dacă securitatea colectivă era demnă de încredere, nu mai era nevoie de Locarno; dacă totuşi era nevoie de Locarno, înseamnă că Liga Naţiunilor era prin definiţie inadecvată pentru a garanta până şi securitatea membrilor ei fondatori.

Fiindcă nici garanţiile de tip Locarno şi nici conceptul general de securitate colectivă nu identificau un agresor potenţial, ele făceau imposibilă întocmirea unor planuri militare prealabile. Şi dacă ar fi fost posibilă acţiunea militară concertată – deşi nu există nici un exemplu în acest sens cât timp a fiinţat Liga – maşinăria birocratică prevedea un număr interminabil de zile pentru stabilirea faptelor şi diverse alte activităţi în cadrul Ligii, grupate în categoria procedurii de conciliere.

Toate aceste prevederi diplomatice fără precedent sporeau neliniştea ţărilor care se considerau cele mai ameninţate. Până la urmă, Italia a ajuns să garanteze frontierele de-a lungul Rinului, lucru pe care nu-l identificase niciodată în întreaga ei istorie cu obţinerea securităţii naţionale. Interesul prioritar al Italiei în Pactul de la Locarno fusese obţinerea recunoaşterii ca Mare Putere. După ce şi-a atins scopul, ea nu a considerat normal să-şi asume nici un fel de riscuri, fapt care avea să fie demonstrat cu prisosinţă zece ani mai târziu, când urma să se producă atacarea frontierei Rinului. Pentru Marea Britanie, Locarno a însemnat

primul acord în care o putere principală oferea simultan garanții unei țări până mai ieri aliate și unui inamic învins, pretinzând totodată că este imparțială.

Locarno nu a reprezentat în primul rând o reconciliere între Franța și Germania, ci o confirmare a rezultatului militar al războiului recent încheiat. Germania fusese învinsă în vest, dar copleșise Rusia în est. La drept vorbind, Locarno a confirmat ambele rezultate și a pus bazele asaltului final al Germaniei împotriva acordului european.

Salutat în 1925 drept cheia de boltă a păcii permanente, Locarno a marcat de fapt începutul sfârșitului pentru ordinea internațională stabilită la Versailles. Din acel moment, distincția dintre învingător și învins a devenit din ce în ce mai imprecisă – o situație care ar fi putut fi benefică dacă de pe urma ei învingătorul ar fi dobândit un sentiment sporit al securității sau dacă învinsul s-ar fi împăcat cu existența unui acord modificat. Însă nu s-a întâmplat nimic de acest gen. Frustrările și sentimentul de neputință al Franței au crescut cu fiecare an, ca de altfel și agitația naționalistă din Germania. Aliații din perioada războiului abdicaseră cu toții de la răspunderile pe care le aveau – America s-a eschivat de la rolul de arhitect al păcii, Marea Britanie a renunțat la partitura ei istorică de factor de echilibru, iar Franța a neglijat postura de apărătoare a acordului de la Versailles. Doar Stresemann, conducătorul unei Germanii învinse, a avut o politică pe termen lung și a știut să-și conducă inexorabil țara spre centrul scenei internaționale.

Singura speranță rămasă pentru o nouă ordine mondială pașnică era ca suportul moral al acordului și orizontul de așteptare legat de el, ambele rezumate de lozinca „spiritului de la Locarno", să fie mai puternice decât slăbiciunile sale structurale. Contrar învățăturilor lui Wilson, nu masele largi au promovat această nouă atmosferă, ci miniștrii de externe – Chamberlain, Briand și Stresemann – din țările ale căror suspiciuni și rivalități declanșaseră războiul și împiedicaseră consolidarea păcii.

Dat fiind că nu exista nici o bază geopolitică pentru ordinea de la Versailles, oamenii de stat au fost puși în situația de a face apel la relațiile lor personale ca mijloc de menținere a acestei ordini – un pas pe care nu-l mai făcuse nici unul dintre predecesori. Aristocrații care se ocupaseră de politica externă a secolului al XIX-lea aparțineau unei lumi în care inviolabilitatea era înțeleasă în același fel de toți. Între cei mai mulți existau relații amiabile. Cu toate acestea, ei nu credeau că relațiile personale ar fi putut influența modul de evaluare a interesului național. Acordurile nu au fost niciodată justificate de „atmosfera" pe care o generau, iar concesiile nu au avut defel scopul susținerii unor lideri individuali care își exercitau mandatul. Și nici nu au existat situații în care acești conducători să-și vorbească pe numele mic ca o modalitate de punere în lumină a relațiilor bune dintre ei de dragul opiniei publice.

Stilul diplomației s-a schimbat după primul război mondial. Din acel moment, s-a constatat o accelerare a procesului de personalizare a relațiilor. Când a urat bun venit Germaniei în Ligă, Briand a avut grijă să elogieze calitățile lui Stresemann, care, la rândul lui, a răspuns în consecință. În aceeași ordine de idei, pretinsa predilecție personală a lui Austen Chamberlain pentru Franța l-a determinat pe Stresemann să-și grăbească „politica de realizări" și să recunoască frontiera

vestică a Germaniei când Chamberlain l-a înlocuit pe lordul Curzon, un diplomat de orientare progermană vizibilă, în funcţia de ministru de externe în 1924.

Austen Chamberlain provenea dintr-o familie distinsă. Fiu al sclipitorului şi vivacelui Joseph Chamberlain, partizan al alianţei cu Germania la începutul secolului, el era totodată fratele vitreg al lui Neville Chamberlain, cel care avea să încheie acordul de la München. Ca şi tatăl său, Austen a avut o mare putere în guvernele de coaliţie ale Marii Britanii, dar, din nou ca şi tatăl său, nu a ajuns să ocupe niciodată cea mai înaltă funcţie; mai mult decât atât, a fost singurul lider al Partidului Conservator din secolul XX care nu a devenit prim-ministru. Circula de altfel o remarcă muşcătoare în epocă, potrivit căreia Austen „intra de fiecare dată în joc şi pierdea fără excepţie". Harold Macmillan a declarat despre Austen Chamberlain: „Era un vorbitor bun, dar nu măreţ. Era limpede, dar nu incisiv... Era respectat, dar nu temut."[13]

Cea mai mare realizare diplomatică a lui Chamberlain a fost rolul jucat în încheierea Pactului de la Locarno. Întrucât el avea reputaţia unui francofil, mergând chiar până la a afirma la un moment dat că „iubea Franţa ca pe o femeie", Stresemann s-a temut că în felul acesta se puteau pune bazele unei alianţe franco-engleze. Exact această teamă l-a determinat să declanşeze procesul prin care s-a ajuns de fapt la Locarno.

Privind în urmă, slăbiciunile politicii de creare a două tipuri de frontiere în Europa deveniseră evidente. Însă Chamberlain a văzut în acest lucru o extindere crucială a angajamentelor strategice ale Marii Britanii, care se întindeau până la limita a ceea ce era dispusă să accepte opinia publică engleză. Până la începutul secolului al XVIII-lea, frontiera de securitate a Marii Britanii fusese Canalul. Pe durata secolului al XIX-lea, ea se deplasase la graniţa Ţărilor de Jos. Austen Chamberlain a încercat s-o extindă spre Rin, unde, în cele din urmă, nu avea să fie sprijinită în momentul atacului declanşat de Germania în 1936. Cât despre o garantare a Poloniei, ea nu intra în vederile politicienilor englezi în 1925.

Aristide Briand a fost un conducător politic clasic al celei de-a III-a Republici. Începându-şi cariera ca agitator de stânga, el a ajuns membrul permanent al cabinetelor franceze – ocazional ca prim-ministru, dar mult mai des ca ministru de externe (funcţie în care a servit în paisprezece guverne). Briand a recunoscut încă din start că poziţia de relativă superioritate a Franţei vizavi de Germania începuse să se erodeze şi a ajuns la concluzia că împăcarea cu Germania era cea mai bună soluţie pentru securitatea Franţei pe termen lung. Mizând pe firea lui deschisă şi sociabilă, el a sperat să poată scuti Germania de cele mai împovărătoare prevederi ale Tratatului de la Versailles.

Politica lui Briand nu avea cum să fie populară într-o ţară devastată de armatele germane. Şi nici nu e uşor de stabilit în ce măsură era vorba de o încercare a lui Briand de a pune capăt unei duşmănii seculare sau dacă nu cumva aveam de-a face cu o *Realpolitik* dusă în cheie reticentă. În momentele de criză, francezii l-au preferat pe Poincaré, un lider dur şi auster, care a insistat asupra aplicării întocmai a acordului de la Versailles. Ori de câte ori crizele deveneau prea acute – aşa cum s-a întâmplat după ocuparea regiunii Ruhr – Briand ieşea din nou în faţă. Problema pe care o ridica această alternanţă constantă a fost că Franţa şi-a

pierdut capacitatea de a duce la bun sfârșit politica fiecăreia dintre cele două personalități opuse. Țara nu mai era suficient de puternică pentru a aplica politica lui Poincaré, dar cu toate acestea opinia publică franceză era foarte restrictivă cu Briand, iar acesta la rândul lui nu-i putea oferi Germaniei tot ce trebuia pentru a se ajunge la reconcilierea permanentă.

Indiferent care ar fi fost motivul lui real, Briand a înțeles că, dacă Franța nu urmărea conciliereа, aceasta tot avea să fie realizată până la urmă prin presiunile anglo-saxone și prin forța crescândă a Germaniei. Deși era un adversar înfocat al Tratatului de la Versailles, Stresemann era convins că o relaxare a tensiunilor cu Franța va grăbi revizuirea clauzelor de dezarmare și va pune bazele unei revizuiri a granițelor estice ale Germaniei.

Pe data de 27 septembrie 1926, Briand și Stresemann s-au întâlnit în pitorescul sat Thoiry, în Munții Jura din Franța, la mică distanță de Geneva. Germania tocmai fusese admisă în Liga Națiunilor și fusese întâmpinată printr-un discurs cald, personal și elocvent pe care-l ținuse Briand. În această atmosferă emoționantă, cei doi oameni de stat au elaborat un acord menit să pună capăt războiului și consecințelor sale o dată pentru totdeauna. Franța se obliga să retrocedeze regiunea Saar fără plebiscitul prevăzut în clauzele Tratatului de la Versailles. Trupele franceze se angajau să evacueze Renania în interval de un an, iar Comisia Militară Interaliată de Control avea să fie retrasă din Germania. În schimb, Germania se obliga să plătească trei sute de milioane de mărci pentru minele din Saar, să grăbească plata Dawes. De fapt, Briand nu făcea altceva decât să negocieze toate clauzele ingrate redactate la Versailles în schimbul ajutorului pentru refacerea economică a Franței. Acordul a demonstrat că cele două părți nu porneau de pe aceeași poziție de negociere. Câștigurile Germaniei erau permanente și irevocabile; avantajele Franței erau contribuții financiare limitate în timp și care reluau, într-o anumită măsură, promisiunile făcute anterior de Germania.

Acordul a avut de întâmpinat obstacole serioase în ambele capitale. Naționaliștii germani s-au opus cu violență oricărei forme de cooperare cu sistemul de la Versailles, indiferent cât de avantajoase ar fi fost condițiile, în vreme ce Briand a fost acuzat că dădea cu piciorul zonei-tampon a Renaniei. Au existat și alte probleme, legate îndeosebi de problema obligațiunilor emise pentru finanțarea cheltuielilor suplimentare ale Germaniei. Pe 11 noiembrie, Briand a întrerupt brusc convorbirile, declarând că „realizarea promptă a ideii care a prins contur la Thoiry fusese năruită de obstacole de ordin tehnic."[14]

Aceasta a fost ultima încercare de realizare a unui acord general între Franța și Germania în perioada interbelică. Încă nu e clar dacă încheierea și aplicarea lui ar fi contat decisiv. Fiindcă întrebarea esențială pe care a ridicat-o diplomația reunită la Locarno a rămas în picioare – conciliereа va determina Germania să accepte ordinea internațională de la Versailles sau îi va accelera capacitatea de a o amenința?

După Locarno, această chestiune a fost discutată din ce în ce mai des. Marea Britanie era convinsă că singura cale practică de urmat era conciliereа. America era de părere că această conciliere era și un imperativ moral. Din moment ce analizele strategice sau geopolitice nu mai erau la modă, națiunile vorbeau

despre pace deşi aveau păreri total diferite despre acest concept. A urmat o revărsare de tratate care afirmau principii generale şi apeluri pe adresa Ligii – parţial din convingere, parţial din cauza epuizării şi parţial din dorinţa evitării realităţilor geopolitice incomode.

Perioada post-Locarno a consfinţit retragerea pas cu pas a Franţei din acordul de la Versailles – contrar propriei voinţe – în ciuda presiunilor constante pe care le-au făcut englezii (şi americanii) pentru a merge înainte. După Locarno, capitalul – în cea mai mare parte american – a intrat masiv în Germania, accelerând modernizarea industriei sale. Comisia Militară Interaliată de Control, care fusese creată pentru supravegherea dezarmării Germaniei, a fost desfiinţată în 1927, iar funcţiile sale au fost preluate de Liga Naţiunilor, care însă nu avea nici un mijloc de verificare a modului cum erau respectate clauzele de dezarmare.

Reînarmarea secretă a Germaniei şi-a mărit ritmul. Deja în 1920 ministrul industriei, Walther Rathenau, îi consolase pe ofiţerii germani cu argumentul că prevederile de la Versailles legate de dezafectarea armamentului greu al Germaniei aveau să afecteze în primul rând acele arme care oricum ar fi fost depăşite în scurt timp. În plus, el a afirmat că nimic nu putea împiedica cercetările în domeniul armelor moderne sau crearea unei capacităţi industriale de natură să le producă într-un interval de timp scurt. Asistând la nişte manevre militare în 1926, la scurt timp după ratificarea Pactului de la Locarno şi în perioada când Briand şi Stresemann se întâlneau la Thoiry, feldmareşalul von Hindenburg, comandantul armatei germane pe durata ultimilor trei ani de război şi recent alesul preşedinte al Germaniei, a spus: „Am văzut astăzi că spiritul şi pregătirea tradiţională specifice armatei germane au fost menţinute."[15] Dacă lucrurile stăteau într-adevăr aşa, securitatea Franţei avea să fie periclitată de îndată ce restricţiile asupra armatei germane vor fi fost ridicate.

Pe măsură ce problema dezarmării a ajuns o preocupare principală a diplomaţiei internaţionale, ameninţarea armelor s-a profilat din ce în ce mai aproape. Solicitând egalitate politică, Germania crea cu atenţie cadrul psihologic necesar pentru a insista ulterior în favoarea parităţii militare. Franţa a refuzat să se dezarmeze dacă nu obţinea garanţii suplimentare de securitate. Marea Britanie, singura ţară în măsură să le ofere, nu a acceptat să garanteze acordul oriental şi nu a fost dispusă să meargă dincolo de prevederile Pactului de la Locarno pentru garantarea acordului occidental, subliniind astfel faptul că Locarno avea un grad de angajare inferior unei alianţe propriu-zise.

Ca să evite sau măcar să amâne ziua egalităţii oficiale a Germaniei cu ceilalţi, Franţa a început să practice jocul de-a criteriile reducerii armamentului, în conformitate cu punctul de vedere al experţilor în problema dezarmării care lucrau în cadrul Ligii Naţiunilor. Ea a prezentat un raport Comisiei Pregătitoare a Ligii, în care a pus în relaţie forţa concretă cu forţa potenţială, resursele instruite cu tendinţele demografice şi armele existente cu ritmul schimbărilor tehnologice. Însă nici una dintre aceste teorii frumos articulate nu a putut evita chestiunea-cheie, şi anume că, în condiţiile unui nivel egal de înarmare, indiferent cât de scăzut ar fi fost acesta, securitatea Franţei era în primejdie datorită potenţialului de mobilizare superior al Germaniei. Cu cât mai mult părea Franţa să

accepte premisele Comisiei pregătitoare, cu atât mai mare era presiunea la care se supunea pe sine. În cele din urmă, diverse manevre franceze au avut ca prim efect întărirea convingerii anglo-saxonilor că Franța era adevăratul obstacol în calea dezarmării și în consecință și a păcii.

Punctul culminant al dilemei franceze era că, după Locarno, Franța nu mai era în situația de a-și urmări convingerile și trebuia să accepte doar o domolire a temerilor. Politica franceză a devenit reactivă și defensivă. Edificatoare pentru această stare de spirit a fost decizia Franței de a începe ridicarea Liniei Maginot la doar doi ani după Locarno – într-o perioadă când Germania încă era dezarmată, iar independența noilor state din Europa de Est depindea de capacitatea Franței de a le veni în ajutor. În eventualitatea unei agresiuni germane, Europa de Est putea fi salvată dacă Franța adopta o strategie ofensivă axată pe folosirea Renaniei demilitarizate ca ostatic. Cu toate acestea, Linia Maginot arăta că Franța avea de gând să ocupe poziții defensive între propriile granițe, dând prin urmare undă verde Germaniei să acționeze după bunul plac în est. Strategiile politice și cele militare franceze pierduseră cadența.

Conducătorii derutați au tendința să confunde manevrele din sfera imaginii publice cu simțul direcției. Animat de dorința de a se spune despre el că nu stătea cu mâinile în sân, Briand s-a folosit de aniversarea a zece ani de la intrarea Americii în război pentru a prezenta, în iunie 1927, un proiect de tratat la Washington, în care cele două guverne denunțau ideea războiului dintre ele și cădeau de acord să-și rezolve toate disputele pe cale pașnică. Secretarul de stat american, Frank B. Kellogg, efectiv nu a știut ce reacție să adopte în fața unui document prin care se renunța la ceva de care nu se temea nimeni și se oferea ceva subînțeles de toată lumea. Apropierea anului electoral 1928 l-a ajutat pe Kellogg să ia o decizie; „pacea" era un concept popular, iar proiectul de tratat al lui Briand avea avantajul că nu putea declanșa nici un fel de consecințe practice.

La începutul anului 1928, secretarul de stat Kellogg a pus capăt tăcerii și a acceptat proiectul de tratat. Însă el a mers cu un pas înaintea lui Briand, propunând ca renunțarea la război să includă cât mai multe națiuni cu putință. Oferta lui s-a dovedit pe cât de lipsită de conținut, pe atât de irezistibilă. Pe 28 august 1928, a fost semnat de către cincisprezece națiuni, cu surle și trâmbițe, Pactul de la Paris (mai cunoscut drept Pactul Kellogg-Briand), prin care se denunța războiul ca instrument al politicii naționale. Acordul a fost ratificat rapid de aproape toate țările din lume, inclusiv de Germania, Japonia și Italia, națiunile ale căror agresiuni aveau să întunece deceniul următor.

Nici nu s-a semnat bine Pactul și oamenii de stat din lume au început să cadă pe gânduri. Franța a adus modificări la propunerea inițială, introducând o clauză de legalizare a războaielor de autoapărare și a celor duse pentru onoarea obligațiilor impuse de statutul Ligii, de Pactul de la Locarno și de toate alianțele încheiate de Franța. Inițiativa a readus lucrurile în punctul zero, întrucât excepțiile acopereau practic toate cazurile ce puteau fi concepute. După aceea, Marea Britanie a insistat asupra libertății de acțiune care să-i permită apărarea propriului imperiu. Rezervele Americii au fost cele mai ample dintre toate; Statele unite au invocat Doctrina Monroe, dreptul la autoapărare sau legitimă apărare, precum și

prevederea că fiecare naţiune trebuia să fie singurul judecător al cerinţelor pe care le reclama legitima apărare. Menţionând toate aceste fisuri, Statele Unite au respins pe de altă parte participarea în orice activitate de constrângere.

Apărând în faţa Comisiei pentru Relaţii Externe a Senatului câteva luni mai târziu, Kellogg a prezentat extraordinara teorie că Statele Unite nu erau obligate în nici un fel de prevederile Pactului să ajute victimele agresiunii, întrucât o asemenea agresiune ar fi demonstrat singură că Pactul respectiv fusese deja abrogat. „Să presupunem că o altă naţiune încalcă acest tratat; de ce-ar trebui să ne interseze pe noi?" a întrebat senatorul Walsh din Montana. „Nu văd absolut nici un motiv", a răspuns secretarul de stat.[16]

Kellogg redusese tratatul la o simplă tautologie potrivit căreia Pactul de la Paris ajuta la menţinerea păcii atâta timp cât pacea era menţinută. Războiul era interzis în toate împrejurările, cu excepţia celor care puteau fi prevăzute. În acest caz, nu ne mai miră afirmaţia lui D. W. Brogan despre Pactul Kellogg-Briand: „Statele Unite, care aboliseră răul băuturii prin al Optsprezecelea Amendament, au invitat lumea să abolească războiul pe bază de promisiuni. Lumea, care nu îndrăznea să creadă sau să pună la îndoială, s-a conformat."[17]

Până la urmă, ideea originală a lui Briand a fost transformată de aliaţii lui de până atunci într-o nouă modalitate de a face presiuni chiar asupra Franţei. Aşa se face că a circulat din ce în ce mai des ideea că, o dată scos războiul în afara legii, Franţa avea obligaţia să-şi accelereze propria dezarmare. Pentru a simboliza era bunăvoinţei, aliaţii au pus capăt ocupaţiei Renaniei în 1928, cu cinci ani mai devreme decât era prevăzut.

Tot atunci, Austen Chamberlain a declarat că, din punctul de vedere al Marii Britanii, graniţa dintre Polonia şi Germania putea şi trebuia să fie modificată, cu condiţia ca germanii să procedeze într-un mod civilizat:

> Dacă ea [Germania] intră în Ligă şi îşi joacă rolul acolo într-un spirit amical şi conciliator, cred sincer că peste un număr de ani va ajunge în situaţia ca sprijinul ei economic şi comercial să fie atât de necesar, iar prietenia ei politică să fie atât de dorită de Polonia, încât va reuşi, fără să fie nevoită să recurgă la mecanismele Ligii, să încheie un acord de prietenie direct cu polonezii... Dacă s-ar putea face ceva ca opinia publică şi presa germană să nu mai vorbească atât de mult despre frontierele estice, s-ar putea ajunge mai repede la o soluţie.[18]

Stresemann s-a folosit cu abilitate de intrarea Germaniei în Ligă atât ca să-şi reafirme opţiunea pentru Uniunea Sovietică, aşa cum avea de gând, cât şi ca să-şi intensifice presiunile asupra Franţei în privinţa parităţii în domeniul armamentului. De pildă, Stresemann a solicitat o dispensă, care i s-a acordat, în vederea neparticipării Germaniei la forţa de constrângere necesară pentru aplicarea prevederilor din Carta Ligii (articolul 16), pe motivul că o Germanie dezarmată nu era în situaţia de a risca sancţiuni. După aceea, imitând moda lansată de Bismarck, Stresemann a anunţat Moscova că formulase acea cerere de scutire datorită reticenţei Germaniei de a intra în orice coaliţie antisovietică.

Moscova a înţeles aluzia. La un an după Locarno, în aprilie 1926, la Berlin s-a semnat un tratat de neutralitate între Uniunea Sovietică şi Germania. Fiecare parte s-a angajat să rămână neutră dacă era atacată cealaltă. De asemenea, fiecare

a acceptat să nu intre în nici o combinație politică și în nici un boicot economic îndreptat împotriva celuilalt, iar asta, teoretic cel puțin, indiferent de cauze. În realitate, asta însemna că cele două țări se excludeau reciproc de la aplicarea securității colective. Iar Germania se eschivase deja de la sancțiuni din partea oricui altcuiva. Berlinul și Moscova erau unite în ostilitatea față de Polonia, așa cum i-a spus cancelarul german Wirth ambasadorului său la Moscova, Ulrich von Brockdorff-Rantzau: „Dă-mi voie să-ți spun un lucru sincer. Polonia trebuie eliminată... N-o să închei nici un acord care să întărească Polonia."[19]

Cu toate acestea, liderii francezi și îndeosebi Briand au ajuns la concluzia că politica de împlinire rămânea singura opțiune realistă a Franței. În cazul în care cele mai negre temeri ale Franței s-ar fi adeverit, iar Germania ar fi revenit la o poziție agresivă, cu siguranță că speranțele de opținere până la urmă a sprijinului englez și de păstrare a bunăvoinței americanilor ar fi fost periclitate dacă Franța ar fi putut fi învinovățită de ruinarea concilierii.

Treptat, centrul de greutate al Europei s-a deplasat spre Berlin. Ca un fapt uimitor, cel puțin dacă privim retrospectiv, în tot acest timp poziția lui Stresemann la el în țară cunoscuse o evidentă degradare. Atitudinea naționalistă predominantă putea fi observată în reacția la adresa așa-numitului Plan Young, pe care aliații îl propuseseră după ieșirea din vigoare în 1929 a Planului Dawes care fusese aplicat pe durata a cinci ani. Planul Young reducea și mai mult despăgubirile plătibile de Germania și fixa o dată-limită pentru onorarea lor, chiar dacă data respectivă era îndepărtată. În 1924, Planul Dawes fusese adoptat cu sprijinul conservatorilor germani; în 1929, Planul Young, care oferea condiții considerabil mai bune, a fost atacat violent de conservatorii germani care erau susținuți de Partidul Nazist aflat în ascensiune și de comuniști. El a fost în cele din urmă aprobat în Reichstag, dar cu o diferență de doar douăzeci de voturi.

Timp de câțiva ani, mult trâmbițatul spirit de la Locarno reprezentase aspirația spre bunăvoință a fostelor adversare din primul război mondial. Însă în germană cuvântul „spirit" este totodată un sinonim pentru „stafie", așa că la sfârșitul deceniului devenise deja o glumă la modă în cercurile naționaliste referirea la „stafia" de la Locarno. Această atitudine cinică față de anexa acordului asupra ordinii internaționale stabilite la Versailles a existat chiar și in zilele de glorie ale refacerii economice germane, înainte ca Marea criză să fi radicalizat iremediabil politica acestei țări.

Stresemann a murit pe 3 octombrie 1929. El s-a dovedit de neînlocuit, fiindcă Germania nu a avut nici un alt lider care să posede un talent sau o subtilitate comparabilă și în primul rând fiindcă reabilitarea Germaniei și pacificarea Europei se datoraseră în mare parte încrederii pe care o aveau puterile occidentale în personalitatea lui. Pentru o destul de bună bucată de timp, ideea care a circulat cel mai des a fost aceea că Stresemann întruchipase profilul deplin al „bunului european". În acest sens, el a fost considerat un precursor al marelui Konrad Adenauer, care a recunoscut că de fapt Franța și Germania aveau un destin comun, în ciuda rivalităților lor istorice.

Cu toate acestea, când documentele aflate în posesia lui Stresemann au devenit accesibile, ele au părut să contrazică imaginea benignă pe care și-o

formase lumea despre el. Ele au dezvăluit un practicant calculat al conceptului de *Realpolitik* care a urmărit interesele tradiţionale germane cu o insistenţă de nestăvilit. Pentru Stresemann, aceste interese au fost cât se poate de clare: să redea Germaniei statutul de dinainte de 1914, să o scape de poverile financiare ale despăgubirilor, să o facă să atingă paritatea militară cu Franţa şi Marea Britanie, să-i revizuiască graniţa de est şi să realizeze unirea Germaniei cu Austria (*Anschluss*). Edgar Stern-Rubarth, unul dintre aghiotanţii lui Stresemann, a descris obiectivele şefului său după cum urmează:

> Ultima speranţă a lui Stresemann, aşa cum mi-a mărturisit-o, a fost: să elibereze Renania, să recupereze Eupen-Malmédy şi Saar-ul, să perfecteze anexarea Austriei şi să obţină, sub mandat sau altfel, o colonie africană unde puteau fi găsite materiile prime tropicale de bază şi unde se putea crea un debuşeu pentru surplusul de energie al generaţiei mai tinere.[20]

Prin urmare, e clar că Stresemann nu a fost un „bun european" în accepţia de după al doilea război mondial, mai ales că pe atunci nici nu exista un asemenea criteriu. Majoritatea oamenilor de stat occidentali au fost de acord cu el că Tratatul de la Versailles avea nevoie de o revizuire, îndeosebi în părţile referitoare la est, şi că Locarno fusese doar o etapă a acestui proces. Bineînţeles că pentru Franţa era extrem de delicat să aibă de-a face cu o Germanie care îşi recăpăta energiile după un război în care tocmai le risipise. Totuşi, era vorba în acest caz şi de o reflectare a noii distribuiri a puterii. Stresemann a înţeles că, în ciuda limitelor impuse de Tratatul de la Versailles, Germania era potenţial cea mai puternică naţiune din Europa. Din această evaluare el a tras concluzia demnă de *Realpolitik* că i se oferise şansa de a reconstrui ţara cel puţin la nivelul de dinainte de 1914 şi probabil chiar la unul superior.

Cu toate acestea, spre deosebire de criticii lui naţionalişti – şi contrar tendinţelor afirmate de naziști – Stresemann s-a bizuit pe răbdare, pe compromis şi pe consensul european ca să-şi îndeplinească obiectivele. Agilitatea mintală i-a permis să negocieze concesii pe hârtie – mai cu seamă în chestiunea delicată şi totodată simbolică a despăgubirilor – în schimbul încheierii ocupării militare a Germaniei şi al perspectivei unor modificări pe termen lung care aveau să plaseze neîndoielnic ţara lui într-o poziţie din ce în ce mai importantă, până când avea să devină privotul întregului continent. Totuşi, spre deosebire de naţionaliştii germani, el nu a considerat că era necesară o revizuire violentă a acordului de la Versailles.

Prilejul pe care l-a avut Stresemann de a duce o politică articulată pe o viziune a fost posibil datorită potenţialului şi resurselor Germaniei. Războiul nu decimase forţa Germaniei, iar acordul de la Versailles îi consolidase poziţia geopolitică. Nici măcar o înfrângere mult mai grea în al doilea război mondial nu avea să diminueze influenţa acestei ţări în Europa. Decât să-l considerăm pe Stresemann un precursor al atacurilor naziste împotriva valorilor occidentale, ar fi mult mai corect să percepem excesele naziste ca pe o întrerupere a drumului nu foarte scurt şi mai mult ca sigur paşnic pe care l-a făcut Stresemann ca să confere un rol decisiv ţării lui în Europa.

În timp, s-ar fi putut ca tactica să se transforme pentru Stresemann în strategie, iar tertipurile în convingeri. Mai aproape de zilele noastre, motivul original al apropierii președintelui Sadat de Israel a fost cu siguranță subminarea imaginii Occidentului despre firea belicoasă a arabilor și plasarea Israelului într-o poziție defensivă în plan psihologic. Ca și Stresemann, Sadat a încercat să creeze o falie între inamicul lui și prietenii acestuia. Prin îndeplinirea solicitărilor rezonabile ale Israelului, el a sperat să înmoaie refuzul acestuia de a retroceda teritoriile arabe, îndeosebi pe cele egiptene. Dar, pe măsura trecerii timpului, Sadat s-a transformat efectiv într-un apostol al păcii și un tămăduitor al cicatricelor provocate de diversele neînțelegeri din lume, deși e posibil ca la început aceasta să fi fost o simplă poză. Cu timpul însă, urmărirea păcii și a concilierii au încetat să fie pentru Sadat instrumente ale interesului național și s-au transformat în valori intrinseci. Oare se îndrepta și Stresemann pe un drum asemănător? Moartea lui a făcut ca această posibilitate să rămână una dintre enigmele nedezlegate ale istoriei.

În momentul morții lui Stresemann, chestiunea despăgubirilor era pe punctul de a fi rezolvată, iar granița vestică a Germaniei fusese fixată. Germania a rămas revizionistă cu privire la frontierele ei estice și la prevederile Tratatului de la Versailles legate de dezarmare. Încercarea de a face presiuni asupra Germaniei prin ocuparea teritoriului ei dăduse greș, iar abordarea modificată, în spiritul securității colective, a Pactului de la Locarno încă nu îi atenuase pretențiile în domeniul parității. La ora aceasta, oamenii de stat din Europa se refugiau într-o angajare totală pentru dezarmare, văzând în ea cea mai bună șansă de menținere a păcii.

Între timp, noțiunea că Germania avea dreptul la paritate prinsese rădăcini în mintea englezilor. Chiar la începutul mandatului său, în 1924, prim-ministrul laburist Ramsay MacDonald declarase că dezarmarea era principala lui preocupare. În cursul celui de-al doilea mandat, care a început în 1929, el a oprit construcția unei baze navale la Singapore, precum și construirea unor noi crucișătoare și submarine. În 1932, guvernul său a anunțat un moratoriu asupra construcției de avioane. Principalul consilier al lui MacDonald pe această problemă, Philip Noel-Baker, a declarat că doar dezarmarea putea să împiedice un alt război.

Incompatibilitatea fundamentală dintre paritatea Germaniei și securitatea Franței a rămas totuși fără răspuns, poate pentru simplul fapt că era irezolvabilă. În 1932, cu un an înainte de venirea la putere a lui Hitler, prim-ministrul francez Edouard Herriot a prezis: „Nu îmi fac iluzii. Sunt convins că Germania vrea să se reînarmeze... Ne găsim într-un punct de cotitură a istoriei. Până acum Germania a practicat o politică de supunere... Acum însă a început să ducă o politică pozitivă. Mâine ea se va transforma într-o politică a revendicărilor teritoriale."[21] Cel mai remarcabil aspect al acestei declarații a fost tonul ei pasiv, resemnat. Herriot nu a spus nimic despre armata franceză, care încă era cea mai mare din Europa, despre Renania, demilitarizată conform Pactului de la Locarno, despre o Germanie care încă era dezarmată sau despre răspunderea Franței față de securitatea Europei de Est. Nefiind dispusă să lupte pentru propriile convingeri, Franța își aștepta cuminte destinul.

Marea Britanie vedea lucrurile care aveau loc pe continent dintr-o altă perspectivă. Vrând să împace Germania, ea a efectuat presiuni permanente asupra Franţei ca să accepte paritatea cu Germania în domeniul armamentului. În general, experţii pe problemele de armament ştiu ca nimeni altcineva să producă proiecte care acoperă aspectul oficial al chestiunilor legate de securitate fără a aborda miezul problemei. Astfel, specialiştii englezi au elaborat o propunere prin care se garanta paritatea Germaniei, însă fără a se permite recrutarea, punând astfel într-o postură favorizată – din punct de vedere teoretic – numărul mai mare de militari instruiţi şi în rezervă de care dispunea Franţa (ca şi cum, dacă tot ajunsese până aici, Germania n-ar fi putut găsi o metodă prin care să eludeze această restricţie, altminteri minoră).

În acelaşi an fatidic de dinainte de venirea la putere a lui Hitler, guvernul democratic german a considerat că era suficient de solid motivat pentru a părăsi Conferinţa pentru dezarmare, în semn de protest faţă de ceea ce chiar el a numit discriminarea practicată de francezi. Membrii lui au fost aduşi până la urmă înapoi la masa tratativelor, promiţându-li-se „egalitatea de drepturi într-un sistem care va oferi siguranţă pentru toate naţiunile"[22], o formulă ambiguă, în care se amesteca dreptul teoretic la paritate cu prevederi „de securitate" care îl făceau extrem de greu de respectat. Opinia publică trecuse însă dincolo de asemenea subtilităţi. Ziarul de stânga *New Statesman* a caracterizat această formulă drept „o recunoaştere vagă a principiului egalităţii între state". La capătul opus al spectrului politic englez, *Times* s-a referit aprobator la „îndreptarea oportună a inegalităţii".[23]

Cu toate acestea, formula „egalităţii în cadrul unui sistem de securitate" era o contradicţie în termeni. Franţa nu mai era suficient de puternică pentru a se apăra împotriva Germaniei, în timp ce Marea Britanie continua să refuze o alianţă militară cu Franţa, care ar fi putut stabili o relativă aproximare a egalităţii geopolitice (deşi, luând în calcul experienţa războiului, până şi acest lucru era discutabil). Deşi insista să definească egalitatea în perspectiva pur formală a încetării tratamentului discriminator care era aplicat Germaniei, Anglia nu a suflat o vorbă despre impactul unei asemenea egalităţi asupra echilibrului european. În 1932, exasperat, prim-ministrul MacDonald i-a spus ministrului francez de externe Paul-Boncour: „Pretenţiile Franţei au creat întotdeauna dificultăţi când au vizat asumarea unor obligaţii suplimentare de către Marea Britanie, iar în acest moment nici nu poate fi vorba de aşa ceva."[24] Acest impas demoralizator a continuat până în octombrie 1933, când Hitler a părăsit sala în care se ţineau negocierile legate de dezarmare.

După un deceniu în care diplomaţia se concentrase asupra Europei, Japonia a fost cea care a demonstrat – într-un mod suprinzător – cât de găunoase erau securitatea colectivă şi chiar Liga însăşi, transformând anii '30 într-un deceniu al violenţelor din ce în ce mai mari.

În 1931, forţele japoneze au ocupat Manciuria, care aparţinea legal Chinei, deşi autoritatea guvernului central chinez nu mai operase acolo de ani buni. O intervenţie atât de amplă nu mai avusese loc de la înfiinţarea Ligii. Însă Liga nu avea un mecanism de constrângere nici măcar pentru sancţiunile economice prevăzute în articolul 16. În ezitările sale, Liga a ilustrat dilema fundamentală a se-

curității colective: nici o țară nu era pregătită să ducă un război împotriva Japoniei (și nici nu era în situația de a face așa ceva fără participarea americanilor, întrucât flota japoneză domina mările Asiei). Chiar dacă ar fi existat un mecanism de aplicare a sancțiunilor economice, nici o țară nu era dispusă să blocheze comerțul cu Japonia în plină perioadă de criză. Pe de altă parte însă, nici o țară nu voia să accepte ocuparea Manciuriei. Nici unul dintre membrii Ligii nu a știut cum să surmonteze aceste obstacole și cum să rezolve contradicțiile provocate de însăși existența Ligii.

În cele din urmă, s-a pus la punct un mecanism care însă nu făcea nimic concret. El a luat forma unei misiuni de cercetare – procedura – standard a diplomaților care dau de înțeles că rezultatul dorit este inacțiunea. Pentru comisiile de acest tip e nevoie de timp ca să se înființeze, să efectueze studii și să ajungă la consens – moment în care, cu puțin noroc, problema nu mai este de actualitate. Japonia avea o atât de mare încredere în acest sistem, încât a fost prima care a recomandat efectuarea unui asemenea studiu. Organismul cunoscut ulterior drept Comisia Lytton a raportat că Japonia avea pretenții justificate, dar greșise fiindcă nu epuizase metodele pașnice de redresare și de rezolvare a problemei. Acest reproș blând pentru vina de a fi ocupat un teritoriu mai mare decât țara ocupatoare a fost prea mult pentru Japonia, care a răspuns retrăgându-se din Liga Națiunilor. A fost primul pas pe calea prăbușirii întregii instituții.

În Europa, întregul incident a fost tratat ca un soi de aberație proprie continentelor îndepărtate. Convorbirile despre dezarmare au continuat ca și cum nu ar fi existat nici o criză a Manciuriei, transformând dezbaterile despre securitate și paritate într-un ceremonial de amorul artei. Pe urmă însă, pe 30 ianuarie 1933, Hitler a ajuns la putere în Germania și a demonstrat că sistemul de la Versailles fusese într-adevăr un castel construit din cărți de joc.

CAPITOLUL 12

Sfârşitul iluziei: Hitler şi distrugerea ordinii de la Versailles

Instalarea lui Hitler la putere a marcat una dintre cele mai mari calamităţi din istoria lumii. Dacă n-ar fi fost el, poate că prăbuşirea castelului din cărţi de joc ce reprezenta ordinea internaţională stabilită la Versailles ar fi avut loc într-un mod paşnic sau cel puţin necatastrofal. Faptul că Germania avea să devină în urma acestui proces naţiunea cea mai puternică de pe continent era inevitabil; interminabilul măcel şi jalea pe care le-a dezlănţuit au fost opera unei singure personalităţi demonice.

Hitler şi-a datorat ascensiunea stilului său oratoric. Spre deosebire de ceilalţi conducători revoluţionari, el era un aventurier politic solitar, care nu reprezenta nici o şcoală de gândire politică importantă. Filosofia lui, redată în *Mein Kampf*, se întindea de la banal la fantastic şi consta în popularizarea cosmetizată a discursului radical şi convenţional al dreptei. Pe cont propriu, această filosofie nu ar

fi putut sub nici o formă să lanseze un curent intelectual care să culmineze într-o revoluție, așa cum se întâmplase cu *Das Kapital* al lui Marx sau cu operele filosofilor din secolul al XVIII-lea.

Abilitatea demagogică l-a propulsat pe Hitler la conducerea Germaniei și a rămas principala lui armă pe întreaga durată a carierei. Dispunând de instintele unui proscris și având un ochi infailibil în sesizarea slăbiciunilor psihologice, el și-a vânat adversarii până când i-a adus în poziția cea mai dezavantajoasă cu putință, iar aceștia, complet demoralizați, s-au declarat gata să-i accepte dominația. În plan internațional, Hitler a exploatat fără scrupule conștiințele vinovate ale democrațiilor în legătură cu Tratatul de la Versailles.

Ca șef al guvernului, Hitler a operat mai degrabă din instinct decât în urma unui demers analitic. Considerându-se un artist, el se opunea obiceiurilor sedentare, aflându-se permanent în mișcare. Îi displăcea Berlinul și își găsea liniștea într-un loc de refugiu din Bavaria, unde stătea luni în șir ca să se refacă, însă până și acolo se plictisea repede. Dat fiind că disprețuia lucrul organizat, iar miniștrii lui reușeau să ajungă foarte greu la el, politica pe care o ducea era una în salturi. Toate problemele aflate în consonanță cu perioadele lui de activitate frenetică erau rezolvate fără tăgadă; tot ceea ce reclama un efort susținut în timp era amânat la nesfârșit.

Esența demagogiei constă în capacitatea de a distila și a topi într-un singur flux emoțiile și frustrările. Proslăvirea acestei capacități și obținerea unei relații hipnotice și cvasisenzuale cu anturajul și în general cu opinia publică au devenit specialitățile lui Hitler. Dincolo de hotarele țării, el a repurtat succese mai mari când lumea a crezut că urmărea o serie de obiective normale, limitate. Toate marile lui triumfuri în planul politicii externe au avut loc în primii cinci ani ai stăpânirii sale, între 1933 și 1938, și au pornit de la presupunerea victimelor lui, potrivit căreia scopul său era împăcarea sistemului de la Versailles cu principiile pe care le promova.

Imediat după ce Hitler a abandonat poza de justițiar, credibilitatea lui a dispărut. Recursul la cuceriri de dragul cuceririlor l-a făcut până la urmă să piardă contactul cu realitatea. Mai existau din când în când momente de intuiție salutară, ca de pildă în dirijarea campaniei împotriva Franței din 1940 și în refuzul de a permite retragerea din fața Moscovei din 1941, care mai mult ca sigur că ar fi provocat prăbușirea armatei germane. Cu toate acestea, experiența de la care a pornit totul pentru Hitler pare să fi fost înfrângerea Germaniei în primul război mondial. El a povestit până la saturație cum a aflat pentru prima dată vestea în timp ce era țintuit într-un pat dintr-un spital militar, pe jumătate orbit din cauza iperitei. Punând prăbușirea Germaniei pe seama trădării, a unei conspirații a evreilor și a lipsei de voință, Hitler avea să insiste până la sfârșitul vieții că Germania putea fi învinsă doar de ea însăși, nu de străini. Acest mod de a gândi a transformat înfrângerea din 1918 într-un caz de trădare, în vreme ce eșecul liderilor germani de a lupta până la capăt a devenit una dintre marotele retoricii obsesive și a discursurilor paralizante pe care le-a ținut Hitler.

Hitler a părut întotdeauna ciudat de neîmplinit de propriile victorii; până la urmă, el a dat impresia că putea să-și conștientizeze imaginea învingându-și

prăbuşirea iminentă printr-o voinţă colosală. E posibil ca psihologii să descopere aici o explicaţie pentru felul cum a purtat războiul într-o manieră ce părea lipsită de orizont strategic sau politic, până când resursele Germaniei erau secătuite, iar el putea în cele din urmă – fără să cedeze – să se împlinească sfidând lumea dintr-un adăpost aflat în capitala încercuită a unei ţări aproape integral ocupate.

Abilitatea demagogică şi egocentrismul maniacal erau două feţe ale aceleiaşi monede. Hitler era incapabil să poarte o discuţie normală şi fie că se lansa în monologuri interminabile, fie că se cufunda într-o tăcere plictisită când un alt interlocutor izbutea să ia cuvântul – ba chiar se întâmpla ca uneori să aţipească.[1] El avea obiceiul să explice ascensiunea (ce-i drept, aproape miraculoasă) din periferia Vienei la conducerea necontestată a Germaniei prin însuşiri pe care nu le mai poseda nici unul dintre contemporani. În acest fel, toate convorbirile la masa tratativelor ajunseseră la un moment dat să includă litania ucigătoare a sosirii lui la putere, aşa cum stau mărturie transcrierile discipolilor.[2]

Egocentrismul lui Hitler a avut şi consecinţe mult mai grave, chiar fatale. El reuşise nu doar să se convingă pe el, ci – ceea ce era mai semnificativ – să-şi convingă şi anturajul că, dat fiind că facultăţile lui erau atât de deosebite, toate scopurile propuse trebuiau îndeplinite în timpul vieţii sale. Cum însă, pornind de la datele referitoare la propria familie, Hitler apreciase că va avea o durată de viaţă relativ scurtă, el n-a reuşit niciodată să lase timp izbânzilor sale să se împlinească şi a vrut mereu mai mult, conform unui orar fixat în funcţie de modul în care îşi evaluase forţa fizică. Istoria nu mai oferă un alt exemplu al unui război important care să fi fost declanşat din cauza unei fişe clinice.

În ultimă analiză, se poate spune că surprinzătoarele succese de început ale lui Hitler au dus la o recoltă din ce în ce mai mare de şanse fructificabile, create chiar de politica acelor predecesori pe care personal îi disprețuia, cum ar fi de pildă Stresemann. Ca şi Pacea westfalică, Tratatul de la Versailles a făcut ca un stat puternic să fie lăsat să se confrunte cu câteva state mult mai mici şi neprotejate, situate la frontiera estică a primului. Totuşi, diferenţa a fost că, dacă în cazul Păcii westfalice acest lucru fusese intenţionat, la Versailles situaţia era cu totul alta. Versailles şi Locarno neteziseră de fapt drumul Germaniei spre Europa de Est, unde, în timp, o conducere germană răbdătoare va obţine o poziţie dominatoare prin mijloace paşnice sau eventual va ajunge să-i fie oferită această poziţie chiar de către ţările occidentale. Însă megalomania incontrolabilă a lui Hitler a transformat ceea ce ar fi putut fi o evoluţie paşnică într-un război mondial.

La început, adevărata fire a lui Hitler a fost camuflată de aparenta lui banalitate. Nici instituţiile germane şi nici cele din vestul Europei nu au crezut că avea efectiv de gând să răstoarne ordinea existentă, deşi el avea grijă să-şi anunţe destul de des intenţiile. Agasaţi de hărţuielile unui Partid Nazist din ce în ce mai puternic, demoralizaţi de criză şi de haosul politic, conducătorii conservatori ai Germaniei l-au numit pe Hitler cancelar şi au încercat să-şi procure o poliţă de asigurare înconjurându-l de o serie de conservatori respectabili (în primul cabinet al lui Hitler, cel din 30 ianuarie 1930, au existat doar trei membri ai Partidului Nazist). Cu toate acestea, Hitler nu bătuse atâta drum ca să se lase cenzurat de manevre parlamentare. Prin câteva decizii brutale (inclusiv, pe 30 iunie 1934,

o purificare realizată prin asasinarea câtorva rivali și oponenți), el s-a proclamat dictator al Germaniei la optsprezece luni după ajungerea la putere.

Reacția inițială a democrațiilor occidentale în fața ascensiunii lui Hitler a fost o angajare mai rapidă pe drumul dezarmării. Guvernul german era condus acum de un cancelar care își trâmbițase intenția de a răsturna acordul de la Versailles, de a se reînarma și apoi de a se angaja într-o politică de expansiune. Chiar și așa, democrațiile nu au considerat că era nevoie să ia măsuri speciale de precauție. Paradoxal, faptul că Hitler a preluat puterea a întărit hotărârea Marii Britanii de a continua politica de dezarmare. Unii diplomați englezi au mers până la a crede că Hitler însemna o șansă mai bună în favoarea păcii decât guvernele mai puțin stabile care îl precedaseră. „Semnătura [lui Hitler] va obliga întreaga Germanie așa cum nu a mai făcut-o semnătura nici unui alt german"[3], a scris senin ambasadorul britanic Phipps Foreign Office-ului. O eventuală garanție a Marii Britanii pentru Franța era inutilă din punctul de vedere al lui Ramsay MacDonald, întrucât, dacă Germania încălca acordul de dezarmare, „puterea opoziției internaționale în fața ei nu putea fi exagerată"[4].

Bineînțeles că Franța nu a fost deloc liniștită de asemenea declarații. Principala ei problemă rămânea securitatea personală în cazul în care Germania se reînarma, iar Marea Britanie refuza să-i acorde garanții. Dacă opinia publică mondială era într-adevăr atât de hotărâtă în fața celor care încălcau acordurile, de ce era atât de reticentă Marea Britanie să ofere garanții? Fiindcă „ele nu ar fi susținute de opinia publică engleză", a replicat Sir John Simon, ministrul de externe al momentului, explicând astfel adevărata cauză a coșmarului francez, aceea că Franța nu se putea aștepta din partea Marii Britanii să apere o țară pentru care nici măcar nu oferise garanții.[5] Dar de ce să nu sprijine opinia publică din Anglia acest tip de garanții? Pentru că ea nu considera că varianta unui asemenea atac era plauzibilă, a răspuns Stanley Baldwin, șeful Partidului Conservator și liderul neoficial al guvernului englez:

> Dacă s-ar putea dovedi că Germania se reînarmează, s-ar ivi imediat o situație nouă, căreia Europa ar trebui să-i facă față... Dacă ar apărea efectiv o asemenea situație, guvernul Maiestății sale s-ar cuveni să o trateze cu toată atenția; atâta doar că această situație încă nu s-a ivit.[6]

Argumentul prezentat era de fapt o învârtire în jurul cozii și o declarație contradictorie: o eventuală garanție era nu doar riscantă, ci și inutilă; după obținerea parității, Germania avea să fie satisfăcută. Cu toate acestea, o garanție pentru ceva care probabil că nu avea să fie atacat de Germania ar fi fost prea periculoasă, deși oprobriul opiniei publice mondiale ar fi fost de natură să-i taie elanul din plecare celui care se pregătea să încalce acordul. În cele din urmă, Hitler însuși a pus capăt tuturor eschivărilor și atitudinilor ipocrite. Pe 14 octombrie 1933, Germania a părăsit definitiv Conferința pentru dezarmare – iar asta nu fiindcă Hitler ar fi fost mustruluit, ci fiindcă se temea ca nu cumva pretențiile de paritate ale Germaniei să fie îndeplinite, stânjenindu-i astfel planurile care vizau o reînarmare fără restricții. O săptămână mai târziu, Hitler s-a retras și din Liga Națiunilor. La începutul lui 1934, el a anunțat oficial reînarmarea Germaniei.

Separându-se în acest mod de întreaga comunitate internaţională, Germania nu a avut de suportat nici un fel de pagube vizibile.

Era limpede că Hitler lansase o provocare, dar cu toate acestea democraţiile încă nu-şi dădeau seama ce însemna ea de fapt. Oare nu se putea spune că, reînarmându-se, Hitler nu făcea altceva decât ceea ce, în principiu, majoritatea membrilor Ligii acceptaseră deja? La ce bun să existe o reacţie înainte ca Hitler să fi comis efectiv un act de agresiune? În fond, nu era tocmai asta esenţa conceptului de securitate colectivă? În acest mod, conducătorii democraţiilor occidentale evitau efortul de a fi obligaţi să facă o alegere echivocă. Era mult mai uşor să aştepte o manifestare clară a intenţiilor rele ale lui Hitler, fiindcă, dacă ea nu exista, nu se putea conta pe sprijinul opiniei publice vizavi de adoptarea unor măsuri ferme – cel puţin aşa gândeau conducătorii respectivelor democraţii. Bineînţeles că Hitler avea tot interesul să-şi camufleze adevăratele intenţii până în momentul când va fi fost prea târziu pentru organizarea unei opoziţii eficiente din partea democraţiilor occidentale. În orice caz, oamenii de stat din ţările democratice ai perioadei interbelice se temeau mai mult de război decât de compromiterea echilibrului de forţe. Securitatea, a declarat Ramsay MacDonald, trebuia căutată „prin mijloace morale, nu militare."

Hitler a exploatat cu dibăcie acest tip de atitudini prin lansarea periodică a unor ofensive de pace menite să întreţină iluziile victimelor potenţiale. Când s-a retras de la masa tratativelor pentru dezarmare, el s-a oferit să limiteze efectivul armatei germane la trei sute de mii de oameni şi pe cel al aviaţiei la jumătate din aviaţia franceză. Oferta a îndepărtat atenţia de la faptul că Germania depăşise deja limita de o sută de mii stabilită de comun acord la Versailles, acceptând un nou plafon la care nu se putea ajunge pe durata următorilor câţiva ani, dar care, la momentul oportun, avea să fie de asemenea neglijat.

Franţa a refuzat oferta, declarând că avea de gând să-şi protejeze securitatea pe cont propriu. Aroganţa răspunsului francez nu a putut face abstracţie de iminenţa coşmarului acestei ţări: paritatea militară cu Germania (sau chiar ceva mai rău). Marea Britanie a tras concluzia că dezarmarea devenise mai importantă ca oricând, iar cabinetul a formulat următorul anunţ: „Politica noastră este în continuare una în care încercăm, prin cooperare internaţională, să limităm şi să reducem armamentul existent pe glob, aşa cum decurge din obligaţiile noastre conform statutului Ligii şi ţinând cont că este singurul mijloc de împiedicare a unei curse a înarmărilor."[7] Mai mult decât atât, cabinetul a luat extraordinara decizie de a porni de pe o poziţie de negociere care, conform propriilor estimări, începuse să se şubrezească. Pe 29 noiembrie 1933 – la şase săptămâni după ce Hitler a ordonat delegaţiei germane să părăsească lucrările Conferinţei pentru dezarmare – Baldwin a declarat în faţa cabinetului:

> Dacă nu am avea speranţe legate de realizarea obiectivului de limitare a înarmării, ar trebui totuşi să avem dreptul de a ne simţi neliniştiţi în faţa acestei situaţii nu doar din punctul de vedere al aviaţiei, ci şi al infanteriei şi marinei. Anglia a făcut toate eforturile pentru a elabora un plan de dezarmare care să includă şi Germania.[8]

Din moment ce Germania se reînarma, iar starea apărării engleze era, conform aprecierii lui Baldwin, neliniștitoare, poate că nu ar fi părut deloc deplasat un efort defensiv mai susținut din partea Marii Britanii. Cu toate acestea, abordarea lui Baldwin a fost radical opusă. El a prelungit înghețarea producerii de aeronave de război, pe care o inițiase în 1932. Gestul se voia „încă un gest din partea guvernului Maiestății sale, legat de dorința de a pune în practică hotărârile Conferinței pentru dezarmare."[9] Baldwin nu a explicat ce motiv ar fi avut Hitler să negocieze dezarmarea atâta timp cât Marea Britanie se angajase pe drumul dezarmării unilaterale. (O explicație mai binevoitoare pentru acțiunile lui Baldwin ar fi aceea că Marea Britanie punea la punct câteva modele noi de aeronave militare și, dat fiind că până la definitivarea proiectelor nu avea ce să producă, Baldwin transforma de fapt o necesitate într-o virtute.)

Cât despre Franța, ea s-a refugiat în iluzoriu. Ambasadorul britanic la Paris a făcut următoarea declarație: „De fapt, Franța a revenit la o politică de extremă prudență și se opune oricăror măsuri în forță care ar putea să semene, cât de puțin, cu o aventură militară."[10] Un raport parvenit lui Edouard Daladier, pe atunci ministru de război, arăta că până și Franța începuse să încline spre convențiile Ligii. Ataşatul militar francez la Berlin a proclamat dezarmarea drept cea mai eficientă metodă de cenzurare a lui Hitler, după ce se convinsese că în ecuația războiului intraseră și fanatici mai periculoși decât acesta:

> Se pare că nu mai avem altă soluție decât să ajungem la o înțelegere care să limiteze... cel puțin pentru o perioadă de timp dezvoltarea militară a Germaniei... Dacă Hitler este sincer atunci când își face cunoscută dorința de menținere a păcii, vom fi în situația de a ne felicita, fiindcă am ajuns la o înțelegere; dacă va avea alte planuri sau dacă va trebui să cedeze în fața unor fanatici, cel puțin vom fi reușit să amânăm izbucnirea războiului, ceea ce va fi un câștig în sine.[11]

Marea Britanie și Franța au ales să lase reînarmarea germană să-și urmeze cursul, fiindcă nu știau ce altceva ar fi putut să facă. Anglia încă nu era pregătită să renunțe la securitatea colectivă și la Ligă, iar Franța ajunsese să fie atât de descurajată, încât nu-și putea face curaj ca să acționeze potrivit propriilor premoniții. Ea nu îndrăznea să acționeze singură, pe câtă vreme Marea Britanie refuza să acționeze concertat.

Privind în urmă, e simplu să ridiculizezi naivitatea cu care contemporanii lui Hitler i-au apreciat acestuia intențiile. Însă ambițiile sale, ca să nu mai vorbim de impulsurile criminale, nu au fost atât de ușor sesizabile de la bun început. În primii doi ani petrecuți în funcție, principala peocupare a lui Hitler a fost să-și consolideze stăpânirea. Însă în ochii multor conducători englezi și francezi, agresivitatea stilului său de politică externă era compensată cu vârf și îndesat de anticomunismul lui hotărât și de modul cum revigorase economia germană.

Oamenii de stat au întotdeauna de înfruntat dilema potrivit căreia, atunci când orizontul acțiunii lor este amplu, nu dispun decât de un minimum de cunoștințe, iar la ora la care ajung să aibă cunoștințe suficiente, de cele mai multe ori orizontul acțiunii decisive se îngustează până la dispariție. În anii '30, liderii britanici erau prea nesiguri de obiectivele lui Hitler, în timp ce liderii francezi erau prea

nesiguri de şansele pe care le-ar fi avut dacă ar fi acţionat pe baza unor aprecieri neverificabile. Preţul aflării adevăratelor intenţii ale lui Hitler aveau să fie zecile de milioane de morminte împânzind Europa de la un capăt la altul. Pe de altă parte, dacă democraţiile ar fi forţat un conflict armat cu Hitler în prima perioadă a mandatului său, istoricii nu ar fi căzut de acord nici până în ziua de azi dacă Hitler a fost un naţionalist greşit înţeles sau un dement care şi-a pus în minte să stăpânească lumea.

Obsesia Occidentului faţă de motivele lui Hitler a fost, firește, orientată greşit de la bun început. Principiile echilibrului de forţe ar fi trebuit să arate că o Germanie mare şi puternică, vecină la est cu statele slabe şi mici, constituia o ameninţare cât se poate de reală. Conceptul de *Realpolitik* ne învăţa că, indiferent de intenţiile lui Hitler, relaţiile Germaniei cu vecinii ei aveau să fie determinate de forţa acestora prin comparaţie cu a ei. Occidentul ar fi trebuit să petreacă mai puţin timp evaluând motivele lui Hitler şi să insiste asupra modalităţilor de contracarare a puterii crescânde a Germaniei.

Nimeni nu a dat glas rezultatului ezitării pe care au avut-o aliaţii occidentali de a provoca o confruntare cu Hitler mai bine decât Joseph Goebbels, diabolicul său responsabil cu propaganda. În aprilie 1940, în ajunul invaziei naziste în Norvegia, el a declarat la un instructaj secret:

> Până acum am reuşit să-l nedumerim pe inamic în legătură cu adevăratele scopuri ale Germaniei, la fel cum, înainte de 1923, duşmanii noştri din interior nu şi-au dat seama unde vrem să ajungem şi nici că jurământul nostru de respectare a legii a fost un şiretlic... Ar fi putut să ne suprime. Ar fi putut să aresteze pe câţiva dintre noi în 1925 şi cu asta basta, s-ar fi terminat totul. Dar nu, iată că ne-au lăsat să trecem prin zona periculoasă. Exact la fel s-a întâmplat şi în politica externă... În 1933, un premier francez ar fi trebuit să spună (eu, unul, dacă aş fi fost premierul Franţei, aş fi spus-o): „Noul cancelar al Reichului este omul care a scris *Mein Kampf* şi care spune asta şi asta. Acest om nu poate fi tolerat în apropierea noastră. Ori dispare el, ori ne punem în mişcare trupele!" Dar n-au făcut-o. Ne-au lăsat în pace, ne-au permis să străbatem zona periculoasă, iar noi am reuşit să navigăm printre toate stâncile care ne-au ameninţat. *Iar după ce am terminat ce aveam de făcut şi ne-am înarmat cum se cuvine, mai bine ca ei, ei au fost cei care au declanşat războiul!* (Cursive în original)[12]

Liderii democraţiilor au refuzat să admită faptul că, o dată ce Germania atingea un anumit nivel al înarmării, adevăratele intenţii ale lui Hitler aveau să devină irelevante. Creşterea rapidă a forţei militare germane era de natură să distrugă echilibrul dacă nu era fie oprită, fie contrabalansată.

Acesta a fost de fapt mesajul singular al lui Churchill. Numai că în anii '30 încă dura foarte mult să recunoşti profeţiile autentice. Aşa că liderii britanici, într-un consens rar întâlnit, care a îmbrăţişat întregul spectru politic, au respins avertismentele lui Churchill. Pornind de la premisa că dezarmarea şi nu pregătirile de război reprezenta cheia pentru menţinerea păcii, ei l-au tratat pe Hitler ca pe o problemă psihologică, nu ca pe un pericol strategic.

Când, în 1934, Churchill a îndemnat ferm ca Marea Britanie să răspundă înarmării germane prin acumulări în domeniul flotei regale, guvernul şi opoziţia au făcut corp comun în a-l privi disprețuitor. Herbert Samuel a declarat în numele Partidului Liberal: „S-ar părea că nu ne mai preocupă să dăm sfaturi sănătoase, ci

să jucăm un fel de bridge nesocotit... Toate aceste formule sunt primejdioase."[13] Sir Stafford Cripps a exprimat punctul de vedere al Partidului Laburist cu un sarcasm dublat de trufie:

> Parcă-l vedem ca pe un bătrân baron medieval care râde de ideea dezarmării în baroniile de la el din țară și arată că singura cale prin care el și urmașii lui feudali își pot menține siguranța și-și pot păstra vacile e să aibă arme cât mai multe și mai puternice.[14]

Prim-ministrul conservator Baldwin a făcut ca decizia de respingere a avertismentului lui Churchill să fie unanimă când a informat Camera Comunelor că „nu renunțase la speranța limitării sau a restrângerii anumitor tipuri de arme." Potrivit spuselor lui Baldwin, era „extraordinar de greu" să obții informații precise despre forța aeriană a Germaniei, deși el nu a explicat în ce anume consta dificultatea.[15] Oricum, primul-ministru și-a exprimat încrederea că „nu se pune problema ca Germania să se apropie rapid de o egalitate cu noi."[16] Baldwin nu a simțit „nici un motiv de alarmare inutilă în acest moment și cu atât mai puțin vreun motiv de panică." Considerând că cifrele avansate de Churchill erau „exagerate", el a subliniat că „nu există nici o amenințare imediată cu care să fim confruntați, noi sau altcineva, în Europa în clipa asta – nu se pune problema unei urgențe efective."[17]

Franța a căutat refugiu după paravanul unor alianțe făcute cu inima îndoită prin transformarea garanțiilor unilaterale ale Cehoslovaciei, Poloniei și României din anii '20 în tratate de apărare reciprocă. Asta însemna că țările respective erau obligate acum să intervină în ajutorul Franței chiar dacă Germania se decidea să regleze conturile cu Franța înainte de a-și îndrepta atenția spre est.

Gestul Franței a fost lipsit de conținut și chiar jalnic. Alianțele erau rezonabile în calitate de garanții ale Franței față de statele noi și slabe din Europa de Est. Însă ele nu erau adecvate în postura de tratate de apărare reciprocă menite să pună Germania în fața riscului unui război pe două fronturi. Statele respective erau prea slabe pentru a putea opri Germania în est; cât despre operațiunile ofensive împotriva Germaniei și pentru eliberarea Franței de o povară, ele erau de neconceput. Parcă pentru a sublinia irelevanța acestor pacte, Polonia și-a contrabalansat angajamentele în favoarea Franței printr-un tratat de neagresiune cu Germania, astfel încât, în cazul unui atac împotriva Franței, obligațiile contractuale ale polonezilor s-ar fi bătut cap în cap – sau, mai precis, ar fi oferit Poloniei prilejul de a alege acel aliniament care îi promitea avantajele cele mai mari în acea perioadă de criză.

Un nou acord franco-sovietic semnat în 1935 a demonstrat amploarea demoralizării psihologice și politice a Franței. Înainte de primul război mondial, Franța se străduise din răsputeri să încheie o alianță de tip politic cu Rusia și nu a cedat până când înțelegerea politică respectivă nu s-a transformat într-un pact militar. În 1935, poziția Franței era mult mai slabă din punct de vedere strategic, iar nevoia de a-și asigura sprijinul militar al sovieticilor aproape disperată. Cu toate acestea, Franța a încheiat bombănind o alianță politică cu Uniunea Sovietică, respingând totodată categoric convorbirile pe linie armată. Nici chiar în 1937 Franța nu le-a permis observatorilor sovietici să asiste la manevrele ei anuale.

Existau trei motive pentru comportamentul mai mult decât rezervat al liderilor francezi şi toate au sporit cu siguranţă neîncrederea congenitală a lui Stalin în democraţiile occidentale. Primul motiv se lega de teama că o asociere prea strânsă cu Uniunea Sovietică va slăbi indispensabilele legături ale Franţei cu Marea Britanie. În al doilea rând, aliaţii est-europeni ai Franţei, situaţi între Uniunea Sovietică şi Germania, nu erau pregătiţi să permită trupelor sovietice să pătrundă pe teritoriul lor, făcând astfel dificilă găsirea unui subiect rezonabil pentru eventuale convorbiri pe linie militară între Franţa şi Uniunea Sovietică. În fine, încă din 1938, liderii francezi s-au simţit atât de intimidaţi de Germania, încât s-au temut că discuţiile pe profil militar purtate cu Uniunea Sovietică ar fi putut, conform cuvintelor lui Chautemps, prim-ministrul de atunci, „să producă o declaraţie de război din partea Germaniei."[18]

Astfel, Franţa a ajuns să aibă până la urmă o alianţă militară cu nişte ţări prea slabe ca s-o poată ajuta, o alianţă de tip politic cu Uniunea Sovietică, însă fără a îndrăzni să coopereze cu ea şi în plan militar, şi o dependenţă strategică de Marea Britanie, care refuzase net orice angajament militar. Situaţia semăna cu drumul cel mai scurt spre o cădere nervoasă şi nicidecum cu o strategie măreaţă.

Singurele mutări serioase pe care le-a efectuat Franţa ca reacţie la consolidarea forţei germane au fost cele legate de Italia. Mussolini nu era defel un adept al securităţii colective, dar avea o percepţie exactă a limitelor ţării sale, mai ales în perspectiva raporturilor cu Germania. El se temea că anexarea de către germani a Austriei va duce la cererea de retrocedare a Tirolului de Sud, care, din punct de vedere etnic, era al germanilor. În ianuarie 1935, ministrul de externe de atunci, Pierre Laval, a încheiat un acord care semăna destul de bine cu o alianţă militară. Convenind să se consulte în eventualitatea oricărei ameninţări la adresa independenţei Austriei, Italia şi Franţa au iniţiat convorbiri la nivel militar în cursul cărora au ajuns chiar să discute despre staţionarea unor trupe italiene de-a lungul Rinului şi a unor trupe franceze de-a lungul graniţei austriece.

Trei luni mai târziu, după ce Hitler reintrodusese stagiul militar obligatoriu, se părea că se puneau bazele unei alianţe aproximative între Marea Britanie, Franţa şi Italia. Şefii de guvern ai celor trei ţări s-au întâlnit în staţiunea italiană Stresa, unde au căzut de acord să se opună oricărei încercări a Germaniei de modificare a Tratatului de la Versailles prin folosirea forţei. Şi aici istoria îşi permisese o mică ironie, dat fiind că acea conferinţă pentru apărarea acordului de la Versailles era găzduită tocmai de Mussolini, care criticase de o bună bucată de vreme Tratatul pe motiv că oferise Italiei un tratament nedrept.

Conferinţa de la Stresa a fost ultimul moment când învingătorii din primul război mondial s-au gândit la eventualitatea unor acţiuni comune. La două luni după conferinţă, Marea Britanie a semnat un acord naval cu Germania, fapt care a arătat că, atunci când era vorba de propria ei securitate, Anglia prefera să se bazeze pe acorduri bilaterale cu inamicul decât pe partenerii săi de la Stresa. Germania a acceptat să-şi limiteze flota la treizeci şi cinci la sută din flota engleză pe durata următorilor zece ani, acordându-i-se în schimb dreptul de a avea un număr egal de submarine.

Condițiile Tratatului naval au fost mai puțin semnificative decât ceea ce au dezvăluit în legătură cu starea de spirit a celor câteva democrații implicate. Cabinetul britanic a înțeles, firește, că de fapt acordul naval accepta abrogarea de către germani a prevederilor în plan naval ale Tratatului de la Versailles și prin urmare, deși la un prag minim, intra în contradicție cu spiritul Conferinței de la Stresa. Efectul lui practic a fost stabilirea unor noi plafoane pe bază bilaterală; mai mult decât atât, era vorba de plafonul maxim al capacității de construcție a Germaniei, o metodă de control al armamentului care avea să devină din ce în ce mai frecventă în perioada Războiului rece. Acordul naval dezvăluia totodată că Marea Britanie prefera să se împace cu adversarul decât să se bazeze pe partenerii din frontul de la Stresa – era de fapt cadrul psihologic pentru ceea ce avea să fie cunoscut ulterior drept politica pacificatoare.

Nu după multă vreme, frontul de la Stresa s-a năruit cu totul. Simpatizant al conceptului de *Realpolitik*, Mussolini a tras concluzia că avea mână liberă pentru acel tip de expansiune colonială care fusese un obicei des întâlnit înainte de primul război mondial. Prin urmare, el a început să-și construiască un imperiu african în 1935, cucerind Abisinia, ultima națiune independentă a Africii, și totodată răzbunând o umilință pe care o avuseseră de îndurat italienii din partea forțelor abisiniene chiar la începutul secolului.

Însă, dacă agresiunea lui Mussolini ar fi fost acceptată înainte de primul război mondial, acum ea avea loc într-o lume înrobită de conceptul de securitate colectivă și de Liga Națiunilor. Opinia publică, mai cu seamă cea din Anglia, dojenise deja Liga, fiindcă „nu reușise" să împiedice cucerirea Manciuriei de către japonezi. Între timp, fusese pus la punct un mecanism pentru aplicarea sancțiunilor economice. La ora când Italia a invadat Abisinia în 1935, Liga dispunea de o măsură oficială contra acestui tip de agresiune. Mai mult, Abisinia era membră în Liga Națiunilor, deși doar ca rezultat al unei modificări conjuncturale destul de curioase. În 1925, Italia susținuse intrarea Abisiniei în Ligă pentru a împiedica eventualele planuri britanice în acea direcție. Marea Britanie acceptase cam cu jumătate de gură, după ce susținuse că Abisinia era prea barbară pentru a fi membru cu drepturi depline al comunității internaționale ce se regăsea în cadrul Ligii.

Acum ambele țări erau în situația de a cădea în groapa pe care ele însele o săpaseră: Italia angajându-se într-o manevră care, oricum ai fi privit lucrurile, fusese o agresiune neprovocată împotriva unui membru al Ligii, Marea Britanie, fiindcă era pusă în fața unei provocări la adresa securității colective și nu doar în fața unei noi probleme coloniale din spațiul african. Pentru ca situația să fie și mai încurcată, Marea Britanie și Franța conveniseră deja că Abisinia se afla în sfera de interes a Italiei. Laval avea să spună mai târziu că avusese în minte pentru Italia un rol asemănător celui jucat de Franța în Maroc – adică un rol de control indirect. Dar nu era de așteptat ca Mussolini să înțeleagă că, după ce Franța și Marea Britanie căzuseră de acord asupra unor lucruri atât de importante și făcuseră atâtea concesii, erau dispuse să sacrifice o cvasialianță împotriva Germaniei din cauza distincției dintre anexarea și controlul direct asupra Abisiniei.

Franţa şi Marea Britanie nu au conştientizat suficient faptul că erau puse în faţa a două opţiuni care se excludeau reciproc. Dacă ar fi ajuns la concluzia că Italia era esenţială pentru protejarea Austriei şi, indirect, poate chiar pentru contribuţia avută la menţinerea demilitarizării Renaniei, aşa cum se garantase la Locarno, ambele ar fi trebuit să propună un compromis prin care Italia să nu-şi şifoneze blazonul în Africa, iar frontul de la Stresa să rămână intact. Pe de altă parte, dacă Liga era într-adevăr cel mai bun instrument de ţinere la respect a Germaniei şi de unire a opiniei publice occidentale împotriva agresiunii, era necesară aplicarea de sancţiuni până când avea să se demonstreze că agresiunile nu aveau sorţi de izbândă. Nu exista cale de mijloc.

Cu toate acestea, tocmai calea de mijloc era ceea ce căutau democraţiile după ce-şi pierduseră încrederea în forţele proprii pentru a-şi defini opţiunile. Sub conducerea Angliei, a fost activat mecanismul de sancţiuni economice pus la punct în cadrul Ligii. În acelaşi timp, Laval l-a asigurat între patru ochi pe Mussolini că accesul Italiei la petrol nu avea să fie blocat. Marea Britanie a urmat în linii mari aceeaşi politică, interesându-se la Roma dacă sancţiunile legate de petrol aveau să ducă la război. Când Mussolini a răspuns afirmativ (ceea ce era un lucru pe cât de previzibil, pe atât de inexact), cabinetul britanic a găsit alibiul de care avea nevoie ca să combine sprijinul acordat Ligii cu un apel împotriva începerii unui război de care toată lumea se temea. Această linie politică a ajuns să fie exprimată prin formula „orice sancţiuni, mai puţin războiul".

Mai târziu, prim-ministrul britanic Stanley Baldwin avea să spună pe un ton destul de trist că toate sancţiunile ce s-ar fi putut dovedi eficiente ar fi fost totodată menite să ducă la izbucnirea războiului. Astfel se demonstra inutilitatea ideii că sancţiunile economice erau alternativa la folosirea forţei în cazurile de opoziţie împotriva unei agresiuni – un argument care avea să fie repetat cu vreo cincizeci de ani mai târziu în Statele Unite vizavi de modalitatea optimă de abordare a anexării Kuweitului de către Irak, chiar dacă în acest caz rezultatul avea să fie mai favorabil.

Ministrul de externe Samuel Hoare a înţeles că Marea Britanie se abătuse de la strategia pe care şi-o propusese. Ca să reziste iminentei ameninţări germane, conducătorii britanici ar fi trebuit să aleagă confruntarea cu Hitler şi împăcarea cu Mussolini. Ei au procedat exact pe dos: au îmbunat Germania şi au stricat relaţiile cu Italia. Sesizând absurditatea acestei stări de lucruri, Hoare şi Laval au ajuns la un compromis în decembrie 1935: Italia avea să primească rodnicele câmpii ale Abisiniei, Haile Selassie avea să conducă în continuare treburile ţării din acel bastion din munţi care erau de fapt centrul istoric al regatului său, iar Marea Britanie avea să contribuie la acest compromis oferind Abisiniei înconjurate de uscat acces la mare prin Somalia engleză. Toată lumea se aştepta ca Mussolini să accepte planul, iar Hoare urma să-l supună spre aprobare Ligii.

Planul Hoare-Laval s-a dus pe apa sâmbetei fiindcă a ajuns la urechile presei înainte de a fi supus atenţiei Ligii Naţiunilor – un eveniment extraordinar de rar în acea perioadă. Atitudinile scandalizate care au urmat l-au silit pe Hoare să demisioneze, el fiind victima căutării unui compromis practic în faţa unei opinii publice extrem de stârnite. Anthony Eden, succesorul lui, s-a repliat grabnic în

gogoașa securității colective și a sancțiunilor economice, fără a fi în stare, totuși, să recurgă la forță.

Conform unui tipar ce avea să se repete pe durata mai multor crize succesive, democrațiile și-au motivat aversiunea față de folosirea forței prin supraestimarea cu bună știință a capacității militare a adversarului. Londra s-a autoconvins că nu putea să impună în fața flotei italiene fără ajutorul Franței. Aceasta la rândul ei și-a deplasat fără tragere de inimă flota spre Mediterana, deteriorându-și mai mult relațiile cu Italia ca garant al Pactului de la Locarno și partener al frontului de la Stresa. Chiar și în condițiile acestei acumulări copleșitoare de forțe, sancțiunile legate de petrol nu au fost invocate deloc, în timp ce sancțiunile obișnuite nu au funcționat suficient de rapid pentru a împiedica înfrângerea Abisiniei – asta în cazul în care ar fi fost posibil să funcționeze vreodată.

Cucerirea de către Italia a Abisiniei s-a încheiat în mai 1936, când Mussolini l-a proclamat pe regele Italiei, Victor Emmanuel, drept împărat al nou-denumitei Etiopii. La nici două luni după aceea, pe 30 iunie, Consiliul Ligii Națiunilor s-a întrunit pentru a analiza acest *fait accompli*. Haile Selassie a cântat prohodul securității colective într-un apel personal plin de deznădejde:

> Nu este vorba doar de chestiunea reglementării agresiunii italiene. E vorba de securitatea colectivă, de însăși existența Ligii, de încrederea pe care o au statele în tratatele internaționale și de valoarea promisiunilor făcute statelor mici vizavi de respectul pentru integritatea și independența lor și de garantarea acestora. Avem de ales între principiul egalității între state și impunerea de către cei mari a condițiilor de vasalitate asupra celor mici.[19]

Pe 15 iulie, Liga a ridicat toate sancțiunile împotriva Italiei. Doi ani mai târziu, după momentul München, Marea Britanie și Franța și-au subordonat obiecțiile morale fricii de Germania, recunoscând cucerirea Abisiniei. Securitatea colectivă îl condamnase pe Haile Selassie la pierderea *întregii* țări în loc de jumătatea pe care ar fi pierdut-o dacă s-ar fi acceptat *Realpolitik*-ul planului Hoare-Laval.

Din punctul de vedere al forței militare, Italia nu se compara nici pe departe cu Marea Britanie, Franța sau Germania. Însă vidul creat de răceala Uniunii Sovietice a transformat-o într-un instrument util pentru menținerea independenței Austriei și, într-o măsură limitată, a Renaniei demilitarizate. Câtă vreme Marea Britanie și Franța păruseră cele mai puternice națiuni din Europa, Mussolini sprijinise Tratatul de la Versailles, cu atât mai mult cu cât avea o neîncredere profundă în Germania, iar la început a disprețuit personalitatea lui Hitler. Resentimentele la adresa Etiopiei, combinate cu analiza relației dintre puteri la momentul acela, l-au convins pe Mussolini că rămânerea în cadrul frontului de la Stresa ar fi putut avea drept rezultat final obligarea Italiei de a face față din plin agresivității germane. Etiopia a marcat, prin urmare, începutul deplasării inexorabile a Italiei spre Germania, motivată în doze egale de spiritul de posesiune și de teamă.

Cu toate acestea, țara în care fiascoul etiopian a produs cea mai durabilă impresie a fost Germania. Ambasadorul englez la Berlin a declarat următoarele: „Victoria Italiei a deschis un nou capitol. Era inevitabil ca într-o țară unde puterea este adulată prestigiul Angliei să scadă."[20] În condițiile în care Italia ieșise din frontul de la Stresa, singurul obstacol rămas în calea Germaniei spre Austria

şi Europa Centrală era uşa deschisă pe care o reprezenta Renania demilitarizată. Iar Hitler n-a mai pierdut vremea trântind-o.

În dimineaţa zilei de duminică, 7 martie 1936, Hitler a ordonat armatei sale să intre în Renania demilitarizată, marcând astfel răsturnarea ultimului bastion al acordului de la Versailles. Potrivit Tratatului încheiat în Sala Oglinzilor, forţele militare germane nu aveau dreptul să pătrundă în Renania sau la cincizeci de kilometri est de ea. Germania confirmase această clauză la Locarno. Liga Naţiunilor aprobase Pactul de la Locarno, iar Marea Britanie, Franţa, Belgia şi Italia îl garantaseră.

Dacă Hitler rămânea pe poziţie în Renania, Europa de Est ajungea la mila lui. Nici unul dintre noile state ale Europei de Est nu avea vreo şansă de a se apăra împotriva Germaniei revizioniste, indiferent dacă ar fi fost vorba de un efort pe cont propriu sau în comun cu alte ţări. Singura lor speranţă era că Franţa ar fi putut opri agresiunea germană dacă ar fi ameninţat cu invadarea Renaniei.

Nici de data asta democraţiile occidentale n-au ştiut cum să interpreteze intenţiile lui Hitler. Din punct de vedere tehnic, el nu făcea decât să reocupe un teritoriu german. În acelaşi timp, oferea tot felul de asigurări, inclusiv o ofertă pentru un tratat de neagresiune cu Franţa. Încă o dată s-a susţinut că Germania va fi mulţumită de îndată ce i se va fi acordat dreptul de a-şi apăra propriile graniţe naţionale, lucru pe care celelalte ţări europene îl subînţelegeau fără excepţie. Oare aveau liderii englezi şi francezi dreptul moral de a risca vieţile popoarelor lor ca să menţină o stare de fapt atât de discriminatorie? Pe de altă parte, nu era obligaţia lor morală să-l înfrunte pe Hitler cât timp acesta nu se înarmase până-n dinţi şi în acest fel să salveze, probabil, nenumărate vieţi omeneşti?

Istoria a furnizat răspunsul; cu toate acestea, contemporanii lui Hitler au fost frământaţi de îndoieli. Asta întrucât, în 1936, el continua să beneficieze de pe urma acelei combinaţii unice de intuiţie nefirească şi voinţă demonică. Democraţiile credeau mai departe că aveau de-a face cu un lider naţional obişnuit – deşi oarecum dedat la excese – care încerca să restituie ţării sale o poziţie egală cu a altora în Europa. Marea Britanie şi Franţa se lăsaseră absorbite de încercările de a-i citi gândurile. Oare era sincer? Chiar voia menţinerea păcii? Bineînţeles că aceste întrebări erau pertinente, dar cine nesocoteşte relaţiile concrete dintre puteri şi se bazează pe presupuneri ale intenţiilor celuilalt nu face decât să-şi dureze castelul politicii externe pe nisipuri mişcătoare.

Cu acea neobişnuită capacitate de a exploata slăbiciunile adversarilor, Hitler a ales momentul cel mai potrivit pentru reocuparea Renaniei. Liga Naţiunilor, împotmolită în sancţiuni împotriva Italiei, nu ţinea deloc să înfrunte încă o mare putere. Războiul din Abisinia produsese o anumită dezbinare între aliaţii occidentali şi Italia, unul dintre garanţii Pactului de la Locarno. Marea Britanie, un alt garant, care tocmai ezitase să impună sancţiuni legate de petrol Italiei pe mare, unde se ştia dominantă, fireşte că avea să fie cu atât mai puţin dispusă să rişte un război pe uscat pentru o cauză care nu implica nici o încălcare a graniţelor naţionale.

Deşi nici o ţară nu avea o miză mai mare decât Franţa în menţinerea unei Renanii demilitarizate, chiar Franţa a fost cea care a adoptat atitudinea cea mai echivocă faţă de opoziţia împotriva actului de violare comis de Germania. Linia

Maginot trăda obsesia franceză a defensivei strategice, iar dotările și pregătirea militară a armatei franceze confirmau ipoteza că primul război mondial îi domolise elanurile ofensive tradiționale. Franța părea că își așteaptă resemnată soarta în spatele Liniei Maginot, fără a risca nimic dincolo de frontierele sale – nici în Europa de Est și nici (sau cu atât mai puțin) în Renania.

Cu toate acestea, reocupând Renania, Hitler a jucat la risc. Stagiul militar obligatoriu intrase în vigoare de mai puțin de un an. Armata germană nu era nici pe departe pregătită pentru război. Mai mult decât atât, mica avangardă care a intrat în zona demilitarizată a primit ordin să se retragă luptând la primul semn al unei intervenții franceze. Totuși, Hitler a suplinit absența unei strategii militare printr-o cutezanță psihologică dincolo de orice limită. El a bombardat democrațiile cu propuneri în care se arăta dispus, la modul aluziv, să discute despre limitarea trupelor staționate în Renania și despre readucerea Germaniei în Liga Națiunilor. Hitler a făcut apel la neîncrederea generală față de Uniunea Sovietică, susținând că mutarea lui era o ripostă la Pactul franco-sovietic din 1935. Totodată, el a oferit o zonă demilitarizată de cincizeci de kilometri de ambele părți ale frontierei germane și un tratat de neagresiune cu termen de valabilitate de douăzeci și cinci de ani. Demilitarizarea propusă avea dublul rol de a sugera că încheierea păcii permanente depinde de o mișcare din condei, și de a demola cu abilitate Linia Maginot, care se găsea chiar pe granița cu Germania.

Interlocutorii lui Hitler nu au avut nevoie să fie împinși de la spate ca să adopte o poziție pasivă. Câte-un alibi convenabil ici și colo s-a potrivit de minune cu preferința lor de a nu face nimic. De la Locarno încoace, unul dintre principiile de bază ale politicii franceze fusese să nu riște războiul împotriva Germaniei decât în alianță cu Marea Britanie, deși asistența engleză era inutilă din punct de vedere tehnic atâta timp cât Germania rămânea dezarmată. În urmărirea unilaterală a acestui scop, conducătorii francezi își reprimaseră numeroase nemulțumiri și sprijiniseră multe inițiative de dezarmare, deși în forul lor lăuntric știau că acestea erau greșit concepute.

Copleșitoarea dependență psihologică a Franței de Marea Britanie ar putea explica refuzul francezilor de a efectua pregătiri militare, chiar și atunci când ambasadorul francez la Berlin, André François-Poncet, a avertizat pe 21 noiembrie 1935 că deplasarea trupelor germane spre Renania era iminentă – iar asta cu mai bine de trei luni și jumătate înainte ca respectivul eveniment să aibă loc.[21] Totuși, Franța n-a îndrăznit nici să decreteze mobilizarea și nici să ia măsuri militare de precauție tocmai ca să nu fie acuzată că provocase lucrul de care se temea atât de mult. De asemenea, Franța nu a ridicat această problemă în cadrul negocierilor cu Germania fiindcă nu știa ce să facă dacă Germania îi nesocotea avertismentele sau dacă își declara intențiile.

Cu toate acestea, ceea ce este aproape inexplicabil în legătură cu atitudinea Franței în 1935 este motivul pentru care Statul-Major al armatei franceze nu a efectuat nici un fel de pregătiri nici chiar după avertismentul lui François-Poncet. Oare Statul-Major francez nu credea în propriii lui diplomați? Să fi fost cumva din cauză că Franța nu se îndura să iasă din bastionul unde se blocase nici măcar ca să apere zona-tampon vitală pe care o reprezenta Renania demilitarizată? Sau

trebuie să înţelegem că Franţa se simţea deja atât de condamnată, încât principalul ei scop devenise amânarea războiului în speranţa că avea să se întâmple ceva neprevăzut şi care să schimbe lucrurile în favoarea ei, deşi nu era capabilă să producă ea singură o astfel de modificare prin ceea ce făcea?

Simbolul fundamental al acestei stări de spirit a fost, firește, Linia Maginot, pe care Franţa o construise cu cheltuieli uriaşe pe durata a zece ani. În acest fel, ea se angajase pe drumul defensivei strategice chiar în anul când garantase independenţa Poloniei şi a Cehoslovaciei. Un alt semn care a dovedit o derută la fel de mare a fost decizia de neînţeles a francezilor de a opri construcţia Liniei Maginot la graniţa cu Belgia, fapt care contrazicea toate experienţele din primul război mondial. Căci, dacă un război franco-german era într-adevăr posibil, atunci de ce nu s-ar fi recurs la atacarea Germaniei prin Belgia? În cazul în care Franţa se temea că Belgia s-ar fi prăbuşit dacă ar fi indicat că principala linie defensivă excludea acea ţară, Belgia ar fi putut opta pentru extinderea Liniei Maginot de-a lungul frontierei belgiano-germane, iar în cazul în care şi această soluţie ar fi fost respinsă, Linia Maginot s-ar fi putut prelungi spre mare, de-a lungul frontierei franco-belgiene. Franţa însă nu a făcut nici unul dintre aceste lucruri.

Ceea ce conducătorii politici decid, serviciile de informaţii au tendinţa de a încerca să justifice. Literatura de popularizare şi filmele comerciale descriu adeseori exact situaţia inversă, în care politicienii devin uneltele neputincioase ale experţilor din serviciile secrete. În lumea reală, de cele mai multe ori evaluările lucrătorilor din serviciile de informaţii mai degrabă urmează decât călăuzesc deciziile politice. Aşa s-ar putea explica exagerarea flagrantă a forţei Germaniei, care a ruinat estimările militare ale francezilor. În momentul reocupării Renaniei de către germani, generalul Maurice Gamelin, comandantul trupelor franceze, le-a spus liderilor civili că forţele militare instruite ale Germaniei le egalaseră deja pe cele ale Franţei şi că la capitolul dotării Germania o luase înainte – o estimare absurdă, dat fiind că era abia al doilea an al reînarmării germane. Recomandările politice au decurs din această estimare inexactă a forţei militare germane. Gamelin a conchis că Franţa nu trebuia să ia *nici un fel* de contramăsuri militare fără a decreta mobilizare generală, pas pe care liderii politici nu erau dispuşi să-l facă în absenţa sprijinului englez – nici chiar în condiţiile în care forţa germană care pătrunsese în Renania avea cam douăzeci de mii de oameni, în vreme ce armata regulată a Franţei era alcătuită din cinci sute de mii chiar şi fără mobilizare.

Totul se întorcea acum la dilema care frământase minţile liderilor ţărilor democratice vreme de douăzeci de ani. Marea Britanie era dispusă să recunoască o singură ameninţare la adresa echilibrului de forţe din Europa – violarea frontierelor Franţei. Hotărâtă să nu lupte niciodată pentru Europa de Est, ea nu a văzut nici un interes englez într-o Renanie demilitarizată, care să fie considerată drept un fel de ostatic în Occident. Pe de altă parte, Anglia nu voia să intre în război nici măcar că să-şi arate sprijinul pentru Pactul de la Locarno, al cărui garant era. Eden explicase acest lucru cu o lună înainte de ocuparea Renaniei. În februarie 1936, guvernul francez s-a trezit în cele din urmă la viaţă şi s-a decis să întrebe Marea Britanie ce poziţie va adopta în cazul în care Hitler ar fi dus la îndeplinire ceea ce raportase François-Poncet. Modul cum a tratat Eden violarea

potențială a celor două tratate internaționale – Versailles și Locarno – a semănat izbitor cu angajarea într-un târg de factură pur comercială:

> ... dat fiind că zona a fost constituită în primul rând ca să ofere securitate Franței și Belgiei, aceste două guverne sunt primele care trebuie să se decidă ce valoare atribuie menținerii sale și ce preț sunt dispuse să plătească pentru ea... Ar fi preferabil ca Marea Britanie și Franța să intre la timp în negocieri cu guvernul german în vederea capitulării în funcție de drepturile noastre în zonă, cât timp această capitulare încă are valoare în cadrul negocierii.[22]

La drept vorbind, Eden a adoptat o poziție conform căreia tot ce se putea aștepta era o rundă de negocieri în care aliații, care renunțaseră la drepturi bine stabilite și recunoscute (și în cadrul cărora Marea Britanie refuza să-și onoreze calitatea de garant), aveau să primească în schimb – ce anume? Timp? Alte asigurări? Marea Britanie nu a dat răspuns în privința *quid pro quo*-ului cu Franța, dar a lăsat să se înțeleagă din comportamentul ei că lupta în numele unor obligații solemne în Renania nu făcea parte din strategia engleză.

După ce Hitler a ocupat Renania, atitudinea Marii Britanii a devenit și mai explicită. La o zi după manevra germanilor, ministrul englez de război i-a spus ambasadorului german:

> ... deși englezii erau pregătiți să lupte alături de Franța în eventualitatea unei incursiuni germane pe teritoriul francez, ei nu vor recurge la arme în urma recentei ocupări a Renaniei. Cei mai mulți dintre ei „n-au dat două cepe degerate" pe faptul că germanii își reocupă propriul teritoriu.[23]

Îndoielile Marii Britanii s-au extins în scurtă vreme la contramăsuri care excludeau doar războiul. Un oficial de la Foreign Ofice i-a declarat însărcinatului american cu afaceri: „Anglia va face tot posibilul ca să împiedice impunerea de sancțiuni militare și/sau economice Germaniei."[24]

Ministrul de externe Pierre Flandin a pledat cauza Franței, dar în zadar. Într-o discuție avută cu englezii, el a prgonosticat că, după ce Germania se va întări în Renania, Cehoslovacia va fi pierdută, iar curând după aceea războiul generalizat va deveni inevitabil. Deși s-a dovedit că Flandin a avut dreptate, n-a fost niciodată clar dacă el a căutat sprijin din partea englezilor pentru o acțiune militară franceză sau pur și simplu a procurat un alibi Franței pentru a nu fi făcut nimic. Evident că Churchill a înclinat spre a doua variantă, consemnând pe un ton sec: „Au fost cuvinte frumoase; dar acțiunea ar fi avut un răsunet mai mare."[25]

Marea Britanie a rămas surdă la rugămințile Franței. Marea majoritate a conducătorilor ei continuau să creadă că pacea depindea de dezarmare și că noua ordine internațională trebuia să se bazeze pe o împăcare cu Germania. Englezii simțeau că era mai important să se îndrepte greșelile de la Versailles decât să se răzbune angajamentele de la Locarno. În procesul-verbal al unei ședințe a cabinetului din 17 martie – la zece zile după invazia lui Hitler – s-a consemnat că „propria noastră atitudine s-a orientat în funcție de dorința de a folosi ofertele lui Herr Hitler ca să obținem un acord permanent."[26]

Lucrurile pe care cabinetul trebuia să le rostească *sotto voce*, opoziția era liberă să le exprime fără să se cenzureze absolut deloc. În timpul unei dezbateri

ţinute în aceeaşi lună în Camera Comunelor pe marginea unor chestiuni legate de apărare, laburistul Arthur Greenwood a pus:

> Herr Hitler a formulat o declaraţie păcătuind cu o mână şi întinzând ramura de măslin cu cealaltă, care ar trebui să fie luată aşa cum este. S-ar putea ca aceste gesturi să fie cele mai importante din câte s-au comis... N-are nici un rost să spunem că aceste declaraţii au fost nesincere... Chestiunea pe care o discutăm este pacea, nu apărarea.[27]

Cu alte cuvinte, opoziţia se declara pe faţă în favoarea revizuirii Tratatului de la Versailles şi a abandonării celui de la Locarno. Membrii ei voiau ca Marea Britanie să nu se pripească şi să aştepte ca intenţiile lui Hitler să devină mai clare. Era o politică rezonabilă atâta timp cât adepţii ei erau conştienţi că fiecare an de aşteptare ridica exponenţial costurile rezistenţei, în cazul în care politica respectivă ar fi dat greş.

Nu e nevoie să reparcurgem pas cu pas drumul ales de Franţa şi Marea Britanie pentru a încerca să transforme zgura strategică în aur politic sau revoltele în şansă a unei politici pacificatoare. Lucrul important este că, la sfârşitul acestui proces, Renania era fortificată, Europa de Est nu mai era accesibilă Franţei pentru eventualul ajutor militar, iar Italia făcea mutări care erau pe punctul de-a o transforma în primul aliat al Germaniei lui Hitler. La fel cum Franţa fusese convinsă să accepte Pactul de la Locarno printr-o garanţie britanică ambiguă – a cărei calitate în ochii englezilor era aceea că era *mai puţin* decât o alianţă – tot aşa, abrogarea acordului de la Locarno a reclamat angajamentul şi mai echivoc al englezilor de a trimite două divizii pentru a apăra Franţa în cazul în care graniţa acesteia ar fi fost violată.

O dată în plus, Marea Britanie se eschivase abil de la un angajament deplin pentru apărarea Franţei. Dar care a fost rezultatul concret pe care l-a obţinut? Bineînţeles că Franţa a sesizat eschiva, dar a acceptat-o ca pe un pas mai ezitant al englezilor în direcţia alianţei oficiale mult râvnite. Marea Britanie şi-a interpretat propria promisiune de a trimite două divizii ca pe un mod de a opri Franţa să întreprindă o apărare a Europei de Est, pentru simplul fapt că angajamentul se anula în cazul în care Franţa invada Germania sub pretextul apărării Poloniei sau Cehoslovaciei. Pe de altă parte, cele două divizii engleze nu aveau nici pe departe atâta greutate în descurajarea unui atac german asupra Franţei. Marea Britanie, leagănul politicii bazate pe echilibrul de forţe, abandonase complet principiile sale de funcţionare.

Pentru Hitler, reocuparea Renaniei a deschis drumul spre Europa Centrală, atât din punct de vedere militar, cât şi psihologic. O dată ce democraţiile au acceptat această manevră ca pe un *fait accompli*, baza strategică a opoziţiei faţă de Hitler în Europa de Est a dispărut. „Dacă pe 7 martie nu v-aţi putut apăra pe voi", l-a întrebat ministrul român de externe Nicolae Titulescu pe omologul său francez, „cum o să ne apăraţi pe noi împotriva agresorului?"[28] Răspunsul la întrebare a fost din ce în ce mai greu de dat pe măsură ce Renania s-a fortificat din ce în ce mai vizibil.

În plan psihologic, impactul atitudinii pasive a democraţiilor a fost şi mai profund. Pacifismul a devenit între timp politică oficială, iar îndreptarea greşeli-

lor de la Versailles linia lui călăuzitoare. În Occident nu mai exista nimic de îndreptat. Dar era limpede că, dacă Franţa şi Marea Britanie nu apărau Pactul de la Locarno pe care până la urmă îl garantaseră, nu aveau nici o şansă de a susţine aplicarea acordului de la Versailles în Europa de Est, pe care Marea Britanie îl contestase de la bun început şi refuzase explicit să-l garanteze în câteva rânduri, ultima oară chiar când se angajase să trimită două divizii în Franţa.

Între timp, Franţa abandonase tradiţiile politice de pe vremea lui Richelieu. Ea nu se mai baza nici măcar pe forţele proprii, ci încercase să pună capăt pericolelor care o ameninţau făcând apel la bunăvoinţa Germaniei. În august 1936, la cinci luni după reocuparea Renaniei, doctorul Hjalmar Schacht, ministrul german al economiei, a fost primit la Paris de Léon Blum, preşedintele Partidului Socialist ajuns prim-ministru al unui guvern alcătuit în esenţă din reprezentanţii Frontului Popular. „Sunt marxist şi evreu", a declarat Blum, „dar nu putem să realizăm nimic dacă pornim de la ideea că barierele ideologice sunt insurmontabile".[29] Ministrul de externe al lui Blum, Yvon Delbos, n-a prea ştiut ce voia să sublinieze o asemenea declaraţie, văzând în ea doar „o tentativă de a face concesii pas cu pas Germaniei ca să împiedicăm izbucnirea războiului."[30] Delbos nici nu a explicat dacă acest proces avea un punct terminus. Franţa, ţara care timp de două sute de ani luptase în nenumărate războaie în Europa Centrală ca să fie stăpâna propriului destin, începuse să se mulţumească în această perioadă cu minime garanţii ce ar fi putut fi obţinute trăgând de timp şi făcând concesii treptate, în speranţa că, la un moment dat, fie că Germania îşi va domoli poftele, fie că un alt *deus ex machina* va înlătura pericolul.

Politica pacifistă pe care Franţa o aplica precaut era urmată cu stăruinţă de Marea Britanie. În 1937, în anul ce a urmat remilitarizării Renaniei, lordul Halifax, pe atunci preşedinte al Consiliului Privat, a ilustrat demisia morală a democraţiilor vizitându-l pe Hitler în fortăreaţa acestuia din Berchtesgaden. El a elogiat Germania nazistă, pe care a numit-o „reduta europeană împotriva bolşevismului", şi a enumerat o serie de chestiuni referitor la care „s-ar putea ajunge la modificări pe măsura trecerii timpului". Danzigul, Austria şi Cehoslovacia au fost menţionate în mod aparte. Singura obiecţie a lui Halifax s-a legat de metoda prin care aveau să fie efectuate aceste schimbări: „Anglia urmăreşte cu interes ca toate modificările să aibă loc în urma unei evoluţii paşnice a evenimentelor şi ca metodele de natură să provoace neplăceri pe termen lung să fie evitate."[31]

Un lider mai puţin decis decât Hitler ar fi putut fi nedumerit de motivul pentru care Marea Britanie se opunea metodelor folosite de germani pentru efectuarea respectivelor modificări, atâta timp cât era totuşi dispusă să accepte ajustările din Austria, Cehoslovacia şi Coridorul polonez. Dacă tot căzuse de acord asupra fondului, ce rost avea să critice forma? Care era acel argument paşnic prin care Halifax se aştepta ca victimele să fie convinse cât de bine era să te sinucizi? Convenţiile Ligii şi doctrina securităţii colective susţineau că *metoda* de efectuare a schimbării trebuia combătută; însă istoria ne învaţă că naţiunile intră în război ca să se opună *schimbării* în sine.

La momentul vizitei efectuate de Halifax la reşedinţa lui Hitler, situaţia strategică a Franţei cunoscuse o nouă deteriorare. În iulie 1936, o lovitură mili-

tară condusă de generalul Francisco Franco tocmai declanşase Războiul civil din Spania. Franco era sprijinit pe faţă de Germania şi Italia, care trimiseseră mai multe transporturi de arme şi echipamente militare; la puţin timp după aceea, a venit rândul „voluntarilor" germani şi italieni, semn că fascismul părea pregătit să-şi răspândească ideile prin forţă. Franţa se afla acum exact în faţa provocării pe care o avusese de înfruntat Richelieu cu trei sute de ani în urmă, şi anume perspectiva unor guverne ostile la toate graniţele. Dar, spre deosebire de ilustrul lui predecesor, guvernul francez al anilor '30 a început să tremure, incapabil să decidă de ce se temea mai mult – de pericolele pe care le avea de înfruntat sau de mijloacele pe care trebuia să le utilizeze ca să iasă la liman.

Marea Britanie participase la războaiele de succesiune din Spania de la începutul secolului al XVIII-lea şi la cel împotriva lui Napoleon, tot în Spania, un secol mai târziu. În ambele cazuri, ea se opusese tentativei celei mai agresive puteri europene de a-şi atrage Spania de partea sa. Acum fie că Marea Britanie nu a văzut în victoria fasciştilor în Spania o ameninţare la adresa echilibrului de forţe, fie că a considerat fascismul drept o primejdie mai mică decât aceea a unei Spanii radicale, stângiste şi legate de Uniunea Sovietică (care li s-a părut multora varianta cea mai plauzibilă). Dar, mai presus de orice, Marea Britanie voia să evite războiul. Cabinetul său a avertizat Franţa că Marea Britanie îşi rezerva dreptul de a rămâne neutră dacă livrarea de arme franceze în folosul Spaniei republicane ar fi declanşat un război – chiar dacă, potrivit normelor de drept internaţional, Franţa ar fi fost îndreptăţită să vândă arme guvernului legitim spaniol. Franţa s-a eschivat câtva timp, după care a instituit un embargo asupra livrării de arme pe care ea însăşi a avut grijă să-l încalce din când în când. Oricum, această politică a avut dublul efect negativ de demoralizare a prietenilor Franţei şi de a-i face pe adversarii ei să n-o mai trateze cu nici o urmă de respect.

În această atmosferă, liderii francezi şi britanici s-au întâlnit la Londra pe 29 şi 30 noiembrie 1937, ca să elaboreze o cartă comună. Neville Chamberlain, care îl înlocuise pe Baldwin în funcţia de prim-ministru, a trecut la subiect. El a provocat o discuţie asupra obligaţiilor inerente rezultate în urma încheierii unei alianţe între Franţa şi Cehoslovacia. Este exact genul de piste false pe care se lansează diplomaţii când încearcă să se eschiveze de la onorarea propriilor promisiuni. În aceste condiţii, probabil că despre independenţa Austriei nu merita nici să se aducă vorba.

Ministrul de externe francez Delbos a răspuns într-un mod care a dat de înţeles că sesizase exact implicaţiile întrebării. Tratând chestiunea cehă în termeni mai degrabă juridici decât politici sau strategici, el s-a limitat la o prezentare strict legală a obligaţiilor Franţei:

> ... Acest tratat a angajat Franţa în eventualitatea că Cehoslovacia va fi victima unei agresiuni. Dacă revoltele în rândul populaţiei germane ar avea loc şi ar fi susţinute de o intervenţie armată din Germania, tratatul ar angaja Franţa într-o manieră care ar depinde în mod direct de gravitatea faptelor.[32]

Delbos nu a discutat despre importanţa geopolitică a Cehoslovaciei sau despre impactul pe care l-ar avea abandonarea de către Franţa a unui aliat asupra

credibilității țării sale și a eforturilor de menținere a independenței celorlalte țări din Europa de Est. În schimb, el a subliniat că nu se știa precis dacă obligațiile Franței existau sau nu în cazul acestei singure amenințări concrete – tulburări în rândurile minorității germane din Cehoslovacia susținută de forța militară germană. Chamberlain a profitat de ocazie și a transformat-o într-un motiv de natură să impună o politică pacifistă:

> Ni s-a părut de dorit să încercăm să ajungem la un acord cu Germania referitor la Europa Centrală, indiferent care ar fi scopurile Germaniei și chiar dacă ar avea de gând să-i asimileze pe câțiva dintre vecini; nu putem spera decât să amânăm punerea în aplicare a planurilor germane, eventual să împiedicăm Reichul să facă acest lucru o perioadă suficient de îndelungată pentru ca, până la urmă, planurile sale să devină nepractice.[33]

Dar dacă tergiversările nu dădeau rezultate, ce trebuia să facă Marea Britanie? După ce acceptase faptul că Germania își va revizui granițele, ar mai fi fost oare dispusă să intre în război fiindcă nu corespundea perioada de timp necesară acestor manevre? Răspunsul se impunea de la sine – țările nu intră în război din cauza ritmului în care se efectuează o schimbare asupra căreia și-au dat deja acordul. Soarta Cehoslovaciei nu a fost pecetluită la München, ci cu aproape un an mai devreme, la Londra.

Întâmplarea a făcut ca aproximativ în aceeași perioadă Hitler să-și schițeze strategia pe termen lung. Pe 5 noiembrie 1937, el a convocat o ședință cu participarea ministrului de război, a comandanților forțelor armate și a ministrului de externe, cărora le-a expus cu o deplină candoare vederile lui strategice. Aghiotantul său, Hossbach, a consemnat toate aceste lucruri în amănunt. Nici unul dintre cei prezenți nu putea să pretexteze ulterior că nu a știut în ce direcție se îndrepta conducătorul lui. Asta fiindcă Hitler a declarat fără nici un fel de echivoc că scopurile lui erau mult mai ambițioase decât readucerea Germaniei la poziția de dinaintea primului război mondial. Ceea ce a subliniat el de fapt a fost programul din *Mein Kampf* – cucerirea unor teritorii întinse din Europa de Est și din Uniunea Sovietică în vederea unei ulterioare colonizări. Hitler știa prea bine că un asemenea proiect avea să întâmpine rezistență: „Politica germană va trebui să aibă de-a face cu doi adversari detestabili, Anglia și Franța."[34] El a acceptat ideea că Germania reușise să se situeze cu un pas înaintea Marii Britanii și a Franței la capitolul reînarmare, apreciind însă că era vorba de un avantaj trecător, care se va micșora într-un ritm din ce în ce mai alert după 1943. Prin urmare, războiul trebuia să înceapă până atunci.

Generalii lui Hitler au fost tulburați de amploarea planurilor sale și de iminenta lor punere în practică, însă nu le-a rămas decât să le aprobe cu timiditate. Unii lideri militari au cochetat pasager cu ideea unei lovituri după ce Hitler a dat ordinul de a se declanșa războiul. Dar Hitler s-a mișcat de fiecare dată prea repede. Uluitoarele lui succese de început au eliminat în ochii generalilor săi orice justificare morală pentru un asemenea pas; în plus, nici nu se putea spune că puciurile împotriva autorității constituite reprezentaseră vreodată specialitatea generalilor germani.

Cât despre democrațiile occidentale, ele încă nu sesizaseră prăpastia ideologică deschisă între ele și dictatorul german. Ele credeau în ideea de pace ca scop

în sine şi făceau tot posibilul să nu ajungă la război. Pe de altă parte, Hitler se temea de pace şi tânjea după război. „Omenirea s-a călit în bătăliile veşnice", a scris el în *Mein Kampf*, „şi va pieri doar din cauza păcii eterne."[35]

În 1938, Hitler se simţea destul de puternic ca să încalce graniţele naţionale stabilite la Versailles. Prima ţintă a fost Austria lui natală, care fusese fixată într-o postură anormală în urma acordurilor de la Saint-Germain din 1919 şi Trianon din 1920 (echivalentul acordului de la Versailles pentru Imperiul austro-ungar). Până în 1806, Austria fusese centrul Sfântului imperiu roman de naţiune germană, iar până în 1866 fusese unul dintre principalele state germane (pentru unii, chiar cel mai important). Deposedată de rolul ei istoric în Germania de către Bismarck, ea se concentrase asupra posesiunilor din Balcani şi din Europa Centrală până când le pierduse şi pe acestea în primul război mondial. Imperiu redus la dimensiunile unui mic nucleu vorbitor de germană, Austriei i se interzisese prin Tratatul de la Versailles să realizeze unirea cu Germania – o clauză care sfida evident principiul autodeterminării. Deşi aşa-numitul *Anschluss* cu Germania a rămas scopul multor oameni de ambele părţi ale graniţei austro-ungare (inclusiv al lui Stresemann), el a fost blocat din nou de aliaţi în 1930.

În acest fel, unirea Germaniei cu Austria avea acea doză de ambiguitate atât de importantă pentru reuşita primelor acţiuni ale lui Hitler. Ea se conforma principiului autodeterminării şi totodată submina echilibrul de forţe, pe care oamenii de stat erau din ce în ce mai puţin dispuşi să-l invoce pentru a justifica folosirea forţei. După o lună de ameninţări naziste, concesii austriece şi răzgândiri de ambele părţi, pe data de 12 martie 1938 trupele germane au pătruns în Austria. Ele nu au întâmpinat nici o rezistenţă, iar populaţia austriacă, în majoritate cuprinsă de o veselie delirantă, a părut să creadă că, rămasă fără imperiu şi neputincioasă în chiar centrul Europei, ţara lor prefera un viitor în calitate de provincie germană rolului unui actor de mâna a doua pe scena Europei Centrale.

Protestele cu jumătate de gură ale democraţiilor împotriva anexării germane a Austriei nu au făcut dovada unei preocupări morale foarte mari, certificând în schimb refuzul de a lua măsuri concrete. Deşi inevitabilul părea a se produce, Liga Naţiunilor nu a luat atitudine faţă de înglobarea unuia dintre statele sale membre de către un vecin puternic. Democraţiile s-au cramponat şi mai mult de pacifism, în speranţa că Hitler va pune capăt marşurilor după ce-şi va fi transportat toţi etnicii germani înapoi în patrie.

Destinul a făcut ca subiectul următorului experiment să fie Cehoslovacia. Ca şi alte state succesorale ale Austro-Ungariei, şi ea era aproape la fel de multinaţională cum fusese şi Imperiul. Dintr-o populaţie de aproximativ cincisprezece milioane de oameni, aproape o treime nu erau nici cehi şi nici slovaci, iar ataşamentul slovacilor la cauza statului unitar era destul de şubred. În noul stat se mai aflau trei milioane şi jumătate de germani, aproape un milion de unguri şi circa o jumătate de milion de polonezi. Parcă pentru a grăbi deznodământul, aceste minorităţi ocupau teritorii care se învecinau cu patria lor etnică, iar acest fapt dădea o greutate şi mai mare revendicărilor lor de a se alătura ţării de origine, în lumina convenţiilor dominante şi a autodeterminării consfinţite de Tratatul de la Versailles.

În același timp, Cehoslovacia era cel mai avansat dintre statele succesoare din punct de vedere politic și economic. Ea era efectiv o țară democratică, iar nivelul ei de viață era comparabil cu al Elveției. Țara dispunea în continuare de o armată numeroasă și mare parte din excelentele ei dotări fuseseră proiectate și fabricate pe plan intern. Încheiase alianțe militare cu Franța și Uniunea Sovietică. Prin urmare, din perspectiva diplomației tradiționale, nu era deloc ușor s-o abandonezi; din perspectiva autodeterminării, era la fel de greu s-o aperi. Încurajat de remilitarizarea reușită a Renaniei, în 1937 Hitler a început să amenințe Cehoslovacia în numele etnicilor germani din această țară. La început, scopul vizibil al amenințărilor a fost să-i facă pe cehi ca, sub presiune, să acorde drepturi speciale minorității germane din „Sudetenland" (regiunea sudetă), așa cum a tradus propaganda germană denumirea acestui teritoriu. Franța se angajase să apere Cehoslovacia, ca de altfel și Uniunea Sovietică, deși aceasta din urmă își condiționase ajutorul de prealabile acțiuni franceze. Mai mult, rămâne un mare semn de întrebare dacă Polonia sau România ar fi permis trupelor sovietice să le străbată teritoriul în apărarea Cehoslovaciei.

Din capul locului, Marea Britanie a optat pentru pacificare. Pe 22 martie, la scurt timp după anexarea Austriei, Halifax le-a reamintit liderilor francezi că Pactul de la Locarno era valabil doar pentru frontiera franceză și că putea fi invalidat dacă Franța își onora angajamentele din tratat în Europa Centrală. Într-un raport redactat de Foreign Office s-a găsit următorul avertisment: „Aceste angajamente [garanțiile pentru Locarno] sunt, din punctul lor de vedere, o contribuție însemnată la amenințarea păcii în Europa și, cu toate că au de gând să renunțe la ele, nu văd în ce fel le-ar putea întregi."[36] Singura frontieră de securitate a Marii Britanii se afla la granițele franceze; dacă preocupările de securitate ale Franței luau amploare, cu alte cuvinte, dacă Franța încerca să apere Cehoslovacia, o făcea pe cont propriu.

Câteva luni mai târziu, cabinetul britanic a trimis un grup de lucru la Praga sub conducerea lordului Runciman pentru a explora mijloacele posibile de conciliere. Consecința practică a acestei misiuni a fost de a face cunoscută reticența Marii Britanii de a apăra Cehoslovacia. Faptele erau deja binecunoscute; orice conciliere ar fi necesitat o anumită formă de amputare a Cehoslovaciei. Prin urmare, München nu a fost o capitulare, ci o stare de spirit, precum și rezultatul aproape inevitabil al eforturilor democrațiilor de a susține un acord imperfect din punct de vedere geopolitic doar prin exerciții retorice pe tema securității colective și a autodeterminării.

Chiar și America, țara cel mai frecvent asociată cu crearea Cehoslovaciei, s-a delimitat de această criză într-o primă fază. În septembrie, președintele Roosevelt a sugerat efectuarea unei runde de negocieri pe teren neutru.[37] Totuși, dacă rapoartele ambasadelor americane erau corecte, Roosevelt nu ar fi trebuit să-și facă iluzii în legătură cu atitudinea pe care aveau s-o adopte Franța – și cu atât mai mult Marea Britanie – în cadrul oricărei conferințe. Mai mult decât atât, Roosevelt a încurajat acest tip de atitudine declarând că „guvernul Statelor Unite... nu-și va asuma nici o obligație față de modul cum se vor purta aceste negocieri."[38]

Situaţia părea creată anume pentru ca Hitler să-şi pună în aplicare talentul pentru declanşarea războiului psihologic. Pe întreaga durată a verii, el a căutat să accentueze teama bolnăvicioasă în faţa unui război iminent, fără a rosti de fapt nici o ameninţare specifică. În cele din urmă, după ce Hitler declanşase un atac personal furibund la adresa conducerii cehe, cu ocazia Congresului anual al Partidului Nazist, ţinut la Nürnberg la începutul lui septembrie 1938 lui Chamberlain i-au cedat nervii. Deşi nu fusese formulată nici o cerere oficială şi nu avusese loc un schimb veritabil de vederi diplomatice, acesta s-a decis să pună capăt tensiunii în 15 septembrie vizitându-l pe Hitler. Cancelarul german şi-a arătat dispreţul alegând drept loc al întrevederii Berchtesgaden, adică acea localitate din Germania aflată la cea mai mare distanţă de Anglia şi unde era cel mai greu de ajuns. Pe vremea aceea, ca să te deplasezi de la Londra la Berchtesgaden trebuia să mergi cinci ore cu avionul şi aşa se face că, la şaizeci şi nouă de ani, Chamberlain a zburat pentru prima dată cu avionul.

După ce a suportat timp de câteva ore trăncăneala lui Hitler despre presupusul tratament incorect care era aplicat germanilor sudeţi, Chamberlain a acceptat dezmembrarea Cehoslovaciei. Toate regiunile cehoslovace a căror populaţie era de peste cincizeci la sută germană aveau să fie retrocedate Germaniei. Detaliile aveau să fie puse la punct în cadrul unei a doua întrevederi care urma să aibă loc după câteva zile la Bad Godesberg, în Renania. Simptomatic pentru stilul de negociere al lui Hitler a fost faptul că a considerat acest al doilea loc de întâlnire „o concesie"; cu toate că Bad Godesberg era mult mai aproape de Anglia decât primul loc, nu se putea spune sub nici o formă că era mult mai convenabil, dat fiind că se afla tot în inima Germaniei. Între timp, Chamberlain „a convins" guvernul cehoslovac să-i accepte propunerea, „din nefericire", după cum au declarat liderii cehi.[39]

La Bad Godesberg, pe 22 septembrie, Hitler a mărit miza şi a explicat cât se poate de clar că urmărea o umilire deplină a Cehoslovaciei. El n-a fost de acord cu procedura de prea lungă durată a plebiscitului regional şi a demarcărilor de frontieră, cerând în schimb evacuarea imediată a întregului teritoriu sudet, în cadrul unui proces care avea să înceapă pe 26 septembrie – după patru zile – şi care trebuia să ia sfârşit în maximum patruzeci şi opt de ore. Instalaţiile militare ale cehilor aveau să fie lăsate intacte pentru uzul forţelor armate germane. Ca să slăbească mai mai mult ceea ce rămăsese din stat, Hitler a cerut modificări de frontieră pentru Ungaria şi Polonia în numele minorităţilor din aceste două ţări. Când Chamberlain a protestat împotriva ideii de a i se da un ultimatum, Hitler a arătat spre cuvântul „memorandum" tipărit pe post de titlu al prezentării lui. După ore întregi de dezbateri aprinse, Hitler a mai făcut o „concesie": el era dispus să aştepte un răspuns din partea Cehoslovaciei până pe 28 septembrie la ora două noaptea şi să amâne începutul retragerii din teritoriul sudet până pe 1 octombrie.

Chamberlain n-a putut accepta să fie agentul unei umiliri atât de crunte la adresa Cehoslovaciei, iar prim-ministrul francez Daladier a fost şi mai categoric. Timp de câteva zile, războiul a părut iminent. În parcurile engleze au început să fie săpate tranşee. Aceasta a fost perioada când Chamberlain a comentat cu tris-

teţe că Marii Britanii i se cerea să intre în război pentru o ţară îndepărtată, despre care nu ştia nimic – cuvinte aparţinând reprezentantului unei ţări care vreme de secole luptase la graniţa Indiei fără să clipească.

Dar care era *casus belli?* Marea Britanie acceptase deja principiul dezmembrării Cehoslovaciei, ca şi pe cel al autodeterminării germanilor sudeţi. Marea Britanie şi Franţa erau pe punctul de-a intra în război nu ca să sprijine un aliat, ci din cauza unor neînţelegeri legate de perioada de timp în care respectivul aliat urma să fie dezmembrat, unde exista un decalaj de câteva săptămâni, şi din cauza unor ajustări teritoriale care erau periferice prin comparaţie cu renunţările formulate până atunci. Poate că a fost într-un fel mai bine când Mussolini a scos pe toată lumea din încurcătură înainte de expirarea termenului-limită, propunând ca la o conferinţă unde trebuiau să ia parte miniştrii de externe din Italia şi Germania să fie invitaţi, într-un cadru lărgit, şefii de guvern din Franţa (Daladier), Marea Britanie (Chamberlain), Germania (Hitler) şi Italia (Mussolini).

Cei patru lideri s-au întâlnit pe 29 septembrie la München, locul naşterii Partidului Nazist, într-un gen de simbolism pe care şi-l rezervă de obicei învingătorii. S-a consumat extrem de puţin timp cu negocierile. Chamberlain şi Daladier au schiţat o încercare timidă de revenire la propunerea lor iniţială, Mussolini a scos la iveală o hârtie care cuprindea propunerea lui Hitler de la Bad Godesberg, iar Hitler a definit chestiunile sub forma unui ultimatum sarcastic. Dat fiind că fusese acuzat că acţiona într-o atmosferă de violenţă, din cauza termenului-limită de 1 octombrie, el a declarat că misiunea lor era „să nu conferim acţiunilor un asemenea caracter."[40] Cu alte cuvinte, singurul scop al conferinţei era acceptarea paşnică a programului redactat de Hitler la Bad Godesberg înainte de a declanşa un război pentru a-l impune.

Atitudinea lui Chamberlain şi Daladier în lunile de dinainte i-a obligat să accepte proiectul de program al lui Mussolini. Reprezentanţii cehi au fost uitaţi în sălile de aşteptare sau în anticamere, în timp ce ţara lor tocmai era dezmembrată. Uniunea Sovietică nici măcar nu a fost invitată. Marea Britanie şi Franţa şi-au împăcat conştiinţele vinovate oferindu-se să garanteze ceea ce rămăsese dintr-o Cehoslovacie dezarmată – un gest ridicol, din partea unor ţări ce refuzaseră să funcţioneze ca garanţi ai unei democraţii intacte, bine înarmate şi aflate de aceeaşi parte a baricadei. E de la sine înţeles că respectiva garantare nu a fost pusă niciodată în practică.

Conferinţa de la München are în mod obişnuit drept conotaţie pedeapsa pentru cedarea în faţa şantajului. Cu toate acestea, ea nu a fost un act singular, ci punctul culminant al unei atitudini care a început în anii '20 şi s-a accelerat cu fiecare nouă concesie. Timp de peste un deceniu, Germania anulase toate restricţiile de la Versailles una câte una. Republica de la Weimar scăpase Germania de despăgubiri, de Comisia Militară Interaliată de Control şi de ocuparea de către aliaţi a Renaniei. Hitler denunţase restricţiile asupra armamentului german, interzicerea stagiului militar obligatoriu şi clauzele de demilitarizare de la Locarno. Nici chiar în anii '20 Germania nu acceptase frontierele estice, iar aliaţii nu

insistaseră niciodată să le recunoască. Până la urmă, aşa cum se întâmplă adeseori, aceste decizii una după alta au pus bulgărele în mişcare.

Recunoscând că Tratatul de la Versailles era nedrept, învingătorii au şubrezit temeiul psihologic al apărării lui. Învingătorii din războaiele napoleoniene încheiaseră o pace generoasă, dar avuseseră grijă să încheie şi Cvadrupla Alianţă ca să nu existe nici o îndoială legată de hotărârea lor de a apăra această pace. Învingătorii din primul război mondial încheiaseră o pace punitivă şi, după ce oferiseră ei înşişi suficiente motive pentru revizionism, iată-i acum colaborând la dezafectarea propriei lor construcţii.

Vreme de două decenii, echilibrul de forţe fusese pe rând respins şi ridiculizat; conducătorii ţărilor democratice le-au spus popoarelor lor că din acel moment ordinea mondială avea să se bazeze pe o moralitate superioară. Pe urmă, când acea nouă ordine a fost contestată, aceleaşi democraţii – Marea Britanie cu convingere, Franţa cu o îndoială dublată de disperare – au fost silite să bea până la fund cupa concilierii ca să le demonstreze popoarelor lor că de fapt Hitler nu mai poate fi oprit.

Aşa se explică de ce acordul de la München a fost primit cu atâta satisfacţie de imensa majoritate a contemporanilor. Franklin Roosevelt s-a numărat printre cei care l-au felicitat pe Chamberlain; „Bravo", a spus el simplu.[41] Liderii Commonwealthului britanic au fost mai expansivi. Prim-ministrul Canadei a scris:

> Daţi-mi voie să exprim calde felicitări din partea poporului canadian şi în acelaşi timp expresia recunoştinţei lor, care se face simţită de la un cap la altul al dominionului. Colegii mei şi membrii guvernului nutresc aceeaşi admiraţie nemărginită ca şi mine pentru serviciul pe care l-aţi făcut omenirii.[42]

Nici prim-ministrul Australiei nu s-a lăsat mai prejos:

> Colegii şi cu mine dorim să exprimăm cele mai calde felicitări pentru rezultatul negocierilor de la München. Australienii împreună cu toate popoarele din Imperiul britanic vă datorează o mare recunoştinţă pentru eforturile neîncetate de menţinere a păcii.[43]

Ciudăţenia a fost că, potrivit tuturor martorilor oculari ai Conferinţei de la München, Hitler n-a fost nicidecum triumfător, ci mai degrabă posomorât. Dorise război, considerându-l indispensabil în realizarea ambiţiilor pe care le nutrea. Probabil că avea nevoie de el şi din raţiuni psihologice; aproape toate discursurile lui publice, pe care le considera cel mai important aspect al vieţii sale publice, se legau într-un fel sau altul de experienţele lui din timpul războiului. Cu toate că generalii lui Hitler se opuneau din răsputeri ideii unui război – mergând până la a plănui să-l răstoarne în cazul în care s-ar fi hotărât să atace – Hitler a plecat din München cu sentimentul că fusese păcălit. Şi, dată fiind logica lui sucită, se prea poate ca lucrurile să fi stat într-adevăr aşa. Fiindcă, dacă ar fi reuşit să înceapă războiul împotriva Cehoslovaciei, e puţin probabil că democraţiile şi-ar fi permis sacrificiile necesare pentru a-l câştiga. Chestiunea se bătea prea vizibil cap în cap cu principiul autodeterminării, iar opinia publică nu era suficient de bine pregătită pentru inversările de situaţie aproape sigure ale unui asemenea război, mai cu seamă în faza lui iniţială.

Paradoxal, momentul München s-a transformat într-un cap de linie pentru strategia lui Hitler în plan psihologic. Până atunci, el fusese mereu capabil să speculeze vinovăția țărilor democratice în legătură cu nedreptățile de la Versailles; după aceeea, singura lui armă a rămas forța brută, dar chiar și cei care se temeau cel mai mult de război nu puteau fi șantajați decât până la o anumită limită, după care luau atitudine.

Acest lucru era valabil mai cu seamă pentru Marea Britanie. Prin felul cum se comportase la Bad Godesberg și la München, Hitler a irosit și ultimul strop din rezervele de bunăvoință ale Angliei. În ciuda iluzoriei formule conform căreia ar fi adus „pace pentru vremurile noastre", când s-a întors la Londra, Chamberlain a luat hotărârea să nu se mai lase șantajat niciodată și a lansat un vast program de reînarmare.

De fapt, atitudinea lui Chamberlain pe durata crizei de la München a fost mult mai complexă decât a descris-o posteritatea. Deși extrem de popular după momentul München, el a fost asociat aproape mecanic cu ideea de capitulare. Opinia publică democratică este neiertătoare în fața dezastrelor, chiar dacă ele rezultă din împlinirea propriilor noastre dorințe imediate. Reputația lui Chamberlain s-a năruit de îndată ce s-a văzut limpede că nu obținuse „pace pentru vremurile noastre". Hitler a găsit imediat un alt pretext de război, iar la ora aceea lumea nu mai era dispusă să-i acorde lui Chamberlain nici măcar recunoașterea firească pe care i-ar fi adus-o în mod normal dirijarea procesului prin care Marea Britanie a fost în stare să reziste furtunii, având un popor unit și o aviație refăcută.

De la distanță și retrospectiv, e ușor să desconsiderăm declarațiile adeseori naive ale pacifiștilor. Totuși, cei mai mulți dintre ei au fost oameni de ispravă, care au încercat efectiv să pună în practică noile valori ale idealismului wilsonian, în ciuda norului dezamăgirii generale care acoperise diplomația europeană tradițională și a sentimentului din ce în ce mai răspândit al vlăguirii fizice și spirituale. În nici o altă perioadă anterioară nu ar fi putut vreun prim-ministru englez să justifice un acord așa cum a justificat Chamberlain acordul de la München – ca pe o „eliminare a acelor suspiciuni și animozități care au otrăvit aerul atât de mult"[44] – ca și cum politica externă ar fi fost o ramură a psihologiei. Totuși, aceste vederi izvorâseră fără excepție dintr-un efort idealist de a depăși moștenirea *Realpolitik* și a istoriei europene prin recurs la rațiune și justiție.

Lui Hitler nu i-a trebuit mult ca să destrame iluziile acestor pacifiști și totodată să-și grăbească propria cădere finală. În martie 1939, la nici șase luni după momentul München, Hitler a ocupat ce mai rămăsese din Cehoslovacia. Partea cehă a devenit protectorat german, iar Slovacia a fost declarată stat independent din punct de vedere tehnic, deși era un satelit german. Chiar dacă Marea Britanie și Franța oferiseră garanții Cehoslovaciei la München, aceste promisiuni n-au fost și nici n-ar fi putut să fie oficializate.

Distrugerea Cehoslovaciei nu avea nici o logică din punct de vedere geopolitic; ea arăta doar că Hitler evada din orice grilă rațională și voia război cu orice preț. Rămasă fără apărare și fără alianțele cu francezii și sovieticii, Cehoslovacia

era obligată să se deplaseze pe orbita Germaniei, iar Europa de Est avea să se adapteze în mod sigur noilor realităţii în câmpul puterii. Uniunea Sovietică tocmai îşi lichidase o bună parte din conducerea politică şi militară, aşa că nu era un factor de luat în seamă cel puţin pentru o perioadă de timp. Hitler nu trebuia decât să aştepte, întrucât, în condiţiile în care Franţa era efectiv neutralizată, Germania avea să devină puterea dominantă din Europa de Est. Însă bineînţeles că Hitler era în aşa fel plămădit, încât putea face orice, dar nu să aştepte.

Reacţia engleză şi franceză de a trage linie (la îndemnul Londrei) a apărut la fel de ilogică în planul politicii tradiţionale a puterii. Capturarea Pragăi nu modifica nici echilibrul de forţe, nici cursul previzibil al evenimentelor. Dar, din punctul de vedere al principiilor stabilite la Versailles, ocuparea Cehoslovaciei era o linie de demarcaţie fiindcă demonstra că Hitler ţintea dominaţia asupra Europei şi nu transpunerea în practică a autodeterminării sau a egalităţii.

Gafa lui Hitler a fost nu atât încălcarea principiilor istorice ale echilibrului, cât mai ales nerespectarea premiselor morale ale politicii externe postbelice pe care o duceau englezii. El a întrecut măsura atunci când a înglobat populaţii negermane în Reich, violând astfel principiul autodeterminării, în numele căruia fuseseră tolerate toate abuzurile unilaterale anterioare. Răbdarea Marii Britanii nu era nelimitată, după cum nu era rezultanta unui caracter naţional slab; în cele din urmă, Hitler întruchipase definiţia în cheie morală pe care o dădea opinia publică britanică conceptului de agresiune, chiar dacă guvernul englez avea o altă părere. Însă după câteva zile de ezitări, Chamberlain şi-a acordat politica în concordanţă cu opinia publică de la el din ţară. Din acel moment, Marea Britanie avea să i se opună lui Hitler nu ca să justifice teoriile istorice ale echilibrului, ci pur şi simplu fiindcă nu mai putea să aibă încredere în el.

Ironia a făcut ca tocmai abordarea wilsoniană a relaţiilor internaţionale, care facilitase avansarea lui Hitler dincolo de orice limită a acceptabilului pentru toate sistemele europene de până atunci, să determine la un moment dat Marea Britanie să tragă linie mai riguros decât ar fi făcut-o într-o lume bazată pe *Real-politik*. Dacă wilsonismul împiedicase opoziţia timpurie la adresa lui Hitler, tot el punea acum bazele unei opoziţii implacabile faţă de el, după ce criteriile sale morale au fost călcate în picioare fără echivoc.

Când Hitler a revendicat Danzigul în 1939 şi a ţintit modificarea Coridorului polonez, datele problemei erau în esenţă aceleaşi ca anul anterior. Danzig era un oraş prin excelenţă german, iar statutul său de oraş liber sfida principiul autodeterminării în aceeaşi măsură în care o făcuse adjudecarea de către Cehoslovacia a teritoriului sudet. Deşi populaţia din Coridorul polonez era mai pestriţă, era posibilă – cel puţin teoretic – o rectificare a graniţelor care să ţină mai mult seama de principiul autodeterminării. Cu toate acestea, lucrul care se schimbase peste puterea de înţelegere a lui Hitler fusese acela că, o dată depăşită limita a ceea ce era permis sub aspect moral, acelaşi perfecţionism etic care până atunci produsese o acceptare umilă în rândul democraţiilor se transformase într-o intransigenţă fără precedent. După ocuparea Cehoslovaciei de către Germania, opinia publică engleză nu mai era dispusă să tolereze noi concesii; din acel moment, izbucnirea celui de-al

doilea război mondial a devenit doar o chestiune de timp. Asta dacă Hitler nu se hotăra să stea liniştit, ceea ce pentru el era o imposibilitate psihologică.

Totuşi, înainte de consumarea acestui eveniment de uriaşă amploare, sistemul internațional a mai recepționat un şoc – de data asta din partea celeilalte mari puteri revizioniste pe care avusese grijă să o ignore pe aproape întreaga durată a turbulenților ani '30, şi anume din partea Uniunii Sovietice a lui Stalin.

HĂRȚI

Expansiunea franceză între 1648 şi 1801 280
Expansiunea germană între 1919 şi 1939 281
Marea Alianţă a lui William al III-lea între 1701 şi 1713 282
Alianţe în anii '50 283
Europa după Congresul de la Viena, 1815 284
Europa în ajunul primului război mondial, 1914 286
Lumea Războiului rece între 1945 şi 1989 288
Lumea după Războiul rece 290

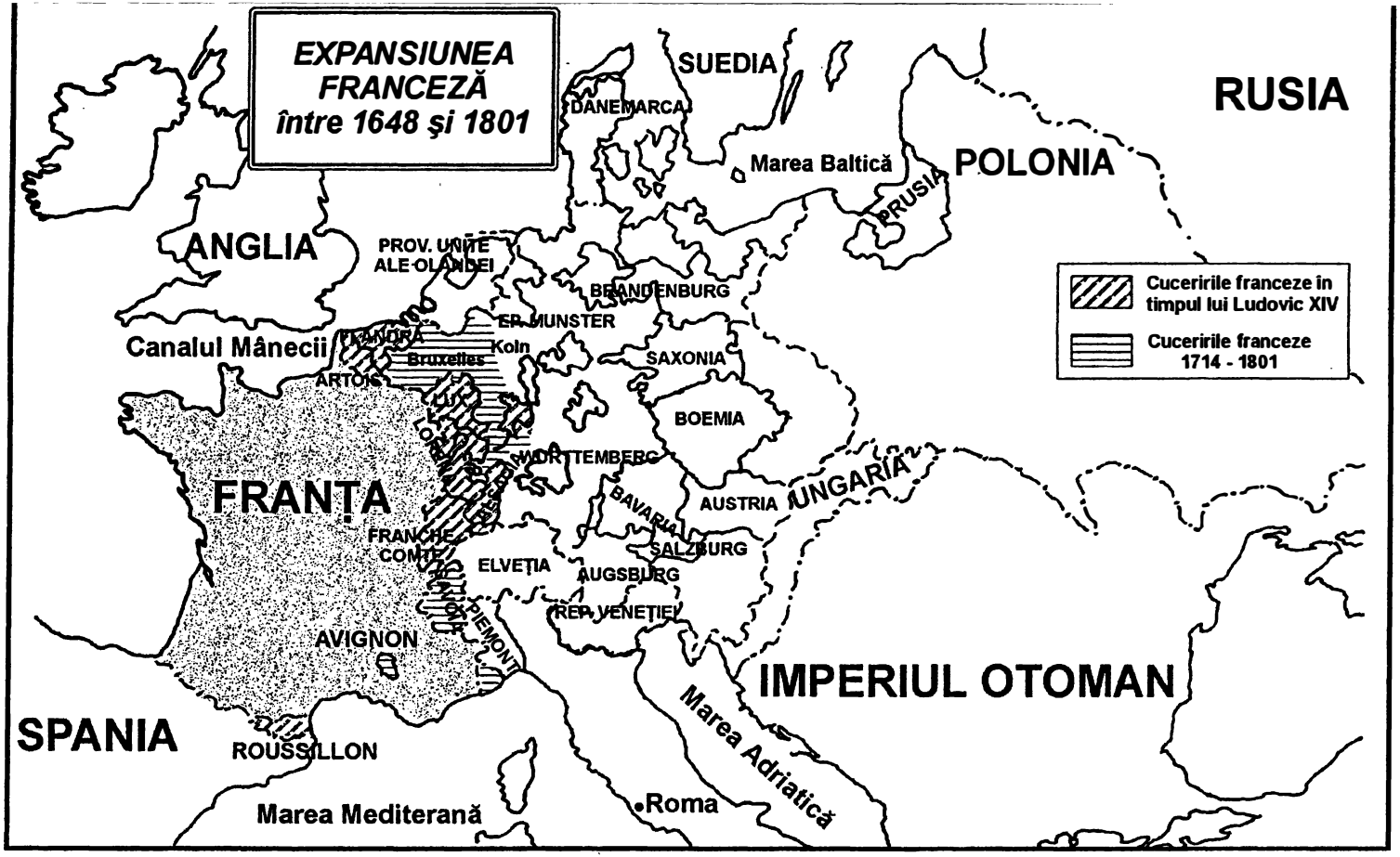
EXPANSIUNEA FRANCEZĂ
între 1648 şi 1801
SUEDIA
DANEMARCA
RUSIA
Marea Baltică
POLONIA
PRUSIA
ANGLIA
PROV. UNITE ALE OLANDEI
BRANDENBURG
ER. MUNSTER
Canalul Mânecii
FLANDRA
Bruxelles
Koln
SAXONIA
ARTOIS
BOEMIA
WURTTEMBERG
FRANŢA
BAVARIA
AUSTRIA
UNGARIA
FRANCHE COMTE
SALZBURG
ELVEŢIA
AUGSBURG
REP. VENEŢIEI
PIEMONT
AVIGNON
IMPERIUL OTOMAN
SPANIA
ROUSSILLON
Marea Adriatică
Roma
Marea Mediterană
Cuceririle franceze in timpul lui Ludovic XIV
Cuceririle franceze 1714 - 1801

EXPANSIUNEA GERMANĂ
între 1919 şi 1939
Expansiunea germană în 1939
IRLANDA
MAREA BRITANIE
Canalul Mânecii
DANEMARCA
SUEDIA
Marea Baltică
LETONIA
UNIUNEA SOVIETICĂ
LITUANIA
MEMEL
PRUSIA ORIENTALĂ
Coridorul Polonez
POLONIA
POLANDA
BELGIA
GERMANIA
RENANIA
REG. SUDETĂ
BOEMIA
MORAVIA
SLOVACIA
SAAR
FRANŢA
ELVEŢIA
AUSTRIA
UNGARIA
ROMÂNIA
Marea Neagră
IUGOSLAVIA
Marea Adriatică
ITALIA
ALBANIA
BULGARIA
SPANIA
Marea Mediterană
GRECIA

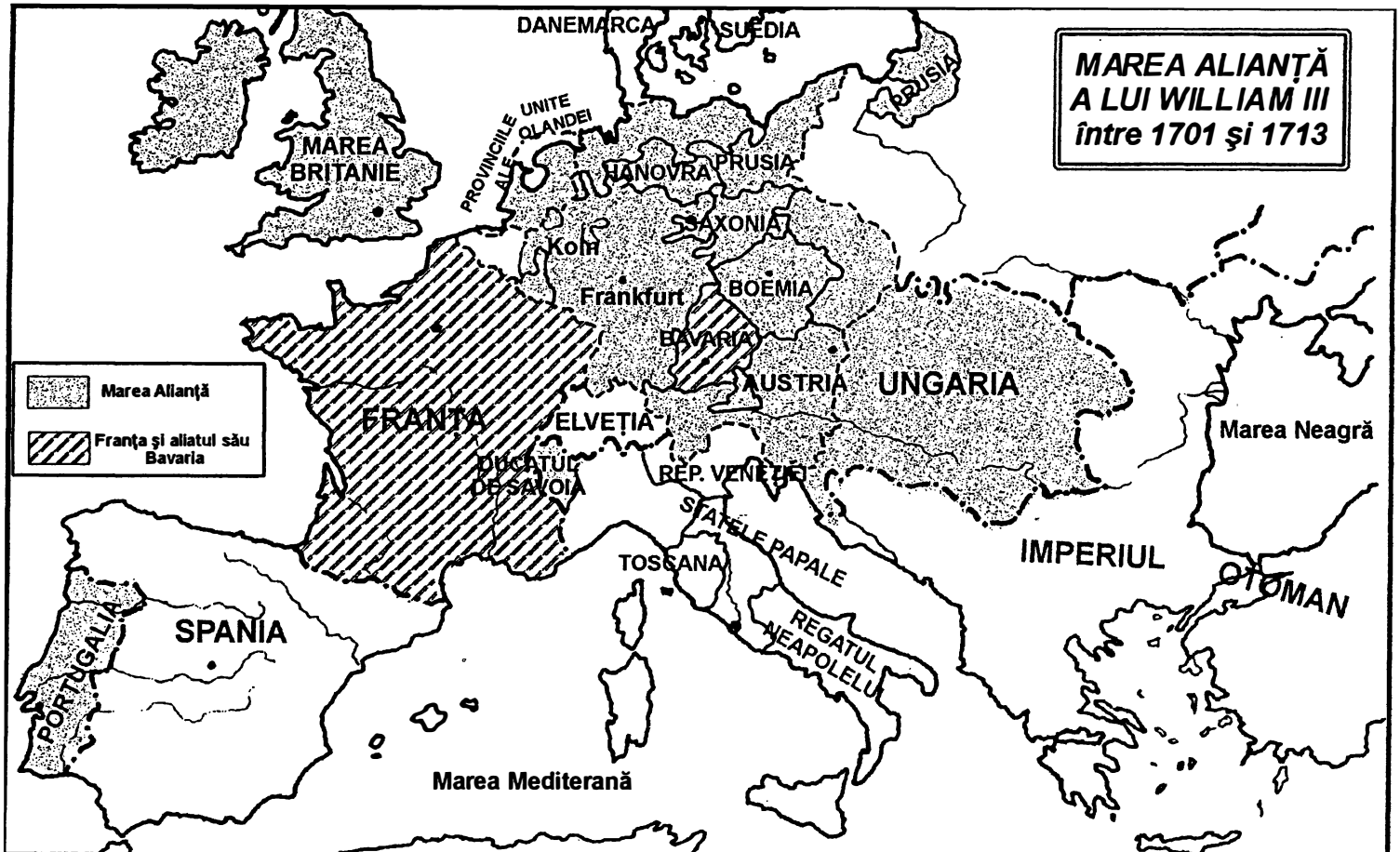
MAREA ALIANȚĂ A LUI WILLIAM III între 1701 şi 1713
DANEMARCA
SUEDIA
PRUSIA
MAREA BRITANIE
PROVINCIILE UNITE ALE OLANDEI
HANOVRA
PRUSIA
SAXONIA
Koln
Frankfurt
BOEMIA
BAVARIA
AUSTRIA
UNGARIA
Marea Aliantă
Franța și aliatul său Bavaria
FRANȚA
ELVEȚIA
DUCATUL DE SAVOIA
REP. VENEȚIEI
Marea Neagră
STATELE PAPALE
TOSCANA
IMPERIUL OTOMAN
REGATUL NEAPOLELUI
SPANIA
PORTUGALIA
Marea Mediterană

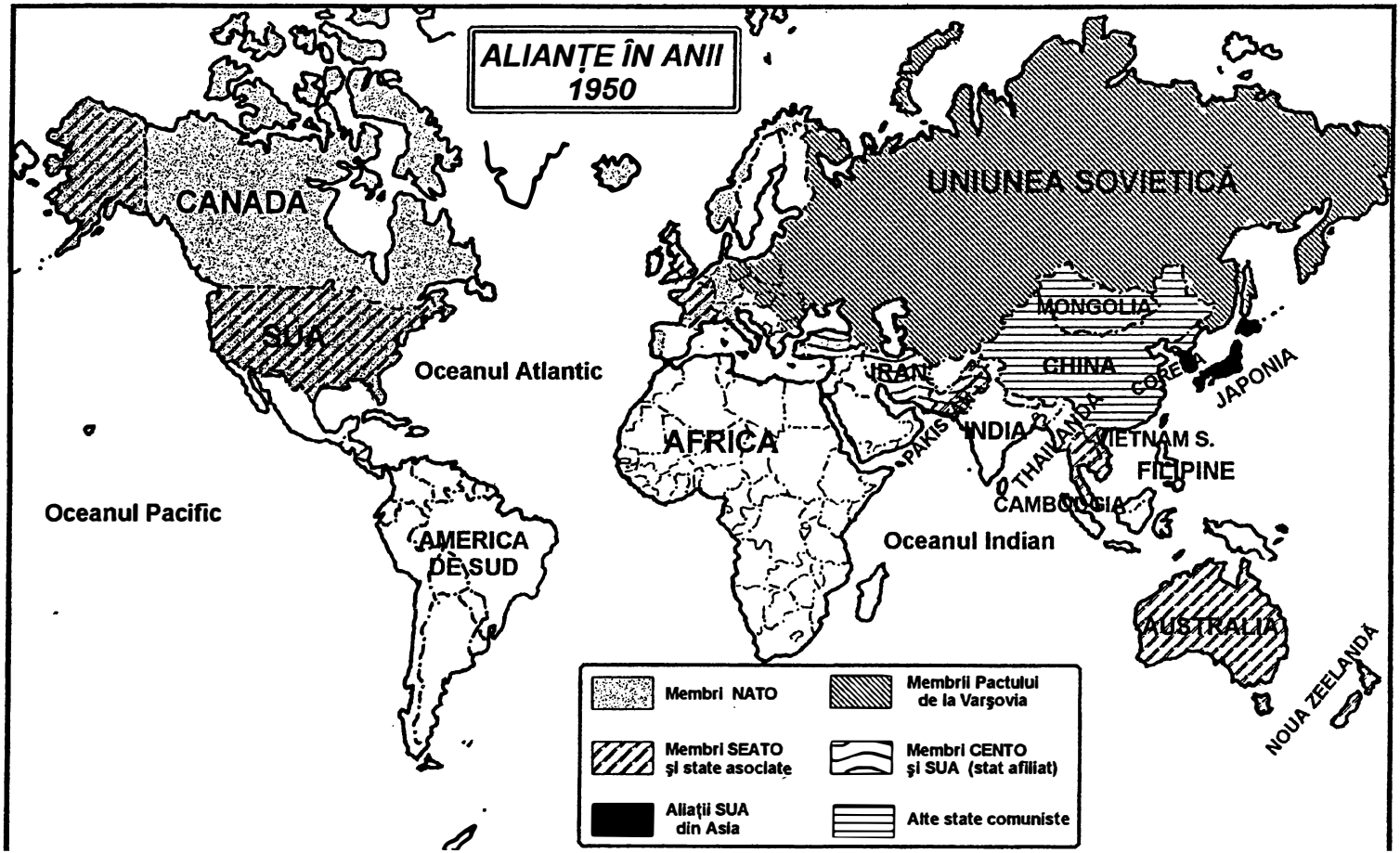
ALIANȚE ÎN ANII 1950
CANADA
SUA
Oceanul Atlantic
Oceanul Pacific
AMERICA DE SUD
AFRICA
UNIUNEA SOVIETICĂ
MONGOLIA
CHINA
COREEA
JAPONIA
IRAN
PAKISTAN
INDIA
THAILANDA
VIETNAM S.
FILIPINE
CAMBODGIA
Oceanul Indian
AUSTRALIA
NOUA ZEELANDĂ
Membri NATO
Membrii Pactului de la Varşovia
Membri SEATO şi state asociate
Membri CENTO şi SUA (stat afiliat)
Aliaţii SUA din Asia
Alte state comuniste

REGATUL UNIT
AL MARII BRITANII
ŞI IRLANDEI
Marea Nordului
DANEMARCA
HANOVRA
OLANDA
PRUSIA
Canalul Mânecii
LUX.
BAVARIA
WURTTEMB
Munche
FRANŢA
Oceanul Atlantic
ELVEŢIA
LOMBARD
PIEMONT
VENETIA
PARMA
MODENA
TOSCANA
PORTUGALIA
SPANIA
CORSICA
STATEL
PAPAL
Marea Mediterană
AFRICA

EUROPA DUPĂ CONGRESUL DE LA VIENA, 1815
Marea Baltică
PRUSIA
SAXONIA
BOEMIA
AUSTRIA
IMPERIUL AUSTRIAC
UNGARIA
RUSIA
Marea Neagră
Marea Adriatică
IMPERIUL OTOMAN
REGATUL CELOR DOUĂ SICILII
Cvadrupla Alianță

NORVEGIA
Marea Nordului
DANEMARCA
IRLANDA
MAREA BRITANIE
Oceanul Atlantic
OLANDA
Canalul Mânecii
BELGIA
LUX.
ALSACIA - LORENA
FRANȚA
ELVEȚIA
PORTUGALIA
SPANIA
Marea Mediterană
AFRICA

EUROPA ÎN AJUNUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL, 1914
SUEDIA
Marea Baltică
GERMANIA
RUSIA
AUSTRO - UNGARIA
ROMÂNIA
Marea Neagră
BOSNIA-HERȚEGOVINA
SERBIA
BULGARIA
Marea Adriatică
MUNTENEGRU
ALBANIA
ITALIA
GRECIA
Tripla Înțelegere
Tripla Alianță

CANADA
SUA
Oceanul Atlantic
Oceanul Pacific
Anii 1980
MEXIC
CUBA
GUATEMALA
EL SALVADOR
NICARAGUA
COSTA RICA
PANAMA
VENEZUELA
GUYANA
COLUMBIA
ECUADOR
BRAZILIA
PERU
BOLIVIA
PARAGUAY
CHILE
ARGENTINA
URUGUAY
SFERE DE INFLUENȚĂ ŞI DE CONFLICT
Aliaţii SUA şi statele asociate
State comuniste şi state comuniste asociate

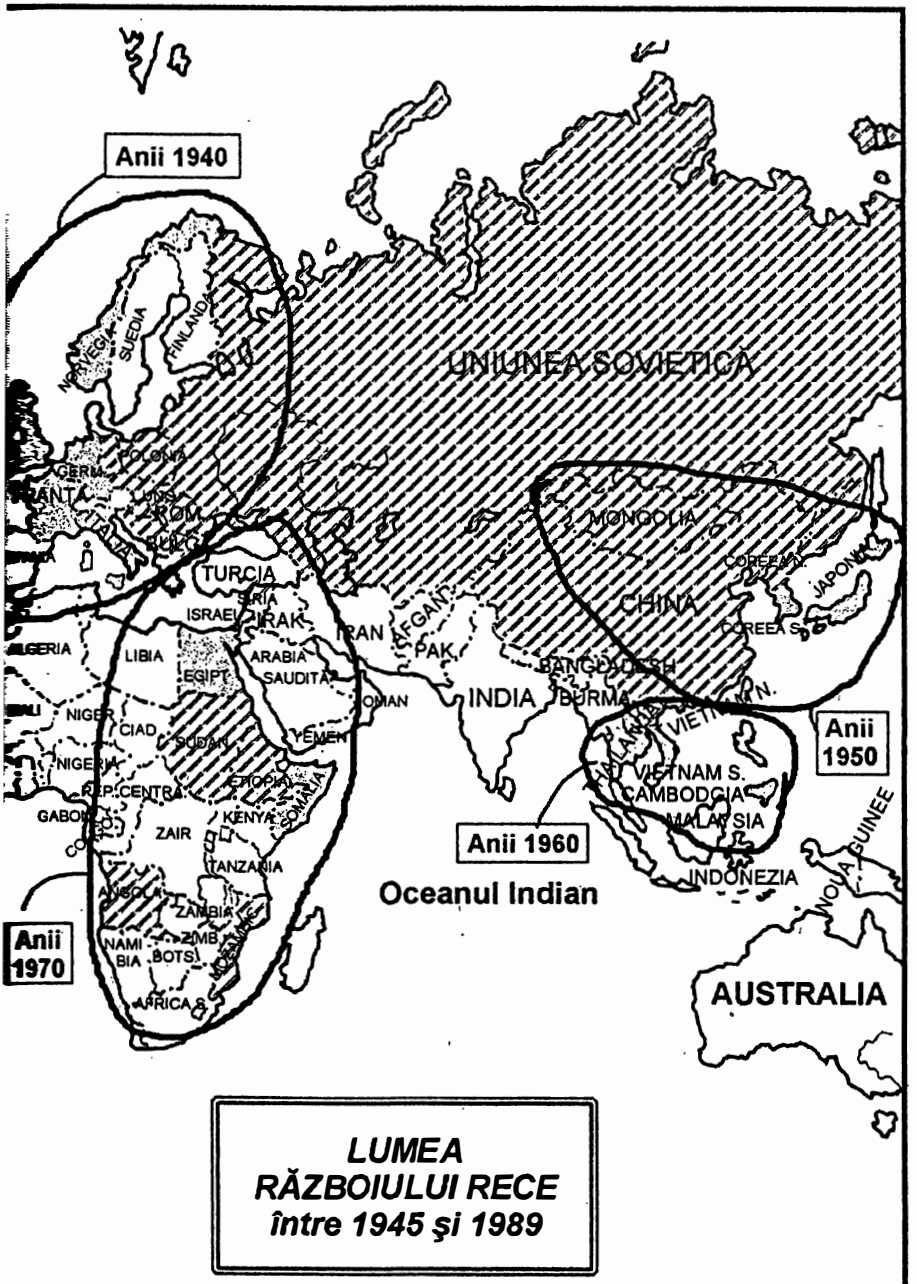

LUMEA RĂZBOIULUI RECE
între 1945 şi 1989

LUMEA DUPĂ RĂBOIUL RECE
CANADA
SUA
Oceanul Atlantic
MEXIC
CUBA
GUATEMALA
EL SALVADOR
NICARAGUA
COSTA RICA
VENEZUELA
COLUMBIA
ECUADOR
PERU
BRAZILIA
BOLIVIA
PARAGUAY
CHILE
ARGENTINA
URUGUAY
NORVEGIA
SUEDIA
ESTONIA
RUSIA
DANEMARCA
Marea Baltică
LETONIA
LITUANIA
BELARUS
OLANDA
POLONIA
BELGIA
GERMANIA
CEHIA
UCRAINA
FRANȚA
SLOVACIA
ELVEȚIA
AUSTRIA
UNGARIA
MOLDOVA
SLOVENIA
CROAȚIA
ROMÂNIA
BOSNIA
SERBIA
ITALIA
BULGARIA
ALBANIA
MACEDONIA
GRECIA
TURCIA

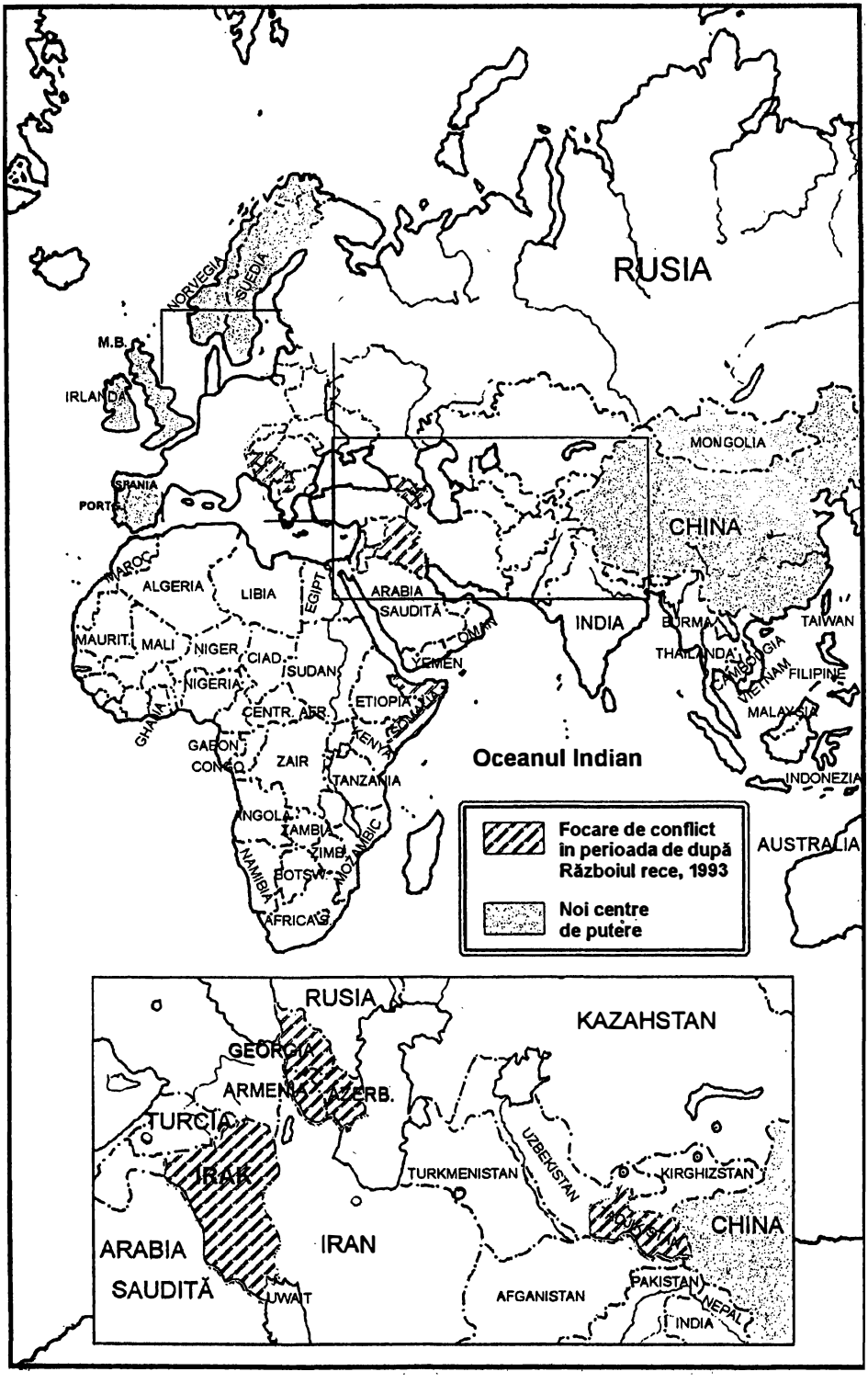
RUSIA
NORVEGIA
SUEDIA
M.B.
IRLANDA
MONGOLIA
CHINA
PORTG.
MAROC
ALGERIA
LIBIA
EGIPT
ARABIA SAUDITĂ
INDIA
BURMA
TAIWAN
THAILANDA
CAMBODGIA
VIETNAM
FILIPINE
MALAYSIA
MAURIT.
MALI
NIGER
CIAD
SUDAN
YEMEN
OMAN
NIGERIA
ETIOPIA
SOMALIA
CENTR. AFR.
GHANA
GABON
CONGO
ZAIR
KENYA
TANZANIA
INDONEZIA
ANGOLA
ZAMBIA
ZIMB.
MOZAMBIC
NAMIBIA
BOTSW.
AFRICA S.
Oceanul Indian
AUSTRALIA
Focare de conflict în perioada de după Războiul rece, 1993
Noi centre de putere
RUSIA
KAZAHSTAN
GEORGIA
ARMENIA
AZERB.
TURCIA
IRAK
TURKMENISTAN
UZBEKISTAN
KIRGHIZSTAN
TADJIKISTAN
CHINA
ARABIA SAUDITĂ
IRAN
KUWAIT
AFGANISTAN
PAKISTAN
NEPAL
INDIA

CAPITOLUL 13

Bazarul lui Stalin

Dacă ideologia ar determina cu necesitate politica externă, Hitler şi Stalin n-ar fi ajuns să-şi dea mâna, la fel cum n-o făcuseră Richelieu şi sultanul Turciei cu trei sute de ani în urmă. Numai că interesul geopolitic comun este o legătură puternică, fapt pentru care cei doi vechi duşmani care erau Hitler şi Stalin – au fost atraşi inexorabil unul de celălalt.

Când s-a întâmplat acest lucru, ţărilor democratice nu le-a venit să creadă; surpriza lor totală a arătat că înţelegeau la fel de puţin mentalitatea lui Stalin ca pe aceea a lui Hitler. Ca şi în cazul acestuia din urmă, cariera lui Stalin se clădise pornind de undeva de la marginea societăţii, deşi lui Stalin i-a trebuit mult mai mult timp ca să dobândească puterea absoluţă. Geniul demagogic al lui Hitler i-a dat acestuia posibilitatea să joace totul pe o singură carte. Stalin a obţinut câştig de cauză subminându-şi rivalii din inima birocraţiei comuniste, în timp ce ceilalţi candidaţi la putere îl ignoraseră, fiindcă într-o primă fază nu crezuseră că acest personaj sinistru din Georgia putea fi un concurent serios. Hitler a reuşit în ceea ce şi-a propus copleşindu-şi adversarii prin modul cum a ştiut să rămână calat pe o singură idee; Stalin a ajuns la putere graţie unei anonimităţi implacabile.

Hitler şi-a transpus deprinderile boeme şi personalitatea tumultuoasă în sfera luării de decizii, conferind guvernului său un caracter discontinuu şi câteodată diletant. Stalin a înglobat catehismul riguros al iniţierii lui religioase timpurii în exageza brutală a opticii mondiale bolşevice şi a transformat ideologia în instrument de control politic. Hitler se regenera prin sprijinul oferit de adoraţia maselor. Stalin era prea atins de paranoia ca să se bazeze pe o abordare atât de personală. El

tânjea după victoria finală incomparabil mai mult decât după aprobarea imediată şi a preferat s-o obţină distrugându-şi, rând pe rând, toţi adversarii potenţiali.

Hitler a ţinut morţiş să-şi împlinească ambiţiile în timpul vieţii; în declaraţiile făcute, el s-a reprezentat doar pe sine. Stalin era injectat cu aceeaşi doză de megalomanie, dar se vedea ca un slujitor al adevărului istoric. Spre deosebire de Hitler, Stalin dispunea de o răbdare incredibilă. Iar spre deosebire de conducătorii ţărilor democratice, era pregătit în orice moment să întreprindă un studiu meticulos al relaţiilor dintre tipurile de putere. Tocmai fiindcă era atât de convins că ideologia lui întruchipa adevărul istoric, el a urmărit fără scrupule interesul naţional sovietic, fără a fi stânjenit de ceea ce el însuşi considera drept balast moral ipocrit sau legături sentimentale.

Este adevărat că Stalin a fost un monstru; însă din perspectiva organizării relaţiilor internaţionale el s-a dovedit cel mai realist dintre toţi – răbdător, viclean şi implacabil, un adevărat Richelieu al acelei perioade. Fără să-şi dea seama, democraţiile occidentale şi-au forţat norocul contând pe un conflict ideologic ireconciliabil între Stalin şi Hitler, tachinându-l pe Stalin cu un pact francez care interzicea cooperarea militară, excluzând Uniunea Sovietică de la lucrările Conferinţei de la München şi demarând destul de ambiguu convorbiri pe linie militară cu Stalin doar când era deja prea târziu ca să-l împiedice să încheie un pact cu Hitler. Liderii democraţiilor au confundat discursurile lui greoaie, uşor teologizante, cu ceea ce li s-a părut a fi o rigiditate a gândirii şi a liniei politice. Totuşi, această rigiditate se extindea doar asupra ideologiei comuniste. Chiar convingerile lui comuniste i-au dat posibilitatea să se arate extrem de flexibil în tactica aleasă.

Dincolo de aceste aspecte psihologice, firea lui Stalin avea un nucleu filosofic care l-a făcut pe liderul sovietic aproape de neînţeles în ochii celor occidentali. Ca vechi bolşevic, îndurase ani de temniţă, de exil şi de privaţiuni în numele unor convingeri pe care începuse să le aibă cu câteva zeci de ani înainte de a ajunge la putere. Mândrindu-se cu o percepţie superioară a dinamicii istoriei, bolşevicii considerau că rolul lor era de a ajuta la îndeplinirea unui proces istoric obiectiv. Din punctul lor de vedere, diferenţa dintre ei înşişi şi necomunişti era cam la fel de mare ca aceea dintre savanţi şi profani. Când analizează fenomenele fizice, savantul nu le provoacă efectiv apariţia; modul lui de înţelegere a motivelor pentru care au loc îl face din când în când să manipuleze procesul, deşi întotdeauna acest lucru se petrece doar conform legilor intrinseci ale fenomenelor respective. În acelaşi spirit, bolşevicii se vedeau pe ei înşişi ca pe nişte savanţi ai istoriei, care contribuiau la înţelegerea dinamicii sale, eventual chiar îi accelerau dezvoltarea, însă fără a-i modifica direcţia.

Liderii comunişti se prezentau ca nişte inşi implacabili, incapabili de compasiune, de neabătut de la menirea lor istorică şi în acelaşi timp neinfluenţabili în faţa argumentelor convenţionale, mai cu seamă atunci când acestea veneau din partea unor necredincioşi. Ei aveau impresia că erau chemaţi să conducă relaţiile diplomatice, fiindcă erau convinşi că îşi înţelegeau interlocutorii mai bine chiar decât erau aceştia capabili să se înţeleagă pe sine. În mintea lor comunistă, singurul tip de concesie care se putea face – şi acela limitat – era în faţa „realităţii

obiective", dar sub nici o formă în fața puterii de convingere a diplomaților cu care negociau. În acest fel, diplomația ajungea să aparțină acelui proces prin care ordinea existentă avea să fie până la urmă răsturnată; iar evaluarea raportului de forțe decidea dacă această răsturnare avea să se facă prin diplomația coexistenței pașnice sau prin conflict militar.

Exista totuși un principiu imuabil în acest univers de calcule neomenești și efectuate cu sânge rece de către Stalin: nimic nu putea justifica ducerea unor bătălii sortite eșecului pentru cauze îndoielnice. În plan filosofic, conflictul ideologic cu Germania nazistă făcea parte dintr-un conflict general cu țările capitaliste care, din punctul de vedere al lui Stalin, însemnau Franța și Marea Britanie. Țara care avea să suporte din plin ostilitatea sovietică era aceea pe care Moscova o considera principala amenințare într-un moment sau altul.

Sub aspectul moral, Stalin nu făcea nici o distincție între diversele state capitaliste. Adevărata lui părere despre țările care proslăveau virtuțile păcii universale a ieșit la iveală în reacția pe care a avut-o la semnarea Pactului Kellogg-Briand în 1928:

> Îi aud vorbind despre pacifism și despre pacea dintre statele europene. Briand și [Austen] Chamberlain se îmbrățișează... Astea sunt aiureli. Știm din istoria europeană că ori de câte ori s-au semnat tratate ce prevăd o nouă dispunere a forțelor în vederea unui alt război, li s-a spus tratate de pace... (deși) au fost încheiate în scopul identificării noilor elemente ale apropiatului război.[1]

Cel mai negru coșmar al lui Stalin era, firește, o coalizare a tuturor țărilor capitaliste și un atac concertat la adresa Uniunii Sovietice. În 1927, el a descris strategia sovietică exact în aceeași termeni în care o făcuse Lenin cu un deceniu mai devreme: „... foarte mult... depinde de modul cum vom reuși să evităm războiul iniment cu lumea capitalistă... până când... capitaliștii vor începe să se bată între ei..."[2] Pentru a încuraja această perspectivă, Uniunea Sovietică încheiase acordul de la Rapallo cu Germania în 1922 și tratatul de neutralitate de la Berlin din 1926, pe care l-a reînnoit în 1931, angajându-se cât se poate de clar să nu intervină în eventualitatea declanșării unui război capitalist.

Din punctul de vedere al lui Stalin, anticomunismul vituperant al lui Hitler nu constituia un obstacol de netrecut în calea stabilirii unor relații bune cu Germania. Când Hitler a preluat puterea, Stalin nu și-a mai pierdut vremea cu gesturi împăciuitoare. „Nu suntem nici pe departe entuziasmați de regimul fascist din Germania", a declarat el la cel de-al XVII-lea Congres al Partidului din ianuarie 1934. „Aici nu e vorba de fascism, fie și pentru faptul că fascismul din Italia, de pildă, nu a împiedicat Uniunea Sovietică să întrețină relații dintre cele mai cordiale cu această țară... Orientarea noastră în trecut și în prezent a fost și este spre URSS și numai spre URSS. Iar dacă interesele URSS-ului cer apropierea de o țară sau alta care nu este interesată de tulburarea păcii, ne vom îndrepta în această direcție fără ezitare."[3]

Stalin, ca un mare ideolog, nu făcea decât să-și pună de fapt ideologia în serviciul *Realpolitik*. Lui Richelieu sau lui Bismarck nu le-ar fi venit deloc greu să înțeleagă o asemenea strategie. Oamenii de stat care reprezentau democrațiile erau cei care purtau ochelari de cal ideologici; după ce respinseseră politica puterii, ei

ajunseseră să creadă că precondiția unor relații bune între națiuni era credința generală în premisele securității colective și că ostilitatea ideologică era de natură să împiedice orice cooperare practică între fasciști și comuniști.

Democrațiile au greșit în ambele rânduri. La momentul oportun, Stalin s-a alăturat într-adevăr taberei antihitleriste, dar cu foarte puțină tragere de inimă și abia după ce gesturile lui de bunăvoință față de Germania nazistă au fost desconsiderate. Convins în cele din urmă că era foarte posibil ca retorica antibolșevică a lui Hitler să fie serioasă, Stalin s-a apucat să ridice cea mai largă coaliție cu putință pentru a-l ține la respect. Noua lui strategie a ieșit la iveală la cel de-al VII-lea (și ultimul) Congres al Internaționalei Comuniste din iulie-august 1935.[4] Chemând la crearea unui front comun al tuturor popoarelor iubitoare de pace, această tactică a reprezentat abandonarea tacticii comuniste din anii '20, când, încercând să paralizeze diverse instituții parlamentare din Europa, partidele comuniste votaseră consecvent în favoarea grupurilor antidemocratice, inclusiv a fasciștilor.

Principalul purtător de cuvânt al noii politici externe sovietice a fost Maxim Litvinov, care fusese numit ministru de externe doar ca să îndeplinească acest rol. Civilizat, vorbitor de engleză și ebraică, Litvinov era de origine burgheză și se căsătorise cu fiica unui istoric englez. Biografia lui se potrivea mai bine unui dușman de clasă decât cuiva menit să aibă o carieră în diplomația sovietică. Sub ministeriatul lui Litvinov, Uniunea Sovietică a intrat în Liga Națiunilor și a devenit unul dintre adepții cei mai însuflețiți ai securității colective. Stalin era pregătit să recurgă la retorica wilsoniană ca să obțină o poliță de asigurare în eventualitatea că Hitler și-ar fi propus efectiv să ducă la îndeplinire ceea ce scrisese în *Mein Kampf* și ar fi transformat Uniunea Sovietică în ținta lui principală. Așa cum a subliniat politologul Robert Legvold, scopul lui Stalin era să extragă un ajutor cât mai mare cu putință din partea lumii capitaliste, nu să încheie pacea cu ea.[5]

Un sentiment profund de mefiență reciprocă impregnase deja relațiile dintre democrații și Uniunea Sovietică. Stalin a semnat pacte cu Franța în 1935 și cu Cehoslovacia în anul următor. Însă liderii francezi au adoptat o cu totul altă atitudine și au refuzat convorbirile la nivel înalt pe linie militară. Inevitabil, Stalin a interpretat acest lucru ca pe o invitație la adresa lui Hitler de a ataca mai întâi Uniunea Sovietică. Ca să se asigure, el a condiționat ajutorul furnizat de sovietici Cehoslovaciei de prealabila îndeplinire a obligațiilor franceze față de această țară. Bineînțeles că, în acest fel, Stalin a avut la îndemână și opțiunea de a-i lăsa pe imperialiști să se bată între ei. Tratatul franco-sovietic nu a fost nici pe departe expresia unor relații evlavioase.

Disponibilitatea Franței de a avea legături politice cu Uniunea Sovietică, dar refuzul de a încheia o alianță militară cu ea ilustrează deriva totală a politicii externe a țărilor democratice în perioada dintre cele două războaie. Democrațiile prețuiau retorica securității colective, dar nu îndrăzneau să-i ofere un conținut operațional. Primul război mondial ar fi trebuit să-i învețe pe englezi și francezi că înfruntarea Germaniei, chiar și în condițiile acestei asocieri, era o întreprindere riscantă și cu puține sorți de izbândă. În fond, Germania aproape că obți-

nuse câștig de cauză în 1918, în ciuda faptului că America li se alăturase aliaților. Declanșarea unei lupte împotriva Germaniei fără sprijin american sau sovietic combina mentalitatea ce făcuse posibilă Linia Maginot cu o crasă supraestimare a propriilor forțe.

Doar o gândire utopică până la absurd din partea conducătorilor țărilor democratice ar fi putut duce la convingerea împărtășită de mulți potrivit căreia Stalin – un bolșevic timpuriu și un partizan declarat al factorilor materiali, obiectivi – s-ar fi putut converti la doctrina juridică și morală a securității colective. Asta fiindcă Stalin și colegii lui aveau alte motive decât cele de resort ideologic ca să nu fie încântați de ordinea internațională stabilită. La urma urmei, frontierele sovietice cu Polonia fuseseră impuse cu forța, iar România pusese mâna pe Basarabia, pe care sovieticii o considerau ca fiind a lor.

Nici potențialele victime ale Germaniei din Europa de Est nu doreau ajutorul sovieticilor. Combinația dintre acordul de la Versailles și Revoluția rusă creaseră o problemă irezolvabilă pentru orice sistem de securitate colectivă din Europa de Est: fără Uniunea Sovietică, acest sistem n-ar fi putut funcționa din punct de vedere militar; cu el, n-ar fi putut funcționa din punct de vedere politic.

Diplomația occidentală n-a făcut practic nimic pentru a domoli paranoia lui Stalin în legătură cu existența unei cabale antisovietice a capitaliștilor. Uniunea Sovietică nu a fost consultată pe durata manevrelor diplomatice prin care s-a abrogat Pactul de la Locarno și a fost efectiv exclusă de la lucrările Conferinței de la München. Ea a fost adusă în discuție în vederea unui sistem de securitate care să opereze în Europa de Est cu foarte puțină tragere de inimă și destul de târziu, după ocuparea Cehoslovaciei în 1939.

Cu toate acestea, cine învinovățește doar politica occidentală pentru pactul dintre Hitler și Stalin a interpretat greșit psihologia acestuia din urmă. Paranoia lui Stalin a fost demonstrată cu vârf și îndesat de modul cum și-a eliminat acesta toți potențialii adversari din țară, precum și de uciderea sau deportarea milioanelor de oameni despre care doar i se năzărise că i se opuneau. În ciuda acestui fapt, când era vorba de politica externă, Stalin a dovedit că știe să calculeze cu mult sânge rece și s-a mândrit că a știut să nu se lase antrenat în efectuarea unor mutări pripite mai ales de către liderii capitaliști despre care era convins că înțelegeau raportul de forțe incomparabil mai puțin decât el.

Nu se pot face decât speculații despre intențiile lui Stalin în timpul Conferinței de la München. Totuși, într-un moment când își supunea țara unor epurări succesive, punerea în aplicare a unui tratat de ajutor reciproc sinucigaș ar fi fost soluția cel mai puțin probabilă. Dat fiind că tratatul cu Cehoslovacia angaja Uniunea Sovietică doar *după* intrarea în război a Franței, Stalin avea mai multe opțiuni. Bunăoară, el ar fi putut cere să i se permită să treacă prin România și Polonia și s-ar fi putut folosi de mai mult ca singurul refuz al celor două țări ca de un alibi pentru a aștepta rezultatul bătăliilor din Europa Centrală și de Vest. Sau, în funcție de modul în care ar fi evaluat consecințele, ar fi putut redobândi teritoriile rusești pierdute în favoarea Poloniei și României după Revoluția rusă, așa cum de fapt chiar avea să facă un an mai târziu. Cea mai improbabilă va-

riantă era aceea în care Uniunea Sovietică s-ar fi suit pe baricade ca ultim apărător al înţelegerilor teritoriale de la Versailles în numele securităţii colective.

Fără îndoială că momentul München a confirmat suspiciunile lui Stalin vizavi de ţările democratice. Cu toate acestea, nimic nu putea să-l abată la modul serios de pe drumul îndeplinirii, cu aproape orice preţ, a ceea ce el considera a fi datoria bolşevicilor – învrăjbirea capitaliştilor şi împiedicarea oricărei tentative de transformare a Uniunii Sovietice în victimă a războaielor dintre ei. Prin urmare, efectul Conferinţei de la München a fost în primul rând modificarea tacticii lui Stalin. Căci acum el a inaugurat un veritabil bazar al încercărilor de încheiere a unui pact cu sovieticii, o licitaţie pe care democraţiile n-aveau nici o şansă s-o câştige dacă Hitler era gata să facă o ofertă serioasă. Când, pe 4 octombrie 1938, ambasadorul francez l-a vizitat pe ministrul sovietic de externe ca să-i explice acordul de la München, el a fost întâmpinat de Vladimir Potemkin, comisarul adjunct pentru afacerile externe, care i-a adresat următoarele cuvinte ameninţătoare: „Bietul meu prieten, ce-ai făcut? Pentru noi nu văd nici un alt rezultat în afara unei a patra împărţiri a Poloniei."[6]

Această vorbă tăioasă a fost doar un semn al atitudinii glaciale pe care o avea Stalin faţă de politica externă. După München, era sigur că Polonia avea să devină următoarea ţintă a Germaniei. Dat fiind că Stalin nu dorea nici să înfrunte armata germană la frontierele sovietice existente şi nici să se bată cu Hitler, o a patra împărţire a Poloniei era singura soluţie (mai mult, aceeaşi logică o făcuse pe Ecaterina cea Mare să purceadă la prima împărţire a Poloniei cu Prusia şi Austria în 1772). Faptul că Stalin a aşteptat un an întreg prima mutare a lui Hitler a demonstrat că, în materie de politică externă, avea nervi de oţel.

O dată stabilit cu fermitate acest obiectiv, Stalin a trecut imediat la îndepărtarea Uniunii Sovietice din linia de bătaie. Pe 27 ianuarie 1939, ziarul *News Chronicle* din Londra a publicat un articol scris de corespondentul lui diplomatic (cunoscut drept un apropiat al ambasadorului sovietic Ivan Maiski), în care se sublinia posibilitatea unei înţelegeri între Uniunea Sovietică şi Germania. Autorul a reluat teza clasică a lui Stalin potrivit căreia nu existau diferenţe semnificative între democraţiile occidentale şi dictatorii fascişti, folosind-o pentru a exonera Uniunea Sovietică de orice angajare autonomă pentru cauza securităţii colective:

> În prezent, guvernul sovietic evident că nu are intenţia de a furniza ajutor Marii Britanii şi Franţei dacă aceasta din urmă intră în conflict cu Germania şi Italia... Din punctul de vedere al guvernului sovietic, nu există o mare diferenţă între poziţia guvernelor englez şi francez pe de o parte şi a celor german şi italian pe de alta, care să justifice sacrificii serioase pentru apărarea democraţiei occidentale.[7]

Din moment ce Uniunea Sovietică nu considera necesar să aleagă între mai mulţi capitalişti pe criterii ideologice, divergenţele dintre Moscova şi Berlin se puteau rezolva într-un mod practic. Ca nu cumva să fie înţeles greşit, Stalin a luat măsura fără precedent de a retipări cuvânt cu cuvânt articolul respectiv în *Pravda*, ziarul oficial al Partidului Comunist.

Pe data de 10 martie 1939 – cu cinci zile înainte ca Hitler să ocupe Praga – Stalin a ieşit în faţă prin afirmarea în cunoscutul stil autoritarist a noii strategii a

Moscovei. Ocazia i-a fost oferită de-al XVIII-lea Congres al Partidului, prima întrunire de acest gen de când Stalin sprijinise securitatea colectivă şi „frontul comun" cu cinci ani în urmă. Probabil că sentimentul predominant al delegaților era uşurarea pentru faptul că se mai aflau în viață, întrucât epurările le subțiaseră serios rândurile. La lucrări participau doar treizeci şi cinci din cei două mii de delegați din urmă cu cinci ani. O mie o sută din cei rămaşi fuseseră arestați pentru activități contrarevoluționare. Nouăzeci şi opt dintre cei o sută treizeci şi unu de membri ai Comitetului Central fuseseră lichidați, ca de altfel trei dintre cei cinci mareşali ai Armatei Roşii, toți cei unsprezece comisari adjuncți ai apărării, toți comandanții armatelor regionale şi şaptezeci şi cinci dintre cei optzeci de membri ai Consiliului Militar Suprem[8]. Nu se putea spune despre cel de-al XVIII-lea Congres al Partidului că era o sărbătoare a continuității. Participanții erau mult mai preocupați de ceea ce trebuiau să facă pentru a rămâne în viață decât de subtilitățile ascunse ale politicii externe.

Aşa cum fusese cazul şi în 1934, tema de bază a lui Stalin în fața acestui auditoriu înfricoşat au reprezentat-o intențiile paşnice ale Uniunii Sovietice într-un mediu internațional ostil. Cu toate acestea, concluziile lui au marcat o despărțire radicală de conceptul de securitate colectivă aşa cum fusese prezentat acesta la congresele anterioare ale Partidului. Căci Stalin a decretat de fapt neutralitatea sovietică în cazul unui conflict între capitaliști:

> Politica externă a Uniunii Sovietice este clară şi explicită. Suntem în favoarea păcii şi a întăririi relațiilor de afaceri cu toate țările. Aceasta este poziția noastră şi vom adera la ea atâta timp cât aceste țări vor menține relații asemănătoare cu Uniunea Sovietică şi atâta timp cât nu vor efectua nici o încercare de a încălca interesele țării noastre.[9]

Ca să se asigure că acești lideri capitaliști obtuzi înțelegeau corect mesajul, Stalin a repetat aproape cuvânt cu cuvânt argumentul principal al articolului din *News Chronicle*, şi anume că, din moment ce democrațiile şi Germania aveau structuri sociale similare, diferențele dintre Germania şi Uniunea Sovietică nu erau mai de netrecut decât diferențele dintre orice altă țară capitalistă şi Uniunea Sovietică. Rezumând, el şi-a exprimat hotărârea de a-şi rezerva libertatea de acțiune şi de a vinde bunăvoința Moscovei celui mai avantajos client în eventualitatea războiului. Prin intermediul unei fraze amenințătoare, Stalin a promis „să fie prudent şi să nu permită țării să se lase târâtă în conflicte de către atâțători de meserie, obişnuiți să-i pună pe alții să scoată castanele din foc."[10] În realitate, Stalin invita Germania nazistă să participe la licitație.

Noua politică a lui Stalin diferea de cea veche în primul rând din punctul de vedere al modului cum se punea accentul. Chiar şi în zilele de apogeu ale sprijinului său pentru securitatea colectivă şi „frontul comun", Stalin îngrădise întotdeauna angajamentele sovietice într-un fel care-i permitea să aibă la îndemână varianta încheierii unei înțelegeri separate după începerea propriu-zisă a războiului. Însă acum, în primăvara lui 1939, când ceea ce rămăsese din Cehoslovacia încă nu fusese ocupat de Germania, Stalin făcea un pas în plus. El a început să efectueze diverse manevre pentru a i se oferi prilejul să încheie o înțelegere separată *înainte* de război. Nimeni n-ar fi trebuit să se plângă că Stalin nu

îşi dezvăluia intenţiile; şocul resimţit de democraţii s-a datorat neputinţei lor de a înţelege că Stalin, revoluţionarul înflăcărat, era mai presus de orice un strateg cu sânge rece.

După ocuparea Pragăi, Marea Britanie a renunţat la politica de pacificare faţă de Germania. Cabinetul englez a început acum să exagereze iminenţa unei ameninţări naziste cu aceeaşi insistenţă cu care până atunci o subestimase. Membrii săi erau convinşi că Hitler va declanşa imediat după distrugerea Cehoslovaciei un nou atac – unii s-au gândit la Belgia, alţii la Polonia. La sfârşitul lui martie 1939, se zvonea că următoarea ţintă ar fi România, care nici măcar nu avea graniţă cu Germania. Totuşi, ar fi fost cu totul netipic pentru Hitler să atace o a doua ţintă, atât de îndepărtată, la un interval de timp atât de scurt. Tractica lui obişnuită era să dea timp impactului primei lovituri să demoralizeze următoarea victimă înainte de a ataca din nou. În orice caz, ştim acum că Marea Britanie a avut mult mai mult timp să-şi pregătească strategia decât au crezut conducătorii ei. Mai mult, dacă membrii cabinetului englez ar fi analizat atent discursul lui Stalin cu ocazia celui de-al XVIII-lea Congres al Partidului, ei şi-ar fi dat seama că, pe măsură ce Anglia devenea mai nerăbdătoare să organizeze o rezistenţă împotriva lui Hitler, Stalin se arăta la rândul lui din ce în ce mai distant, ca să-şi mărească ascendentul asupra ambelor tabere.

Cabinetul britanic era pus acum în faţa unei opţiuni strategice fundamentale, deşi nu există nici o dovadă că şi-ar fi dat seama de acest lucru. Dacă i se opuneau lui Hitler, membrii lui trebuiau să se decidă dacă abordarea aceasta avea să se facă prin construirea unui sistem al securităţii colective sau printr-o alianţă tradiţională. Dacă era aleasă prima variantă, un grup extrem de mare de naţiuni aveau să fie invitate să se alăture rezistenţei antinaziste; dacă era aleasă cea de-a doua, Anglia era nevoită să facă anumite compromisuri, armonizându-şi interesele cu cele ale potenţialilor aliaţi cum ar fi Uniunea Sovietică.

Cabinetul a optat pentru securitatea colectivă. Pe 17 martie, au fost trimise mesaje pe adresa Greciei, Iugoslaviei, Franţei, Turciei, Poloniei şi Uniunii Sovietice, în care acestea erau întrebate cum aveau de gând să reacţioneze în cazul presupusei ameninţări a Germaniei de a ataca România, pornindu-se de la premisa că trebuiau cu toţii să aibă acelaşi interes şi să adopte aceeaşi atitudine. Deodată, Anglia a dat impresia că oferea acel lucru pe care îl refuzase din 1918 încoace – garanţie teritorială pentru întreaga Europă de Est.

Răspunsurile diverselor naţiuni au demonstrat din nou slăbiciunea fundamentală a doctrinei securităţii colective, şi anume presupunerea că toate naţiunile – şi în orice caz toate victimele potenţiale – ar fi avut acelaşi interes de a se opune unei agresiuni. Fiecare ţară din Europa de Est şi-a prezentat propriile probleme ca pe un caz aparte şi a pus în lumină preocupări naţionale şi nu colective. Grecia şi-a condiţionat reacţia de cea a Iugoslaviei; Iugoslavia la rândul ei s-a interesat de intenţiile Marii Britanii, iar în felul ăsta lucrurile au revenit de unde plecaseră. Polonia a arătat că nu era pregătită să opteze ferm între Marea Britanie şi Germania sau să se angajeze în apărarea României. Polonia şi România nu erau de acord ca Uniunea Sovietică să participe la apărarea ţărilor lor. Iar răspun-

sul Uniunii Sovietice a fost propunerea de a se organiza la București o conferință a tuturor țărilor care primiseră mesaje de tatonare din partea Angliei.

Aceasta s-a dovedit a fi o manevră inteligentă. Dacă respectiva conferință avea să se țină, ea urma să consfințească principiul participării sovietice în apărarea unor țări care se temeau la fel de mult de Moscova și de Berlin; dacă inițiativa ei avea să fie respinsă, ea oferea un pretext Kremlinului să se arate rezervat și să-și urmărească între timp opțiunea preferată, adică eventuala acomodare cu Germania. Moscova le cerea de fapt țărilor din Europa de Est să identifice Germania drept principală amenințare la adresa existenței lor și să o provoace *înainte* ca ea să-și fi clarificat intențiile. Dat fiind că nici una dintre țări nu era pregătită să facă așa ceva, conferința de la București nu a mai avut loc.

Aceste reacții lipsite de entuziasm l-au făcut pe Neville Chamberlain să încerce alte piste. Pe 20 martie, el a sugerat redactarea unei declarații de intenție de către Marea Britanie, Franța, Polonia și Uniunea Sovietică, prin care cosemnatarele se obligau să se consulte între ele în eventualitatea oricărei amenințări la adresa independenței vreunuia dintre statele europene „în scopul întreprinderii de acțiuni comune". Formulată ca o reînviere a Triplei Antante premergătoare primului război mondial, propunerea nu pomenea nimic despre strategia militară care avea să fie aplicată dacă eforturile diplomatice de descurajare a atacului dădeau greș și nici despre perspectivele cooperării dintre Polonia și Uniunea Sovietică, pur și simplu subînțeleasă de vorbitor.

În ce-o privește, Polonia, care își supraestimase într-un elan romantic capacitățile militare așa cum făcuse de altfel și Marea Britanie, a refuzat acțiunile în comun cu Uniunea Sovietică, obligând Anglia să aleagă între polonezi și sovietici. Dacă ea oferea garanții Poloniei, Stalin se simțea mai puțin stimulat să participe la apărarea comună. Dat fiind că Polonia era situată între Germania și Uniunea Sovietică, Marea Britanie era obligată să intre în război înainte ca Stalin să fie nevoit să ia vreo decizie. Pe de altă parte, dacă Marea Britanie se concentra asupra unui pact cu sovieticii, Stalin avea să-și ceară în mod sigur partea cuvenită pentru ajutorul oferit polonezilor, împingând frontiera sovietică spre vest, în direcția Liniei Curzon.

Impulsionat de curajul opiniei publice și convins că retragerea ar fi slăbit și mai mult poziția Marii Britanii, cabinetul englez a refuzat să sacrifice și alte țări, indiferent de considerentele geopolitice. În același timp, conducătorii britanici au avut de suportat consecințele presupunerii greșite că Polonia era într-un fel mai puternică din punct de vedere militar decât Uniunea Sovietică și că Armata Roșie nu avea valoare ofensivă – o premisă relativ plauzibilă în lumina epurărilor masive care tocmai avuseseră loc în rândurile conducătorilor militari sovietici. Mai presus de orice, liderii englezi aveau o profundă lipsă de încredere în Uniunea Sovietică. „Trebuie să mărturisesc", scria la un moment dat Chamberlain, „că nutresc o deplină mefiență față de Rusia. Nu am nici un fel de convingere că va putea să mențină o ofensivă eficientă, chiar dacă și-ar dori-o. În plus, nu am încredere în motivele ei, care nu prea mi se par să aibă legătură cu ideile noastre despre libertate, ci mai degrabă cu dorința de a trage pe toată lumea de urechi."[11]

Considerându-se într-o severă criză de timp, Marea Britanie şi-a luat inima în dinţi şi a anunţat exact acel tip de garanţii continentale pe timp de pace pe care le refuzase consecvent cu începere din clipa semnării Tratatului de la Versailles. Îngrijorat de semnalele unui iminent atac german împotriva Poloniei, Chamberlain nici măcar nu şi-a găsit timp să negocieze o alianţă bilaterală cu Polonia. În schimb, el a formulat cu mâna lui un proiect de garanţie unilaterală pentru Polonia pe 30 martie 1939 şi l-a prezentat în Parlament în ziua următoare. Garanţia se voia o măsură temporară de descurajare a agresiunii naziste a cărei ameninţare s-a dovedit până la urmă rodul unor informaţii false. Ea avea să fie urmată de o încercare mai aşezată de punere la punct a unui sistem larg al securităţii colective. La puţin timp după aceea, garanţii unilaterale care au mers pe aceeaşi logică au fost oferite Greciei şi României.

Pradă revoltei morale şi derutei strategice, Marea Britanie a ajuns astfel să prezinte garanţii exact în numele acelor ţări despre care toţi prim-miniştrii ei de după război au afirmat că nu puteau – şi nu era cazul să fie – apărate. Realităţile est-europene de după Versailles deveniseră atât de îndepărtate pentru experienţa britanică, încât cabinetul nici măcar nu şi-a dat seama că luase o decizie care avea să mărească opţiunile lui Stalin legate de apropierea de Germania şi să-l ajute să se retragă mai uşor din aşa-numitul front comun pe care singur îl propusese.

Liderii Marii Britanii s-au bazat atât de mult pe participarea lui Stalin la strategia lor, încât au fost convinşi că o puteau controla atât din punctul de vedere al sincronizării, cât şi al dimensiunilor. Lordul Halifax, ministrul de externe, a insistat ca Uniunea Sovietică să fie ţinută în rezervă şi „invitată să dea o mână de ajutor în anumite împrejurări, în forma cea mai convenabilă."[12] Lucrul la care se gândea de fapt Halifax era aprovizionarea cu muniţii şi în nici un caz deplasarea trupelor sovietice dincolo de graniţele proprii. El s-a ferit însă să explice motivul pentru care Uniunea Sovietică ar fi fost dispusă să joace un rol atât de neînsemnat.

De fapt, garanţiile oferite de Anglia Poloniei şi României au anulat orice stimulent pe care l-ar fi putut avea sovieticii ca să declanşeze negocieri serioase pe marginea unei alianţe cu democraţiile occidentale. De la bun început, aceste garanţii consfinţeau toate graniţele vecinilor europeni ai Uniunii Sovietice, cu excepţia statelor baltice, şi – cel puţin pe hârtie – zădărniceau ambiţiile sovieticilor la fel de mult ca pe cele ale germanilor. (Faptul că Marea Britanie ar fi putut neglija această realitate era un exemplu despre cât de mult subjugase „frontul comun al ţărilor iubitoare de pace" gândirea Occidentului.). Dar, fapt şi mai important, garanţiile unilaterale ale Angliei au fost un dar ceresc pentru Stalin fiindcă i-au oferit maximul pe care l-ar fi cerut în orice negociere ce ar fi început, cum se întâmplă de obicei, de la zero. Dacă Hitler se deplasa spre est, Stalin era acum asigurat din perspectiva intrării în război a Marii Britanii cu mult înainte de a se ajunge la granţia sovietică. În acest fel, Stalin se bucura de avantajul unei alianţe *de facto* cu Marea Britanie fără a fi obligat la reciprocitate.

Garanţia oferită de englezi Poloniei se baza pe patru premise care s-au dovedit a fi cu desăvârşire false: că Polonia era o putere militară importantă, poate chiar superioară Rusiei; că Franţa şi Marea Britanie împreună erau suficient de

puternice pentru a înfrânge Germania fără ajutorul altor aliați; că Uniunea Sovietică avea interesul de a se menține *statu quo*-ul în Europa de Est; și că în ultimă instanță prăpastia ideologică dintre Germania și Uniunea Sovietică era de netrecut, motiv pentru care Uniunea Sovietică avea să se alăture coaliției antihitleriste mai devreme sau mai târziu.

Polonia era o țară eroică, dar nu reprezenta o putere militară semnificativă. Sarcina ei a devenit cu atât mai delicată cu cât Statul Major francez a indus-o în eroare cu privire la intențiile lui concrete, implicând la un moment dat perspectiva unei ofensive franceze. Strategia defensivă pe care o îmbrățișase de fapt Franța avea să oblige Polonia să reziste de una singură furiei dezlănțuite a atacului german – o sarcină despre care liderii occidentali ar fi trebuit să știe că era mult peste posibilitățile Poloniei. În același timp, Polonia nu putea fi convinsă să accepte ajutorul sovieticilor, întrucât liderii ei erau convinși (iar istoria avea să le dea dreptate) că toate armatele sovietice „eliberatoare" se transformau în trupe de ocupație. În plus, conform aprecierilor făcute în țările democratice, acestea ar fi fost în stare să câștige un război împotriva Germaniei chiar dacă Polonia ar fi fost învinsă.

Interesul sovieticilor de menținere a *statu quo*-ului în Europa de Est a luat sfârșit la cel de-al XVIII-lea Congres al Partidului – asta dacă existase vreodată cu adevărat. În esență, Stalin avea opțiunea apropierii de Hitler și, după ce Marea Britanie oferise garanții Poloniei, își putea arunca în joc cartea nazistă fără să rişte aproape nimic. Misiunea lui a fost ușurată de neputința democrațiilor occidentale de a-i sesiza strategia, care ar fi fost cât se poate de clară pentru cineva de talia lui Richelieu, Metternich, Palmerston sau Bismarck. La modul aproape simplist, Stalin urmărea să se asigure că Uniunea Sovietică era de fiecare dată ultima dintre marile puterii care intrau în horă, dobândind astfel libertatea de acțiune pentru un bazar în care și cooperarea și neutralitatea sovietică erau cedate celui care oferea cel mai mult.

Înainte ca Marea Britanie să ofere garanții Poloniei, Stalin trebuise să aibă grijă ca nu cumva manevrele sovietice în direcția Germaniei să determine democrațiile să se spele pe mâini în problema Europei de Est și să-l lase singur în fața lui Hitler. După oferirea garanțiilor, el s-a asigurat nu doar de faptul că Marea Britanie va lupta pentru granița lui vestică, ci și de declanșarea conflictului la șase sute de mile vest, la frontiera germano-poloneză.

Stalin ajunsese să mai fie preocupat doar de două lucruri. În primul rând, trebuia să se asigure că garanțiile britanice pentru Polonia erau solide; în al doilea, era nevoit să afle dacă exista efectiv o opțiune germană. Paradoxal, cu cât Marea Britanie își demonstra mai activ buna credință față de Polonia, lucru de care era nevoie pentru descurajarea lui Hitler, cu atât mai mult creștea spațiul de manevră al lui Stalin față de Germania. Marea Britanie încerca să mențină *statu quo*-ul din Europa de Est. Stalin urmărea dobândirea unei palete cât mai largi de opțiuni și răsturnarea acordului de la Versailles. Chamberlain dorea să împiedice izbucnirea războiului. Stalin, care își dădea seama că războiul era inevitabil, dorea să se bucure de avantajele acestuia fără să participe efectiv la desfășurarea lui.

Stalin a efectuat câteva piruete grațioase, oscilând între cele două tabere. Însă până la urmă rezultatul nu putea fi decât unul. Hitler era singurul capabil să-i ofere expansiunea teritorială pe care şi-o dorea în Europa de Est, iar pentru asta liderul sovietic era dispus să plătească prețul unui război european care să cruțe Uniunea Sovietică. Pe 14 aprilie, Marea Britanie a propus o declarație unilaterală din partea Uniunii Sovietice, prin care aceasta să se angajeze că „în eventualitatea oricărui act de agresiune împotriva vreunui vecin european al Uniunii Sovietice, în care țara implicată opune rezistență, ajutorul guvernului sovietic va fi disponibil."[13] Stalin a refuzat să-şi vâre capul în laț şi a respins acea propunere unilaterală şi naivă. Pe 17 aprilie, el a replicat printr-o contraofertă în trei părți: o alianță între Uniunea Sovietică, Franța şi Marea Britanie, o convenție militară pentru intrarea ei în vigoare şi garanții pentru toate țările aflate între Marea Baltică şi Marea Neagră.

Stalin ştia în mod sigur că o asemenea propunere nu avea să fie acceptată sub nici o formă. În primul rând, ea nu era dorită de către țările din Europa de Est; în al doilea, negocierea unei convenții militare amănunțite ar fi necesitat mai mult timp decât aveau atunci la dispoziție; în fine, Marea Britanie nu refuzase o alianță cu Franța în ultimii cincisprezece ani doar ca s-o încheie acum cu o țară căreia aceeaşi Mare Britanie îi atribuise rolul unui simplu furnizor de muniție. „Nu putem pretinde", a spus Chamberlain, „că o asemenea alianță este necesară pentru ca țările mai mici din Europa de Est să fie aprovizionate cu muniții."[14]

Depăşindu-şi rezervele, conducătorii englezi s-au apropiat treptat de condițiile lui Stalin, în timp ce acesta a continuat să ridice miza. În mai, Viaceslav Molotov, omul de încredere al lui Stalin, l-a înlocuit pe Litvinov în funcția de ministru de externe, ceea ce însemna că Stalin în persoană îşi luase asupra lui răspunderea negocierilor, iar relațiile personale cordiale dintre negociatori nu mai reprezentau o prioritate sovietică. În maniera lui extrem de pedantă, Molotov a cerut ca toate țările de-a lungul frontierei vestice a Uniunii Sovietice să fie garantate de ambele părți şi să fie enumerate pentru evitarea confuziilor (ceea ce avea să provoace refuzul oficial al cel puțin câtorva dintre ele). El a insistat de asemenea ca termenul „agresiune" să fie extins pentru a acoperi „agresiunea indirectă", definită drept orice tip de concesie făcută amenințărilor germane, chiar şi în condițiile de nefolosire efectivă a forței. Dat fiind că Uniunea Sovietică îşi rezerva pentru sine definirea termenului de „cedare", Stalin solicita de fapt dreptul nelimitat de a interveni în afacerile interne ale tuturor vecinilor europeni ai Uniunii Sovietice.

În iulie, Stalin aflase cam tot ce-i trebuia. El ştia că liderii britanici aveau să accepte – oricât de reticent – o alianță în condiții foarte apropiate de ceea ce ceruse de la bun început. Pe 23 iulie, negociatorii sovietici şi occidentali au convenit asupra unui proiect de tratat care aparent era pe placul ambelor părți. Stalin nu făcuse decât să-şi procure o plasă de siguranță pentru a determina exact ce-i putea oferi Hitler.

Pe durata primăverii şi a verii, el emisese semnale discrete şi atente prin care îşi arătase disponibilitatea de a studia o eventuală propunere germană. Cu toate acestea, lui Hitler nu-i venea să facă prima mutare ca nu cumva Stalin s-o folo-

sească pentru a obține condiții mai bune din partea Marii Britanii și a Franței. Stalin nutrea același tip de temeri, dar în direcție inversă. Nici lui nu-i plăcea să acționeze primul, întrucât, dacă mutarea lui ar fi devenit de notorietate publică, Marea Britanie și-ar fi denunțat angajamentele estice și l-ar fi obligat să-l înfrunte singur pe Hitler. Numai că Stalin nu se grăbea; spre deosebire de Hitler, nu avea termene-limită și stătea foarte bine cu nervii. Așa că a așteptat, făcând să crească neliniștea lui Hitler.

Pe 26 iulie, Hitler a dat primul semn de nerăbdare. Dacă voia să atace Polonia înainte de ploile de toamnă, trebuia să știe cel mai târziu la 1 septembrie ce avea de gând Stalin. Karl Schnurre, șeful unei echipe germane de negocieri care tocmai discuta condițiile unui nou acord comercial cu Uniunea Sovietică, a primit instrucțiuni să înceapă și tatonarea subiectelor politice. Folosindu-se de ostilitatea comună față de Occidentul capitalist, Schnurre și-a asigurat omologul sovietic că „nu exista nici o problemă între aceste două țări care să nu poată fi rezolvată, de la Marea Baltică la Marea Neagră sau în Orientul Îndepărtat."[15] El s-a oferit totodată să asigure continuarea acestor discuții la o viitoare întrevedere politică la nivel înalt cu sovieticii.

Nerăbdarea e rareori de natură să grăbească negocierile. Nici un om de stat cu experiență nu cade de acord doar fiindcă interlocutorul lui începe să se foiască pe scaun; dimpotrivă, de cele mai multe ori el încearcă să se folosească de această grabă pentru a obține condiții și mai bune din partea partenerului de discuție. În orice caz, Stalin nu era omul care să cedeze presiunilor. Prin urmare, abia la jumătatea lui august Molotov a primit instrucțiuni să stea de vorbă cu ambasadorul german von der Schulenburg și să-i prezinte acestuia o listă de întrebări, ca să stabilească exact în ce consta oferta lui Schnurre. Presiuni asupra Japoniei ca să nu amenințe Siberia? Un tratat de neagresiune? Un pact asupra țărilor baltice? O înțelegere cu privire la Polonia?

Între timp, Hitler ajunsese să se grăbească atât de mult, încât, deși îi displăcea profund acest lucru, era gata să cedeze la fiecare dintre aceste puncte. Pe 11 august, el i-a spus marelui comisar al Danzigului:

> Tot ceea ce întreprind este îndreptat împotriva Rusiei. Dacă Occidentul este prea prost și prea orb ca să-și dea seama, o să fiu obligat să ajung la o înțelegere cu rușii, să zdrobesc Occidentul și apoi, după înfrângerea lui, să-mi strâng forțele și să mă întorc și împotriva Uniunii Sovietice.[16]

Era cu siguranță o imagine precisă a priorităților lui Stalin; din partea Marii Britanii acesta dorea să nu intervină în problemele de pe continent, de la sovietici avea nevoie de *Lebensraum*, adică spațiu vital. Faptul că Stalin reușea să-i modifice prioritățile, indiferent pentru cât de puțin timp, demonstra cât de bine știa să-și pună în valoare calitățile.

Ca răspuns la întrebările lui Molotov, von der Schulenburg l-a informat că Hitler era dispus să-l trimită imediat la Moscova pe ministrul lui de externe, Joachim von Ribbentrop, și să-l împuternicească să discute rezolvarea tuturor problemelor importante. Stalin a observat că Hitler era dispus să negocieze la un nivel de la care Marea Britanie se eschivase constant, întrucât nici un ministru

englez nu găsise de cuviinţă să viziteze Moscova în timpul acelor luni de negocieri, deşi unii dintre ei izbutiseră să ajungă la Varşovia.

Nevrând să-şi arate cărţile înainte de a şti exact ce i se oferea, Stalin a sporit presiunea asupra lui Hitler cu încă o treaptă. Molotov a fost instruit să exprime apreciere pentru entuziasmul lui Ribbentrop, dar în acelaşi timp să declare că era necesar un acord de principiu înainte de a se stabili rostul unei vizite. Hitler a fost invitat să formuleze o propunere precisă, care să includă un protocol secret asupra chestiunilor teritoriale specifice. Mai mult ca sigur că până şi obtuzul Ribbentrop înţelesese scopul cererii lui Molotov. Dacă s-ar fi aflat ceva despre propunere, toată lumea ar fi ştiut că era vorba de un proiect avansat de germani; mâinile lui Stalin rămâneau curate, iar eşecul negocierilor putea fi explicat prin refuzul sovieticilor de a accepta expansionismul german.

Între timp, agitaţia lui Hitler ajunsese la cote paroxistice. Decizia de invadare a Poloniei trebuia luată în câteva zile. Pe 20 august, el i-a scris direct lui Stalin. Scrisoarea în sine s-a dovedit un pariu destul de ambiţios pentru ofiţerii din serviciul de protocol. Dat fiind că singurul titlu al lui Stalin era cel de „secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice" şi cum liderul sovietic nu deţinea nici o funcţie în guvern, germanii n-au ştiut cum să i se adreseze. În cele din urmă, pe plicul scrisorii a fost scris doar „Dl. Stalin, Moscova", iar în conţinutul ei se putea citi printre altele: „Sunt convins că substanţa protocolului adiţional pe care îl doreşte Uniunea Sovietică poate fi decisă în cel mai scurt timp cu putinţă, dacă un om de stat responsabil din Germania se poate deplasa personal la Moscova pentru negocieri."[17]

Stalin izbutise să nu-şi anuleze nici una dintre opţiuni până în ultima clipă. Asta fiindcă era limpede că Hitler era dispus să-i ofere nişte lucruri pe care, în condiţiile unei alianţe cu Marea Britanie şi Franţa, n-ar fi putut să le obţină decât după un război sângeros împotriva Germaniei. Pe 21 august, Stalin a răspuns la scrisoare, exprimându-şi speranţa că „Pactul de neagresiune germano-sovietic va marca o cotitură decisivă pentru îmbunătăţirea relaţiilor politice dintre ţările noastre..."[18] Ribbentrop a fost invitat să efectueze o vizită de patruzeci şi opt de ore la Moscova pe data de 23 august.

Ribbentrop nu a avut timp să petreacă nici o oră la Moscova înainte de a fi poftit în faţa lui Stalin. Liderul sovietic nu s-a arătat foarte interesat de un tratat de neagresiune şi nici din cale-afară de mişcat de declaraţiile de prietenie rostite protocolar de Ribbentrop. Punctul central al preocupărilor sale era protocolul secret de împărţire a Europei de Est. Ribbentrop a propus ca Polonia să fie împărţită în sfere de influenţă de-a lungul graniţei din 1914, principala diferenţă fiind aceea că Varşovia avea să rămână a germanilor. Nu s-a decis dacă avea să se păstreze o spoială de independenţă a Poloniei sau dacă Germania şi Uniunea Sovietică urmau să-şi anexeze toate cuceririle. Cât despre ţările baltice, Ribbentrop a propus ca Finlanda şi Estonia să intre în sfera de influenţă a ruşilor (oferindu-i-se lui Stalin mult râvnita zonă-tampon din jurul Leningradului), Lituania să revină Germaniei, iar Letonia să fie împărţită. Când Stalin a cerut toată Letonia, Ribbentrop i-a trimis o telegramă fulger lui Hitler, care a acceptat, la fel cum avea să o facă şi când Stalin avea să pretindă Basarabia de la români.

Ribbentrop s-a întors îmbătat de succes la Berlin, unde un Hitler euforic l-a întâmpinat ca pe un „al doilea Bismarck".[19] Nu trecuseră decât trei zile de la mesajul inițial al lui Hitler pentru Stalin până la încheierea unei revoluții diplomatice.

După aceea s-a procedat la obișnuita autopsie pentru a se stabili a cui era vina pentru întorsătura șocantă pe care o luaseră evenimentele. Unii au condamnat stilul cusurgiu și arțăgos în care a purtat Marea Britanie negocierile. Istoricul A.J.P. Taylor a arătat că, în schimburile dintre Marea Britanie și Uniunea Sovietică, sovieticii au contrazis așteptările și au răspuns propunerilor engleze mult mai repede decât au făcut-o britanicii după ce au primit mesaje de la sovietici. De aici Taylor a conchis – incorect, după părerea mea – că Kremlinul era mult mai nerăbdător să încheie o alianță decât Londra.[20] Personal, cred că a fost mai degrabă vorba de o manevră a lui Stalin, care a vrut să țină Anglia în joc și să nu și-o ridice împotrivă prea devreme, cel puțin nu înainte de a descoperi care erau de fapt intențiile lui Hitler.

Evident că s-au comis câteva grave erori psihologice la nivelul cabinetului britanic. Pe lângă că nici un ministru nu a vizitat Moscova, Londra și-a amânat acordul pentru o strategie militară comună până la începutul lui august. Chiar și așa, delegația britanică a fost condusă de un amiral, deși principala – dacă nu cumva chiar singura – preocupare a sovieticilor era lupta pe uscat. Mai mult decât atât, delegația s-a deplasat în Uniunea Sovietică la bordul unei nave care a făcut cinci zile până la destinație, fapt care a sugerat orice, mai puțin grabă din partea englezilor. În cele din urmă, indiferent cât de onorabile erau considerențele morale, reticența Marii Britanii de a garanta statele baltice avea să fie în mod inevitabil interpretată de paranoicul conducător de la Moscova drept o invitație la adresa lui Hitler de a ataca Uniunea Sovietică ocolind Polonia.

Și totuși, nu comportamentul diplomatic stângaci al Marii Britanii a fost cauza care a dus la Pactul sovieto-nazist. Adevărata problemă era că Marea Britanie nu putea îndeplini condițiile impuse de Stalin fără a abdica de la toate principiile după care se călăuzise încă de la sfârșitul primului război mondial. Nu avea nici un rost să te opui contropirii de către Germania a țărilor mici dacă prin asta te angajai să garantezi același privilegiu Uniunii Sovietice. Dacă ar fi fost mai cinici, liderii englezi ar fi putut trage linie la granița sovietică în loc de cea poloneză, îmbunătățind astfel simțitor poziția de negociere a Marii Britanii în fața Uniunii Sovietice și oferindu-i lui Stalin un motiv serios de negociere a protejării Poloniei. Spre cinstea lor, democrațiile occidentale n-au putut accepta consfințirea unui nou set de agresiuni, nici chiar în numele propriei lor securități. *Realpolitik* ar fi dictat o analiză a implicațiilor strategice ale garanțiilor oferite de Marea Britanie Poloniei, pe când ordinea internațională stabilită la Versailles cerea ca linia de acțiune a Marii Britanii să fie susținută de considerente în primul rând etice și legale. Stalin avea o strategie, dar îi lipseau principiile; democrațiile apărau principiile, fără a-și pune problema elaborării unei strategii.

Polonia nu putea fi apărată dacă armata franceză rămânea inertă în spatele Liniei Maginot și dacă armata sovietică aștepta în interiorul propriei frontiere. În 1914, națiunile europene intraseră în război din cauza decalajului insurmontabil dintre planificarea militară și cea politică. În vreme ce generalii de armată își

puneau la punct ultimele detalii ale planurilor lor, liderii politici nici nu le înțelegeau și nici nu aveau obiective politice care să poată fi puse în relație cu dimensiunea efortului militar ce se pregătea.

În 1939, decalajul dintre planificarea militară și cea politică a apărut din nou, de data asta dintr-un motiv diametral opus. Puterile occidentale aveau un obiectiv politic moral și eminamente rezonabil – oprirea lui Hitler. Însă ele nu au fost capabile să elaboreze o strategie militară ca să-și atingă scopul. În 1914, strategii au fost prea nechibzuiți; în 1939, ei au ieșit prea mult din scenă. În 1914, armata din fiecare țară abia aștepta să înceapă războiul; în 1939, militarii au avut atât de multe temeri (chiar și în Germania), încât au renunțat la propria judecată și s-au bazat pe liderii politici. În 1914, existase o strategie fără politică; în 1939, exista politica, dar lipsea strategia.

Rusia a jucat un rol decisiv în declanșarea ambelor războaie. În 1914, ea contribuise la începerea ostilităților fiindcă aderase rigid la alianța cu Serbia și își menținuse un program de mobilizare inflexibil; în 1939, când Stalin l-a ușurat pe Hitler de povara unui război pe două fronturi, probabil că a știut că decizia lui făcea iminentă generalizarea războiului. În 1914, Rusia intrase în război ca să-și păstreze onoarea; în 1939, ea a încurajat războiul ca să aibă partea ei din cuceririle lui Hitler.

Germania, pe de altă parte, s-a comportat exact la fel în momentele premergătoare ambelor războaie mondiale, demonstrând nerăbdare și lipsă de orizont. În 1914, ea intrase în război ca să distrugă o alianță care mai mult ca sigur că n-ar fi rezistat dacă n-ar fi intervenit intimidările germane; în 1939, nu a fost dispusă să aștepte transformarea ei inevitabilă într-una dintre țările vitale ale Europei. Iar pentru asta ar fi fost nevoie de o strategie diametral opusă celei adoptate de Hitler, respectiv de o perioadă de odihnă în care realitățile geopolitice de după München să se clarifice o dată pentru totdeauna. În 1914, dezechilibrul emoțional al împăratului german și neputința de a obține o imagine limpede a interesului național nu l-au lăsat să aștepte; în 1939, un psihopat inventiv s-a hotărât să înceapă războiul, fiindcă, aflat în plină putere fizică, a nesocotit toate calculele strategice și a sfidat logica. Inutilitatea deciziei Germaniei de a intra în război a fost ilustrată de faptul că, în ciuda a două înfrângeri importante și a deposedării de aproximativ o treime din teritoriile sale de dinainte de primul război mondial, ea a rămas țara cea mai puternică – și probabil că și cea mai influentă – din Europa.

Cât despre Uniunea Sovietică a anului 1939, ea nu a fost pregătită corespunzător pentru bătălia ce avea să urmeze. Totuși, la finele celui de-al doilea război mondial, figura drept una dintre superputerile globale. La fel ca Richelieu în secolul al XVII-lea, și Stalin a profitat de fragmentarea existentă în Europa Centrală. Statele Unite au fost predestinate să obțină statutul de superputere datorită forței lor industriale. Ascendența sovietică și-a avut originea în modul lipsit de scrupule în care a fost manipulat bazarul lui Stalin.

CAPITOLUL 14

Pactul sovieto-nazist

Până în 1941, Hitler şi Stalin urmăriseră scopuri netradiţionale folosindu-se de metode tradiţionale. Stalin aştepta ziua în care lumea comunistă avea să fie condusă dintre zidurile Kremlinului. Hitler îşi conturase deja viziunea deplasată a unui imperiu pur din punct de vedere rasial şi guvernat de rasa superioară a germanilor chiar în cartea lui, *Mein Kampf*. Cu greu s-ar fi putut articula două viziuni mai revoluţionare. Totuşi, mijloacele de care s-au folosit Hitler şi Stalin, culminând cu pactul lor din 1939, ar fi putut fi extrase din manualele de diplomaţie valabile pentru secolul al XVIII-lea. La un prim nivel, Pactul sovieto-nazist a fost o reluare a împărţirilor cărora le fusese supusă Polonia de către Frederic cel Mare, Ecaterina cea Mare şi împărăteasa Maria Tereza în 1772. Oricum, spre deosebire de aceşti trei monarhi, Hitler şi Stalin erau adversari în plan ideologic. Pentru o

perioadă de timp, interesul lor comun de desființare a Poloniei s-a situat deasupra diferențelor ideologice. Când în cele din urmă pactul lor a fost dezvăluit în 1941, a izbucnit cel mai mare război de uscat din istoria omenirii și totul de fapt din voința unui singur om. Este o ironie a sorții faptul că secolul XX – era voinței populare și a forțelor impersonale – a fost modelat de atât de puțini indivizi și că cele mai mari calamități de pe durata lui ar fi putut fi evitate prin eliminarea unei singure persoane.

În vreme ce armata germană a zdrobit Polonia în mai puțin de o lună, forțele franceze, aflate față în față doar cu câteva divizii germane inferioare numeric, au asistat pasiv din spatele Liniei Maginot. A urmat o perioadă bine etichetată drept „războiul fals", în care demoralizarea Franței a atins cote alarmante. Vreme de sute de ani, Franța dusese războaie pentru obiective politice precise – ca să perpetueze împărțirea Europei Centrale sau, în cazul primului război mondial, să recâștige Alsacia și Lorena. Acum însă se presupunea că luptă în numele unei țări care fusese deja cucerită și pentru a cărei apărare nu mișcase un deget. În realitate, populația descurajată a Franței era pusă în fața unui alt *fait accompli* și a unui război lipsit de o linie strategică limpede.

Căci cum și-ar fi putut propune Marea Britanie și Franța să câștige războiul împotriva unei țări care aproape că îi învinsese în timp ce Rusia și Statele Unite trecuseră de partea aliaților? Cele două acționau ca și cum ar fi fost cu putință să aștepte în spatele Liniei Maginot până când blocada engleză organizată împotriva Germaniei îl va fi obligat pe Hitler să se supună. Dar ce motiv ar fi avut Germania să accepte pasivă această blocadă? Ce rost ar fi avut să atace Linia Maginot când drumul prin Belgia era larg deschis și putea fi folosit fără probleme de întreaga armată germană, dat fiind că nu mai exista un front răsăritean? Iar dacă apărarea era într-adevăr predominantă într-un război, așa cum credeau comandanții armatei franceze – în pofida lecției poloneze, care demonstrase exact contrariul – ce altă soartă ar fi putut avea Franța decât un al doilea război de uzură, la interval de o generație și înainte de a fi apucat să se refacă după primul?

În timp ce Franța aștepta, Stalin a profitat de această ocazie în plan strategic. Însă înainte de aplicarea în practică a protocolului secret cu privire la împărțirea Europei de Est, el a dorit revizuirea lui. Aidoma unui principe din secolul al XVIII-lea care împarte teritorii după bunul lui plac, fără măcar să bage de seamă că exista un principiu numit al autodeterminării, Stalin a propus Germaniei o nouă înțelegere la nici o lună de la încheierea Pactului sovieto-natist: cedarea teritoriului polonez dintre Varșovia și Linia Curzon, care, conform protocolului secret, urma să revină Uniunii Sovietice, în schimbul Lituaniei, care urma să revină Germaniei. Scopul lui Stalin era, firește, obținerea unei noi zone-tampon în apropiere de Leningrad. În plus, el nu a părut să simtă nevoia de a se preface măcar că își justifică pretențiile față de aceste manevre strategice, mărginindu-se să invoce necesități ale securității sovietice. Hitler a acceptat propunerea lui Stalin.

Stalin nu a pierdut timpul și a speculat condițiile protocolului secret. Dat fiind că războiul din Polonia era departe de a se stinge, Uniunea Sovietică, le-a propus

o alianță militară celor trei state baltice mici ca dimensiuni, solicitând dreptul de a amplasa baze militare pe teritoriul lor. În condițiile în care occidentalii refuzaseră să le ajute, micile republici n-au avut încotro și au făcut acest prim pas pe calea pierderii propriei independențe. Pe 17 septembrie 1939, la mai puțin de trei săptămâni de la începerea războiului, Armata Roșie a ocupat porțiunea de teritoriu polonez care fusese atribuită sferei sovietice.

În noiembrie a venit rândul Finlandei. Stalin a cerut baze militare sovietice pe teritoriul finlandez și cedarea Istmului Karelia din apropiere de Leningrad. Numai că Finlanda s-a dovedit a fi croită dintr-o altă stofă. Ea a respins cererea sovieticilor și a luptat când Stalin a pornit războiul. Deși forțele finlandeze au provocat pierderi serioase Armatei Roșii, care încă nu-și revenise complet în urma epurărilor practicate de Stalin, până la urmă superioritatea numerică și-a spus cuvântul. După câteva luni de rezistență eroică, Finlanda a cedat în fața efectivelor zdrobitor de mari ale sovieticilor.

Din perspectiva strategiei globale a celui de-al doilea război mondial, războiul ruso-finlandez a fost un spectacol secundar. Totuși, el a arătat cât de mult pierduseră Franța și Marea Britanie simțul realităților strategice. Orbiți de o temporară amânare a deciziei pe care au reușit s-o impună finlandezii copleșiți numeric, conducătorii de la Londra și Paris s-au lăsat amăgiți de speculațiile sinucigașe potrivit cărora Uniunea Sovietică ar fi reprezentat punctul vulnerabil al Anexei (din care, bineînțeles, nici măcar nu făcea parte). S-au făcut pregătiri pentru trimiterea a treizeci de mii de soldați în Finlanda, prin Suedia și nordul Norvegiei. În drum spre destinație, aceștia trebuiau să blocheze accesul Germaniei la minereul de fier din nordul Norvegiei și din Suedia, care era transportat în Germania din portul norvegian Narvik. Faptul că nici una dintre aceste țări nu era pregătită să le acorde permis de liberă trecere nu a micșorat cu nimic entuziasmul plănuitorilor francezi și englezi.

Amenințarea intervenției aliaților ar fi putut ajuta Finlanda să obțină condiții mai bune decât sugeraseră solicitările inițiale ale sovieticilor, însă în cele din urmă nimic nu l-ar fi putut împiedica pe Stalin să împingă linia de apărare sovietică mai departe de Leningrad și de zona înconjurătoare. Pentru istorici, nedumerirea cea mare este și în ziua de azi pe ce anume s-au bazat Marea Britanie și Franța pentru a se angaja să lupte simultan împotriva Uniunii Sovietice și a Germaniei naziste cu trei luni înainte ca prăbușirea Franței să arate că întregul plan a fost doar un vis frumos.

În mai 1940, „războiul fals" a luat sfârșit. Armata germană și-a repetat manevrele din 1914 și a străbătut Belgia, principala deosebire fiind că de data asta operațiunea principală avea loc în centrul frontului și nu pe aripa lui dreaptă. Plătind prețul unui deceniu și jumătate de îndoieli și eschive, Franța s-a prăbușit. Deși eficiența mașinii de război germane era deja binecunoscută, observatorii au fost șocați de viteza cu care s-a reușit supunerea totală a Franței. În primul război mondial, trupele germane irosiseră patru ani încercând să se apropie de Paris, iar fiecare milă câștigată presupusese sacrificii omenești uriașe. În 1940, *Blitzkrieg*-ul german a răvășit Franța, iar la sfârșitul lui iunie trupele germane mărșăluiau pe Champs-Elysées. Hitler părea să fie stăpânul continentului.

Însă, ca şi alţi cuceritori înaintea lui, Hitler nu a ştiut cum să pună capăt războiului pe care îl declanşase cu atâta nesăbuinţă. El a avut trei soluţii; putea să încerce să învingă Marea Britanie, să încheie pacea cu Marea Britanie sau să încerce să cucerească Uniunea Sovietică şi pe urmă, folosindu-şi vastele resurse, să se întoarcă din nou asupra Occidentului şi să desăvârşească distrugerea Marii Britanii.

În timpul verii lui 1940, Hitler a tatonat primele două variante. Într-un discurs fanfaron ţinut pe 19 iulie, el a făcut aluzie la disponibilitatea de a ajunge la un compromis cu Marea Britanie. În realitate, el a cerut ca Anglia să cedeze coloniile germane de dinainte de război şi să renunţe la amestecul în problemele de pe continent, oferindu-se în schimb să garanteze existenţa Imperiului britanic.[1]

Propunerea lui Hitler semăna cu oferta pe care o făcuse Germania imperială Marii Britanii cu două decenii înainte de primul război mondial, cu toate că atunci limbajul folosit fusese mult mai concilant, iar situaţia strategică a Angliei mult mai favorabilă. Poate că, dacă Hitler ar fi fost mai exact în legătură cu modul cum ar fi arătat Europa organizată de către germani, unii dintre liderii britanici – cum ar fi lordul Halifax, dar în nici un caz Churchill – care cochetau cu ideea negocierilor cu Germania s-ar fi simţit tentaţi. Cerând de fapt Marii Britanii să garanteze Germaniei libertatea completă de acţiune pe continent, Hitler a obţinut reacţia tradiţională a englezilor – una pe care o avusese Sir Edward Grey în 1909 ca răspuns la o propunere similară, venită din partea unor lideri mult mai rezonabili decât Hitler (şi când Franţa încă era o mare putere), când demnitarul britanic a consemnat că, dacă sacrifica naţiunile continentale în favoarea Germaniei, Marea Britanie avea să fie atacată mai devreme sau mai târziu chiar în Insulele britanice (vezi capitolul 7). Pe de altă parte, Marea Britanie nu era dispusă să ia în serios „garanţiile" pentru Imperiu. Nici un lider german nu a priceput vreodată punctul de vedere englez potrivit căruia orice naţiune capabilă să protejeze Imperiul era la fel de capabilă să-l cucerească – aşa cum demonstrase deja Sir Eyre Crowe n celebrul lui Raport din 1907 (vezi capitolul 7).

Churchill era, firește, prea sofisticat şi citise prea multă istorie ca să-şi facă iluzii că, la sfârşitul războiului, Marea Britanie va mai fi prima putere mondială sau cel puţin una dintre primele. Această poziţie avea să fie revendicată de Germania sau de Statele Unite. Prin urmare, intransigenţa lui Churchill faţă de Germania din vara lui 1940 ar putea fi interpretată ca un semn al preferinţei pentru hegemonia americană în defavoarea celei germane. Dominaţia americană putea fi incomodă din când în când, dar cel puţin cultura şi limba ei erau familiare şi nici nu existau interese contradictorii foarte pronunţate între ea şi Marea Britanie. În fine, a existat şi perspectiva acelei relaţii „speciale" dintre Marea Britanie şi Statele Unite, care ar fi fost de neconceput cu Germania nazistă în locul Americii. În vara lui 1940, Hitler ajunsese graţie propriilor manevre în postura de a reprezenta el însuşi un *casus belli*.

Acesta a fost momentul când Hitler a analizat cea de-a doua opţiune: încercarea de a distruge aviaţia engleză şi, la nevoie, invadarea Insulelor britanice. Însă el nu a făcut decât să cocheteze cu ideea. Operaţiunile de aterizare nu făcuseră parte din planurile germane de dinaintea războiului, iar proiectul a fost abandonat din cauza crizei la nivelul dotărilor şi a incapacităţii Luftwaffe de a distruge aviaţia

regală engleză. La sfârșitul verii, Germania s-a trezit într-o postură nu foarte diferită de cea în care se găsise pe durata primului război mondial; deși repurtase succese importante, era incapabilă să le transforme în victoria finală.

Firește că Hitler era într-o poziție excelentă pentru a recurge la defensiva strategică – Marea Britanie nu era suficient de puternică pentru a înfrunta singură armata germană. Americii i-ar fi fost aproape imposibil să intre în război, iar Stalin, indiferent cât de mult îi plăcea ideeea intervenției, până la urmă găsea de fiecare dată un motiv s-o amâne. Însă lui Hilter pur și simplu nu-i stătea în fire să aștepte să preia altcineva inițiativa. Prin urmare, era inevitabil ca la un moment dat mintea lui să ia în calcul atacarea Uniunii Sovietice.

Încă din primele zile ale lui iulie 1940, Hitler a ordonat elaborarea unor planuri militare pentru campania sovietică. El le-a spus propriilor generali că, o dată ce Uniunea Sovietică era înfrântă, Japonia avea să fie în stare să-și concentreze toate forțele armate împotriva Americii, obligând astfel Washingtonul să-și fixeze atenția asupra Pacificului. Marea Britanie izolată și lipsită de perspectiva ajutorului american ar fi fost obligată să renunțe la luptă. „Speranțele Angliei se leagă de Rusia și de Statele Unite", a consemnat corect Hitler. „Dacă nădejdile legate de Rusia vor fi înșelate, atunci și America va avea de pierdut, fiindcă eliminarea Rusiei ar face să crească spectaculos puterea Japoniei în Orientul Îndepărtat..."[2] Cu toate acestea, Hitler încă nu era pregătit să dea ordinul de atac. Mai întâi el avea de gând să studieze posibilitatea de a-i atrage pe sovietici de partea sa pentru un atac concertat asupra Imperiului britanic și pentru a se descotorosi de englezi înainte de-a se întoarce din nou spre est.

Stalin înțelegea foarte bine de ce se afla într-o postură dificilă. Căderea Franței anulase speranțele – nutrite și de Stalin, ca de altfel de toți experții militari occidentali – că războiul avea să fie tot o luptă îndelungată, de uzură, așa cum fusese și primul război mondial. Cea mai frumoasă iluzie a lui Stalin, aceea că democrațiile occidentale și Germania aveau să se vlăguiască reciproc, se spulberase. Dacă se prăbușea și Marea Britanie, armata germană era liberă să atace în est și să facă uz de toate resursele Europei, potrivit conceptului pe care îl prezenta Stalin în *Mein Kampf*.

Stalin a avut o reacție aproape stereotipă. Niciodată în carieră el nu se comportase în fața pericolului divulgându-și teama, nici chiar atunci când efectiv îi era frică. Convins că recunoașterea propriei slăbiciuni l-ar fi determinat pe adversar să ceară și mai mult, el a încercat de fiecare dată să-și camufleze dilemele strategice după paravanul intransigenței. Dacă Hitler avea să încerce să exploateze victoria din Occident prin presiuni la adresa Uniunii Sovietice, Stalin avea să facă din acest proces de obținere a concesiilor o întreprindere extrem de anevoioasă și neatrăgătoare. Deși era un partizan înfocat al calculelor amănunțite și riguroase, de data asta el nu a ținut cont de personalitatea nevrotică a lui Hitler și a exclus astfel posibilitatea ca Hitler să răspundă provocării printr-un război pe două fronturi, indiferent cât de nechibzuită ar fi fost o asemenea decizie.

Stalin a optat pentru o strategie la două capete. El a accelerat ridicarea a ceea ce rămăsese din prada promisă în cadrul protocolului secret. În iunie 1940, în timp ce Hitler era în continuare ocupat cu Franța, Stalin a remis un ultimatum

României, prin care acesteia i se cerea să cedeze Basarabia, şi totodată a revendicat nordul Bucovinei. Aceasta din urmă nu cădea sub incidenţa acordului secret şi, intrând în posesia ei, forţele sovietice se puteau desfăşura nestingherit de-a lungul cursului românesc al Dunării. În aceeaşi lună, Stalin a înglobat ţările baltice în Uniunea Sovietică, obligându-le să recunoască nişte alegeri falsificate, la care nu participase nici 20% din populaţie. La încheierea acestui proces, Stalin redobândise toate teritoriile pe care le pierduse Rusia la sfârşitul primului război mondial, în timp ce aliaţii plătiseră ultima dintr-o serie de tranşe din cheltuielile provocate de excluderea Germaniei şi a Uniunii Sovietice de la Conferinţa de pace din 1919.

În timp ce-şi consolida poziţia strategică, Stalin şi-a continuat eforturile de îmbunare a ameninţătorului său vecin, aprovizionând cu materia primă maşina de război a lui Hitler. În februarie 1940 – înainte ca Germania să înfrângă Franţa – s-a semnat în prezenţa lui Stalin un acord comercial prin care Uniunea Sovietică se angaja să livreze cantităţi mari de materie primă Germaniei. Aceasta, la rândul ei, furniza cărbuni şi bunuri de larg consum Uniunii Sovietice. Uniunea Sovietică a respectat cu meticulozitate prevederile acordului şi în general chiar le-a depăşit. Mai mult decât atât, până în ultima clipă de dinaintea atacului lansat în cele din urmă de Germania, autotrenurile sovietice au continuat să treacă pe la punctele de frontieră încărcate cu marfă.

Cu toate acestea, nici una dintre mutările lui Stalin nu a putut modifica realitatea geopolitică a transformării Germaniei în puterea dominantă a Europei Centrale. Hitler declarase foarte clar că nu va tolera nici o expansiune sovietică dincolo de prevederile protocolului secret. În august 1940, Germania şi Italia au silit România, pe care Stalin o considera deja ca făcând parte din sfera de influenţă sovietică, să retrocedeze două treimi din Transilvania Ungariei, un cvasi-aliat al puterilor Axei. Decis să protejeze rezervele de petrol ale României, Hitler a devenit şi mai ferm în septembrie, oferind garanţii României şi trimiţând acolo o divizie motorizată şi efective ale aviaţiei pentru susţinerea acestor garanţii.

În aceeaşi lună, tensiunea a crescut şi în celălalt capăt al Europei. Încălcând protocolul secret, care o plasase în sfera de influenţă sovietică, Finlanda a permis trupelor germane să-i străbată teritoriul în drum spre nordul Norvegiei. În plus, au existat livrări semnificative de arme germane, al căror singur obiectiv imaginabil era întărirea Finlandei în faţa presiunilor sovietice. Când Molotov a cerut informaţii mai precise Berlinului, i s-au dat răspunsuri evazive. Trupele germane şi sovietice începeau în acest fel să se înfrunte de la un capăt la altul al Europei.

Cu toate acestea, pentru Stalin evenimentul cel mai ameninţător a avut loc pe 27 septembrie 1940, când Germania, Italia şi Japonia au semnat Pactul Tripartit care obliga pe fiecare dintre ele să intre în război împotriva oricărui nou aliat al englezilor. Mai exact, Pactul excludea efectiv relaţiile fiecăruia dintre semnatari cu Uniunea Sovietică. Asta înseamnă că Japonia nu-şi asuma nici o obligaţie de a participa la un război germano-sovietic, indiferent cine ar fi început ostilităţile, dar era obligată să lupte împotriva Americii dacă aceasta intra în război contra Germaniei. Deşi ţinta principală a Pactului Tripartit era Washingtonul, Stalin nu avea nici un motiv să se simtă în siguranţă. Indiferent de conţinutul clauzelor din

acordul tripartit, el trebuia să se aştepte că, la un moment dat, cei trei membri ai Pactului se vor întoarce împotriva lui. Că lucrurile stăteau într-adevăr aşa a reieşit şi din faptul că nu fusese nici măcar informat în legătură cu negocierile până când Pactul nu a fost semnat.

În toamna lui 1940, tensiunile se amplificau într-un ritm atât de mare, încât cei doi dictatori au făcut ceea ce avea să se dovedească a fi ultima lor tentativă de a se depăşi unul pe celălalt. Scopul lui Htitler era să-l atragă pe Stalin într-un atac comun împotriva Imperiului britanic ca să-l distrugă iremediabil, mai ales în condiţiile în care ariergarda germană ar fi fost în siguranţă. Stalin se străduia să câştige timp, în speranţa că la un moment dat Hitler se va hazarda prea mult şi dorind totodată să determine ce i-ar fi revenit lui într-o asemenea situaţie. Eforturile de organizare a unei întâlniri faţă în faţă a celor doi după semnarea Pactului Tripartit au eşuat. Fiecare dintre cei doi conducători a făcut tot posibilul să evite întâlnirea, susţinând că era un moment în care nu-şi putea părăsi ţara; în plus, locul cel mai logic de întâlnire – Brest-Litovsk, care se afla la graniţă – avea conotaţii istorice prea puternice.

Pe 13 octombrie 1940, Ribbentrop i-a scris o scrisoare lungă lui Stalin, în care i-a prezentat modul cum vedea el evenimentele scurse de la vizita făcută la Moscova cu un an în urmă. A fost o încălcare neobişnuită a protocolului faptul că un ministru de externe nu i s-a adresat omologului său, ci unui lider care nici măcar nu deţinea o funcţie oficială în guvern (singura calitate politică a lui Stalin era în continuare aceea de secretar general al Partidului Comunist).

În scrisoarea sa, Ribbentrop a compensat lipsa fineţei politice prin stilul pompos. El a pus neînţelegerile dintre sovietici şi germani cu privire la Finlanda şi România pe seama maşinaţiilor englezilor, fără a explica modul cum reuşise Londra să acţioneze şi să ajungă la acel rezultat. Totodată, el a subliniat ideea că Pactul Tripartit nu fusese îndreptat împotriva Uniunii Sovietice – mai mult, Uniunea Sovietică era binevenită să ia parte la împărţirea prăzilor între dictatorii europeni şi Japonia la sfârşitul războiului. Ribbentrop şi-a încheiat scrisoarea invitându-l pe Molotov să-i întoarcă vizita şi să vină la Berlin. Cu acea ocazie, el a sugerat posibilitatea demarării unor discuţii legate de eventuala aderare a Uniunii Sovietice la Pactul Tripartit.

Stalin era prea prudent ca să participe la împărţirea unor prăzi care încă nu fuseseră dobândite sau să se lanseze într-o confruntare pusă la cale de alţii. Totuşi, el nu excludea opţiunea împărţirii prăzii cu Hitler în cazul în care Marea Britanie pur şi simplu se prăbuşea – aşa cum avea să se întâmple şi în 1945, când a intrat în război împotriva Japoniei în ultima fază a conflictului, plătind un preţ extrem de mare. Pe 22 octombrie, Stalin a răspuns la scrisoarea lui Ribbentrop printr-un mesaj în care voiciunea se îmbina cu ironia. Mulţumindu-i lui Ribbentrop pentru „instructiva analiză a ultimelor evenimente", el s-a ferit să-şi prezinte propriul punct de vedere asupra lor. Poate ca să arate că protocolul putea fi modificat din ambele părţi, el a acceptat în numele lui Molotov invitaţia de a veni la Berlin, fixând fără să se consulte o dată – 10 noiembrie – care însemna mai puţin de trei săptămâni din momentul primirii mesajului.[4]

Hitler a acceptat propunerea imediat, ceea ce a dus la o nouă neînțelegere. Stalin a interpretat graba cu care Hitler a răspuns afirmativ ca pe un indiciu că relațiile cu sovieticii rămăseseră pentru Germania la fel de importante ca și în anul precedent și, prin urmare, ca pe o dovadă că tactica lui bazată pe fermitate dădea roade. Totuși, nerăbdarea lui Hitler izvora mai curând din dorința lui de a-și vedea cât mai repede de planuri decât din faptul că avea într-adevăr de gând să atace Uniunea Sovietică în primăvara lui 1941.

Profunda neîncredere pe care o împărtășeau cei doi ipotetici parteneri era evidentă chiar înainte de începerea propriu-zisă a întrevederilor. Molotov a refuzat să se urce într-un tren german care fusese trimis la graniță ca să-l escorteze până la Berlin. Delegația sovietică era evident preocupată de faptul că era posibil ca eleganța vagoanelor germane să fie dublată de o vastă rețea de microfoane și alte dispozitive de ascultare a convorbirilor. (În cele din urmă, vagoanele germane au fost atașate la coada trenului sovietic ale cărui sisteme de rulare fuseseră construite special pentru a se putea adapta ecartamentului mai mic al șinelor de dincolo de graniță.)

Negocierile au început în cele din urmă pe 12 noiembrie. Molotov, care putea să irite și personalități mult mai stabile decât cea a lui Hitler, și-a etalat cu vârf și îndesat tactica abrazivă în fața conducerii naziste. Agresivitatea lui nativă era dublată de teroarea pe care i-o inspira Stalin, de care se temea incomparabil mai mult decât de Hitler. Preocuparea obsesivă a lui Molotov pentru propria poziție în țară era un lucru tipic pentru diplomații din întreaga perioadă sovietică, deși ea devenise acută mai cu seamă în timpul stăpânirii lui Stalin. Negociatorii sovietici au părut întotdeauna să conștientizeze constrângerile interne mai bine decât pe cele din arena internațională.

Dat fiind că se întâmpla foarte rar ca miniștrii de externe să fie membri ai Biroului Politic (Gromîko a devenit membru abia în 1973, după șaisprezece ani în funcție ca ministru de externe), în țară platforma lor de susținere era destul de șubredă, făcându-i să fie mereu în pericol de a fi considerați țapi ispășitori pentru negocierile care dădeau greș. Mai mult, din moment ce sovieticii au pornit de la premisa că în ultimă instanță istoria era de partea lor, reprezentanții lor au acceptat să fie înclinați mai degrabă spre obstrucții decât spre găsirea unor soluții largi. Fiecare rundă de negocieri cu diplomații sovietici se transforma într-o probă de rezistență, nu se obținea nici o concesie până când negociatorul sovietic nu se convingea pe sine – și mai cu seamă pe cei care citeau telegramele la Moscova – că partenerul de discuție fusese stors și de ultimul strop de flexibilitate. Prin acest tip de război diplomatic de gherilă, ei obțineau tot ce era posibil prin insistențe și presiuni, dar de obicei ratau ocaziile favorabile de a încheia compromisuri avantajoase. Negociatorii sovietici – avându-l drept șef de lucrări pe Gromîko – au devenit extrem de capabili să-și uzeze oponenții care se prezentau la masa tratativelor cu idei preconcepute și nerăbdători să ajungă la un acord. Pe de altă parte, de multe ori ei nu vedeau pădurea din cauza copacilor. Astfel, în 1971, ei au irosit șansa unei întâlniri la vârf cu Nixon, care i-ar fi întârziat acestuia deschiderea spre Beijing, pierzând luni de zile din cauza unor precondiții în esență nesemnificative, pe care de altminteri sovieticii le-au aruncat la coș de îndată ce Washington și-a făcut cunoscută opțiunea pentru China.

E imposibil să ne închipuim doi oameni mai opaci la ideea de comunicare decât Hitler și Molotov. Hitler era total nepotrivit pentru negocieri, preferând să-și copleșească interlocutorii cu monologuri interminabile, fără a da vreun semn că ar fi atent la ce i se răspundea (asta dacă îi lăsa timp celuilalt să răspundă). Când avea de-a face cu liderii din alte țări, el se mărginea de obicei la pătimașe declarații de principiu. În cele câteva ocazii în care a participat la negocieri concrete – bunăoară, în cadrul întâlnirilor cu cancelarul austriac Kurt von Schuschnigg sau cu Neville Chamberlain – el a adoptat o manieră agresivă și a prezentat revendicări categorice, pe care de obicei nu le-a modificat. Molotov, pe de altă parte, era interesat nu atât de conținutul sau forma principiilor, cât de modul în care se aplicau. Iar ideea de compromis îi era cu desăvârșire străină.

În noiembrie 1940, Molotov s-a găsit într-o poziție efectiv dificilă. Era limpede că Stalin era foarte greu de mulțumit, oscilând între reticența de a contribui la o victorie a germanilor și îngrijorarea provocată de faptul că, dacă Germania învingea Marea Britanie fără ajutor sovietic, rata ocazia de a-și primi porția din cuceririle lui Hitler. Indiferent ce s-ar fi întâmplat, Stalin era hotărât să nu revină sub nici o formă la acordul de la Versailles și a încercat să-și apere poziția cenzurând toate mișcările. Protocolul secret și evenimentele ulterioare îi lămuriseră pe germani ce însemna din punctul lui de vedere un aranjament convenabil – ba poate chiar îi lămuriseră mai mult decât era cazul. În acest sens, vizita lui Molotov la Berlin a fost considerată un bun prilej pentru clarificări. Cât despre țările democratice, Stalin profitase de vizita în iulie 1940 a noului ambasador englez, Sir Stafford Cripps, ca să respingă orice posibilitate de revenire la ordinea stabilită la Versailles. Când Cripps a argumentat că prăbușirea Franței impusese interesul Uniunii Sovietice față de echilibrul de forțe, Stalin a replicat pe un ton glacial:

> Așa-numitul echilibru european de forțe s-a opus până acum nu doar Germaniei, ci și Uniunii Sovietice. Prin urmare, Uniunea Sovietică va lua toate măsurile ca să împiedice restabilirea vechiului echilibru de forțe în Europa.[5]

În limbaj diplomatic, „toate măsurile" reprezintă o formulă care de obicei include și amenințarea cu războiul.

Pentru Molotov nici nu ar fi putut exista o miză mai mare. Din moment ce era limpede, judecând după palmaresul lui Hitler, că acesta nu va lăsa să treacă anul 1941 fără să lanseze o campanie importantă, existau șanse mari ca, în cazul în care Stalin nu i se alătura în atacarea Imperiului britanic, victima agresiunii să fie chiar Uniunea Sovietică. Prin urmare, Molotov s-a văzut pus în fața unui ultimatum *de facto* camuflat într-o invitație seducătoare – iar asta cu toate că Stalin nu și-a dat seama cât de puțin timp avea de fapt la dispoziție.

Ribbentrop a deschis discuțiile arătând că victoria germanilor era inevitabilă. El l-a îndemnat pe Molotov să se alăture Pactului Tripartit, fără a se arăta tulburat de faptul că respectivul tratat era varianta lărgită a ceea ce fusese inițial cunoscut sub numele de Pactul Anticomintern. Pe această bază, a susținut Ribbentrop, va fi posibilă „stabilirea unor sfere de influență între Rusia, Germania, Italia și Japonia în linii foarte mari."[6] După Ribbentrop, acest lucru nu ar fi trebuit să ducă la conflict, fiindcă fiecare dintre potențialii parteneri era în primul rând

interesat să se extindă spre sud. Japonia se va instala în Asia de Sud-Est, Italia în nordul Africii, iar Germania îşi va revendica fostele colonii din Africa. După un acces de verbozitate menit să-i sublinieze isteţimea, Ribbentrop a identificat până la urmă premiul rezervat Uniunii Sovietice: „... dacă în cele din urmă nu se va întoarce şi Rusia spre sud pentru ieşirea naturală la mare care este atât de importantă pentru ea."[7]

Oricine era cât de cât familiarizat cu declaraţiile publice ale lui Hitler ştia că acesta era un nonsens. Africa reprezentase dintotdeauna o prioritate secundară pentru nazişti. Nu numai că Hitler nu a manifestat niciodată un interes prea mare la adresa ei, dar probabil că Molotov citise suficient din *Mein Kampf* ca să-şi dea seama că Hitler voia de fapt să obţină *Lebensraum* – sau spaţiu vital – în Rusia. După ce a ascultat în tăcere prezentarea lui Ribbentrop, Molotov s-a interesat pe un ton degajat, ba chiar uşor insolent, la ce mare căuta Uniunea Sovietică ieşire. Răspunzând cu o nouă beţie de cuvinte, Ribbentrop a menţionat într-un târziu Golful Persic, ca şi cum acesta ar fi fost deja în posesia Germaniei, care ar fi putut să dispună de el după bunul ei plac:

> Problema era dacă nu vor putea continua să facă afaceri profitabile şi pe viitor... dacă în cele din urmă cel mai avantajos acces la mare pentru Rusia nu putea fi găsit în direcţia Golfului Persic şi al Mării Arabiei şi dacă în acelaşi timp nu puteau fi realizate şi anumite aspiraţii de altă natură ale Rusiei în această parte a Asiei, faţă de care Germania nu manifesta nici urmă de interes.[8]

Molotov nu s-a arătat interesat de o propunere atât de bombastică. Germania încă nu poseda ceea ce era gata să ofere, iar Uniunea Sovietică nu avea nevoie ca Germania să cucerească acele teritorii pentru ea. Exprimându-şi acordul de principiu faţă de intrarea în Pactul Tripartit, Molotov şi-a însoţit imediat concesia cu precizarea că „era nevoie de acurateţe în delimitarea sferelor de influenţă pe o perioadă de timp destul de lungă."[9] Bineînţeles că asta nu se putea rezolva doar pe durata unei singure vizite la Berlin; era nevoie de consultări lărgite, inclusiv de o vizită de răspuns a lui Ribbentrop la Moscova.

În după-amiaza aceleiaşi zile, Molotov s-a întâlnit cu Hitler în noul sediu – construit din marmură – al Cancelariei. Totul fusese pregătit pentru ca ministrul proletar de la Moscova să fie copleşit. Molotov a fost condus pe un coridor mare, pe ale cărui ambe părţi se aflau din doi în doi metri soldaţi SS înalţi şi îmbrăcaţi în uniforme negre, care la trecerea musafirului luau poziţia de drepţi şi-şi ridicau braţele în salutul nazist. Uşile biroului lui Hitler se terminau în tavan şi au fost deschise de doi soldaţi SS extrem de înalţi, ale căror braţe ridicate în semn de salut au format un fel de arcadă pe sub care a trecut Molotov pentru a fi întâmpinat de Hitler. Aşezat la masa de lucru de lângă peretele din fund al încăperii imense, acesta şi-a scrutat în tăcere musafirii timp de câteva secunde, după care a ţâşnit de pe scaun şi, tot fără să scoată o vorbă, a dat mâna cu fiecare membru al delegaţiei sovietice. În timp ce el îi invita apoi să ia loc în acea parte a camerei care semăna cu un salonaş, Ribbertrop şi câţiva consilieri şi-au făcut apariţia din spatele unei draperii şi s-au alăturat grupului.[10]

După ce le-a arătat oaspeţilor în ce consta varianta nazistă a maiestuozităţii, Hitler şi-a prezentat motivul pentru care solicita această întrevedere. El a propus

partenerilor de discuție să convină asupra unei strategii comune pe termen lung, fiindcă atât Germania, cât și Uniunea Sovietică „aveau la cârmă oameni cu suficientă autoritate pentru a-și angaja țările pe drumul unei dezvoltări într-o direcție precisă."[11] Ceea ce avea în minte Hitler era un fel de nouă versiune germano-sovietică a Doctrinei Monroe pentru întreaga Europă și Africa, dublată de împărțirea teritoriilor coloniale între ele.

Demonstrând că nu se lăsase deloc intimidat de primirea făcută, aparent inspirată de o viziune a măreției cultivată în operetele vieneze, Molotov s-a mărginit la câteva întrebări precise: Care era obiectivul final al Pactului Tripartit? Dar cel al definiției pe care o dăduse Hitler Noii Ordini? Dar al Sferei asiatice mai mari? Dar al intențiilor germane în Balcani? Oare această înțelegere plasa Finlanda în sfera sovietică de influență care rămăsese în vigoare?

Nimeni nu-și permisese până atunci să preia inițiativa unei conversații cu Hitler într-un asemenea mod și nici să-l supună unui veritabil interogatoriu. În orice caz, pe Hitler nu-l interesau limitele libertății de acțiune a germanilor în nici una dintre zonele unde puteau ajunge trupele lui – și cu siguranță că nu în Europa.

Ziua următoare a întrevederii cu Hitler a fost deschisă de un prânz spartan și nu a adus progrese semnificative. Ca de obicei, Hitler a început printr-un monolog întins, în timpul căruia a explicat cum își propunea să împartă lumea cu Stalin:

> După cucerirea Angliei, Imperiul britanic va fi împărțit ca un uriaș domeniu mondial aflat în stare de faliment... În aceste condiții Rusia va avea acces la o mare efectiv deschisă și degajată de ghețuri. Până în această clipă, o minoritate de patruzeci și cinci de milioane de englezi a condus un Imperiu britanic de șase sute de milioane de oameni. El era pe cale să zdrobească această minoritate...
>
> În aceste împrejurări se deschideau perspective mondiale... Va trebui să se aranjeze participarea Rusiei la rezolvarea acestor probleme. Toate țările ce se vor arăta interesate de acest domeniu vor fi silite să-și abandoneze controversele și să nu se mai gândească decât la împărțirea Imperiului britanic.[12]

Replicând sardonic că era de acord cu ceea ce înțelesese, Molotov a promis să transmită restul conținutului discuției la Moscova. Arătându-se în principiu gata să îmbrățișeze declarația de principiu a lui Hitler, potrivit căreia Uniunea Sovietică și Germania nu aveau interese care intrau în conflict unele cu altele, el a supus imediat această declarație unui test practic, întrebând care ar fi reacția Germaniei dacă Uniunea Sovietică ar oferi garanții Bulgariei așa cum oferise Germania României (fapt menit să blocheze efectiv extinderea influenței germane în Balcani). Și cum rămânea cu anexarea de către Uniunea Sovietică a Finlandei? Era evident că autodeterminarea nu se număra printre principiile de politică externă sovietică, iar Stalin nu va ezita să anexeze populații neruse dacă nu va fi nevoie de intervenția Germaniei. Asta însemna că sunase ceasul nu doar pentru acordurile teritoriale, ci și pentru principiile morale de la Versailles.

Atmosfera încordată de pe durata întrevederii nu s-a detensionat defel când Hitler a declarat ursuz că Bulgaria nu părea să fi cerut o alianță cu sovieticii. El a respins totodată anexarea Finlandei pe motivul că depășea cadrul protocolului

secret, trecând sub tăcere faptul că tocmai această depăşire îl făcuse pe Molotov să se deplaseze până la Berlin. Întrevederea a luat sfârşit într-o notă nu tocmai veselă. Când Hitler s-a ridicat şi a mormăit ceva despre posibilitatea unui raid aerian al englezilor, Molotov şi-a repetat mesajul principal: „Uniunea Sovietică, în calitatea ei de mare putere, nu poate să rămână deoparte în marile probleme ale Europei şi Asiei."[13] Fără a preciza cum se va revanşa Uniunea Sovietică dacă Hitler îi va îndeplini dorinţele, Molotov a promis doar că, după ce-i va fi dat raportul lui Stalin, îi va transmite lui Hitler ce părere avea comandantul lui despre dimensiunile unei sfere de influenţă convenabile.

Hitler a fost atât de iritat, încât nici măcar nu a luat parte la dineul oferit de Molotov la sediul Ambasadei sovietice, deşi majoritatea celorlalţi lideri nazişti au fost prezenţi. Dineul a fost întrerupt de un raid aerian englez şi, dat fiind că Ambasada sovietică nu avea un adăpost antiaerian, invitaţii s-au risipit care încotro. Conducătorii nazişti au plecat cu limuzinele, delegaţia sovietică s-a retras la Castelul Bellevue (reşedinţa tradiţională a preşedinţilor germani când se află la Berlin), în timp ce Ribbentrop l-a dus pe Molotov la adăpostul lui antiaerian din apropiere. Acolo el i-a fluturat în faţa ochilor proiectul redactat de germani al intrării sovieticilor în Pactul Tripartit, fără să pară a înţelege că Molotov nu avea nici autoritatea şi nici înclinaţia de a trece peste ceea ce-i spusese lui Hitler. În ce-l priveşte, Molotov n-a băgat în seamă proiectul de acord şi a ridicat exact chestiunile evitate de Hitler, repetând că Uniunea Sovietică nu putea fi exclusă din nici una dintre chestiunile europene. Pe urmă el a enumerat cu bună ştiinţă Iugoslavia, Polonia, Grecia, Suedia şi Turcia, ocolind demonstrativ pespectiva accesului la Oceanul Indian pe care o formulaseră ulterior Ribbentrop şi Hitler.[14]

În spatele stilului insolent şi intransigent al lui Molotov se ascundea o încercare de a câştiga timp pentru Stalin, care urmărea să găsească o soluţie într-o situaţie aproape irezolvabilă. Hitler îi oferea un parteneriat în înfrângerea Marii Britanii. Însă nu era nevoie de multă imaginaţie ca să-şi dea seama că, după aceea, Uniunea Sovietică avea să rămână expusă în faţa ipoteticilor ei parteneri din cadrul Pactului Tripartit, cu toţi foştii asociaţi sub auspiciile Pactului Anticomintern. Pe de altă parte, dacă Marea Britanie se prăbuşea fără ajutor sovietic, ar fi putut fi de dorit pentru Uniunea Sovietică să-şi îmbunătăţească poziţia strategică în vederea inevitabilei confruntări cu Hitler.

Până la urmă, Stalin nu s-a putut decide pe ce drum să meargă. Pe 25 noiembrie, Molotov i-a trimis lui Ribbentrop condiţiile în care era dispus Stalin să se alăture Pactului Tripartit: Germania trebuia să-şi retragă trupele din Finlanda şi să dea mână liberă Uniunii Sovietice în această ţară, Bulgaria trebuia să încheie o alianţă militară cu Uniunea Sovietică şi să permită instalarea de baze sovietice în ţară, iar Turciei trebuia să i se ceară să accepte la rândul ei baze sovietice pe teritoriul ei, inclusiv în Dardanele. Germania trebuia să stea deoparte dacă Uniunea Sovietică îşi urmărea obiectivele strategice în Balcani şi în Dardanele prin eventuala folosire a forţei. Ca un adaos la oferta lui Hitler legată de recunoaşterea zonei aflată la sud de Batumi şi Baku drept sferă de interes sovietică, Stalin a solicitat acum ca această sferă să includă în plus Iranul şi Golful Persic. Cât despre

Japonia, ea trebuia să renunțe la orice pretenții vizavi de drepturile asupra zăcămintelor minerale de la Insula Sahalin.[15] Mai mult ca sigur că Stalin știa că aceste condiții nu puteau fi acceptate întrucât blocau continuarea expansiunii germane spre est și nu ofereau nimic important în contrapartidă din partea sovieticilor.

Prin urmare, răspunsul lui Stalin la mesajul lui Hitler a avut în primul rând menirea de a semnala ce înțelegea liderul sovietic prin sferă de interes a URSS și de a lansa un avertisment că avea de gând să se opună periclitării ei, cel puțin prin mijloace diplomatice. Pe durata deceniului următor, folosindu-se de tactica țarilor, Stalin a purces la fixarea acestei sfere de interes prin bună înțelegere acolo unde era posibil, cu forța atunci când era nevoie. El a urmărit obiectivele precizate în memorandumul din 25 noiembrie, la început pe aceeași lungime de undă cu Hitler, pe urmă de partea democrațiilor care i se opuneau acestuia, iar în final prin confruntarea chiar cu aceste democrații. Apoi, spre sfârșitul vieții sale, Stalin a părut pe punctul de a studia posibilitatea unui acord de proporții cu țările democratice, pentru a proteja ceea ce nu a încetat niciodată să considere sfera de influență sovietică (vezi capitolul 20).

Pentru Hitler, zarurile fuseseră deja aruncate. Chiar din ziua sosirii lui Molotov la Berlin, el ordonase continuarea tuturor pregătirilor în vederea unui atac împotriva Uniunii Sovietice, urmând ca decizia finală să fie amânată până după aprobarea unui plan operațional complet.[16] În mintea lui Hitler, singura necunoscută era momentul ofensivei antisovietice – înainte sau după înfrângerea Marii Britanii. Vizita lui Molotov a lămurit și acest aspect. Pe 14 noiembrie, în ziua când Molotov a părăsit Berlinul, Hitler a ordonat ca planurile comune de acțiune din timpul verii să fie transformate într-un concept funcțional, în vederea declanșării atacului împotriva Uniunii Sovietice. Când a primit propunerea lui Stalin din 25 noiembrie, el a dat dispoziție să nu se formuleze nici un răspuns. Ce-i drept, nici Stalin nu solicitase așa ceva. Pregătirile militare ale Germaniei pentru un război împotriva Rusiei au luat amploare.

S-a dezbătut foarte mult dacă Stalin a înțeles vreodată cum se cuvenea impactul pe care l-a avut tactica lui asupra unei personalități ca aceea a lui Hitler. Se pare că liderul sovietic a subestimat răbdarea adversarului său, care de multe ori avea consecințe fatale. Asta fiindcă aparent Stalin a presupus că, aidoma lui, și Hitler era un strateg care calcula cu sânge rece și detașare și care nu și-ar fi permis să-și risipească de bunăvoie trupele în marile întinderi ale Rusiei înainte de a fi pus capăt războiului în vest. În această privință, el a pornit de la o premisă falsă. Hitler era convins că voința putea să învingă toate obstacolele. Reacția lui tipică în fața opoziției era s-o transforme în prilejul unei confruntări personale. Hitler n-a reușit niciodată să aștepte momentul în care condițiile deveneau ideale pur și simplu, fiindcă actul așteptării însemna că era posibil ca împrejurările să-i depășească voința.

Stalin nu numai că avea mai multă răbdare, dar, comunist fiind, arăta mai mult respect pentru forțele istorice. În cei aproape treizeci de ani în care s-a aflat la putere, el nu a mizat niciodată totul pe o singură carte, dar a comis greșeala de a crede că și Hitler proceda la fel. Între timp, el a fost extrem de preocupat ca nu cumva desfășurările pripite de trupe sovietice să declanșeze un atac de prevenire din partea Germaniei. În plus, Stalin a apreciat greșit nerăbdarea lui Hitler de a-l

face să se alăture Pactului Tripartit drept o dovadă a faptului că naziştii aveau de gând să folosească anul 1941 pentru efectuarea unor noi încercări de distrugere a Marii Britanii. Aparent, el a crezut că anul următor, 1942, avea să fie anul hotărâtor în legătură cu un eventual război împotriva Germaniei. Dimitri Volkogonov, biograful lui Stalin, mi-a declarat că acesta nu scosese din calcul varianta unui atac de prevenire împotriva Germaniei în anul acela, ceea ce ar putea explica de ce au fost desfăşurate armatele sovietice atât de departe în 1941. Aşteptându-se ca Hitler să formuleze revendicări esenţiale înainte de a ataca, probabil că Stalin ar fi încercat din răsputeri să le dea curs – cel puţin în 1941.

Toate aceste calcule au dat greş, fiindcă porneau de la presupunerea eronată că Hitler cântărea bine lucrurile înainte de a trece la acţiune; cu toate acestea, el nu se considera obligat să se mişte în funcţie de o evaluare firească a riscurilor. Nici nu se împlinise un an din momentul când ajunsese la putere, că a şi început să întreprindă o serie de acţiuni pe care anturajul i le-a reproşat ca fiind prea primejdioase: reînarmarea în 1934–35, recuperarea Renaniei în 1936, ocuparea Austriei şi a Cehoslovaciei în 1938, atacarea Poloniei în 1939 şi campania împotriva Franţei din 1940. De asemenea, între aceste evenimente intervalul de timp fusese mai mic de un an, iar Hitler nu avea de gând să facă din 1941 o excepţie. Dată fiind personalitatea lui, n-ar fi fost convins să renunţe decât dacă Uniunea Sovietică s-ar fi decis să se alăture Pactului Tripartit cu un minimum de condiţii şi ar fi participat la o operaţiune militară împotriva Marii Britanii în Orientul Mijlociu. Pe urmă, în condiţiile în care Marea Britanie era înfrântă şi Uniunea Sovietică izolată, bineînţeles că Hitler şi-ar fi continuat împlinirea obsesiei lui de o viaţă legată de cuceririle din est.

Până la urmă, oricâte manevre inteligente ar fi efectuat, Stalin n-ar fi putut evita ca ţara lui să ajungă cam în aceeaşi situaţie în care se aflase Polonia cu un an în urmă. Guvernul polonez ar fi putut evita un atac german în 1939 doar dacă ar fi acceptat să cedeze Coridorul polonez şi Danzigul, iar apoi să se alăture cruciadei naziste împotriva Uniunii Sovietice – deşi, după ce se va fi ţras linie, Polonia tot ar fi rămas la mila Germaniei şi a lui Hitler. Acum, un an mai târziu, se părea că Uniunea Sovietică putea să obţină o amânare a agresiunii germane doar dacă accepta propunerile naziştilor (cu preţul izolării totale şi al angajării într-un război riscant împotriva Marii Britanii). Şi oricum, în cele din urmă Stalin tot avea să fie obligat să facă faţă unui atac din partea Germaniei.

Având nervi de oţel, Stalin şi-a păstrat politica la două capete, cooperând cu Germania prin furnizarea de dotări şi instalaţii de război, dar opunându-i-se în plan geopolitic, ca şi cum n-ar fi existat nici un pericol. Deşi nu era dispus să intre în Pactul Tripartit, el a oferit Japoniei singurul beneficiu pe care i l-ar fi adus aderarea sovietică la condiţiile pactului, lăsându-i ariergarda liberă pentru aventurile pe care avea de gând să le parcurgă în Asia.

Deşi evident că nu era conştient de faptul că Hitler le spusese propriilor generali că un atac împotriva Uniunii Sovietice ar da ocazia Japoniei să provoace pe faţă Statele Unite, Stalin a ajuns pe cont propriu la aceeaşi concluzie şi s-a hotărât să înlăture un asemenea motiv. Pe 13 aprilie 1941, el a încheiat un tratat

de neagresiune cu Japonia la Moscova, adoptând în esență aceeași tactică în fața tensiunilor din ce în ce mai mari din Asia pe care o folosise în cazul crizei poloneze ce avusese loc cu optsprezece luni în urmă. În ambele cazuri, el a înlăturat riscul unui război pe două fronturi pe care și l-ar fi asumat agresorul și a reușit să devieze conflictul în afara teritoriului sovietic încurajând ceea ce considera a fi un război civil în altă parte. Pactul Hitler-Stalin îi adusese un răgaz de doi ani, iar tratatul de neagresiune cu Japonia l-a ajutat, șase luni mai târziu, să-și trimită armata din Orientul Îndepărtat în bătălia pentru Moscova, care a decis rezultatul războiului în favoarea sa.

După încheierea tratatului de neagresiune, într-un gest fără precedent, Stalin l-a condus la gară pe ministrul de externe japonez Yosuke Matsuoka. Pe lângă că această atitudine denota cât de mare importanță acorda Stalin tratatului, ea i-a furnizat prilejul – în prezența întregului corp diplomatic – de a invita la demararea negocierilor cu Germania, în timp ce își etala poziția îmbunătățită pe care o avea deja la masa tratativelor. „Problema europeană poate fi rezolvată într-un mod firesc dacă Japonia și sovieticii vor coopera", i-a spus Stalin ministrului de externe suficient de tare ca să audă toată lumea – asta vrând să însemne probabil că, în condițiile în care granița lui estică era în siguranță, poziția de negociere cunoscuse un progres, dar poate și că Germania nu trebuia să intre în război cu Uniunea Sovietică pentru a elibera ariergarda Japoniei în vederea războiului cu Statele Unite.

„Nu doar problema europeană", a replicat ministrul de externe japonez. „Poate fi stabilită situația în întreaga lume!" a afirmat Stalin, completând mai mult ca sigur în gând că acest lucru era valabil dacă lupta era dusă de alții și Uniunea Sovietică ieșea în prim-plan doar ca să-și primească răsplata pentru izbânzile acestora.

Pentru a transmite mesajul dorit la Berlin, Stalin s-a îndreptat apoi spre ambasadorul german von der Schulenburg, i-a înconjurat umerii cu un braț și a anunțat: „Trebuie să rămânem prieteni și acum e nevoie să faceți tot ce puteți în acest scop." Ca să se asigure că s-a folosit de toate canalele – inclusiv de cel militar – pentru a-și rosti mesajul, el s-a apropiat după aceea de ataşatul militar german al momentului și i-a spus cu voce tare: „Vom rămâne prieteni cu voi, indiferent ce se va întâmpla."[17]

Stalin avea toate motivele să fie preocupat de atitudinea germanilor. Așa cum făcuse aluzie Molotov la Berlin, liderul sovietic făcuse presiuni asupra Bulgariei ca s-o determine să accepte garanții din partea URSS. Stalin negociase de asemenea un tratat de prietenie și neagresiune cu Iugoslavia în aprilie 1941, exact în momentul când Germania încerca să obțină dreptul de liberă trecere prin Iugoslavia pentru a ataca Grecia – o linie de acțiune care avea să genereze în mod sigur rezistență din partea iugoslavilor în fața presiunilor efectuate de germani. S-a stabilit apoi că tratatul sovietic cu Iugoslavia s-a semnat cu doar câteva ore înainte ca armata germană să treacă granița iugoslavă.

Principala slăbiciune a lui Stalin ca om de stat a fost tendința de a le atribui și adversarilor aceeași capacitate de a efectua calcule chibzuite de care el însuși era atât de mândru. Aceasta l-a făcut să subestimeze impactul propriei intransigențe

şi să supraestimeze amploarea eforturilor lui de reconciliere, oricât ar fi fost de rare. Exact acest tip de atitudine avea să-i compromită relaţiile cu ţările democratice după război. În 1941, Stalin a fost ferm convins, până în clipa când germanii au trecut graniţa Uniunii Sovietice, că va reuşi să stăvilească asaltul în ultimul minut printr-o propunere de negociere – există acum indicii numeroase care ne spun că ar fi fost pregătit să facă un mare număr de concesii.

Cu siguranţă că motivul pentru care Stalin nu a reuşit să oprească atacul germanilor nu este că nu a încercat. Pe 6 mai 1941, poporul sovietic a fost informat că Stalin preluase funcţia de prim-ministru de la Molotov, care a rămas vice-prim-ministru şi ministru de externe. A fost primul moment când Stalin a ieşit din relativul anonimat al Partidului Comunist pentru a-şi asuma responsabilităţi evidente pentru rezolvarea problemelor de zi cu zi.

Doar nişte împrejurări care sugerau un pericol extrem de mare l-ar fi putut convinge pe Stalin să renunţe la ameninţările misterioase şi voalate care constituiau metoda lui preferată de guvernare. Andrei Vîşinski, pe atunci adjunct al ministrului de externe, i-a spus ambasadorului guvernului de la Vichy că apariţia lui Stalin într-o funcţie publică însemna „cel mai important eveniment istoric din Uniunea Sovietică de la înfiinţarea ei."[18] Von der Schulenburg a crezut că ghicise intenţiile lui Stalin. „După părerea mea", i-a spus el lui Ribbentrop, „se poate afirma cu siguranţă că Stalin şi-a fixat un obiectiv de politică externă copleşitor de important pentru Uniunea Sovietică, pe care speră să-l îndeplinească prin eforturi proprii. Sunt ferm convins că, într-o situaţie internaţională apreciată drept serioasă, obiectivul stabilit este eschivarea Uniunii Sovietice din faţa unui conflict cu Germania."[19]

Următoarele câteva săptămâni au demonstrat acurateţea predicţiei formulate de către ambasadroul german. Ca formă de emitere a unui semnal de liniştire pe adresa Germaniei, pe data de 8 mai, TASS a negat că ar fi existat o concentrare neobişnuită de trupe sovietice de-a lungul graniţelor sale vestice. Pe durata următoarelor săptămâni, Stalin a rupt relaţiile diplomatice cu toate guvernele europene în exil stabilite la Londra – însoţindu-şi gestul de explicaţia ofensatoare că din acel moment problemele lor trebuiau să fie rezolvate de către Ambasada germană. Stalin a recunoscut totodată guvernele-marionetă pe care le numise Germania în câteva dintre teritoriile ocupate. Una peste alta, liderul sovietic a făcut mult mai mult decât ar fi crezut vreodată pentru a asigura Germania că-i recunoştea toate cuceririle existente.

Ca să înlăture orice pretext posibil pentru o agresiune, Stalin nu le-a permis unităţilor militare sovietice care ocupau poziţiile cele mai avansate să se considere în stare de alertă sporită. În plus, el a ignorat avertismentele formulate de englezi şi de americani faţă de iminenţa unui atac german, în parte fiindcă bănuia că anglo-saxonii încercau să-l învrăjbească împotriva Germaniei. Deşi Stalin a interzis să se deschidă focul asupra avioanelor de recunoaştere germane care survolau teritoriul din ce în ce mai des, el a permis exerciţiile de apărare civile şi convocarea de rezervişti. Evident, el hotărâse că şansa lui de încheiere a unei înţelegeri de ultimă oră era să-i asigure pe germani de intenţiile sale, mai cu

seamă fiindcă nici una dintre contramăsurile pe care le puteau lua nu era de natură să modifice semnificativ tabloul general al evenimentelor.

Pe 13 iunie, cu nouă zile înainte de atacul german, TASS a publicat încă o declarație oficială, în care se infirmau zvonurile foarte răspândite despre iminența războiului. În declarație se spunea că Uniunea Sovietică avea de gând să-și respecte toate acordurile existente cu Germania. Comunicatul de presă sugera de asemenea posibilitatea unei noi runde, negocieri care să ducă la soluții mai bune pentru toate chestiunile aflate în divergență. Că Stalin se pregătise într-adevăr pentru concesii mari s-a putut vedea și din reacția lui Molotov când, pe 22 iunie, von der Schulenburg i-a adus declarația de război din partea Germaniei. Molotov a protestat vehement, declarând că Uniunea sovietică se pregătise să-și retragă toate trupele de la graniță ca semn de liniștire a Germaniei. Toate celelalte cereri erau negociabile. „În mod sigur, nu am meritat așa ceva"[20], a adăugat Molotov, vădind un neobișnuit spirit defensiv.

În aparență, Stalin a fost atât de șocat de declarația de război a Germaniei, încât a căzut victimă unui gen de criză care a durat aproape zece zile. Cu toate acestea, pe 3 iulie el a revenit la comandă, rostind un important discurs radiodifuzat. Spre deosebire de Hitler, Stalin nu era un orator înnăscut. Vorbea foarte rar în public și, când o făcea, era extrem de pedant. Și în acest discurs el s-a bazat pe prezentarea seacă a sarcinii monumentale care stătea în fața popoarelor Rusiei. Totuși, tonul avizat pe care l-a folosit a sugerat o anumită hotărâre din partea lui și a lăsat să se înțeleagă că misiunea, oricât de uriașă, era realizabilă.

"Istoria ne arată că nu există și nu au existat vreodată armate invincibile", a spus Stalin. După ce a ordonat distrugerea tuturor utilajelor și a materialului rulant, precum și înființarea unor formațiuni de gherilă în spatele liniilor germane, el a trecut la parcurgerea cu voce tare a câtorva șiruri de cifre ca și cum ar fi fost un contabil în exercițiul funcțiunii. Singura concesie făcută retoricii avusese loc la începutul discursului. Niciodată până atunci Stalin nu apelase la poporul lui într-un registru atât de personal – și nici nu avea s-o mai facă vreodată: „Tovarăși, cetățeni, frați și surori, luptători din armată și marină. Mă adresez vouă, prieteni!"[21]

Hitler avea în fine războiul pe care și-l dorise dintotdeauna. Și își pecetluise propria soartă, lucru pe care de asemenea e posibil să-l fi dorit de la bun început. Conducătorii germani, luptând acum pe două fronturi, se întinseseră mai mult decât își puteau permite pentru a doua oară în intervalul unei singure generații. Aproximativ șaptezeci de milioane de germani erau angajați în luptă împotriva a circa șapte sute de milioane de adversari, dat fiind că Hitler făcuse și America să intre în război în 1941. Se pare că până și Hitler a fost uimit de misiunea pe care singur și-a fixat-o. Cu doar câteva ore înainte de declanșarea atacului, el le-a spus comandanților armatei: „Mă simt ca și cum aș da în lături ușa unei camere întunecoase, pe care n-am mai văzut-o niciodată, fără să știu ce se află dincolo de ea."[22]

Stalin mizase pe rațiunea lui Hitler și pierduse; Hitler mizase pe faptul că Stalin avea să se prăbușească repede și pierduse și el. Însă în timp ce eroarea lui Stalin era remediabilă, a lui Hitler nu era.

CAPITOLUL 15

America revine în arenă: Franklin Delano Roosevelt

Pentru liderii politici contemporani care guvernează prin votul opiniei publice, rolul lui Roosevelt în determinarea izolaționistului său popor să participe la război servește drept lecție practică asupra competențelor conducerii într-o democrație. Mai devreme sau mai târziu, amenințarea la adresa echilibrului european al puterii ar fi forțat Statele Unite să intervină pentru a stopa avântul Germaniei de a domina lumea. Forța sa pură și aflată în creștere era hărăzită să propulseze în cele din urmă America în centrul arenei internaționale. Dacă faptul s-a petrecut cu asemenea viteză și atât de hotărâtor, meritul îi revine lui Franklin Delano Roosevelt.

Toți marii conducători sunt, de fapt, singuri. Singularitatea lor își are sursa în capacitatea de a discerne provocările care nu sunt încă evidente contemporanilor

lor. Roosevelt a atras un popor izolaționist într-un război între țări al căror conflict fusese, cu numai câțiva ani înainte, unanim considerat incompatibil cu valorile americane și nesemnificativ pentru securitatea Americii. După 1940, Roosevelt a convins Congresul, care cu câțiva ani în urmă aprobase cu o majoritate zdrobitoare de voturi o serie numită „Legile neutralității", să autorizeze acordarea de sprijin american nelimitat Marii Britanii, rămânând extrem de aproape de beligeranța declarată și uneori chiar depășind această limită. În cele din urmă, atacul Japoniei asupra bazei americane de la Pearl Harbor a înlăturat ultimele ezitări ale Americii. Roosevelt a putut convinge de înfricoșătoarele pericole ale unei victorii a Axei o societate care vreme de două secole își tezaurizase invulnerabilitatea. Și a văzut la ea că, de astă dată, implicarea Americii avea să marcheze un prim pas către angajarea internațională permanentă. Pe parcursul războiului, conducerea exercitată de el a ținut alianța unită și a modelat instituțiile multilaterale care continuă să slujească comunitatea internațională până în ziua de azi.

Nici un președinte, poate cu excepția lui Abraham Lincoln, nu a produs o schimbare mai decisivă în istoria Americii. Roosevelt a depus jurământul de credință într-un moment de incertitudine națională, când credința Americii în capacitatea infinită de progres a Lumii Noi fusese serios zdruncinată de Marea Criză. De jur-împrejurul său, democrațiile păreau să se clatine, iar guvernele antidemocratice, atât de stânga, cât și de dreapta, câștigau teren.

După ce Roosevelt a restabilit speranța pe plan intern, soarta i-a impus obligația de a apăra democrația în întreaga lume. Nimeni nu a descris acest aspect al contribuției lui Roosevelt mai bine decât Isaiah Berlin:

> [Roosevelt] a privit viitorul cu calm, ca și cum ar fi spus: „las' să vină, cum o fi, o să avem grăunțe pentru moara noastră cea mare. O să-l schimbăm complet în folosul nostru."... Într-o lume descurajată, ce părea împărțită între fanatici plini de răutate și în mod fatal eficienți, mărșăluind spre distrugere, pe de o parte, și populații năucite, fugărite, martire lipsite de entuziasm față de o cauză pe care nu reușeau să o înțeleagă, pe de altă parte, el a crezut în propria-i capacitate, atâta vreme cât avea să se afle la cârmă, de a stăvili această îngrozitoare maree. Avea pe deplin caracterul, energia și talentul dictatorilor, și se afla de partea noastră.[1]

Roosevelt servise deja ca secretar de stat adjunct la Marina militară în administrația Wilson și fusese candidatul democraților la vicepreședinție în alegerile din 1920. Numeroși conducători, printre care de Gaulle, Churchill și Adenauer, au fost împinși să accepte singurătatea inerentă călătoriei spre mărire printr-o perioadă de retragere din viața publică. Lui Roosevelt, aceasta i-a fost impusă atunci când a fost țintuit la pat de poliomielită, în 1921. Făcând o extraordinară demonstrație de voință, el și-a învins handicapul și a învățat să se țină în picioare cu ajutorul cârjelor, ba chiar să facă câțiva pași, ceea ce i-a permis să apară înaintea publicului ca și cum n-ar fi fost deloc paralizat. Până la raportul asupra Yaltei, prezentat Congresului în 1945, Roosevelt a stat în picioare ori de câte ori a rostit un discurs important. Deoarece mass media a cooperat cu încercarea lui Roosevelt de a-și juca rolul cu demnitate, marea majoritate a ameri-

canilor nu a realizat niciodată dimensiunile handicapului lui Roosevelt şi nu l-a privit niciodată cu sentimente amestecate cu milă.

Roosevelt, un conducător cu temperament clocotitor, care-şi folosea farmecul pentru a păstra distanţa, era o combinaţie nedefinită între un manipulator şi un vizionar. El a guvernat mai adesea din instinct decât pe baza analizei şi stârnea sentimente puternic contradictorii[2]. După cum a rezumat Isaiah Berlin, Roosevelt avea grave carenţe de caracter, printre care se numărau lipsa de scrupule, cruzimea şi cinismul. Totuşi, Berlin a conchis că, în cele din urmă, acestea au fost mai mult decât supracompensate de trăsăturile de caracter pozitive ale lui Roosevelt:

> Ce-i atrăgea pe adepţii săi erau calităţi pe care le avea în compensaţie, de o rară şi însufleţitoare natură: era mărinimos şi avea un larg orizont politic, precum şi o mare putere de imaginaţie şi înţelegere a vremurilor pe care le trăia şi a direcţiei în care acţionau noile forţe importante ale secolului douăzeci...[3]

Aceasta a fost preşedintele care a propulsat America în rolul de conducător pe plan internaţional, un mediu în care războiul sau pacea, progresul sau stagnarea în întreaga lume au ajuns să depindă de viziunea şi de angajarea sa.

Călătoria Americii de la implicarea în primul război mondial la participarea activă în cel de-al doilea s-a dovedit a fi îndelungată – întreruptă cum a fost de întoarcerea spre izolaţionism a naţiunii. Profunzimea repulsiei Americii faţă de politica internaţională ilustrează măreţia realizării lui Roosevelt. O scurtă prezentare a decorului istoric în care şi-a desfăşurat Roosevelt politica este, prin urmare, necesară.

În anii 1920, starea de spirit a Americii era contradictorie, oscilând între voinţa de a susţine principii cu aplicabilitate universală şi nevoia de a le justifica în numele unei politici externe izolaţioniste. Americanii începură să-şi expună temele tradiţionale ale politicii lor externe accentuându-le şi mai mult: unicitatea misiunii Americii de a constitui un exemplu de libertate, superioritatea morală a politicii externe democratice, similitudinea dintre moralitatea personală şi cea internaţională, importanţa diplomaţiei deschise şi înlocuirea echilibrului puterii prin consensul internaţional de tipul celui exprimat de Liga Naţiunilor.

Toate aceste principii presupuse a fi universale erau aduse în sprijinul izolaţionismului american. Americanii erau încă incapabili să creadă că orice se întâmpla în afara emisferei vestice le putea afecta securitatea. America anilor 1920 şi 1930 respingea până şi propria-i doctrină a securităţii colective din teama de a nu conduce la implicarea în certuri între societăţi războinice, situate la mari depărtări. Prevederile Tratatului de la Versailles erau considerate a fi revendicative, iar reparaţiile, împotriva intereselor proprii. Când francezii au ocupat Ruhrul, America s-a folosit de ocazie pentru a-şi retrage ultimele forţe din zona Rinului. Faptul că excepţionalismul wilsonian stabilise criterii pe care nici o ordine internaţională nu le putea îndeplini făcea ca dezamăgirea să ţină de însăşi natura acestuia.

Dezamăgirea faţă de rezultatele războiului a şters într-o măsură considerabilă deosebirile dintre internaţionalişti şi izolaţionişti. Nici cei mai liberali internaţio-

naliști nu mai reușeau să vadă interesul american în susținerea unei reglementări postbelice invalidate. Nici un grup politic semnificativ nu mai avea vreun cuvânt bun de spus despre echilibrul puterii. Ceea ce trecea drept internaționalism era identificat cu statutul de membru în Liga Națiunilor mai degrabă decât cu participarea de zi cu zi la diplomația internațională. Și până și cei mai convinși internaționaliști insistau că doctrina Monroe lua locul Ligii Națiunilor și dădeau înapoi dinaintea ideii ca America să se alăture măsurilor de constrângere inițiate de Ligă, fie ele și de natură economică.

Izolaționiștii au dus aceste atitudini spre concluzia lor finală. Ei au atacat Liga Națiunilor în principiu, pe temei că aceasta periclita cei doi piloni ai politicii externe americane istorice – doctrina Monroe și izolaționismul. Liga era considerată a fi incompatibilă cu doctrina Monroe deoarece securitatea colectivă dădea dreptul, reclama chiar, ca Liga să se implice în dispute *dinăuntrul* emisferei vestice. Și era incompatibilă cu izolaționismul deoarece Liga obliga America să se implice în dispute *în afara* emisferei vestice.

Izolaționiștii aveau dreptate. Dacă întreaga emisferă vestică era oarecum exclusă din cadrul operațiunii de securitate colectivă, ce mai era ca celelalte națiuni ale lumii să fie împiedicate să organizeze între el grupări regionale și să fie excluse de la operațiunile Ligii? În acest caz, Liga Națiunilor ar fi condus la o restabilire a sistemului echilibrului puterii, deși pe o bază regională. În practică, internaționaliștii și izolaționiștii au convenit asupra unei politici externe bipartite. Cu toții respingeau intervenția străină în emisfera vestică și orice participare la mecanismele de constrângere ale Ligii în afara ei. Sprijineau conferințele pentru dezarmare deoarece exista un consens clar asupra faptului că armele provocau războiul și că reducerea armamentului contribuia la menținerea păcii. Erau în favoarea principiilor generale de reglementare pașnică aprobate pe plan internațional, precum Pactul Kellogg-Briand, de vreme de aceste acorduri nu presupuneau constrângerea. În fine, Statele Unite erau întotdeauna de ajutor în chestiunile tehnice, de obicei financiare, lipsite de consecințe politice, precum stabilirea calendarelor pentru reparațiile convenite.

Prăpastia existentă în gândirea americană între aprobarea unui principiu și participarea la impunerea lui a devenit extrem de evidentă după Conferința navală de la Washington din 1921-1922. Conferința a fost importantă în două privințe. Ea a stabilit plafoane pentru armamentul naval al Statelor Unite, al Marii Britanii și al Japoniei, permițând Statelor Unite o marină militară egală în mărime cu cea a Marii Britanii, iar Japoniei una de trei cincimi din dimensiunile celei a Statelor Unite. Această prevedere reafirma noul rol al Americii de putere dominantă în Pacific, alături de Japonia. Rolul Marii Britanii pe acest teatru era de acum înainte secundar. Și mai important, un al doilea așa-numit Tratat al celor patru puteri, între Japonia, Statele Unite, Marea Britanie și Franța, stabilind reglementarea pașnică a disputelor, era menit să înlocuiască vechea Alianță anglo-japoneză, din 1902, pășindu-se într-o eră a cooperării în Pacific. Dar dacă unul dintre semnatarii Tratatului celor patru puteri avea să-i nesocotească prevederile, aveau ceilalți să acționeze împotriva sa? „Tratatul celor patru puteri nu conține nici un angajament de război... Nu există nici un angajament privitor

la forța armată, nici o alianță, nici o obligație scrisă sau morală de apărare comună...", a explicat președintele Harding unui Senat american neîncrezător.[4]

Secretarul de stat Charles Evans Hughes a întărit spusele președintelui anunțându-i pe toți semnatarii pactului că America nu va participa în nici o situație la măsuri de constrângere. Dar Senatul tot nu era satisfăcut. La ratificarea Tratatului celor patru pueri, Senatul și-a sporit reținerile, stipulând că documentul nu va angaja Statele Unite la folosirea forței armate pentru respingerea unei agresiuni.[5] Cu alte cuvinte, acordul se baza pe el însuși; nerespectarea lui nu avea nici o consecință. America avea să hotărască în fiecare caz în parte, pe măsura apariției acestora, exact ca și cum n-ar fi existat nici un acord.

În termenii diplomației, așa cum fusese ea practicată de secole, era într-adevăr o propunere extraordinară aceea ca un tratat solemn să nu confere nici un drept de constrângere și că această constrângere trebuia negociată separat cu Congresul, pe baza abordării fiecărui caz în parte. A fost o anticipare a dezbaterilor dintre administrația Nixon și Congres, de după Acordul de pace cu Vietnamul, din ianuarie 1973, în cadrul cărora Congresul a susținut că un acord pentru care America luptase vreme de trei administrații aparținând ambelor partide nu conferea nici un drept de constrângere. Potrivit acelei teorii, acordurile cu America reflectau starea de spirit a Washingtonului la momentul respectiv; indiferent care aveau să fie consecințele decurgând din aceste acorduri, ele aveau să depindă așadar de dispoziția Washingtonului în diferite momente – o atitudine de la care nu prea era de așteptat că avea să determine încredere în angajamentele Americii.

Rezerva Senatului nu a inhibat entuziamul președintelui Harding față de Tratatul celor patru puteri. În cadrul ceremoniei de semnare, el l-a apreciat pentru că proteja Filipinele și marca „începutul unei noi epoci, mai bune, în progresul omenirii." Cum era posibil ca un tratat fără prevederei de constrângere să protejeze un punct nodal de importanța Filipinelor? În ciuda poziției sale la capătul opus al spectrului politic, Harding a invocat liturghia standard wilsoniană. Lumea, a spus el, îi va pedepsi pe violatori denunțând „caracterul odios al perfidiei sau infamia"[6]. Harding, oricum, nu a reușit să explice cum avea să fie influențată, ca să nu spunem manipulată, opinia publică și la ce bun, de vreme ce America refuza să se alăture Ligii Națiunilor.

Pactul Kellogg-Briand, al cărui impact asupra Europei a fost discutat în capitolul 11, s-a dovedit a fi încă un exemplu al tendinței Americii de a trata principiile ca autoimplementabile. Deși conducătorii americani au proclamat cu entuziasm natura istorică a tratatului, dată de faptul că șaizeci și două de națiuni renunțaseră la război ca instrument al politicii naționale, ei au refuzat cu tărie să fie de acord cu vreun mecanism de aplicare a pactului, cu atât mai puțin de impunere a sa. Președintele Calvin Coolidge, devenit exuberant înaintea Congresului în decembrie 1928, a susținut: „Respectarea acestui legământ... promite mai mult pentru pacea lumii decât oricare alt acord negociat vreodată între națiuni."[7]

Și totuși, cum a fost realizată această utopie? Apărarea înfocată a Pactului Kellogg-Briand de către Coolidge i-a îndemnat pe internaționaliști și pe suporterii Ligii să susțină, destul de rezonabil, că, de vreme ce războiul fusese scos în

afara legii, conceptul de neutralitate și-a pierdut întreaga semnificație. După ei, pentru că Liga fusese gândită să-i identifice pe agresori, comunitatea internațională era obligată să-i pedepsească pe aceștia ca atare. „Crede cineva", întreba unul dintre susținătorii acestui punct de vedere, „că planurile agresive ale lui Mussolini pot fi ținute în frâu doar prin buna credință a poporului italian și prin forța opiniei publice?"[8]

Cunoașterea prealabilă a răspunsului la această întrebare nu-l făcea mai acceptabil. Chiar și în timp ce tratatul ce-i purta numele era încă dezbătut, secretarul de stat Kellogg, adresându-se Consiliului pentru Relațiile Externe, accentua faptul că forța nu trebuia să fie folosită niciodată pentru a se obține acordul cuiva. Sprijinirea pe forță, argumenta el, avea să transforme ceea ce se intenționase a fi un mare pas spre pace în exact genul de alianță militară care era atât de necesar să fie abolită. Pactul nu trebuia nici să includă o definiție a agresiunii, de vreme ce orice definiție omite întotdeauna ceva și în acest fel s-ar fi diminuat noblețea formulării Pactului[9]. Pentru Kellogg, formularea nu era doar începutul, ea era sfârșitul:

> O națiune care pretinde că acționează în autoapărare trebuie să se justifice înaintea opiniei publice mondiale, precum și înaintea semnatarilor tratatului. Din acest motiv am refuzat să pun în tratat o definiție a agresorului sau a autoapărării, deoarece am crezut că nici o definiție juridică cuprinzătoare nu putea fi formulată dinainte... Asta ar face să fie mai dificil, nicidecum mai puțin dificil, ca o națiune agresoare să-și dovedească nevinovăția.[10]

Senatul nu a fost mai impresionat de explicațiile lui Kellogg decât fusese, cu șase ani înainte, de analiza lui Harding asupra motivelor pentru care Pactul celor patru puteri nu era ceea ce se pretindea a fi. De astă dată, Senatul a adăugat trei „înțelegeri" ale sale: în optica Senatului, tratatul nu limita nici dreptul la autoapărare, nici pe cel al Doctrinei Monroe și nici nu crea vreo obligație de a ajuta victimele agresiunii – ceea ce însemna că orice eveniment previzibil fusese eliminat din preveerile sale. Senatul a aprobat Pactul Kellogg-Briand ca declarație de principiu, insistând în același timp asupra faptului că tratatul nu avea nici o implicație practică și întrebându-se dacă a implica America, fie și numai într-o enunțare de principii, merita rezervele presupuse, inevitabil, de acest gest.

Dacă Statele Unite respingeau alianțele și formulau îndoieli asupra eficacității Ligii, cum avea să fie apărat sistemul Versailles? Răspunsul lui Kellogg s-a dovedit a fi mult mai puțin original decât criticile aduse, el făcând apel la vechea asistență, forța opiniei publice:

> ... dacă prin acest tratat toate națiunile s-ar pronunța împotriva războiului ca instituție prin care se reglementează disputele internaționale, lumea ar face un pas înainte, ar crea o opinie publică, ar prezenta marile forțe morale ale lumii spre a fi respectate și și-ar asuma o obligație sacră, care va face mult mai dificilă lansarea lumii într-un alt mare conflict.[11]

Patru ani mai târziu, succesorul lui Kellogg, Henry Stimson, un distins și rafinat funcționar public, pe măsura tuturor celor produși de America în întreaga perioadă interbelică, nu a fost în stare să propună un remediu mai bun împotriva agresiunii decât Pactul Kellogg-Briand – sprijinit, desigur, de forța opiniei publice:

> Pactul Kellog-Briand nu prevede nici o sancțiune bazată pe folosirea forței... Dimpotrivă, se bizuie pe sancționarea venită din partea opiniei publice, care poate fi transformată în cea mai puternică sancțiune din lume... Criticii care îl iau în bătaie de joc nu au apreciat corect evoluția pe care a cunoscut-o opinia publică după marele război.[12]

Pentru o putere insulară aflată la mare depărtare – cum erau Statele Unite față de Europa și Asia – disputele europene apăreau în mod necesar greu de înțeles și adesea nesemnificative. De vreme ce America dispunea de o amplă marjă de siguranță, care să o izoleze de provocările ce amenințau țările europene fără să afecteze securitatea americană, țările europene funcționau de fapt ca supapele de siguranță ale Americii. O gândire similară condusese la ținerea Marii Britanii deoparte de politicile curente europene în perioada denumită a „splendidei izolări" britanice.

Exista, totuși, o diferență fundamentală între „splendida izolare" a Marii Britanii din secolul al XIX-lea și izolaționismul american din secolul XX. Marea Britanie căutase și ea să se delimiteze de certurile permanente din Europa. Ea era conștientă, totuși, că propria-i siguranță depindea de echilibrul puterii și era destul de pregătită să apere echilibrul folosind metodele tradiționale ale diplomației europene. Spre deosebire de ea, America nu a acceptat niciodată importanța nici a echilibrului puterii, nici a stilului diplomației europene. Crezându-se binecuvântată printr-o unică și în esență superioară dispensă, America pur și simplu nu s-a angajat sau, dacă a făcut-o, atunci s-a angajat numai pentru cauze generale și în acord cu propriul său stil diplomatic – care avea un caracter cu mult mai public, mai juridic și mai ideologic decât al Europei.

Interacțiunea stilurilor diplomatice european și american în timpul perioadei interbelice a avut de aceea tendința să combine ce aveau mai rău ambele abordări. Simțindu-se amenințate, țările europene, în special Franța și noile națiuni din Europa de Est, nu au acceptat moștenirea americană a securității colective și a arbitrajului internațional sau definițiile sale juridice date războiului și păcii. Țările care se convertiseră la ordinea de zi americană, în principal Marea Britanie, nu aveau nici o experiență în abordarea politicii pe această bază. Totuși, toate aceste țări erau perfect conștiente că Germania nu ar fi putut fi niciodată învinsă fără ajutorul Americii. După terminarea războiului, echilibrul puterii devenise încă și mai puțin favorabil foștilor aliați de război. În orice nou război cu Germania, de ajutorul american avea să fie nevoie mai urgent și, probabil, mai curând decât fusese ultima oară, mai ales că Uniunea Sovietică nu se mai număra printre jucători.

Rezultatul practic al acestui amestec de teamă și speranță a fost că diplomația europeană a continuat să se depărteze tot mai mult de reperele ei tradiționale și înspre o tot mai mare dependență emoțională de America, producând un dublu veto: Franța nu avea să acționeze fără Marea Britanie, iar Marea Britanie nu avea să acționeze contrar vederilor susținute puternic la Washington, lăsând deoparte faptul că liderii americani nu oboseau niciodată să insiste cu volubilitate asupra faptului că ei nu aveau să rişte în nici un caz un război de dragul problemelor europene.

Refuzul constant al Americii, pe parcursul anilor '20, de a se angaja în protejarea sistemului constituit la Versailles s-a dovedit a fi o teribilă pregătire

psihologică pentru anii '30, când au început să se dezlănțuie tensiuni internaționale. O mostră a ceea ce stătea să vină a apărut în 1931, când Japonia a invadat Manciuria, a separat-o de China și a transformat-o într-un stat satelit. Statele Unite au condamnat actele Japoniei dar au refuzat să participe la o acțiune colectivă de constrângere. Pentru a dezaproba Japonia, America a introdus o sancțiune numai a ei, care la vremea respectivă a semănat cu o eschivare, dar care, un deceniu mai târziu, în mâinile lui Roosevelt, avea să se transforme într-o armă ce a forțat ajungerea la o înțelegere cu Japonia. Această sancțiune a fost politica de a refuza recunoașterea schimbărilor teritoriale determinate prin forță. Elaborată de Stimson în 1932, ea a fost invocată de Roosevelt în toamna lui 1941 pentru a cere ca Japonia să se retragă din Manciuria și din toate celelalte teritorii cucerite.

La 30 ianuarie 1933, criza mondială a început serios prin ascensiunea lui Hitler în postul de cancelar al Germaniei. Soarta a hotărât ca Franklin Delano Roosevelt, care făcea la fel de mult ca oricare altul pentru a-l doborî pe Hitler, să depună jurământul de credință la puțin mai mult de patru săptămâni după aceea. Totuși, nimic în primul mandat al lui Roosevelt nu a prefigurat un asemenea deznodământ. Roosevelt arareori a deviat de la retorica standard a perioadei interbelice și a reluat temele izolaționiste pe care i le puseseră la îndemână predecesorii săi. Într-un discurs ținut la Fundația Woodrow Wilson în 28 decembrie 1933, Roosevelt s-a referit la sfârșitul iminent al condiției convenite prin Tratatul naval din anii '20. El a propus extinderea acestor acorduri prin cererea de a se renunța la toate armele defensive și – revenind la Kellogg – prin angajamentul ca nici o națiune să nu mai permită forțelor sale militare să pătrundă pe teritoriul alteia.

Subiectul era la fel de cunoscut ca și soluția lui Roosevelt la posibilele încălcări a ceea ce propunea el. Încă o dată, blamul opiniei publice era invocat drept unicul remediu posibil:

> ... nici un asemenea acord general pentru eliminarea agresiunii sau eliminarea armelor ofensive nu ar avea vreo valoare în această lume fără ca fiecare Națiune, fără excepție, să participe la un asemenea acord prin asumarea unei obligații solemne... Atunci, prieteni, ar fi o chestiune relativ simplă să despărțim oile de capre... Nu este decât o extindere a provocării lansate de Woodrow Wilson ca noi să propunem în această nouă generație ca de acum înainte războiul cârmuitorilor să fie transformat de popoare în pace.[13]

Nu exista nici o prevedere în legătură cu ce puteau păți caprele o dată despărțite de oi.

Propunerea lui Roosevelt era deja discutabilă la momentul formulării ei, de vreme ce Germania părăsise de două luni Conferința pentru dezarmare și refuza să revină. În orice caz, interzicerea armelor ofensive nu se afla pe agenda de lucru a lui Hitler. Și nici, după cum s-a dovedit, nu suferea acesta din cauza oprobiului mondial pentru că optase pentru reînarmare.

Primul mandat al lui Roosevelt a coincis cu perioada de înflorire a revizionismului ce a urmat primului război mondial. În 1935, un comitet special al Senatului, prezidat de senatorul Dakotei de Nord, Gerald Nye, a publicat un raport de 1400 de pagini condamnând intrarea Americii în războiul fabricanților de

armament. La scurt timp după aceasta, best-seller-ul lui Walter Millis, *The Road to War* [Calea spre război – n.t.], populariza teza, pentru a-i lărgi audiența.[14] Sub impactul acestei școli de gândire, participarea Americii la război a ajuns să fie explicată mai degrabă prin neadecvarea conducătorilor la cerințele funcției, prin conspirație și trădare, decât prin prisma intereselor fundamentale sau permanente ale Statelor Unite.

Pentru a evita ca America să fie iarăși ademenită să intre în război, Congresul a votat între 1935 și 1937 trei așa-numite „Legile neutralității". Inițiate de raportul Nye, aceste legi interziceau împrumuturile sau alte forme de asistență pentru beligeranți (indiferent de motivul războiului) și impuneau un embargou asupra armelor tuturor părților (indiferent care era victima). Cumpărarea de produse nemilitare cu bani-gheață era permisă numai dacă acestea erau transportate cu nave neamericane.[15] Congresul nu refuza profitul cât respingea riscurile. Când agresorii au pus stăpânire pe Europa, America a anulat distincțiile dintre agresor și victimă, legiferând un singur set de restricții pentru ambele părți.

Interesul național a ajuns să fie definit în termeni mai degrabă juridici decât geostrategici. În martie 1936, secretarul de stat Hull l-a avizat pe Roosevelt în termeni exclusiv legali asupra semnificației remilitarizării zonei Rinului, care răsturnase echilibrul militar al Europei și lăsa țările din Europa de Est lipsite de apărare: „Ar apărea din această succintă analiză că acțiunea guvernului german a constituit o dublă violare, a pactelor de la Versailles și de la Locarno, dar că, din punctul de vedere al Statelor Unite, nu pare să reprezinte o violare a tratatului nostru[16] din 25 august 1921, cu Germania..."[17]

După strălucita sa victorie în alegerile din 1936, Roosevelt a depășit mult cadrul existent. De fapt, el a demonstrat că, deși preocupat de Criză, prinsese esența acelui *ceva* provocator al dictatorilor mai bine decât oricare conducător european, cu excepția lui Churchill. Pentru început, a căutat doar să enunțe angajarea morală a Americii față de cauza democrațiilor. Roosevelt și-a început procesul educativ prin așa-numitul Discurs al carantinei, pe care l-a rostit în Chicago, în 5 octombrie 1937. A fost primul său avertisment adresat Americii asupra pericolului ce se apropia și prima sa declarație publică în care afirma că era posibil ca America să fie nevoită să-și asume anumite responsabilități cu privire la acest pericol. Reînnoita agresiune a Japoniei în China, cuplată cu anunțarea cu un an înainte a constituirii Axei Berlin-Roma, a asigurat decorul, dând îngrijorării lui Roosevelt o dimensiune globală:

> Pacea, libertatea și securitatea a nouăzeci la sută din populația lumii este periclitată de restul de zece la sută, care amenință cu încălcarea tuturor legilor și a ordinii internaționale... Pare a fi din nefericire adevărat că epidemia fărădelegii mondiale se răspândește. Când o epidemie de boală fizică începe să se întindă, comunitatea cade la învoială și se unește pentru ținerea în carantină a pacienților, pentru a proteja sănătatea comunității împotriva răspândirii bolii.[18]

Roosevelt a avut grijă să nu spună ce înțelegea prin „carantină" și ce măsuri anume, dacă era cazul, avea în minte. Dacă discursul ar fi implicat vreun tip de

acțiune, el ar fi fost în contradicție cu Legile neutralității, pe care Congresul le aprobase cu o majoritate copleșitoare, iar președintele tocmai le semnase.

Deloc surprinzător, Discursul carantinei a fost atacat de izolaționiști, care au cerut clarificarea intențiilor președintelui. Ei susțineau cu înflăcărare că distincția între națiunile „iubitoare de pace" și cele „războinice" presupunea din partea Americii o judecată de valoare care, la rândul ei, avea să conducă la abandonarea politicii de neintervenție, pentru care pledaseră atât Roosevelt însuși, cât și Congresul. După doi ani, Roosevelt descria zarva iscată de discurs astfel: „Din nefericire, această sugestie a căzut la urechi surde – urechi ostile, chiar, și ranchiunoase... A fost întâmpinată ca aţâţătoare la război; a fost condamnată ca încercare de intervenție în afacerile interne ale altor țări; a fost chiar ridiculizată drept o uitătură speriată 'sub pat' în căutarea unor pericole de război care nu existau."[19]

Roosevelt ar fi putut sfârși controversa prin simpla negare a intențiilor ce-i erau atribuite. Cu toate acestea, în ciuda atacurilor critice, Roosevelt a vorbit suficient de ambiguu la o conferință de presă, pentru a păstra deschisă opțiunea pentru o formă oarecare de securitate colectivă. Potrivit practicii jurnalistice a momentului, președintele se întâlnea cu presa întotdeauna neoficial, ceea ce însemna că nu putea fi nici citat nici identificat, iar aceste reguli au fost respectate.

La ani de zile după aceea, istoricul Charles Beard a publicat o transcriere a întâlnirii, arătându-l pe Roosevelt dând din colț în colț și eschivându-se, dar fără să nege vreo clipă că Discursul carantinei reprezenta o nouă abordare și refuzând în același timp să spună care era noua abordare.[20] Roosevelt a insistat că discursul său implica acțiuni ce mergeau mai departe de condamnarea morală a agresiunii: „Sunt o mulțime de metode pe lume care încă nu au fost încercate vreodată."[21] Întrebat dacă asta însemna că avea un plan, Roosevelt a replicat, „Nu vă pot da nici un indiciu în privința lui. Va trebui să inventați voi unul. *Eu am unul.*"[22] Nu a explicat niciodată care era acest plan.

Roosevelt omul de stat putea avertiza asupra unui pericol iminent; Roosevelt conducătorul politic trebuia să navigheze printre trei curente de opinie americane: un grup mic, susținând sprijinirea clară a tuturor națiunilor „iubitoare de pace"; un grup oarecum mai semnificativ, care era de acord cu un asemenea sprijin câtă vreme nu se ajungea la război; și o imensă majoritate sprijinind litera și spiritul legislației privitoare la neutralitate. Un conducător politic abil va căuta întotdeauna să mențină deschise cât mai multe opțiuni cu putință. El va vrea să-și prezinte alegerea finală ca pe propria-i alegere optimă, nu ca fiindu-i impusă de evenimente. Și nici un conducător american modern nu a fost mai bun la acest gen de tactică managerială decât Roosevelt.

În cursul unei întâlniri Fireside Chat [Povestiri la gura sobei – n.t.] dedicate în principal chestiunilor de politică internă, din 12 octombrie 1937 – la o săptămână după Discursul carantinei –, Roosevelt a încercat să satisfacă toate cele trei grupuri. Subliniindu-și atașamentul față de pace, el s-a referit aprobator la conferința ce urma să aibă loc între semnatarii Tratatului naval de la Washington, din 1922, și a descris participarea americană la aceasta ca pe o demonstrație a „intenției noastre de a coopera cu ceilalți semnatari ai acestui Tratat, inclusiv China și Japonia."[23] Limbajul conciliant sugera o dorință de

pace, chiar şi cu Japonia; în acelaşi timp, servea ca demonstraţie a bunei credinţe în cazul în care cooperarea cu Japonia avea să se dovedească imposibilă. Roosevelt a fost la fel de ambiguu şi cu privire la rolul internaţional al Americii. El a amintit audienţei de propria sa experienţă de război ca secretar adjunct al Marinei militare: „... neuitând că din 1913 până în 1921 am fost personal destul de aproape de evenimentele internaţionale şi că, în acea perioadă, în care am învăţat multe despre ce trebuie făcut, am învăţat multe şi despre ce nu trebuie făcut."[24]

Roosevelt nu ar fi obiectat, desigur, dacă auditoriul i-ar fi interpretat declaraţia ambiguă în sensul că experienţa sa de război îl învăţase importanţa neamestecului. Pe de altă parte, dacă Roosevelt chiar asta avusese în vedere, el ar fi câştigat mult mai multă popularitate decât dacă ar fi spus-o pur şi simplu. În lumina acţiunilor sale ulterioare, este mai probabil că Roosevelt a intenţionat să sugereze că avea să urmeze tradiţia wilsoniană prin intermediul unor metode mai realiste.

În ciuda reacţiei ostile la adresa afirmaţiilor sale, Roosevelt i-a spus în octombrie 1937 colonelului Edward House, confidentul de odinioară al lui Wilson, că va mai dura până să „facă poporul să-şi dea seama că războiul va fi un pericol mai mare pentru noi dacă închidem toate uşile şi ferestrele decât dacă ieşim în stradă şi ne folosim de influenţa pe care o avem pentru a pune capăt încăierării."[25] Era un alt fel de a spune că Statele Unite trebuiau să participe în afacerile internaţionale într-un mod până atunci încă nespecificat, pentru a ajuta la înăbuşirea încercărilor de agresiune.

Problema imediată a lui Roosevelt era o răbufnire a sentimentelor proizolaţioniste. În ianuarie 1938, Camera Reprezentanţilor a fost foarte aproape de a vota un amendament constituţional prin care se cerea referendum naţional pentru declaraţiile de război, excepţie făcându-se în cazul unei invazii a teritoriului Statelor Unite. Roosevelt a trebuit să facă un apel personal pentru a preveni votarea amendamentului. În aceste condiţii, Roosevelt privea discreţia ca fiind aspectul cel mai de preţ al vitejiei. În mai 1938, guvernul Statelor Unite nu a reacţionat la *Anschluss* (anexarea Austriei la Germania), urmând modelul democraţiilor europene, care se limitaseră la proteste de formă. În timpul crizei care a condus la Conferinţa de la München, Roosevelt s-a simţit obligat să sublinieze în mod repetat că America nu avea să se alăture unui front comun împotriva lui Hitler. Şi şi-a dezavuat subordonaţii şi chiar şi prietenii apropiaţi care măcar aduceau vorba despre această posibilitate.

La începutul lui septembrie 1938, la un dineu oferit în cinstea relaţiilor franco-americane, ambasadorul american în Franţa, William C. Bullitt, a repetat o platitudine standard – că Franţa şi Statele Unite erau „unite în vreme de război şi în vreme de pace"[26]. A fost de ajuns ca să se declanşeze un tărăboi izolaţionist. Roosevelt, care nu avea cum să ştie dinainte de afirmaţiile lui Bullitt, de vreme ce acestea făceau parte din genul de retorică nesemnificativă, lăsată la discreţia ambasadorilor, s-a străduit totuşi să respingă insinuarea potrivit căreia Statele Unite se aliniau cu democraţiile, ca fiind „sută la sută greşită"[27]. Mai târziu în cursul aceleiaşi luni, când războiul părea iminent, iar Chamberlain se întâlnise deja de două ori cu Hitler, Roosevelt i-a trimis lui Chamberlain două mesaje, în 26 şi 28 septembrie, îndemnând la organizarea unei conferinţe a puterilor inte-

resate, care, în împrejurările existente, nu putea decât amplifica presiunile pentru concesiuni majore din partea Cehiei.

Münchenul pare să fi fost punctul de cotitură care l-a obligat pe Roosevelt să alinieze America democrațiilor europene, la început politic, însă treptat și practic. De atunci înainte, angajarea sa în zădărnicirea acțiunilor dictatorilor a fost de neclintit, culminând trei ani mai târziu cu intrarea Americii în cel de-al doilea război mondial. Jocul interactiv dintre conducători și popoarele lor într-o democrație este întotdeauna complex. Un conducător care se limitează la experiența poporului său în vreme de tulburări violente achiziționează vremelnic popularitate, cu prețul condamnării de către posteritate, ale cărei cerințe le neglijează. Un conducător care o ia prea mult înaintea societății sale pierde legătura cu problemele momentului. Un mare conducător trebuie să fie un educator, care să arunce o punte de legătură între viziunile sale și ceea ce este binecunoscut. Dar el trebuie, totodată, să fie dispus să meargă înainte de unul singur, pentru a permite societății să urmeze calea pe care el a ales-o.

În mod inevitabil, în fiecare mare conducător există o doză de șiretenie care simplifică, uneori obiectivele, uneori importanța sarcinii pe care o are de rezolvat. Însă testul final pe care trebuie să-l treacă este dacă el încorporează sau nu adevărul valorilor societății sale și esența provocărilor pe care aceasta este capabilă să le lanseze sau să le accepte. Roosevelt poseda aceste calități într-o măsură neobișnuită. El credea profund în America; era convins că nazismul era deopotrivă rău și amenințător la adresa securității americane; și era extraordinar de șiret. Și era pregătit să poarte pe umeri povara deciziilor luate de unul singur. Precum un dansator pe sârmă, el a trebuit să se miște cu grijă, să pășească atent, tatonând, pas cu pas, peste prăpastia dintre țelul său și realitatea societății sale, demonstrându-i acesteia că, de fapt, țărmul îndepărtat era mai sigur decât promontoriul cunoscut.

În 26 octombrie 1938, la mai puțin de patru săptămâni de la Acordul de la München, Roosevelt a revenit la tema din Discursul carantinei. Adresându-se la radio Forumului organizat de Herald-Tribune, el a transmis un avertisment împotriva unor agresori nenumiți, dar ușor de identificat, a căror „politică națională adoptă ca pe un instrument deliberat amenințarea de război"[28]. În continuare, susținând dezarmarea în principiu, Roosevelt a făcut un apel și la întărirea apărării Americii:

> ... am arătat cu consecvență că nici noi, nici vreo altă națiune, nu vom accepta dezarmarea atâta vreme cât națiuni vecine se înarmează până în dinți. Dacă nu există o dezarmare generală, trebuie să continuăm noi înșine să ne înarmăm. Este un pas pe care nu ne face plăcere să-l facem și pe care nu vrem să-l facem. Dar, până la o abandonare generală a armelor capabile de agresiune, regulile normale ale prudenței naționale și bunul simț ne cer să fim pregătiți.[29]

În secret, Roosevelt a mers mult mai departe. La sfârșitul lui octombrie 1938, pe parcursul unor convorbiri separate cu ministrul forțelor aeriene britanice și cu un prieten personal al primului-ministru britanic Neville Chamberlain, el a avansat un proiect menit să ocolească Legile neutralității. Propunând o eludare fățișă a legislației pe care tocmai o semnase, Roosevelt a sugerat amplasarea de

fabrici pentru asamblarea avioanelor englezeşti şi franceze în Canada, în apropierea frontierei americane. Statele Unite aveau să furnizeze toate componentele, lăsând Marii Britanii şi Franţei numai asamblarea finală. Acest aranjament avea să permită teoretic proiectului să rămână în litera Legilor neutralităţii, pe baza presupunerii că părţile componente erau bunuri civile. Roosevelt i-a spus emisarului lui Chamberlain că, „în caz de război cu dictatorii, avea în spate resursele industriale ale naţiunii americane"[30].

Schema lui Roosevelt pentru ajutarea democraţiilor să-şi refacă puterea aviatică s-a prăbuşit, după cum era sortit, fie şi numai datorită simplei imposibilităţi logistice de a întreprinde în secret un efort la o asemenea scară. Însă de atunci înainte, ajutorul acordat de Roosevelt Marii Britanii şi Franţei a fost limitat numai atunci când Congresul şi opinia publică nu au putut fi nici ocolite, nici învinse.

La începutul lui 1939, în Starea Uniunii, mesajul anual, Roosevelt a identificat naţiunile agresoare ca fiind Italia, Germania şi Japonia. Făcând aluzie la tema din Discursul carantinei, el a arătat că „sunt multe metode de a opri un război, dar mai puternic şi mai eficient decât vorbele este de a aduce acasă guvernelor agresoare sentimentele colective ale propriului nostru popor"[31].

În aprilie 1939, la o lună după ocuparea Pragăi de către nazişti, Roosevelt a desemnat pentru prima oară agresiunea împotriva ţărilor mai mici echivalentă cu o ameninţare generală la adresa securităţii americane. La o conferinţă de presă din 8 aprilie 1939, Roosevelt le-a spus reporterilor că „independenţa continuă politică, economică şi socială a fiecărei naţiuni mici a lumii are efect asupra siguranţei şi prosperităţii noastre naţionale. Fiecare asemenea naţiune care dispare ne slăbeşte siguranţa şi prosperitatea naţională."[32] Într-un discurs ţinut înaintea Uniunii Pan Americane în 14 aprilie, el a făcut un pas mai departe susţinând că interesele securităţii Statelor Unite nu se mai puteau limita la doctrina Monroe:

> Nu încape nici o îndoială că în numai câţiva ani flote aviatice vor traversa oceanul la fel de uşor cum la ora actuală traversează mările închise europene. Funcţionarea economică unitară a lumii devine aşadar o necesitate; nici o întrerupere a ei nu va avea alt rezultat, în viitor, decât fărâmarea vieţii economice de pretutindeni.
> Generaţia trecută implicată în chestiunile Pan Americane era preocupată de elaborarea principiilor şi a mecanismelor prin care această emisferă să lucreze împreună. Însă generaţia următoare va fi preocupată de metodele prin care Noua Lume să poată trăi în pace cu cea Veche.[33]

În aprilie 1939, Roosevelt li s-a adresat direct lui Hitler şi lui Mussolini printr-un mesaj care, deşi luat în bătaie de joc de dictatori, fusese bine gândit pentru a demonstra poporului american că ţările Axei aveau, într-adevăr, planuri agresive. Cu siguranţă unul dintre cei mai subtili şi lunecoşi preşedinţi ai Americii, Roosevelt le-a cerut dictatorilor – nu însă Marii Britanii şi Franţei – asigurări că nu vor ataca nici una din cele treizeci şi una de naţiuni specificate, europene şi asiatice, pe parcursul unei perioade de zece ani.[34] Roosevelt a făcut apoi demersuri pentru a obţine de la aceste treizeci şi una de naţiuni asigurări similare cu privire la Germania şi Italia. În final, el a oferit participarea americană la orice conferinţă de dezarmare având ca scop destinderea încordărilor.

Nota lui Roosevelt va rămâne neîntrecută în istoria diplomației sub aspectul meticulozității muncii făcute. De pildă, Siria și Palestina, aflate sub mandate francez și respectiv britanic, erau citate ca state independente.[35] Hitler s-a distrat copios folosind mesajul lui Roosevelt drept element decorativ pentru unul dintre discursurile sale din Reichstag. Spre veselia tuturor, Hitler a citit rar lunga listă de țări pe care Roosevelt îl implora să le lase în pace. Pe măsură ce Führerul pronunța numele țărilor, unul după altul, pe un ton amuzat, hohote de râs răsunau prin Reichstag. Hitler a trecut la interogarea țărilor înșirate în nota lui Roosevelt, dintre care multe îi tremurau deja înainte, interesându-se dacă acestea se simțeau într-adevăr amenințare. Ele, desigur, au negat cu tărie vreo asemenea îngrijorare.

Deși Hitler a marcat un punct sub aspect oratoric, Roosevelt și-a atins obiectivul politic. Cerându-le asigurări numai lui Hitler și lui Mussolini, el îi stigmatizase ca agresori înaintea singurei audiențe care, pentru moment, conta pentru Roosevelt – poporul american. Pentru a înrola publicul american în acțiunea de sprijinire a democrațiilor, Roosevelt avea nevoie să formuleze problemele în termeni ce treceau dincolo de echilibrul puterii și să le înfățișeze ca pe o bătălie în apărarea victimelor inocente împotriva unui crâncen agresor. Atât nota lui, cât și reacția lui Hitler față de ea, l-au ajutat pe Roosevelt să-și atingă obiectivul.

Roosevelt a tradus rapid noul prag psihologic al Americii în monedă strategică. În aceeași lună, aprilie 1939, el a mai apropiat puțin Statele Unite de cooperarea militară *de facto* cu Marea Britanie. Un acord între cele două țări a permis Marinei militare britanice să-și concentreze toate forțele în Atlantic, în vreme ce Statele Unite și-au mutat grosul flotei în Pacific. Această diviziune a muncii presupunea că Statele Unite își asumau responsabilitatea apărării împotriva Japoniei a posesiunilor din Asia ale Marii Britanii. Înaintea primului război mondial, un aranjament analog între Marea Britanie și Franța (aranjament care condusese la concentrarea flotei franceze în Marea Mediterană) fusese folosit ca argument pentru ca Marea Britanie să fie obligată moral să intre în primul război mondial în apărarea țărmurilor atlantice ale Franței.

Izolaționiștii, care urmăreau acțiunile lui Roosevelt, erau profund tulburați. În februarie 1939, înainte de izbucnirea războiului, senatorul Arthur Vandenberg a înfățișat cu elocință cazul izolaționist:

> Este adevărat, trăim într-o lume proiectată în perspectivă, în care, față de timpurile lui Washington, timpul și spațiul sunt relativ anulate. Dar eu tot îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru două oceane protectoare; și chiar astfel, proiectate în perspectivă, ele rămân binecuvântarea noastră supremă dacă sunt folosite din plin și cu prudență... Toți avem simpatiile și emoțiile noastre firești față de victimele actelor de violență naționale sau internaționale de pretutindeni de pe glob; dar nu suntem și nu putem fi protectorul omenirii sau polițistul omenirii.[36]

Când, în replică la invadarea Poloniei de către Germania, Marea Britanie i-a declarat război acesteia din urmă în 3 septembrie 1939, Roosevelt nu a avut de ales și a invocat Legile neutralității. În același timp, el s-a mișcat rapid pentru a modifica legislația și a permite Marii Britanii și Franței să cumpere arme americane.

Roosevelt s-a ferit să invoce Legile neutralității în războiul dintre Japonia și China, în aparență deoarece nici un război nu fusese declarat, dar în realitate fiindcă era convins că un embargou asupra armelor ar fi afectat China mult mai mult decât ar fi afectat Japonia. Dar dacă războiul izbucnea în Europa, acesta ar fi fost declarat formal și el nu ar fi putut apela la nici un subterfugiu pentru a ocoli Legile neutralității. Prin urmare, la începutul lui 1939, Roosevelt a convocat o revizuire a Legilor neutralității sub temei că ele „pot opera inechitabil și injust – și pot practic acorda agresorului și refuza victimei ajutorul"[37]. Congresul nu a acționat decât după ce războiul european izbucnise deja. Indicând forța spiritului izolaționist, propunerea lui Roosevelt fusese respinsă de trei ori în Congres până atunci, pe parcursul anului în curs.

În aceeași zi în care Marea Britanie a declarat războiul, Roosevelt a convocat o sesiune specială a Congresului, pentru 21 septembrie. De astă dată, a învins el. Așa-numita a Patra Lege a neutralității, din 4 noiembrie 1939, permitea beligeranților să cumpere arme și muniție din Statele Unite, cu condiția să plătească cu bani gheață și să-și transporte marfa cu vase proprii sau neutre. De vreme ce, din cauza blocadei britanice, numai Marea Britanie și Franța erau în măsură să facă astfel, „neutralitatea" devenea o noțiune tot mai teoretică. Legile neutralității duraseră doar atâta vreme cât nu existase nimic față de care să existe neutralitate.

Pe parcursul așa-numitului război ciudat, conducătorii Americii au continuat să creadă că li se cerea doar ajutorul material. Înțelepciunea convențională spunea că armata franceză, înapoia Liniei Maginot, sprijinită de Marina militară britanică, avea să sugrume Germania prin combinarea unui război defensiv terestru cu o blocadă navală.

În februarie 1940, Roosevelt l-a trimis pe subsecretarul de stat Sumner Welles în misiune în Europa pentru a explora posibilitățile de pace în timpul „războiului ciudat". Primul ministru Daladier a tras concluzia că Welles îndemna la o pace de compromis, care să lase Germaniei controlul asupra Europei Centrale, deși majoritatea interlocutorilor lui Welles nu i-au interpretat astfel remarcile și, în cazul lui Daladier, dorința se poate să fi zămislit ideea.[38] Trimițându-l pe Welles în Europa, scopul lui Roosevelt nu fusese să medieze cât să-și demonstreze devotamentul față de pace înaintea izolaționistului său popor. El voia de asemenea să pună un temei pretențiilor Americii la participare, în cazul în care „războiul ciudat" avea să culmineze cu un acord de pace. Atacul Germaniei asupra Norvegiei, de câteva săptămâni mai târziu, a pus capăt acelei misiuni speciale.

În 10 iunie 1940, în vreme ce Franța se prăbușea înaintea invadatorilor naziști, Roosevelt a abandonat neutralitatea formală și s-a alăturat elocvent Marii Britanii. Într-un discurs fulminant, rostit în Charlottesville, Virginia, el a combinat o condamnare distrugătoare la adresa lui Mussolini, ale cărui armate atacaseră Franța în chiar acea zi, cu angajamentul Americii de a extinde cu orice preț ajutorul material acordat oricărei țări ce se opunea agresiunii Germaniei. În același timp, el a declarat că America avea să-și întărească propria apărare:

> În această a zecea zi a lui iunie 1940, în această universitate fondată de primul mare profesor american de democrație, trimitem rugăciunile și speranțele noastre celor de peste mări, care își continuă cu splendidă vitejie bătălia pentru libertate.

> În unitatea noastră americană, noi vom urma două cursuri de acțiune evidente și simultane; vom extinde resursele materiale ale acestei națiuni la aceia ce se opun forței; și, totodată, vom angaja și vom grăbi folosirea acelor resurse astfel ca noi înșine, cei din Americi, să putem avea echipament și antrenament la nivelul cerut de orice situație de urgență și de oricare cerință a apărării.[39]

Discursul lui Roosevelt de la Charlottesville a reprezentat o cumpănă a apelor. Confruntat cu înfrângerea iminentă a Marii Britanii, orice președinte american ar fi putut vedea în Marina militară britanică o componentă esențială a securității emisferei vestice. Este însă dificil de imaginat vreun contemporan al lui Roosevelt – din indiferent ce partid politic – care, după ce ar fi avut curajul și previziunea să recunoască provocarea, să fi avut voința de a-și conduce poporul izolaționist, pas cu pas, înspre angajamentul de a face orice era necesar pentru a învinge Germania.

Așteptările astfel create, că, mai devreme sau mai târziu, America avea să devină aliatul Marii Britanii, reprezentau cu siguranță unul dintre cele mai hotărâtoare elemente în susținerea deciziei lui Churchill de a continua lupta de unul singur:

> Vom merge până la capăt... Și chiar dacă, ceea ce nu cred nici un moment, această insulă sau o mare parte a ei va fi subjugată și înfometată, atunci, imperiul nostru de dincolo de mări, înarmat și păzit de flota britanică, va continua lupta până când, la momentul hotărât de Dumnezeu, Lumea Nouă, cu toată forța și puterea sa, va păși înainte în ajutorul și spre eliberarea celei Vechi.[40]

Metodele lui Roosevelt erau complexe – elevate în declararea obiectivelor, șirete în tactică, explicite în definirea problemelor și nu tocmai sincere în deslușirea unor anumite evenimente încurcate. Multe dintre acțiunile lui Roosevelt s-au aflat la limita constituționalității. Nici un președinte contemporan nu ar putea apela la metodele lui Roosevelt și rămâne în funcție. Și totuși, Roosevelt a văzut că marja de siguranță a Americii se îngusta și că o victorie a puterilor Axei avea să o elimine. Mai presus de orice, el l-a găsit pe Hitler a fi dușmanul neîmpăcat și cea mai mare amenințare față de toate valorile pe care le reprezenta istoricește America.

După prăbușirea Franței, Roosevelt a scos tot mai mult în evidență amenințarea iminentă la adresa securității americane. Pentru el, Atlanticul avea aceeași semnificație pe care o avea Canalul Mânecii pentru oamenii de stat britanici. Vedea un interes național vital în aceea ca oceanul să nu fie dominat de Hitler. Așadar, în discursul Starea Uniunii rostit în 6 ianuarie 1941, Roosevelt a legat securitatea americană de supraviețuirea Marinei militare britanice:

> Am subliniat recent ritmul rapid în care războiul modern poate să aducă în chiar mijlocul nostru atacul fizic la care va trebui să ne așteptăm, în cele din urmă, dacă națiunile dictatoare câștigă războiul.
>
> Se vorbește mult despre imunitatea noastră față de o invazie imediată și directă de dincolo de ocean. Evident, atâta vreme cât Marina militară britanică își menține puterea, un asemenea pericol nu există.[41]

Desigur, dacă acest lucru era adevărat, America era obligată să facă orice efort pentru a preveni înfrângerea Marii Britanii – în situație extremă, chiar să intre în război.

Roosevelt acționa de multe luni de pe premisa că America putea să fie nevoită să intre în război. În septembrie 1940, el pusese la cale un aranjament ingenios pentru a da Marii Britanii cincizeci de distrugătoare, așa-zis casabile, în schimbul dreptului de a stabili baze americane pe opt posesiuni britanice din Atlantic, între Terranova și continentul sud american. Winston Churchill a numit mai târziu operațiunea „un act hotărât de încălcare a neutralității", deoarece distrugătoarele erau de departe mai importante pentru Marea Britanie decât erau bazele pentru America. Cele mai multe dintre acestea din urmă erau destul de depărtate de orice teatru de operațiuni imaginabil, iar altele chiar dublau baze americane existente. Mai mult decât orice, afacerea distrugătoarelor reprezenta un pretext bazat pe opinia juridică a unei persoane numite în post chiar de Roosevelt, procurorul general Francis Biddle – un observator care cu greu se putea numi obiectiv.

Roosevelt nu a căutat să obțină nici aprobarea Congresului, nici modificarea Legilor neutralității pentru schimbul lui, distrugătoare-contra-baze. Și nici nu i s-a cerut, oricât de neimaginat pare aceasta în lumina practicii contemporane. Faptul că Roosevelt a făcut acest pas când campania prezidențială tocmai începea dă măsura îngrijorării lui Roosevelt în legătură cu o posibilă victorie nazistă și a angajării sale în susținerea moralului englezilor. (A fost un noroc pentru Marea Britanie și pentru cauza unității americane faptul că vederile în materie de politică externă ale contracandidatului la președinție, Wendell Willkie, nu difereau semnificativ de cele ale lui Roosevelt.)

Concomitent, Roosevelt a sporit imens bugetul american al apărării și, în 1941, a determinat Congresul să introducă serviciul militar obligatoriu pe timp de pace. Atât de puternic era sentimentul nostalgic izolaționist, încât legea recrutării a fost reintrodusă cu un singur vot diferență în Camera Reprezentanților în vara lui 1941, la mai puțin de patru luni înainte de izbucnirea războiului.

Imediat după alegeri, Roosevelt a purces la eliminarea cerinței celei de-a Patra Legi a neutralității – că materialele de război americane nu puteau fi cumpărate decât cu bani gheață. Într-un Fireside Chat, împrumutând un termen al lui Wilson el a cerut Statelor Unite să devină „arsenalul democrației"[42]. Instrumentul legal pentru a înfăptui aceasta a fost Legea de „împrumut-închiriere" a armamentului („Lend and lease Act"), care dădea președintelui autoritatea discreționară de a împrumuta, a concesiona, a vinde sau a da în schimb, în orice condiții considera el că este potrivit, orice articol defensiv „guvernului oricărei țări a cărei apărare este considerată de președinte vitală pentru apărarea Statelor Unite". Secretarul de stat Hull, în mod obișnuit un wilsonian înfocat și un avocat al securității colective, a justificat, destul de atipic pentru el, Legea de „împrumut-închiriere" prin considerente strategice. Fără ajutor american masiv, a argumentat el, Marea Britanie ar fi învinsă și controlul Atlanticului ar trece în mâini ostile, periclitând securitatea emisferei vestice.[43]

Și totuși, dacă acest lucru era adevărat, America putea evita participarea la război numai dacă Marea Britanie era în stare să-l înfrângă de una singură pe

Hitler, ceea ce nici chiar Churchill nu credea că era posibil. Senatorul Taft a subliniat acest aspect în opoziția pe care a făcut-o la Legea de „împrumut-închiriere". Izolaționiștii s-au organizat în așa-numitul Prim Comitet al Americii, condus de generalul Robert E. Wood, președintele consiliului de administrație de la Sears, Roebuck and Company, și susținut de conducători importanți din multe domenii, printre care Kathleen Norris, Irvin S. Cobb, Charles A. Lindbergh, Henry Ford, generalul Hugh S. Johnson, Chester Bowels și fiica lui Theodore Roosevelt, dna Nicholas Longworth.

Pasiunea dinapoia opoziției izolaționiste la Legea de „împrumut-îmchiriere" a fost prinsă într-un comentariu al senatorului Arthur Vandenberg, unul dintre cei mai precauți purtători de cuvânt ai lor, în 11 martie 1941: „Am azvârlit la coș Discursul de adio al lui Washington. Ne-am aruncat cu capul înainte în politica echilibrului puterii și în războaiele pentru putere din Europa, Asia și Africa. Am făcut primul pas pe un drum de pe care nu ne vom mai putea niciodată retrage."[44] Analiza lui Vandenberg era corectă, dar viața era cea care impusese necesitatea; și era meritul lui Roosevelt de a o fi recunoscut.

După propunerea Legii de „împrumut-închiriere", Roosevelt s-a hotărât să facă învingerea naziștilor tot mai explicită, cu fiecare lună care trecea. Încă dinainte de votarea Legii, șefii de stat major, anticipându-i aprobarea, s-au întâlnit pentru a organiza resursele, astfel încât acestea să fie făcute disponibile. Aflându-se împreună, ei au început să facă și planuri pentru timpul când Statele Unite aveau să fie participant activ la război. Pentru acești analiști, numai momentul intrării Americii în război mai rămânea de stabilit. Roosevelt nu și-a pus inițialele pe așa-numitului Acord ABC-1, potrivit căruia, în caz de război, prioritatea numărul unu avea să fie atribuită luptei împotriva Germaniei. Dar era clar că asta se datora unor imperative de politică internă și unor restricții constituționale și nicidecum vreunei ambiguități legate de intențiile sale.

Atrocitățile naziștilor au șters tot mai mult distincțiile dintre a lupta pentru promovarea valorilor americane și a lupta pentru apărarea securității americane. Hitler depășise cu prea mult orice normă a moralității, astfel încât bătălia împotriva sa era asimilată cu triumful binelui asupra răului în lupta pentru supraviețuire. Astfel, în ianuarie 1941, Roosevelt a rezumat obiectivele Americii în ceea ce el a numit Cele Patru Libertăți: libertatea de exprimare, libertatea credinței, libertatea de a nu suferi de sărăcie și libertatea de a nu suferi de frică. Aceste țeluri depășeau mult obiectivele oricărui război european anterior. Nici măcar Wilson nu proclamase o chestiune socială ca libertatea de a nu suferi de sărăcie drept scop al războiului.

În aprilie 1941, Roosevelt a făcut încă un pas spre război autorizând un acord cu reprezentantul danez la Washington (al cărui rang era de ministru), prin care forțelor americane li se permitea ocuparea Groenlandei. De vreme ce Danemarca se afla sub ocupație germană și nici un guvern în exil danez nu fusese format, acel diplomat fără țară a luat asupra sa „autorizarea" bazelor americane pe pământ danez. În același timp, Roosevelt l-a informat confidențial pe Churchill că, de atunci înainte, vasele americane aveau să patruleze Atlanticul de Nord la vest

de Islanda – acoperind cam două treimi din întregul ocean – şi „să facă publică poziţia eventualelor vase sau avioane agresoare localizate în aria de patrulare americană"[45]. Trei luni mai târziu, la invitaţia guvernului local, trupele americane au aterizat în Islanda, tot posesiune daneză, pentru a înlocui forţele britanice. Apoi, fără aprobarea Congresului, Roosevelt a declarat întreaga zonă dintre aceste posesiuni daneze şi America de Nord ca făcând parte din sistemul defensiv al emisferei vestice.

Într-un lung discurs radiodifuzat, din 27 martie 1941, Roosevelt a anunţat starea de urgenţă şi a reafirmat devotamentul Americii faţă de progresul social şi economic:

> Nu vom accepta o lume dominată de Hitler. Şi nu vom accepta o lume, ca lumea de după război, din anii '20, în care germenii hitlerismului să poată prinde iarăşi rădăcini şi în care să le fie îngăduit să crească.
>
> Nu vom accepta decât o lume consacrată libertăţii de vorbire şi de expresie, libertăţii fiecărei persoane de a se închina lui Dumnezeu în felul său, libertăţii de a nu suferi de sărăcie şi libertăţii de a nu mai trăi sub imperiul terorii.[46]

Expresia „nu vom accepta" trebuia să însemne că Roosevelt angaja de fapt intrarea în război a Americii pentru Cele Patru Libertăţi, dacă acestea nu puteau fi asigurate prin alte mijloace.

Puţini preşedinţi americani au fost atât de sensibili şi de ageri ca Franklin Delano Roosevelt în sesizarea psihologiei poporului său. Roosevelt a înţeles că numai o ameninţare la adresa propriei lor securităţi îi putea motiva pentru a sprijini pregătirile militare. Însă pentru a-i duce la război, el ştia că trebuia să apeleze la idealismul lor, în mare măsură la fel cum o făcuse şi Wilson. Din punctul de vedere al lui Roosevelt, necesităţile securităţii americane puteau fi foarte bine rezolvate prin controlarea Atlanticului, însă obiectivele sale de război reclamau o anumită viziune a unei noi ordini mondiale. Astfel, „echilibrul puterii" era un termen de negăsit în declaraţiile lui Roosevelt, cu excepţia ocaziilor când era folosit în sens peiorativ. Ceea ce urmărea el era să determine apariţia unei comunităţi mondiale compatibile cu idealurile democratice şi sociale ale Americii, ca cel mai bun garant al păcii.

În această atmosferă, preşedintele unor State Unite teoretic neutre şi conducătorul tipic de vreme de război al Marii Britanii, Winston Churchill, s-au întâlnit în august 1941 pe un crucişător în largul coastelor Terranovei. Situaţia Marii Britanii se îmbunătăţise oarecum când Hitler invadase Uniunea Sovietică, în iunie, însă Anglia era departe de a fi sigură de victorie. Cu toate acestea, declaraţia comună semnată de cei doi conducători reprezenta nu o declaraţie tradiţională de intenţii de război, ci proiectul unei lumi cu totul noi, purtând amprenta Americii. Carta Atlanticului proclama un set de „principii comune" pe care preşedintele şi primul-ministrul îşi bazau „speranţele într-un viitor mai bun al omenirii"[47]. Aceste principii dezvoltau Cele Patru Libertăţi ale lui Roosevelt prin adăugarea accesului egal la materiile prime şi a eforturilor comune pentru îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă pretutindeni în lume.

Carta Atlanticului punea chestiunea securității postbelice în termeni integral wilsonieni și nu conținea nici o componentă geopolitică. „După distrugerea finală a tiraniei naziste", națiunile libere aveau să renunțe la folosirea forței și să impună dezarmarea permanentă națiunilor „care amenințau... cu agresiunea". Aceasta avea să conducă la încurajarea „tuturor măsurilor realizabile ce vor ușura națiunilor iubitoare de pace povara zdrobitoare a armamentului"[48]. Erau avute în vedere două categorii de națiuni: națiunile agresoare (anume Germania, Japonia și Italia), care aveau să fie permanent dezarmate, și „țările iubitoare de pace", cărora avea să li se permită menținerea unor forțe militare, dar, se spera, la un nivel considerabil redus. Autodeterminarea națională avea să servească drept piatră unghiulară acestei noi ordini mondiale.

Diferența dintre Carta Atlanticului și Planul Pitt, prin care Marea Britanie propusese terminarea războaielor napoleoniene, arăta măsura în care Marea Britanie devenise asociatul secundar în relațiile anglo-americane. Nici măcar o singură dată nu se referea Carta Atlanticului la un nou echilibru al puterii, în vreme ce Planul Pitt urmărise să fie aproape numai asta. Nu pentru că Marea Britanie ar fi dat uitării echilibrul puterii imediat după cel mai disperat război din lunga sa istorie; ci deoarece Churchill realizase că însăși intrarea Americii în război avea să modifice echilibrul puterii în favoarea Marii Britanii. În același timp, el era nevoit să subordoneze obiectivele britanice pe termen lung necesităților imediate – ceva ce Marea Britanie nu se simțise niciodată obligată să facă pe parcursul războaielor napoleoniene.

Când Carta Atlanticului a fost proclamată, armatele germane se apropiau de Moscova, iar forțele japoneze se pregăteau să pătrundă în Asia de Sud-Est. Churchill era preocupat în primul rând să îndepărteze toate obstacolele din calea intrării Americii în război. Deoarece înțelesese foarte bine că, de una singură, Marea Britanie nu avea să fie în stare să obțină o victorie decisivă, chiar și cu participare sovietică la război și sprijin material american. În plus, Uniunea Sovietică se putea prăbuși și un compromis între Hitler și Stalin era oricând posibil, amenințând iarăși Marea Britanie cu izolarea. Churchill nu vedea nici un rost în disputarea structurii postbelice înainte de a fi măcar sigur că așa ceva avea să mai existe.

În septembrie 1941, Statele Unite au trecut granița înspre beligeranță. Ordinul lui Roosevelt ca poziția submarinelor germane să fie raportată Marinei militare britanice făcuse inevitabil ca, mai devreme sau mai târziu, o ciocnire să aibă loc. În 4 septembrie 1941, distrugătorul american *Greer* a fost torpilat în vreme ce semnala avioanelor britanice poziția unui submarin german. În 11 septembrie, fără a descrie împrejurările, Roosevelt a denunțat „pirateria" germană. Comparând submarinele germane cu un șarpe cu clopoței încordat pentru a sări la atac, el a ordonat Marinei militare a Statelor Unite să scufunde „pe loc" orice submarin german sau italian descoperit în deja stabilita zonă defensivă americană ce se extindea până în Islanda. Sub aspect practic, America se afla în război pe mare cu puterile Axei.[49]

Concomitent, Roosevelt a acceptat provocarea Japoniei. Ca răspuns la ocuparea Indochinei de către Japonia, în iulie 1941, el a abrogat tratatul comercial cu

Japonia, a interzis vânzarea deşeurilor metalice către aceasta şi a încurajat guvernul în exil olandez să oprească exporturile olandeze de petrol din Indiile de Est olandeze (actuala Indonezie) către Japonia. Aceste măsuri au condus la negocieri cu Japonia, începute în octombrie 1941. Roosevelt a dat instrucţiuni negociatorilor americani ca aceştia să ceară Japoniei să renunţe la toate cuceririle sale, inclusiv la Manciuria, invocând refuzul anterior al Americii de a „recunoaşte" aceste acte.

Roosevelt trebuie să fi ştiut că nu era posibil ca Japonia să accepte. În 7 octombrie 1941, folosind modelul Războiului ruso-japonez, Japonia a lansat un atac surpriză asupra bazei navale de la Pearl Harbor şi a distrus o bună parte a flotei americane din Pacific. În 11 decembrie 1941, Hitler, care realizase un tratat tripartit cu Japonia şi Italia, a declarat război Statelor Unite. De ce anume l-a eliberat Hitler astfel, formal, pe Roosevelt pentru ca acesta să concentreze eforturile americane de război asupra ţării pe care Roosevelt o considerase întotdeauna a fi duşmanul principal nu a fost niciodată explicat satisfăcător.

Intrarea Americii în război a marcat momentul culminant al extraordinarei acţiuni diplomatice a unui mare şi îndrăzneţ conducător. În mai puţin de trei ani, Roosevelt îşi atrăsese poporul credincios izolaţionismului într-un război mondial. Până nu mai departe de luna mai 1940, 64 la sută dintre americani consideraseră păstrarea păcii mai importantă decât înfrângerea naziştilor. Optsprezece luni mai târziu, în decembrie 1941, exact înainte de atacul de la Perl Harbor, proporţiile se inversaseră – numai 32 la sută erau în favoarea păcii ca alternativă la triumful acţiunii de prevenire.[50]

Roosevelt îşi atinsese ţelul cu răbdare şi neînduplecare, educându-şi poporul puţin câte puţin asupra necesităţilor ce îi stăteau înainte. Auditoriul i-a filtrat cuvintele prin propriile prejudecăţi şi nu a înţeles întotdeauna că destinaţia finală a acestora era războiul, deşi nu încăpea îndoială că era vorba despre confruntare. De fapt, Roosevelt nu a fost atât de înclinat spre război cât spre înfrângerea naziştilor; era limpede că, pe măsură ce trecea timpul, naziştii nu puteau fi învinşi decât dacă America intra în război.

Faptul că intrarea sa în război trebuie să fi părut atât de bruscă poporului american s-a datorat combinării a trei factori: americanii nu avuseseră experienţa războiului din considerente de securitate în afara emisferei vestice; mulţi dintre ei credeau că democraţiile europene puteau învinge singure, în vreme ce puţini înţelegeau natura diplomaţiei ce precedase atacul japonez de la Pearl Harbor sau pripita declaraţie de război împotriva Statelor Unite a lui Hitler. A fost măsura profundului lor izolaţionism faptul că a fost nevoie ca Statele Unite să fie bombardate la Pearl Harbor pentru a intra în război în Pacific; şi că, în Europa, Hitler a fost cel care a declarat până la urmă război Statelor Unite şi nu invers.

Prin iniţierea ostilităţilor, puterile Axei rezolvaseră trenanta dilemă a lui Roosevelt cu privire la modalitatea prin care să urnească la război poporul american. Dacă Japonia şi-ar fi concentrat atacul asupra Asiei de Sud-Est, iar Hitler nu ar fi declarat război Statelor Unite, sarcina lui Roosevelt de a-şi atrage poporul de partea vederilor sale ar fi fost mult mai complicată. În lumina convingerilor morale şi strategice proclamate de Roosevelt, nu încape însă îndoială că, în cele din

urmă, el ar fi reușit cumva să înroleze America în lupta pe care el o considera atât de decisivă pentru viitorul libertății și securității Americii deopotrivă.

Generațiile următoare de americani au pus mai mare preț pe sinceritatea totală a șefului lor executiv. Totuși, ca și Lincoln, Roosevelt a simțit că în joc era supraviețuirea țării sale și a valorilor acesteia și că istoria însăși avea să-l facă răspunzător de rezultatele inițiativelor sale solitare. Și, la fel ca în cazul lui Lincoln, este măsura datoriei oamenilor liberi față de Franklin Delano Roosevelt faptul că înțelepciunea trecerii sale solitare este acum considerată, pur și simplu, firească.

CAPITOLUL 16

Trei modalităţi de abordare a păcii: Roosevelt, Stalin şi Churchill în cel de-al doilea război mondial

Când a atacat Uniunea Sovietică, Hitler a lansat cel mai amplu război terestru din istoria omenirii. Ororile acelui război au fost fără precedent chiar şi în comparaţie cu barbariile ce au însoţit conflictele europene anterioare. A fost un genocid împins la extrem. În vreme ce armatele germane îşi croiau drum spre inima Rusiei, Hitler a declarat război Statelor Unite, transformând ceea ce fusese un război european într-o conflagraţie mondială. Armata germană a devastat Rusia, dar a fost incapabilă să dea o lovitură decisivă. În iarna anului 1941, a fost oprită la periferiile Moscovei. Apoi, în iarna anilor 1942–43, ofensiva germană, de astă dată îndreptată spre sudul Rusiei, s-a împotmolit. Într-o bătălie sălbatică în Stalingradul îngheţat, Hitler a pierdut întreaga Armată a VI-a. Coloana vertebrală a efortului de război german a fost frântă. Conducătorii aliaţi – Churchill, Roosevelt şi Stalin – se puteau de-acum gândi la victorie şi la viitorul aspect al lumii.

Fiecare dintre învingători vorbea în termenii experienței istorice a națiunii sale. Churchill voia să reconstruiască echilibrul puterii în Europa. Aceasta însemna reconstrucția Marii Britanii, a Franței și chiar a Germaniei învinse astfel încât, împreună cu Statele Unite, aceste state să poată contrabalansa colosul sovietic, de la est. Roosevelt avea în vedere o ordine postbelică în care cei trei învingători, împreună cu China, să acționeze ca un consiliu de directori ai lumii pentru a impune pacea oricărui răufăcător potențial, cel mai probabil fiind, după el, Germania – o viziune care avea să fie cunoscută drept „Cei Patru Polițiști". Modul lui Stalin de a vedea lucrurile reflecta atât ideologia sa comunistă, cât și politica externă rusă tradițională. El s-a străduit să speculeze victoria țării sale prin extinderea influenței ruseşti în Europa Centrală. Și a intenționat să transforme țările cucerite de armatele sovietice în zone tampon pentru protejarea Rusiei împotriva oricărei agresiuni germane viitoare.

Roosevelt o luase mult înaintea poporului său când și-a dat seama că o victorie a lui Hitler ar pune în pericol securitatea americană. Dar el a fost la unison cu poporul său în respingerea lumii tradiționale a diplomației europene. Atunci când a insistat că o victorie nazistă ar amenința America, el nu avea în vedere înrolarea Americii în restabilirea echilibrului puterii în Europa. Pentru Roosevelt, scopul războiului era să-l înlăture pe Hitler, care constituia obstacolul în calea unei ordini internaționale cooperante bazate pe armonie, nu pe echilibru.

Roosevelt era de aceea neîndurător cu truismele ce pretindeau că încorporează lecțiile istoriei. El respingea ideea că o înfrângere totală a Germaniei putea crea un vid pe care Uniunea Sovietică victorioasă să încerce apoi să-l umple. A refuzat să aprobe garanții împotriva unor posibile rivalități postbelice între învingători, deoarece aceasta implica restabilirea echilibrului puterii, pe care el vroia, de fapt, să-l distrugă. Pacea avea să fie protejată printr-un sistem de securitate colectivă menținut de aliații din timpul războiului, acționând concertat, și sprijinit prin bunăvoința reciprocă și vigilență.

Nefiind de menținut un echilibru, ci o stare de pace universală, Roosevelt a hotărât ca, după înfrângerea Germaniei naziste, Statele Unite să-și retragă acasă forțele militare. Roosevelt nu avea deloc intenția să staționeze permanent forțe americane în Europa sau, și mai puțin, să facă așa ceva pentru a contrabalansa sovietele, lucru cu care, după el, publicul american nu ar fi fost niciodată de acord. În 29 februarie 1944, înainte ca trupele americane să fi pus vreodată piciorul în Franța, el i-a scris lui Churchill:

> Vă rog să nu-mi cereți să mențin trupe americane în Europa. Pur și simplu n-o pot face! Voi fi nevoit să-i aduc pe toți înapoi acasă. După cum am sugerat anterior, denunț și protestez paternitatea Belgiei, Franței și Italiei. Va trebui, într-adevăr, să vă educați și să vă instruiți propriii copii. Având în vedere că ei ar putea să vă fie bastionul în perioada următoare, ar trebui acum să plătiți cel puțin pentru a-i școlariza![1]

Cu alte cuvinte, Marea Britanie ar fi trebuit să apere Europa fără nici un ajutor din America.

În același spirit, Roosevelt a respins orice responsabilitate americană cu privire la reconstrucția economică a Europei:

> Nu vreau ca Statele Unite să aibă povara reconstituirii Franței, Italiei și a Balcanilor. Aceasta nu este sarcina noastră firească, la o depărtare de 5000 de kilometri sau mai bine. Este, fără discuție, o sarcină a englezilor, de care englezii sunt mult mai vital interesați decât suntem noi.[2]

Roosevelt supraestima mult capacitatea postbelică a Marii Britanii cerându-i să rezolve simultan apărarea și reconstrucția Europei. Poziția Marii Britanii în această schemă era cu totul exagerată din cauza disprețului profund al lui Roosevelt pentru Franța. În februarie 1945, la Yalta, cea mai importantă conferință a învingătorilor, Roosevelt l-a dojenit pe Churchill în prezența lui Stalin pentru că încerca să facă „în mod artificial" din Franța o mare putere. Ca și cum absurditatea unei asemenea strădanii n-ar fi presupus nici o elaborare, el a luat în râs mobilul lui Churchill, pe care l-a descris drept un efort de a stabili o linie de apărare în lungul frontierei estice a Franței, în spatele căreia Marea Britanie să-și poată apoi aduna armata.[3] La acel moment, aceasta s-a întâmplat să fie singura modalitate imaginabilă de opunere înaintea expansionismului sovietic.

Fără să fie pregătit ca America să-și asume un rol permanent, Roosevelt vroia ca aliații victorioși să supravegheze dezarmarea și împărțirea Germaniei și să supună diverse alte țări controlului lor (în mod uimitor, Roosevelt includea Franța în categoria țărilor care să fie controlate). La începutul primăverii lui 1942, cu ocazia unei vizite a ministrului de externe sovietic Molotov la Washington, Roosevelt și-a schițat ideea celor „Patru Polițiști" care să impună pacea în lumea postbelică. Harry Hopkins a descris modul de a gândi al președintelui într-o scrisoare către Churchill:

> Roosevelt i-a vorbit lui Molotov despre un sistem care să permită doar marilor puteri – Marea Britanie, Statele Unite, Uniunea Sovietică și, posibil, China – să dețină arme. Acești „polițiști" ar urma să lucreze împreună pentru a menține pacea.[4]

În final, Roosevelt era hotărât să pună capăt imperiilor coloniale britanic și francez:

> După ce câștigăm războiul, am să acționez din răsputeri pentru a mă asigura ca Statele Unite să nu fie aduse în situația de a accepta vreun plan care să urmeze ambițiile imperialiste ale Franței sau care să ispitească Imperiul britanic să dea curs ambițiilor *sale* imperiale.[5]

Politica lui Roosevelt era un amestec violent de excepționalism american, idealism wilsonian și intuiție proprie asupra psihicului american, care întotdeauna a fost mai bine acordat la cauzele universale decât la calculul recompenselor și al penalizărilor. Churchill reușise prea bine să alimenteze iluzia că Marea Britanie mai era încă o mare putere, capabilă să stăvilească de una singură expansiunea sovietică. Fiindcă numai o asemenea convingere poate explica susținerea de către Roosevelt a unei ordini mondiale bazate pe retragerea trupelor americane peste ocean, pe o Germanie dezarmată, pe o Franță redusă la un statut

secundar şi pe o Uniune Sovietică lăsată cu un vid uriaş dinainte-i. Perioada postbelică s-a transformat astfel într-un exerciţiu din care America a învăţat cât de importantă era pentru noul echilibru al puterii.

Schema lui Roosevelt, a celor Patru Poliţişti care să determine şi să garanteze pacea mondială, reprezenta un compromis între abordarea tradiţională a echilibrului puterii, a lui Churchill, şi wilsonianismul nereţinut al consilierilor lui Roosevelt, aşa cum a fost rezumat de secretarul de stat Cordel Hull. Roosevelt era decis să evite eşecurile Ligii Naţiunii şi sistemul ce fusese stabilit în urma primului război mondial. El vroia o anumită formă de securitate colectivă, dar ştia din experienţa anilor '20 că securitatea colectivă reclama existenţa unor puteri care să o impună, şi acesta urma să fie rolul celor Patru Poliţişti.

Concepţia lui Roosevelt despre cei Patru Poliţişti era de fapt structural similară celei a lui Metternich despre Sfânta Alianţă, deşi liberalii americani ar fi fost îngroziţi la un asemenea gând. Fiecare sistem reprezenta o încercare de a menţine pacea printr-o coaliţie de învingători susţinând aceleaşi valori. Sistemul lui Metternich a funcţionat deoarece protejase un veritabil echilibru al puterii, ale cărui puteri-cheie împărtăşiseră într-adevăr valori comune, iar Rusia, cu toate că uneori diversionist, colaborase totuşi. Concepţia lui Roosevelt nu putea fi implementată deoarece în urma războiului nu a apărut nici un veritabil echilibru al puterii, ca urmare a faptului că între învingători exista o profundă prăpastie ideologică, iar Stalin, o dată eliberat de ameninţarea Germaniei, nu mai avea nici o reţinere în a urma interesele ideologice şi politice sovietice, chiar cu preţul unei confruntări cu aliaţii săi de odinioară.

Roosevelt nu a stabilit nici o prevedere pentru ce se putea întâmpla dacă unul dintre Poliţişti refuza să joace rolul ce i se atribuise – mai ales dacă acel Poliţist se vădea a fi Uniunea Sovietică. Pentru că, în acel caz, dispreţuitul echilibrul al puterii ar trebui să fie în cele din urmă reconstruit. Şi cu cât mai complet erau înlăturate elementele tradiţionale ale echilibrului, cu atât mai herculeană avea să devină sarcina creării noului echilibru.

Să fi căutat Roosevelt în toată lumea şi tot n-ar fi găsit un interlocutor mai diferit de el decât Stalin. În vreme ce Roosevelt vroia să implementeze conceptul wilsonian al armoniei mondiale, ideile lui Stalin despre felul de a conduce politica internaţională erau strict cele promovate de conceptul de *Realpolitik,* al Lumii Vechi. Când, la Conferinţa de la Potsdam, un general american a încercat să-l flateze pe Stalin observând cât de plăcut era să vadă armatele ruseşti în Berlin, Stalin a replicat tăios, „Ţarul Alexandru I a ajuns la Paris".

Stalin a definit cerinţele păcii în felul în care oamenii de stat ruşi o făcuseră de secole – drept cea mai lată posibil centură de siguranţă de jur împrejurul vastelor frontiere ale Uniunii Sovietice. El a întâmpinat binevoitor accentul pus de Roosevelt pe capitularea necondiţionată, deoarece aceasta ar fi eliminat puterile Axei ca factori ai unui proces de reglementare a păcii şi ar fi prevenit apariţia unui echivalent german al lui Talleyrand la o conferinţă de pace.

Ideologia întărea tradiţia. Ca exponent al comunismului, Stalin refuza să facă vreo distincţie între naţiunile democratice şi cele fasciste, deşi, fără îndoială considera democraţiile mai puţin nemiloase şi, în acelaşi timp, mai puţin înspăi-

mântătoare. Stalin nu poseda nici un aparat conceptual care să-i permită să renunțe la teritorii pentru buna înțelegere, ori la realitatea „obiectivă" de dragul stării de spirit a momentului. De aceea, era sortit să le propună aliaților săi democratici aceleași aranjamente pe care i le ceruse și lui Hitler cu un an înainte. Cooperarea cu Hitler nu-l făcuse cu nimic mai înțelegător față de nazism decât îl îndemna alianța sa ulterioară cu democrațiile să aprecieze virtuțile instituțiilor libere. El lua de la fiecare partener temporar tot ce se putea lua prin intermediul diplomației și smulgea prin forță tot ce nu i se oferise gratis – atâta vreme cât putea face asta fără a risca războiul. Principiul său călăuzitor rămânea interesul național sovietic, așa cum se reflecta acesta prin prisma ideologiei comuniste. Pentru a-l parafraza pe Palmerston, Stalin nu avea prieteni, doar interese.

Stalin se dovedise a fi cel mai bine pregătit să negocieze condițiile postbelice atunci când se afla în cele mai dificile situații militare. Cu cuțitul literalmente la gât, el a încercat să facă asta în decembrie 1941, când ministrul de externe Anthony Eden a vizitat Moscova, și iarăși în mai 1942, când l-a trimis pe Molotov la Londra și apoi la Washington. Aceste eforturi au fost, oricum, zadarnice deoarece Roosevelt era cu totul împotriva oricăror discuții detaliate cu privire la configurația postbelică. După bătălia de la Stalingrad, Stalin a devenit tot mai sigur că la terminarea războiului Uniunea Sovietică avea să se afle în posesia celor mai multe dintre teritoriile ce păreau a fi în dispută. Având din ce în ce mai puțin de câștigat prin negocieri, Stalin a încredințat forma lumii postbelice posibilităților de cucerire ale armatei sale.

Churchill ar fi fost destul de pregătit să înceapă negocieri cu Stalin asupra ordinii europene postbelice înainte ca Stalin să-și poată înhăța prăzile. În definitiv, aliați expansioniști precum Stalin mai fuseseră întâlniți și învinși în istoria britanică. Dacă Marea Britanie ar fi fost mai puternică, Churchill ar fi căutat cu siguranță să smulgă reglementări practice de la Stalin atâta vreme cât acesta mai avea nevoie de ajutor – foarte asemănător felului în care Castlereagh obținuse de la aliații săi acceptarea libertății Țărilor de Jos cu mult înainte de terminarea războaielor napoleoniene.

Churchill se aflase în război timp mult mai îndelungat decât oricare dintre partenerii săi. Vreme de aproape un an după căderea Franței, în iunie 1940, Marea Britanie se aflase singură împotriva lui Hitler și nu fusese deloc în poziția de a reflecta la configurația postbelică. Simpla supraviețuire îi absorbea toate energiile și rezultatul războiului era destul de nesigur. Chiar și cu ajutor material american masiv, Marea Britanie se poate să nu fi sperat să învingă. Dacă America și Uniunea Sovietică nu ar fi intrat în război atunci când au făcut-o, Marea Britanie ar fi fost târâtă în cele din urmă la compromis sau înfrângere.

Atacul lui Hitler asupra Uniunii Sovietice din 22 iunie 1941, atacul Japoniei de la Pearl Harbor din 7 decembrie 1941 și ciudata declarație de război adresată de Hitler Statelor Unite la câteva zile după aceea au garantat că Marea Britanie se va afla de partea învingătorilor indiferent cât de trenant și de chinuitor avea să se vădească a fi războiul. Doar din acel moment înainte a putut Churchill să înceapă să se gândească realist la țelurile războiului. El va trebui să facă asta

într-un context fără precedent pentru Marea Britanie. Pe măsură ce războiul înainta, devenea din ce în ce mai evident că țelul tradițional al Marii Britanii, de a menține un echilibru al puterii în Europa, se depărta tot mai mult și că, după capitularea necondiționată a Germaniei, Uniunea Sovietică va deveni puterea dominantă pe continent, mai ales dacă Statele Unite își retrăgeau forțele.

Diplomația lui Churchill din timpul războiului a constat de aceea în manevrarea între doi leviatani – amândoi amenințând poziția Marii Britanii, deși din direcții opuse. Susținerea de către Roosevelt a autodeterminării fiecărei țări era o provocare la adresa Imperiului britanic; încercarea lui Stalin de a propulsa Uniunea Sovietică în centrul Europei amenința să submineze securitatea britanică.

Prins între idealismul wilsonian și expansionismul rus, Churchill a făcut tot ce a putut, de pe o poziție de relativă slăbiciune, pentru a susține vechea politică a țării sale – aceea că, dacă lumea e să nu fie lăsată la discreția celui mai puternic și mai necruțător, pacea trebuie să se bazeze pe un anumit echilibru. El înțelegea, de asemenea, foarte bine că, la sfârșitul războiului, Marea Britanie nu avea să mai fie în stare să-și apere interesele vitale numai de una singură și cu mult mai puțin să urmărească și să impună păstrarea echilibrului puterii. În ciuda siguranței afișate, Churchill știa – mai bine decât prietenii săi americani, care tot mai credeau că Marea Britanie va putea să mențină de una singură echilibrul european al puterii – că rolul din timpul războiului avea să fie ultimul jucat de națiunea sa ca putere mondială cu adevărat independentă. Pentru Churchill, așadar, nici un aspect al diplomației aliate nu era mai important decât crearea de legături de prietenie cu America, într-atât de solide încât Marea Britanie să nu fie nevoită să înfrunte lumea postbelică de una singură. De aceea, la sfârșitul zilei, el ceda în general preferințelor americane – deși a reușit adesea să-și convingă partenerul american că interesele strategice ale Washingtonului corespundeau strâns cu cele ale Londrei.

Aceasta s-a dovedit a fi o sarcină îngrozitoare. Deoarece Roosevelt și asociații săi erau profund suspicioși față de mobilurile englezilor, mai precis față de posibilitatea ca Churchill să fie preocupat mai degrabă de impunerea intereselor naționale și imperiale britanice și de întărirea echilibrului puterii decât de propria lor modalitate de abordare a ordinii mondiale.

Cele mai multe societăți ar fi tratat urmărirea de către englezi a intereselor naționale ca pe ceva firesc. Pentru conducătorii americani, însă, aceasta reprezenta un cusur al caracterului britanic. În timpul unui dineu neoficial, puțin după atacul de la Pearl Harbor, Roosevelt a prezentat problema astfel:

> S-ar putea ca ideea predominantă la noi cu privire la acest rol să nu fie cu totul obiectivă – să nu fie sută la sută adevărată din punctul de vedere britanic, dar ea există; și am tot încercat să-i spun [lui Churchill] că ar trebui să se gândească la asta. Există în tradiția americană această neîncredere, această antipatie, ură, chiar, față de englezi...[6]

De vreme ce Roosevelt nu a vrut să discute configurația postbelică înainte de Stalingrad, iar Stalin a preferat să lase liniile de front să determine ele rezultatele politice, după aceea, cele mai multe idei cu privire la o ordine postbelică au venit

din partea lui Churchill. Reacția americană stârnită de acestea a fost cel mai pertinent surprinsă de secretarul de stat Hull, în noiembrie 1943, în termeni extrem de disprețuitori la adresa adevărurilor tradiționale britanice:

> ... nu va mai fi nici o nevoie de sfere de influență, de alianțe, de echilibrul puterii sau de vreunul din aranjamentele prin care, în trecutul nefericit, națiunile s-ar străduit să-și păstreze securitatea sau să-și promoveze interesele.[7]

Pe parcursul războiului, Roosevelt a fost, omenește, mai apropiat de Churchill decât de aproape oricare dintre americani. Totuși, în anumite chestiuni, putea fi și mai înverșunat împotriva primului-ministru decât împotriva lui Stalin. În Churchill, el a găsit un camarad de arme pe timp de război; în Stalin, a văzut un partener în menținerea păcii postbelice.

Ambivalența Americii față de Marea Britanie era concentrată asupra a trei chestiuni: tradiția anticolonială a Americii; natura strategiei pe vreme de război; și configurația postbelică a Europei. Desigur, Rusia era de asemenea un imperiu uriaș, dar avea coloniile alăturate teritoriului său și imperialismul rus nu s-a izbit niciodată de conștiința americană în felul în care a făcut-o colonialismul britanic. Churchill se putea plânge de faptul că a compara, cum făcea Roosevelt, cele Treisprezece Colonii cu posesiunile britanice din secolul XX demonstra „dificultățile de a compara situații din diverse secole și de pe diferite scene, unde aproape fiecare fapt material este total diferit..."[8] Roosevelt, oricum, era mai puțin interesat de rafinamentele analogiilor istorice decât de trasarea principiilor fundamentale americane. La prima sa întâlnire cu Churchill, cu ocazia căreia cei doi conducători au proclamat Carta Atlanticului, Roosevelt a insistat că documentul se aplica nu numai în Europa, ci pretutindeni, inclusiv în zonele coloniale:

> Am încredințarea fermă că dacă e să ajungem la o pace stabilă, ea trebuie să implice dezvoltarea țărilor înapoiate... Nu pot crede că putem să luptăm împotriva sclaviei fasciste și în același timp să nu luptăm pentru a elibera popoarele de pretutindeni din lume de o politică colonială înapoiată.[9]

Cabinetul de război britanic a respins total o asemenea interpretare:

> ... Carta Atlanticului... a fost îndreptată către națiunile din Europa, pe care am sperat să le eliberăm de sub tirania nazistă, și nu a fost gândită să se ocupe de problemele interne ale Imperiului britanic sau cu relațiile dintre Statele Unite și, spre exemplu, Filipine.[10]

Referirea la Filipine era făcută cu intenția de a se stăvili ceea ce Londra considera a fi exuberanța exagerată americană, făcându-i conștienți pe conducătorii americani de ce aveau de pierdut dacă își împingeau prea departe argumentația. Cu toate acestea, demersul a rămas fără efect, deoarece America aplica, de fapt, ceea ce predica – decizia de acordare a independenței singurei sale colonii imediat după terminarea războiului fiind deja luată.

Dezbaterea anglo-americană asupra colonialismului nu se mai sfârșea. Într-un discurs din 1942, cu ocazia Zilei Comemorării, prietenul și confidentul lui Roosevelt, subsecretarul de stat Sumner Welles, a reiterat opoziția istorică a Americii față de colonialism:

> Dacă acesta este în fapt un război pentru eliberarea popoarelor, el trebuie să asigure calitatea de suverane popoarelor de pretutindeni din lume, inclusiv în lumea Americilor. Victoria noastră trebuie să aducă pe făgașul său eliberarea tuturor popoarelor... Epoca imperialismului s-a sfârșit.[11]

Ulterior, Roosevelt a trimis o notă secretarului de stat Hull, informându-l că declarația lui Welles avea deplină autoritate – genul de gest care nu are tocmai darul de a întări legăturile de afecțiune dintre un secretar de stat și adjunctul său, deoarece implică faptul că adjunctul are legături mai strânse cu președintele. Hull a reușit în final să obțină înlăturarea lui Welles.

Vederile lui Roosevelt în legătură cu colonialismul erau cunoscute dinainte.[12] El voia ca America să o ia înainte în eliberarea inevitabilă a zonelor coloniale de teamă ca acțiunle în vederea obținerii autodeterminării să nu se transforme într-o luptă rasială – după cum s-a confesat Roosevelt sfătuitorului său, Charles Taussig:

> Președintele mi-a spus că era îngrijorat de populațiile de culoare din Orient. Mi-a spus că sunt 1 100 000 000 de persoane de culoare. În multe țări orientale, sunt conduși de o mână de albi și situația nu le convine. Țelul nostru trebuie să fie să-i ajutăm să-și obțină independența – 1 100 000 000 de dușmani potențiali sunt periculoși.[13]

Dezbaterea pe marginea colonialismului nu putea avea nici o consecință practică până la terminarea războiului, moment până la care Roosevelt nu avea să mai fie în viață. Însă controversa asupra strategiei avea implicații imediate, reflectând larg diferite concepte naționale referitoare la război și pace. Câtă vreme conducătorii americani aveau tendința să creadă că victoria militară era un scop în sine, omologii lor englezi căutau să pună în relație operațiunile militare cu un plan diplomatic precis referitor la lumea postbelică.

Experiențele militare cele mai semnificative ale Americii fuseseră propriul său război civil, care fusese dus până la capăt, și primul război mondial. Amândouă terminate prin victorie totală. În gândirea americană, politica și strategia externă erau compartimentate în faze succesive de politică națională. În universul ideal american, diplomații se aflau în afara strategiei, iar personalul militar își îndeplinea sarcinile în momentul în care începea diplomația – optică pentru care America a avut de plătit amarnic în războaiele din Coreea și Vietnam.

Prin contrast, pentru Churchill strategia de război și politica externă erau strâns legate. De vreme ce resursele Marii Britanii erau mult mai limitate decât cele ale Statelor Unite, strategiile sale fuseseră nevoite întotdeauna să se concentreze asupra mijloacelor în aceeași măsură ca și asupra scopurilor. Și, fiind aproape sleită de primul război mondial, conducătorii britanici erau hotărâți să evite un nou carnagiu asemănător. Orice strategie care promitea să minimizeze pierderile îi atrăgea.

Prin urmare, aproape imediat după intrarea Americii în război, Churchill a propus un atac asupra a ceea ce el numea punctul slab al Axei, din sudul Europei. La sfârșitul războiului, insistent dar zadarnic, el l-a îndemnat pe Eisenhower să ocupe Berlinul, Praga și Viena înaintea armatelor sovietice. Pentru Churchill, atractivitatea acestor obiective nu era dată nici de vulnerabilitatea Balcanilor (care, de fapt, sunt terenuri extrem de dificile), nici de potențialul militar al

capitalelor Europei Centrale, ci de utilitatea lor pentru limitarea influenței sovietice postbelice.

Conducătorii militari ai Americii au reacționat la recomandările lui Churchill cu o nerăbdare la limita izbucnirii violente. Văzând în strategia punctului slab încă un exemplu al tendinței englezilor de a încerca să înroleze America în urmărirea intereselor naționale britanice, ei au refuzat să-i dea curs pe motiv că nu aveau să rişte vieți pentru atingerea unor asemenea obiective secundare. De la începutul operațiunilor comune, comandanții americani au fost nerăbdători să deschidă un al doilea front în Franța. Indiferenți față de amplasamentul liniei frontului de vreme ce războiul avea să se termine cu victoria totală, ei susțineau că doar așa putea fi adusă în luptă forța principală a armatei germane. În martie 1942, generalul George Marshall, şeful Statului Major al armatei Statelor Unite, înfuriat pe opoziția britanică față de planul său pentru deschiderea unui al doilea front, a amenințat cu inversarea așa-numitei decizii ABC-1, din anul anterior, care dăduse prioritate teatrului european de război, şi comutarea efortului american principal în Pacific.

Roosevelt a demonstrat acum că era un conducător în vreme de război la fel de puternic precum fusese şi atunci când îşi condusese țara să intre în război. Suprapunându-se lui Marshall, Roosevelt le-a amintit generalilor ce se certau că decizia inițială de a se da prioritate înfrângerii Germaniei fusese luată în interesul comun, nu ca o favoare acordată Marii Britanii:

> Este de cea mai mare importanță să apreciem că înfrângerea Japoniei nu înseamnă înfrângerea Germaniei şi că o concentrare americană împotriva Japoniei anul acesta sau în 1943 sporeşte şansele Germaniei de a domina complet Europa şi Africa... Înfrângerea Germaniei înseamnă înfrângerea Japoniei, probabil fără tragerea unui foc sau pierderea unei singure vieți.[14]

Roosevelt a fost de acord cu cea mai mare parte a strategiei lui Churchill, dar nu a respins ideea unei debarcări în Balcani. Roosevelt susținea debarcarea în Africa de Nord în noiembrie 1942 şi, după cucerirea țărmului nordic al Mediteranei, o debarcare în Italia în primăvara lui 1943, ceea ce scotea Italia din război. Cel de-al doilea front în Normandia nu a apărut înainte de iunie 1944, moment în care Germania era atât de slăbită încât pierderile aliaților erau mult reduse şi era posibil de obținut o victorie decisivă.

Stalin era la fel de înfocat susținător al unui al doilea front ca şi conducătorii americani, însă motivele sale erau mai degrabă geopolitice decât militare. În 1941, el era, fără îndoială, nerăbdător să scoată forțele germane de pe frontul rusesc. De fapt, era atât de disperat după ajutor militar, încât a invitat Marea Britanie să trimită o forță expediționară în Caucaz.[15] În 1942, în timpul avansării germane prin sudul Rusiei, el a continuat să facă presiuni insistente pentru un al doilea front, deşi nu a amintit de o forță expediționară aliată.

Faptul că Stalin a continuat să ceară zgomotos un al doilea front chiar şi după bătălia Stalingradului, spre sfârşitul lui 1942, a semnalat că valul se întorcea împotriva Germaniei. Ceea ce găsea Stalin atât de atractiv la un al doilea front

era, mai presus de orice, distanța acestuia față de Europa de Est și Centrală și de Balcani, unde era foarte probabil ca interesele sovietice să fie atinse. Și mai era asigurat și faptul că, astfel, capitaliștii nu aveau să scape nevătămați de război. În mod caracteristic, Stalin, chiar și când insista să aibă dreptul să-și spună cuvântul în elaborarea planurilor operațiunilor din Occident, refuza democrațiilor și cel mai neînsemnat acces la planurile sovietice sau la ceva mai mult decât o cunoaștere minimă a amplasamentelor militare sovietice.

După cum s-a vădit, aliații au atras în Italia atâtea divizii germane – vreo treizeci și trei – câte pretinsese Stalin în cererile sale pentru un al doilea front în Franța (el a cerut într-una între treizeci și patruzeci).[16] Cu toatea astea, Stalin și-a intensificat protestele împotriva strategiei sudice. Din punctul lui de vedere, principalul cusur al acesteia era apropierea geografică de țările care formau obiectul ambițiilor sovietice. Stalin a presat pentru un al doilea front în 1942 și 1943 din același motiv din care Churchill a căutat să-l amâne: deoarece el i-ar fi îndepărtat pe aliați de zonele disputate politic.

În dezbaterile asupra originii Războiului rece, s-a ajuns să se susțină de către unii distinși critici că nedeschiderea mai devreme a unui al doilea front a provocat intransigența lui Stalin în Europa de Est. Potrivit acestui mod de a gândi, amânarea deschiderii unui al doilea front a stârnit mânia și cinismul sovietic mai mult decât orice altceva.[17] Sfidează credulitatea, totuși, ideea ca bătrânul bolșevic, care abia încheiase cu Hitler un pact și o negociere privitoare la împărțirea lumii cu conducătorul nazist, să fi putut fi „deziluzionat" de *Realpolitik* – dacă, într-adevăr, așa ceva a fost politica aliaților. Este greu să ți-l imaginezi pe organizatorul proceselor de epurare și al masacrelor de la Katyn împins spre cinism de decizia strategică de a pune în relație obiectivele militare cu cele politice. El a jucat gambitul celui de-al doilea front așa cum a făcut cu toate celelalte – cu răceală, cu calcul și realist.

Șefii reuniți ai statelor majore, în orice caz, abia dacă au reflectat convingerea conducătorului politic al Americii, care era de a amâna orice discuție asupra lumii postbelice până după ce va fi fost câștigată victoria. Aceasta a fost decizia fatală care a structurat lumea postbelică și a făcut Războiul rece inevitabil.

Ca regulă generală, țările ce râvnesc la stabilitate și la echilibru trebuie să facă tot ce le stă în putere să-și obțină termenii generali ai păcii încă din timpul războiului. Câtă vreme inamicul este pe câmpul de luptă, forța sa o sporește indirect pe cea a părții pașnice. Dacă acest principiu este neglijat și chestiunile esențiale sunt lăsate nerezolvate până la conferința de pace, puterea cea mai hotărâtă sfârșește prin a ajunge în posesia pârghiilor și nu poate fi scoasă de pe poziție decât printr-o confruntare majoră.

Un acord al aliaților asupra țelurilor postbelice sau măcar o discutare a lor era extrem de necesară în timpul celui de-al doilea război mondial, din cauza politicii de capitulare necondiționată făcută cunoscută de Roosevelt și Churchill la Casablanca, în ianuarie 1943. Roosevelt propusese această politică dintr-o diversitate de motive. El se temea că o discutare cu Germania a termenilor păcii se putea dovedi decisivă, iar el vroia să concentreze toate energiile aliaților asupra câștigării războiului. Era, de asemenea, doritor să-l liniștească pe Stalin,

aflat atunci în chinurile bătăliei de la Stalingrad, că nu avea să fie nici o pace separată. Dar mai presus de orice, Roosevelt vroia să prevină o rundă ulterioară de pretenții revizioniste germane, cum că Germania fusese păcălită să pună capăt războiului pe baza unor promisiuni neîmplinite.

Însă refuzul lui Roosevelt de a discuta configurația lumii postbelice încă din timpul războiului a aruncat imensa influență americană înapoia unui rezultat căruia îi lipseau elemente cruciale precum un echilibru al puterii sau vreun criteriu pentru soluțiile politice. În toate chestiunile pentru care premisele wilsoniene cu privire la armonia esențială erau relevante, Roosevelt a jucat rolul major în modelarea lumii postbelice. Sub egida sa, o serie de conferințe internaționale au elaborat planuri pentru componentele cooperante ale ordinii lumii postbelice: pentru ceea ce a devenit Națiunile Unite (la Dumbarton Oaks), pentru finanțele mondiale (la Bretton Woods), pentru alimentație și agricultură (la Hot Springs), pentru asistență și refacere (în Washington) și pentru aviația civilă (în Chicago).[18] Dar el a fost de neclintit în refuzul de a discuta scopurile războiului sau de a risca dezacorduri cu sovieticii în această privință.

La început, Stalin a tratat evitarea de către Roosevelt a discuției despre reglementările postbelice la nivel geopolitic drept o manevră tactică menită să exploateze dificultățile sale militare. Pentru el, războiul fusese pe punctul de a crea un nou și mai favorabil echilibru al puterii din vidul lăsat de dezintegrarea iminentă a Axei. Mult prea tradiționalist pentru a se aștepta ca Occidentul să lase termenii păcii finale pe seama rezultatelor operațiunilor militare, Stalin încercase să-l implice pe Eden, în decembrie 1941, în stabilirea de reglementări postbelice în ciuda faptului că trupele germane se apropiau de periferiile Moscovei. Observațiile introductive ale lui Stalin cu acea ocazie au clarificat faptul că nu se referea la Carta Atlanticului. Declarațiile de principiu, a spus el, erau ca algebra; el prefera aritmetica practică. Stalin nu vroia să piardă vremea cu abstracții și prefera să facă schimb de concesiuni reciproce, sperând că sub formă de teritorii.

Ceea ce avea Stalin în minte era pură *Realpolitik,* de modă veche. Germania trebuia dezmembrată, iar Polonia se deplasa spre vest, Uniunea Sovietică se reîntorcea la frontierele din 1941, mai exact Linia Curzon cu Polonia și reținerea statelor baltice – o violare clară a principiului autodeterminării așa cum era acesta proclamat în Carta Atlanticului. În schimb, Uniunea Sovietică avea să sprijine orice cerere ar fi dorit Marea Britanie să formuleze pentru baze în Franța, Belgia, Olanda, Norvegia și Danemarca[19] – toate aliate ale Marii Britanii. Stalin vedea situația la fel cum ar fi văzut-o un principe din secolul al XVIII-lea: trofeele se cuvin învingătorului.

Pe de altă parte, Stalin încă nu formula nici o cerere cu privire la viitorul politic al țărilor est-europene și indica o anumită flexibilitate în legătură cu frontiera cu Polonia. Cu toate acestea, Marea Britanie nu putea viola complet Carta Atlanticului la numai trei luni de la proclamarea acesteia. Iar conducătorii Americii nu prea luau în seamă ceea ce lor li se părea a fi o întoarcere la aranjamentele secrete care infestaseră diplomația primului război mondial. Chiar și așa, termenii oferiți de Stalin, oricât de brutali, erau mai buni decât cei care au rezultat în cele din urmă din război – și probabil că ei ar fi putut fi îmbunătățiți

prin negociere. Eden a evitat un impas promițând să raporteze asupra conversației sale cu Stalin lui Churchill și Roosevelt și să continue dialogul după aceea.

În ciuda situației sale militare critice – și poate din cauza ei – Stalin a revenit asupra subiectului în primăvara lui 1942. Churchill era destul de pregătit să exploreze o situație de *quid pro quo* sovietică pentru recunoașterea frontierelor din 1941. Însă Roosevelt și consilierii săi, înclinați spre evitarea oricăror aranjamente asemănătoare echilibrului puterii, au respins o discuție pe chestiuni postbelice. Hull i-a scris lui Churchill, din partea lui Roosevelt:

> ... ar fi un curs îndoielnic abandonarea declarațiilor noastre foarte generale asupra politicii, principiilor și practicii. Dacă acestea sunt despărțite într-unul sau două cazuri importante, cum propuneți dumneavoastră, atunci nici una dintre cele două țări parte ale unui asemenea act nu va avea vreun precedent pe care să se bizuie sau reguli stabile după care să se conducă ea însăși și să insiste ca și alte guverne să se conducă.[20]

În continuare, Stalin a încercat să rezolve problemele trimițându-l pe Molotov la Londra, în aprilie 1942. Pe parcursul discuțiilor preliminarii pentru acea vizită din aprilie 1942, ambasadorul sovietic, Ivan Maiski, a sporit pretențiile lui Stalin din urmă cu patru luni.[21] Uniunea Sovietică cerea acum pacte de asistență reciprocă cu România și cu Finlanda pentru perioada postbelică. Ținând cont de faptul că armatele germane se aflau încă adânc pe teritoriul Uniunii Sovietice, asta reprezenta o nouă expresie extraordinară a obiectivelor pe termen lung ale lui Stalin – deși, trebuie remarcat, tot era mai puțin, atât ca extindere, cât și ca substanță, decât orbita sateliților, care a apărut la sfârșitul războiului în absența unui acord.

Churchill a întâmpinat o opoziție violentă din partea Washingtonului relativ la purtarea acestor discuții. Hull a descris schimburile anglo-sovietice drept contrarii Cartei Atlanticului, drept o sfidare a opoziției istorice a Americii față de modificările teritoriale operate prin forță și drept o întoarcere la politica de forță a unui trecut discreditat.[22] Roosevelt l-a tratat pe Stalin în mare măsură cu aceleași argumente. Stalin a răspuns cu o scurtă notă prin care confirma primirea mesajului lui Roosevelt, dar fără să-l comenteze, semn clar că nu fusese primit favorabil. Într-o notă trimisă în același timp lui Churchill, Stalin îl îndemna pe acesta să ignore „amestecul american"[23].

La începutul războiului, Stalin era în mod clar dornic să facă un aranjament privitor la frontierele din 1941; și era mult prea cinic ca să nu se fi așteptat la solicitarea unui oarecare *quid pro quo*. Nimic nu este mai inutil decât probabilitățile istorice; prețul pe care era dispus să-l plătească Stalin nu va fi niciodată cunoscut, deoarece Roosevelt a întrerupt imediat dialogul anglo-sovietic invitându-l pe Molotov la Washington.

Cu ocazia vizitei lui Eden la Moscova, în decembrie 1941, Stalin își indicase flexibilitatea cu privire la problema frontierelor Poloniei, numind-o „o chestiune deschisă"[24]. Privind faptele prin perspectiva istorică pe care o oferă trecerea timpului, Stalin se poate să fi fost dispus să recunoască frontierele din 1941 în schimbul acceptării guvernelor în exil ale țărilor est-europene (pe care el încă nu le contestase), cu notificarea țărilor baltice de a reveni la statutul lor independent

din 1940 și de a permite amplasarea de baze sovietice pe teritoriul lor. Aceasta ar fi putut atunci conduce pentru țările est-europene la un rezultat de tipul modelului finlandez – cu respect față de securitatea sovietică, dar în același timp democratic și liber de a urma o politică externă nealiniată. Ar fi fost cu siguranță mai bine pentru bunăstarea popoarelor Europei de Est decât ceea ce s-a întâmplat și, până la urmă, chiar și pentru Uniunea Sovietică.

Toate aceste perspective s-au spulberat imediat ce Molotov a ajuns la Washington la sfârșitul lui mai, 1942, și a aflat că America cerea Uniunii Sovietice nu un aranjament politic, ci un acord privitor la o nouă abordare a ordinii mondiale. Roosevelt i-a prezentat lui Molotov alternativa americană la ideile lui Stalin (și ale lui Churchill) despre sferele de influență. Pe scurt, formula era întoarcerea la conceptul lui Wilson, de securitate colectivă, modificat prin ideea celor Patru Polițiști. Un asemenea aranjament, susținea Roosevelt, avea să ofere Uniunii Sovietice o securitate mai bună decât tradiționalul echilibru al puterii.[25]

De ce credea Roosevelt că Stalin, care îi făcuse lui Churchill asemenea propuneri machiavelice, avea să găsească conducerea mondială atractivă nu este limpede. Probabil, el s-a gândit că, dacă mai răul se transforma în cel mai rău și Stalin insista să păstreze teritoriul pe care-l cuceriseră armatele sale, ar fi fost mai simplu pe plan intern să accepte un *fait accompli* decât să fie de acord cu cererile lui Stalin câtă vreme rezultatul militar era încă incert.

Roosevelt era mai exact cu privire la chestiunile coloniale. El a propus un consiliu de administrație internațional pentru toate fostele colonii care „ar trebui, pentru propria noastră siguranță, să fie luate națiunilor slabe" (categorie în care el includea Franța).[26] Și a invitat Uniunea Sovietică să devină membru fondator al Consiliului de administrație.

Dacă Molotov ar fi fost mai filosof, el ar fi reflectat la circularitatea istoriei prin care, în decurs de optsprezece luni, îi fusese oferită calitatea de membru în două alianțe diferite, opuse: de Hitler și Ribbentrop într-un pact tripartit constituit de Germania, Italia și Japonia; și de Roosevelt într-o coaliție incluzând Statele Unite, Marea Britanie și China. În fiecare caz, peținătorul încercase să-l încânte pe Molotov cu perspectiva ținuturilor exotice din sud: Berlinul oferise Orientul Mijlociu; Washingtonul, un loc în Consiliul de administrație colonial. În nici unul dintre cazuri, Molotov nu și-a permis să se lase abătut de la urmărirea hotărâtă a obiectivelor sovietice imediate, aflate la îndemâna armatei sovietice.

Și nici nu a simțit nevoia să-și adapteze tactica în funcție de interlocutor. La Washington, la fel cum făcuse și mai înainte la Berlin, Molotov a fost de acord în principiu să se alăture aranjamentului propus. Faptul că Cei Patru Polițiști l-ar fi plasat în compania dușmanilor declarați ai grupării ale căror oferte le acceptase, de asemenea, cu optsprezece luni mai devreme nu părea să-l tulbure. Și nici, la fel ca la Berlin, nu reprezenta acordul său de principiu vreun motiv de abandonare a ambițiilor teritoriale ale lui Stalin în Europa. La Washington, la fel ca la Berlin, Molotov a fost de neclintit în privința granițelor din 1941, în privința cererii unei influențe sovietice dominante asupra Bulgariei, României și Finlandei și a unor drepturi speciale în Strâmtori. În ambele ocazii, el a amânat chestiunea colonială pentru o dată ulterioară.

După toate probabilitățile, lui Stalin nu i-a venit să creadă că are un asemenea noroc când Molotov l-a informat despre refuzul Washingtonului de a lua în discuție o reglementare politică atâta timp cât războiul era în curs. Deoarece aceasta însemna că el nu avea nevoie să facă vreo concesie cât timp armata germană mai era pe teren. Fapt semnificativ, o dată ce Stalin a înțeles că America amâna o reglementare politică pentru perioada postbelică, el și-a abandonat stilul îngâmfat obișnuit, insistent, și nu a mai deschis niciodată subiectul. Având o poziție de negociere ce se îmbunătățea cu fiecare pas cu care se apropia victoria aliaților, Stalin aștepta să câștige cât se putea de mult prin amânarea discuțiilor politice și smulgând cât mai multă pradă, fie și numai pentru a folosi acest câștig ca monedă de schimb la o conferință de pace. Stalin era mai conștient decât oricare altul de vechea zicală conform căreia posesia înseamnă nouăzeci la sută din lege.

Reținerea lui Roosevelt de a nu periclita cooperarea postbelică cu Uniunea Sovietică prin discutarea prematură a scopurilor războiului se poate să fi avut și o motivație strategică, după cum a avut una de natură wilsoniană. Se poate ca Roosevelt să fi fost conștient de posibilitatea expansiunii sovietice postbelice, dar e posibil ca el să se fi simțit prins între covingerile poporului său și pericolul strategic abia întrezărit. Pentru a menține efortul de război, Roosevelt trebuia, mai presus de orice, să facă apel la idealurile americane, care dezaprobau total sferele de influență și echilibrul puterii. Nu erau, în definitiv, decât câțiva ani de când Congresul aprobase cu entuziasm Legile neutralității și ideile ce se aflau la baza acestora nu fuseseră uitate. Se poate ca Roosevelt să fi ajuns la concluzia că, indiferent de intențiile sovietice, strategia sa optimă era de a-i oferi lui Stalin o reputație de susținut. Deoarece numai pe un asemenea fundal ar fi avut el șansa de a mobiliza America pentru a se opune expansiunii sovietice, dacă ea avea să se adeverească.

Aceasta este optica lui Arthur Schlesinger Jr., care a susținut că Roosevelt pregătise o poziție de retragere pentru cazul în care relațiile sovieto-americane se înrăutățeau: „o mare armată, o rețea de baze dincolo de ocean, planuri pentru pregătirea militară obligatorie pe vreme de pace și monopolul anglo-american asupra bombei nucleare."[27]

Într-adevăr, Roosevelt avea toate aceste mijloace la dispoziție. Însă motivația sa de a le pune laolaltă era mai degrabă înfrumusețarea efortului de război decât ridicarea unei protecții împotriva expansionismului sovietic. Bazele fuseseră achiziționate pentru a face posibil transferul distrugătoarelor către Marea Britanie; bomba atomică era destinată naziștilor și Japoniei; și toate indiciile arată că Roosevelt ar fi demobilizat rapid armata și ar fi adus-o acasă – într-adevăr, a spus asta în multe ocazii. Fără îndoială, o dată convins de reaua credință a lui Stalin, Roosevelt ar fi devenit un adversar abil și hotărât al expansiunii sovietice și ar fi avut la dispoziție instrumentele descrise. Sunt slabe dovezi, totuși, că el ar fi ajuns vreodată la un asemenea mod de a vedea lucrurile sau că și-ar fi văzut capacitatea militară în termenii unei posibile confruntări cu Uniunea Sovietică.

Pe măsură ce războiul se apropia de sfârșit, Roosevelt s-a arătat, într-adevăr, iritat de tacticile lui Stalin. Totuși, pe parcursul întregului război, Roosevelt a ră-

mas remarcabil de consecvent, elocvent chiar, în angajarea sa față de cooperarea sovieto-americană și nu a considrat nimic mai important decât învingerea neîncrederii lui Stalin. Walter Lippman se poate să fi avut dreptate când a spus despre Roosevelt, „Nu avea încredere în nimeni. Ceea ce credea că putea face era să-l întreacă în șiretenie pe Stalin, ceea ce este cu totul altceva."[28] Dacă asta i-a fost intenția, Roosevelt nu a reușit.

Roosevelt se bizuia pe relațiile personale cu Stalin într-un mod în care Churchill nu ar fi făcut-o niciodată. Când Hitler a invadat Uniunea Sovietică, Churchill a explicat decizia Marii Britanii de a-l sprijini pe Stalin cu o frază care nu implica nici o adeziune personală sau morală: „Dacă Hitler ar fi invadat Iadul, el [Churchill] ar fi făcut, cel puțin, o referire favorabilă la adresa Diavolului!"[29] Roosevelt nu a manifestat nici o asemenea rezervă. Puțin după intrarea Americii în război, el a încercat să aranjeze o întâlnire cu Stalin în Strâmtoarea Bering, fără participarea lui Churchill. Trebuia să fie „o vizită neoficială și cu totul simplă, de câteva zile, între dumneavoastră și mine" pentru a se ajunge la „o întâlnire a minților". Roosevelt ar fi venit numai cu Harry Hopkins, cu un interpret și cu o stenografă; focile și pescărușii le-ar fi fost martorii.[30]

Întâlnirea din Strâmtoarea Bering nu a avut loc niciodată. Dar două întâlniri la nivel înalt au avut loc – la Teheran, de la 28 noiembrie la 1 decembrie 1943, și la Yalta, de la 4 la 11 februarie 1945. În ambele ocazii, Stalin s-a străduit cât a putut să le demonstreze lui Churchill și lui Roosevelt că ei aveau mai multă nevoie decât el de întâlnire; până și locurile de desfășurare aveau menirea să reducă încrederea anglo-americanilor în propriile puteri de a obține concesii de la el. Teheranul era la numai câteva sute de kilometri de teritoriul sovietic, iar Yalta, desigur, se afla pe teritoriu sovietic. În ambele cazuri, conducătorii occidentali au fost nevoiți să călătorească mii de kilometri, o condiție extrem de obositoare pentru un om cu handicapul lui Roosevelt, chiar și la momentul întâlnirii de la Teheran. La momentul Yaltei, președintele era bolnav de moarte.

Yalta a dat naștere nemulțumirilor privitoare la configurația lumii postbelice. Totuși, când a avut loc întâlnirea, armatele sovietice își depășiseră deja toate frontierele din 1941 și se aflau în situația de a impune unilateral controlul politic sovietic asupra restului Europei de Est. Dacă o reglementare postbelică ar fi fost să fie negociată cândva în cadrul vreunei întâlniri la nivel înalt, momentul potrivit ar fi fost la Teheran, cu cincisprezece luni în urmă. Înainte de acel moment, Uniunea Sovietică se luptase să evite înfrângerea; la momentul Teheranului, bătălia pentru Stalingrad fusese câștigată, victoria era sigură și o înțelegere separată sovieto-nazistă era extrem de improbabilă.

La Teheran, Roosevelt plănuise inițial să stea la legația americană, la oarecare distanță de ambasadele Marii Britanii și a Uniunii Sovietice, care erau situate spate în spate. Exista grija permanentă ca, în drum spre o întâlnire la sediul ambasadei britanice sau sovietice, Roosevelt să nu cadă cumva victimă atacului cu bombă al vreunui simpatizant al Axei. Prin urmare, la cea dintâi ședință plenară, care s-a ținut la ambasada americană, Roosevelt a acceptat invitația lui Stalin de a se muta într-o vilă din cadrul complexului sovietic. Aceasta era mobilată conform

stilului pretențios și țipător al interioarelor sovietice destinate personajelor importante și, fără îndoială, era garnisit cu aparatură de ascultare, potrivit ocaziei.

Roosevelt nu ar fi putut oferi o mai bună dovadă de încredere și bunăvoință decât acceptarea găzduirii sovietice oferite de Stalin. Totuși, gestul nu a avut nici un impact asupra strategiei lui Stalin, care era aceea de a-i critica aspru pe Churchill și pe Roosevelt pentru amânarea deschiderii celui de-al doilea front. Lui Stalin îi plăcea să-și pună interlocutorii în defensivă. În această situație, el avea avantajul suplimentar de a-și concentra atenția asupra unei regiuni aflate departe de zonele ce urmau să se afle curând în dispută. El a obținut promisiunea formală de deschidere a unui al doilea front în Franța, în primăvara lui 1944. Cei trei aliați au mai căzut de acord asupra demilitarizării totale a Germaniei și asupra zonelor de ocupație ce aveau să revină fiecăruia. Într-o ocazie, când Stalin a propus executarea a 50 000 de ofițeri germani, Churchill a ieșit afară și a revenit numai după ce Stalin a venit după el să-l asigure că făcuse numai o glumă – ceea ce, în lumina faptelor pe care le cunoaștem despre masacrarea la Katyn a ofițerilor polonezi, probabil că nu era adevărat[31]. Atunci, în cadrul unei întâlniri private, și-a schițat Roosevelt, înaintea unui Stalin sceptic, ideea cu Cei Patru Polițiști.

Toate aceste chestiuni au amânat discutarea aranjamentelor postbelice, care a fost lăsată pentru ultima zi a conferinței. Roosevelt a fost de acord cu planul lui Stalin de a muta frontierele Poloniei spre vest și a indicat că nu avea să-l preseze pe Stalin în chestiunea statelor baltice. Dacă armatele sovietice ocupau statele baltice, a spus el, nici Statele Unite, nici Marea Britanie nu aveau să „întoarcă lucrurile" – cu toate că tot el recomandase ținerea unui plebiscit. Fapt este că Roosevelt era în aceeași măsură împotriva unei discuții detaliate asupra lumii postbelice pe cât fusese atunci când Molotov vizitase Washingtonul, cu optsprezece luni în urmă. De aceea, el și-a înfățișat comentariile la planurile postbelice ale lui Stalin cu privire la Europa de Est atât de ezitant încât acestea au sunat aproape a scuză. Roosevelt i-a atras atenția lui Stalin asupra celor 6 milioane de votanți americani de origine poloneză care erau în măsură să influențeze realegerea sa în anul următor. Deși „personal, era de acord cu vederile mareșalului Stalin cu privire la necesitatea refacerii unui stat polonez, [lui] i-ar face plăcere să vadă frontiera estică mutată mai departe spre vest și frontiera vestică mutată chiar pe Oder. Spera, oricum, ca mareșalul să înțeleagă că din motivele politice subliniate mai sus el nu putea participa la luarea nici unei decizii aici, la Teheran, sau chiar în cursul iernii viitoare, cu privire la acest subiect și că nu putea lua parte public la nici un asemenea aranjament *în momentul actual*"[32]. Aceste afirmații cu greu i-ar fi putut transmite lui Stalin ideea că își asuma un mare risc procedând unilateral; de fapt, acordul Americii după alegeri era mai mult o formalitate.

Motivul pentru care Roosevelt înfățișa atât de ezitant țelurile politice americane era acela că el își vedea ca principal obiectiv la Teheran stabilirea conceptului Celor Patru Polițiști. Una dintre metodele prin care a încercat el să câștige încrederea lui Stalin a fost să se disocieze ostentativ de Churchill, după cum i-a relatat lui Frances Perkins, un vechi prienten și secretarul Ministerului Muncii în cabinetul său:

Winston s-a făcut roşu la faţă şi a început să se uite urât şi, cu cât el se înroşea mai mult, cu atât mai larg zâmbea Stalin. În cele din urmă, Stalin a izbucnit într-un hohot de râs, din toată inima, şi pentru prima oară după trei zile, am văzut lumină. Am ţinut-o tot aşa până când Stalin a râs împreună cu mine şi acela a fost momentul când i-am zis „Unchiule Joe". Cu o zi înainte m-ar fi crezut impertinent, dar în ziua aceea a venit şi mi-a strâns mâna.

De atunci înainte, relaţiile noastre au fost personale... Gheaţa fusese spartă şi am discutat ca între bărbaţi şi ca fraţii.[33]

Reinventarea lui Stalin, organizator de epurări şi colaborator recent al lui Hitler, ca „Unchiul Joe", culmea moderaţiei a fost, desigur triumful final al speranţei asupra experienţei. Cu toate acestea, accentul pus de Roosevelt pe bunăvoinţa lui Stalin nu era o idiosincrazie personală, ci reprezenta expresia atitudinii unui popor cu mai multă încredere în bunătatea înnăscută a omului decât în analiza geopolitică. El prefera să vadă în Stalin mai degrabă un prienten cu aer de unchi decât un dictator totalitarist. În mai 1943, Stalin a dizolvat Cominternul, instrumentul formal al revoluţiei mondiale a Partidului Comunist. Faptul a venit într-un moment în care revoluţia mondială cu greu putea constitui o prioritate de vârf, fie şi sovietică, sau o posibilitate într-adevăr. Cu toate acestea, senatorul de Texas, Tom Connally, membru-cheie al Comitetului Senatului pentru afaceri externe şi puţin după aceea preşedintele acestuia, a salutat mişcarea lui Stalin drept o întoarcere fundamentală spre valorile occidentale: „De ani de zile, ruşii îşi modifică economia şi se pregătesc să abandoneze comunismului şi întreaga lume occidentală va fi încântată în fericitul moment culminant al eforturilor lor."[34] Chiar şi revista *Fortune,* un bastion al capitalismului american, a scris într-un stil similar.[35]

Prin urmare, la terminarea Conferinţei de la Teheran, poporul american nu a văzut nimic neobişnuit în rezumarea rezultatelor acesteia printr-o evaluare personală a dictatorului sovietic de către preşedintele lor:

Aş putea spune că m-am „înţeles bine" cu mareşalul Stalin. Este un om care îmbină o extraordinară, implacabilă hotărâre, cu o viguroasă bună dispoziţie. Cred că este într-adevăr reprezentativ pentru inima şi sufletul Rusiei; şi cred că ne vom înţelege foarte bine cu el şi cu poporul rus – într-adevăr foarte bine.[36]

Când, în iunie 1944, aliaţii au debarcat în Normandia şi au înaintat dinspre vest, soarta Germaniei a fost pecetluită. Pe măsură ce situaţia militară se întorcea irevocabil în favoarea sa, Stalin îşi ridica treptat pretenţiile. În 1941, el ceruse acceptarea frontierelor din 1941 (cu posibilitatea de a le modifica) şi manifestase o anumită bunăvoinţă faţă de recunoaşterea guvernului liber polonez din Londra. În 1942, el a început să se plângă de alcătuirea guvernului în exil polonez. În 1943, a creat o alternativă la acesta în aşa-numitul Comitet liber de la Lublin. Spre sfârşitul lui 1944, recunoscuse grupul de la Lublin – dominat de comunişti – drept guvern provizoriu şi i-a scos în afara legii pe polonezii din Londra. În 1941, problema numărul unu a lui Stalin fusese cea a frontierelor; în 1945, ea devenise controlul politic asupra teritoriilor de dincolo de aceste frontiere.

Churchill a înţeles ce se petrecea. Dar Marea Britanie devenise prea dependentă de Statele Unite pentru a susţine iniţiative solitare. Şi Marea Britanie nu

era nici destul de puternică pentru a se opune ea însăşi tot mai îndrăzneței creări de către Stalin a sferei de influență sovietice în Europa de Est. În octombrie 1944, Churchill a întreprins o aproape exotică încercare de a reglementa viitorul Europei de Est direct cu Stalin. În timpul unei vizite de opt zile la Moscova, Churchill a schițat un aranjament al sferelor de influență şi i l-a înmânat lui Stalin. În el, lua în considerare o delimitare a sferelor de influență sub formă de procente, conform căreia Marea Britanie obținea 90 de procente în Grecia, iar Uniunea Sovietică 90 de procente în România şi 75 în Bulgaria; Ungaria şi Iugoslavia erau împărțite egal, cu câte 50 de procente. Stalin a acceptat pe loc – deşi Molotov, în cea mai bună tradiție a comerțului cu cai, a căutat în cursul unui dialog cu Eden să ciuntească procentajele acordate englezilor, făcând sovietelor o mai mare parte în fiecare dintre țările est-europene, cu excepția Ungariei.[37]

Efortul britanic conținea un anumit patos. Niciodată până atunci sferele de influență nu mai fuseseră definite pe bază de procentaj. Nu exista nici un criteriu pentru măsurarea înțelegerii sau vreun mijloc de impunere a sa. Influența era definită prin prezența armatelor de susținere. În acest fel, Grecia a căzut în sfera britanică, cu sau fără voie, în vreme ce toate celelalte state – cu excepția Iugoslaviei – au devenit sateliți sovietici indiferent de procentajul ce le fusese atribuit. Chiar şi libertatea de acțiune a Iugoslaviei a rezultat nu din înțelegerea Churchill-Stalin, ci din faptul că aceasta s-a eliberat singură de sub ocupația militară germană printr-un important efort propriu de gherilă.

La momentul Conferinței de la Yalta, din februarie 1945, din acordul Churchill-Stalin nu a mai rămas nimic. Armata sovietică era deja în posesia tuturor teritoriilor în dispută, făcând chestiunea frontierelor discutabilă în mare măsură. Mai mult, ea intervenea masiv în afacerile interne ale tuturor țărilor ocupate.

Deja cu sănătatea grav afectată, Roosevelt a fost nevoit să zboare din Malta spre aeroportul înzăpezit din Saki, în Crimeea, şi de acolo să parcurgă cu maşina cei o sută şi cincizeci de kilometri până la Yalta, aproape cinci ore de mers pe drumuri dificile, acoperite de zăpadă. Reşedința sa a fost un apartament de trei camere în palatul din Livadia. (În secolul al XIX-lea, Livadia fusese o stațiune de iarnă preferată a țarilor: în 1877, Alexandru al II-lea aici îşi făcuse planurile pentru invadarea Balcanilor; în 1911, țarul Nicolae al II-lea construise un palat din granit alb pe falezele ce se ridicau deasupra Mării Negre, palat care a devenit locul conferinței celor Trei Mari.)

Tacticile participanților nu s-au schimbat cu noua ambianță. Churchill era nerăbdător să discute aranjamentele politice postbelice, dar era ținut în frâu de cei doi colegi ai săi, care îşi urmau fiecare propria-i agendă. Roosevelt urmărea să obțină un nou acord asupra procedurilor de votare pentru Națiunile Unite şi să bată în cuie participarea sovietică în războiul împotriva Japoniei. Stalin era destul de bucuros să discute ambele subiecte, deoarece timpul consumat cu ele avea să nu mai fie disponibil pentru o discuție asupra Europei de Est şi deoarece era nerăbdător (nu împotrivă, cum credeau unii dintre americani) să intre în război împotriva Japoniei, acțiune care urma să-i ofere acces şi la o parte din beneficiile acelei victorii.

Churchill era, mai presus de orice, preocupat de echilibrul european al puterii. Vroia să redea Franței statutul de Mare Putere, să se opună dezmembrării Germaniei și să reducă exorbitantele pretenții reparatorii sovietice. Deși Churchill a avut succes cu toate trei chestiunile, ele erau colaterale reglementării Europei de Est – căreia, chiar atunci, îi era zilnic refuzat dreptul la răscumpărare prin comportamentul Armatei Roșii. În acest timp, Stalin își pregătise riposta la stratagema lui Roosevelt prin care Uniunea Sovietică urma să facă concesii pentru a-l scuti pe acesta de mânia opoziției de acasă: când Roosevelt a întrebat dacă orașul Lvov rămânea Poloniei pentru ca el să-și poată astfel domoli criticii polonezi din țară, Stalin a răspuns că, oricât i-ar plăcea să-i facă pe plac lui Roosevelt, propria-i populație ucraineană i-ar crea lui însuși o problemă internă de nedepășit.[38]

În cele din urmă, Churchill și Roosevelt au acceptat frontierele din 1941 ale Rusiei, un pas dureros pentru Churchill, a cărui țară pornise la război pentru a proteja integritatea teritorială a Poloniei. Au mai căzut de acord și ca frontierele vestice ale Poloniei să fie mutate spre Oder și Neisse. De vreme ce existau două râuri Neisse, delimitarea finală a rămas nerezolvată. Churchill și Roosevelt au acceptat guvernul de la Lublin creat de Moscova, cu condiția să fie lărgit pentru a include și unele figuri de politicieni democrați din guvernul în exil polonez aflat în Londra.

Concesia lui Stalin față de aliații săi a fost o Declarație comună asupra Europei eliberate, care promitea alegeri libere și stabilirea de guverne democratice în Europa de Est. Stalin, evident, s-a gândit că promitea versiunea sovietică de alegeri libere, mai ales că Armata Roșie ocupase deja țările aflate în discuție. Asta este ceea ce s-a întâmplat în fapt, deși Stalin a subestimat mult seriozitatea cu care americanii abordau, în mod tradițional, documentele juridice. Mai târziu, când s-a hotărât să organizeze rezistența împotriva expansiunii sovietice, America a făcut aceasta bazându-se pe faptul că Stalin nu-și ținuse cuvântul – așa cum fusese dat la Yalta și așa cum îl înțeleseseră conducătorii și publicul americani.

Reacția lui Stalin la apelul lui Roosevelt de a i se alătura în războiul împotriva Japoniei a ilustrat măsura în care regulile sale de joc în cadrul coaliției se deosebeau de cele ale lui Roosevelt. Într-o discuție de la care Churchill a fost exclus – deși Marea Britanie fusese una dintre primele victime ale agresiunii japoneze – nu s-a comentat nimic despre unitatea aliaților ca propria ei răsplată sau despre evitarea chestiunilor politice pentru crearea precondițiilor favorabile celor Patru Polițiști. Stalin nu s-a simțit câtuși de puțin inhibat în formularea insistențelor sale de obținere a unor beneficii speciale câtă vreme războiul era încă în desfășurare și de a fi plătit în monedă strategică, nu emoțională. *Quid pro quo*-ul cerut de el era reînviat netulburat din vremurile țarilor.

Pretențiile lui Stalin asupra părții sudice a insulei Sahalin și asupra insulelor Kurile aveau o certă, deși vagă, relație cu securitatea sovietică și cu istoria Rusiei. Dar cererea sa de a obține porturi libere în Darien și Port Arthur și dreptul de a administra căile ferate manciuriene era scoasă direct din manualele imperialiste țariste de la începutul secolului. În cea mai puțin de înțeles decizie a sa de la Yalta, Roosevelt a dat curs acestei cereri, în cadrul unei înțelegeri se-

crete care echivala cu retrocedarea către Moscova a rolului predominant în Manciuria, pierdut în Războiul ruso-japonez – rol pe care Moscova nu avea să-l mai piardă până când comuniștii chinezi au preluat Beijingul, în 1949.

După Conferința de la Yalta, toată lumea jubila. În raportul său către Congres, Roosevelt a scos în evidență înțelegerea realizată în privința Națiunilor Unite, dar nu și decizia privitoare la viitorul politic al Europei sau al Asiei. Pentru a doua oară pe parcursul unei generații, un președinte american se întorcea din Europa pentru a proclama sfârșitul istoriei. „Conferința de la Yalta", a afirmat Roosevelt,

> ... ar trebui să pronunțe sfârșitul sistemului acțiunilor unilaterale, al alianțelor exclusive, al sferelor de influență, al echilibrului puterii și al tuturor celorlalte expediente care au fost încercate vreme de secole – și au dat întotdeauna greș. Noi propunem să înlocuim toate acestea printr-o organizație universală în care să aibă șansa de a se reuni, în sfârșit, toate națiunile iubitoare de pace. Sunt încrezător că Congresul și poporul american vor accepta rezultatele acestei conferințe drept începuturile unei structuri permanente a păcii.[39]

Cu alte cuvinte, Roosevelt îi acordase lui Stalin o sferă de influență în China pentru a-l încuraja să participe la o ordine mondială care avea să facă sferele de influență irelevante.

La terminarea Conferinței de la Yalta a fost celebrată numai unitatea alianței pe vreme de război; fisurile care aveau mai târziu să o anuleze încă nu erau vizibile. Speranța era încă stăpână, iar „Unchiul Joe" era văzut ca un partener nesofisticat. Reflectând asupra Yaltei, Harry Hopkins și-a exprimat îngrijorarea că Stalin, presupusul moderat, ar putea să cedeze sub presiunea celor care imprimau o linie dură la Kremlin:

> Rușii au dovedit că pot fi rezonabili și că pot avea perspectivă și nu a existat nici o îndoială în mintea președintelui sau a vreunuia dintre noi cum că nu am putea conviețui cu ei și că nu ne-am putea înțelege pașnic pentru un viitor atât de îndelungat cât ne putem imagina oricare dintre noi viitorul. Dar trebuie să aduc un amendament acestui fapt – cred că am avut cu toții în minte rezerva că nu puteam spune dinainte care ar fi rezultatele dacă i s-ar întâmpla ceva lui Stalin. Am fost siguri că puteam conta pe el pentru a fi rezonabil și sensibil și înțelegător – dar nu puteam fi deloc siguri cine sau ce s-ar putea afla în spatele său la Kremlin.[40]

Ideea că titularul de la Kremlin era în sinea sa un moderat care avea nevoie de ajutor pentru a-și învinge colegii intransigenți avea să rămână o constantă a discuțiilor americane de atunci înainte, indiferent cine era conducătorul sovietic. Într-adevăr, asemenea aprecieri au supraviețuit chiar și în perioada postcomunistă, când i-au fost aplicate mai întâi lui Mihail Gorbaciov, apoi lui Boris Elțîn.

Importanța relațiilor personale dintre conducători și a existenței unei armonii esențiale între națiuni a continuat să fie afirmată de America în timp ce războiul se apropia de sfârșit. În 20 ianuarie 1945, în cel de-al patrulea discurs inaugural al său, Roosevelt și-a descris atitudinea citând din Emerson: „... singura modalitate de a avea un prieten este să fii tu unul."[41] La scurt timp după Yalta, Roosevelt l-a caracterizat pe Stalin înaintea cabinetului său ca „mai având ceva în el, în afară

de revoluționarismul lui bolșevic". El a atribuit acea calitate specială educației de preot a lui Stalin: „Cred că în natura lui a pătruns ceva din felul în care ar trebui să se comporte un gentleman creștin."[42]

Stalin, însă, era un practician al *Realpolitik*, nu un gentleman creștin. Pe măsură ce armatele sovietice înaintau, Stalin implementa ceea ce îi spusese lui Milovan Djilas în particular, pe atunci unul dintre conducătorii comuniști iugoslavi:

> Războiul ăsta nu este ca în trecut; cel care ocupă un teritoriu îi impune și propriul său sistem social. Fiecare își impune propriul sistem până unde îi poate ajunge armata. Altfel nu se poate.[43]

Regulile de joc ale lui Stalin au fost dramatic demonstrate în stadiile finale ale războiului. În aprilie 1945, Churchill l-a presat pe Eisenhower ca, în calitate de comandant suprem al forțelor aliate, să ocupe Berlinul, Praga și Viena înaintea armatelor sovietice care înaintau. Șefii de stat major americani nu au luat în considerare cererea, folosind-o drept ocazie de a-și învăța aliații britanici necesitatea planificării militare neinfluențate de considerente politice: „Asemenea avantaje psihologice și politice, precum cele care ar rezulta din posibila cucerire a Berlinului înaintea rușilor, nu trebuie să prevaleze asupra considerentului militar imperativ care, în opinia noastră, este distrugerea și dezmembrarea forțelor armate germane."[44]

De vreme ce nu mai rămăsese nici o forță germană semnificativă de dezmembrat sau de distrus, respingerea apelului lui Churchill era clar o chestiune de principiu pentru șefii de stat major americani. Într-adevăr, șefii țineau atât de mult la vederile lor, încât generalul Eisenhower și-a luat sarcina de a-i scrie direct lui Stalin, la Moscova, în 28 martie 1945, pentru a-l informa că nu va avansa spre Berlin și pentru a-i propune ca trupele americane și cele sovietice să se întâlnească lângă Dresda.

Fără îndoială uimit că un general se adresa unui șef de stat, indiferent în ce problemă, nemaivorbind că într-o problemă de o asemenea importanță politică, Stalin nici nu avea obiceiul de a refuza darurile politice făcute gratuit. La 1 aprilie, el i-a răspuns lui Eisenhower că era de acord cu aprecierea sa; și el considera că Berlinul era de un interes strategic secundar și avea să aloce numai forțe minore sovietice pentru capturarea sa. Mai era de acord și cu o joncțiune în lungul Elbei, în regiunea Dresdei. Darul fiindu-i oferit, Stalin a purces la a arăta că el, cel puțin, avea prioritățile sale politice clare. Încălcându-și asigurările date lui Eisenhower, el a ordonat ca principala direcție a ofensivei terestre sovietice să fie îndreptată spre Berlin, dându-le mareșalilor Jukov și Koniev două săptămâni pentru a lansa un atac despre care îi spusese lui Eisenhower că nu va avea loc înainte de a doua jumătate a lui mai.[45]

În aprilie 1945, două luni după Yalta, încălcarea de către Stalin a Declarației de la Yalta asupra Europei eliberate devenise flagrantă, mai ales cu privire la Polonia. Churchill a fost silit să-i trimită o scrisoare plină de lamentații în care făcea apel la „prietenul meu Stalin". Acceptând propunerea lui Stalin ca nici o persoană ostilă Uniunii Sovietice să nu facă parte din noul guvern polonez,

Churchill pleda pentru includerea câtorva dintre membrii guvernului în exil polonez din Londra, care corespundeau cerinței. La acest moment, simpla lipsă de sentimente ostile nu-i mai ajungea lui Stalin; doar un guvern *total* prietenos îi convenea. La 5 mai 1945, Stalin a răspuns:

> ... nu putem fi satisfăcuți ca persoane care, cum v-ați exprimat dumneavoastră, „nu sunt fundamental antisovietice", să fie asociate cu formarea viitorului guvern polonez, sau ca numai persoanele care, în opinia dumneavoastră, sunt „extrem de neprietenoase față de Rusia" să fie excluse de la participarea la această lucrare. Nici unul dintre aceste criterii nu ne poate satisface. Insistăm şi vom insista să fie aduse la consultări pentru formarea viitorului guvern polonez numai acele persoane care au arătat în mod activ o atitudine prietenoasă față de Uniunea Sovietică şi care sunt în mod onest şi sincer pregătite să coopereze cu statul sovietic.[46]

Adjectivele „activ" şi „prietenos" erau, desigur, aplicabile numai membrilor Partidului Comunist Polonez şi, dintre aceştia, numai acelor membri de partid total aserviți Moscovei. Patru ani mai târziu, chiar şi comuniştii de o viață suspectați de sentimente naționale aveau să fie epurați.

Dar era posibilă o strategie alternativă? Sau făceau democrațiile tot ce le stătea în putință, date fiind realitățile geografice şi militare existente la acel moment? Sunt întrebări care revin mereu, obsesiv, deoarece, privind retrospectiv, tot ce s-a întâmplat pare a fi fost inevitabil. Cu cât este mai lung intervalul, cu atât mai dificilă devine imaginarea unui rezultat alternativ sau dovedirea viabilității acestuia. Iar istoria refuză să fie dată înapoi precum o bobină de film căreia i se pot aplica sfârşituri după plac.

Restabilirea frontierelor sovietice din 1941 era aproape imposibil de evitat. O politică occidentală mai dinamică ar fi putut conduce la obținerea unor anumite modificări, chiar şi la redarea unei oarecare forme de independență statelor baltice, poate legate de Uniunea Sovietică prin tratate de asistență mutuală şi prin prezența de baze militare sovietice. Dacă aceasta s-ar fi putut realiza vreodată, atunci momentul ar fi fost numai în 1941 sau 1942, când Uniunea Sovietică se clătina la un pas de catastrofă. Şi a fost de înțeles ca Roosevelt să fi fost puțin înclinat să pună povara unor asemenea alegeri neplăcute în seama factorilor de decizie sovietici într-un moment când, America nefiind încă intrată în război, cea mai mare temere era prăbuşirea sovietică iminentă.

După bătălia de la Stalingrad, însă, chestiunea viitorului Europei de Est putea fi ridicată fără a se risca un colaps sovietic sau o pace separată cu Hitler. Ar fi trebuit făcut un efort pentru reglementarea structurii politice a teritoriilor de dincolo de frontierele sovietice şi pentru obținerea pentru aceste țări a unui statut similar celui al Finlandei.

Ar fi încheiat Stalin o pace separată cu Hitler dacă democrațiile ar fi fost mai insistente? Stalin nu a apelat niciodată la o asemenea amenințare, deşi a reuşit să creeze impresia că aşa ceva era oricând posibil. Doar două episoade au ieşit la lumină indicând faptul că Stalin se poate să fi luat în considerare o înțelegere separată. Primul datează din primele zile ale războiului, când panica era exacerbată. Se spune că Stalin, Molotov şi Kaganovici i-au cerut ambasadorului

bulgar să examineze împreună cu Hitler posibilitatea unei reglementări privitoare la țările baltice, Basarabia și porțiuni din Belarus și din Ucraina – în esență, frontierele sovietice din 1938 –, dar ambasadorul se presupune că a refuzat să transmită mesajul.[47] Iar Hitler cu siguranță că ar fi refuzat un asemenea aranjament de vreme ce armatele germane se îndreptau spre Moscova, Kiev și Leningrad și trecuseră deja mult peste ceea ce sugera „oferta de pace" – dacă asta a fost. Planul nazist era ca Uniunea Sovietică să fie depopulată până la o linie trasată între Arhangelsk și Astrahan, mult dincolo de Moscova, și populația ce va fi reușit să evite exterminarea să fie redusă la sclavie.[48]

Cel de-al doilea episod este încă și mai ambiguu. S-a petrecut în septembrie 1943, la opt luni după Stalingrad și la două luni după bătălia de la Kursk, în care a fost nimicită cea mai mare parte a blindatelor germane de atac. Ribbentrop s-a prezentat înaintea lui Hitler cu o poveste într-adevăr stranie. Un ministru de externe adjunct sovietic, care fusese cândva ambasador la Berlin, se afla în vizită la Stockholm, iar Ribbentrop a interpretat asta ca pe o ocazie de a purta discuții exploratorii cu privire la o pace separată, în lungul frontierelor din 1941. Era aproape sigur o gândire generată de dorință, deoarece în acel moment armatele sovietice se apropiau oricum de frontierele din 1941.

Hitler a respins presupusa ocazie ivită, spunându-i ministrului său de externe, „Vezi tu, Ribbentrop, dacă astăzi aș ajunge la o înțelegere cu Rusia, mâine aș ataca-o iar – pur și simplu nu mă pot abține." În același fel i-a vorbit și lui Goebbels. Momentul era „total nepotrivit"; negocierile trebuiau să fie precedate de o victorie militară decisivă.[49] Până în 1944, Hitler tot mai credea că, după respingerea celui de-al doilea front, avea să fie în stare să cucerească Rusia.

Înainte de orice, o pace separată, chiar și în lungul frontierelor din 1941, nu ar fi rezolvat nimic, nici pentru Stalin, nici pentru Hitler. L-ar fi lăsat pe Stalin față în față cu o Germanie puternică și cu perspectiva ca, într-un alt conflict, democrațiile să-și abandoneze perfidul partener. Și ar fi fost interpretată de Hitler ca o avansare a armatelor sovietice spre Germania fără nici o asigurare că acestea nu ar fi reînceput războiul cu prima ocazie.

Concepția lui Roosevelt despre cei Patru Polițiști se împotmolea în același obstacol în care se blocase și conceptul mai general al lui Wilson, de securitate colectivă: cei Patru Polițiști pur și simplu nu-și percepeau țelul global în același fel. Combinația mortală de paranoia, ideologie comunistă și imperialism rusesc a lui Stalin a tradus conceptul celor Patru Polițiști, impunând imparțial pacea mondială pe baza valorilor universal împărtășite, fie printr-o ocazie oferită sovietelor, fie printr-o capcană capitalistă. Stalin știa că Marea Britanie de una singură nu reprezenta deloc o contrapondere pentru Uniunea Sovietică și că aceasta avea fie să creeze un imens vid în fața Uniunii Sovietice, fie să servească drept preludiu unei confruntări ulterioare cu Statele Unite (ceea ce, ca bolșevic din prima generație, Stalin era obligat să considere a fi rezultatul cel mai probabil). Pe baza oricăreia dintre cele două ipoteze, cursul acțiunilor lui Stalin era clar: el avea să împingă puterea sovietică cât mai spre vest cu putință, fie pentru a culege pradă de război, fie pentru a se situa în cea mai favorabilă poziție de negociere în cadrul unei ulterioare etalări diplomatice.

La drept vorbind, America era ea însăși nepregătită să accepte consecințele ideii celor Patru Polițiști, a președintelui său. Dacă era ca acest concept să funcționeze, America trebuia să fie dispusă să intervină oriunde era amenințată pacea. Totuși, Roosevelt nu obosise niciodată spunându-le aliaților săi că nici trupele, nici resursele americane nu aveau să fie puse la dispoziție pentru restabilirea ordinii în Europa și că ocrotirea păcii trebuia să fie o sarcină britanică și rusească. La Yalta, el le-a spus colegilor săi că trupele americane nu aveau să rămână mai mult de doi ani în serviciul de ocupație.[50]

Dacă acest lucru era adevărat, Uniunea Sovietică era menită să domine Europa Centrală, lăsând Marii Britanii o dificultate insurmontabilă. Pe de o parte, aceasta nu mai era suficient de puternică pentru a asigura de una singură echilibrul puterii cu Uniunea Sovietică. Pe de altă parte, în măsura în care avea să încerce vreo inițiativă solitară, Marea Britanie era de așteptat să întâmpine obiecțiile americane tradiționale. De pildă, în ianuarie 1945, *The New York Times* a redat o comunicare secretă a lui Roosevelt către Churchill cu privire la încercarea britanică de a menține un guvern necomunist în Grecia. Potrivit acelui raport, Roosevelt afirmase foarte clar faptul că dispoziția favorabilă a publicului american față de cooperarea postbelică anglo-americană era fragilă: „... englezilor li s-a spus cu forță și autoritate că dispoziția se poate schimba la fel de rapid ca vremea în Anglia dacă poporul american apucă să prindă ideea că acest război... [nu este] decât o nouă luptă între forme rivale de imperialism."[51]

Dar dacă America refuza să apere Europa și încercările britanice de acțiune solitară erau etichetate drept imperialiste, doctrina Celor Patru Polițiști avea să conducă la același vid la care condusese și conceptul de securitate colectivă în anii '30. Până când concepțiile americane nu aveau să se schimbe, opoziția față de expansionismul sovietic avea să fie imposibilă. Când America s-a confruntat cu acest pericol și a reintrat în conflict, rezultatul a fost tocmai existența sferelor de influență pe care le evitase cu atâta strădanie în timpul războiului, deși cu o linie de demarcație mult mai puțin favorabilă. La urma urmei, geopolitica nu mai putea fi negată. America era trasă înapoi în Europa; Japonia și Germania erau reconstituite pentru a fi reconstruit echilibrul; iar Uniunea Sovietică era îmbarcată pentru patruzeci și cinci de ani de tensiune și supraîncordare strategică ce aveau să conducă la colapsul său final.

Asia prezenta o altă problemă dificilă. Roosevelt inclusese China între cei Patru Mari, parțial din curtoazie, parțial pentru a avea o ancoră asiatică pentru planul său global. Totuși, China era chiar mai puțin capabilă decât Marea Britanie să îndeplinească misiunea pe care i-o atribuise Roosevelt. La sfârșitul războiului, China era o țară subdezvoltată, aflată în chinurile războiului civil. Cum putea ea acționa ca polițist al lumii? Când Roosevelt și-a prezentat ideea celor Patru Polițiști la Teheran, Stalin ridicase chestiunea rațională a modului în care aveau să reacționeze europenii în situația în care China ar încerca să le reglementeze disputele. El a adăugat că, în opinia sa, China nu avea să fie suficient de puternică pentru un asemenea rol mondial și a sugerat în schimb crearea unor comitete regionale pentru menținerea păcii.[52] Roosevelt a respins această

sugestie ca ducând înspre sferele de influență; pacea trebuia apărată pe o bază globală sau deloc.

Și totuși, după ce toate aceste ambiguități înconjurându-l pe Roosevelt au fost catalogate, rămâne întrebarea dacă vreo altă abordare ar fi putut comanda sprijinul poporului american. În fond, americanii au fost întotdeauna mai înclinați să creadă că un sistem bazat pe respingerea explicită a principiilor democratice și-ar putea schimba brusc cursul decât că ei ar putea avea ceva de învățat din reglementările de pace anterioare – dintre care nici una, în lumea reală, nu propășise fără echilibru sau durase un oarecare timp fără un consens moral.

Analiza geopolitică a lui Churchill s-a dovedit a fi fost mult mai precisă decât cea a lui Roosevelt. Cu toate acestea, refuzul lui Roosevelt de a privi lumea în termeni geopolitici era reversul aceluiași idealism care propulsase America în război și o autorizase să apere cauza libertății. Dacă Roosevelt ar fi urmat instrucțiunile lui Churchill, el ar fi îmbunătățit poziția de negociator a Americii, dar se poate să-i fi sacrificat acesteia capacitatea de a susține confruntările Războiului rece, care îi stăteau înainte.

Faptul că Roosevelt a mers în război mai departe decât proverbiala milă în plus a fost condiția preliminară pentru importantele inițiative prin care America avea să restabilească echilibrul mondial – deși Statele Unite au negat tot timpul că asta era ceea ce făceau de fapt. Concepția lui Roosevelt despre lumea postbelică se poate să fi fost mult prea optimistă. Dar în lumina istoriei Americii, această poziție a reprezentat aproape sigur un stagiu necesar pe care America trebuia să-l traverseze dacă spera să învingă criza ce urma. În cele din urmă, Roosevelt și-a condus societatea prin două dintre cele mai înspăimântătoare crize ale istoriei. Cu siguranță că nu ar fi fost atât de plin de succes în aceste strădanii dacă ar fi fost mai pătruns de sentimentul relativității istoriei.

După cum era de așteptat, războiul s-a terminat cu un vid geopolitic. Echilibrul puterii fusese distrus, iar un tratat de pace cuprinzător a rămas imposibil de formulat. Perioada postbelică avea să se transforme într-o luptă prelungită și dureroasă pentru realizarea în fapt a reglementărilor care scăpaseră printre degete conducătorilor înainte ca războiul să ia sfârșit.

CAPITOLUL 17

Începutul Războiului rece

Asemenea lui Moise, Franklin Delano Roosevelt a văzut Țara Făgăduinței, dar nu i-a fost dat să pună piciorul în ea. Când a murit el, armatele aliate pătrunseseră adânc pe teritoriul Germaniei, iar bătălia pentru Okinawa, preludiul planuitei invazii aliate în principalele insule ale Japoniei, abia începuse.

Moartea lui Roosevelt, survenită la 12 aprilie 1945, nu a fost neașteptată. În ianuarie, medicul lui Roosevelt, alarmat de fluctuațiile bruște ale tensiunii pacientului său, ajunsese la concluzia că președintele avea să supraviețuiască numai dacă evita orice stare de încordare. Date fiind presiunile funcției, această apreciere era echivalentă cu o condamnare la moarte[1]. Într-un moment de nebunie, Hitler și Goebbels, care erau prinși în Berlinul încercuit, s-au amăgit cu gândul că erau pe punctul să asiste la repetarea a ceea ce cărțile germane de istorie descriu drept miracolul Casei de Brandenburg – când în timpul Războiului de 7 ani, în vreme ce armatele rusești se aflau la porțile Berlinului, Frederic cel Mare a fost salvat de moartea subită a conducătorului rus și de urcarea pe tron a unui țar prieten. Istoria, însă, nu s-a repetat în 1945. Crimele naziste sudaseră cel puțin un scop comun de nezdruncinat al aliaților: eliminarea dezastrului reprezentat de nazism.

Prăbușirea Germaniei naziste și nevoia de umplere a vidului de putere rezultat au condus la dezintegrarea parteneriatului din timpul războiului. Obiectivele aliaților erau pur și simplu divergente. Churchill urmărea să prevină dominația Uniunii Sovietice asupra Europei Centrale. Stalin vroia să fie plătit în monedă teritorială pentru victoriile militare sovietice și suferințele eroice ale poporului

rus. Noul preşedinte, Harry S. Truman, s-a străduit iniţial să continue moştenirea lăsată de Roosevelt, de a ţine alianţa unită. Până la sfârşitul primului său mandat, însă, ultima rămăşiţă a înţelegerii existente pe durata războiului dispăruse. Statele Unite şi Uniunea Sovietică, cei doi giganţi de la periferie, se aflau acum unul în faţa celuilalt în inima Europei.

Harry S. Truman era cât se poate de diferit de marele său predecesor. Roosevelt fusese membru al înaltei societăţi din cosmopolita zonă de civilizaţie din nord-estul american; Truman provenea din clasa mijlocie rurală a zonei central-vestice a Americii. Roosevelt fusese educat în cele mai bune şcoli şi universităţi; Truman nu trecuse niciodată de ciclul şcolar secundar, deşi Dean Acheson zicea despre el cu afecţiune şi admiraţie că era un om de Yale în cel mai bun sens al cuvântului. Viaţa lui Roosevelt fusese în întregime o pregătire pentru cea mai înaltă funcţie din stat; Truman era un produs al maşinii politice din Kansas City.

Numit vicepreşedinte numai după ce prima opţiune a lui Roosevelt, James Byrnes, fusese resins prin vot de mişcarea laburistă, Harry Truman a dat puţine semne, în cariera sa politică anterioară, că avea să se dovedească un preşedinte extraordinar. Fără o reală experienţă de politică externă şi primind ca înzestrare de la Roosevelt doar cea mai vagă hartă rutieră, Truman a moştenit sarcina de a conduce pe serpentinele războiului şi de a construi o nouă ordine internaţională chiar în timp ce proiectul stabilit la Teheran şi Yalta slăbea pe la încheieturi.

După cum s-a vădit, Truman a prezidat începutul Războiului rece şi dezvoltarea politicii de stăvilire – care avea, în cele din urmă, să şi câştige acest război. El a purtat Statele Unite în prima alianţă militară pe vreme de pace. Sub călăuzirea sa, conceptul Celor Patru Poliţişti, al lui Roosevelt, a fost înlocuit cu un set de coaliţii fără precedent, care aveau să rămână în centrul politicii externe americane vreme de patruzeci de ani. Sprijinind credinţa Americii în universalitatea valorilor sale, acest om simplu din zona central-vestică a încurajat duşmanii căzuţi la pământ să se alăture societăţii naţiunilor democratice. A sprijinit Planul Marshall şi Programul Punctului Patru, prin care America aloca resurse şi tehnologie pentru refacerea şi dezvoltarea societăţilor aflate la mare depărtare.

L-am întâlnit pe Truman o singură dată, la începutul lui 1961, pe când eram tânăr profesor la Harvard. Un angajament pentru ţinerea câtorva conferinţe mi-a oferit ocazia de a face o scurtă vizită ex-preşedintelui, la Biblioteca Prezidenţială Truman, din oraşul alăturat Independence, din Missouri. Trecerea anilor nu diminuase vioiciunea fostului preşedinte. După ce m-a purtat prin instituţie într-un scurt tur de orizont, Truman m-a invitat în biroul său, care era o replică a Biroului Oval de la Casa Albă, din vremea preşedinţiei sale. Auzind că eram consultant cu jumătate de normă al administraţiei Kennedy, la Casa Albă, m-a întrebat ce învăţasem. Făcând uz de înţelepciunea standard a cocktailurilor de la Washington, i-am răspuns că birocraţia mi se părea a funcţiona ca o a patra ramură a guvernării, restrângând serios libertatea de acţiune a preşedintelui. Truman nu a găsit această remarcă nici amuzantă, nici instructivă. Îngrijorat să nu cadă victimă a ceea ce el eticheta drept „discuţii profesorale", a răspuns cu o înjurătură, apoi mi-a prezentat viziunea sa despre rolul preşedintelui: „Dacă pre-

şedintele ştie ce vrea, nici un birocrat nu-l poate opri. Un preşedinte trebuie să ştie când să nu mai asculte de sfaturi."

Retrăgându-mă rapid pe mai familiarul mie tărâm academic, l-am întrebat pe Truman pentru care decizie de politică externă ar vrea cel mai mult să fie amintit. Nu a ezitat. „Ne-am învins complet inamicii şi i-am făcut să se predea", a remarcat el. „După care, i-am ajutat să se refacă, să devină democraţi şi să se realătureze comunităţii naţiunilor. Numai America ar fi putut face asta."

Apoi, a mers cu mine pe străzi prin Independence şi m-a dus până la casa simplă în care locuia, să fac cunoştinţă cu soţia sa, Bess.

Relatez această scurtă conversaţie deoarece ea a surprins în întregime firea esenţial americană a lui Truman: sentimentul său pentru măreţia preşedinţiei şi a responsabilităţilor preşedintelui, mândria sa pentru forţa Americii şi, mai presus de orice, credinţa sa că, în esenţă, chemarea Americii era aceea de a servi drept rezervor de libertate şi progres pentru întreaga omenire.

Truman a venit la preşedinţie din adâncurile umbrei lui Roosevelt care, prin moarte, fusese înălţat la o statură aproape mitică. Truman îl admirase sincer pe Roosevelt dar, în cele din urmă, aşa cum trebuie să facă orice nou preşedinte, a modelat funcţia pe care o moştenise potrivit perspectivei propriilor sale experienţe şi valori.

Devenind preşedinte, Truman a avut un devotament mult mai puţin emoţional faţă de unitatea aliaţilor decât avusese Roosevelt; pentru fiul izolaţionistei zone central-vestice, unitatea aliaţilor reprezenta mai mult o preferinţă practică decât o necesitate emoţională sau morală. Şi Truman nici nu trăise exaltarea parteneriatului din vremea războiului, cu sovieticii, pe care, oricum, îi privise întotdeauna cu circumspecţie. Când Hitler a atacat Uniunea Sovietică, senatorul, pe atunci, Truman a apreciat cele două dictaturi ca fiind echivalente sub aspect moral şi a recomandat ca America să le încurajeze să se lupte pe viaţă şi pe moarte: „Dacă vedem că învinge Germania, noi trebuie să ajutăm Rusia, iar dacă Rusia este cea care câştigă, trebuie să ajutăm Germania, ca în felul acesta să le lăsăm să omoare cât mai mulţi, deşi nu vreau să-l văd pe Hitler victorios în nici un caz. Nici unuia dintre ei nu-i pasă de cuvântul dat."[2]

În ciuda deteriorării sănătăţii lui Roosevelt, Truman nu a fost invitat să participe la nici una dintre deciziile-cheie de politică externă luate pe durata celor trei luni ale funcţionării sale ca vicepreşedinte. Şi nici nu fusese pus la curent cu proiectul construirii bombei atomice.

Truman a moştenit un context internaţional în care liniile de demarcaţie erau incipient bazate pe poziţiile armatelor avansând dinspre est şi dinspre vest. Soarta politică a ţărilor eliberate de armatele aliate încă nu fusese rezolvată. Cele mai multe dintre Marile Puteri tradiţionale încă mai aveau nevoie să se adapteze rolurilor lor schimbate. Franţa era apatică; Marea Britanie, deşi victorioasă, era sleită; Germania era împărţită în patru zone de ocupaţie – după ce obsedase Europa cu tăria ei, începând cu 1871, neputinţa de acum o ameninţa cu haosul. Stalin împinsese frontierele sovietice cu 1200 de kilometri spre Elba, iar înaintea armatelor sale se deschidea un vid, datorită slăbiciunii Europei Occidentale şi plănuitei retrageri a forţelor americane.

Primul gând al lui Truman a fost să cadă la o înțelegere cu Stalin, mai ales deoarece șefii de stat major erau îngrijorați în legătură cu participarea sovietică la războiul împotriva Japoniei. Deși fusese îndepărtat de comportarea dură al lui Molotov din timpul primei sale întâlniri cu ministrul de externe sovietic, din aprilie 1945, el a atribuit dificultățile unei diferențe de experiență istorică. „Trebuie să fim duri cu rușii", zicea Truman. „Nu știu să se poarte. Sunt ca niște tauri într-un magazin de porțelanuri. Au numai douăzeci și cinci de ani vechime. Noi avem peste o sută, iar englezii sunt mai bătrâni cu secole. Trebuie să-i învățăm cum să se poarte."[3]

Era o declarație specific americană. Pornind de la presupunerea unei armonii inerente, Truman atribuia neînțelegerile cu sovieticii nu intereselor geopolitice conflictuale, ci „proastei creșteri" și „imaturității politice". Cu alte cuvinte, el credea în posibilitatea de a-l aduce pe Stalin la un comportament „normal". Confruntarea cu realitatea, anume că tensiunile dintre Uniunea Sovietică și Statele Unite nu erau provocate de anumite neînțelegeri, ci țineau, de fapt, de diferențe de principii, a fost povestea începutului Războiului rece.

Truman a moștenit consilierii de vârf ai lui Roosevelt și și-a început mandatul cu intenția de a urma concepțiile predecesorului său cu privire la Cei Patru Polițiști. Într-un discurs ținut în 16 aprilie 1945, la patru zile după preluarea funcției, Truman a schițat o comparație sumbră între comunitatea mondială și haos și nu a văzut nici o alternativă la securitatea colectivă, decât anarhia. El s-a rededicat credinței lui Roosevelt în obligația specială a aliaților de război de a-și menține unitatea pentru a institui și a păstra o nouă ordine mondială pașnică și, mai presus de orice, de a apăra principiul ca disputele internaționale să nu fie reglementate prin forță:

> Nimic nu este mai important pentru viitoarea pace mondială decât cooperarea continuă a națiunilor care au trebuit să adune forța necesară pentru înfrângerea conspirației puterilor Axei, ce urmărea dominarea lumii.
>
> Dacă aceste mari state au responsabilitatea specială de a impune pacea, responsabilitatea lor este bazată pe obligația ce revine tuturor statelor, mari sau mici, de a nu folosi forța în relațiile internaționale decât pentru a apăra legea.[4]

Aparent, cei care-i scriau lui Truman discursurile nu aveau sentimentul că îi datorau prea multă varietate, sau poate că își considerau textul standard incapabil de îmbunătățire, deoarece au repetat exact același text în 25 aprilie, în discursul lui Truman la conferința de constituire a Națiunilor Unite, din San Francisco.

În ciuda retoricii plutind în zone rarefiate, faptele geopolitice dense erau cele care modelau condițiile la nivelul solului. Stalin, revenit la vechile lui căi de promovare a politicii externe, cerea plată pentru victoriile sale în unica monedă pe care o lua în serios – controlul teritorial. El se pricepea la negocieri și ar fi fost dispus la unele discuții, dar numai atâta vreme cât ele implicau *quid pro quo*-uri precise – precum sfere de interes sau limite negociabile ale influenței comuniste în Europa de Est, contra unor beneficii specifice precum asistență economică masivă. Ceea ce nu putea pricepe unul dintre cei mai lipsiți de scrupule conducători care se aflaseră vreodată în fruntea unei țări importante era

ideea de a pune politica externă pe baza bunăvoinței colective sau a legii internaționale. În viziunea lui Stalin, întâlnirile față-în-față între conducătorii lumii puteau să înregistreze o corelație de forțe sau o calculare a interesului național, dar nu le puteau modifica. De aceea, el nu a răspuns niciodată vreunui apel din partea lui Roosevelt sau a lui Churchill de a reveni la camaraderia din timpul războiului.

Este posibil ca enormul prestigiu pe care îl dobândise Roosevelt să-l fi făcut pe Stalin să-și mai modereze pentru puțin timp felul de a aborda lucrurile. În cele din urmă, Stalin avea să facă concesii numai „realității obiective"; pentru el, diplomația nu era decât un aspect al unei lupte mai ample și inevitabile de definire a relațiilor dintre forțe. Problema lui Stalin în relațiile cu conducătorii americani era aceea că el avea mari dificultăți în înțelegerea importanței moralității și a legalității pentru gândirea acestora din urmă asupra politicii externe. Stalin nu înțelegea în mod sincer de ce făceau conducătorii americani atâta caz de structurile interne ale statelor est-europene, unde nu aveau nici un interes strategic evident. Menținerea americanilor pe niște principii fără legătură cu vreun interes concret, așa cum erau acestea înțelese în mod convențional, îl făcea pe Stalin să caute motive ascunse. „Mă tem", raporta Averell Harriman în perioada când a fost ambasador la Moscova, că

> ...Stalin nu a înțeles și nu va înțelege niciodată pe deplin interesul nostru pentru o Polonie liberă ca chestiune de principiu. El este un realist... și-i vine greu să aprecieze credința noastră în principii abstracte. Este dificil pentru el să priceapă de ce am vrea noi să intervenim în politica sovietică referitoare la o țară precum Polonia, pe care el o consideră foarte importantă pentru securitatea Rusiei, dacă nu am avea niște motive ascunse...[5]

Stalin, un maestru practician în *Realpolitik,* trebuie să se fi așteptat ca America să se opună noului echilibru geopolitic stabilit de prezența Armatei Roșii în centrul continentului european. Om cu nervi de oțel, el nu era predispus la a face concesii preemtive; trebuie să se fi gândit că era mult mai bine să-și consolideze moneda de schimb pe care deja o deținea, păzindu-și cu grijă prada de război și lăsându-i pe aliați să facă mișcarea următoare. Și singurele mișcări pe care Stalin avea să le ia în serios erau cele având consecințe posibil de analizat în cadrul relației risc-recompensă. Când aliații nu au mai exercitat nici o presiune, el pur și simplu a rămas pe loc.

Stalin a afișat față de Statele Unite aceeași atitudine zeflemistă pe care o adoptase față de Hitler în 1940. În 1945, Uniunea Sovietică, slăbită de pierderi umane de zeci de milioane de oameni și de devastarea unei treimi a teritoriului său, înfrunta o Americă neatinsă, aflată în posesia unui monopol atomic; în 1940, ea se confruntase cu o Germanie care controla restul continentului. De fiecare dată, în loc să ofere concesii, Stalin a consolidat poziția sovietică și a încercat să-și păcălească adversarii potențiali făcându-i să creadă că era mai probabil ca el să mărșăluiască spre vest, decât să se retragă. Și de fiecare dată a calculat greșit reacția oponenților săi. În 1940, vizita lui Molotov la Berlin întărise hotărârea lui Hitler de a declanșa invazia; în 1945, același ministru de externe a reușit să transforme bunăvoința americană în confruntarea pe care a reprezentat-o Războiul rece.

Churchill a înţeles calculele diplomatice ale lui Stalin şi a căutat să le contracareze făcând de unul singur două mişcări. A urgentat o întâlnire la nivel înalt între cei trei aliaţi de război, pentru a aduce lucrurile la o rezolvare înainte ca sfera sovietică să fie consolidată. În acelaşi timp, el a vrut ca aliaţii să pună mâna pe cât mai multe posibil elemente de schimb pentru o negociere. A văzut ocazia pentru aceasta în faptul că armatele aliate şi sovietice se întâlniseră mai spre est decât fusese prevăzut şi că, drept rezultat, forţele aliate aveau sub control aproape o treime din zona de ocupaţie atribuită sovieticilor în Germania, inclusiv cea mai mare parte a zonei industrializate. Churchill a propus folosirea acestui teritoriu ca pârghie în cursul apropiatelor negocieri. La 4 mai 1945, el i-a telegrafiat instrucţiuni ministrului de externe Eden, care urma să se întâlnească în Washington cu Truman:

> ...aliaţii ar trebui să nu se retragă de pe poziţiile lor actuale din lungul liniei de ocupaţie până când nu suntem satisfăcuţi în privinţa Poloniei, precum şi în privinţa caracterului temporar al ocupaţiei ruseşti a Germaniei şi a condiţiilor de stabilit în ţările rusificate sau controlate de ruşi în valea Dunării, în special Austria şi Cehoslovacia şi Balcanii.[6]

Noua administraţie americană, însă, nu era mai încântată decât fusese Roosevelt faţă de *Realpolitik* de formulă britanică. Şabloanele diplomaţiei de vreme de război au fost, prin urmare, repetate. Conducătorii americani au fost destul de fericiţi să accepte o întâlnire la nivel înalt programată la Potsdam, lângă Berlin, pentru a doua jumătate a lui iulie. Însă Truman încă nu era dispus să accepte sugestiile lui Churchill ca modalitatea de negociere cu Stalin să îmbine recompensele cu penalizările în vederea obţinerii rezultatului dorit. Într-adevăr, administraţia Truman s-a dovedit la fel de nerăbdătoare ca şi cea a predecesorului său să-l înveţe pe Churchill că zilele diplomaţiei bazate pe echilibrul puterii trecuseră pentru totdeauna.

La sfârşitul lui iunie, cu mai puţin de o lună înaintea întâlnirii plănuite, forţele americane s-au retras pe linia de demarcaţie convenită, nelăsându-i Marii Britanii altceva de făcut decât să le urmeze exemplul. Mai mult, exact după cum Roosevelt supraestimase imens capacitatea britanică, administraţia Truman a luat în considerare autoasumarea rolului de mediator între Marea Britanie şi Uniunea Sovietică. Hotărât să evite de a-i crea lui Stalin impresia vreunei ralieri împotriva sa, Truman, spre nemulţumirea lui Churchill, a respins invitaţia pe care i-o făcuse primul-ministru, ca în drum spre Potsdam să se oprească în Marea Britanie pentru a sărbători victoria anglo-americană.

Truman, totuşi, nu a avut nici o reţinere să se întâlnească cu Stalin fără Churchill. Folosindu-se de acelaşi pretext pe care-l invocase şi Roosevelt când încercase să aranjeze întâlnirea din Strâmtoarea Bering – că, spre deosebire de Churchill, el nu-l întâlnise niciodată pe Stalin – Truman a propus o întâlnire separată cu conducătorul sovietic. Însă Churchill s-a dovedit a fi la fel de sensibil în legătură cu excluderea sa de la un dialog sovieto-american precum fuseseră şi consilierii lui Truman încercând să dea impresia că Washingtonul şi Londra acţionau în tandem. Potrivit memoriilor lui Truman, Churchill a notificat cu iritare Washingtonul că el nu va participa la nici o întâlnire la nivel înalt care să

fie continuarea unei conferințe între Truman și Stalin.[7] Pentru a-și îndeplini rolul autoasumat de mediator și pentru a stabili contactul direct cu conducătorii aliaților, Truman a decis să trimită emisari la Londra și la Moscova.

Harry Hopkins, vechiul confident al lui Roosevelt, a fost trimis la Moscova; cel trimis să-l întâlnească pe Churchill a fost ales, destul de curios, ținându-se cont mai degrabă de capacitatea sa de a-l liniști pe Stalin decât de posibilitățile sale demonstrate de a explora ce se afla în mintea prim-ministrului britanic. Acesta a fost Joseph E. Davies, ambasadorul de dinainte de război la Moscova, cel care scrisese best-seller-ul *Mission to Moscow* [Misiune la Moscova – n.t.].

Deși Davies era bancher în domeniul investițiilor, prin urmare un simbol al capitalismului în ochii comuniștilor, el își dezvoltase înclinația multor trimiși americani – în special a diplomaților care nu erau de carieră – de a se transforma în purtători de cuvânt autoasumați ai țărilor în care erau acreditați. Cartea lui Davies despre aventurile sale ambasadoriale repetase papagalicește propaganda sovietică pe marginea oricărui subiect imaginabil, inclusiv pe tema vinovăției victimelor proceselor de epurare. Trimis de Roosevelt în misiune pe vreme de război la Moscova, Davies, teribil de nepotrivit pentru un asemenea rol, avusese extraordinara lipsă de tact de a prezenta unui grup de înalți lideri sovietici, la ambasada americană, un film bazat pe best-seller-ul său. Raportul oficial nota sec faptul că oaspeții sovietici au privit cu o „curiozitate încruntată" cum era declarată pe ecran vinovăția foștilor lor colegi.[8] (Și se prea poate. Nu numai că ei știau mai bine, dar nu puteau elimina posibilitatea ca filmul să le descrie de fapt propriul viitor.) Prin urmare, Truman cu greu ar fi putut trimite în Downing Street pe cineva mai puțin în stare, după toate aparențele, să aprecieze viziunea lui Churchill asupra lumii postbelice.

Vizita lui Davies la Londra spre sfârșitul lui mai 1945 s-a vădit a fi la fel de suprarealistă ca și misiunea sa din vreme de război la Moscova. Davies era mult mai interesat de continuarea parteneriatului Americii cu Uniunea Sovietică decât de întărirea relațiilor anglo-americane. Churchill a expus emisarului american temerile sale că Stalin intenționa să înghită Europa Centrală și a insistat asupra necesității existenței unui front unit anglo-american, pentru a i se opune. Davies a reacționat la analiza făcută de Churchill provocării sovietice întrebându-l în batjocură pe Bătrânul Leu dacă nu cumva „el și Marea Britanie nu făcuseră o greșeală neajutându-l pe Hitler, deoarece, după câte am înțeles eu, el exprima acum doctrina pe care Hitler și Goebbels o proclamaseră și o reiteraseră pe parcursul ultimilor patru ani străduindu-se să sfărâme unitatea aliaților pentru a «dezbina și a stăpâni»"[9]. În ceea ce-l privea pe Davies, diplomația est-vest nu avea să ducă nicăieri câtă vreme nu era bazată pe premisa bunei credințe a lui Stalin.

Davies i-a raportat lui Truman în același spirit. Oricât de mare ar fi fost Churchill, pentru Davies el era „în primul, în ultimul și în oricare alt rând" un mare englez, mai interesat să protejeze poziția Angliei în Europa decât să protejeze pacea.[10] Amiralul Leahy, inițial șeful statului major al lui Roosevelt, acum al lui Truman, a confirmat faptul că vederile lui Davies au fost larg susținute prin aprobarea raportului acestuia: „Ceea ce a fost în consens cu aprecierea făcută de personalul nostru atitudinii lui Churchill pe parcursul războiului."[11]

Nimic nu ilustrează mai bine reacția reflexă a Americii la stimularea prin *Realpolitik*. Davies și Leahy au fost evident impresionați neplăcut de faptul că primul-ministru britanic putea fi preocupat mai întâi de interesul național britanic – ceva ce oamenii de stat ai oricărei alte țări ar fi găsit că este cel mai normal lucru din lume. Cu toate că urmărirea de către Churchill a echilibrului puterii pe continent întrupa trei secole de istorie britanică, americanii vedeau faptul ca fiind oarecum aberant și contrapuneau lupta pentru pace efortului menținerii unui asemenea echilibru – ca și cum mijloacele și scopurile ar fi fost mai degrabă incompatibile decât complementare.

Hopkins, care vizitase Moscova de mai multe ori ca emisar pe timp de război, a găsit atmosfera misiunii sale paralele extrem de plăcută. Chiar și așa, este posibil ca întâlnirile sale cu Stalin să fi adâncit neintenționat impasul cu privire la Europa de Est și să fi grăbit instalarea Războiului rece, deoarece Hopkins a adoptat atitudinea avută în vreme de război, de a pune accent pe armonie, nu pe confruntare. El nu a reușit să-l facă pe Stalin conștient de măsura în care poziția acestuia risca să-și atragă necazuri serioase din partea unui public american stârnit. Pe parcursul carierei sale diplomatice, Hopkins a acționat pornind de la premisa că toate dezacordurile aveau să se rezolve printr-o atmosferă de înțelegere și bunăvoință – categorii față de care Stalin avea prea puțină înțelegere pentru a le situa la baza vreunui demers.

Stalin a avut șase întâlniri diferite cu Hopkins, la sfârșitul lui mai și începutul lui iunie. Aplicându-și tactica uzuală, de a-și plasa interlocutorul în defensivă, Stalin s-a plâns de terminarea Acordului de „împrumut–închiriere" și de răcirea generală a relațiilor sovieto-americane. El a avertizat că Uniunea Sovietică nu va ceda niciodată la presiuni – o procedură diplomatică standard folosită atunci când negociatorul caută o modalitate onorabilă de a-și da seama ce concesii sunt necesare, fără a sugera că le va accepta. Stalin s-a prefăcut că nu înțelege preocuparea Americii în legătură cu desfășurarea de alegeri libere în Polonia. În fond, Uniunea Sovietică nu ridicase o problemă similară cu privire la Italia și Belgia, unde, de asemenea, nu se țineau încă alegeri. De ce s-ar preocupa puterile occidentale de Polonia și de țările din bazinul Dunării, care erau plasate atât de aproape de frontierele sovietice?

Hopkins și Stalin s-au duelat fără să finalizeze și fără ca Hopkins să reușească vreodată să-i transmită lui Stalin că americanii priveau extrem de serios chestiunea autodeterminării Europei de Est. Într-adevăr, Hopkins a văzut înclinația celor mai mulți negociatori americani de a-și prezenta chiar și cele mai puternic susținute poziții într-o manieră ce elimină orice impresie de intransigență. Urmărind compromisul, ei caută căi de a oferi interlocutorilor o ieșire binevoitoare. Reversul acestei atitudini este că, o dată ce negociatorii americani își pierd încrederea în buna credință a celeilalte părți, ei tind să devină refractari și uneori excesiv de rigizi.

Slăbiciunea stilului de negociere al lui Hopkins a fost amplificată de extraordinarele resurse de bunăvoință față de Stalin și de Uniunea Sovietică rămase din vremea alianței de război. Până în iunie 1945, Stalin fixase deja unilateral frontiera dinspre est, ca și pe cea dinspre vest, a Poloniei, promovase

cu brutalitate marionetele sovietice în guvern şi-şi încălcase flagrant angajamentul luat la Yalta, de a organiza alegeri libere. Chiar şi în aceste condiţii, Harry Hopkins a găsit că era posibil să-i descrie lui Stalin dezacordurile sovieto-americane drept „o succesiune de evenimente, fiecare neimportant în sine [, care] se adunaseră în jurul chestiunii poloneze."[12] Bizuindu-se pe tactica lui Roosevelt din perioada Teheranului şi a Yaltei, el i-a cerut lui Stalin să-şi modifice pretenţiile privitoare la estul Europei, pentru a uşura presiunile interne asupra administraţiei Truman.

Stalin a declarat că este deschis la sugestii în legătură cu modalitatea de a face guvernul polonez compatibil cu principiile americane. El l-a invitat pe Hopkins să recomande patru sau cinci persoane din tabăra democratică în vederea posibilei lor alăturări la guvernul care, pretindea el, fusese creat de Uniunea Sovietică datorită „constrângerii" exercitate de necesităţi militare.[13] Desigur, nu participarea simbolică într-un guvern comunist era adevărata problemă ci alegerile libere. Iar comuniştii demonstraseră deja o dibăcie remarcabilă în distrugerea guvernelor de coaliţie. În orice caz, este foarte posibil ca Hopkins să nu-l fi impresionat pe Stalin cu cunoaşterea de către americani a situaţiei poloneze când a recunoscut că nu avea nici un nume pe care să-l sugereze pentru noul guvern.

Insistând să obţină mână liberă vizavi de vecinii săi, Stalin urma practica rusească tradiţională. Din momentul în care, cu două secole în urmă, Rusia apăruse pe scena internaţională, conducătorii săi încercaseră să reglementeze disputele cu vecinii mai ales bilateral decât în cadrul conferinţelor internaţionale. Nici Alexandru I în anii 1820, nici Nicolae I cu treizeci de ani mai târziu şi nici Alexandru al II-lea în 1878 nu au înţeles de ce insista Marea Britanie să se interpună între Rusia şi Turcia. În aceste situaţii şi în altele, care au urmat, conducătorii ruşi au adoptat poziţia potrivit căreia erau îndreptăţiţi să aibă mână liberă de a trata cu vecinii. Împiedicaţi să o facă, au înclinat să facă apel la forţă. Şi o dată folosită forţa, nu s-au mai retras niciodată decât ameninţaţi cu războiul.

Vizitele emisarilor lui Truman la Londra şi Moscova au dovedit, mai presus de orice, că el tot mai încerca să găsească o cale de mijloc între vederile lui Roosevelt cu privire la modalităţile de menţinere a păcii, în care America nu avea nici un partener, şi resentimentul său crescând faţă de comportamentul sovietic în Europa de Est, pentru care el încă nu avea nici o politică. Truman nu era gata să facă faţă realităţilor geopolitice pe care le adusese victoria, ori să se debaraseze de viziunea lui Roosevelt despre o ordine mondială controlată de Cei Patru Poliţişti. Şi nici America nu accepta încă faptul că echilibrul puterii era o necesitate a ordinii mondiale şi nu o aberaţie a diplomaţiei europene.

Visul lui Roosevelt despre Cei Patru Poliţişti a luat sfârşit la Conferinţa de la Potsdam, care a durat din 17 iulie până în 2 august 1945. Cei trei conducători s-au întâlnit la Cecilienhof, o casă de ţară ca o hrubă, în stil englezesc, aşezată într-un parc mare, care folosise drept rezidenţă ultimului prinţ al coroanei german. Potsdam fusese ales ca loc al conferinţei deoarece se afla în zona de ocupaţie sovietică, era accesibilă pe calea ferată (Stalin ura zborul cu avionul) şi putea fi protejată de forţele de securitate sovietice.

Când a sosit delegaţia americană, ea era încă devotată vederilor din timpul războiului în privinţa noii ordini mondiale. Documentul de punere în temă a Departamentului de Stat, care a servit drept îndreptar delegaţiei americane, aprecia că stabilirea sferelor de interes ar fi cea mai mare ameninţare la adresa păcii mondiale. Invocând preceptele wilsoniene, documentul argumenta că sferele de interes ar „reprezenta politica de forţă însăşi, cu toate dezavantajele concomitente... Obiectivul nostru principal trebuie să fie mai degrabă înlăturarea *cauzelor* care fac naţiunile să simtă că asemenea sfere sunt necesare pentru a-şi construi securitatea, decât ajutarea unei ţări să-şi consolideze forţele împotriva alteia."[14] Departamentul de Stat nu a explicat ce anume, în absenţa politicii de forţă, l-ar putea încuraja pe Stalin să facă compromisuri sau care ar putea fi cauza conflictelor dacă nu ciocnirea intereselor. Totuşi, omniprezentul Joseph Davies, care s-a deplasat în calitate de consilier al preşedintelui pentru conducătorii sovietici, a părut destul de mulţumit de propria-i recomandare – care echivala cu a-i face lui Stalin pe plac. La un moment dat, după un schimb dur de replici, Davies i-a strecurat lui Truman un bilețel: „Cred că Stalin a fost lezat în sentimente, vă rog să fiţi drăguţ cu el."[15]

Truman nu agrea persoanele care se lamentează, cu atât mai puţin pe comuniști. Totuşi, el a făcut o încercare eroică. Iniţial, el apreciase stilul sec al lui Stalin mai mult decât elocinţa lui Churchill. Cum îi scria mamei sale: „Churchill vorbeşte într-una, în vreme ce Stalin doar mârâie, dar ştii ce vrea să spună."[16] În timpul unei cine private, din 21 iulie, Truman şi-a dat la o parte toate reţinerile, confesându-se ulterior lui Davies: „... am vrut să-l conving că suntem «la nivel» şi interesaţi de pace şi de o lume decentă şi că nu am avut nici un scop ostil lor; că nu vroiam nimic pentru noi înşine, în afară de securitate pentru ţara noastră şi pace cu prietenie şi bună vecinătate şi că era treaba noastră comună să facem asta. Am fost foarte convingător şi cred că m-a crezut. Am vorbit cât se poate de serios."[17] Din nefericire, Stalin nu avea nici un sistem de referinţă pentru interlocutorii care-şi proclamau dezinteresul faţă de chestiunile ce le stăteau lor înainte.

Conducătorii prezenţi la Conferinţa de la Potsdam au căutat să evite problemele de organizare care fuseseră o pacoste pentru Conferinţa de la Versailles. În loc să se împotmolească în detalii şi să lucreze sub presiunea timpului, Truman, Churchill şi Stalin aveau să se limiteze la principiile generale. Miniştrii lor de externe aveau să elaboreze apoi detaliile acordurilor de pace cu puterile învinse ale Axei şi cu aliaţii lor.

Chiar şi cu aceste restricţii, conferinţa avea o ordine de zi imensă, care includea reparaţiile, viitorul Germaniei şi statutul aliaţilor germani, precum Italia, Ungaria şi România, sau al asociaţilor, precum Finlanda. Stalin a extins această listă prezentând catalogul cererilor pe care Molotov i le înaintase lui Hitler în 1940 şi le reiterase înaintea lui Eden un an mai târziu. Aceste cereri includeau condiţii de tranzit îmbunătăţite prin strâmtori, o bază militară sovietică în Bosfor şi o parte a coloniilor Italiei. O agendă cu o asemenea întindere nu ar fi putut fi îndeplinită de şefii de guverne hărţuiţi de multitudinea grijilor, într-o perioadă de două săptămâni.

Conferința de la Potsdam s-a transformat rapid într-un dialog al surzilor. Stalin insista pentru a-și consolida sfera. Truman și, mai puțin, Churchill cereau recunoașterea principiilor lor. Stalin a încercat să negocieze recunoașterea de către Occident a guvernelor impuse de sovietici în Bulgaria și România contra recunoașterii de către Uniunea Sovietică a Italiei. În același timp, Stalin rămânea surd ca un perete la cererile democraților pentru organizarea de alegeri libere în Europa de Est.

În cele din urmă fiecare dintre părți pronunța veto de ori de câte ori avea puterea să o facă. Statele Unite și Marea Britanie au refuzat să fie de acord cu cererea lui Stalin, de a se cere Germaniei 20 de miliarde de dolari ca reparații (din care jumătate să se îndrepte spre Uniunea Sovietică), sau ca în acest scop să fie disponibilizate bunurile existente în zonele de ocupație. Pe de altă parte, Stalin continua să întărească poziția partidelor comuniste din întreaga Europă de Est.

Stalin a folosit și ambiguitatea acordului de la Yalta cu privire la râurile Oder și Neisse, pentru extinderea granițelor vestice ale Poloniei spre vest. La Yalta se hotărâse ca râurile să servească drept linie de demarcație între Germania și Polonia, deși, după cum s-a spus deja, se pare că nimeni nu remarcase că existau de fapt două râuri cu numele de Neisse. Churchill înțelesese ca granița să fie pe cel dinspre est. Dar, la Potsdam, Stalin a dezvăluit că el atribuise Poloniei zona dintre cele două Neisse, de est și de vest. Stalin își făcuse clar socoteala că dușmănia dintre Polonia și Germania avea să devină de necontrolat dacă Polonia obținea teritorii istorice germane, inclusiv vechiul oraș german Breslau și izgonea de pe teritoriul lor peste 5 milioane de germani. Conducătorii americani și britanici au luat act de *le fait accompli* al lui Stalin cu condiția lipsită de orice sens ca ei să-și rezerve poziția finală în chestiunea frontierelor pentru conferința de pace. Această rezervă, oricum, nu a făcut decât să amplifice dependența Poloniei față de Uniunea Sovietică și a reprezentat puțin mai mult decât o atitudine fără acoperire, de vreme ce privea teritorii germane din care populația germană era în curs de evacuare.

Churchill venise la Potsdam de pe o poziție nu din cale afară de puternică pe plan intern. Într-adevăr, ritmul conferinței, așa cum era, a fost întrerupt în mod fatal în 25 iulie 1945, când delegația britanică a fost nevoită să ceară o pauză, pentru a se întoarce acasă să aștepte rezultatele primelor alegeri generale de după 1935. Suferind o înfrângere zdrobitoare, Churchill nu s-a mai întors la Potsdam. Clement Attlee i-a luat locul ca nou prim-ministru, iar Ernest Bevin a ajuns ministru de externe.

Potsdam-ul a rezolvat puține. Multe dintre cererile lui Stalin au fost respinse: baza din Bosfor, apelul său ca sovieticii să devină administratori ai unora dintre teritoriile africane ale Italiei, precum și dorința sa de instituire a unui control exercitat de patru puteri asupra zonei Ruhrului și recunoașterea de către Occident a guvernelor instalate de Moscova în România și Bulgaria. Truman a fost și el contracarat în unele dintre propunerile făcute – cele mai importante cu privire la internaționalizarea Dunării. Cei trei șefi de stat au reușit totuși să elaboreze unele acorduri. A fost pus la punct un mecanism format din patru puteri pentru a rezolva problemele Germaniei. Truman a reușit să-l facă pe Stalin

să-i accepte punctul de vedere relativ la reparații: ca fiecare putere să-și ia reparații din zona sa de ocupație din Germania. Chestiunea crucială a frontierei vestice a Poloniei a fost pasată – Statele Unite și Marea Britanie au luat cunoștință de linia de demarcare Oder-Neisse a lui Stalin, dar și-au rezervat dreptul de a lua în discuție o revizuire ulterioară. În cele din urmă, Stalin a promis să dea ajutor în efortul de război împotriva Japoniei. Au rămas multe lucruri ambigue și nefăcute, așa cum se întâmplă adeseori când șefii de state nu pot cădea la înțelegere, iar chestiunile oarecum clare au fost trecute în seama miniștrilor de externe, pentru discuții ulterioare.

Probabil că cel mai semnificativ incident petrecut la Potsdam a fost cu privire la o chestiune ce nu s-a aflat pe agenda de lucru oficială. La un moment dat, Truman l-a luat pe Stalin deoparte pentru a-l informa despre existența bombei atomice. Stalin, desigur, știa deja de ea de la spionii săi sovietici; de fapt, el aflase despre ea cu mult înaintea lui Truman. Suferind de paranoia, fără îndoială că el a considerat înștiințarea lui Truman drept o încercare transparentă de intimidare. S-a prefăcut a fi neinteresat de noua tehnologie și că o desconsideră nearătând vreo curiozitate deosebită. „Premierul rus", a scris Truman în memoriile sale, „nu a arătat vreun interes deosebit. Tot ce a spus a fost că era bucuros să audă de asta și că spera ca noi să facem «uz cu folos de ea împotriva japonezilor»."[18] Aceasta avea să rămână tactica sovieticilor în privința armelor nucleare până când aveau să și le dezvolte și ei pe ale lor.

După aceea, Churchill avea să spună că, dacă ar fi fost reales, el ar fi împins lucrurile până la capăt la Potsdam și ar fi încercat să forțeze stabilirea unor reglementări.[19] Nu a specificat niciodată la ce anume se gândea. Fapt este că Stalin ar fi putut fi determinat să accepte stabilirea unor reglementări, fie și numai prin constrângeri extreme și chiar dacă numai în ultimul moment. Într-adevăr, năzuința lui Churchill de a se ajunge la o soluție cuprinzătoare a definit dilema americană: nici un om de stat american nu era pregătit să emită genul de amenințare sau de presiune pe care îl avea în vedere Churchill și pe care l-ar fi cerut psihologia lui Stalin. Conducătorii americani nu erau încă îndeajuns de conștienți de faptul că Stalin cu cât i se dădea mai mult timp pentru a crea state cu partid unic în Europa de Est, avea să devină tot mai dificil de a-l determina să-și schimbe cursul. La sfârșitul războiului, publicul american era obosit de război și de confruntare și vroia mai presus de orice să-i aducă acasă pe băieți. Nu era pregătit să amenințe cu continuarea confruntărilor și încă și mai puțin cu un război nuclear pentru pluralism politic în Europa de Est sau pentru frontierele acesteia. Unanimitatea în privința opunerii la continuarea înaintării comuniste era la fel de clară ca și unanimitatea în privința neasumării vreunui risc militar.

Iar confruntarea cu Stalin n-ar fi fost o petrecere de domnișoare. Până unde anume era pregătit Stalin să-și împingă diplomația mi s-a lămurit într-o conversație cu Andrei Gromîko, după ce acesta și-a părăsit funcția, în 1989. L-am întrebat de ce riscase Uniunea Sovietică blocada Berlinului la un timp atât de scurt după un război devastator și împotriva monopolului nuclear al Americii. Mult mai blând ca pensionar, Gromîko mi-a replicat că mai mulți consilieri își exprimaseră aceeași îngrijorare față de Stalin, care o înlăturase pe baza a trei

propoziții: prima, Statele Unite, spusese el, nu ar folosi niciodată arma nucleară asupra Berlinului; a doua, dacă Statele Unite ar încerca să forțeze un convoi spre Berlin pe autobahn, Armata Roșie avea să se opună; în fine, dacă Statele Unite ar părea că sunt gata să atace pe întreg frontul, Stalin își rezerva numai sieși decizia finală. Acesta era punctul în care probabil că ar fi acceptat reglementările.

Rezultatul practic de la Potsdam a fost începutul procesului care a împărțit Europa în două sfere de influență, exact scenariul pe care conducătorii din vremea războiului ai Americii fuseseră cel mai hotărâți să-l evite. Deloc surprinzător, întâlnirea miniștrilor de externe nu a fost cu nimic mai productivă decât fusese întâlnirea șefilor lor. Dispunând de mai puțină autoritate, ei au avut totodată și mai puțină flexibilitate. Supraviețuirea politică și fizică deopotrivă a lui Molotov depindea de cea mai rigidă aderență la instrucțiunile pe care le primise de la Stalin.

Prima întâlnire a miniștrilor de externe a avut loc la Londra, în septembrie și la începutul lui octombrie 1945. Scopul ei a fost elaborarea tratatelor de pace pentru Finlanda, Ungaria, România și Bulgaria, care luptaseră toate de partea Germaniei. Pozițiile americane și sovietice nu se schimbaseră după Potsdam. Secretarul de stat James Byrnes a cerut alegeri libere; Molotov nici nu a auzit. Byrnes sperase ca demonstrarea în Japonia a puterii înspăimântătoare a bombei atomice să fi întărit poziția de negociere americană. În loc de asta, Molotov s-a comportat mai sfidător și mai zgomotos ca oricând. Până la sfârșitul conferinței, era clar că bomba atomică nu-i făcuse pe sovietici mai cooperanți – cel puțin nu în absența unei diplomații mai amenințătoare. Byrnes i-a spus predecesorului său, Edward R. Stettinius:

> ...eram confruntați cu o Rusie nouă, total diferită de Rusia cu care am avut a face cu un an în urmă. Câtă vreme au avut nevoie de noi în război și le-am dat provizii am avut o relație satisfăcătoare, dar acum, când războiul era terminat, adoptau o atitudine și o poziție politică agresive cu privire la chestiunile politice teritoriale de nejustificat.[20]

Visul celor Patru Polițiști a murit greu. În 27 octombrie 1945, puțin după eșuarea conferinței miniștrilor de externe, Truman, vorbind la o festivitate organizată cu ocazia Zilei Marinei, a combinat temele istorice ale politicii externe americane cu un apel la cooperarea sovieto-americană. Statele Unite, a spus el, nu urmăreau obținerea nici de teritorii, nici de baze militare, „nimic aparținând vreunei alte puteri". Politica externă americană, ca reflectare a valorilor morale ale națiunii, era „ferm bazată pe principiile fundamentale ale dreptății și ale justiției" și pe refuzul „compromisului cu răul". Invocând egalitatea americană tradițională între moralitatea particulară și cea publică, Truman a promis că „nu ne vom încetini eforturile de a aduce Regula de Aur în relațiile internaționale ale omenirii". Accentul pus de Truman pe aspectul moral al politicii externe a slujit drept preludiu unui alt apel la concilierea sovieto-americană. Nu existau nici un fel de diferențe „fără speranță sau ireconciliabile" între aliații din război, a afirmat Truman. „Nu există nici un conflict de interese între puterile victorioase, cu rădăcini atât de adânci încât nimic nu le poate desface."[21]

Nu a fost să fie. Următoarea conferință a miniștrilor de externe, din decembrie 1945, s-a soldat cu o „concesie" sovietică. Stalin l-a primit pe Byrnes în 23 decembrie și i-a propus ca cele trei democrații occidentale să trimită o comisie în România și în Bulgaria pentru a consilia aceste guverne asupra felului în care

şi-ar putea lărgi cabinetele în vederea includerii unor figuri politice democratice. Cinismul ofertei, desigur, demonstra mai degrabă încrederea lui Stalin în strânsoarea cu care comunismul îşi ţinea sateliţii decât receptivitatea sa faţă de realităţile democratice. Acesta este şi punctul de vedere al lui George Kennan, a luat în derâdere concesia lui Stalin considerând-o „frunzele de smochin ale procedurilor democratice, menite a ascunde goliciunea dictaturii staliniste."[22]

Byrnes, însă, a interpretat iniţiativa lui Stalin ca recunoaştere a faptului că acordul de la Yalta cerea anumite gesturi democratice şi el a procedat la recunoaşterea Bulgariei şi a României înainte de încheierea tratatelor de pace cu aceste ţări. Truman a fost furios că Byrnes acceptase compromisul fără să-l consulte. Deşi, după o anumită ezitare, Truman s-a împăcat cu Byrnes, aceasta a fost începutul unei înstrăinări între preşedinte şi secretarul său de stat, înstrăinare ce avea să conducă pe parcursul anului la demisia lui Byrnes.

În 1946 au mai avut loc două întâlniri ale miniştrilor de externe, la Paris şi la New York. Acestea au completat tratatele secundare, dar au înregistrat o sporire a încordării, pe măsură ce Stalin transforma Europa de Est într-o anexă politică şi economică a Uniunii Sovietice.

Prăpastia culturală dintre conducătorii americani şi cei sovietici a contribuit şi ea la apariţia Războiului rece. Negociatorii americani au acţionat ca şi cum simpla recitare a drepturilor lor legale şi morale ar fi trebuit să producă rezultatele pe care le doreau. Stalin însă avea nevoie de motive mult mai convingătoare pentru a-şi schimba atitudinea. Când Truman vorbea de Regula de Aur, auditoriul său american lua literal spusele sale şi chiar credea într-o lume guvernată de norme legale. Pentru Stalin, cuvintele lui Truman erau lipsite de orice înţeles, dacă nu viclene, vorbărie goală. Noua ordine mondială pe care o avea el în minte era panslavismul întărit prin ideologia comunistă. Disidentul comunist iugoslav Milovan Djilas şi-a adus aminte o conversaţie în cursul căreia Stalin spusese: „«Dacă slavii rămân uniţi şi-şi menţin solidaritatea, nimeni nu va putea mişca un deget, pe viitor. Nici măcar un deget!» a repetat [Stalin], şi şi-a subliniat gândul spintecând aerul cu arătătorul."[23]

În mod paradoxal, alunecarea spre Războiul rece a fost accelerată de cunoaşterea de către Stalin a slăbiciunii reale a ţării sale. Teritoriul sovietic la vest de Moscova fusese devastat, deoarece procedura standard în cazul retragerii armatelor – prima dată cea sovietică, apoi cea germană – fusese aruncarea în aer a fiecărui coş de sobă, pentru a-i priva pe urmăritori de adăpost împotriva climatului brutal al Rusiei. Numărul morţilor de război sovietici (inclusiv civilii) a fost de peste 20 de milioane. În plus, numărul total al morţilor provocate de epurările lui Stalin, lagăre, colectivizarea forţată şi foametea provocată deliberat a fost estimat la alte 20 de milioane, alături, probabil, de încă 15 milioane care au supravieţuit închisorilor gulagului.[24] Acum, această ţară măcinată se trezea deodată confruntată cu avansul tehnologic american reprezentat de bomba atomică. Putea însemna asta că momentul de care se temuse Stalin atâta sosise, în sfârşit, şi că lumea capitalistă era în stare să-şi impună voinţa? Toată suferinţa şi strădania, inumane chiar şi potrivit excesiv de tiranicelor standarde ruseşti, nu fuseseră bune decât să le aducă un avantaj unilateral capitaliştilor?

Cu o bravadă aproape nesăbuită, Stalin a ales să pretindă că Uniunea Sovietică acționa de pe o poziție de forță, nu de slăbiciune. A face concesii de bună voie însemna, în mintea lui Stalin, mărturisirea vulnerabilității și el vedea fiecare asemenea recunoaștere ca putând genera noi cereri și presiuni. Așa că și-a menținut armata în centrul Europei, unde, treptat, a impus guverne marionetă sovietice. Mergând și mai departe, el și-a creat o imagine de o asemenea ferocitate necruțătoare, încât mulți îl credeau pregătit să se repeadă asupra Canalului Mânecii – o temere pe care posteritatea a considerat-o o himeră.

Stalin a dublat exagerarea puterii și a caracterului războinic al sovieticilor printr-un efort sistematic de minimalizare a puterii americane, mai cu seamă a celei mai puternice arme a acesteia, bomba atomică. Stalin dăduse el însuși tonul acestui spectacol al indiferenței când Truman îl informase de existența bombei. Propaganda comunistă, sprijinită de adepți bine intenționați, de rang universitar, din întreaga lume, a brodat pe tema conform căreia apariția armelor nucleare nu schimbaseră regulile strategiei militare, iar bombardamentul atomic strategic avea să se dovedească ineficient. În 1946, Stalin a lansat doctrina oficială: „Bombele atomice sunt menite să înspăimânte oamenii cu nervi slabi, dar nu pot decide soarta unui război..."[25] În declarațiile publice sovietice, spusele lui Stalin au fost repede extinse la o distincție între factorii „tranzitorii" și „permanenți" ai strategiei, în cadrul căreia bomba atomică era clasificată drept un fenomen tranzitoriu. „Apologeții războiului", scria mareșalul de aviație Konstantin Verșinin în 1949, „exagerează peste măsură rolul forței aviatice... [făcându-și socoteala] că poporul Uniunii Sovietice și democrațiile populare vor fi intimidate de așa-numitul război «atomic» sau «prin apăsare pe buton»."[26]

Un conducător obișnuit ar fi ales să ofere un răgaz unei societăți epuizate de război și de inumanele încercări care îl precedaseră. Însă demonicul secretar general sovietic a refuzat să acorde poporului său un respiro; într-adevăr, el și-a făcut socoteala – probabil corect – că dacă ar fi dat vreodată un răgaz societății sale, aceasta ar fi început să pună întrebări îndreptate spre chiar fundamentele cârmuirii comuniste. Într-un discurs adresat comandanților victorioasei sale Armate Roșii la scurt timp după armistițiu, în mai 1945, Stalin a folosit pentru ultima oară retorica emoțională din vremea războiului. Adresându-se grupului cu „prieteni, compatrioți", el a descris retragerile din 1941 și 1942:

> O altă națiune ar fi putut spune guvernului: «nu ne-ați îndreptățit așteptările, dați-vă la o parte; vom pune un alt guvern, care va semna o pace cu Germania și ne va lăsa să ne tragem sufletul.» Dar poporul rus nu a mers pe drumul acesta pentru că a avut credință în politica guvernului său. Mulțumesc, mare popor rus, pentru încrederea ta.[27]

A fost ultima dată când Stalin a recunsocut că este supus greșelii și ultima dată când s-a adresat poporului său ca șef de guvern. (Interesant, în discursul său Stalin a dat credit numai poporului rus și nici unei alte naționalități a imperiului sovietic.) În răstimp de câteva luni, Stalin s-a reîntors la poziția sa de secretar general al partidului comunist ca bază a autorității sale, maniera sa de adresare către poporul sovietic revenind la apelativul comunist standard de „tovarăși", atribuind în același timp partidului comunist meritul exclusiv pentru victoria sovietică.

Într-un alt discurs important, din 9 februarie 1946, Stalin a stabilit ordinele de marş pentru perioada postbelică:

> Acum victoria înseamnă, înainte de orice, că sistemul nostru social sovietic a învins, că sistemul social sovietic a rezistat cu succes încercării în focul războiului şi şi-a dovedit vitalitatea totală... Sistemul social sovietic s-a dovedit a fi mai capabil de viaţă şi mai stabil decât un sistem social nesovietic,... sistemul social sovietic este o formă de organizare mai bună decât orice sistem social nesovietic.[28]

Descriind, cauzele războiului, Stalin a invocat adevărata credinţă comunistă; războiul, a spus el, a fost provocat nu de Hitler, ci de funcţionarea sistemului capitalist:

> Marxiştii noştri declară că sistemul capitalist al economiei mondiale ascunde în el elemente de criză şi de război, că dezvoltarea capitalismului mondial nu urmează un curs neabătut şi egal spre înainte, ci se face prin crize şi catastrofe. Dezvoltarea inegală a ţărilor capitaliste conduce în timp la tulburări acute în relaţiile dintre ele, iar grupul de ţări care se consideră necorespunzător înzestrate cu materii prime şi pieţe de export încearcă de obicei să schimbe această situaţie şi să schimbe lucrurile în favoarea lor, prin intermediul forţei armate.[29]

Dacă analiza lui Stalin era corectă, nu exista nici o deosebire esenţială între Hitler şi aliaţii Uniunii Sovietice din războiul împotriva lui Hitler. Un nou război era inevitabil, mai devreme sau mai târziu, iar ceea ce trăia Uniunea Sovietică era un armistiţiu, nu o adevărată pace. Sarcina pe care Stalin o punea înaintea Uniunii Sovietice era aceeaşi de dinainte de război: să devină îndeajuns de puternică pentru a abate inevitabilul conflict către un război civil capitalist şi departe de un atac asupra patriei comuniste. Orice aşteptări şovăielnice ca pacea să uşureze soarta de zi cu zi a popoarelor sovietice erau zadarnice. Urma ca industria grea să capete tot mai multă importanţă, colectivizarea agriculturii să fie continuată, iar opoziţia internă să fie zdrobită.

Discursul lui Stalin a fost rostit în format antebelic standard – ca un catehism în care Stalin punea şi apoi răspundea propriilor sale întrebări. Pentru auditoriul său deprimat, refrenul era prea bine cunoscut: duşmanii încă neidentificaţi erau ameninţaţi cu moartea pentru încercarea de a pune piedici planului socialist. Pe baza experienţei personale a aproape fiecărui cetăţean sovietic, nimeni nu putea considera asemenea declaraţii ca fiind ameninţări goale. În acelaşi timp, Stalin stabilea şi noi obiective ambiţioase: o creştere de zece ori a producţiei de bare de fier, o creştere de cincisprezece ori a producţiei de oţel şi o împătrire a extracţiilor de petrol. „Numai în asemenea condiţii va fi ţara noastră asigurată împotriva oricărei eventualităţi. Probabil că vor mai fi necesare încă trei planuri cincinale pentru atingerea acestor obiective, dacă nu mai mult. Dar se poate face şi trebuie s-o facem."[30] Trei planuri cincinale însemnau că nici unul dintre supravieţuitorii epurărilor şi ai celui de-al doilea război mondial nu avea să ducă vreodată o viaţă normală.

Când Stalin şi-a rostit discursul, miniştrii de externe ai alianţei victorioase se întâlneau încă regulat, armatele americane erau rapid retrase din Europa, iar Churchill încă nu-şi rostise discursul despre Cortina de fier. Stalin reinstituia o

politică de confruntare cu Occidentul deoarece înțelegea că partidul comunist pe care-l croise nu se putea susține într-un context internațional sau intern dedicat coexistenței pașnice. Este posibil – și eu înclin să cred acest lucru – ca Stalin să nu fi pus la cale stabilirea a ceea ce a devenit cunoscut drept orbita sateliților, ci să fi intenționat să-și întărească puterea în vederea unei inevitabile etalări diplomatice. De fapt, controlul absolut exercitat de Stalin asupra Europei de Est a fost disputat doar retoric de democrații și niciodată într-o manieră care să fi implicat riscuri pe care Stalin să le fi luat în serios. Ca rezultat, Uniunea Sovietică a fost în stare să-și transforme ocupația militară într-o rețea de regimuri satelit.

Reacția Occidentului la propriul monopol nuclear a adâncit impasul. Printr-o ironică răsturnare de situație, oamenii de știință dedicați evitării războiului nuclear au început să susțină afirmația uimitoare că armele nucleare nu au modificat așa-zisa lecție a celui de-al doilea război mondial – că bombardamentul strategic nu putuse fi decisiv.[31] În același timp, propaganda Kremlinului pentru situația neschimbată a contextului strategic devenea tot mai larg acceptată. Motivul pentru care doctrina militară americană de la sfârșitul anilor '40 a coincis cu această optică are a face cu propria-i dinamică birocratică. Evitând să identifice vreo armă ca decisivă, șefii serviciilor militare americane și-au făcut propria organizație să pară mai indispensabilă. Ei au dezvoltat astfel o teorie care trata armele nucleare ca pe un explozibil superior oarecum mai eficient în cadrul unei strategii generale bazate pe experiențele celui de-al doilea război mondial. În perioada celei mai mari, relativ, puteri a democrațiilor, această teorie a condus la înțelegerea generală greșită că Uniunea Sovietică era superioară din punct de vedere militar deoarece efectivele armatelor sale tradiționale erau mai mari.

Prin anii '30, Churchill, pe atunci șef al opoziției, a fost cel care a amintit democrațiilor care le erau nevoile. În 5 martie 1946, la Fulton, Missouri, el a tras semnalul de alarmă în legătură cu expansionismul sovietic,[32] descriind o „Cortină de fier" care se lăsase „din Stettin, în Balcani, până în Triest, în Adriatica". Sovieticii au instalat guverne procomuniste în toate țările care au fost ocupate de Armata Roșie, ca și în zona sovietică a Germaniei – din care cea mai mare parte, nu s-a putut el abține să scoată în evidență, fusese dată sovieticilor de Statele Unite. Până la urmă, aceasta avea să „dea germanilor învinși puterea de a se scoate la mezat, între sovietici și democrațiile occidentale".

Churchill a conchis că între Statele Unite și Commonwealthul britanic era necesară o alianță pentru a ieși în întâmpinarea amenințării imediate. Soluția pe termen lung, însă, era unitatea europeană, „din cadrul căreia să nu fie exclusă nici o națiune". Churchill, primul și cel mai de seamă oponent al Germaniei anilor '30, devenea astfel primul și cel mai de seamă avocat al reconcilierii cu Germania anilor '40. Tema centrală a lui Churchill, însă, era că timpul nu lucra de partea democrațiilor și că o reglementare generală trebuia gândită de urgență:

> Eu nu cred că Rusia sovietică vrea război. Ceea ce vor ei sunt roadele războiului și expansiunea nelimitată a puterii și a doctrinei lor. Dar ceea ce trebuie noi să judecăm aici astăzi, cât mai este timp, este prevenirea permanentă a războiului și instaurarea condițiilor de libertate și democrație cât mai repede cu putință, în toate țările. Dificultățile și pericolele ce ne pasc nu vor fi înlăturate închizând ochii înaintea lor.

> Ele nu vor fi înlăturate aşteptând să vedem ce se întâmplă; şi nici nu vor fi înlăturate printr-o politică de liniştire. Ce ne trebuie este o reglementare, şi cu cât este amânată, cu atât va fi mai dificilă, iar pericolele mai mari.[33]

Motivul pentru care profeţii sunt atât de rar cinstiţi în ţara lor este că rolul lor e acela de a trece dincolo de limitele experienţei şi ale imaginaţiei contemporanilor lor. Ei sunt recunoscuţi numai după ce viziunea lor s-a transformat în experienţă – pe scurt, când este prea târziu pentru a mai beneficia de vizionarismul lor. Soarta lui Churchill a fost să fie respins de concetăţenii săi, cu excepţia unei scurte perioade de timp, când le-a fost în joc însăşi supravieţuirea. În anii '30, el îşi îndemnase ţara să se înarmeze, când contemporanii săi căutau să negocieze; în anii '40 şi '50, el a susţinut o etalare diplomatică în vreme ce contemporanii săi, hipnotizaţi de iluzia autoindusă a propriei slăbiciuni, erau mai interesaţi de a-şi consolida forţele.

Până la urmă, orbita sovietică a sateliţilor şi-a făcut apariţia treptat şi în parte din greşeală. Analizând discursul lui Stalin prin care acesta cerea încă trei planuri cincinale, George Kennan scria în faimoasa sa „Long Telegram" cum vedea Stalin presiunea externă puternică: „Intervenţia împotriva URSS, deşi nu ar fi dezastruoasă pentru cei care ar întreprinde-o, ar provoca noi întârzieri progresului socialismului sovietic şi, prin urmare, trebuie împiedicată *cu orice preţ* [accentuare adăugată]."[34] Stalin nu ar fi putut reconstrui Uniunea Sovietică şi totodată risca o confruntare cu Statele Unite. Mult anunţata invazie sovietică în Europa de Vest era o fantezie; cel mai probabil era ca Stalin să fi dat înapoi dinaintea unei confruntări serioase cu Statele Unite – deşi cu siguranţă că nu înainte de a fi forţat nota, pentru a pune la încercare seriozitatea hotărârii occidentale.

Stalin fusese în stare să impună frontierele Europei de Est fără să-şi asume un risc ieşit din comun, deoarece armatele sale ocupau deja zonele respective. Însă atunci când a fost vorba să impună regimuri de tip sovietic în acele teritorii, el s-a dovedit mult mai prudent. În primii doi ani de după război, numai Iugoslavia şi Albania au instituit dictaturi comuniste. Celelalte cinci ţări care ulterior au devenit sateliţi sovietici – Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, România şi Ungaria – au avut guverne de coaliţie în care comuniştii erau mai puternici dar încă nu deţineau supremaţia. Două dintre ţări – Cehoslovacia şi Ungaria – au ţinut în primul an după război alegeri care au produs sisteme multipartinice veritabile. Desigur, avea loc hărţuirea sistematică a partidelor necomuniste, mai cu seamă în Polonia, dar încă nu avusese loc nici o suprimare sovietică făţişă a lor.

În septembrie 1947, Andrei Jdanov, care pentru o perioadă de timp a fost considerat cel mai apropiat colaborator al lui Stalin, identifica două categorii de state în ceea ce el denumea „frontul antifascist" din Europa de Est. În discursul prin care a fost anunţată crearea Cominformului, grupul oficial de partide comuniste din întreaga lume care a înlocuit Cominternul, el a numit Iugoslavia, Polonia, Cehoslovacia şi Albania „noi democraţii" (oarecum straniu în cazul Cehoslovaciei, unde lovitura de stat comunistă încă nu avusese loc). Bulgaria, România, Ungaria şi Finlanda erau plasate în altă categorie, fără ca acesteia să i se dea încă o etichetă clară.[35]

Să fi însemnat oare acest lucru că poziția de rezervă a lui Stalin pentru Europa de Est era de fapt un statut similar cu acela al Finlandei – democratic și național, dar respectuos față de interesele și preocupările sovietice? Până la deschiderea arhivelor sovietice, suntem obligați să ne limităm la ipoteze. Totuși, știm că, deși Stalin i-a spus lui Hopkins în 1945 că el vroia în Polonia un guvern prieten, nu neapărat comunist, proconsulii săi implementau exact aranjamentul opus. Doi ani mai târziu, după ce America se dedicase programului de ajutorare greco-turc și se ocupa cu formarea, din cele trei zone de ocupație occidentală a Germaniei, a ceea ce ulterior avea să fie cunoscut drept Republica Federală Germania (a se vedea capitolul 18), Stalin a avut încă o conversație cu un secretar de stat american. În aprilie 1947, după optsprezece luni de impas și întâlniri tot mai reci ale miniștrilor de externe ai celor patru puteri și după o serie întreagă de amenințări și mișcări unilaterale sovietice, Stalin l-a invitat pe secretarul de stat Marshall la o lungă întâlnire, în cursul căreia a subliniat faptul că el dădea o mare importanță unui acord general cu Statele Unite. Momentele de impas și confruntările, susținea Stalin, „nu erau decât hărțuielile și încăierările de început ale forțelor de recunoaștere"[36]. Stalin pretindea că ajungerea la un compromis era posibilă în „*toate* [accentuare adăugată] chestiunile principale", insistând că era „nevoie să avem răbdare și să nu devenim pesimiști"[37].

Dacă Stalin vorbea serios, maestrul calculelor greșise. Pentru că, o dată ce încrederea Americii în buna sa credință fusese distrusă, nu avea să mai fie nici o cale ușoară de întoarcere pentru el. Stalin își împinsese poziția prea departe deoarece nu a înțeles niciodată cu adevărat psihologia democrațiilor, mai ales pe cea a Americii. Rezultatul a fost Planul Marshall, Alianța Atlantică și consolidarea militară occidentală, dintre care nici una nu se poate să fi intrat în planul său de joc.

Churchill avusese aproape cu certitudine dreptate – că cel mai bun moment pentru o reglementare politică ar fi fost imediat după război. Dacă Stalin ar fi făcut vreo concesie semnificativă la acel moment, asta ar fi depins într-o mare măsură de sincronizarea și de seriozitatea cu care i-ar fi fost prezentate atât propunerea cât și consecințele refuzării ei. Cu cât s-ar fi întâmplat mai repede după război, cu atât șansele de succes ar fi fost mai mari, iar costurile mai mici. Pe măsură ce retragerea Americii din Europa s-a accelerat, s-a accentuat și declinul poziției de negociere a Occidentului – cel puțin până să-și facă apariția Planul Marshall și NATO.

Până la momentul conversației lui Stalin cu Marshall, în 1947, dictatorul sovietic își forțase mâna. Neîncrederea pe care o inspira americanilor era acum la fel de profundă ca bunăvoința de care se bucurase până atunci din partea lor. Chiar dacă saltul Americii de la pură bunăvoință la suspiciune fără discernământ întrecuse limitele, aceasta reflecta totuși noile realități internaționale. Teoretic, ar fi fost posibilă formarea unui front comun al democrațiilor în același timp cu purtarea de negocieri cu Uniunea Sovietică pe marginea unei reglementări generale. Însă conducătorii americani și colegii lor din Europa Occidentală erau convinși că morala și coeziunea Occidentului erau prea fragile pentru a rezista ambiguităților unei strategii cu două piste. Comuniștii reprezentau partidele politice aflate pe locul

doi ca mărime în Franța și în Italia. Republica Federală Germania, care se afla atunci în proces de formare, stătea în cumpănă dacă să urmărească sau nu unitatea națională prin neutralitate. În Marea Britanie, ca și în Statele Unite, zgomotoase mișcări pentru pace contestau politica de stăvilire ce începea să-și facă apariția.

Într-un discurs radiodifuzat în 28 aprilie, secretarul de stat Marshall a declarat că Occidentul depășise punctul de unde nu mai exista întoarcere în politica sa față de Uniunea Sovietică. El a respins sugestia lui Stalin de a ajunge la un compromis pe motiv că „nu putem ignora factorul timp implicat aici. Refacerea Europei a fost mult mai lentă decât se sperase. Forțele dezintegrării devin tot mai evidente. Pacientul se îneacă în vreme ce doctorii deliberează. Prin urmare, eu cred că acțiunea nu poate aștepta compromisul până la epuizare... Orice acțiune care poate veni în întâmpinarea acestor probleme presante trebuie făcută fără amânare."[38]

America optase pentru unitatea Occidentului în negocierile est-vest. Într-adevăr, nu a avut de ales, pentru că nu a îndrăznit să-și asume riscul de a da curs sugestiei lui Stalin doar pentru a afla că acesta se folosea de negocieri pentru a submina noua ordine internațională pe care America încerca să o construiască. Îngrădirea a devenit principiul călăuzitor al politicii occidentale și astfel a rămas pentru următorii patruzeci de ani.

CAPITOLUL 18

Succesul şi dificultăţile politicii de îngrădire

La sfârşitul lui 1945, făuritorii politicii americane se aflau în încurcătură. Potsdamul şi conferinţele miniştrilor de externe care îi urmaseră nu rezolvaseră nimic. Stalin părea a-şi impune voinţa în Europa de Est fără să-i pese de credinţa în democraţie a Americii. În Polonia, Bulgaria şi România, diplomaţii americani erau invariabil întâmpinaţi de intransigenţa sovietică. Într-o Germanie învinsă şi în Italia, Moscova părea să fi uitat înţelesul cuvântului „parteneriat". Ce să facă oamenii politici americani în această situaţie?

În primăvara lui 1946, Truman a început rezolvarea acestei chestiuni prin lansarea unei politici „fii dur", cerându-le cu succes sovieticilor evacuarea Azerbaidjanului. Însă a făcut asta în cadrul tiparului wilsonian. Ca şi Roosevelt, Truman respingea echilibrul puterii şi disprețuia justificarea acţiunilor Americii în termenii securităţii, căutând să le asocieze ori de câte ori era posibil unor principii generale aplicabile întregii omeniri şi în acord cu noua Cartă a Naţiunilor Unite. Truman percepea lupta ce începea să se facă simţită între Statele Unite şi Uniunea Sovietică ca pe o competiţie între bine şi rău, nu ca având a face cu sferele de influenţă politică.

Şi totuşi, sferele de influenţă îşi făceau de fapt apariţia, indiferent cum le numeau oamenii de stat americani, şi aveau să rămână pe loc până la prăbuşirea comunismului, patru decenii mai târziu. Sub conducerea Statelor Unite, zonele de ocupaţie occidentală din Germania s-au unit, în vreme ce Uniunea Sovietică a transformat ţările Europei de Est în anexele sale. Fostele puteri ale Axei – Italia, Japonia şi, după 1949, Republica Federală Germania – s-au orientat treptat spre alianţa cu Statele Unite. Cu toate că Uniunea Sovietică îşi cimenta dominaţia asupra Europei de Est prin intermediul Tratatului de la Varşovia, această alianţă lipsită de substanţă era evident ţinută laolaltă prin coerciţie. În acelaşi timp, Kremlinul făcea tot ce putea pentru a întrerupe procesul unificării occidentale, alimentând un război de gherilă în Grecia şi încurajând demonstraţii de masă ale partidelor comuniste vest-europene, mai ales în Franţa şi în Italia.

Conducătorii americani ştiau că aveau de rezistat continuării expansiunii sovietice. Dar tradiţia lor naţională le impunea să încerce să justifice această rezistenţă pe aproape oricare altă bază în afara apelării la tradiţionalul echilibru al puterii. Procedând astfel, conducătorii americani nu erau ipocriţi. Când, în cele din urmă, au fost nevoiţi să admită că vederile lui Roosevelt asupra Celor Patru Poliţişti nu puteau fi implementate, ei au preferat să interpreteze această evoluţie a lucrurilor ca pe o nereuşită temporară pe drumul către o ordine mondială principial armonioasă. Aici, ei se confruntau cu o dispută filosofică. Era intransigenţa sovietică doar o fază pasageră, pe care Washingtonul o putea aştepta să treacă? Le provocau americanii sovieticilor, fără ca măcar să ştie, după cum sugerau vicepreşedintele Henry Wallace şi adepţii săi, crize de paranoia prin faptul că nu-i comunicau lui Stalin intenţiile lor paşnice în mod corespunzător? Respingea Stalin într-adevăr cooperarea postbelică cu cea mai puternică naţiune a lumii? Nu vroia el să fie prieten cu America?

În timp ce în cele mai înalte cercuri politice de la Washington erau dezbătute aceste chestiuni, din partea unui expert în problemele Rusiei, un anume George Kennan, diplomat relativ tânăr de la ambasada americană la Moscova, a sosit cu un document care avea să furnizeze cadrul filosofic şi conceptual pentru interpretarea politicii externe a lui Stalin. Unul dintre acele rare rapoarte de la ambasade, care avea să remodeleze prin el însuşi optica Washingtonului asupra lumii, el a devenit cunoscut sub numele de „Long Telegram"[1] [Telegrama lungă]. Kennan susţinea că Statele Unite trebuiau să înceteze de a se mai învinui pentru intransigenţa sovietică; politica externă sovietică îşi avea sursele adânci în însuşi sistemul sovietic. În esenţă, argumenta el, politica sovietică era un amalgam de zel ideologic comunist şi expansionism ţarist de modă veche.

Potrivit lui Kennan, în centrul modului de a aborda lumea al lui Stalin se afla ideologia comunistă. Stalin privea puterile capitaliste occidentale ca fiind irevocabil ostile. Divergenţele dintre Uniunea Sovietică şi America erau, aşadar, nu rezultatul unor neînţelegeri sau al unei comunicări ratate dintre Washington şi Moscova, ci inerente percepţiei Uniunii Sovietice asupra lumii exterioare:

> În această dogmă [comunistă], cu ţel fundamental altruist, ei găsesc justificare fricii lor instinctive de lumea exterioară, dictaturii fără de care nu ştiu să cârmuiască, cruzimii pe care nu îndrăznesc să o condamne, sacrificiilor pe care s-au simţit obligaţi să le

ceară. În numele marxismului, au sacrificat până la una toate valorile etice din metodele şi tacticile lor. Astăzi nu se mai pot lipsi de el. El reprezintă falsa pudoare a respectabilităţii lor morale şi intelectuale. Fără el, ar sta în faţa istoriei, în cel mai bun caz, ca ultimul din acel lung şir de conducători ruşi cruzi şi risipitori care şi-au forţat cu neînduplecare ţara spre noi şi noi culmi ale puterii militare pentru a garanta securitatea externă a regimurilor lor slabe în plan intern...[2]

Din timpuri imemoriale, argumenta Kennan, ţarii căutaseră să-şi extindă teritoriul. Căutaseră să subjuge Polonia şi s-o transforme într-o naţiune dependentă. Priviseră Bulgaria ca aflându-se în sfera lor de influenţă. Şi căutaseră să obţină un port cu apă caldă la Mediterana, preluând controlul asupra strâmtorilor Mării Negre.

La baza opticii nevrotice a Kremlinului asupra politicii internaţionale se află sentimentul rus, tradiţional şi instinctiv, de insecuritate. La origine a fost insecuritatea unui popor paşnic de agricultori, ce încerca să trăiască într-o câmpie uriaşă, expusă, în vecinătatea unor popoare nomade, violente. La aceasta s-a adăugat, când Rusia a intrat în contact cu Occidentul avansat economic, frica de societăţile mai bine organizate, mai capabile, mai puternice din zona respectivă. Însă acest din urmă tip de insecuritate a fost unul care a afectat mai mult conducătorii ruşi decât poporul rus; deoarece conducătorii ruşi au simţit invariabil că felul lor de a guverna era arhaic în formă, fragil şi artificial în fundamentele sale filosofice şi incapabil să suporte comparaţie sau contactul cu sistemele politice ale ţărilor occidentale. Din acest motiv, ei s-au temut întotdeauna de pătrunderile străine, s-au temut de contactul direct dintre lumea occidentală şi a lor, s-au temut de ce s-ar întâmpla dacă ruşii ar afla adevărul despre lumea din afară sau dacă străinii ar afla adevărul despre lumea dinăuntru. Şi au învăţat să caute securitatea numai în lupta stăruitoare, dar mortală, pentru distrugerea totală a puterii rivale, cu care nu au încheiat nicicând convenţii şi nu au făcut compromisuri.[3]

Acestea, argumenta Kennan, erau ţelurile sovietice şi nici o linguşire americană nu avea să le schimbe. America, susţinea Kennan, trebuia să se pregătească de luptă lungă; ţelurile şi principiile Statelor Unite şi ale Uniunii Sovietice erau ireconciliabile.

Prima expunere sistematică a noii abordări a apărut într-un memoriu al Departamentului de Stat înaintat unui comitet interdepartamental în 1 aprilie 1946. Schiţat de funcţionarul Departamentului de Stat H. Freeman Matthews, memoriul a încercat să traducă observaţiile de principiu ale lui Kennan în politică externă operaţională. Pentru întâia oară, un document american de politică externă trata disputele cu Uniunea Sovietică ca pe o trăsătură specifică a sistemului sovietic. Moscova trebuia convinsă „în primul rând prin mijloace diplomatice şi în ultimă instanţă prin forţa militară, la nevoie, că actualul curs al politicii sale externe nu poate conduce decât la dezastru pentru Uniunea Sovietică."[4]

Oare aceste cuvinte îndrăzneţe, rostite la mai puţin de un an de la terminarea celui de-al doilea război mondial, implicau ideea că Statele Unite aveau să apere toate zonele ameninţate dimprejurul vastelor frontiere ale Uniunii Sovietice? Matthews a dat înapoi în faţa propriei îndrăzneli şi a adăugat două specificaţii. America, susţinea el, domina marea şi aerul; Uniunea Sovietică deţinea supremaţia pe uscat. Atrăgând atenţia asupra „ineficienţei noastre militare în interiorul masei continentale a

Eurasiei", memoriul lui Matthews limita folosirea forţei la acele zone unde puterea „armatelor sovietice poate fi contracarată defensiv de puterea navală şi aeriană şi de capacitatea de debarcare a Statelor Unite şi a aliaţilor săi potenţiali"[5]. Cea de-a doua specificaţie avertiza împotriva acţiunilor unilaterale: „Carta Naţiunilor Unite furnizează cele mai bune şi mai neatacabile mijloace prin care Statele Unite îşi pot aplica împotrivirea la expansiunea fizică a Uniunii Sovietice."[6]

Dar unde puteau fi îndeplinite aceste două condiţii? Documentul lui Matthews preciza următoarele ţări sau teritorii ca prezentând riscuri: „Finlanda, Scandinavia, Europa de Est, Centrală şi de Sud-Est, Iran, Irak, Turcia, Afghanistan, Sinkiang şi Manciuria"[7]. Necazul era că nici una dintre ele nu se afla la îndemâna puterii specificate a Americii. Ilustrând supraestimarea în continuare a capacităţii Marii Britanii, memoriul apela la ea pentru a exercita exact rolul de moderator, împotriva căruia Statele Unite se înverşunaseră atât cu numai un an înainte (a se vedea capitolul 16):

> Dacă este ca Rusiei sovietice să i se interzică hegemonia asupra Europei, Regatul Unit trebuie să continue să existe ca principala putere economică şi militară a Europei de Vest. Statele Unite trebuie, aşadar,... să ofere tot ajutorul posibil de natură politică, economică şi, la nevoie, militară Regatului Unit, în cadrul oferit de Naţiunile Unite...[8]

Memoriul lui Matthews nu explica în ce mod depăşeau posibilităţile strategice ale Marii Britanii pe cele ale Statelor Unite.

Cea de-a doua specificaţie nu era deloc simplu de îndeplinit. În scurta şi zadarnica sa existenţă, Liga Naţiunilor arătase aproape imposibilitatea de a organiza acţiuni colective împotriva unei puteri majore. Şi cu toate acestea, ţara desemnată de documentul lui Matthews ca exercitând principala ameninţare la adresa securităţii era membru al Naţiunilor Unite şi avea şi drept de veto. Dacă Naţiunile Unite nu aveau să acţioneze, iar Statele Unite nu puteau să acţioneze, rolul propus pentru Marea Britanie nu era decât un expedient.

Clark Clifford, într-una dintre primele sale numiri dintr-o îndelungată şi distinsă carieră de consilier prezidenţial, a înlăturat ambiguităţile şi limitele memoriului lui Matthews. Într-un studiu strict secret datat 24 septembrie 1946, Clifford şi-a însuşit ideea că politica dusă de Kremlin nu putea fi răsturnată decât dată puterea sovietică era contrabalansată: „Principalul obstacol împotriva unui atac sovietic asupra Statelor Unite sau asupra acelor zone ale lumii care sunt vitale pentru securitatea noastră va fi puterea militară a acestei ţări."[9]

Această afirmaţie constituie deja un loc comun. Clifford a folosit-o drept trambulină de pe care să proclame o misiune americană la nivelul global al securităţii, cuprinzând „*toate* ţările democratice care sunt *în orice mod ameninţate* sau puse în pericol de URSS"[10] Nu era limpede ce se înţelegea prin „democratic". Limita oare acest calificativ apărarea exercitată de America la Europa Occidentală, sau era vorba de o amabilitate ce se extindea asupra oricărei zone ameninţate şi impunea astfel Statelor Unite să apere simultan junglele Asiei de Sud-Est, deşerturile Orientului Mijlociu şi dens populata Europă Centrală? În timp, cea de-a doua interpretare a devenit predominantă.

Clifford a respins orice similitudine între politica de îngrădire ce-şi făcea apariția şi diplomația tradițională. În optica sa, conflictul sovieto-american nu era provocat de interese naționale divergente – care prin definiție puteau fi negociate –, ci de obtuzitatea morală a conducătorilor sovietici. Prin urmare, țelul politicii americane era nu atât să refacă echilibrul puterii, cât să transforme societatea sovietică. Întocmai după cum în 1917 Wilson atribuise vina necesității unei declarații de război Kaiserului, nu amenințării exercitate de Germania la adresa securității americane, aşa şi Clifford acum atribuia tensiunile sovieto-americane unei „mici clici conducătoare, nu poporului sovietic"[11]. Era nevoie de o schimbare majoră a gândirii sovieticilor şi, probabil, de un nou set de conducători înainte ca un acord general sovieto-american să fie posibil. Într-un anume moment dramatic, aceşti noi conducători aveau să „elaboreze împreună cu noi un acord corect şi echitabil când vor realiza că suntem prea puternici pentru a fi bătuți şi prea hotărâți pentru a ne teme"[12].

Nici Clifford şi nici vreun alt om de stat american ulterior implicat în discutarea Războiului rece nu au prezentat vreodată termeni concreți pentru terminarea confruntării sau pentru inițierea unui proces care să ducă la negocieri în acest sens. Câtă vreme Uniunea Sovietică şi-a menținut ideologia, negocierile au fost considerate inutile. După o schimbare sovietică de esență, o reglementare ar fi devenit aproape de la sine înțeleasă. În orice caz, a lăsa să se cunoască dinainte termenii unui asemenea acord era de natură să limiteze libertatea de acțiune a Americii – acelaşi argument care fusese folosit în timpul celui de-al doilea război mondial pentru a se evita discuțiile cu privire la lumea postbelică.

America dispunea acum de cadrul conceptual pentru a justifica opoziția practică față de expansionismul sovietic. De la sfârşitul războiului, presiunile sovietice urmaseră modelele istorice ruseşti. Uniunea Sovietică controla Balcanii (cu excepția Iugoslaviei), iar în Grecia se dezlănțuia un război de gherilă, sprijinit de baze din Iugoslavia comunistă şi din Bulgaria, satelit sovietic. Turciei i se adresau cereri teritoriale, împreună cu solicitarea unor baze sovietice în Strâmtori – foarte asemănător cererilor pe care Stalin i le făcuse lui Hitler în 25 octombrie 1940 (a se vedea capitolul 14).

Încă de la terminarea războiului, Marea Britanie sprijinise atât Grecia, cât şi Turcia economic, precum şi militar. În iarna anilor 1946-47, guvernul Attlee a informat Washingtonul că nu mai putea duce această povară. Truman era pregătit să preia rolul istoric al Marii Britanii de blocare a unei înaintări ruseşti spre Mediterana, dar nici poporul american, nici Congresul nu puteau susține fundamentele geopolitice britanice tradiționale. Împotrivirea la expansionismul sovietic trebuia să izvorască din principii bazate strict pe abordarea americană a politicii externe.

Acest imperativ a devenit evident în cadrul unei întâlniri-cheie petrecute în 27 februarie 1947, în Biroul Oval. Truman, secretarul de stat Marshall şi subsecretarul de stat Dean Acheson au încercat să convingă o delegație a Congresului, condusă de senatorul republican de Michigan Arthur Vandenberg, de importanța ajutorului acordat Greciei şi Turciei – o sarcină teribilă, de vreme ce republicanii, tradițional izolaționişti, controlau ambele camere ale Congresului.

Marshall a deschis dezbaterile cu o analiză rece prezentând relaţiile dintre programul de ajutor propus şi interesele americane. El a smuls bombăneli stereotipe despre „scoaterea din foc a castanelor pentru englezi", inechităţile echilibrului puterii şi povara ajutorului extern. Simţind că administraţia era pe punctul de a pierde partida, Acheson l-a întrebat pe Marshall în şoaptă dacă era vorba despre o luptă personală sau una în care putea intra oricine. Primind aprobarea, Acheson s-a lansat, potrivit cuvintelelor unui asistent, „fără nici o reţinere". Acheson a prezentat cu avânt grupului viziunea unui viitor sumbru, în care forţele comunismului se pregăteau să preia conducerea:

> Numai două mari puteri au rămas în lume... Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Am ajuns într-o situaţie nemaiîntâlnită din vremurile antice. De la Roma şi Cartagina nu a mai existat o asemenea polarizare a puterii pe acest pământ... Pentru Statele Unite, paşii făcuţi pentru întărirea ţărilor ameninţate de agresiunea sovietică sau de subversiunea comunistă... au însemnat protejarea securităţii Statelor Unite – au însemnat protejarea libertăţii însăşi.[13]

Când a devenit clar că Acheson trezise delegaţia, administraţia a revenit la chestiunea de bază. Din acel moment, programul de ajutor acordat Greciei şi Turciei a fost prezentat ca fiind parte a luptei la nivel global dintre democraţie şi dictatură. Când, în 12 martie 1947, Truman a anunţat doctrina care ulterior avea să-i poarte numele, el a renunţat la aspectul strategic al analizei lui Acheson şi a vorbit în termeni tradiţionali wilsonieni despre o luptă între două moduri de viaţă:

> Un mod de viaţă se bazează pe voinţa majorităţii şi se distinge prin instituţii libere, guvern reprezentativ, alegeri libere, garantarea libertăţii individuale, libertatea exprimării şi a religiei şi libertatea faţă de opresiunea politică. Cel de-al doilea mod de viaţă se bazează pe voinţa unei minorităţi, impusă prin forţă majorităţii. El se sprijină pe teroare şi opresiune, o presă şi un radio controlat, alegeri fixe şi suprimarea libertăţilor personale.[14]

Mai mult de atât, pentru a apăra ţările independente, Statele Unite acţionau în numele democraţiei şi al comunităţii internaţionale, deşi un veto sovietic ar fi împiedicat aprobarea formală de către Naţiunile Unite a acestor acţiuni: „Pentru a ajuta naţiunile libere şi independente să-şi menţină libertatea, Statele Unite vor transpune în viaţă principiile Cartei Naţiunilor Unite."[15]

Dacă conducătorii sovietici ar fi fost mai la curent cu istoria americană, ei ar fi înţeles natura rău prevestitoare a celor spuse de preşedinte. Doctrina Truman a marcat o cumpănă a apelor deoarece, o dată ce America aruncase mănuşa morală, avea să se termine pentru totdeauna cu genul de *Realpolitik* pe care Stalin îl înţelegea cel mai bine, şi negocierea de concesii reciproce avea să fie scoasă din discuţie. De aici înainte, conflictul nu se mai putea reglementa decât printr-o schimbare a ţelurilor sovietice, prin prăbuşirea sistemului sovietic sau prin amândouă.

Truman îşi proclamase doctrina drept „politica Statelor Unite pentru sprijinirea popoarelor libere ce se opun încercărilor de subjugare venite din partea unor minorităţi înarmate sau a unor opresori externi"[16]. Inevitabil, critici ale obiectivului reprezentat de apărarea democraţiei au apărut la ambele capete ale

spectrului intelectual: unii protestau că America apăra țări care, oricât de importante, erau moralmente nevrednice; alții obiectau că America se dedica apărării unor societăți care, libere sau nu, nu erau vitale pentru securitatea americană. Exista o ambiguitate care refuza să dispară, generând, cu privire la obiectivele americane în aproape fiecare criză, dezbateri care nu au luat sfârșit nici în ziua de azi. De atunci încoace, politica externă americană a fost obligată să navigheze între cei care o atacă drept amorală și cei care o critică pentru a fi trecut dincolo de interesul național, angajându-se în cruciade pe temeiuri morale.

O dată ce provocarea a fost definită ca adevăratul viitor al democrației, America nu putea să aștepte apariția efectivă a unui război civil, ceea ce s-a și întâmplat, în Grecia; stătea în caracterul ei național să încerce să trateze. În 5 iunie, la mai puțin de trei luni după anunțarea doctrinei Truman, secretarul de stat Marshall, într-un discurs inaugural rostit la Harvard, a făcut exact aceasta când a angajat America în sarcina de a eradica condițiile economice și sociale care încurajau agresiunea. America avea să ajute la refacerea Europei, a anunțat Marshall, pentru a evita „tulburările politice" și „disperarea", pentru a reface economia mondială și pentru a forma instituții libere. Prin urmare, „*orice* guvern care este dispus să sprijine sarcina refacerii va găsi cooperare deplină, sunt sigur, din partea guvernului Statelor Unite"[17]. Cu alte cuvinte, participarea la Planul Marshall era deschisă chiar și guvernelor aflate pe orbita sovietică – o indicație recepționată la Varșovia și la Praga și numaidecât redusă la tăcere de Stalin.

Ancorate la o platformă de reforme economice și sociale, Statele Unite au anunțat că aveau să se opună nu numai oricărui guvern, dar și oricăror organizații care împiedicau procesul refacerii europene. Marshall le-a definit pe acestea ca fiind partidul comunist și organizațiile sale reprezentative: „... guvernele, partidele politice sau grupările care urmăresc să perpetueze suferința umană pentru a profita de pe urma ei politic sau în alt fel vor întâmpina opoziția Statelor Unite."[18]

Numai o țară idealistă, deschizătoare de drumuri și relativ neexperimentată precum Statele Unite ar fi putut să avanseze un plan pentru refacere economică *globală* bazat exclusiv pe propriile sale resurse. Și totuși, anvergura însăși a acestei viziuni a solicitat o angajare națională care avea să susțină generația Războiului rece până la victoria finală. Programul de refacere economică, a spus secretarul de stat Marshall, avea să fie „îndreptat nu împotriva vreunei țări sau doctrine, ci împotriva foamei, a sărăciei, a disperării și a haosului"[19]. Exact ca atunci când fusese proclamată Carta Atlanticului, cruciada globală împotriva foamei și a disperării s-a dovedit a fi mai convingătoare pentru americani decât apelurile la interesul imediat sau la echilibrul puterii.

La capătul acestor inițiative mai mult sau mai puțin întâmplătoare, a apărut un document care avea să constituie, pentru mai bine de o generație, biblia politicii de îngrădire, într-adevăr, care i-a dat însuși numele. Toate curentele gândirii americane postbelice au fost adunate laolaltă într-un extraordinar articol publicat în iulie 1947 în *Foreign Affairs*. Deși era semnat fără nume, cu „X", autorul a fost ulterior identificat în persoana lui George F. Kennan, pe atunci șeful Corpului de Planificare Politică al Departamentului de Stat. Dintre miile de articole scrise după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, „The Sources of

Soviet Conduct" [Izvoarele comportamentului sovietic], al lui Kennan, formează el singur o clasă separată. În această adaptare literară scrisă cu luciditate, pasionat argumentată, a propriei sale „Long Telegram", Kennan a înălţat provocarea sovietică la nivelul filosofiei istoriei.

La vremea când apărea articolul lui Kennan, intransigenţa sovietică devenise materia primă a documentelor politice. Contribuţia distinctivă a lui Kennan a fost că a explicat în ce fel ostilitatea faţă de democraţii era inerentă structurii interne sovietice şi de ce anume acea structură se dovedea inaccesibilă la politicile conciliatorii occidentale.

Tensiunea faţă de lumea din afară era inerentă însăşi naturii filosofiei comuniste şi, mai presus de orice, felului în care era condus pe plan intern sistemul sovietic. În interior, partidul era unicul grup organizat, cu restul societăţii fragmentat într-o masă primitiv diferenţiată. Astfel, ostilitatea neînduplecată a Uniunii Sovietice faţă de lumea din afară era o încercare de a acorda politica internaţională la propriul său ritm intern. Preocuparea majoră a politicii sovietice era

> să se asigure că a umplut toate ungherele şi toate crăpăturile din bazinul puterii mondiale, la care putea ajunge. Dar dacă întâlneşte în cale bariere pe care nu le poate lua cu asalt, le acceptă filosofic şi li se adaptează... În psihologia sovietică nu există nici cea mai slabă urmă a sentimentului că un anume ţel trebuie atins la vreun moment anume.[20]

Calea de urmat pentru a învinge strategia sovietică era „o politică de îngrădire fermă, menită să-i confrunte pe ruşi cu o contraforţă inalterabilă în fiecare punct unde dau semne că se pregătesc să încalce interesele unei lumi paşnice şi stabile"[21].

Ca aproape toate celelalte documente contemporane de politică externă, articolul „X" al lui Kennan dispreţuia elaborarea unui ţel diplomatic precis. Ceea ce a schiţat el a fost visul american vechi de când lumea, al unei păci realizate prin convertirea adversarului, deşi într-un limbaj mai elevat şi mult mai ascuţit în percepţie decât al oricărui contemporan. Dar Kennan s-a deosebit de alţi experţi prin aceea că el a descris mecanismul prin care, mai devreme sau mai târziu, printr-o luptă sau alta a puterii, sistemul sovietic avea să fie transformat fundamental. De vreme ce acel sistem nu reuşise niciodată un transfer „legitim" de putere, Kennan considera probabil că, într-un anumit punct, diverşi competitori la autoritate ar putea

> coborî în acele mase imature politic şi neexperimentate pentru a găsi sprijinul necesar pretenţiilor lor. Dacă asta era să se întâmple vreodată, pentru partidul comunist puteau decurge consecinţe stranii: deoarece calitatea de membru obişnuit fusese exersată numai prin practica disciplinei de fier şi a supunerii, nu prin arta compromisurilor şi a adaptării... Dacă, prin urmare, era să apară vreodată ceva care să sfărâme unitatea şi eficacitatea partidului ca instrument politic, Rusia sovietică putea fi schimbată peste noapte din una dintre cele mai puternice, în una dintre cele mai slabe şi mai demne de milă societăţi.[22]

Nici un alt document nu a prezentat atât de precis ce avea să se întâmple de fapt după venirea lui Mihail Gorbaciov. Şi în urma unui atât de deplin colaps al Uniunii Sovietice, poate părea meschin să subliniezi ce împovărătoare misiune atribuise Kennan poporului său. Fiindcă el însărcinase America, pentru viitorul

indefinit, cu combaterea presiunilor sovietice de jur-împrejurul unei vaste periferii, care acoperea culturile Asiei, Orientului Mijlociu și Europei. Kremlinul era, mai mult, liber să-și aleagă punctul de atac, de presupus că numai acolo unde va fi calculat că urma să aibă cel mai mare avantaj. Pe parcursul crizelor care au urmat, obiectivul *politic* american a fost considerat a fi păstrarea *statu quo*-ului, efortul general producând colapsul final al comunismului numai după o serie prelungită de conflicte în mod teoretic neconcludente. A fost cu siguranță expresia fundamentală a optimismului național american și a neștirbitului său sentiment de încredere în sine ca un observator atât de subtil ca George Kennan să fi putut atribui societății sale un rol atât de global, de inflexibil și, în același timp, atât de reactiv.

Această rigidă, chiar eroică, doctrină a luptei permanente obliga poporul american la nesfârșite competiții cu reguli ce lăsau adversarului inițiativa și mărgineau rolul Americii la întărirea țărilor aflate deja de aceeași parte cu ea față de linia de demarcație – o clasică politică a sferelor de interese. Renunțând în mod solemn la negocieri, politica de îngrădire a pierdut un timp prețios în perioada celei mai mari puteri relative a Americii – atunci când ea încă deținea monopolul atomic. Într-adevăr, dată fiind premisa politicii de îngrădire – anume că pozițiile de forță abia urmau a fi construite – Războiul rece a devenit deopotrivă militarizat și impregnat cu impresia inexactă a slăbiciunii relative a Occidentului.

Răscumpărarea Uniunii Sovietice a devenit astfel țelul final al politicii; stabilitatea nu putea apărea decât după ce răul va fi fost eradicat. Nu a fost nici o întâmplare faptul că articolul lui Kennan se termina cu o perorație care-și instruia nerăbdătorii, iubitorii de pace compatrioți în legătură cu virtuțile răbdării și le interpreta rolul internațional ca pe un test al respectabilității țării lor:

> Chestiunea relațiilor sovieto-americane este în esență un test al valorii generale a Statelor Unite ca națiune între națiuni... [O]bservatorul atent al relațiilor sovieto-americane nu va găsi nici un motiv de plângere în provocarea adresată de Kremlin societății americane. El va simți mai degrabă o anumită recunoștință față de Providența care, dăruindu-i poporului american această provocare implacabilă, a făcut ca întreaga securitate a acestuia, ca națiune, să fie dependentă de strângerea sa laolaltă și de acceptarea responsabilităților rolului de conducător moral și politic ce i-a fost hărăzit de istorie.[23]

Una dintre trăsăturile cele mai importante ale acestor nobile sentimente a fost ambivalența lor specifică. Ele au atașat America unei misiuni globale, dar au făcut sarcina atât de complexă încât America avea să se sfâșie, aproape, în bucăți pentru a o îndeplini. Totuși, reala ambivalență a îngrădirii a părut a împrumuta politicii americane un extraordinar impuls. Deși esențialmente pasivă în raport cu diplomația față de Uniunea Sovietică, îngrădirea a implicat o creativitate tenace când a fost vorba să fie construite „poziții de forță" în domeniile militar și economic. Aceasta s-a întâmplat deoarece îmbinate în politica de îngrădire s-au aflat lecțiile și credințele izvorâte din cele mai importante două experiențe americane ale generației precedente: de la New Deal [Noua Înțelegere – n.t.] a venit credința că amenințările la adresa stabilității politice apar în primul rând

din diferenţele adânci dintre aşteptările economice şi sociale şi realitate, de unde Planul Marshall; din cel de-al doilea război mondial America a învăţat că cea mai bună protecţie împotriva agresiunii este a avea şi putere copleşitoare şi voinţa de a o folosi, de unde Alianţa Atlantică. Planul Marshall a fost gândit pentru a repune Europa pe picioare, din punct de vedere economic. Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) trebuia să aibă grijă de securitatea ei.

NATO a fost prima alianţă militară pe timp de pace din istoria americană. Impulsul imediat pentru ea a fost lovitura de stat comunistă din Cehoslovacia, din februarie 1948. După ce a fost anunţat Planul Marshall, Stalin a accelerat instaurarea controlului comunist asupra Europei de Est. El a devenit rigid, dacă nu chiar paranoic, în privinţa loialităţii ţărilor est-europene faţă de Moscova. Lideri comunişti de o viaţă, suspectaţi de nutrirea celor mai vagi sentimente naţionale, au fost epuraţi. În Cehoslovacia, comuniştii ieşiseră în alegerile libere drept cel mai puternic partid şi controlau guvernul. Nici asta nu a fost de ajuns pentru Stalin. Guvernul ales a fost răsturnat şi ministrul necomunist de externe, Jan Masaryk, fiul fondatorului Republicii Cehoslovace, a murit căzând de la fereastra biroului său, după ce aproape sigur fusese împins de asasini comunişti. În Praga a fost instaurată o dictatură comunistă.

Pentru a doua oară într-un deceniu, Praga a devenit simbolul în jurul căruia s-a organizat rezistenţa împotriva totalitarismului. Exact după cum ocupaţia nazistă fusese ultima picătură ce determinase Marea Britanie să tragă linia în 1939, lovitura de stat comunistă de nouă ani mai târziu a condus Statele Unite şi democraţiile din Europa Occidentală la unire, pentru a rezista împotriva impunerii unei soarte similare oricărei alte ţări europene.

Brutalitatea loviturii de stat cehe a retrezit temerile că sovieticii ar putea sprijini şi alte preluări, similare, ale puterii – de pildă, punând la cale un *coup d'état* comunist, recunoscând un nou guvern comunist şi folosind dotarea militară pentru a-l aşeza la putere. Astfel, în aprilie 1948, mai multe ţări vest-europene au format Pactul de la Bruxelles – un pact defensiv proiectat să respingă orice încercări de a răsturna prin forţă guvernele democratice. Totuşi, toate analizele poziţiilor relative de putere indicau că Europa Occidentală pur şi simplu nu avea suficientă forţă pentru a respinge un atac sovietic. Aşadar, Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord a luat fiinţă ca un mod de a lega America de apărarea Europei Occidentale. NATO a furnizat o direcţie fără precedent politicii externe americane: forţele americane, împreună cu cele canadiene, s-au unit cu armatele vest-europene sub o comandă NATO internaţională. Rezultatul a fost o confruntare între două alianţe militare şi două sfere de influenţă, de-a lungul întregii linii de demarcaţie din Europa Centrală.

Nu acesta a fost, însă, modul de percepere a procesului în America. Wilsonismul era prea puternic pentru a permite Americii declararea drept alianţă a vreunui aranjament pentru protejarea *statu quo*-ului teritorial european. Toţi purtătorii de cuvânt ai administraţiei Truman, aşadar, au făcut pe larg distincţia între NATO şi orice altceva semănând cu o coaliţie tradiţională în vederea protejării echilibrului puterii. Ţinând cont de ades afirmatul lor ţel, de a crea „poziţii de forţă", aceasta a necesitat o mare doză de ingeniozitate. Purtătorii de

cuvânt ai administrației, s-au dovedit a fi la înălțimea sarcinii. Când Warren Austin, un fost senator devenit ambasador la Națiunile Unite, a depus mărturie în favoarea NATO înaintea Comitetului pentru relații externe al Senatului în aprilie 1949, el a avut grijă de problemă, declarând mort echilibrul puterii:

> Bătrânul veteran, echilibrul puterii, a fost lăsat la vatră când s-a format Organizația Națiunilor Unite. Acțiunea popoarelor Națiunilor Unite de a-și pune laolaltă, prin intermediul organizației internaționale, eforturile în vederea menținerii păcii și securității internaționale și, în acest scop, de a lua măsuri colective eficiente a introdus formal elementul de predominanță a puterii pentru pace. Și așa s-a dus bătrânul echilibru al puterii.[24]

Comitetul pentru relații externe al Senatului a acceptat fericit această metaforă complicată. Cei mai mulți dintre martorii apărării Alianței Atlantice s-au inspirat masiv dintr-un document al Departamentului de Stat, intitulat „Diferența dintre Tratatul Atlanticului de Nord și alianțele militare tradiționale"[25]. Acest document extraordinar se dorea o trecere în revistă istorică a șapte alianțe datând încă de la începutul secolului al XIX-lea, de la Sfânta Alianță, din 1815, până la pactul sovieto-nazist din 1939. Concluzia sa era că Tratatul Atlanticului de Nord se deosebea de toate acestea, „atât în spirit, cât și în literă". Deși „cele mai multe" alianțe tradiționale negau „cu pioșenie" a avea „intenții agresive sau expansioniste", ele aveau frecvent alte obiective decât cele de apărare.

În mod uimitor, documentul Departamentului de Stat afirma că NATO nu era gândit să apere *statu quo*-ul în Europa, ceea ce, desigur, reprezenta o noutate pentru aliații Americii. Alianța Atlantică sprijinea principiul, se spunea, nu teritoriul; ea nu se opunea schimbării, ci numai folosirii forței pentru producerea schimbării. Analiza Departamentului de Stat conchidea că Tratatul Atlanticului de Nord „nu este îndreptat împotriva nimănui; este îndreptat numai împotriva agresiunii. El nu caută să influențeze vreun «echilibru al puterii» în schimbare, ci să întărească «echilibrul principiului»." Documentul saluta atât Tratatul Atlanticului de Nord, cât și contemporanul acestuia, Pactul de la Rio, pentru apărarea emisferei vestice, drept „dezvoltări ale conceptului de securitate colectivă", și aproba spusele președintelui Comitetului senatorial, Tom Connally, cum că tratatul nu constituia o alianță militară, ci „o alianță împotriva războiului însuși"[26].

Nici un student la istorie nu ar fi primit notă de trecere pentru o asemenea analiză. Din punct de vedere istoric, alianțele arareori au numit țările împotriva cărora erau îndreptate. În schimb, ele au descris condițiile ce trebuiau îndeplinite pentru ca alianța să intre în joc – exact cum a făcut și Organizația Tratatului Atlanticului de Nord. De vreme ce în 1949 Uniunea Sovietică era singurul agresor potențial din Europa, era încă și mai puțină nevoie decât fusese în trecut de a fi precizate nume. Insistența asupra faptului că Statele Unite apărau principiul și nu teritoriul era esențialmente americană, deși prea puțin liniștitoare pentru țările a căror principală temere era expansiunea teritorială sovietică. Argumentul că America se opunea schimbării impuse prin forță și nu schimbării ca atare era în aceeași măsură liniștitoare și neliniștitoare; pe parcursul îndelungatei

istorii a Europei nu se puteau enumera multe, dacă fusese vreuna, schimbări teritoriale care să fi fost rezultatul a altceva decât aplicarea forţei.

Oricum, puţine documente ale Departamentului de Stat fuseseră salutate vreodată cu asemenea aprobare fără rezerve din partea de obicei prudentului Comitet pentru relaţii externe al Senatului. Senatorul Connally nu a încetat să promoveze tema administraţiei, potrivit căreia scopul NATO era să se opună conceptului de agresiune, nu vreunei naţiuni anume. Un extras din mărturia depusă de secretarul de stat Dean Acheson atestă entuziasmul nereţinut al lui Connally:

> PREŞEDINTELE [Senatorul Connaly]: Aşadar, domnule secretar, aţi făcut destul de clar faptul – nu strică să reluăm puţin – că acest tratat nu este îndreptat împotriva nici unei naţiuni anume. El este îndreptat doar împotriva oricărei naţiuni sau a oricărei ţări care are de gând sau întreprinde o agresiune armată împotriva membrilor puterilor semnatare. Este adevărat?
> SECRETARUL ACHESON: Este corect, domnule senator Connaly. Nu este îndreptat împotriva nici unei ţări; este îndreptat numai împotriva agresiunii armate.
> PREŞEDINTELE: Cu alte cuvinte, cu excepţia cazului în care o naţiune, alta decât semnatarele tratatului, are de gând, intenţionează, ori îşi face planuri în acest sens, de agresiune sau atac armat asupra unei alte naţiuni, nu are motive să se teamă de acest tratat.
> SECRETARUL ACHESON: Este corect, domnule senator Connaly, şi mi se pare că oricărei naţiuni care pretinde că acest tratat este îndreptat împotriva sa trebuie să i se amintească avertismentul biblic, că „Cel vinovat fuge şi fără să-l urmărească cineva"[27].

O dată intrat în spiritul subiectului, comitetul a depus, practic, mărturie în numele tuturor celorlalţi martori – ca, de pildă, pe parcursul acestui schimb de replici cu secretarul de la Apărare, Louis Johnson:

> PREŞEDINTELE: De fapt, acest tratat nu este în nici un sens o alianţă militară generală. El este limitat la apărarea împotriva atacului armat.
> SECRETARUL JOHNSON: Aşa este, domnule.
> PREŞEDINTELE: Este exact opusul unei alianţe militare.
> SECRETARUL TYDINGS: În întregime defensiv.
> PREŞEDINTELE: În întregime defensiv. Este o alianţă de pace, dacă vreţi s-o numiţi alianţă.
> SECRETARUL JOHNSON: Îmi place exprimarea dumneavoastră.
> PREŞEDINTELE: Este o alianţă împotriva atacului armat, este o alianţă împotriva războiului, şi nu împărtăşeşte elementele de bază ale celor mai importante obligaţii ale unei alianţe militare, în măsura în care cunoaştem noi alianţele militare; este adevărat?
> SECRETARUL JOHNSON: Aşa este, domnule.[28]

Pe scurt, Alianţa Atlantică, fără a fi într-adevăr o alianţă, avea pretenţia moralităţii universale. Ea reprezenta majoritatea lumii împotriva minorităţii turbulenţilor. Într-un sens, rolul Alianţei Atlanice era acela de a acţiona până la momentul în care Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite „va fi luat măsurile necesare pentru restabilirea păcii şi a securităţii"[29].

Dean Acheson a fost un secretar de stat de o subtilitate particulară, care îşi ştia lecţia. Oricine îşi poate imagina sclipirea batjocoritoare din ochii săi în vreme ce-l lăsa pe preşedintele Comitetului să-l treacă prin propriul catehism. Acheson avea o înţelegere limpede a cerinţelor echilibrului puterii, după cum reiese cu claritate din

multe analize subtile făcute de el problemelor de geostrategie[30]. Însă era şi suficient de american în modul de abordare a diplomaţiei pentru a fi convins că, lăsată în seama propriilor sale mecanisme, Europa făcuse un talmeş-balmeş din echilibrul puterii şi că, pentru a avea vreun înţeles pentru americani, conceptul de echilibru trebuia să fie prins într-un ideal mai înalt. Într-un discurs adresat Asociaţiei Foştilor Studenţi ai Universităţii Harvard la mult timp după ratificarea tratatului, Acheson încă mai apăra Alianţa Atlantică în maniera caracteristică americană – ca o abordare romanescă a relaţiilor internaţionale:

> ...a susţinut cooperarea internaţională pentru a menţine pacea, pentru a promova drepturile omului, pentru a ridica nivelul de viaţă şi pentru a impune respectul faţă de principiul drepturilor egale şi al autodeterminării popoarelor.[31]

Pe scurt, America făcea orice pentru Alianţa Atlantică, în afară de a o numi alianţă. Ea a practicat o politică istorică de coaliţie atâta vreme cât acţiunile sale au putut fi justificate prin doctrina securităţii colective, pe care Wilson, pentru prima oară, o prezentase ca alternativă la sistemul alianţelor. Astfel, echilibrul european al puterii era reînviat printr-o retorică americană unică.

La fel de importantă ca Alianţa Atlantică, deşi mai puţin luată în seamă de publicul american, a fost crearea Republicii Federale Germania prin unirea zonelor de ocupaţie americană, britanică şi franceză. Pe de o parte, acest nou stat însemna că opera lui Bismarck era demontată, deoarece, pentru un viitor neprecizat, Germania avea să rămână divizată. Pe de altă parte, existenţa Republicii Federale Germania implica o continuă provocare la adresa prezenţei sovietice în Europa Centrală de vreme ce Republica Federală nu avea să accepte niciodată statul comunist est-german sovietic (pe care sovieticii îl creaseră din zona lor de ocupaţie). Vreme de două decenii, Republica Federală Germania a refuzat să recunoască ceea ce s-a numit Republica Democrată Germană şi a ameninţat să rupă relaţiile diplomatice cu orice ţară care accepta această recunoaştere. După 1970, Republica Federală Germania a abandonat aşa-numita doctrină Hallstein şi a stabilit relaţii diplomatice cu satelitul est-german, deşi fără să renunţe vreodată la pretenţia că vorbea în numele întregii populaţii germane.

Hotărârea cu care s-a lansat America în umplerea vidului de putere din Europa a surprins şi pe cei mai înfocaţi susţinători ai politicii de îngrădire. „La sfârşitul lui 1944 mi-a trecut prin minte", reflecta Churchill ulterior, „că Departamentul de Stat, sprijinit de copleşitoarea opinie publică americană, avea ca în mai puţin de doi ani nu numai să adopte şi să desfăşoare acţiunea al cărei curs îl deschisesem, dar şi să facă eforturi intense şi costisitoare, chiar cu caracter militar, pentru a o face să dea roade."[32]

La patru ani după capitularea necondiţionată a puterilor Axei, ordinea mondială avea multe similitudini cu cea din perioada de imediat dinaintea primului război mondial: două alianţe rigide cu extrem de puţin spaţiu de manevră diplomatică între ele, înfruntându-se, de astă dată pe întreg globul. Exista, totuşi, cel puţin o diferenţă crucială: alianţele premergătoare primului război mondial fuseseră ţinute laolaltă de frica fiecăreia dintre părţi că trecerea în cealaltă alianţă a unuia dintre parteneri putea dezmembra edificiul cu care ele îşi identifi-

caseră securitatea. În fapt, celui mai belicos dintre parteneri i se permitea atragerea celorlalţi spre abis. În timpul Războiului rece, fiecare parte a fost dominată de o superputere îndeajuns de necesară şi suficient de puţin dispusă să-şi asume riscuri pentru a-i împiedica pe ceilalţi aliaţi să azvârle lumea în război. Iar prezenţa armelor nucleare a prevenit iluzia din iulie 1914 – că războiul putea fi scurt şi nedureros.

Conducerea americană a Alianţei a garantat faptul că noua ordine mondială avea să fie justificată în termeni morali şi, eventual, chiar mesianici. Conducătorii americani au făcut eforturi şi sacrificii fără precedent în istoria coaliţiilor din timp de pace pentru a determina apelarea la valori fundamentale şi soluţii cuprinzătoare în locul calculelor de securitate naţională şi echilibru, care caracterizaseră diplomaţia europeană.

Ulterior, unii critici aveau să sublinieze pretinsul cinism al acestei retorici morale. Dar nimeni dintre cei care i-au cunoscut pe autorii politicii de îngrădire nu le-a putut pune la îndoială sinceritatea. Şi nici nu ar fi putut susţine America patru decenii de eforturi istovitoare în numele unei politici care să nu-i reflecte cele mai profunde valori şi idealuri. Faptul este amplu demonstrat de măsura în care valorile morale au impregnat până şi cele mai secrete documente guvernamentale, care nu fuseseră niciodată avute în vedere pentru a fi puse la îndemâna opiniei publice.

Un asemenea caz este un document al Consiliului Naţional de Securitate, (NSC-68), elaborat în aprilie 1950 pentru a servi ca declaraţie oficială a Americii în legătură cu strategia Războiului rece. NSC-68 definea în mare măsură interesul naţional în termenii principiului moral. În viziunea sa, eşecurile morale erau chiar mai periculoase decât cele materiale:

> ...o înfrângere a instituţiilor libere de oriunde este o înfrângere pretutindeni. Şocul pe care noi l-am suportat la distrugerea Cehoslovaciei nu a fost proporţional cu importanţa materială a Cehoslovaciei pentru noi. Într-un sens material, capacităţile sale se aflau deja la discreţia sovieticilor. Dar atunci când a fost distrusă integritatea instituţiilor Cehoslovaciei, noi am înregistrat pe scara intangibilă a valorilor o pierdere mai distrugătoare decât pierderea materială pe care o suferisem deja.[33]

O dată ce interesele vitale fuseseră echivalate cu principiul moral, obiectivele strategice ale Americii au fost formulate în termeni mai degrabă de valoare, decât de putere – pentru „a ne face puternici, atât în felul în care ne afirmăm valorile în administrarea vieţii noastre naţionale, cât şi în dezvoltarea forţei noastre politice şi economice"[34]. Doctrina părinţilor fondatori ai Americii, potrivit căreia naţiunea lor era un far al libertăţii pentru întreaga omenire, a impregnat filosofia americană a Războiului rece. Respingând linia de gândire americană exprimată de avertismentul lui John Quincy Adams împotriva „plecării dincolo de ocean în căutare de monştri pe care să-i nimicim", cei care au schiţat NSC-68 au optat pentru viziunea alternativă a Americii ca cruciat: „Numai prin afirmarea practică, în afara graniţelor şi acasă deopotrivă, a valorilor noastre esenţiale ne putem păstra propria integritate, în care rezidă adevărata frustrare a planurilor Kremlinului."[35]

În aceşti termeni, obiectivul Războiului rece era convertirea adversarului: „sprijinirea unei schimbări fundamentale în sistemul sovietic", definite ca „acceptarea din partea sovietică a condițiilor specifice şi limitate necesare unui climat internațional în care instituțiile libere să poată înflori şi în care popoarele ruse vor avea o nouă şansă de a-şi făuri propriul destin"[36].

Deşi NSC-68 continua cu descrierea diverselor măsuri militare şi economice vitale pentru construirea unor situații de forță, tema sa centrală nu era nici un compromis al diplomației tradiționale, nici o etalare finală apocaliptică. Reținerea de a folosi sau de a amenința cu folosirea armelor nucleare în perioada monopolului atomic al Americii a fost justificată într-un mod unic american: victoria în orice asemenea război ar produce un rezultat vremelnic, prin urmare nesatisfăcător. Cât despre o soluție negociată, „... unica bază ce se poate concepe pentru o reglementare generală ar fi sferele de influență şi de nici o influență – o «reglementare» pe care Kremlinul ar putea-o rapid exploata în avantajul său"[37]. Cu alte cuvinte, America refuza să ia în considerare câştigarea unui război sau măcar o soluție generală care să lase adversarul neconvertit.

În ciuda pretinsului său realism lipsit de orice sentimentalism, NSC-68 începea printr-o perorație pe tema democrației şi sfârşea cu afirmația că istoria avea să lucreze în esență în favoarea Americii. Unicitatea acestui document consta în faptul că el împletea cerințele universale cu renunțarea la forță. Niciodată până atunci o Mare Putere nu mai exprimase obiective atât de pretențioase față de propriile sale resurse, fără orice alte aşteptări la reciprocitate decât răspândirea valorilor sale naționale. Iar aceste aşteptări aveau să fie împlinite prin reformă globală, nu prin cucerire globală, calea uzuală a cruciaților. Aşa s-a întâmplat că pentru strădania sa, forța americană s-a bucurat, pentru un scurt moment, de o supremație fără precedent, în ciuda faptului că America se autoconvinsese că era relativ slabă din punct de vedere militar.

În acele stadii timpurii ale periplului american prin politica de îngrădire, nimeni nu şi-ar fi putut imagina tensiunea amenințătoare la adresa psihicului american creată de conflictele al căror țel principal era transformarea lăuntrică a adversarului şi care nu aveau nici un criteriu ce putea fi folosit pentru evaluarea succesului fiecărui pas intermediar. Ar fi părut de necrezut oricăruia dintre acei conducători americani siguri de ei înşişi că țara lor avea să trebuiască, timp de două decenii, să navigheze prin mistuitoare îndoială de sine şi conflict intern înainte ca previziunile lor privind prăbuşirea comunismului să se îndeplinească. Deocamdată, ei erau preocupați în exclusivitate de angajarea Americii în noul său rol internațional, eschivând atacurile criticilor la adresa turnurii revoluționare pe care o lua politica externă a Americii.

În vreme ce îngrădirea prindea încet formă, criticile pe care le întâmpina ea proveneau din trei şcoli de gândire diferite. Prima era a „realiştilor", reprezentați de Walter Lippmann, care susținea că politica de îngrădire conducea la supraextindere psihologică şi geopolitică, secătuind resursele Americii. Purtătorul de cuvânt al celei de-a doua şcoli de gândire era Winston Churchill, care se opunea amânării negocierilor până după ce pozițiile de forță vor fi fost stabilite. Argumentul lui Churchill era că poziția Occidentului nu avea să mai

fie niciodată atât de puternică precum la începutul a ceea ce a ajuns să se cunoască drept Războiul rece, şi că poziţia sa relativă de negociere nu se putea decât deteriora. Şi, în fine, Henry Wallace, care contesta din pornire Americii dreptul moral de a întreprinde politica de îngrădire. Postulând o echivalenţă morală fundamentală între cele două părţi, Wallace susţinea că sfera de influenţă sovietică din Europa Centrală era legitimă şi că împotrivirea Americii faţă de ea nu făcea decât să sporească încordarea. El îndemna la o întoarcere la ceea ce el înţelegea a fi politica lui Roosevelt: terminarea Războiului rece printr-o decizie americană unilaterală.

Ca cel mai elocvent purtător de cuvânt al realiştilor, Walter Lippmann respingea premisa că societatea sovietică conţinea germenii proprie-i prăbuşiri. El considera teoria prea speculativă pentru a servi drept fundament politicii americane:

> În aprecierile domnului X nu există rezerve pentru o zi ploioasă. Nu există nici o marjă de siguranţă pentru ghinion, proastă conducere, eroare şi neprevăzut. El ne cere să presupunem că puterea sovietică este deja în descompunere. Ne sfătuieşte să credem că cele mai mari speranţe ale noastre vor fi fost curând realizate.[38]

Politica de îngrădire, susţinea Lippmann, avea să atragă America înăuntrul întinselor periferii ale imperiului sovietic, care includeau, după el, multe ţări ce nu reprezentau state cu care să se poată începe, în sensul modern. Amestecul militar în regiuni atât de îndepărtate de casă nu putea spori securitatea americană şi avea să slăbească hotătârea Americii. Îngrădirea, potrivit lui Lippmann, permitea Uniunii Sovietice să aleagă punctele de maximă derută pentru Statele Unite, păstrându-şi totodată iniţiativa diplomatică şi chiar militară.

Lippmann accentua importanţa stabilirii de criterii pentru definirea zonelor în care îngrădirea expansiunii sovietice constituia pentru America un interes vital. Fără asemenea criterii, Statele Unite aveau să fie nevoite să organizeze o „paletă eterogenă de sateliţi, clienţi, dependenţi şi marionete", care avea să permită nou găsiţilor aliaţi ai Americii să exploateze îngrădirea în propriul lor interes. Statele Unite aveau să fie prinse în capcana sprijinirii unor regimuri neviabile, lăsând Washingtonului neplăcuta alegere între „liniştire şi înfrângere şi pierderea curajului sau... sprijinirea lor [a aliaţilor Statelor Unite] cu un preţ incalculabil"[39].

A fost, într-adevăr, o analiză profetică a ceea ce stătea înaintea Statelor Unite, cu toate că remediul propus de Lippmann nu se prea potrivea cu tradiţia universalistă a Americii, care era mult mai aproape de aşteptările lui Kennan pentru un rezultat apocaliptic. Lippmann cerea ca politica externă americană să fie călăuzită mai degrabă de analizarea intereselor americane în fiecare caz în parte decât de principii generale, presupuse a fi universal aplicabile. În opinia sa, politica americană trebuia să ţintească mai puţin la înlăturarea sistemului comunist cât la restabilirea echilibrului puterii în Europa, care fusese distrus de război. Îngrădirea implica divizarea pe timp nedefinit a Europei, în vreme ce adevăratul interes al Americii trebuia să fie alungarea puterii sovietice din centrul continentului european:

> Timp de mai bine de o sută de ani, toate guvernele Rusiei au căutat să se extindă asupra Europei de Est. Dar numai după ce Armata Roşie a ajuns la Elba au fost în

stare conducătorii Rusiei să realizeze ambițiile Imperiului rus și țelurile ideologice ale comunismului. O politică veritabilă ar avea, prin urmare, ca obiectiv primordial stabilirea unor reglementări care să conducă la evacuarea Europei... Puterea americană trebuie să fie disponibilă nu pentru a-i „îngrădi" pe ruși în puncte disparate, ci pentru a ține sub control întreaga mașină militară rusească și pentru a exercita o presiune sporită în sprijinul unei strategii diplomatice care are ca obiectiv concret o reglementare care înseamnă retragere.[40]

Soarta a fost cu siguranță risipitoare în privința talentului pe care l-a dăruit Americii în perioada imediat postbelică. Conducătorii politici americani au fost oameni distinși și experimentați. Iar în umbra lor s-a aflat un rezervor de personalități eminente, precum John McCloy, Robert Lovett, David Bruce, Ellsworth Bunker, Averell Harriman și John Foster Dulles, care au intrat și au ieșit din guvern și au fost întotdeauna gata să-l servească pe președinte pe o bază nepartizană.

Dintre intelectualii săi, America a fost în stare să se folosească și de gândirea lui Lippmann și de cea a lui Kennan, când aceștia s-au aflat în culmea puterilor lor. Kennan a înțeles corect slăbiciunea intrinsecă a comunismului; Lippmann a prezis cu precizie frustrările unei politici externe esențialmente reactive, bazate pe îngrădire. Kennan a făcut apel la răbdarea de a îndura pentru a permite istoriei să-și etaleze tendințele inevitabile; Lippmann a făcut apel la inițiativa diplomatică pentru a produce o reglementare europeană câtă vreme America deținea încă o poziție predominantă. Kennan a avut o mai bună înțelegere intuitivă a principalelor resorturi ale societății americane; Lippmann, pe de altă parte, a înțeles încordarea amenințătoare a suportării unui impas aparent fără sfârșit și a situațiilor ambigue pe care îngrădirea putea aduce America în situația de a le susține.

În cele din urmă, analiza lui Lippmann a găsit o importantă audiență, deși cu precădere printre opozanții confruntării cu Uniunea Sovietică. Iar aprobarea acestora se baza pe un singur aspect al argumentării lui Lippmann, evidențiindu-i, cum au făcut, criticile ce i se aduceau și ignorându-i în același timp prescripțiile. Ei au luat în seamă apelul lui Lippmann pentru obiective mai limitate, însă i-au neglijat recomandarea în favoarea unei diplomații mai ofensive. Așa s-a făcut că în anii '40, cea mai restrictivă strategie alternativă la politica de îngrădire a venit din partea nimănui altcuiva decât a lui Winston Churchill, atunci liderul opoziției din Parlamentul britanic.

S-a considerat în general că Churchill a fost cel care a inaugurat Războiul rece, atunci când și-a ținut discursul Cortinei de fier la Fulton, în Missouri. În toate etapele celui de-al doilea război mondial, Churchill a căutat să limiteze expansionismul sovietic, în efortul de a îmbunătăți formal poziția de negociere postbelică a democrațiilor. Churchill a sprijinit îngrădirea, dar pentru el aceasta nu a fost niciodată un scop în sine. Nevoind să aștepte pasiv prăbușirea comunismului, el a căutat mai degrabă să modeleze istoria decât să se bizuie pe ea astfel ca aceasta să facă treaba în locul lui. Ceea ce urmărea el era o reglementare negociată.

Discursul lui Churchill de la Fulton avusese în vedere numai și numai negocierile. În 9 octombrie 1948, la Llandudno, Țara Galilor, Churchill a revenit la

părerea sa că poziţia de negociere a Occidentului nu avea să fie niciodată mai bună decât era la acel moment. Într-un discurs mult neglijat, el a spus:

> „S-a pus întrebarea: Ce se va întâmpla când vor avea ei înşişi bomba atomică şi o vor fi acumulat în cantităţi însemnate? Puteţi judeca dumneavoastră înşivă ce se va întâmpla atunci, văzând ce se întâmplă acum. Dacă aceste lucruri sunt făcute în pădurea verde [când totul merge bine – n. tr.], ce va fi de făcut în cea uscată?... Nici un om în toate minţile nu poate să creadă că ne stă înainte o perioadă de timp nesfârşită. Trebuie să ducem lucrurile până la capăt şi să stabilim o reglementare. Nu trebuie să mergem mai departe în hopuri, neprevăzător şi incompetent, aşteptând să intervină ceva, lucru prin care eu înţeleg a aştepta să se întâmple ceva rău pentru noi. Este mult mai probabil că naţiunile Occidentului vor putea să ajungă la o reglementare durabilă, fără vărsare de sânge, dacă îşi formulează cererile lor juste cât timp deţin puterea atomică şi înainte să o aibă şi comuniştii ruşi.[41]

Doi ani mai târziu, Churchill a rostit aceeaşi pledoarie în Camera Comunelor: democraţiile erau destul de puternice pentru a negocia şi nu aveau decât să devină mai slabe, aşteptând. Într-un discurs în care apăra reînarmarea NATO, în 30 noiembrie 1950, el a avertizat că înarmarea Occidentului în sine nu avea să-i schimbe acestuia poziţia de negociere, care, în cele din urmă, depindea de monopolul atomic al Americii:

> ...deşi este bine să ne întărim forţele cât putem de rapid, nimic în acest proces, în perioada pe care am menţionat-o, nu va priva Rusia de superioritate efectivă în ceea ce acum se numeşte armament convenţional. Aceasta nu va face decât să ne dea o unitate sporită în Europa şi să amplifice posibilităţile de opunere la agresiune... De aceea, mă declar pentru eforturile de ajungere la o reglementare cu Rusia sovietică de îndată ce se va prezenta o ocazie potrivită şi pentru a face acele eforturi atâta vreme cât superioritatea Statelor Unite în domeniul armelor nucleare egalează superioritatea sovieticilor în domeniul armelor convenţionale.[42]

Pentru Churchill, o poziţie de forţă era deja stabilită; pentru conducătorii americani, ea încă trebuia creată. Churchill se gândea la negocieri ca la o modalitate de a pune puterea în raport cu diplomaţia. Şi deşi nu a specificat-o niciodată, declaraţiile sale publice sugerează cu pregnanţă faptul că el avea în vedere un fel de ultimatum diplomatic al democraţiilor occidentale. Conducătorii americani dădeau înapoi de la a-şi folosi monopolul atomic, fie şi numai ca ameninţare. Churchill voia să restrângă aria influenţei sovietice, dar era pregătit să coexiste în limite reduse cu puterea sovietică. Conducătorii americani aveau o repulsie aproape viscerală faţă de sferele de influenţă. Ei vroiau să distrugă, nu să restrângă sfera adversarului lor. Preferau să aştepte victoria totală şi prăbuşirea comunismului, oricât de îndepărtate, pentru a aplica o soluţie wilsoniană la problema ordinii mondiale.

Dezacordul a apărut dintr-o diferenţă între experienţele istorice ale Marii Britanii şi Statelor Unite. Societatea lui Churchill era familiarizată prea bine cu rezultatele imperfecte; Truman şi consilierii săi veneau dintr-o tradiţie în care, o dată ce o problemă era recunoscută, ea era de obicei depăşită prin mobilizarea unor resurse uriaşe. De unde preferinţa Americii pentru rezoluţii finale şi neîncrederea sa în genul de compromis care devenise o specialitate britanică.

Churchill nu avea nici o dificultate de principiu pentru ca să combine construirea de poziții de forță cu o diplomație activă, exercitând presiuni pentru obținerea reglementării. Conducătorii americani gândeau aceste eforturi ca faze succesive – exact cum făcuseră în cel de-al doilea război mondial și aveau să o facă iarăși în Coreea și în Vietnam. Punctul de vedere american a prevalat deoarece America era mai puternică decât Marea Britanie și deoarece Churchill, ca lider al opoziției parlamentare britanice, nu era în măsură să-și impună strategia.

În cele din urmă, cea mai zgomotoasă și mai persistentă provocare la adresa politicii americane nu a venit nici din partea școlii realiste a lui Lippmann, nici din partea concepției echilibrului puterii, a lui Churchill, ci din partea unei tradiții cu rădăcini adânci în gândirea radicală americană. În vreme ce Lippmann și Churchill au acceptat premisa administrației Truman, conform căreia expansionismul sovietic reprezenta o provocare serioasă, și doar au contestat strategia de a i se opune, criticii radicali au respins toate aspectele îngrădirii. Henry Wallace, vicepreședinte în timpul celui de-al treilea mandat al lui Roosevelt, fost secretar la Agricultură și secretar la Comerț sub Truman, a fost principalul lor purtător de cuvânt.

Produs al tradiției populiste americane, Wallace avea o neîncredere structurală specifică yankeilor în Marea Britanie. Ca cei mai mulți liberali americani de la Jefferson încoace, el insista că „aceleași principii morale care guvernează în viața privată trebuie să guverneze și în politica internațională"[43]. Din punctul de vedere al lui Wallace, America își pierduse busola morală și practica o politică externă a „principiilor machiavelice, de înșelătorie, forță și neîncredere", după cum a spus în public în Madison Square Garden, în 12 septembrie 1946[44]. De vreme ce prejudecățile, ura și frica erau cauzele adânci ale conflictelor internaționale, Statele Unite nu aveau nici un drept moral de a interveni în afara granițelor înainte de a fi eradicat aceste flageluri din sânul propriei societăți.

Noul radicalism reafirma viziunea istorică a Americii ca far al libertății, dar, pe parcurs, a făcut ca această viziune să se întoarcă împotriva ei înșăși. Postularea echivalenței morale a acțiunilor americane și a celor sovietice a devenit o trăsătură caracteristică a criticii radicale pentru întreaga perioadă a Războiului rece. Însăși ideea ca America să aibă responsabilități internaționale era, în ochii lui Wallace, un exemplu de aroganță a puterii. Englezii, susținea el, îi duceau de nas pe credulii americani, făcându-i să le împlinească poruncile: „Politica britanică urmărește, evident, să creeze neîncredere între Statele Unite și Rusia și să pregătească astfel terenul pentru cel de-al treilea război mondial."[45]

Pentru Wallace, prezentarea făcută de Truman conflictului dintre democrație și dictatură era pură fantezie. În 1945, moment în care represiunea sovietică postbelică începea să devină tot mai evidentă și brutalitatea colectivizării era larg recunoscută, Wallace declara că „rușii au astăzi mai multe libertăți politice decât au avut vreodată". De asemenea, el descoperea „tot mai mult semne ale libertății religioase" în URSS și pretindea că exista o „lipsă fundamentală de conflict între Statele Unite și Uniunea Sovietică"[46].

Wallace era de părere că politica sovietică era animată mai puţin de expansionism decât de frică. În martie 1946, când încă mai era secretar la Comerţ, Wallace îi scria lui Truman:

> Evenimentele ultimelor câteva luni i-au azvârlit pe sovietici înapoi în spaimele lor de dinainte de 1939 faţă de „încercuirea capitalistă" şi în credinţa lor greşită că lumea occidentală, inclusiv S.U.A., le este invariabil şi unanim ostilă.[47]

În discursul său din Madison Square Garden, de şase luni mai târziu, Wallace i-a lansat lui Truman o provocare directă, care l-a făcut pe preşedinte să-i ceară demisia:

> S-ar putea să nu ne placă ce face Rusia în Europa de Est. Genul ei de reformă agrară, expropiere industrială şi suprimare a libertăţilor fundamentale supără marea majoritate a oamenilor din Statele Unite. Dar fie că ne place, fie că nu, ruşii vor încerca să-şi socializeze sfera de influenţă exact la fel cum noi încercăm să democratizăm sfera noastră de influenţă... Ideile ruseşti despre dreptatea social-economică vor guverna aproape o treime din lume. Ideile noastre despre democraţia liberei întreprinderi vor guverna mare parte din restul lumii. Cele două idei se vor strădui să demonstreze care dintre ele poate oferi cea mai mare satisfacţie omului obişnuit din propria arie de dominaţie politică.[48]

Printr-o curioasă răsturnare a rolurilor, autoproclamatul apărător al moralităţii în politica externă accepta existenţa unei sfere de influenţă în Europa de Est din motive practice, în vreme ce administraţia pe care o ataca pentru promovarea unei politici cinice a puterii respingea sfera sovietică din considerente morale.

Potrivit lui Wallace, America nu avea nici un drept să intervină unilateral pe glob. Apărarea era legitimă doar cu aprobarea Naţiunilor Unite (indiferent de faptul că Uniunea Sovietică avea acolo drept de veto), iar asistenţa economică trebuia să fie distribuită prin intermediul instituţiilor internaţionale. De vreme ce Planul Marshall nu făcea faţă acestui test, Wallace prezicea că acesta avea să aducă Americii duşmănia omenirii.[49]

Provocarea lui Wallace s-a năruit după lovitura comunistă din Cehoslovacia, blocada Berlinului şi invadarea Coreii de Sud. În calitate de candidat prezidenţial în 1948, el a obţinut numai un milion de voturi – cele mai multe în New York – faţă de peste 24 de milioane pentru Truman, care l-au situat pe locul al patrulea, în urma candidatului democrat disident, Strom Thurmond.

Cu toate acestea, Wallace a reuşit să dezvolte teme care aveau să rămână puncte de rezistenţă ale criticii radicale americane pe parcursul Războiului rece şi să ocupe centrul scenei în timpul războiului din Vietnam. Acestea scoteau în evidenţă neajunsurile morale ale Americii şi pe cele ale prietenilor pe care ea îi susţinea; o echivalenţă morală fundamentală între America şi adversarii săi comunişti; afirmaţia că America nu avea nici o obligaţie de a apăra vreo zonă de pe glob împotriva unor ameninţări în mare măsură imaginare; şi părerea că opinia publică internaţională era un ghid mai bun pentru politica externă decât conceptele geopolitice. Când a fost propus întâia oară ajutorul pentru Grecia şi Turcia, Wallace a îndemnat administraţia Truman să prezinte chestiunea înaintea

Națiunilor Unite. Dacă „ruşii îşi exercitau dreptul de veto, povara morală le revenea lor... Când acționăm independent... responsabilitatea morală este asupra noastră"[50]. A respecta înaltul considerent moral însemna mai mult decât a apăra sau nu interesele geopolitice ale Americii.

Deşi critica radicală îndreptată de Wallace împotriva politicii externe postbelice americane a fost înfrântă pe parcursul anilor '40, principalele sale idei au reflectat o tendință profundă a idealismului american, care a continuat să anime sufletul națiunii. Aceleaşi convingeri morale care conferiseră atâta energie angajărilor Americii pe plan internațional au avut şi potențialul de a fi întoarse spre înăuntru datorită deziluziilor încercate față de lumea din afară sau față de propriile imperfecțiuni ale Americii. În anii '20, izolaționismul făcuse America să se retragă pe considerentul că era prea bună pentru lume; în timpul mişcării Wallace, această atitudine a reînviat prin afirmația că America trebuia să se retragă deoarece nu era îndeajuns de bună pentru lume.

Totuşi, când America şi-a lansat prima implicare internațională permanentă pe timp de pace, îndoieli de sine şi sistematice încă planau departe în viitor. Generația care construise New Deal şi câştigase cel de-al doilea război mondial avea o enormă încredere în sine şi în proporțiile imense ale acțiunii cutezătoare americane. Iar idealismul națiunii era cât se poate de potrivit pentru conducerea unei lumi dominate de două puteri, pentru care combinațiile subtile presupuse de diplomația tradițională a echilibrului puterii nu erau prea nimerite. Numai o societate cu enormă încredere în realizările şi în viitorul său şi-ar fi putut concentra dăruirea şi resursele pentru a face eforturi în vederea realizării unei ordini mondiale în care dușmanii înfrânți să fie împăcați, aliații năpăstuiți repuşi în drepturi şi adversarii convertiți. Marile întreprinderi sunt adeseori impulsionate de o undă de naivitate.

Un rezultat al politicii de îngrădire a fost acela că, în timpul perioadei în care s-au aflat în culmea puterii, Statele Unite s-au autoexilat într-o diplomație esențialmente pasivă. Acesta este motivul pentru care îngrădirea a fost tot mai vehement atacată de încă o grupare, al cărei vehement purtător de cuvânt a devenit John Foster Dulles. Gruparea era alcătuită din acei conservatori care acceptau premisele îngrădirii, dar contestau încetineala cu care era înfăptuită. Chiar dacă îngrădirea reuşea până la urmă să submineze societatea sovietică, susțineau acești critici, ea avea să dureze şi avea să coste prea mult. Indiferent de rezultatele pe care le putea obține îngrădirea, o strategie a eliberării avea cu siguranță să le accelereze. Către sfârşitul preşedinției lui Truman, politica de îngrădire era prinsă sub foc încrucişat între cei care o considerau prea belicoasă (adepții lui Wallace) şi cei care o credeau excesiv de pasivă (republicanii conservatori).

Această controversă s-a întețit deoarece, după cum prezisese Lippmann, crizele internaționale se deplasau tot mai mult spre regiunile periferice ale globului, unde problemele morale erau confuze şi amenințările directe la adresa securității americane erau dificil de demonstrat. America s-a trezit atrasă în războaie din zone neprotejate prin alianțe şi în beneficiul unor cauze ambigue şi al unor rezultate neconcludente. De la Coreea la Vietnam, aceste acțiuni au ținut vie critica radicală, care a continuat să pună sub semnul întrebării validitatea îngrădirii.

Aşa a ieşit la iveală o nouă variantă de excepţionalism american. Cu toate imperfecţiunile sale, America secolului al XIX-lea se crezuse un far al libertăţii; în anii '60 şi '70, se spunea că flacăra pâlpâie şi că ar fi trebuit să fie reaprinsă înainte ca America să poată reveni la rolul său istoric, de sursă de inspiraţie pentru cauza libertăţii. Dezbaterea asupra îngrădirii s-a transformat într-o luptă pentru însuşi sufletul Americii.

Încă în 1957, George Kennan ajunsese să reinterpreteze îngrădirea în această lumină când scria:

> Pentru concetăţenii mei care m-au întrebat adeseori la ce trebuie să facă apel pentru a contracara ameninţarea sovietică, a trebuit să răspund: la eşecurile noastre americane, la lucrurile de care ne este ruşine în propriii noştri ochi sau care ne îngrijorează; la problema rasială, la condiţiile din marile noastre oraşe, la învăţământ şi la mediul în care trăieşte tineretul nostru, la prăpastia crescândă dintre cunoştinţele specializate şi înţelegerea populară.[51]

Un deceniu mai devreme, înainte de a fi fost deziluzionat de ceea ce el considera drept militarizarea invenţiei sale, George Kennan ar fi recunoscut că nu exista nici o asemenea alegere. O ţară care pretinde de la sine însăşi perfecţiune morală ca test al propriei politici externe nu va ajunge nici la perfecţiune, nici la securitate. Măsura realizărilor lui Kennan a fost faptul că, până în 1957, toate parapetele lumii libere fuseseră asigurate cu apărători, propriile sale vederi aducând o contribuţie decisivă la acest efort. Parapetele erau, de fapt, atât de bine umplute cu apărători încât America îşi permitea să se complacă într-o doză zdravănă de autocritică.

Îngrădirea era o teorie extraordinară – lipsită de sentimentalism şi idealistă totodată, profundă în evaluarea făcută motivaţiilor sovietice şi cu toate acestea curios de abstractă în prescripţii. În întregime americană în utopia sa, ea pleca de la premisa că prăbuşirea unui adversar totalitarist se putea realiza într-un mod esenţialmente benign. Deşi această doctrină a fost formulată la apogeul puterii absolute a Americii, ea propovăduia slăbiciunea relativă a Americii. Postulând o grandioasă întâlnire diplomatică în momentul culminant al existenţei sale, îngrădirea nu lăsa diplomaţiei nici un rol până la scena finală apoteotică în care oamenii cu pălării albe acceptau convertirea celor cu pălării negre.

Având aceste însuşiri, îngrădirea a fost o doctrină care a însoţit America pe parcursul a mai bine de patru decenii de construcţie, luptă şi, în cele din urmă, triumf. Victima ambiguităţilor sale s-au vădit a fi nu popoarele pe care America se pregătise să le apere – în mare măsură cu succes –, ci conştiinţa americană. Chinuindu-se de una singură în căutarea-i tradiţională a perfecţiunii morale, America avea să iasă, după mai mult de o generaţie de luptă, sfâşiată de eforturi şi controverse, dar cu aproape toate obiectivele stabilite atinse.

CAPITOLUL 19

Dilema politicii de îngrădire: Războiul din Coreea

Statele Unite ale Americii nu şi-au „adus băieţii acasă" din Europa, aşa cum avusese de gând Roosevelt. În loc de asta, au rămas profund implicate, punând la punct instituţii şi programe de asigurare a apărării împotriva atacurilor sovietice şi făcând presiuni asupra sferei sovietice ori de câte ori a fost posibil.

Timp de trei ani, politica de îngrădire a funcţionat aşa cum fusese gândită. Alianţa Atlantică servea drept bastion împotriva expansiunii sovietice, în vreme ce Planul Marshall întărea Europa Occidentală din punct de vedere economic şi social. Programul de ajutorare greco-turc respingea ameninţarea sovietică din estul Mediteranei, iar podul aerian al Berlinului arăta că democraţiile erau pregătite să rişte războiul pentru a se opune ameninţărilor la adresa drepturilor ce le fuseseră recunoscute. În toate cazurile, Uniunea Sovietică mai degrabă a dat înapoi decât a încercat să se măsoare cu Statele Unite.

Teoria îngrădirii avea însă o scăpare majoră, ceea ce i-a făcut pe conducătorii americani să acţioneze pornind de la două premise greşite şi anume:

provocările cărora urmau să le facă faţă aveau să fie în continuare de un tip la fel de clar cum fuseseră pe parcursul celui de-al doilea război mondial; şi, în al doilea rând, comuniştii aveau să aştepte pasiv dezintegrarea propriei lor stăpâniri, după cum postula teoria îngrădirii. Conducătorii americani nu au luat în considerare posibilitatea ca comuniştii să încerce o străpungere într-un punct oarecare, alegându-şi ca ţintă o zonă de maximă complexitate politică sau strategică pentru Statele Unite.

Politica de îngrădire a fost impusă unui Congres şovăitor, în beneficiul Europei. Teama de o intervenţie militară sovietică în Mediterana făcuse să apară programul de ajutor greco-turc, iar pericolul unui atac sovietic asupra Europei Occidentale condusese la formarea Organizaţiei Tratatului Atlanticului de Nord. Posibilitatea unei pătrunderi sovietice printr-un alt punct avea caracterul unei revelaţii, dacă apărea.

Apoi, în 25 iunie 1950, America a fost nevoită să se confrunte cu ambiguităţile politicii de îngrădire, atunci când a fost pusă în faţa agresiunii militare exercitate de un surogat comunist asupra unei ţări pe care Washingtonul o declarase în afara perimetrului de apărare al Americii şi din care toate forţele americane fuseseră retrase în anul precedent. Agresorul era Coreea de Nord, iar victima era Coreea de Sud – ambele situate cât se poate de departe de Europa, punctul nodal al strategiei americane. Totuşi, la numai câteva zile de la atacul nord-coreean, Truman a înjghebat în pripă o forţă expediţionară din personalul slab pregătitelor trupe de ocupaţie din Japonia, pentru a implementa o strategie de apărare locală care nu fusese niciodată avută în vedere de planificarea americană şi nici nu fusese propusă în cadrul declaraţiilor Congresului. Doctrina politică şi strategică americană postbelică pur şi simplu nu luase în calcul posibilitatea unui asemenea gen de agresiune.

Conducătorii americani nu definiseră decât două cauze probabile de război: un atac-surpriză sovietic asupra Statelor Unite, sau o invadare a Europei Occidentale de către Armata Roşie. „Planurile privind securitatea naţională", declara generalul Omar N. Bradley, şeful Statului Major al armatei în 1948,

> trebuie să ia în considerare posibilitatea ca Statele Unite să fie ţinta unor atacuri aeriene şi de desant, pentru început. Probabilitatea şi posibilitatea acestui tip de atac sporeşte zi de zi... Ar trebui [aşadar] să ţinem sub control bazele de unde un duşman ne-ar putea ataca pe calea aerului. Apoi, va trebui să lansăm un contraatac imediat... în principal aerian... Pentru a ne pregăti contraloviturile vom avea nevoie de baze pe care acum nu le deţinem. Capturarea şi păstrarea [acestor] baze... vor necesita elemente combatante ale armatei.[1]

Bradley nu a reuşit să explice cum sau de ce ar putea urma Uniunea Sovietică o asemenea strategie la trei ani după un război devastator, câtă vreme Statele Unite deţineau monopolul atomic, iar Uniunea Sovietică nu dispunea de capacităţi flotile aeriene cu rază lungă de acţiune.

Nimic din comportamentul Americii nu le-ar fi permis conducătorilor politici de la Moscova sau din Pyongyang, capitala Coreii de Nord să se aştepte la mai mult decât un protest diplomatic atunci când trupele nord-coreene au trecut paralela 38. Ei trebuie să fi fost la fel de surprinşi ca şi Saddam Hussein când

America a trecut de la atitudinea conciliantă de la sfârșitul anilor '80 la o campanie militară masivă în Golful Persic, în '90. Comuniștii din Moscova și din Pyongyang luaseră de bune declarațiile conducătorilor americani conform cărora aceștia plasaseră Coreea în afara perimetrului de apărare american. Ei au presupus că America nu avea să se opună preluării de către comuniști a unei jumătăți din Coreea după ce acceptaseră victoria comunistă din China, care reprezenta un premiu incomparabil mai important. Ei nu reușiseră, evident, să înțeleagă că repetatele declarații americane proclamând opoziția față de agresiunea comunistă drept o datorie morală aveau pentru conducătorii politici americani mult mai multă greutate decât analizele strategice.

Astfel, războiul coreean a luat amploare dintr-o dublă neînțelegere: comuniștii, analizând regiunea sub aspectul intereselor americane, nu au găsit plauzibil ca America să opună rezistență la capătul unei peninsule, când le recunoscuse comuniștilor cea mai mare parte a zonei continentale a Asiei; în vreme ce America, percepând provocarea în termeni de principiu, a fost mai puțin preocupată de semnificația geopolitică a Coreii – pe care conducătorii americani o declaraseră public neimportantă – decât de simbolismul gestului de a permite ca agresiunea comunistă să rămână fără ripostă.

Curajoasa decizie a lui Truman de a interveni în Coreea era în contradicție flagrantă cu ceea ce conducătorii americani declaraseră cu doar un an înainte. În martie 1949, generalul Douglas MacArthur, comandantul forțelor americane din Pacific, plasase răspicat Coreea în afara perimetrului defensiv american, în cursul unui interviu publicat într-un ziar:

> ...linia noastră de apărare trece printr-un lanț de insule ce mărginesc coastele Asiei. El începe din Filipine și continuă prin Arhipelagul Ryukyu, care include principalul său bastion, Okinawa. Apoi se întoarce prin Japonia și prin lanțul Insulelor Aleutine, spre Alaska.[2]

Într-un discurs ținut în fața membrilor Clubului Național al Presei în 12 ianuarie 1950, secretarul de stat Dean Acheson mersese și mai departe. El nu numai că plasase Coreea în afara perimetrului defensiv american, dar negase explicit orice intenții de garantare a zonelor situate în partea continentală a Asiei:

> În ce privește securitatea militară a celorlalte zone ale Pacificului, trebuie să fie clar că nici o persoană nu poate garanta aceste zone împotriva atacurilor militare. Dar trebuie, de asemenea, să fie clar că o asemenea garantare nici nu este rațională sau necesară pe tărâmul relațiilor practice.[3]

În 1949, președintele Truman, acționând la îndemnul Statelor Majore Reunite, retrăsese toate forțele militare americane din Coreea. Armata sud-coreeană era antrenată și echipată pentru puțin mai mult decât funcțiuni polițienești, deoarece Washingtonul se temea ca nu cumva Coreea de Sud să fie tentată să unifice țara prin forță, dacă i s-ar fi acordat și cea mai neînsemnată posibilitate de a o face.

Memoriile lui Hrușciov pretind că invadarea Coreii a fost zămislirea minții lui Kim Il Sung, dictatorul nord-coreean. Stalin, inițial circumspect, se spune că

fusese de acord cu planul pentru că şi-a permis sieşi să creadă că acţiunea avea să reuşească cu uşurinţă[4]. Nici Moscova, nici Pyongyang-ul nu reuşiseră să înţeleagă rolul valorilor în abordarea de către America a relaţiilor internaţionale. Când MacArthur şi Acheson vorbeau despre strategia americană, ei se gândeau la războiul general cu Uniunea Sovietică, singurul tip de război la care conducătorii americani se gândiseră vreodată sistematic. Într-un asemenea război, Coreea ar fi fost, într-adevăr, în afara perimetrului defensiv al Americii, iar bătăliile decisive ar fi fost purtate altundeva.

Conducătorii americani pur şi simplu nu se gândiseră niciodată cum să reacţioneze la o agresiune limitată la Coreea sau la oricare altă zonă comparabilă. Când au fost obligaţi să facă faţă unei asemenea situaţii foarte curând după blocada Berlinului, lovitura de stat din Cehia şi victoria comunistă din China, ei au interpretat-o ca pe o dovadă a faptului că comunismul era în marş şi trebuia oprit din principiu, mai degrabă chiar decât pe baze strategice.

Decizia lui Truman de a opune rezistenţă în Coreea avea o bază solidă şi în principiile tradiţionale vizând interesul naţional. Comunismul expansionist îşi sporise provocările cu fiecare an care urmase războiului. Reuşise să pună un picior în Europa de Est în 1945, ca urmare a ocupaţiei exercitate de Armata Roşie. Obţinuse supremaţia în Cehoslovacia printr-o lovitură de stat internă, în 1948. Preluase puterea în China prin război civil, în 1949. Dacă armatele comuniste puteau acum mărşălui peste liniile de frontieră recunoscute pe plan internaţional, lumea putea reveni la condiţiile perioadei de dinainte de război. Generaţia care supravieţuise Münchenului era menită să reacţioneze. O invazie încununată de succes în Coreea ar fi avut un impact dezastruos asupra Japoniei, aflată imediat dincolo de îngusta Mare a Japoniei. Japonia considerase întotdeauna Coreea drept punctul-cheie strategic al Asiei de Nord-Est. Puterea comunistă necontestată ar fi introdus spectrul unui iminent monolit comunist asiatic şi ar fi schimbat orientarea prooccidentală a Japoniei.

Puţine decizii politice sunt mai dificile decât improvizarea de acţiuni militare care nu au fost niciodată prevăzute. Totuşi, Truman a fost la înălţimea situaţiei. În 27 iunie, la două zile după ce trupele nord-coreene trecuseră paralela 38, el a ordonat intrarea în acţiune a unităţilor aeriene şi navale americane. Până în 30 iunie, el angajase trupe de uscat deplasate de la îndatoririle lor de ocupaţie, din Japonia.

Rigiditatea sovieticilor i-a uşurat lui Truman sarcina de a-şi conduce ţara în război. Ambasadorul sovietic la Naţiunile Unite boicota de luni de zile Consiliul de Securitate şi alte instituţii ale Naţiunilor Unite în semn de protest faţă de refuzul organizaţiei de a restabili capitala Chinei la Beijing. Dacă ambasadorul sovietic ar fi fost mai puţin înspăimântat de Stalin sau dacă ar fi fost în stare să-şi obţină mai rapid instrucţiunile, el şi-ar fi folosit dreptul de veto împotriva rezoluţiei Consiliului de Securitate propusă de Statele Unite, prin care se cerea Coreii de Nord să înceteze ostilităţile şi să se întoarcă dincolo de paralela 38. Neparticipând la sesiune şi nefolosindu-şi dreptul de veto, ambasadorul sovietic i-a dat lui Truman posibilitatea să organizeze rezistenţa ca decizie a comunităţii mondiale şi să justifice rolul american în Coreea în termenii wilsonieni obişnuiţi, de dreptate în opoziţie cu dictatura, de bine în opoziţie cu răul. America, spunea

Truman, pornea la război pentru a sprijini hotărârile Consiliului de Securitate[5]. Nu era vorba, aşadar, de a interveni într-un conflict local depărtat, ci de a se opune unui atac îndreptat împotriva întregii lumi libere:

> Atacul asupra Coreii limpezeşte, mai presus de orice îndoială, faptul că comunismul a trecut dincolo de folosirea subversiunii pentru a cuceri naţiuni independente şi că acum va folosi invazia armată şi războiul. Comunismul a sfidat ordinele Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite emise pentru protejarea păcii şi securităţii internaţionale.[6]

Deşi Truman avea puternice argumente geopolitice în favoarea intervenţiei în Coreea, el a apelat la poporul american în baza valorilor esenţiale ale acestuia şi a descris intervenţia ca pe o acţiune de apărare a principiului universal şi nu a interesului naţional american: „Întoarcerea la legea celui mai tare în relaţiile internaţionale ar avea efecte cu bătaie lungă. Statele Unite vor continua să sprijine domnia legii."[7] Că America apără un principiu, nu interese, legea, nu puterea, a fost un principiu aproape sacrosanct al raţiunii fundamentale a Americii în angajarea forţelor sale militare din vremea celor două războaie mondiale până la escaladarea implicării sale în Vietnam şi Războiul din Golf din 1991.

O dată stabilit faptul că problema se afla deasupra politicii de putere, definirea scopurilor practice ale războiului a devenit extraordinar de dificilă. Într-un război general, care era ceea ce avusese în vedere doctrina strategică americană, intenţia era de a se obţine victoria totală şi capitularea necondiţionată a adversarului, cum se întâmplase în cel de-al doilea război mondial. Dar care era obiectivul politic al unui război limitat? Cel mai simplu şi mai la îndemână scop al războiului ar fi fost aplicarea literală a rezoluţiilor Consiliului de Securitate – împingerea forţelor coreene înapoi pe punctul lor de plecare, din lungul paralelei 38. Dar dacă nu avea să existe nici o penalitate pentru agresiune, cum avea să fie descurajată o agresiune viitoare? Dacă agresorii potenţiali ajungeau să înţeleagă că nu aveau să o ducă niciodată mai rău decât *statu quo ante,* îngrădirea se putea transforma într-o înlănţuire nesfârşită de războaie limitate care aveau să vlăguiască forţele Americii – în mare măsură după cum prezisese Lippmann.

Pe de altă parte, ce gen de penalitate era compatibilă cu angajarea într-un război limitat? Din strategia războaielor limitate în care sunt implicate – direct sau indirect – superputeri, face parte în mod firesc capacitatea fizică a fiecărei părţi de a ridica miza: aceasta le defineşte ca superputeri. Prin urmare, trebuie stricat un echilibru. Partea care o convinge pe cealaltă că este dispusă să-şi asume riscul cel mai mare va avea avantaj. În Europa, Stalin, contrar oricărei analize raţionale a relaţiilor dintre forţe, reuşise să păcălească democraţiile, făcându-le să creadă că el era mai hotărât decât ele să meargă până la limită (şi dincolo de ea). În Asia, partea comunistă era întărită de ameninţarea ce se lăsa ghicită din partea Chinei, care tocmai fusese preluată de comunişti şi avea potenţialul de a ridica miza fără implicarea directă a Uniunii Sovietice. Democraţiile erau, prin urmare, mai speriate de escaladare decât adversarii lor – sau cel puţin aşa credeau democraţiile.

Un alt factor care inhiba politica americană era angajarea la o abordare multilaterală prin intermediul Naţiunilor Unite. La începutul războiului coreean, Statele Unite se bucurau de un sprijin larg din partea ţărilor din NATO, precum

Marea Britanie şi Turcia, care au trimis trupe considerabile. Deşi indiferente faţă de soarta Coreii, aceste ţări sprijineau principiul acţiunii colective, pe care-l puteau invoca ulterior pentru propria lor apărare. O dată ce acest scop a fost atins, majoritatea Adunării Generale a Naţiunilor Unite a fost mult mai puţin interesată să-şi asume riscurile suplimentare presupuse de aplicarea şi a altor penalităţi. America s-a trezit aşadar intrată într-un război limitat pentru care nu avea nici o doctrină şi acţionând în apărarea unei ţări îndepărtate, în care declarase că nu avea nici un interes strategic. Copleşită de ambivalenţă, America nu percepea nici un interes strategic naţional în peninsula Coreeană; obiectivul ei principal era să demonstreze că exista o penalitate pentru agresiune. Pentru a face Coreea de Nord să plătească un preţ fără a declanşa un război mai amplu, America avea nevoie să convingă acele ţări având capacitate de escaladare, mai cu seamă Uniunea Sovietică şi China, de faptul că obiectivele americane erau într-adevăr limitate.

Din nefericire, teoria îngrădirii, în numele căreia America se angajase ea însăşi, producea exact tentaţia opusă: ea îl făcea pe Truman şi pe colegii săi să extindă câmpul de bătălie politic. Fără excepţie, membrii importanţi ai administraţiei Truman credeau în existenţa unui plan global comunist şi tratau Coreea drept prima mişcare a unei strategii sino-sovietice coordonate, care putea fi foarte bine preludiul unui atac general. În timp ce trupele americane erau deplasate în Coreea, erau căutate modalităţi de transmitere a hotărârii Americii de a se opune agresiunii comuniste în întreaga zonă a Pacificului. Anunţarea trimiterii de trupe a fost cuplată cu un ordin adresat Flotei a VI-a de a apăra Taiwanul împotriva Chinei comuniste: „Ocuparea Formosei de forţele comuniste ar fi o ameninţare directă la adresa securităţii zonei pacifice şi a forţelor Statelor Unite în exerciţiul funcţiunii lor legale şi necesare din zonă."[8] Mai mult, Truman a sporit ajutorul militar acordat forţelor franceze ce se opuneau luptei de independenţă conduse de comunişti în Vietnam. (Deciziile guvernamentale au de obicei mai mult decât un singur motiv; aceste acţiuni au avut, din punctul de vedere al lui Truman, avantajul de a coopta aşa-numitul lobby chinezesc din Senatul Statelor Unite, care avusese un rol extrem de important în „abandonarea" Chinei continentale de către administraţia sa.)

Pentru Mao Zedong, proaspăt triumfător în războiul civil chinez, anunţurile lui Truman erau sortite să apară ca imaginea în oglindă a spaimei Americii de o conspiraţie comunistă: el le-a interpretat ca pe o mişcare deschisă a încercării americane de a răsturna victoria comuniştilor în războiul civil chinez. Pentru a proteja Taiwanul, Truman a sprijinit ceea ce America încă mai recunoştea drept guvernul legitim chinez. Programul de ajutor intensiv acordat Vietnamului apărea Beijingului ca o încercuire capitalistă. Toate se adunau pentru a da Beijingului îndemnul de a face opusul a ceea ce America ar fi trebuit să considere de dorit: Mao avea dreptate să tragă concluzia că, dacă nu oprea America în Coreea, putea să fie nevoit să lupte cu America pe teritoriul chinez; cel puţin, nu i se dădea nici un motiv să gândească altfel. „Imperialiştii americani speră din toată inima", scria *Cotidianul poporului*, „că agresiunea lor armată împotriva Taiwanului ne va împiedica să-l eliberăm. Mai cu seamă la adresa Chinei, planurile lor

de blocade iau ființă sub forma unui șarpe care se întinde. Începând din Coreea, el se întinde asupra Japoniei, Insulelor Ryukyu, Taiwan și Filipine, după care se întoarce înapoi, spre Vietnam."[9]

Strategia militară americană întârea percepția greșită a Chinei asupra intențiilor Americii. După cum s-a observat mai devreme, în mod tradițional conducătorii americani consideraseră diplomația și strategia ca fiind activități separate. În optica convențională a militarilor americani, mai întâi obțin ei un rezultat și apoi preiau diplomații ștafeta; nici unii nu spun vreodată celorlalți cum să-și atingă obiectivele. Într-un război limitat, dacă obiectivele militare și politice nu sunt sincronizate de la bun început, există întotdeauna pericolul de a face fie prea mult, fie prea puțin. A face prea mult și a permite elementului militar să predomine erodează linia de demarcație spre războiul total și tentează adversarii să ridice ștacheta. A face prea puțin și a permite laturii diplomatice să domine riscă subordonarea obiectivului urmărit de război tacticilor de negociere și cedarea în fața înclinației spre reglementări ce conduc la impas.

În Coreea, America a căzut în ambele capcane. În stadiile timpurii ale războiului, forța expediționară americană a fost închisă într-un perimetru din jurul orașului port Pusan, din capătul sudic al peninsulei coreene. Principalul scop era supraviețuirea; relația dintre război și diplomație nu constituia o preocupare pentru conducătorii Americii. Comandant a fost Douglas MacArthur, cel mai talentat general al Americii din acest secol. Spre deosebire de cei mai mulți dintre colegii săi, MacArthur nu era un devotat al strategiei războiului de uzură, preferată de americani. În timpul celui de-al doilea război mondial, în ciuda priorității acordate teatrului european, MacArthur dezvoltase strategia „săriturii în insulă", care evita punctele tari ale japonezilor și se concentra asupra insulelor slab apărate, aducând, în interval de doi ani, forțe americane din Australia în Filipine.

MacArthur a aplicat acum aceeași strategie în Coreea. Împotriva sfatului mai ortodocșilor săi superiori din Washington, el a plasat pe uscat forțe americane la Inchon (portul orașului Seul), la peste 350 de kilometri în spatele liniilor dușmane, tăind liniile de aprovizionare nord-coreene dinspre Pyongyang. Armata nord-coreeană s-a prăbușit și calea spre nord a rămas deschisă.

Victoria a condus la probabil cea mai decisivă decizie a Războiului din Coreea. Dacă America a fost să-și pună vreodată în relație obiectivele militare cu țelurile politice, atunci acela a fost momentul. Truman avea trei opțiuni. Putea ordona oprirea pe paralela 38 și restabili *statu quo ante*. Putea autoriza continuarea înaintării spre nord pentru a aplica o penalitate agresiunii. Îl putea autoriza pe MacArthur să unifice Coreea până în nord, la granița cu China; cu alte cuvinte, să lase ca rezultatele războiului să fie dictate exclusiv de considerente militare. Cea mai bună decizie ar fi fost să avanseze până la cel mai îngust punct al peninsulei coreene, la vreo sută cincizeci de kilometri de frontiera chineză. Aceasta ar fi fost o linie posibil de apărat, care ar fi inclus 90 la sută din populația peninsulei, ca și capitala Coreii de Nord, Pyongyang. Și s-ar fi înregistrat un important succes politic fără a fi provocată China.

Deși MacArthur a fost un strălucit strateg, el avea mai puțin discernământ ca analist politic. Neținând cont de amintirea pe care o păstra China invadării Manciu-

riei de către Japonia, care urmase aceeaşi cale prin Coreea, MacArthur a forţat o avansare către frontiera chineză, de pe râul Yalu. Orbit de succesele neaşteptate ale comandantului său de la Inchon, Truman şi-a dat asentimentul. Abandonând orice cale de mijloc între *statu quo ante* şi victoria totală, Truman a renunţat la avantajele geografice şi demografice ale gâtuiturii peninsulei coreene. El a dat o linie de apărare lungă de 160 de kilometri, situată la o distanţă apreciabilă de frontiera chineză, în schimbul necesităţii de a proteja un front de 650 de kilometri imediat în apropierea principalelor concentrări ale puterii comuniste chineze.

Se poate ca pentru China să nu fi fost o decizie uşoară aceea de a înfrunta cea mai mare putere militară a lumii după suferinţele, distrugerile şi dezastrele provocate de o invazie japoneză şi de un război civil. Până când se vor deschide arhivele chineze, nu se va şti dacă Mao ar fi intervenit o dată ce forţele americane ar fi trecut de paralela 38, indiferent cât de puţin ar fi avansat acestea sau cât de departe spre nord le-ar fi permis el să avanseze. Arta politicii presupune însă o evaluare a riscurilor şi a compensaţiilor care afectează calculele adversarului. Un mod de a influenţa decizia chineză de a interveni ar fi fost oprirea înaintării americane pe linia de îngustare a peninsulei Coreea şi oferta Americii de a demilitariza restul ţării sub o formă oarecare de control internaţional.

Washingtonul avea intuiţiile sale în această privinţă atunci când i-a ordonat lui MacArthur să nu se apropie de râul Yalu cu forţe necoreene. Ordinul nu a fost, însă, niciodată tradus într-o propunere politică adresată Beijingului şi nici nu a fost făcut public vreodată. În orice caz, MacArthur nu a acordat atenţie directivei, ca fiind „imposibilă". Iar Washingtonul, fidel tradiţiei sale de a nu bate la cap un comandant aflat în exerciţiu, nu a insistat. MacArthur fusese atât de imprevizibil în succesele repurtate la Inchon încât conducătorii politici ai Americii erau mai mult decât pe jumătate convinşi că el înţelegea Asia mai bine decât ei.

Când armata Chinei Populare a lovit, şocul surprizei a provocat o retragere aproape în panică a forţelor americane de la Yalu la sud de Seul, care a fost abandonat pentru a doua oară în şase luni. În lipsa unei doctrine pentru războiul limitat, criza a făcut ca administraţia Truman să piardă controlul asupra obiectivelor politice. Depinzând de fluctuaţiile luptei, obiectivele politice au fost declarate a fi stoparea agresiunii, unificarea Coreii, menţinerea securităţii forţelor Naţiunilor Unite, garantarea unei încetări a focului în lungul paralelei 38 şi împiedicarea extinderii războiului.

Când trupele de uscat americane au intrat în luptă la începutul lui iulie 1950, obiectivul lor a fost declarat a fi „respingerea agresiunii", deşi acestui termen nu i s-a dat niciodată o semnificaţie concretă. După debarcarea la Inchon, din septembrie, şi colapsul armatei nord-coreene, obiectivul a fost schimbat în „unificare". Truman l-a proclamat în 17 octombrie 1950, dar fără a avansa un cadru politic pentru negocierile cu China. Comunicarea cu Beijingul, avută în vedere de Truman, nu a depăşit niciodată repetarea unor proteste solemne de bună credinţă, care, pentru Mao, au fost exact ceea ce era în litigiu: „Unicul nostru scop în Coreea", a spus Truman ordonând înaintarea spre nord,

> este stabilirea păcii și independenței. Trupele noastre vor rămâne acolo doat atât cât Națiunile Unite vor avea nevoie pentru aceasta. Nu căutăm să obținem vreun teritoriu sau vreun privilegiu special în Coreea sau oriunde altundeva. Nu avem nici un plan agresiv cu privire la Coreea sau la vreun alt loc din Orientul îndepărtat sau de aiurea.[10]

Mao era incapabil să se bizuie pe asemenea asigurări din partea principalului său adversar capitalist, care la acel moment îi proteja în Taiwan pe dușmanii săi de moarte. Și nici Truman nu-și definea concret „planurile agresive" la care renunța și nici nu fixa un termen limită pentru retragerea trupelor americane din Coreea de Nord. Singura modalitate prin care Statele Unite l-ar fi putut opri pe Mao de la intervenția armată, dacă într-adevăr așa ceva ar fi fost posibil, ar fi fost propunerea de creare a unei zone tampon în lungul frontierei chineze. Aceasta nu a fost încercată niciodată.

Pe parcursul următoarelor luni, forțele americane au dovedit ce risc imens își asumaseră conducătorii chinezi. Victoriile lor de început, din lungul râului Yalu se datoraseră surprizei și dispersării forțelor americane. Curând, a devenit evident că armata chineză nu dispunea de forța de foc necesară pentru a depăși pozițiile fortificate americane și că, în lipsa elementului surpriză, nu putea străpunge o linie bine stabilită – de pildă, cea din lungul zonei de îngustare a peninsulei. O dată ce forțele americane au fost organizate, ele au dovedit că, la nivelul de dezvoltare al Chinei, forțele acesteia nu se puteau măsura cu forța de foc americană.

Nu intrase bine China în război și obiectivele americane s-au schimbat iarăși, efectiv în câteva zile. În 26 noiembrie 1950, chinezii și-au lansat contraatacul; în 30 noiembrie, Truman a emis o declarație prin care abandona unificarea ca obiectiv al războiului și o lăsa pentru „negocieri ulterioare". Conceptul vag de „oprire a agresiunii" a devenit iarăși principalul țel al Americii:

> Forțele Națiunilor Unite se află în Coreea pentru a stopa o agresiune care amenință nu numai întregul edificiu al Națiunilor Unite, ci toate speranțele de pace și dreptate ale omenirii. Dacă Națiunile Unite cedează înaintea forțelor agresiunii, nici o națiune nu va mai fi în siguranță.[11]

La începutul lui ianuarie 1951, linia frontului se afla la vreo optzeci de kilometri la sud de paralela 38 și Seul se afla iarăși în mâinile comuniștilor. La acel punct, chinezii au repetat greșeala făcută de MacArthur cu trei luni mai devreme. Dacă ei ar fi făcut oferta de a se stabili pe paralela 38, Washingtonul ar fi acceptat-o cu siguranță, iar China ar fi câștigat creditul de a fi înfruntat armata Statelor Unite la un an după câștigarea propriului război civil. Însă, la fel ca Truman cu șase luni mai devreme, Mao a fost purtat de entuziasmul provocat de succesele neașteptate și a încercat să scoată cu totul forțele americane din peninsulă. A suferit și el un important eșec. Chinezii s-au ales cu mari pierderi când au atacat pozițiile fixe ale americanilor, de la sud de Seul.

În aprilie 1951, rezultatul bătăliei s-a răsturnat iarăși și forțele americane au trecut din nou paralela 38, pentru a doua oară. Dar rezultatul bătăliei nu a fost singurul aspect al războiului care fusese răsturnat. De aceea administrația Truman era de-acum atât de traumatizată de șocul intervenției chineze încât evitarea riscului s-a transformat în principalul său obiectiv.

Evaluarea riscului de către Washington se baza, totuşi, pe un număr de fapte înţelese greşit. America presupunea – cum avea să facă şi un deceniu mai târziu în Vietnam – că înfrunta o conspiraţie comunistă controlată centralizat ce viza preluarea controlului asupra lumii. Iar dacă Moscova dădea semnalul de luptă, însemna că nici China, nici Coreea nu ar fi intrat în război fără a se asigura de sprijin sovietic. Kremlinul, credea acum Washingtonul, nu avea să accepte înfrângerea; avea să refacă situaţia după fiecare eşec al clienţilor săi. Ţintind la o victorie limitată, America putea declanşa un război general cu Uniunea Sovietică. America nu-şi putea permite, prin urmare, să câştige nici măcar o victorie limitată, deoarece blocul comunist ar fi plătit orice preţ pentru a nu pierde.

Realitatea era cu totul alta. Stalin fusese de acord cu atacul nord-coreean numai după ce Kim Il Sung îl asigurase că riscul de război era mic. Dacă Stalin a încurajat Chinа să intervină, a fost probabil pentru a spori dependenţa Chinei faţă de Uniunea Sovietică. Adevăraţii fanatici în problemă erau la Beijing şi la Pyongyang; războiul din Coreea nu a fost un plan al Kremlinului pus la cale în ideea de a atrage America în Asia, pentru a putea apoi ataca Europa. Ceea ce împiedica un atac sovietic asupra Europei era Comandamentul Strategic al Forţelor Aeriene, care nu era folosit în Coreea. Uniunea Sovietică avea, dacă avea, o forţă nucleară de atac redusă. Dată fiind diferenţa de putere nucleară, Stalin avea mult mai mult de pierdut de pe urma unui război general decât Statele Unite. Indiferent cât de mare era diferenţa dintre forţele terestre din Europa, este foarte improbabil ca Stalin să-şi fi asumat riscul unui război cu Statele Unite pentru Coreea. Atât cât a fost, ajutorul dat Chinei de Stalin a fost lipsit de entuziasm şi acesta a cerut plată în numerar pentru a-l acorda, creând astfel premisele rupturii sino-sovietice.

Conducătorii Americii credeau că învăţaseră pericolele escaladării, dar ignorau penalităţile situaţiilor de blocaj. „Luptăm împotriva unei îngrozitoare agresiuni în Coreea", a spus Truman în aprilie 1951.

> Încercăm să împiedicăm extinderea conflictului coreean în alte zone. Dar în acelaşi timp, trebuie să ne desfăşurăm acţiunile militare astfel încât să asigurăm securitatea forţelor noastre. Acest lucru este esenţial dacă este ca ele să continue lupta până când inamicul va renunţa la încercarea sa necruţătoare de a distruge Republica Coreea.[12]

A lupta, însă, pentru „securitatea forţelor noastre" este o afirmaţie lipsită de sens sub aspect strategic. De vreme ce războiul în sine este ceea ce le riscă securitatea, a face din „securitatea forţelor noastre" obiectivul acestuia se transformă într-o tautologie. Deoarece Truman nu oferea nici un alt obiectiv al războiului decât determinarea duşmanului de a-şi abandona eforturile – cu alte cuvinte, în cel mai bun caz o întoarcere la *statu quo ante* – frustrările rezultate au generat presiuni pentru obţinerea victoriei. MacArthur nu considera impasul drept obiectiv raţional. El a susţinut din răsputeri şi elocvent că pericolul escaladării caracterizase decizia iniţială de a interveni şi că nu putea fi redus prin limitarea desfăşurării operaţiunilor militare. Dacă ceva se putea obţine, atunci era vorba de sporirea acestor riscuri, prin prelungirea războiului. Într-o declaraţie publică, în 1951, MacArthur a insistat: „Aveţi în mâini un război şi nu puteţi spune pur şi

simplu, «Lasă-l să se lungească oricât, în timp ce eu mă pregătesc pentru alt război...»"[13] Deoarece nu accepta vederile administrației potrivit cărora războiul din Coreea trebuia purtat într-o manieră care să evite să dea sovieticilor un pretext de a lansa un atac pe scară largă, MacArthur pleda pentru o strategie prin care armatele chineze să fie înfrânte, cel puțin în Coreea.

Propunerile lui MacArthur includeau „un ultimatum în urma căruia ea [China] fie venea să discute termenii încetării focului într-o perioadă de timp rezonabilă, fie acțiunile ei în Coreea aveau să fie privite ca declarație de război împotriva națiunilor angajate acolo, iar acele națiuni aveau să facă acei pași pe care aveau să-i considere necesari pentru a se ajunge la o finalizare a chestiunii"[14]. Cu diverse ocazii, MacArthur a îndemnat la bombardarea bazelor manciuriene, la instituirea unei blocade asupra Chinei, la întărirea trupelor ameicane din Coreea și la introducerea în Coreea a forțelor chineze naționaliste din Taiwan – bazându-se pe ceea ce el considera „modalitatea firească" de a „determina o pace justă și onorabilă cât mai curând cu putință, cu cele mai mici pierderi de vieți omenești, prin utilizarea întregului nostru potențial"[15].

Câteva dintre recomandările lui MacArthur depășeau cu mult domeniul atribuțiilor unui comandant militar. De pildă, introducerea forțelor chineze naționaliste în Coreea ar fi însemnat o declarație clară de război împotriva Republicii Populare Chineze. O dată ce războiul civil chinez era transferat pe pământ coreean, nici o parte chineză nu-l mai putea termina înainte de obținerea victoriei totale; iar America s-ar fi lăsat prinsă într-un război cu sfârșit incert.

Cu toate acestea, problema fundamentală era nu atât adecvarea recomandărilor exprese ale lui MacArthur, cât faptul că el pusese întrebarea-cheie: exista posibilitatea vreunei alegeri între blocarea situației și războiul declarat? În 11 aprilie 1951, când Truman l-a demis pe MacArthur, neînțelegerea dintre ei a devenit evidentă. Curajos din fire, Truman nu avea nici o altă alternativă decât aceea de a demite un comandant a cărui insubordonare devenise publică. Însă el, de asemenea, angajase America într-o strategie care lăsa inițiativa în mâinile adversarului. Pentru a face anunțul, Truman a modificat încă o dată obiectivele americane. Pentru prima oară, „repingerea agresiunii" a fost definită ca ajungerea la reglementări pe linia de încetare a focului, oriunde s-ar fi aflat aceasta – dându-se astfel chinezilor încă un stimulent pentru a-și *spori* efortul militar de a obține cea mai bună linie posibilă:

> Pacea adevărată poate fi obținută printr-o înțelegere bazată pe următorii factori:
>
> Unu: Lupta trebuie să înceteze.
>
> Doi: Trebuie făcuți pași concreți pentru a exista asigurarea că luptele nu vor izbucni iarăși.
>
> Trei: Trebuie să se pună capăt agresiunii.[16]

Unificarea Coreii, pe care Statele Unite căutaseră să o realizeze cu șase luni înainte prin forța armelor, era lăsată pe seama viitorului: „O reglementare bazată pe aceste elemente va deschide calea pentru unificarea Coreii și retragerea tuturor forțelor străine."[17]

MacArthur s-a întors pentru a fi primit ca un erou şi a răspunde unei serii de audieri în Senat, bucurându-se de o amplă publicitate. MacArthur şi-a sprijinit poziţia pe ceea ce el a descris drept relaţiile tradiţionale dintre politica externă şi strategia militară:

> Definiţia generală, acceptată vreme de multe decenii, a fost că războiul este actul final al politicii; că atunci când toate celelalte mijloace politice au dat greş, faci apel la forţă; iar când faci asta, echilibrul controlului, echilibrul conceptului, principalul interes implicat, clipa când atingi stadiul de a ucide este sub control militar... Eu declar fără putinţă de tăgadă că atunci când oamenii sunt prinşi în bătălie, atunci nu trebuie să existe nici un artificiu în numele politicii, care să-şi handicapeze propriii oameni, să le scadă şansele de victorie şi să le sporească pierderile.[18]

MacArthur avea dreptate când se ridica împotriva blocării situaţiei ca politică naţională. El făcuse, însă, restricţiile politice inevitabile opunându-se elaborării oricăror ţeluri politice, chiar şi a acelora necesare pentru sprijinirea unei victorii locale. Dacă era ca diplomaţia să fie împiedicată să definească obiective ale războiului, orice conflict ar deveni automat un război declarat, indiferent de miză şi de riscuri, perspectivă deloc de ignorat în era armelor nucleare.

Administraţia Truman, însă, a mers şi mai departe. Nu numai că a respins recomandările lui MacArthur, dar a pretins şi că nu era posibilă funcţionarea vreunei alternative la strategia blocării pe care o promova. Generalul Bradley, acum şeful Marelui Stat Major, a definit trei opţiuni militare:

> Ori plecăm şi renunţăm la Coreea de Sud, ori încercăm să o obţinem prin luptă, în general de pe poziţiile pe care ne aflăm acum, fără a angaja forţe prea mari, ori declanşăm un război deschis şi angajăm forţe suficiente ca să-i scoatem pe oamenii ăia din Coreea. În momentul de faţă, urmăm cel de-al doilea curs.[19]

În guvernarea americană, chestionarele sugerează aproape întotdeauna opţiunea din mijloc atunci când este de ales între trei posibilităţi. Deoarece practica politicii externe tinde să-şi plaseze recomandările între a nu face nimic şi cursul unui război general, birocraţii experimentaţi ştiu că moralul subordonaţilor lor creşte dacă ei aleg calea de mijloc. Aceasta a fost cu siguranţă situaţia în cazul opţiunii lui Bradley, deşi expresia „să o obţinem prin luptă, în general... fără a angaja forţe prea mari" pur şi simplu reformula dilema politicii fără obiective precise.

Dean Acheson a confirmat în limbajul diplomaţiei faptul că obiectivul Americii în Coreea era, într-adevăr, blocarea situaţiei. Obiectivele americane în Coreea erau „oprirea agresiunii, protejarea împotriva reînnoirii ei şi restabilirea păcii"[20]. Fără a defini vreunul dintre aceşti termeni, Acheson a trecut la dezaprobarea eficacităţii măsurilor propuse de MacArthur: „Faţă de avantajele îndoielnice ale extinderii războiului într-o măsură iniţial limitată la teritoriul Chinei", a spus secretarul de stat, „trebuie cântărit riscul unui război general cu China, riscul intervenţiei sovietice şi al unui al treilea război mondial, precum şi efectele probabile asupra solidarităţii în cadrul coaliţiei lumii libere"; era „dificil de văzut cum ar putea ignora Uniunea Sovietică un atac direct asupra Chinei continentale"[21].

Dacă Statele Unite nu îndrăzneau să obţină victoria, dar nu-şi puteau permite să piardă, care îi erau opţiunile? Când toată vorbăria generală era redusă la

concret, pe câmpul de luptă era o situație de blocaj și, prin urmare, la fel și la masa de negociere. În memoriile sale, Truman a rezumat vederile tuturor subordonaților săi, militari și civili deopotrivă:

> Toate deciziile pe care le-am luat în legătură cu conflictul din Coreea au avut în vedere acest unic obiectiv: prevenirea unui al treilea război mondial și distrugerile îngrozitoare pe care le-ar aduce lumii civilizate. Aceasta a însemnat că nu trebuia să facem nimic care să ofere sovieticilor pretextul și să arunce națiunile libere într-un război deschis, la scară mare.[22]

Încredințarea că Uniunea Sovietică era gata de un război general dezvăluie o extraordinară desprindere de adevăratele relații de putere. Stalin nu căuta un pretext pentru a porni un război general; ceea ce dorea el cel mai mult era să-l evite. Dacă ar fi căutat confruntarea, îi stăteau la dispoziție mai mult decât destule pretexte în Europa sau în acțiunile militare deja în curs în Coreea. Deloc surprinzător, în nici un stadiu al războiului Uniunea Sovietică nu a amenințat că va interveni sau că va întreprinde vreo acțiune militară. Nimic din caracterul prudent și bănuitor al lui Stalin nu indica un aventurier nesăbuit; el prefera întotdeauna furișarea și acțiunea indirectă confruntării deschise și fusese mai cu seamă grijuliu să nu-și asume nici un risc de război cu Statele Unite – pe bună dreptate. Dată fiind diferența dintre capacitățile nucleare ale celor două părți, cea care avea totul de pierdut dintr-un război general era Uniunea Sovietică.

În mod uimitor, toate documentele administrației puneau accentul pe punctul de vedere opus. Marshall a pretins că Statelor Unite le-ar fi trebuit încă doi-trei ani să se pregătească de un război general[23]. Bradley a susținut că „nu ne aflăm în cea mai bună situație pentru a face față unui război global"[24]. De unde faimoasa sa replică, adeseori citată, că războiul general cu Coreea ne-ar „implica în războiul nepotrivit, în locul nepotrivit, la momentul nepotrivit și împotriva dușmanului nepotrivit"[25]. Acheson considera și el că era nevoie de mai mult timp „pentru a alcătui o forță de descurajare eficientă"[26].

De ce anume, în lumina apariției forței nucleare sovietice, conducătorii Americii au trebuit să-și imagineze că semnificația forței lor de descurajare avea să sporească o dată cu trecerea timpului poate fi explicat doar ca încă o manifestare a ciudatelor premise ale teoriei îngrădirii – că America era slabă, când ea deținea de fapt de monopolul atomic, și că poziția ei de forță putea fi îmbunătățită în timp ce Uniunea Sovietică își construia propriul arsenal nuclear. Stalin a avut succes în descurajarea Statelor Unite de la încercarea de a obține o victorie limitată în Coreea, capitalizând acea hipnoză autoindusă și netrebuind să facă nimic amenințător anume.

După ce au intervenit chinezii, America nu a mai explorat opțiunea unei victorii limitate. Postulatul fundamental al administrației Truman, anume că încercarea de a obține mai mult decât o situație de blocaj era fie imposibil, fie riscant pentru declanșarea unui război deschis, nu a epuizat, de fapt, întreaga paletă a opțiunilor posibile. Un curs intermediar, precum cel pe care l-am discutat mai devreme – o linie de demarcație în lungul zonei de îngustare a peninsulei, cu restul țării demilitarizată sub control internațional – ar fi putut fi urmat, sau

impus unilateral dacă era respins. China probabil că nu ar fi avut mijloacele de a împiedica una ca asta – cum era de părere şi generalul Matthew Ridgway, succesorul lui MacArthur, fără ca totuşi să facă vreo recomandare în acest sens[27].

MacArthur avea aproape cu siguranţă dreptate când a susţinut că „China îşi foloseşte maximul forţelor sale împotriva noastră"[28]. Cât priveşte Uniunea Sovietică, ea ar fi trebuit să decidă dacă, în lumina imensei superiorităţi nucleare a Statelor Unite şi a slăbiciunii economiei sovietice, o avansare americană pe scurta distanţă dintre paralela 38 şi zona de îngustare a peninsulei justifica riscul unui război general. Desigur, China se putea ca nici să nu accepte, nici să nu lupte, ci să menţină o atitudine ameninţătoare, oriunde ar fi fost stabilită linia. Situaţia, însă, nu ar fi fost foarte diferită de ceea ce până la urmă a rezultat în lungul paralelei 38. China, aproape cu siguranţă, ar fi încetat să exercite orice ameninţare după ce politica ei ar fi ajuns să fie dominată de frica unei agresiuni sovietice, iar ea ar fi început să se deplaseze în direcţia Statelor Unite. Dacă prima provocare militară comunistă la adresa Statelor Unite ar fi suferit o respingere demonstrabilă, se poate ca, ulterior, alţi militanţi în zone precum Indochina să fi dat dovadă de o mai mare atenţie. Iar ruptura sino-sovietică este aproape sigur că ar fi fost accelerată.

În primăvara lui 1951, o nouă ofensivă americană, sub comanda generalului Ridgway, şi-a croit pas cu pas drum spre nord, folosind tactici de uzură americane tradiţionale. Ea eliberase oraşul Seul şi traversase paralela 38 când, în iunie 1951, comuniştii au propus negocieri pentru armistiţiu. În acel punct, Washingtonul a ordonat să se pună capăt acţiunii ofensive; prin urmare, toate operaţiunile la nivel de batalion şi mai sus au trebuit să fie aprobate de comandantul suprem – gest considerat de administraţia Truman că avea să îmbunătăţească atmosfera negocierilor, demonstrând chinezilor că Washingtonul nu urmărea victoria.

A fost un gest clasic american. Datorită convingerii lor că pacea este normală, iar bunăvoinţa naturală, conducătorii americani au căutat în general să încurajeze negocierile prin înlăturarea elementelor de presiune şi prin demonstraţii unilaterale de bunăvoinţă. De fapt, în cadrul celor mai multe negocieri, gesturile unilaterale anulează un element-cheie de negociere. În general, diplomaţii rareori plătesc pentru servicii deja făcute – mai ales în vreme de război. În mod tipic, presiunea de pe câmpul de luptă este ceea ce generează negocierile. Uşurarea acestei presiuni nu face decât să reducă stimulentul duşmanului de a negocia serios şi el caută să lungească negocierile pentru a-şi da seama dacă nu cumva mai urmează şi alte gesturi unilaterale.

Exact aşa s-a întâmplat în Coreea. Reţinerea americană a permis Chinei să pună capăt procesului prin care armata sa era copleşită de superioritatea tehnică şi materială americană. De acolo înainte, şi fără riscuri semnificative, China a putut folosi operaţiunile militare pentru a pricinui pierderi şi pentru a amplifica frustrările şi presiunile interne ale Americii în direcţia terminării războiului. În timpul pauzei obţinute, comuniştii şi-au săpat poziţii aproape inexpugnabile de-a curmezişul ţinuturilor muntoase şi neprietenoase, eliminând treptat ameninţarea americană de reluare a ostilităţilor[29]. Aceasta a condus la un război nedecis, de uzură, care a fost oprit numai fiindcă între limitele fizice ale Chinei şi inhibiţiile

psihologice ale Americii a apărut un echilibru chinuitor. Totuși, prețul blocării situației a fost acela că pierderile americane de pe durata negocierilor le-au depășit pe cele din perioada anterioară, de război efectiv.

Situația de blocaj urmărită de America și-a avut ascendența deopotrivă în fronturile militar și diplomatic. Impactul blocajului militar asupra trupelor a fost bine descris de un observator oficial britanic, generalul de brigadă A.K. Ferguson:

> Mi se pare că faimosul obiectiv al forțelor ONU în Coreea, care este „respingerea agresiunii și restabilirea păcii și securității în zonă", este mult prea vag în împrejurările actuale pentru a da comandantului suprem din teren un obiectiv militar, a cărui atingere să ducă la încheierea ostilităților... Deja, mulți ofițeri britanici și americani, precum și alte grade, au pus întrebări precum, „Când se termină războiul din Coreea?" „Când credeți că pot fi retrase forțele ONU din Coreea?" „Care este rolul dumneavoastră în Coreea?" Asemenea întrebări tind să mă facă să cred că, dacă forțelor britanice și americane din Coreea nu li se oferă un scop oarecare de atins, comandantul operațiunilor de teren va avea dificultăți din cele mai mari pentru menținerea moralului...[30]

Optând pentru blocarea situației, America a suferit prima mare schimbare radicală postbelică a opiniei generale asupra politicii sale externe. Pentru MacArthur și susținătorii săi, Războiul din Coreea a fost o frustrare deoarece limitele sale au garantat blocajul militar și politic. Pentru administrația Truman, războiul coreean a fost un coșmar deoarece a fost un război prea mare pentru obiectivele sale politice și prea mic pentru doctrina sa strategică. MacArthur căuta o rezolvare în forță a situației din Coreea, chiar dacă aceasta implica pornirea unui război împotriva Chinei, în vreme ce administrația căuta să cruțe forțele Americii pentru a se opune înaintării sovietice în Europa, înaintare postulată de teoria îngrădirii.

Războiul din Coreea a scos, prin urmare, la iveală atât puterea, cât și limitele îngrădirii. În termenii conducerii tradiționale a statului, Coreea a fost cazul-test pentru a se determina liniile de demarcație dintre cele două sfere de influență în competiție, aflate atunci în proces de formare. Americanii, însă, percepeau situația destul de diferit, ca pe un conflict între bine și rău și ca pe o luptă purtată în beneficiul lumii libere. Această interpretare a conferit acțiunilor americane o enormă hotărâre și dăruire. De asemenea, a făcut ca îngrădirea să oscileze între tehnic și apocaliptic. Măreț acte de construcție, precum refacerea Europei și a Japoniei au coexistat cu o gravă lipsă de apreciere pentru nuanțe și o enormă supraestimare a capacităților sovietice. Chestiunile care au putut fi încapsulate în formule morale sau legale au fost mânuite bine și cu chibzuială; a existat însă și tendința de concentrare mai degrabă asupra formulei decât asupra scopului pe care trebuia ea să-l servească. În măsurarea succesului Americii în Coreea, Acheson era mai puțin preocupat de rezultatele obținute pe câmpul de luptă decât de stabilirea conceptului de securitate colectivă: „Ideea de securitate colectivă a fost pusă la încercare și a rezistat. Națiunile care cred în securitatea colectivă au arătat că se pot strânge laolaltă și lupta împreună."[31] Stabilirea principiului acțiunii colective era mai important decât orice rezultat particular, câtă vreme înfrângerea era evitată.

Aceste aspecte ale politicii de îngrădire au impus o probabil exorbitantă povară asupra poporului american, căruia i se cerea să suporte pierderi grele în vreme ce conducătorii săi politici căutau să navigheze prin cele mai înguste strâmtori dintre opoziția față de agresiune și evitarea războiului general – fără a da nici unuia dintre termeni un înțeles operațional. Consecința acestei abordări a fost o explozie de frustrare și o căutare de țapi ispășitori. Marshall și, mai ales, Acheson au fost defăimați. Presupuse infiltrări comuniste în Washington au fost exploatate sistematic de demagogi precum senatorul Joseph McCarthy.

Totuși, cel mai semnificativ aspect al reacției publicului american față de Războiul din Coreea a fost nu îngrijorarea acestuia față de un război nedecis, ci suportarea lui. În fața tuturor frustrărilor, America a continuat să poarte povara responsabilității globale într-o luptă aparent fără sfârșit, care impunea grele pierderi fără să conducă la un rezultat definitiv. În cele din urmă, America și-a atins țelul, deși cu un preț mai ridicat și într-o perioadă de timp mai îndelungată decât era necesar. Un deceniu și jumătate mai târziu, americanii aveau să trăiască o încă și mai profundă suferință din cauza conflictului din Indochina.

A existat, totuși, o diferență fundamentală între problemele interne provocate de Coreea și chinul suferit ulterior de America în legătură cu Indochina. Criticii războiului coreean cereau o victorie cât mai rapidă, în vreme ce criticii Războiului din Vietnam susțineau acceptarea și, uneori, importanța înfrângerii. Controversa asupra războiului coreean a oferit administrației Truman o pârghie pentru negocieri; Truman și sfătuitorii săi puteau folosi opoziția internă ca pe o amenințare împotriva Coreii de Nord și a Chinei, în timp ce alternativa era o continuare și mai energică a războiului. Opusul acestei situații era adevărat pentru războiul din Indochina. Oponenții războiului care promovau retragerea necondiționată a forțelor americane din Vietnam au slăbit poziția de negociere americană.

În ultimă instanță, toți beligeranții în Războiul din Coreea au tras învățăminte importante de pe urma lui. Oamenii de stat americani ai momentului merită să fie amintiți pentru viziunea cu care au angajat forțe într-o țară îndepărtată, pe care, cu numai câteva luni mai devreme, o declaraseră a fi irelevantă pentru securitatea americană. Când provocarea a fost lansată, ei au avut curajul să-și revizuiască poziția, deoarece au înțeles că acceptarea ocupației comuniste din Coreea ar fi subminat poziția americană în Asia, mai cu seamă relațiile cruciale ale Americii cu Japonia.

La începutul unei generații în care i-a revenit rolul de conducător mondial, America a trecut primul său test, deși cu oarecare greutate. Cu toate acestea, inocența Americii nu a fost decât reversul unei extraordinare capacități de dăruire, care le-a permis americanilor să îndure moartea și rănile a aproape 150 000 dintre ai lor într-un război fără rezultat decisiv. Criza din Coreea a condus la o sporire a forței în Europa și la crearea Organizației Tratatului Atlanticului de Nord, ceea ce a făcut posibilă susținerea lungii confruntări de uzură care de-acum era sigur că avea să devină Războiul rece. Un preț a avut de plătit America printre conducătorii revoluționari din Asia de Sud-Est și din alte părți, care au descoperit o metodă de purtare a războiului ce le permitea să evite luptele de amploare, având totuși abilitatea de a măcina hotărârea unei superputeri.

Lecțiile învățate de China au fost mai amestecate. În ciuda substanțialei sale inferiorități materiale, China reușise obținerea unei situații de blocaj cu superputerea americană printr-o combinație de manevre militare și politice. Dar ea a mai învățat și prețul confruntării directe cu puterea militară americană. Alte ciocniri sino-americane nu aveau să mai aibă loc pe parcursul Războiului rece. Iar sprijinul invidios și lipsit de generozitate acordat Beijingului de Uniunea Sovietică a creat premisele îndepărtării sino-sovietice.

Cea care a pierdut cel mai mult în Coreea s-a vădit a fi Uniunea Sovietică, țara despre care conducătorii americani credeau că pusese la cale întreaga poveste. În doi ani de la invadarea Coreii, America mobilizase partea sa de lume delimitată de linia de demarcație globală. Statele Unite și-au triplat cheltuielile de apărare și au transformat Alianța Atlantică dintr-o coaliție politică într-o organizație militară integrată, condusă de un comandant suprem american. Era avută în vedere reînarmarea Germaniei și se făcea o încercare de creare a unei armate europene. Vidul care existase înaintea armatelor sovietice în Europa Centrală se umplea. Dacă s-ar presupune că America ar fi putut obține mai mult în Coreea, sovieticii ar fi, atunci, obligați să-și măsoare succesele în termeni ca, de pildă, atenuarea pierderilor și, poate, încurajarea, mai târziu, a aventurierilor comuniști, mai ales în Indochina. În schimb, ei s-au confruntat cu o masivă înclinare a balanței puterii, puse în mișcare, din cauza reînarmării aliaților și a întăririi coeziunii aliaților.

Schimbarea în ceea ce marxiștii numesc corelația forțelor nu a fost pierdută pentru conducătorul care se specializase în a-și baza politica pe asemenea analize. În optsprezece luni de la invadarea Coreii de Sud, Stalin a inițiat o reconsiderare a politicii sovietice, care avea să culmineze cu cea mai semnificativă deschidere diplomatică sovietică din perioada imediat următoare războiului.

CAPITOLUL 20

Negociind cu comuniştii: Adenauer, Churchill şi Eisenhower

În martie 1952, înainte ca Războiul din Coreea să fi sfârşit, Stalin a iniţiat o deschidere diplomatică pentru reglementarea Războiului rece din motive cu totul contrarii aşteptărilor părinţilor politicii de îngrădire. Această iniţiativă nu a fost determinată de transformarea sistemului sovietic, după cum preziseseră ei. În loc de aşa ceva, superideologul a căutat să protejeze sistemul comunist de o cursă a înarmărilor pe care trebuie să-şi fi dat seama că nu o putea câştiga. Într-adevăr, datorită combinaţiei de marxism şi paranoia care-l definea, Stalin probabil nu putea să creadă că America avea să mobilizeze prea multe forţe în scopuri principal defensive.

Oferta lui Stalin nu spunea nimic despre stabilirea unei ordini mondiale armonioase. În loc să înlăture condiţiile care conduseseră la Războiul rece, propunerea lui Stalin făcea apel la recunoaşterea reciprocă a acelei permanente surse de nemulţumire a gândirii americane – existenţa a două sfere de influenţă: una pentru America în Europa Occidentală, iar cealaltă pentru Uniunea Sovietică în Europa de Est, cu o Germanie unită şi înarmată, neutră între ele.

De atunci încoace, istoricii și conducătorii politici s-au tot întrebat dacă manevra lui Stalin a reprezentat o ocazie pierdută de a se ajunge la reglementări în Războiul rece sau dacă fusese o stratagemă isteață pentru atragerea democrațiilor în negocieri a căror simplă deschidere ar fi blocat reînarmarea Germaniei. Încerca Stalin să atragă Occidentul în acțiuni care i-ar fi slăbit coeziunea, sau voia să inverseze cursul tot mai profundei confruntări Est-Vest?

Răspunsul este că nici Stalin însuși nu se hotărâse cât de departe era gata să meargă pentru a reduce încordarea din relațiile cu Occidentul. Deși a făcut oferte pe care democrațiile le-ar fi acceptat bucuros cu patru ani în urmă, felul în care se comportase între timp făcuse aproape imposibilă probarea sincerității sale – într-adevăr, sinceritatea lui devenise aproape irelevantă. Deoarece, indiferent care erau intențiile finale ale lui Stalin, punerea lor la încercare ar fi supus coeziunea Alianței Atlantice unei încordări extreme și ar fi anulat, prin urmare, stimulentul care condusese la ofertă în prima instanță.

În orice caz, supercalculatul Stalin neglijase să ia în considerare un factor decisiv: faptul că era el însuși muritor. La un an după ce făcuse propunerea, Stalin era mort. Succesorii săi nu au avut tenacitatea de a insista asupra unor negocieri cuprinzătoare și nici nu au avut autoritatea necesară pentru a face importantele concesii ce s-ar fi cerut pentru a le sprijini. În cele din urmă, deschiderea de pace s-a tot tărăgănat ca un episod chinuitor, ilustrând mai presus de orice extrem de diferitele premise care motivau cele două tabere din Războiul rece.

Credincioasă ideii că angajamentele legale își crează propria realitate, America a așteptat ca Stalin să transpună în viață acordurile de la Yalta și de la Potsdam. Considerând că un acord este obligatoriu doar în măsura în care reflectă un echilibru de forțe, Stalin aștepta ca democrațiile să insiste pentru drepturile lor într-un fel care să-i permită lui să analizeze riscurile și recompensele corespunzătoare respectării înțelegerii. Lungind-o astfel, Stalin aștepta momentul potrivit, strângând cât mai multe atuuri pentru negociere, pregătindu-se pentru o mișcare concretă – sau pentru ceea ce el considera a fi o mișcare concretă – din partea democrațiilor.

Acel moment părea să fi sosit la începutul anilor '50. Statele Unite lansaseră în 1947 Planul Marshall, iar în 1949 Organizația Tratatului Atlanticului de Nord. Republica Federală Germania luase ființă sub patronaj occidental. Reacția inițială a lui Stalin a fost specific violentă; de unde blocada Berlinului, lovitura de stat din Cehia și aprobarea invaziei din Coreea de Sud. Totuși, Statele Unite au reușit să creeze, pas cu pas, o sferă de influență cuprinzând toate țările industrial avansate ale lumii.

În ceea ce-l privea, Stalin reușise să construiască o centură de securitate în Europa de Est, o realizare care, totuși, echivala cu o extindere a slăbiciunii. Estimator de forță, el trebuie să fi înțeles, și probabil că mai bine decât au putut-o face conducătorii democrațiilor, că ceea ce câștigase el nu era nicidecum o sporire a forței, și că, în balanță, orbita sateliților avea să se dovedească a fi o irosire a resurselor sovietice. Prin contrast, țările din NATO și Japonia reprezentau un vast rezervor industrial potențial. Tendințele pe termen lung, atât de mult

iubite de analiştii marxişti, erau favorabile sferei de influenţă americane. În termenii folosiţi de *Realpolitik*, imperiul lui Stalin intrase la mare ananghie.

Din punct de vedere militar, grupării conduse de americani îi dăduseră dinţii, ca să zic aşa, în timpul Războiului din Coreea şi îşi dezvoltase un vast potenţial militar. Stalin, se pare, realizase că provocările sale la adresa coeziunii democraţiilor produseseră reacţii nedorite. Politica violentă şi brutală dusă de el în Europa de Est întărise unitatea coaliţiei occidentale şi scosese la vedere o Germanie reînarmată.

Lumea armonioasă postulată de gândirea americană din timpul războiului fusese transformată în două tabere armate, fiecare mânată de spaime ce s-au vădit a fi nefondate. Conducătorii americani au perceput în războiul coreean o strategie sovietică menită să atragă America în conflictele îndepărtatei Asii pentru a uşura un atac sovietic asupra poziţiei aliaţilor în Europa, o supraestimare grosolană atât a puterii sovietice, cât şi a metodelor lui Stalin. În nici un stadiu al carierei sale nu mizase acest analist meticulos şi viclean totul pe o carte. În acelaşi timp, Stalin a interpretat edificiul occidental nu drept mişcarea defensivă care efectiv era, ci ca pe un pretext pentru o etalare de forţe pe care el o anticipase întotdeauna şi căutase atât de consecvent s-o evite. Ambele părţi se pregăteau, de fapt, pentru ceea ce nu stătea în intenţia nici uneia dintre ele – o provocare directă, totală.

Stalin nu dorea să verifice dacă coşmarul lui era sau nu adevărat. Ori de câte ori s-a confruntat cu posibilitatea unui conflict militar cu America, Stalin a dat invariabil înapoi. Aşa făcuse când Truman ceruse ca trupele sovietice să părăsească Azerbaidjanul iranian, în 1946, şi terminase blocada Berlinului din 1948-49 înainte de a se transforma într-un război deschis. Acum, încerca energic să dezamorseze confruntarea pe care o provocase, semnalând o schimbare iminentă de direcţie printr-una din exprimările eliptice care-l caracterizau.

În această situaţie, abordarea lui Stalin a fost deosebit de obtuză, deoarece voia să evite să dea fie şi cea mai vagă impresie de slăbiciune unui adversar care era pe cale să-şi bazeze politica pe poziţii de forţă. Scopul lui a fost să indice că dorea să evite o confruntare, fără să pară că dă înapoi în faţa ei. Pretextul lui Stalin era un punct de vedere avansat într-o carte extrem de teoretică publicată cu câţiva ani mai înainte de economistul Evgheni Varga[1]. Autorul susţinea că sistemele capitaliste deveneau mai stabile şi, prin urmare, războiul între ele nu mai era inevitabil. Dacă Varga avea dreptate, strategia pe care o urmase Stalin din anii '20 – de a-i asmuţi pe capitalişti unii împotriva altora – nu mai funcţiona. Capitaliştii, departe de a lupta unii împotriva altora, puteau merge până acolo încât să se unească împotriva patriei socialiste, o posibilitate prefigurată de crearea NATO şi de alianţa japono-americană.

Stalin a adus împotriva acestui argument un elaborat eseu propriu, intitulat „Probleme economice ale socialismului în URSS", publicat în octombrie 1952 ca ghid pentru congresul partidului, ce urma să aibă loc[2]. În articolul său, Stalin reconsfinţea adevărata credinţă comunistă, aşa cum o promulgase el în 1934, 1939 şi 1940, în sensul că, departe de a deveni din ce în ce mai stabil, capitalismul se confrunta cu o criză tot mai accelerată:

> Se spune că contradicțiile dintre capitalism și socialism sunt mai puternice decât contradicțiile dintre țările capitaliste. Teoretic, desigur, este adevărat. Numai că nu mai este adevărat acum, la ora actuală; a fost adevărat înainte de cel de-al doilea război mondial. Iar faptul a fost mai mult sau mai puțin înțeles de conducătorii țărilor capitaliste. Și totuși, cel de-al doilea război mondial nu a început ca un război cu URSS, ci ca un război între țările capitaliste.[3]

Ori de câte ori Stalin își relua litania cunoscută cu privire la inevitabilitatea războiului dintre capitaliști, credincioșii săi înțelegeau că vroia să-i liniștească. Potrivit gândirii întortocheate a lui Stalin, perspectiva conflictului dintre capitaliști însemna că războiul între ei și Uniunea Sovietică nu era iminent. Articolul lui Stalin era, așadar, o indicație dată diplomației sovietice de a amâna o etalare de forțe până ce conflictul intern al capitaliștilor îi va fi slăbit pe aceștia suficient de mult.

În 1939, o declarație comparabilă semnalase că Stalin era gata de a încerca să ajungă la o înțelegere cu Hitler. Analiza aceea, susținea Stalin acum, în 1952, rămânea corectă, deoarece, dată fiind înclinația lor către război, capitaliștii riscau mai puțin luptându-se între ei decât pornind război împotriva Uniunii Sovietice: „...câtă vreme războiul între țările capitaliste pune sub semnul întrebării numai supremația unora dintre țările capitaliste asupra altora, războiul cu URSS trebuie cu siguranță să pună sub semnul întrebării existența capitalismului însuși."[4]

Aceste baliverne extrem de teoretice, reprezentau modalitatea lui Stalin de a transmite un mesaj liniștitor capitaliștilor, mai ales Statelor Unite. În fapt, el spunea capitaliștilor că nu aveau de ce să angajeze într-un război preemptiv, de vreme ce Uniunea Sovietică nu avea intenția de a lansa o provocare militară:

> ...capitaliștii, deși fac atâta caz, în scopuri „propagandistice", de agresivitatea Uniunii Sovietice, de fapt nu cred că aceasta este agresivă, deoarece sunt conștienți de politica pașnică a Uniunii Sovietice și știu că, din partea ei, ea nu va ataca țările capitaliste.[5]

Cu alte cuvinte, capitaliștii nu trebuiau să înțeleagă greșit regulile jocului pe care-l juca el: Stalin dorea să sporească puterea și influența sovietică, dar el nu avea să meargă chiar până la război.

Știind că declarațiile sale ideologice erau de ajuns pentru tovarășii săi, Stalin era de asemenea conștient de faptul că adversarilor săi capitaliști le trebuia ceva mai consistent. Dacă tensiunile aveau să se destindă și exista vreo speranță de revenire la vechiul joc de asmuțire a capitaliștilor unii împotriva altora, Moscova trebuia să slăbească măcar unele dintre presiunile care conduseseră la ceea ce Stalin considera a fi un sentiment artificial de unitate în interiorul lumii capitaliste.

Stalin a făcut un asemenea efort la nivel diplomatic și într-un limbaj pe care democrațiile să-l poată înțelege, când, în martie 1952, el a înaintat așa-numita Notă de pace asupra Germaniei. După ani de confruntare și refuz de a coopera, Uniunea Sovietică părea brusc interesată de o reglementare. Atrăgând atenția asupra absenței unui tratat de pace cu Germania, Stalin a prezentat celorlalte trei puteri de ocupație proiectul unui text, îndemnând ca acesta să fie luat în considerație în cadrul „unei conferințe internaționale corespunzătoare, cu participarea tuturor guvernelor interesate" și finalizat „în viitorul cel mai apropiat"[6].

Nota de pace făcea apel la o Germanie unită, neutră, bazată pe alegeri libere şi căreia să-i fie permisă menţinerea propriilor forţe armate, deşi trupele străine aveau să plece numai într-un an.

Totuşi, Nota de pace conţinea destule clauze prin care se putea bloca oricât de mult timp ajungerea la o înţelegere, chiar dacă Occidentul accepta principiul unei neutralităţi a Germaniei. De pildă, proiectul interzicea „organizaţiile duşmănoase faţă de democraţie şi menţinerea păcii", care, în terminologia sovietică, ar fi putut include toate partidele de gen occidental – după cum se întâmplase deja în Europa de Est. Apoi, o dată ce democraţiile aveau să accepte să vină la masa negocierilor, negociatorul sovietic, care cu siguranţă avea să fie încăpăţânatul Molotov sau un echivalent al său, urma să facă tot posibilul să slăbească legăturile Germaniei cu Occidentul – un beneficiu sovietic implicat de acceptarea principiului neutralităţii – fără a plăti preţul unificării Germaniei.

Cu toate acestea, tonul şi precizia notei lui Stalin sugerau că scopul lui trecea dincolo de simpla propagandă; părea, mai degrabă, a fi mişcarea de deschidere a unor negocieri în care, pentru prima oară în perioada postbelică, Uniunea Sovietică s-ar fi putut să vrea să plătească un preţ semnificativ pentru relaxarea tensiunilor. Destul de puţin caracteristic, Nota de pace a lui Stalin includea un paragraf ce indica oarecare flexibilitate: „Propunând studierea acestui proiect, guvernul sovietic... şi-a exprimat de asemenea disponibilitatea de a lua în considerare şi alte propuneri posibile în chestiune."[7]

Dacă Stalin ar fi oferit aşa-numita Notă de pace cu patru ani mai devreme – înainte de blocada Berlinului, de lovitura de stat din Cehia şi de Războiul din Coreea – aceasta ar fi oprit aproape cu siguranţă drumul Germaniei spre apartenenţa la NATO. Într-adevăr, este destul de probabil ca apartenenţa Germaniei la Alianţa Atlantică să nu fi fost luată în considerare niciodată. Deoarece Nota implica genul de negocieri asupra viitorului Europei pe care Churchill îl propusese atât înainte, cât şi după război.

În intervalul de după 1948, însă, Alianţa Atlantică *fusese* formată, iar reînarmarea Germaniei lansată. Comunitatea Defensivă Europeană (CDE), proiectată drept cadru politic pentru reînarmarea Germaniei, era dezbătută în parlamentele europene. În Republica Federală Germania, Adenauer fusese ales cancelar cu un singur vot diferenţă (pesemne al său) în urma unui vot de balotaj secret al parlamentului, iar social-democraţii din opoziţie, deşi total democratic, îndemnau la înfăptuirea unificării în locul alianţei cu Occidentul.

Conducătorii occidentali au realizat că toate aceste iniţiative aveau să fie cu siguranţă blocate dacă ei aveau să exploreze propunerea sovietică şi că, o dată blocate, era posibil ca ocazia să fie pierdută pentru totdeauna. În mai multe parlamente europene, mai cu seamă în Franţa şi în Italia, partidele comuniste reprezentau aproape o treime din voturi – aceeaşi proporţie pe care o avuseseră comuniştii şi în Cehoslovacia înainte de lovitura de stat. Iar partidele comuniste din Europa de Vest se opuneau cu înflăcărare tuturor măsurilor de integrare atlantică şi europeană. Mai mult, tratatul pentru hotărârea viitorului Austriei se afla în cel de-al şaptelea an de negocieri, iar negocierile armistiţiului coreean intrau deja în cel de-al doilea an. După câte ştiau democraţiile şi după câte ştim la momentul scrierii

acestei lucrări, scopul urmărit de Stalin cu deschiderea negocierilor se prea poate să fi fost subminarea coeziunii aliaților și consolidarea orbitei sateliților Moscovei.

Acesta, cu siguranță, a fost obiectivul primordial al lui Stalin. Evident este, oricum, că el era pregătit și pentru a lua în considerare o reglementare generală. Un indiciu asupra faptul că el păstra deschisă această opțiune a fost reacția sa la răspunsul Occidentului dat Notei de pace. În 25 martie, cele trei puteri de ocupație occidentale – Franța, Marea Britanie și Statele Unite – au dat răspunsuri identice, nu cu scopul de a deschide negocieri, ci de a pune capăt discuțiilor asupra lor. Ele au acceptat principiul reunificării Germaniei, dar au respins ideea neutralității. O Germanie unificată, au remarcat ele, era liberă să intre „în asociații compatibile cu principiile și obiectivele Națiunilor Unite" – cu alte cuvinte să rămână în NATO. Răspunsul Occidentului accepta principiul alegerilor libere, dar îl lega de condiții precum dreptul imediat de liberă întrunire și liberă expresie, ambele părând de natură să submineze controlul sovietic asupra regimului comunist din Germania de Est cu mult înainte ca alegerile să poată avea loc[8]. Notele puterilor occidentale erau menite să fie înregistrate ca atare, nu să încurajeze un târg.

În mod cu totul necaracteristic, Stalin a răspuns imediat, și pe un ton conciliant. El a reacționat cu aceeași viteză, mai mare chiar, la fiecare refuz ulterior din partea democrațiilor. Notei Occidentului din 25 martie i s-a răspuns în 9 aprilie; cea din 13 mai a primit răspuns în 24 mai; celei din 10 iulie i s-a răspuns în 23 august. Fiecare replică sovietică s-a insinuat către poziția Occidentului. Numai nota din 23 septembrie nu a primit răspuns[9]. Pe atunci, Stalin era preocupat de Congresul al XIX-lea al partidului, care se apropia, și, fără îndoială, aștepta rezultatele alegerilor prezidențiale americane.

Deja cu sănătatea șubrezită, Stalin a ținut o cuvântare scurtă la congresul partidului, care a îmbrăcat o doctrină a coexistenței pașnice într-un limbaj ideologic belicos[10]. Imediat după congresul partidului, în decembrie 1952, Stalin a anunțat că este pregătit să se întâlnească cu președintele ales, Dwight D. Eisenhower. Oferta unei asemenea întâlniri la vârf era ceva ce Stalin nu binevoise niciodată să le acorde lui Roosevelt, Truman sau Churchill, pe care reușise să îi manevreze astfel încât aceștia să trebuiască să facă prima mișcare.

Reluarea simultană a epurărilor interne în sânul Uniunii Sovietice a purtat întunecata și familiara notă a unei iminente schimbări de politică. Stalin nu se simțise niciodată în largul lui cu ideea de a implementa o politică nouă folosindu-se de personalul pe care-l folosise anterior pentru a realiza o cu totul altă orientare, chiar și atunci când acest personal îi urmase cu servilism directivele, sau poate mai cu seamă atunci. Stalin considera schimbarea convingerilor drept sămânța neloialității și era pentru soluția definitivă a distrugerii celor care avuseseră responsabilitatea îndeplinirii politicii ce era pe cale de a fi modificată. În 1952, era limpede că se pregătea ceva pe această linie, avându-i ca țintă evidentă pe loialiștii anilor anteriori – ministrul de externe, Veaceslav Molotov; Lazar Kaganovici, un vechi membru bolșevic din Politburo; și Lavrenti Beria, șeful poliției secrete. Un nou set de chipuri avea să apară pentru a îndeplini planul diplomatic al lui Stalin.

Intenţia ofensivei diplomatice a lui Stalin era, ca un minimum, să investigheze ce ar fi putut obţine Uniunea Sovietică prin debarasarea de regimul comunist est-german. Stalin nu recunoscuse niciodată acel regim drept stat suveran cu drepturi depline şi-i dăduse un statut distinct de cel al restului sateliţilor est-europeni anume pentru a-l păstra ca monedă de schimb în cazul în care unificarea germană ar fi fost vreodată serios negociată.

În ce-l privea pe Stalin, acel moment putea foarte bine să fi sosit în 1952. Oferind unificarea bazată pe alegeri libere, Stalin semnala că de acum se putea dispensa de regimul comunist est-german. Deoarece, chiar în cazul în care comuniştii ar fi dominat alegerile est-germane, după cum se temeau aliaţii occidentali, populaţia mult mai numeroasă a Republicii Federale Germania ar fi asigurat o victorie decisivă a partidelor democratice prooccidentale. Şi, după cum numai Stalin însuşi ar fi putut fi atât de hotărât şi de necruţător pentru a-şi târî poporul epuizat într-o confruntare cu democraţiile, el era totodată singurul conducător comunist cu autoritatea de a negocia renunţarea la un satelit sovietic.

Ori de câte ori Stalin a calculat greşit, cum a făcut cu această ocazie, a fost deoarece el a presupus că şi adversarii săi practicau *Realpolitik,* şi cu acelaşi sânge rece ca şi el. În perioada imediat postbelică, el s-a gândit, evident, că putea fie să-i intimideze, fie, cel puţin, să-i înveţe că orice încercare de a smulge concesii de la Uniunea Sovietică avea să fie extrem de dureroasă şi de lungă durată. Dar el a mai acţionat ca şi cum, la timpul potrivit, Statele Unite aveau să facă la fel, pe baza calculării condiţiilor existente, neafectate de cele întâmplate înainte. Stalin părea convins că nu avea să plătească nici un preţ pentru a fi brutalizat democraţiile.

Aceste presupuneri s-au vădit a fi extrem de greşite. Statele Unite nu practicau *Realpolitik* – cel puţin nu după cum o înţelegea Stalin. Pentru conducătorii americani, maximele morale erau reale, iar obligaţiile legale aveau sens. Stalin se poate să-şi fi imaginat blocada Berlinului ca pe o cale de a-şi întări poziţia de negociere asupra Germaniei, sau chiar ca pe o modalitate de a declanşa negocieri. Şi se poate să fi văzut în războiul coreean o cale de a pune la încercare limitele îngrădirii. America a rezistat, însă, acestor acte de agresiune în numele principiului, nu pentru apărarea unei sfere de interese; America depusese eforturi pentru a restabili situaţia faţă de o insultă adusă unei cauze universale, nu pentru a răspunde unei provocări la adresa *statu quo*-ului local.

Exact ca în 1945, când considerase bunăvoinţa Americii fără limită, în 1952 Stalin a subestimat măsura dezamăgirii pe care o generaseră între timp acţiunile sale. În perioada dintre 1945 şi 1948, conducătorii Americii îşi doriseră mult realizarea unor reglementări cu Uniunea Sovietică, însă nici nu erau dispuşi, nici nu puteau să pună laolaltă presiunile pe care Stalin le-ar fi luat în serios. În 1952, Stalin lua destul de în serios presiunile Americii, dar reuşise prea bine să-i convingă pe conducătorii americani de reaua sa credinţă. Prin urmare, aceştia i-au interpretat deschiderea doar ca pe o nouă tactică într-o bătălie a Războiului rece, putând conduce numai la victorie sau la înfrângere. Compromisul cu Stalin nu se mai afla pe ordinea de zi.

Momentul ales de Stalin nu ar fi putut fi mai puţin prielnic. Nota de pace fusese avansată cu mai puţin de opt luni înaintea unor alegeri prezidenţiale în care

preşedintele Truman, beneficiarul Notei, nu participa. În extrem de improbabila eventualitate ca Truman şi Acheson să fie înclinaţi să negocieze cu Stalin, aceştia nu ar fi avut destul timp pentru a încheia procesul.

Pentru administrata Truman, Nota de pace oferea în orice caz mult mai puţin decât o întâlnire faţă în faţă. Problema rezida mai puţin în termeni, care puteau fi modificaţi, cât în genul de lume pe care o avea în vedere. Germania urma să fie neutră şi totuşi înarmată, cu toate trupele străine retrase de pe teritoriul său în interval de un an. Şi totuşi, care era semnificaţia exactă a acestor termeni? Cum avea să fie definită „neutralitatea" şi cine avea să o supravegheze? Avea Uniunea Sovietică să câştige prin aceasta o voce permanentă în afacerile Germaniei şi probabil drept de veto în privinţa lor în numele supravegherii statutului de neutralitate al Germaniei? Şi către care poziţii să fie retrase trupele străine? Pentru forţele de ocupaţie occidentale, răspunsul era destul de clar – nu exista, de fapt, nici o bază geografică posibil de menţinut în Europa. În anii '50, Franţa ar fi putut fi pregătită să accepte o forţă americană importantă, dar nu pentru mult timp şi nu fără restricţii. Şi nici Congresul american nu ar fi aprobat o asemenea redizlocare de forţe după ce fusese creată o zonă tampon neutră între forţele americane şi cele sovietice. În vreme ce forţele americane ar fi fost nevoite să se întoarcă în America, trupele sovietice ar fi fost obligate să se retragă doar la graniţa poloneză, o sută cincizeci de kilometri mai spre est. Pe scurt, o aplicare literală a propunerii lui Stalin ar fi reprezentat dezmembrarea NATO, care tocmai se forma, pentru o retragere a trupelor sovietice de numai o sută cincizeci de kilometri.

Chiar şi în cazul în care clauza retragerii ar fi fost interpretată ca însemnând că trupele sovietice trebuiau să se retragă pe teritoriul sovietic, ar fi apărut noi complicaţii. Deoarece nu era de crezut ca vreunul dintre regimurile satelit să se poată menţine fără prezenţa trupelor sovietice sau certitudinea intervenţiei sovietice în eventualitatea unei revolte. Ar fi acceptat Stalin să interzică armatelor sovietice să reintre în Europa de Est chiar şi dacă un regim comunist ar fi fost dizolvat? Date fiind condiţiile predominante în 1952, întrebarea conţinea şi răspunsul. Era peste puterea de imaginaţie a conducătorilor statelor democratice – şi era justificat – ca Stalin, bătrânul bolşevic, să fie de acord cu o asemenea revoltă.

Însă cel mai important motiv pentru care Truman şi Acheson au ignorat deschiderea lui Stalin avea legătură cu viitorul pe termen lung al Germaniei, aşa cum era el avut în vedere de Nota de pace. Deoarece, chiar dacă ar fi fost posibilă definirea neutralităţii germane astfel încât să fie prevenită intervenţia permanentă sovietică şi prevăzută o dimensionare a armatei germane care să nu lase Germania la discreţia Uniunii Sovietice, aceasta nu ar fi făcut decât să restabilească ceea ce constituise dilema Europei după unificarea Germaniei, din 1871. O Germanie puternică, unită, în centrul continentului, urmând o politică pur naţională se dovedise a fi incompatibilă cu pacea Europei. O asemenea Germanie ar fi fost mai puternică decât oricare dintre naţiunile Europei Occidentale şi probabil mai puternică decât toate laolaltă. Iar în anii '50, ea ar fi fost tentată de visuri revizioniste în est, îmboldită de 15 milioane de recent refugiaţi din teritoriile pe care cei mai mulţi dintre germani le considerau parte a ţării lor. A lăsa

necontrolată o Germanie unită, neutră, la atât de puţin timp după război era o încercare a norocului. Mai presus de orice, un asemenea rezultat l-ar fi discreditat pe cel mai mare om de stat german de după Bismarck, pe cel care poartă distincţia istorică de a fi îndepărtat Germania de moştenirea lui Bismarck.

Konrad Adenauer s-a născut în 1876 în regiunea catolică a Rinului, care a făcut parte din Prusia numai după Congresul de la Viena şi avusese, istoriceşte, presimţiri negre cu privire la Reichul german centralizat condus de la Berlin. Adenauer fusese primar general al Kölnului din 1917 până când fusese înlăturat de nazişti, în 1933. În timpul perioadei lui Hitler, s-a retras din politică, petrecând un timp într-o mânăstire. Repus de Aliaţi în postul de primar general al Kölnului în martie 1945, el a fost iarăşi demis la sfârşitul lui 1945, de această dată de autorităţile de ocupaţie britanice, care priveau cu nemulţumire atitudinea sa independentă.

Cu trăsăturile tăiate ca în granit ale unui împărat roman, Adenauer avea şi pometii înalţi şi ochii uşor oblici, ceea ce-i dădea aerul unui cuceritor hun care s-ar fi putut aventura în traversarea anevoioasă a ţinutului Rinului în mileniul anterior. Purtarea manierată a lui Adenauer, deprinsă în tinereţe, înainte de primul război mondial, reflecta o seninătate surprinzătoare la conducătorul unei ţări ocupate, dintre ai cărei cetăţeni adulţi puţini îşi puteau aduce aminte de un trecut politic cu care aveau de ce se mândri.

În biroul lui Adenauer din Palatul Schaumburg, o clădire albă, ornamentată, din perioada wilhelmiană, draperiile erau permanent trase, făcând pe oricine pătrundea înăuntru să se simtă ca într-o gogoaşă de mătase, unde timpul stătea nemişcat. Seninătatea era calitatea cea mai necesară unui conducător a cărui misiune era să dea ţării sale, având toate motivele să se îndoiască de trecutul ei, curajul de a înfrunta un viitor incert. La momentul în care Adenauer a devenit cancelar, la vârsta de şaptezeci şi trei de ani, a părut ca şi cum întreaga sa viaţă fusese o pregătire pentru responsabilitatea refacerii respectului de sine al societăţii sale, ocupate, demoralizate şi divizate.

Sentimentul de siguranţă interioară al lui Adenauer deriva mai mult din credinţă decât din analiză. El nu era un cititor de tratate saù un cercetător al istoriei, ca Churchill sau de Gaulle. Însă el îşi petrecuse exilul în meditaţie; el trecuse prin şcoala convulsiilor ţării sale şi avea o extraordinară intuiţie a tendinţelor perioadei sale. Avea de asemenea o pătrunzătoare înţelegere a psihologiei contemporanilor săi, mai cu seamă a slăbiciunilor lor. Într-o situaţie, mi-l amintesc pe Adenauer deplângând lipsa unor conducători puternici în Germania anilor '50. Când am răspuns amintindu-l pe unul dintre cei mai dramatici contemporani ai săi, Adenauer a replicat în stilul său lapidar: „Nu confunda niciodată energia cu puterea."

Adenauer s-a străduit să învingă pasiunile turbulente ale Germaniei dând ţării sale – cu istoria sa marcată de extremism şi înclinarea ei către romantism – reputaţia de a fi demnă de încredere. Adenauer era destul de în vârstă pentru a şi-l aminti pe Bismarck cancelar. Fiu catolic al ţinutului Rinului, el nu a fost niciodată interesat de *Realpolitik,* nici măcar când Germania era unită. şi găsea grandilocventa *Weltpolitik* a Kaiserului ofensivă faţă de propriul său stil, sobru şi

direct. Nu avea nici o afinitate cu clasa junkerilor, care crease Germania imperială. Credea că marea greşeală a lui Bismarck fusese să aşeze securitatea germană pe abilitatea de a manevra între Est şi Vest. În opinia sa, o Germanie puternică, pe linia de plutire, aflată în centrul Europei constituia o ameninţare pentru oricine cu preţul propriei securităţi.

Răspunsul lui Adenauer la haosul lumii imediat postbelice a fost că o ţară divizată, ocupată, separată de rădăcinile sale istorice avea nevoie de o politică fermă, dacă era să recâştige oarecare control asupra propriului ei viitor. Adenauer a refuzat să se lase abătut de la această direcţie de nostalgia trecutului sau de tradiţionala relaţie de iubire-ură germană faţă de Rusia. El a optat necondiţionat pentru Occident, chiar cu preţul amânării unităţii germane.

Opozanţii din interior ai lui Adenauer, social-democraţii, îşi puteau îndrepta atacul asupra unei permanente opoziţii nedezmințite faţă de nazism. Punctul lor de sprijin istoric se afla în zona de ocupaţie sovietică a Germaniei, care fusese obligată să devină comunistă – o evoluţie căreia social-democraţii i se opuseseră curajos. La fel de neîncrezători în politica de îngrădire pe cât erau de devotaţi democraţiei, social-democraţii atribuiau o mai mare prioritate unificării germane decât relaţiilor atlantice. Ei au luptat împotriva orientării prooccidentale a lui Adenauer şi ar fi plătit bucuros avansarea către ţelurile naţionaliste ale Germaniei prin angajarea neutralităţii. (La mijlocul anilor '60, social-democraţii şi-au schimbat orientarea: au sprijinit Alianţa Atlantică şi au intrat în 1966 într-o „mare coaliţie" cu creştin-democraţii, lăsând totuşi loc unei mai mari flexibilităţi tactice spre est decât creştin-democraţii lui Adenauer.)

Adenauer a respins târgul privitor la neutralitate, pe care social-democraţii erau dispuşi să-l facă, parţial din considerente filosofice, parţial din motive pur practice. Vârstnicul cancelar nu vroia să redeştepte tentaţiile naţionaliste, mai ales acum, când existau două state germane, care, după cum avetizase Churchill în Discursul Cortinei de fier, s-ar fi putut scoate singure la mezat. Şi el înţelegea mult mai bine decât opozanţii săi din interior că, în condiţiile istorice ale momentului, o Germanie unită, neutră nu putea ieşi decât din reglementări de pace organizate *împotriva* Germaniei. Asupra noului stat aveau să fie impuse restricţii severe şi instituite controale internaţionale. Vecini puternici urmau să aibă drept permanent de intervenţie. Adenauer considera această subordonare implicită mai periculoasă psihologic pentru Germania decât divizarea. El a optat pentru egalitate şi integrare cu Occidentul şi pentru respectabilitate pentru ţara sa.

Nu se va şti niciodată dacă Stalin ar fi putut învinge rezervele lui Adenauer şi ale celorlalţi conducători democratici şi împinge lucrurile către o conferinţă diplomatică majoră, sau ce anume concesii ar fi făcut el acolo, dacă ar fi făcut. Propunerea sa pentru o conferinţă importantă ar fi fost cu siguranţă sprijinită de Churchill. În orice caz, moartea lui Stalin a făcut sterile toate asemenea speculaţii. Undeva între primele ore ale zilei de 1 martie 1953, când acesta şi-a părăsit colegii cu care văzuse un film şi ora 3:00 a dimineţii de 2 martie, când a fost găsit zăcând pe duşumeaua casei sale de ţară, Stalin a suferit un grav atac de apoplexie. Ora la care a avut atacul este nesigură deoarece gărzilor le era prea frică să intre în camera lui înainte de ora fixată, aşa că se prea poate să fi zăcut

pe duşumea ore întregi înainte să fie descoperit. Asociaţii lui Stalin – Malenkov şi Beria, între alţii – au stat de veghe la căpătâiul lui până când a murit, trei zile şi jumătate mai târziu[11]. Doctorii au fost convocaţi, dar prestaţia lor nu se poate să fi fost lipsită de ambivalenţă. Ei erau, în definitiv, victimele desemnate ale epurării „doctorilor Kremlinului", ce urma să aibă loc.

Succesorii lui Stalin simţeau nevoia unei destinderi după tensiunile cu Occidentul, chiar cu mai multă disperare decât fostul lor conducător. Oricum, le lipsea autoritatea, subtilitatea, perseverenţa lui şi, cel mai important, unitatea politică necesară urmăririi unui asemenea demers complicat. Succesorii lui Stalin erau dezbinaţi de inevitabila luptă pentru putere care a urmat. În războiul disperat purtat de toţi împotriva tuturor, în care fiecare încerca să-şi alinieze facţiuni pentru a-i sprijini propriile pretenţii la autoritate, nimeni nu accepta să-şi asume responsabilitatea de a face concesii capitaliştilor. Această stare de lucruri a fost evidentă din modul în care a fost explicată epurarea lui Beria. În realitate, păcatul lui fusese că ştia prea multe şi-şi ameninţase prea mulţi colegi puternici. Oricum, el a fost arestat în timpul unei întâlniri, la Politburo, şi executat la scurt timp după aceea sub acuzarea de a fi uneltit pentru cedarea Germaniei de Est – chiar dacă înaintarea Notei de pace a lui Stalin din anul anterior şi toate schimburile sale ulterioare cu Occidentul fuseseră îndreptate în exact această direcţie.

Potrivit memoriilor lui Hruşciov, succesorii lui Stalin erau profund îngrijoraţi de faptul că Occidentul putea exploata moartea lui Stalin pentru a declanşa îndelung aşteptata etalare de forţe cu lumea comunistă. Probabil pentru a descuraja orice intenţie de lovitură de stat, tiranul îşi avertizase frecvent asociaţii că Occidentul avea să le frângă gâturile ca la pui după dispariţia sa[12]. În acelaşi timp, suspiciunile nutrite de moştenitorii lui Stalin faţă de Occident erau contrabalansate de lupta disperată pentru putere, dusă între ei. Cu toate că noua conducere tânjea după o întrerupere a Războiului rece, toţi concurenţii la putere ştiau că flexibilitatea politică se putea dovedi fatală înainte de dobândirea autorităţii absolute. Nici continuarea încordării nu le era însă la îndemână. În 1946, Churchill remarcase că Stalin voia roadele războiului fără război; în 1953, succesorii lui Stalin căutau roadele destinderii tensiunilor fără a fi dispuşi sau capabili să facă concesii. În 1945, Stalin provocase un impas diplomatic pentru a-şi menţine poziţia de negociere faţă de Occident; în 1953, moştenitorii săi şi-au găsit refugiu într-un impas diplomatic pentru a-şi conserva opţiunile unii faţă de ceilalţi.

Când oamenii de stat vor să câştige timp, ei se oferă să stea de vorbă. În 16 martie, la puţin mai mult de o săptămână după moartea dictatorului, Malenkov, care era acum prim-ministru, a invitat la negocieri fără a le preciza conţinutul:

> În prezent nu există nici o chestiunea litigioasă sau nerezolvată care nu ar putea fi reglementată prin mijloace paşnice, pe baza acordurilor mutuale dintre ţările implicate. Aceasta priveşte relaţiile noastre cu toate statele, inclusiv Statele Unite ale Americii.[13]

Malenkov nu a făcut, însă, nici o propunere concretă. Noii conducători sovietici nu erau siguri cum puteau să ajungă la o destindere a tensiunilor şi aveau mult mai puţină autoritate decât avusese Stalin pentru a născoci abordări noi. În acelaşi timp, noua administraţia Eisenhower era tot atât de puţin doritoare de a se

oferi să negociere cu sovieticii pe cât erau şi sovieticii de a oferi concesii americanilor.

Motivul temerii era acelaşi de ambele părți ale liniei de demarcație – atât Statele Unite, cât şi Uniunea Sovietică se temeau de teritoriile neexplorate. Fiecare întâmpina greutăți în asimilarea schimbărilor care interveniseră în ambianța internațională după sfârşitul războiului. Kremlinul se temea că abandonarea Germaniei de Est putea disloca orbita sateliților – aşa cum s-a întâmplat o generație mai târziu. Şi, lăsând deoparte renunțarea la Germania de Est, o reală destindere a tensiunilor nu s-a produs. Statele Unite erau îngrijorate de faptul că începerea discuțiilor asupra Germaniei de Est putea conduce la eşuarea NATO şi, practic, la renunțarea la Alianță în schimbul unei conferințe.

Pentru a decide dacă Occidentul a pierdut de fapt vreo ocazie imediat după moartea lui Stalin, trebuie răspuns la trei întrebări. Ar fi putut întreprinde Alianța Atlantică o negociere majoră cu sovieticii fără a se fragmenta? Presată, ar fi făcut Uniunea Sovietică oferte semnificative? Ar fi exploatat conducerea sovietică negocierile ca pe o modalitate de stopare a reînarmării Germaniei şi a integrării occidentale fără a ceda, de fapt, satelitul est-german sau fără a-şi slăbi strânsoarea exercitată asupra Europei de Est?

Conducătorii americani aveau dreptate să considere că marja efectivă a negocierilor era extrem de îngustă. O Germanie neutră ar fi reprezentat fie un pericol, fie o invitație la şantaj. Există unele experimente în diplomație care nu pot fi încercate, deoarece eşecul atrage riscuri ireversibile. Iar riscul prăbuşirii a tot ce fusese construit în Alianța Atlantică era semnificativ.

Era, de fapt, interesul tuturor – mai ales al Uniunii Sovietice – ca Republica Federală Germania să rămână parte a sistemului integrat occidental, deşi nici unul dintre nesigurii conducători sovietici nu puteau să recunoască asta. Dacă Germania rămânea în Alianța Atlantică, era posibil să se ajungă la acorduri privind limitări ale dislocărilor de trupe militare în lungul noilor linii de demarcație (reducându-se astfel, de fapt, potențialul militar al Germaniei unificate). Dacă însă teritoriul neutru cuprindea întreaga Germanie, NATO era mutilată, iar Europa Centrală devenea fie un vid, fie o amenințare potențială.

Urmaşii lui Stalin ar fi putut fi obligați să accepte o Germanie unită în interiorul NATO (deşi cu restricții militare) numai dacă democrațiile ar fi fost pregătite să amenințe cu consecințe militare sau măcar cu o intensificare a Războiului rece. Aceasta era ceea ce Churchill, revenit în 1951 în funcția de prim-ministru, se poate să fi avut în minte chiar de pe când Stalin se mai afla în viață, potrivit însemnărilor secretarului său particular, John Colville:

> W[inston] mi-a împărtăşit de mai multe ori speranțele sale în legătură cu abordarea în comun a lui Stalin, probabil în cadrul unui congres la Viena, unde Conferința de la Potsdam să fie redeschisă şi încheiată. Dacă ruşii ar fi fost necooperanți, Războiul rece ar fi fost intensificat de noi: „Tinerii noştri", mi-a spus W., „ar fi imediat ucişi în numele adevărului."[14]

Dar nici un alt conducător în Occident nu a fost dispus să-şi asume asemenea riscuri sau să înainteze propuneri care ar fi putut fi uşor atacate de criticii Alianței ca fiind strict unilaterale. Prin urmare, conducătorii Americii s-au opus

oricărei iniţiative majore şi, prin aceasta, au împiedicat o încercare serioasă de exploatare a confuziei sovieticilor imediat după moartea lui Stalin. Pe de altă parte, ei au menţinut coeziunea Alianţei Atlantice.

Preţul acestui impas a fost o trecere a dezbaterilor dinspre substanţa negocierilor spre dorinţa începerii lor. Iar Churchill a fost cel care, apropiindu-se acum de sfârşitul carierei sale, s-a transformat în purtător de cuvânt într-o negociere al cărei conţinut el nu l-a descris niciodată cu exactitate. A fost, într-adevăr, o întorsătură oarecum neplăcută pentru octogenarul Churchill, care pe parcursul întregii sale vieţi fusese exponentul echilibrului puterii, să facă presiuni pentru o întâlnire la vârf ca scop în sine.

Conducătorii americani au pus pe nedrept zelul lui Churchill de a negocia pe seama apropierii senilităţii. De fapt, Churchill fusese remarcabil de consecvent, susţinând negocierile atât în timpul şi imediat ulterior războiului, cât şi atunci când politica de îngrădire a fost formulată pentru prima oară (a se vedea capitolele 17 şi 18). Ceea ce se schimbase erau condiţiile în care erau făcute aceste propuneri. În anii '50, Churchill nu a dezvăluit niciodată detaliile reglementării globale pe care o propunea. În timpul războiului, se pare că aceasta se bazase pe presupunerea că America avea să-şi retragă sau, în orice caz, nu avea să-şi staţioneze vreodată aici trupele din Europa, după cum Roosevelt subliniase în mod repetat. Apoi, ca lider al opoziţiei între 1945–1951, Churchill avusese evident în vedere următoarele componente ale unei reglementări generale cu Uniunea Sovietică: o Germanie neutră, unită, un sistem de alianţe occidental în lungul frontierei franco-germane, retragerea forţelor sovietice la frontiera polono-sovietică şi stabilirea de guvernări bazate pe sistemul finlandez în statele învecinate cu Uniunea Sovietică – adică guverne democratice neutre, care să manifeste respect faţă de interesele sovietice, dar esenţialmente libere să-şi urmeze în mod independent propria politică externă.

O reglementare conformă acestor linii directoare înainte de 1948 ar fi refăcut Europa la dimensiunile ei istorice. Pe parcursul războiului şi câţiva ani după aceea, Churchill a fost cu mult înaintea timpului său. Dacă nu ar fi pierdut alegerile din 1945, se prea poate ca el să fi dat o direcţie diferită Războiului rece care tocmai începea – cu condiţia ca America şi ceilalţi aliaţi să fi fost dispuşi să rişte confruntarea ce părea a constitui baza strategiei preferate a lui Churchill.

Cu toate acestea, în 1952, reglementarea pe care o avusese Churchill în vedere devenise aproape imposibilă, ameninţând să provoace un cutremur politic. Faptul că genul de republică federală pe care a creat-o el ar fi fost de neimaginat înainte de 1949 este măsura măreţiei politice a lui Adenauer. Trei ani mai târziu, lumea pe care o avusese în vedere Churchill după 1944 ar fi cerut terminarea integrării Republicii Federale Germania cu Occidentul şi obligarea ei de a reveni la statutul dinainte, de stat liber să se conducă în orice direcţie ar fi dorit. În 1945, regimurile de tip finlandez din Europa de Est ar fi fost o reîntoarcere la normalitate. În 1952, ele nu ar mai fi putut fi stabilite prin negocieri; s-ar mai fi putut reface numai prin prăbuşirea Uniunii Sovietice sau o confruntare majoră. Acea confruntare, mai mult, ar fi trebuit să aibă ca obiect unificarea Ger-

maniei – și nici o țară vest-europeană nu era pregătită să-și asume un asemenea risc în beneficiul unui dușman înfrânt, la atât de puțin timp după război.

Dacă Alianța Atlantică ar fi fost o unică națiune, în stare să urmeze o politică unitară, ea ar fi putut adopta o diplomație care să urmărească o reglementare generală conform liniilor directoare ale lui Churchill. Dar în 1952 Alianța Atlantică era mult prea fragilă pentru un asemenea joc. Președinții americani din ambele partide politice majore nu vedeau nici o altă alegere decât să-și continue chinuitoarea politică de așteptare a unei schimbări de intenții sovietice, în spatele unor poziții de forță.

Noul secretar de stat al lui Eisenhower, John Foster Dulles, percepea conflictul Est-Vest ca pe o chestiune morală și căuta să evite negocieri privitoare la aproape orice subiect până când avea să se producă o transformare esențială în sistemul sovietic – ceea ce reprezenta o contrazicere a vederilor de multă vreme stabilite ale Marii Britanii. Pe parcursul întregii sale istorii, Marea Britanie nu avusese adeseori parte de luxul de a-și limita negocierile la țările prietene sau ideologic compatibile. Nebucurându-se de nimic asemănător cu marja de siguranță a Americii, nici măcar când se aflase în culmea puterii sale, Marea Britanie a considerat negocierea cu adversarii ideologici ca intrând în firea lucrurilor referitoare la aranjamentele practice ale coexistenței. Întotdeauna, o definiție operantă a interesului național a permis publicului britanic să judece eficacitatea oamenilor săi de stat. Englezii ar putea avea uneori dispute interne privitoare la termenii unei anumite reglementări, dar aproape niciodată cu privire la înțelepciunea negocierilor.

Credincios tradiției britanice, Churchill urmărea o coexistență mai suportabilă cu Uniunea Sovietică, prin intermediul unor negocieri aproape permanente. Conducătorii americani, pe de altă parte, voiau mai degrabă să schimbe sistemul sovietic, decât să negocieze cu el. Astfel, disputa anglo-americană s-a transformat treptat mai degrabă într-un dialog despre ceea ce era de dorit, decât privitor la substanța negocierilor. În timpul campaniei sale electorale din 1950, care s-a sfârșit cu o înfrângere, Churchill a propus o întâlnire la nivel înalt a celor Patru Puteri – o idee revoluționară în acel stadiu al Războiului rece:

> Totuși, nu pot să nu revin la ideea unei noi întâlniri la cel mai înalt nivel cu Rusia Sovietică. Mă atrage ideea unui efort suprem de a arunca o punte de legătură între țărmurile celor două lumi; astfel ca fiecare să-și poată trăi viața, dacă nu prietenie, cel puțin fără ura Războiului rece.[15]

Dean Acheson, proaspăt întemeietor al Alianței Atlantice, gândea că o asemenea întreprindere era prematură:

> Singurul mod de a trata cu Uniunea Sovietică, am învățat noi din experiență dură, este de a crea situații de forță... [C]ând vom fi eliminat toate zonele de slăbiciune, atât cât ne stă în putință – vom fi în stare să dezvoltăm acorduri operante cu rușii... Din preluarea inițiativei de a-i chema noi la discuții nu ar ieși nimic bun...[16]

Churchill nu a mai revenit ca prim-ministru până în octrombrie 1951 și a ales să nu forțeze pentru o întâlnire la nivel înalt în intervalul rămas până la ter-

minarea mandatului lui Truman. A decis în schimb să aştepte noua administraţie, care să fie condusă de vechiul său camarad de arme, Dwight D. Eisenhower. Între timp, el a ajuns să fie de acord cu tendinţa predominantă de a justifica întâlnirile la vârf pe motivul că, indiferent cine era conducătorul sovietic, acesta avea să se dovedească receptiv faţă de un acord la nivel înalt. În 1952, conducătorul era Stalin. În luna iunie a acelui an, Churchill i-a spus lui John Colville că, dacă Eisenhower era ales, el va „avea un alt aplomb în realizarea păcii printr-o întâlnire a celor Trei Mari... Credea că atâta vreme cât Stalin trăia eram mult mai siguri că nu vom fi atacaţi decât dacă acesta murea şi locotenenţii lui începeau bătălia pentru succesiune"[17].

Când Stalin a murit, puţin după ce Eisenhower a devenit preşedinte, Churchill a susţinut începerea de negocieri cu noul conducător sovietic. Eisenhower, însă, nu s-a dovedit mai receptiv decât predecesorul său faţă de ideea lui Churchill de a redeschide discuţii cu sovieticii. Reacţionând la deschiderea lui Malenkov din 17 martie 1953, Churchill l-a îndemnat pe Eisenhower în 5 aprilie să nu scape nici o ocazie „de a afla cât de departe este pregătit regimul lui Malenkov să meargă pentru a uşura în general lucrurile"[18]. Răspunsul lui Eisenhower a fost ca Churchill să aştepte o declaraţie a intenţiilor politice pe care el urma să o facă în 16 aprilie înaintea Asociaţiei Americane a Editorilor de Ziare, care, de fapt, respingea premisa lui Churchill[19]. Eisenhower a susţinut că motivele de tensiune erau tot atât de bine cunoscute ca şi remediul lor: un armistiţiu coreean, un tratat cu privire la statul austriac şi „un capăt atacurilor directe şi indirecte la adresa securităţii Indochinei şi Malayei". Prin aceasta, el băga în aceeaşi găleată China şi Uniunea Sovietică, ceea ce era o evaluare eronată a relaţiilor sino-sovietice, după cum aveau să o dovedească evenimentele ulterioare, şi stabilea condiţii în mod clar de neîndeplinit de vreme ce evenimentele din Malaya şi Indochina erau departe de a se afla sub control sovietic. Nu erau necesare nici un fel de negocieri, a spus Eisenhower: era vremea faptelor, nu a vorbelor.

Văzând un proiect al discursului lui Eisenhower înainte de a fi rostit, Churchill s-a temut că „un îngheţ brusc a degerat mugurii primăverii". Apoi, pentru a arăta că nu era convins de argumentele lui Eisenhower, a propus o întâlnire a puterilor de la Potsdam – Statele Unite, Marea Britanie şi URSS – care să fie precedată de o sesiune pregătitoare între Churchill şi Molotov, care fusese recent reinstalat ca ministru de externe sovietic. Punând, în mod foarte util, şi o schiţă a invitaţiei alături de scrisoarea către Eisenhower, Churchill a făcut apel la o improbabilă legătură de prietenie dintre el şi Molotov:

> ...am putea reînnoi relaţia noastră din vremea războiului şi... m-aş putea întâlni cu domnul Malenkov şi cu alţii dintre oamenii dvs. importanţi. Natural, nu-mi imaginez că am putea reglementa vreuna dintre chestiunile grave de care atârnă viitorul imediat al lumii. Ar trebui, desigur, să fac explicit faptul că nu mă aştept la vreo decizie majoră în cadrul acestei întâlniri neoficiale, ci numai la restabilirea unei baze lejere şi prietenoase între noi...[20]

Pentru Eisenhower, însă, o întâlnire la vârf însemna o periculoasă concesie făcută sovieticilor. Pe un ton oarecum iritat, el şi-a reiterat cererea ca sovieticii să întrunească nişte precondiţii:

> În nota mea către dumneavoastră, din 25 aprilie, mi-am exprimat opinia că nu ar trebui să grăbim prea tare lucrurile și nu ar trebui să permitem în țările noastre simpatie față de o întâlnire între șefi de state și de guverne, care să ne împingă la inițiative pripite..[21]

Deși Churchill nu a fost de acord, el a recunoscut că dependența țării sale față de Statele Unite nu-i permitea luxul de a lua inițiative independente în chestiuni în care Washingtonul era atât de interesat. Fără a comunica direct cu Malenkov, el a făcut cel mai bun lucru spunând Camerei Comunelor mare parte parte din ce ar fi transmis în particular primului-ministru sovietic. În 11 mai 1953, el a definit felul în care analiza sa diferea de cea a lui Eisenhower și a lui Dulles: în vreme ce conducătorii americani se fereau să pericliteze coeziunea Alianței Atlantice și reînarmarea Germaniei, Churchill era mai presus de orice împotriva periclitării unei evoluții mai dătătoare de speranțe în Uniunea Sovietică:

> ...ar fi păcat dacă dorința firească de a se ajunge la o reglementare generală a politicii internaționale ar stânjeni vreo evoluție spontană și sănătoasă care ar putea avea loc în Rusia. Am privit unele din manifestările interne și schimbarea evidentă a dispoziției ca fiind mult mai importante și mai semnificative decât ceea ce s-a întâmplat în afară. Sunt îngrijorat ca nimic în prezentarea de politică externă a puterilor din NATO să nu ia, cum se spune, locul sau să capete importanță pe seama a ceea ce ar putea fi o profundă deplasare în sentimentele rusești.[22]

Înainte de moartea lui Stalin, Churchill îndemnase la negocieri deoarece el îl considerase pe Stalin a fi conducătorul sovietic cel mai capabil de a garanta îndeplinirea a ceea ce promisese. Acum Churchill susținea o întâlnire la vârf pentru a proteja perspectivele promițătoare care apăruseră după moartea dictatorului. Cu alte cuvinte, negocierile erau necesare indiferent ce se întâmpla în Uniunea Sovietică sau cine controla ierarhia sovietică. O conferință la cel mai înalt nivel, stăruia Churchill putea reglementa principiile și direcțiile viitoarelor negocieri:

> Această conferință nu ar trebui să fie caracterizată de o agendă încărcată sau rigidă, sau să conducă la un labirint și o junglă de detalii tehnice, zelos contestate de armate de experți și oficiali, elaborate într-o formă impozantă, greoaie. Conferința ar trebui să se limiteze la un număr cât mai mic cu putință de puteri și de persoane... S-ar putea să nu se ajungă la nici un acord clar, dar ar fi posibil să apară printre cei strânși laolaltă sentimentul general că ei ar fi în stare să facă ceva mai bun decât să sfâșie rasa umană, inclusiv pe ei înșiși, în bucăți.[23]

Dar ce anume avea Churchill în minte? Cum aveau conducătorii să-și exprime hotărârea de a nu comite o sinucidere colectivă? Singura propunere concretă pe care a avansat-o Churchill a fost un acord similar Tratatului de la Locarno, din 1925, prin care Germania și Franța își acceptaseră reciproc frontierele, iar Marea Britanie garantase fiecare parte împotriva agresiunii celeilalte (a se vedea capitolul 11).

Acesta nu era un exemplu bun. Locarno nu durase decât un deceniu și nu rezolvase niciodată nici măcar o criză. Ideea că Marea Britanie, sau oricare altă națiune, putea fi într-atât de indiferentă față de substanța controverselor potențiale încât să garanteze în același timp (și prin intermediul aceluiași instrument)

graniţele atât ale unui aliat cât şi pe cele ale unui adversar important fusese destul de bizară în 1925 şi nu adusese nici o îmbunătăţire în era de conflict ideologic ce se instalase trei decenii mai târziu. Cine avea să garanteze care frontieră împotriva cărui pericol? Aveau puterile de la Potsdam să garanteze toate frontierele din Europa împotriva tuturor agresiunilor? În acest caz, diplomaţia s-ar fi întors cu o sută optzeci de grade, la ideea lui Roosevelt, a celor Patru Poliţişti. Or, însemna aceasta că rezistenţa era interzisă cu excepţia cazului în care puterile de la Potsdam nu cădeau de acord? În acest caz, ideea avea să servească drept *carte blanche* pentru agresiunea sovietică. De vreme ce Statele Unite şi Uniunea Sovietică vedeau fiecare în cealaltă superputere problema numărul unu a securităţii, cum putea o garanţie comună să fie soluţia pentru amândouă? Locarno fusese proiectată ca alternativă la alianţa militară dintre Franţa şi Marea Britanie, şi aşa fusese prezentată înaintea parlamentului şi a publicului. Avea noul acord, modelat după Locarno, să dizolve aliaţele existente?

Situaţia lui Churchill, totuşi, nu depindea de vreo poziţie de negociere anume. În data de 1 iulie 1953, el a respins teoria că politica Kremlinului era imuabilă şi că Uniunea Sovietică era într-o oarecare măsură prima societate care să devină imună la eroziunea istoriei. Potrivit lui Churchill, dilema occidentală consta în combinaţia dintre refuzul de a recunoaşte orbita de sateliţi sovietici şi lipsa voinţei de a risca un război pentru a o demonta. Singura ieşire era lansarea unei „recunoaşteri în forţă" pentru a se determina implicaţiile noii realităţi sovietice. El i-a scris lui Eisenhower:

> Nu intenţionez mai mult decât la Fulton sau în 1945 să fiu prostit de ruşi. Cred totuşi că există o schimbare în echilibrul lumii, în mare măsură datorită acţiunii americane şi a reînarmării, dar şi datorită declinului filosofiei comuniste, schimbare ce justifică studierea ei la rece, pe baza faptelor, de către naţiunile libere, care trebuie să rămână unite şi puternice.[24]

Speranţa lui Churchill era că „zece ani de liniştire, plus ştiinţă productivă ar putea crea o lume diferită"[25]. Churchill nu mai propunea o reglementare globală, ci o politică ce ulterior avea să se numească „destindere". Churchill recunoscuse că dificultatea politicii de îngrădire în versiunea sa originală consta în aceea că, oricât de puternic era analizată, implementarea ei practică însemna rezistenţă de dragul rezistenţei până în acea îndepărtată zi când sistemul sovietic avea să se transforme cumva el însuşi. Îngrădirea se prea putea să implice o destinaţie impresionantă, dar oferea puţine sub aspectul susţinerii pe parcursul călătoriei. Alternativa sa era o reglementare cuprinzătoare imediată, care implica o călătorie mai uşoară spre o destinaţie mai puţin atrăgătoare, dar de asemenea risca şi coeziunea Alianţei Atlantice şi integrarea Germaniei în Occident – un preţ exorbitant pentru orice *quid pro quo* previzibil atâta vreme cât nu era cerut de conducătorii germani înşişi. Ceea ce propunea acum Churchill era ceva intermediar – coexistenţă paşnică, pentru a permite eroziunii timpului să liniştească politica sovietică pe termen lung.

Presiunea psihologică a unei ere de confruntări fără obiect era evidenţiată de atitudinea schimbată a lui George F. Kennan. Realizând că modalitatea sa iniţială

de abordare a Uniunii Sovietice se transforma în raţiunea fundamentală a unei nesfârşite confruntări militare, el a elaborat un concept de negociere a unei reglementări generale foarte asemănător cu ceea ce păruse a avea Churchill în minte în 1944-1945.

Principalul obiectiv al aşa-numitei scheme de dezangajare a lui Kennan era retragerea trupelor sovietice din centrul Europei. Pentru aceasta, Kennan era pregătit să plătească cu o retragere comparabilă a forţelor americane din Germania. Susţinând cu înfocare că Germania avea să fie în stare să se apere de una singură cu arme convenţionale, aşa cum făcuse întotdeauna, mai ales dacă armatele sovietice aveau de traversat Europa de Est înainte de a ajunge la graniţele Germaniei, Kennan deplângea excesiva încredere în strategia nucleară. El a susţinut o propunere a ministrului de externe polonez, Adam Rapacki, privind o zonă denuclearizată în Europa Centrală, cuprinzând Germania, Polonia şi Cehoslovacia.[26]

Dificultatea cu privire la ambele scheme, a lui Kennan şi a lui Rapacki, era aceeaşi cu cea relativă la Nota de pace a lui Stalin: ele ar fi dat integrarea Germaniei în Occident în schimbul retragerii sovietice din Germania de Est şi din părţi ale Europei Răsăritene, ceea ce, dacă nu era cuplat cu garanţii împotriva intervenţiei sovietice în vederea protejării regimurilor comuniste, ar fi condus la o dublă criză: una în Europa de Est şi o alta pentru găsirea unui rol naţional responsabil Germaniei, care se vădise a fi derutantă după unificarea sa în 1871.[27] În lumina înţelepciunii convenţionale a acelui timp, conceptul Rapacki-Kennan de negociere a unei retrageri americane de aproape 5000 de kilometri pentru o retragere sovietică de câteva sute de kilometri implica riscul suplimentar de a se acorda o importanţă deosebită categoriei armamentului, în care Uniunea Sovietică era percepută ca având preponderenţă, cu stigmatizarea în acelaşi timp a armelor nucleare, lucru care, în cel mai bun caz, făcea agresiunea imposibil de calculat. Aceasta a fost propria mea optică la acel moment.[28]

Churchill, ca de atâtea ori înainte, a avut intuiţia corectă chiar dacă, pe moment, nu a avut remediul corespunzător. Popoarele democratice nu aveau să fie dispuse să susţină pe termen nedefinit confruntarea dacă guvernele lor nu aveau să demonstreze în prealabil fără dubiu că toate alternativele la conflict fuseseră explorate. Dacă democraţiile nu reuşeau să dezvolte un program concret de calmare a tensiunilor cu sovieticii, atât popoarele cât şi guvernele lor îşi asumau riscul de a fi amăgite de ofensivele de pace în cadrul cărora îndelung aşteptata transformare a societăţii sovietice avea să fie proclamată pe baza a nimic mai substanţial decât o schimbare a tonului sovietic. Dacă era ca democraţiile să evite oscilaţiile între extremele intransigenţei şi ale concilierii, ele trebuiau să-şi conducă diplomaţia în cadrul unei marje înguste: între o confruntare nesfârşită, care începea să devină apăsătoare pe măsură ce stocurile nucleare creşteau de ambele părţi, şi un gen de diplomaţie care calma percepţiile publicului relative la Războiul rece, fără a îmbunătăţi de fapt situaţia reală.

Democraţiile se aflau de fapt pe o poziţie puternică pentru a manevra în interiorul acestei marje înguste, deoarece sfera lor de influenţă era cu mult mai puternică decât cea a sovieticilor şi deoarece prăpastia economică şi socială dintre superputeri nu părea decât să se lărgească. Istoria părea să fie de partea lor, cu

condiţia ca ele să fie în stare să combine imaginaţia cu disciplina. Aceasta, în orice caz, a fost raţiunea aflată în spatele politicii de destindere de mai târziu, a lui Nixon (a se vedea capitolul 28). A fost de fapt implicaţia retragerii de pe poziţie a lui Churchill din scrisoarea adresată lui Eisenhower în 1 iulie 1953, când vorbea de „zece ani de liniştire, plus ştiinţă productivă" care să facă o lume mai bună.

Alături de Adenauer, John Foster Dulles a fost omul de stat occidental care s-a opus cel mai ferm riscării în negocieri fluide a greu câştigatei coeziuni a Occidentului. Evaluarea făcută de Dulles pericolului conţinut în ceea ce propusese Stalin şi pe care teoreticienii dezangajării au avansat-o ulterior era în esenţă corectă. Totuşi, el a creat şi o vulnerabilitate psihologică susţinând că cea mai bună cale de a păstra coeziunea Occidentului era de a evita negocierile cu totul – după cum reiese din nota sa de atenţionare către un scriitor de discursuri al Casei Albe în aprilie 1953:

> ...există un anumit pericol până şi în aparenţa acceptării de către noi a acestor deschideri sovietice. Este evident că ceea ce fac ei se datorează presiunilor din afară şi nu ştiu nimic mai bun de făcut decât să menţinem în momentul de faţă aceste presiuni.[29]

Cu asemenea afirmaţii, Dulles a atins limitele politicii de îngrădire. Societăţile democratice aveau nevoie şi de nişte obiective, nu numai de rezistenţă pentru a justifica Războiul rece. Cu toate că programele politice avute la dispoziţie erau incompatibile cu interesele democraţiilor, era nevoie de o concepţie politică alternativă pentru evoluţia paşnică a Europei Centrale – un program care să pună accentul pe păstrarea Germaniei înăuntrul instituţiilor occidentale, împreună cu măsuri pentru calmarea tensiunilor din lungul liniei de despărţire ce traversa Europa. Dulles a evitat să vorbească despre această nevoie, preferând să aducă în impas convorbirile miniştrilor de externe cu poziţii cunoscute, în ideea de a câştiga timp pentru consolidarea Alianţei Atlanice şi reînarmarea Germaniei. Pentru Dulles, o asemenea politică evita discordia între aliaţi; cât despre conducătorii poststalinişti aflaţi în stare de confuzie, aceasta i-a scutit de încordarea de a fi nevoiţi să ia hotărâri dureroase.

O dată ce conducătorii comunişti şi-au dat seama că democraţiile nu aveau să preseze în chestiunile Europei Centrale, ei au căutat mult râvnitul răgaz în relaţiile cu Occidentul concentrându-se asupra a ceea ce Eisenhower şi Dulles definiseră drept teste de bună-credinţă: Coreea, Indochina şi Tratatul de stat al Austriei. În loc să servească drept bilete de intrare la o negociere privitoare la Europa, pe care Churchill o avusese în vedere în 1953, aceste acorduri au ajuns să i se substituie. În ianuarie 1954, o întâlnire a miniştrilor de externe având ca subiect Germania a ajuns repede în impas. Dulles şi Molotov ajunseseră de fapt la concluzii identice. Nici unul nu dorea să se angajeze într-o diplomaţie fluidă; fiecare prefera consolidarea propriei sfere de influenţă unei politici externe mai aventuroase.

Poziţiile celor două părţi nu erau, totuşi, simetrice. Impasul servea obiectivelor tactice şi interne imediate ale Moscovei, dar acţiona în favoarea strategiei pe termen lung a Americii – chiar dacă nu toţi conducătorii americani au înţeles asta întru totul. De vreme ce Statele Unite şi aliatele lor erau sortite să câştige o cursă a înarmărilor, iar sfera lor de influenţă avea cel mai mare potenţial econo-

mic, ele concepeau în mod corespunzător că obiectivele sovietice pe termen lung necesitau într-adevăr o slăbire a tensiunilor şi o reglementare realistă a chestiunilor central-europene. Molotov s-a ferit să facă concesii care, oricât de dureroase, ar fi putut scuti Uniunea Sovietică de supraextindere şi o eventuală prăbuşire; Dulles a evitat flexibilitatea, lucru pentru care a plătit preţul unor controverse economice inutile şi al vulnerabilităţii în faţa ofensivelor de pace cosmetice ale sovieticilor, dar care a pus şi bazele victoriei strategice finale a Americii.

Dulles a folosit răgazul pentru a-şi urmări obiectivul de a integra Germania în NATO. Problema găsirii unei căi de a adecva Germania Federală la structura militară occidentală a fost iritantă. Francezii nu erau nici doritori să vadă o Germanie complet reînarmată, nici nu voiau să îşi sacrifice sistemul naţional de apărare pentru un sistem de apărare integrat occidental care să includă Germania deoarece aceasta ar fi însemnat parţial să pună apărarea ţării lor în mâinile acelora care devastaseră Franţa cu numai un deceniu înainte şi ar fi limitat capacitatea Franţei de a-şi purta războaiele coloniale. Acesta a fost motivul pentru care planul de a constitui o Comunitate Defensivă Europeană s-a năruit în faţa împotrivirii Franţei. Dulles şi Anthony Eden s-au îndreptat aşadar către alternativa de a integra pur şi simplu Republica Federală Germania în NATO. Sub presiune, Parisul şi-a dat acordul insistând ca Marea Britanie să se angajeze la staţionarea permanentă de trupe britanice pe pământ german. Când Eden a acceptat această propunere, Franţei i-au fost date asigurările militare concrete pe care Marea Britanie le refuzase cu atâta consecvenţă după primul război mondial. De atunci înainte, trupe britanice, franceze şi americane au fost staţionate în Germania ca aliate ale Republicii Federale. Ceea ce începuse ca iniţiativa lui Stalin de a pune capăt împărţirii Germaniei (pentru o vreme, vag susţinută de Churchill) se încheiase confirmând împărţirea Europei. Ca o ironie, Churchill, apostolul sferelor de influenţă, a căutat în cele din urmă să le îndulcească impactul şi, probabil, să le elimine cu totul; în vreme ce Dulles, ministrul de externe al ţării care întotdeauna tunase şi fulgerase împotriva sferelor de influenţă, s-a vădit a fi principalul purtător de cuvânt al politicii care le-a îngheţat pe poziţie.

America, ajungând să capete încredere în solidaritatea sferei sale, simţea acum că era în siguranţă să se adreseze ruşilor. Fapt era, totuşi, că o dată consolidate blocurile american şi sovietic în Europa, existau din ce în ce mai puţine lucruri despre care să se discute. Ambele părţi se simţeau suficient de în largul lor pentru a avea o întâlnire la vârf, nu pentru a reglementa Războiul rece, ci exact deoarece ştiau că aceasta ar fi evitat toate chestiunile fundamentale. Churchill se retrăsese, Republica Federală Germania fusese pusă la adăpost în NATO, iar Uniunea Sovietică decisese că a-şi păstra sfera de influenţă în Europa de Est era mai sigur decât a încerca să ademenească Republica Federală pentru a o rupe din legăturile ei cu Occidentul.

Astfel, întâlnirea la vârf de la Geneva, din iulie 1955 s-a dovedit a fi extrem de departe de ceea ce propusese Churchill iniţial. În loc să treacă în revistă motivele de tensiune, conducătorii prezenţi la întâlnire abia dacă au amintit chestiunile care provocaseră Războiul rece. Agenda de lucru a oscilat între încercările de a se marca puncte propagandistice şi de a se transfera soluţia problemelor Est-Vest

psihologiei amatoriste. Propunerea „ceruri deschise" a lui Eisenhower, cu privire la efectuarea de raiduri reciproce de recunoaştere aeriană a teritoriului celuilalt risca puţin, deoarece nu le-ar fi spus sovieticilor nici un lucru pe care ei să nu-l fi cunoscut deja prin intermediul serviciilor lor de informaţii şi din surse publice, dezvăluind în schimb recunoaşterii americane enigma imperiului sovietic. Ştiu din experienţă personală că analiştii politici din anturajul lui Eisenhower care au proiectat-o – în principal sub îndrumarea lui Nelson Rockefeller, care era pe atunci consilier prezidenţial – ar fi fost uimiţi dacă ar fi fost acceptată. Şi nici respingerea ei de către Hruşciov nu a atras după sine vreo penalitate pentru Uniunea Sovietică. Chestiunea viitorului Europei Centrale a fost pasată miniştrilor de externe fără linii directoare.

Rezultatul major al întâlnirii la vârf a fost că a demonstrat nevoia psihologică a democraţiilor de răgaz după un deceniu de confruntări. După ce anterior susţinuseră cu fermitate în faţa lui Stalin propuneri specifice, democraţiile cedau acum înaintea unei schimbări de ton sovietice. Erau precum alergătorul la maraton care, văzând linia de sosire, se aşează istovit pe marginea drumului şi le permite celorlalţi concurenţi să-l ajungă din urmă.

Eisenhower şi Dulles dezamorsaseră cu abilitate şi tenacitate rămăşiţele Notei de pace a lui Stalin şi ale chemărilor elocvente ale lui Chuchill pentru o întâlnire la vârf, insistând asupra unor soluţii specifice pentru probleme la fel de specifice. Cu toate acestea, în cele din urmă, ei au ajuns la concluzia că aşteptarea apariţiei unei schimbări interne în Uniunea Sovietică transmitea un mesaj prea rigid şi că a elabora poziţii de negociere alternative se putea dovedi a fi prea riscant la adresa înţelegerii deja atinse. Îngrădirea putea fi susţinută numai oferind poporului lor ceva speranţe privind terminarea Războiului rece. Dar, în loc să se înţeleagă asupra unui program politic al lor, ei au ajuns să accepte tocmai lucrul de care se temuseră până atunci: tendinţa crescândă de a interpreta stilul mai puţin provocator al lui Hruşciov şi al lui Bulganin drept semn al unei schimbări de esenţă în atitudinea sovietică. Simplul fapt că avusese loc o întâlnire – oricât de nesemnificativă în conţinut – pe parcursul căreia nu existaseră confruntări alimentase speranţa democraţiilor că îndelung prezisa transformare a Uniunii Sovietice era în curs de a se produce.

Chiar înainte ca întâlnirea să aibă loc, Eisenhower dăduse tonul discuţiilor. Renunţând la insistenţa anterioară a administraţiei sale asupra evoluţiilor concrete şi amănunţite, el a formulat obiectivele diplomaţiei Est–Vest în termeni în mare măsură psihologici:

> Numeroasele noastre conferinţe postbelice au fost caracterizate prea mult de atenţia acordată detaliilor, de efortul de a lucra aparent pe probleme specifice în dauna stabilirii unui spirit şi a unei atitudini de abordare a lor.[30]

Reacţia mediilor de informare a fost extatică şi s-a concentrat pe afirmaţia că ceva fundamental avusese loc în cadrul întâlnirii la vârf, deşi ce anume rămânea o necunoscută. „Dl Eisenhower a făcut chiar mai mult decât să înfrângă un duşman în luptă, cum primise misiunea să o facă în urmă cu un deceniu", afirma

un editorial în *New York Times*. „A făcut ceva pentru a împiedica lupta să aibă loc... Altcineva poate că ar fi răspuns cu forță la forță. A fost harul dlui Eisenhower să-i atragă pe ceilalți în cercul bunăvoinței sale și să modifice atitudinea, dacă nu politica, micului grup de vizitatori sosit de peste Elba."[31]

Chiar și Dulles a fost transportat de „spiritul" Genevei. „Până la momentul Genevei." a spus el ministrului de externe britanic, Harold Macmillan, două luni mai târziu, „politica sovietică s-a bazat pe intoleranță, care era nota dominantă a doctrinei sovietice. Politica sovietică se bazează acum pe toleranță, care include relații bune cu toată lumea..."[32] Întâlnirea la vârf și atmosfera din jurul ei deveniseră propriile lor recompense.

Pătrunzând în spiritul lucrurilor, Harold Macmillan a susținut că adevărata semnificație a întâlnirii la nivel înalt de la Geneva consta nu în vreun acord specific, ci în relațiile personale dintre conducători, la stabilirea cărora contribuise. Chiar și în patria diplomației echilibrului puterii, atmosfera era situată la înălțimea elementului-cheie al politicii externe:

> De ce a transmis această întâlnire o tresărire de speranță și bune așteptări de jur împrejurul lumii? Nu pentru că discuțiile au fost cu totul remarcabile... Ceea ce a izbit imaginația lumii a fost faptul întâlnirii prietenoase între șefii celor două mari grupări în care este împărțită lumea. Acești oameni, purtându-și imensele poveri, s-au întâlnit și au discutat și au glumit împreună, ca muritorii de rând... Nu mă pot opri să gândesc că idila din vară de la Geneva nu a fost căutși de puțin o legătură vagă sau prefăcută.[33]

Numai dacă ar fi istoria mai iertătoare. Conducătorii americani avuseseră dreptate în aprecierea lor anterioară cum că Războiul rece era rezultatul acțiunilor sovietice și nu al retoricii sovietice sau al comportamentului personal. Refuzul conducătorilor ambelor părți de a se referi la cauzele tensiunii era menit să le perpetueze și să le facă sensibile. Dacă o simplă întâlnire putea avea asemenea impact asupra opiniei publice occidentale, ce i-ar mai fi îndemnat pe sovietici să facă concesii substanțiale? Într-adevăr, nu avea să apară nici una în legătură cu vreo chestiune politică pe parcursul unui deceniu și jumătate care a urmat.

Sferele de influență de ambele părți ale liniei germane de despărțire au înghețat. Între momentul înființării NATO și deschiderea negocierilor dintre democrații și Uniunea Sovietică, care au condus la Acordurile de la Helsinki, din 1975, singurele negocieri politice au fost cele inițiate de ultimatumurile sovietice asupra Berlinului. Diplomația s-a deplasat tot mai mult înspre domeniul controlului armamentului, care era cealaltă față a abordării de tip „poziții de forță". Susținătorii acestei noi abordări căutau să transforme limitarea sau controlul armamentului într-un substitut al dialogului politic; sau, în limbajul îngrădirii, a limita pozițiile de forță la cel mai jos nivel, compatibil cu interzicerea. Dar, exact după cum pozițiile de forță nu se traduceau automat în negocieri, nici controlul armamentului nu se traducea automat într-o relaxare a tensiunilor.

Chiar în timp ce era salutată în Occident drept începutul unui dezgheț în Războiul rece, întâlnirea la vârf de la Geneva vestea pătrunderea în cea mai periculoasă fază a acestui război. Deoarece conducătorii sovietici trăseseră concluzii cu totul diferite decât conducătorii democrațiilor. Urmașii lui Stalin își

veniseră în fire în mijlocul confuziei şi a nesiguranţei generale cu privire la întrebarea dacă se putea ca democraţiile să exploateze dezordinea generală pentru a anula cuceririle sovietice postbelice. Totuşi, în iunie 1953, la abia trei luni de la moartea tiranului, ei reuşiseră să înăbuşe o revoltă în Berlinul de Est, care era teoretic un oraş stăpânit de patru puteri, fără nici o reacţie din partea Occidentului. Ei tărăgănaseră unificarea germană fără să întâmpine rezistenţă, iar controlul politic comunist asupra Europei Centrale şi de Est era pus sub semnul întrebării numai la modul retoric. În cele din urmă, la întâlnirea la vârf de la Geneva, ei primiseră un certificat de bună purtare fără să se angajeze în explorarea serioasă a nici uneia dintre problemele care conduseseră la Războiul rece.

Marxişti convinşi, au tras singura concluzie compatibilă cu ideologia lor anume că: raportul de forţe se deplasa în favoarea lor. Fără îndoială că această convingere a fost întărită de creşterea, deşi încă relativ mică, a stocurilor nucleare sovietice şi de paşii făcuţi înspre fabricarea bombei cu hidrogen. Hruşciov a rezumat întâlnirea la vârf în memoriile sale: „... duşmanii noştri au realizat acum că eram în stare să rezistăm presiunilor lor şi să le desluşim şmecheriile."[34] În februarie 1956, la şapte luni după întâlnirea la nivel înalt, în cadrul aceluiaşi congres al partidului în care l-a înfierat pe Stalin, Hruşciov a descris situaţia internaţională într-o manieră dezaprobatoare faţă de democraţii:

> Criza generală a capitalismului continuă să se adâncească... Tabăra internaţională a socialismului exercită o tot mai mare influenţă asupra cursului evenimentelor mondiale... Poziţia forţelor imperialiste slăbeşte continuu...[35]

Cauza esenţială a neînţelegerii dintre conducătorii democraţiilor şi omologii lor din URSS era insistenţa celor dintâi de a aplica *nomenklaturii* sovietice criteriile extrase din propria lor experienţă istorică. Era o înţelegere profund greşită. Cea de-a doua generaţie de conducători comunişti era modelată de un trecut care ar fi fost de neconceput în democraţii. Învăţătura căpătată la şcoala lui Stalin garantase malformaţii psihologice. Numai sclavul unei ambiţii neînfrânate ar fi putut face tolerabil pătrunzătorul sentiment de teroare generat de pedeapsa cu moartea sau viaţa în gulag pentru cel mai neînsemnat pas greşit – sau chiar pentru o schimbare de politică a dictatorului însuşi.

Generaţia care a crescut sub Stalin îşi putea reduce riscurile numai prin servilism faţă de toanele stăpânului şi prin denunţarea sistematică a colegilor. Şi-au făcut existenţa de coşmar mai suportabilă printr-o încredere pătimaşă în sistemul căruia îşi datorau carierele. Abia la generaţia următoare aveau să experimenteze conducătorii sovietici şocurile deziluziei.

După cum relevă materialul despre Stalin din memoriile lui Gromîko, subordonaţii lui Stalin erau conştienţi de atrocităţile ce erau comise în numele comunismului[36]. Cu toate acestea, ei îşi linişteau conştiinţele, care oricum nu erau din cale afară de elevate, atribuind stalinismul aberaţiilor unui individ, mai degrabă decât eşecului sistemului comunist. În afară de aceasta, aveau puţine ocazii de reflecţie sistematică, deoarece Stalin avusese grijă ca cei din eşalonul superior de conducere să fie într-o stare de continuă mişcare. Iar pierderea unei poziţii în

regimul lui Stalin nu echivala cu revenirea într-o viață normală în „sectorul privat"; pentru puținii norocoși care au reușit să supraviețuiască, a însemnat dizgrație publică și izolare completă de colegii de odinioară.

Neîncrederea morbidă care devenise un mod de viață pentru *nomenklatura* sovietică le-a caracterizat comportamentul și în perioada imediat următoare fazei poststaliniste. Urmașii lui Stalin au pierdut aproape cinci ani cu lupta lor pentru succesiune: în 1953 a fost executat Beria; în 1955, Malenkov a fost înlăturat din funcție; în 1957, Hruşciov a înfrânt așa-numitul grup antipartid al lui Molotov, Kaganovici, Șepilov și Malenkov, iar în 1958 a atins puterea absolută prin demiterea lui Jukov. Această furtună a făcut ca relaxarea tensiunilor cu Occidentul să constituie o necesitate pentru conducerea Kremlinului, deși nu a împiedicat-o să vândă arme în Egipt sau să suprime Revoluția ungară.

Schimbarea tonului conducerii sovietice nu s-a tradus în acceptarea noțiunii occidentale de coexistență pașnică. În 1954, când Malenkov vorbea despre pericolul războiului nuclear, se poate ca el să fi dat la iveală primele frământări ale recunoașterii de către sovietici a realităților Erei nucleare. Se poate la fel de bine ca el să fi încercat să submineze încrederea democrațiilor în arma pe care ele își bazau securitatea. Condamnarea lui Stalin de către Hruşciov se poate să fi semnalat o îmblânzire a comunismului, dar e clar că el a folosit-o și ca armă împotriva foștilor asociați ai lui Stalin, care reprezentau principala sa opoziție, și ca mijloc de obținere a controlului asupra partidului comunist.

Este adevărat, Hruşciov a avut curajul de a-l epura pe Beria sau, cel puțin, a recunoscut nevoia de a face astfel pentru propria-i supraviețuire; și a făcut capricios experimente cu un dezgheț intelectual și cu destalinizarea Europei de Est deopotrivă. El a fost înaintemergătorul lui Gorbaciov prin aceea că a început un proces de schimbare, ale cărui implicații nu le înțelegea și a cărui direcție ar fi deplâns-o. Din această perspectivă, se poate spune că prăbușirea comunismului a început cu Hruşciov.

Această prăbușire a fost atât de completă încât ești tentat să uiți cât de necruțător a provocat Hruşciov comunitatea internațională. Avea un instinct de țăran pentru identificarea punctelor nevralgice ale țărilor pe care ideologia sa le definise drept imperialiste. A iscat o criză în Orientul Mijlociu, a lansat o serie de ultimatumuri la adresa Berlinului, a încurajat războaie de eliberare națională și a plasat rachete în Cuba. Dar deși a provocat mare derută Occidentului, nu a obținut nici un câștig permanent pentru Uniunea Sovietică, deoarece se pricepea mai bine să provoace crize decât cum să le finalizeze. Și pentru că, în ciuda întregii confuzii create, Occidentul a rezistat până la sfârșit, rezultatul acțiunilor agresive ale lui Hruşciov a fost o imensă cheltuială a resurselor sovietice fără vreun câștig strategic permanent și în schimbul unei umilințe severe în timpul crizei cubaneze a rachetelor.

Întâlnirea la vârf de la Geneva, din 1955, a fost punctul de pornire pentru toate aceste aventuri. Pe drumul de la Geneva spre casă, Hruşciov s-a oprit în Berlinul de Est pentru a recunoaște suveranitatea regimului comunist est-german. A fost o mișcare pe care Stalin o evitase. Pentru restul Războiului rece, problema unificării

Germaniei avea să dispară de pe agenda internațională, deoarece Moscova o trecuse în seama negocierilor dintre cele două state germane. De vreme ce valorile politice ale acestor state erau incompatibile şi nici unul nici altul nu era dispus să se sinucidă, unificarea nu ar fi putut interveni decât prin prăbuşirea politică a unuia dintre ele. Aşadar, criza Berlinului din 1958-1962 şi-a avut originea la Geneva.

În 1955, la un deceniu după moartea lui Roosevelt, reglementarea postbelică în Europa îşi făcea în cele din urmă apariția, nu prin negocieri între învingătorii în cel de-al doilea război mondial, ci ca rezultat al incapacității lor de a negocia o reglementare. A fost exact ceea ce Roosevelt încercase să evite: două tabere armate confruntându-se în centrul continentului şi o angajare militară americană masivă în Europa – un aranjament al sferelor-de-influență în toată puterea cuvântului. Şi totuşi, era un aranjament care alimenta o anumită stabilitate. Chestiunea Germaniei, chiar dacă nerezolvată, fusese cel puțin amânată. Sovieticii au fost nevoiți să accepte, dacă nu să recunoască statul german de Vest, iar americanii au făcut la fel în privința Germaniei de Est.

Nikita Hruşciov, însă, nu avea de gând să lase sfera americană să prospere fără luptă. El avea să adreseze provocări Occidentului în domenii pe care Stalin le considerase întotdeauna a se afla în afara sferei sovietice de interes, făcând ca punctele fierbinți ale competiției sovieto-americane să se mute în afara Europei. Primul dintre aceste puncte fierbinți avea să erupă în ceea ce s-a numit Criza Suezului, din 1956.

CAPITOLUL 21

Evitând politica de îngrădire: Criza Suezului

Toate discuțiile despre coexistența pașnică având ca punct de pornire întâlnirea la vârf de la Geneva, din 1955, nu puteau modifica realitatea fundamentală: Statele Unite și Uniunea Sovietică, indiscutabil puterile dominante ale lumii, erau încleștate într-o competiție geopolitică. Un câștig pentru una dintre părți era larg perceput ca fiind o pierdere pentru cealaltă. Pe la mijlocul anilor '50, sfera de influență americană în Europa era în creștere și voința demonstrată a Americii de a proteja această sferă prin forța militară ținea în frâu aventurismul sovietic. Dar impasul din Europa nu însemna impas în întreaga lume. În 1955, la numai două luni după întâlnirea la vârf de la Geneva, Uniunea Sovietică a făcut o vânzare masivă de armament către Egipt, dând arme pe bumbac, aflat atunci în criză de supraproducție – o mișcare îndrăzneață de extindere a influenței sovietice în Orientul Mijlociu. Făcându-și oferta de influență în Egipt, Hruşciov, de fapt, evitase acel *cordon sanitaire* pe care Statele Unite îl construiseră împrejurul Uniunii Sovietice, confruntând astfel Washingtonul cu sarcina de a-i contra pe sovietici într-o zonă considerată până atunci ca aflată la adăpost în sfera occidentală.

Stalin nu fusese dispus niciodată să mizeze credibilitatea sovietică pe lumea în curs de dezvoltare. Considera că aceasta era prea îndepărtată şi prea instabilă, cu conducători prea greu de controlat, iar Uniunea Sovietică încă nu îndeajuns de puternică pentru a se angaja în aventuri la mare distanţă – cu toate că, în timp, creşterea puterii militare sovietice i-ar fi putut schimba atitudinea. Până şi în 1947, Andrei Jdanov, care se vădise a fi unul dintre cei mai apropiaţi sfătuitori ai lui Stalin la acel moment, tot mai descria Orientul Mijlociu drept o zonă dominată de imperialiştii americani şi britanici, care se concurau reciproc[1].

Conducătorii sovietici nu se poate să nu fi înţeles că prima lor vânzare de arme către o ţară în curs de dezvoltare avea să stârnească naţionalismul arab, să facă conflictul arabo-israelian şi mai greu de stăpânit şi să fie percepută ca o provocare majoră la adresa dominaţiei occidentale în Orientul Mijlociu. Până să se împrăştie fumul, Criza Suezului distrusese deja statutul de Mari Puteri al Marii Britanii şi al Franţei. În afara Europei, America avea să fie obligată de aici înainte să asigure cu trupe meterezele Războiului rece practic de una singură.

Gambitul deschiderii lui Hruşciov a fost destul de prudent. Uniunea Sovietică nici măcar nu era implicată în vânzarea de arme iniţială, de vreme ce tranzacţia era teoretic cehoslovacă, deşi acest subterfugiu a fost repede abandonat. Oricât de bine camuflată, vânzarea de arme sovietice în Orientul Mijlociu atingea un punct nevralgic al Europei Occidentale, în special al Marii Britanii. După India, Egiptul reprezenta cea mai importantă moştenire a trecutului imperial al Marii Britanii. În secolul XX, Canalul Suez devenise principala arteră de aprovizionare cu petrol a Europei de Vest. Chiar şi aşa slăbită cum era după cel de-al doilea război mondial, Marea Britanie, continua să se considere puterea dominantă în Orientul Mijlociu, dominaţia ei sprijinindu-se pe doi piloni: Iranul, care livra petrol prin intermediul unei companii mixte anglo-iraniene; şi Egiptul, care servea drept bază strategică. Liga arabă fusese promovată de Anthony Eden în 1945 drept cadru politic al rezistenţei Orientului Mijlociu în faţa pătrunderii unor forţe din afară. Forţe britanice semnificative staţionau în Egipt, Irak şi Iran. Un ofiţer britanic, generalul John Glubb (Glubb Paşa), comanda Legiunea arabă a Iordanului.

În anii '50, această lume a început să se destrame. În aplauzele primei generaţii de ţări proaspăt independente, primul-ministru iranian Mossadegh a naţionalizat în 1951 industria petrolului şi a cerut retragerea trupelor britanice care protejau complexul petrolier de la Abadan. Marea Britanie nu se mai simţea îndeajuns de puternică pentru a întreprinde o acţiune militară atât de aproape de graniţa sovietică fără sprijin american, care nu se afla la îndemână. Mai mult, ea credea că dispune de o poziţie de repliere în principala sa bază din lungul Canalului Suez.

Provocarea lansată de Mossadegh a luat sfârşit doi ani mai târziu, când Statele Unite au încurajat o lovitură de stat pentru a-l răsturna. (La acea vreme, Washingtonul încă mai considera operaţiunile acoperite ca fiind mai îndreptăţite decât intervenţia militară.) Supremaţia Marii Britanii în Iran nu a mai fost, însă, restabilită niciodată. În 1952, se prăbuşea şi poziţia militară în Egipt a Marii Britanii. Un grup de tineri ofiţeri exprimând atitudinea naţionalistă şi anticolo-

nială care cuprindea întreaga regiune l-a detronat pe coruptul rege Farouk. Figura lor dominantă era colonelul Gamal Abdel Nasser.

Personalitate puternică, de un farmec considerabil, Nasser a devenit o figură carismatică făcând apel la naționalismul arab. El se simțise profund umilit de înfrângerea arabilor în războiul din 1948, cu Israelul. Vedea în crearea statului evreu punctul culminant al unui secol de colonialism occidental. Era hotărât să expulzeze din zonă Marea Britanie și Franța.

Apariția lui Nasser a scos la iveală conflictul latent dintre Statele Unite și principalii săi aliați din NATO în chestiunea colonialismului. Încă din aprilie 1951, Churchill, pe atunci încă lider al opoziției, chemase la acțiune unită în Orientul Mijlociu:

> Noi nu mai suntem destul de puternici pentru a purta întreaga povară politică pe care am purtat-o până acum în Mediterana, sau chiar pentru a ne asuma rolul conducător în controlul diplomatic al acelui teatru. Dar Statele Unite și Marea Britanie împreună, ajutate de Franța... noi trei împreună am deține o foarte puternică poziție pentru a face față, să zicem, problemei egiptene și întregii chestiuni a apărării Canalului Suez.[2]

Când a ajuns în Orientul Mijlociu, însă, America a respins rolul pe care îl jucase în Grecia și în Turcia; și nu avea nici să-și asume moștenirea supremației politice europene, nici să-și permită să fie asociată cu tradiția colonială. Atât Truman cât și Eisenhower s-au opus cu fermitate acțiunilor militare britanice în Iran sau Egipt pe motivul că asemenea dispute ar trebui să fie judecate de Națiunile Unite. În realitate, ei nu au vrut să fie identificați cu moștenirea colonială a Marii Britanii, pe care în mod corect o considerau de nesusținut.

Cu toate acestea, America avea slăbiciunea propriilor iluzii, dintre care una era că mișcările de independență din lumea în curs de dezvoltare se asemănau cu experiența americană și că din acest motiv noile națiuni ar sprijini politica externă americană o dată ce ar fi realizat că atitudinea Statelor Unite față de colonialism se deosebea net de cea a puterilor europene. Conducătorii mișcărilor de independență erau însă de o altă factură decât Părinții fondatori ai Americii. Ei făceau uz de retorica democrației fără să aibă angajarea față de aceasta a celor care au redactat Constituția americană, care credeau în mod sincer într-un sistem de control și echilibrare. Imensa lor majoritate guvernau într-o manieră autoritară. Mulți erau marxiști. Aproape toți vedeau în conflictul Est–Vest o ocazie pentru a răsturna ceea ce ei identificau drept vechiul sistem imperialist. Oricât s-ar fi disociat America de colonialismul european, conducătorii americani se vedeau cu amărăciune percepuți, în țările în curs de dezvoltare, mai degrabă ca auxiliari utili ai taberei imperialiste decât ca adevărați parteneri.

În cele din urmă, America a fost antrenată în Orientul Mijlociu de teoria îngrădirii, care presupunea împotrivire față de expansionismul sovietic din orice regiune, și de doctrina securității colective, care încuraja crearea unor organizații similare cu NATO, pentru a face posibilă rezistența în fața amenințărilor militare efective sau potențiale. În cea mai mare parte a lor însă, națiunile din Orientul Mijlociu nu împărtășeau vederile strategice ale Americii. Ele se gândeau la Moscova mai degrabă ca la o pârghie utilă pentru a obține concesii din partea

Occidentului, decât ca la o ameninţare la adresa independenţei lor. Multe dintre noile naţiuni au reuşit să dea impresia că preluarea lor de către comunişti ar fi reprezentat un pericol mai mare pentru Statele Unite decât pentru ele însele, astfel încât nu aveau nici un motiv să plătească vreun preţ pentru protecţia americană. Mai presus de orice, conducătorii populişti precum Nasser nu vedeau nici un viitor în a fi identificaţi cu Occidentul. Ei voiau ca nestatornicele lor popoare să-i perceapă ca pe unii care au smuls nu numai independenţa, dar şi libertatea de acţiune de la democraţii. Nealinierea era pentru ei în aceeaşi măsură o necesitate internă şi o alegere de politică externă.

La început, nici Marea Britanie, nici America nu au înţeles ce reprezenta Nasser. Ambele naţiuni au plecat de la premisa că împotrivirea lui Nasser faţă de politicile lor se datora vreunui set anume de nemulţumiri care puteau fi rezolvate. Puţinele şanse de a verifica această ipoteză au fost viciate de premisele diferite ale democraţiilor. Marea Britanie căuta să-l determine pe Nasser să-i accepte dominanţa istorică, în vreme ce Statele Unite încercau să-l ademenească pe Nasser spre a lua parte la grandioasa lor strategie de îngrădire. Uniunea Sovietică a sesizat o ocazie de a străpunge flancul „încercuirii capitaliste" şi de a-şi câştiga noi aliaţi furnizându-le arme fără a-şi asuma (ca în Europa de Est) responsabilitatea pentru guvernarea lor internă. Nasser a folosit cu inteligenţă convergenţa tuturor acestor tendinţe pentru a-i face pe diferiţii competitori să se confrunte între ei.

Infuzia de arme sovietice în nestatornicul Orient Mijlociu a accelerat acest proces. Cea mai bună ripostă a Marii Britanii şi a Americii ar fi fost să-l izoleze pe Nasser până când ar fi devenit evident că armele sovietice nu i-au adus nimic şi atunci, dacă Nasser şi-ar fi abandonat legăturile cu sovieticii – sau, mai bine încă, dacă ar fi fost înlocuit cu un conducător mai moderat – să urmeze cu o iniţiativă diplomatică generoasă. Aceasta avea să fie strategia americană faţă de Anwar Sadat, douăzeci de ani mai târziu. În 1955, democraţiile au ales tactica opusă: ele au încercat din greu să-l împace pe Nasser, îndeplinindu-i multe dintre cereri.

Precum mirajele în deşert, speranţele puterilor din afară s-au evaporat cu fiecare efort făcut pentru a fi implementate. Marea Britanie a aflat că, indiferent de cum îşi glazura prezenţa militară în regiune, nu şi-o putea face să fie pe gustul guvernărilor locale. Politica americană schizofrenică, de disociere de Marea Britanie în chestiunile Orientului Mijlociu pentru a-l include pe Nasser într-un parteneriat cu Marea Britanie în cadrul unei strategii globale antisovietice, nu a reuşit niciodată să se materializeze. Pe Nasser nu-l îmboldea nimic să-şi abandoneze legăturile cu sovieticii. Imboldul lui era exact contrariul, şi căuta să echilibreze fiecare beneficiu oferit de Statele Unite cu o mişcare de apropiere fie de Uniunea Sovietică, fie de radicalii neutri, dar de preferinţă de ambele aceste tabere. Cu cât căuta Washingtonul să-l oprească pe Nasser, cu atât mai mult gravita şiretul egiptean înspre sovietici, prin aceasta sporind miza şi căutând să obţină cât mai multe beneficii de la Statele Unite.

În mod corespunzător, Uniunea Sovietică resimţea şi ea frustrările inerente relaţiilor cu grupul ţărilor nealiniate. În fazele de început ale pătrunderii sovietice în Orientul Mijlociu, totul era câştig net. În schimbul unui cost neglijabil pentru

Moscova, democrațiile erau aruncate în defensivă. Conflictele lor interne se adunau, în vreme ce prezența sovietică se întărea în zone până atunci încredințate sferei de influență occidentale. Cu trecerea timpului, însă, clienții pasionați din Orientul Mijlociu ai Uniunii Sovietice au implicat Moscova în riscuri care depășeau proporțiile oricărui câștig sovietic imaginabil. Și ori de câte ori Uniunea Sovietică încerca să-și raporteze aceste riscuri la propriul interes național, aceasta stârnea neplăcerea, dacă nu nemulțumirea nou găsiților săi clienți. Faptul a permis diplomației occidentale să demonstreze incapacitatea sovieticilor de a îndeplini obiectivele clienților săi – culminând cu îndepărtarea lui Sadat de Moscova, cu începere din 1972.

Marea Britanie a fost prima forțată să-și abandoneze iluziile cu privire la Orientul Mijlociu. Baza sa militară din lungul Canalului Suez a fost unul dintre ultimele sale avanposturi imperiale semnificative, încartiruind vreo 80 000 de soldați. Însă Marea Britanie nu era deloc în stare să mențină o forță însemnată în zona canalului în fața opoziției egiptene și în lipsa sprijinului american. În 1954, forțată de Statele Unite, Marea Britanie a fost de acord ca până în 1956 să-și retragă forțele din baza sa de la Suez.

Conducătorii americani se străduiau să combine două politici incompatibile: să pună capăt rolului imperial al Marii Britanii, exploatând rămășițele influenței britanice în scopul construirii unei structuri a îngrădirii în Orientul Mijlociu. Administrația Eisenhower a dezvoltat conceptul de Parteneriat de nord al națiunilor – care să fie compus din Turcia, Irak, Siria și Pakistan, cu Iranul ca posibil participant într-o fază ulterioară. Într-o versiune a NATO pentru Orientul Mijlociu, scopul acestuia era îngrădirea Uniunii Sovietice în lungul granițelor sale sudice.

Conceptul a dat roade sub forma Pactului de la Bagdad, sponsorizat de englezi, dar s-a vădit a fi invalidat în mai multe țări. Pentru a fi eficace, o alianță trebuie să reflecte un anumit sentiment al scopului comun, o percepție a pericolului comun și capacitatea de adunare a puterilor prin strângere laolaltă. Nici unul dintre aceste elemente nu se aplica Pactului de la Bagdad. Dezbinarea și animozitatea dintre națiunile din zonă erau mai mari decât frica lor comună de expansiunea sovietică. Siria a refuzat să se alăture pactului; Irakul, deși gazdă a pactului vreme de doi ani, s-a preocupat mai mult de respingerea radicalismului arab decât de agresivitatea sovietică; Pakistanul vedea amenințările la adresa securității sale venind din India, nu dinspre Uniunea Sovietică.

Nici forțele militare ale diverselor membre ale Pactului de la Bagdad nu erau pregătite să-și ajute vecinii în caz de agresiune din partea unei superputeri; obiectivul lor de bază era securitatea internă. Mai presus de orice, însuși Nasser, cea mai dinamică forță din zonă, era hotărât să determine eșuarea pactului, pe care îl privea drept o manevră ocolită de a revigora dominația colonială în Orientul Mijlociu și de izolare a lui și a celorlalți radicaliști.

Prea dezbinate pentru a pune la punct măsuri punitive în vederea contracarării influenței sovietice în regiune, Marea Britanie și Statele Unite au încercat apoi să convingă Egiptul să se depărteze de Moscova demonstrându-i avantajele aderării la tabăra occidentală. În acest scop, au adoptat două politici – au promovat pacea între Egipt și Israel și l-au ajutat pe Nasser să construiască Barajul de la Assuan.

Inițiativa de pace s-a bazat pe încredințarea că fondarea statului evreu prin forța armelor, în 1948, era principala sursă a radicalismului arab. O pace onorabilă, s-a gândit, va înlătura acea umilință. Însă în acest punct, radicaliștii și naționaliștii arabi nu voiau pacea cu Israelul, onorabilă sau altminteri. Pentru ei, statul evreu era o prezență străină, pătrunsă în forță în ținuturile tradițional arabe pe baza unei pretenții vechi de 2000 de ani și urmărind să ispășească suferințele evreilor, pe care nu popoarele arabe le provocaseră.

Dacă Nasser ar fi încheiat o pace veritabilă cu Israelul – adică, dacă ar fi ajuns la o reglementare privind coexistența – el și-ar fi anulat pretențiile la conducerea lumii arabe. Hotărât să nu fie pus într-o situație stânjenitoare înaintea comunității arabe, Nasser a propus ca Israelul să cedeze întregul Negev, regiunea deșertică din sud, cucerită în 1948, reprezentând mai bine de jumătate din teritoriul Israelului, în care să li se îngăduie să revină sutelor de mii de palestinieni refugiați, izgoniți în 1948.[3]

Israelul nu ar fi fost niciodată de acord să cedeze jumătate din teritoriul său sau să permită repatrierea refugiaților arabi, care ar fi inundat ceea ce mai rămăsese din stat. Ieșirea Israelului a fost să insiste asupra unui acord oficial de pace cu granițe deschise – o cerere sunând inofensiv, dar pe care conducătorii arabi au găsit-o și cel mai dificil de îndeplinit deoarece presupunea acceptarea definitivă a noului stat. Între cererea de pace a Israelului fără oferirea vreunui teritoriu și cererea de teritoriu a țărilor arabe fără definirea păcii impasul era inevitabil. Primele negocieri au produs un document la care avea să se adere până la venirea lui Sadat în Egipt și timp de alți douăzeci de ani în restul lumii arabe – până la acordul dintre OEP și Israel, din septembrie 1993.

Acum, Statele Unite și Marea Britanie se aflau în dispută cu privire la o diversitate de probleme. Cu toate că Dulles susținea politica Parteneriatului de nord, el era supărat că Marea Britanie își asumase conducerea acestuia și voia ca Pactul de la Bagdad să se axeze asupra Egiptului, care, la rândul său, se împotrivea pactului din răsputeri. Marea Britanie ar fi preferat să-l răstoarne pe Nasser; America, oricât de incomodată de tranzacția cu arme sovietice, gândea că era mai înțelept să-l îmbuneze.

Nerăbdători să-și refacă unitatea zdruncinată, conducătorii anglo-americani și-au întors în continuare atenția către vastul proiect de construcție al așa-numitului Baraj Înalt de la Assuan: înalt de 120 de metri și lung de cinci kilometri, acesta urma să fie construit pe Nilul Superior, în apropierea granitei Egiptului cu Sudanul. Era prevăzut să regularizeze irigarea văii Nilului, de care depindea din timpuri imemoriale subzistența populației Egiptului, și să elimine dependența acesteia de revărsările anuale ale Nilului.

Anthony Eden, cel mai neînduplecat dușman al lui Nasser, fusese primul care identificase perspectiva sprijinului comun anglo-american pentru Barajul de la Assuan, Americii revenindu-i partea leului (cam 90 la sută) din povară. Faptul că Eden, care era nerăbdător să scape de Nasser, s-a transformat în principalul avocat al Barajului de la Assuan poate fi explicat numai prin dorința acestuia de a fi perceput ca stăpânind diplomația Orientului Mijlociu și ca zădărnicind orice încercare sovietică de a urma asistența militară de penetrație economică. În 24

decembrie 1955, Marea Britanie și Statele Unite, au făcut o ofertă oficială de construcție a barajului în două etape: unele fonduri limitate au fost disponibilizate imediat pentru stadiul pregătitor, în cursul căruia avea să fie făcută o determinare a extinderii și a naturii sprijinului pentru etapa a doua, care presupunea construirea efectivă a barajului.[4]

A fost o decizie ciudată. Două guverne se angajau într-o monumentală acțiune inginerească și financiară cu toate că amândouă preferau să-l vadă înlocuit pe Nasser și erau profund îngrijorate de deriva acestuia înspre orbita sovietică. Cele două aliate dezbinate se consolau cu încredințarea că, chiar în situația în care sprijinul gratuit din prima etapă nu avea să-l învingă pe Nasser, cea de-a doua etapă avea să facă Egiptul dependent financiar de ele în același fel în care construirea Canalului Suez dăduse Occidentului controlul financiar asupra Egiptului în secolul al XIX-lea.

Departe de a-l modera, proiectul Barajului de la Assuan a trezit în Nasser sentimentul propriei importanțe. Pentru a-și menține pârghia de negociere, el a trecut rapid la întreprinderea unei serii de mișcări compensatoare. Târguindu-se aprig cu privire la termenii financiari, el a respins ofertele stăruitoare americane de a facilita negocierile arabo-israeliene. Când Marea Britanie a încercat să convingă Iordania să se alăture Pactului de la Bagdad, au izbucnit tulburări proegiptene, care l-au obligat pe regele Hussein să-l demită pe Glubb Pașa, comandantul englez al Legiunii arabe, în martie 1956.[5]

În 16 mai, Nasser a revenit asupra recunoașterii guvernului lui Chiang Kai-Shek și a stabilit relații diplomatice cu Republica Populară Chineză. Acesta era un reproș adresat direct Statelor Unite, dar mai ales lui Dulles, care era profund angajat față de Taiwan. În iunie, noul ministru de externe sovietic, Dmitri Șepilov, a sosit în Egipt cu o ofertă sovietică atât pentru finanțarea, cât și pentru construirea barajului de la Assuan, dându-i lui Nasser posibilitatea de a se lansa în distracția lui preferată, de a asmuți superputerile una împotriva alteia. În 19 iulie, Dulles s-a decis să pună capăt divertismentului. Recunoașterea Chinei comuniste fusese ultima picătură, care-l convinsese pe Dulles să-i dea o lecție lui Nasser. Când ambasadorul egiptean a revenit de la Cairo cu instrucțiuni de a accepta toate propunerile tehnice americane, Dulles a răspuns că Washingtonul ajunsese la concluzia că barajul depășea posibilitățile economice ale Egiptului. Nu avea să fie avansat nici un ajutor.

Dulles se simțise îndeajuns de puternic pentru o reacție egipteană puternică. El i-a spus lui Henry Luce, editorul lui *Time*, că decizia cu privire la Barajul de la Assuan era „o mutare de șah atât de importantă cum diplomația Statelor Unite nu a mai făcut de o bună perioadă de timp". Nasser, susținea el, era „într-o situație păcătoasă și indiferent ce face, poate fi folosit în avantajul Americii. Dacă se duce acum la ruși și ei zic «nu», asta va submina întreaga țesătură a recentei urzeli economice sovietice, din întreaga lume... Dacă sovieticii sunt de acord să-i dea lui Nasser barajul, atunci noi punem la punct un plan pentru a-i lămuri bine pe cei din țările satelit că de-aceea sunt condițiile lor de trai atât de mizerabile, fiindcă sovieticii risipesc milioane cu Egiptul"[6]. Frapant în observația lui Dulles era faptul că acesta se vădea dispus să sprijine o „mutare impor-

tantă" prin acceptarea unor riscuri importante. Era încă o dovadă a tendinței congenitale a lui Dulles de a supraestima rolul propagandei, mai ales în spatele Cortinei de fier.

Oricât de șubredă ar fi fost din capul locului rațiunea politică privitoare la baraj, maniera în care a fost retrasă oferta americană de ajutor a făcut loc unei crize majore. Ambasadorul francez la Washington, Maurice Couve de Murville (care ulterior avea să devină ministrul de externe al lui de Gaulle), a prezis cu exactitate ce urma să se întâmple: „Vor face ceva cu Suezul. Este unica modalitate de a stârni țările occidentale."[7]

Înaintea unei mulțimi uriașe adunate în Alexandria în 26 iulie 1956, Nasser i-a dat răspunsul lui Dulles, exprimându-și riposta sub forma unui apel la naționalismul arab:

> Aceasta, o, cetățeni, este bătălia în care suntem acum implicați. Este o bătălie împotriva imperialismului și a metodelor și tacticilor imperialismului și o bătălie împotriva Israelului, avangarda imperialismului...
>
> Naționalismul arab face progrese. Naționalismul arab triumfă. Naționalismul arab merge înainte; el își cunoaște drumul și își cunoaște puterile. Naționalismul arab știe care îi sunt vrăjmașii și cine îi sunt prietenii.[8]

Provocând Franța cu bună știință, el a spus mulțimii: „Nu știm dacă bătălia Algeriei nu este cumva bătălia noastră." La mijlocul discursului său, Nasser a pronunțat numele lui Ferdinand de Lesseps, francezul care construise Canalul Suez. Era codul pentru forțele militare egiptene de a prelua controlul asupra canalului. Aceasta i-a permis lui Nasser, spre sfârșitul cuvântării, să anunțe unei mulțimi cuprinse de frenezie: „În acest moment în care vă vorbesc, frați de-ai voștri egipteni... au început preluarea companiei canalului și a proprietăților ei, precum și controlul navigației prin canal – canal care este situat pe teritoriu egiptean, care... este parte a Egiptului și care este proprietatea Egiptului."[9]

Diferențele de vederi existente între democrații, care au caracterizat preludiul crizei Suezului, le-au afectat acestora reacția. Eden, care ajunsese pe postul de prim-ministru cu un an înainte, după o așteptare prea îndelungată, era nepotrivit temperamental pentru a lua decizii sub presiune. A fi succesorul imediat al lui Churchill se va fi dovedit a fi o povară, dar faptul era combinat cu reputația pe care și-o câștigase Eden, de putere în total dezacord cu fragilitatea sa psihică și fizică. Cu numai o lună mai devreme, el suferise o operație majoră și avea nevoie permanentă de tratament medicamentos. Mai presus de orice, Eden era prizonierul anilor săi de formare. Vorbind fluent limba arabă, el se dezvoltase în perioada dominației britanice asupra Orientului Mijlociu și era hotărât să-l oprească pe Nasser, de unul singur, la nevoie.

Franța era încă și mai ostilă lui Nasser. Interesele sale majore în lumea arabă erau în Maroc și Algeria, primul protectorat francez, cea de-a doua fiind departament al Franței metropolitane, cuprinzând un milion de francezi. Ambele țări nord-africane căutau să-și obțină independența, proces căruia acțiunile lui Nasser îi ofereau un sprijin emoțional și politic. Tranzacția cu arme sovietice deschidea perspectiva ca Egiptul să devină un canal pentru armele sovietice și spre gheri-

lele algeriene. „Toate acestea [sunt] în politica lui Nasser, exact cum [a fost] scrisă politica lui Hitler în *Mein Kampf*", a declarat prim-ministrul francez, Guy Mollet. „Nasser [are] ambiția să recreeze cuceririle Islamului."[10]

Analogia cu Hitler nu era foarte potrivită. A insinua că Egiptul lui Nasser era decis să cucerească națiuni străine atribuia granițelor Orientului Mijlociu o valabilitate pe care naționaliștii arabi nu o recunoșteau. Granițele din Europa – cu excepția celor din Balcani – reflectau în principal o istorie și o cultură comună. Prin contrast, granițele Orientului Mijlociu fuseseră trasate de puteri străine, în mare parte europene, la sfârșitul primului război mondial, pentru a le facilita acestora dominația asupra zonei. În mintea naționaliștilor arabi, aceste frontiere tăiau, despărțind-o, națiunea arabă și negau cultura arabă comună. A le șterge nu era o modalitate prin care o țară să o domine pe alta; era o modalitate de a crea o națiune arabă, foarte asemănător felului în care Cavour construise Italia, iar Bismarck crease Germania dintr-o multitudine de state suverane.

Indiferent cât de inexactă era analogia, o dată ce Eden și Mollet își prinseseră stindardul pe catargul anti-concilierii, ar fi trebuit să devină clar că nu vor mai da înapoi. Ei aparțineau generației care, în definitiv, vedea concilierea ca pe un păcat capital, iar Münchenul ca pe un permanent reproș. Compararea unui conducător cu Hitler sau chiar cu Mussolini însemna că ei trecuseră dincolo de posibilitatea unui compromis. Aveau fie să câștige, fie să piardă orice drept la guvernare – în cea mai mare măsură în propriii lor ochi.

Reacția lui Eden și a lui Mollet față de naționalizarea Canalului Suez a fost violentă. Eden i-a telegrafiat lui Eisenhower a doua zi după discursul lui Nasser: „Dacă nu [adoptăm o poziție fermă], influența noastră și a voastră în Orientul Mijlociu va fi, suntem convinși, în cele din urmă distrusă."[11] Trei zile mai târziu, în Camera Comunelor, el a anulat orice posibilitate de retragere:

> Pentru guvernul Maiestății sale nu ar putea fi acceptabil nici un aranjament privind viitorul acestei importante căi navale internaționale, dacă ea va fi lăsată la discreția unei singure puteri care ar putea, cum au arătat recentele evenimente, să o exploateze numai conform intereselor politicii naționale.[12]

Franța nu a fost nici ea mai puțin fermă. În 29 iulie, ambasadorul francez la Londra l-a informat pe ministrul de externe englez că Franța era gata să-și pună forțele sub comandă britanică și să scoată trupe din Algeria în vederea unei acțiuni comune împotriva Egiptului.[13]

Când Dulles și-a făcut apariția în Londra în 1 august, pentru consultații, el părea să împărtășească aceste vederi. Declarând că nu era acceptabil ca o singură națiune să controleze Canalul, mai ales dacă acea națiune era Egiptul, el a insistat că:

> Trebuie găsită o cale de a-l face pe Nasser să *verse* ceea ce a încercat să înghită... Trebuie să facem un efort real pentru a determina opinia publică mondială să fie de partea controlului internațional asupra canalului... Trebuie să fie posibilă crearea unei opinii publice atât de adverse lui Nasser încât acesta să fie izolat. După care, dacă ar trebui să fie întreprinsă o operațiune militară, ea ar fi mai aptă de succes și ar avea urmări mai puțin grave decât dacă ar fi întreprinsă pripit.[14]

El a propus ca o Conferință maritimă, compusă din douăzeci și patru dintre principalele națiuni maritime, să se întrunească la Londra peste două săptămâni pentru a pune la punct un sistem internațional de navigație liberă prin Canal.

Apelul lui Dulles pentru convocarea unei conferințe a fost începutul unui descumpănitor și, pentru Marea Britanie și Franța, enervant, iar în cele din urmă umilitor proces. Însăși lovitura de deschidere a lui Dulles a fost un efort de a cupla un limbaj dur cu o diplomație prin care să se tragă de timp. De la bun început, a devenit evident că aliații nu erau de acord cu privire la criză. Eden și Mollet vedeau răsturnarea sau umilirea lui Nasser ca pe un scop în sine, în vreme ce Eisenhower și Dulles priveau criza în termenii relațiilor pe termen lung cu lumea arabă. Ambele părți plecau de la prejudecăți: Eden și Mollet acționau ca și cum sfârșitul lui Nasser ar fi restabilit situația existentă înainte de venirea acestuia la putere; Eisenhower și Dulles păreau să creadă că, dacă nu Nasser, atunci un alt conducător naționalist din regiune putea fi atras într-un sistem de securitate în Orientul Mijlociu asemănător Alianței Atlantice. De asemenea, aceștia din urmă erau de părere că o acțiune militară împotriva lui Nasser avea să aprindă în asemenea măsură naționalismul arab, încât influența occidentală avea să fie distrusă pentru o generație – un scenariu mult mai întunecat decât pierderea controlului asupra Canalului.

Nici una dintre presupuneri nu s-a dovedit a fi corectă. Egiptul de dinainte de Nasser dispăruse pentru totdeauna. Ceilalți conducători naționaliști care se modelaseră după Nasser erau imuni la cântecul de sirenă al îngrădirii. Principala lor monedă de negociere era Războiul rece în sine, pe care l-au exploatat în aceeași măsură în care l-au și condamnat. Iar adevărata chestiune era ce anume ar fi stârnit mai rău naționalismul arab – victoria sau înfrângerea lui Nasser.

Dintr-un punct de vedere strict analitic, America ar fi trebuit să împărtășească părerea britanică și franceză conform căreia genul de naționalism militant al lui Nasser reprezenta un obstacol de netrecut spre o politică constructivă în Orientul Mijlociu. O demonstrație a faptului că sprijinirea pe armele sovietice nu servea nici unui obiectiv pozitiv ar fi putut preveni decenii de tulburări în lumea în curs de dezvoltare. Din acest punct de vedere, ar fi fost de dorit ca Nasser să fie înlăturat. Dar, o dată realizată înfrângerea lui, Statele Unite nu ar fi putut participa la restaurarea dominației coloniale britanice și franceze. America ar fi trebuit să se despartă de aliatele sale – dacă ar fi fost absolut necesar – nu la începutul Crizei Suezului, ci la terminarea ei încununată de succes. Demonstrarea faptului că sprijinirea pe ajutorul sovietic era dezastruoasă pentru Egipt ar fi trebuit să fie urmată de sprijin pentru obiectivele rezonabil naționaliste ale unui succesor moderat al lui Nasser – foarte asemănător felului în care a reacționat America față de Sadat, în anii '70.

Democrațiile, însă, nu erau pregătite pentru o strategie atât de complicată. Marea Britanie și Franța nu au acceptat că precondiția pentru răsturnarea lui Nasser era ca ele să fie dispuse să împlinească multe dintre cererile sale unui succesor mai moderat. America nu a înțeles cât de important era pentru politica ei ca celor două apropiate aliate ale ei din NATO să le fie permis să se adapteze la noile circumstanțe fără a li se submina propria imagine despre ele însele ca

Mari Puteri. Deoarece, o dată ce imaginea despre sine a unei națiuni este distrusă, la fel se întâmplă și cu dorința ei de a juca un rol internațional important. De aceea Harold Macmillan, pe atunci ministru de finanțe, i-a spus ambasadorului Robert Murphy, emisar al lui Dulles, că, dacă Marea Britanie nu îl înfrunta pe Nasser acum, „Anglia va deveni o nouă Olandă"[15]. Conducătorii Americii, însă, au optat pentru ocazia de a-i înfrânge pe naționaliștii radicali, mai întâi disociindu-se de Marea Britanie și Franța diplomatic, apoi opunându-li-se public și demonstrând limitele capacităților de a modela evenimentele din Orientul Mijlociu – cu alte cuvinte, trezindu-le la realitate cu privire la terminarea rolului lor de Mari Puteri.

Tratând regimul Canalului ca pe o chestiune legală, Dulles s-a concentrat asupra întreruperii potențiale a căilor maritime și a dat rezultate în aducerea de formule legale pentru a ocoli obstacolele posibile în calea liberului tranzit prin Canal. Eden și Mollet, însă, erau hotărâți să nu accepte naționalizarea Canalului Suez; ei au încercat să-l transforme într-un pretext pentru a-l înlătura pe Nasser sau, cel puțin, pentru a-l umili. Nasser, în cele din urmă, a încercat să câștige timp, așa cum fac adeseori revoluționarii după un *fait accompli*. Cu cât acțiunile lor rezistă mai mult, cu atât mai dificil sunt ele anulate – mai ales prin forță.

Eisenhower a fost plin de înflăcărare în opoziția sa față de folosirea forței, fie ea și pentru susținerea principiului liberei treceri prin Canalul Suez – pe care Dulles îl susținuse public la Londra. Dulles adusese cu sine o scrisoare de la președinte pentru Eden, în care se punea accent pe „lipsa de înțelepciune chiar și a luării în considerare a folosirii forței militare în acest moment..." Eisenhower a mers până acolo încât să dea de înțeles că acțiunea unilaterală britanică ar periclita dispoziția Americii de a susține NATO și, implicit, ar putea lăsa aliații Americii la discreția Moscovei. Dacă războiul izbucnea, spunea scrisoarea, înainte ca Marea Britanie să fi demonstrat limpede că epuizase toate mijloacele pașnice de temperare a crizei, el putea „afecta extrem de grav sentimentele poporului nostru față de aliații noștri occidentali. Nu vreau să exagerez, dar v-aș putea asigura că asta ar fi posibil să atingă o asemenea intensitate încât să aibă consecințe profunde."[16]

Confruntate cu o astfel de situație, Marea Britanie și Statele Unite, conduse de oameni care împărtășiseră atâtea experiențe de război, erau două țări între care părea cel mai puțin probabil să izbucnească divergențe. Eden nu a putut crede că Eisenhower ar fi în stare să-și transforme neîncrederea în acțiunile unilaterale ale Marii Britanii și ale Franței în împotrivire deschisă. Iar Eisenhower era convins că, până la urmă, Franța și Marea Britanie nu vor îndrăzni să acționeze fără sprijinul Americii. Conducătorii englezi și cei americani puneau mare preț pe „relația lor specială", întărită de parteneriatul din vremea războiului și prietenia personală. Dar în timpul crizei Suezului, acestea au fost anulate de un conflict fundamental între personalități. Conducătorii britanici au găsit că Dulles era un interlocutor țepos, iar Eden a ajuns să-l privească cu dezgust.

Prin tradiție de familie și vocație personală, John Foster Dulles părea excepțional de potrivit pentru funcția de secretar de stat. Bunicul lui, John Foster, funcționase ca secretar de stat sub președintele Benjamin Harrison; unchiul lui,

Robert Lansing, fusese secretarul de stat al lui Wilson la Conferința de pace de la Versailles. Cu toate că John Foster Dulles fusese avocat de firmă până la vârsta maturității, preocuparea sa de rezistență era politica externă.

Secretarii de stat americani au afirmat în mod tradițional excepționalismul american și caracterul universal valabil al valorilor sale. Dulles nu a făcut excepție, numai că forma sa de excepționalism era mai degrabă religioasă, decât filosofică. Prima sa experiență cu problemele internaționale o avusese ca șef al unui comitet protestant angajat în promovarea păcii în lume. El a declarat cândva cu mândrie: „Nimeni din Secretariatul de Stat nu știe despre Biblie atât de multe ca mine"[17]. Și a căutat să aplice principiile presbiterianismului său rigid în conducerea de zi cu zi a politicii externe americane. „Sunt convins", scria el în 1950, „că aici trebuie să facem ca ideile și practicile noastre politice să reflecte mai fidel credința religioasă că omul își are originea și destinul în Dumnezeu"[18]. Deși Dulles a reprezentat un fenomen american clasic, pe care generația lui Gladstone ar fi recunoscut-o cu ușurință, generația postbelică de conducători britanici a detestat credința și l-a considerat mai degrabă duplicitar, decât spiritual.

Din nefericire, tendința lui Dulles de a ține prea des predici interlocutorilor i-a umbrit superbele cunoștințe în materie de politică externă și, în particular, analiza sa profundă asupra sistemului sovietic. Churchill l-a descris pe Dulles drept „un puritan încăpățânat, o față mare și albă, cu ochelari și cu o mâzgălitură de gură", iar în momentele de destindere se referea uneori la el numindu-l „Dullith" [Posomorâlă – n.t.], Eden a avut de la bun început puțină încredere în Dulles. În 1952, înainte ca Eisenhower să-l fi numit pe Dulles secretar de stat, Eden și-a făcut cunoscută speranța de a avea un alt omolog: „Nu cred că am să pot lucra cu el."[19]

Dulles avea multe calități, care făcuseră din el o persoană extrem de influentă. Etica sa și devotamentul său față de principii îl impresionaseră pe Eisenhower. Konrad Adenauer îl privea pe Dulles ca pe „cel mai mare om" pe care-l cunoscuse el vreodată, și drept unul care „își ținea cuvântul"[20]. Concepția rigidă a lui Dulles cu privire la o lume bipolară, grija sa de a nu se lăsa lingușit sau forțat la concesii față de Moscova și hotărârea sa nestrămutată l-au făcut drag lui Adenauer și altor conducători care se temeau de o înțelegere separată sovieto-americană.

La Londra, însă, invocarea de către Dulles a unei mai înalte moralități a accentuat incompatibilitatea tot mai mare dintre optica Londrei și a Washingtonului. Pretutindeni, Dulles a susținut cu vehemență obiectivele declarate ale Marii Britanii și ale Franței, opunându-se în același timp cu tot atâta consecvență folosirii forței pentru îndeplinirea lor. Era extrem de creativ în privința găsirii de idei pentru depășirea crizelor, dar, la o examinare mai atentă, acestea se dizolvau într-o acțiune învăluitoare de durată, care urmărea domolirea avântului anglo-francez de a declanșa un război. Dacă Dulles ar fi fost pregătit să insiste asupra propriilor sale propuneri, ele ar fi putut sluji drept soluție practică la Criza Suezului – poate nu rezultatul preferat de Marea Britanie și Franța, dar unul cu care ele s-ar fi putut împăca.

Și totuși, Dulles abia întors în Statele Unite, a și dezavuat folosirea forței, chiar dacă propriile sale propuneri la Conferința maritimă erau respinse de Nasser. În 3 august, el a spus:

> Nu... vrem să răspundem cu violență la violență. Vrem, înainte de orice, să aflăm opinia numeroaselor națiuni interesate vital, fiindcă noi credem că toate națiunile implicate, inclusiv Egiptul, vor respecta opinia serioasă a națiunilor care sunt parte a tratatului din 1888 sau, potrivit termenilor tratatului, îndreptățite la beneficiile oferite de acesta.[21]

Retorica moralizatoare nu avea să afecteze realitatea că refuzul lui Dulles de a lua în considerare forța îndrepta diplomația aliată spre un punct mort. Singurul mod de a-l face pe Nasser să accepte regimul Canalului propus de Dulles era amenințarea cu intervenția militară britanică și franceză în caz de refuz. Cu toate acestea, Dulles și-a echilibrat fiecare dintre schemele de control internațional al Canalului cu niște declarații de abjurare emfatică a folosirii forței, care practic îl invitau pe Nasser să le respingă.

Dulles se alăturase Marii Britanii și Franței în apelul pentru o conferință a celor douăzeci și patru de principale beneficiare ale Canalului Suez, incluzând cele opt țări care semnaseră Convenția de la Constantinopol din 1888 prin care se stabilea regimul pe care Nasser încerca să-l abroge. Statele Unite au votat cu majoritatea de optsprezece națiuni care au propus un nou regim al Canalului, prin care era acceptată suveranitatea egipteană și participarea personalului egiptean, dar stabilea de asemenea că participanții la Conferință erau *de facto* administratori ai Canalului. În pofida multitudinii de soluții practice propuse, Dulles s-a vădit a nu fi dispus să folosească alte sancțiuni, în afara opiniei publice, pentru a și le implementa. Negând că ar fi existat vreo inconsecvență între propunerile lui și ceea ce se părea că este pregătit să facă în privința lor, Dulles a insistat că, în cele din urmă, persuasiunea morală îl va convinge pe Nasser să cedeze. Potrivit vederilor sale, cei mai mulți oameni:

> ...manifestă un respect decent față de opinia omenirii... Și pentru că eu sunt convins de asta, am încredere că din această conferință va rezulta o judecată de o asemenea forță morală, încât putem avea încredere că, așa cum a făcut-o în ultimii 100 de ani, Canalul Suez va continua și în viitor să servească în pace interesele omenirii.[22]

După cum s-a întâmplat, presiunea morală s-a vădit a fi insuficientă în exact aceeași măsură în care forța fizică fusese interzisă. În 10 septembrie, Nasser a respins propunerile Conferinței maritime de la Londra.

Trei zile mai târziu, Dulles a venit cu o altă propunere ingenioasă. De astă dată, el a propus ca o Asociație a Utilizatorilor să administreze Canalul și să strângă taxele printr-un fel de pichet de nave în afara porturilor Port Said și Suez, la fiecare capăt al Canalului, imediat în afara apelor teritoriale ale Egiptului. Dacă Nasser nu ceda, Asociația Utilizatorilor avea să meargă înainte fără el; dacă se alătura, el avea să renunțe la controlul asupra veniturilor Canalului în favoarea unui organism internațional. Complicata schemă ar fi putut funcționa dacă Dulles, la fel ca în cazul Conferinței maritime, nu și-ar fi subminat el însuși

propunerea. La o conferință de presă din 2 octombrie, Dulles a dezavuat încă o dată utilizarea forței. El a folosit ocazia și pentru a-i ține lui Eden un curs asupra inadecvatei propuneri ca NATO să rezolve criza Suezului:

> Există o anumită diferență în felul de a aborda problema Canalului Suez. Diferența se referă probabil la unele lucruri mai de esență. În unele zone, cele trei națiuni sunt legate împreună prin tratate, precum zona Pactului Atlantic... În acelea, toate trei... stau alături.
>
> Alte probleme se referă la alte zone și ating într-un fel sau altul așa-numita problemă a colonialismului. În aceste chestiuni Statele Unite joacă un rol întrucâtva independent.[23]

Interpretarea lui Dulles era destul de valabilă, deși, în viitor, răspunderea avea să îi revină altcuiva. Deoarece aliații Americii aveau să invoce același argument când America a avut nevoie de ajutorul lor în Vietnam și în alte așa-numite scenarii „din afara zonei". Astfel, în timpul războiului din 1973 din Orientul Mijlociu, aliații europeni au refuzat să permită zborurilor americane spre Israel să le survoleze teritoriile, întorcând scenariul Suezului. De aici înainte, aliații Americii aveau să fie cei care vor refuza să aplice obligațiile NATO în afara zonei strict definite prin tratat. Ceea ce a înfuriat Marea Britanie și Franța în 1956 a fost nu atât interpretarea legală, cât insistența lui Dulles că, în Orientul Mijlociu, Statele Unite își defineau interesele vitale în mod substanțial diferit de cel în care și le defineau aliatele lor europene.

Aceasta s-a dovedit extrem de supărător pentru Londra, deoarece, în chiar ziua precedentă conferinței de presă a lui Dulles, Eden îi telegrafiase lui Eisenhower spunându-i că problema nu mai era Nasser, ci Uniunea Sovietică:

> Nu mai încape nici o îndoială pentru noi că Nasser, fie că îi place, fie că nu, este acum efectiv la mâna rușilor, exact cum Mussolini a fost la mâna lui Hitler. Ar fi la fel de ineficient să arătăm acum slăbiciune față de Nasser pentru a-l îmbuna, cum a fost și față de Mussolini.[24]

Pentru Eden, declarația lui Dulles însemna că Statele Unite nu i-au acceptat presupunerea că pentru Egipt amenințarea venea în ultimă instanță din partea Uniunii Sovietice. El intenționase să formuleze chestiunea egipteană în termenii politicii de îngrădire, în vreme ce Dulles părea să considere întreaga problemă drept o stânjenitoare încurcătură colonială de care Statele Unite, hotărâte să-și păstreze imaginea de puritate morală, nu aveau să se apropie.

Este greu de crezut că Dulles nu era conștient de cât de periculos era jocul lui. Deși se comporta ca și cum ar fi crezut că publicul american avea să răspundă cel mai bine la declarațiile elevate, autojustificate și moralizatoare, Dulles avea și o vastă experiență practică. El nu a lăsat nici o explicație pentru acțiunile sale din timpul crizei Suezului. Este plauzibil, însă, că a fost sfâșiat între două porniri contradictorii. Dată fiind atitudinea sa față de comunism, el a fost de acord, după toate probabilitățile, cu analiza lui Eden și Mollet privitoare la pericolul pătrunderii sovietice în Orientul Mijlociu. Aceasta ar explica de ce interpretarea sa asupra motivelor lui Nasser nu se deosebea de cea a lui Eden și de ce brutalitatea cu care a respins ideea Barajului de la Assuan a luat prin surprindere până și cabinetul britanic.

În același timp, Dulles era secretarul de stat al unui președinte care se opunea cu înflăcărare războiului într-un fel în care numai un militar cu experiență o poate face. Eisenhower nu era interesat de nuanțele echilibrului puterii; chiar dacă exista un pericol pe termen lung față de echilibrul global în Orientul Mijlociu, el trăsese concluzia că America era îndeajuns de puternică să se opună ulterior și cu mult înainte ca supraviețuirea ei efectivă să fie în joc. Pentru Eisenhower, criza Suezului nu era destul de amenințătoare pentru a merita să fie folosită forța. În ciuda zâmbetului său larg, prietenos, el avea o personalitate extrem de puternică și una nu foarte plăcută când se supăra.

După cum zicea cândva Dean Acheson, eficacitatea unui secretar de stat depinde de a ști cine este președintele. Dulles este sigur că știa, dar Eden și Mollet, care îl credeau pe Eisenhower o momâie amabilă, nu. Ei au ales să ignore implicațiile unei scrisori pe care Eisenhower i-o trimisese lui Eden în 2 septembrie în legătură cu Conferința Maritimă, în care avertiza încă o dată împotriva folosirii forței:

> ...popoarele din Orientul Apropiat și din nordul Africii, precum și, în oarecare măsură, cele din întreaga Asie și din toată Africa, se vor uni împotriva Occidentului într-o măsură care, mă tem, nu va putea fi depășită pe parcursul unei generații și, poate, nici măcar al unui secol, mai ales dacă se ține cont de capacitatea rușilor de a face rău.[25]

Dulles era prins între un Eisenhower de neclintit și un grup furios de aliați europeni. Eden și Mollet trecuseră de punctul de unde puteau da înapoi și erau înfuriați de nepotrivirea dintre duritatea obiectivelor declarate de Dulles și repetatele sale dezavuări ale modalităților practice de atingere a lor. Ei nu au înțeles niciodată cât de puternic se opunea Eisenhower folosirii forței sau cât de precumpănitoare erau vederile sale. Pentru Dulles, prăpastia dintre aliații săi și Nasser era o problemă mai puțin importantă decât cea dintre președintele său și prietenii personali din Europa ai președintelui. El manevra pentru a umple această prăpastie prin abilitatea sa, sperând ca timpul să poată modifica fie pozițiile lor, fie pe cea a lui Eisenhower, sau să-l conducă pe Nasser la săvârșirea vreunei greșeli care să rezolve dilema fiecăruia. În schimb, Dulles punea Marea Britanie și Franța în situația de a risca totul printr-o aruncare disperată de zar.

Dilema tacticii lui Dulles a fost rezumată în întrebarea unui ziarist la o conferință de presă din 13 septembrie: „Domnule secretar, cu anunțarea de către Statele Unite a faptului că ele nu vor folosi forța și cu Rusia sovietică sprijinind Egiptul prin propaganda sa, nu va lăsa aceasta toate atuurile în mâinile dlui Nasser?"[26] Deși Dulles a răspuns vag că forța morală va învinge, întrebarea era drept la țintă.

Distanțarea tot mai mare dintre democrații a încurajat Kremlinul să urce miza. Uimind Washingtonul, el a înlocuit ajutorul occidental pentru construirea barajului de la Assuan cu al său și a început trimiterea de armament spre Orientul Mijlociu. Un Hrușciov violent i-a spus ambasadorului iugoslav: „Nu uita că, dacă începe un război, vom da tot sprijinul nostru Egiptului. Dacă fiul meu ar veni să se ofere să lupte ca voluntar pentru Egipt, l-aș încuraja să se ducă."[27]

După conferința de presă din 2 octombrie, în care Dulles a dezavuat pentru a doua oară folosirea forței, o Mare Britanie și o Franță disperate au decis să

meargă înainte pe contul lor. Intervenţia militară a Marii Britanii şi a Franţei mai presupunea de-acum numai câteva mutări tactice. Una dintre acestea a fost un apel final adresat Naţiunilor Unite, care jucaseră un rol curios pe parcursul întregii afaceri. La început, Marea Britanie şi Franţa căutaseră, cu sprijin american, să evite cu totul Naţiunile Unite, temându-se de solidaritatea grupului ţărilor nealiniate. Apropiindu-se de limitele demersului lor diplomatic, totuşi, Franţa şi Marea Britanie au apelat la Naţiunile Unite, ca un fel de ultim gest, lipsit de convingere, pentru a demonstra că, datorită inutilităţii organizaţiei mondiale, ele nu aveau de ales decât să acţioneze singure. Naţiunile Unite au fost astfel transformate dintr-un vehicul al rezolvării disputelor internaţionale într-un ultim obstacol de înlăturat înainte de recurgerea la forţă şi, într-un sens, chiar într-o scuză pentru aceasta.

În mod neaşteptat şi pentru un scurt timp, Naţiunile Unite s-au ridicat la înălţimea momentului. Consultări secrete între miniştrii de externe egiptean, britanic şi francez au produs acordul asupra a şase principii foarte apropiate vederilor majorităţii Conferinţei maritime. Au fost înfiinţate o comisie operativă egipteană şi o Comisie a Utilizatorilor, cu rol de supraveghere. Disputele dintre cele două comisii urmau să fie reglementate prin arbitraj. Eisenhower a fost plin de entuziasm atunci când a vorbit la televiziune, în 12 octombrie:

> Am de făcut un anunţ. Am cel mai bun anunţ pe care cred că l-aş putea face Americii în seara asta.
>
> Progresul făcut în reglementarea disputei Suezului în această după-amiază la Naţiunile Unite este cât se poate de mulţumitor. Egiptul, Anglia şi Franţa s-au întâlnit, prin miniştrii lor de externe, şi au căzut de acord asupra unui set de principii pe care să îl negocieze; şi se pare că avem de-a face cu o foarte importantă criză de-acum depăşită.[28]

Deşi Eisenhower nu spusese exact „Pacea este aproape", celebrarea evocată de declaraţia lui s-a vădit a fi prematură. Exact în noaptea următoare, în 13 octombrie, Consiliului de Securitate i s-a cerut să aprobe Cele Şase Principii şi s-a confruntat cu o surpriză neplăcută. În două votări separate, Principiile au fost unanim aprobate, dar măsurile de implementare a lor au fost respinse prin vetoul Uniunii Sovietice.

Cele Şase Principii fuseseră ultima şansă de a reglementa criza pe căi paşnice. Presiunea americană asupra Egiptului ar fi putut face ca acesta să ceară Uniunii Sovietice să-şi retragă vetoul – presupunând că vetoul nu rezultase de la bun început din înţelegerea secretă a celor două ţări. De asemenea, presiunea americană asupra Uniunii Sovietice sub forma unui avertisment că, în cazul unei confruntări, Statele Unite aveau să se înţeleagă cu aliatele sale, i-ar fi putut face pe sovietici să se abţină de la lansarea vetoului. Statele Unite, însă, erau decise să menţină prietenia cu aliatele sale şi să-şi păstreze deschisă opţiunea pentru grupul ţărilor nealiniate. Încercarea duplicitară a Americii de a duce politici incompatibile a făcut războiul inevitabil.

Eden şi Mollet parcurseseră toate formulele pentru evitarea războiului: Conferinţa maritimă, Asociaţia Utilizatorilor şi, acum, Cele Şase Principii. În toate cazurile, începutul promiţător eşuase; în nici unul din cazuri, America nu-şi

folosise influenţa diplomatică în sprijinul propunerilor pe care Dulles fie le făcuse, fie le aprobase. Dar chiar dacă Marea Britanie şi Franţa aveau multe motive de înţeles pentru a porni război, ele şi-au impus o povară fatală folosind o stratagemă ridicol de evidentă drept pretext. Născocit de Franţa, şiretlicul cerea ca Israelul să invadeze Egiptul şi să avanseze spre Canalul Suez, moment în care Marea Britanie şi Franţa aveau să ceară, în numele libertăţii navigaţiei, ca atât Egiptul, cât şi Israelul să se retragă la o distanţă de cincisprezece kilometri de Canal. În eventualitatea unui refuz egiptean, Marea Britanie şi Franţa aveau să ocupe zona Canalului. Ce urma să se facă după aceea rămânea neprecizat. Planul urma să fie declanşat cu o săptămână înainte de alegerile prezidenţiale americane.

Toată lumea a pierdut prin această schemă complicată. Cu certitudine, era în dezacord complet cu diplomaţia în curs după luarea de către Nasser a Canalului Suez, care fusese iniţiată pentru a se stabili un oarecare regim internaţional asupra funcţionării Canalului. De vreme ce diversele scheme aprobate pe plan internaţional pentru garantarea navigaţiei libere fuseseră respinse, următorul pas logic urma să fie ca Marea Britanie şi Franţa să impună una dintre ele prin forţă. Cu toate că acţiunea lor unilaterală avea să cunoască, fără îndoială, o amplă opoziţie, ea ar fi fost cel puţin de înţeles în lumina activităţii diplomatice care o precedase. Prin contrast, manevra în sine franceză şi britanică era prea transparentă şi prea cinică.

Fiecare dintre parteneri ar fi făcut mai bine dacă şi-ar fi urmat obiectivele independent. Marea Britanie şi Franţa şi-au subminat pretenţiile de a fi mari puteri dând impresia că aveau nevoie de ajutorul Israelului pentru a înfrânge Egiptul. Israelul şi-a pierdut avantajul moral al refuzului vecinilor săi de a discuta pacea permiţându-şi să apară ca o unealtă a colonialismului. Poziţia Marii Britanii în Iordan şi Irak, bastioane-cheie ale acesteia în Orientul Mijlociu, a fost slăbită. Eisenhower a fost profund ofensat de o manevră părând cuplată cu presupusa lui grijă de a nu intra în contradicţie cu votanţii evrei în ultima săptămână a campaniei electorale[29]. Este nevoie de perseverenţă pentru a găsi o politică ce combină dezavantajele tuturor liniilor de acţiune sau pentru a construi o coaliţie care slăbeşte simultan toţi partenerii. Marea Britanie, Franţa şi Israelul au reuşit întocmai.

Aparent nepăsătoare faţă de furia internaţională care le aştepta, Marea Britanie şi Franţa şi-au combinat problemele politice prin adoptarea unei strategii astfel gândite încât să dea aparenţa tărăgănării. În 29 octombrie, Israelul a năvălit în Sinai. În 39 octombrie, Marea Britanie şi Franţa au cerut ca ambele părţi să se retragă din Canal, unde trupele israeliene încă nu ajunseseră. În 31 octombrie, Marea Britanie şi Franţa au anunţat că vor interveni pe uscat. Totuşi, trupele britanice şi franceze nu au debarcat în Egipt vreme de încă patru zile şi nu şi-au îndeplinit niciodată misiunea de a captura Canalul în cele câteva zile cât s-au aflat pe uscat.

Ceea ce nu pusese nimeni la socoteală a fost simţul de dreptate al Americii, stârnit de operaţiunea asupra Canalului. În 30 octombrie, la douăzeci şi patru de ore de la atacul iniţial al Israelului, Statele Unite au prezentat o rezoluţie dură în Consiliul de Securitate, ordonând forţelor armate ale Israelului „să se retragă imediat... înapoia liniilor stabilite ale armistiţiului"[30]. Nu a fost făcută nici o cerere de

condamnare a terorismului sponsorizat de Egipt sau blocada arabă ilegală a Golfului Aqaba. Când Marea Britanie şi Franţa au intrat în conflict în 31 octombrie, Eisenhower a condamnat implicarea lor într-un discurs televizat, în aceeaşi zi:

> De vreme ce este dreptul evident al fiecăreia dintre aceste naţiuni să recurgă la asemenea decizii şi acţiuni, este de asemenea dreptul nostru – dacă aşa ne dictează judecata noastră – să nu fim de acord. Noi credem despre aceste acţiuni că au fost luate greşit. Pentru că noi nu acceptăm folosirea forţei drept instrument înţelept şi potrivit pentru reglementarea disputelor internaţionale.[31]

O asemenea renunţare absolută la forţă nu era un principiu pe care administraţia Eisenhower să şi-l fi aplicat vreodată sieşi – de pildă, când a aranjat răsturnarea guvernului guatemalez, cu doi ani înainte. Şi nu a fost urmat nici doi ani mai târziu, când Eisenhower a ordonat trupelor americane să pătrundă în Liban. Aceasta a fost prima şi ultima oară când Statele Unite au votat cu Uniunea Sovietică împotriva celor mai apropiaţi aliaţi ai săi. Eisenhower a spus poporului american că, în vederea vetoului aşteptat al Marii Britanii şi al Franţei în Consiliul de Securitate, el îşi va prezenta cazul înaintea Adunării Generale, unde vetourile lor nu funcţionau.

În 2 noiembrie, Adunarea Generală a cerut terminarea ostilităţilor printr-un vot copleşitor de şaizeci şi patru la cinci. Într-o sesiune prelungită peste noaptea de 3 spre 4, a fost votată o rezoluţie chiar mai puternică şi a început discutarea unei forţe a Naţiunilor Unite de menţinere a păcii în zona Canalului – o mişcare semnal, pentru a facilita retragerea britanică şi franceză, de vreme ce forţele Naţiunilor Unite nu sunt menţinute niciodată pe teritoriul unei ţări suverane împotriva voinţei acesteia, iar Nasser era sigur că avea să ceară retragerea lor.

Până în 5 noiembrie, a fost stabilită o forţă a Naţiunilor Unite de menţinere a păcii. În aceeaşi zi, Marea Britanie şi Franţa au anunţat că trupele lor se vor retrage imediat ce forţa Naţiunilor Unite avea să ajungă în teren – probabil cu un *arrière pensée* că forţele lor puteau face parte din contingentul Naţiunilor Unite. Venind să se adauge usturătorului complot al Americii de umilire a celor mai apropiaţi aliaţi ai săi, forţele sovietice i-au zdrobit pe luptătorii pentru libertate maghiari exact în aceeaşi zi, în faţa a ceea ce poate fi descris numai, şi cu excesivă îngăduinţă, drept o opoziţie mimată a Naţiunilor Unite.

În noaptea de 5 noiembrie, la o săptămână după ultimatumul britanic şi francez şi la douăzeci şi patru de ore după ce tancurile sovietice începuseră să zdrobească Revoluţia ungară, a fost auzită şi Uniunea Sovietică. Dezbinarea evidentă dintre America şi aliaţii săi i-au permis Moscovei să pozeze în protector al Egiptului cu risc minim, dezlănţuind un veritabil tir de comunicate. Ministrul de externe Şepilov i-a scris preşedintelui Consiliului de Securitate; prim-ministrul Bulganin s-a adresat el însuşi lui Eden, Mollet, Eisenhower şi David Ben-Gurion, prim-ministrul israelit. Tema în toate cele cinci mesaje a fost aceeaşi: agresiunea „prădalnică" împotriva Egiptului trebuie să înceteze; Naţiunile Unite trebuiau să organizeze un efort comun în acest scop; Uniunea Sovietică avea să coopereze punându-şi la dispoziţie forţele aeriene şi navale.

Ca şi cum aceste declaraţii nu ar fi fost destul de ameninţătoare, scrisoarea lui Bulganin conţinea avertismente croite anume pentru fiecare dintre adresanţi. Lui Eden, de pildă, i-a fost adresată prima ameninţare sovietică explicită cu un atac de rachete împotriva unui aliat occidental, deşi deghizat sub forma acestei întrebări retorice:

> În ce situaţie s-ar găsi Marea Britanie dacă ar fi atacată de state mai puternice, posedând toate tipurile de arme distrugătoare moderne? Iar aceste ţări au putut, în momentul de faţă, să se abţină de la a trimite forţe navale sau aeriene pe ţărmurile Angliei şi de la a folosi alte mijloace – de pildă, rachete.[32]

De teamă ca întrebarea să nu fie greşit înţeleasă, Bulganin a mai inserat o frază ameninţătoare: „Noi suntem ferm hotărâţi să-i zdrobim pe agresori prin folosirea forţei şi să restabilim pacea în Orient."[33] Avertismente similare i-au fost trimise şi lui Mollet. Deşi mai puţin precis, mesajul adresat lui Ben-Gurion era încă şi mai ameninţător, deoarece accentua faptul că acţiunile Israelului puneau „în pericol însăşi existenţa Israelului ca stat"[34].

În fine, în scrisoarea către Eisenhower, Bulganin propunea o acţiune militară comună sovieto-americană pentru a pune capăt ostilităţilor din Orientul Mijlociu. A mers până acolo încât să facă aluzie la un al treilea război mondial: „Dacă războiul acesta nu este frânat, există pericolul unui, şi se poate transforma într-un, al treilea război mondial."[35] Venind din partea singurei alte ţări aflate în măsură să înceapă un asemenea război, era, într-adevăr, prevestitor de rele.

Ameninţările sovietice au conturat acea extraordinară bravadă care avea să devină trăsătura distinctivă a diplomaţiei lui Hruşciov. Exact în acelaşi moment în care trupele sovietice îi suprimau cu brutalitate pe luptătorii pentru libertate din Ungaria, Uniunea Sovietică avea îndrăzneala să deplângă soarta presupuselor victime ale imperialismului occidental. Numai o fire necruţătoare i-ar fi putut permite lui Hruşciov să dea glas ameninţării cu un al treilea război mondial în 1956, când Uniunea Sovietică era incomparabil mai slabă decât Statele Unite, mai ales în domeniul nuclear. Uniunea Sovietică nu numai că nu era deloc în stare de o etalare de forţe, dar, cum a devenit iminent, Hruşciov ar fi putut fi obligat să se retragă dezonorat, cum de fapt a şi făcut-o şase ani mai târziu, în timpul crizei rachetelor din Cuba.

Eisenhower a respins cu indignare acţiunea militară comună cu Uniunea Sovietică şi a avertizat că Statele Unite se vor opune oricărei mişcări militare unilaterale sovietice. În acelaşi timp, avertismentul sovietic a intensificat presiunea Washingtonului asupra Marii Britanii şi a Franţei. În 6 noiembrie s-a înregistrat un număr alarmant de cereri de retragere de lire sterline din bănci. Contrar practicii anterioare, America a rămas deoparte şi a refuzat să intervină pentru a linişti piaţa.

Atacat în repetate rânduri în Camera Comunelor, găsind puţin sprijin în Commonwealth şi complet abandonat de Statele Unite, Eden a cedat. În 6 noiembrie, el a acceptat încetarea focului cu începere de a doua zi. Forţele britanice şi franceze s-au aflat pe teren mai puţin de patruzeci şi opt de ore.

Expediția britanică și franceză fusese concepută teatral și implementată fără profesionalism; proiectată sub impulsul frustrării și lipsită de un obiectiv politic limpede definit, ea se autosortise eșecului. Statele Unite nu ar fi sprijinit niciodată o asemenea întreprindere șubredă. Cu toate acestea, rămâne întrebarea chinuitoare dacă disocierea Americii de aliatele sale a trebuit să fie atât de brutală. Să nu fi avut Statele Unite altă alegere decât fie să sprijine aventura britanică și franceză, fie să i se împotrivească fățiș? Sub aspect legal, Statele Unite nu aveau nici o obligație față de Marea Britanie și Franța în afara zonei clar definite de NATO. Chestiunea, însă, nu era strict legală. A fost interesul național al Statelor Unite într-adevăr servit prin lămurirea, într-un mod atât de brutal, a două dintre cele mai de neînlocuit aliate ale sale asupra faptului că își pierduseră cu totul capacitatea de acțiune autonomă?

Statele Unite nu aveau deloc obligația să impună deliberărilor Națiunilor Unite un asemenea ritm extraordinar, cum au făcut, sau să sprijine rezoluții care ignorau sursele provocării și erau în întregime concentrate asupra chestiunilor imediate. Statele Unite ar fi putut atrage atenția asupra tuturor schemelor internaționale, atât de diverse, pentru a izola operațiunea Canalul, asupra blocadei arabe ilegale a Golfului Aqaba sau asupra încurajării de către Nasser a raidurilor teroriste asupra Israelului. Mai presus de orice putea, și ar fi trebuit, să-și fi legat condamnarea acțiunilor britanice și franceze de condamnarea acțiunilor sovietice din Ungaria. Acționând de parcă problema Suezului ar fi fost cu totul morală și legală și de parcă aceasta nu ar fi avut nici un temei geopolitic, Statele Unite au evadat din realitatea faptului că o victorie necondiționată a lui Nasser – rezultat în legătură cu care Egiptul nu dădea nici o garanție privitoare la administrarea Canalului – era și o victorie a politicii radicale încurajate de armele sovietice și susținute de amenințările sovietice.

Miezul problemei ținea de definirea noțiunilor. Conducătorii Americii au avansat trei principii pe parcursul crizei Suezului, fiecare reflectând adevăruri bine stabilite: obligațiile Americii față de aliații săi erau fixate prin documente legale precise; recurgerea la forță de către oricare națiune era inadmisibilă cu excepția cazului când era strict definită drept autoapărare; și, cel mai important, criza Suezului furnizase Americii o ocazie de a-și urma adevărata vocație, aceea de conducătoare a lumii în curs de dezvoltare.

Prima chestiune a fost subliniată în discursul lui Eisenhower din 31 octombrie în care el arunca întreaga greutate diplomatică a Americii împotriva Marii Britanii și a Franței: „Nu poate fi nici o pace... în afara legii. Și nu poate exista lege... dacă ar fi să invocăm un cod al comportamentului internațional pentru cei care ni se opun... și altul pentru cei ce ne sunt prieteni."[36] Ideea că relațiile internaționale ar putea fi definite complet prin legi internaționale avea rădăcini adânci în istoria americană. Presupunerea că America ar trebui să acționeze ca arbitrul moral imparțial al comportamentului națiunilor, neafectată de interese naționale sau geopolitice sau de alianțe, face parte din această nostalgie. În lumea reală însă, diplomația presupune, cel puțin în parte, capacitatea de a face deosebirea între situații și de a distinge prietenii de adversari.

Perspectiva strict constructivă conform căreia singurul caz de război legitim este autoapărarea a fost prezentată în decembrie 1956 de John Foster Dulles, care a interpretat articolul 1 al tratatului NATO ca dând naștere acestei obligații:

> ...ideea era că noi am considerat că un asemenea atac în condițiile date viola Carta Națiunilor Unite și viola articolul 1 al Tratatului Atlanticului de Nord însuși, care cere tuturor părților participante la tratat să renunțe la folosirea forței și să-și reglementeze disputele prin mijloace pașnice. Aceasta este nemulțumirea noastră: că tratatul a fost violat; nu că nu au existat consultări.[37]

Nimeni nu mai interpretase articolul 1 al Tratatului Atlanticului de Nord într-un asemenea mod pacifist; nimeni nu avea să o mai facă. Ideea că textul unei alianțe militare conținea o clauză privind soluționarea pașnică a tuturor disputelor era, desigur, derutantă. În orice caz, adevărata chestiune care se punea nu era juridică, ci dacă o alianță nu cumva include obligația tacită de a arăta oarecare înțelegere față de definiția intereselor vitale ale unui aliat chiar în afara unei zone strict definite a tratatului și, poate, puțină înțelegere față de o diferență întâmplătoare de vederi.

George Kennan și Walter Lippmann, cei doi mari adversari în dezbaterea care avusese loc în America în legătură cu îngrădirea, este clar că așa gândeau. George Kennan a îndemnat la toleranță:

> Am comis și noi stângăcii în anumite ocazii trecute; iar prietenii noștri nu s-au întors împotriva noastră. Mai mult, purtăm în mare măsură responsabilitatea pentru disperarea care a împins guvernele francez și britanic la acțiuni rău gândite și patetice.[38]

Walter Lippmann a mers și mai departe și a susținut că America avea un interes în succesul britanic și francez:

> Succesul franco-britanic va fi judecat după rezultat... Interesul american, deși noi nu am fost de acord cu decizia în sine, este ca Franța și Marea Britanie să câștige acum. Oricât de mult ne-am dori ca ei să nu fi început, nu putem dori să nu reușească.[39]

Cea de-a treia premisă a politicii Americii, visul ei secret de a ajunge conducătorul lumii în curs de dezvoltare, s-a dovedit a fi imposibil de îndeplinit. Richard Nixon, probabil cel mai rafinat învățăcel al interesului național dintre conducătorii postbelici ai Americii, a plasat America în avangarda luptei anticoloniale în 2 noiembrie, cu patru zile înainte de alegeri, când a declarat:

> Pentru prima oară în istorie, am vădit independență în raport cu politica anglo-franceză față de Africa și Asia, care nouă ni s-a părut a reflecta tradiția colonială. Declarația de independență a avut un efect electrizant asupra întregii lumi.[40]

În lumina declarațiilor ulterioare ale lui Nixon, este greu de crezut că el făcea altceva decât să urmeze instrucțiuni.

Și totuși, aceasta nu a fost tot ce s-a întâmplat. Nasser nu și-a moderat politica nici față de Occident, nici față de aliații săi arabi. Electoratul său radical nu i-ar fi permis să admită că fusese salvat de presiunile americane chiar dacă ar fi fost înclinat să facă astfel. Dimpotrivă, pentru a impresiona tocmai acest electorat, el și-a intensificat atacurile împotriva guvernelor moderate, prooccidentale din

Orientul Mijlociu. În interval de două zile de la începutul crizei Suezului, guvernul prooccidental din Irak a fost răsturnat şi înlocuit cu unul dintre cele mai radicale regimuri din lumea arabă, care a condus în cele din urmă la apariţia lui Saddam Hussein. Siria a devenit şi ea din ce în ce mai radicală. În cinci ani, trupele egiptene au intrat în Yemen în ceea ce s-a transformat într-un efort zadarnic de a răsturna regimul existent. Din momentul în care, în cele din urmă, Statele Unite au moştenit poziţiile strategice abandonate de Marea Britanie, toată furia radicalismului lui Nasser s-a dezlănţuit împotriva Americii, culminând cu ruperea relaţiilor diplomatice, în 1967.

Nici America nu şi-a îmbunătăţit poziţia printre restul ţărilor nealiniate. La câteva luni de la criza Suezului, America nu o ducea deloc mai bine decât Marea Britanie în relaţiile sale cu ţările nealiniate. Nu din cauză că majoritatea ţărilor nealiniate deveniseră subit răuvoitoare faţă de Statele Unite, ci doar din cauză că ajunseseră să-şi înţeleagă avantajul poziţional. Ceea ce-şi aminteau aceste naţiuni în primul rând în legătură cu criza Suezului nu era sprijinul dat de America lui Nasser, ci faptul că Nasser repurtase succese importante datorită dexterităţii sale de a asmuţi superputerile una împotriva alteia. Criza Suezului a servit de asemenea drept primă expunere a naţiunilor nealiniate la un alt adevăr esenţial al Războiului rece anume că: exercitarea de presiuni asupra Statelor Unite producea în general declaraţii de bună credinţă şi eforturi de a îndulci prejudiciul declarat, în vreme ce exercitarea de presiuni asupra Uniunii Sovietice putea fi riscantă, deoarece răspunsul sovietic invariabil era administrarea dură a unei contrapresiuni.

În deceniile următoare crizei Suezului, aceste tendinţe s-au amplificat. Înfierarea politicilor americane s-a transformat în rituatul conferinţelor ţărilor nealiniate. Condamnarea acţiunilor sovietice în declaraţii publicate la terminarea întâlnirilor periodice ale ţărilor nealiniate a fost extrem de rară şi prudentă. De vreme ce statistic era improbabil ca Statele Unite să greşească întotdeauna, înclinaţia statelor nealiniate trebuie să fi reflectat un calcul de interese, nu o judecată morală.

Cea mai profundă consecinţă a crizei Suezului s-a propagat de ambele laturi ale liniei de ruptură din centrul Europei. Anwar Sadat, pe atunci cel mai de seamă propagandist al Egiptului, scria în 19 noiembrie:

> Nu sunt decât două Mari Puteri în lume la ora actuală, Statele Unite şi Uniunea Sovietică... Ultimatumul a pus la locul lor Anglia şi Franţa, ca puteri nici mari, nici puternice.[41]

Aliaţii Americii au tras aceeaşi concluzie. Criza Suezului îi ajutase să înţeleagă că una dintre premisele Alianţei Atlantice – identitatea de interese dintre Statele Unite şi Europa – nu era decât cel mult parţial valabilă. Din acest punct înainte, argumentul că Europa nu avea nevoie de arme nucleare deoarece putea oricând conta pe sprijinul american se ciocnea de amintirea Suezului. Marea Britanie, desigur, avusese întotdeauna o reţinere particulară. În privinţa Franţei, un articol din 9 noiembrie 1956, din cotidianul francez *Le Populaire* a exprimat

ceea ce avea să devină o atitudine franceză constantă: „Guvernul francez va lua fără îndoială în scurt timp decizia de a fabrica arme nucleare... Amenințarea sovietică că va folosi rachete a împrăștiat toate închipuirile și iluziile."[42]

Jucătorii din Criza Suezului nu au fost singurii care au simțit șocurile dezavuării de către America a celor mai apropiați aliați ai ei. Cancelarul Adenauer, cel mai bun prieten al Americii din Europa postbelică, îl admira imens pe Dulles. Cu toate acestea, chiar și el a văzut acțiunile diplomatice ale Americii legate de Criza Suezului drept un potențial precedent pentru un anumit tip de aranjament global între Statele Unite și Uniunea Sovietică al cărui preț avea să sfârșească prin a-l plăti Europa.

S-a întâmplat ca Adenauer să se afle la Paris în 6 noiembrie, ziua în care Eden și Mollet au decis că vor trebui să cedeze presiunilor americane. Potrivit ministrului de externe francez Christian Pineau, Adenauer a spus:

> Franța și Anglia nu vor fi niciodată puteri comparabile cu Statele Unite și Uniunea Sovietică. Și nici Germania, de altfel. Lor nu le rămâne decât un mod de a juca un rol decisiv în lume; anume de a se uni pentru a face Europa. Anglia nu este destul de matură pentru asta, însă afacerea Suezului o va ajuta să-și pregătească starea necesară. Nu avem deloc timp de pierdut: Europa vă va fi revanșa.[43]

Această declarație aruncă lumină asupra rațiunii aflate în spatele politicii franco-germane ulterioare, culminând cu tratatul de prietenie și consultare din 1963, al lui de Gaulle și Adenauer.

Marea Britanie, trăgând multe dintre concluziile analitice la care ajunsese și Franța în legătură cu slăbiciunea relativă proprie, le-a pus în slujba unei politici complet diferite. Îndepărtându-se de unitatea europeană, Marea Britanie a optat pentru subordonarea permanentă față de politica americană. Înainte de Suez, Marea Britanie devenise deja perfect conștientă de dependența sa față de Statele Unite, deși continuase să se poarte ca o Mare Putere. După Suez, și-a interpretat „relația specială" cu America ca un mijloc de a câștiga maximă influență asupra unor decizii ce erau luate în esență la Washington.

Cel mai periculos impact al Crizei Suezului s-a produs asupra Uniunii Sovietice. În decurs de un an de la „spiritul Genevei", Uniunea Sovietică reușise să pătrundă în Orientul Mijlociu, să reprime o revoltă în Ungaria și să amenințe Europa de Vest cu atacul cu rachete. Pretutindeni, oprobriul internațional se concentrase asupra Marii Britanii și Franței, în vreme ce acțiuni mult mai brutale ale Uniunii Sovietice în Ungaria avuseseră parte de cel mult condamnări formale.

Ideologia și personalitatea lui Hruşciov l-au făcut să atribuie comportamentul american mai degrabă slăbiciunii decât unui principiu superior. Ceea ce începuse ca o încercare de tranzacție de arme cehoslovace cu Egiptul se transformase într-o străpungere strategică sovietică majoră, care a divizat Alianța Atlantică și a făcut națiunile în curs de dezvoltare să se întoarcă spre Moscova ca modalitate de a-și spori puterea de negociere. Hruşciov era cuprins de euforie. Excelenta lui stare de spirit l-a propulsat ca într-o cursă de roller-coaster dintr-o confruntare în alta, începând cu ultimatumul Berlinului, din 1958, și sfârșit cu umilirea sa în timpul crizei cubaneze a rachetelor, din 1962.

Cu toată durerea provocată, criza Suezului marcase ascensiunea Americii până la poziția de conducător al lumii. Cu un oftat de ușurare, America a folosit ocazia Crizei Suezului pentru a se elibera de aliații pe care întotdeauna îi considerase responsabili pentru pacostea reprezentată de *Realpolitik* și pentru devotamentul lor știrbit față de echilibrul puterii. Dar, așa fiind viața, Americii nu i-a fost îngăduit să rămână cea de odinioară. Suezul s-a dovedit a fi inițierea Americii în realitățile puterii globale, dintre ale cărei lecții una este aceea că golurile sunt întotdeauna umplute și că principala problemă nu este dacă, ci de către cine. Scoțând Marea Britanie și Franța din rolurile lor istorice în Orientul Mijlociu, America a descoperit că responsabilitatea pentru echilibrul puterii în acea regiune căzuse exact pe propriii ei umeri.

În 29 noiembrie 1956, guvernul Statelor Unite, salutând recenta întâlnire la vârf a Pactului de la Bagdad dintre conducătorii Pakistanului, Irakului, Turciei și Iranului, a declarat: „O amenințare la adresa integrității teritoriale sau a independenței politice a membrilor va fi privită de Statele Unite cu cea mai mare seriozitate."[44] Era modalitatea diplomaților de a spune că Statele Unite aveau să acționeze concret în apărarea statelor Pactului de la Bagdad, rol pentru care Marea Britanie era acum prea slabă și prea discreditată.

În 5 ianuarie 1957, Eisenhower a trimis un mesaj Congresului, cerând aprobare pentru ceea ce a devenit cunoscut drept Doctrina Eisenhower – un triplu program de ajutor economic, asistență militară și protecție împotriva agresiunii comuniste în Orientul Mijlociu.[45] În discursul său Starea Uniunii, din 10 ianuarie 1957, Eisenhower a mers chiar mai departe, proclamând angajarea Americii în apărarea întregii lumi libere:

> În primul rând, interesele vitale ale Americii se extind în întreaga lume, acoperind ambele emisfere și toate continentele.
>
> În al doilea rând, avem comuniune de interese cu fiecare națiune din lumea liberă.
>
> În al treilea rând, interdependența intereselor reclamă un respect decent pentru drepturile și pacea tuturor popoarelor.[46]

Încercarea Americii de a se disocia de Europa o azvârlise în situația de a trebui să-și asume de una singură povara de a proteja toate națiunile libere (adică necomuniste) din toate regiunile globului. Deși pe parcursul Crizei Suezului America a încercat să facă față ambiguităților echilibrului în lumea în curs de dezvoltare prin intermediul Națiunilor Unite, în doi ani forțele americane aveau să aterizeze în Liban pentru a pune în aplicare Doctrina Eisenhower. Un deceniu mai târziu, America avea să se încleștеze în lupta din Vietnam de una singură, cei mai mulți dintre aliații ei disociindu-se de ea prin invocarea multora dintre argumentele din zilele Suezului, așa cum fuseseră ele creionate de America însăși.

CAPITOLUL 22

Ungaria: revoltă în imperiu

În 1956, două evenimente petrecute simultan au transformat structura postbelică a relațiilor internaționale. Criza Suezului a marcat sfârșitul inocenței pentru Alianța occidentală; de atunci înainte, aliații occidentali nu aveau să mai fie nicicând pe deplin capabili să creadă în propriile lor mărturisiri referitoare la existența unei perfecte simetrii a intereselor. În același timp, represiunea sângeroasă a revoltei ungare a arătat că Uniunea Sovietică avea să-și mențină sfera sa de interese, prin forță la nevoie, și că orice discuție despre eliberare era vorbă goală. Nu mai încăpea nici o îndoială că Războiul rece urma să fie și îndelungat și înverșunat, opunând armate ostile de-a lungul liniei de împărțire a Europei și prelungindu-se indefinit în viitor.

Lupta ungurilor împotriva dominației sovietice, sortită unui deznodământ tragic, a izbucnit dintr-un amestec exploziv de imperialism istoric rus, ideologie

sovietică şi naţionalism ungar feroce. Într-un anume sens, Ungaria nu a fost decât o victimă în plus a expansionismului rus, care se manifestase fără încetare din vremea lui Petru cel Mare. Din punct de vedere istoric, statul rus căutase să reprime naţiunile care încercaseră să ducă o politică într-adevăr independentă la graniţele Rusiei – tentaţie care a persistat şi în perioada de după Războiul rece. Dar acesta era, de obicei, numai începutul problemelor Rusiei. După ce înăbuşeau avântul de independenţă, ruşii erau obligaţi să menţină o prezenţă militară costisitoare în statul vecin, secătuindu-şi visteria proprie fără a-şi spori securitatea. După cum scria George Kennan, „... regimul ţarist a sucombat de fapt din cauza indigestiei (provocate de) minorităţile europene dinspre vest, din care fusese îndeajuns de nechibzuit să se înfrupte."[1]

Aceeaşi schemă a fost repetată sub regimul comunist. Stalin a recuperat întregul teritoriu ţarist care fusese pierdut la sfârşitul primului război mondial şi i-a adăugat ceea ce a ajuns să fie cunoscut drept orbita sateliţilor din Europa de Est, ocupată de Armata Roşie şi controlată de guverne de tip sovietic, impuse de la Moscova. Dominaţia imperială, care era îndeajuns de complicată pe vremea ţarilor, a devenit încă şi mai problematică sub comunişti, care, prin impunerea unui sistem economic neviabil, au sporit ura resimţită de populaţiile supuse faţă de regimul străin.

Planificarea centralizată de tip sovietic s-a dovedit intolerabilă pe termen lung, chiar şi în Uniunea Sovietică; în orbita sateliţilor, a fost dezastruoasă de la bun început. Înainte de cel de-al doilea război mondial, nivelul de trai al Cehoslovaciei fusese comparabil cu acela al Elveţiei. Mai târziu, el a fost redus la tiparul cenuşiu şi monoton care caracteriza întreaga sferă comunistă. Polonia a avut o bază industrială la fel de largă ca cea a Italiei şi resurse mai bogate decât ale acesteia, dar a fost condamnată să supravieţuiască la nivelul est-european de sărăcie instituţionalizată. Est-germanii au văzut în sistemul comunist singurul obstacol care îi împiedica să împărtăşească bunăstarea economică a Republicii Federale Germania. Populaţia fiecărei ţări din Europa de Est era convinsă că îşi sacrifică bunăstarea în favoarea ideologiei comuniste şi a hegemoniei sovietice.

În vreme ce în Uniunea Sovietică comunismul se putea prezenta ca un fenomen autohton, în Europa de Est nu încăpea îndoială că acesta fusese impus cu forţa şi că vechile tradiţii naţionale erau înăbuşite. Chiar deţinând controlul deplin asupra poliţiei, mass mediei şi sistemului educaţional, comuniştii din statele satelit erau – şi se simţeau ca fiind – o minoritate sub asediu. Lenin scrisese că ar fi o greşeală ca bolşevicii să urmeze politica ţarului Nicolae al II-lea, de a impune vecinilor propriul model. Dar, la momentul morţii lui Stalin, principala deosebire dintre regimul comunist şi cel autocrat ţarist era aceea că Stalin fusese de fapt mult mai brutal şi mai aspru. În esenţă, politica sovietică s-a izbit de aceeaşi problemă cu care Rusia fusese confruntată anterior, în cursul istoriei sale: Europa Răsăriteană, forţată să devină comunistă pentru a spori securitatea statului sovietic, consuma resurse şi crea preocupări la nivel înalt într-o asemenea măsură încât a devenit mai mult o povară decât o pârghie strategică.

Stalin credea că sateliţii est-europeni nu puteau fi stăpâniţi decât prin control total şi intervenţie din partea Moscovei. În 1948, Tito, singurul conducător

comunist din Europa Răsăriteană care venise la putere în mare măsură prin propriile eforturi, a făcut cunoscut că Belgradul avea să-şi urmeze propria cale, independentă față de directivele Moscovei. Stalin a răspuns prin excluderea Iugoslaviei din Cominform. Contrazicând aşteptările lui Stalin, care-i prevedea o prăbuşire rapidă, Tito a supraviețuit cu ajutorul democrațiilor occidentale, care şi-au suspendat temporar obiecțiile ideologice față de învechitele considerente ale echilibrului puterii.

Stalin a reacționat la demonstrația de independență a lui Tito recurgând la încercata şi verificata sa metodă de restabilire a disciplinei – procese publice în toate țările satelit, conducând la asasinarea juridică a oricărei persoane capabile de gândire independentă. Ca şi în cazul epurărilor din Moscova deceniului anterior, puține – dacă vor fi existat – dintre victimele acestei din urmă terori fuseseră cu adevărat angajate în opoziție. Erau, la urma urmelor, comuniști de o viață, care serviseră ca instrumente ale regimului comunist impus de sovietici: Rudolf Slansky în Cehoslovacia, Laszlo Rajk în Ungaria, Traicio Kostov în Bulgaria şi Wladislaw Gomulka în Polonia (singurul care a supraviețuit). Epurarea acestor oameni, fiecare privit de propriul public drept unelte ale Moscovei, a dezvăluit falimentul moral al sistemului comunist, chiar şi celor puțini care încă mai credeau în declarațiile sale oficiale.

Prea nesiguri pentru a urma modelul de represiune al tiranului, succesorii lui Stalin au fost şi prea dezbinați pentru a permite heterodoxia în interiorul blocului sovietic. Ei erau prinşi între două temeri contradictorii: că represiunea în Europa de Est avea să zădărnicească mult dorita relaxare a tensiunilor cu Occidentul şi că liberalizarea în cadrul orbitei sateliților putea conduce la năruirea întregului edificiu comunist. (Teama de reacția occidentală nu îi împiedicase, totuşi, să trimită tancuri pentru a reprima o revoltă est-germană în iunie 1953.) În 1955, ei s-au hotărât să accepte convieţuirea cu naționalismul est-european, atâta timp cât conducerea țărilor respective rămânea neabătut comunistă şi au ales reconcilierea cu Tito ca cel mai potrivit simbol al noii lor orientări. În mai 1955, Hruşciov şi Bulganin au vizitat Belgradul pentru a împăca lucrurile. Oricum, aşa cum avea să se întâmple în cazul tuturor încercărilor ulterioare de reformă, efortul de liberalizare a dus la deschiderea ecluzelor.

După discursul lui Hruşciov la cel de al XX-lea Congres al Partidului, din februarie 1956, în care acesta a dezvăluit crimele lui Stalin, comunismul a fost şi mai mult discreditat. Excepție a făcut Iugoslavia, unde comunismul se altoise pe o cauză naționalistă. Curând s-a dovedit că Stalin înțelesese corect amenințarea titoistă la adresa Uniunii Sovietice. Deoarece liderii țărilor satelit se confruntau cu paradoxul că, pentru a obține orice fel de aprobare publică, trebuiau să obțină oarecare credit naționalist. Ei trebuiau să se prezinte drept comuniști polonezi, cehi sau unguri, mai curând decât marionete ale Kremlinului. După vizita lui Hruşciov la Belgrad, controlul Kremlinului asupra regimurilor satelit din Europa de Est s-a exercitat printr-o presiune crescândă.

Pe parcursul acestor evenimente, Statele Unite au menținut o atitudine în esență pasivă. O premisă centrală a politicii de îngrădire fusese aceea de a lăsa eliberarea Europei de Est pe seama timpului şi de a nu face opoziție frontală

controlului sovietic. În timpul campaniei prezidențiale din 1952, într-un articol publicat în revista *Life,* intitulat „A Policy of Boldness" [O politică a îndrăznelii – n.t.], John Foster Dulles a atacat această politică, pe care o considera prea pasivă. Dulles susținea că națiunile Europei de Est – pentru care el a inventat termenul de „națiuni captive" – erau la limita disperării, „pentru că Statele Unite, liderul istoric al forțelor libertății, par devotate politicii negative de «îngrădire» și de «blocare»". El îndemna Statele Unite să „declare în mod public că doresc și așteaptă ca eliberarea să se producă"[2].

Totuși, ce anume însemna „eliberarea", din punct de vedere practic? Dulles era un prea bun cunoscător al problemelor sovietice ca să pună la îndoială faptul că Uniunea Sovietică ar fi reprimat orice revoltă. În definitiv, Stalin era încă în viață când Dulles și-a scris articolul. Așadar, Dulles a respins în mod explicit încurajarea unei „serii de răzmerițe și represalii sângeroase". El se gândea, zicea Dulles, la „desprinderea pașnică de Moscova" după modelul Tito, cu ajutorul propagandei americane și al altor măsuri nemilitare.

În timp ce Acheson îl sprijinise pe Tito după ruptura sa cu Moscova bazându-se pe *Realpolitik,* Dulles a dat practic aceleiași politici o nuanță de idealism universal, numind-o „eliberare". În practică, teoria eliberării a lui Dulles era o tentativă de a spori costul consolidării cuceririlor Moscovei fără a spori riscurile pentru Statele Unite. Dulles încuraja titoismul, nu democrația, iar deosebirea între ideile sale și cele ale lui Acheson s-a dovedit a fi o nuanță oratorică.

Pentru a fi drepți, criticii lui Dulles i-au atribuit acestuia puncte de vedere asupra eliberării Europei de Est pe care el, de fapt, nu le exprimase. Dar este la fel de adevărat că el s-a abținut să-i corecteze. Dulles fusese principalul susținător al unor instituții ca Radio Europa Liberă și Radio Libertatea, al căror scop esențial era să păstreze vii principiile libertății în Europa de Est, încurajând în același timp sentimente capabile să aprindă revolta. Nu era nimic subtil în demersul postului Radio Europa Liberă. Bazându-se pe teoria că declarațiile sale nu erau oficiale, postul de radio pleda în favoarea „eliberării" în sensul cel mai literal și militant al cuvântului. Din nefericire, distincția dintre reflecțiile „private" și cele „oficiale" ale instituților americane finanțate de guvern s-a dovedit a fi prea dificil de precizat pentru ca luptătorii pentru libertate din Europa de Est să o înțeleagă.

Așa s-a făcut că, în aproape același moment în care democrațiile occidentale erau preocupate de Suez, Uniunea Sovietică se afla la mare strâmtoare în doi dintre principalii săi sateliți, Polonia și Ungaria.

Polonia s-a aprins cea dintâi. În iunie, revoltele din orașul industrial Poznan au fost reprimate sângeros și s-au soldat cu zeci de morți și sute de răniți. În octombrie, acei conducători din Comitetul Central al Partidului Comunist Polonez care supraviețuiseră epurărilor făcute de Stalin în anii precedenți au hotărât să se alăture cauzei naționalismului polonez. Gomulka, epurat și căzut în dizgrație în 1951, a fost rugat să revină ca prim-secretar al Partidului Comunist, iar la 13 octombrie 1956 a condus prima ședință a Biroului său Politic. Mareșalul sovietic Konstantin Rokossovski, care fusese instalat ca ministru al apărării și impus ca membru al Biroului Politic Polonez încă din 1949, a fost demis, acesta

însemnând sfârșitul unuia dintre cele mai umilitoare simboluri ale tutelei sovietice. Partidul Comunist Polonez a redactat o proclamație conform căreia, de atunci înainte, Polonia avea să urmeze o „cale națională spre socialism", declarație care, date fiind sentimentele înflăcărat naționaliste și indiferența Poloniei față de socialism, cu greu ar fi putut suna liniștitor pentru Moscova.

Pentru un moment, Kremlinul s-a jucat cu ideea unei intervenții militare. Tancurile sovietice au pornit înspre principalele orașe când, în 19 octombrie, Hruşciov, însoțit de colegii săi din Biroul Politic Kaganovici, Mikoian și Molotov, a descins la Varșovia.

Conducătorii polonezi nici măcar nu au clipit. Ei l-au informat pe secretarul general sovietic că vizita sa nu era tratată ca o întâlnire între partide și prin urmare nu avea să fie primit la sediul Comitetului Central al Partidului Comunist. În schimb, delegația sovietică a fost invitată la Palatul Belvedere, care era rezervat oaspeților de stat.

În ultimul moment, Hruşciov a dat înapoi. În 20 octombrie, s-a dat ordin trupelor să se întoarcă la bazele lor. La 22 octombrie, Hruşciov a confirmat instalarea lui Gomulka în funcția de secretar general al Partidului Comunist, în schimbul angajamentului ca noua conducere să păstreze sistemul socialist și să mențină statutul Poloniei de membru în Pactul de la Varșovia. Formal, sistemul de apărare sovietic rămăsese intact. Cu toate acestea, încrederea în sprijinul trupelor poloneze în cazul unui război cu Occidentul nu mai putea fi considerată nealterată, pentru a folosi un termen îngăduitor.

Uniunea Sovietică a bătut în retragere și a permis comunismului național să iasă învingător în Polonia, în parte deoarece represiunea ar fi însemnat înfruntarea unei populații de peste 30 de milioane, al cărei curaj dovedit și voință de a se împotrivi străinilor erau amplificate de amintirile legate de opresiunea istorică rusă și de atrocitățile sovietice. Dar, cel mai important, în același moment era Kremlinul chiar mai serios pus la încercare în Ungaria.

Țară cu 9 milioane de locuitori, Ungaria trecuse prin același ciclu al opresiunii sovietice ca și vecinii săi. Din anii '40, ea fusese guvernată de necruțătorul Mátyás Rákosi, un stalinist ortodox. În anii '30 Stalin îl răscumpărase efectiv dintr-o închisoare din Budapesta, oferind în schimb niște drapeluri de luptă ungare, capturate de armata țarului în 1849. Mulți unguri vor fi avut motive să regrete acel târg atunci când Rákosi s-a întors cu Armata Roșie și a instituit în țară un sistem de represiune considerat sever până și potrivit standardelor staliniste.

La scurt timp după revolta de la Berlin din 1953, i-a sosit, în sfârșit, și lui Rákosi ceasul. Convocat la Moscova, i s-a făcut cunoscut de către Beria, în maniera stalinistă, de o brutalitate inimitabilă, că, deși Ungaria fusese condusă de diverse naționalități, ea nu avusese niciodată un rege evreu și conducerea sovietică nu era dispusă să accepte unul acum[3]. Rákosi a fost înlocuit cu Imre Nagy, care avea reputația de a fi un comunist reformist. Doi ani mai târziu, după răsturnarea lui Malenkov, la Moscova, Nagy a fost demis, iar Rákosi a revenit ca prim-ministru. Încă o dată, a fost impusă ortodoxia comunistă. Artiștii și intelectualii au început să fie persecutați, iar Nagy a fost exclus din Partidul Comunist.

Succesorilor lui Stalin le lipsea însă fermitatea ucigaşă a acestuia. Nu numai că lui Nagy i s-a permis să supravieţuiască, dar el a putut chiar să publice o broşură în care punea în discuţie dreptul Uniunii Sovietice de a interveni în afacerile interne ale statelor comuniste prietene. Între timp, Rákosi, aflat acum pentru a doua oară la putere, nu s-a dovedit deloc mai receptiv la aspiraţiile poporului său decât fusese în cursul primului său mandat. După denunţarea lui Stalin de către Hruşciov de la tribuna celui de al XX-lea Congres al Partidului, Rákosi a fost din nou înlocuit, de această dată de apropiatul său colaborator Erno Gero.

Deşi Gero se autodeclara naţionalist, el a fost atât de puternic identificat cu Rákosi, încât a fost incapabil să ţină piept valului de patriotism care mătura ţara. La 23 octombrie, ziua care a urmat întoarcerii oficiale la putere a lui Gomulka în Polonia, mânia populară a izbucnit în Budapesta. Studenţii au distribuit o listă de cereri care depăşeau considerabil nivelul reformelor înfăptuite în Polonia; acestea includeau libertatea de expresie, judecarea lui Rákosi şi a asociaţilor săi, plecarea trupelor sovietice şi readucerea lui Nagy la putere. Când Nagy a apărut în faţa unei mulţimi uriaşe în Piaţa Parlamentului, el era acelaşi comunist reformist, iar programul său consta în introducerea unor proceduri democratice în sistemul comunist. El a cerut mulţimii dezamăgite să aibă încredere că Partidul Comunist avea să introducă reformele necesare.

Dar era prea târziu să i se ceară poporului ungar să încredinţeze Partidului Comunist, pe care îl ura, îndreptarea propriilor greşeli. Ceea ce a urmat a fost exact ca într-un film în care personajul principal este împins, împotriva voinţei lui şi poate chiar fără să înţeleagă, să îndeplinească o misiune pe care nu el a ales-o şi care apoi îi devine destin. Comunist devotat o viaţă întreagă, chiar dacă reformist, Nagy părea hotărât, la primele sale apariţii din timpul revoltei, să salveze Partidul Comunist, foarte asemănător cu ce făcuse şi Gomulka în Polonia. Dar pe măsură ce zilele treceau, el a fost transformat de înflăcărarea poporului său într-un simbol viu al adevărului pe care de Tocqueville îl exprimase cu un secol mai devreme:

> ...experienţa sugerează că cel mai periculos moment pentru o guvernare rea este atunci când aceasta începe să se autoreformeze. Doar o mare iscusinţă poate salva un prinţ ce purcede la uşurarea vieţii supuşilor săi după o îndelungată împilare. Suferinţele îndurate cu răbdare, ca fiind de neocolit, devin de neîndurat în clipa în care se întrevede o portiţă de scăpare. Reforma nu mai serveşte atunci decât la a dezvălui şi mai limpede ceea ce continuă să fie împilare şi mult mai greu de suportat, acum.[4]

Nagy avea să plătească cu viaţa pentru viziunea democraţiei, care i s-a relevat atât de târziu. După ce sovieticii au înăbuşit revoluţia, ei i-au oferit lui Nagy posibilitatea de a se dezice. Refuzul său şi execuţia care i-a urmat i-au asigurat un loc în panteonul celor martirizaţi pentru cauza libertăţii în Europa de Est.

La 24 octombrie demonstraţiile publice s-au transformat într-o adevărată revoluţie. Tancurile sovietice, intrate precipitat în luptă, au fost incendiate, iar clădirile guvernului au fost ocupate. În aceeaşi zi, Nagy a fost numit prim-ministru, şi doi membri ai Biroului Politic sovietic, Mikoian şi Suslov, au sosit în Ungaria să evalueze situaţia. Pe 28 octombrie, vizitatorii sovietici păreau să fi ajuns la o concluzie asemănătoare cu cea pe care o trăsese Hruşciov la Varşovia – să

accepte o Ungarie titoistă. Tancurile sovietice au început să se retragă din Budapesta. Dar nici această mișcare nu a putut calma spiritele, cum se întâmplase în Polonia. Demonstranții cereau acum nici mai mult nici mai puțin decât stabilirea unui sistem multipartit, plecarea trupelor sovietice din întreaga Ungarie și retragerea acesteia din Tratatul de la Varșovia.

Pe parcursul desfășurării acestor evenimente, politica americană a rămas circumspectă în mod ostentativ. În pofida tuturor discuțiilor despre „eliberare", Washingtonul era clar că nu anticipase o dezlănțuire într-atât de radicală. El părea sfâșiat între dorința de a ajuta pe cât posibil realizarea procesului și teama că o politică atât de îndrăzneață ar da sovieticilor un pretext pentru intervenție. Mai presus de orice, Washingtonul a demonstrat că rareori este capabil să rezolve simultan două crize majore. În timp ce studenții și muncitorii unguri luptau în stradă împotriva tancurilor sovietice, Washingtonul păstra tăcerea. Moscova nu a fost nicidecum prevenită că amenințarea cu forța sau folosirea forței ar pune în pericol relațiile sale cu Washingtonul.

Statele Unite au făcut apel, într-adevăr, la Consiliul de Securitate în 27 octombrie, în lumina „situației create de acțiunea forțelor militare străine în Ungaria"[5]. Dar subiectul a fost tratat într-o manieră atât de superficială, încât votul la rezoluția emisă de Consiliul de Securitate nu s-a pronunțat decât în 4 noiembrie, după ce intervenția sovietică avusese deja loc.

Hiatusul a fost umplut de Radio Europa Liberă, care și-a asumat sarcina de a interpreta atitudinea americană, îndemnându-i pe unguri să accelereze ritmul revoluției lor și să respingă orice compromis. De pildă, în 29 octombrie Radio Europa Liberă a salutat instalarea lui Imre Nagy ca nou prim-ministru cu acest comunicat ostil:

> Imre Nagy și suporterii săi doresc să revizuiască și să modernizeze episodul cu Calul Troian. Ei au nevoie de o încetare a focului, astfel ca actualul guvern aflat la putere în Budapesta să se poată menține pe poziție cât mai mult timp posibil. Cei care luptă pentru libertate nu trebuie să piardă nici o clipă din vedere planurile guvernului potrivnic.[6]

Nici când, în 30 octombrie, Nagy a abolit sistemul unipartit și a numit un guvern de coaliție compus din reprezentanți ai tuturor partidelor democratice care participaseră la ultimele alegeri libere, din 1946, Radio Europa Liberă nu s-a lăsat convinsă:

> Ministerul Apărării și Ministerul de Interne se afla încă în mâinile comuniștilor. Luptători pentru libertate, nu lăsați ca această situație să se perpetueze. Nu vă agățați armele în cui.[7]

Deși Radio Europa Liberă era un post finanțat de guvernul american, el era condus de un consiliu de conducere independent și de administratori care nu primeau instrucțiuni oficiale de la administrație. Totuși, era prea mult să li se ceară luptătorilor pentru libertate din Ungaria să înțeleagă distincția dintre guvernul Statelor Unite și declarațiile unui post de radio anume creat ca mijloc de

aducere la cunoştinţa publicului politica de „eliberare", pe care secretarul de stat avea pretenţia de a o fi inventat el însuşi.

În puţinele ocazii când administraţia Eisenhower şi-a exprimat punctele de vedere, ea părea preocupată, în primul rând, să-i liniştească pe sovietici. Fără să o fi dorit, declaraţiile sale s-au dovedit aproape la fel de incendiare ca şi emisiunile Europei Libere. La 27 octombrie, când trupele sovietice păreau să se retragă din capitala Ungariei, Dulles a ţinut în Dallas un discurs care a dat impresia că Statele Unite sperau să atragă Ungaria în afara orbitei sovietice fără ca Moscova să bage de seamă. Orice ţară est-europeană care rupea relaţiile cu Moscova, a spus Dulles, putea conta pe sprijinul american. Iar ajutorul respectiv nu avea să fie condiţionat „de adoptarea de către aceste ţări a unei anumite forme de societate". Cu alte cuvinte, pentru a beneficia de ajutorul american, o ţară est-europeană nu trebuia neapărat să devină democratică; era suficient ca ea să urmeze modelul titoist şi să părăsească Tratatul de la Varşovia. Într-o arhetipală declaraţie americană, Dulles a cuplat acest comentariu cu o afirmare a altruismului Statelor Unite. Conform spuselor secretarului său de stat, Statele Unite nu aveau „nici un interes ascuns pentru a dori independenţa ţărilor satelit", şi nici nu le priveau ca pe „potenţiali aliaţi militari"[8].

Departe de a se dovedi liniştitoare, această constantă a retoricii diplomatice americane – susţinerea inexistenţei oricărui motiv ascuns – a fost în general interpretată, chiar în rândul conducătorilor nemarxişti, ca semn fie de impredictibilitate, fie de arbitrar. În orice caz, în acel moment Moscova era mult mai neliniştită în legătură cu acţiunile decât cu motivele americanilor. Cu opt ani în urmă, Moscova îşi folosise vetoul în cadrul scrutinului pentru participarea Europei de Est la Planul Marshall, deoarece percepuse ajutorul economic american ca pe o formă de atragere în cursa capitalistă. Oferta de ajutor economic făcută de Dulles celor ce se desprindeau din Tratatul de la Varşovia avusese darul să confirme acea temere. Cutremurul politic potenţial era făcut şi mai credibil de afirmaţiile lui Dulles, care sugerau cât se poate de limpede că răsturnarea aliaţelor militare ale Ungariei era împiedicată, înainte de orice, de reţinerea americană.

În paralel cu asigurările incendiare pe care Dulles le adresa sovieticilor, Eisenhower a ţinut în 31 octombrie un discurs care s-a remarcat în mod deosebit prin evitarea fie şi a unei aluzii la o eventuală penalizare a Uniunii Sovietice în cazul în care aceasta ar fi trecut la represiune. Eisenhower, probabil, fusese convins să adopte un ton conciliant deoarece, în ziua precedentă, Uniunea Sovietică făcuse publice unele criterii aparent aflate în curs de definitivare, cam ambigue, privind staţionarea trupelor sovietice în Europa de Est. În acelaşi timp, Eisenhower trebuie să fi fost conştient de masiva mişcare, începută simultan, de întărire a poziţiilor sovietice pe tot cuprinsul Ungariei. Reţinerea lui Eisenhower faţă de Uniunea Sovietică era şi mai remarcabilă prin comparaţie cu criticile aspre adresate Marii Britanii şi Franţei privitor la Suez, în cadrul aceleiaşi emisiuni.

În privinţa Ungariei, Eisenhower sublinia că, deşi Statele Unite sperau ca dominaţia sovietică în Europa de Est să ia sfârşit, „noi nu am putea, *desigur,* să realizăm această politică recurgând la forţă"[9]. Deoarece această cale ar fi „contrară atât propriilor interese ale popoarelor din Europa de Est, cât şi princi-

piilor călăuzitoare Națiunilor Unite"[10], adevăr în mod clar nesesizat nici de Radio Europa Liberă, nici de luptătorii pentru libertate, care în acel moment pledau pentru ajutorul american. În același timp, continua Eisenhower, el se străduise „să înlăture orice temeri neîntemeiate că noi am privi noile guverne din Europa de Est ca potențiali aliați militari. Noi nu avem nici un asemenea scop ascuns. Noi vedem în aceste popoare prieteni și nu dorim decât ca acești prieteni să fie liberi"[11].

Negarea de către America a unor interese nemărturisite a sunat Kremlinului la fel de puțin convingător venind din partea președintelui, ca și de pe buzele secretarului său de stat. Sovieticii, care își bazau politica externă pe un amestec de ideologie marxistă și interese naționale ruse, pur și simplu nu puteau înțelege negarea de către americani a oricărei motivații egoiste. Dar renunțarea la forță era ceva ce Biroul Politic putea înțelege, deoarece aceasta ar fi eliminat cea mai mare temere a sa, în cazul în care Rusia ar fi decis să încheie unele socoteli în Europa de Est, cum era evident că se și pregătea să facă.

Ca o ironie, nici una dintre cele două declarații oficiale făcute de administrația Eisenhower în toiul revoluției ungare nu a fost intenționat provocatoare. Asigurarea că America nu căuta aliați în Europa de Est i-a neliniștit pe liderii de la Kremlin deoarece a sunat ca și cum Europa de Est ar fi fost în curs să-și câștige dreptul de a opta pentru răsturnarea aliațelor; renunțarea Americii la forță a întețit criza prin diminuarea temerilor sovietice cu privire la reacția americană în cazul în care Armata Roșie ar fi zdrobit revolta.

Între timp, evenimentele din Budapesta scăpaseră chiar și de sub controlul conducerii politice reformiste. La 30 octombrie, revoluționarii au ocupat sediul Partidului Comunist din Budapesta și i-au masacrat pe ocupanții acestuia, inclusiv, destul de ciudat, pe unul dintre cei mai apropiați asociați ai lui Nagy. În aceeași după-amiază Nagy a anunțat formarea unui nou guvern, pe bazele existente în 1945 în timpul regimului coaliției partidelor democratice. Sfârșitul domniei comuniste a unui singur partid a fost simbolizat prin prezența în cabinet a lui Béla Kovacz, ca reprezentant al Partidului burghez al Micilor Proprietari. Cu câțiva ani în urmă, Kovacz fusese acuzat de trădare. În plus, cardinalul Mindszenty, mult timp un simbol al opoziției anticomuniste, a fost eliberat din închisoare și a vorbit mulțimilor entuziaste. Cerând retragerea trupelor sovietice de pe întregul teritoriu al Ungariei, Nagy a început negocierile în acest sens cu cei doi emisari ai Biroului Politic, Mikoian și Suslov. Un număr de partide politice și-au deschis birouri și au început să publice ziare sau broșuri.

După ce i-au dat lui Nagy impresia că propunerea sa era negociabilă, Mikoian și Suslov au plecat la Moscova, aparent pentru a se pregăti în vederea următoarei runde de convorbiri. În aceeași seară de 31 octombrie, atât *Pravda* cât și *Izvestia* au publicat o declarație oficială a Kremlinului, promulgată în ziua precedentă, conform căreia staționarea trupelor străine pe teritoriul unei țări comuniste prietene necesita aprobarea țării gazdă și a întregului Tratat de la Varșovia:

> ...staționarea trupelor unuia dintre statele membre ale Tratatului de la Varșovia pe teritoriul altui stat membru al tratatului se face cu acordul tuturor membrilor și numai

cu consimțământul statului pe teritoriul căruia și la cererea căruia aceste trupe sunt staționate sau se preconizează a fi staționate.[12]

În baza acestei formulări, Eisenhower a inclus în discursul său difuzat la 31 octombrie, menționat mai sus, o interpretare foarte optimistă a declarației guvernului sovietic: „... dacă Uniunea Sovietică va acționa într-adevăr de bună credință, conform intenției sale anunțate, lumea va fi martora celui mai important pas făcut pe calea dreptății, încrederii și înțelegerii între națiuni cunoscut de generația noastră."[13]

Deși declarația sovietică suna ca anume pregătită pentru această situație, sub aspectul principiilor generale, Washingtonul ignorase două avertismente cruciale: în primul rând, faptul implicit că retragerea trupelor cerea aceeași procedură ca și staționarea lor, ceea ce dădea Uniunii Sovietice un veto; în al doilea rând, paragrafele adresate în mod special Ungariei, cu un avertisment prevestitor de rele că Uniunea Sovietică nu va „permite" ca ceea ce ea definea drept „realizările socialiste" ale Ungariei să fie abandonate și că le va apăra împreună cu celelalte țări socialiste, la nevoie:

> Apărarea realizărilor socialiste ale Ungariei democrat-populare este cea mai importantă și sfântă datorie a muncitorilor, a țăranilor, a intelectualilor, a întregului popor muncitor ungar la momentul actual.
>
> Guvernul sovietic își exprimă încrederea că popoarele țărilor socialiste nu vor permite forțelor reacționare străine și din interior să zdruncine fundamentul sistemului democrat-popular... [E]le vor întări unitatea frățească și ajutorul reciproc dintre țările socialiste pentru a susține măreața cauză a păcii și a socialismului.[14]

Ceea ce declarația desemna prin „Ungaria democrat-populară" încetase să mai numească așa și ca atare nu mai era în situația de a-și apăra o astfel de identitate și nici așa-zisele realizări socialiste. Nagy, activist comunist de o viață, nu se poate să nu fi înțeles semnificația avertismentelor sovietice sau pe aceea a schimbărilor pe care el însuși le realiza. Însă, în acel moment, Nagy, prins între furia poporului său și neînduplecarea aliaților săi comuniști, era purtat de valul unor evenimente pe care nu le putea nici controla nici direcționa. Spre deosebire de poporul polonez, ungurii nu cereau liberalizarea regimului comunist, ci chiar distrugerea lui; nu egalitate cu Uniunea Sovietică, ci o desprindere totală de ea.

La 1 noiembrie, după ce crease deja ceea ce era de fapt un guvern de coaliție, Nagy a făcut pasul final, irevocabil, de a declara neutralitatea Ungariei și retragerea sa din Tratatul de la Varșovia. Iar prin acest act, el a mers mult mai departe decât orice încercase Gomulka în Polonia. Într-o declarație solemnă, care avea să-i servească drept act de condamnare la moarte, Nagy a anunțat pe postul de radio ungar:

> Guvernul național maghiar, pătruns de înalta responsabilitate față de poporul și istoria Ungariei și dând glas voinței unanime a milioanelor de maghiari, declară neutralitatea Republicii Populare Ungare.
>
> Poporul maghiar, în temeiul independenței și egalității și în concordanță cu spiritul Cartei Națiunilor Unite, dorește să trăiască în relații de adevărată prietenie cu vecinii săi, cu Uniunea Sovietică și cu toate popoarele lumii. Poporul maghiar dorește să con-

solideze și să dezvolte mai departe realizările revoluției sale naționale fără a se alătura vreunui bloc de forțe.[15]

În același timp, Nagy a solicitat Națiunilor Unite recunoașterea neutralității Ungariei. Nu a primit însă niciodată răspuns.

Patosul apelului lui Nagy a fost pe măsura indiferenței cu care a fost primit de așa-numita comunitate internațională. Nici Statele Unite, nici aliații europeni nu au făcut vreun demers pentru a determina Națiunile Unite să analizeze mesajul lui Nagy în regim de urgență. Iar sovieticii erau inaccesibili apelurilor de moderație. În dimineața de 4 noiembrie, forțele sovietice, care se revărsaseră vreme de zile întregi pe teritoriul Ungariei, au lovit fără preaviz și au reprimat cu sălbăticie revoluția ungară. Iános Kádár, o fostă victimă a epurărilor staliniste, pe care Nagy îl ridicase în funcția de secretar general al Partidului Comunist și care dispăruse în mod misterios cu câteva zile în urmă, a revenit cu trupele sovietice pentru a instala un nou guvern comunist. Pal Maleter, comandantul armatei ungare, a fost arestat în timp ce negocia retragerea trupelor în ambasada Iugoslaviei, a acceptat promisiunea că putea trece în siguranță în Iugoslavia, dar a fost arestat în timp ce părăsea clădirea ambasadei. Cardinalul Mindszenty și-a găsit refugiu la legația americană, unde avea să rămână până în 1971. Nagy și Maleter au fost ulterior executați. Spiritul lui Stalin era încă viu la Kremlin.

În 4 noiembrie, Națiunile Unite, care de-a lungul întregii acestei perioade critice de întărire a poziției trupelor sovietice fuseseră ocupate în mod exclusiv cu denunțarea Marii Britanii și a Franței în problema Suezului, și-au întors în fine atenția spre ceea ce între timp devenise tragedia ungară. O rezoluție a Consiliului de Securitate, care cerea retragerea Uniunii Sovietice, a primit imediat vetoul ambasadorului sovietic. O sesiune specială a Adunării Generale a votat o rezoluție similară, care afirma dreptul Ungariei la independență și cerea instalarea de observatori ai Națiunilor Unite în Ungaria. Era cea de-a doua rezoluție din acea zi funestă, deoarece Adunarea Generală crease deja între timp o forță de intervenție a Națiunilor Unite pentru Orientul Mijlociu. Rezoluția pentru Orientul Mijlociu a fost adoptată în unanimitate, consensului general alăturându-i-se până și Marea Britanie și Franța. Rezoluția ungară a trecut cu un vot de cincizeci contra opt și cincisprezece abțineri. Blocul sovietic a votat împotrivă, în timp ce fruntași ai grupului de țări nealiniate, precum India și Iugoslavia, s-au abținut, la fel ca și toate țările arabe. Rezoluția pentru Orientul Mijlociu a fost pusă în aplicare; rezoluția pentru Ungaria a fost ignorată.

În urma represiunii brutale a revoltei ungare s-a ridicat întrebarea dacă o diplomație occidentală mai puternică și mai imaginativă ar fi putut preveni sau diminua tragedia. Era clar că întărirea masivă a trupelor sovietice se desfășurase pe parcursul mai multor zile. Ar fi stat oare în puterea democrațiilor să le împiedice acțiunea? Guvernul american fusese, el însuși, cel dintâi care înălțase stindardul eliberării. Propaganda sa, difuzată de Radio Europa Liberă, produsese un val de speranță ce depășise chiar și ceea ce preconizase Dulles în articolul său apărut în 1952 în revista *Life*. Când Ungaria a explodat, legația americană din Budapesta trebuie să fi transmis Departamentului de Stat ceea ce știa orice

ziarist: că structura politică a Ungariei comuniste era pe cale de a se dizolva. Având la dispoziție competența unei remarcabile pleiade de specialiști kremlinologi precum Charles Bohlen, Llewellyn Thompson, Foy Kohler și George Kennan, este greu de crezut că Departamentul de Stat nu a luat în considerare, măcar, posibilitatea unei intervenții militare sovietice. În orice caz, administrația Eisenhower nu a făcut nici un efort pentru a mări costul intervenției sovietice.

În timpul mișcării revoluționare din Ungaria, America a fost departe de a se ridica la nivelul propriei sale retorici. Refuzul de a risca un război pentru a răsturna controlul comunist asupra Europei de Est fusese o politică americană explicită vreme de un deceniu. Dar incapacitatea Washingtonului de a cerceta serios posibilitatea oricărei alte opțiuni, în afara războiului, pentru a influența evenimentele a deschis o prăpastie uriașă între ceea ce Washingtonul proclamase și ceea ce de fapt era pregătit să susțină în mod concret. Statele Unite nu au explicat niciodată limitele sprijinului american acordat tânărului și neexperimentatului guvern ungar. Nici nu i-au sfătuit vreodată pe unguri, prin numeroasele canale disponibile, în privința modului de a-și consolida cuceririle înainte de a face alți pași, irevocabili, înainte. În corespondența cu liderii Uniunii Sovietice, Statele Unite s-au bazat mult pe declarații publice care au sfârșit prin a provoca reacții reprezentând exact opusul celor pe care le avea în vedere administrația Eisenhower.

O poziție americană mai fermă și mai explicită ar fi fost esențială pentru a face ca decizia sovietică de a interveni militar să fie mai puțin calculabilă sau măcar nu atât de lipsită de consecințe pe cât părea. Kremlinul ar fi putut fi avertizat că represiunea în Ungaria avea să atragă costuri politice și economice importante și să înghețe relațiile est-vest în viitorul previzibil. Poziția Americii și cea a Națiunilor Unite în problema Ungariei ar fi putut fi mai apropiată de cea adoptată față de Suez. În loc de așa ceva, America și aliații săi s-au comportat ca și cum ar fi fost spectatori, fără nici un interes în ceea ce avea să urmeze.

Democrațiile nu erau în situația să pornească război din cauza Ungariei, dar ar fi putut contura spectrul costurilor politice și economice ale represiunii sovietice. Așa cum s-a întâmplat, Kremlinul nu a plătit aproape nimic pentru acțiunile sale, nici măcar pe plan economic. La ceva mai mult de doi ani de la tragedia ungară și în pofida ultimatului sovietic la adresa Berlinului, primul-ministru britanic Harold Macmillan a vizitat Moscova, aceasta fiind prima vizită pe care o făcea acolo un prim-ministru după război; la numai trei ani distanță, Eisenhower și Hrușciov sărbătoreau spiritul înțelegerii de la Camp David.

Suezul a oferit prilejul națiunilor arabe, ca și unor conducători ai mișcării de nealiniere, precum India și Iugoslavia, să atace Marea Britanie și Franța. Cu toate acestea, când a fost vorba despre Ungaria, același grup de națiuni a refuzat să critice acțiunile sovietice și cu atât mai puțin să le condamne în cadrul Națiunilor Unite. Ar fi fost de dorit ca voturile Națiunilor Unite în problemele Ungariei și Suezului să se fi aflat într-o oarecare relație. Sau cel puțin măsurile întreprinse de America împotriva Marii Britanii și Franței să fi fost coordonate cu atitudini reciproce din partea națiunilor nealiniate față de acțiunile sovietice din Ungaria. După cum s-a dovedit, intervenția Uniunii Sovietice în Ungaria nu i-a știrbit acesteia cu nimic prestigiul în rândul țărilor nealiniate, după cum

influența Statelor Unite asupra aceluiași grup de țări nu a avut nimic de câștigat ca urmare a poziției americane în problema Suezului.

În anii '50, grupul așa-numitelor Țări nealiniate a reprezentat o nouă abordare a relațiilor internaționale. Națiuni neutre existaseră, desigur, întotdeauna, dar trăsătura lor distinctivă fusese o politică externă pasivă. Prin contrast, Țările nealiniate din perioada Războiului rece nu și-au înțeles neutralitatea ca neimplicare. Ele erau jucători activi, ridicând uneori glasul, promovând planuri elaborate în forumuri destinate să le unească forțele și să le sporească influența, formând, de fapt, o alianță a nealiniaților. Deși erau foarte vehemente în plângerile lor privitoare la tensiunile internaționale, ele au știut cum să profite de pe urma acestora. Au învățat cum să asmută superputerile una împotriva alteia. Și pentru că se temeau de Uniunea Sovietică mai mult decât de Statele Unite, ele s-au situat în general de partea comuniștilor, fără să simtă nevoia să aplice Uniunii Sovietice aceleași exigențe morale pe care le aplicau Statelor Unite.

La 16 noiembrie, primul-ministru Jawaharlal Nehru a prezentat Parlamentului indian propria-i expunere de motive, plină de emfază, cu privire la refuzul Indiei de a aproba Rezoluția Națiunilor Unite de condamnare a acțiunilor sovietice în Ungaria[16]. Faptele, a spus el, erau „obscure"; rezoluția era formulată impropriu; iar apelul la alegeri locale supervizate de Națiunile Unite erau o violare a suveranității naționale a Ungariei.

Faptele nu fuseseră nicidecum obscure, iar reacția Indiei era în întregime în linia practicilor tipice pentru *Realpolitik*. Pur și simplu, India nu dorea să renunțe la sprijinul sovietic în forumurile internaționale; ea nu vedea deloc de ce și-ar fi atras mânia sovietică și și-ar fi sacrificat o potențială sursă de aprovizionare cu arme pentru o țară europeană aflată la mare depărtare, de vreme ce China și Pakistanul se aflau la granițele sale și nici Uniunea Sovietică nu era prea departe.

India nu concepea politica externă ca pe o dezbatere în Oxford Union, oricât ar fi pretins diplomații săi că făceau parte dintre cei cărora puterea de discernământ le dădea dreptul de a alege un câștigător numai pe baza meritului moral. Conducătorii indieni frecventaseră școli în Anglia și citiseră clasicii americani. Ei combinau retorica lui Wilson și Gladstone cu practicile lui Disraeli și Theodore Roosevelt. Din punctul de vedere al indienilor, acest lucru avea o remarcabilă noimă câtă vreme interlocutorii lor nu se amăgeau crezând că retorica indienilor era un ghid pentru practica indiană, ori că politica externă indiană era guvernată de o moralitate abstractă, superioară.

La 18 decembrie, după șase săptămâni de la tragedia ungară, Dulles a explicat, într-o conferință de presă, rațiunile care se aflau în spatele răspunsului pe care America l-a dat revoluției. În mod surprinzător, el mai încerca încă să îi asigure pe sovietici de intențiile pașnice ale Americii:

> ...noi nu dorim câtuși de puțin să înconjurăm Uniunea Sovietică cu un cordon de țări ostile și să reînviem ceea ce s-a numit *cordon sanitaire*, amplu dezvoltat de francezi după primul război mondial, în vederea încercuirii Uniunii Sovietice cu forțe ostile. Noi ne-am făcut clară politica în acea privință, în speranța de a facilita astfel o evoluție – o evoluție pașnică – a statelor satelit către o veritabilă independență.[17]

A fost o declarație uimitoare. Ce era, la urma urmelor, politica de îngrădire, dacă nu o încercare de a înconjura Uniunea Sovietică cu forțe capabile să reziste expansionismului acesteia? La fel de surprinzător a fost tonul de scuză al lui Dulles, la atât de puțin timp după o demonstrație de cruzime sovietică în Ungaria și o declarație războinică simultan în Orientul Mijlociu. La o conferință de presă în Australia, în 13 martie 1957, Dulles a rezumat atitudinea americană. Avocat de formație, el și-a sprijinit pledoaria pe absența oricărei obligații legale:

> ...nu exista nici o bază pe care noi să acordăm ajutor militar Ungariei. Nu aveam nici un angajament să facem acest lucru și nu am crezut că făcând astfel am fi ajutat poporul Ungariei sau popoarele Europei sau restul lumii.[18]

Dulles continua să ocolească esența problemei. Chestiunea nu era de natură legală; nu se punea întrebarea dacă America își respectase angajamentele, ci dacă ea își asumase implicațiile propriilor declarații.

Proclamându-și o misiune universală, era inevitabil ca America să se confrunte cu discordanțe între principiile și interesele sale naționale. Suprapunerea problemelor Suezului și Ungariei a fost o astfel de situație. Marele vis al Americii fusese întotdeauna o politică externă care să rezolve toate problemele ce i-ar apărea înainte prin natura obligatorie și universală a preceptelor sale. Totuși, timp de un deceniu, politicienii americani se simțiseră frustrați din cauza ambiguităților pe care le presupune poziția de conducător al omenirii – concesiile făcute unor cauze imperfecte, care sunt grăunțe pentru moara diplomației de zi-cu-zi, și atenția care trebuie acordată vederilor unor aliați cu perspective istorice foarte diferite. Suezul părușe a oferi ocazia remedierii acestui defect și a readucerii politicii în acord cu principiul. Însăși suferința asociată gestului de a-și critica cei mai apropiați aliați a avut efectul unui act de penitență, prin aceea că a servit la reafirmarea purității morale a Americii.

Ungaria a fost un caz mai complicat, deoarece ar fi făcut necesară folosirea puterii într-o formă sau alta. Însă conducătorii Americii nu doreau să pună în pericol vieți americane pentru o cauză care, oricât le-ar fi frământat conștiința, nu privea în mod direct interesele securității americane. Principiul nu permite nici o ambiguitate sau nuanță. În Suez, America a putut insista pe aplicarea întocmai a preceptelor sale, deoarece consecințele nu implicau nici un risc imediat. În Ungaria însă, ea a consimțit tacit la *Realpolitik*, ca și celelalte națiuni, deoarece insistența asupra principiilor ar fi atras riscul inevitabil al unui război, poate chiar al unui război nuclear. Și atunci când se află în joc vieți omenești, omul de stat are datoria, atât față de propriul său popor cât și față de sine însuși, de a explica relația dintre riscuri și interese, oricât de larg și de generos ar putea fi ele prezentate. Uniunea Sovietică era clar pregătită să-și asume riscuri mai mari pentru a-și menține poziția în Europa de Est decât ar fi fost Statele Unite dispuse să înfrunte pentru a elibera Ungaria. Nimic nu putea ocoli această ecuație. Din punctul de vedere al declarațiilor anterioare revoluției, politica Americii față de Ungaria a fost, într-adevăr, deficitară; sub raportul intereselor sale, refuzul Americii de a-și asuma riscul războiului a fost inevitabil și corespunzător

deopotrivă – cu toate că el nu explică lipsa voinței de a ridica costul intervenției sovietice prin mijloace nemilitare.

Suprapunerea problemelor Ungariei și ale Suezului a stabilit coordonatele următoarei faze a Războiului rece. Uniunea Sovietică reușise să-și mențină poziția în Europa de Est; democrațiile – inclusiv Statele Unite – suferiseră un relativ declin al poziție lor în Orientul Mijlociu. Uniunea Sovietică găsise un mijloc de a ocoli îngrădirea. În ziua care a urmat devastării Budapestei de către trupele sale și în timp ce luptele mai continuau încă, Hruşciov amenința să atace cu rachete Europa Occidentală și invita Statele Unite la o acțiune militară comună în Orientul Mijlociu, împotriva celor mai apropiați aliați ai Americii. Statele Unite lăsaseră Ungaria în derivă pe marea evoluției istorice și pe aliații Americii cu un sentiment de neputință.

Ceea ce nu devenise clar la acea vreme era slăbiciunea inerentă a Uniunii Sovietice. Ca o ironie, susținătorii comuniști ai relațiilor de forță se lansaseră într-un proiect pe care aveau să se dovedească incapabili să-l susțină. Liderii comuniști puteau declama despre factorii obiectivi după placul inimii lor, dar un lucru rămânea de netăgăduit, anume că singurele revoluții care au avut loc în țările dezvoltate s-au declanșat în interiorul sferei comuniste. Pe termen lung, Uniunea Sovietică s-ar fi bucurat de mai multă securitate și putere economică dacă s-ar fi înconjurat, în Europa de Est, de guvernări în stil finlandez, deoarece nu ar mai fi trebuit să-și asume răspunderea pentru stabilitatea internă și progresul economic al țărilor respective. În schimb, imperialismul din Europa de Est a secătuit resursele sovietice și a înspăimântat democrațiile occidentale fără să întărească puterea sovietică. Comunismul nu a reușit niciodată să-și traducă controlul asupra guvernării și mijloacelor de comunicare în acceptare publică. Dacă nu doreau să se sprijine total pe baionetele sovietice, conducătorii comuniști din Europa de Est erau nevoiți să se adapteze la programele oponenților lor naționaliști. Astfel, după o perioadă inițială de teroare sângeroasă, Kádár s-a orientat treptat către obiectivele statuate de Nagy, deși nu a mers până la retragerea din Tratatul de la Varșovia. O generație mai târziu, slăbiciunea sovietică latentă avea să atribuie revoltei ungare rolul de vestitoare a falimentului final al sistemului comunist. În pofida tuturor celor întâmplate, în zece ani Ungaria avea să fie, pe plan intern, mai liberă decât Polonia, iar politica sa externă mai independentă față de Uniunea Sovietică. Iar treizeci și cinci de ani mai târziu, în următoarea fază a tentativei Moscovei în direcția liberalizării, sovieticii aveau să piardă în întregime controlul asupra evenimentelor.

Rezultatul evenimentelor din 1956 a contribuit la suferințele și oprimarea încă unei generații. Oricât de scurt ar părea istoricilor intervalul dinaintea prăbușirii finale, el nu poate da măsura chinului la care natura totalitară a sistemului și-a supus nenumăratele victime. În perioada imediat următoare, Moscova – apreciind greșit echilibrul de forțe, așa cum făcuseră și capitaliștii – a avut toate motivele să fie mulțumită. Interpretând evenimentele anului ca pe o înclinare a balanței de forțe în favoarea sa, Biroul Politic s-a angajat în cea mai serioasă provocare de până atunci a Războiului rece – ultimatumul asupra Berlinului.

CAPITOLUL 23

Ultimatumul lui Hruşciov: Criza Berlinului, 1958-1963

La Conferinţa de la Potsdam, cei trei învingători au hotărât ca Berlinul să fie guvernat de cele patru puteri ocupante – Statele Unite, Marea Britanie, Franţa şi Uniunea Sovietică – state care vor administra împreună şi Germania. După cum s-a dovedit, administrarea Germaniei de către cele patru puteri a durat puţin mai mult decât un an. În 1949, zonele occidentale au fost unite pentru a forma Republica Federală Germania, iar zona rusă a devenit Republica Democrată Germană.

Conform aranjamentului celor patru puteri asupra Berlinului, acest oraş nu făcea parte din Germania – de Est sau de Vest – ci se afla în mod oficial sub conducerea celor patru aliaţi învingători în cel de-al doilea război mondial. Sovieticii ocupau un sector întins din partea estică a oraşului, americanii aveau un sector în sud, iar britanicii şi francezii îşi aveau sectoarele lor în părţile de vest şi de nord. Tot Berlinul era acum o insulă în interiorul a ceea ce devenise Republica Democrată Germană. Cu trecerea anilor, est-germanilor şi sovieticilor cele trei sectoare vestice ale Berlinului le-au apărut ca un ghimpe, o vitrină a prosperităţii în mijlocul cenuşiului deprimant al blocului comunist. Cel mai important, Berlinul de Vest servea drept canal de trecere pentru acei est-germani

care căutau să emigreze în Occident: ei nu aveau decât să ia metroul spre unul dintre sectoarele vestice ale orașului și apoi să depună cerere de emigrare.

În mod uimitor, în pofida statutului său clar, de oraș controlat de patru puteri, un aranjament lipsit de ambiguitate privind accesul în Berlin nu fusese niciodată negociat. Deși cele patru puteri stabiliseră diferitele drumuri și coridoare aeriene care urmau a fi folosite pentru a se ajunge în Berlin, ele nu căzuseră de acord în mod explicit asupra mecanismelor de trecere. În 1948, Stalin încercase să profite de această lacună instituind blocada Berlinului pe motiv că drumurile de acces erau în reparație. După un an de funcționare a podului aerian occidental, accesul a fost restabilit, dar autoritatea legală a rămas la fel de vagă.

În anii imediat următori blocadei, Berlinul s-a dezvoltat, devenind un important centru industrial, cu nevoi care, în caz de urgență, nu ar mai fi putut fi rezolvate printr-un pod aerian. Deși din punct de vedere teoretic Berlinul era încă orașul celor patru puteri și Uniunea Sovietică răspundea de acces, satelitul est-german era cel care controla în realitate șoselele dinspre capitala sa, Berlinul de Est. Poziția Berlinului era prin urmare extrem de vulnerabilă. Legăturile rutiere, feroviare și aeriene puteau fi ușor supuse unor întreruperi aparent într-atât de lipsite de importanță încât cu greu li se putea rezista prin forță, deși prin însumare ar fi putut amenința libertatea orașului. În mod teoretic, întregul trafic militar trebuia să se facă printr-un punct de control sovietic, dar aceasta era o ficțiune; în realitate, o gardă est-germană controla porțile, iar câțiva ofițeri sovietici pierdeau vremea într-o baracă din apropiere, pentru a interveni în cazul vreunei neînțelegeri.

Nu a fost de mirare că Hruşciov, în căutarea unui teren în care să demonstreze o schimbare permanentă în corelația forțelor, a decis să exploateze vulnerabilitatea Berlinului. El a notat în memoriile sale: „Ca s-o spunem pe șleau, piciorul american în Europa avea o bătătură dureroasă. Aceasta era Berlinul de Vest. De câte ori doream să-i călcăm pe americani pe picior și să-i facem să îi doară, nu aveam decât să obstrucționăm comunicațiile occidentale cu orașul de pe teritoriul Republicii Democrate Germane."[1]

Provocarea lui Hruşciov la adresa poziției Occidentului în Berlin a apărut exact în momentul în care democrațiile se convinseseră, o dată în plus, că secretarul general în funcție era cea mai bună speranță de pace pentru ele. Chiar și un observator sceptic al scenei sovietice, precum John Foster Dulles, a răspuns discursului pronunțat de Hruşciov la cel de-al XX-lea Congres al Partidului, din februarie 1956, declarând că ar fi perceput o „schimbare notabilă" în politica sovietică. Conducătorii sovietici, a spus el, ajunseseră la concluzia că „venise vremea să-și modifice esențial maniera de abordare a lumii necomuniste... Acum ei urmăresc realizarea obiectivelor politicii lor externe cu mai puține manifestări de intoleranță și un mai slab accent pe violență."[2] În același sens, în septembrie 1957, la mai puțin de un an de la criza Suezului și criza din Ungaria, ambasadorul Llewellyn Thompson raporta de la Moscova că Hruşciov „dorește cu adevărat și este aproape forțat să realizeze o destindere în relațiile cu Occidentul"[3].

Comportamentul lui Hruşciov nu justifica un asemenea optimism. Când, în octombrie 1957, sovieticii au lansat pe orbită Sputnik-ul, un satelit artificial,

Hruşciov a interpretat această reuşită din prima încercare ca pe o dovadă că Uniunea Sovietică o lua înaintea democraţiilor în domeniul ştiinţific şi în cel militar deopotrivă. Chiar şi în Occident, începea să câştige teren argumentul că un sistem planificat ar putea în cele din urmă să se dovedească superior economiei de piaţă.

Preşedintele Eisenhower a fost aproape singurul care a refuzat să intre în panică. Miliar de carieră, el cunoştea diferenţa dintre un prototip şi o armă militară operaţională. Hruşciov, pe de altă parte, luându-şi singur laudele în serios, a pornit o ofensivă diplomatică pe termen lung, proiectată să traducă presupusa superioritate a rachetelor sovietice într-un fel de victorie diplomatică. În ianuarie 1958, Hruşciov i-a spus unui ziarist danez:

> Lansarea sateliţilor sovietici demonstrează înainte de toate... că în echilibrul de forţe dintre ţările socialiste şi cele capitaliste s-a produs o serioasă schimbare, în favoarea naţiunilor socialiste.[4]

În imaginaţia lui Hruşciov, Uniunea Sovietică nu numai că era, din punct de vedere ştiinţific şi militar, înaintea Statelor Unite, dar în curând urma să le depăşească şi producţia industrială. În 4 iunie 1958, el a spus Congresului al VII-lea al Partidului Comunist Bulgar: „Noi suntem ferm convinşi că se apropie vremea când ţările socialiste vor depăşi cele mai dezvoltate ţări capitaliste, nu numai ca ritm, dar şi ca volum al producţiei industriale."[5]

Ca un adevărat comunist, Hruşciov a simţit că practic trebuia să transforme această presupusă schimbare în balanţa de forţe, în monedă diplomatică. Berlinul a fost prima sa ţintă. Hruşciov a deschis provocarea cu trei iniţiative. La 10 noiembrie 1958, el a rostit un discurs în care a cerut să se pună capăt statutului Berlinului de oraş al celor patru puteri şi a avertizat că Uniunea Sovietică intenţiona să predea satelitului său, Germania de Est, controlul asupra accesului în ţară. Din acea zi, Hruşciov a făcut legământ: „să lase Statele Unite ale Americii, Marea Britanie şi Franţa să-şi construiască propriile lor relaţii cu Republica Democrată Germană şi să ajungă la înţelegere cu aceasta dacă sunt interesate în vreo problemă privind Berlinul."[6] La 27 noiembrie, Hruşciov a transpus esenţa acelui discurs într-o notificare oficială adresată Statelor Unite, Marii Britanii şi Franţei în care declara acordul celor patru puteri asupra Berlinului nul şi neavenit şi insista ca Berlinul de Vest să fie transformat într-un „oraş liber", demilitarizat. Dacă în curs de şase luni nu se ajungea la o înţelegere, Uniunea Sovietică urma să semneze un tratat de pace cu Germania de Est, prin care să predea acesteia drepturile sale de ocupant şi controlul asupra căilor de acces în Republica Democrată Germană[7]. Hruşciov transmisese aliaţilor occidentali echivalentul unui ultimatum.

La 10 ianuarie 1959, Hruşciov a supus atenţiei celorlalte trei puteri ocupante proiectul unui tratat de pace, care definea atât statutul Berlinului, cât şi pe cel al Germaniei de Est. Mai târziu în cursul aceleiaşi luni, Hruşciov a explicat raţiunile politicii sale în faţa celui de al XXI-lea Congres al Partidului. Precum un negustor necinstit care îşi vinde marfa, el a mers şi mai departe în evaluarea puterii sovietice, sugerând că, împreună cu Republica Populară Chineză, Uniunea Sovietică producea *deja* o jumătate din producţia industrială a lumii"; prin urmare, „situaţia internaţională se va schimba radical"[8].

Hruşciov îşi alesese ținta cu mare dibăcie. Provocarea inerentă prezentată de controlarea de către Germania de Est a căilor de acces spre Berlin era indirectă. Aceasta confrunta democrațiile cu necesitatea de a alege dacă să recunoască satelitul est-german sau să amenințe cu războiul pentru a decide o chestiune tehnică, şi anume cine să pună ştampila pe documentele de tranzit. Totuşi, fanfaronada lui Hruşciov, către care avea o înclinație naturală, masca o slăbiciune reală a poziției sovieticilor. Germania de Est pierdea forță umană, prin fuga către Germania de Vest, via Berlin, a sute de mii dintre cetățenii săi, adeseori dintre cei mai talentați profesioniști. Berlinul se vădea a fi o uriaşă gaură în Cortina de fier. Dacă această tendință continua, în Germania de Est, care se autoproclamase „paradisul muncitorilor", nu ar mai fi rămas nici un muncitor.

Germania de Est era veriga cea mai fragilă din sfera de influență sovietică. Confruntată cu o Germanie Occidentală mai prosperă şi mai mare, aflată la granița ei, şi recunoscută diplomatic numai de statele care, asemenea ei, erau sateliți sovietici, Germaniei de Est îi lipsea legitimitatea. Scurgerea forței umane prin Berlin îi amenința însăşi supraviețuirea. Dacă nu se făcea ceva, gândeau liderii din Berlinul de Est, întregul stat se putea prăbuşi în numai câțiva ani. Aceasta ar fi însemnat o lovitură distrugătoare la adresa sferei de influență sovietică, pe care Hruşciov încerca să o consolideze. Închizându-i orice cale de scăpare, Hruşciov spera să dea satelitului est-german o nouă concesiune pe viață. Iar forțând o retragere occidentală, el căuta să slăbească legăturile cu Occidentul ale Republicii Federale Germania.

Ultimatumul lui Hruşciov, a atins cele mai intime zone ale politicii lui Adenauer. Timp de aproape un deceniu, Adenauer respinsese orice propunere de a promova unificarea prin sacrificarea legăturilor cu Occidentul. Uniunea Sovietică fluturase ideea neutralității în fața opiniei publice germane prin planul de pace al lui Stalin, din 1952, iar oponenții din interior al lui Adenauer o sprijiniseră. Adenauer mizase viitorul țării sale pe ideea că interesele americane şi cele germane erau identice. Înțelegerea tacită era ca Republica Federală Germania să adere la sistemul de apărare atlantic, iar aliații să facă din unificarea Germaniei o parte integrantă a diplomației Est-Vest. Prin urmare, pentru Adenauer, criza Berlinului era mult mai mult decât o problemă a procedurilor de acces. Ea punea la încercare însăşi înțelepciunea orientării spre Occident a Republicii Federale Germania.

În ceea ce îl privea pe Adenauer, nu exista practic nici o posibilitate de ocolire a faptului că orice consolidare a statutului Germaniei de Est întărea pretenția sovieticilor ca unificarea să fie lăsată în seama negocierilor directe dintre cele două state germane. Într-un moment în care Partidul Social Democrat era încă neutru, o asemenea recunoaştere *de facto* de către aliații Republicii Democrate Germane ar fi revoluționat politica internă a Germaniei. Potrivit lui de Gaulle, Adenauer a spus cu prilejul unei întâlniri la vârf occidentale din decembrie 1959:

> Dacă ar fi să pierdem Berlinul, poziția mea politică ar deveni dintr-o dată de nesusținut. Socialiştii ar prelua puterea la Bonn. Ei ar proceda la încheierea unui aranjament direct cu Moscova şi aceasta ar însemna sfârşitul Europei.[9]

În opinia lui Adenauer, ultimatumul lui Hruşciov fusese conceput, mai presus de orice, pentru a izola Republica Federală Germania. Agenda sovietică de negocieri plasa Bonnul într-o situaţie din care nu se putea câştiga nimic. În schimbul oricărei concesii pe care ar fi făcut-o, Occidentul ar fi primit, în cel mai bun caz, ceea ce avea deja: accesul la Berlin. În acelaşi timp, satelitului est-german i s-ar fi dat un veto în problema unificării Germaniei, ceea ce ar fi condus fie la un impas, fie la un rezultat pe care Adenauer l-a descris în memoriile sale în felul următor:

> ...nu puteam cumpăra reunificarea Germaniei cu preţul desprinderii Germaniei din blocul occidental şi renunţarea la realizările integrării europene. Deoarece rezultatul ar fi fost acela că s-ar fi creat în mijlocul Europei o Germanie neangajată, lipsită de apărare, care în mod necesar ar fi fost tentată să asmută Estul împotriva Vestului.[10]

Pe scurt, Adenauer nu vedea vreun beneficiu în *nici un fel* de negociere purtată în condiţiile propuse de Hruşciov. Totuşi, dacă negocierile se dovedeau inevitabile, el dorea ca acestea să fie o confirmare a înţelepciunii sale de a alege Occidentul drept sprijin. El s-a opus ferm ideii de a răspunde ultimatumului lui Hruşciov prin concesii şi a preferat ca Occidentul să-şi întemeieze planurile de unificare pe alegeri libere.

Vederile lui Adenauer nu erau însă împărtăşite de aliaţii săi anglo-americani şi cel mai puţin de Marea Britanie. Primul-ministru Harold Macmillan şi poporul britanic nu doreau să rişte un război din cauza capitalei unui duşman învins care, pe deasupra, fusese în mare măsură responsabil de distrugerea importantei poziţii de Mare Putere, deţinută de naţiunea britanică. Spre deosebire de Franţa, Marea Britanie nu îşi identifica securitatea pe termen lung cu viitorul Germaniei. De două ori în timpul aceleiaşi generaţii, Marea Britanie tocmai fusese salvată, cu greu, prin intervenţia americană, de asalturile Germaniei, care cucerise cea mai mare parte a Europei. Deşi Marea Britanie ar fi preferat să păstreze Alianţa Atlantică, dacă ar fi fost obligată să facă o alegere ea ar fi riscat mai curând izolarea de Europa decât separarea de America. Dilemele interne ale lui Adenauer îi preocupau pe conducătorii britanici mult mai puţin decât cele ale lui Eisenhower; într-o situaţie limită, de criză, posibilitatea acestuia din urmă de a obţine sprijin intern ar fi avut un mult mai mare impact asupra propriei supravieţuiri a Marii Britanii. Din toate aceste motive, conducătorii britanici au refuzat să pună prea mare preţ pe unitatea germană şi au interpretat previziunile sumbre ale lui Adenauer drept mascaradă naţionalistă ascunsă sub o pedanterie legalistă.

Profund pragmatici, liderii britanici au considerat că era nefiresc să se rişte un război nuclear pentru transferul autorităţii de la oficialităţile sovietice către locţiitorii lor est-germani în aplicarea unei vize de tranzit. În lumina consecinţelor îngrozitoare ale unui război nuclear, sloganul *„Pourquoi mourir pour Danzig?"* („De ce să mori pentru Danzig?"), care contribuise la starea de demoralizare a Franţei în 1940, ar fi pălit cu siguranţă în faţa mult mai detestabilului slogan „De ce să mori pentru o ştampilă de tranzit?"

Macmillan a devenit astfel un apărător înflăcărat al negocierilor – de orice fel – care puteau să „îmbunătăţească" procedurile de acces şi prin care se putea

obține măcar o amânare: „Când toți șefii de stat își plimbau grațioasele fărpturi unii pe teritoriile celorlalți, cu greu putea cineva să creadă că avea să se declanșeze o explozie fatală, pe neașteptate" își amintea el mai târziu[11].

Dintre toți conducătorii aliaților, Eisenhower purta povara celei mai mari responsabilități deoarece, în ultimă instanță, decizia de a risca un război nuclear apăsa pe umerii săi. Pentru Statele Unite, criza Berlinului a dezvăluit faptul că armele nucleare, care de-a lungul deceniului în care America deținuse monopolul sau cvasimonopolul nuclear păruseră să-i asigure o cale rapidă și relativ necostisitoare către securitate, aveau, în epoca apropiatei paritați nucleare, să limiteze tot mai mult disponibilitatea Americii de a-și asuma riscuri și, prin aceasta, să îi restrângă libertatea de manevră diplomatică.

Atâta timp cât America a fost practic imună la atacuri, armele nucleare i-au conferit un avantaj de care nici o națiune nu se bucurase până atunci. Așa cum se întâmplă deseori, formularea cea mai elaborată a acestui avantaj a apărut în momentul când el se afla pe punctul de a dispărea. Aproape de sfârșitul perioadei în care America deținuse monopolul, sau cvasimonopolul, nuclear Dulles a dezvoltat conceptul de „ripostă masivă" pentru împiedicarea agresiunii sovietice și pentru evitarea pe viitor a unor situații de blocaj prelungit, de felul celei existente în Coreea. În loc să reziste agresiunii, când aceasta s-ar fi manifestat, Statele Unite aveau să treacă la represalii împotriva autorilor problemelor, la un moment și cu arme pe care își luau libertatea de a le alege. Cu toate acestea, Uniunea Sovietică a început să-și dezvolte propriile arme termonucleare și rachete strategice intercontinentale chiar în timpul declarării ripostei masive. Credibilitatea acordată acelei strategii a început așadar să se evapore rapid – chiar mai repede la nivelul percepției decât în realitate. Un război nuclear generalizat era un remediu pur și simplu disproporționat față de majoritatea crizelor previzibile, inclusiv criza Berlinului. Cu siguranță, liderii democrațiilor interpretaseră mult prea literal pretențiile exagerate ale lui Hruşciov cu privire la forța rachetelor sovietice (cu excepția, notabilă, a lui Eisenhower). Dar în 1958 nu se putea pune la îndoială faptul că un război nuclear generalizat ar fi provocat, în numai câteva zile, distrugeri pe lângă care, cele provocate de ambele războaie mondiale la un loc ar fi părut infime.

Această ecuație simplă a generat o incompatibilitate fundamentală între genul de diplomație necesară pentru a face credibilă amenințarea unui război nuclear, pe de o parte, și ceea ce trebuia făcut pentru a reuni opinia publică democratică în vederea confruntării acesteia cu natura apocaliptică a riscului, pe de altă parte. Credibilitatea în fața Armagedonului însemna o reacție imediată la provocări și demonstrarea unei intoleranțe duse atât de departe, dincolo de orice calcul normal, încât nici un agresor să nu îndrăznească vreodată să o probeze. Însă ce dorea opinia publică democratică, și avea dreptul să obțină, era o diplomație calmă, rațională, calculată și flexibilă, care să determine adversarul și să se îndoiască de hotărârea Americii de a merge până la soluția extremă a unui război nuclear generalizat.

La începutul crizei Berlinului, Eisenhower a decis că era mai important să liniștească opinia publică americană decât să-i șocheze pe liderii sovietici. La

conferinţele de presă din 18 februarie şi 11 martie 1959, el a avansat un număr de propuneri pentru a dezamorsa ameninţarea nucleară aflată la baza strategiei americane. „Noi nu ne vom angaja, cu certitudine, într-un război terestru în Europa"[12] a spus el, şi a inclus în mod explicit apărarea Berlinului în acea categorie. Era puţin probabil, a mărturisit el, ca Statele Unite să-şi „croiască cu arma o cale spre Berlin"[13]. Şi pentru a nu lăsa loc la interpretări, a exclus şi folosirea armelor nucleare pentru apărarea Berlinului: „Nu ştim cum aţi putea elibera ceva cu armele nucleare."[14] Aceste declaraţii au transmis, cu siguranţă, impresia că dorinţa Americii de a risca un război din cauza problemei Berlinului era foarte limitată.

Moderaţia reacţiei lui Eisenhower se datora în parte părerii sale despre Hruşciov, pe care el încă îl mai considera, împreună cu majoritatea celorlalţi conducători americani, cea mai bună speranţă de pace pentru Occident. Ultimatumul lui Hruşciov asupra Berlinului nu schimbase vederile ambasadorului Thompson, exprimate cu doi ani mai devreme. La 9 martie 1959 Thompson a reafirmat convingerea sa că principalele preocupări ale lui Hruşciov erau de natură internă. Conform opiniei ambasadorului, politica dusă pe muchie de cuţit era maniera lui Hruşciov de a concepe un model de coexistenţă care să servească drept premisă reformei economice şi liberalizării pe plan intern[15]. Cum anume stabilea ameninţarea de război un model de coexistenţă nu a fost explicat.

Asemenea analize nu au făcut deloc impresie unui alt membru al cvartetului internaţional – preşedintele francez Charles de Gaulle, care tocmai revenise în funcţie după doisprezece ani petrecuţi în jungla politică. El nu era de acord cu aprecierile anglo-americane asupra motivaţiilor lui Hruşciov şi nutrea convingerea că criza Berlinului trebuia să-i demonstreze lui Adenauer că Franţa era partenerul indispensabil al Republicii Federale Germania. De Gaulle se temea mai mult de pericolul reînvierii naţionalismului german decât de ameninţările lui Hruşciov. El voia să-i ofere lui Adenauer o ancoră în Occident; dacă s-ar fi putut, ar fi dorit să înroleze un Adenauer deziluzionat într-o structură europeană mai puţin dominată de America.

În vreme ce Eisenhower şi Macmillan încercau să găsească vreo cerere a sovieticilor care să poată fi satisfăcută cu cât mai puţine sau chiar fără daune pe termen lung, de Gaulle se împotrivea neclintit unei asemenea strategii. El a respins ideea „discuţiilor exploratorii" recomandată de partenerii săi anglo-americani, deoarece nu vedea nici cel mai mic beneficiu pe care Occidentul l-ar fi avut din aceste explorări. Trata cu dispreţ proiectele privind schimbările de procedură care se elaborau la Washington şi Londra în ideea că ar putea „îmbunătăţi" accesul. La urma urmelor, Hruşciov nu îşi lansase ultimatumul pentru a îmbunătăţi accesul Occidentului. În opinia lui de Gaulle, provocarea îşi avea sorgintea în structura internă sovietică, şi nu într-o anumită nemulţumire a sovieticilor. Eisenhower înţelegea că Uniunea Sovietică era inferioară din punct de vedere militar; de Gaulle a mers cu un pas mai departe şi a atribuit ultimatumul lui Hruşciov unui sistem *politic* de proastă calitate, cu racile inerente şi fragil:

...există, în această zarvă de imprecații și cereri regizată de sovietici ceva atât de arbitrar și de artificial încât ești îndemnat să o atribui fie unei dezlănțuiri premeditate de ambiții nebunești, fie dorinței de a distrage atenția de la marile dificultăți: această a doua ipoteză mi se pare cu atât mai plauzibilă cu cât, în pofida constrângerilor, izolării și actelor de forță la care sistemul comunist supune țările înhămate la jugul său... practic discrepanțele, neajunsurile, eșecurile sale interne și mai presus de acestea caracterul său inuman opresiv sunt resimțite tot mai mult de elite și de mase, care sunt tot mai greu de amăgit și de subjugat.[16]

Puterea militară sovietică era, așadar, o fațadă menită să ascundă nesfârșitele lupte interne, inerente sistemului sovietic:

...în taberele lor, lupta dintre tendințele politice, intrigile dintre clanuri, rivalitățile individuale conduc periodic la crize inevitabile, ale căror urmări – sau chiar simptome prevestitoare – nu îi pot ajuta, ci zbuciuma...[17]

A ceda presiunii sovietice ar fi echivalat numai cu a-l încuraja pe Hruşciov să-şi continue aventurile externe ca modalitate de a abate atenția de la criza internă fundamentală a sistemului său, și aceasta ar fi putut determina Germania „... să caute la Răsărit un viitor pe care nu mai are nici o speranță că i-l va asigura Occidentul"[18].

De Gaulle își putea prea bine permite o astfel de intransigență clarvăzătoare deoarece, spre deosebire de președintele american, el nu purta responsabilitatea finală a inițierii unui război nuclear. Dacă de la vorbe s-ar fi ajuns la fapte, este foarte îndoielnic că de Gaulle ar fi fost mai pregătit să riște un război nuclear decât era Eisenhower, și dată fiind vulnerabilitatea țării sale, ar fi fost probabil, mult mai puțin dispus să o facă. Totuși, tocmai deoarece era convins că principalul pericol de război era nehotărârea Occidentului, și că America era singura națiune capabilă să-i țină în frâu pe sovietici, de Gaulle s-a simțit liber să manevreze astfel încât să oblige America să ia o poziție fermă sau să-și asume responsabilitatea pentru orice concesii ar fi trebuit făcute. Nu era un joc frumos, dar *raison d'état* dă lecții dure. Și pe baza acestei *raison d'état* a răsturnat de Gaulle tradiția lui Richelieu de a încerca să mențină Germania slabă și divizată, politică ce constituise esența politicii franceze în Europa Centrală vreme de trei sute de ani.

De Gaulle nu ajunsese la acest devotament față de prietenia franco-germană într-un acces subit de sentimentalism. Din vremea lui Richelieu, politica franceză urmărise menținerea amenințătorului vecin german fie divizat, fie slab, de preferat și una și alta. În secolul al XIX-lea, Franța a înțeles că nu avea puterea de a ține piept de una singură Germaniei; alianțele cu Marea Britanie, Rusia și cu o serie de alte țări mai mici au fost consecința. În urma celui de-al doilea război mondial, chiar și aceste opțiuni dispăreau. Marea Britanie și Franța împreună nu fuseseră destul de puternice pentru a înfrânge Germania în cele două războaie mondiale. Iar cu armatele sovietice în lungul Elbei și cu Germania de Est devenită satelit sovietic, o alianță cu Moscova era mai probabil să conducă la dominația Europei de către sovietici, decât la îngrădirea Germaniei. Acesta a fost motivul pentru care a abandonat de Gaulle tradiționala relație de adversitate față de Germania și a încredințat viitorul Franței prieteniei cu dușmanul ereditar.

Criza Berlinului i-a oferit lui de Gaulle prilejul să-şi avanseze strategia. Cu grijă, el a plasat Franţa în rolul de apărător al identităţii europene şi a folosit criza Berlinului pentru a demonstra că Franţa înţelegea realităţile Europei şi era sensibilă la interesele naţionale ale Germaniei. Abordarea lui de Gaulle era deosebit de complexă, necesitând acţiuni extrem de subtile de echilibrare între a vădi sprijin pentru obiectivele naţionale germane şi a nu-i încuraja pe germani să le urmărească, de unii singuri sau în înţelegere cu Uniunea Sovietică. De Gaulle ajunsese să se teamă că strangularea Germaniei de Est de către Moscova le putea permite conducătorilor sovietici să se erijeze în campioni ai unităţii germane, sau să întemeieze o Germanie flotantă în lungul graniţelor franceze. Străvechiul coşmar german al Franţei se transformase în coşmarul unei posibile înţelegeri germano-sovietice.

De Gaulle a răspuns cu îndrăzneală caracteristică. Franţa avea să admită puterea militară şi economică, ba chiar supremaţia Germaniei în aceste domenii, şi va sprijini unificarea germană în schimbul recunoaşterii de către Bonn a Franţei ca lider *politic* al Europei. A fost un calcul rece, cu o mare pasiune; cu siguranţă, de Gaulle nu a murit cu sentimentul de neîmplinire din cauză că Germania nu s-a reunificat în timpul vieţii sale.

Încercând să ajungă la un echilibru între intransigenţa ostentativă a lui de Gaulle şi urmărirea de către Macmillan a iniţierii unor negocieri demonstrative, Dulles a recurs la tactica sa obişnuită de a învălui problema, înecând-o în detalii juridice care, în concepţia lui, îi serviseră atât de bine în timpul crizei Suezului. La 24 noiembrie 1958, la două săptămâni după discursul ameninţător al lui Hruşciov, Dulles a început să exploreze noi opţiuni privind schimbarea procedurilor de acces, fără ca de fapt să facă vreo concesie de substanţă. El i-a scris lui Adenauer că va încerca „să ţină Uniunea Sovietică la chestiunea obligaţiilor acesteia", ocupându-se în acelaşi timp „pe o bază *de facto* de funcţionarii mărunţi [ai RDG], deoarece aceştia abia dacă duceau la îndeplinire actualele aranjamente"[19]. La o conferinţă de presă din 26 noiembrie, Dulles a avansat ideea că era posibil ca oficialii est-germani să funcţioneze ca „agenţi" ai Uniunii Sovietice – stratagemă moştenită de la Asociaţia Utilizatorilor, din timpul crizei Suezului (vezi capitolul 21)[20].

La o conferinţă de presă din 13 ianuarie 1959, Dulles a făcut un pas mai departe, semnalând o schimbare în poziţia istorică a Americii în problema unificării germane. După ce a susţinut că alegerile libere erau „metoda firească" de a unifica Germania, el a adăugat: „nu aş zice că e singura modalitate prin care s-ar putea realiza reunificarea."[21] El a lăsat chiar să se înţeleagă că un fel de confederaţie a celor două state germane s-ar putea dovedi acceptabilă: „Există tot felul de metode prin care se pot strânge laolaltă ţările şi popoarele..."[22] El a sugerat clar că responsabilitatea unificării ar putea fi transferată de la aliaţi către germanii înşişi, subminând esenţa politicii lui Adenauer.

Reacţia germană era previzibilă, dar cu toate acestea nimeni nu o prevăzuse. Willy Brandt, pe atunci primar al Berlinului, şi-a exprimat „şocul şi îngrijorarea". Teoria agentului, a lui Dulles, a spus Brandt, avea să-i încurajeze pe sovietici să adopte o atitudine încă şi mai „intransigentă"[23].

Violența nu caracteriza stilul normal al lui Adenauer. De asemenea, el îl admira foarte mult pe Dulles. Cu toate acestea, el a reacționat la ideea lui Dulles foarte asemănător felului în care reacționase Eden în cazul Suezului. Într-o conversație cu ambasadorul David Bruce, Adenauer a susținut, arătându-și agitația, că declarațiile lui Dulles subminau politica guvernului său, care căutase unificarea *prin* Occident și pe bază de alegeri libere. „... [C]onfederația sub orice formă", a insistat el, ar fi „total inacceptabilă"[24].

Diferența de vederi a devenit supărător de evidentă la mijlocul lunii ianuarie 1959, când Adenauer l-a trimis pe subsecretarul permanent pentru problemele politice din Ministerul de Externe, Herbert Dittmann, la Washington, pentru a exprima „șocul" față de propunerea sovieticilor de a încheia un tratat de pace german și pentru a solicita adoptarea unei poziții de negociere bazată pe politica standard a Occidentului. Interlocutorul lui Dittmann, subsecretarul de stat american Livingston Merchant, a exprimat cu claritate faptul că, în această criză, Adenauer nu mai putea conta pe obișnuitul sprijin total al lui Dulles. Dulles, a susținut el, dorea să evite *orice* „poziție extremă" și „să-i aducă pe ruși la masa tratativelor". Germanii ar putea contribui cel mai bine „propunându-ne idei noi"[25]. Pe parcursul derulării crizei, ori de câte ori America și Marea Britanie solicitau „idei noi", ele foloseau un eufemism pentru ceea ce de fapt însemna îmbunătățirea situației regimului est-german sau găsirea unei formule de a veni în întâmpinarea unor cereri sovietice.

A fost o ironie ca Marea Britanie și Statele Unite să îndemne Germania pe o cale care aproape sigur avea să ducă la intensificarea naționalismului german, iar Adenauer, având mult mai puțină încredere în concetățenii săi, să rămână decis să nu îi expună unei asemenea tentații. Eisenhower și Macmillan își puneau încrederea în convertirea germanilor; Adenauer nu le putea uita păcatul originar.

Macmillan a fost primul care a rupt rândurile. La 21 februarie 1959, el a călătorit singur la Moscova, pentru „discuții exploratorii". Din moment ce Adenauer își exprimase dezacordul cu tot acest demers și nu exista nici un consens al aliaților, „explorarea" lui Macmillan privind posibile concesii ce puteau fi făcute trebuie să fi inclus cunoscutul deja catalog de „îmbunătățiri" la procedurile de acces, împreună cu obișnuitul său apel la o pace bazată pe relațiile personale dintre conducătorii lumii.

Hruşciov a interpretat vizita lui Macmillan drept o confirmare în plus a faptului că echilibrul de forțe îi era favorabil și drept prevestire a unor lucruri încă și mai bune pe viitor. În timpul vizitei lui Macmillan, Hruşciov a ținut un discurs zgomotos, în care își reînnoia cererile într-un mod ce nu lăsa loc nici unui compromis. Într-un alt discurs, după plecarea primului-ministru, el a respins afirmația lui Macmillan că relațiile personale bune între liderii lumii ar ușura calea spre realizarea păcii: „Istoria ne învață că nu conferințele sunt acelea care schimbă granițele statelor. Deciziile conferințelor pot doar să reflecte noua aliniere a forțelor. Iar aceasta este rezultat al victoriei sau înfrângerii de la sfârșitul unui război, sau al altor circumstanțe."[26] Era o declarație fățișă de aderare la *Realpolitik*, care ar fi putut veni foarte bine de pe buzele lui Richelieu sau Bismarck.

După izbucnirea lui Adenauer, Dulles a bătut în retragere. La 29 ianuarie, el a abandonat „teoria agentului" şi a încetat să mai facă aluzie la confederaţie drept cale spre unitatea germană. Retragerea lui Dulles, totuşi, era în mare măsură tactică. Nici convingerile nu se modificaseră, nici personalităţile. La fel ca în timpul crizei Suezului, în urmă cu doi ani, politica americană depindea de armonizarea subtilelor nuanţe diferite din manierele de abordare ale lui Eisenhower şi Dulles. Date fiind propriile sale analize asupra sistemului sovietic, este foarte probabil ca Dulles să fi înţeles punctul de vedere al lui Adenauer şi să-l fi împărtăşit în bună măsură. Dar, ca şi înainte, Dulles trebuia să găsească modalitatea de a pune în acord strategia sa cu abordarea mult mai rudimentară a lui Eisenhower.

Căci, la urma urmelor, majoritatea problemelor care-l preocupau pe Adenauer lui Eisenhower i se păreau teoretice, dacă nu chiar irelevante. A fost, într-adevăr, un noroc faptul că Hruşciov nu era la curent cu gândurile mai ascunse ale lui Eisenhower. Nu mai devreme de 27 noiembrie 1958 – data ultimatumului oficial dat de Hruşciov – Eisenhower i-a spus lui Dulles, în cadrul unei convorbiri telefonice, că el era receptiv la ideea unui oraş liber, fără trupe americane, cu condiţia ca atât Berlinul, cât şi căile sale de acces să fie puse sub jurisdicţia Naţiunilor Unite.

Când consilierii prezidenţiali sau membrii cabinetului nu sunt de acord cu şeful lor, ei trebuie să decidă dacă este bine să-şi susţină propria opinie atâta timp cât dezacordul este încă de natură teoretică, sau să aştepte momentul unei decizii propriu-zise. Răspunsul are implicaţii în viitor, deoarece preşedinţii sunt în general personalităţi cu o voinţă puternică, ce pot fi contrazişi numai când şi când. În situaţia în care consilierii se decid să combată decizii ipotetice, ei pot da naştere la reacţii tăioase inutile, de vreme ce preşedintele îşi poate schimba şi singur părerea. Pe de altă parte, dacă aşteaptă desfăşurarea evenimentelor, ei riscă să nu mai aibă când interveni. Dulles a optat pentru o cale de mijloc. Prevenindu-l pe Eisenhower de pericolul „acordurilor pe hârtie", el a avertizat că pentru a păstra Berlinul liber, era nevoie de prezenţa trupelor americane[27]. După cum s-a dovedit, ocazia unei hotărâri efective nu a apărut niciodată. La acel moment, Dulles era bolnav în ultima fază, iar şase luni mai târziu, la 24 mai 1959, a murit.

La 1 iulie, Eisenhower a revenit la tema concilierii. Într-o întâlnire cu adjunctul primului-ministru sovietic, Frol Kozlov, el a răspuns la plângerea sovietică privind poziţia ilogică a Americii în problema Berlinului. „Admitem că este ilogică, dar nu vom renunţa la drepturile şi responsabilităţile noastre – decât în cazul în care avem o cale de a o face."[28] A menţine drepturile cuiva până când poate fi aranjată o cale de a le abandona nu prea sună a strigăt înflăcărat de bătălie.

La Camp David, în septembrie 1959, Eisenhower i-a spus lui Hruşciov că America nu avea deloc intenţia să rămână pentru totdeauna în Berlin. „În mod cert", a spus el, „nu am avut în vedere 50 de ani de ocupaţie acolo"[29]. Nici a da de înţeles că exista riscul unui război nuclear din cauza unui oraş care urma să fie părăsit nu prea suna a instigare la luptă.

La 28 septembrie, Eisenhower a mers şi mai departe, acceptând în esenţă premisa provocării sovietice – că situaţia din Berlin era, într-adevăr, „anormală":

> Ea a fost creată de un răgaz, o încetare a ostilităților militare după sfârșitul războiului, de un armistițiu, și în mod nefiresc a pus câteva, sau un număr de popoare libere într-o poziție extrem de incomodă.[30]

Este greu de imaginat ce s-ar fi putut întâmpla în cazul în care Hruşciov fie ar fi mărit presiunea provocării sale, fie ar fi formulat un oarecare „compromis", pe baza numeroaselor sugestii pe care le primea. Din fericire, capacitatea limitată de concentrare a lui Hruşciov, evaluarea greşită a propriei puteri relative şi poate disensiunile din interiorul conducerii sovietice au contribuit toate la a conferi comportamentului sovietic o ineficiență stranie. Ultimatumurile lui Hruşciov alternau cu perioade de acalmie, în care termenele-limită veneau şi treceau fără ca liderul sovietic să insiste vreodată asupra satisfacerii cererilor sale sau asupra unor negocieri. În primul caz s-ar fi dovedit cât de hotărâți erau aliații în realitate; cel de-al doilea caz ar fi pus la încercare dorința evidentă, cel puțin a Marii Britanii şi a Statelor Unite, de a modifica accesul în Berlin şi statutul oraşului. Eşecul lui Hruşciov în a-şi urmări obiectivele a ferit Alianța Atlantică de ceea ce s-ar fi putut transforma în cea mai mare criză a sa.

Hruşciov nu a urmărit consecvent nici confruntarea, nici negocierile. Fie şi numai asta ar fi trebuit să trezească în mintea occidentalilor unele îndoieli asupra coerenței sistemului sovietic. A amenința cu războiul nuclear şi a pune în discuție *statu quo*-ul european fără a dezvolta o strategie care să conducă cel puțin la o confruntare diplomatică s-a vădit a fi o anticipare a paraliziei care avea să cuprindă sistemul sovietic cu douăzeci de ani mai târziu. Hruşciov era aprent prins la mijloc, între „uliii" din Biroul său Politic, care, crezându-i laudele despre înclinarea balanței puterii, considerau că Occidentul nu oferea destul, şi „porumbeii", care, conştienți de realitățile militare, refuzau chiar şi cel mai mic risc de război cu Statele Unite.

În mijlocul acestui proces ciudat, Hruşciov a permis ca primul său ultimatum să treacă fără să aibă de arătat în sprijinul lui nimic în afară de o conferință a miniştrilor de externe, cu două sătpămâni înainte de expirarea termenului-limită. Acea reuniune nu a reuşit să marcheze nici un progres, deoarece Andrei Gromîko, recent numitul ministru de externe, a folosit prilejul pentru a-şi şlefui formidabilul talent de obstrucționist, cu care avea să chinuiască vreme de o întreagă generație miniştrii de externe ai țărilor democrate. De fapt, nu un impas era lucrul de care aveau nevoie sovieticii când ultimatumul era pe cale de a expira. El i-a permis însă lui Eisenhower să mai câştige puțin timp, invitându-l pe Hruşciov să viziteze Statele Unite.

Conducătorul sovietic a întreprins un turneu în Statele Unite între 15 şi 27 septembrie 1959, stârnind din partea opiniei publice aceeaşi reacție euforică pe care o trezise întâlnirea la vârf de la Geneva, cu patru ani înainte. O dată în plus, întâlnirea celor doi şefi de guverne punea mai mult accent pe atmosferă decât pe substanță, aşa cum sugera sloganul „spiritul acordului de la Camp David". Revista *Newsweek* a publicat un punctaj din care reieşea că numărul realizărilor ce se puteau deduce îl depăşea cu mult pe cel al neîmplinirilor. Şi indiferent ce nereuşite vor fi existat, se spunea în revistă, ele priveau în primul rând incapaci-

tatea liderilor de a înregistra vreun progres în problema Berlinului – ca şi cum aceasta ar fi fost o chestiune minoră. Lista reuşitelor includea schimburi culturale, creşterea volumului comerţului şi o intensificare a cooperării ştiinţifice, pentru nici una dintre aceste probleme nefiind nevoie de o întâlnire a şefilor de guverne. Câştigul cel mai des citat era ceea ce se presupunea că aflase liderul sovietic despre gazdele sale, ceea ce reflecta încrederea tipic americană că orice conflict între naţiuni era cauzat de neînţelegeri, mai curând decât de interese contradictorii şi că nu se poate ca cineva să vină, să vadă şi apoi să părăsească America rămânând ostil faţă de ea.

Conform unui sondaj de opinie al revistei *Newsweek*, americanii credeau că Hruşciov înţelesese în cele din urmă „că americanii, de la preşedinte şi până la ultimul cetăţean, doresc pacea cu adevărat"[31]. Dacă aceasta era într-adevăr convingerea lui Hruşciov, efectul a fost cu siguranţă cu două tăişuri. În orice caz, el a făcut secret de stat din această revelaţie interioară. Vorbind cu câteva săptămâni mai târziu, la începutul lunii decembrie, Hruşciov s-a lăudat că „lumea capitalistă se zguduie sub loviturile taberei socialiste... Noi avem voinţa de a învinge"[32].

Eisenhower, la rândul său, a ieşit din această întâlnire cu aceeaşi convingere pe care o avusese de la început: el rămânea dispus, dacă nu chiar dornic, să schimbe statutul Berlinului. La sfârşitul întâlnirii la vârf, la 1 octombrie, Eisenhower îi expunea consilierului cu securitatea naţională, Gordon Gray, concepţia sa despre calea cea mai potrivită de a ieşi din criză:

> Trebuie să ne amintim că Berlinul se află într-o situaţie anormală; că noi am găsit necesar să o acceptăm ca atare şi că ea este rezultatul unor greşeli ale conducătorilor noştri – Churchill şi Roosevelt. Totuşi, el [Eisenhower] avea convingerea că trebuia să existe o cale de a dezvolta un gen de oraş liber care să facă cumva parte din Germania de Vest, ceea ce ar putea face necesar ca Naţiunile Unite să devină participant la garantarea libertăţii, siguranţei şi securităţii oraşului, al cărui statut de zonă demilitarizată să nu permită decât prezenţa forţelor de poliţie. [El a reafirmat că] avea să vină momentul, şi probabil curând, când va trebui pur şi simplu să ne retragem forţele de acolo.[33]

Cum Hruşciov, din fericire, nu a fost dispus să analizeze vreuna dintre aceste idei, sau altele, aliaţii au reuşit să-şi atingă, prin neprezentarea părţii adverse, principalul obiectiv: acela de a câştiga timp. În 1955, întâlnirea la vârf de la Geneva îi permisese lui Hruşciov să realizeze o destindere a tensiunilor fără să apeleze la concesii de substanţă; în 1959, Eisenhower a obţinut acelaşi rezultat făcând apel la aşa-numitul spirit de la Camp David.

Principalul rezultat al înţelegerii de la Camp David a fost încă o amânare. Eisenhower şi Hruşciov au căzut de acord să convoace o reuniune a celor patru puteri care ocupau Berlinul. Dar Eisenhower a vrut să-şi consulte aliaţii mai întâi. De Gaulle a refuzat să accepte invitaţia dacă Hruşciov nu făcea mai întâi o vizită la Paris. Având în vedere toate aceste condiţii preliminare, cea mai apropiată dată pentru o întâlnire la vârf s-a dovedit a fi luna mai 1960, aceasta urmând să aibă loc la Paris. Până la urmă, cu două săptămâni înaintea întâlnirii, un avion spion american U-2 a fost doborât pe teritoriul Uniunii Sovietice. Acel zbor i-a dat lui Hruşciov pretextul de a demola întreaga conferinţă, care la acel

moment avea deja mai bine de un an de gestație. S-a dovedit că a fost chiar mai bine așa, întrucât poziția de retragere a americanilor cu privire la Berlin era planul unui „oraș garantat", care încorpora multe din gândurile pe care Eisenhower i le împărtășise lui Gordon Gray. În practică, schema diferea de propunerea de oraș liber a lui Hruşciov în principal prin eticheta acordată noului statut al orașului.

Deși timp de mai multe zile aliații occidentali s-au temut că Hruşciov își va fi găsit în cele din urmă pretextul pentru o confruntare, s-a dovedit foarte curând că liderul sovietic căuta tocmai contrariul – un pretext pentru a evita etalarea. Agresivitatea verbală a devenit un substitut al confruntării cu care Hruşciov amenințase cu tot atâta consecvență cu câtă renunțase la ea. Contrar oricăror așteptări, când Hruşciov s-a oprit la Berlin, în drumul său de întoarcere de la întâlnirea eșuată de la Paris, el a anunțat încă o amânare a termenului limită a ultimatumului său, de data aceasta până după alegerile prezidențiale din America.

În momentul când John F. Kennedy își începea mandatul, trecuseră deja trei ani de când Hruşciov își emisese primul ultimatum. Trecerea timpului redusese treptat credibilitatea amenințării sale și sentimentul general al pericolului. Tocmai când chestiunea Berlinului părea să se liniștească, încercarea nereușită a administrației Kennedy de a-l răsturna pe Castro la Golful Porcilor și nehotărârea sa în problema Laosului se pare că l-au convins pe Hruşciov că președintele Kennedy era o pradă ușoară. La o întâlnire la vârf cu Kennedy, desfășurată la începutul lui iunie 1961 la Viena, Hruşciov a stabilit un nou termen-limită de șase luni, inaugurând una dintre cele mai intense perioade de confruntări din timpul întregului Război rece.

Vorbind la 15 iunie despre întâlnirea la vârf, Hruşciov a spus lumii că încheierea unui tratat de pace german nu mai putea fi amânată: „O reglementare privind pacea în Europa trebuie realizată în acest an." Pentru a rosti unul din discursurile sale, Hruşciov a apărut îmbrăcat în uniformă de general locotenent, grad onorific pe care i-l conferise Stalin în timpul războiului. Cu un alt prilej, Hruşciov i-a spus ambasadorului britanic că i-ar trebui numai șase bombe atomice pentru a distruge Anglia și nouă pentru a rade Franța de pe fața pământului[34]. În septembrie 1960, Hruşciov a pus capăt interzicerii neoficiale a testelor nucleare, pe care ambele părți o respectaseră timp de trei ani. Ca parte a programului său de teste, Uniunea Sovietică a declanșat o explozie monstruoasă de cincizeci de megatone.

Cererile lui Hruşciov de stabilire a unei reglementări postbelice nu erau o noutate. Încă din 1943, Churchill susținuse ideea unei reglementări postbelice; Stalin propusese una în Nota de pace, din 1952; George Kennan pledase pentru o reglementare asupra Germaniei la mijlocul anilor '50. Dar, spre deosebire de alte războaie, în urma celui de-al doilea război mondial nu a existat nici o reglementare postbelică. Sferele de influență americană și sovietică aveau să fie stabilite pas cu pas, și aceasta prin acceptarea unor situații de *faits accomplis,* mai curând decât prin înțelegeri oficiale.

Actul final al definirii sferelor de influență a început în zorii zilei de 13 august, 1961. Locuitorii Berlinului de Vest s-au trezit, efectiv, într-o închisoare.

Est-germanii înălţaseră bariere de sârmă ghimpată între sectorul sovietic al Berlinului şi sectoarele ocupate de cele trei puteri occidentale şi construiseră un zid de jur-împrejurul Berlinului. Familiile ai căror membri se aflau de o parte şi de cealaltă a zidului au fost despărţite. Pe zi ce trecea, zidul era consolidat; betonul, minele de teren şi câinii de pază au devenit simbolul oraşului divizat şi al comunismului inuman. Falimentul unui regim comunist incapabil să-şi convingă propriii cetăţeni să rămână în ţara lor se dezvăluia întregii lumi. Cu toate acestea, liderii comunişti astupaseră o gaură în barajul blocului sovietic... cel puţin pentru un timp.

Înălţarea iadului a readus în faţa democraţiilor dilema lor referitoare la Berlin. Ele erau pregătite să apere libertatea Berlinului împotriva agresiunii făţişe, dar nu se hotărâseră cu privire la un mod de a răspunde unei acţiuni ce se situa sub acel prag, precum nici asupra definiţiei agresiunii. Aproape imediat, Kennedy a apreciat că înălţarea zidului nu se încadra în definiţia pe care America o dădea agresiunii şi a decis să nu răspundă militar. Încercarea americană de a minimaliza construirea zidului a fost evidenţiată de faptul că, în ziua în care s-a ridicat zidul, Kennedy a făcut o plimbare cu vaporul, iar secretarul de stat Rusk a urmărit un joc de baseball. La Washington nu era deloc o atmosferă de criză.

Adevărul este că opţiunile militare ale lui Kennedy erau destul de limitate. Dacă trupele americane ar fi ridicat bariera din zona de frontieră, s-ar fi putut trezi cu un zid reconstruit la câteva sute de metri în spatele primului. Ar fi intrat ei atunci în Berlinul de Est pentru a-l dărâma şi pe acesta? Ar fi sprijinit opinia publică occidentală un război pentru cauza libertăţii de mişcare *în interiorul* Berlinului – când în realitate Berlinul de Est fusese cedat cu mult timp înainte drept capitală a satelitului comunist est-german?

Când a devenit evident faptul că America nu avea să se opună prin forţă înălţării zidului, Berlinul de Vest şi Republica Federală Germania au trăit acel gen de şoc pe care îl trăieşte cineva confruntat cu o realitate de care, subconştient, avea ştiinţă, dar pe care se temea să o recunoască. Îndată după revoluţia ungară, ar fi trebuit să fie clar că Occidentul nu avea să se opună prin mijloace militare sferelor de influenţă existente. Brandt avea să susţină mai târziu că politica sa de *Ostpolitik,* care a condus la recunoaşterea regimului est-german, a fost rezultatul dezamăgirii sale provocate de reacţia Americii la construirea zidului. După toate probabilităţile, însă, şocul germanilor ar fi fost şi mai mare dacă din efortul de a-l dărâma ar fi rezultat un război. Însuşi Adenauer i-a spus lui Acheson că el nu dorea ca Berlinul să fie apărat printr-un război nuclear, ştiind foarte bine că de fapt nu exista nici un alt mijloc prin care putea fi acesta apărat.

Ambele superputeri au continuat să folosească tertipuri pentru a-şi defini nu numai responsabilităţile, dar şi limitele acestora. În iulie, Kennedy a mărit substanţial bugetul american al apărării, a concentrat rezerviştii şi a trimis forţe suplimentare în Europa. În august 1961, după ce a fost construit zidul, Kennedy a trimis 1500 de soldaţi spre Berlin pe Autobahn, prin zona sovietică, provocându-i pe sovietici să-i oprească. Sosiţi la destinaţie fără nici o piedică, soldaţii au fost întâmpinaţi cu un discurs mobilizator de către vicepreşedintele Johnson, care zburase înaintea lor, pentru a-i întâmpina la sosire. Curând după aceea, generalul

Lucius Clay, eroul blocadei Berlinului din 1948, a fost numit reprezentant personal al președintelui american la Berlin. Kennedy punea în joc credibilitatea Americii pentru libertatea Berlinului.

Hruşciov se implicase din nou într-o situație fără ieşire, asemănătoare celei din timpul administrației Eisenhower. Fanfaronada lui dăduse naştere unei reacții americane pe care s-a vădit că nu era dispus să o înfrunte. Iar rapoartele de la colonelul Oleg Penkovski, extraordinarul spion american infiltrat în serviciile de informații militare sovietice, dezvăluiau faptul că înalții ofițeri sovietici erau foarte conștienți de lipsa lor de pregătire şi adeseori bombăneau între ei despre nesăbuința lui Hruşciov[35]. Încă din 1960, Eisenhower înțelesese cacealmaua lui Hruşciov, spunându-i unui vizitator că, în eventualitatea unui război, el ar fi mult mai îngrijorat de emanațiile radioactive ale armelor americane decât de riposta sovietică. O dată ajuns președinte, Kennedy şi-a dat şi el repede seama că Uniunea Sovietică era inferioară Statelor Unite ca forță strategică generală.

Această stare de lucruri a fost favorabilă celor care doreau să mențină *statu-quo*-ul. În acelaşi timp, Kennedy a fost chiar mai explicit decât fusese Eisenhower în exprimarea refuzului său de a-şi asuma chiar şi cel mai mic risc de declanşare a unui război nuclear din cauza Berlinului. În drumul său de întoarcere de la întâlnirea la vârf pe care o avusese cu Hruşciov, la Viena, Kennedy reflecta:

> ...pare cât se poate de stupid să rişti uciderea unui milion de americani din cauza unei neînțelegeri privind drepturile de acces pe o autostradă... sau pentru că germanii vor o Germanie reunificată. Dacă o să am de gând să amenințRusia cu războiul nuclear, va trebui să fie pentru o cauză mult mai mare şi mai importantă decât asta.[36]

Strategia lui Eisenhower fusese extrasă din scenariul original al politicii de îngrădire. El s-a străduit să-i blocheze pe sovietici de fiecare dată când aceştia au lansat provocări Occidentului. Obiectivele lui Kennedy erau mai ambițioase. El spera să pună capăt pentru totdeauna conflictului sovieto-american pe calea negocierilor directe între superputeri – şi să folosească criza Berlinului drept punctul de cotitură necesar. Aşadar, în timpul lui Kennedy, Casa Albă a insistat pe o diplomație mai flexibilă în problema Berlinului şi, la nevoie, unilaterală. Pentru Eisenhower, Berlinul fusese o provocare ce trebuia suportată şi depăşită; pentru Kennedy, ea era o stație pe drumul spre noua ordine internațională proiectată de el. Eisenhower sau Dulles veniseră cu formule pentru a dezamorsa o amenințare anumită; Kennedy dorea să elimine un obstacol permanent în calea păcii.

Atitudinile celor doi președinți față de NATO erau şi ele diferite. În timp ce Eisenhower comandase alianța din timpul războiului în Europa, Kennedy fusese implicat în războiul din Pacific, unde efortul american fusese în mai mare măsură național şi unilateral. Kennedy nu era pregătit să acorde aliaților dreptul de veto în chestiunea negocierilor şi adevărul este că prefera să trateze direct cu Uniunea Sovietică, aşa cum se poate vedea din această directivă prezidențială dată secretarului său de stat, Dean Rusk, la 21 august 1961, la o săptămână după înălțarea Zidului Berlinului:

Atât calendarul negocierilor, cât şi substanţa poziţiei occidentale rămân incerte şi eu nu mai cred că se poate ajunge la un progres satisfăcător numai prin discuţii la nivelul celor patru puteri. Eu cred că ar trebui să acţionăm prompt pentru a defini o poziţie fermă a Statelor Unite în ambele direcţii şi să clarificăm faptul că noi nu putem accepta un veto din partea vreunei alte puteri... Ar trebui ca în cursul acestei săptămâni să arătăm limpede celor trei aliaţi ai noştri că aceasta este intenţia noastră şi că ei trebuie să meargă împreună cu noi sau să stea deoparte.[37]

Ca urmare a acestei directive, Dean Rusk a abandonat negocierile celor patru puteri, în favoarea unui dialog direct cu Moscova. În acea toamnă, Rusk şi Gromîko s-au întâlnit de câteva ori la Naţiunile Unite. Alte discuţii au avut loc la Moscova, între ambasadorul Thompson şi Gromîko. Totuşi, sovieticii nu prea erau de acord cu o agendă de negocieri în chestiunea Berlinului.

Necazul era că fiecare dintre părţi era prinsă în capcana unei dileme specifice erei nucleare. Îşi puteau folosi forţele nucleare pentru a-şi asigura supravieţuirea, dar recurgerea la acest tip de arme nu oferea garanţia unor transformări pozitive. Oricare ar fi fost, din punct de vedere teoretic, nivelul de superioritate estimat, riscul războiului nuclear era disproporţionat cu orice obiectiv care ar fi putut fi atins. Chiar şi un risc de război de 5 la sută este intolerabil când preţul presupune distrugerea totală a propriei societăţi – a civilizaţiei. Aşadar, când se trăgea linia, fiecare parte dădea înapoi din faţa pericolului de război.

În acelaşi timp, nici una dintre părţi nu era în situaţia de a înlocui diplomaţia cu puterea. În pofida tensiunii crescânde, argumentele în favoarea *statu quo*-ului păreau întotdeauna să atârne mai greu decât impulsul de a-l modifica. În tabăra democraţiilor, părea imposibil să se ajungă la un consens; în tabăra comunistă, lăudăroşenia lui Hruşciov se poate să fi amplificat aşteptările colegilor săi în asemenea măsură încât chiar şi concesiile majore pe care Occidentul era gata să le facă păreau inadecvate durilor de la Kremlin. În final, Hruşciov a încercat să iasă din impas angajându-se în dezastruoasa aventură de a plasa rachete în Cuba, ceea ce nu a făcut decât să arate cât de mult trebuia mărită miza înainte ca puterea militară să afecteze diplomaţia.

Aceste tendinţe către stagnare au obligat administraţia Kennedy la efortul de a ieşi din impas prin iniţiative diplomatice. Orice concesie ce se putea concepe ca acceptabilă pentru Hruşciov ar fi slăbit Alianţa Atlantică, iar orice reglementare tolerabilă din punctul de vedere al democraţiilor ar fi zdruncinat poziţia lui Hruşciov.

Efortul administraţiei Kennedy de a descoperi în lista de cereri ale sovieticilor unele care să poată fi satisfăcute fără risc a fost sortit eşecului. La 28 august 1961, McGeorge Bundy, consilierul lui Kennedy pentru securitatea naţională, a rezumat viziunea Casei Albe într-un memorandum adresat preşedintelui: „Linia directoare a gândirii celor care lucrează în prezent la elaborarea poziţiei noastre de negociere este aceea că noi putem şi ar trebui să trecem substanţial spre acceptarea R.D.G., a liniei Oder-Neisse, a pactului de neagresiune şi chiar a ideii a două tratate de pace."[38] Memorandumul nu menţiona ce aşteptau Statele Unite să primească în schimb.

Asemenea atitudini au făcut inevitabilă îndepărtarea treptată a Washingtonului de Adenauer. La 22 septembrie, o notă informativă a administrației spunea clar:

> O sursă autorizată a Statelor Unite a solicitat astăzi Germaniei Occidentale să accepte, în propriul său interes, „realitatea" existenței a două state germane.
>
> Sursa a spus că Germania de Vest ar avea mai multe șanse de a reunifica Germania „prin discuții cu est-germanii" decât prin ignorarea lor.[39]

În decembrie 1961, Bundy a încercat să liniștească Bonnul, referindu-se la obiectivul „fundamental" al Americii, anume de a asigura faptul ca poporul german „să nu aibă nici un motiv legitim de a regreta încrederea pe care și-au pus-o în noi". În același timp, el a avertizat împotriva interpretării acelei asigurări drept un cec în alb: „Noi nu puteam garanta – și nici un oficial german nu a cerut-o – un veto german la politica Occidentului. Un parteneriat între oameni liberi nu poate niciodată acționa la chemarea unui singur membru."[40]

În practică, aceste fraze conciliatorii se anulau reciproc. Din moment ce pozițiile oficiale americane și germane erau ireconciliabile, iar Germania era total dependentă de Statele Unite în privința apărării Berlinului, a refuza Bonnului dreptul la veto nu putea produce decât unul din următoarele două rezultate: riscarea unui război pentru o cauză în care administrația Kennedy afirmase că nu crede, ori impunerea la Bonn a unor puncte de vedere pe care liderii germani le respinseseră. Primul curs nu ar fi putut fi susținut în Congresul american sau în fața opiniei publice; cel de al doilea ar fi spulberat angajamentul Germaniei față de Occident și coeziunea Alianței Atlantice.

Relațiile dintre Washington și Bonn au devenit tot mai reci. Temându-se de o situație de impas și de o ruptură cu Adenauer, Departamentul de Stat s-a mișcat în ritm de melc timp de mai multe luni și nu a pus în aplicare directivele lui Kennedy de a angaja negocieri directe cu Moscova – sau mai curând a ținut întâlniri fără să furnizeze multe idei noi. Dacă Hruşciov ar fi avut simțul măsurii, el și-ar fi dat seama că era momentul să decidă care dintre variatele propuneri occidentale putea fi transformată în monedă politică forte. În loc de așa ceva, el a continuat să ridice miza și să evite negocierile.

În această perioadă de suspendare a acțiunilor diplomatice și de tensiune între aliați, eu am fost indirect implicat în elaborarea politicii Casei Albe, în calitate de consultant în Consiliul de Securitate Națională. Deși eram la curent cu problemele aflate în dezbatere și cu diferitele curente contradictorii din jurul președintelui, nu am participat personal la adoptarea deciziilor finale. Tradiționaliștii NATO – mai ales Acheson, care activa în calitate de consultant extern în acele perioade când limba sa ascuțită nu-l scotea din grații – se opuneau oricăror negocieri. Asemeni lui de Gaulle sau lui Adenauer, ei nu vedeau nici o posibilitate de îmbunătățire în noile proceduri de acces și nu se așteptau ca încercările de negociere a problemei unificării Germaniei să le aducă altceva decât adversități.

Oricât îl admiram eu pe Acheson, nu credeam că o strategie obstrucționistă putea fi susținută. Oricând ar fi dorit, Hruşciov ar fi putut forța o negociere; nici un lider occidental, nici chiar de Gaulle, nu ar fi putut pune în fața opiniei publice din țara sa necesitatea unei confruntări, dacă nu ar fi demonstrat mai întâi

că explorase toate mijloacele de a o evita. Considerând că era periculos să negociem pe baza unei agende sovietice, am gândit că era vital să o luăm noi înainte, cu un plan american pentru viitorul Germaniei. Mă temeam pentru coeziunea aliaților în cazul în care deciziile ar fi fost înaintate spre rezolvare unei conferințe sau lăsate la cheremul termenelor-limită. Ca procedură, eram pentru negocieri; sub aspectul conținutului, mă situam aproape de pozițiile tradiționale ale lui Adenauer şi Acheson.

Scurta mea misiune la Casa Albă din timpul lui Kennedy mi-a prilejuit o serie de întâlniri cu Adenauer. Acestea mi-au slujit să înțeleg, cu durere, măsura neîncrederii pe care criza Berlinului o generase între țări care până atunci fuseseră aliați apropiați. În 1958, la scurt timp după publicarea cărții mele *Nuclear Weapons and Foreign Policy* [*Armele nucleare şi politica externă* – n.t.][41], Adenauer m-a invitat să-i fac o scurtă vizită, deşi eu eram pe atunci un profesor asistent relativ necunoscut. În timpul acelei conversații, Adenauer mi-a spus insistent să nu mă las amăgit de aparența unui bloc monolitic comunist, întins de la Marea Baltică până în Asia de Sud-Est; după părerea lui, o ruptură între China şi Uniunea Sovietică era inevitabilă. El spera, mi-a spus, că atunci când se va produce, democrațiile vor fi pregătite să profite de ea.

Nu mai auzisem această afirmație şi nici nu am crezut în ea. Adenauer trebuie să fi interpretat uimirea mea tăcută drept o încuviințare, pentru că, trei ani mai târziu, când l-a întâlnit pe Kennedy, el a încheiat o amplă prezentare pe marginea inevitabilității unei rupturi chino-sovietice menționând că eu îi împărtăşeam părerea. Ceva mai târziu, am primit din partea lui Kennedy un mesaj prin care-mi transmitea că ar fi fost recunoscător dacă, pe viitor, aveam să împărtăşească previziunile mele geopolitice nu numai cancelarului german, ci şi lui.

Presupunând – pesemne ca urmare a acestei conversații dintre Adenauer şi Kennedy – că eu eram mai apropiat de Adenauer decât, probabil, era cazul în realitate, Casa Albă mi-a cerut, la începutul anului 1962, să încerc să atenuez grijile pe care cancelarul şi le exprima cu voce tot mai ridicată cu privire la politica administrației Kennedy în problema Berlinului. Urma ca eu să-l informez pe Adenauer despre abordarea americană a negocierilor, planul privind situațiile militare neprevăzute referitoare la Berlin şi, ca o dovadă de considerație deosebită, despre capacitatea nucleară a Americii, care, mi s-a spus, nu fusese niciodată dezvăluită vreunui aliat, cu excepția Marii Britanii.

Aceasta s-a dovedit a fi o sarcină extrem de dificilă. Abia îmi începusem prezentarea, când Adenauer m-a întrerupt: „Asta deja mi-au spus-o la Washington. Nu m-a impresionat acolo; de ce cred ei că m-ar impresiona aici?" Eu am răspuns tăios că nu eram un funcționar guvernamental, că mi se ceruse doar să îi fac o scurtă vizită pentru a-i diminua îngrijorarea şi că ar trebui să mă asculte înainte de a trage concluzii.

Adenauer a rămas perplex. M-a întrebat cât anume din timpul meu îl petreceam lucrând efectiv la Casa Albă în calitate de consultant. Când i-am spus că 25 la sută, el a răspuns calm: „În acest caz trebuie să presupunem că îmi spui 75 la sută din adevăr". Acestea au fost rostite în prezența ambasadorului ameri-

can Walter C. Dowling, care, conform formulei lui Adenauer, ar fi trebuit să mintă tot timpul.

Dar chiar şi la acel nivel scăzut al relaţiilor germano-americane, Adenauer demonstra că, pentru el, a fi de încredere era un imperativ moral. Deşi strategia nucleară nu era principalul său domeniu de interes, el a apreciat profund semnul de încredere implicat de informarea asupra capacităţii nucleare, pe care Washingtonul i-l transmisese prin mine. Deoarece emigrasem din Germania la vârsta de cincisprezece ani, cu vreo douăzeci şi cinci de ani în urmă, simţeam că vocabularul meu în limba germană nu era pe măsura unei discuţii despre arme nucleare şi mi-am susţinut partea de conversaţie în limba engleză. Interpretul nostru era un membru al personalului cancelariei. Douăzeci şi cinci de ani mai târziu, acel oficial, care între timp avansase în vârstă şi era la pensie, mi-a scris că, în calitate de interpret care îşi cunoaşte meseria, făcuse o înregistrare a informării pe tema nucleară, pe care o prezentase preşedintelui Adenauer. Răspunsul cancelarului a fost că îşi dăduse cuvântul că acea informare avea să rămână confidenţială; prin urmare, chiar şi păstrarea unei singure copii de dosar ar fi fost incompatibilă cu promisiunea făcută. Şi a dat ordin ca toate înregistrările legate de acea parte a convorbirii noastre să fie distruse.

Totuşi, prin aprilie 1962, relaţiile germano-americane scăpaseră de sub control. La 21 aprilie au fost lăsate să se scurgă informaţii privitoare la un plan american care chema la crearea unei Autorităţi Internaţionale de Acces, împuternicită să controleze traficul către şi dinspre Berlin. Această autoritate urma să fie formată din cinci membri occidentali (cele trei puteri occidentale ocupante, plus Republica Federală Germania şi Berlinul de Vest), cinci participanţi comunişti (Uniunea Sovietică, Polonia, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană şi Berlinul de Est) şi trei neutri (Suedia, Elveţia şi Austria). Unificarea urma să fie promovată prin acţiunea unor comitete formate dintr-un număr egal de oficiali vest-germani şi est-germani.

Deloc surprinzător, Adenauer s-a opus ferm creării unei Autorităţi de Acces, mai ales dacă în cadrul acesteia Germania de Vest şi cea de Est urmau să aibă statut de egalitate. Mai mult, participarea reprezentanţilor atât ai Berlinului de Est cât şi ai celui de Vest ar fi slăbit statutul deja fragil al oraşului celor patru puteri şi ar fi întărit şi mai mult rolul Germaniei de Est. Din moment ce numărul comuniştilor din Autoritatea de Acces era egal cu numărul reprezentanţilor democraţiilor, însemna ca trei neutre, slabe, supuse şantajului sovietic să aibă cuvântul hotărâtor. Adenauer considera toată această combinaţie drept un substitut jalnic al unei angajări americane.

Adenauer a decis să-şi dea frâu liber furiei făcând ceea ce pentru el era un pas fără precedent, anume să-şi critice în mod public principalul aliat. La o conferinţă de presă din 7 mai 1962, el a respins hotărât Autoritatea Internaţională de Acces.

> Mie mi se pare că tot acest plan nu poate fi pus în aplicare. Ştiţi că în cele din urmă trei ţări, şi anume Suedia, Austria şi Elveţia ar urma să aibă cuvântul decisiv, pentru că voturile celor din Est şi Vest probabil că se vor echilibra. Ei bine, atunci aş vrea să vă întreb dacă aceste ţări vor răspunde afirmativ când vor fi întrebate dacă le place acest rol. Eu cred că nu![42]

Pentru a-şi sublinia măsura nemulţumirii, Adenauer a adăugat o remarcă amară la adresa încercării administraţiei Kennedy de a acorda o mai mare prioritate ţărilor în curs de dezvoltare:

> Şi eu sunt împotriva coloniilor şi cu totul în favoarea ajutorului pentru dezvoltare. Dar eu cer de asemeni ca 16 000 000 de germani [din Germania de Est] să fie lăsaţi să-şi trăiască viaţa. Vom spune aceasta şi prietenilor şi duşmanilor noştri.[43]

Aceste diferende nu au fost rezolvate niciodată. În 17 iulie 1962, Kennedy tot îi mai spunea lui Anatoli Dobrinin, noul ambasador sovietic, că „s-ar putea foarte bine să mai existe unele chestiuni în legătură cu care să vrem să exercităm presiuni destul de dure asupra germanilor, cum ar fi, de exemplu structura unei autorităţi de acces"[44]. De vreme ce Adenauer deja explicase în mod public şi în detaliu obiecţiile sale atât faţă de componenţa, cât şi faţă de funcţionarea unei asemenea autorităţi, Hruşciov ar fi trebuit să ştie că el deţinea cheia dezlănţuirii unei crize majore în cadrul Alianţei Atlantice.

În mod uimitor tocmai când succesul sovieticilor părea iminent, Hruşciov a schimbat cursul. Încercând să obţină dintr-o singură lovitură victoria care-l ocolise în ultimii trei ani, Hruşciov a plasat rachete cu rază medie de acţiune în Cuba. Desigur, Hruşciov calculase că, dacă reuşea în această aventură, superioritatea poziţiei sale de negociere într-o eventuală serie de negocieri asupra Berlinului avea să fie covârşitoare. Din acelaşi motiv, Kennedy nu putea permite o asemenea extindere a puterii strategice sovietice în emisfera vestică. Îndrăzneala şi talentul cu care Kennedy a tratat criza nu numai că l-au forţat pe Hruşciov să retragă rachetele sovietice, dar pe parcursul evenimentelor au reuşit să înlăture şi restul de credibilitate al diplomaţiei acestuia relative la Berlin.

Recunoscând că-i lipseau soluţiile, Hruşciov a anunţat în ianuarie 1963 că „succesul" înregistrat cu Zidul Berlinului făcuse inutil un tratat de pace separat cu Berlinul. Criza Berlinului se terminase, în sfârşit. Ea durase cinci ani. Prin ea, aliaţii îşi menţinuseră poziţiile în toate chestiunile esenţiale – deşi cu multe ezitări. În ceea ce-l privea, Hruşciov nu reuşise mai mult decât să construiască un zid cu care să-i împiedice pe est-germanii aserviţi fără voia lor să-şi ia tălpăşiţa din utopia comunistă.

A fost o întâmplare neprevăzută pentru Occident faptul că Hruşciov îşi supraevaluase mâna, întrucât Alianţa fusese periculos de aproape de a se destrăma. Poziţia americană în timpul administraţiilor Eisenhower şi Kennedy deopotrivă s-a întemeiat pe maxima tradiţională americană conform căreia America se opunea schimbării obţinute prin ameninţarea cu forţa, nu schimbării ca atare. Ca teză academică, era mai presus de orice obiecţie, cu condiţia să fi existat convingerea generală că rezultatul crizei avea să fie judecat prin prisma substanţei, nu a metodei.

Iar din punct de vedere al substanţei, diferitele variante aflate în atenţia ambelor administraţii, Eisenhower şi Kennedy deopotrivă, erau extrem de riscante. Toate aveau în comun neajunsul de a modifica situaţia generală existentă în direcţia dorită de sovietici. Nici nu putea fi altfel, deoarece Uniunea Sovietică cu siguranţă că nu declanşase criza pentru a-şi înrăutăţi propria poziţie. Fiecare *quid*

pro quo propus ar fi obligat Uniunea Sovietică să lanseze o amenințare pe care nu ar fi avansat-o niciodată pentru vreo îmbunătățire obiectivă a statutului satelitului său est-german și pentru modificarea procedurilor de acces existente. Dublul coșmar al lui Adenauer – că Germania de Est comunistă ar putea dobândi mijloacele prin care să exploateze vulnerabilitatea Berlinului, și că între obligațiile Bonnului față de Alianță și aspirațiile sale la unitatea națională s-ar putea crea o prăpastie – era inerent oricărei scheme de negociere propuse.

Dean Acheson, care, după spusele lui, fusese „prezent la crearea" sistemului de alianțe postbelice, a văzut clar acest lucru. Într-o scrisoare adresată lui Truman în 21 septembrie 1961, el prevedea o înfrângere umilitoare a Occidentului în problema Berlinului, „înfățișată atrăgător ca un act diplomatic al noii ordini"[45]. Dacă o asemenea înfrângere devenea inevitabilă, susținea Acheson, viitorul alianței occidentale depindea de cine anume își va asuma responsabilitatea dezastrului. „Este mai bine", îi scria el generalului Lucius Clay în ianuarie 1962, „ca discipolii să-și părăsească liderul, decât ca liderul să-și urmeze discipolii. Cine adună după aceea piesele împrăștiate? Cui i se încredințează conducerea într-un nou început?"[46] Era reversul strategiei lui de Gaulle.

Pe parcursul crizei Berlinului, prioritățile Germaniei s-au schimbat. De-a lungul perioadei postbelice, Statele Unite fuseseră principalul punct de sprijin al lui Adenauer. La un an după ultimatumul lui Hruşciov, situația nu mai era aceeași. Un raport al serviciilor de informații din Departamentul de Stat, din 26 august 1959, nota faptul că Adenauer era profund afectat de lipsa de unanimitate din rândul aliaților. Conform raportului, Adenauer încă mai spera într-o refacere a unității aliaților. Dar dacă „o combinație Statele Unite-Marea Britanie pare să se îndrepte înspre o înțelegere cu Hruşciov, Adenauer va fi forțat să își găsească principalul punct de sprijin în Franța"[47].

Pe întreaga durată a crizei, Hruşciov s-a comportat ca un jucător de șah care, după ce făcut o uluitoare mișcare de deschidere, se retrage și așteaptă ca adversarul să se declare învins contemplându-și dilema fără a duce jocul până la capăt. Citind raportul diplomatic, este greu de înțeles de ce Hruşciov nu a explorat niciodată vreuna din nenumăratele opțiuni de negociere care i se ofereau, care erau dezbătute și la care se făcea deseori aluzie. Printre acestea se numărau Autoritatea de Acces, cele două tratate de pace și conceptul de „oraș-garantat". Până la urmă, Hruşciov nu a acționat niciodată în sensul împlinirii vreunia din termenele sale limită sau potrivit numeroaselor opțiuni pe care le avusese pentru a angaja aliații occidentali într-o negociere. După trei ani de ultimatumuri și amenințări care înghețau sângele în vene, singurul „succes" real al lui Hruşciov a fost construirea Zidului Berlinului, care în cele din urmă a ajuns să simbolizeze eșecul politicii sovietice în problema Berlinului.

Hruşciov se agățase singur în țițele încurcate ale propriei sale creații. Prins în capcană, și-a dat seama că nu putea spera să-și satisfacă cererile fără un război. Pentru așa ceva nu s-a dovedit niciodată destul de pregătit și totuși a îndrăznit să nu accepte ofertele de negociere ale Occidentului, pentru a nu fi acuzat de „uliii" de la Kremlin și de partenerii săi chinezi că a cedat pentru prea puțin. Prea slab pentru a-și îmboldi „porumbeii" către o soluție de confruntare, prea nesigur de

soliditatea poziţiei sale pentru a impune concesii „uliilor", Hruşciov a tergiversat lucrurile cât a putut de mult, apoi a mizat totul pe o aruncare disperată de zar, plasând rachete în Cuba.

Criza Berlinului – împreună cu apogeul său în criza rachetelor din Cuba – a marcat un punct de cotitură în Războiul rece, deşi la vremea aceea nu a fost perceput astfel. Dacă democraţiile nu ar fi fost atât de acaparate de disputele lor interne, ele ar fi putut interpreta criza Berlinului drept ceea ce a fost – o demonstraţie a slăbiciunii latente sovietice. În final, Hruşciov, nereuşind să atingă nici unul din obiectivele pe care le trâmbiţase când a lansat criza, a fost obligat să accepte în continuare un avanpost occidental adânc în interiorul teritoriului sovietic. Astfel, împărţirea Europei în două blocuri a fost reafirmată din nou, aşa cum se întâmplase şi în cazul Revoluţiei din Ungaria, din 1956. Ambele părţi se plângeau de situaţie, dar nici una nu a încercat vreodată să o modifice prin forţă.

Rezultatul cumulat al eşecului lui Hruşciov în privinţa iniţiativelor referitoare la Berlin şi Cuba a fost că Uniunea Sovietică nu şi-a mai asumat riscul unei provocări directe la adresa Statelor Unite, cu excepţia unei scurte izbucniri de la sfârşitul războiului din Orientul Mijlociu, din 1973. Deşi sovieticii acumulau o forţă uriaşă de rachete cu rază lungă de acţiune, Kremlinul nu a considerat niciodată că acestea erau suficiente pentru a deveni o ameninţare directă la adresa drepturilor stabilite ale americanilor. În schimb, presiunea militară sovietică şi-a schimbat direcţia, îndreptându-se către sprijinirea aşa-numitelor războaie de eliberarea naţională din zone ale lumii în curs de dezvoltare precum Angola, Etiopia, Afghanistan şi Nicaragua.

Timp de un deceniu, sovieticii nu au mai făcut nici o încercare de a împiedica accesul spre Berlin, care a continuat să se desfăşoare conform procedurilor stabilite. În acest interval, recunoaşterea regimului Germaniei de Est s-a făcut treptat şi ca o decizie vest-germană, susţinută de toate partidele importante din Germania, nu ca o iniţiativă impusă de Statele Unite. Cu timpul, aliaţii au exploatat nerăbdarea sovieticilor de a obţine recunoaşterea Germaniei de Est insistând asupra condiţiei preliminare ca Uniunea Sovietică să stabilească proceduri stricte de acces în Berlin şi să confirme statutul acestuia de oraş al celor patru puteri. Sovieticii au acceptat în mod oficial aceste condiţii, în cadrul Acordului cvadripartit din 1971. Nici Berlinul şi nici drumurile sale de acces nu au mai fost puse în discuţie până în momentul dărâmării Zidului, în 1989, act ce a condus la reunificarea germană. Politica de îngrădire funcţionase, la urma urmelor.

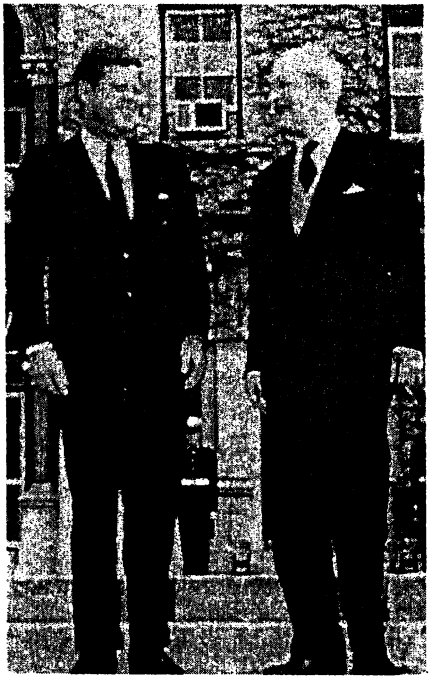

CAPITOLUL 24

Concepţii privind unitatea occidentală: Macmillan, de Gaulle, Eisenhower şi Kennedy

Criza Berlinului a marcat consolidarea finală a celor două sfere de influenţă care, timp de aproape două decenii, s-au împins una pe cealaltă de-a lungul liniei de diviziune ce împărţea continentul european. În prima fază a acestui proces, din 1945 până în 1948, Stalin stabilise sfera de influenţă sovietică, transformând ţările din Europa de Est în state-satelit şi, implicit, ameninţând Europa Occidentală. În cea de-a doua fază, din 1949 până în 1956, democraţiile au reacţionat prin formarea NATO, prin consolidarea propriilor zone de ocupaţie din Republica Federală Germania şi prin iniţierea procesului de integrare vest-europeană.

Pe parcursul perioadei de consolidare au existat încercări periodice din partea fiecărei tabere de a dizloca sfera celeilalte. Toate aceste scheme au eşuat. Nota de pace a lui Stalin, din 1952, care fusese gândită să atragă Republica Federală Germania în afara taberei occidentale, nu a dus nicăieri – în parte din cauza morţii lui Stalin.

Lipsa de substanță a strategiei lui Dulles pentru „eliberarea" Europei de Est a fost demonstrată în timpul mișcării de expulzare a sovieticilor din Ungaria, în 1956. Ultimatumul lui Hruşciov asupra Berlinului, din 1958, a reprezentat o altă tentativă de desprindere a Republicii Federale Germania de Occident. Dar în final sovieticii au fost nevoiți să ajungă la o reglementare pentru a-şi întări priza asupra satelitului reprezentat de Germania de Est. După criza rachetelor din Cuba, sovieticii s-au concentrat asupra pătrunderii în țările în curs de dezvoltare. Rezultatul a fost o stabilitate bipolară în Europa, a cărei natură paradoxală a fost rezumată în 1958 de marele filosof francez şi specialist în ştiințe politice, Raymond Aron:

> Situația actuală din Europa este anormală sau absurdă. Dar ea este bine conturată şi toată lumea ştie unde se află linia de demarcație, aşa încât nimeni nu se prea teme de ceea ce s-ar putea întâmpla. Dacă ceva se întâmplă de partea cealaltă a Cortinei de fier – şi avem experiența de acum un an – de partea aceasta nu se întâmplă nimic. O asemenea împărțire netă a Europei este considerată, justificat sau nu, mai puțin periculoasă decât oricare alt aranjament.[1]

Tocmai această stabilitate a permis ca diferențele de vederi latente din interiorul aşa-numitei Comunități Atlantice să iasă la iveală. În perioada imediat următoare crizei Berlinului, Macmillan din partea Marii Britanii, de Gaulle din partea Franței şi Kennedy din partea Statelor Unite au fost obligați să-şi pună de acord planurile de perspectivă contradictorii privind natura Alianței, rolul armelor nucleare şi viitorul Europei.

Macmillan a fost cel dintâi prim-ministru britanic care s-a confruntat explicit cu realitatea dureroasă că țara sa nu mai era o putere mondială. Churchill tratase cu America şi cu Uniunea Sovietică de pe poziții de egalitate. Chiar dacă postura sa nu reflecta adevăratul echilibru al forțelor, Churchill a clădit, prin geniul său şi invocând efortul eroic al Marii Britanii în timpul războiului, o punte peste prăpastia dintre dorință şi realitate. Când Churchill a propus negocieri cu Moscova imediat după sfârşitul războiului, în timpul când a fost liderul opoziției, şi din nou după moartea lui Stalin, în 1953, în calitate de prim-ministru, el a făcut aceasta ca purtător de cuvânt al unei puteri importante care, deşi nu se mai situa în linia întâi, era totuşi în măsură să influențeze calculele tuturor celorlalte puteri. Pe parcursul crizei Suezului, Eden a continuat să se comporte ca un şef de guvern al unei puteri substanțial autonome, cu capacitate de acțiune unilaterală. În vremea când Macmillan se confrunta cu criza Berlinului, iluzia că Marea Britanie avea capacitatea de a modifica de una singură calculele strategice ale superputerilor nu se mai susținea.

Un sceptic elegant şi civilizat, Macmillan era reprezentantul ultimilor *tories* de stil vechi. El era produsul epocii lui Eduard, când Marea Britanie era puterea supremă în lume şi când steagul britanic flutura practic în toate colțurile pământului. Deşi poseda un ascuțit simț al umorului, Macmillan degaja o melancolie ce nu putea fi separată de faptul că era obligat să participe la alunecarea constantă a Angliei din zenitul puterii, în urma experienței sfâşietoare a primului război mondial. Macmillan avea să relateze în termeni mișcători întâlnirea celor patru supraviețuitori din clasa lui de la Christ Church din Oxford. În timpul grevei

minerilor din 1984, Macmillan – care la vremea aceea nu mai era de douăzeci de ani prim-ministru – mi-a spus că, deși o respecta mult pe doamna Thatcher și înțelegea ceea ce încerca ea să facă, el nu ar fi putut niciodată să ducă până la capăt o luptă cu fiii oamenilor pe care trebuise să-i trimită la atac în primul război mondial și care se sacrificaseră cu atâta generozitate.

Macmillan a fost propulsat în Downing Street nr. 10 de înfrângerea de la Suez, evenimentul de cumpănă pentru declinul rolului mondial al țării sale. Macmillan și-a jucat cartea cu mare aplomb, dar nu fără o oarecare neplăcere. În calitate de fost ministru de finanțe, el știa foarte bine că economia Marii Britanii era în declin și că rolul său militar nu va fi niciodată la înălțimea uriașelor arsenale ale superputerilor nucleare. Marea Britanie respinsese ideea Pieței Comune, atunci când aceasta fusese propusă pentru întâia oară. Referirea lui Chamberlain la Cehoslovacia, în 1938, ca la o țară mică, îndepărtată, despre care britanicii știau foarte puțin, era descrierea exactă a detașării cu care Anglia, o țară care petrecuse un secol și jumătate în războaie coloniale purtate de cealaltă parte a lumii, privea crizele din Europa, aflată la câteva sute de kilometri depărtare.

Dar către sfârșitul anilor '50, Marea Britanie nu mai putea contempla Europa de la distanță, ca pe un loc unde forțele britanice interveneau când și când pentru a detrona un presupus tiran. Macmillan a răsturnat prin urmare politica de distanțare față de Europa și a solicitat intrarea în Comunitatea Europeană. Totuși, în pofida dezastrului de la Suez, preocuparea principală a lui Macmillan a rămas cultivarea „relației speciale" a Marii Britanii cu Statele Unite.

Marea Britanie nu se considera o putere exclusiv europeană. La urma urmelor, de prea multe ori pericolele care o amenințaseră își avuseseră sursa în Europa, iar salvarea îi venise de peste Oceanul Atlantic. Macmillan nu era de acord cu afirmația gaullistă că securitatea europeană ar fi întărită prin disociere de Statele Unite. Făcând toate socotelile, Marea Britanie era probabil cel puțin la fel de dispusă să lupte pentru Berlin pe cât era și Franța, deși motivele sale ar fi fost nu atât apărarea vagului concept al drepturilor de ocupant al aliaților, cât susținerea Americii în aprecierea acesteia că echilibrul global al puterii era amenințat.

După Suez, Franța și Marea Britanie au tras concluzii diametral opuse în urma umilinței suferite din partea Americii. Franța și-a accelerat cursul spre independență; Marea Britanie a optat pentru o întărire a relațiilor cu America. Imaginea parteneriatului anglo-american apăruse chiar înaintea celui de-al doilea război mondial și de atunci fusese alimentată permanent. Nu mai târziu de 1935, primul-ministru Stanley Baldwin o conturase într-un discurs ținut la Albert Hall:

> Am crezut întotdeauna că cea mai mare securitate împotriva apariției unui război în orice parte a lumii, în Europa, în Orient, oriunde, ar fi asigurată de strânsa colaborare dintre Imperiul britanic și Statele Unite ale Americii... Ar putea trece o sută de ani până ca acest deziderat să fie atins; sau ar putea ca asta să nu se petreacă niciodată. Dar uneori ne putem permite să visăm. Privesc cu încredere în viitor și văd acea coeziune de forțe în slujba păcii și a dreptății în lume și nu pot decât să mă gândesc că, deși oamenii nu o pot încă susține deschis, totuși, într-o bună zi, cei care vin în urma noastră o vor putea vedea...[2]

Nu a fost nevoie de o sută de ani pentru ca acel vis să devină realitate. Începând cu cel de-al doilea război mondial, Marea Britanie și Statele Unite au fost legate prin necesități comune, chiar dacă acestea au fost filtrate prin experiențe istorice foarte diferite.

Un factor important în stabilirea unei legături puternice între cele două națiuni a fost extraordinara abilitate a Marii Britanii de a se adapta la împrejurările mereu în schimbare. Se prea poate să fi fost adevărat, așa cum a subliniat Dean Acheson, că Marea Britanie se cramponase prea mult timp de iluzia imperiului și nu reușise să-și definească un rol contemporan al său în Europa[3]. Pe de altă parte, în relațiile sale cu Washingtonul, Marea Britanie demonstra, aproape zi de zi, că, țară veche cum era, nu se înșela în chestiunile fundamentale. Calculând inteligent că nu mai puteau spera să modeleze politica americană prin metodele tradiționale, de stablire a unui echilibru între beneficii și riscuri, liderii britanici au ales – mai ales după criza Suezului – să păşească pe drumul către o mai mare influență. Conducătorii britanici din ambele partide au reușit să se facă atât de indispensabili procesului american de elaborare a deciziilor, încât președinții și anturajul lor ajunseseră să considere consultările cu Londra nu ca pe o favoare specială făcută unui aliat mai slab, ci ca pe o componentă vitală a propriei lor guvernări.

Cu toate acestea, cu greu s-ar fi putut spune că Marea Britanie era de acord cu concepția americană privind relațiile internaționale. Britanicii nu au împărtășit niciodată punctul de vedere american privind caracterul perfectibil al omului și nu s-au avântat să proclame principii morale absolute. În termenii filosofiei lor, conducătorii britanici au fost, în general, adepții lui Hobbes. Așteptându-se la tot ce e mai rău din partea omului, arareori au cunoscut dezamăgirea. În politica externă, Marea Britanie a avut întotdeauna tendința de a practica o formă avantajoasă de egoism etic: ceea ce era bun pentru Marea Britanie era considerat bun și pentru restul lumii.

Ca să fi fost purtătorul unei asemenea concepții, era nevoie de o deosebită încredere în sine, pentru a nu mai vorbi de un simț înnăscut al superiorității. Când, în secolul al XIX-lea, un diplomat francez i-a spus primului-ministru britanic Palmerston că Franța se obișnuise ca aceasta să scoată din mânecă o carte diplomatică în ultimul moment, bravul englez a răspuns: „Dumnezeu a pus cărțile acolo." Totuși, Marea Britanie a pus în practică egoismul național cu un asemenea simț al moderației, încât prezumția sa de a reprezenta binele general a fost frecvent justificată.

Marea Britanie a finalizat trecerea de la putere la influență sub Macmillan. El a decis să integreze politica britanică în politica americană și să extindă paleta de opțiuni britanice printr-o manevrare abilă a relațiilor cu Washingtonul. Macmillan nu a contestat niciodată un punct de vedere filosofic sau conceptual și a pus rareori sub semnul întrebării politicile-cheie americane. El a recunoscut prompt Washingtonului rolul principal, încercând să dirijeze piesa din spatele cortinei. De Gaulle s-a comportat de multe ori zgomotos sfidător pentru ca ignorarea lui să doară; Macmillan a făcut ca Statelor Unite să le vină atât de firesc să solicite opiniile Marii Britanii, încât ignorarea lui să fie jenantă.

Tactica lui Macmillan în timpul crizei Berlinului a materializat acest mod de abordare. Accesul în Berlin nu-i părea să merite declanşarea unui holocaust nuclear. Pe de altă parte, riscul de a pierde relaţia cu America ar fi fost un blestem şi mai mare. El avea să stea alături de americani chiar şi în cazul unei confruntări nucleare, ceea ce însemna mai mult decât puteau garanta cei mai mulţi dintre aliaţi. Oricum, înainte de a fi pus în faţa acestei alegeri decisive, Macmillan era hotărât să exploreze alternativele posibile. Făcând din necesitate o virtute, el a decis să se prezinte drept principalul apărător al păcii, din partea Occidentului, pentru a împiedica acţiuni americane precipitate şi pentru a demonstra opiniei publice britanice că „liderii lor au făcut toate eforturile pentru a se ajunge la înţelegere şi acord"[4].

Mijloacele s-au transformat foarte curând în scopuri. Macmillan avea destulă încredere în propria sa măiestrie încât să încerce a înlătura pericolul provocării sovietice printr-o abilă angajare personală în negocieri. În concepţia lui Macmillan, procesul diplomatic în sine putea contribui la dezamorsarea ameninţării constituite de ultimatumurile lui Hruşciov, făcându-se uz de un şir de negocieri neconcludente pentru a se prelungi orice termen limită pe care l-ar anunţa impetuosul lider sovietic.

Spre profunda nemulţumire a lui Adenauer, Macmillan a întreprins o călătorie de 11 zile în Uniunea Sovietică, în februarie-martie 1959, deşi până la acea dată Hruşciov îşi repetase de mai multe ori ultimatumul iniţial. Macmillan nu a realizat nimic important, în vreme ce Hruşciov s-a folosit de prezenţa lui pentru a-şi reînnoi ameninţările. Cu toate acestea, primul-ministru şi-a urmărit neabătut şi neobosit obiectivul de a programa o serie de conferinţe ca cel mai practic mijloc de a ocoli termenele limită ale lui Hruşciov. El reflecta în memoriile sale:

> Eram nerăbdător să promovez ideea unei serii de întâlniri care să avanseze hotărât punct cu punct, în care „coexistenţa paşnică" (pentru a folosi limbajul zilei) – dacă nu chiar pacea – să poată domni neamenințată în lume.[5]

Totuşi, când discuţiile devin scop în sine, ele sunt la cheremul părţii celei mai dispuse să le întrerupă, sau care, cel puţin, poate da această impresie. Astfel, Hruşciov s-a simţit capabil să definească ce anume era „negociabil" în fapt. Interesat să menţină cursul dialogului, Macmillan şi-a pus în acţiune întreaga ingeniozitate pentru a descoperi pe agenda sovietică un articol anume care să poată fi urmărit în relativă siguranţă. La o zi după ce primise din partea lui Hruşciov nota oficială asupra Berlinului, la 27 noiembrie 1958, Macmillan i-a scris ministrului său de externe Selwyn Lloyd: „Nu vom putea să evităm negocierile. Cum trebuie să fie purtate? Vor conduce în mod necesar la discutarea viitorului unei Germanii unite şi a unor posibile «planuri de dezangajare»?"[6]

Trăsătura comună a diferitelor planuri de dezangajare era stabilirea unor zone cu armament limitat în Europa Centrală, care a fost definită ca Germania, Polonia şi Cehoslovacia, şi retragerea armelor nucleare din aceste ţări. Pentru Macmillan şi, într-o mai mică măsură, chiar şi pentru liderii americani, amplasamentul acestor arme avea mai întâi importanţă simbolică. De vreme ce strategia militară avea să se sprijine pe arsenalul nuclear al Americii (a cărui parte covâr-

șitoare nu era amplasată pe continentul european), discutarea unui plan de dezangajare cu sovieticii îi apărea lui Macmillan ca o modalitate relativ inofensivă de a câștiga timp.

Adenauer s-a opus tuturor acestor planuri, deoarece, o dată ce armele nucleare americane ar fi fost retrase din Germania, ele ar fi trebuit returnate Americii, rupându-se astfel ceea ce Adenauer considera a fi legătura politică crucială în domeniul apărării nucleare dintre Europa și America. Raționamentul lui Adenauer – sau cel puțin al experților săi în domeniul apărării – era că, atâta timp cât armele nucleare erau staționate pe solul german, Uniunea Sovietică nu putea risca să atace Europa Centrală fără a distruge aceste arme. Și fiindcă acest lucru ar fi însemnat un atac nuclear, riposta americană ar fi fost aproape automată.

Dacă totuși armele nucleare americane erau retrase în America, un atac convențional asupra Germaniei ar fi devenit posibil. Adenauer nu era sigur dacă în acest caz răspunsul liderilor americani ar fi fost acela de a iniția un război nuclear, având în vedere dezastrul pe care acesta l-ar fi putut provoca în propria lor țară. Astfel, explorarea opțiunilor de negociere în privința Berlinului au devenit un substitut la continuarea dezbaterii strategiei militare a Alianței Atlantice.

Ori de câte ori Macmillan sau Eisenhower luau vreo inițiativă diplomatică solitară, reacția celuilalt servea la ilustrarea faptului că vanitatea nu lipsește niciodată în relațiile dintre oamenii de stat. Deși erau prieteni apropiați, la începutul anului 1959 pe Eisenhower l-a iritat incursiunea lui Macmillan la Moscova; iar în toamna aceluiași an, Macmillan s-a șifonat când a aflat că Eisenhower îl invitase pe Hrușciov la Camp David:

> Președintele, după ce s-a încălcit în doctrina „nici un summit fără un progres prealabil în cadrul întâlnirii miniștrilor de externe", încearcă acum să se dezică. Singura cale la care s-a gândit a fost să înlocuiască discuțiile cu distracția. Astfel că îi cere lui Hrușciov să stea cu el în America și îi promite o vizită de răspuns în Rusia. Toate acestea au aerul unei diplomații foarte ciudate.[7]

Nu era ciudată pe cât era de inevitabilă. De îndată ce și-a dat seama că Marea Britanie nu se va despărți de America, Hrușciov s-a concentrat asupra lui Eisenhower. În opinia lui Hrușciov, Macmillan îi făcuse un serviciu aducând Washingtonul la negocieri. Deoarece, în ultimă instanță, singurul interlocutor care ar fi putut oferi ceea ce dorea Hrușciov era președintele american. Astfel că principalele discuții, cele de substanță, au fost acelea dintre Hrușciov și Eisenhower de la Camp David, iar mai târziu dintre Hrușciov și Kennedy, de la Viena. Totuși, cu cât America și Uniunea Sovietică monopolizau dialogul internațional, cu atât creau unora dintre aliații NATO dorința de a căuta să obțină oarecare libertate de manevră în numele propriu. Pe măsură ce amenințarea sovietică la adresa Europei Occidentale, ca și teama comună față de Moscova a scăzut în intensitate, dezacordurile din interiorul Alianței Atlantice au devenit mai puțin riscante, iar de Gaulle a încercat să folosească această stare de lucruri pentru a încuraja o politică europeană mai independentă.

Dar alegerea de către Marea Britanie a conducerii pe care să o urmeze s-a dovedit a nu fi o competiție. De vreme ce Macmillan prefera subordonarea față de

America şi nu față de Europa, el nu avea nici un interes să încurajeze planul lui de Gaulle şi niciodată nu s-a alăturat mişcărilor menite să despartă Europa de America, oricare ar fi fost pretextul invocat. Cu toate acestea, când a fost vorba de apărarea intereselor vitale britanice, Macmillan a dat dovadă de exact aceeaşi tenacitate ca şi de Gaulle. Aceasta s-a văzut în timpul aşa numitei afaceri Skybolt.

Pentru a prelungi viața îmbătrânitei sale flote de bombardiere, Marea Britanie decisese să cumpere Skybolt, o rachetă de croazieră americană, cu rază lungă de acțiune, lansabilă din aer, aflată atunci în proces de proiectare. În toamna anului 1962, fără preaviz, administrația Kennedy a anulat proiectul Skybolt, zice-se din motive tehnice, dar de fapt pentru a reduce folosirea avioanelor, considerate mai vulnerabile decât rachetele şi, fără îndoială, pentru a descuraja o capacitate nucleară autonomă a Marii Britanii. O decizie americană unilaterală, luată fără consultări prealabile, condamna bombardierele britanice la o rapidă demodare. Avertismentele Franței împotriva dependenței de Washington păreau să se confirme.

Următoarea fază a afacerii Skybolt, însă, a demonstrat beneficiile „relației speciale" cu America. Macmillan a făcut apel la câteva dintre politele pe care le acumulase în timpul efortului său răbdător de întărire a legăturilor cu America, fără să fie deloc amabil:

> Dacă dificultățile implicate de dezvoltarea Skybolt ar fi folosite, sau ar părea că sunt folosite, ca o modalitate de a forța Marea Britanie să renunțe la capacitatea ei nucleară independentă, rezultatele ar fi, într-adevăr, foarte serioase. Acest lucru ar fi profund resimțit atât de către aceia dintre noi care au fost pentru dezvoltarea unei capacități nucleare independente, cât şi de către aceia care s-au opus acestei idei. Ar fi o ofensă adusă sentimentului de mândrie națională şi am fi gata să folosim împotriva ei toate mijloacele care ne stau în putere.[8]

Kennedy şi Macmillan s-au întâlnit la Nassau, unde, la 21 decembrie, au căzut de acord să modernizeze parteneriatul anglo-american în domeniul nuclear. America avea să compenseze Marea Britanie pentru Skybolt vânzându-i cinci submarine Polaris şi rachetele aferente, pentru care Marea Britanie avea să-şi construiască singură focoasele. Pentru a veni în întâmpinarea preocupării americane de a menține controlul asupra strategiei nucleare, Marea Britanie a fost de acord să „atribuie" aceste submarine NATO, cu excepția cazurilor în care „interesul național suprem era în joc"[9].

Integrarea forțelor britanice în NATO s-a dovedit a fi în mare măsură simbolică. Din moment ce Marea Britanie era liberă să-şi folosească submarinele oricând în „interesul național suprem" şi atâta timp cât, prin definiție, nu se punea problema folosirii armelor nucleare decât atunci când interesul național suprem *era* în joc. Acordul de la Nassau oferea de fapt Marii Britanii, prin consultări, aceeaşi libertate de acțiune pe care Franța încerca să o cucerească prin confruntări. Diferența dintre atitudinea britanică şi cea franceză față de armele lor nucleare era că Marea Britanie era pregătită să sacrifice forma în favoarea conținutului, pe când de Gaulle, în strădania de a reafirma identitatea Franței, a pune semnul egalității între formă şi conținut.

Franța era, desigur, într-o situație cu totul deosebită, deoarece ea nu avea nici o perspectivă de a câștiga aceeași influență asupra deciziilor americane de care se bucura Marea Britanie. De aceea, sub conducerea lui de Gaulle, Franța a ridicat problema filosofică a naturii cooperării atlantice într-un mod care s-a transformat într-o competiție pentru ocuparea poziției de lider în Europa, iar pentru America într-o refamiliarizare cu stilul istoric al diplomației europene.

Statele Unite deciseseră asupra problemelor mondiale după sfârșitul celui de-al doilea război mondial într-un mod care nu se aflase la îndemâna nici unei națiuni până atunci. Cu numai o mică parte a populației lumii, acest stat producea aproape o treime din întreaga producție mondială de bunuri și servicii. Întărită de un avans enorm în domeniul tehnologiei nucleare, America se bucura de o imensă marjă de superioritate asupra oricărui rival sau asociere imaginabilă de rivali.

Timp de mai multe decenii, acest prisos de bunăstare îi făcuse pe liderii americani să uite cât de nereprezentative erau atitudinile unei Europe devastate, temporar neputincioase și prin urmare maleabile, în comparație cu comportamentul Europei din vremea când dominase, timp de două secole, problemele mondiale. Ei nu au reușit să-și amintească de dinamismul european care lansase revoluția industrială, de filosofia politică din care izvorâse conceptul de suveranitate națională sau de stilul european de diplomație care ținuse în funcțiune, timp de trei secole, un sistem complex al echilibrului puterii. Pe măsură ce Europa își refăcea forțele, cu ajutorul de neînlocuit al Americii, era inevitabil ca unele dintre modelele tradiționale ale diplomației sale să reapară, mai ales în Franța, unde arta modernă a guvernării își avea rădăcinile din vremea lui Richelieu.

Nimeni nu a simțit această nevoie mai puternic decât Charles de Gaulle. În anii '60, în momentul de vârf al controversei sale cu Statele Unite, era în vogă ca președintele francez să fie acuzat că suferă de mania grandorii. Problema lui era însă exact contrariul: cum se putea restaura identitatea unei țări copleșite de sentimentul eșecului și al vulnerabilității. Spre deosebire de America, Franța nu deținea supremația puterii; spre deosebire de Marea Britanie, ea nu privea cel de-al doilea război mondial ca pe o experiență unificatoare sau edificatoare. Puține țări au cunoscut suferințele Franței, după ce își pierduse mare parte din tineri în primul război mondial[10]. Supraviețuitorii acelei catastrofe și-au dat seama că Franța nu ar fi putut face față încă unei asemenea încercări cumplite. În aceste împrejurări, cel de-al doilea război mondial a devenit un coșmar trăit aievea, făcând din căderea Franței în 1940 un dezastru, nu numai militar, dar și psihologic. Iar deși teoretic Franța ieșise din război ca unul dintre învingători, conducătorii francezi știau prea bine că salvarea țării se datorase în mare parte eforturilor altora.

Pacea nu a adus Franței nici o ușurare. Cea de-a Patra Republică trecea prin aceeași instabilitate guvernamentală ca și cea de-a Treia și, în plus, avea de traversat procesul vlăguitor al decolonizării. Umilită în 1940, armata franceză abia fusese refăcută când a fost obligată să se angajeze în aproape două decenii de războaie coloniale frustrante, mai întâi în Indochina și apoi în Algeria, fiecare soldate cu înfrângeri. Binecuvântată cu un guvern stabil și cu încrederea în propriile puteri întărită de victoria totală, Statele Unite se puteau avânta cu toată hotă-

rârea în orice misiune pe care i-ar fi dictat-o valorile sale. Conducând o țară sleită de conflicte întinse pe o întreagă generație și de decenii de umilință, de Gaulle judeca politicile nu atât după criterii pragmatice, cât în funcție de capacitatea lor de a contribui la refacerea sentimentului francez al propriei demnități.

Conflictul care a rezultat între Franța și Statele Unite a devenit cu atât mai înverșunat cu cât cele două părți, neînțelegându-se reciproc, nu păreau niciodată să vorbească despre același lucru. Deși erau în general personalități lipsite de pretenții, liderii americani aveau totuși tendința să fie exagerat de siguri pe ei în privința rețetelor practice oferite. De Gaulle, al cărui popor devenise sceptic după atâtea elanuri înfrânte și vise dovedite deșarte, a găsit necesar să compenseze nesiguranța înrădăcinată în inima societății sale printr-o atitudine semeață, arogantă chiar. Interacțiunea dintre modestia personală a conducerii americane combinată cu mândria istorică, pe de o parte, și aroganța personală a lui de Gaulle combinată cu umilința istorică, pe de altă parte, a definit prăpastia psihologică dintre America și Franța.

Deoarece Washingtonul era convins de uniformitatea de interese între membrii alianței occidentale, el considera consultările drept un fel de remediu universal pentru toate dezacordurile. În opinia americană, o alianță era ca o societate pe acțiuni; se presupunea că influența în cadrul acesteia reflecta cota-parte a fiecărui acționar și trebuia calculată direct proporțional cu contribuția materială a fiecărei națiuni la efortul comun.

Nimic din tradiția de secole a diplomației franceze nu conducea la astfel de concluzii. Încă din timpul lui Richelieu, inițiativele Franței izvorâseră în mod invariabil dintr-un calcul al riscurilor și recompenselor. Ca produs al acelei tradiții, de Gaulle era mai puțin interesat de natura mecanismului consultativ decât de a acumula opțiuni pentru eventualitatea unui dezacord. De Gaulle era încredințat că aceste opțiuni aveau să determine pozițiile relative de negociere. Pentru de Gaulle, relațiile sănătoase între națiuni depindeau de calcularea intereselor, nu de procedurile formale de soluționare a disputelor. El nu vedea armonia ca pe o stare naturală, ci ca pe ceva care trebuia smuls dintr-un conflict de interese:

> Omul „limitat prin natură" este „infinit în aspirații". Această lume este, așadar, plină de forțe contradictorii. Desigur, înțelepciunea umană a reușit adeseori să împiedice ca aceste rivalități să degenereze în conflicte sângeroase. Dar competiția eforturilor este condiția vieții... În ultimă analiză și ca întotdeauna, lumea nu își va afla pacea decât în echilibru.[11]

Scurta mea apropiere de de Gaulle mi-a dat prilejul să-i aflu îndeaproape principiile. Prima noastră întâlnire a avut loc în timpul vizitei lui Nixon la Paris, în martie 1969. La Palatul Elysée, unde de Gaulle oferea o mare recepție, un asistent m-a căutat în mulțime pentru a-mi spune că președintele francez dorea să-mi vorbească. Oarecum emoționat, m-am apropiat de figura impunătoare. Văzându-mă, a îndepărtat grupul din jurul său și, fără un salut sau altă formă de curtoazie, m-a întâmpinat cu întrebarea: „De ce nu vă retrageți din Vietnam?" Am răspuns cu oarecare ezitare că o retragere unilaterală ar submina credibilitatea americană. De Gaulle nu a fost impresionat și m-a întrebat unde ar putea apărea o astfel de pierdere a credibilității. Când am menționat Orientul Mijlociu,

răceala lui s-a transformat în melancolie și a remarcat: „Ce ciudat. Credeam că tocmai în Orientul Mijlociu probleme de credibilitate aveau dușmanii voștri."

În ziua următoare, după o întrevedere cu președintele francez, Nixon m-a invitat să comentez expunerea lui de Gaulle privind viziunea sa asupra unei Europe compuse din state-națiune – faimoasa *„Europe des patries"*. Cu îndrăzneală, deoarece lui de Gaulle nu-i plăcea deloc să poarte discuții cu asistenții – sau, cum era cazul de față, în prezența unor asistenți – am întrebat cum își propunea Franța să împiedice Germania de a domina Europa pe care tocmai o descrisese. Evident, de Gaulle nu a considerat că această întrebare merita un răspuns pe larg. *„Par la guerre"* (prin război), a răspuns el scurt – la numai șase ani după ce semnase un tratat de veșnică prietenie cu Adenauer.

Devotamentul neclintit față de interesul național francez a modelat stilul rezervat și fără compromisuri al diplomației lui de Gaulle. În timp ce liderii americani insistau pe ideea parteneriatului, de Gaulle punea accent pe responsabilitatea statelor de a-și asigura propria securitate. În timp ce Washingtonul dorea să atribuie fiecărui membru al alianței o parte din sarcina generală, de Gaulle credea că o asemenea divizune a muncii ar fi coborât Franța pe o poziție de subordonare și i-ar fi distrus sentimentul identității:

> Este intolerabil pentru un mare stat să-și lase destinul în seama deciziilor și acțiunilor altui stat, oricât de prieten ar fi... Țara integrată își pierde interesul pentru apărarea națională, din moment ce nu poartă răspunderea acesteia.[12]

Aceasta explică procedeul diplomatic aproape stereotip al lui de Gaulle de a avansa propuneri cu un minimum de explicații și de a le aplica unilateral în cazul că erau respinse. Pentru de Gaulle, nimic nu era mai important decât ca francezii să vadă cu ochii lor și să fie percepuți de ceilalți ca acționând conform propriei lor voințe. De Gaulle a tratat umilința din 1940 ca pe o nereușită vremelnică, ce putea fi depășită printr-o guvernare fermă și fără compromisuri. În concepția lui, Franța nu ar fi putut accepta niciodată nici cea mai neînsemnată impresie că ar fi subordonată cuiva, fie și temutului și respectatului aliat american:

> ...față de Statele Unite – țară bogată, activă și puternică – [Franța] s-a aflat într-o poziție de dependență. Franța a avut permanent nevoie de ajutorul american pentru a evita prăbușirea monetară. Din America a primit ea armele pentru soldații săi. Securitatea Franței a depins în întregime de protecția ei... În toate aceste acțiuni, puse sub imperativul integrării, autoritatea americană apărea ca un postulat. Așa s-a întâmplat în cazul proiectului pentru așa-numita Europă supranațională, în care Franța în sine ar fi dispărut... o Europă fără realitate politică, fără voință economică, fără capacitate defensivă și, prin urmare condamnată să apară în fața blocului sovietic ca fiind nimic mai mult decât un subordonat al acelei mari puteri occidentale, care spre deosebire de celelalte, avea o politică, o economie și o apărare – Statele Unite ale Americii.[13]

De Gaulle nu era antiamerican din principiu. El era deschis cooperării ori de câte ori, în opinia lui, interesele franceze și americane ar fi fost cu adevărat convergente. Astfel, în timpul crizei rachetelor din Cuba, oficialii americani au fost surprinși de sprijinul total al lui de Gaulle – cel mai necondiționat ajutor care le-a fost oferit de vreunul dintre conducătorii aliați. Și el s-a opus diferitelor

planuri de dezangajare militară în Europa Centrală, mai întâi de toate pentru că aceasta ar fi plasat forțele militare americane prea departe, iar armata sovietică prea aproape:

> ...această „degajare" sau „dezangajare" în sine nu are pentru noi vreo semnificație de valoare. Deoarece, dacă dezarmarea nu cuprinde o zonă care să fie la egală distanță față de Urali și de Atlantic, cum ar putea Franța să fie protejată? Atunci, ce ar putea împiedica un agresor, în caz de conflict, să traverseze, dintr-un singur pas sau în zbor, Germania neapărată, acel teritoriu al nimănui?[14]

Insistența cu care de Gaulle susținea independența ar fi rămas la nivelul teoriei, dacă el nu ar fi legat-o de un număr de propuneri a căror consecință practică ar fi fost slăbirea rolului Americii în Europa. Prima dintre acestea a fost afirmația că Europa nu putea conta la nesfârșit pe prezența Americii. Europa trebuia să se pregătească – sub conducerea franceză – să facă față singură viitorului. De Gaulle nu susținea că preferă o astfel de situație și părea să nu-și dea seama că afirmațiile sale ar fi putut fi interpretate ca profeții ce traduceau o dorință personală.

În timpul unei vizite la Paris în 1959, președintele Eisenhower a atacat problema frontal, întrebându-l pe liderul francez: „De ce vă îndoiți că America și-ar identifica destinul cu acela al Europei?"[15] Având în vedere comportamentul lui Eisenhower în timpul crizei Suezului, această întrebare era ciudată și oarecum falsă. De Gaulle a răspuns politicos, amintindu-i lui Eisenhower unele episoade mai îndepărtate din istorie. America nu venise în ajutorul Franței în primul război mondial decât după trei ani de pericol mortal, și America intrase în cel de-al doilea război mondial după ce Franța era deja ocupată. În era nucleară, ambele intervenții ar fi venit prea târziu.

De Gaulle nu a pierdut nici un prilej de a încerca să demonstreze că, în chestiuni specifice, raționamentul Americii era mai puțin european decât cel al Franței și în acest sens a exploatat fără scrupule ultimatumul lui Hrușciov asupra Berlinului. De Gaulle dorea ca Franța să fie percepută la Bonn ca un aliat mai de încredere decât America și să substituie treptat conducerea franceză celei americane. Și atunci când, din inițiativa unilaterală a Americii, pe agenda diplomatică au fost înscrise mai multe principii, până atunci inviolabile, legate de politica postbelică a Berlinului de Vest, neliniștea crescândă a lui Adenauer a dat naștere atât unui pericol, dar și unei oportunități pentru Franța. Pericol, deoarece „dacă poporul german ar fi să treacă în cealaltă tabără, echilibrul european ar fi deranjat, și aceasta ar putea fi un semnal de război"; oportunitate, deoarece temerile Germaniei ar fi întărit influența franceză în Europa[16].

Ceea ce avea de Gaulle în intenție era o Europă organizată de-a lungul frontierelor Germaniei din timpul lui Bismarck – adică unificată pe bază de state, dintre care unul (Franța) avea să joace rolul dominant, cu aceeași funcție pe care o deținuse Prusia în interiorul Germaniei imperiale. Toate țările ar fi jucat un anumit rol în această redefinire de către de Gaulle a vechiului vis nutrit de Richelieu, al unei Franțe care să dețină supremația: Uniunea Sovietică ar fi avut grijă de împărțirea Germaniei; Statele Unite de apărarea Europei Occidentale

împotriva Uniunii Sovietice; Franța de orientarea aspirațiilor naționale germane către unitatea europeană. Dar, spre deosebire de Prusia, Franța nu era statul cel mai puternic din Europa de Vest; ea nu avea forța economică de a-i domina pe alții și, în sfârșit, ea nu era în situația de a domina un echilibru prin care să fie ținute în frâu cele două superputeri.

Aceste dezacorduri ar fi putut fi lăsate în seama timpului, mai ales când Adenauer se agăța cu disperare de apropierea față de Statele Unite. În plus, toți liderii germani erau atât de conștienți de disparitatea dintre puterea Franței și cea a Statelor Unite, încât nu era de presupus că aveau să renunțe la protecția nucleară americană în schimbul vigilenței mai mari a Franței în chestiunile politice.

Exista o problemă, însă, în care dezacordul național între Franța și America era inerent însăși esenței problemei și care nu suferea amânare: controlul strategiei militare în era nucleară. Aici, insistența Americii pentru integrare și apelul Franței la autonomie erau ireconciliabile și nu exista nici o soluție tampon, care să modereze disputa. De vreme ce puterea armelor nucleare era fără precedent, istoria nu putea oferi nici un ghid de încredere pentru formularea unei strategii militare. Toți conducătorii de stat umblau pe orbecăite când încercau să estimeze impactul noii tehnologii atât asupra politicii, cât și a strategiei; concluziile izvorau din construcții teoretice, pentru care nu exista nici o experiență practică sau date.

În primul deceniu al perioadei postbelice, părea că monopolul nuclear împlinise visurile de atotputernicie ale Americii. Dar spre sfârșitul anilor '50 devenea evident faptul că fiecare dintre superputerile nucleare avea să fie în curând capabilă să producă celeilalte un grad de distrugere pe care nici o societate anterioară nu și-l putuse imagina, amenințând supraviețuriea civilizației însăși.

Această înțelegere a stat în centrul unei revoluții care avea să schimbe însăși natura relațiilor internaționale. Deși armele deveniseră din ce în ce mai sofisticate, puterea lor de distrugere rămăsese relativ limitată până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Războaiele necesitau o vastă mobilizare de resurse și forță umană, care cereau timp pentru a fi acumulate și puse laolaltă. Pierderile creșteau relativ treptat. În mod teoretic, un război putea fi oprit înainte de a fi scăpat de sub control.

Deoarece puterea nu putea fi sporită decât prin creșteri relativ mici, afirmația că un stat ar putea deține prea multă putere pentru obiective politice raționale ar fi părut absurdă. Și totuși, exact acest lucru s-a întâmplat în era nucleară. Principala dilemă strategică a superputerilor a devenit nu cum să acumuleze mai multă putere, ci cum să limiteze vastele arsenale de care dispuneau. Nici una dintre părți nu a reușit vreodată să rezolve această problemă. Tensiunii politice care în trecut ar fi condus cu siguranță la război, erau acum stăpânite de teama unei conflagrații nucleare, stabilindu-se astfel un prag de risc prin care avea să se asigure pacea timp de o jumătate de secol. Dar această stare de lucruri a dat naștere, în același timp, unui sentiment de frustrare politică și a făcut ca înfruntările nenucleare să devină mai plauzibile și mai frecvente. Niciodată nu a fost mai mare diferența militară dintre o superputere și un stat nenuclear; și niciodată nu a fost mai puțin probabil de a fi invocată. Nici Coreea de Nord, nici Vietnamul de

Nord nu au fost împiedicate de arsenalul nuclear al Americii să-şi urmărească obiectivele, chiar împotriva forţelor militare americane; şi nici gherilele afgane nu au fost ţinute în loc de capacitatea nucleară a Uniunii Sovietice.

Pentru întâia oară în istorie, era nucleară a făcut posibilă o modificare a echilibrului puterii prin evoluţia evenimentelor având loc în întregime pe teritoriul unui stat suveran. Achiziţionarea unei bombe atomice de către o singură ţară modifica echilibrul în măsură mai semnificativă decât orice achiziţie teritorială în trecut. Totuşi, cu singura excepţie a atacului israelian împotriva unui reactor nuclear irakian, în 1981, pe întregul parcurs al Războiului rece, nici o ţară nu a recurs vreodată la forţă pentru a preveni o astfel de sporire a puterii unui adversar.

Era nucleară a transformat strategia în intimidare, iar intimidarea într-un exerciţiu intelectual ezoteric. Deoarece intimidarea poate fi testată numai negativ, prin evenimente care *nu* se petrec, şi din moment ce nu este niciodată posibil să se demonstreze de ce nu s-a întâmplat un anume lucru, a devenit foarte dificil de stabilit dacă politica existentă era cea mai bună posibilă sau numai una eficientă. Probabil că intimidarea nici nu era necesară, deoarece era imposibil de dovedit dacă într-adevăr adversarul a avut vreodată intenţia să atace primul. Asemenea elemente greu de estimat au provocat numeroase dezbateri pe plan intern sau internaţional pe marginea chestiunilor nucleare, acoperind o gamă largă de probleme, de la pacifism la intransigenţă, de la îndoiala paralizantă până la un exagerat simţ al puterii şi de la teorii ale apărării ce nu puteau fi dovedite până la teorii ale controlului asupra armamentului ce nu puteau fi demonstrate.

Tensiunea potenţială din interiorul oricărei alianţe – posibilitatea apariţiei unor interese divergente – a fost exacerbată de aceste incertitudini. De-a lungul istoriei, naţiunile aderaseră, în general, deşi cu siguranţă că nu întotdeauna, la alianţe deoarece consecinţele abandonării unui aliat erau considerate mai riscante decât îndeplinirea propriilor obligaţii. În era nucleară, această regulă nu îşi mai păstra în mod necesar valabilitatea; a abandona un aliat însemna riscul unui *eventual* dezastru, dar a recurge la război nuclear alături de un aliat garanta catastrofa *imediată*.

Pentru a întări intimidarea nucleară, America şi aliaţii săi au avut tot interesul să sublinieze atât certitudinea cât şi ferocitatea reacţiei lor la o provocare. Pentru a spori credibilitatea ameninţării, dar şi pentru a reduce proporţiile dezastrului în cazul în care intimidarea nu ar fi avut efect, America a avut un şi mai mare interes în a găsi modalităţi de a face ca războiul nuclear să devină mai calculabil şi mai puţin catastrofal. Diferenţierea obiectivelor, comanda şi controlul centralizate şi o strategie bazată pe flexibilitate în reacţii au devenit tot mai curente în modul de lucru al celor ce concepeau apărarea americană. Totuşi, aliaţii Americii s-au opus cu toţii acestor măsuri, deoarece se temeau că, în aceeaşi măsură în care războiul nuclear putea fi făcut mai uşor calculabil şi mai tolerabil, agresiunea putea deveni şi ea mai probabilă. De asemenea, în ultimul moment, America putea foarte bine să bată în retragere înainte să permită dezlănţuirea arsenalului ei nuclear, oricât de limitată ar fi fost această opţiune, şi astfel Europa putea să se aleagă cu ce era mai rău în ambele lumi: o intimidare redusă şi o strategie nepusă în practică.

Aceste temeri erau departe de a fi neîntemeiate. În același timp, nici preocuparea liderilor americani cu privire la problema consecințelor multiple pe care le-ar fi avut crearea unor forțe nucleare autonome, franceze și britanice, nu era lipsită de temei. Dacă forțele europene ar fi fost folosite împotriva Uniunii Sovietice, ele ar fi putut împinge America într-un război nuclear. Deoarece era cu totul posibil ca reacția Uniunii Sovietice să se îndrepte împotriva Americii, pentru a o împiedica pe aceasta să profite de pierderile provocate Uniunii Sovietice. Scenariul cel mai probabil, totuși, era unul în care reacția Uniunii Sovietice la adresa aliaților Americii să fie atât de violentă încât să apară întrebarea dacă America putea să adopte o poziție de pasivitate în timp ce aliații săi cei mai apropiați erau distruși – oricare ar fi fost provocarea lor.

Prin urmare, liderii americani erau hotărâți să nu se lase împinși într-un război nuclear împotriva voinței lor. Decizia de a risca distrugerea propriei lor societăți era deja destul de sumbră pentru a mai fi nevoie să își facă griji că le-ar fi impusă de aliați. Pe de altă parte, „soluția" Americii la această dilemă – de a-și lipsi aliații de capacitatea unei acțiuni independente – aducea perfect cu vechile coșmaruri ale istoriei europene. Liderii europeni știau prea bine ce înseamnă să trebuiască să abandonezi sau să fii abandonat de aliați, și din motive mult mai puțin presante decât distrugerea nucleară. După ei, supraviețuirea lor depindea de măsura în care reușeau să împiedice America să opteze pentru separarea sa de Europa în cazul unui război nuclear iminent – sau, dacă nu reușeau aceasta, de a avea la dispoziție forțe nucleare naționale ca o formă de asigurare.

Deosebirile dintre abordarea americană și cea europeană a strategiei nucleare creau o dilemă de nerezolvat. Dorința Marii Britanii și a Franței de a păstra un oarecare control asupra deciziilor care le afectau destinul era înțeleasă și în concordanță cu evoluția lor istorică. La fel de valabilă era și preocuparea Americii de a nu amplifica pericolele erei nucleare prin inițiativele individuale ale aliaților. Din punctul de vedere al intimidării, hotărârea britanicilor și a francezilor de a crea centre suplimentare de decizie era într-adevăr meritorie; calculele agresorului ar fi fost îngreunate de faptul că avea de ținut seama de existența unor forțe nucleare independente. Privită din punctul de vedere al necesității de a avea o strategie acceptabilă în conducerea unui război, insistența Americii pe ideea unui control unitar era la fel de justă. Preocupările aflate în conflict erau ireconciliabile, ele reprezentând încercarea națiunilor de a-și decide propria soartă în circumstanțe fără precedent și în fața unor pericole de neimaginat. Reacția Americii în fața dilemei a fost aceea de a încerca să o „rezolve"; de Gaulle, considerând-o de nerezolvat, s-a străduit să întărească independența Franței.

Politica americană a fost făcută cunoscută în două etape distincte, fiecare dintre acestea reflectând personalitatea președintelui în exercițiu. Demersul lui Eisenhower a urmărit să îl convingă pe neînduplecatul de Gaulle că o forță nucleară franceză independentă nu era necesară și să trateze ca semn de neîncredere încercarea de a crea o astfel de forță. Cu un amestec tipic american de legalism și idealism, Eisenhower a căutat o soluție tehnică la coșmarul american al unui război nuclear dezlănțuit de aliații săi. În 1959, cu ocazia unei vizite la Paris, el l-a întrebat pe de Gaulle cum puteau fi integrate într-un singur plan

militar diferitele forțe nucleare naționale din cadrul alianței. În acel moment, Franța anunțase un program nuclear, dar încă nu testase o armă.

Cu acea întrebare, Eisenhower a provocat un răspuns pe care nu era pregătit să îl accepte. Pentru de Gaulle, integrarea forțelor nucleare era o problemă politică, și nu una de natură tehnică. Faptul că Eisenhower părea să nu fi înțeles că de Gaulle răspunsese întrebării lui în urmă cu un an, când propusese Directoratul, era simptomatic pentru prăpastia dintre cele două concepții. Eisenhower lupta pentru opțiuni strategice; de Gaulle căuta opțiuni politice. Eisenhower era preocupat în primul rând de găsirea unei structuri eficiente de comandă pe timp de război. De Gaulle era mai puțin interesat de planurile de purtare a unui război general (în care situație el considera că, oricum, totul era pierdut), decât de a-și spori opțiunile diplomatice prin menținerea libertății de acțiune a Franței *înainte* de declanșarea oricărui război.

La 17 septembrie 1958, de Gaulle le prezentase, lui Eisenhower și lui Macmillan, un memorandum care conținea ideile sale cu privire la o structură NATO corespunzătoare. El propunea un Directorat politic în cadrul Alianței Atlantice, compus din șefii de guverne ai Statelor Unite, Marii Britanii și Franței. Directorul urma să se întrunească periodic, să stabilească o echipă comună și să elaboreze o strategie comună, în special privitoare la crizele din afara zonei NATO:

> ...chestiunile politice și strategice de importanță mondială ar trebui încredințate unui nou organism, format din Statele Unite ale Americii, Marea Britanie și Franța. Acest organism ar trebui să își asume responsabilitatea luării unor decizii comune în legătură cu toate problemele politice care afectează securitatea mondială și a elaborării, iar la nevoie a punerii în aplicare, a unor planuri strategice, cu deosebire a acelora care implică folosirea armelor nucleare. El ar trebui, de asemeni, să răspundă de organizarea apărării, acolo unde este cazul, unor regiuni operaționale individuale, cum ar fi Zona Arctică, Atlanticul, Pacificul și Oceanul Indian. Aceste regiuni ar putea fi la rândul lor subdivizate, dacă se consideră necesar.

Pentru a dovedi seriozitatea propunerilor sale, de Gaulle le-a însoțit cu amenințarea retragerii Franței din NATO. „Guvernul francez", nota el, „consideră indispensabilă o asemenea organizare pentru securitate. De acum înainte, întreaga evoluție a participării sale prezente în NATO este legată de aceasta."[17]

La nivel aparent, de Gaulle cerea pentru Franța un statut egal cu acela al Marii Britanii în relația sa specială cu America. La un nivel mai profund, el sugera un acord de securitate, similar cu ideea celor Patru Polițiști a lui Roosevelt, în care Franța să înlocuiască Uniunea Sovietică în rolul unuia dintre jucători – un concept larg al unei securități globale colective bazate pe arme nucleare, deși, cu siguranță, capacitatea nucleară a Franței în acel moment era încă în fază incipientă.

De Gaulle pătrunsese în miezul problemei nucleare: în era nucleară nu puteau exista soluții tehnice rapide alternative, prin care să se asigure coordonarea. Riscul potențial pe care îl implica folosirea *oricărei* arme nucleare era atât de mare încât evitarea lui tindea să oblige diferiții jucători să își asume poziții extrem de naționale care să le servească propriile interese. Singura speranță

pentru o acțiune comună era ca relațiile politice să devină atât de intime încât diferiții participanți la procesul consultativ să se perceapă ca formând un tot unitar. Însă o asemenea relație este extrem de greu de realizat între națiuni suverane, și în orice caz, stilul diplomatic al lui de Gaulle a făcut-o aproape imposibilă.

Concepea oare de Gaulle Directoratul ca pe o soluție provizorie, până ce forțele nucleare ale Franței ar fi fost destul de puternice pentru a amenința cu o acțiune autonomă? Sau obiectivul lui era o nouă cooperare, fără precedent, care ar fi învestit Franța cu un rol special de conducere pe continent? Răspunsul nu va fi cunoscut niciodată, deoarece ideea Directoratului a avut parte de o primire foarte rece, atât din partea lui Eisenhower, cât și din partea lui Macmillan. Marea Britanie nu era dispusă să-și strice „relația specială" cu Statele Unite; America nu dorea deloc să ofere o motivație pentru răspândirea armelor nucleare prin crearea unui Directorat din care să facă parte numai puterile nucleare, cu atât mai puțin cele aflate în fază incipientă. Ceilalți membri NATO au respins ideea că ar fi existat două categorii de participare la alianță: una pentru puterile nucleare și alta pentru restul celorlalte. Iar liderii americani preferau să trateze cu Alianța Atlantică ca și cum aceasta ar fi fost un tot unitar – deși nu reieșea de nicăieri cum se împăca acest mod de abordare cu recentele dezacorduri privitoare la Suez și Berlin.

Răspunsurile oficiale ale lui Eisenhower și Macmillan au fost evazive. Obișnuiți cu prim-miniștrii relativ maleabili și extrem de efemeri ai celei de-a Patra Republici, ei i-au răspuns lui de Gaulle avansând scheme în esență birocratice, sperând că, în timp, propunerea lui de Gaulle să fie dată uitării. Ei au acceptat principiul consultărilor periodice, dar au încercat să le coboare la un nivel mai jos decât acela al șefilor de guvern, exprimându-și preferința ca agenda să fie limitată la chestiuni militare.

Tactica lui Eisenhower și Macmillan – aceea de a căuta să înece esența în procedură – avea sens numai dacă se presupunea că de Gaulle era un ușuratic plin de infatuare și că nu avea de ales, două ipoteze care s-au dovedit complet greșite. Refuzat, de Gaulle a recurs la tactica sa personală de a-și înștiința interlocutorii că, de fapt, el avea alte opțiuni. El a ordonat retragerea armelor nucleare americane de pe teritoriul Franței, a retras flota franceză de sub comanda integrată NATO și, în 1966, a retras Franța complet de sub comanda NATO. Dar înainte, de a face ultimul pas hotărâtor, de Gaulle s-a ciocnit cu tânărul și dinamicul președinte american, John F. Kennedy.

Kennedy reprezenta o nouă generație de lideri americani. Ei luptaseră în cel de-al doilea război mondial, dar nu îl conduseseră; ei sprijiniseră edificarea ordinii postbelice, dar nu se număraseră printre creatorii ei. Predecesorii lui Kennedy, care fuseseră „prezenți la creație", se străduiau să mențină ceea ce construiseră. Administrația Kennedy avea în vedere o nouă arhitectură. Pentru Truman și Eisenhower, scopul Alianței Atlantice fusese acela de a rezista agresiunii sovietice; Kennedy dorea să întemeieze o Comunitate Atlantică al cărei rol să fie acela de a conduce spre ceea ce mai târziu avea să se numească o nouă ordine internațională.

În vederea atingerii acestui obiectiv, administrația Kennedy a dezvoltat o abordare axată pe două direcții în încercarea de a găsi o modalitate rațională de

folosire a armelor nucleare în același timp cu elaborarea unei definiții politice pentru ceea ce înțelegea ea prin Comunitatea Atlantică. Kennedy era înspăimântat de consecințele distrugătoare ale aplicării doctrinei militare a ripostei masive, care încă domina în acea vreme. Sub conducerea strălucitului său secretar al apărării, Robert McNamara, el a făcut eforturi pentru a dezvolta o strategie care să creeze opțiuni militare, altele decât Armagedonul sau capitularea. (Noul Testament: bătălia finală între bine și rău; conflict catastrofal, distrugător.) Administrația Kennedy a pus accent mai mare pe forțele convenționale și a încercat să găsească o altă folosire armelor nucleare. Vulnerabilitatea crescândă a Americii în fața unui eventual atac nuclear venit din partea Uniunii Sovietice a condus la așa-numita strategie a răspunsului flexibil, al cărui sistem de comandă și multiple opțiuni erau concepute astfel încât să dea Statelor Unite posibilitatea de a hotărî, în măsura în care adversarul coopera, cum și cu ce arme să fie purtat un război și în ce condiții să fie încheiat.

Totuși, pentru ca o asemenea strategie să funcționeze, armele nucleare trebuiau să fie ținute sub control central, adică american. Kennedy s-a referit la programul nuclear francez ca fiind „dușmănos" față de NATO, iar secretarul american al apărării înfiera noțiunea de forțe nucleare europene, între care le includea și pe cele ale Marii Britanii, cu o varietate de adjective tăioase, precum „periculoase", „costisitoare", „în pericol de a fi depășite" și „lipsite de credibilitate". Subsecretarul de stat George Ball adăuga argumentul că „drumul către proliferarea nucleară nu are nici un sfârșit logic"[18].

Administrația Kennedy susținea, așadar, „integrarea" tuturor forțelor nucleare NATO și a prezentat un proiect în vederea realizării acestui obiectiv – Forța Multilaterală NATO (FML). Câteva sute de rachete cu rază medie de acțiune, între 1500–2000 mile [1 milă marină = 1853 m – n.t.] urmau să fie plasate pe nave aflate sub comandă NATO. Pentru a sublinia apartenența acestei forțe la alianță, echipajele navelor urmau să fie compuse din naționalitățile participante[19]. Dar de vreme ce Statele Unite își păstrau dreptul de veto, FML nu rezolva dilema nucleară esențială a NATO; ea era fie redundantă, fie inutilă.

În 4 iulie 1962, Kennedy a proclamat solemna sa Declarație de Interdependență dintre Statele Unite și o Europă Unită. Europa integrată din punct de vedere politic și economic urma să devină un partener egal al Statelor Unite, cu care avea să împartă povara și obligațiile conducerii lumii[20]. Dezvoltând ideea acestui simbol într-un discurs ulterior, rostit la Paulskirche din Frankfurt, unde se reunise Adunarea Națională Germană liberală în 1848, Kennedy a legat perspectivele parteneriatului atlantic de problema integrării europene:

> Numai o Europă în deplină coeziune ne poate apăra pe noi toți împotriva unei fragmentări a alianței. Numai o astfel de Europă va permite reciprocitatea totală a tratamentului de o parte și de alta a oceanului în maniera de a aborda agenda Alianței Atlantice. Numai cu o astfel de Europă putem avea un schimb complet ca între egali, o asumare egală a responsabilităților și un nivel egal al sacrificiului.[21]

Provocarea elocventă a lui Kennedy s-a împotmolit în mlaștinile ambivalenței europene rezultată dintr-o creștere a puterii economice și dintr-un sentiment al incapacității militare, în special în domeniul nuclear. Aceleași calități care

făcuseră ideea răspunsului flexibil atât de atrăgătoare şi atât de necesară Statelor Unite au trezit dubii în rândul aliaților NATO. Consecința practică a strategiei răspunsului flexibil era că ea ar fi permis Washingtonului să dobândească o mai mare libertate a alegerii politice privitoare la decizia de a intra în război – un obiectiv a cărui realizare de Gaulle s-a străduit să o împiedice cu *force de frappe,* cum a numit el forța nucleară franceză când, în cele din urmă, aceasta a luat naştere, în anii '60. Însăşi calitatea deliberării şi flexibilitatea, atât de dorite de America, au întărit argumentele Franței în favoarea autonomiei nucleare, ca o barieră de protecție în cazul în care America şi-ar fi schimbat părerea într-un moment de criză. Deşi scopul Americii fusese acela de a întări intimidarea conferind o mai mare credibilitate amenințării nucleare, cei mai mulți aliați au preferat să-şi întemeieze politica de intimidare pe ideea contrară – sporirea riscului adversarului printr-o strategie consecventă de ripostă masivă, indiferent de gravitatea consecințelor. Nu s-a discutat niciodată despre ceea ce trebuia făcut în cazul în care cacealmaua dădea greş, deşi soluția capitulării nu poate fi exclusă.

Dezbaterea pe tema integrării militare avea în ea ceva dogmatic. În timp de pace, comandamentul NATO este, înainte de toate, o echipă de planificare: operațional, forțele militare ale fiecărui aliat rămânând sub comandă națională, iar dreptul de retragere a forțelor este atât de clar încât nici nu a fost vreodată pus în discuție. Aceasta s-a demonstrat prin retragerea forțelor franceze pentru a fi folosite în Algeria şi a forțelor americane în timpul crizelor care s-au succedat în Orientul Mijlociu – în Liban în 1958, în Războiul arabo-israelian din 1973 şi în timpul Războiului din Golf, în 1991. În dezbaterile lor asupra dogmei şi meritelor „integrării", nici Statele Unite şi nici Franța nu au definit vreodată ce acțiuni comune ar putea fi realizate sub eticheta „integrării", pe care le-ar fi împiedicat mai liberalul concept francez de „cooperare". Nici un acord privind comanda nu putea rezolva problema politică esențială analizată de preşedintele de Gaulle astfel:

> Americanii, aliații şi prietenii noştri, au fost singurii care au deținut, mult timp, un arsenal nuclear. Atâta vreme cât ei singuri dispuneau de un asemenea arsenal şi câtă vreme şi-au arătat voința de a-l folosi de îndată ce Europa ar fi fost atacată... americanii s-au comportat astfel încât pentru Franța cu greu se putea pune problema unei invazii, din moment ce nu exista nici o probabilitate de atac.. De atunci, sovieticii au realizat şi ei un arsenal nuclear, iar acel arsenal este suficient de puternic pentru a pune în pericol însăşi viața Americii. Firește, nu fac o evaluare – dacă este într-adevăr posibil să se găsească grade de comparație între o moarte şi alta – dar adevărul nou, în toată dimensiunea sa, este în fața noastră.[22]

Controversa asupra afacerii Skybolt a adus la suprafață toate aceste conflicte latente. De-a lungul activității sale politice, de Gaulle se opusese „relației speciale" dintre America şi Marea Britanie tocmai pentru că, în opinia sa, aceasta simboliza statutul de Mare Putere al Marii Britanii, egal cu cel al Statelor Unite, în timp ce Franța era redusă la o poziție secundară. Fără îndoială, Kennedy acordase aceeaşi asistență programului nuclear al Franței ca şi celui britanic. Dar, pentru de Gaulle, nuanța care marca diferența dintre integrare şi coordonare definea esența unei politici cu adevărat independente. În orice caz, faptul că Acordul de la Nassau fusese negociat de liderii anglo-americani şi comunicat lui

de Gaulle public, prin media, l-a determinat pe acesta să îl respingă. El nici nu se gândea să facă dependentă capacitatea nucleară a țării sale de o tehnologie care, la fel ca Skybolt, putea fi anulată în orice moment. La o conferință de presă din 14 ianuarie 1963, de Gaulle a respins așadar oferta lui Kennedy, pe aceeași cale publică prin care o și primise, observând acid: „Desigur, vorbesc numai despre această propunere și despre acest acord deoarece ele au fost făcute publice și conținutul lor este cunoscut"[23]

Trăgând linia, de Gaulle a folosit de asemenea ocazia pentru a se opune intrării Marii Britanii în Piața Comună și, concomitent, a respins concepția lui Kennedy potrivit căreia obiectivul european al celor doi piloni gemeni avea nevoie să fie organizat pe o structură supranațională:

> Orice sistem care ar consta în transferul suveranității noastre către auguste organisme internaționale ar fi incompatibil cu drepturile și îndatoririle Republicii Franceze. Dar un asemenea sistem s-ar dovedi totodată, fără îndoială, incapabil să convingă și să conducă popoarele – începând cu poporul nostru – în domenii în care sunt puse în cauză trupul și sufletul lor.[24]

Punctul culminant al provocării pe care de Gaulle a lansat-o conducerii americane a venit câteva zile mai târziu. De Gaulle și Adenauer au semnat un tratat bilateral de prietenie, care asigura baza unor consultări permanente în toate problemele majore:

> Cele două guverne se vor consulta reciproc, înaintea oricărei decizii, în toate chestiunile importante de politică externă, și în primul rând în chestiuni de interes comun, în scopul de a ajunge, în măsura posibilului, la o poziție similară.[25]

Tratatul nu se remarca prin substanță. Era, într-adevăr, un recipient gol, care putea fi umplut cu tot ce doreau liderii francezi și germani să pună în el, pe parcursul următorilor ani. Simbolic însă, el avea o importanță deosebită. Încă de la plecarea lui Bismarck, în 1890, Franța și Marea Britanie se opuseseră Germaniei în toate crizele internaționale. Totuși, când de Gaulle a exclus Marea Britanie din Piața Comună, în pofida puternicei presiuni americane, un cancelar german a fost acela care a ajutat Franța să evite izolarea. Franța poate că nu era destul de puternică pentru a impune propriile soluții în problemele esențiale, dar sprijinită de Germania, avea să devină destul de puternică pentru a bloca soluțiile altora.

În esență, problema revenea la întrebarea de ce cooperau națiunile. În concepția americană, toate popoarele înțelepte ajung în final la aceeași concluzie; prin urmare, obiectivele comune sunt, mai mult sau mai puțin, considerate ca de la sine înțelese și accentul se pune pe mecanismul prin care se poate realiza armonia care stă la bază. Abordarea europeană izvorăște dintr-o lungă istorie de interese naționale aflate în conflict; reconcilierea acestor interese a constituit esența diplomației europene. Liderii europeni percep armonia ca pe ceva care trebuie smuls mediului de la caz la caz, prin acte deliberate de guvernare. Această concepție anume a fost pusă în discuție în anii '60, cu privire la controlul nuclear; ea a stat la baza atitudinii lui de Gaulle, de respingere a unei Europe supranaționale, și avea să reapară cu privire la Tratatul de la Maastricht, în anii '90. Fără

îndoială, de Gaulle era animat și de motive mai puțin filosofice. Discipol al lui Richelieu, el considera că rolul dominant al Franței în Comunitatea Europeană era amenințat prin intrarea Marii Britanii, atât din cauza prestanței de care se bucura aceasta, cât și din cauza afinității sale cu Statele Unite.

Totuși, oricât de egoiste i-ar fi fost răspunsurile, întrebările lui de Gaulle au pătruns în esența rolului internațional al Americii, în special în era următoare Războiului rece. Deoarece una dintre cele mai grele lecții pe care America le are încă de învățat este aceea că națiunile cooperează pe perioade îndelungate numai când au obiective politice comune, și că politica americană trebuie să se concentreze mai degrabă pe aceste obiective decât pe mecanismele folosite pentru a le realiza. O ordine internațională funcțională trebuie să lase suficient loc pentru interese naționale diferite. Și, deși este de datoria ei să încerce să le reconcilieze, nu trebuie niciodată să și le asume exclusiv.

Viziunea avântată a lui Kennedy despre un parteneriat atlantic bazat pe piloniii îngemănați reprezentați de Europa și America și care să sprijine împreună un acoperiș comun a întâlnit opoziția constantă a lui de Gaulle, care a avansat propriul său concept al unui mult mai complicat, deși mai puțin elevat, set de relații. Fiecare dintre aceste două concepții reflecta istoria și valorile țării respective. Cea a lui Kennedy era o actualizare a moștenirii lăsate de Wilson și Franklin Delano Roosevelt; cea a lui de Gaulle era o versiune mai elaborată a echilibrului clasic european bazat pe o Germanie divizată, pe o preponderență economică a Germaniei de Vest, pe o dominație politică franceză în cadrul Comunității Europene și pe protecția nucleară a Americii, ca formă de asigurare.

Totuși, în final, de Gaulle a fost înfrânt tocmai datorită accentului pe care l-a pus pe ideea perimată a interesului național, atât de mult invocat. O conducere înțeleaptă nu țintește mai departe decât poate ajunge. Analizele strălucite ale lui de Gaulle au fost vicitate de eroarea sa de a nu fi ținut seama de faptul că interesul național francez nu era compatibil cu provocarea unor dezacorduri cu Statele Unite, duse până acolo încât să determine disocierea Americii de Europa – cel puțin nu atâta timp cât Uniunea Sovietică era încă intactă. Franța avea capacitatea de a pune piedici, în unele situații, în calea proiectelor americane, dar nu era sub nici o formă destul de puternică pentru a-și impune propriile proiecte.

Fie că de Gaulle ignora acest adevăr, fie că era prea mândru pentru a-l recunoaște, el transforma frecvent propuneri strict teoretice într-un atac la adresa intențiilor americane, ca și cum esența politicii franceze ar fi fost aceea de a manifesta permanentă neîncredere în cadrul Alianței. Făcând acest lucru, de Gaulle a adus prejudicii propriului său plan. Afirmația sa conform căreia decizia cu privire la război și la pace este, în sensul cel mai profund, politică era destul de adevărată. Iar ideea sa cu Directoratul atrăgea în mod corect atenția asupra imperativului de armonizare a obiectivelor politice, mai ales în afara zonei acoperite de Alianța Atlantică.

De Gaulle, însă, avea tendința de a împinge argumente valabile la extrem, spre propria-i înfrângere. Un lucru era ca el să respingă structurile care făceau acordul obligatoriu și încercau să preîntâmpine acțiuni autonome prin mijloace

procedurale, şi cu totul altceva era să cultive relaţiile atlantice sub forma unei permanente confruntări între Europa şi America. Tactica sa arogantă a venit prea tare în contradicţie cu modul în care americanii concepeau relaţiile internaţionale, mai ales alianţele, şi era incompatibilă cu atitudinile celorlalţi membri ai NATO, care, puşi în situaţia de a alege între Washington şi Paris, optau întotdeauna pentru primul.

Acest lucru a fost adevărat mai ales în cazul relaţiilor Franţei cu Germania. De Gaulle făcuse din cooperarea franco-germană axul principal al politicii sale externe. Dar deşi se bucura de sprijinul Germaniei în politica sa privind problema Berlinului şi de o considerabilă simpatie faţă de concepţia sa asupra controlului nuclear, exista o limită dincolo de care nici un conducător german nu ar fi vrut şi nici nu ar fi putut trece în disocierea de Statele Unite. Oricare ar fi fost îndoielile lor cu privire la anumite politici americane, conducătorii germani nu doreau sub nici o formă să rămână să înfrunte Uniunea Sovietică bazându-se doar pe sprijinul Franţei. Indiferent de modul în care conducătorii germani apreciau meritele relative ale poziţiilor anglo-americane în problemele legate de controlul nuclear şi integrarea europeană, nici unul dintre ei nu putea să prefere sprijinul modestelor forţe franceze în locul vastului arsenal nuclear american, sau sprijinul politic francez în locul celui al Statelor Unite. Exista, aşadar, o limită inerentă pentru ceea ce putea obţine de Gaulle adoptând o atitudine antiamericană; eforturile sale de a preveni apariţia unei Germanii naţionaliste riscau să stimuleze naţionalismul german să manevreze între diversele lui opţiuni.

O caracteristică a crizelor anilor '60 a fost faptul că întotdeauna eşuau. După criza Berlinului din anii 1958-1963, nu au mai existat atacuri frontale din partea sovieticilor la adresa intereselor occidentale în Europa. După crizele Atlanticului din anii 1960–1966, problemele NATO s-au potolit, cedând locul unei coexistenţe paşnice între concepţiile americane şi franceze. În timpul anilor '70, Administraţia Nixon, în al său „An al Europei", a încercat să reînvie ceva din spiritul abordărilor lui Kennedy, pe baza unor propuneri mai modeste. Ea s-a izbit de vechea stâncă a opoziţiei gaulliste şi în mare parte din aceleaşi motive. Din timp în timp, Franţa a încercat să creeze o capacitate militară europeană cu adevărat independentă, dar rezerva americană şi ambivalenţa germană au împiedicat ca aceste planuri să devină semnificative. Cu trecerea deceniilor, ambele abordări, şi cea americană şi cea franceză, au fost depăşite de evenimente.

Ca o ironie, în lumea de după Războiul rece, cei doi adversari se trezesc acum într-un mediu în care cooperarea lor finală a devenit cheia unei relaţii euro-atlantice creatoare. Viziunea wilsoniană a unei comunităţi de state democratice, care să funcţioneze pe baza unui ţel comun şi a unei diviziuni a muncii era potrivită cu ordinea internaţională a anilor '50 şi '60, caracterizată prin ameninţarea externă copleşitoare a unei ideologii totalitare şi prin superioritatea economică şi cvasimonopolul nuclear al Americii. Dar dispariţia unei ameninţări unice şi unificatoare, împreună cu prăbuşirea ideologică a comunismului, precum şi o distribuţie mai echilibrată a puterii economice impun în ordinea internaţională nevoia unei mai subtile echilibrări a intereselor naţionale cu cele regionale. Comunismul s-a prăbuşit, într-adevăr, aşa cum preziseseră Kennan, Acheson şi

Dulles. Însă, așteptând la capătul drumului nu se afla o lume a idealismului lui Wilson, ci o formă virulentă a naționalismului pe care Wilson și discipolii săi îl etichetaseră „de modă veche". De Gaulle nu ar fi fost surprins de această nouă lume. Fără îndoială că nici nu ar fi considerat-o „nouă", măcar. Ar fi susținut că ea fusese prezentă tot timpul, doar că acoperită, cu un văl fin, de fenomenul vremelnic al hegemoniei celor două puteri.

În același timp, prăbușirea comunismului și unificarea Germaniei au răsturnat și cele mai multe dintre previziunile lui de Gaulle. Sceptic în legătură cu tot ce nu privea rolul internațional al țării sale, de Gaulle a supraestimat capacitatea Franței de a controla de una singură procesele istorice. „Noua ordine mondială" nu s-a arătat deloc mai favorabilă visului de supremație politică a Franței în Europa, pe care îl nutrea de Gaulle, decât conducerii globale necontestate, urmărite de America. O Germanie unificată nu mai are nevoie din partea aliaților săi de certificatul de legitimitate superioară vizavi de Germania de Est rivală. Cu sateliții est-europeni de odinioară ai Uniunii Sovietice acum intrați în joc, Franța se trezește lipsită de forța de a organiza singură un nou echilibru european. Opțiunea tradițională a Franței de a ține la distanță Germania căutând apropierea de Rusia este exclusă de ambele consecințe posibile ale revoluției fostei Uniuni Sovietice: dacă în Rusia se ajunge la haos și anarhie, aceasta va fi prea slabă pentru a acționa ca o contrapondere a Germaniei; dacă naționalismului rus învinge și apare recentralizarea, noul stat, deținând încă mii de arme nucleare, ar putea fi prea puternic pentru a servi drept partener Franței. Și nici nu se poate anticipa că un astfel de stat ar opta pentru Franța. El ar găsi cu siguranță o opțiune americană sau germană cel puțin la fel de atrăgătoare. Mai presus de toate, orice încercare de a încercui Germania ar redeștepta tocmai acel naționalism pe care conducătorii săi au reușit până în prezent să îl domolească și care a constituit coșmarul etern al Franței. America rămâne astfel partenerul cel mai sigur al Franței, chiar dacă teoretic cel mai dificil, precum și unica asigurare existentă pentru politica sa de prietenie, atât de necesară, cu Germania.

Așadar, la capătul drumului pe care de Gaulle inițial îl proiectase pentru a se putea dispensa de America, și prin care America sperase că avea să integreze Franța mai ușor în NATO, cooperarea dintre acești doi adversari prietenoși – ceva în genul relației speciale a Americii cu Marea Britanie – a apărut ca o cheie a echilibrului, exact așa cum ar fi trebuit atunci când, cu două generații mai devreme, Wilson apăruse în Franța pentru a elibera Lumea Veche de nebunia ei și pentru a-i înălța orizontul deasupra ideii de stat-națiune.

CAPITOLUL 25

Vietnam: America la ananghie; Truman şi Eisenhower

Totul a început cu cele mai bune intenţii. Timp de două decenii, după cel de-al doilea război mondial, America îşi asumase conducerea în edificarea unei noi ordini internaţionale din rămăşiţele unei lumi zdruncinate din temelii. Ea reabilitase Europa şi refăcuse Japonia, descurajase expansionismul comunist în Grecia, Turcia, Berlin şi Coreea, intrase în primele alianţe pe timp de pace şi lansase un program de asistenţă tehnică pentru ţările în curs de dezvoltare. Statele aflate sub umbrela americană se bucurau de pace, prosperitate şi stabilitate.

În Indochina, însă, toate modelele anterioare ale implicării Americii dincolo de graniţe au fost zdruncinate. Pentru întâia oară în experienţa internaţională a Americii secolului XX, relaţia directă, aproape cauzală, dintre sistemul de valori şi realizări, de care naţiunea americană beneficiase întotdeauna, a început să se erodeze. Aplicarea prea universală a propriilor valori i-a făcut pe americani să se îndoiască de ele şi să se întrebe de ce, în primul rând, acestea i-au împins în Vietnam. S-a deschis, astfel, o prăpastie între credinţa americanilor în natura excepţională a experienţei lor naţionale şi compromisurile şi ambiguităţile inerente

ale geopoliticii de îngrădire a comunismului. În creuzetul vietnamez, excepționalismul american s-a întors împotriva sa. Societatea americană nu a dezbătut, așa cum ar fi făcut altele, neajunsurile politicii proprii, ci calitatea Americii de a-și asuma *vreun* rol pe arena internațională. Tocmai acest aspect al controversei privind Vietnamul a produs răni care s-au dovedit a fi atât de dureroase și de greu de vindecat.

Rareori s-a întâmplat ca urmările acțiunilor întreprinse de o națiune să fie atât de departe de intențiile sale inițiale. În Vietnam, America a pierdut complet din vedere principiul de bază al politicii externe pe care Richelieu îl avansase cu trei secole mai devreme: „... între lucrul care trebuie susținut și forța care urmează să-l susțină trebuie să se afle un raport de proporție geometrică" (vezi cap. 3). O abordare geopolitică conformă unei analize a interesului național ar fi făcut distincția între ceea ce era semnificativ din punct de vedere strategic și ceea ce era periferic. Ea ar fi întrebat de ce crezuse America util pentru securitatea sa să stea deoparte în 1948, când comuniștii cuceriseră marele premiu care era China, iar acum își identifica securitatea națională cu o țară asiatică mult mai mică și care nu mai fusese independentă timp de 150 de ani și nici nu cunoscuse vreodată independența în granițele ei actuale.

Când, în secolul al XIX-lea, Bismarck, superpracticianul *Realpolitik,* și-a găsit cei mai apropiați aliați – Austria și Rusia – într-o aprigă dispută privind frământările din Balcani, care se desfășurau la câteva sute de mile depărtare față de granițele Germaniei, el a spus răspicat că Germania nu va intra în război din cauza problemelor din Balcani; pentru Bismarck, Balcanii nu valorau, după propria lui expresie, cât oasele unui grenadier din Pomerania. Statele Unite nu și-au bazat calculele pe o aritmetică similară. În secolul al XIX-lea, președintele John Quincy Adams, un viclean practician al politicii externe, își avertizase compatrioții asupra pericolului unei aventurări în afara hotarelor în urmărirea unor „monștri îndepărtați". Totuși, maniera wilsoniană de a aborda politica externă nu permitea nici o distincție între monștrii care trebuiau căsăpiți. Universalist în abordarea ordinii mondiale, wilsonismul nu s-a bazat pe o analiză a importanței relative a diverselor țări. America era obligată să lupte pentru ceea ce era drept, indiferent de condițiile locale și independent de geopolitică.

În cursul secolului XX, președinții au susținut, fiecare la rândul său, că America nu avea interese „egoiste"; că principalul, dacă nu chiar singurul, obiectiv internațional urmărit îl constituiau pacea și progresul. În acest spirit Truman, în discursul său inaugural din 20 ianuarie 1949, își angaja țara în slujba obiectivului măreț al unei lumi în care „toate națiunile și toate popoarele sunt libere să se guverneze așa cum cred ele de cuviință..." Nu se urmărea nici un interes strict național: „Noi nu am căutat să cucerim nici un teritoriu. Nu ne-am impus voința nimănui. Nu am cerut nici un privilegiu pe care să nu-l fi împărtășit și altora." Statele Unite aveau „să întărească națiunile iubitoare de libertate împotriva pericolului agresiunii" prin asigurarea de „consultanță militară și echipament națiunilor libere care vor coopera cu noi în menținerea păcii și securității"[1]. Libertatea fiecărei națiuni independente în parte devenise obiectiv național, indiferent de importanța strategică pe care o aveau acele națiuni pentru Statele Unite.

În cele două discursuri inaugurale ale sale, Eisenhower a preluat aceeași temă, într-un limbaj încă și mai exaltat. El a descris o lume în care tronurile fuseseră răsturnate, imperii uriașe fuseseră măturate de pe fața pământului și noi națiuni luaseră ființă. În mijlocul acestei vâltori, destinul încredințase Americii sarcina de a apăra libertatea fără limitări impuse de considerente geografice sau de calculări ale interesului național. Desigur, Eisenhower sugera faptul că astfel de calcule erau împotriva sistemului de valori american, conform căruia toate națiunile și popoarele sunt tratate egal: „Concepând apărarea libertății, ca și libertatea însăși, ca fiind unică și indivizibilă, noi tratăm toate continentele și popoarele cu egal respect și cinstire. Noi respingem orice insinuare că o rasă sau alta, un popor sau altul sunt, în vreo privință, inferioare sau de sacrificiu."[2]

Eisenhower a descris politica externă a Americii ca fiind diferită de a oricărei alte națiuni; ea era mai curând o extindere a responsabilității morale a Americii decât o consecință a punerii în balanță a riscurilor și recompenselor. Proba politicii americane nu era atât fezabilitatea – asupra căreia nu existau îndoieli – cât valoarea sa: „deoarece istoria nu încredințează vreme îndelungată sarcina de a veghea pentru libertatea celor slabi sau timizi."[3] Poziția de conducere era în sine o recompensă; beneficiul Americii era definit ca privilegiul de a-i ajuta pe ceilalți să se ajute singuri. Altruismul astfel conceput nu avea nici o limitare de ordin politic sau geografic.

În singurul său discurs inaugural, Kennedy a dus și mai departe tema altruismului american și a datoriei pe care America o avea față de omenire. Proclamând generația sa ca fiind descendentă directă a primei revoluții democratice din lume, el s-a angajat în mod solemn, în numele administrației sale, să nu „permită nesocotirea încetul cu încetul a acelor drepturi ale omului cărora această națiune le-a fost întotdeauna atașată și față de care noi avem astăzi obligații la noi în țară și în întreaga lume. Să știe toate națiunile, indiferent dacă ne doresc răul sau binele, că vom plăti orice preț, vom purta orice povară, vom înfrunta orice greutate, vom sprijini orice prieten și ne vom opune oricărui dușman pentru a asigura supraviețuirea și succesul libertății."[4] Angajamentul global american nu era legat de nici un interes anume privind securitatea națională și nu excludea nici o țară sau regiune din lume. Discursul elocvent al lui Kennedy era reversul maximei lui Palmerston, că Marea Britanie nu avea prieteni, ci numai interese; America, în numele libertății, nu avea interese, ci numai prieteni.

La data preluării mandatului de către Lyndon B. Johnson, 20 ianuarie 1965, înțelepciunea convențională culminase în afirmația că angajamentele externe ale Americii, izvorâte organic din sistemul său democratic de guvernământ, înlăturaseră orice distincție între responsabilitățile interne și cele internaționale. Pentru America, susținea Johnson, nici un străin nu era fără speranță: „Pericolele înspăimântătoare și problemele pe care le numeam odinioară «străine» există astăzi în mod constant printre noi. Dacă trebuie ca vieți americane să piară și bogăție americană să fie risipită, în țări pe care abia dacă le cunoaștem, atunci acesta este prețul pe care schimbarea l-a cerut convingerilor noastre și legământului nostru ferm."[5]

Mult mai târziu, a devenit o modă ca astfel de declarații să fie citate ca exemple de aroganță a puterii, sau ca pretexte ipocrite pentru dorința Americii de a domina. Un asemenea cinism facil oferă o interpretare greșită esenței credinței politice a Americii, care este „naivă", dar în același timp își extrage din această naivitate imboldul pentru acte de curaj extraordinare. Cele mai multe țări intră în război pentru a se opune unor amenințări concrete, definibile la adresa securității lor. În acest secol, America a pornit la război – de la primul război mondial și până la Războiul din Golf din 1991 – în mare măsură din ceea ce ea a perceput drept obligație morală de a se opune agresiunii sau nedreptății, ca garant al securității colective.

Această angajare a fost pronunțată mai ales în cadrul generației de lideri americani care fuseseră, în tinerețea lor, martorii tragediei Münchenului. În ființa lor era imprimată lecția că a nu opune rezistență agresiunii – oriunde și oricum ar apărea – garantează faptul că mai târziu aceasta va trebui să fie înfruntată în condiții mult mai grele. Începând de la Cordell Hull înainte, fiecare secretar de stat american a repetat această temă. A fost singurul punct asupra căruia Dean Acheson și John Foster Dulles au căzut de acord[6]. Analiza geopolitică a pericolelor specifice create de cucerirea comunistă a unei țări îndepărtate a fost considerată subordonată celor două sloganuri pereche, al opunerii împotriva agresiunii în abstract și al împiedicării extinderii comunismului. Victoria comunistă în China întărise convingerea politicienilor americani că nici o continuare a expansiunii comuniste nu mai putea fi tolerată.

Documente politice și declarații oficiale ale vremii arată că această convingere nu a fost, în mare, pusă sub semnul întrebării. În februarie 1950, cu patru luni înaintea declanșării conflictului din Coreea, documentul 64 al Consiliului Național al Securității conchidea că Indochina era o „zonă cheie a Asiei de Sud-Est și se află sub amenințare directă"[7]. Memorandumul a marcat începutul așa-numitei Teorii a Dominoului, care prevedea că, în cazul căderii Indochinei, Burma și Thailanda aveau să cadă și ele curând, iar „echilibrul Asiei de Sud-Est se va afla atunci în mare pericol"[8].

În ianuarie 1951, Dean Rusk declara că „a neglija continuarea cursului actual la limita maximă a posibilităților noastre ar fi dezastruos pentru interesele noastre în Indochina și, ca urmare, în restul Asiei de Sud-Est"[9]. În luna aprilie a anului precedent, documentul 68 al CNS concluzionase că echilibrul global în Indochina se afla în pericol: „... orice extindere substanțială a ariei de dominație a Kremlinului ar crea posibilitatea ca nici o coaliție capabilă să înfrunte Kremlinul cu o forță mai mare să nu poată fi formată."[10]

Dar era oare adevărat, după cum lăsa să se înțeleagă documentul, că orice câștig comunist extindea aria controlată de Kremlin – mai ales dată fiind experiența titoismului? Și se putea oare concepe că alipirea Indochinei la tabăra comunistă putea, ea singură, răsturna echilibrul global al puterii? De vreme ce aceste întrebări nu au fost puse, America nu s-a confruntat niciodată cu o anumită realitate geopolitică, și anume aceea că în Asia de Sud-Est ea atingea punctul în care angajamentul global se transforma în supraextindere – exact cum atrăsese atenția Walter Lippmann, cu câtva timp înainte (vezi capitolul 18).

Existau, de fapt, diferențe foarte mari în natura amenințărilor. În Europa, amenințarea principală venea din partea superputerii sovietice. În Asia, amenințarea la adresa intereselor americane venea din partea unor puteri secundare, care erau, în cel mai bun caz, surogate ale Uniunii Sovietice și asupra cărora controlul sovietic era – sau ar fi trebuit să se înțeleagă că era – improbabil. În realitate, pe măsură ce războiul din Vietnam a evoluat, America a ajuns să lupte cu surogatul unui surogat, fiecare nutrind la rându-i o profundă neîncredere în respectivul partener superior. Conform analizei americane, echilibrul global se afla sub asediul Vietnamului de Nord, presupus a fi controlat la Beijing, care, la rândul său, era văzut ca aflându-se sub controlul Moscovei. În Europa, America apăra state istorice; în Indochina ea trata cu societăți care, la dimensiunile lor actuale, edificau state pentru prima dată în istorie. Națiunile europene aveau tradiții de mult stabilite în privința modului de a coopera în apărarea echilibrului puterii. În Asia de Sud-Est statul de-abia se contura, conceptul de echilibru al puterii era ceva străin și nu exista nici un precedent pentru cooperare între statele existente.

Aceste diferențe fundamentale între geopolitica europeană și cea a Asiei, împreună cu interesele Americii în fiecare dintre aceste zone, au fost înglobate în abordarea ideologică, universalistă a politicii externe americane. Lovitura de stat din Cehia, blocada Berlinului, testarea bombei atomice sovietice, victoria comunistă din China și atacul comunist asupra Coreii de Sud au fost toate strânse laolaltă de conducătorii Americii într-o singură amenințare globală – o conspirație globală, într-adevăr, controlată de la centru. *Realpolitik* ar fi încercat să limiteze Războiul din Coreea la cele mai reduse dimensiuni posibile; concepția maniheistă a Americii asupra conflictului a acționat în direcția opusă. Conferind Coreii o semnificație globală, Truman însoțise trimiterea trupelor americane cu anunțul privind o creștere semnificativă a ajutorului militar acordat Franței în războiul acesteia împotriva gherilelor comuniste din Indochina (numit atunci Vietminh) și deplasase flota a VII-a pentru protejarea Taiwanului. Politicienii americani au stabilit o analogie între asalturile simultane ale Germaniei și Japoniei în Europa și Asia din timpul celui de-al doilea război mondial și manevrele Moscovei și Beijingului din anii '50, Uniunea Sovietică luând locul Germaniei, iar China jucând rolul Japoniei. În anul 1952, o treime din cheltuielile Franței în Indochina erau subvenționate de Statele Unite.

Intrarea Americii în Indochina a ridicat o problemă morală cu totul nouă. NATO apăra democrațiile; ocuparea Japoniei de către americani adusese instituțiile democratice în sânul acestei națiuni; Războiul din Coreea fusese purtat pentru a respinge un atac la adresa independenței națiunilor mici. În Indochina, însă, politica de îngrădire fusese formulată inițial în termeni aproape exclusiv geopolitici, făcând ca încorporarea sa de către ideologia americană dominantă să fie mult mai dificilă. De aceea, apărarea Indochinei venea în contradicție totală cu tradiția anticolonialistă americană. Fiind încă, teoretic, colonii franceze, statele Indochinei nu erau nici democrații și nici măcar nu erau independente. Cu toate că, în 1950, Franța transformase cele trei colonii ale sale, Vietnam, Laos și Cambodgia în „State Asociate ale Uniunii Franceze", această nouă denumire lăsa descoperită tocmai noțiunea de independență, deoarece Franța se temea că, dacă

ar fi acordat suveranitate deplină, ar fi trebuit să facă acelaşi lucru şi cu cele trei posesiuni nord-africane ale sale – Tunisia, Algeria şi Maroc.

Sentimentul anticolonial al Americii în timpul celui de-al doilea război mondial se concentrase în mod deosebit asupra Indochinei. Lui Roosevelt îi displăcuse de Gaulle şi de aceea nici nu era deloc un mare admirator al Franţei, mai ales după prăbuşirea ei din 1940. Pe tot parcursul războiului, Roosevelt a cochetat cu ideea de a transforma Indochina într-un teritoriu sub mandatul Naţiunilor Unite[11], deşi la Yalta a început să dea înapoi. Schema a fost apoi abandonată de administraţia Truman, care era interesată să obţină sprijinul Franţei în formarea Alianţei Atlantice.

În jurul anului 1950, administraţia Truman hotărâse că securitatea lumii libere cerea ca Indochina să fie ţinută în afara influenţei comuniste – ceea ce, în practică, însemna renunţarea la principiile anticolonialiste ale Americii pentru a sprijini lupta Franţei în Indochina. Truman şi Acheson nu au văzut altă soluţie pentru că şefii de Stat Major ajunseseră la concluzia că forţele armate americane erau suprasolicitate de angajamentele simultane faţă de NATO şi Coreea şi că nici una dintre acestea nu putea fi sacrificată în favoarea Indochinei – nici chiar dacă aceasta ar fi fost invadată de China[12]. Prin urmare, ei nu vedeau nici o altă alegere posibilă decât aceea de a se sprijini pe armata franceză, care trebuia să reziste comuniştilor din Indochina cu sprijin financiar şi logistic american. După victoria în acea luptă, America intenţiona să-şi reconcilieze convingerile strategice cu cele anticoloniale făcând presiuni în favoarea independenţei.

După cum s-a dovedit, angajamentul iniţial al Americii în Indochina, din 1950, a stabilit schema viitoarei sale implicări: destul de cuprinzătoare pentru a angaja America, dar nu îndeajuns de semnificativă pentru a se dovedi decisivă. În primele faze ale acestui proces deosebit de complicat, rezultatul s-a datorat în mare măsură necunoaşterii de către America a condiţiilor concrete şi imposibilităţii practice de a conduce operaţiunile prin intermediul a două niveluri ale autorităţii coloniale franceze, precum şi al autorităţilor locale pe care aşa-numitele State Asociate, Vietnam, Laos şi Cambodgia, aveau dreptul de a le stabili.

Nedorind să fie etichetaţi ca partizani ai colonialismului, atât şefii Statelor Majore cât şi Departamentul de Stat au încercat să apere prestigiul moral al ţării exercitând presiuni asupra Franţei, pentru ca aceasta să promită independenţa finală[13]. Această delicată tentativă de echilibrare a revenit în final Departamentului de Stat, care şi-a exprimat înţelegerea faţă de complexitatea problemei numindu-şi programul de acţiune în Indochina „Operaţiunea Eggshell" [*Operaţiunea Coajă de ou* – n.t.]. Eticheta, din nefericire, comunica o mult mai mare capacitate de înţelegere a situaţiei dificile decât vădeau soluţiile avansate de program. Ideea era de a împinge Franţa în direcţia acordării independenţei Indochinei şi de a o stimula în acelaşi timp să continue războiul anticomunist[14]. Nimeni nu a explicat de ce trebuia Franţa să rişte vieţi omeneşti într-un război menit să-i facă dispensabilă prezenţa în regiune.

Dean Acheson a descris această dilemă în maniera sa caustică. Pe de o parte, spunea el, Statele Unite puteau „să piardă" continuând să sprijine „atitudinile coloniale depăşite" ale Franţei; pe de altă parte, presată prea mult, Franţa putea

pur și simplu să renunțe cu totul, aducând argumentul: „Foarte bine, preluați voi întreaga țară. Nouă nu ne trebuie."[15] „Soluția" lui Acheson s-a dovedit a fi o reafirmare a contradicțiilor politicii americane: sporirea ajutorului american acordat Indochinei și în același timp îndemnarea Franței și a conducătorului local ales de ea, Bao Dai, să „atragă naționaliștii de partea sa"[16]. Acheson nu a prezentat nici un plan de soluționare a acestei dileme.

În perioada în care administrația Truman se pregătea să-și încheie mandatul, sustragerea de la responsabilități devenise politică oficială. În 1952, un document al Consiliului de Securitate Națională a oficializat Teoria Dominoului și i-a conferit un caracter general. Descriind un atac militar asupra Indochinei drept pericol „inerent existenței unei Chine comuniste ostile și agresive"[17], el susținea că pierderea fie și a unei singure țări din Asia de Sud-Est avea să conducă la „o relativ rapidă supunere a celorlalte țări în fața comunismului sau la o aliniere la acesta. În continuare, ar urma cu toată probabilitatea o aliniere la comunism a restului Asiei de Sud-Est și Indiei, iar pe termen lung a Orientului Mijlociu (posibil cu excepția măcar a Pakistanului și Turciei)[18].

Evident, dacă această estimare era realistă, o astfel de prăbușire masivă avea să pună de asemenea în pericol securitatea și stabilitatea Europei și să „facă extrem de dificil de împiedicat adaptarea finală a Japoniei la comunism"[19]. Memorandumul Consiliului Național al Securității nu a oferit nici o analiză care să spună de ce trebuia ca prăbușirea să fie atât de automată sau atât de globală. Și mai presus de orice, el nu a reușit să exploreze posibilitatea de a stabili o zonă de încetare a focului la granițele Malaysiei și Thailandei, care se bucurau de o stabilitate mult mai mare decât Indochina – având avantajul unor conducători britanici. Percepția pericolului pe termen lung asupra Europei nu a fost împărtășită nici ea de aliații europeni ai Americiii, care, în anii ce aveau să urmeze, au refuzat consecvent să participe la apărarea Indochinei.

Analiza conform căreia un dezastru potențial pândea Indochina a fost urmată de un remediu care nici pe departe nu atingea problema – într-adevăr, în acest caz, nu exista nici un fel de remediu, deoarece rezultatul nul din Coreea distrusese, cel puțin pentru un timp, dorința Americii de a mai lupta într-un război terestru în Asia. „Nu am putea să avem o nouă Coree, nu am putea să debarcăm forțe de uscat în Indochina", argumenta Acheson. Ar fi „zadarnic și am comite o greșeală să apărăm Indochina în Indochina"[20]. Această remarcă cifrată părea să însemne că, dacă Indochina devenise într-adevăr pivotul echilibrului global și dacă într-adevăr China era sursa problemei, America trebuia să atace chiar China, cel puțin cu forțe aeriene și navale – exact ceea ce Acheson refuzase categoric în cazul Coreii. Mesajul lăsa deschisă și problema modului în care America trebuia să răspundă în cazul în care Franța și aliații săi indochinezi erau înfrânți de forțele comuniste indigene, mai curând decât prin intrarea Chinei în război. Dacă Hanoiul era un surogat al Beijingului, iar Beijingul un împuternicit al Moscovei, așa cum credeau atât executivul cât și Congresul, Statele Unite ar fi fost obligate să aleagă cu seriozitate între convingerile sale geopolitice și cele anticoloniale.

Astăzi știm că, nu mult după victoria în războiul civil, China comunistă a ajuns să considere Uniunea Sovietică drept cea mai serioasă amenințare la adresa

independenței sale și că, din punct de vedere istoric, Vietnamul nutrea aceeași teamă față de China. Prin urmare, o victorie comunistă în Indochina anilor '50 ar fi accelerat, după toate aparențele, toate aceste rivalități. Și aceasta ar fi însemnat pentru Occident o provocare, dar nu cea a unei conspirații globale controlată de la centru.

Pe de altă parte, argumentele memorandumului Consiliului Național al Securității nu erau atât de superficiale pe cât au părut mai târziu. Chiar în absența unei conspirații centrale, și cu tot ce știa Occidentul în vremea aceea, Teoria Dominoului s-ar fi putut *totuși* dovedi valabilă. Așa credea, era limpede, și Lee Kuan Yew, înțeleptul și pragmaticul prim-ministru singaporez, și de obicei se dovedea că avea dreptate. În epoca ce a urmat imediat războiului, comunismul încă mai avea un important dinamism ideologic. Demonstrarea falimentului în organizarea economiei sale urma peste o generație. Multe dintre democrații, mai cu seamă din țările independente de puțină vreme, considerau că lumea comunistă întrecea lumea capitalistă sub aspectul capacității industriale. Guvernele multora dintre țările devenite de curând independente erau fragile și amenințate de insurecții interne. Chiar în perioada în care se pregătea memorandumul Consiliului Național de Securitate, în Malaysia se desfășura un război al gherilelor comuniste.

Politicienii de la Washington aveau toate motivele să fie preocupați de posibilitatea ca Indochina să fie cucerită de o mișcare care înghițise deja Europa de Est și pusese stăpânire pe China. Indiferent dacă expansiunea comunistă era sau nu organizată centralizat, ea părea să aibă suficient avânt pentru a antrena fragilele națiuni ale Asiei de Sud-Est în tabăra antioccidentală. Adevărata problemă nu era aceea dacă era posibil ca un număr de piese de domino să cadă în Asia de Sud-Est, ceea ce părea probabil, ci dacă nu cumva existau locuri mai bune în acea regiune, unde s-ar fi putut trage linia – de pildă, în jurul unor țări ca Malaysia și Thailanda, unde elementele politice și de securitate erau mai bine ținute în frâu. Și cu siguranță concluzia declarației politice a Consiliului Național de Securitate – că, în cazul căderii Indochinei, chiar Europa și Japonia ar putea ajunge să creadă în caracterul ireversibil al fluxului comunist și să se adapteze acestuia – mergea mult prea departe.

Moștenirea lăsată de Truman succesorului său, Dwight D. Eisenhower, a fost un program de asistență militară anuală pentru Indochina de circa 200 milioane de dolari (ceva mai mult de un miliard în dolarii din 1993) și o teorie strategică în căutarea unei politici. Administrația Truman nu fusese obligată să se confrunte cu prăpastia potențială dintre doctrina strategică și convingerile sale morale sau să dea piept cu necesitatea de a face o alegere între rațiunile de ordin geopolitic și capacitatea americană: lui Eisenhower i-a revenit responsabilitatea de a face față provocării dintâi; lui Kennedy, Johnson și Nixon celei de-a doua.

Administrația Eisenhower nu a pus în discuție rostul angajării, moștenite, a Americii în chestiunea securității Indochinei. Ea a căutat să-și împace convingerile morale cu doctrina strategică sporind presiunile pentru realizarea unei reforme în Indochina. În mai 1963 – la patru luni după depunerea jurământului de învestitură – Eisenhower l-a îndemnat pe ambasadorul american în Franța, Douglas Dillon, să-i preseze pe francezi pentru a numi noi lideri, cu autoritate,

care să „câștige victoria" în Indochina și să facă, totodată, „anunțuri publice clare și lipsite de echivoc, repetate ori de câte ori este nevoie", că independența va fi acordată „de îndată ce va fi fost câștigată victoria împotriva comuniștilor"[21]. În luna iulie, Eisenhower se plângea senatorului Ralph Flanders de faptul că angajamentul pe care și-l asuma guvernul francez în privința independenței era exprimat „într-o manieră obscură și ocolită – în loc să fie făcut cu îndrăzneală, în mod deschis și repetat"[22].

Pentru Franța, problema depășise deja cu mult sfera reformei politice. Forțele sale din Indochina erau prinse într-un război de gherilă sâcâitor, pentru care nu aveau nici un fel de experiență. Într-un război convențional, cu linii ale frontului bine stabilite, puterea de foc superioară o scoate de obicei la capăt. Prin contrast, un război de gherilă nu este purtat, în general, de pe poziții fixe, iar armata de gherilă se ascunde în mijlocul populației. Într-un război convențional se află în joc controlul asupra teritoriului; într-un război de gherilă, securitatea populației. Deoarece armata de gherilă nu este legată de apărarea unui teritoriu anume, ea este liberă, în mare măsură, să aleagă câmpul de luptă și să controleze pierderile de *ambele* părți.

Într-un război convențional, o rată a succesului în bătălie de 75 la sută garantează de obicei victoria. Într-un război de gherilă, a proteja populația doar 75 la sută din timp asigură înfrângerea. Sută la sută securitate în 75 la sută din teritoriu este mult mai bine decât 75 la sută securitate în 100 la sută din teritoriu... Dacă forțele de apărare nu pot asigura securitate aproape perfectă pentru populație – cel puțin în zona pe care o consideră esențială – este inevitabil ca armata de gherilă să câștige, mai curând sau mai târziu.

Ecuația de bază a războiului de gherilă este pe atât de simplă pe cât este de dificilă rezolvarea ei: armata de gherilă câștigă atâta vreme cât reușește să nu aibă pierderi; armata convențională este sortită să piardă dacă nu câștigă în mod decisiv. Un rezultat nul nu se înregistrează aproape niciodată. Orice țară care se angajează într-un război de gherilă trebuie să fie pregătită pentru o luptă de durată. Armata de gherilă poate continua tacticile de asalt timp îndelungat, chiar cu forțe reduse la extrem. O victorie netă este foarte rară; războaiele de gherilă de succes se epuizează în perioade îndelungate de timp. Cele mai notabile exemple de victorie asupra forțelor de gherilă s-au înregistrat în Malaysia și Grecia, unde forțele de apărare au reușit deoarece gherilelor le-a fost tăiată orice legătură cu sursele de aprovizionare din afară (în Malaysia datorită poziției geografice, în Grecia datorită rupturii dintre Tito și Moscova).

Nici armata franceză și nici cea americană, care i-a călcat pe urme un deceniu mai târziu, nu au dezlegat vreodată șarada războiului de gherilă. Ambele au luptat în singurul fel în care înțelegeau ele că se poartă un război și pentru care fuseseră antrenate și echipate – o luptă convențională, clasică, bazată pe linii de front demarcate net. Ambele armate, bazându-se pe o putere de foc superioară, s-au străduit să ducă un război de uzură. Ambele și-au văzut propria strategie întoarsă împotrivă-le de un dușman care, luptând pe teren propriu, le putea epuiza cu răbdarea de care dădea dovadă și putea genera o presiune pe plan intern

pentru a pune capăt conflictului. Pierderile s-au tot acumulat, în vreme ce criteriile de apreciere a progresului înregistrat au rămas vagi.

Franța s-a recunoscut învinsă mai repede decât America, deoarece densitatea forțelor sale militare a fost mult diminuată de efortul de a controla întregul teritoriu al Vietnamului cu o treime din forțele pe care America avea să le angajeze până la urmă în apărarea unei singure jumătăți din teritoriul țării. Franța a avut de luptat pe două fronturi, așa cum avea să se întâmple cu America, un deceniu mai târziu: ori de câte ori își concentra forțele în jurul unor centre populate, comuniștii dominau cea mai mare parte a regiunii rurale; când încerca să iasă în apărarea zonelor din afara orașelor, comuniștii atacau orașele și forturile, unul după altul.

În Vietnam a existat întotdeauna ceva care a afectat puterea de judecată a străinilor care s-au aventurat acolo. În mod bizar, războiul franco-vietnamez a atins apogeul la o întretăiere de drumuri numită Dien Bien Phu, din nord-vestul îndepărtat al Vietnamului, lângă frontiera laoțiană. Franța amplasase acolo o forță de elită, în speranța de a-i atrage pe comuniști într-o amplă bătălie de uzură și pe parcurs s-a băgat singură într-o situație din care nu putea ieși câștigătoare. În cazul în care comuniștii ignorau desfășurarea de forțe franceze, acestea aveau să fie irosite într-o poziție departe de zonele cu importanță strategică. Dacă înghițeau momeala, singurul lor motiv trebuia să fie convingerea că se aflau aproape de victoria decisivă. Franța își redusese astfel opțiunile la irelevanță sau înfrângere.

Francezii au subapreciat mult duritatea și ingeniozitatea oponenților lor – așa cum aveau să facă și americanii, un deceniu mai târziu. La 13 martie 1954, nord-vietnamezii au lansat un atac total împotriva zonei Dien Bien Phu, căreia, încă de la asaltul inițial, îi fuseseră distruse două forturi exterioare, care ar fi trebuit să domine înălțimile din jur. În acest atac ei au folosit o artilerie pe care nimeni nu îi bănuise că o posedă și care le fusese furnizată de China, după Războiul din Coreea. Din acel moment, înfrângerea restului armatei franceze nu a mai fost decât o chestiune de timp. Epuizat de ceea ce devenise un război de uzură și nemaivăzând sensul continuării luptei doar pentru a trebui să se retragă din Indochina sub presiune americană, un guvern francez proaspăt ales a acceptat propunerea sovietică de a ține o conferință în problema Indochinei, la începutul lunii aprilie, la Geneva.

Iminența acestei conferințe i-a făcut pe comuniști să-și sporească presiunile militare și a forțat administrația Eisenhower să aleagă între teoriile și posibilitățile sale reale. Înfrângerea de la Dien Bien Phu avea să oblige Franța să cedeze comuniștilor o parte însemnată a Vietnamului, dacă nu cu totul. Dien Bien Phu nu mai putea fi salvat decât printr-o escaladare militară majoră, pentru care Franța nu avea nici resursele, nici voința. Statele Unite trebuiau să hotărască dacă vor sprijini sau nu Teoria Dominoului printr-o acțiune militară directă.

Când șeful Statului Major francez, generalul Paul Ely, a vizitat Washingtonul la 23 martie, amiralul Arthur Radford, șeful Statelor Majore reunite, i-a creat acestuia impresia că ar recomanda un atac aerian masiv asupra pozițiilor comuniste din jurul Dien Bien Phu-ului – incluzând posibilitatea folosii armelor nucleare. Dulles, însă, era prea atașat ideii de securitate colectivă pentru a concepe

un asemenea pas fără o pregătire diplomatică. Într-un important discurs din 29 martie 1954, el a îndemnat de fapt la o acțiune militară colectivă pentru a salva Indochina de comuniști, folosind argumentul tradițional al școlii antipacifiste – acela că a nu acționa imediat avea să reclame acțiuni mult mai costisitoare pe mai departe:

> ...impunerea asupra Asiei de Sud-Est a sistemului politic comunist al Rusiei și al aliatului său comunist chinez, prin orice mijloace s-ar înfăptui aceasta, ar reprezenta o gravă amenințare la adresa întregii comunități libere. Statele Unite consideră că această posibilitate nu ar trebui acceptată cu pasivitate, ci întâmpinată prin acțiune unită. Acest lucru ar putea implica riscuri serioase, dar aceste riscuri sunt mult mai mici decât acelea cu care ne vom confrunta peste câțiva ani dacă nu îndrăznim să fim hotărâți astăzi...[23]

Sub drapelul „Acțiunii Unite", Dulles propunea să se formeze o coaliție între Statele Unite, Marea Britanie, Franța, Noua Zeelandă, Australia și Statele Asociate ale Indochinei, pentru a opri pătrunderea comunismului în Indochina. Eisenhower a îmbrățișat ideea lui Dulles, îndemnând la acțiune colectivă, deși aproape sigur mai mult pentru a zădărnici intervenția decât pentru a o promova. Sherman Adams, șeful Statului Major al lui Eisenhower, a descris atitudinea președintelui în felul următor: „După ce reușise să evite un război total cu China roșie, cu un an înainte, în Coreea, când avea sprijinul Națiunilor Unite, el [Eisenhower] nu era deloc dispus să provoace un altul în Indochina... fără britanici și alți aliați occidentali."[24]

Eisenhower personifica acel fenomen straniu al politicii americane prin care președinții care par a fi cei mai sinceri se dovedesc adesea a fi cei mai complicați. În acest sens, Eisenhower a fost un precursor al lui Ronald Reagan, deoarece a reușit să ascundă extraordinare talente de manipulator sub aparența unei calde amabilități. Cum avea să se dovedească doi ani mai târziu, în cazul Suezului, și iarăși în cazul Berlinului, cuvintele lui Dulles implicau o linie dură – în acest caz, planul lui Radford de intervenție aeriană, sau o variantă a acestuia. Eisenhower prefera, aproape cert, să evite cu totul o acțiune militară. El știa prea multe despre chestiunile militare pentru a crede că un singur atac aerian putea fi decisiv și nu voia să recurgă la o ripostă masivă (strategia oficială) împotriva Chinei. Și nu era deloc dornic să poarte un război de uscat prelungit în Asia de Sud-Est. În plus, Eisenhower avusese suficient timp să experimenteze diplomația de coaliție pentru a-ți da seama că era extrem de improbabil ca Acțiunea Unită să fie realizată într-un interval de timp relevant pentru soarta Dien Bien Phu-ului. Pentru Eisenhower, aceasta asigura, fără îndoială, o portiță de scăpare, deoarece el prefera pierderea Indochinei macularii Americii cu acuzația de a fi procolonialistă. După cum a scris într-un fragment nepublicat din memoriile sale:

> ...situarea Statelor Unite pe poziția celei mai mari dintre puterile anticoloniale este un bun de o valoare incalculabilă pentru Lumea Liberă... De aceea poziția morală a Statele Unite trebuia să fie apărată mai mult decât Delta Tonkin, decât toată Indochina.[25]

Oricare le-ar fi fost rezervele personale, Dulles și Eisenhower au făcut un efort important pentru a realiza Acțiunea Unită. La 4 aprilie 1954, într-o lungă

scrisoare, Eisenhower i s-a adresat lui Churchill, care se afla atunci în ultimul an al mandatului său de prim-ministru:

> Dacă ei [Franța] nu duc lucrurile până la capăt și Indochina trece în mâinile comuniștilor, efectul final asupra poziției strategice globale a noastre și a voastre cu schimbarea rezultată în echilibrul puterii din întreaga zonă a Asiei și Pacificului, ar putea fi dezastruos și, știu bine, inacceptabil pentru vreunul dintre noi. Este greu de imaginat cum ar putea fi oprite Thailanda, Birmania și Indonezia să încapă în mâinile comuniștilor. Asta nu ne-o putem permite. Amenințarea asupra Malaysiei, Australiei și Noii Zeelande ar fi directă. Lanțul de insule din larg s-ar rupe. Presiunea economică asupra Japoniei, care ar fi lipsită de piețele necomuniste și sursele de alimente și materie primă, ar fi atât de mare, după un timp, încât este greu de imaginat cum ar putea fi împiedicată să ajungă la o înțelegere cu lumea comunistă, care să combine forța umană și resursele naturale ale Asiei cu potențialul industrial al Japoniei.[26]

Churchill însă nu a fost convins, iar Eisenhower nu a mai făcut nici un efort de a-l câștiga de partea sa. Oricât de devotat ar fi fost „relației speciale" cu America, Churchill era întâi englez și vedea în Indochina mai multe pericole decât beneficii. El nu a acceptat afirmația că piesele dominoului aveau să cadă chiar în mod inexorabil sau că un punct pierdut în colonii avea să ducă automat la o catastrofă globală.

Churchill și Anthony Eden credeau că granițele Malaysiei erau cel mai bun loc unde putea fi apărată Asia de Sud-Est; prin urmare, Churchill a dat răspunsul neangajant că Eden avea să transmită decizia cabinetului său lui Dulles, care tocmai se pregătea să plece la Londra. Evitarea de către Churchill a chestiunii esențiale nu a lăsat nici o îndoială asupra faptului că Marea Britanie căuta o modalitate mai puțin dură de a respinge Acțiunea Unită. Dacă veștile ar fi fost bune, Churchill le-ar fi transmis el însuși, fără îndoială. În plus, antipatia lui Eden față de Dulles era proverbială. Încă dinainte de sosirea secretarului de stat, Eden „credea că este lipsit de realism să speri că învingătorul își putea impune condițiile în fața unui dușman neînvins"[27].

La 26 septembrie, Churchill și-a prezentat personal rezervele amiralului Radford, care vizita Londra. Conform rapoartelor oficiale, Churchill a avertizat asupra pericolului unui „război neconvențional, în care rușii erau puternici și puteau mobiliza entuziasmul popoarelor naționaliste și oprimate"[28]. Într-adevăr, pentru Marea Britanie nu exista nici o rațiune politică de a se implica într-o cauză pe care Churchill o descria astfel:

> Poporul britanic nu se va lăsa ușor influențat de ceea ce se întâmplă în jungla îndepărtată a Asiei de Sud-Est; dar el știe bine că există o puternică bază americană în Anglia de est și că războiul cu China, care invoca pactul chino-rus, putea însemna un asalt cu bombe cu hidrogen asupra acestor insule[29].

Mai presus de orice, un astfel de război ar fi zădărnicit mărețul vis al bătrânului războinic, din ultimul an al mandatului său – acela de a organiza o întâlnire la nivel înalt cu conducerea poststalinistă, „calculat așa încât să-i facă pe ruși să înțeleagă totalitatea implicațiilor puterii occidentale și să le atragă atenția asupra nebuniei unui război"[30] (vezi capitolul 20).

Între timp, trecuse destul timp, astfel încât, indiferent de decizia Marii Britanii, Acțiunea Unită să nu mai poartă salva Dien Bien Phu, care a căzut la 7 mai, chiar în timp ce diplomații discutau la Geneva problema Indochinei. Așa cum se întâmplă deseori când este în discuție securitatea colectivă, Acțiunea Unită se transformase într-un alibi pentru a nu se face nimic.

Dezbaterea în problema intervenției la Dien Bien Phu a arătat, mai întâi de toate, confuzia care începea să-și facă loc în politica privind Vietnamul și dificultatea crescândă de a reconcilia analiza geopolitică, doctrina strategică și convingerile morale. Dacă era adevărat că o victorie comunistă în Indochina ar fi făcut ca piesele dominoului să cadă, din Japonia și până în Indonezia, după cum prevăzuse Eisenhower în scrisoarea sa adresată lui Churchill și într-o conferință de presă din 7 aprilie, atunci America trebuia să tragă linia, indiferent de reacția altor țări, mai ales că contribuția militară a potențialilor participanți la Acțiunea Unită ar fi fost în mare măsură simbolică. Deși acțiunea colectivă era preferabilă, cu siguranță ea nu era o condiție prealabilă a apărării echilibrului global, dacă într-adevăr acesta era cel amenințat. Pe de altă parte, cam în același timp în care încerca să organizeze acțiunea colectivă, administrația își schimbase și doctrina militară, în sensul „ripostei masive". Propunerea de a lovi direct sursa agresiunii însemna în fapt că un război pentru Indochina avea să fie îndreptat împotriva Chinei. Însă nu exista nici o bază politică sau morală pentru a lansa atacuri aeriene împotriva unei țări care participa doar indirect la Războiul din Vietnam, și încă pentru o cauză pe care Churchill i-o descrisese lui Radford ca fiind prea marginală și prea periculoasă pentru a putea fi susținută prea mult timp în fața opiniei publice occidentale.

Fără îndoială, pentru liderii poststaliniști de la Kremlin ar fi fost extrem de neplăcut ca în primul lor an la putere să fie nevoiți să înfrunte America de dragul Chinei. Cu toate acestea, deoarece conducătorii militari ai Americii erau incapabili să descrie fie obiectivele de atins, fie rezultatul probabil al unui atac masiv împotriva Chinei (sau în interiorul Indochinei, în cazul de față) și din moment ce independența Indochinei era încă numai un plan, nu exista nici o bază realistă pentru intervenție. Eisenhower a întârziat cu înțelepciune o manifestare de forță până ce diferitele curente ale demersului american puteau fi armonizate. Din păcate, acestea nu erau în armonie nici un deceniu mai târziu, când America, uitând amploarea întreprinderii, prelua plină de încredere sarcina în fața căreia Franța eșuase în mod nedemn.

Deoarece atât Uniunea Sovietică cât și China se temeau de intervenția americană, diplomația lui Eisenhower și Dulles, de a face amenințări implicite, a ajutat ca la Conferința de la Geneva să se poată obține un rezultat aparent mult mai bun decât putea garanta situația militară din teren. Acordurile de la Geneva din iulie 1954 au prevăzut divizarea Vietnamului în lungul paralelei 17. Pentru a lăsa o cale deschisă unificării, divizarea a fost descrisă nu ca o „frontieră politică", ci ca un aranjament administrativ, pentru facilitarea regrupării forțelor militare înaintea unor alegeri desfășurate sub control internațional. Acestea urmau să aibă loc în doi ani. Toate forțele străine urmau să fie retrase din cele trei state ale Indochinei în 300 de zile; bazele străine și alianțele cu alte țări erau interzise.

Trecerea în revistă a diferitelor prevederi creează, însă, o impresie greşită asupra formalităţii şi rigorii Acordurilor de la Geneva. Existau numeroşi semnatari ai diferitelor capitole ale Acordului, dar nu părţi contractante, prin urmare nici „obligaţii colective"[31]. Richard Nixon a rezumat mai târziu acest talmeş-balmeş în felul următor: „La Conferinţă s-au întâlnit nouă ţări, care au elaborat şase declaraţii unilaterale, trei acorduri bilaterale de încetare a focului şi o declaraţie nesemnată."[32]

Tot ce s-a reuşit a fost găsirea unei modalităţi de a pune capăt ostilităţilor, împărţirea Vietnamului iar soluţia politică a fost lăsată în seama viitorului. Analiştii amatori invocă adeseori ambiguitatea unor astfel de acorduri pentru a demonstra confuzia sau duplicitatea negociatorilor – acuzaţie care a fost adusă mai târziu şi Acordurilor de pace de la Paris, din 1973. Totuşi, de cele mai multe ori, documente ambigue de genul celor de la Geneva reflectă realitatea; ele soluţionează ce se poate soluţiona, cu conştiinţa clară a faptului că finisarea detaliilor trebuie să aştepte evoluţia evenimentelor. Uneori interludiul permite naşterea fără conflicte a unei noi constelaţii politice; alteori, conflictul izbucneşte din nou, obligând fiecare parte să îşi revizuiască oferta.

În 1954 se crease un impas stânjenitor pe care nici una din părţi nu era încă în măsură să îl dezamorseze. Uniunea Sovietică nu era pregătită de o confruntare atât de curând după moartea lui Stalin şi în Asia de Sud-Est avea numai interese periferice; China se temea de un alt război cu America la mai puţin de un an după încheierea conflictului coreean (mai ales în lumina noii doctrine americane de ripostă masivă); Franţa era în curs de retragere din zonă; Statelor Unite le lipseau deopotrivă o strategie şi suportul opiniei publice pentru intervenţie; iar comuniştii vietnamezi încă nu erau destul de puternici pentru a continua războiul fără surse externe de aprovizionare.

În acelaşi timp, nimic din ceea ce s-a realizat la Conferinţa de la Geneva nu a schimbat concepţiile de bază ale protagoniştilor. Administraţia Eisenhower nu-şi modificase convingerea că Indochina era cheia pentru echilibrul puterii în Asia – şi probabil la scară globală; şi nici nu renunţase complet la ideea unei intervenţii militare, ci numai la o intervenţie alături de Franţa colonialistă. Vietnamul de Nord nu îşi abandonase obiectivul unificării întregii Indochine sub conducere comunistă, pentru care liderii săi luptaseră timp de două decenii. Noua conducere sovietică îşi declara în continuare ataşamentul faţă de lupta de clasă internaţională. Sub aspectul doctrinei, China era cea mai radicală dintre ţările comuniste, deşi, aşa cum s-a văzut cu câteva decenii mai târziu, ea şi-a filtrat în general convingerile ideologice prin prisma interesului naţional. Iar percepţia pe care China o avea în legătură cu interesul său naţional a făcut-o să aibă o atitudine profund ambivalentă în legătură cu perspectiva de a avea o mare putere, fie ea şi comunistă, la graniţa de sud – rezultatul inevitabil al unificării Indochinei sub conducere comunistă.

Dulles s-a mişcat cu multă abilitate prin acest hăţiş. Aproape sigur, el prefera intervenţia militară şi distrugerea comunismului, chiar şi în Nord. De exemplu, la 13 aprilie 1954 el a declarat că singurul rezultat „satisfăcător" era o retragere completă a comuniştilor din Indochina[33]. Cu toate acestea, el s-a trezit participant

la o conferință al cărui unic rezultat posibil era acela de a da conducerii comuniste din Vietnamul de Nord un aer de legitimitate, care, la rândul lui, avea să extindă influența comunistă în întreaga Indochină. Cu toată atitudinea lui de „puritan într-o casă rău famată"[34], Dulles a încercat să elaboreze o reglementare care, deși era „ceva de care trebuia să facem haz", era în același timp „lipsită de tenta colonialismului francez"[35]. Pentru prima oară de când se implicase America în Vietnam, analiza strategică și convingerea morală coincideau. Dulles a definit scopul Americii ca fiind acela de a ajuta să se „ajungă la decizii care vor ajuta națiunile din acea zonă să se bucure în pace de integritate teritorială și independență politică sub guvernări libere și stabile, având posibilitatea de a-și dezvolta economiile"[36].

Dificultatea imediată era, desigur, aceea că Statele Unite refuzaseră să participe oficial la Conferința de la Geneva. America a încercat să fie și prezentă și absentă – îndeajuns de implicată pentru a-și susține principiile și destul de retrasă pentru a evita să fie acuzată acasă de a fi trebuit să abandoneze o parte dintre ele. Ambiguitatea Americii a fost cel mai bine exprimată într-o declarație de încheiere în care se afirma că Statele Unite „iau notă" de declarațile finale și „se vor abține de la amenințarea cu forța sau folosirea forței, pentru a le deranja". În același timp, declarația avertiza că America „va privi orice reînnoire a agresiunii, cu violarea înțelegerilor menționate, cu serioasă îngrijorare și va considera aceasta ca o gravă amenințare la adresa păcii și securității internaționale"[37]. Nu mai cunosc în istoria diplomației vreo situație în care o națiune să garanteze un acord pe care a refuzat să îl semneze și asupra căruia și-a exprimat asemenea rezerve serioase.

Dulles nu fusese capabil să împiedice consolidarea comunismului în Vietnamul de Nord, dar spera să prevină căderea pieselor dominoului în restul Indochinei. Având de înfruntat ceea ce el și Eisenhower considerau a fi îngemănarea a două rele, colonialismul și comunismul, Dulles se descotorosise de colonialismul francez, fiind din acel moment liber să se concentreze asupra îngrădirii comunismului. El găsea că meritul Conferinței de la Geneva era acela de a fi creat un cadru politic în care obiectivele politice și militare ale Americii să fie puse de acord, asigurând totodată baza legală pentru respingerea în continuare a mișcărilor comuniste.

În ceea ce-i privea, comuniștii erau preocupați să-și stabilească propriul sistem de guvernare la nord de paralela 17, sarcină pe care au urmărit-o cu sălbăticie caracteristică, ucigând cel puțin 50 000 de oameni și închizând alți 100 000 în lagăre de concentrare. Aproximativ 80 000-100 000 de soldați din gherilele comuniste s-au deplasat în nord, în timp ce un milion de nord-vietnamezi au fugit în Vietnamul de Sud, unde Statele Unite descoperiseră în persoana lui Ngo Dinh Diem un lider pe care credeau că îl pot sprijini. El avea o reputație imaculată de naționalist; din nefericire, ataşamentul față de valorile democrației s-a vădit că nu era punctul lui forte.

Hotărârea înțeleaptă a lui Eisenhower de a nu se implica în Vietnam în 1954 s-a dovedit a fi de ordin tactic, nu strategic. După Geneva, el și Dulles au rămas convinși de importanța strategică decisivă a Indochinei. În timp ce Indochina se

organiza, Dulles definitiva ultimele detalii ale cadrului securității colective, care la începutul anului dăduse rateuri. Organizația Tratatului Asiei de Sud-Est (SEATO), care luase ființă în septembrie 1954, era compusă, alături de Statele Unite, din Pakistan, Filipine, Thailanda, Australia, Noua Zeelandă, Regatul Unit și Franța. Ceea ce îi lipsea era un obiectiv politic comun sau mijloacele pentru acordarea de ajutor reciproc. Într-adevăr, statele care au refuzat să participe la SEATO au fost mai numeroase decât membrii acestei organizații. India, Indonezia, Malaysia, Birmania au preferat să-și caute securitatea în neutralitate, iar trei dintre statele Indochinei aveau interdicție de a participa, conform Acordurilor de la Geneva. Cât despre aliații europeni ai Americii, Franța și Marea Britanie, era improbabil ca ele să-și asume riscuri în numele unei zone din care fuseseră de curând alungate. Într-adevăr, este aproape sigur că Franța – și într-o mai mică măsură Marea Britanie – s-au alăturat SEATO în vederea obținerii dreptului de veto asupra a ceea ce ele considerau că ar fi un potențial de acțiuni americane pripite.

Obligațiile oficiale în cadrul SEATO erau mai curând neclare. Cerându-le părților semnatare să întâmpine un „pericol comun" cu „procedurile lor constituționale", Tratatul nu stabilea nici criteriile de definire a pericolului comun, nici nu construia mecanismul acțiunii comune – așa cum făcea NATO. Cu toate acestea, SEATO a servit scopului lui Dulles, prin asigurarea unui cadru legal pentru apărarea Indochinei. Acesta este motivul pentru care, destul de ciudat, SEATO se referea mult mai precis la problema agresiunii comuniste îndreptată împotriva celor trei națiuni din Indochina – a căror participare la SEATO era interzisă prin Acordurile de la Geneva – decât la problema atacului comunist asupra semnatarilor. Un protocol separat stabilea amenințările la adresa Laosului, Cambodgiei și Vietnamului de Sud ca fiind ostile păcii și securității semnatarilor, asigurând de fapt o garanție unilaterală[38].

Totul depindea acum de posibilitatea ca noile state din Indochina, mai ales Vietnamul de Sud, să fie transformate în națiuni care să funcționeze în plin. Nici una dintre ele nu fusese vreodată guvernată ca entitate politică în cadrul frontierelor sale existente. Hue era vechea capitală imperială. Francezii împărțiseră Vietnamul în trei regiuni – Tonkin, Annam și Cochinchina – guvernate de la Hanoi, Hue și respectiv Saigon. Zona din jurul Saigonului și Delta Mekongului fuseseră colonizate de vietnamezi relativ recent, în secolul al XIX-lea, aproape în același timp cu venirea francezilor. Autoritățile existente constau într-o combinație de funcționari civili instruiți de francezi și un păienjeniș de societăți secrete – așa-numitele secte – dintre care unele aveau afiliații religioase, dar care se autofinanțau și își menținеau statutul autonom prin scuturarea populației.

Diem, noul conducător, era fiul unui oficial de la curtea imperială de la Hue. Educat în școli catolice, el lucrase câțiva ani ca funcționar în administrația colonială la Hanoi, dar demisionase când francezii refuzaseră să pună în aplicare câteva dintre reformele propuse de el. El și-a petrecut următoarele două decenii din viață ca un savant izolat în propria lui țară sau în exil, în străinătate – mai ales în America – refuzând ofertele japonezilor, ale comuniștilor și ale liderilor vietnamezi sprijiniți de Franța de a participa în diferitele lor guverne.

Liderii așa-numitelor mișcări pentru libertate nu sunt de obicei personalități democratice; ei se întreține, de-a lungul anilor de exil și de detenție, cu viziuni ale transformărilor pe care le vor produce ei după preluarea puterii. Modestia este arareori unul dintre atributele lor; dacă ar fi, ei nu ar mai exista ca revoluționari. Instalarea unui guvern care face din lider o persoană dispensabilă – esența democrației – li se pare celor mai mulți o contradicție de termeni. Liderii luptelor pentru independență tind să fie eroi și eroii nu sunt în general companii comode.

Trăsăturile personalității lui Diem erau marcate de tradiția politică de orientare confucianistă a Vietnamului. Spre deosebire de teoria democratică, potrivit căreia adevărul rezultă dintr-o confruntare de idei, confucianismul susține că adevărul este obiectiv și poate fi descoperit numai prin studiu asiduu și o educație de care extrem de puțini sunt considerați capabili. În căutarea adevărului, confucianismul nu acordă merite egale ideilor aflate în conflict, așa cum face teoria democratică. Din moment ce există un singur adevăr, ceea ce nu este adevăr nu poate avea nici o valoare și nici nu și-o poate câștiga prin competiție. Confucianismul este în esență ierarhic și elitist, punând accent pe loialitatea față de familie, instituții și autoritate. Nici una dintre societățile pe care le-a influențat nu a creat încă un sistem pluralist funcțional (Taiwanul anilor '90 apropiindu-se cel mai mult de acest ideal).

În 1954, în Vietnamul de Sud nu prea exista bază pentru crearea unui stat național și cu atât mai puțin a unei democrații. Totuși, nici evaluarea strategică și nici credința Americii că Vietnamul de Sud trebuia salvat printr-o reformă democratică nu au ținut seama de aceste realități. Cu un entuziasm naiv, administrația Eisenhower s-a avântat cu elan în apărarea Vietnamului de Sud împotriva agresiunii comuniste și și-a asumat sarcina de a clădi o națiune în numele idealului de a oferi posibilitatea unei societăți, a cărei cultură era mult diferită de cea a Americii, să își mențină independența proaspăt cucerită și să practice libertatea în sensul american.

Dulles insistase permanent pentru sprijinirea lui Diem, pe motiv că era „singurul cal disponibil". În octombrie 1954, Eisenhower a făcut din necesitate o virtute și i-a scris lui Diem, promițând ajutor condiționat de „performanța ... în înfăptuirea reformelor necesare". Sprijinul american trebuia să fie „combinat cu" un Vietnam independent, „înzestrat cu un guvern puternic... atât de receptiv la aspirațiile naționaliste ale poporului" încât să impună respect atât în interior, cât și pe plan internațional.[39]

Timp de câțiva ani, totul a părut să meargă bine. Până la sfârșitul mandatului administrației Eisenhower, Statele Unite dăduseră Vietnamului de Sud peste un miliard de dolari sub formă de ajutor; în Vietnamul de Sud se aflau 1500 de funcționari americani; ambasada Statelor Unite din Saigon devenise una dintre misiunile cele mai mari din lume. Grupul Consultativ Militar al Statelor Unite, numărând 692 de membri, ignorase limitele stabilite pentru personalul militar străin în cadrul Acordurilor de la Geneva.[40]

Contrar oricăror așteptări și cu sprijinul masiv al serviciilor de informare americane, Diem a suprimat societățile secrete, a stabilizat economia și a reușit să stabilească un control central – realizări uimitoare, care au fost bine primite în

Statele Unite. După vizita în Vietnam din 1955, senatorul Mike Mansfield raporta că Diem reprezenta „naționalismul autentic" și, îmbrățișând „cauza pierdută a libertății, i-a insuflat o nouă viață".[41] Senatorul John F. Kennedy a sprijinit cei doi piloni ai politicii americane în Vietnam, securitatea și democrația, descriind Vietnamul nu numai ca fiind „cheia de boltă" a securității în Asia de Sud-Est, dar și ca pe un „teren de încercare a democrației în Asia".[42]

Evenimentele au dovedit curând că America sărbătorise doar o scurtă perioadă de întrerupere a presiunii comuniste și nu o reușită de durată. Convingerea Americii că propriul său model unic de democrație era ușor exportabil s-a dovedit greșită. În Occident, pluralismul politic înflorise în societăți închegate, în care un puternic consens social existase suficient timp pentru a permite acceptarea unei opoziții, fără ca prin aceasta să fie amenințată supraviețuirea statului. Dar acolo unde națiunea încă nu este creată, opoziția poate apărea ca o amenințare la adresa existenței naționale, mai ales în lipsa unei societăți civile, care să asigure o plasă de siguranță. În aceste condiții, există o tentație puternică, uneori copleșitoare, de a pune semnul egalității între opoziție și trădare.

Toate aceste tendințe se amplifică într-un război de gherilă, deoarece strategia gherilei este aceea de a submina în mod sistematic orice fel de coeziune la care ar putea ajunge instituțiile guvernamentale. În Vietnam, activitatea gherilelor nu a încetat niciodată, iar în 1959 ea a atins cote și mai înalte. Scopul inițial al gherilelor este acela de a împiedica întărirea instituțiilor legitime, stabile. Țintele lor de predilecție sunt cei mai răi și cei mai buni oficiali din guvern. Pe cei mai răi îi atacă pentru a câștiga simpatia maselor prin „pedepsirea" funcționarilor corupți sau opresivi; pe cei mai buni îi atacă pentru că acesta este cel mai eficient mod de a împiedica un guvern să-și dobândească legitimitatea și de a descuraja un serviciu eficient pus în slujba națiunii.

Până în 1960, aproximativ 2 500 de oficiali sud-vietnamezi au fost asasinați în fiecare an.[43] Doar un mic număr dintre cei mai puternic motivați și un procentaj mult mai mare dintre cei mai corupți își asumau asemenea riscuri. În confruntarea dintre edificarea unei națiuni și haos, dintre democrație și represiune, gherilele se bucurau de un avantaj uriaș. Chiar dacă Diem ar fi fost un reformator după modelul american, este îndoielnic că el ar fi putut câștiga în cursa inegală dintre timpul necesar pentru reformă și timpul suficient pentru a produce haosul. Cu siguranță, chiar dacă țara sa nu ar fi fost prinsă într-un război de gherilă, Diem nu s-ar fi dovedit a fi lider democrat într-o măsură mai semnificativă. Întruchiparea mandarinului din vremea Chinei imperiale, el avea drept model conducătorul confucianist, care guverna prin virtute, nu prin consens și care își dobândea legitimitatea, așa-numitul mandat divin, prin succes. Diem refuza din instinct ideea unei opoziții legale, așa cum făcuseră toți liderii de tip chinez, din Beijing în Singapore, și aproape toți liderii din Asia de Sud-Est, care avuseseră de înfruntat dificultăți interne mult mai puțin grave. Pentru un timp, realizările lui Diem pe linia edificării naționale au ținut în umbră ritmul lent al reformei democratice. Însă, pe măsură ce securitatea în interiorul Vietnamului de Sud se deteriora, conflictele latente dintre valorile americane și tradițiile sud-vietnameze era firesc să se adâncească.

În pofida sponsorizării de către America a constituirii unei armate sud-vietnameze, situația securității se înrăutățea în mod constant. Militarii americani erau motivați de aceeași încredere excesivă în sine care-i caracteriza și pe politicienii reformatori americani. Și unii și alții erau convinși că descoperiseră, într-un fel, rețeta infailibilă a succesului într-o țară roasă de conflicte, situată din punct de vedere geografic și cultural la mare distanță de Statele Unite. Ei se porniseră să creeze o armată vietnameză ca o replică a propriei lor armate. Forțele armate americane erau pregătite pentru lupta în Europa; singura lor experiență cu lumea în curs de dezvoltare fusese în Coreea, unde sarcina lor fusese aceea de a lupta cu o armată convențională, trecând peste o linie de demarcație recunoscută la nivel internațional, în mijlocul unei populații în general gata să-și ofere sprijinul, situație foarte asemănătoare cu ceea ce strategii militari anticipaseră că avea să se întâmple în Europa. Dar în Vietnam, războiul nu se ducea pe linii de front bine definite; inamicul, aprovizionat de Hanoi, nu apăra nimic și ataca fără să aleagă; era pretutindeni și nicăieri în același timp.

Din momentul în care armata americană a sosit în Vietnam, ea a început să-și aplice binecunoscuta metodă de luptă: uzura bazată pe putere de foc, mecanizare și mobilitate. Toate aceste scheme erau inaplicabile în Vietnam. Armata sud-vietnameză antrenată de americani s-a trezit curând prinsă în aceeași capcană în care căzuse forța expediționară franceză cu un deceniu în urmă. Războiul de uzură funcționează cel mai bine atunci când adversarul nu are de ales, trebuind să apere un obiectiv vital. Dar gherilele rareori au vreun obiectiv de apărat. Mecanizarea și organizarea pe divizii au făcut ca armata vietnameză să devină aproape nepotrivită cu lupta pentru propria ei țară.

În acele zile de început ale implicării Americii în Vietnam, războiul de gherilă era încă în fașă, iar problema armatei nu era încă dominantă. Părea, așadar, că se înregistra un real progres. Până la sfârșitul administrației Eisenhower, Hanoiul nu s-a angajat cu adevărat în război și avea să mai treacă un timp până ce nord-vietnamezii să fie capabili să pună la punct un sistem logistic în măsură să susțină un război amplu de gherilă. Pentru a realiza acest lucru, ei au invadat Laosul, un stat mic, pașnic și neutru, prin care au construit ceea ce s-a numit mai târziu Calea lui Ho Chi Minh.

În perioada când Eisenhower se pregătea să-și încheie mandatul, centrul preocupărilor sale era de fapt Laosul. În *Waging Peace,* el descria această țară drept cuiul de la osie al „Teoriei Dominoului":

> ...căderea Laosului în fața comunismului ar putea însemna prăbușirea în continuare – asemeni unor piese de domino care cad una după cealaltă – a vecinilor săi încă liberi. Cambodgia și Vietnamul de Sud și, după toate probabilitățile, Thailanda și Birmania. Un asemenea lanț de evenimente ar deschide calea pentru o acaparare totală a Asiei de sud-est de către comuniști.[44]

Eisenhower considera independența Laosului crucială într-atât încât era pregătit să „lupte... cu sau fără aliații noștri"[45]. Apărarea Laosului avea să fie cea mai precisă recomandare pe care a făcut-o președintelui ales Kennedy în timpul perioadei de tranziție din ianuarie 1961.

Deoarece administrațiile erau în curs de schimbare, nivelul și natura implicării Americii în problemele Indochinei nu erau încă în măsură să prejudicieze credibilitatea globală a Americii în mod ireparabil. Efortul american tot mai păstra o legătură cu obiectivele securității regionale; și el nu atinsese încă o asemenea amploare încât actul de a-l motiva să-și găsească propria justificare.

Teoria Dominoului devenise înțelepciune convențională și rareori era pusă în discuție. Dar, ca și wilsonismul, Teoria Dominoului nu era atât de greșită pe cât era de nenuanțată. Problema reală pusă de Vietnam nu era dacă trebuia sau nu să fie opusă rezistență comunismului în Asia, ci dacă paralela 17 era locul potrivit pentru a trage linia; nu ce avea să se întâmple în Indochina dacă se prăbușea dominoul sud-vietnamez, ci dacă se putea trasa o altă linie de apărare, de pildă, la granițele Malaysiei.

Problema aceasta nu a fost niciodată atent examinată în termeni geopolitici. Cum Münchenul fusese lecția esențială pentru acea generație de lideri americani, retragerea era considerată ca având darul de a amplifica dificultățile, și, mai presus de orice, ca fiind greșită din punct de vedere moral. Iată cum apăra, de fapt, Eisenhower implicarea americană din 1959:

> ...propriile noastre interese naționale cer din partea noastră un ajutor pentru susținerea în Vietnam a moralului, a progresului economic și a puterii militare necesare continuării existenței sale libere... Costul neglijării în continuare a acestor probleme va fi mult mai ridicat decât trebuie să suportăm noi în prezent – într-adevăr, mai mare decât ne-am putea permite.[46]

Tradiția sa universalistă pur și simplu nu îi permitea Americii să facă vreo deosebire între victimele potențiale pe baza avantajelor strategice. Atunci când liderii americani invocau altruismul națiunii lor, o făceau deoarece credeau sincer în el; era mai probabil ca ei să apere o țară pentru a susține principii, decât în baza interesului național american.

Alegând Vietnamul ca loc de trasare a liniei în fața expansionismului comunist, America a deschis calea altor grave dileme. Dacă reforma politică era modalitatea de a înfrânge gherilele, însemna puterea crescândă a acestora că recomandările americane nu erau corect aplicate, sau că pur și simplu nu erau relevante, cel puțin în acea fază a luptei? Și dacă Vietnamul era, într-adevăr, atât de important pentru echilibrul global pe cât susțineau aproape toți liderii americani, nu însemna oare aceasta că necesitățile geopolitice aveau să le domine, în cele din urmă, pe toate celelalte și să oblige America să ia asupra sa un război la 12 000 de mile depărtare de casă? Răspunsurile la aceste întrebări au fost lăsate în sarcina succesorilor lui Eisenhower, respectiv John F. Kennedy și Lyndon B. Johnson.

CAPITOLUL 26

Vietnam: drumul disperării; Kennedy şi Johnson

Fiind al treilea preşedinte consecutiv obligat să se ocupe de problema Indochinei, John F. Kennedy a moştenit un set de premise politice bine stabilite. Ca şi predecesorii săi, Kennedy considera Vietnamul o verigă esenţială a poziţiei geopolitice de ansamblu a Americii. El credea, cum crezuseră şi Truman şi Eisenhower, că prevenirea unei victorii comuniste în Vietnam constituia un interes vital al Americii. Şi, la fel ca şi predecesorii săi, vedea conducerea comunistă de la Hanoi ca pe un substitut al Kremlinului. Pe scurt, Kennedy era de acord cu cele două administraţii anterioare că apărarea Vietnamului de Sud era esenţială pentru ansamblul strategiei de îngrădire globală.

Deşi politica lui Kennedy în Vietnam era în multe privinţe o continuare a politicii lui Eisenhower, existau diferenţe importante. Eisenhower privise conflictul cu ochii unui soldat – ca pe un război între două entităţi distincte, Vietnamul de

Nord şi cel de Sud. Pentru echipa lui Kennedy, atacurile Vietcongului asupra Vietnamului de Sud nu reprezentau atât un război tradiţional, cât un conflict cvasicivil caracterizat prin fenomenul relativ nou al luptei de gherilă. Soluţia preferată de echipa lui Kennedy era ca Statele Unite să facă din Vietnamul de Sud o naţiune – din punct de vedere social, politic, economic şi militar – astfel încât să poată învinge gherilele fără a risca vieţile americanilor.

În acelaşi timp, echipa lui Kennedy interpreta aspectul militar al conflictului în termeni chiar mai apocaliptici decât o făcuseră predecesorii săi. În timp ce Eisenhower văzuse ameninţarea militară la adresa Vietnamului prin prisma unui război convenţional, echipa lui Kennedy credea – prematur, după cum s-a dovedit – că între Statele Unite şi Uniunea Sovietică exista deja un impas nuclear care, conform declaraţiilor secretarului apărării, Robert McNamara, făcea de neconceput un război general. Administraţia era convinsă că acumulările sale militare interziceau comuniştilor posibilitatea de a purta războaie limitate de tip coreean. Printr-un proces de excludere, ea a ajuns să considere războiul de gherilă ca o mişcare a viitorului, iar rezistenţa în faţa lui ca testul decisiv al capacităţii Americii de a îngrădi comunismul.

La 6 ianuarie 1961, cu două săptămâni înainte de instalarea lui Kennedy, Hruşciov descria „războaiele de eliberare naţională" drept „sfinte" şi le garanta sprijin sovietic. Proaspăta iniţiativă a lui Kennedy, cunoscută sub numele de Noua Frontieră a tratat acest angajament sovietic ca pe o declaraţie de război împotriva speranţei sale de a da o nouă dimensiune relaţiilor Americii cu lumea în curs de dezvoltare. Astăzi, discursul lui Hruşciov este în general perceput ca a fi fost îndreptat în primul rând împotriva zbirilor săi ideologici de la Beijing, care îl acuzau de perimarea doctrinei leniniste fiindcă tocmai prelungise pentru a treia oară ultimatumul asupra Berlinului şi deoarece exprimase prea multe rezerve în legătură cu războiul nuclear. La acea vreme însă, Kennedy, în primul său discurs Starea Uniunii, din 31 ianuarie 1961, a interpretat discursul lui Hruşciov ca pe o dovadă a ambiţiilor Uniunii Sovietice şi Chinei „de a domina lumea – ambiţii pe care le-au reafirmat cu tărie cu numai puţin timp în urmă".[1]

În septembrie 1965, aceeaşi neînţelegere a apărut în timpul administraţiei Johnson cu privire la China, atunci când ministrul chinez al apărării, Lin Biao, în discursul său despre „Războiul poporului", s-a referit cu aroganţă la „încercuirea" puterilor industriale ale lumii prin revoluţii pe tot cuprinsul lumii a treia.[2] Administraţia Johnson a interpretat aceasta ca pe un avertisment în legătură cu o posibilă intervenţie a Chinei în Hanoi, ignorând subtextul lui Lin, care accentua nevoia revoluţionarilor de a se baza pe forţele proprii. Întărită de afirmaţia lui Mao că armatele Chinei nu s-au deplasat în afara hotarelor, declaraţia voia totodată să sugereze ideea că nu exista nici o intenţie din partea Chinei de a se implica din nou în războaie comuniste de eliberare. Aparent, ambele părţi ale Războiului din Coreea învăţaseră aceeaşi lecţie; ele erau hotărâte să nu mai repete acea experienţă.

Interpretarea dată de administraţiile Kennedy şi Johnson declaraţiilor comuniste a făcut ca Indochina să nu mai fie percepută ca o bătălie între multe altele, în cadrul Războiului rece. Pentru Noua Frontieră, Indochina reprezenta bătălia

decisivă care avea să hotărască dacă războiul de gherilă putea fi oprit şi Războiul rece câştigat. Interpretarea dată de Kennedy conflictului, de conspiraţie globală coordonată, l-a făcut să tragă concluzia că Asia de Sud-Est era locul unde îşi putea restabili credibilitatea, după ce fusese intimidat de Hruşciov la summitul de la Viena, din iunie 1961: „Acum problema noastră este" îi spunea el lui James Reston, care era atunci editorialistul publicaţiei *The New York Times,* „de a încerca să ne facem puterea credibilă, iar Vietnamul pare a fi locul potrivit".[3]

Ca într-o tragedie clasică, în care eroul este condus încetul cu încetul către destinul său de un şir de evenimente aparent întâmplătoare, intrarea administraţiei Kennedy în Vietnam s-a făcut pe calea unei crize de care predecesorii săi fuseseră scutiţi – viitorul Laosului. Puţini oameni au meritat mai puţin suferinţele impuse blândului şi iubitorului de pace popor al Laosului. Închişi între lanţuri muntoase greu de trecut, dincolo de care se întind Vietnamul şi largul fluviu Mekong, care formează graniţa cu Thailanda, locuitorii Laosului nu le-au cerut războinicilor lor vecini decât să fie lăsaţi în pace. Aceasta a fost însă o dorinţă pe care Vietnamul de Nord nu le-a îndeplinit-o niciodată. După ce Hanoiul şi-a lăsat războiul de gherilă în Vietnamul de Sud, în 1959, presiunile asupra Laosului au crescut în mod inevitabil. Dacă Hanoiul ar fi încercat să-şi aprovizioneze forţele de gherilă din sud prin teritoriul vietnamez, el ar fi trebuit să se infiltreze prin aşa-numita zonă demilitarizată, linia de demarcaţie care împărţea Vietnamul şi care se întindea pe aproape patruzeci de mile în lungul paralelei 17. Acea distanţă ar fi putut fi blocată de armata sud-vietnameză, cu ajutor american. Sau nord-vietnamezii ar fi trebuit să lanseze un atac al unor unităţi militare organizate care să traverseze paralela 17, ceea ce ar fi declanşat aproape cu siguranţă intervenţia americană şi poate chiar a SEATO – iar Hanoiul nu a părut dispus să-şi asume acest risc până în 1972, spre sfârşitul Războiului din Vietnam.

Conform logicii extrem de lucide, care a marcat strategia comunistă pe parcursul întregului război, Hanoiul a tras concluzia că infiltrarea în Vietnamul de Sud via Laosul neutru şi Cambodgia ar implica mai puţine sancţiuni internaţionale decât o străpungere directă a paralelei 17. Chiar dacă neutralitatea Laosului şi a Cambodgiei fuseseră garantate prin Acordurile de la Geneva din 1954 şi reafirmate de Tratatul SEATO, Hanoiul şi-a impus raţionamentul. În fapt, el a anexat fâşia de teritoriu suveran a Laosului şi a stabilit baze, atât acolo cât şi în Cambodgia, fără să întâmpine o opoziţie semnificativă din partea comunităţii internaţionale. Într-adevăr, ceea ce trecea drept opinie internaţională a coincis cu raţionamentul bizar al Hanoiului: tocmai eforturile americane şi sud-vietnameze de a întrerupe vasta operaţiune de infiltrare pe teritoriul neutru au ajuns să fie înfierate drept „extindere" a războiului.

Teritoriul alungit al Laosului punea la dispoziţia nord-vietnamezilor căi de acces la adăpostul vegetaţiei de junglă pe o distanţă de aproximativ 650 de mile de-a lungul întregii frontiere a Vietnamului de Sud cu Laosul şi Cambodgia. Peste 6000 de soldaţi nord-vietnamezi au pătruns în Laos în 1959, având ca pretext misiunea de a-l sprijini pe comunistul Pathet Lao, care, după Acordurile de la Geneva din 1954, fusese impus de Hanoi în provinciile nord-estice din lungul graniţei vietnameze.

În calitate de militar, Eisenhower a înțeles că apărarea Vietnamului de Sud trebuia să înceapă în Laos. Se pare că în perioada de tranziție [dintre cele două administrații – *n.t.*] el i-a spus lui Kennedy că era pregătit să intervină în Laos, chiar unilateral, dacă era necesar. Primele declarații ale lui Kennedy în privința Laosului au fost în concordanță cu recomandările lui Eisenhower. La o conferință de presă din 23 martie 1961, el avertiza: „Securitatea întregii Asii de Sud-Est va fi pusă în pericol dacă Laosul își pierde independența și neutralitatea. Propria sa securitate înseamnă securitatea noastră, a tuturor – în condițiile unei reale neutralități, respectată de toți."[4] Totuși, cu numai 5 zile mai tîrziu, când și-a prezentat noua politică de apărare, Kennedy a subliniat că „problemele esențiale cu care se confruntă lumea în prezent nu sunt susceptibile de a fi soluționate pe cale militară".[5] Deși nu în total dezacord cu hotărârea de a apăra Laosul, această declarație nu era tocmai un sunet de goarnă îndemnând la acțiune militară. Hanoiul nu se îndoise nici o clipă de faptul că se afla în război și era gata să folosească orice mijloace de care dispunea pentru a-l câștiga. Kennedy era mai ambiguu. El spera să reușească să țină piept comuniștilor prin mijloace politice și prin compromis, dacă era posibil.

În aprilie 1961, zdruncinat de eșecul de la Golful Porcilor, Kennedy a hotărât să nu intervină, alegând în schimb să apeleze la negocieri pentru a întări neutralitatea Laosului. O dată îndepărtată amenințarea intervenției americane, negocierile asupra neutralității aveau să confirme, cu siguranță, că Hanoiul deținea controlul. De fapt, era a doua oară când Hanoiul vindea neutralitatea Laosului, pe care se angajase deja să o respecte la Conferința de la Geneva din 1954.

Dezvoltând rețeaua logistică denumită mai târziu Calea lui Ho Chi Minh, nord-vietnamezii au blocat negocierile timp de un an. În cele din urmă, în mai 1962, Kennedy a trimis trupe marine în Thailanda învecinată. Acest lucru a condus la o încheiere rapidă a negocierilor. S-a cerut ca toate trupele străine și consilierii să fie retrași din Laos prin punctele de control internațional. Toți consilierii thailandezi și americani au părăsit țara conform calendarului stabilit; din cei peste 6 000 de angajați militari care se transferaseră în Laos, exact patruzeci (da, patruzeci) au plecat prin punctele de control internațional. Cât despre cei rămași, Hanoiul a negat fără jenă că ei s-ar fi aflat vreodată acolo. Drumul către Vietnamul de Sud era acum larg deschis.

S-a dovedit că Eisenhower avusese dreptate. Dacă Indochina era, într-adevăr, cheia securității americane în Pacific, așa cum susținuseră liderii de la Washington timp de peste un deceniu, Laosul era un loc mai potrivit decât Vietnamul pentru a o apăra; de fapt, poate că era chiar singurul loc de unde Indochina putea fi apărată. Chiar dacă Laosul era o țară îndepărtată și înconjurată de uscat din toate părțile, nord-vietnamezii, ca străini temuți și urâți, nu ar fi putut purta un război de gherilă pe teritoriul acestuia. America ar fi putut purta acolo genul de război convențional pentru care fusese pregătită armata sa, iar trupele thailandeze ar fi sprijinit, aproape sigur, eforturile americane. În fața acestor perspective, este foarte posibil ca Hanoiul să fi dat înapoi, așteptând un moment mai prielnic pentru un război de proporții.

O analiză strategică făcută cu un asemenea sânge rece, însă, a fost considerată inadecvată pentru un conflict care era încă perceput, în mare măsură, în termeni ideologici. (Nici eu nu gândeam astfel la momentul respectiv.) Timp de un deceniu, liderii americani făcuseră o cauză din apărarea Vietnamului deoarece el reprezenta un element cheie în teoria apărării Asiei; a revizui acea strategie prin desemnarea bruscă a unui regat îndepărtat și înapoiat din inima munților drept suport pentru axul central al Teoriei Dominoului ar fi putut distruge consensul intern.

Pentru toate aceste motive, Kennedy și consilierii săi au ajuns la concluzia că Indochina trebuia apărată în Vietnamul de Sud, unde agresiunea comunistă avea o anumită semnificație pentru americani, deși ei tocmai luaseră o decizie care, din punct de vedere militar, făcea aproape imposibilă îndeplinirea acelei misiuni. Deoarece nu numai că prin Laos erau deschise căile de aprovizionare, dar vicleanul și abilul conducător al Cambodgiei, prințul Sianuk, decisese că jocurile erau făcute și a consimțit la stabilirea unor baze comuniste de-a lungul întregii granițe a Cambodgiei cu Vietnamul de Sud. Astfel s-a creat o nouă situație de tipul Catch 22: dacă zonele destinate acestor baze în Cambodgia erau lăsate deranjate, nord-vietnamezii puteau să atace sudul și apoi să se retragă în siguranță pentru odihnă și refacere, făcând ca apărarea Vietnamului de Sud să fie de nerealizat; dacă bazele erau atacate, atunci Vietnamul de Sud și aliații săi aveau să fie puși la zid pentru a fi comis o „agresiune" împotriva unei țări „neutre".

Confruntat cu o criză a Berlinului, rezerva lui Kennedy de a risca un război în Laos, la granița cu China și într-o țară despre care nici unu la sută din populația Americii nu auzise vreodată, era de înțeles. Alternativa, aceea de a abandona complet Indochina, nu a fost luată în calcul niciodată. Lui Kennedy îi era extrem de neplăcut să întoarcă spatele unui deceniu de angajamente bipartizane mai ales în urma evenimentelor din Golful Porcilor. Retragerea ar fi însemnat de asemenea acceptarea înfrângerii în ceea ce era privit ca un test al capacității de a anihila noua strategie comunistă, a războiului de gherilă. Mai presus de orice, Kennedy credea în opinia consilierilor săi, și anume că ajutorul american avea să permită forțelor militare sud-vietnameze să învingă gherilele comuniste. În acele vremuri ale inocenței, nici un lider american, din oricare dintre cele două partide, nu se îndoia câtuși de puțin că America se îndrepta către o situație extrem de dificilă.

Kennedy avea în problema Indochinei o întreagă istorie de comentarii publice, întinsă pe parcursul unui deceniu. Încă din noiembrie 1951, el abordase tema pe care nu avea să o mai abandoneze niciodată: forța singură nu era suficientă pentru a stopa comunismul; aliații Americii în această luptă trebuiau să îi clădească un fundament politic.

> A bloca înaintarea comunismului înspre sud este de înțeles, dar nu numai bazat pe forța armelor. Sarcina este mai curând aceea de a împământeni un puternic sentiment non-comunist în aceste zone și să ne bazăm pe acesta ca pe un vârf de lance al apărării, mai degrabă decât pe legiunile generaluuli Lattre [comandant francez în Indochina].[6]

În aprilie 1954, în timpul campaniei lui Dulles, Acțiunea Unită, pentru salvarea orașului Dien Bien Phu, Kennedy, într-un discurs rostit în Senat, s-a opus intervenției atâta timp cât Indochina rămânea colonie franceză.[7] În 1956, după ce

Franța se retrăsese și independența Vietnamului de Sud fusese dobândită, Kennedy era gata să adere la ortodoxia dominantă: „Aceasta este realizarea noastră – nu o putem abandona." În același timp, el a reiterat ideea că acel conflict nu era atât o provocare militară, cât una de natură politică și morală „într-o țară în care conceptele de liberă-inițiativă și capitalism sunt lipsite de sens, unde sărăcia și foamea nu sunt dușmanii de dincolo de paralela 17 ci dușmanii dinlăuntru... Ceea ce trebuie să le oferim este o revoluție – o revoluție politică, economică și socială, mult superioară oricărei oferte comuniste". În joc nu era nici mai mult nici mai puțin decât credibilitatea Americii: „Și dacă ea cade victimă vreunuia dintre pericolele care îi amenință existența – comunismul, anarhia politică, sărăcia și restul – atunci Statele Unite, cu o anumită îndreptățire, vor fi făcute responsabile; iar prestigiul nostru în Asia va cunoaște o nouă diminuare."[8]

Secretul, părea să spună Kennedy, era acela de a face ca victima să fie mai puțin expusă agresiunii. Această abordare avea să nască un nou concept, nemaiîntâlnit în vocabularul diplomatic și care mai există și astăzi – noțiunea de „nation-building" [edificare a națiunii – *n.t.*]. Strategia preferată a lui Kennedy era aceea de a-i întări pe sud-vietnamezi, astfel încât aceștia să poată rezista ei înșiși comuniștilor. Se punea accent pe acțiunea civică și reforma internă, iar retorica oficială a fost modificată pentru a sugera că în Vietnam se aflau în joc prestigiul și credibilitatea Americii, nu neapărat securitatea acesteia.

Fiecare nouă administrație obligată să trateze problema Indochinei părea să se afunde și mai tare în mlaștină. Truman și Eisenhower înființaseră programul de asistență militară; accentul pus de Kennedy pe reformă a condus la creșterea implicării americane în politica internă a Vietnamului de Sud. Problema era că reforma și edificarea națiunii în Vietnamul de Sud aveau nevoie de decenii pentru a da roade. În Europa anilor '40 și '50, America sprijinise țări constituite de multă vreme, cu puternice tradiții politice, extinzând ajutorul oferit prin Planul Marshall și prin intermediul alianței militare NATO. Dar Vietnamul era o țară abia creată și nu dispunea de nici o instituție pornind de la care să se poată construi. Dilema centrală a devenit aceea că obiectivul politic al Americii, de a introduce o democrație stabilă în Vietnamul de Sud, nu putea fi atins la timp pentru a preveni o victorie a gherilei, fapt ce constituia obiectivul strategic al Americii. America trebuia să-și modifice fie obiectivele militare, fie pe cele politice.

Când Kennedy și-a preluat funcția, războiul de gherilă din Vietnamul de Sud atinsese un nivel de violență suficient de mare pentru a împiedica întărirea guvernului lui Ngo Dinh Diem fără a provoca îndoieli în privința șanselor sale de supraviețuire. Această aparentă plafonare a activității de gherilă a determinat administrația Kennedy să creadă că un efort suplimentar relativ mic ar putea aduce victoria totală. Calmul vremelnic, însă, era datorat în cea mai mare măsură faptului că Hanoiul era preocupat de Laos; s-a dovedit a fi liniștea dinaintea furtunii. O dată deschise noile căi de aprovizionare prin Laos, războiul de gherilă din sud a început din nou să se intensifice, iar dilemele Americii au devenit din ce în ce mai greu de soluționat.

Administrația Kennedy și-a început aventura în spațiul vietnamez în mai 1961, cu o misiune la Saigon a vicepreședintelui Johnson, în scopul de a „evalua"

situația. Astfel de misiuni semnalează aproape întotdeauna că s-a ajuns deja la o decizie. Nici un vicepreşedinte nu este în măsură să facă o apreciere corectă asupra unui război de gherilă care durează de un deceniu pe parcursul unei vizite de două sau trei zile. Deşi accesul său la rapoartele serviciilor de informaţii şi la telegramele informative este de obicei aproape nelimitat (în funcţie de preşedinte), un vicepreşedinte nu are personal adecvat pentru analize de amploare şi nici un fel de personal pentru a le pune în aplicare concluziile. Misiunile în exterior ale vicepreşedinţilor sunt în general menite să întărească nivelul prestigiului american sau să confere credibilitate pentru decizii deja luate.

Călătoria lui Johnson în Vietnam a fost un exemplu tipic pentru aceste reguli. Înainte de a anunța misiunea, Kennedy s-a întâlnit cu senatorul J. William Fulbright, preşedintele Comitetului pentru Relaţii Externe din Senat şi l-a prevenit în legătură cu posibilitatea trimiterii de trupe americane în Vietnam şi Thailanda. Senatorul Fulbright a promis că avea să-şi dea concursul, cu condiția ca țările respective să fi cerut ele însele asistență.[9] Reacția lui Fulbright a fost una tipic americană. Un Richelieu, un Palmerston sau un Bismarck ar fi întrebat în slujba cărui interes național se acționa. Fulbright era mai curând preocupat de aspectul moral şi legal al poziției americane.

Simultan cu plecarea lui Johnson, o directivă a Consiliului Național de Securitate, datată 11 mai, stabilea împiedicarea dominației comuniste asupra Vietnamului de Sud drept obiectiv național al Americii. Strategia prevedea „crearea în acea țară a unei societăți democratice viabile", prin acțiuni cu caracter militar, politic, economic, psihologic, precum şi prin acțiuni desfăşurate sub acoperire.[10] Îngrădirea se transforma în edificare a unei națiuni.

Johnson a raportat că cel mai mare pericol în Indochina nu era provocarea comunistă – pe care, din motive inexplicabile, el a descris-o ca „momentană" –, ci foamea, ignoranța, sărăcia şi boala. Johnson l-a apreciat pe Diem ca admirabil, dar „distanțat" de poporul său; singura alegere a Americii, spunea el, era între a-l sprijini pe Diem sau a părăsi zona.[11] Johnson nu a explicat cum puteau Statele Unite eradica foametea, sărăcia şi boala într-o perioadă de timp dictată de ritmul derulării războiului de gherilă.

O dată enunțat principiul, administrația era obligată să stabilească şi o politică. Cu toate acestea, în următoarele trei luni, preocuparea sa principală a fost criza Berlinului. În momentul când şi-a putut din nou concentra atenția asupra Vietnamului, în toamna anului 1961, situația securității se deteriorase până într-acolo încât nu mai putea fi remediată decât printr-un gen oarecare de intervenție militară americană.

Generalul Maxwell Taylor, consilierul de probleme militare al preşedintelui, şi Walt Rostow, directorul compartimentului de elaborare a politicii din cadrul Departamentului de Stat, au fost trimişi în Vietnam pentru a stabili o politică adecvată. Spre deosebire de vicepreşedinte, Taylor şi Rostow făceau parte din cercul inițiaților, fiind consilieri apropiați ai lui Kennedy; asemenea lui Johnson, ei aveau opinii bine conturate asupra politicii americane în Vietnam, chiar dinainte de a părăsi Washingtonul. Adevăratul scop al misiunii lor era acela de a

determina nivelul la care trebuia să se implice America şi maniera în care trebuia să se amplifice această participare.

După cum s-a dovedit, Taylor şi Rostow au recomandat o întărire puternică a rolului de consilier al Americii, la toate nivelurile administraţiei vietnameze. O aşa-numită forţă logistică militară de 8 000 de oameni urma să fie trimisă în Indochina, aparent în scopul de a ajuta la controlul inundaţiilor din Delta Mekongului, dar înzestrată cu suficientă forţă militară pentru a se apăra; recomandarea prevedea şi o creştere substanţială a numărului de consilieri civili.

Rezultatul a fost, în practică, un compromis între aceia din administraţia Kennedy care doreau să limiteze participarea americană în Vietnam la un rol de consultanţă şi aceia care erau în favoarea introducerii imediate a trupelor combatante. Părerilor celor din urmă erau departe de a fi în armonie în privinţa misiunii care ar fi trebuit îndeplinită de către trupele combatante; ele erau unanime doar în a subestima amploarea problemei. Secretarul adjunct al apărării în exerciţiu, William Bundy, aprecia că introducerea unor trupe de război cu un efectiv de până la 40 000 de soldaţi, conform recomandărilor şefilor Marelui Stat Major, avea 70 la sută şanse de a *„frâna* lucrurile".[12] Deoarece războiul de gherilă nu cunoaşte cale de mijloc între victorie şi înfrângere, „a frâna lucrurile" nu ar fi făcut, desigur, decât să amâne bătălia decisivă, punând în acelaşi timp sub semnul întrebării credibilitatea globală a Americii. Bundy a adăugat, previzionar, că ceea ce înţelegea el prin 30 la sută posibilitate de eşec implica o situaţie de genul celei prin care trecuse Franţa în 1954. În acelaşi timp, secretarul apărării, Robert McNamara şi şefii Marelui Stat Major estimau că victoria ar fi necesitat 205 000 de americani, dacă Hanoiul şi Beijingul ar fi intervenit deschis.[13] După cum s-a dovedit în realitate, această cifră a reprezentat mai puţin de jumătate din numărul de soldaţi pe care America i-a angajat de fapt numai împotriva Hanoiului.

Compromisul birocratic reflectă adeseori speranţa subconştientă că ceva se va întâmpla între timp şi va face ca problema să se rezolve de la sine. Dar în cazul Vietnamului nu exista nici o bază pentru asemenea speranţă. Cu estimările oficiale cuprinse între 40 000 de oameni pentru un rezultat nul şi 205 000 de oameni pentru victorie, administraţia Kennedy trebuie să fi considerat angajarea în luptă a 8 000 de soldaţi fie ca nefericit de neadecvată, fie ca un prim pas în cadrul unui rol cu mult mai important al Americii. Şi cu toate că probabilitatea de 70 la sută pentru „frânarea lucrurilor" putea să pară atrăgătoare, aceasta trebuia pusă în balanţă cu impactul global al unui dezastru asemănător cu cel pe care-l suferise Franţa.

Intenţia era, în mod clar, de a spori ulterior efectivele, de vreme ce Kennedy nu-şi modificase aprecierea cu privire la ceea ce se afla în joc. La 14 martie 1961, el a spus echipei sale că reacţia Statelor Unite la „agresiunea" comunistă va fi „examinată de ambele părţi ale Cortinei de fier... ca o măsură a intenţiilor şi hotărârii administraţiei". Dacă America alegea să negocieze mai curând decât să trimită întăriri, ea putea „fi considerată de fapt mai slabă decât Laosul".[14] El a respins propunerea lui Chester Bowles şi a lui Averell Harriman pentru o „negociere" în vederea aplicării Acordurilor de la Geneva din 1954, un eufemism pentru abandonarea operaţiunilor din Vietnamul de Sud.

Dar dacă această negociere era respinsă și întărirea militară era considerată invitabilă, atunci un angajament american nelimitat ar fi putut fi evitat numai în cazul în care Hanoiul ar fi bătut în retragere. Aceasta, însă, ar fi cerut o întărire masivă, nu o simplă suplimentare a forțelor, presupunând că lucrul chiar ar fi fost realizabil. America nu era pregătită să accepte realitatea că adevărata alegere pe care o avea de făcut era între o angajare totală sau o retragere și că cea mai periculoasă evoluție era escaladarea treptată.

Din nefericire, escaladarea treptată era moda zilei. Concepută cu scopul de a opri agresiunea fără folosirea excesivă a forței, această cale avea și un obiectiv mai larg, acela de a împiedica planurile militare să treacă înaintea deciziilor politice, așa cum se întâmplase în ajunul primului război mondial. Reacția gradată a fost concepută inițial ca o strategie în războiul nuclear – escaladarea treptată pentru evitarea unui holocaust total. Aplicată la războiul de gherilă, această strategie risca totuși să invite la o escaladare nesfârșită. Fiecare act de angajare limitată presupunea pericolul de a fi interpretată ca reținere mai curând decât ca hotărâre și, prin urmare, ar fi putut încuraja adversarul să continue să pășească pe treptele escaladării; el ar fi putut socoti că era destul timp pentru a stabili când anume și dacă riscurile deveneau inacceptabile.

O analiză mai atentă a mărturiilor istorice ar fi arătat că liderii de la Hanoi nu erau nici pe departe pe punctul de a se lăsa descurajați de teoriile strategice ezoterice ale americanilor, că ei aveau un adevărat geniu în a învinge tehnologia occidentală și că democrația nici nu se număra printre obiectivele lor și nici nu era un sistem care să le trezească admirația. Bucuriile construcției pașnice nu reprezentau o tentație pentru acești veterani întăriți de anii de detenție solitară din timpul francezilor și de deceniile de războaie de gherilă. Versiunea americană a reformei le trezea disprețul. Ei luptaseră și suferiseră toată viața pentru a întemeia un Vietnam unit comunist și pentru a scăpa de influența străină. Lupta revoluționară era singura lor profesie. Dacă ar fi căutat în toată lumea, America nu ar fi putut găsi un adversar mai dificil.

Obiectivul american, conform opiniei lui Roger Hilsman, care era atunci director al Biroului de Informații și Cercetare din Departamentul de Stat, era acela de a reduce Vietcongul la „foamete, bande de jefuitori și criminali care-și consumă toate energiile pentru a supraviețui".[15] Dar care război de gherilă din istorie oferea precedentul unui asemenea rezultat? În Malaysia fusese nevoie de 80 000 de militari britanici și de un număr dublu de malaysieni ca să lupte timp de aproape treisprezece ani pentru a învinge un inamic numărând nu mai mult de 10 000 de oameni, fără sprijin exterior semnificativ sau rețele de comunicație sigure și cu puține șanse de a-și spori efectivele. În Vietnam, armata de gherilă număra zeci de mii de oameni, iar nordul se organizase ca zonă din spatele frontului, construise baze pe sute de mile în lungul frontierei și menținea opțiunea permanentă de a interveni cu o armată nord-vietnameză experimentată ori de câte ori armata de gherilă s-ar fi aflat sub o presiune prea mare.

America reușise să se pună într-o situație care în cel mai bun caz putea fi de egalitate, potrivit cererii de 40 000 de soldați estimați de Bundy ca fiind necesari și de care nici nu dispunea. Când Kennedy a preluat mandatul, numărul persona-

lului militar american în Vietnam era aproape de 900. Spre sfârşitul anului 1961 acesta se ridicase la 3 164; în preajma asasinării lui Kennedy, în 1963, cifra era de 16 263, pe cale să fie ridicată şi ea. În 1960, numărul americanilor morţi era de 5; în 1961, de 16; în 1963, 123, iar în 1964, ultimul an de pace dinaintea intrării în acţiune a unităţilor combatante americane, numărul se ridicase la mai mult de 200. Situaţia militară, însă, nu cunoscuse o îmbunătăţire substanţială.

Cu cât creştea rolul militar al Americii în Vietnamul de Sud, cu atât America punea mai mult accent pe reforma politică. Şi, cu cât Washingtonul devenea mai insistent cu privire la schimbările interne, cu atât creştea caracterul american al războiului. În prima trecere în revistă a situaţiei apărării, la 28 martie 1961, Kennedy a reafirmat tema sa centrală: că, indiferent de cât de puternice erau armele strategice ale Americii, aceasta ar fi putut fi totuşi împinsă uşor spre periferie „de forţe subversive, de infiltrare, de intimidare, prin agresiune indirectă sau nedeclarată, revoluţie internă, şantaj diplomatic, război de gherilă"[16] – pericole care ar fi putut fi învinse, în cele din urmă, numai prin reforme politice şi sociale care să abiliteze potenţialele victime să-şi vină singure în ajutor.

Administraţia Kennedy a considerat un truism ceea ce s-a dovedit a fi una dintre numeroasele dileme de nerezolvat ale Indochinei; insistenţa pentru reformă politică şi victorie militară simultane a creat un cerc vicios. În limite largi, gherilele erau în situaţia de a hotărî intensitatea războiului şi prin urmare nivelul securităţii, care era, pentru moment, oarecum independent de ritmul reformei. Cu cât insecuritatea era mai mare, cu atât creştea posibilitatea ca guvernul de la Saigon să devină mai opresiv. Şi câtă vreme Washingtonul considera că succesele gherilelor se datorau, cel puţin parţial, întârzierii reformei, Hanoiul putea să adopte un comportament care să determine mărimea presiunii americane asupra guvernului de la Saigon, pe care nord-vietnamezii încercau să îl submineze. Prins între fanaticii ideologi de la Hanoi şi neexperimentaţii idealişti de la Washington, guvernul lui Diem a adoptat o atitudine rigidă şi, în cele din urmă, s-a prăbuşit.

Chiar şi unui lider politic mai puţin modelat de tradiţiile de curte decât era Diem i s-ar fi părut descurajant să încerce să întemeieze o democraţie pluralistă în plin război de gherilă şi într-o societate fragmentată pe criterii regionale, sectare şi de clan. O lipsă de credibilitate pândea întregul demers al Americii, nu atât pentru că liderii americani dezamăgiseră opinia publică, ci pentru că se amăgiseră în primul rând pe ei înşişi în privinţa capacităţii lor, inclusiv aceea de a transfera instituţii americane în alte culturi. În esenţă, administraţia Kennedy punea în aplicare teoria wilsoniană. După cum Wilson avusese convingerea că noţiunile americane de democraţie şi diplomaţie puteau fi grefate Europei sub forma celor 14 Puncte, tot astfel şi administraţia Kennedy căuta să dea vietnamezilor reguli specific americane cu ajutorul cărora să guverneze ei înşişi. Dacă despoţii din sud puteau fi înlăturaţi şi înlocuiţi cu buni democraţi, conflictul dezlănţuit în Indochina avea să fie, cu siguranţă, atenuat.

Fiecare nouă administraţie americană a căutat să sporească ajutorul acordat Vietnamului, condiţionându-l de reformă. Eisenhower făcuse aceasta în 1954; Kennedy a fost chiar mai insistent în 1961, legând creşterea masivă a ajutorului

de condiția ca Statelor Unite să li se asigure rolul consultativ la *toate* nivelurile de guvernare. După cum era de așteptat, Diem a refuzat; conducătorii luptelor pentru independență rareori apreciază meritele tutelei. Senatorul Mansfield, care a vizitat Vietnamul la sfârșitul anului 1962, a revenit asupra unei opinii exprimate anterior (vezi capitolul 25), recunoscând că guvernul lui Diem „pare mai curând îndepărtat decât apropiat de o formulă de guvernare responsabilă și receptivă față de popor".[17]

Această apreciere era corectă. Totuși întrebarea esențială era în ce măsură aceste condiții se datorau guvernării inadecvate, prăpastiei culturale dintre Vietnam și America, ori jafului comis de gherile. Relațiile dintre administrație și Diem s-au deteriorat pe parcursul anului 1963. Presa care transmitea știrile din Saigon, care până atunci susținuse implicarea americană, a devenit ostilă. Criticile nu vizau obiectivele americane, așa cum aveau să o facă mai târziu, ci posibilitatea de a face din Vietnamul de Sud o țară democratică, necomunistă, având în continuare un lider represiv ca Diem. Diem era chiar suspectat că ar fi avut în vedere un compromis cu Hanoiul – exact ceea ce, cu câțiva ani mai târziu, un alt președinte sud-vietnamez, Nguien Van Thieu, avea să fie acuzat de a fi respins.

Ruptura finală cu Saigonul a fost provocată de un conflict survenit între budiștii sud-vietnamezi și Diem, al cărui guvern emisese un decret care interzicea arborarea drapelelor de către secte, grupările religioase sau partidele politice. Punând în aplicare ordinul, soldații au tras în demonstranții protestatari budiști, ucigând mai mulți dintre ei, la Hue, în 8 mai 1963. Protestanții ridicau o serie de probleme reale, repede preluate de mediile de informare internaționale – deși lipsa democrației nu se număra printre ele. Budiștii, care erau la fel de autoritariști ca și Diem, au refuzat să pună condiții pe care Diem le-ar fi putut satisface, în cazul în care ar fi fost dispus să o facă. De fapt, problema nu era atât democrația, cât puterea. Paralizat de războiul de gherilă și de propria sa lipsă de adecvare, guvernul lui Diem a refuzat să facă orice concesii. Washingtonul și-a intensificat presiunile pentru a-l obliga pe Diem la aceasta și a cerut îndepărtarea fratelui acestuia, Ngo Dinh Nhu, care conducea forțele de securitate, *démarche* (demers) pe care Diem l-a interpretat ca pe un joc al puterii cu scopul de a fi lăsat la discreția dușmanilor săi. Ruptura finală s-a produs la 21 august, când agenții lui Nhu au întreprins raiduri într-un număr de pagode și au arestat 1 400 de călugări.

La 24 august, noul ambasador Henry Cabot Lodge a primit instrucțiuni să ceară îndepărtarea lui Nhu și să-l avertizeze pe Diem că, dacă refuza, Statele Unite erau obligate să „ia în considerare posibilitatea ca Diem însuși să nu mai poată fi păstrat".[18] Conducătorii militari ai Saigonului aveau să fie notificați oficial că ajutorul american pe viitor depindea de îndepărtarea lui Nhu, lucru interpretat de interlocutorii vietnamezi ai lui Lodge în sensul că Diem trebuia răsturnat de la putere. Kennedy și McNamara au repetat ulterior în esență aceleași cereri, în mod public. Pentru ca generalilor să nu le scape sensul aluziei, li s-a spus că Statele Unite le vor acorda „sprijin direct în orice perioadă de interimat, în cazul dezmembrării mecanismului central al guvernării".[19] Generalilor sud-vietnamezi le-au trebuit aproape două luni pentru a-și găsi curajul de a acționa după cum îi

îndemna insistentul lor aliat. În cele din urmă, la 1 noiembrie, l-au răsturnat de la putere pe Diem, ucigându-i, pe el şi pe Nhu, în cursul evenimentelor.

Încurajând răsturnarea lui Diem, America şi-a materializat implicarea în Vietnam. În esenţă, orice război revoluţionar pune în discuţie legitimitatea guvernamentală; subminarea acesteia este scopul principal al gherilelor. Înlăturarea lui Diem a servit Hanoiului pe tavă acest obiectiv. Ca o consecinţă a stilului feudal de guvernare al lui Diem, îndepărtarea sa a afectat fiecare nivel al administraţiei civile, până la cel rural. Autoritatea trebuia acum reconstruită din temelii. Şi istoria ne învaţă această regulă de fier a revoluţiilor: cu cât este mai extinsă eradicarea autorităţii existente, cu atât succesorii acesteia trebuie să se bazeze pe puterea brută pentru a se instala. Pentru că, în final, legitimitatea implică o acceptare a autorităţii fără constrângere; absenţa ei transformă orice competiţie într-o încercare a forţelor. Înaintea loviturii existase permanent, cel puţin în teorie, posibilitatea ca America să refuze să se implice direct în operaţiuni militare, în mare măsură aşa cum făcuse Eisenhower când se retrăsese în ultimul moment, înaintea atacului asupra Dien Bien Phu, cu aproape un deceniu mai devreme. De vreme ce lovitura de stat fusese justificată prin necesitatea de a facilita o continuare mai eficace a războiului, retragerea dispărea ca opţiune politică.

Îndepărtarea lui Diem nu a condus la strângerea poporului în jurul generalilor, aşa cum sperase Washingtonul. Deşi *The New York Times* a salutat lovitura de stat ca pe o oportunitate „în sensul îndepărtării pericolului unor viitoare năvăliri comuniste în întreaga Asie de Sud-Est"[20], ceea ce s-a întâmplat a fost exact contrariul. Suportul unei societăţi pluraliste este reprezentat de consensul asupra valorilor fundamentale, ceea ce limitează implicit pretenţiile indivizilor sau grupurilor aflate în competiţie. În Vietnam, acest consens fusese slab de la bun început. Lovitura de stat a distrus structura care fusese construită timp mai bine de un deceniu, lăsând în loc de grup de generali rivali, lipsiţi de experienţă politică sau de aderenţă politică.

Numai pe parcursul anului 1964, au avut loc încă şapte schimbări de guvern, dintre care nici unul nu a adus măcar o umbră de democraţie, şi care au fost, toate, rezultatul unor lovituri de stat de un fel sau altul. Succesorii lui Diem, lipsiţi de prestigiul acestuia ca naţionalist şi ca întruchipare a mandarinilor de odinioară, nu au prea avut o altă alegere decât aceea de a transfera americanilor războiul. În urma răsturnării lui Diem se susţinea, în mod justificat, că „problema nu era cum să fie încurajat în Vietnamul de Sud un regim pe care America să-l poată sprijini, ci aceea de a găsi unul care să sprijine America în continuarea luptei sale împotriva comuniştilor ca jubilau"[21].

Negustorii puterii de la Hanoi au sesizat imediat prilejul ce li se oferea. O şedinţă din decembrie 1963 a Comitetului Central al Partidului Comunist a stabilit noua strategie: unităţile de gherilă aveau să fie întărite, iar infiltrarea în sud accelerată. Şi mai important încă, urmau să fie introduse unităţile regulate nord-vietnameze: „Este timpul ca Nordul să sporească ajutorul acordat Sudului, Nordul trebuie să acorde o mai mare importanţă rolului său de bază revoluţionară pentru întreaga naţiune."[22] Curând după aceea, divizia a 325-a, regulată, a Vietnamului de Nord

și-a început deplasarea către sud. Înaintea loviturii de stat, infiltrația din nord constase în mare măsură din sudicii care fuseseră regrupați în 1954; după aceea, procentul de nordici a crescut în mod constant până când, după ofensiva Tet din 1968, aproape toți cei infiltrați erau nord-vietnamezi. O dată cu intrarea unităților armate regulate nord-vietnameze, ambele părți au trecut Rubiconul.

La puțin timp după căderea lui Diem, Kennedy a fost asasinat. Noul președinte, Lyndon Baines Johnson, a interpretat intervenția unităților regulate nord-vietnameze drept un caz clasic de agresiune deschisă. Diferența consta în aceea că Hanoiul punea în aplicare o strategie, în timp ce Washingtonul nu avea decât teorii care se concurau între ele, fără ca vreuna să fie dusă până la capăt.

Suspendată între dorința sa de a obține o victorie nemilitară și presimțirea unui dezastru militar, America se afla în fața unui tragic impas. La 21 decembrie 1963, McNamara raporta noului președinte că situația securității în interiorul Vietnamului de sud devenise foarte neliniștitoare. America nu mai putea evita alegerea care fusese permanent implicită: escaladarea puternică a implicării sale militare sau prăbușirea Vietnamului de Sud. Administrația Kennedy se temuse să intre în război de partea unui aliat nedemocratic; administrația Johnson se temea să abandoneze noul guvern, nedemocratic, de la Saigon mai mult decât să participe la război.

Privind înapoi, ultimul moment în care America s-ar fi putut retrage din Vietnam la un preț acceptabil – deși greu de suportat – ar fi fost fie imediat înainte, fie imediat după ce Diem a fost răsturnat de la putere. Administrația Kennedy a avut dreptate când a apreciat că nu putea câștiga cu Diem. Administrația Johnson s-a înșelat când a crezut că putea câștiga cu succesorii acestuia. În lumina celor petrecute în urma loviturii de stat ar fi fost mai ușor pentru America să se dezangajeze lăsându-l pe Diem să cadă pradă propriilor greșeli sau, cel puțin, nepunându-se în calea negocierilor cu Hanoiul, de planurile cărora era acesta suspectat. La o analiză a situației, Kennedy avusese dreptate să respingă oricare dintre aceste variante pe motivul că ele ar fi condus în mod inevitabil la o victorie comunistă. Problema era că America nu era pregătită nici să înfrunte implicațiile remediului, nici să accepte rezultatul probabil al cursului lucrurilor lăsate în voia lor.

Unii dintre foștii membri ai administrației Kennedy au susținut că, după alegerile prezidențiale din 1964, președintele lor intenționa să retragă forțele americane, ale căror efective erau atunci în curs de suplimentare. Alții, cel puțin la fel de bine plasați, au dezmințit acest lucru. Tot ce se poate spune despre intenția finală a lui Kennedy este că fiecare întărire succesivă a forțelor din Vietnam îi făcea alegerea mai clară, iar consecințele, fie ale angajării, fie ale retragerii, mai dureroase și mai costisitoare. Și cu fiecare lună care trecea, miza Americii era tot mai mare, la început doar pe plan militar, dar foarte curând și sub aspectul poziției sale internaționale.

Asasinarea lui Kennedy a făcut ca desprinderea Americii din Vietnam să fie și mai dificilă. Dacă într-adevăr Kennedy ar fi avut revelația că America se angajase într-un curs ce nu putea fi susținut, el nu trebuia să-și modifice decât propria hotărâre; Johnson, însă, ar fi trebuit să arunce peste bord ceea ce apărea a

fi politica unui onorat predecesor dispărut. Aceasta s-a întâmplat mai ales pentru că nici unul dintre consilierii pe care i-a moştenit de la Kennedy nu a recomandat dezangajarea (cu excepţia notabilă a subsecretarului de stat George Ball, care însă nu făcea parte din cercul apropiaţilor). Ar fi trebuit un lider cu o într-adevăr extraordinară încredere în sine şi ştiinţă de a organiza o retragere de asemenea amploare, la atât de puţin timp de la învestire. Iar când era vorba despre problemele de politică externă, Johnson era extrem de nesigur pe sine.

Privind retrospectiv, ar fi fost bine ca noul preşedinte să fi întreprins o analiză care să stabilească dacă obiectivele militare şi politice în numele cărora America investise atât de mult puteau fi atinse, prin ce mijloace şi în ce interval de timp – dacă, într-adevăr, înseşi premisele care generaseră aceste angajamente erau corecte. Lăsând la o parte faptul că Johnson i-a găsit pe sofisticaţii asistenţi moşteniţi de la Kennedy unanimi în favoarea încercării de a câştiga în Vietnam (cu excepţia, iarăşi, a lui George Ball), este neîndoios că rezultatul, în urma întocmirii unei astfel de analize, ar fi fost semnificativ diferit. Departamentul Apărării, al lui McNamara, şi personalul Casei Albe, de sub ordinele lui Bundy, erau împătimiţi ai analizelor. Cei doi erau oameni de o inteligenţă extraordinară. Ceea ce le lipsea erau criteriile de apreciere a unei provocări atât de diferite de experienţa şi ideologia americană.

Motivaţia iniţială a Americii pentru a se implica fusese aceea că pierderea Vietnamului ar fi condus la căderea Asiei necomuniste şi la adaptarea Japoniei la comunism. În termenii acelei analize, apărând Vietnamul de Sud, America lupta pentru ea însăşi, indiferent dacă Vietnamul de Sud era democratic sau putea fi făcut să devină astfel cândva. O astfel de analiză, însă, era pentru americani prea geopolitică şi orientată înspre putere şi de aceea a fost curând luată de valul idealismului wilsonian. O administraţie după alta încercaseră să-şi asume o dublă sarcină, ale cărei părţi erau greu de realizat chiar şi separat: înfrângerea unei armate de gherilă cu baze sigure, răspândite pe un contur extins, şi democratizarea unei societăţi lipsite de orice tradiţie a pluralismului.

În cazanul Vietnamului, America a avut de învăţat că există limite chiar şi pentru cele mai sacrosancte credinţe, şi a fost forţată să accepte prăpastia ce poate apărea între putere şi principii. Tocmai pentru că refuza să primească lecţii atât de contrare experienţei sale istorice, America a găsit şi că este extraordinar de dificil să se împace cu situaţia. Astfel că suferinţa legată de aceste două frustrări a fost rezultatul celor mai bune, nu al celor mai rele trăsături ale ei. Respingerea de către America a interesului naţional ca bază a politicii externe aruncase ţara în voia valurilor unei mări de moralism nenuanţat.

În august 1964, un presupus atac nord-vietnamez asupra distrugătorului *Maddox* a condus la o lovitură de răspuns a Americii împotriva Vietnamului de Nord aproape unanim susţinută de Senat prin aşa-numita Rezoluţie a Golfului Tonkin. Această rezoluţie a fost folosită la rândul ei pentru justificarea raidurilor aeriene de represalii cu câteva luni mai devreme. În februarie 1965, un atac asupra birourilor consilierilor americani din oraşul Pleiku, situat în centrul zonei muntoase, a declanşat un raid american de represalii asupra Vietnamului de Nord, care s-a transformat rapid într-o campanie de bombardare sistematică,

având numele de cod „Rolling Thunder". În iulie 1965, unitățile combatante americane erau deplin angajate, iar prezența trupelor americane a început să sporească, ajungând la 543 000 de soldați la începutul anului 1969.

Ca urmare, întrebarea dacă administrația Johnson fusese absolut sinceră cu poporul american în legătură cu atacul asupra distrugătorului *Maddox* a devenit parte a tot mai acerbei controverse în legătură cu Vietnamul. Ea a fost folosită pentru a discredita atât Rezoluția Golfului Tonkin, cât și participarea Americii în război. Fără îndoială, Rezoluția Golfului Tonkin nu s-a bazat pe o prezentare completă a faptelor, lăsând chiar și loc de confuzie asupra luptei. Dar nici nu a constituit un factor important pentru angajarea Americii în luptele terestre din Vietnam. Mai curând, ea a fost un mic pas pe un drum care ar fi purtat America spre aceeași destinație, având în vedere convingerile tuturor personalităților de la conducere.

Metodele folosite pentru realizarea Rezoluției Tonkin nu ar mai fi posibile astăzi și democrația americană este garanția acestui lucru. În același timp, nici tactica și nici sinceritatea lui Johnson nu au fost în mod semnificativ diferite de cele ale lui Franklin Delano Roosevelt când acesta împinsese America spre implicarea în cel de-al doilea război mondial – de exemplu relatarea lui Roosevelt nu tocmai sinceră a torpilării distrugătorului *Greer*, pretextul angajării Americii într-un război naval în Atlantic, în 1941. În fiecare dintre cazuri, un președinte definea unilateral ceea ce America nu ar fi tolerat: victoria germană în anii '40; preluarea controlului asupra Indochinei în anii '60. Ambii președinți erau pregătiți să pună forțele militare ale țării lor în calea răului și să răspundă, în cazul în care răul li s-ar fi întâmplat, așa cum părea să fie cazul. În fiecare dintre cazuri, decizia finală de a intra în război s-a bazat pe considerații care mergeau mult mai departe de incidentele imediate.

Coșmarul Vietnamului a fost nu calea pe care a intrat America în război, ci motivul pentru care a făcut acest lucru fără o evaluare mai atentă a costurilor și a rezultatelor posibile. O națiune nu trebuie să-și trimită o jumătate de milion din tinerii săi pe un continent îndepărtat sau să-și pună în joc poziția internațională și coeziunea internă atâta timp cât liderii săi nu-și pot preciza obiectivele politice și nu pot oferi o strategie realistă de a le realiza, așa cum a făcut președintele Bush mai târziu, în Războiul din Golf. Washingtonul ar fi trebuit să-și pună două întrebări esențiale: Exista oare posibilitatea de a institui democrația și de a obține victoria militară mai mult sau mai puțin simultan? Sau chiar mai important, aveau oare beneficiile să justifice costurile? Președinții sau consilierii acestora care au angajat America în lupte de uscat în Vietnam au luat de bun răspunsul afirmativ.

Purtarea cu succes a unui război de gherilă presupune combinarea subtilă a strategiilor militare cu cele politice. Liderii militari americani, însă, nu au consimțit niciodată cu ușurință să acorde acțiunile militare cu obiectivele politice. Pe parcursul Războiului din Vietnam, mijloacele au fost insuficiente pentru obiectivele declarate, iar obiectivele erau realizabile – dacă erau într-adevăr – numai cu riscuri pe care Washingtonul nu era pregătit să și le asume.

Una din lecțiile principale ale Războiului din Coreea ar fi trebuit să fie aceea că războaiele prelungite și fără rezultate clare erau de natură să spulbere consensul intern al Americii. Însă Washingtonul părea să fi extras exact opusul

acestei lecții: că sursa frustrării din Coreea fusese înaintarea lui MacArthur către Yalu și încercarea sa de a obține o victorie totală. În această lumină, rezultatul Războiului din Coreea a fost reinterpretat ca succesul de a fi împiedicat o victorie a chinezilor. Implicarea Americii în Vietnam a fost în mod conștient limitată la un obiectiv similar: fără a provoca intervenția chineză, să se demonstreze Vietnamului de Nord că nu i se permitea să ocupe Vietnamul de Sud și că, prin urmare, singura sa alegere era negocierea. Dar negocierea în ce scop – mai ales cu un dușman care punea semnul egalității între compromis și înfrângere? Liderii americani uitaseră cu siguranță că ultimii doi ani ai Războiului din Coreea și perioada lui McCarthy aproape dezbinaseră o societate americană care-și pierduse răbdarea în fața prelungirii situației de impas.

În mod teoretic, numai două strategii au șanse de a se impune într-un război de gherilă. Una este în esență defensivă și urmărește să scoată populația de sub controlul adversarului. Această strategie necesită stabilirea unei securități aproape totale pentru o parte a populației suficient de mare încât câștigul gherilelor în rândul celeilalte părți a populației să nu fie în măsură să le asigure o bază politică coerentăă. Se pare că generalul Maxwell Taylor a avut o astfel de strategie în vedere atunci când a recomandat stabilirea unei serii de enclave protejate de forțele americane în timp ce armata sud-vietnameză încerca să prevină consolidarea unei zone comuniste clar definite, fără să încerce să țină sub control zi și noapte până la ultimul district. A doua strategie posibilă consta în atacarea unor ținte pe care armata de gherilă trebuia să le apere, precum zonele de retragere, depozitele de provizii și bazele interne – de exemplu, prin interzicerea accesului pe Calea Ho Chi Minh cu forțele terestre și prin blocada asupra porturilor din Vietnamul de Nord și Cambodgia care deserveau taberele. Această strategie – cel puțin teoretic – ar fi putut să aibă ca rezultat relativ rapidul război de uzură pe care îl dorea cu disperare armata americană, și să forțeze un rezultat negociat.

Ceea ce nu putea funcționa era strategia pe care de fapt o adoptase America: mirajul stabilirii unei securități de 100 la sută în 100 la sută din teritoriul țării și încercarea de a epuiza gherilele prin operații de tipul urmărește-și-distruge. Oricât de mare ar fi fost o forță expediționară, ea nu se putea dovedi niciodată suficientă împotriva unui dușman ale cărui linii de aprovizionare se aflau în afara Vietnamului, și care poseda zone de retragere extinse și era animat de o voință sălbatică. La sfârșitul anului 1966, primul-ministru nord-vietnamez Pham Van Dong i-a spus lui Harrison Salisbury de la *The New York Times* că, deși Statele Unite erau mult mai puternice din punct de vedere militar, ele vor pierde războiul în cele din urmă, deoarece existau mult mai mulți vietnamezi decât americani gata să moară pentru Vietnam și să lupte oricât de mult timp ar fi trebuit pentru a supraviețui americanilor.[23] Aprecierea lui s-a dovedit corectă.

Johnson a respins cu fermitate orice „extindere" a războiului. Washingtonul se convinsese că cele patru state din Indochina erau entități separate, chiar dacă timp de două decenii, fuseseră tratate ca scenă unică de către comuniști, care folosiseră o strategie coordonată în privința tuturor acestor țări. Mai mult decât atât, evaluările cu privire la contextul general internațional îndreptaseră atenția Washingtonului mai mult asupra intervenției chineze, făcându-l să ignore decla-

rația lui Lin Biao, conform căreia armatele Chinei nu aveau să treacă granița, declarație reiterată de Mao în prezența lui Edgar Snow, un jurnalist american simpatizant al comunismului chinez: conform spuselor lui Mao, China nu avea trupe în afara propriilor frontiere și nu avea nici o intenție să se lupte cu nimeni, decât în cazul în care îi era atacat teritoriul.[24] Așa s-a întâmplat că, în două războaie aflate la distanță de un deceniu și jumătate, America a plătit prețul pentru a nu fi luat în serios declarațiile Chinei: în Coreea, a ignorat avertismentele Chinei și s-a îndreptat către Yalu, provocând intervenția chineză; în Vietnam, a ignorat asigurările date de chinezi că nu vor interveni, respingând singura strategie care ar fi putut aduce victoria Americii.

Îngrijorat în legătură cu o intervenție chineză, hotărât să păstreze opțiunea relaxării tensiunilor cu Uniunea Sovietică și dornic să mențină un consens în spatele programului său intern *Great Society*, Johnson a optat pentru jumătăți de măsură, ceea ce a pus în joc poziția pe plan internațional a Americii fără să ducă la atingerea obiectivelor declarate. Încercând să împace obiectivul înfrângerii unei conspirații globale cu dorința de a evita un conflict global, politica americană nu a reușit decât să pară că se contrazice singură.

Despre un război de uzură nu putea fi vorba atâta timp cât gherilele erau în măsură să aleagă când și unde avau să lupte. Operațiunile aeriene împotriva Vietnamului de Nord, menite să accentueze constant inconvenientele provocate, s-au dovedit neconcludente, deoarece sistemul de transport nord-vietnamez era prea rudimentar pentru a fi paralizat și prea neînsemnat pentru a servi drept țintă nevralgică. Situația de impas servea interesele Hanoiului – mai ales că ea se putea limita la teritoriul Vietnamului de Sud și provoca pierderi grele americanilor. Toate aceste nereușite au făcut să crească opoziția față de război în America – o opoziție al cărei punct comun a devenit apelul de a înceta chiar campania de bombardamente, care avea rolul să atragă atenția Hanoiului că nu putea câștiga.

Washingtonul încerca să demonstreze că agresiunea nu merită și că războiul de gherilă nu avea nici un viitor. Ceea ce nu a reușit să înțeleagă a fost cum își calcula adversarul costurile și beneficiile. Johnson credea că ieșirea consta în a demonstra moderație, în a liniști Hanoiul și în a propune un compromis. Dar toate acestea erau mai curând de natură să încurajeze Hanoiul în a persista, iar, în timp, America să înțeleagă că nu există recompensă pentru ceea ce se pierde prin moderație. Johnson a explicat obiectivele Americii în felul următor:

> Noi nu încercăm să desființăm Vietnamul de Nord. Noi nu încercăm să-i schimbăm guvernul. Noi nu încercăm să stabilim baze permanente în Vietnamul de Sud...
> ... noi suntem acolo pentru că încercăm să-i facem pe comuniștii din Vietnamul de Nord să înceteze să tragă în vecinii lor... să demonstrăm că lupta de gherilă, inspirată de o națiune împotriva altei națiuni, nu va reuși niciodată... noi trebuie să continuăm până când comuniștii din Vietnamul de Nord își vor da seama că prețul agresiunii este prea ridicat – și vor încuviința fie la o reglementare pașnică, fie la încetarea luptei...[25]

El dorea să-i determine pe comuniștii de la Hanoi să înțeleagă că:

> ... în clipa când vă veți da seama că o victorie militară iese din discuție și renunțați la folosirea forței, ne veți găsi dispuși și gata să facem același lucru... Noi dorim o pace onorabilă în Vietnam. În mâinile voastre se află cheia păcii. Nu aveți decât să o răsuciți.[26]

Johnson nu merita ura şi ridicolul pe care le-au inspirat asemenea apeluri. La urma urmei, nu făcea decât să reafirme adevăruri tradiţionale americane. Dar nici el şi nici societatea din care făcea parte nu aveau noţiunile necesare pentru a înţelege un adversar pentru care asemenea asigurări erau derizorii; mai mult, un adversar pentru care definiţia americană a compromisului suna ca un apel la capitulare în lupta de o viaţă.

Pentru liderii duri şi devotaţi de la Hanoi, conceptul de stabilitate nu avea un sens operaţional. Ei îşi petrecuseră viaţa adultă luptând pentru libertate, mai întâi împotriva Franţei, iar acum împotriva unei superputeri. În numele comunismului, ei provocaseră suferinţe incredibile propriului popor. „A-şi lăsa vecinul în pace" era un lucru pe care liderii de la Hanoi erau, în mod firesc, incapabili să îl facă. Bismarck declarase odată că unitatea germană nu se va realiza niciodată prin discuţii, ci prin „sânge şi fier", ceea ce corespundea cu siguranţă viziunii Hanoiului asupra unităţii vietnameze.

Americani de toate convingerile continuau să facă apel la Hanoi pentru ca acesta să participe la găsirea unei soluţii democratice şi îşi frământau mintea pentru a concepe scheme electorale acceptabile. Dar nici una dintre temele gândirii americane în domeniul problemelor internaţionale nu a prezentat pentru Hanoi nici cea mai mică atracţie, decât ca instrument pentru provocarea confuziei în rândul americanilor. Întemeietor al uneia dintre cele mai severe dictaturi din lume, Biroul Politic de la Hanoi nu ar fi acceptat niciodată să devină un simplu partid politic între celelalte din sud. Hanoiul nu avea nici un motiv să renunţe la folosirea forţei; în definitiv, era inevitabil să câştige, atâta timp cât nu pierdea, şi este sigur că nu pierdea – într-adevăr, strategia americană, care urmărea în mod explicit un rezultat nul, nu îngăduia ca Hanoiul să piardă. Programul de reconstrucţie masivă, deschis tuturor, pe care l-a oferit Johnson, a bătut la porţi închise.[27] Hanoiul dorea victoria, nu ajutor pentru dezvoltare, şi, cu aroganţa caracteristică, a acţionat ca şi cum nu era deloc nevoie să aleagă între cele două.

De îndată ce opinia publică americană s-a întors împotriva războiului, criticii lui Johnson l-au acuzat şi mai virulent pentru impasul diplomatic. În măsura în care aceste acuzaţii sugerau că Johnson nu era dispus să negocieze, ele erau neîntemeiate. Nerăbdarea lui Johnson de a începe negocieri era atât de evidentă încât se expunea pericolului autoînfrângerii. Acest lucru a convins Hanoiul că amânarea putea aduce oferte şi mai generoase. Johnson a ordonat repetate întreruperi ale bombardamentului (în memoriile sale, el menţionează şaisprezece), spulberând orice îndoială că Statele Unite erau gata să plătească un preţ de intrare fără egal pentru a porni negocierile; Hanoiul avea toate motivele să facă acest preţ cât mai mare posibil.

Personal, am fost implicat într-una dintre iniţiativele care ilustrau atât dorinţa administraţiei Johnson de a negocia, cât şi iscusinţa Hanoiului de a pune această dorinţă în serviciul propriilor interese. Angajarea mea personală în Vietnam s-a petrecut treptat. Pe tot parcursul anilor '50, preocupările mele în domeniul politicii externe se concentraseră asupra Europei şi strategiei nucleare. Din administraţia Kennedy făceau parte multe persoane pe care le admiram şi am fost favorabil efortului acesteia de a soluţiona problema Indochinei, fără însă ca proble-

ma să mă preocupe prea mult. Am început să reflectez serios asupra Vietnamului după trei vizite în acea țară, în 1965 și 1966, în calitate de consultant în chestiunea pacificării în cadrul Lojei Ambasadorilor. Aceste vizite mi-au oferit prilejul de a călători în multe dintre provinciile Vietnamului de Sud și să port discuții cu așa-numiții raportori provinciali ai ambasadei americane – un grup extraordinar de tineri funcționanri în serviciul extern, capabili și devotați, aflați în diferite regiuni ale țării. Aceste vizite m-au convins că războiul nu putea fi câștigat cu strategia curentă și că America trebuia să iasă din acea situație prin negocieri cu Hanoiul, deși nu aveam o idee precisă asupra conținutului unor asemenea negocieri.

În vara anului 1967, am participat la una din așa-numitele Conferințe Pugwash ale oamenilor de știință interesați de problema dezarmării nucleare. Doi participanți, care aflaseră de vizitele mele în Indochina, m-au abordat cu ceea ce părea a fi o propunere ciudată. Raymond Aubrac, un funcționar din Organizația Mondială a Sănătății, îl cunoscuse pe Ho Chi Minh în 1946, când îl găzduise pe liderul comunist vietnamez în casa lui de la Paris, pe parcursul negocierilor cu Franța. Aubrac s-a oferit să viziteze Hanoiul, însoțit de un coleg, om de știință din Mișcarea pentru pace, Herbert Marcovich, pentru a discuta personal cu Ho Chi Minh subiectul negocierilor. L-am informat pe Bundy, care devenise secretar de stat adjunct, și pe secretarul apărării, McNamara. Ei au încurajat vizita, cu condiția ca cei doi oameni de știință să călătorească în calitate de persoane particulare și să nu pretindă să reprezinte punctul de vedere oficial american.

Aubrac și Marcovich au călătorit la Hanoi, unde au fost primiți de Ho Chi Minh. După ce a încheiat ritualul condamnării „agresiunii" americane, Ho Chi Minh a sugerat că Hanoiul ar fi dispus să negocieze, cu condiția ca America să înceteze bombardamentele asupra Vietnamului de Nord. Mai Van Bo, reprezentantul diplomatic al Hanoiului la Paris, a fost desemnat să mențină contactul oficial.

Au urmat mai multe schimburi, realizate printr-o procedură complicată și categoric nediplomatică. Deoarece Hanoiul nu comunica direct cu Washingtonul înaintea unei întreruperi a bombardamentului, eu, ca cetățean particular, serveam drept intermediar. Chiar și așa, Hanoiul, punând deoparte și ultimul dram de disponibilitate pentru negociere, nu își autoriza reprezentantul să trateze nici măcar cu un neoficial american. Astfel, mesajele îmi erau trimise mie de la Washington, de obicei de către secretarul McNamara, apoi treceau de la mine la cei doi francezi, care le transmiteau lui Mai Van Bo, însoțite de orice explicații eram autorizat să ofer. McNamara dorea sfârșitul războiului și m-a implorat în repetate rânduri să obțin de la interlocutorii mei invizibili orice indiciu, oricât de indirect, care să-i permită să promoveze cauza unei soluții negociate.

Am participat la o parte a întâlnirii dintre președintele Johnson și consilierii săi, în timpul căreia s-a pregătit oferta finală americană. A fost o experiență tristă. Era clar că instinctiv Johnson era împotriva opririi bombardamentelor. Nesigur pe el cum era în materie de politică externă, Johnson acumulase suficientă experiență în politică pentru a se îndoi de avantajul de a deschide o negociere pe baza unei concesii unilaterale. Totuși, supus unor aspre critici interne și nefiind dispus să treacă peste opinia consilierilor săi care doreau să facă apel la

diplomație, el dorea cu disperare să pună capăt războiului. În cele din urmă, Johnson a cedat. Rezultatul a fost așa-numita Formula San Antonio, la care s-a ajuns după ce au ieșisem din încăpere, formulă pe care Johnson a prezentat-o într-un discurs ținut în acel oraș, la 29 septembrie 1967:

> Statele Unite sunt gata să oprească orice bombardament aerian sau naval asupra Vietnamului de Nord, dacă aceasta va conduce imediat la discuții fructuoase. Desigur, noi presupunem că pe durata desfășurării discuțiilor, Vietnamul de Nord nu va profita de încetarea sau limitarea bombardamentului.[28]

Formula San Antonio a fost unul dintre punctele de cotitură decisive ale războiului. America s-a oferit să oprească acțiunea militară împotriva Vietnamului de Nord – o obligație precisă – în schimbul unor discuții „productive", atâta timp cât Hanoiul nu profita de oprirea bombardamentelor. Nu se avansa nici un criteriu care să definească termenii „productiv" sau „a profita". Totuși, după ce și-a demonstrat capacitatea de a manipua dezbaterea internă americană, Hanoiul putea fi aproape sigur că orice încercare americană de a abroga oprirea bombardamentelor avea să fie deopotrivă controversată și de durată. Desigur, a nu „profita" de pe urma opririi bombardamentelor nu părea să oblige Hanoiul să înceteze războiul de gherilă sau să renunțe la ceva din ceea ce deja făcea; cel mult, prevederea însemna că Hanoiul nu trebuia să dezvolte o strategie învingătoare.

Era caracteristic tacticilor de negociere ale Hanoiului să refuze chiar și o ofertă practic unilaterală. Într-adevăr, Hanoiul a folosit oferta ca plasă de siguranță pentru protejarea efortului militar total pe care urma să îl dezlănțuie. În câteva zile, canalul meu de legătură cu Hanoiul a fost distrus. Nord-vietnamezii, considerând că prețul opririi bombardamentelor de către America era tot atât de modest pe cât era de greu de înțeles, au încercat să mărească presiunea asupra lui Johnson înainte de a se așeza la masa tratativelor și de a accepta propunerea. Ofensiva Tet avea să urmeze peste câteva luni.

Hanoiul intuise corect că nemulțumirea crescândă a americanilor nu va tolera un rezultat nul în Vietnam, la fel cum se întâmplase și în Coreea. Totuși, exista o diferență calitativă în natura celor două controverse interne ce s-au succedat. Înțelepciunea Americii de a se fi implicat în Coreea nu fusese pusă niciodată sub semnul întrebării; dezacordul privise măsurile necesare pentru reușită. În privința Vietnamului, consensul larg pe care se bazase la început politica Statelor Unite se evaporase brusc. În Coreea, criticii administrației ar fi vrut ca Statele Unite să facă mai mult; alternativa lor la politica lui Truman fusese strategia de escaladare a lui MacArthur. În Vietnam, majoritatea covârșitoare a criticilor cereau reducerea efortului american – și, cu timpul, abandonarea sa definitivă; opiniile lor mergeau de la modificarea strategiei Americii până la retragerea necondiționată. În Coreea, adversarii Americii ar fi avut de înfruntat o alternativă mult mai rea în cazul în care opoziția și-ar fi impus punctul de vedere. În Vietnam, o dată ce extinderea dezacordurilor pe plan intern a devenit evidentă, Hanoiul a înțeles rapid că o diplomație menținută într-un punct mort, combinată cu presiuni militare, avea să lucreze în favoarea sa. Administrația Johnson ar fi pus situația

de impas pe seama lipsei de inițiativă diplomatică, iar pierderile continue suferite de americani aveau să conducă la apeluri pentru restrângerea, dacă nu chiar la abandonarea războiului.

Critica la adresa politicii americane în Vietnam a început destul de convențional, prin exprimarea unor întrebări privind posibilitatea de câștigare a războiului și relația dintre scopuri și mijloace. La 11 martie 1968, Walter Lippmann a aplicat Vietnamului deja bine stabilita sa critică la adresa îngrădirii. America, susținea el, se extinsese peste măsură, iar politica de îngrădire distrugea orice echilibru rațional între obiectivele naționale și resursele pe baza cărora puteau fi atinse aceste obiective:

> Problema este că obiectivele războiului său [al lui LBJ] sunt nemăsurate: ele promit pacificarea întregii Asii. Pentru astfel de obiective nemăsurate nu este posibil să câștigi un război prin mijloace limitate. Deoarece obiectivele noastre sunt nemăsurate, vom fi cu siguranță „înfrânți".[29]

Pentru a simboliza irelevanța categoriilor tradiționale ale gândirii când era vorba despre Vietnam, Lippmann a plasat cuvântul „înfrângere" între ghilimele, semnificând că Vietnamul era nesemnificativ pentru securitarea americană. Retragerea, în această perspectivă, avea să întărească poziția globală a Americii.

Același lucru fusese subliniat și în 1966, când senatorul Fulbright criticase Statele Unite pentru a fi devenit victime ale „aroganței puterii", confundându-și „puterea cu virtutea și responsabilitățile majore cu o misiune universală"[30]. Cu mai puțin de doi ani înainte, Fulbright îl mustrase pe de Gaulle pentru a fi făcut „situația și mai confuză", propunând ca Vietnamul să fie neutralizat. La acel moment, Fulbright avertizase că o asemenea evoluție ar putea „pune în mișcare o înlănțuire neprevăzută de evenimente, deoarece ea [Franța] nu este nici o forță militară majoră, nici o forță economică majoră în Orientul Îndepărtat și este, prin urmare, puțin probabil să poată controla sau influența în mod esențial evenimentele pe care inițiativa sa le-ar putea precipita". În 1964, Fulbright detectase doar două opțiuni „realiste": „extinderea conflictului, într-un fel sau altul, sau un efort reînnoit de a sprijini capacitatea Vietnamului de Sud de a continua cu succes războiul, la nivelul său actual."[31]

Ce se întâmplase în numai doi ani pentru a-l convinge pe senator să coboare statutul Vietnamului de la vital la periferic? Și de ce era interpretat ca aroganță faptul că Johnson pusese în aplicare, între timp, ambele recomandări ale lui Fulbright? Liderii americani, credincioși tradițiilor lor naționale, nu fuseseră mulțumiți să fundamenteze chestiunea ajutorului american către Vietnam pe rațiuni de securitate care, mai curând sau mai târziu, puteau da naștere unor dispute pe tema raportului dintre costuri și beneficii. Înfățișând problema în termenii aducerii democrației în Asia de Sud-Est, ei au lăsat deoparte orice punct de oprire logic pentru angajare și, după cum s-a întâmplat, pentru dezangajare.

Criticii războiului au străbătut același drum ca și conducătorii care îl purtau, numai că în sens opus. Ei au început prin a fundamenta concluzii pe temeiuri eminamente practice: războiul nu putea fi câștigat, costurile depășeau beneficiile, iar America se extindea prea mult. Dar criticii, care erau produsul aceluiași

idealism american, şi-au extins rapid critica în planul moral, în două etape: în primul rând, motivând că sub aspect moral exista de fapt o mică diferenţă între Hanoi şi Saigon, ceea ce anula dintr-un condei baza ideologică a războiului; în al doilea rând, pentru că persistenţa Americii în război nu reflecta o fisură în raţionamentul practic, ci un viciu moral intim sistemului american. Ca rezultat, o politică ce beneficiase de un suport cvasiuniversal s-a transformat, pe parcursul a doi ani, într-un act de acuzare la adresa moralităţii întregii politici externe a Americii şi, doar puţin mai târziu, într-o critică a societăţii americane înseşi.

În perioada postbelică, America avusese norocul de a nu fi obligată să aleagă între convingerile morale şi analizele sale strategice. Toate deciziile sale importante fuseseră uşor justificate prin intenţia de a promova democraţia şi de a se opune agresiunii. Vietnamul de Sud, însă, nici măcar printr-un efort de imaginaţie nu putea fi calificat drept democratic. Toate regimurile care i-au succedat lui Diem s-au simţit asediate; generalii sud-vietnamezi, care până atunci fuseseră necunoscuţi publicului, nu erau prea nerăbdători să-şi testeze popularitatea la urne. Un argument convingător l-ar fi putut constitui faptul că noii conducători de la Saigon erau mult mai puţin represivi decât cei de la Hanoi. Acest argument a fost exprimat, de altfel, adesea, dar niciodată nu a fost luat în serios. Relativismul moral era inacceptabil pentru o naţiune educată în spiritul credinţei în absoluta distincţie dintre bine şi rău.

Criticii susţineau tot mai frecvent că în situaţii în care Saigonul nu reuşea să răspundă pe deplin standardelor democratice – lucru pe care în sinea lor îl ştiau imposibil – acesta merita să fie complet abandonat. Pe măsura trecerii timpului, Teoria Dominoului, premisa de securitate centrală pe care se bazase apărarea Vietnamului timp de aproape două decenii, a fost mai întâi părăsită, apoi ridiculizată. Într-unul dintre cele mai cuprinzătoare articole, Richard Renfield, profesor la Yale, a combinat critica lui Lippmann la adresa supraextinderii strategice cu acuzaţia că cele două tabere ale conflictului din Vietnam erau echivalente sub aspect moral; prin urmare, războiul era lipsit de sens. În Vietnam, susţinea el, America nu se opunea atât agresiunii, cât sprijinea forţele conservatoare împotriva schimbărilor sociale.[32]

Criticii subliniau numeroasele greşeli ale Saigonului pentru a demonstra că atitudinea americană era inacceptabilă din punct de vedere moral. În 1968, James Reston a pus întrebarea care frământase atât de mulţi americani: „Care este obiectivul care justifică acest măcel? Cum vom salva noi Vietnamul dacă îl distrugem în luptă?"[33] În 1972, Fulbright a afirmat că Johnson nu înţelesese niciodată că „nu se punea problema de a alege între un 'popor liber' şi un 'regim totalitar', ci între regimuri totalitare rivale; faptul că războiul nu era unul de agresiune internaţională, 'directă' sau de altă natură, ci un război anticolonial, şi apoi un război civil".[34]

Pe vremea aceea, televiziunea tocmai îşi intra în drepturi. Ştirile obişnuite de seară atrăgeau audienţe de ordinul a zeci de milioane, cu mult mai numeroase decât ce puteau spera să atingă într-o viaţă întreagă până şi cei mai populari gazetari ai presei scrise. Iar emisiunile televizate deţineau avantajul imaginii vizuale pentru asigurarea comentariului editorial. Programele de ştiri reflectau o pasiune pentru

dramă și spectacol, care, chiar cu cele mai bune intenții, nu putea fi întotdeauna potolită, fie și numai datorită imposibilității tehnice de a reflecta atrocitățile pe care Vietcongul le comitea în zonele de sub controlul său. Prezentatorul de știri a devenit o figură politică, în sensul că numai un președinte s-ar fi putut adresa atât de multor oameni – și cu siguranță nu cu asemenea regularitate.

Pe parcursul perioadei postbelice, americanii răspunseseră mereu la apelurile liderilor lor de a se sacrifica pentru a veni în ajutorul unor societăți îndepărtate. În creuzetul Vietnamului, excepționalismul american – credința în aplicabilitatea universală a valorilor americane –, care dăduse un asemenea impuls reconstrucției postbelice, a început să se întoarcă împotrivă-și, inițiind totodată adoptarea unei politici morale a pământului pârjolit. Pe măsură ce pierderile se acumulau, critica la adresa politicii externe americane și-a schimbat ținta, de la a-i pune în discuție eficacitatea, la a-i pune sub semnul întrebării utilitatea – de la atacarea necesității aliatului vietnamez la exprimarea îndoielilor privind rostul prezenței Americii, nu numai în Vietnam, ci și pe plan global.

Ceea ce a conferit o ascuțime deosebită atacurilor la adresa calificării Americii de a conduce o politică globală a fost faptul că ele proveneau, în mare măsură, de la apărători devotați ai idealismului internațional al Americii.[35] Implicați de Kennedy în procesul de luare a deciziilor, mulți lideri ai intelectualității au fost zdruncinați atunci când asasinarea sa a pus brusc un capăt inițiativei Noua Frontieră, și iarăși zdruncinați de protestele antirăzboinice ale studenților lor. Modalitățile de ieșire din Vietnam nu mai prezentau nici un interes pentru ei; sub presiunea propriilor lor studenți, mulți profesori s-au apropiat mai mult decât oricând de ideea unei retrageri unilaterale, necondiționate.

Punând sub semnul întrebării premisele a douăzeci de ani de politica externă bipartizană, aripa radicală a protestului în problema Vietnamului a ridiculizat anticomunismul, descriindu-l ca arhaic: „Noi refuzăm să fim anticomuniști", au spus doi pelerini la Hanoi, Staughton Lynd și Tom Hayden. „Insistăm asupra faptului că termenul și-a pierdut întregul conținut specific, deținut cândva. În schimb, el servește drept categorie-cheie a gândirii abstracte folosite de americani pentru justificarea unei politici externe care de multe ori nu este deloc mai sofisticată decât un viol."[36] Chiar și Hans Morgenthau, decanul filosofilor americani ai interesului național, a ajuns să proclame imoralitatea Americii: „Când vorbim despre încălcarea regulilor războiului, trebuie să ne gândim că încălcarea fundamentală, din care decurg toate celelalte încălcări specifice, este însăși esența purtării unui asemenea război."[37]

Pentru liderii generației care fusese educată în spiritul adevărurilor în esență necontestate ale Războiului rece, aceste răbufniri erau cu adevărat șocante. Lyndon Johnson, el însuși figură principală a consensului postbelic, se afla în încurcătură trebuind să facă față unui atac întreprins de bărbați și femei din universități de seamnă, după a căror aprobare tânjea și cu care se vădea incapabil de a găsi un limbaj comun. David Halberstam, care în 1966 era un critic acerb al războiului, susținuse el însuși, cu puțin timp în urmă, „că Vietnamul face parte legitimă din acea angajare globală (a Statelor Unite)... el este probabil una dintre cele cinci sau șase națiuni din lume cu adevărat vitale pentru interesele Statelor

Unite. Dacă *este* atât de important, atunci poate că merită o angajare mai amplă din partea noastră".[38]

Johnson a reacționat făcând apel la ortodoxia predecesorilor săi, de la Truman la Kennedy. Dar aceasta părea deja depășită de timp, irelevantă, chiar, pentru critici. Ofertele sale de negocieri necondiționate au fost respinse de liderii de la Hanoi, care erau mult prea subtili în meșteșugul lor pentru a furniza o supapă de siguranță revoltelor interne ale Americii. Pentru a stăvili valul de nemulțumire, Johnson și-a modificat treptat poziția de negociere, pornind de la a cere nord-vietnamezilor să se retragă înainte ca America să oprească ostilitățile și ajungând la Formula San Antonio, de suspendare a bombardamentelor înainte de începerea negocierilor; și de la refuzul de a trata cu frontul din sud al Hanoiului, Frontul de Eliberare Națională (sau NEL), până la acceptarea discuțiilor cu reprezentanți individuali ai acestuia și, în cele din urmă, la recunoașterea participării NEL ca entitate politică în negocieri. El a încercat, de asemenea, să îmbie Hanoiul cu un program de ajutor economic pentru întreaga Indochină. Toate aceste mișcări au fost respinse de Hanoi ca inadecvate, iar de majoritatea criticilor interni ai Statelor Unite ca nesincere. Dezbaterea națională s-a polarizat între victorie, pentru care nu exista nici o strategie, și retragere, pentru care nu exista nici o politică.

Criticii mai moderați ai administrației – grup din care făceam și eu parte – recomandau un compromis negociat. Adevăratul obstacol în calea acestuia, însă, nu era Washingtonul, ci Hanoiul. Comuniștii nord-vietnamezi nu își petrecuseră o viață în lupte ucigătoare pentru a o sfârși prin a împărți puterea sau printr-o diminuare a intensității războiului de gherilă, cel mai eficient mijloc de presiune pe care îl dețineau. Comuniștii vietnamezi nu erau mai capabili decât fusese Stalin, cu o generație înainte, să se lupte cu speranța în egală măsură nerealistă a unei negocieri separate de un anumit echilibru de forțe implicit, sau a uneia lăsate pur și simplu în voia procesului de negociere însuși. Asigurările frecvente ale lui Johnson, că avea să fie flexibil și deschis păreau Hanoiului naive și lipsite de relevanță totodată.

Ca o ironie, America trebuia să plătească pentru compromis același preț pe care l-ar fi plătit pentru victorie. Hanoiul ar fi acceptat compromisul numai dacă s-ar fi simțit prea slab pentru a câștiga – adică, după ce ar fi fost învins. America ar fi putut să manifeste moderație numai după război, nu în timpul acestuia. Toate „soluțiile" standard – atât ale administrației cât și cele ale criticilor moderați – deveneau irelevante în fața hotărârii implacabile a Hanoiului. O încetare a focului, care americanilor le părea drept o modalitate dezirabilă de oprire a masacrului, în opinia Hanoiului ar fi lipsit America de stimulent pentru retragere. Un guvern de coaliție, care nu era decât praf în ochi pe calea preluării controlului de către comuniști, părea liderilor de la Hanoi a garanta supraviețuirea Saigonului.

Adevărata alegere ce stătea înaintea Americii nu era între victorie și compromis, ci între victorie și înfrângere. Diferența dintre nord-vietnamezi și americani era aceea că Hanoiul percepea corect realitatea, în timp ce nici Johnson și nici criticii săi moderați nu erau capabili să o accepte. Cei care practicau *Realpolitik*

la Hanoi erau convinși că soarta Vietnamului avea să fie stabilită de echilibrul de forțe din teren – nu la masa tratativelor.

Privind retrospectiv, nu prea încape îndoială că America nu trebuia să plătească orice preț pentru deschiderea negocierilor. Hanoiul hotărâse să negocieze înaintea alegerilor prezidențiale americane din 1968, fie și numai pentru a angaja ambele partide politice în negocierea unei soluții. Dar liderii de la Hanoi nu aveau să intre în negocieri fără să fi făcut în prealabil un efort major pentru a înclina balanța militară în favoarea lor. Instrumentul folosit pentru ameliorarea poziției lor de negociere a fost Ofensiva Tet, care s-a desfășurat în timpul noului an lunar, sau Tet. În fiecare an, inclusiv 1968, se căzuse de acord pentru încetarea ostilităților pe acea perioadă. Cu toate acestea, la 30 ianuarie, forțele comuniste, au lansat o ofensivă de proporții împotriva a treizeci de capitale provinciale ale Vietnamului de Sud. Realizând surpriza totală, comuniștii au ocupat obiective cheie din Saigon, ajungând până și la ambasada Statelor Unite și sediul general Westmorland. Vechea capitală Hue a căzut în mâinile comuniștilor, care și-au menținut controlul asupra ei timp de douăzeci și cinci de zile.

Din punct de vedere militar, Ofensiva Tet este astăzi recunoscută ca o înfrângere comunistă majoră.[39] A fost pentru prima dată când gherilele au ieșit la iveală și s-au angajat în luptă deschisă. Decizia de a lansa un atac la scară națională i-a obligat să lupte pe câmpuri de bătălie pe care nu le-ar fi ales în mod normal. Puterea de foc superioară a americanilor a distrus aproape întreaga infrastructură a gherilei, exact așa cum prevedeau manualele armatei Statelor Unite. Pe tot restul războiului, gherilele Vietcongului au încetat să mai fie o forță eficientă; aproape toată lupta a fost dusă de unitățile armatei regulate nord-vietnameze.

În anumite privințe, Ofensiva Tet a adus recunoaștere doctrinei militare americane. Mizând totul pe o carte, comuniștii au acceptat lupta de uzură pe care și-o dorise îndelung strategia americană. Probabil că ei suferiseră pierderi mai mari decât cele sugerate în rapoartele oficiale; sau poate că au contat pe dorința Americii de a negocia, pentru a-și asigura o plasă de salvare.

Și totuși, Ofensiva Tet s-a transformat într-o mare victorie psihologică pentru Hanoi. Ne putem gândi cu oarecare melancolie la cursul pe care l-ar fi luat evenimentele dacă liderii americani și-ar fi intensificat presiunile asupra principalelor unități ale forțelor nord-vietnameze, care erau acum lipsite de protecția gherilei. Dacă America ar fi mers la risc, probabil că Johnson ar fi obținut negocierile necondiționate pe care le propunea și poate chiar o încetare a focului necondiționată. Această posibilitate este sugerată de rapiditatea – mai puțin de șaptezeci și două de ore – cu care Hanoiul a acceptat oferta reînnoită a lui Johnson de a începe negocierile, care era cuplată cu o oprire parțială a bombardamentelor, bazată pe Formula San Antonio.

Liderii americani, însă, își pierduseră răbdarea și nu pentru că opinia publică i-ar fi părăsit. Urnele au arătat că 61 la sută din americani se considerau ulii, 23 la sută porumbei, în timp ce 70 la sută erau în favoarea continuării bombardamentelor.[40] Grupul care își pierduse curajul era tocmai acela care susținuse tot timpul intervenția. Johnson a adunat un grup de lideri din administrațiile anterioare, majoritatea ulii, incluzând oameni fermi precum Dean Acheson, John

McCloy, McGeorge Bundy şi Douglas Dillon, printre alţii. Cu o largă majoritate, ei au recomandat încetarea escaladării şi începerea lichidării războiului. Dată fiind atitudinea Hanoiului, care în general încă nu era înţeleasă, această decizie avea să fie începutul înfrângerii. Respectând adevărul, eu am mers în general pe linia acestor „înţelepţi", ceea ce dovedeşte că momentele cruciale sunt mai uşor de recunoscut în retrospectivă decât atunci când au loc.

La 27 februarie 1968, realizatorul de emisiuni televizate în direct Walter Cronkite, aflat atunci în culmea carierei şi a influenţei pe care o putea exercita, a trimis unde de şoc prin Casa Albă prevestind eşecul:

> Acum pare mai sigur decât oricând că experienţa sângeroasă a Vietnamului va sfârşi printr-un impas. Impasului aproape sigur din această vară i se va pune capăt fie prin adevărate negocieri bazate pe concesii reciproce, fie printr-o teribilă escaladare; şi pentru fiecare mijloc pe care îl avem noi pentru a escalada, duşmanul poate găsi unul echivalent...[41]

Ultima propoziţie putea fi pusă serios sub semnul întrebării; pur şi simplu nu putea fi adevărat că Vietnamul de Nord era singura ţară din istorie care să fie impenetrabilă la orice calcul posibil al riscurilor şi beneficiilor. Era adevărat că ea avea un prag al suferinţei mult mai înalt decât al oricărei alte ţări, dar un prag exista totuşi. Iar ultimul lucru de care era interesat Hanoiul era o înţelegere bazată pe concesii reciproce. Totuşi, afirmaţia lui Cronkite conţinea un element de adevăr important: punctul de cedare al Hanoiului îl depăşea clar pe cel al Americii.

The Wall Street Journal, care până în acel moment fusese un suporter al administraţiei, a părăsit şi el barca, întrebând retoric dacă nu cumva evoluţia evenimentelor „împiedica obiectivele noastre iniţiale, lăudabile?... Dacă practic nu va mai rămâne nimic din guvern sau naţiune, ce mai este de salvat şi pentru ce?" Ziarul considera că „poporul american trebuie să se pregătească să accepte, dacă nu a făcut-o deja, perspectiva ca întregul efort din Vietnam să fie condamnat"[42]. La 10 martie, NBC a încheiat un program special dedicat Vietnamului cu ceea ce se transforma rapid într-un refren la ordinea zilei: „Lăsând deoparte orice alte dispute, a sosit timpul când trebuie să hotărâm dacă nu cumva este zadarnic să distrugem Vietnamul pentru a-l salva."[43] Revista *Time* s-a alăturat şi ea corului la 15 martie: „anul 1968 ne-a pus în faţa adevărului că victoria în Vietnam – sau chiar o reglementare favorabilă – ar putea pur şi simplu să depăşească posibilităţile celei mai mari puteri a lumii."[44]

Unii dintre cei mai importanţi senatori s-au implicat în dispută. Mansfield declara: „Ne aflăm într-un loc nepotrivit şi purtăm un război nepotrivit."[45] Fulbright a ridicat problema „autorităţii administraţiei de a extinde războiul fără aprobarea Congresului şi fără o dezbatere sau luare în studiu în cadrul acestuia"[46].

Sub impactul unor asemenea atacuri, Johnson a dat înapoi. La 31 martie 1968, el a anunţat o oprire parţială unilaterală a bombardamentelor, în zona de la nord de paralela 20, ce avea să fie urmată de o oprire totală a bombardamentelor de îndată ce aveau să înceapă negocieri de substanţă. El a arătat că nu vor fi trimise în Vietnam întăriri semnificative şi a repetat, şi cu această ocazie, asigurarea des invocată că „obiectivul nostru în Vietnamul de Sud nu a fost niciodată

anihilarea inamicului"[47]. La șase săptămâni după ce Hanoiul încălcase o încetare oficială a focului prin lansarea unui atac devastator asupra pozițiilor americane și ucisese mii de civili numai în Hue, Johnson i-a invitat pe liderii de la Hanoi să participe la dezvoltarea economică a Asiei de Sud-Est, o aluzie transparentă la perspectiva unui ajutor economic. El a anunțat, de asemeni, că nu va candida la următoarele alegeri. Președintele care trimisese 500 000 de soldați în Asia de Sud-Est avea intenția să lase retragerea lor în sarcina succesorilor.

A fost una dintre cele mai importante decizii ale perioadei postbelice. Dacă Johnson nu ar fi ales această dramatică renunțare, el ar fi putut participa în alegeri aducând argumentul Vietnamului și și-ar fi putut asigura, într-un fel sau altul, un mandat popular. Dacă sănătatea nu îi permitea să riște un al doilea mandat, Johnson trebuia să fi menținut presiunea asupra Hanoiului pe perioada care îi rămăsese din mandatul în curs, astfel încât să-i lase deschise succesorului său cele mai bune opțiuni posibile pentru oricare dintre soluțiile asupra cărora ar fi căzut de acord cu Congresul, după alegeri. Având în vedere slăbiciunea Hanoiului după Ofensiva Tet, o politică de presiune după 1968 ar fi creat, aproape cu siguranță, un cadru de negociere mult mai bun decât cel rezultat în cele din urmă.

Prin actele simultane de reducere a intensității războiului, de renunțare la candidatură și de prezentare a ofertei deschise pentru negoiceri, Johnson a reunit toate dezavantajele. Succesori săi potențiali s-au întrecut în promisiuni de pace, dar fără să definească termenul. Au fost create astfel condițiile pentru apariția dezamăgirii publice o dată cu începerea efectivă a negocierilor. Hanoiul a obținut oprirea bombardamentelor în schimbul unor simple discuții de procedură și i s-a dat posibilitatea să-și refacă infrastructura în sud, deși cu personal nord-vietnamez. Nu avea nici un interes să găsească o soluție împreună cu Johnson, simțindu-se în schimb tentat să repete același test al puterii cu succesorul acestuia.

CAPITOLUL 27

Vietnam: retragerea americanilor; Nixon

Administrației Nixon i-a revenit scoaterea Americii din prima ei experiență a unui război necâștigat și din primul angajament extern în care convingerile morale ale Americii s-au aflat în conflict cu ce era posibil de făcut. Puține obiective de politică externă s-au dovedit a fi mai contorsionante; nici o țară nu a reușit o asemenea tranziție fără chin.

Deși retragerea Franței din Algeria a fost deseori citată ca modelul pe care ar trebui să-l urmeze America, lui de Gaulle i-a trebuit ceva mai mult decât cei patru ani necesari administrației Nixon pentru a pune capăt implicării americane în Indochina. Când a scos Franța din Algeria, de Gaulle și-a asumat povara abandonării unui milion de francezi stabiliți acolo, unii trăgându-se din familii care trăiau acolo de generații. Când a retras trupele americane din Vietnam, Nixon a trebuit să lichideze un angajament pe care patru președinți americani, pe parcursul a două decenii, îl proclamaseră ca fiind vital pentru securitatea tuturor popoarelor libere.

Nixon a preluat această misiune impresionantă în cele mai explozive circumstanțe interne cunoscute după războiul civil. Chiar și la o depărtare de douăzeci și cinci de ani, caracterul abrupt al prăbușirii consensului național în problema

Vietnamului vine ca un șoc. În 1965, America se dedica – în aprobarea generală – câștigării unui război de gherilă împotriva a ceea ce era perceput ca o conspirație comunistă globală și edificării unor instituții libere în Asia de Sud-Est; doi ani mai târziu, în 1967, aceeași acțiune a început să fie percepută nu numai ca fiind ratată, ci ca politica aberantă a unor politicieni pasionați de război. Într-unul din momente comunitatea intelectuală sărbătorea alegerea unui tânăr președinte progresist; în momentul următor aceeași comunitate îl acuza pe succesor de atrocități, de minciună sistematică și de poftă de război, în ciuda faptului că strategia noului președinte, sau cel puțin strategii lui, erau în esență aceiași cu cei ai deplânsului său predecesor. Spre sfârșitul președinției sale, în 1968, Johnson nu mai putea apărea în public, cu excepția bazelor militare sau a altor locuri în care protestanții violenți puteau fi ținuți fizic la distanță. Deși era președinte în funcție, nu a fost cu putință să apară nici la convenția națională din 1968 a propriului său partid.

După o pauză de numai câteva luni, opoziția violentă față de război a reapărut, cu o intensitate sporită, chiar, în timpul succesorului lui Johnson, Richard Nixon. Ceea ce făcea disputa internă atât de amarnică și aproape imposibil de rezolvat era faptul că dezacordurile publice mascau de fapt o controversă filosofică mult mai profundă. Nixon era dornic să negocieze o retragere onorabilă, pe care el o definea drept aproape orice în afara predării în mâinile nord-vietnamezilor a milioanelor de oameni care fuseseră încurajați de predecesorii săi să se sprijine pe America. El a tratat cu seriozitate noțiunile de credibilitate și onoare, deoarece ele defineau capacitatea Americii de modelare a unei ordini internaționale pașnice.

Pe de altă parte, liderii Mișcării pentru Pace considerau războiul atât de respingător încât o retragere onorabilă din Vietnam ajunsese să sune ca o absurditate. Ceea de administrația Nixon percepea drept o posibilă umilire națională era tratat de cei ce protestau împotriva Războiului din Vietnam ca un catharsis național de dorit. Administrația căuta să găsească o soluție care să permită Americii să-și mențină rolul internțaional din perioada postbelică, de protector și susținător al popoarelor libere – exact rolul căruia mulți din Mișcarea pentru Pace doreau să i se pună capăt, considerându-l expresia aroganței și îngâmfării unei societăți fisurate.

În spațiul unei singure generații, America traversase cel de-al doilea război mondial, Războiul din Coreea și un deceniu și jumătate de crize în cadrul Războiului rece. Vietnamul se vădea a fi efortul în plus, sacrificiul de nesuportat deoarece venea prea puternic în contradicție cu valorile tradiționale și așteptările americane. În anii '20 și '30, când generația lui Nixon și a lui Johnson era la vârsta adolescenței, americanii se consideraseră a fi deasupra aranjamentelor machiavelice ale europenilor. În timpul anilor '40 și '50, când acea generație ajunsese la maturitate, America se credea chemată să îndeplinească o misiune dreaptă, globală. Într-adevăr, ea a apărut ca liderul necontestat al lumii libere. La vremea când acești oameni atingeau apogeul carierelor lor politice, în anii '60, Mișcarea pentru Pace în Vietnam punea sub semnul întrebării acea misiune globală. În anii '70, a intrat în scenă o nouă generație de americani, care nu mai

credea în puritatea Americii. Pentru a merita să se implice în problemele lumii, America avea nevoie, în opinia lor, de o perioadă de concentrare asupra propriei sale ameliorări.

Aşadar, generaţiile se schimbau tocmai în momentul când America se confrunta cu cea mai ambiguă provocare morală din întreaga perioadă postbelică. Criticii erau dezgustaţi de imaginile în care televiziunea prezenta brutalităţile războiului şi erau tot mai nesiguri în privinţa staturii morale a aliatului Americii. Convinşi că trebuia să existe *o* soluţie care să permită încetarea imediată a morţilor provocate de război, ei erau tot mai abătuţi. Excepţionalismul american susţinuse una din marile ere ale politicii americane cu idealismul, cu inocenţa şi devotamentul său; acum el se vădea neînduplecat în a pretinde acelaşi perfecţionalism şi aliaţilor Americii, o lipsă de ambiguităţi în opţiunile Americii. Neputinţa de a răspunde acestor exigenţe însemna numai ruşine pentru America şi osândă pentru aliatul său.

Justeţea morală a Americii inhiba flexibilitatea diplomaţiei sale. Vietnamul prezenta în cel mai bun caz alternative imperfecte şi alegeri sfâşietoare. Impulsul instinctiv al Mişcării pentru Pace era să se retragă din acea lume, căutându-şi sfârşit în viziunea originală a Americii despre sine însăşi ca monument de virtute neîntinată. Poate că un lider charismatic precum Franklin Roosevelt, John Kennedy sau Ronald Reagan ar fi putut găsi o cale de înţelegere cu această nostalgie. S-a dovedit a fi mai presus de extraordinarele talente ale lui Richard Nixon. Spre deosebire de Johnson, Nixon era extrem de rafinat în problemele internaţionale. El a venit la preşedinţie convins, ca mulţi alţi critici ai războiului, că o victorie decisivă în Vietnam nu mai era posibilă, dacă fusese vreodată. De la bun început, Nixon a înţeles că soarta îi împărţise cartea ingrată de a trebui să aranjeze o retragere şi un oarecare fel de ieşire dintr-un conflict demoralizant. Faptul că el şi-a dorit să îndeplinească această sarcină cu onoare era natural pentru un preşedinte – era cuprins în fişa postului. Ceea ce i-a fost greu să accepte, fie emoţional, fie intelecutal, a fost faptul că absolvenţii celor mai bune şcoli şi membrii aparatului statului, pe care el îl admira până la invidie, cereau un curs de acţiune care, în opinia lui, echivala cu o prăbuşire umilitoare pentru America şi trădarea unui aliat.

Nixon a ales să interpreteze deseori violentele proteste ale celor pe care el îi considera privilegiaţi ca pe culminarea unui atac personal la adresa lui, din partea duşmanilor ideologici de o viaţă. În ochii lui, aceasta transforma chestiunea Vietnamului într-o bătălie politică. Pe cât era de sensibil şi de subtil în conducerea diplomaţiei, Nixon era şi un luptător de stradă când era vorba despre politica internă, sprijinindu-se pe metode pe care nu a încetat niciodată să le considere ca făcând parte din inventarul multora dintre predecesorii săi.

Nu se va şti niciodată dacă un act de graţie al preşedintelui ar fi potolit mânia care începuse să se adune cu mult înainte ca Nixon să preia mandatul. Către sfârşitul anilor '60, protestele violente ale studenţilor ajunseseră la proporţiile unui fenomen global, având loc şi în Franţa, Olanda şi Germania deopotrivă – nici una dintre ele nefiind implicată într-o situaţie comparabilă cu Vietnamul sau având probleme rasiale în sensul american. Nixon a fost în orice caz prea nesigur

și prea vulnerabil pentru ca să înceapă să construiască poduri în acel stadiu al vieții sale.

Pentru a respecta adevărul, trebuie spus că Nixon a primit puțin ajutor din partea aparatului statului, care, la urma urmelor, îl lăsase să se descurce singur cu problema cu care se confrunta. Oficiali cu state vechi ai administrațiilor precedente care implicaseră America în Războiul din Vietnam împărtășeau multe din convingerile administrației Nixon. Oameni ca Averell Harriman și fostul secretar al apărării Clark Clifford se număraseră printre principalii practicieni ai consensului bipartizan postbelic în politica externă; în mod normal, ei ar fi trebuit să se simtă obligați să mențină o oarecare coeziune națională într-o vreme de criză și să închidă flancul cu o administrație asediată, în cadrul unui oarecare program de pace minim convenit.

De astă dată, însă, cei care modelaseră consensul politicii externe postbelice nu s-au putut strânge laolaltă pentru a-și sprijini președintele. De fapt, ei au fost primele ținte ale demonstrațiilor pentru pace – soartă pe care ei au considerat-o extrem de nedreaptă, deoarece în avangarda Mișcării pentru Pace se aflau bărbați și femei pe care ei îi admirau și pe care îi consideraseră multă vreme drept nucleul electoratului lor. Ei fuseseră pedestrașii Noii Frontiere și, metaforic dacă nu în fapt, vedeau în protestatari propria progenitură. Fără a fi de acord cu metodele Mișcării pentru Pace, membrii cheie ai administrației Johnson au alunecat în alianță *de facto* cu cei mai radicali dintre protestatari. Barajul lor permanent de obiecții aparent moderate la politicile administrației a făcut ca pozițiile lor să se afle mereu la o concesie distanță de înțelegerea cu Nixon și a amplificat resentimentele președintelui față de faptul că împiedicau în acest fel ajungerea la un consens național.

Nixon a hotărât să continue lupta pentru a produce o pace onorabilă. Pentru că am fost principalul său asociat în acest efort, relatarea mea este inevitabil influențată de rolul pe care l-am jucat și de identificarea cu premisele ei.

În intervalul dintre alegeri și inaugurare, Nixon îmi ceruse să-i informez pe nord-vietnamezi de angajarea lui pentru o soluționare negociată. Răspunsul lor a fost introducerea noastră în ceea ce a devenit cererea standard a Hanoiului: retragerea necondiționată a Americii, cuplată cu răsturnarea guvernului lui Nguyen Van Thieu, din Saigon.

Hanoiul nu s-a ostenit nici măcar să supună la probă sinceritatea declarațiilor lui Nixon. În trei săptămâni de la instalarea oficială a lui Nixon, s-a lansat o nouă ofensivă – așa-numita Ofensivă Mini-Tet – în cursul căreia au fost uciși în medie 1000 de americani pe lună pe parcursul următoarelor patru luni. În mod clar, oferta de compromis a lui Nixon nu reușise să stârnească nici un sentiment de reciprocitate în acei lideri neînduplecați. Și nici nu s-a simțit Hanoiul obligat, fie și în cea mai neînsemnată măsură, de „înțelegerea" din 1968 cu administrația Johnson, prin care se angajase să nu profite de oprirea bombardamentelor.

Administrația Nixon și-a preluat funcția sperând să dezvolte un consens național prin propuneri de compromis rezonabile și prin aceasta să înfrunte Hanoiul ca o națiune într-adevăr unită. A devenit repede limpede că, la fel ca predecesorii săi, Nixon subestimase tenacitatea și hotărârea Hanoiului. Ho Chi Minh era tot mai sigur că, dată fiind conducerea incompetentă de la Saigon și angajarea americană

şovăitoare, forţele Hanoiului puteau să câştige o victorie necondiţionată. Practician al *Realpolitik*, Ho nu avea deloc de gând să cedeze la masa negocierilor ceea ce se aştepta să câştige pentru el sângele şi gloanţele pe câmpul de luptă.

Nu ar fi putut exista interlocutori mai nereceptivi pentru o pace de compromis decât neînduplecaţii eroi care constituiau conducerea de la Hanoi. Când administraţia Nixon a preluat mandatul, Partidul Democrat, cel care lansase aventura din Vietnam, făcuse distincţie clară între o platformă oficială şi o poziţie minoritară de „porumbei" (susţinută de lideri precum senatorii Ted Kennedy, George McGovern şi Eugene McCarthy), care fusese respinsă de Convenţia Naţională Democrată. În nouă luni de la învestitură, administraţia republicană a lui Nixon depăşise platforma porumbeilor a Partidului Democrat. Hanoiul aduna toate concesiile americane fără să dea vreun semn de reciprocitate şi rămânea neclintit în pretenţiile sale de fixare a unui termen limită necondiţionat pentru retragerea americană şi înlocuirea guvernului de la Hanoi prin ceea ce era efectiv un regim comunist. Hanoiul insista că, fără îndeplinirea simultană a acestor două condiţii, prizonierii americani nu aveau să fie eliberaţi. Ceea ce pretindea Hanoiul echivala cu o capitulare şi o dezonoare.

Preşedinţii, însă, nu pot abandona o sarcină pentru că se vădeşte a fi mai dificilă decât o crezuseră. Chiar înainte de preluarea funcţiei, Nixon ordonase o trecere în revistă sistematică a modalităţilor de terminare a războiului. Au fost analizate trei opţiuni: retragerea unilaterală; o confruntare cu Hanoiul printr-o combinaţie de presiuni militare şi politice; şi o trecere treptată a responsabilităţilor războiului în sarcina guvernului de la Saigon pentru a permite Statelor Unite să se retragă treptat.

Prima opţiune, cea a retragerii unilaterale, avea să devină mai târziu subiectul multor speculaţii revizioniste. S-a susţinut că, în momentul instalării în funcţie, Nixon ar fi trebuit să anunţe o dată pentru retragere şi să pună capăt războiului printr-o decizie unilaterală americană.[1]

Dacă ar fi istoria atât de simplă ca ziaristica. Cu toate că preşedinţii au o mare libertate de decizie, aceasta este condiţionată de mediul politic şi limitată de realitatea practică. Când Nixon a preluat funcţia în 1969, nici un partid politic nu susţinuse vreodată retragerea unilaterală şi nici un sondaj de opinie nu arătase vreun sprijin pentru ea. Platforma „porumbeilor", respinsă la Convenţia Naţională Democrată din 1968, făcuse apel la o reducere a operaţiunilor ofensive ale Statelor Unite, o retragere reciprocă a forţelor externe (inclusiv cele ale Vietnamului de Nord) şi încurajarea unei politici de reconciliere între guvernul de la Saigon şi Frontul Naţional de Eliberare. Reciprocitatea era ideea fundamentală şi nu fusese făcută nici o menţiune privitoare la o retragere unilaterală.

Programul de pace al administrţaiei Johnson fusese exprimat în Formula Manila, care propunea ca forţele americane să înceapă retragerea numai la şase luni după retragerea nord-vietnameză şi numai după ce nivelul violenţei va fi fost redus. Chiar şi atunci, o substanţială forţă reziduală americană era prevăzută să rămână în Vietnam, după modelul Coreii. Platforma democrată oficială făcuse apel la o competiţie politică liberă în Vietnamul de Sud, dar numai după terminarea operaţiunilor militare. În cele din urmă, platforma republicană chemase la „dez-

americanizarea" războiului, la o schimbare a strategiei militare și la negocieri care să nu fie bazate nici pe „pace cu orice preț", nici pe o capitulare camuflată. Când Nixon și-a preluat mandatul, însă, toate aripile ambelor partide politice importante îndemnaseră la obținerea unor rezultate care, fără excepție, insistau pe condiții pe care Hanoiul ar fi trebuit să le îndeplinească înainte ca Statele Unite să se retragă. Toate implicau ajungerea la o înțelegere, nu capitularea.

O retragere imediată, necondiționată și unilaterală americană ar fi pus de asemenea și probleme practice insurmontabile. Mai bine de 500 000 de americani luptau alături de o armată sud-vietnameză de vreo 700 000 de oameni și înfruntau cel puțin 250 000 de soldați din armata regulată nord-vietnameză și un număr egal de luptători de gherilă. În primele zile ale administrației Nixon, angajarea imediată la o retragere unilaterală ar fi lăsat o vastă forță expediționară americană prinsă între furia sud-vietnamezilor, aliații trădați ai Americii, și asaltul implacabil al nord-vietnamezilor.

Departamentul Apărării estima că o retragere ordonată nu putea fi organizată în mai puțin de cincisprezece luni, timp în care poziția forțelor americane avea să slăbească treptat până în punctul în care forța reziduală se putea transforma în ostatic al ambelor părți vietnameze. Chiar dacă presupunând că armata sud-vietnameză s-ar fi prăbușit pur și simplu în loc să se întoarcă asupra aliatului său american, cu siguranță că ar fi căutat să se folosească de poziția tot mai dominantă pentru a impune termeni de pace chiar mai aspri. Retragerea unilaterală avea toate caracteristicile unui eșec oribil și sângeros.

Mai presus de orice, administrația Nixon era convinsă că retragerea unilaterală avea să se transforme într-un dezastru geopolitic. Încrederea pe care o inspira America fusese construită cu trudă vreme de douăzeci de ani. Era componenta cheie a structurii lumii libere. O întoarcere cu 180 de grade a unui angajament american major, extins pe parcursul a patru administrații, făcută de un președinte identificat până atunci cu o politică externă conservatoare ar fi produs o profundă dezamăgire în rândul aliaților Americii, mai cu seamă printre cei mai dependenți de sprijinul american, indiferent dacă ei erau sau nu de acord cu detaliile politicii Americii față de Vietnam.

În aceste circumstanțe, administrația Nixon a tras concluzia că era nevoie de o strategie care să afecteze calculele Hanoiului în legătură cu inevitabilitatea victoriei sale totale și posibilitatea sa de a impune retragerea unilaterală. Prin urmare, cea de-a doua opțiune avută în vedere era să se încerce aducerea rapidă a lucrurilor la un capăt printr-o combinație de măsuri militare și politice. A fost strategia pe care eu personal o preferam, deoarece credeam că avea să pună capăt luptelor interne care ne secătuiau și să permită administrației să se ocupe de sarcini mai unificatoare. Această opțiune avea trei componente: (1) o aprobare din partea Congresului pentru continuarea războiului; (2) un mare efort în cadrul negocierilor unde America să facă toate concesiile posibile, mai puțin acceptarea preluării comuniste a Vietnamului de Sud; și (3) o strategie militară schimbată care, în Vietnamul de Sud, să se concentreze pe apărarea zonelor puternic populate, și în același timp să încerce să distrugă rutele de aprovizionare ale Hanoiului prin închiderea Căii Ho Chi Minh din Laos, să curețe zonele de bază

din Cambodgia şi să mineze porturile Vietnamului de Nord. Într-o perioadă de patru ani, toate aceste măsuri au fost până la urmă adoptate, şi ele chiar au făcut Hanoiul să accepte în 1972 termeni pe care îi respinsese consecvent vreme de un deceniu. Dacă ar fi fost iniţiate simultan şi câtă vreme America încă mai avea o mare forţă de luptă în Vietnam, impactul s-ar fi putut dovedi decisiv.

La începutul mandatului său, Nixon ar fi putut merge în Congres, să îşi contureze ideea asupra unei ieşiri onorabile din Războiul din Vietnam şi să ceară sprijin, scoţând în evidenţă că, în absenţa acesteia, nu ar fi avut nici o altă alegere în afara retragerii unilaterale, indiferent cât de îngrozitoare ar fi fost urmările. Nixon a respins sfatul de a proceda astfel din două motive. În primul rând, o vedea ca pe o abdicare de la responsabilităţile prezidenţiale. În al doilea rând, dat fiind că fusese congresman vreme de şase ani, el nutrea convingerea – aproape sigur corectă – potrivit căreia Congresul avea să evite să facă o alegere clară, acordându-i – în cel mai bun caz – un oarecare sprijin ambiguu, limitat de atâtea condiţii încât problema să devină şi mai grea.

La început, Nixon a ezitat să atace sistemul logistic vietnamez. Relaţiile încă precare cu Uniunea Sovietică şi China se puteau deteriora şi mai mult, iar realizarea relaţiei triunghiulare care a contribuit atât de mult la flexibilitatea de mai târziu a politicii externe americane putea fi întârziată sau zădărnicită. Speranţele neîmplinite ale publicului în direcţia relaxării tensiunilor din Vietnam ar fi putut ataţa şi mai mult Mişcarea pentru Pace. Rezultatul militar păreaprea nesigur, iar costurile interne se puteau dovedi de nesuportat. „Strategia înaintării" ar fi întâmpinat o asemenea împotrivire din partea celor mai apropiaţi consilieri ai lui Nixon, încât nu ar fi putut fi implementată decât printr-o zguduire a cabinetului şi o cheltuire a energiei prezidenţiale care ar fi putut distruge perspectivele altor iniţiative vitale, de anvergură.

Poporul american părea să ceară guvernului său urmărirea simultană a două obiective incompatibile: voia ca războiul să ia sfârşit şi America să nu capituleze. Nixon şi consilierii săi împărtăşeau această ambivalenţă. Încercând să strecoare politica americană printre aceste contradicţii, Nixon a ales cea de-a treia opţiune – aşa-numita cale a vietnamizării – nu pentru că ar fi considerat-o o strălucită *deus ex machina,* ci pentru că, în opinia lui, aceasta menţinea în relativ cel mai sigur echilibru cele trei componente cheie ale retragerii Americii din Vietnam: susţinerea moralului Americii pe plan intern, acordarea unei şanse oneste Saigonului de a sta pe propriile picioare şi oferirea de stimulente Hanoiului pentru o reglementare de pace. Păstrarea acestor trei dimensiuni ale politicii într-o relaţie mutuală controlabilă a devenit testul decisiv al ieşirii Americii din Vietnam.

Publicul american trebuia să fie liniştit prin retragerea forţelor americane şi prin eforturi de negociere serioase; Vietnamului de Sud avea să-i fie oferită o posibilitate veritabilă de a se apăra, prin sprijin masiv american şi pregătire; Hanoiul urma să fie momit cu iniţiative de pace şi ameninţat cu represalii periodice care să-l epuizeze şi să-i servească drept avertisment că reţinerile Americii aveau limitele lor. Strategie complexă, vietnamizarea implica însă riscul uriaş de a se vădi că ea nu putea pur şi simplu să sincronizeze cele trei elemente ale strategiei; timpul putea să treacă, iar politica putea sfârşi prin a alerga după doi

iepuri fără a prinde vreunul. Era în cel mai bun caz o întreprindere şubredă, deoarece fiecare formă de retragere avea să încurajeze Hanoiul, iar fiecare acțiune punitivă avea să stârnească Mişcarea pentru Pace.

Într-un memorandum pe care i l-am trimis lui Nixon, datat 10 septembrie 1969 – şi care în mare parte fusese conceput de Anthony Lake, pe atunci asistentul meu executiv, iar în prezent consilierul pentru securitatea națională al preşedintelui Clinton – am atras atenția asupra pericolului vietnamizării.[2] Dacă vietnamizarea dura prea mult, susținea memorandumul, nerăbdarea publicului putea spori, în loc să scadă. Administrația se putea găsi atunci într-o zonă a nimănui, între ulii şi porumbei – prea conciliantă pentru ulii, prea belicoasă pentru porumbei. Declarațiile guvernului, prevăzute să împace ambele grupuri, aveau să „servească la derutarea Hanoiului, dar totodată la întărirea convingerii acestuia că trebuia să-şi urmeze cursul şi să ne aştepte retragerea":

> ... „Vietnamizarea" va avea probleme din ce în ce mai serioase pe măsură ce vom înainta pe calea ei.
> – Retragerea trupelor americane va fi ca alunele sărate pentru publicul american: cu cât vor veni mai mulți soldați acasă, cu atât vor fi ceruți mai mulți. Aceasta va putea sfârşi prin cereri de retragere unilaterală – probabil într-un an.
> – Cu cât sunt retraşi mai mulți soldați, cu atât va fi Hanoiul mai încurajat...
> – Fiecare soldat american retras va fi relativ mai important pentru efortul din sud, după cum va reprezenta un procent mai mare din forțele Statelor Unite decât predecesorul lui...
> – Va fi tot mai greu de menținut moralul celor rămaşi, pentru a nu mai vorbi de mamele lor.
> – „Vietnamizarea" poate să nu conducă la reducerea pierderilor americane până în stadiile ei finale, de vreme ce rata pierderilor noastre poate să nu aibă nici o legătură cu numărul total al soldaților americani din Vietnamul de Sud. Pentru a ucide 150 de soldați americani pe săptămână, inamicul nu trebuie să atace decât o mică porțiune a forțelor noastre...[3]

Dacă toate acestea erau adevărate, susținea memorandumul, Hanoiul se va concentra asupra provocării unei înfrângeri psihologice, nu militare, a Statelor Unite; va prelungi războiul, va bloca negocierile şi va aştepta ca situația internă a Americii să se lămurească – prezicere care s-a adeverit în mare parte.

Memorandumul a prevăzut multe dintre dificultățile noastre ulterioare; a fost, de asemenea, sortit să fie lipsit de relevanță. De pildă, cu toate că a fost prezentat preşedintelui, eu nu l-am susținut în Biroul Oval [biroul preşedintelui]. La Washington, ideile nu se susțin singure. Autorii de memorandumuri care nu sunt dispuşi să lupte pentru ele cel mai probabil că-şi vor găsi cuvintele transformate în alibiuri *ex post facto* decât în ghiduri de acțiune. Dând înapoi dinaintea unei opoziții îndârjite şi a unor tulburări interne pe care le-ar fi stârnit alternativa încercării unei etalări de forțe cu Hanoiul, nu am forțat niciodată o luare în considerare sistematică a acestei opțiuni. Şi nici preşedintele nu a cercetat-o în detaliu, aproape sigur din aceleaşi considerente. Nixon nu avea nici un motiv să-şi schimbe decizia în favoarea opțiunii vietnamizării câtă vreme nici una dintre agențiile ce se ocupau de chestiunea Vietnamului nu exprima vreo reținere. Şi

nici una dintre ele nu a exprimat o asemenea reţinere, în primul rând pentru că erau prea şocate de demonstraţii pentru a vrea să intre în prima linie.

Am trecut în revistă chinurile acelei alegeri pentru a arăta că, în momentul când Nixon a preluat funcţia de preşedinte, singurele soluţii în Vietnam erau la fel de proaste. Faptul că vietnamizarea se dovedea dureros de dificilă nu însemna că celelalte opţiuni erau cu ceva mai atrăgătoare. Această realitate centrală a scăpat criticilor americani ai războiului din Vietnam, după cum a scăpat într-adevăr şi unei mari părţi a publicului american în alte împrejurări: politica externă presupune adeseori o alegere între alternative imperfecte. Alegerea cu care s-a confruntat Nixon în Vietnam a fost între alternative aproape la fel de neplăcute. După douăzeci de ani de îngrădire, America plătea preţul supraextinderii; nu mai avea de ales.

Cu toate că vietnamizarea era un curs riscant, pusă în balanţă ea era cea mai bună opţiune disponibilă. Ea avea avantajul de a oferi popoarelor american şi sud-vietnamez o cale de acomodare cu inevitabila retragere americană. Dacă, în cursul reducerii inexorabile a forţelor americane, America reuşea întărirea Vietnamului de Sud – iar administraţia Nixon tocmai aceasta avea în vedere – obiectivul Americii avea să fie atins. Dacă nu reuşea şi retragerea unilaterală rămânea unica alegere, ieşirea finală din Vietnam putea avea loc după ce forţele americane vor fi fost reduse la un nivel care să reducă riscurile producerii haosului şi umilirii.

Pe măsura derulării acestei politici, Nixon era decis să facă un efort major de negociere şi mi-a cerut să implementez această sarcină. Preşedintele francez, Georges Pompidou a rezumat în câteva cuvinte ce mă aştepta pe mine. De vreme ce serviciul lui aranja logistica pentru negocierile mele secrete la Paris cu nord-vietnamezii, îi prezentam o scurtă informare după aproape fiecare sesiune de negociere. Cu o asemenea ocazie, când mă simţeam cu totul deprimat de impasul aparent de nerezolvat în care mă aflam, Pompidou a remarcat în stilul lui practic, de bun simţ: „Eşti condamnat să reuşeşti."

Funcţionarii publici nu au libertatea să-şi aleagă momentul când trebuie să-şi servească ţara sau ce sarcini au de îndeplinit. Dacă aş fi avut de ales, aş fi ales, desigur, un partener de negociere mai flexibil decât Le Duc Tho. Experienţa îi întărise ceea ce îi învăţase ideologia, pe el şi pe colegii lui din Biroul Politic de la Hanoi – că în războaiele de gherilă este vorba despre învingători şi învinşi, nu despre compromisuri. În fazele sale incipiente, vietnamizarea nu i-a impresionat: „Cum te poţi aştepta să învingi numai cu armata sud-vietnameză, când ea nu a putut învinge cu ajutorul a 500 000 de americani?" a întrebat în 1970 un Le Duc Tho deplin încrezător în forţele sale. Era o întrebare obsesivă, care ne chinuia şi pe noi. Peste patru ani, o combinaţie între un Saigon întărit şi un Hanoi slăbit a făcut ca un răspuns favorabil să pară la îndemână. Chiar şi atunci, avea să mai fie nevoie de o blocadă, o ofensivă nord-vietnameză ratată şi un bombardament intens pentru a aduce Hanoiul în situaţia de a încheia o înţelegere.

Fenomenul unui duşman implacabil, total neinteresat de un compromis – într-adevăr, căutând să transforme impasul într-o armă – era străin experienţei ame-

ricane. Tot mai mulți americani tânjeau după ajungerea la un compromis. Însă liderii de la Hanoi își lansaseră războiul pentru a câștiga, nu pentru a ajunge la o înțelegere. Astfel încât, categoriile cu care vehicula dezbaterea americană – numeroasele propuneri de oprire a bombardamentelor, încetări ale focului, termene limită pentru retragerea americană și guvern de coaliție – nu erau deloc relevante pentru calculele Hanoiului. Hanoiul se târguia numai când se afla sub presiune serioasă – în particular, de fiecare dată când America relua bombardamentele și mai cu seamă după minarea porturilor nord-vietnameze. Și totuși, tocmai recurgerea la presiuni era ceea ce aprindea cel mai rău criticile acasă, în Statele Unite.

Negocierile cu nord-vietnamezii s-au desfășurat pe două niveluri. Au avut loc întâlniri oficiale ale celor patru participanți în conflict la hotelul Majestic din Paris, incluzând Statele Unite, guvernul Thieu, NLF (organizația frontului sud-vietnamez de la Hanoi) și guvernul de la Hanoi. Cu toate că fuseseră irosite luni de zile pentru a se ajunge la o concluzie în privința formei mesei la care NLF putea fi așezat fără a fi implicată recunoașterea sa de către Saigon, negocierile oficiale au eșuat imediat. Forumul era prea larg, publicitatea prea sâcâitoare, iar Hanoiul s-a vădit prea puțin dispus să confere statut egal Saigonului sau chiar înlocuitorului acestuia, NLF.

De aceea, administrația Nixon a continuat așa-numitele convorbiri particulare – adică secrete –, limitate la delegațiile americană și nord-vietnameză, care fuseseră începute de Averell Harriman și Cyrus Vance, negociatorii din timpul ultimelor luni ale administrației Johnson. Tipic, sosirea lui Le Duc Tho la Paris semnifica faptul că Hanoiul era gata pentru o nouă rundă de convorbiri. Deși el era numărul cinci în ierarhia de la Hanoi, a fost ideea lui Le Duc Tho să se numească doar consilier special al lui Xuan Thuy, un funcționar al Ministerului de Externe care era, teoretic, șeful delegației nord-vietnameze la hotelul Majestic.

Poziția de negociere americană era să despartă chestiunile militare de cele politice, și nu s-a schimbat după 1971. Acest program a făcut apel la o încetare a focului urmată de retragerea totală a forțelor americane și încetarea alimentării frontului dinspre nord. Viitorul politic al Vietnamului de Sud avea să fie lăsat în seama unei libere competiții politice. Poziția Hanoiului până la momentul de cotitură din octombrie 1972 a fost să ceară un termen limită necondiționat pentru retragerea americană totală și înlăturarea guvernului lui Thieu. Termenul limită era prețul de admitere la negocieri privind orice alte chestiuni, și urma să fie menținut indiferent de succesul în celelalte direcții. America cerea compromisul; Hanoiul capitularea. Nu a existat nici o cale de mijloc până în momentul când echilibrul forțelor din teren a făcut compromisul posibil – și care a durat numai atât cât a durat și echilibrul de forțe.

Întâlnirile erau cerute invariabil de partea americană, folosindu-l pe generalul Vernon Walters, ataşatul militar al ambasadei Statelor Unite din Paris, ca intermediar. (Walters a avut apoi o excepțională carieră ca director adjunct al Serviciilor Centrale de Informații, reprezentant permanent la Națiunile Unite și ambasador în Germania, pe lângă îndeplinirea a numeroase misiuni delicate din însărcinare prezidențială.) Manevrarea Statelor Unite astfel încât să-i aparțină prima mișcare a fost unul dintre permanentele obiective ale Hanoiului pentru a-și asi-

gura dominația psihologică. Tactica a arătat cât de bine înțelesese Hanoiul criza internă a Americii. Dacă Le Duc Tho se afla în Paris pentru vreo perioadă de timp fără să fie contactat de guvernul Statelor Unite, avea grijă să dea ziariștilor sau membrilor Congresului american aflați în vizită numeroase indicii asupra eșecului administrației Nixon în a explora intențiile de pace, demonstrabile, ale Hanoiului. Dată fiind situația disputei interne americane, asemenea indicii era sigur că aveau să fie larg acceptate, și el era în stare să le arunce până și în timp ce aveau loc discuții.

În timpul fiecărei vizite a lui Le Duc Tho la Paris între 1970 și 1972, au avut loc cinci sau șase convorbiri într-o perioadă de câteva luni. (Au mai avut loc și câteva întâlniri numai cu Xuan Thuy. În absența lui Le Duc Tho, ele s-au dovedit a fi curată pierdere de timp.)

Negocierile urmau o procedură stereotipă. Ca șef al echipei vietnameze de negociere, Xuan Thuy începea cu o interminabilă recitare a poziției de negociere vietnameze, care ne era cunoscută din cadrul sesiunilor de la hotelul Majestic. După care, „dădea cuvântul consilierului special Le Duc Tho". Impecabil îmbrăcat într-un costum de tip Mao maro sau negru, Le Duc Tho rostea atunci un discurs la fel de lung, concentrat pe chestiunile esențiale, așa cum le vedea el, presărate cu relatări narative ale luptelor anterioare vietnameze pentru independență.

Până aproape de sfârșitul negocierilor, tema lui Le Duc Tho a rămas aceeași: echilibrul de forțe era în favoarea Hanoiului și avea să fie și mai și; războaiele erau purtate pentru atingerea unor obiective politice, prin urmare, propunerea americană de încetare a focului și schimbul de prizonieri era absurdă și inacceptabilă; soluția politică trebuia să înceapă cu răsturnarea de către Statele Unite a guvernului sud-vietnamez. (La un moment dat, Le Duc Tho a sugerat o metodă pentru realizarea acestui obiectiv – asasinarea lui Thieu.)

Totul era prezentat cu o politețe impecabilă, o atitudine rece care transmitea superioritate morală, și într-un vocabular marxist insensibil la interjecțiile ignoranților de imperialiști. Le Duc Tho nu cruța nici cea mai dificil de înțeles observație care se preta la educație ideologică. O dată, am încercat să creez o întrerupere în convorbiri, invocând ceea ce eu consideram a fi o formulare marxistă îndeajuns de plină de tact – că „necesitatea obiectivă" făcea o întrerupere necesară. Asta, însă, doar l-a făcut pe Le Duc Tho să se lanseze într-un alt expozeu de zece minute despre neadecvarea gestului unui imperialist ca mine de a folosi terminologia marxistă.

Strategia de bază din spatele modului glacial de a proceda al lui Le Duc Tho era aceea de a transmite că timpul era de partea lui deoarece el era în măsură să exploateze dezbinarea din America în folosul lui. Pe durata primului set de întâlniri, dintre februarie și aprilie 1970, el a respins o încetare a focului, o schemă de retragere pe parcursul a cincisprezece luni[4], scăderea intensității luptelor și neutralizarea Cambodgiei. (Destul de interesant, pe lista nemulțumirilor lui, în care nu ne scutea de nici un detaliu, Le Duc Tho nu a menționat niciodată bombardarea „secretă" a sanctuarelor cambodgiene.)

Pe parcursul celui de-al doilea set de negocieri, din mai până în iulie 1971, Le Duc Tho a sondat o nouă adâncime a cinismului. În cadrul forumului public,

NLF-ul prezentase un plan în șapte puncte. Le Duc Tho a propus o schemă mult mai specială, în nouă puncte, pe care a prezentat-o în întâlnirile secrete, insistând anume ca aceasta să fie folosită ca bază a negocierilor reale. Între timp, purtătorii de cuvânt comuniști cereau sus și tare un răspuns la planul lor public în șapte puncte, iar administrația Nixon a căzut sub atac pentru a nu fi răspuns unei propuneri pe care negociatorii vietnamezi menționaseră clar că nu voiau să o negocieze. Șarada a durat până când Nixon a dezvăluit public manevra, la care Hanoiul a publicat o „elaborare" în două puncte a planului în șapte puncte, care curând a pus alte presiuni publice asupra lui Nixon. După ce negocierile finale au luat sfârșit, l-am întrebat pe Le Duc Tho ce anume „elaborase" elaborarea în două puncte. „Nimic", a răspuns el cu un zâmbet.

În timpul celei de-a treia runde de negocieri, care s-a desfășurat din august 1972 până în ianuarie 1973, s-a putut face pasul înainte. În 8 octombrie, Le Duc Tho și-a abandonat cererea standard ca America să răstoarne guvernul de la Saigon și a fost de acord cu o încetare a focului. Din acel moment, totul s-a deplasat rapid către finalizare. Le Duc Tho a demonstrat că era tot atât de ingenios la găsirea de soluții pe cât fusese de neclintit în timpul cât se împotrivise. Și-a schimbat până și discursul de deschidere, care, fără să fie mai scurt, s-a transformat într-un îndemn la realizarea de progrese. Nu a lăsat însă ca începerea negocierilor serioase să-i limiteze înclinația pe care o avea de a se face nesuferit. O frază pe care o rostea invariabil în fiecare dimineață ca parte a noii sale litanii era: „Voi faceți un efort mare, iar noi vom face un efort mare." Într-o dimineață, a lăsat deoparte adjectivul, spunând că America trebuia să facă un mare efort, la care avea și el să răspundă cu un efort. Pentru a mai rupe monotonia, i-am atras atenția asupra omisiunii. „Sunt foarte bucuros că ați remarcat-o", a spus imperturbabilul meu interlocutor. „Însă ieri noi am făcut un efort mare, iar dumneavoastră nu ați făcut decât un efort. Așa că astăzi inversăm procedura: dumneavoastră veți avea de făcut un efort mare, iar noi nu vom face decât un efort."

În parte, necazul era că Le Duc Tho nu avea decât un obiectiv, în vreme ce, ca superputere, America, trebuia să aibă mai multe. Le Duc Tho era decis să-și încununeze cariera revoluționară victorios; America trebuia să echilibreze considerentele interne cu cele internaționale, viitorul Vietnamului cu menținerea rolului mondial al Americii. Le Duc Tho manevra psihologia publicului american ca un chirurg priceput care își opera pacientul; administrația Nixon era obligată să lupte pe atâtea fronturi încât doar arareori avea ocazia să întreprindă o diplomație ofensivă.

Într-adevăr, de la începutul și pe parcursul negocierilor, administrația Nixon a trebuit să depună o energie extraordinară pentru a înlătura atacurile la buna sa credință. În ciuda numeroaselor gesturi unilaterale, care nu s-au bucurat de răspuns, făcute deja de Nixon față de Hanoi, președintele și-a atras aproape imediat după preluarea mandatului critici pentru a nu fi îndeajuns de dedicat păcii. Până în septembrie 1969, Statele Unite oferiseră deja NLF-ului participarea în procesul politic și în comisii electorale mixte, își retrăsese mai mult de 10 la sută din forțe și convenise asupra retragerii totale a ce mai rămăsese după o reglementare – fără a

avea de văzut pentru aceste concesii decât repetarea la nesfârşit a cererii comuniste standard de retragere unilaterală şi răsturnarea guvernului de la Saigon.

Cu toate acestea, la 25 septembrie 1969 senatorul republican Charles Goodell din New York a declarat că va introduce o rezoluţie prin care să ceară retragerea forţelor americane din Vietnam până la sfârşitul lui 1970. În 15 octombrie au avut loc în întreaga ţară aşa-numitele demonstraţii ale moratoriului. O mulţime de 20 000 de oameni s-a adunat la un miting ţinut la miezul zilei în districtul financiar pentru a-l asculta pe Bill Moyers, care fusese asistentul preşedintelui Johnson şi secretar de presă, condamnând războiul. Treizeci de mii s-au adunat la New Haven Green. Cincizeci de mii s-au strâns la Monumentul din Washington, lângă Casa Albă. În Boston, 100 000 de oameni s-au îndreptat spre Common pentru a-l asculta pe senatorul McGovern în vreme ce un avion a desenat pe cer simbolul păcii, pentru a sugera că administraţia respingea dorinţa de pace.

Aşa cum era încorporat în Mişcarea pentru Pace, excepţionalismul american nu permitea nici un fel de discuţie cu privire la aspectul practic al ieşirii din Vietnam, şi trata încercările de a face astfel drept un simptom al dorinţei ascunse a administraţiei de a continua războiul. Transformând războiul într-un conflict intern între bine şi rău, Mişcarea pentru Pace prefera – din motive pe care le considera elevate moral – prăbuşirea Americii în Vietnam unui rezultat care, anume pentru că putea fi considerat „onorabil", putea în acelaşi timp stimula apetitul guvernului pentru continuarea aventurilor pe plan extern.

Din acest motiv s-a dovedit a fi imposibil de găsit vreo bază comună pentru Mişcarea pentru Pace şi administraţie. Nixon redusese forţele americane din Vietnam de la aproape 550 000 la 20 000 de oameni în trei ani; pierderile scăzuseră de la vreo 16 000 de oameni sau 28 la sută din total în 1968 la în jur de 600 de oameni sau cam 1 la sută din total în 1972, ultimul an de război. Asta nu a micşorat neîncrederea sau durerea. Deoarece diferenţa fundamentală nu putea fi acoperită: Nixon dorea să părăsească Vietnamul cu onoare, iar Mişcarea pentru Pace credea că onoarea cerea Americii să părăsească Vietnamul în fapt necondiţionat.

Dacă terminarea războiului era unicul obiectiv, guvernul de la Saigon a devenit în ochii criticilor un obstacol în calea păcii mai degrabă decât un aliat. Convingerea iniţială că Vietnamul de Sud era un element cheie al securităţii Americii fusese părăsită cu mult timp înainte. Ceea ce rămăsese era sentimentul că, în Vietnam, America se afla într-o companie nepotrivită. Noua ortodoxie a criticilor era că Thieu trebuia înlocuit printr-un guvern de coaliţie, dacă era nevoie prin tăierea fondurilor americane pentru Vietnamul de Sud. Ideea unui guvern de coaliţie s-a transformat în remediul suprem al dezbaterii interne exact în momentul în care negociatorii nord-vietnamezi evidenţiau faptul că, potrivit definiţiei lor, un guvern de coaliţie era un eufemism pentru preluarea comunistă a sudului.

Nord-vietnamezii puseseră de fapt la punct o formulă deşteaptă pentru a răspândi confuzia în rândul publicului american. Ei recunoşteau că obiectivul lor era o „coaliţie" guvernamentală tripartită compusă din NLF (propriii lor pioni), un element neutru şi din membri ai administraţiei de la Saigon care erau pentru „pace, libertate şi independenţă". Ca în cazul multor manevre neruşinate ale Hanoiului, trebuia să citeşti partea scrisă cu litere mărunte pentru a determina înte-

lesul real al propunerii, altfel aparent rezonabile. Numai așa devenea clar că organismul tripartit nu avea să conducă Saigonul, ci să negocieze *cu NLF*-ul pentru o reglementare finală. Cu alte cuvinte, un organism dominat de comuniști avea să negocieze cu un grup eminamente comunist viitorul politic al Vietnamului de Sud. Hanoiul propunea să pună capăt războiului printr-un dialog cu sine însuși.

Nu acesta era, însă, modul în care apărea chestiunea în discuțiile americane. În cartea sa *The Crippled Giant,* senatorul J. William Fulbright afirma că această chestiune se punea între totalitariști rivali[5]. Senatorul McGovern, care în 1971 avusese în vedere un „guvern mixt" în Saigon, în 1972, aflat pe punctul de a fi candidatul democrat la președinție, îndemna la retragerea forțelor americane și întreruperea ajutorului militar acordat Vietnamului de Sud[6]. Administrația Nixon era gata să riște guvernul Thieu în alegeri supravegheate internațional. Ceea ce refuza să facă era să răstoarne un guvern aliat instalat de predecesoarea ei, pentru a realiza ieșirea Americii din Vietnam.

Criteriul pentru succes al Mișcării pentru Pace era, pur și simplu, dacă războiul se termina sau nu. Iar dacă răspunsul era nu, poziția de negociere a Americii era sortită invalidării. Mișcarea pentru Pace nu condamna Hanoiul, nici pentru poziția sa de negociere, nici pentru metodele de purtare a războiului, dând prin aceasta Hanoiului toate motivele să refuze cooperarea. Până în 1972, America își retrăsese unilateral 500 000 de soldați. Saigonul se oferise oficial să țină alegeri libere, iar America să-și retragă restul forțelor în patru luni de la un acord. Thieu consimțise să demisioneze cu o lună înainte de alegeri. Statele Unite propuseseră crearea unei comisii mixte care să supravegheze alegerile, toate acestea condiționate de o încetare a focului sub subpraveghere internațională și de returnarea prizonierilor de război. Nici una dintre aceste măsuri nu a înlăturat asaltul la adresa motivelor sau a politicilor americane.

Pe măsură ce lunile treceau, dezbaterea internă se concentra tot mai mult asupra cererii preliminare a Hanoiului ca Statele Unite să fixeze unilateral o dată pentru retragere, ca formulă a terminării războiului. Propunerile de date fixe de retragere au devenit rapid emblema rezoluțiilor împotriva războiului ale Congresului (au fost vreo douăzeci și două în 1971 și treizeci și cinci în 1972). Natura lor neangajantă a oferit sprijinitorilor lor cea mai bună dintre lumi: disocierea de administrație, fără responsabilități în privința consecințelor. Nimic nu părea mai ușor decât terminarea războiului prin simpla retragere din realitatea lui – numai că nimic în Vietnam nu era atât de simplu pe cât părea.

După întâlniri avute cu negociatorii nord-vietnamezi și ai NLF-ului, membri ai Mișcării Americane pentru Pace au tot spus că ei „știau" că eliberarea prizonierilor și reglementarea celorlalte chestiuni aveau să urmeze rapid o dată ce Statele Unite s-ar fi angajat la o dată limită fixă, irevocabilă pentru retragere. De fapt, Hanoiul nu făcuse niciodată o asemenea promisiune, aderând la același vechi scenariu cu ambiguități chinuitoare pe care îl folosise în perioada opririi bombardamentelor din 1968. Fixarea unei date limită avea să creeze „condiții favorabile" pentru soluționarea altor probleme, afirma Le Duc Tho, dar când era vorba de negocieri efective, insista că data limită pentru retragere, o dată stabilită, trebuia să fie respectată indiferent de ce se întâmpla în cadrul altor nego-

cieri, asupra încetării focului sau a eliberării prizonierilor. În realitate, Hanoiul condiționa eliberarea prizonierilor și încetarea focului de răsturnarea guvernului de la Saigon. După cum continua să explice Le Duc Tho, ca și cum ar fi condus un seminar de științe politice pentru începători, acesta era motivul principal pentru care era dus războiul.

Cea mai mare ironie a disputei interne americane s-a vădit a fi aceea că Hanoiul nu era, de fapt, câtuși pe puțin interesat de retragerea unilaterală americană. Acest aspect este încă greșit înțeles în mare parte a literaturii scrise pe marginea războiului. Până aproape de sfârșit, Hanoiul nu s-a abătut deloc de la formula sa standard: o dată irevocabilă pentru retragerea americană, cuplată cu un angajament american de răsturnare a guvernului sud-vietnamez la plecare. Era fundamental lipsit de interes față de nuanțele diverselor scheme de retragere pe care membri bine intenționați ai Congresului erau dispuși să i le arunce la picioare, cu excepția măsurii în care acestea întăreau dezbinarea internă americană. Îndulcirea hapului prin oferirea unei ușor mai conciliatorii scheme de retragere nu avea să schimbe poziția nord-vietnameză. Rezultatul conflictului, din punctul de vedere al Hanoiului, avea să fie stabilit prin forță. Avea să pună bucuros mâna pe orice i s-ar fi ivit, fără ca aceasta să-i afecteze poziția de negociere. Criticii războiului se gândeau că Hanoiul avea să devină rezonabil dacă America își arăta dispoziția de a merge mai departe. Greșeau în această privință. Tot ce auzea Washingtonul de la Hanoi era o cerere circulară de capitulare: retragere necondiționată, urmată de răsturnarea administrației existente în Vietnamul de Sud, înlocuirea acesteia cu marionetele Hanoiului și apoi, când America rămânea fără nici un atu, o negociere asupra prizonierilor, care putea fi cu ușurință retrasă pentru obținerea de noi concesii.

După cum s-a dovedit, disputa asupra retragerii a marcat un punct de cotitură al războiului din Vietnam prin demonstrarea faptului că multe din victoriile administrației erau într-adevăr în stilul lui Pirus. Nixon și-a menținut poziția de a nu accepta o dată limită fixă pentru retragere decât în schimbul altor obiective esențiale americane. Dar a trebuit să plătească prețul pentru a fi fost de acord cu retragerea totală *după* îndeplinirea condițiilor sale. Vietnamul de Sud a fost astfel pus în situația de a trebui să se apere singur împotriva unui dușman mult mai necruțător decât înfruntase oricare alt aliat al Americii și în condiții pe care America nu mai ceruse niciodată vreunui alt aliat să le îndeplinească. Trupele americane fuseseră în Europa vreme de două generații; armistițiul din Coreea fusese protejat de forțele americane timp de peste patruzeci de ani. Numai în Vietnam au fost de acord Statele Unite, mânate de dezacorduri interne, să nu lase nici o forță reziduală; pe parcurs, America s-a lipsit de orice marjă de siguranță în privința protejării acordului la care s-a ajuns în cele din urmă.

Nixon conturase termenii americani ai unei reglementări în două discursuri majore, din 25 ianuarie 1972 și din 8 mai 1972. Acești termeni erau: o încetare a focului supravegheată internațional; returnarea și contabilizarea prizonierilor; continuarea ajutorului economic și militar acordat Saigonului; lăsarea viitorului politic al Vietnamului de Sud în seama partidelor, pe bază de alegeri libere. În 8 octombrie 1972, Le Duc Tho a acceptat propunerile cheie ale lui Nixon, și

Hanoiul a renunțat în fine la cererea sa ca America să i se alăture în instalarea unui guvern comunist în Saigon. A fost de acord cu o încetare a focului, cu returnarea tuturor prizonierilor americani și cu contabilizarea celor dispăruți în misiune. Guvernul Thieu a fost lăsat neatins, iar Statelor Unite li s-a permis să continue să-i furnizeze acestuia ajutor militar și economic. Până atunci, Le Duc Tho refuzase până și să discute asemenea termeni. Este motivul pentru care a introdus propunerea care semnifica schimbarea radicală a poziției prin următoarea declarație:

> ... această nouă propunere este exact ceea ce propusese președintele Nixon: încetarea focului, terminarea războiului, eliberarea prizonierilor și retragerea trupelor... iar noi propunem un număr de principii în chestiunile politice. Ați propus și asta. Și vom lăsa partidelor din Vietnamul de Sud soluționarea acestor chestiuni[7].

Nici una dintre tragediile și controversele care au urmat nu au putut șterge mândria pe care am resimțit-o noi, cei care conduceam politica americană, atunci când am realizat că ne aflam pe punctul de a dobândi ceea ce căutasem vreme de patru ani plini de chin și că America nu avea să fie nevoită să-i abandoneze pe cei ce se încrezuseră în ea. Nixon declarase în nenumărate ocazii că, îndată ce condițiile sale erau îndeplinite, avea să stabilească repede reglementările necesare. În 14 august 1972, i-am spus lui Thieu că, dacă Hanoiul avea să accepte propunerile președintelui Nixon așa cum erau ele formulate, America va finaliza rapid un acord. Aveam obligația de a ne ține promisiunea. Și nu aveam de ales. Dacă amânam, Hanoiul și-ar fi publicat propunerea, forțând administrația să explice de ce respinsese propriii termeni și declanșând votul Congresului în sensul reducerii fondurilor.

O combinație de factori a adus Hanoiul pe punctul de a accepta ceea ce respinsese cu consecvență: epuizarea proviziilor sale ca urmare a minării porturilor nord-vietnameze, atacul sanctuarelor cambodgiene și laoțiene din 1970 și 1971, înfrângerea ofensivei sale de primăvară din 1972, lipsa sprijinului politic din partea Moscovei și a Beijingului la reluarea de către administrația Nixon a bombardării Nordului și teama că Nixon, o dată reales, va împinge lucrurile spre o confruntare deschisă.

Factorul decisiv a fost probabil acela că în evaluarea consecințelor alegerilor prezidențiale din 1972, grijuliii analiști de la Hanoi au făcut o greșeală de calcul majoră. Hanoiul a părut să creadă că victoria electorală copleșitoare mai mult ca sigură a lui Nixon îi va da acestuia mână liberă în purtarea războiului. Administrația Nixon știa că noul Congres nu avea să fie deloc mai prietenos față de politica în Vietnam a lui Nixon, ba chiar, probabil, mai personal ostil față de acesta. Una dintre rezoluțiile Congresului, reprezentând literal un scor, privitoare la tăierea fondurilor pentru război se părea că avea să treacă – probabil cuplată cu o lege suplimentară care urma să fie introdusă la începutul lui 1973 pentru plata cheltuielilor legate de înfrângerea ofensivei comuniste din primăvara lui 1972.

Am salutat perspectiva de pace cu speranța că ea va permite Americii să înceapă procesul de vindecare națională și va reîntări consensul bipartit care modelase politica externă postbelică a Americii. Mișcarea pentru Pace, în fond, își va fi atins obiectivul obținerii păcii, iar cei care se străduiseră pentru un rezultat

onorabil se puteau simți satisfăcuți că suferințele meritaseră. În prezentarea mea, care contura termenii acordului final, m-am adresat adversarilor din timpul a patru ani de dispute interne:

> ... ar trebui să fie deja clar că nimeni în acest război nu a deținut monopolul suferinței și că nimeni în aceste dispute nu a deținut monopolul îndreptățirii morale; iar acum, că în cele din urmă am obținut un acord prin care Statele Unite nu preconizează viitorul politic al aliaților, un acord care să păstreze demnitatea și respectul de sine al tuturor părților implicate, o dată cu vindecarea rănilor din Indochina, putem începe să vindecăm rănile din America[8].

Firavele perspective de unitate națională se prăbușiseră însă iremediabil în contextul chestiunii Cambodgia. Deoarece Cambodgia era unicul teatru de luptă american din Indochina pe care Nixon nu-l moștenise de la predecesori, ea a aprins dispute între diversele partide, transformându-le în una dintre cele mai aprige controverse ale epocii Vietnamului.

Nu am intenția să redeschid aici acele controverse. Detaliile lor au fost tratate în altă parte[9]. În esență, învinuirile aduse de criticii administrației se concentrează în două acuze majore: că Nixon a extins în mod gratuit războiul în Cambodgia și că, pe parcurs, politica americană a ajuns să poarte principala responsabilitate pentru genocidul comis de khmerii roșii comuniști după victoria câștigată de ei în 1975.

Ideea că Nixon extinsese războiul în mod uşuratic era o materializare a concepției strategice greșite din 1961-62 în legătură cu Laosul, anume că rolul Americii în toate cele trei țări ale teatrului indochinez. Armata nord-vietnameză construise o rețea de sanctuare în Cambodgia, imediat dincolo de granița cu Vietnamul de Sud, de unde lansa atacuri la nivel de divizie asupra forțelor americane și sud-vietnameze. Sanctuarele erau aprovizionate fie pe Calea lui Ho Chi Minh, prin Laos, fie prin portul maritim cambodgiene Sianukville – în flagrantă violare a neutralității cambodgiene. Pe măsură ce retragerea americană se accelera, poziția militară atât a forțelor sud-vietnameze, cât și a celor americane era sortită imposibilității de a mai fi menținută dacă acea rețea logistică era lăsată intactă, iar forțele americane în continuă scădere se confruntau cu trupe nord-vietnameze cu efective menținute la același nivel și beneficiind de aprovizionare externă nelimitată. Administrația Nixon a luat atunci decizia tactică de a ataca zonele taberelor pe calea aerului în 1969 și de la sol în 1970. Atacurile aeriene au fost o ripostă la un val de atacuri nord-vietnameze în sud, care uciseseau 400 de soldați americani pe săptămână și încălcau „înțelegerea" Hanoiului cu președintele Johnson de pe vremea opririi bombardamentelor din 1968; atacurile terestre au fost o strategie menită să apere retragerea trupelor americane, care ajungea la 150 000 de oameni pe an.

Fără a deranja bazele logistice nord-vietnameze, nici o strategie imaginabilă a retragerii americane nu ar fi putut funcționa. În fiecare dintre situații, ofensivele americane au fost salutate de autoritățile cambodgiene, care le-au considerat acțiuni de apărare a neutralității țării lor; în fond, nimeni nu-i invitase pe nord-vietnamezi în Cambodgia.

Cu toate acestea, ambele acțiuni americane au devenit chestiuni extrem de sensibile în Statele Unite, transformându-se într-o dispută care a depășit de mult strategia militară. Cambodgia a fost rapid integrată în dezbaterea vietnameză de bază. Politica administrației reflecta o strategie; critica se concentra asupra valabilității morale a războiului în sine. Această atitudine a fost amplificată de neputința națiunii de a pătrunde natura și caracterul neîndurător al ideologiei revoluționare. Toate dovezile arată că khmerii roșii fuseseră ideologi fanatici încă din timpul studenției lor la Paris, în anii '50. Ei erau hotărâți să smulgă din rădăcini și să distrugă societatea cambodgiană existentă și să impună un fel de utopie nebunească prin exterminarea tuturor celor având și cea mai vagă educație „burgheză".[10] A pretinde că ei se transformaseră în ucigași datorită acțiunilor americane este un gest de aceeași statură morală cu a susține că holocaustul a fost provocat de bombardamentul strategic american asupra Germaniei.

Scopul acestor pagini nu este de a căuta să ofere o sentință definitivă cu privire la chestiuni asupra cărora pasiunile s-au dezlănțuit într-atât încât au produs, între timp, propria lor literatură de cult. Dar America își datorează sieși recunoașterea faptului că, tragic și indiferent de sentința finală asupra înțelepciunii tactice a deciziilor americane din Cambodgia, khmerii roșii au fost cei care au comis crimele, iar cambodgienii cei care au plătit prețul dezbinării interne a Americii. Criticii, care au pus America în imposibilitatea de a continua să ajute guvernul cambodgian în eforturile sale de a rezista atacului khmerilor roșii, nu au realizat că în urma tăierii ajutorului american pe care o susțineau și pe care au reușit în final să o obțină, avea să vină o baie de sânge. Au fost, cu siguranță, oripilați de ea. Cu toate astea, greșeala făcută de ei în judecarea dușmanilor care au desfășurat genocidul a contat mult mai puțin în necroloagele lor decât condamnarea aruncată de ei asupra propriilor compatrioți.

Proba unei societăți este dată de posibilitatea ei de a-și subordona diferențele de opinie urmăririi unor obiective comune și de capacitatea ei de a nu uita că societățile prosperă ca urmare a reconcilierii, nu ca urmare a conflictelor pe care le întreține. America a ratat acest test în Indochina.

Rănile, însă, au fost atât de adânci încât pacea a adus puțină bucurie. Șansele care existaseră pentru ca înțelegerea să devină un vehicul al vindecării naționale au fost slăbite de intervalul de trei luni dintre momentul în care s-a ajuns la acordul inițial și momentul semnării lui, și, mai presus de orice, de bombardarea zonei Hanoiului cu bombardiere B-52 în a doua jumătate a lui decembrie 1972. Cu toate că distrugerile civile au fost minime, explozia de demonstrații antirăzboinice care au urmat a determinat semnarea acordului în 27 ianuarie 1973, pentru a oferi, mai presus de orice, un sentiment de sfârșită și circumspectă ușurare.

În ce îi privea, protestatarii nu erau împăcați cu acceptarea de către Hanoi a termenilor de pace americani. Ei se temeau că, dacă noțiunea lui Nixon de pace cu onoare era acceptată, America putea fi iarăși tentată de același gen de supraangajare internațională pentru care, în opinia lor, simbol disprețuit devenise Vietnamul. Astfel, ei au salutat acordul de pace cu același cinism cu care priviseră purtarea războiului și diplomația. Criticii susțineau cu diferite argumente că acordul era un plan cu substrat politic, că aceiași termeni fuseseră la îndemână

cu patru ani mai înainte, şi că actul reprezenta o trădare a lui Thieu – fără să ţină seama de faptul că cererea ca Thieu să fie răsturnat constituise ani de zile o temă centrală a cererilor Mişcării pentru Pace.

Nimic nu putea fi mai departe de adevăr decât afirmaţia că acordul cu Hanoiul fusese încheiat pentru a influenţa alegerile naţionale. Dimpotrivă, Nixon considerase încheierea unui acord înainte de alegeri o responsabilitate; avansul lui în sondaje era de neatacat şi nu putea fi decât primejduit de o dezbatere privind termenii păcii[11]. Motivul lui pentru a merge înainte cu acordul era exact opusul a ceea ce susţineau criticii săi: el nu voia să pună considerente electorale în calea unui acord despre care promisese în repetate rânduri poporului american că avea să fie încheiat imediat după acceptarea termenilor formulaţi de administraţie.

Unul dintre cele mai persistente mituri despre politica administraţiei Nixon în Vietnam a fost teza că Nixon a prelungit războiul cu patru ani fără să fie nici o nevoie, de vreme ce aceeaşi termeni ar fi putut fi obţinut şi cu patru ani înainte. Problema cu această idee este că ea face uitate toate faptele cunoscute. Documentele istorice demonstrează din plin că America a finalizat acordul imediat ce termenii ei, consecvent respinşi de nord-vietnamezi pe parcursul celor patru ani anteriori, au fost acceptaţi.

În 1975, desigur, efortul american în Indochina a luat sfârşit cu o cădere care ar fi putut avea loc oricând mai devreme, dacă obiectivul Americii ar fi fost capitularea. Dar nici administraţia, nici poporul american nu au urmărit vreodată acel obiectiv; în campania electorală din 1968 *toţi* candidaţii prezidenţiali au susţinut compromisul, nu capitularea. În 1972, candidatul care a îndemnat la capitulare a fost învins. Chiar şi aşa, cititorul este liber să tragă concluzia, privind înapoi, că scopul în 1969 ar fi trebuit să fie capitularea. Nimic în campania politică din 1968 nu a sugerat că poporul american sau partidele politice erau pentru un asemenea rezultat.

Chinul nu a luat sfârşit cu Acordul de la Paris. Nu se terminase bine războiul şi controversa s-a şi mutat asupra dreptului Americi de a impune pacea. Nu exista nici măcar un membru vechi al administraţiei Nixon care să nu se îndoiască de fragilitatea acordului. Noi mersesem la limita exterioară a ceea ce se putea accepta, aşa cum Nixon promisese întotdeauna că va face. Iar tulburarea pe plan intern lăsase administraţiei puţină libertate de mişcare.

Cu toate acestea, Nixon împreună cu mine şi mulţi membri vechi ai administraţiei credeam că prevederile economice şi militare ale acordului aveau să permită Vietnamului de Sud să reziste presiunilor previzibile ale Nordului, cu condiţia ca nord-vietnamezii să adere la partea acordului care interzicea reluarea infiltraţiei. Nixon, însă, a recunoscut întotdeauna că puteau apărea încălcări ale acordului şi de o amploare care să le facă să nu poată fi nici ţinute în frâu, nici respinse fără sprijin american. El era gata să încurajeze Vietnamul de Nord să se alăture comunităţii internaţionale cu un program de asistenţă economică. Însă dacă nimic altceva nu era cu putinţă, folosirea forţei aeriene pentru impunerea acordului nu a fost niciodată scoasă din calcul, nici în mintea membrilor administraţiei Nixon, nici în declaraţiile publice ale acesteia.

După terminarea războiului, administrația a strâns din dinți, deoarece proba tăriei, pe care experiența i-o predase, era posibil să aibă loc pe parcursul implementării acordului. Noi consideram de la sine înțeles că aveam dreptul – responsabilitatea, de fapt – să apărăm un acord pentru realizarea căruia muriseră 50 000 de americani. Altfel, *orice* acord de pace cu Statele Unite ar fi echivalentul legal al capitulării. Termenii care nu sunt apărați înseamnă capitulare. Dacă unei națiuni nu îi este permis să impună termenii păcii, este mai bine să își abandoneze cauza, simplu și deschis. Nixon și consilierii săi cheie și-au anunțat intenția de a apăra acordul în nenumărate ocazii[12] – de exemplu, în 3 mai 1973, în Raportul asupra politicii externe, prezentat de Nixon: „Un asemenea curs [încălcări masive] ar pune în pericol greu obținutele câștiguri de partea păcii în Indochina. S-ar risca reluarea confruntării cu noi[13]. ...Noi am spus Hanoiului, în particular și în public, că nu vom tolera încălcări ale acordului."[14]

Modelul celor cinci ani anteriori s-a repetat. Poate că un președinte neafectat, proaspăt reales ar fi putut insista asupra unor măsuri militare severe, periodice, necesare pentru impunerea acordului. Însă cu afacerea Watergate deja măcinând președinția, nu exista nici o șansă pentru așa ceva. Chiar în timp ce mii de camioane nord-vietnameze parcurgeau Calea lui Ho Chi Minh, aproape 5 000 de soldați nord-vietnamezi intrau în Vietnam, iar Hanoiul refuza să dea o situație corespunzătoare cu cei dispăruți în misiune – toate acte de flagrantă încălcare a acordului –, oponenți ai politicii care condusese la încheierea acordului insistau că Nixon nu avea nici o autoritate să-l impună, indiferent cât de gravă era violarea condițiilor convenite. Ei tratau acordul ca și cum acesta ar fi fost retragerea unilaterală pe care o susținuseră ei dintotdeauna. În iunie 1973, Congresul a refuzat finanțarea în continuare „a sprijinirii directe sau indirecte a activităților de luptă din sau pentru Cambodgia, Laos, Vietnamul de Nord și Vietnamul de Sud de către forțele Statelor Unite" după 15 august, inclusiv recunoașterea aeriană[15]. În iulie 1973 a devenit clar că nu exista nici un sprijin din partea Congresului pentru un program de ajutorare economică a Vietnamului de Nord.

Acordul de pace nu se putea autoimpune; nici un asemenea acord nu ar fi putut. Vietnamul de Nord tot mai urmărea unirea Vietnamului sub conducerea sa, și o bucată de hârtie semnată la Paris nu avea să modifice obiectivele permanente ale Hanoiului. Acordurile de la Paris scoseseră Statele Unite din conflictul militar din Vietnam, dar asigurarea de viață a Vietnamului de Sud depindea de sprijinul american. Congresul trebuia să decidă dacă să continue o politică de gen îngrădire în Indochina după plecarea trupelor americane. Și a decis că nu.

Până și asistența economică acordată Vietnamului de Sud a fost controlată drastic. În 1972, Congresul votase un ajutor de 2 miliarde de dolari; în 1973, suma a fost redusă la 1,4 miliarde, iar în 1974 a fost redusă la jumătate, deși prețul petrolului crescuse de patru ori. Prin 1975, Congresul discuta despre un ajutor de 600 de milioane de dolari. Cambodgia a fost tăiată cu totul de pe listă, cu argumentul că acesta avea să ajute la salvarea de vieți omenești – un eufemism pentru abandonare și o glumă macabră în lumina genocidului care a urmat. În 1975, Cambodgia și Vietnamul de Sud erau copleșite de comuniști în două

săptămâni una după alta, punând capăt nefericii morale a Americii, dar nu şi celei a Indochinei.

Idealismul american, sursa de inspiraţie în atât de mare măsură a ordinii mondiale postbelice, se învinsese singur, cu propriile arme. Patru preşedinţi definiseră Vietnamul ca fiind vital pentru securitatea americană. Doi preşedinţi din partide diferite identificaseră onoarea Americii cu neabandonarea celor ce se încrezuseră în declaraţiile Americii. Nixon câştigase detaşat alegerile din 1972 exact pe baza unor asemenea declaraţii. În manieră americană clasică, ambele părţi ale disputei asupra Vietnamului îşi percepuseră obiectivele în termenii unei morale absolute şi nu au găsit niciodată o modalitate prin care să acopere prăpastia dintre ele.

Nici după douăzeci de ani, dezbaterea publică americană tot nu a ajuns la o perspectivă obiectivă şi încă pare mai dornică să atribuie vini decât să tragă învăţăminte din experienţă. Victoria comunistă a liniştit rapid una dintre veşnicele dispute ale epocii Războiului din Vietnam – dacă spectrul băii de sânge urmând preluării comuniste era sau nu o fantoşă a politicienilor în goana lor după pretexte pentru continuarea războiului.

În Cambodgia, desigur, genocidul chiar s-a produs. Noii conducători au ucis cel puţin 15 la sută din propria populaţie. În Vietnam, suferinţele au fost mai puţin drastice. Totuşi, sute de mii de sud-vietnamezi au fost mânaţi în „tabere de reeducare" o altă denumire pentru lagărele de concentrare. La începutul lui 1977, autorităţile comuniste au recunoscut că deţineau 50 000 de deţinuţi politici, însă majoritatea observatorilor independenţi credeau că cifra era mai apropiată de 200 000[16]. În privinţa aşa-numitului Front Naţional de Eliberare a Vietnamului de Sud (NLF), căruia i se făcuse reclamă în Occident timp de un deceniu drept presupusa piesă centrală a unei guvernări democratice de coaliţie, cuceritorii nord-vietnamezi au afirmat clar că planul lor actual era cu totul altul. În 1969, NLF-ul fusese metamorfozat în aşa-numitul Guvern Revoluţionar Provizoriu al Vietnamului de Sud, adică GRP. În iunie 1975, la două luni după căderea Saigonului, „cabinetul" GRP-ului s-a întrunit şi a luat hotărârea unei refaceri a facilităţilor bancare din Vietnamul de Sud; au fost înfiinţate comitete consultative pentru a ajuta la administrarea ţării, incluzând şi câţiva politicieni necomunişti care i se opuseseră lui Thieu; GRP-ul a stabilit relaţii diplomatice cu douăzeci şi opt de ţări.

Nu exista, însă nimic mai puţin dorit de Hanoi decât un Vietnam de Sud independent, nici chiar unul comunist; tentaţiile titoismului aveau să fie retezate din faşă. Decizia „cabinetului" a fost rapid anulată, comitetelor consultative nu li s-a acordat un rol, iar ambasadorii GRP-ului nu au fost niciodată trimişi în străinătate. Guvernul Vietnamului de Sud a rămas în mâinile comitetelor militare locale conduse de partidul comunist nord-vietnamez şi funcţionari militari din nord. În 1975, liderii de la Hanoi şi presa au început o campanie publicitară făcând apel la reunificarea ţării – adică, anexarea oficială a Sudului –, care a şi fost realizată, în răstimp de un an[17].

Cu toate că, în sens strict, singurele piese ale dominoului care au căzut au fost Cambodgia şi Laosul, revoluţionarii antioccidentali din multe alte zone ale globului au început să se simtă încurajaţi. Este îndoielnic faptul că Fidel Castro

ar fi intervenit în Angola sau Uniunea Sovietică în Etiopia dacă America nu ar fi fost percepută ca a se fi prăbușit în Indochina, ca fiind demoralizată de Watergate și ca a se fi retras apoi ca într-o carapace. În același timp, se susținea cu plauzibilitate considerabilă că, dacă Vietnamul de Sud ar fi căzut la începutul anilor '60, comuniștii ar fi încercat să dea o lovitură de stat în Indonezia, ceea ce aproape a și reușit în 1965, ar fi putut răsturna guvernul și produce un alt dezastru strategic.

America, în orice caz, a plătit pentru aventura sa din Vietnam un preț care a fost cu totul disproporționat față de orice câștig care poate fi conceput. A fost în mod clar o greșeală să se pună mize atât de mari pe cauze atât de prost definite. America se implicase în primul rând deoarece aplicase literal maximele politicii de succes duse în Europa la o regiune cu total alte condiții politice, sociale și economice. Idealismul wilsonian nu permitea nici o diferențiere culturală, iar teoria securității colective susținea că, securitatea fiind indivizibilă, țesătura întregii ordini mondiale avea să se destrame dacă era tras fie și numai un fir.

Prea idealistă pentru a-și baza politica pe interesul național și prea centrată pe cerințele unui război general în doctrina strategică, America a fost incapabilă să stăpânească o problemă strategică nefamiliară în care obiectivele politice și militare erau întrețesute. Pătrunsă de credința în aplicabilitatea universală a valorilor sale, America a subestimat imens obstacolele aflate în calea democratizării unei societăți modelate de confucianism și în sânul unui popor care se lupta pentru identitate politică sub asaltul unor forțe din afară.

Probabil că cea mai serioasă și cu siguranță că și cea mai dureroasă piesă a dominoului care a căzut ca rezultat al războiului din Vietnam a fost coeziunea societății americane. Idealismul american făcuse ca atât oficialii, cât și criticii lor să adopte concepția falsă că societatea vietnameză putea fi transformată relativ ușor și repede într-o democrație de tip american. Când această perspectivă optimistă s-a prăbușit și a devenit limpede că Vietnamul era departe de a fi o democrație, deziluzionarea a fost inevitabilă. Exista, de asemenea, o concepție eronată aproape de neînțeles asupra naturii problemei militare. Lipsiți de criterii de judecată, oficialii adeseori greșeau în înțelegerea și, prin urmare, în declarațiile făcute asupra diverselor probleme. Însă când acești funcționari pretindeau că văd o lumină la capătul tunelului, asta și era de fapt ceea ce majoritatea lor zăreau. Oricât de greșite le-au fost aprecierile, ei s-au înșelat, mai presus de orice, pe ei înșiși.

Întotdeauna, chestiunile care ajung la politicienii din vârf sunt în general complicate; problemele simple, care nu dau naștere la controverse, sunt rezolvate prin consens la niveluri mai joase ale guvernării. Însă, o dată ce este luată o decizie, indiferent cât de mari sunt dubiile interioare în privința ei, politicianul este angajat total; de unde, aparența de siguranță cu care este prezentată poate induce în eroare uneori. Mai mult, această impresie falsă este frecvent amplificată de tendința birocraților de a-i înfrumuseța propriile realizări.

Expunerea denaturărilor intenționate ale ramurii executive a guvernului nostru este o funcție crucială a presei și a Congresului. Nu există scuză pentru denaturarea deliberată. Dar există puțin temei pentru pretenția că problemele

esențiale legate de Vietnam au fost afectate de așa-numitele goluri de credibilitate. America șarjase în Vietnam cu toate steagurile sus; nimeni nu o strecurase pe furiș în Vietnam. Congresul era conștient de nivelul angajării Americii și votase cele necesare an de an. A fi dorit prevenirea preluării comuniste a unei națiuni tinere se poate să fi fost o naivitate, dar asta nu ar fi trebuit să conducă la asaltul asupra valorilor centrale ale Americii, care a devenit un aspect atât de important al dezbaterii naționale.

Aceste controverse amare continuă să arunce confuzie asupra celor întâmplate de fapt în Indochina, creând un vid intelectual în legătură cu o perioadă extinsă pe două decenii și patru administrații ale ambelor partide politice. America își va reveni după Vietnam numai când va începe să tragă învățăminte bipartizane din acea experiență traumatizantă.

În primul rând, înaintea să se angajeze în luptă, Statele Unite trebuie să aibă o înțelegere clară a naturii amenințării pe care o înfruntă și a obiectivelor pe care în mod realist le poate atinge. Trebuie să aibă o strategie militară limpede și o definiție lipsită de ambiguități a ceea ce constituie un rezultat politic de succes.

În al doilea rând, când America se angajează într-o acțiune militară, nu poate exista alternativă la victorie, cum atrăgea atenția generalul Douglas McArthur. Temerile nu pot fi liniștite printr-o execuție ezitantă; impasul prelungit macină rezistența și de aici voința publicului american. Aceasta impune elaborarea atentă a obiectivelor politice și a strategiei militare pentru atingerea lor înainte de luarea deciziei de a porni la război.

În al treilea rând, o democrație nu poate conduce o politică externă serioasă dacă facțiunile rivale din interiorul ei nu își impun o înfrânare minimă una față de cealaltă. O dată ce victoria asupra adversarilor interni devine unicul obiectiv al politicii, coeziunea se destramă. Nixon era convins că președintelui îi revenea responsabilitatea finală de a apăra interesul național, chiar în condițiile în care aceasta avea de înfruntat înfocarea oponenților din propria sa țară – poate mai cu seamă atunci. Însă Vietnamul a arătat că președinții nu pot purta război prin decret executiv. Confruntat cu demonstrații violente, rezoluții ale Congresului bătând tot mai mult spre retragerea unilaterală, și ostilitatea mass media, Nixon ar fi trebuit să se adreseze Congresului, încă de la începutul mandatului, să-și contureze strategia și să ceară sprijin clar pentru politica lui. Dacă nu ar fi putut obține acel sprijin, ar fi trebuit să ceară un vot pentru lichidarea războiului și să oblige Congresul să-și asume responsabilitatea.

Așa cum am menționat mai devreme, Nixon a respins un asemenea sfat deoarece a simțit că istoria nu avea să ierte niciodată îngrozitoarele consecințe ale ceea ce el considera a fi fost o abdicare de la responsabilitățile executivului. A fost o decizie onorabilă – într-adevăr, superioară sub aspect moral și corectă intelectual. Însă în sistemul american de control-și-echilibru, sarcina pe care a luat-o Nixon asupra sa nu era menită să fie purtată de un singur om.

În perioada Vietnamului, America a fost obligată să se confrunte cu propriile limite. Pe parcursul celei mai mari părți a istoriei sale, excepționalismul Americii proclamase o superioritate morală care se sprijinea pe belșugul material al națiunii. În Vietnam, însă, America s-a trezit implicată într-un război care devenea ambiguu

sub aspect moral și în care superioritatea materială a Americii era în mare măsură irelevantă. Familiile-poză perfecte ce înfrumusețau ecranele televizoarelor în anii '50 fuseseră grupul cultural de sprijin pentru orgoliile lui Dulles și idealismul avântat al lui Kennedy. Zădărnicită în aceste aspirații, America și-a cercetat sufletul și s-a întors spre sine. Cu siguranță, nici o altă societate nu ar fi avut încredere comparabilă în propria-i coeziune fundamentală pentru a se sfâșia astfel, știind că avea să se poată aduna iarăși laolaltă. Nici un alt popor nu ar fi fost atât de mândru în a-și asuma riscul de a se sfărâma pentru a se reînnoi scânteietor.

Sub aspectul rezultatului imediat, piesa internă a fost o tragedie; însă, în perspectivă, suferința s-a putut transforma în prețul pe care America a trebuit să-l plătească pentru a-și pune în acord perfecționismul moral, care inspirase atâtea eforturi americane mărețe, cu necesitățile unui mediu internațional mai puțin primitor și mai complex decât oricând în trecut.

Experiența Vietnamului rămâne întipărită adânc în psihicul american, în vreme ce istoria se pare că și-a rezervat pentru sine una dintre cele mai grăitoare lecții ale sale. După cercetarea sufletului, America și-a recâștigat încrederea în sine, și Uniunea Sovietică, în ciuda aparenței sale de monolit, a plătit o penalizare mortală pentru supraextinderea morală, politică și economică. După o opintire de expansionism, Uniunea Sovietică s-a trezit prinsă în contradicții și în cele din urmă s-a prăbușit.

Aceste evoluții inspiră reflecții destul de ironice asupra naturii lecțiilor istoriei. Statele Unite s-au dus în Vietnam pentru a opri ceea ce considerau a fi o conspirație comunistă condusă centralizat, și au eșuat. Din eșecul Americii, Moscova a tras concluzia de care susținătorii Teoriei Dominoului se temuseră atâta – anume că aranjamentele istorice de forțe erau în favoarea ei. Ca rezultat, a încercat să se extindă în Yemen, Angola, Etiopia și, în cele din urmă, în Afghanistan. Dar pe parcurs a aflat că realitățile geopolitice se aplicau în aceeași măsură societăților comuniste cum se aplicau și celor capitaliste. În fapt, fiind mai puțin elastică, supraextinderea sovietică a produs nu catharsis, cum s-a întâmplat cu America, ci dezintegrare.[18]

Rămâne întrebarea dacă evenimentele s-ar fi deplasat în aceeași direcție și în cazul în care America ar fi rămas pasivă și ar fi lăsat în seama evoluției istoriei rezolvarea provocării comuniste. Sau ar fi dat o asemenea renunțare un impuls lumii comuniste și convingere în victoria sa inevitabilă, suficiente pentru amânarea, poate chiar oprirea, prăbușirii sovietice?

Oricare ar fi răspunsul teoretic, omul de stat nu poate adopta abdinarea ca principiu de politică. El poate învăța să își modereze încrederea în evaluările pe care le face și să lase loc imprevizibilului; dar a se baza pe eventualul colaps al unui adversar amenințător este o politică ce nu oferă nici o alinare milioanelor de victime imediate și transformă politica într-un joc ușuratic al intuiției.

Suferința Americii legată de Vietnam a fost o extraordinară dovadă a scrupulelor sale morale, care constituie în sine un bun răspuns la toate întrebările despre semnificația etică a experienței americane. După un interval relativ scurt, americanii și-au refăcut ținuta pe parcursul anilor '80. În anii '90, popoarele libere

de pretutindeni priveau iar înspre America pentru îndrumare în construirea încă unei noi ordini mondiale. Şi cea mai mare teamă a lor era nu implicarea cu înfumurare a Americii în lume, ci, iarăşi, retragerea acesteia din ea. Este motivul pentru care tristeţea amintirilor din Indochina trebuie să ne servească la a ne aduce aminte că unitatea americană este deopotrivă o datorie şi speranţa omenirii.

CAPITOLUL 28

Politica externă ca geopolitică: diplomația triunghiulară a lui Nixon

Pentru Nixon, procesul chinuitor al scoaterii Americii din Vietnam fusse, la urma urmelor, unul de menținere a poziției Americii în lume. Chiar și fără acel purgatoriu, o reevaluare majoră a politicii externe americane ar fi fost binevenită, deoarece epoca în care America dominase aproape cu totul scena mondială se apropia de sfârșit. Superioritatea nucleară a Americii diminua treptat, iar supremația sa economică era pusă în discuție de creșterea dinamică a Europei și Japoniei, ambele refăcute cu resurse americane și apărate de garanțiile de securitate americane. Vietnamul a semnalat în cele din urmă că tocmai sosise timpul

reevaluării rolului jucat de America în lumea în curs de dezvoltare şi al găsirii unei soluţii valabile între abdicare şi supraextindere.

La celălalt capăt al registrului, diplomaţiei americane i se ofereau şanse noi, o dată cu apariţia unor serioase fisuri în ceea ce în timpul Războiului rece fusese privit ca monolitul comunist. Dezvăluirile lui Hruşciov, din 1956, cu privire la brutalitatea regimului lui Stalin şi invazia sovietică în Cehoslovacia, din 1968, diminuaseră atracţia ideologică exercitată de comunism asupra restului lumii. Mai important chiar, ruptura dintre China şi Uniunea Sovietică submina pretenţia Moscovei de a fi liderul unei mişcări comuniste unite. Toate aceste evoluţii sugerau că era loc pentru o nouă flexibilitate diplomatică.

Timp de douăzeci de ani, idealismul wilsonian dăduse liderilor americani posibilitatea să îşi joace rolul mondial cu vigoare misionară. Dar America de la sfârşitul anilor '60 – aflată în impas în Indochina şi sfâşiată de conflicte interne – avea nevoie de o definire mai complexă şi nuanţată a angajării sale internaţionale. Wilson condusese o ţară intrată de puţin timp în problemele internaţionale şi încrezătoare în capacitatea ei de a urmări orice problemă, până la soluţionarea finală; Nixon moştenea o societate sfâşiată de frustrări, al cărei viitor depindea de capacitatea ei de a formula obiective realizabile, pe termen lung, şi de a persevera în urmărirea acestor obiective chiar şi în faţa adversităţilor, fără a se lăsa învinsă de îndoieli.

Richard Milhous Nixon moştenise o stare aproape de război civil. Profund suspicios faţă de autoritatea instituţională şi având parte, la rândul său, de neîncrederea multora dintre reprezentanţii acesteia, el a rămas totuşi ferm în convingerea că cea mai importantă democraţie a lumii nu putea nici abdica de la responsabilităţile sale, nici fugi din calea propriului destin. Puţini preşedinţi au fost atât de complecşi precum Nixon: timid şi totuşi hotărât; nesigur şi totuşi decis; neîncrezător în intelectuali şi totuşi profund reflexiv în particular; impulsiv uneori în declaraţii şi totuşi dând dovadă de răbdare şi lucid în planurile sale strategice, Nixon s-a aflat în situaţia de a trebui să călăuzească America prin tranziţia de la supremaţie la conducere. Deseori lipsit de generozitate în declaraţii şi incapabil să transmită căldură umană, Nixon a reuşit totuşi ca în condiţiile cele mai dificile să treacă testul crucial al poziţiei de conducător, trecându-şi propria societate dintr-o lume familiară într-una complet necunoscută.

Nici un preşedinte american nu a avut o cunoaştere mai amplă a problemelor internaţionale. Nimeni, cu excepţia lui Theodore Roosevelt, nu a călătorit mai mult peste graniţe şi nici nu a încercat cu un asemenea autentic interes să înţeleagă vederile altor conducători. Nixon nu a studiat istoria în felul în care o făcuseră Churchill sau de Gaulle. El în general învăţa despre trecutul unei ţări numai atât cât să-şi însuşească elementele factuale de bază pentru situaţia acesteia – şi uneori nici atât. Avea însă o abilitate stranie de a sesiza dinamica politică a oricărei ţări care îi captase atenţia. Iar înţelegerea sa asupra realităţilor geopolitice era într-adevăr remarcabilă. Maniera lui Nixon de a trata politica internă putea fi uneori deformată de ambiţii şi nesiguranţă personală. Dar când era vorba de politica externă, marea sa capacitate de analiză şi extraordinara sa intuiţie geopolitică erau întotdeauna ferm concentrate asupra interesului american.

Nixon nu accepta teoriile wilsoniene cu privire la bunătatea înnăscută a omului sau armonia fundamentală dintre națiuni care trebuia menținută prin securitate colectivă. Wilson percepuse lumea ca îndreptându-se implacabil spre pace și democrație; misiunea Americii în această lume era de a ajuta inevitabilul să se întâmple. Pentru Nixon, lumea era împărțită în prieteni și adversari; între ariile de cooperare și cele în care interesele intrau în conflict. În percepția lui Nixon, pacea și armonia nu reprezentau ordinea naturală a lucrurilor, ci oaze vremelnice într-o lume periculoasă, în care stabilitatea nu putea fi menținută decât printr-un efort vigilent.

Nixon a căutat să navigheze ghidându-se după un concept al interesului național al Americii – oricât de neplăcută a fost această idee pentru mulți idealiști tradiționali. Dacă marile puteri, inclusiv Statele Unite, își urmăreau propriile interese în mod rațional și previzibil, credea Nixon – în spiritul Iluminismului secolului al XVIII-lea –, din ciocnirea intereselor aflate în competiție ar fi rezultat un echilibru. Asemenea lui Theodore Roosevelt – dar spre deosebire de oricare alt președinte american din secolul XX – Nixon a contat pe faptul că echilibrul puterii produce stabilitate și a considerat că o Americă puternică era esențială pentru echilibrul global.

Ambele idei erau extrem de demodate la vremea aceea. Nixon a declarat următoarele într-un interviu luat de revista *Time* în 3 ianuarie 1972:

> Trebuie să nu uităm că numai atunci când a existat echilibrul puterii am avut perioade de pace mai lungi în istoria lumii. Când o națiune devine infinit mai puternică în raport cu concurentul său potențial, atunci apare pericolul de război. Așadar, eu cred într-o lume în care Statele Unite sunt puternice. Cred că această lume va fi mai sigură și mai bună dacă Statele Unite, Europa, Uniunea Sovietică, China și Japonia sunt puternice și sănătoase, echilibrându-se una pe cealaltă, nu jucând una împotriva alteia, realizând un echilibru corect.[1]

În același timp, Nixon reflecta ambivalența esențială a societății sale – având atâta nevoie să fie percepută ca pragmatică și totuși atât de dependentă de forța interioară pe care și-o extrăgea din idealismul său tradițional. În mod surprinzător, președintele cel mai admirat de Nixon – ale cărui maxime erau departe de a fi wilsoniene – era însuși Woodrow Wilson. Fiecare nou președinte are libertatea de a alege portretele predecesorilor săi pe care dorește să și le pună pe perete în cabinet. Nixon le-a ales pe cele ale lui Wilson și Eisenhower. Când a cerut ca vechiul birou al lui Wilson să fie așezat în Biroul Oval, a fost ca și cum Nixon ar fi fost urmărit de ironia soartei: biroul pe care l-a prezentat custodele Casei Albe s-a dovedit a fi aparținut nu lui Woodrow Wilson, ci lui Henry Wilson, vicepreședintele lui Ulysses Grant.

Nixon a făcut adeseori apel la retorica standard wilsoniană. „Noi avem într-adevăr un destin", spunea el, „acela de a da lumii ceva mai mult decât un exemplu pe care și alte națiuni din trecut au fost capabile să îl dea... un exemplu de conduită spirituală și de idealism pe care nici o putere materială sau militară nu îl poate oferi"[2]. Într-adevăr, el împărtășea marele ideal american al unei politici externe lipsite de interes propriu.

Vorbind în numele Statelor Unite, pot să afirm următoarele: nu râvnim la teritoriul nimănui; nu urmărim să obţinem controlul asupra nici unui alt popor; vrem dreptul de a trăi în pace, nu numai pentru noi înşine, ci pentru toate popoarele acestui pământ. Puterea noastră va fi folosită numai pentru păstrarea păcii, niciodată pentru a o încălca, numai pentru apărarea libertăţii, niciodată pentru a o distruge.[3]

Invocarea altruismului de către un preşedinte care în acelaşi timp insista asupra faptului că viitorul lumii ar trebui să fie hotărât de cinci mari puteri urmărindu-şi propriile interese naţionale reprezenta o nouă sinteză a experienţei americane. Nixon a luat în serios idealismul american, în sensul că el împărtăşea internaţionalismul înfocat al lui Wilson şi credinţa acestuia în indispensabilitatea Americii. Dar s-a simţit obligat în egală măsură să pună în relaţie misiunea Americii cu propriile sale concluzii privind modul concret în care funcţiona lumea. Chiar dacă Nixon dorea ca ţara sa să reprezinte valorile lui Wilson, el era în acelaşi timp dureros de conştient că destinul îi atribuise sarcina ingrantă de a conduce retragerea Americii din cruciadele închinate acelor valori trimiţându-şi armatele în întreaga lume.

Punctul de plecare al lui Nixon era excepţionalismul american, deşi bogata sa experienţă a relaţiilor cu liderii străini îl învăţase că foarte puţini dintre ei erau altruişti; dacă ar fi existat un ser al adevărului, cei mai mulţi dintre ei ar fi optat pentru o anumită doză de calcul în politica externă a Americii şi ar fi considerat că se puteau baza mai curând pe interesul naţional american decât pe altruism. De aceea a preferat Nixon să acţioneze pe două căi simultan: invocând retorica wilsoniană pentru a-şi explica obiectivele şi făcând în acelaşi timp apel la interesul naţional pentru a-şi susţine tacticile.

A fost o ironie că ataşamentul lui Nixon faţă de rolul american în cursa pentru pace mondială l-a plasat în opoziţie cu mulţi dintre distinşii săi contemporani americani care anterior se identificaseră cu wilsonismul, dar acum sugerau politici care, în opinia lui Nixon, însemnau abdicarea de la rolul internaţional al Americii. Nixon, conştient de faptul că însăşi propria sa abordare a responsabilităţii globale a Americii reprezenta o diminuare a acesteia în comparaţie cu cea a predecesorilor săi imediaţi, a considerat că era sarcina sa de a defini un rol care să poată fi *susţinut* de o Americă idealistă într-un context internaţional de o complexitate fără precedent – unul în care, după Nixon, wilsonismul şi *Realpolitik* s-ar fi putut combina.

Strategia îngrădirii de la începutul perioadei postbelice proiectase America în linia întâi a tuturor crizelor internaţionale; retorica avântată a perioadei Kennedy stabilise obiective care depăşeau posibilităţile fizice şi emoţionale ale Americii. Ca urmare, justeţea americană se transforma în ură de sine, iar critica la adresa supraextinderii în abdicare. Într-un asemenea context, Nixon a perceput ca primă sarcină ce îi revenea aceea de a da o perspectivă experienţei din Vietnam. Statele Unite rămâneau esenţiale pentru stabilitatea mondială, dar nu erau capabile să susţină intervenţionismul dezlănţuit care adusese mai mult de 500 000 de americani în Indochina fără o strategie a victoriei. Supravieţuirea omenirii depindea în ultimă instanţă de relaţia dintre cele două superputeri, însă pacea lumii depindea de capacitatea Americii de a distinge între acele responsabilităţi pentru care rolul

său era numai folositor și acelea pentru care era indispensabil, ca și de posibilitatea ei de a-și asuma acest din urmă rol fără să se autodistrugă.

Nixon a ales un prilej destul de neobișnuit pentru a prezenta răspunsul său la aceste dileme. La 25 iulie 1969 se afla în Guam, la începutul unui turneu mondial care urma să-l poarte din Asia de Sud-Est până în România. La începutul acelei zile asistase la amerizarea, în apropierea insulei Johnston din Pacific, a primilor astronauți care păşiseră pe lună. Jurnalismul modern, care nu stăruie prea mult nici asupra celor mai inedite drame istorice, are nevoie de un eveniment nou pentru fiecare dintre ciclurile de știri, mai ales în timpul turneelor prezidențiale. Iar Guamul era de cealaltă parte a liniei internaționale de delimitare a datei pe glob față de amerizare (motiv pentru care amerizarea a fost înregistrată a fi avut loc la 24 iulie) și prin urmare făcea parte dintr-un alt ciclu de știri.

Dându-și seama de situație, Nixon a ales această ocazie pentru a avansa principiile care urmau să ghideze noua abordare a țării sale în relațiile internaționale. Deși Nixon și consilierii săi discutaseră adeseori această nouă abordare, nu existase nici un plan pentru ca ea să fie prezentată publicului anume cu această ocazie. De aceea a constituit o mare surpriză pentru toată lumea, inclusiv pentru mine, faptul că Nixon a anunțat noile criterii pentru implicarea externă a Americii[4]. Numite de atunci Doctrina Nixon, aceste criterii au fost dezvoltate într-un discurs din noiembrie 1969 și iarăși în februarie 1970, în primul raport anual al președintelui privind politica externă, o inovație a perioadei în care Nixon punea bazele politicii sale externe.

Doctrina Nixon trata paradoxul că cele două angajări militare postbelice ale Americii, în Coreea și în Vietnam, fuseseră asumate în numele unor țări față de care America nu avea nici o obligație oficială și în regiuni care teoretic nu erau acoperite de alianțe. Cu privire la aceste regiuni, Doctrina Nixon încerca să navigheze între supraextindere și renunțare, stabilind trei criterii pentru angajarea americană:

- Statele Unite își vor respecta angajamentele prevăzute în tratate.
- Statele Unite vor „asigura protecție dacă o putere nucleară amenință libertatea unei națiuni aliate cu noi sau a unei națiuni a cărei supraviețuire noi o considerăm vitală pentru securitatea noastră".
- În cazuri de agresiune nenucleară, Statele Unite se vor „îngriji ca națiunea direct amenințată să-și asume responsabilitatea primară de a asigura forța umană pentru apărare"[5].

Realitatea, însă, s-a vădit a nu fi de acord cu îngrădirea ei în asemenea criterii formale. Asigurarea că America își va respecta angajamentele era o formulare standard; ca și jurământul de castitate, ea are plauzibilitate limitată, de vreme ce renunțarea la respectarea ei nu se prea anunță dinainte. Oricum, problema cheie în era nucleară era nu dacă angajamentele vor fi sau nu respectate, ci cum vor fi ele definite și interpretate. Doctrina Nixon nu oferea nici un algoritm pentru modul de soluționare a disputelor aliaților privind strategia nucleară: dacă armele nucleare urmau să fie folosite și – pentru a o spune de-a dreptul – pe al cui teritoriu; dacă aliații aveau să se bazeze pe un război nuclear general, care ar fi

afectat în primul rând superputerile, sau pe o variantă oarecare de „răspuns flexibil", care ar fi amenințat mai întâi teritoriile victimelor agresiunii.

Clauza care prevedea că Statele Unite vor asigura un scut pentru țările „vitale pentru securitatea noastră" dacă acestea erau amenințate de o putere nucleară conținea două ambiguități: dacă Statele Unite apărau țările vitale pentru securitatea lor numai în cazul în care acestea erau amenințate de o putere nucleară, care ar fi fost atitudinea Statelor Unite dacă o țară importantă pentru securitatea lor era amenințată de o putere nenucleară sau de o putere nucleară care hotăra să nu folosească armele nucleare? Și dacă sprijinul venea mai mult sau mai puțin automat în fața unei amenințări nucleare, mai era necesară o alianță formală?

Doctrina Nixon cerea de asemenea țărilor amenințate să-și asume în mai mare măsură sarcina apărării convenționale proprii. Dar ce avea să facă America dacă o țară amenințată miza pe suportul american indiferent dacă reușea sau nu să împartă sarcina apărării – mai ales în fața presiunii unei puteri nucleare? Ca o ironie, accentul pus de administrația Nixon pe interesul național putea să ofere națiunilor, o motivație de a-i ignora imperativul unor eforturi de apărare sporite. Deoarece, dacă interesul național era într-adevăr ghidul principal, America ar fi fost obligată să apere *orice* zonă considerată esențială pentru securitatea sa, fără a ține seama de meritele victimei sau de contribuția acesteia la apărarea comună. În aceasta constau toate dilemele care mai târziu au devenit predominante la capitolul împărțirii sarcinilor între aliați.

Doctrina Nixon era, așadar, relevantă în primul rând pentru crizele din zonele periferice, neacoperite de alianțe oficiale și amenințate de surogatele sovietice, care, după cum s-a dovedit, erau extrem de puține. În încercarea sa de a inventa o „doctrină" pentru a evita un alt conflict de genul Vietnamului, administrația Nixon a dezvoltat o doctrină aplicabilă în primul rând unor situații asemănătoare Vietnamului, pe care era hotărâtă să nu o repete.

Totuși, în momentul când Nixon și-a început mandatul, relațiile Est-Vest dădeau semne evidente că au nevoie de reevaluare. Conflictul cu Uniunea Sovietică împinsese America la un angajament global și strategia acelui conflict era cea care trebuia reconsiderată în lumina traumei suferite în Vietnam. Ceea ce a făcut reevaluarea atât de dificilă a fost faptul că, pe parcursul Războiului rece, o mare parte a dezbaterilor asupra politicii de îngrădire se purtase în termenii clasici americani, care excludeau geopolitica, între un grup care privea politica externă ca pe un subcapitol al teologiei și adversarii acestuia, care considerau politica externă ca un subcapitol al psihiatriei.

Părinții îngrădirii – Acheson și Dulles împreună cu colegii lor –, în pofida rafinamentului lor în tratarea problemelor internaționale, își concepuseră opera în termeni esențialmente teologici. Deoarece priveau înclinația sovietică spre dominație mondială ca fiind înnăscută, ei nu îi considerau pe liderii sovietici parteneri de negociere potriviți înainte ca Moscova să își abandoneze ideologia. Și, deoarece principala sarcină a politicii externe americane era considerată realizarea răsturnării sovietelor, negocieri cuprinzătoare sau chiar un plan diplomatic în acest sens erau lipsite de obiect (dacă nu chiar imorale) înainte ca „pozițiile de forță" să fi determina o modificare a obiectivelor sovietice.

O societate lipsită de experiență în conflicte ireconciliabile și având o încredere totală în compromis ca soluție a disputelor găsea dificil să-și adune răbdarea necesară pentru un curs al evenimentelor atât de rigid. Mulți dintre cei care credeau în premisele morale ale lui Acheson și ale lui Dulles au încercat să grăbească ritmul negocierilor, pretinzând că sistemul sovietic deja se transformase, sau era pe cale să o facă. Dorința opiniei publice americane de a pune capăt confruntării a determinat o oarecare vulnerabilitate la schimbările atmosferice chiar și în rândurile școlii dure a îngrădirii, fapt reflectat în așa-numitul spirit al Genevei și de la Camp David, în vremea când Dulles era secretar de stat.

Potrivit „școlii psihiatrice", liderii sovietici nu se deosebeau atât de mult de cei americani în dorința lor pentru pace. Ei acționau cu intransigență în parte deoarece Statele Unite le dăduseră un sentiment de insecuritate. „Școala psihiatrică" îndemna la răbdare în ideea întăririi segmentului favorabil păcii din conducerea sovietică, despre care se spunea că ar fi fost împărțită în ulii și porumbei, într-un mod foarte asemănător celui în care era împărțit guvernul american. Dezbaterea națională s-a orientat tot mai mult spre amploarea presupuselor schimbări interne sovietice, fără a fi capabilă să rezolve dilema inițială, aceea că politica de îngrădire, pentru care nu exista cale de mijloc între confruntare și *statu quo,* nu răspunsese niciodată la întrebarea care privea obiectul negocierii.

Pe la începutul anilor '70, ambele școli de gândire au avut de făcut față unui nou radicalism. Abordarea lui Henry Wallace din anii '40 fusese reînviată și purta etichete noi, făcând apel la o retorică mult mai surprinzătoare, ce se ocupa în primul rând de îngrădire. Nu numai că susținea, precum o făcuseră și precursoarele ei, că America nu avea nici un drept moral să se opună comunismului, dar afirma că împotrivirea față de comunism întărea, de fapt, comunismul. Potrivit noului radicalism, comunismul nu era nevoie să fie îngrădit; a-i supraviețui era deajuns. Deoarece, în cele din urmă, istoria însăși avea să-l înfrângă, dacă merita înfrângerea.

Descriind un marș asupra Washingtonului, romancierul Norman Mailer a rezumat acest punct de vedere pledând pentru retragerea necondiționată din Vietnam:

> ... dacă învinș comuniștii în Asia... atunci or să apară dezbinări, schisme și secte... Prin urmare, a părăsi Asia ar însemna realizarea echilibrului puterii... Cu cât se extinde mai mult comunismul, cu atât mai monumentale îi vor fi problemele și cu atât mai slabe preocupările de a cuceri lumea. În extinderea comunismului se afla propria lui îngrădire[6].

Susținând că comunismul putea fi învins cel mai bine, și poate că numai astfel, prin propriile lui victorii mai degrabă decât prin opoziția americană, noul radicalism propovăduia exact contrariul îngrădirii. Supraextinderea fiind rădăcina slăbiciunii comuniste, cu cât comunismul avansa, cu atât mai sigură îi era prăbușirea. Argumentul că în abținerea Americii de la a opune rezistență în fața comunismului se aflau germenii victoriei asupra acestuia era într-adevăr paradoxul unui romancier.

Poetica lui Mailer a fost sprijinită de analiști mult mai rafinați, care nu s-au exprimat chiar atât de personal. „Teoria convergenței", îmbrățișată de astfel de intelectuali de categorie grea ca John Kenneth Galbraith[7], afirma în esență că era

lipsit de sens ca America să-şi asume riscuri uriaşe opunându-se comunismului, de vreme ce, în cursul firesc al evenimentelor, cele două societăţi erau menite să devină din ce în ce mai asemănătoare.

Relaţiile Est-Vest atinseseră un punct mort. Conceptul tradiţional al îngrădirii condusese la un impas diplomatic. Alternativa sa principală era o erezie care cerea abandonarea tuturor premiselor pe care se sprijinise angajamentul unei generaţii. Totuşi, nici un preşedinte american responsabil nu ar fi putut încredinţa soarta ţării sale unor presupuse forţe ale istoriei. La urma urmelor, nu a fost nici o consolare pentru Cartagina faptul că la câteva sute de ani după distrugerea sa de către cuceritorii romani, Roma a dispărut şi ea.

Nixon a respins toate cele trei şcoli de gândire şi a hotărât să stabilească interesul naţional drept criteriu de bază pentru politica externă americană pe termen lung. Cel mai important vehicul pentru acest efort a fost raportul anual prezidenţial pe probleme de politică externă. Patru astfel de rapoarte anuale privind politica externă americană au fost elaborate cu începere din 1970. Concepute de echipa mea împreună cu mine, aceste rapoarte reflectau opiniile preşedintelui şi erau emise în numele lui Nixon. Ca întotdeauna în cazul unor asemenea declaraţii, este mai puţin semnificativ cine le-a redactat decât asumarea de către preşedinte a responsabilităţii în privinţa lor. Deşi aceste rapoarte au prezentat abordarea conceptuală a noii administraţii, ele nu au reuşit pe deplin acest lucru. Mediile de informare, reacţionând mai degrabă la evenimente decât la concepte, le-au ignorat în cea mai mare parte, cu excepţia secţiunilor legate de Vietnam. Iar liderii străini le-au tratat ca documentaţie obişnuită, la care se putea apela în cazul în care apăreau circumstanţele la care se refereau rapoartele.

Cu toate acestea, pentru cel care studiază acea perioadă, ele constituie cel mai bun ghid al politicii externe din vremea lui Nixon şi ar fi fost la fel de bune şi pentru ziariştii şi conducătorii străini care, după cum s-a dovedit, au omis multe indicii evidente concentrându-se numai asupra problemelor de zi cu zi ale schimburilor diplomatice. Tema centrală a rapoartelor era aceea că politica externă americană avea să fie stabilită, din acel moment, pe baza unei analize a interesului naţional şi că America avea să se angajeze în cauze politice mai degrabă decât în exegeza principiilor legale. Primul raport anual de politică externă al preşedintelui, din 18 februarie 1970, exprima această idee:

> Obiectivul nostru este, în primul rând, de a ne sprijini *interesele* pe termen lung printr-o politică externă sănătoasă. Cu cât este bazată acea politică pe o evaluare mai realistă a intereselor noastre şi ale celorlalţi, cu atât mai eficient va putea fi rolul nostru în lume. Noi nu ne implicăm pe plan mondial pentru că avem angajamente; noi avem angajamente pentru că suntem implicaţi. Interesele noastre sunt cele care trebuie să dea formă angajamentelor noastre, mai curând decât invers.[8]

Într-un document de stat britanic sau francez, asemenea declaraţii ar fi trecut drept truisme şi nu s-ar fi considerat necesar să li se acorde o importanţă deosebită. În America era o situaţie fără precedent ca un preşedinte să-şi mizeze politica pe afirmarea explicită a interesului naţional. Nici unul dintre predecesorii lui

Nixon din acest secol – cu excepția lui Theodore Roosevelt – nu tratase idealismul american ca un factor printre alții sau viitorul în termenii unui angajament permanent, opus cruciadelor specifice, cu puncte terminale fixe.

În relația cu Uniunea Sovietică, se arăta în raport, politica americană va fi bazată pe o înțelegere precisă a naturii sistemului sovietic, care nici să subestimeze profunzimea angajamentului ideologic comunist și nici să nu cadă pradă iluziei că liderii comuniști „au renunțat deja la convingerile lor sau sunt pe cale să o facă..."[9] Și nici nu își va permite America să devină dependentă emoțional de relațiile cu Uniunea Sovietică. Criteriul progresului va fi de substanță exprimat în acorduri precise, care să reflecte interese mutuale și nu paraziți atmosferici. Mai presus de orice, destinderea încordărilor trebuia abordată pe un front larg:

> Îi vom privi pe adversarii noștri comuniști înainte de toate ca pe națiuni care-și urmăresc propriile interese așa cum percep *ei* aceste interese, la fel cum și noi ne urmărim propriile interese așa cum le concepem noi. Îi vom judeca după acțiunile lor, așa cum ne așteptăm ca și noi să fim judecați după ale noastre. Acordurile specifice și structura păcii la a cărei realizare contribuie acestea vor rezulta dintr-o ajustare realistă a intereselor aflate în conflict.[10]

Raportul din 1971 a reluat aceeași temă: „Ordinea internă a URSS, ca atare, nu constituie un obiect al politicii noastre, deși nu ascundem faptul că respingem multe din caracteristicile ei. Relațiile noastre cu URSS, ca și cu alte țări, sunt determinate de comportamentul său pe plan internațional."[11]

Accentul pe interesul național avea să fie ținta unui intens atac al conservatorismului, mai ales după terminarea războiului din Vietnam și înlăturarea nevoii presante de eliberare de sub tensiunile internaționale. Problema reală nu era însă că Nixon își punea prea multă nădejde în liderii sovietici, cum îl acuzau criticii la acea vreme – lucru absurd, ținând cont de accentul pus de Nixon pe concret și de vederile lui pesimiste privind natura umană –, ci strategia cea mai potrivită pentru a opri expansionismul sovietic. Nixon credea că, în vâltoarea creată de Vietnam, interesul național se dovedise a fi cel mai bun criteriu pentru a rezista expansionismului comunist și a păstra sprijinul opiniei publice. Criticii săi au considerat accentul pus pe interesul național ca o formă de dezarmare morală.

În hotărârea de a împiedica extinderea în continuare a sferei comuniste, vederile administrației Nixon nu s-au deosebit cu nimic de acelea ale lui Acheson și Dulles care au precedat-o, sau de acelea ale lui Reagan, care i-a urmat. Chiar în perioada când Războiul din Vietnam era în plină dezlănțuire, administrația Nixon a avut reacții nevralgice la orice amenințare geopolitică sau strategică percepută din partea Uniunii Sovietice: în 1970, în legătură cu construirea unei baze navale sovietice în Cuba, la deplasarea rachetelor sol-aer sovietice către Canalul de Suez și ca răspuns la invadarea Iordaniei de către Siria; în 1971, în legătură cu rolul sovieticilor în războiul dintre India și Pakistan; iar în 1973, împotriva unei amenințări mascate a lui Brejnev cu intervenția militară în Războiul arabo-israelian. Aceeași atitudine a continuat și în timpul administrației Ford ca reacție la trimiterea de trupe cubaneze în Angola.

În acelaşi timp, abordarea de către administraţia Nixon a îngrădirii diferea de cea a lui Acheson sau de cea a lui Dulles prin faptul că ea nu făcea din transformarea societăţii sovietice o precondiţie pentru negocieri. Nixon a părăsit linia iniţiatorilor politicii de îngrădire şi a ales o cale ce amintea de Churchill, care în 1953 invitase Moscova la discuţii în urma morţii lui Stalin. Nixon credea că procesul de negocieri şi o lungă perioadă de competiţie paşnică aveau să accelereze transformarea sistemului sovietic şi să întărească democraţiile.

Ceea ce Nixon definea ca eră a negocierilor a servit drept strategie pentru a da posibilitatea Americii să recâştige iniţiativa diplomatică, chiar în timp ce Războiul din Vietnam era în plină desfăşurare. Scopul lui Nixon era acela de a limita Mişcarea pentru Pace la problema Vietnamului şi de a o împiedica să paralizeze toate aspectele politicii externe americane. Abordarea lui Nixon nu era în primul rând tactică. El şi consilierii săi credeau că între cele două superputeri nucleare exista o destul de posibilă confluenţă temporară de interese, în condiţiile slăbirii încordărilor. Echilibrul nuclear părea să se apropie de un fel de stabilitate, sau putea fi condus spre o asemenea stare fie unilateral, fie prin negocieri asupra controlului armamentului. America avea nevoie de un respiro pentru a se putea retrage din Vietnam şi a construi o nouă politică pentru era post-Vietnam, în timp ce Uniunea Sovietică avea probabil motive şi mai puternice de a dori un răgaz. Constituirea diviziilor sovietice la graniţa chineză însemna că o Uniunea Sovietică ce avea de înfruntat tensiuni pe două fronturi aflate la mii de kilometri depărtare putea foarte bine să fie gata să exploreze împreună cu America soluţii politice, mai ales dacă noi reuşeam deschiderea cu China – care era un punct cheie al strategiei lui Nixon. Oricare i-ar fi fost convingerile ideologice, conducerea sovietică ar fi putut dezvolta un interes destul de mare faţă de relaţiile cu Occidentul pentru a amâna confruntarea. În opinia noastră, cu cât era amânată confruntarea Uniunii Sovietice cu Occidentul, cu atât mai dificilă devenea sarcina de a asigura coeziunea imperiului sovietic, mai ales că problemele sale politice se combinau cu o stagnare economică. Cu alte cuvinte, Nixon şi consilierii săi credeau că timpul era de partea Statelor Unite şi nu de cea a lumii comuniste.

Nixon avea în legătură cu Moscova o percepţie mai nuanţată decât cea a predecesorilor săi. El nu vedea relaţiile cu Uniunea Sovietică prin prisma expresiei „totul sau nimic", ci ca pe o combinaţie de probleme cu grade diferite de soluţionare. El a căutat să împletească numeroasele elemente ale relaţiei dintre superputeri într-o abordare globală care nu avea în exclusivitate un caracter de confruntare (precum cea a „teologilor"), nici în exclusiviate un caracter de conciliere (ca cea a „psihiatrilor"). Ideea era ca accentul să fie pus pe acele zone în care cooperarea era posibilă, iar acea cooperare să fie folosită ca pârghie pentru modificarea comportamentului sovietic în problemele în care cele două ţări se aflau în conflict. Acesta a fost sensul pe care administraţia Nixon l-a dat cuvântului „destindere" şi nu caricaturile care au ajuns să caracterizeze dezbaterile ulterioare.

Au existat numeroase obstacole în calea acestei politici de „intercondiţionare", cum a fost ea denumită – cooperare într-un domeniu pentru a induce progresul în altul. Ideea aproape obsesivă a controlului asupra armamentului, susţinută de mulţi americani influenţi, s-a dovedit a fi o astfel de piedică. Nego-

cierile asupra dezarmării din anii '20, care se axaseră pe reducerea armelor până la niveluri care nu mai însemnau o amenințare eșuaseră dezastruos. În era nucleară, obiectivul devenise și mai complex, deoarece un nivel „de siguranță" al armelor nucleare era aproape o contradicție de termeni. Nici nu-și putea imagina cineva cum să verifice nivelurile scăzute necesare pe un teritoriu atât de vast ca acela al Uniunii Sovietice. Numai atunci când Războiul rece s-a apropiat de sfârșit s-au înregistrat și adevăratele reduceri. Dar de-a lungul anilor '60 și '70 dezarmarea a fost subordonată efortului de a reduce pericole specifice, definibile, iar cel mai important a fost efortul de a preveni un atac surpriză – întreprindere care a căpătat numele de control al armamentului.

Politicienii nu se așteptaseră ca reducerea riscului unui atac prin surprindere să devină problema cheie în negocierile asupra controlului armamentului. Bunul simț părea să sugereze că uriașul potențial distructiv al superputerilor avea să conducă la anulare reciprocă și că fiecare dintre părți era în orice moment capabilă să provoace daune inacceptabile, indiferent ce ar fi făcut adversarul. Apoi, în 1959, într-unul din articolele cu adevărat originale din perioada Războiului rece, Albert Wohlstetter, pe atunci analist al Rand Corporation, a arătat că bunul simț nu era un ghid adecvat pentru relațiile nucleare. Faptul că armele nucleare erau instalate pe avioane concentrate într-un număr relativ mic de baze aeriene făcea teoretic posibilă distrugerea forțelor strategice ale adversarului înainte ca acestea să fie lansate.[12] În asemenea situație, partea atacantă ar fi putut reduce contralovitura la un nivel tolerabil și să se plaseze pe o poziție care să-i permită să-și impună voința. În același fel, teama de un atac prin surprindere ar fi putut tenta la preempțiune – adică, la un atac fără nici un alt motiv decât acela de a preîntâmpina un atac-surpriză anticipat.

În opinia lui Wohlstetter, echilibrul nuclear era de fapt extrem de instabil. Presupusul decalaj dintre ceea ce s-a numit capacitatea de a da prima lovitură și pe cea de-a doua a ajuns obsesia analiștilor în domeniul apărării și a experților în controlul armamentului. A fost susținută ideea că ambele părți puteau fi interesate în negocierea unor angajamente prin care să-și asigure protecția până și în fața ultimului pericol imaginat. Seminarii academice susținute la Harvard, MIT, Stanford și Cal Tech au elaborat teorii și propuneri susținute în legătură cu controlul armamentului și stabilitatea strategică, care aveau rolul de a veni în ajutorul politicienilor pe parcursul următoarelor două decenii.

Articolul lui Wohlstetter a însemnat pentru analiza strategică ceea ce articolul „X" al lui Kennan însemnase pentru analiza politică, în 1947. De atunci înainte, diplomația în controlul armamentului s-a concentrat pe limitarea compoziției și stabilirea caracteristicilor forțelor strategice, pentru a reduce la minimum tendința de a recurge la atacuri surpriză.

Dar controlul armamentului a adus cu sine propriile complicații. Subiectul era atât de ezoteric încât înmulțea neliniștile, atât ale politicienilor cât și ale publicului larg. Într-un sens, el suprasimplifica natura problemei. Decizia de a iniția războiul nuclear nu avea să fie luată de oameni de știință, familiarizați cu natura acestor arme, ci de conducători politici supuși presiunilor, conștienți că cea mai mică greșeală de calcul le-ar putea distruge societățile, dacă nu chiar însăși civi-

lizația. Nici una dintre părți nu deținea experiență operațională legată de noua tehnologie și, pentru a învinge într-un război nuclear, ar fi putut fi lansate simultan mii de focoase de rachetă. Pe parcursul întregului Război rece, însă, Uniunea Sovietică nu a testat niciodată mai mult de trei rachete simultan, iar Statele Unite nu au lansat niciodată nici măcar un focos din bazele operaționale (pentru că bazele operaționale americane erau plasate în centrul țării, iar Washingtonul se temea de incendierea pădurilor în cazul în care o rachetă de încercare ar fi căzut pe pământ. Într-atâta încredere exista.).

Așadar, pericolul unui atac-surpriză era de fapt exagerat de două grupuri ale căror obiective se aflau în conflict: cei care doreau bugete substanțiale pentru apărare pentru a proteja țara de pericolul unui atac surpriză și cei care invocau teama de un atac surpriză ca motiv pentru a reduce bugetul apărării. Problemele fiind atât de complexe, s-a instituit un premiu pentru capacitatea de a le simplifica. Iar pasiunile mergeau atât de departe, încât nu era ușor de spus dacă oamenii de știință ajunseseră la concluziile lor prin studiu științific sau dacă ei invocau știința ca suport pentru concluziile lor preconcepute – cea din urmă alternativă fiind cel mai adesea cea valabilă. Vai de politicianul devenit prizonierul sfaturilor date de oameni de știință cu păreri larg divergente și care au dedicat studiului problemelor nucleare mult mai mulți ani decât orele pe care le-ar avea la dispoziție omul de stat pentru a le lua în considerație. Dezbaterile asupra unor subiecte atât de ezoterice precum vulnerabilitatea, acuratețea și caracterul calculabil atingeau complexitatea disputelor medievale asupra teologiei, când de fapt nu erau decât substitutul unor vechi dezacorduri de principiu, datând de la începuturile politicii de îngrădire.

În timpul celor mai intense dezbateri pe marginea controlului armamentului din anii '70, criticii conservatori au atras atenția asupra faptului că nu se putea conta pe liderii sovietici și asupra ostilității ideologiei sovietice. Avocații controlului armamentului au accentuat contribuția acordurilor privind controlul armamentului la crearea unei atmosfere generale de destindere, independent de meritul acordurilor în vigoare. Era vechea dispută dintre „teologi" și „psihiatri", îmbrăcată în veșmânt tehnologic.

La început, controlul armamentului a fost altoit pe teoria îngrădirii. Ideea sprijinirii pe pozițiile de forță a fost îmbrățișată în același timp cu conceptul controlului asupra armamentului, care-și propunea să facă îngrădirea mai puțin periculoasă. Pe măsura trecerii timpului, a devenit evident că prin controlul armamentului îngrădirea a căpătat totodată și un caracter mai permanent. Se vorbea din ce în ce mai puțin despre o soluționare politică și se făceau tot mai puține încercări în vederea negocierii unei astfel de soluții. Într-adevăr, cu cât lumea apărea mai sigură celor ce promovau controlul armamentului, cu atât găseau oamenii de stat mai puține motive să părăsească un teren familiar în schimbul tărâmului neexplorat al reconcilierii politice.

Crizele veneau și treceau. Scântei s-au aprins din Asia de Sud-Est până în Caraibe și Europa Centrală, dar ambele părți păreau să aștepte căderea mai mult sau mai puțin automată a adversarului sub impactul evoluției istorice. Până în momentul când avea să devină evident a cui concepție privind evoluția istorică

avea câștig de cauză, viața avea să fie făcută mai suportabilă prin negocieri privind controlul armamentului. Părea a fi un mediu sortit impasului: doctrina politică (îngrădirea) nu avea nici un răspuns la cursa înarmărilor, iar teoria strategică (controlul armamentului) nu oferea nici o soluție pentru conflictul politic.

În această atmosferă și-a început Nixon mandatul, fiind presat de Congres și de presă să treacă rapid la negocieri cu sovieticii asupra controlului armamentului. Lui Nixon îi displăcea ideea de a-și conduce diplomația ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, la mai puțin de șase luni după ce trupele sovietice ocupaseră Cehoslovacia. Ca un minimum, el voia să împiedice transformarea controlului armamentului într-o supapă de siguranță pentru expansionismul sovietic. Administrația Nixon și-a propus să stabilească dacă nu cumva dorința sovieticilor de a liniști o administrație percepută mai puternică decât predecesoarea ei – și deci mai amenințătoare la adresa intereselor sovietice – putea fi folosită pentru a obține cooperarea sovietică pentru înlăturarea amenințării la adresa Berlinului, pentru destinderea încordărilor din Orientul Mijlociu și, mai presus de orice, pentru încetarea Războiului din Vietnam. Această abordare a fost numită „intercondiționare" și a devenit un subiect foarte controversat.

Una dintre principalele sarcini ale conducerii unui stat este aceea de a înțelege care lucruri se află într-adevăr în relație și pot fi folosite pentru a se întări reciproc. Cel mai adesea, politicianul are puține opțiuni în domeniu; în ultimă instanță, realitatea, nu politica, este cea care leagă evenimentele. Rolul omului de stat este acela de a recunoaște relația atunci când ea există cu adevărat – cu alte cuvinte, de a crea o rețea de motivații și penalizări pentru a produce rezultatul cel mai favorabil.

Nixon a exprimat aceste idei într-o scrisoare către membrii cabinetului responsabili cu securitatea națională, în 4 februarie 1969, la două săptămâni după depunerea jurământului:

> ... Eu cred cu tărie că o criză sau confruntarea într-un loc și o reală cooperare într-altul nu pot fi susținute prea multă vreme simultan. Recunosc că administrația anterioară a fost de părere că, atunci când sesizăm un interes comun cu URSS într-o anumită chestiune, trebuie să urmărim acordul și să încercăm să-l izolăm pe cât posibil de fluctuațiile conflictelor din alte părți. Aceasta s-ar putea aplica foarte bine la numeroasele chestiuni de ordin practic bilateral, cum sunt schimburile culturale sau științifice. Dar, în problemele cruciale ale zilelor noastre, eu cred că trebuie să încercăm să avansăm pe un front cel puțin atât de larg cât să putem evidenția că noi vedem o anumită relație între problemele politice și cele militare[13].

Dezbaterea pe tema intercondiționării a durat atât cât să împiedice să se vadă ce simple erau postulatele echipei lui Nixon. Războiul rece era o relație de ostilitate între cele două superputeri. Nixon nu spunea mai mult – dar nici mai puțin – decât că era absurd să alegi o zonă a acelei relații spre a o îmbunătăți, în timp ce confruntarea continua în toate celelalte. Relaxarea selectivă a tensiunilor le păreau, lui Nixon și consilierilor săi, o strategie garantată pentru subminarea poziției democrațiilor. Era absurd ca un subiect atât de complex și ezoteric precum controlul armamentului să constituie cazul de probă pentru proiectele de

pace, în timp ce armele sovietice încurajau conflictul din Orientul Mijlociu şi ucideau americani în Vietnam.

Conceptul de intercondiţionare a avut o primire furtunoasă în comunitatea celor implicaţi în elaborarea şi înfăptuirea politicii externe. Birocraţia politicii externe americane este în cea mai mare parte formată din indivizi care s-au dăruit unei cariere destul de neortodoxe pentru societatea americană, astfel încât să poată promulga şi pune în aplicare viziunea lor despre o lume mai bună. Opiniile lor sunt, în plus, şlefuite într-un sistem în cadrul căruia politica rezultă din lupte birocratice niciodată definitiv încheiate, după cum sublinia mai târziu secretarul de stat George Shultz. Segmentată într-o serie de iniţiative individuale şi uneori izolate, legate de probleme specifice în cel mai înalt grad, politica externă americană este rareori abordată din punctul de vedere al unui concept global. Abordările departamentale *ad hoc* au purtători de cuvânt mai mulţi – şi mai pasionaţi – decât o strategie globală, care adeseori nici nu are vreun purtător de cuvânt. Este nevoie de un preşedinte deosebit de puternic şi hotărât, bun cunoscător al procedurilor Washingtonului, pentru a sparge acest şablon.

Încercarea lui Nixon de a lega deschiderea negocierilor asupra armelor strategice de progresul în probleme politice venea în contradicţie cu convingerile înfocate atât ale susţinătorilor controlului armamentului, care dorea să limiteze cursa înarmărilor, cât şi cu ale kremlinologilor, care erau convinşi că politica externă americană trebuia să întărească porumbeii Kremlinului împotriva uliilor Kremlinului în presupusele lor dispute politice. Birocraţia, într-o serie de scurgeri controlate de informaţii către presă, a criticat poziţia politică schiţată în scrisoarea preşedintelui, accentuând ideea controluui asupra armamentului ca un scop în sine. Deşi „neautorizate", aceste scurgeri către presă nici nu au fost vreodată dezavuate. În *The New York Times* din 18 aprilie 1969, „persoane oficiale" descriau acordurile privind armamentul cu Uniunea Sovietică drept „un obiectiv prioritar al politicii externe a lui Nixon"[14]. La 22 aprilie în publicaţia *Times* „diplomaţi americani" prevedeau pentru luna iunie discuţiile asupra limitării armelor strategice (SALT).[15] La 13 mai *The Washington Post* cita surse ale administraţiei în privinţa stabilirii datei de 29 mai pentru deschiderea convorbirilor.[16] Aceste presiuni cumulate în scopul de a modifica intenţia declarată a lui Nixon de a lega controlul armamentului de chestiunile politice nu s-au prezentat niciodată ca o provocare făţişă; în schimb, s-au folosit o serie de comentarii tactice, repetate zilnic, cu scopul de a îndrepta lucrurile în direcţia preferată de birocraţie.

Analiştii din afara guvernului şi-au lansat foarte curând propria critică. La 3 iunie 1969, *The New York Times* caracteriza restricţiile comerciale americane legate de alte chestiuni drept „autoînfrângere". Ele erau „politici ale Războiului rece", „incompatibile cu teoria administraţiei Nixon că este timpul să trecem dintr-o eră a confruntării într-una a negocierii şi cooperării"[17]. *The Washington Post* lansa aceleaşi argumente. „Realitatea este prea complexă şi neînduplecată", se spunea în 5 aprilie, „pentru a permite oricărui preşedinte să creadă că poate să înşire atâtea rate pe o singură sfoară. Controlul armamentului are o valoare şi o urgenţă cu totul deosebite de statutul problemelor politice."[18] Nixon intenţiona să lărgească dialogul cu Moscova prin amânarea tratativelor SALT. Inerţia birocra-

tică și dezacordul principial s-au combinat pentru a cheltui valori pe care Nixon ar fi preferat să le gospodărească.

Nu se poate spune că modul de abordare al administrației a avut un succes imediat. În aprilie 1969, încercarea de a-l trimite pe viitorul secretar de stat Cyrus Vence la Moscova cu autoritatea de a negocia simultan limitarea armelor strategice și Vietnamul a eșuat.[19] Cele două probleme erau mult prea vaste; rezultatul discuțiilor asupra armelor strategice a fost prea nesigur, conducerea de la Hanoi era prea inabordabilă iar programul celor două negocieri a fost prea greu de sincronizat.

Dar, în cele din urmă, Nixon și consilierii săi au reușit să determine diferitele curente politice să se susțină reciproc. Intercondiționarea a început să funcționeze deoarece administrația Nixon a reușit să creeze un stimulent major moderației sovietice prin realizarea unei deschideri spectaculoase către China. Una dintre lecțiile de bază pentru cei care învață șahul este aceea că, atunci când se face alegerea între mai multe mutări, este o greșeală dacă nu se ia în calcul numărul de pătrate dominate prin fiecare mișcare. În general, cu cât un jucător domină mai multe pătrate, cu atât mai largi îi sunt opțiunile și cu atât mai restrânse devin cele ale adversarului. În mod similar, în diplomație, cu cât una din părți dispune de mai multe opțiuni, cu atât mai puține îi vor rămâne celeilalte părți și cu atât va fi aceasta mai atentă în urmărirea obiectivelor sale. Într-adevăr, o asemenea stare de lucruri ar putea, în timp, să-l stimuleze pe adversar să caute să pună capăt rolului său de oponent.

O dată ce Uniunea Sovietică nu mai putea conta pe ostilitatea permanentă dintre puterile cele mai mari ale lumii și dintre națiunile cele mai numeroase – cu atât mai mult cu cât exista percepția că ele începuseră să coopereze – aria de manifestare a intransigenței sovietice avea să se îngusteze și probabil treptat să dispară. Liderii sovietici aveau să fie nevoiți să-și reducă miza, deoarece o poziție amenințătoare ar fi putut duce la intensificarea cooperării sino-americane. În condițiile de la sfârșitul anilor '60, îmbunătățirea relațiilor sino-americane a devenit cheia strategiei sovietice a administrației Nixon.

În momentul în care comuniștii au câștigat războiul civil în 1949 și au intervenit în Războiul din Coreea, în 1950, sentimentele prietenești istorice ale Americii față de China s-au destrămat. Locul le-a fost luat de o politică de izolare deliberată a liderilor comuniști de la Beijing. Un simbol elocvent al acestei stări de spirit a fost refuzul lui Dulles de a da mâna cu Zhou Enlai la Conferința de la Geneva în problema Indochinei, în 1954 – gest care încă îl mai rodea pe premierul chinez cu șaptesprezece ani mai târziu, când m-a întâmpinat la Beijing și m-a întrebat dacă mă număram printre americanii care au refuzat să dea mâna cu liderii chinezi. Singurul contact diplomatic pe care îl mai aveau cele două state se realiza prin ambasadorii lor de la Varșovia, care se întâlneau la intervale de timp neregulate, pentru a schimba insulte. În timpul revoluției culturale chineze, la sfârșitul anilor '60 și în anii '70 – al cărei cost în vieți omenești și suferință a fost comparabil cu epurările lui Stalin – toți ambasadorii chinezi (cu excepția, din motive de nepătruns, a celui din Egipt) au fost rechemați în China,

întrerupând tratativele de la Varşovia şi lăsând Washingtonul şi Beijingul fără nici un fel de contacte diplomatice sau politice.

Destul de interesant, liderii care au perceput primii oportunităţile care decurgeau din ruptura chino-sovietică au fost cei doi veterani ai diplomaţiei europene, Adenauer şi de Gaulle. Adenauer, bazându-se pe o carte pe care tocmai o citise, a început să vorbească despre asta în jurul anului 1957, deşi Republica Federală Germania nu se afla încă în poziţia de a duce o politică globală. De Gaulle nu a simţit astfel de constrângeri. El a sesizat corect la începutul anilor '60 că sovieticii aveau probleme serioase de-a lungul întinsei graniţe cu China şi că aceasta îi va obliga să urmărească mai multă cooperare cu Occidentul. Fiind de Gaulle, el credea că acest lucru va accelera o destindere franco-sovietică. Dată fiind problema pe care o constituia China pentru Moscova, era de conceput ca Moscova şi Parisul să poată negocia înlăturarea Cortinei de fier şi să treacă la realizarea versiunii lui de Gaulle, a unei „Europe de la Atlantic la Urali". Dar Franţa lui de Gaulle nu era destul de puternică pentru a înfăptui o asemenea revoluţie diplomatică. Moscova nu considera Parisul un partener egal pentru destindere. Cu toate acestea, deşi soluţiile politice ale lui de Gaulle erau distorsionate de faptul că el le percepea numai prin prisma franceză, esenţa analizei acestuia a fost vizionară. Mult timp, politicienii americani, orbiţi de idei preconcepute, nu au reuşit să vadă că ruptura chino-sovietică reprezenta o oportunitate strategică pentru Occident.

Opinia americană asupra Chinei, aşa cum era ea, era dezbinată potrivit tiparelor specifice ale Războiului rece. Un grup restrâns de sinologi au tratat dezbinarea ca psihologică: ei au îndemnat America să răspundă nemulţumirilor chinezilor, acordând Beijingului locul ce revenea Chinei la Naţiunile Unite şi relaxând tensiunile prin contacte de anvergură. Marea majoritate a opiniei avizate, însă, considera China comunistă incurabilă în expansionismul său, fanatică din punct de vedere ideologic şi angajată cu intransigenţă în revoluţia mondială. America se implicase în Indochina în mare parte pentru a atenua ceea ce fusese perceput drept o conspiraţie comunistă condusă de chinezi pentru ocuparea Asiei de Sud-Est. Înţelepciunea convenţională aprecia că, în măsură chiar mai mare decât în cazul Uniunii Sovietice, sistemul comunist chinez trebuia transformat înainte de a se pune problema negocierilor.

Această idee a primit sprijin dintr-o direcţie neaşteptată. Sovietologii, care timp de mai mult de un deceniu îndemnaseră la un dialog permanent cu Moscova, s-au situat pe o poziţie diametral opusă în privinţa Chinei. La începutul mandatului lui Nixon, un grup de foşti ambasadori în Uniunea Sovietică, neliniştiţi de primele tatonări ale Washingtonului în direcţia Beijingului, au adresat preşedintelui un avertisment solemn. Liderii sovietici, argumentau ei, erau atât de paranoici în privinţa Chinei comuniste, încât orice încercare de a îmbunătăţi relaţiile americane cu Beijingul ar fi implicat un risc inacceptabil de confruntare cu Uniunea Sovietică.

Administraţia Nixon nu împărtăşea această viziune asupra relaţiilor internaţionale. A exclude o ţară de mărimea Chinei din opţiunile diplomatice ale Americii ar fi însemnat că America acţiona pe plan internaţional cu o mână legată la

spate. Noi eram convinși că lărgirea opțiunilor Americii în politica externă avea să modereze și nu să înăsprească poziția Moscovei. O declarație politică pe care am conceput-o pentru Nelson Rockefeller cu ocazia nominalizării sale din partea republicanilor pentru cursa prezidențială din 1968 conținea următoarea declarație: „... voi iniția un dialog cu China comunistă. Într-un subtil triunghi de relații între Washington, Pekin și Moscova, îmbunătățim posibilitățile de armonizare cu fiecare din ele pe măsură ce ne lărgim opțiunile în privința fiecăreia."[20] Nixon avansase idei identice chiar mai devreme, într-un limbaj acordat noțiunilor americane de comunitate mondială. În octombrie 1967, el scrisese în *Foreign Affairs:*

> Având în vedere perspectiva îndelungată, pur și simplu nu ne putem permite să lăsăm China pentru totdeauna în afara familiei națiunilor, ca să-și hrănească fanteziile, să-și cultive ura și să-și amenințe vecinii. Pe această mică planetă nu este loc pentru ca un miliard dintre cei mai capabili, potențial, locuitori ai săi să trăiască într-o izolare dușmănoasă.[21]

La scurt timp după ce a primit nominalizarea prezidențială, Nixon a devenit mai explicit. Într-un interviu acordat unei reviste în septembrie 1968, el declara: „Nu trebuie să uităm China. Noi trebuie să căutăm mereu ocazii să stăm de vorbă cu ea, ca și cu URSS... Nu trebuie doar să așteptăm schimbări. Trebuie să încercăm să le producem."[22]

În cele din urmă, Nixon și-a atins obiectivul, deși China a fost determinată să se alăture comunității națiunilor mai puțin datorită dialogului cu Statele Unite cât din teama de a nu fi atacată de pretinsul ei aliat, Uniunea Sovietică. Administrația Nixon, care nu a înțeles imediat această dimensiune a relației sino-sovietice, a fost avertizată asupra acesteia de însăși Uniunea Sovietică. Nu era pentru prima și nici pentru ultima dată când, din stângăcie, politica externă sovietică accelera tocmai lucrul de care Kremlinul se temea mai mult.

În primăvara anului 1969 au avut loc o serie de confruntări între forțele chineze și cele sovietice, pe o porțiune îndepărtată a graniței chino-sovietice, în lungul râului Ussuri, în Siberia. Pe baza experienței a două decenii, la început Washingtonul a fost sigur că aceste ambuscade fuseseră instigate de liderii fanatici chinezi. Numai diplomația dură a sovieticilor a fost cea care a dus la o reconsiderare a situației. Deoarece diplomații sovietici furnizau Washingtonului rapoarte detaliate ale versiunii sovietice asupra evenimentelor, interesându-se care ar fi atitudinea americană în cazul escaladării acestor confruntări.

Râvna fără precedent cu care sovieticii consultau Washingtonul într-o problemă față de care America nu manifestase un interes deosebit ne-a făcut să ne întrebăm dacă nu cumva rapoartele erau concepute pentru a pregăti terenul unui atac sovietic asupra Chinei. Această suspiciune a fost întărită atunci când studiile serviciilor secrete americane, determinate de rapoartele sovietice, au relevat faptul că, în mod invariabil, confruntările aveau loc în apropierea bazelor de aprovizionare sovietice și departe de centrele de comunicație chineze – o schemă la care te puteai aștepta numai în cazul în care forțele sovietice erau de fapt agresorii. Această analiză a fost făcută și mai credibilă de neîncetata întărire a

forţelor sovietice pe întreaga lungime de 4000 de mile a frontierei chineze, care ajunse rapid la peste patruzeci de divizii.

Dacă analiza administraţiei Nixon era corectă, se pregătea o criză internaţională majoră, chiar dacă cea mai mare parte a lumii nu era conştientă de aceasta. Intervenţia militară sovietică în China ar fi fost semnalul celei mai serioase ameninţări la adresa echilibrului global al puterii de după criza rachetelor din Cuba. Aplicarea doctrinei lui Brejnev în cazul Chinei însemna că Moscova avea să încerce să facă guvernul de la Beijing la fel de supus cum fusese obligat să devină cel al Cehoslovaciei în anul precedent. Cea mai numeroasă naţiune a lumii avea să fie atunci subordonată unei superputeri nucleare – o combinaţie de rău augur, care ar fi putut duce la restaurarea temutului bloc chino-sovietic, a cărui natură monolitică inspirase atâta îngrijorare în anii '50. Era cât se poate de neclar dacă Uniunea Sovietică era capabilă sau nu să realizeze un proiect de o asemenea amploare. Ceea ce era evident însă – mai ales pentru o administraţie care îşi baza politica externă pe o concepţie geopolitică – era că riscul nu putea fi asumat. Dacă echilibrul puterii este luat în serios, atunci până şi *perspectivei* unei răsturnări geopolitice trebuie să i se opună rezistenţă; în momentul când schimbarea s-a produs, poate fi prea târziu să i se mai opună cineva. Costul rezistenţei va creşte cel puţin exponenţial.

Astfel de consideraţii l-au determinat pe Nixon să adopte două decizii extraordinare în vara anului 1969. Prima a fost aceea de a lăsa deoparte toate problemele care constituiau baza dialogului sino-american. Convorbirile de la Varşovia stabiliseră o agendă atât complexă, cât şi de durată. Fiecare dintre părţi îşi exprimase nemulţumirile: ale Chinei erau legate de viitorul Taiwanului şi de bunurile chinezeşti sechestrate de Statele Unite; Statele Unite solicitau renunţarea la forţă în Taiwan, participarea Chinei la negocierile asupra controlului armamentului şi rezolvarea litigiilor economice ale Americii cu China.

În schimb, Nixon a hotărât să se concentreze pe problema mai largă a atitudinii Chinei faţă de un dialog cu Statele Unite. Atenţia prioritară era acordată determinării evoluţiei în perspectivă a triunghiului chino-sovieto-american care se prefigura. Dacă puteam verifica ceea ce suspectam noi – că Uniunea Sovietică şi China se temeau mai mult una de cealaltă decât de Statele Unite – pentru diplomaţia americană se deschideau oportunităţi fără precedent. Dacă relaţiile se îmbunătăţeau pe această bază, agenda tradiţională s-ar fi rezolvat de la sine; dacă relaţiile nu cunoşteau o ameliorare, atunci agenda tradiţională rămânea de nerezolvat. Cu alte cuvinte, problemele practice aveau să fie rezolvate ca o consecinţă a apropierii chino-americane, nu să croiască drum spre aceasta.

În aplicarea strategiei de transformare a lumii celor două puteri într-un triunghi strategic, Statele Unite au anunţat în luna iulie 1969 o serie de iniţiative unilaterale pentru a marca schimbarea de atitudine. Interdicţia dată americanilor de a călători în China a fost eliminată; americanilor li se permitea să aducă în Statele Unite bunuri fabricate în China în valoare de până la 100 de dolari; şi au fost autorizate exporturi navale limitate de grâne americane către China. Deşi nesemnificative în sine, aceste măsuri erau menite să exprime noua atitudine a Americii.

Secretarul de stat William P. Rogers a făcut explicite aceste sugestii într-un discurs important, aprobat de Nixon. La 8 august 1969, el a anunțat în Australia că Statele Unite ar considera binevenită asumarea de către China comunistă a unui rol semnificativ în problemele Asiei și Pacificului. În cazul în care China avea să renunțe la „concepția sa introspectivă asupra lumii", America avea să „deschidă canale de comunicare". În cel mai călduros comentariu la adresa Chinei făcut de un secretar de stat american în douăzeci de ani, Rogers a atras atenția asupra inițiativelor unilaterale luate de America în domeniul economic, măsuri „menite să ajute poporul chinez de pe continent să-și amintească de prietenia noastră istorică față de el"[23].

Dar dacă exista un pericol real ca sovieticii să atace China în vara anului 1969, atunci nu era timp pentru ca aceste complexe manevre să se desfășoare treptat. Prin urmare, Nixon a luat măsura poate cea mai îndrăzneață din perioada președinției lui, avertizând Uniunea Sovietică de faptul că Statele Unite nu vor rămâne indiferente în cazul în care Moscova avea să atace China. Indiferent de răspunsul imediat al Chinei față de Statele Unite, Nixon și consilierii săi considerau independența Chinei indispensabilă pentru echilibrul global și socoteau contactele diplomatice cu China esențiale pentru flexibilitatea diplomației americane. Avertismentul dat de Nixon sovieticilor a fost de asemenea o expresie concretă a noului accent pus de administrație pe așezarea la baza politicii americane a analizei atente a interesului național.

Îngrijorat de acumularea de forțe militare sovietice în lungul granitei chineze, Nixon a autorizat o declarație puternică, cu două tăișuri, la 5 septembrie 1969, în care se arăta că Statele Unite erau „profund îngrijorate" de un război sino-sovietic. Subsecretarul de stat Elliot Richardson a fost însărcinat cu rostirea mesajului; situat suficient de sus în ierarhie pentru a nu lăsa nici un dubiu că vorbea în numele președintelui, Richardson era, în același timp, prea puțin proeminent pentru a promova frontal Uniunea Sovietică:

> Noi nu încercăm să exploatăm în avantajul nostru ostilitatea dintre Uniunea Sovietică și Republica Populară Chineză. Diferențele ideologice dintre cei doi giganți comuniști nu sunt problema noastră. Însă nu putem să nu fim profund îngrijorați de escaladarea acestei dispute într-o importantă încălcare a păcii și securității.[24]

Când o țară neagă intenția sa de a exploata conflictul dintre alte două părți, ea semnalează de fapt că dispune de capacitatea de a o face și că ambele părți ar face bine să facă eforturi pentru a menține acea neutralitate. De asemenea, când un stat își exprimă „profunda îngrijorare" în legătură cu un incident militar, el transmite mesajul că va sprijini – într-un mod încă nespecificat – victima actului definit ca agresiune. Nixon a fost singurul dintre președinții americani ai acestui secol care și-a arătat în acest mod disponibilitatea de a sprijini o țară cu care Statele Unite nu mai aveau relații diplomatice de douăzeci de ani, cu care propria sa administrație nu avusese până în acel moment nici un contact, la nici un nivel, și ai cărei diplomați și media nu pierdeau nici un prilej pentru a defăima „imperialismul" american. Aceasta a marcat întoarcerea Americii la lumea *Realpolitik*.

Pentru a pune în evidență această nouă abordare, importanța îmbunătățirii relațiilor dintre China și Statele Unite a fost subliniată în fiecare dintre rapoartele

anuale prezidențiale privind politica externă. În februarie 1970 – înainte să fi avut loc vreun contact direct între Washington și Beijing – raportul a pledat pentru negocieri practice cu China și a accentuat faptul că Statele Unite nu vor coaliza cu Uniunea Sovietică împotriva Chinei. Acesta era, desigur, reversul avertismentului dat Moscovei; el implica ideea că Washingtonul avea și acea opțiune, dacă era determinat să o facă. Raportul din februarie 1971 a repetat disponibilitatea Americii de a stabili contacte cu China și a asigurat China că America nu avea intenții ostile:

> Noi suntem pregătiți să stabilim un dialog cu Pekinul. Nu putem accepta preceptele sale ideologice, sau ideea conform căreia China comunistă trebuie să-și exercite hegemonia asupra Asiei. Dar nici nu dorim să impunem Chinei o poziție internațională prin care să renunțe la interesele sale naționale legitime.[25]

Încă o dată, raportul reitera neutralitatea Americii în conflictul dintre cele două importante centre comuniste:

> Noi nu vom face nimic pentru a ascuți acest conflict – nici pentru a-l încuraja. Este absurd să se creadă că noi am putea coaliza cu una dintre părți împotriva celeilalte...
>
> În același timp, nu putem permite nici Chinei comuniste, nici URSS-ului să ne dicteze politica și conduita pe care să o adoptăm față de celălalt... Noi vom avea de judecat China, ca și URSS-ul, nu după retorica, ci după acțiunile sale.[26]

Renunțarea declarată de a coaliza cu vreunul dintre giganții comuniști a fost o invitație adresată fiecăruia dintre aceștia de a-și îmbunătăți relațiile cu Washingtonul și un avertisment pentru amândoi privind consecințele continuării ostilităților. Dat fiind că atât China cât și Uniunea Sovietică și-au făcut socoteala că urmau să aibă nevoie de bunăvoința americanilor, sau poate că de teama unei mișcări a Americii în direcția adversarului, amândouă au fost stimulate să-și îmbunătățească relațiile cu Washingtonul. Iar ambelor țări li se spusese cât se putea de clar – într-adevăr, putea înțelege oricine – că premisa unor legături mai strânse cu Washingtonul era abținerea de la orice amenințare la adresa intereselor vitale americane.

Așa cum au evoluat lucrurile, s-a dovedit că o nouă arhitectură a relațiilor cu China era mai ușor de definit decât de pus în practică. Izolarea dintre America și China fusese atât de totală, încât nici una dintre țări nu știa cum să o contacteze pe cealaltă sau cum să găsească un vocabular prin care să o asigure pe cealaltă că apropierea nu era concepută ca o capcană.

China a întâmpinat dificultăți mai mari, în parte deoarece diplomația de la Beijing era atât de subtilă și indirectă, încât a depășit cu mult puterea noastră de înțelegere, la Washington. La 1 aprilie 1969 – la două luni după ce Nixon a depus jurământul – Lin Biao, ministru apărării chinez, care era pe cale să fie numit moștenitorul lui Mao, într-un raport la cel de-al IX-lea Congres național al Partidului Comunist, a lansat termenul care avea de atunci înainte să constituie desemnarea standard a Statelor Unite ca principalul dușman al Chinei. Atunci când Lin Biao a descris Uniunea Sovietică drept o amenințare la fel de mare s-a îndeplinit precondiția fundamentală a diplomației triunghiulare. Lin Biao a reafirmat, de asemenea, declarația pe care o făcuse Mao în 1965 ziaristului Edgar Snow – că

China nu avea trupe în afara frontierelor sale şi nu avea nici o intenție să lupte cu cineva dacă teritoriile nu îi erau atacate.

Unul dintre motivele pentru care semnalele lui Mao fuseseră ignorate a fost acela că chinezii supraestimaseră imens importanța lui Edgar Snow în America. Liderii de la Beijing credeau că Snow, un jurnalist american care manifesta de multă vreme simpatie față de comuniștii chinezi, se bucura de o credibilitate specială în Statele Unite în problemele chineze. Washingtonul, însă, îl considera o unealtă comunistă şi nu era dispus să-i încredințeze secrete. Gestul lui Mao de a-l plasa pe Snow alături de el la trecerea în revistă de la parada ocazionată de Ziua Independenței Chinei, în octombrie 1970, ne-a scăpat. La fel ca şi interviul pe care Mao i l-a acordat lui Snow în decembrie 1970, în care îl invita pe Nixon să viziteze China, fie ca turist, fie ca preşedinte al Americii. Deşi Mao ordonase interpretei sale să-i transmită notele sale lui Snow (o dovadă a încrederii sale), Washigtonul nu a aflat despre acea invitație decât atunci când problema vizitei lui Nixon fusese deja rezolvată pe alte canale, cu multe luni mai târziu.

Între timp, contactele diplomatice dintre Statele Unite şi China au fost reluate în decembrie 1969, la Varşovia. Dar ele nu s-au dovedit mai satisfăcătoare decât fuseseră în trecut. Nixon îl instructase pe Walter Stoessel, extrem de capabilul şi discretul ambasador american de la Varşovia, să-l abordeze pe însărcinatul cu afaceri chinez la prima reuniune la care s-ar fi aflat amândoi şi să-l invite să reia discuțiile la nivel de ambasadori. Această ocazie i s-a prezentat lui Stoessel la 3 decembrie 1969, într-un loc neobişnuit – o paradă a modei iugoslave organizată la Palatul Culturii din Varşovia. Însărcinatul chinez, neavând nici un fel de instrucțiuni pentru situația în care ar fi fost abordat de un diplomat american, la început a fugit. Numai atunci când Stoessel a reuşit în cele din urmă să-l prindă la colț pe traducătorul acestuia, mesajul a putut fi transmis. Până la 11 decembrie, însă, însărcinatul *primise* instrucțiunile privind modul de a trata cu americanii şi l-a invitat pe Stoessel la ambasada Chinei pentru o reluare a vechilor discuții de la Varşovia.

Impasul a apărut aproape imediat. Pe agenda tip a nici uneia dintre părți nu figura explorarea problemelor geopolitice de bază care, în opinia lui Nixon – şi după cum s-a dovedit şi în cea a lui Mao şi Zhou – aveau să determine viitorul relațiilor sino-americane. Mai mult decât atât, aceste probleme erau filtrate, de partea americană, printr-un proces greoi de consultări cu Congresul şi aliații principali, consultări care au făcut ca progresul, dacă s-ar fi înregistrat vreunul, să fi fost dificil şi obiect a numeroase veto-uri.

Rezultatul a fost că tratativele de la Varşovia au produs în guvernul Statelor Unite mai multe controverse decât în cadrul întâlnirilor dintre cele două părți. Aşa încât şi Nixon şi eu am fost oarecum uşurați când am aflat că partea chineză întrerupea discuțiile la nivel de ambasadori pentru a protesta împotriva atacurilor americane asupra sanctuarelor cambodgiene, în mai 1970. Din acel moment, ambele părți au fost în căutarea unui canal mai flexibil. Guvernul pakistanez a răspuns în cele din urmă acestei nevoi. Ritmul accelerat al schimburilor a culminat cu călătoria mea secretă la Beijing, în iulie 1971.

Nu puteam întâlni un grup de interlocutori mai receptivi la stilul de diplomație al lui Nixon decât liderii chinezi. Ca și Nixon, ei considerau agenda tradițională de o importanță secundară și erau preocupați, mai presus de orice, să exploreze posibilitatea unei cooperări pe baza unor interese congruente. Acesta este motivul pentru care, mai târziu, una dintre primele remarce ale lui Mao către Nixon a fost: „Problema mică este Taiwanul; problema mare este lumea."

Ceea ce doreau liderii chinezi era asigurarea din partea Americii că nu va coopera cu Kremlinul în implementarea doctrinei lui Brejnev; ceea ce dorea Nixon să știe era dacă Beijingul ar fi cooperat cu America pentru a contracara ofensiva geopolitică sovietică. Obiectivele fiecăreia dintre părți erau în esență conceptuale, deși, mai curând sau mai târziu, acestea trebuiau traduse într-o diplomație practică. Prezentarea de către fiecare parte a propriilor vederi asupra lumii trebuia să fie convingătoare și să degaje un sentiment al interesului comun – sarcină pentru care Nixon era extrem de potrivit.

Din aceste motive, fazele inițiale ale dialogului chino-american s-au concentrat în primul rând pe împletirea conceptelor și abordărilor fundamentale. Mao, Zhou și mai târziu Deng erau cu toții personalități extraordinare. Mao era revoluționarul vizionar, brutal, nemilos, la nevoie ucigaș. Zhou, administratorul elegant, fermecător, strălucit; iar Deng, reformatorul convingerilor fundamentale. Cei trei bărbați reflectau o tradiție comună de analiză laborioasă și de distilare a experiențelor unei țări străvechi, cu un instinct care le permitea să distingă între ceea ce era permanent și ceea ce ținea de tactică.

Stilul lor de negociere era cât se poate de diferit de cel al părții sovietice. Diplomații sovietici nu discutau aproape niciodată chestiuni conceptuale. Tactica lor consta în a alege o problemă de interes imediat pentru Moscova și a insista pentru rezolvarea ei cu o perseverență menită să epuizeze interlocutorii mai curând decât să-i convingă. Insistența și vehemența cu care negociatorii sovietici promovau consensul Biroului Politic reflectau disciplina brutală și tensiunile interne din politica sovietică și transformau politica la nivel înalt într-un epuizant comerț cu amănuntul. Gromîko simboliza chintesența acestui mod de abordare în diplomație.

Liderii chinezi reprezentau o societate mult mai stabilă din punct de vedere emoțional. Ei erau mai puțin interesați de elaborarea unor articole finisate de proiect și mai mult de clădirea încrederii. La întâlnirea lui Nixon cu Mao, liderul chinez nu și-a pierdut timpul încercând să asigure președintele că țara sa nu va recurge la forță împotriva Taiwanului. „Noi ne descurcăm fără ei [Taiwan] deocamdată și îi lăsăm să vină peste 100 de ani."[27] Mao nu a cerut reciprocitate pentru asigurarea pe care America o aștepta de douăzeci de ani.

În timp ce lucram la comunicatul de la Shanghai împreună cu Zhou Enlai, la un moment dat eu am propus să schimbăm o frază ofensivă din proiectul chinez cu ceva din varianta americană la care Zhou ar fi putut obiecta. „Nu vom ajunge nicăieri în felul acesta" a răspuns el. „Dacă mă poți convinge de ce este fraza mea ofensivă, atunci ți-o dau ție."

Atitudinea lui Zhou nu era produsul unei bunăvoințe abstracte, ci al unei înțelegeri neîndoielnice a priorităților pe termen lung. În acel moment China avea nevoie să inspire încredere; câștigarea unor puncte în dezbateri ar fi fost

împotriva intereselor sale. În opinia lui Mao, principala amenințare la adresa securității era Uniunea Sovietică: „În prezent, problema agresiunii din partea Statelor Unite sau a Chinei este relativ minoră... Voi doriți să retrageți o parte din trupele voastre înapoi pe teritoriul vostru; ale noastre nu ies în afară."[28]

Cu alte cuvinte, China nu se temea de Statele Unite, nici măcar în Indochina; ea nu intenționa să amenințe interesele vitale ale Americii (indiferent de ceea ce ar fi putut face Statele Unite în Vietnam) și era preocupată în primul rând de amenințările din partea Uniunii Sovietice (și a Japoniei, după cum a reieșit mai târziu). Pentru a sublinia accentul pe care îl punea pe echilibrul global, Mao și-a calificat propriile declarații antiimperialiste drept „tunuri goale".

Natura conceptuală a abordării a ușurat primele noastre întâlniri. În februarie 1972 Nixon a semnat Comunicatul de la Shanghai, care avea să asigure o hartă a relațiilor sino-americane pentru deceniul următor. Comunicatul avea un caracter fără precedent; mai mult de jumătate din el era dedicat expunerii concepțiilor contradictorii ale celor două părți asupra ideologiei, problemelor internaționale, Vietnamului și Taiwanului. În mod curios, lista dezacordurilor conferea o semnificație sporită acelor subiecte asupra cărora cele două părți erau de acord. Acestea afirmau că:

- progresul pe calea normalizării relațiilor între China și Statele Unite este în interesul tuturor țărilor;
- ambele doresc să reducă pericolul unui conflict militar internațional;
- nici una dintre părți nu trebuie să urmărească hegemonia în regiunea Asia-Pacific și fiecare se opune eforturilor oricărei alte țări sau grup de țări de a stabili o astfel de hegemonie; și
- nici una dintre părți nu este pregătită să negocieze în numele unei a treia părți sau să încheie acorduri sau înțelegeri cu cealaltă, îndreptate împotriva altor state.[29]

Traduse din limbajul diplomatic, aceste acorduri însemnau, minimum, că China nu va întreprinde nimic pentru a agrava situația din Indochina sau Coreea, că nici China și nici Statele Unite nu vor coopera cu blocul sovietic și că ambele se vor opune oricărei încercări a unei alte țări de a obține dominația în Asia. Deoarece Uniunea Sovietică era singura țară capabilă să domine Asia, era pe cale să se formeze o alianță tacită pentru a bloca expansionismul sovietic în Asia (nu deosebită de acea Entente Cordiale dintre Marea Britanie și Franța în 1904 și dintre Marea Britanie și Rusia în 1907).

În decurs de un an, acea înțelegere dintre Statele Unite și China a fost făcută mai explicită și mai globală; într-un comunicat publicat în februarie 1973, China și Statele Unite și-au exprimat acordul să *reziste* (reformulare îmbunătățită a termenului „opună", cum apărea în Comunicatul de la Shanghai) *împreună* (reformulare îmbunătățită a ceea ce fusese un „angajament separat") încercărilor din partea oricărei țări de a domina *lumea* (reformulare îmbunătățită a termenului Asia). În interval de numai un an și jumătate relațiile chino-americane se modificaseră de la o ostilitate stridentă și izolare la o alianță *de facto* în fața amenințării principale.

Comunicatul de la Shanghai și activitatea diplomatică ce a condus la acest rezultat a fost au permis administrației Nixon să pună bazele a ceea ce a numit,

poate cu oarecare grandilocvență, o nouă structură de pace. De îndată ce a fost anunțată deschiderea Americii către China, tabloul relațiilor internaționale a cunoscut o schimbare dramatică. Mai târziu când se vorbea în Occident despre relațiile cu China, se folosea termenul de „cartea" chineză, ca și cum politica liderilor duri care guvernau din Orașul Interzis ar fi putut fi concepută la Washington. De fapt, „cartea" chineză ori se juca singură, ori nu exista. Rolul politicii americane era acela de a stabili un cadru care să reflecte dorința fiecărei națiuni de a sprijini pe cealaltă atunci când interesele naționale coincideau.

Conform analizei lui Nixon și a consilierilor săi, atâta timp cât China avea mai multe motive să se teamă de Uniunea Sovietică decât de Statele Unite, interesul propriu avea să o îndemne să coopereze cu Statele Unite. Prin urmare, China nu făcea o favoare Statelor Unite opunându-se expansionismului sovietic, deși aceasta servea atât interesele americane cât și cele chineze. Oricât ar fi fost de impresionat de claritatea gândirii liderilor chinezi – mai ales de cea a premierului Zhou Enlai – Nixon nu avea nici un interes să plaseze Statele Unite în mod clar în vreuna din părțile conflictului dintre China și Uniunea Sovietică. Poziția de negociator a Americii era cea mai puternică atâta vreme cât America se afla mai aproape de *ambii* giganți comuniști decât erau fiecare dintre ei față de celălalt.

Deschiderea Americii către China oferă un foarte bun studiu de caz al rolului personalităților în politica externă. Ceea ce ajunge să aprecieze posteritatea drept un nou punct de plecare rezultă de obicei dintr-o serie de acțiuni mai mult sau mai puțin întâmplătoare, care fac greu de distins ce a constituit o alegere conștientă de ce a însemnat un simplu impuls. Datorită faptului că relațiile chino-americane au luat ființă după douăzeci de ani de izolare aproape totală, totul era absolut nou și prin urmare semnificativ pentru ceea ce s-a întâmplat mai târziu. Pentru ambele părți, necesitatea impunea ca apropierea să se producă și încercarea trebuia făcută, indiferent de cine se afla la guvernare în fiecare dintre țări. Dar lipsa de asperități și viteza cu care s-a dezvoltat, ca și anvergura pe care a luat-o s-au datorat în mare parte subtilității și onestității liderilor ambelor părți, care au realizat această apropiere și, mai ales de partea americană, accentului fără precedent care s-a pus pe analiza interesului național.

Mao, comunistul devotat, a manifestat siguranța de sine a celui ce se știa moștenitor al unei tradiții de autodeterminare neîntrerupte, care se întinsese de-a lungul a trei milenii. După ce și-a supus uriașa țară excesului ideologic și îngrozitoarelor vărsări de sânge ale Revoluției Culturale, Mao se afla pe cale să insufle politicii externe chineze un oarecare spirit practic. Timp de secole, Regatul Mijlociu își asigurase securitatea asmuțindu-i pe barbarii din depărtări împotriva vecinilor apropiați. Profund îngrijorat de expansionismul sovietic, Mao a adoptat aceeași strategie în deschiderea sa către Statele Unite.

Pe Nixon nu îl interesau motivele lui Mao. Obiectivul său principal era ca America să-și recâștige inițiativa în politica externă. Încercând să găsească în ceea ce el a numit o eră de negocieri între Uniunea Sovietică și Statele Unite un remediu pentru trauma sufletească din Vietnam, Nixon nu s-a bazat nici pe relații personale, nici pe convertirea sovieticilor, ci pe o echilibrare a intereselor ca modalitate de a face Kremlinul mai maleabil.

După deschiderea Americii către China, Uniunea Sovietică a trebuit să facă față provocărilor de pe două fronturi – NATO la vest și China la est. Într-o perioadă care, în alte privințe, reprezenta o cotă înaltă a încrederii în sine pentru Uniunea Sovietică și una coborâtă pentru America, administrația Nixon a reușit să-și regrupeze forțele. A urmărit în continuare ca varianta războiului general să fie prea riscantă pentru sovietici. După deschiderea către China, presiunile sovietice, chiar sub nivelul războiului general, au devenit la fel de riscante, pentru că ele puteau conduce la accelerarea atât de temutei apropieri chino-americane. O dată ce America s-a deschis către China, opțiunea cea mai bună a Uniunii Sovietice a devenit aceea de a căuta o detensionare a propriilor relații cu Statele Unite. Bazându-se pe ideea că ar fi avut mai mult de oferit Statelor Unite decât China, Kremlinul și-a imaginat chiar că ar putea reuși să împingă America într-o cvasialianță împotriva Chinei, lucru pe care Brejnev chiar l-a propus stângaci președintelui Nixon, atât în 1973, cât și în 1974.[30]

În noua sa manieră de abordare a politicii externe, America nu intenționa să-l susțină pe cel mai puternic împotriva celui mai slab indiferent de situația echilibrului puterii. Fiind țara care dispunea de cea mai mare capacitate fizică de a tulbura pacea, Uniunii Sovietice trebuia să i se dea motive să modereze crizele existente și să evite crearea altora noi, confruntată cum era cu o opoziție pe două fronturi. Iar China, care avea propria sa capacitate de a afecta echilibrul în Asia, trebuia să-și tempereze, datorită nevoii de a câștiga bunăvoința americană, acțiunile de îngrădire a aventurismului sovietic. Ținând seama de toate acestea, administrația Nixon trebuia să încerce să rezolve problemele practice cu Uniunea Sovietică, menținând în același timp un dialog privind conceptele globale cu China.

Deși cei mai mulți experți în problemele sovietice îl avertizaseră pe Nixon că îmbunătățirea relațiilor cu China va duce la răcirea relațiilor sovieto-americane, s-a întâmplat tocmai opusul. Înaintea călătoriei mele secrete în China, Moscova blocase timp de mai bine de un an demersurile pentru o întâlnire la vârf între Brejnev și Nixon. Printr-un fel de intercondiționare inversă, ea încerca să facă întâlnirea la nivel înalt dependentă de o întreagă listă de condiții. Apoi, la o distanță de o lună de la vizita mea la Beijing, Kremlinul și-a schimbat poziția și l-a invitat pe Nixon la Moscova. Toate negocierile sovieto-americane au cunoscut o accelerare de îndată ce liderii sovietici au renunțat la încercările lor de a smulge americanilor concesii unilaterale.

Nixon a fost primul președinte după Theodore Roosevelt care a condus politica externă americană în mare măsură în numele interesului național. Neajunsul abordării sale a fost lipsa rezonanței emoționale în rândul poporului american. Deși Nixon a vorbit deseori despre o structură a păcii, structurile sunt instrumente care ele singure nu au puterea de a trezi sentimentul angajării în inima și mintea unei societăți – mai ales ale uneia pătrunsă de tradiția americană a excepționalismului. Și nici interesul național nu este chiar așa de evident pe cât presupuneau diferitele rapoarte prezidențiale. În lipsa unei tradiții stabilite, grupurile conducătoare americane nu vehiculează cu aceeași ușurință conceptul de interes național precum, să spunem, Marea Britanie, Franța sau China. Chiar și în condiții optime și liniștite, stabilirea unei tradiții de politică externă bazată pe

modul de abordare a lui Nixon ar fi luat cea mai mare parte a duratei unui mandat prezidențial.

În timpul primului său mandat, Nixon nu a prea avut ocazia să își asume o astfel de sarcină educativă, deoarece societatea sa era stăpânită de protestul și de convingerea că guvernul Statelor Unite devenise preocupat de amenințarea comunismului. De la bun început, cel de-al doilea mandat al lui Nixon a fost împovărat de afacerea Watergate. Un președinte pus sub acuzare nu avea șanse să fie acceptat în fruntea curentului de remodelare a gândirii tradiționale.

Un alt motiv a fost acela că Nixon și asociații săi își prezentaseră concepția într-un mod prea contrastant cu tradițiile ideologice ale Americii. Cu douăzeci de ani mai devreme, John Foster Dulles își îmbrăcase analizele realiste în veșmântul retoricii excepționalismului; zece ani mai târziu, Ronald Reagan avea să câștige suportul opiniei publice americane față de o politică externă care, în detaliile sale operaționale, nu se deosebea în mod semnificativ de aceea a lui Nixon, conferindu-i o tentă idealistă. Guvernând, așa cum s-a întâmplat, în perioada Vietnamului, dilema lui Nixon a fost aceea dacă nu cumva un stil retoric de genul celui practicat de Dulles – sau de Reagan – ar fi pus paie pe foc. Apoi, chiar în vremuri mai liniștite, Nixon era probabil prea cerebral pentru a fi adoptat stilul retoric al lui Dulles sau al lui Reagan.

Pe măsură ce realizările politicii externe a lui Nixon au ajuns să fie considerate firești și pericolele pe care aceasta le evitase îndepărtate, modalitatea de abordare adoptată de Nixon (și de mine) a devenit tot mai controversată. Fără Watergate, poate că Nixon ar fi reușit să câștige adeziunea țării sale la stilul său de diplomație și să demonstreze că acesta era de fapt modul cel mai realist de a apăra idealismul american. Dar combinația dintre Vietnam și Watergate a împiedicat apariția unui nou consens. Chiar dacă Nixon reușise, în pofida tragediei din Indochina, să-și conducă țara pe o poziție dominantă pe plan internațional, cel de-al doilea mandat al său a fost martorul unei extraordinar de intense dezbateri privind rolul națiunii sale în lume și mai ales privind atitudinea ei față de comunism.

CAPITOLUL 29

Destinderea şi nemulţumirile generate de ea

Prin scoaterea Statelor Unite din experienţa demoralizantă a vărsărilor de sânge din Vietnam şi prin reîntoarcerea atenţiei naţiunii asupra unor probleme internaţionale de mai mare anvergură, administraţia Nixon a încercat să creeze ceea ce a numit cu oarecare emfază o „structură a păcii". Relaţia triunghiulară dintre Statele Unite, URSS şi China a deschis calea unei serii de realizări importante: sfârşitul Războiului din Vietnam; un acord care garanta accesul în Berlinul divizat; o reducere drastică a influenţei sovietice în Orientul Mijlociu şi începutul procesului de pace arabo-israelian; precum şi Conferinţa pentru securitate în Europa (încheiată în timpul administraţiei Ford). Fiecare dintre aceste evenimente a contribuit la realizarea celorlalte. Potenţarea a funcţionat recompensator.

Destinderea a conferit o nouă fluiditate diplomaţiei europene, un teatru ce fusese ca şi pietrificat după consolidarea finală a sferelor de influenţă Est-Vest, în 1961. Până la alegerea lui Willy Brandt în funcţia de cancelar, în septembrie 1969, guvernele vest-germane care s-au succedat susţinuseră că singurul guvern german legitim se afla la Bonn. Republica Federală a refuzat să recunoască regimul est-german şi a rupt relaţiile diplomatice cu orice guvern (în afară de Rusia) care l-a recunoscut – aşa-numita Doctrină Hallstein.

După construirea zidului Berlinului în 1961, problema unificării germane a dispărut treptat de pe agenda negocierilor Est-Vest şi obiectivul unificării, urmărit de germani, a fost temporar pus deoparte. În cursul acelor ani, de Gaulle a explorat posibilitatea de a negocia cu Moscova independent de Statele Unite, proclamând o politică de „destindere, înţelegere şi cooperare" cu Europa de Est. El spera că, dacă Moscova ar fi privit Europa ca pe o entitate independentă mai curând decât ca pe un satelit american, liderii de la Kremlin, date fiind problemele pe care le aveau cu China, ar fi putut fi făcuţi să slăbească strânsoarea în care ţineau Europa de Est. De Gaulle dorea ca Germania de Vest să se desprindă ea însăşi într-o oarecare măsură de Washington şi să urmeze direcţia indicată de Franţa în demersul său către sovietici.

De Gaulle făcuse o analiză corectă, dar supraestimase capacitatea Franţei de a exploata situaţia internaţională, a cărei mobilitate se accentuase. Republica Federală nu era dispusă să întoarcă spatele unei Americi puternice. Cu toate acestea, conceptul lui de Gaulle nu a scăpat unor lideri germani, care au ajuns să creadă că Republica Federală ar fi dispus de moneda de schimb care îi lipsea Parisului. Brandt, care era ministru de externe al Germaniei în vremea când generalul îşi juca gambitul, a înţeles implicaţiile viziunii lui de Gaulle. Acei germani care susţineau iniţiativa lui de Gaulle, îşi amintea el,

> nu reuşeau să înţeleagă că generalul nu urmărea realizarea visului lor privind o forţă nucleară europeană de intimidare (la care el respingea categoric participarea germană). Ei scăpau de asemenea din vedere faptul că el era angajat în elaborarea unei politici de destindere care nu s-ar fi bucurat niciodată de sprijinul aripii drepte a Uniunii [partidul conservator german] şi care deschidea cu adevărat, în multe privinţe, drum viitoarei noastre *Ostpolitik*.[1]

Invazia sovietică în Cehoslovacia, din 1968, a pus capăt iniţiativei lui de Gaulle, dar, ca o ironie, a deschis uşa pentru Brandt, când în 1969, acestuia i-a venit rândul să devină lider al Germaniei de Vest.

Brandt a avansat teza, surprinzătoare atunci, conform căreia, de vreme ce bizuirea pe Occident condusese la blocaj, unificarea trebuia căutată prin apropierea Germaniei de lumea comunistă. El îşi îndemna ţara să recunoască satelitul est-german, să accepte graniţa cu Polonia (Linia Oder-Neisse) şi să-şi îmbunătăţească relaţiile cu Uniunea Sovietică. Cel puţin, condiţia populaţiei Germaniei de Est putea fi astfel ameliorată.

Iniţial, administraţia Nixon a avut rezerve serioase în legătură cu ceea ce Brandt numea *Ostpolitik*. În încercarea lor de a se seduce unul pe celălalt, cele două state germane puteau ajunge în cele din urmă împreună la un oarecare program neutru, naţionalist, aşa cum se temuseră Adenauer şi de Gaulle. Republica Federală avea un sistem politic şi social mai atrăgător; comuniştii aveau avantajul că recunoaşterea statutului lor, o dată obţinută, era ireversibilă şi conţinea în sine cheia unificării. Mai presus de orice, administraţia Nixon se temea pentru unitatea Occidentului. De Gaulle rupsese deja frontul unit al Occidentului în faţa Moscovei prin retragerea Franţei din NATO şi abordarea unei politici proprii de

destindere cu Kremlinul. Washingtonul privea cu nelinişte spectrul unei Germanii de Vest începând să acționeze independent.

Şi totuşi, cu cât inițiativa lui Brandt îşi lua avânt, cu atât Nixon şi asociații săi îşi dădeau seama că, oricare ar fi fost capcanele *Ostpolitik*, alternativa era şi mai riscantă. Devenise din ce în ce mai clar că Doctrina Hallstein nu putea fi susținută. Pe la jumătatea anilor '60, însuşi Bonnul o modificase în ceea ce privea guvernele comuniste est-europene, cu argumentul neîntemeiat că ele nu erau libere să ia decizii proprii.

Problema era, de fapt, mai profundă. În anii '60 era de neconceput ca Moscova să-şi lase satelitul est-german să se prăbuşească fără o criză uriaşă. Iar orice criză rezultată din insistența Germaniei asupra aspirațiilor naționale – sau care putea fi astfel prezentată – avea un puternic potențial distructiv asupra Alianței Occidentale. Nici un aliat nu dorea să-şi asume riscul unui război în numele unificării unei țări care le cauzase atâtea suferințe în timp de război. Nimeni nu se grăbise spre baricade atunci când Nikita Hruşciov amenințase să predea comuniştilor est-germani dreptul de a controla căile de acces în Berlin. Fără excepție, aliații occidentali acceptaseră construirea zidului care împărțea Berlinul şi simboliza divizarea Germaniei. Ani la rând, democrațiile vorbiseră despre ideea unității germane, fără să fi făcut ceva pentru a o provoca. Această modalitate de abordare ajunsese la capătul posibilităților sale. Politica germană a Alianței Atlantice se prăbuşea.

Aşadar, Nixon şi consilierii săi au ajuns în situația de a accepta *Ostpolitik* ca o necesitate, deşi ei credeau că Brandt – spre deosebire de Adenauer – nu avea nici un fel de ataşament personal la Alianța Atlantică. Nu existau decât trei puteri capabile să răstoarne *statu quo*-ul în Europa – cele două superputeri şi Germania, dacă se hotăra să subordoneze totul obiectivului unificării. În anii '60 Franța lui de Gaulle încercase să anuleze aranjamentul sferelor de influență şi nu reuşise. Dar dacă Germania, cea mai puternică economie a Europei şi țara europeană cu cele mai importante revendicări teritoriale, încerca să răstoarne ordinea postbelică, consecințele erau într-adevăr grave. Atunci când Brandt şi-a arătat intenția de a face propria sa deschidere către est, administrația Nixon a considerat că era mai bine ca Statele Unite să îl susțină, decât să-i obstrucționeze eforturile şi să rişte desprinderea Republicii Federale din legăturile NATO şi de sub restricțiile comunității europene.

În plus, acordând sprijin *Ostpolitik*, America dobândea sistemul de pârghii necesar pentru a pune capăt crizei Berlinului, care dura de douăzeci de ani. Administrația Nixon a insistat asupra legăturii stricte dintre *Ostpolitik* şi accesul în Berlin, precum şi dintre aceste două probleme şi restricțiile generale impuse sovieticilor. Cum *Ostpolitik* se baza pe concesii concrete din partea germanilor – recunoaşterea Liniei Oder-Neisse şi a regimului est-german în schimbul a ceva intangibil precum relațiile îmbunătățite – Brandt nu avea să obțină niciodată aprobarea parlamentului dacă acestea nu erau legate de noi garanții concrete privind accesul în Berlin şi libertatea oraşului. Altfel, Berlinul avea să cadă pradă hărțuielii comuniste, la 110 mile înăuntrul teritoriului unui satelit est-german a cărui suveranitate avea să fie acum recunoscută de comunitatea internațională –

exact situaţia pe care Stalin şi Hruşciov încercaseră să o provoace prin blocade şi ultimatumuri. În acelaşi timp, Bonnul nu dispunea de suficiente pârghii pentru a urma singur chestiunea Berlinului. Numai America era suficient de puternică pentru a rezista la presiunile potenţiale implicate de izolarea Berlinului şi dispunea de suficiente pârghii diplomatice pentru a produce o schimbare în procedurile de acces.

Statutul legal al Berlinului, de enclavă plasată adânc în teritoriul controlat de sovietici se baza pe ficţiunea legală că era teoretic „ocupat" de cei patru învingători din cel de-al doilea război mondial. Prin urmare, a trebuit ca negocierile în problema Berlinului să fie purtate de Statele Unite, Franţa, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică. După cum era de aşteptat, atât conducerea sovietică cât şi Brandt (prin extrem de abilul său confident Egon Bahr) au abordat Washingtonul, cerând ajutor pentru ieşirea din impas. În urma unor negocieri complicate, în vara anului 1971 s-a ajuns la o nouă înţelegere a celor patru puteri, prin care se garanta libertatea Berlinului de Vest şi accesul Occidentului la oraş. Din acel moment, Berlinul a dispărut de pe lista punctelor de criză internaţională. Următoarea ocazie cu care a apărut pe agenda globală a fost atunci când zidul a fost dărâmat, iar Republica Democrată Germană s-a prăbuşit.

Pe lângă acordul asupra Berlinului, *Ostpolitik* a lui Brandt a dat naştere unor acorduri de prietenie între Germania de Vest şi Polonia, între Germania de Vest şi cea de Est, între Germania de Vest şi Uniunea Sovietică. Faptul că sovieticii puneau un asemenea accent pe recunoaşterea de către Germania de Vest a graniţelor stabilite de Stalin indica de fapt slăbiciune şi insecuritate. Republica Federală, rămăşiţa unui stat, nu era în măsură să pună probleme unei superputeri nucleare. În acelaşi timp, aceste tratate dădeau sovieticilor toate motivele pentru adoptarea unui comportament reţinut, cel puţin atâta timp cât negocierile şi ratificarea lor erau în curs. În timp ce tratatele se aflau în discuţia parlamentului vest-german, sovieticii s-au abţinut să facă vreun gest care ar fi putut pune în pericol aprobarea lor; după aceea ei au avut grijă să nu împingă Germania înapoi către politica lui Adenauer. Astfel, când Nixon a decis să mineze porturile nord-vietnameze şi să reia bombardamentele asupra Hanoiului, Moscova a răspuns prin tăcere. Atâta timp cât Nixon a avut o poziţie puternică pe plan intern, destinderea a reuşit să realizeze interconectarea întregii serii de probleme dintre Est şi Vest, în întreaga lume. Dacă sovieticii voiau să se bucure de beneficiile relaxării tensiunilor, atunci aveau şi ei obligaţia de a contribui la destindere.

În timp ce în Europa Centrală administraţia Nixon a putut lega între ele mai multe negocieri, în Orientul Mijlociu a folosit destinderea ca pe o plasă de siguranţă în procesul de reducere a influenţei politice a Uniunii Sovietice. Pe parcursul anilor '60, Uniunea Sovietică devenise principalul furnizor de armament pentru Siria şi Egipt şi un sprijinitor tehnic şi organizatoric al grupărilor arabe radicale. În forumurile internaţionale, Uniunea Sovietică acţiona ca purtător de cuvânt al poziţiei arabe şi destul de des, al celor mai radicale puncte de vedere ale acesteia.

Atâta timp cât lucrurile se desfăşurau după această schemă, progresul diplomatic era atribuit sprijinului sovietic, pe când impasul atrăgea riscul unor crize

repetate. Punctul mort nu putea fi depășit decât dacă toate părțile erau obligate să se confrunte cu realitatea geopolitică fundamentală din Orientul Mijlociu: anume că Israelul era prea puternic (sau putea fi făcut prea puternic) pentru a fi învins, chiar și de forțele combinate ale tuturor vecinilor săi, și că Statele Unite aveau să păzească zona de intervenție sovietică. Administrația Nixon a insistat deci ca toate părțile, și nu numai aliații Americii, să dovedească voința de a face sacrificii înainte ca America să se angajeze ea însăși în procesul de pace. Uniunea Sovietică avea o mare capacitate de a ridica nivelul tensiunilor, dar nu dispunea de nici o modalitate de a pune capăt unei crize sau de a promova cauzele pritenilor săi pe cale diplomatică. Ea putea amenința cu intervenția, așa cum făcuse în 1956, dar experiența dovedise din plin tendința sovieticilor de a se retrage din fața opoziției americane.

Cheia păcii din Orientul Mijlociu se afla, așadar, la Washington și nu la Moscova. Dacă Statele Unite își jucau cartea cu atenție, atunci fie Uniunea Sovietică era obligată să contribuie la găsirea unei soluții reale, fie unul din clienții săi arabi rupea rândurile și se îndrepta spre Statele Unite. În ambele cazuri, influența sovietică în rândul statelor arabe radicale avea de suferit. Este motivul pentru care, la începutul primului mandat al lui Nixon, am avut destulă încredere să-i spun unui ziarist că noua administrație avea să caute să elimine influența sovietică din Orientul Mijlociu. Deși această remarcă imprudentă a stârnit emoții, ea descria exact strategia pe care era pe cale de a o implementa administrația Nixon.

Neînțelegându-și dilema strategică, liderii sovietici au încercat să ademenească Washingtonul să sprijine soluții diplomatice care ar fi întărit poziția sovietică în lumea arabă. Dar atâta timp cât Uniunea Sovietică continua să aprovizioneze statele radicale din Orientul Mijlociu cu cea mai mare parte a armamentului, iar programele lor diplomatice erau identice, Statele Unite nu aveau nici un interes să coopereze cu Moscova – deși acest lucru nu a fost întotdeauna clar pentru aceia care considerau cooperarea cu Uniunea Sovietică un scop în sine. În concepția lui Nixon și a consilierilor săi, cea mai bună strategie era aceea de a demonstra că deși Uniunea Sovietică avea capacitatea de a provoca și întreține crize, aceasta nu era dublată și de abilitatea de a le rezolva. Moderația arabă avea să fie încurajată prin recompensarea cu sprijin american a liderilor arabi care dovedeau simț de responsabilitate, atunci când revendicările lor erau legitime. Uniunea Sovietică nu avea în acest caz decât fie să participe, fie să fie împinsă spre periferia diplomației Orientului Mijlociu.

Pentru a atinge acest obiectiv, Statele Unite au adoptat două politici complementare: au blocat orice mișcare arabă rezultată din sprijin militar sovietic sau care implica o amenințare militară sovietică; și au preluat responsabilitatea procesului de pace de îndată ce insatisfacția provocată de situația de impas i-a determinat pe unii lideri arabi importanți să se disocieze de Uniunea Sovietică și să se îndrepte către Statele Unite. Aceste condiții au apărut după războiul din Orientul Mijlociu din 1973.

Până atunci, Statele Unite avuseseră de traversat un drum stâncos. În 1969 secretarul de stat Rogers a prezentat un plan, care ulterior i-a purtat numele, prin care se garantau granițele Israelului din 1967, cu unele rectificări „minore", în

schimbul unui acord de pace multilateral. Acest plan a cunoscut destinul obişnuit al iniţiativelor întreprinse înainte de schimbarea datelor fundamentale ale realităţii: Israelul l-a respins, refuzând să accepte delimitarea graniţelor; ţările arabe l-au respins pentru că nu erau dispuse să-şi asume un angajament în direcţia păcii (oricât de vagă s-ar fi dovedit această promisiune).

În 1970 au avut loc confruntări militare serioase. Prima a fost în lungul Canalului Suez, când Egiptul a început aşa-numitul război de uzură împotriva Israelului. Israelul a ripostat cu atacuri aeriene în interiorul teritoriului egiptean. Uniunea Sovietică a răspuns prin instalarea în Egipt a unui important sistem de apărare aeriană, deservit de 15 000 de militari sovietici.

Pericolele nu se limitau însă la Egipt. Mai târziu în cursul aceluiaşi an, Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OEP), care stabilise aproape un stat în stat în Iordania, a deturnat patru avioane şi le-a îndreptat către Iordania. Regele Hussein a ordonat imediat armatei sale să atace OEP şi i-a expulzat din ţară pe liderii acesteia; Siria a invadat Iordania: Israelul s-a mobilizat. Orientul Mijlociu părea pe picior de război. Statele Unite şi-au întărit masiv forţele navale din Mediterana şi a dat de înţeles că nu va tolera nici o intervenţie din exterior. Curând a devenit evident că Uniunea Sovietică nu avea intenţia să rişte o confruntare cu Statele Unite. Siria s-a retras şi criza a luat sfârşit, deşi nu înainte de a fi demonstrat mai întâi lumii arabe care dintre superputeri era mai capabilă de a modela viitorul zonei.

Primul semn că strategia lui Nixon avea impact a apărut în 1972. Preşedintele egiptean Anwar Sadat şi-a concediat toţi consilierii militari sovietici şi a cerut tehnicienilor sovietici să părăsească ţara. În acelaşi timp au început contacte diplomatice secrete între Sadat şi Casa Albă, deşi acestea au fost împiedicate mai întâi de alegerile prezidenţiale din America, iar apoi de afacerea Watergate.

În 1973, Egiptul şi Siria au pornit război împotriva Israelului. Atât Israelul cât şi Statele Unite au fost luate complet prin surprindere, demonstrând că adeseori prejudecăţile pot influenţa evaluările serviciilor de informaţii.[2] Evaluarea americană era în asemenea măsură dominată de încrederea în marea superioritate a Israelului, încât toate avertismentele arabe fuseseră considerate o fanfaronadă. Nu exista nici o dovadă că Uniunea Sovietică ar fi încurajat activ Egiptul şi Siria să pornească război, iar Sadat ne-a spus mai târziu că liderii sovietici făcuseră de la început presiuni pentru o încetare a focului. După cum nici amploarea şi impactul furnizorilor sovietici către prietenii lor arabi nu au fost nici pe departe comparabile cu amploarea şi impactul podului aerian american spre Israel.

La sfârşitul războiului, armatele arabe luptaseră efectiv mai mult decât în oricare dintre conflictele anterioare. Dar Israelul traversase Canalul Suez, înaintând până la o distanţă de circa douăzeci de mile de Cairo şi ocupase teritoriul sirian până aproape de periferia Damascului. Era nevoie de ajutorul american, mai întâi pentru a restabili *statu quo ante* şi apoi pentru a progresa în direcţia păcii.

Primul conducător arab care a recunoscut acest lucru a fost Sadat, care a renunţat la maniera sa de a cere totul sau nimic şi s-a întors dinspre Moscova către Washington pentru a solicita asistenţă în cadrul unui proces treptat în direcţia

păcii. Chiar şi preşedintele sirian Hafez Asad, considerat cel mai radical dintre cei doi lideri şi având legături mai strânse cu Uniunea Sovietică, a făcut apel la diplomaţia americană în legătură cu Înălţimile Golan. În 1974, au existat acorduri intermediare cu Egiptul şi Siria prin care a început procesul retragerii Israelului, în schimbul unor garanţii de securitate arabe. În 1975, Israelul şi Egiptul au încheiat un al doilea acord de dezangajare. În 1979, Egiptul şi Israelul au semnat un acord de pace oficial, mijlocit de preşedintele Carter. Începând de atunci, fiecare administraţie americană şi-a adus o contribuţie majoră la procesul de pace, incluzând primele negocieri directe între arabi şi israelieni, organizate în 1991 de secretarul de stat James Baker, şi acordul israeliano-palestinian, sub patronajul lui Clinton, în 1993. Kremlinul nu a avut un rol semnificativ în nici una dintre aceste iniţiative.

Aceste pagini nu se pot ocupa de detaliile diplomaţiei din Orientul Mijlociu, fiind în primul rând concentrate pe modul în care Statele Unite au folosit relaţiile cu Moscova în scopul de a reduce influenţa sovietică în Orientul Mijlociu fără a produce o criză majoră. În dezbaterile din anii '70, criticii lui Nixon s-au amuzat mult pe seama dorinţei declarate a acestuia de a-i determina pe sovietici să încheie acorduri numai pentru a le încheia, pentru a ajunge la o reducere iluzorie a tensiunilor. Totuşi diplomaţia lui Nixon în Orientul Mijlociu a fost o bună ilustrare a modului în care Nixon şi consilierii săi percepeau structura păcii, atât de des invocată de preşedinte. Ea nu a fost o încercare naivă de a coopera de dragul cooperării, ci o metodă de a conduce competiţia geopolitică. Strategia americană s-a bazat pe ideea că Uniunea Sovietică trebuia să fie pusă în situaţia să aleagă între a se despărţi de clienţii săi arabi radicali şi a accepta reducerea influenţei sale. În final această strategie a micşorat influenţa sovietică şi a plasat Statele Unite pe poziţia centrală în diplomaţia Orientului Mijlociu.

Administraţia Nixon a urmat două căi pentru a atinge acest obiectiv. În timpul războiului din Orientul Mijlociu, ea a menţinut un canal de comunicaţie zilnică cu Kremlinul, pentru a nu permite luarea unor decizii sub impulsul momentului sau pe baza unor informaţii inadecvate. Aceasta nu a putut preveni chiar toate tensiunile inerente unui conflict de interese, dar a redus pericolul unei crize ce se putea naşte dintr-o neînţelegere. Simultan, am purtat negocieri pe o mare varietate de probleme, cu scopul de a le oferi sovieticilor o miză pe care să nu dorească să o pună în primejdie. Negocierile de la Berlin au contribuit la o încorsetare a acţiunii sovietice în Orientul Mijlociu până spre anul 1973. După aceea, Conferinţa pentru securitate în Europa a ajutat la moderarea reacţiei sovietice în timpul numeroaselor manevre diplomatice care au condus Uniunea Sovietică pe o poziţie marginală în diplomaţia Orientului Mijlociu. Era nevoie de stabilirea unui fin echilibru între definirea criteriilor semnificative pentru progres şi realizarea de acorduri în sine, prin aceasta creându-se o dependenţă de bunăvoinţa sovieticilor. Destinderea nu numai că a calmat situaţia internaţională, dar a creat inhibiţii care i-au făcut pe liderii sovietici să accepte ceea ce a echivalat cu o retragere geopolitică majoră.

În pofida acestor succese, administraţia Nixon s-a confruntat cu o controversă crescândă pe tema politicii sale externe. Orice schimbare în politica externă

întâmpină rezistenţă din partea aderenţilor la linia politică anterioară, orice negociere reuşită trebuie să accepte provocarea celor ce neagă faptul că un acord reflectă, în general, concesii reciproce mai curând decât satisfacţii unilaterale. Ideea de intercondiţionare era contrară tradiţiilor legaliste ale politicii externe instituţionalizate americane. Deschiderea către China a deranjat lobby-ul chinez. Combinaţia de adversitate şi cooperare care a caracterizat comportamentul Americii în procesul de destindere cu Uniunea Sovietică i-a iritat pe cei care susţineau teoria lipsită de nuanţe conform căreia orice ţară era fie prieten fie duşman şi în nici un caz o combinaţie din amândouă, cum se întâmplă în realitate.

Aceste dezacorduri semănau destul de mult cu cele cu care se confruntase Wilson în anii 1915–1919, când şi-a împins ţara izolaţionistă către un rol mondial; situaţia era similară cu cea întâmpinată de Roosevelt în anii 1939–1941, când a angajat America de partea Marii Britanii; şi cu ceea ce trebuia să învingă Truman în anii 1946–1949, când a dezvoltat arhitectura Războiului rece.

Diferenţa esenţială consta în faptul că aceste dezbateri aveau loc acum în vâltoarea unor evenimente ca cele din Vietnam, urmate imediat de Watergate. În sistemul american, preşedintele este singura persoană aleasă la nivel naţional: el este, de asemeni, singurul centru de definire a obiectivelor naţionale. Alte instituţii pot face declaraţii de politică externă, dar numai preşedintele este în măsură să implementeze politica pe o perioadă mai mare de timp. Congresul, în calitate de corp legislativ, tinde să segmenteze problemele într-o serie de decizii individuale, pe care ulterior încearcă să le rezolve prin compromisuri reciproce. Presa poate să recomande o soluţie, dar nu este în măsură să trateze nuanţele punerii ei în aplicare. Dar esenţa politicii externe constă tocmai în abilitatea de a acumula nuanţe în urmărirea obiectivelor pe termen lung. Aşadar, cade în sarcina preşedintelui să stabilească direcţia de acţiune. Şi cu toate că celelalte instituţii sunt în măsură să o modifice, sau chiar să o blocheze, ele sunt incapabile să pună în practică o alternativă coerentă.

Toate marile curente ale politicii externe americane au fost rezultatul interacţiunii dintre preşedinţi puternici şi celelalte instituţii ale Americii. Preşedintele este în poziţia educatorului a cărui concepţie morală conferă cadrul dezbaterii. În cazul afacerii Watergate însă, Nixon ar fi putut fi capabil să traducă succesele foarte concrete ale politicii externe din timpul primului său mandat în principii operaţionale permanente – asemenea modului în care Franklin Delano Roosevelt crease şi apoi consolidase o nouă abordare a politicii interne americane, iar Truman şi Acheson trasaseră direcţiile politicii de îngrădire.

Dar capacitatea lui Nixon de a conduce s-a năruit în urma afacerii Watergate. Nu este acum cazul să ne oprim asupra acestei tragedii: pentru a servi scopului acestei lucrări este suficient să subliniez faptul că afacerea Watergate l-a lipsit pe Nixon de autoritatea morală esenţială pentru sarcina educativă la care obliga politica sa. În problemele curente, el a continuat să acţioneze cu hotărâre şi discernământ, până la capăt. Dar pentru controversele cu bătaie lungă sau conceptuale, chiar dacă şi-a păstrat capacitatea de a ridica probleme fundamentale, el nu a mai găsit forţa necesară de a formula şi soluţiile. În absenţa echilibrului asigurat de un preşedinte puternic, care să acţioneze ca factor moderator şi integrator, fie-

care dintre grupurile rivale şi-a putut împinge până la extrem punctul de vedere propriu. O mare parte a anilor '70 s-a transformat astfel într-o perioadă de dezvoltare a conflictului asupra temelor care fuseseră părţi şi părticele ale marilor iniţiative americane – suferind însă de lipsa sintezelor care în alte perioade formative conferiseră impulsul necesar noilor direcţii de acţiune ale Americii.

Noua manieră de abordare a problemelor politicii externe de către Nixon a fost o provocare la adresa excepţionalismului american şi a imperativului acestuia, ca politica să se bazeze pe afirmarea valorilor transcendente. Provocarea Americii, aşa cum au văzut-o Nixon şi consilierii săi, însemna adaptarea acestor adevăruri tradiţionale la noua ambianţă internaţională. Ca rezultat al experienţei sale pe plan intern, America a fost tentată să interpreteze ordinea internaţională ca fiind în esenţă benignă, iar diplomaţia ca pe o expresie a bunăvoinţei şi a disponibilităţii spre compromis. În acest aranjament al lucrurilor, ostilitatea apărea ca o aberaţie. Politica externă a lui Nixon, pe de altă parte, percepea lumea ca fiind compusă din provocări confuze, din naţiuni impulsionate mai curând de interese decât de bune intenţii, şi din schimbări mai degrabă cantitative decât decisive – o lume, pe scurt, care putea fi administrată, dar care nu putea fi nici dominată şi nici respinsă. Într-o astfel de lume nu se întrevedea nici un punct terminal clar conturat, iar soluţia găsită unei probleme era cel mai probabil să se transforme în bilet de intrare pentru o nouă problemă.

O asemenea lume reclama o politică externă adaptată în egală măsură menţinerii puterii şi asigurării salvării. Valorile tradiţionale americane şi-au păstrat importanţa lor dintotdeauna, dar, spre deosebire de epoca wilsoniană, ele nu mai puteau fi traduse într-o agendă de rezultate imediate, cu caracter decisiv. În loc de aşa ceva, trebuia ca ele să asigure Americii forţa interioară necesară pentru a se îndrepta, trecând peste ambiguităţi, înspre o lume care era, după cum spera toată lumea, mai bună decât cea anterioară, dar niciodată pe deplin finalizată.

Nixon şi consilierii săi nu au văzut nici o contradicţie în modul de a trata lumea comunistă în acelaşi timp ca adversar şi colaborator: adversar în ideologia fundamentală şi în nevoia de a preveni tulburarea echilibrului global de către comunism; colaborator în împiedicarea conflictului ideologic să explodeze într-un război nuclear. Totuşi, după ce au traversat întreaga distanţă emoţională a deziluziei americane din Vietnam, mulţi americani au încercat să-şi recapete încrederea prin reafirmarea unui angajament moral, mai curând decât printr-un calcul al intereselor.

În absenţa unei preşedinţii convingătoare din punct de vedere moral, mulţi dintre cei educaţi în linia tradiţională a politicii externe americane – atât din tabăra liberală cât şi din cea conservatoare – şi-au unit forţele pentru a se opune noii abordări promovate de Nixon. Liberalii au făcut acest lucru deoarece considerau amoral noul accent pus pe interesul naţional, conservatorii deoarece erau mai angajaţi în competiţia ideologică cu Moscova decât în cea geopolitică.

Dat fiind că gândirea americană în domeniul politicii externe fusese modelată de ideile liberale încă din timpul lui Woodrow Wilson, nu exista un grup deja constituit care să sprijine stilul de diplomaţie al lui Nixon. Nixon nu a îmbrăţişat abordarea pragmatică a fiecărui caz în parte, preferată de specialiştii în politica

externă şi de avocaţii care au formulat atât de multe dintre ideile liberale ale Americii în domeniul relaţiilor internaţionale. Şi nici nu şi-a dat girul conceptelor lui Wilson privind securitatea colectivă, soluţionarea disputelor juridice şi accentul pus pe dezarmare ca singură sau chiar principală cale de realizare a ordinii internaţionale. Ca rezultat, liberalii s-au găsit în încurcătură: rezultatele diplomatice pe care le aprobau în esenţă, precum relaxarea tensiunilor cu Uniunea Sovietică şi deschiderea către China, izvorau din principii condamnate de tradiţia wilsoniană, ca accentul pe interesul naţional şi echilibrul puterii. Chiar atunci când administraţia Nixon a promovat cu succes politici întemeiate pe idealuri wilsoniene, cum a fost sporirea emigrării din Uniunea Sovietică, tendinţa ei de a le urmări aceste obiective pe calea unei diplomaţii secrete a accentuat înstrăinarea faţă de reprezentanţii ritmului istoric al politicii externe americane.

Conservatorilor, strategia lui Nixon de a trata Uniunea Sovietică drept un fenomen geopolitic le era străină şi neplăcută. Marea lor majoritate considerau conflictul cu comunismul ca fiind aproape exclusiv de natură ideologică. Convinşi de impermeabilitatea Americii la provocările geopolitice, ei tratau problemele de primă importanţă ale îngrădirii ca marginale şi prea aproape de interesele luptelor tradiţionale ale puterilor europene, cărora, în ansamblu, le acordau puţină stimă. Ei renunţaseră la Vietnam încă din timpul administraiei Johnson, văzând în acesta o diversiune de la lupta principală – şi nu, aşa cum îl considera Nixon, o componentă principală a ei. Fiind absolutişti morali, ei priveau cu neîncredere orice negociere cu Uniunea Sovietică, echivalând compromisul cu o retragere. Aripa conservatoare a Partidului Republican era gata să accepte deschiderea către China, deşi scrâşnind din dinţi, ca pe o contribuţie la împiedicarea planurilor Moscovei şi ca pe o necesitate tactică pentru ieşirea Americii din Vietnam. Dar, având dintotdeauna reţineri în privinţa negocierilor cu Moscova şi simţindu-se cel mai în largul lor cu abordarea originală a echipei Acheson-Dulles, aceea de a aştepta prăbuşirea comunismului rămânând pe poziţiile de forţă, conservatorii au considerat o negociere de amplă perspectivă asupra unor chestiuni politice şi militare drept o abandonare a aspectului moral.

Conservatorilor tradiţionali li s-au alăturat treptat forţe proaspete dintr-o direcţie neaşteptată – democraţi profund anticomunişti, liberali, care fuseseră îndepărtaţi din partidul lor de ascensiunea aripii radicale a acestuia. Candidatura lui McGovern în 1972 completase dezamăgirea acestor neoconservatori autoformaţi, iar războiul din Orientul Mijlociu din 1973 le-a oferit primul prilej de a-şi afirma concepţiile de politică externă în mod coerent şi la nivel naţional.

Anticomunişti consecvenţi, neoconservatorii s-ar fi putut transforma în sprijinitori morali ai unei administraţii care insistase în Vietnam în mare măsură pentru a susţine pretenţia Americii de a fi furnizorul trupelor pentru frontul anticomunist. Asemeni conservatorilor, însă, neoconservatorii erau mai preocupaţi de ideologie decât de geopolitică. Câteva dintre personalităţile deosebit de influente din rândul lor se opuseseră cu înflăcărare Războiului din Vietnam. Şi au adus cu ei în noua tabără toate rezervele avute încă dinainte în privinţa lui Nixon, neacordându-i acestuia creditul îndurării luptei îndârjite pentru o pace onorabilă. Pentru că nici nu îl

simpatizau pe Nixon şi nici nu aveau încredere în el, ei se temeau că acesta ar putea abandona interesele vitale în încercarea de a-şi salva preşedinţia.

Aerul de superioritate cu care Casa Albă trata birocraţia guvernamentală instituţionalizată a complicat lucrurile şi mai mult. În timpul primului său mandat, Nixon schimbase mult conduita diplomatică la Casa Albă, aşa cum anunţase în campania prezidenţială. De îndată ce liderii sovietici înţeleseseră că Nixon nu avea să delege niciodată luarea deciziilor cheie ale politicii externe, între ambasadorul sovietic Anatoli Dobrinin şi Casa Albă a fost stabilit un canal de contact direct. În acest mod, preşedintele şi conducerea superioară de la Kremlin au avut posibilitatea să trateze direct cele mai importante probleme.

Nu există furie mai mare decât a unui birocrat dispreţuit, iar Casa Albă în timpul mandatului lui Nixon a agravat problema prin nepăsarea cu care a nesocotit procedura stabilită. Prin definiţie, o negociere înseamnă un schimb de concesii. Dar cei care sunt excluşi din fluxul şi refluxul negocierilor se simt liberi să dea expresie închipuirii unei negocieri în care toate concesiile sunt făcute de partea cealaltă, iar concesiile Americii ar fi putut fi evitate dacă ar fi fost solicitat sfatul *lor*. Lipsită de plasa de siguranţă birocratică uzuală şi asaltată de conservatori nemulţumiţi, liberali frustraţi şi neoconservatori agresivi, Casa Albă a lui Nixon s-a aflat în situaţia ciudată de a fi în defensivă cu privire la o politică externă reuşită.

De fapt, criticii îndemnau administraţia să adopte o linie de confruntare într-un moment când America se clătina sub asaltul Mişcării pentru Pace, când preşedintele era pe cale de a fi suspendat (iar succesorul său, Gerald R. Ford, a fost mai degrabă numit decât ales) şi când fiecare sesiune a Congresului limita autoritatea preşedintelui la folosirea ameninţării cu forţa şi încerca, în acelaşi timp, să reducă bugetul apărării. Sarcina imediată, aşa cum o vedea administraţia Nixon, era aceea de a depăşi problema Vietnamului fără pierderi de natură geopolitică şi de a stabili faţă de comunişti o politică în concordanţă cu situaţia de pe câmpurile de luptă relevante. Nixon vedea destinderea ca pe o tactică într-o luptă geopolitică de durată; criticii săi liberali o tratau ca pe un scop în sine, în vreme ce conservatorii şi neoconservatorii respingeau abordarea geopolitică pentru a fi fost prea pesimistă istoric, preferând o politică de confruntare ideologică constantă.

Ca o ironie, până în 1973 politica lui Nixon calmase într-o asemenea măsură relaţiile Est-Vest, încât nu mai era periculos ca ea să fie contestată în interior. În centrul controversei se afla o întrebare mai profundă şi anume dacă era posibil sau de dorit ca politica americană să fie lipsită de încrederea ei în rezultate finale şi angajamente episodice. Nixon susţinea că, într-o lume multipolară, schimbările trebuiau realizate prin evoluţie. Aceasta cerea răbdare – nu tradiţionalul proces îndelung al diplomaţiei americane. Criticii lui Nixon, reflectând tradiţia excepţionalismului american, insistau ca America să-şi fixeze ca obiectiv restructurarea grabnică a societăţii sovietice – un scop ce nu fusese niciodată urmărit, nici măcar în vremea când America deţinuse monopolul nuclear. O dezbatere naţională majoră era deopotrivă inevitabilă şi necesară între susţinătorii politicii externe ca strategie şi adepţii politicii externe de tip cruciadă; între cei care credeau că cel mai înţelept

mod de a acţiona era acela de a disciplina o superputere rivală şi cei care insistau ca răul să fie aspru pedepsit. Eşecul preşedinţiei s-a produs în mod inevitabil, ceea ce a împiedicat o soluţionare semnificativă a dezbaterii.

În absenţa unui set de principii dominante, fiecare parte aflată în dispută şi-a concentrat atenţia pe ameninţări diferite. Coşmarul lui Nixon era vulnerabilitatea geopolitică în faţa expansionismului sovietic, care-i dădea frisoane. Teama conservatorilor era dezarmarea morală sau o demonstraţie nucleară apocaliptică făcută posibilă de vreun oarecare progres tehnologic sovietic. Preocuparea liberalilor era legată de accentul exagerat pus de America pe securitatea militară. Conservatorii se temeau de supremaţia militară sovietică. Liberalii doreau evitarea supraextinderii. Nixon încerca să găsească o strategie pe lung termen posibil să fie susţinută.

Rezultatul a fost un vârtej de conflcite şi presiuni de nerezolvat. Liberalii urmăreau cu atenţie orice semn de slăbire a angajamentului de a menţine controlul armamentului. Nixon a rezistat cu vigilenţă ameninţărilor geopolitice, din Cuba şi până în Orientul Mijlociu. Conservatorii au atacat ceea ce au considerat a fi retragerea Americii din confruntarea ideologică şi strategia nucleară. Aceasta a condus la situaţia bizară în care liberalii atacau programul de apărare al lui Nixon ca fiind prea pretenţios, în timp ce conservatorii criticau politica lui Nixon de control al armamentului ca fiind prea conciliantă. Programele de apărare au fost prezentate de către Nixon Congresului cu ajutorul conservatorilor, în pofida opoziţiei liberale, iar măsurile de control asupra armamentului au fost aprobate – în cazurile în care a fost nevoie de aprobarea Congresului – cu ajutor liberal împotriva unei oarecare opoziţii conservatoare.

Partea cea mai gravă în majoritatea acestor critici (în final chiar şi în cele ale liberalilor) era apelul de a se reveni la premisele îngrădirii şi cererea de a se aştepta, în spatele unui sistem de apărare puternic, transformarea sistemului sovietic. Nixon era de acord cu necesitatea unei apărări puternice, dar el nu credea într-o politică prin care să fie dată Moscovei posibilitatea să stabilească agenda diplomatică şi să determine scăparea de sub control a crizei interne americane. Criticii credeau că o diplomaţie activă Est-Vest avea să amorţească vigilenţa poporului american. Nixon credea că pentru a întări voinţa Americii de a se opune comunismului era nevoie de flexibilitate diplomatică. El era hotărât să se opună oricărei mişcări expansioniste a sovieticilor – ceea ce a fost interpretat de unii critici ca o injecţie de geopolitică în stil european în ceea ce iniţial nu fusese decât un conflict ideologic.

În iunie 1974, senatorul Henry Jackson a înaintat Subcomitetului pentru Controlul Armamentuui, pe care îl prezida, o analiză critică a destinderii, pregătită de un grup de specialişti eminenţi, care susţinea:

> în terminologia sovietică actuală, *détente* sau „coexistenţă paşnică" înseamnă o alternativă strategică la antagonismul militant deschis împotriva aşa-numitelor „ţări capitaliste". Aceasta nu implică din partea Uniunii Sovietice şi a aliaţilor săi abandonarea conflictului cu ţările occidentale liberale... Conflictul frontal urmează să lase locul unor metode indirecte de luptă, folosind mijloace nemilitare, descrise ca „ideologice": în practica sovietică acest termen acoperă subversiunea, propaganda, şantajul politic şi operaţiunile serviciilor de informaţii.[3]

George Meany, președinte al AFL-CIO [Federația Americană a Muncii și Congresul Organizațiilor Industriale], a exprimat aceleași gânduri în limbajul nespecialistului, în fața Comitetului pentru Relații Externe al Senatului:

> Iată cum vede Uniunea Sovietică destinderea: destinderea se bazează pe slăbiciunea Statelor Unite. Destindere înseamnă intensificarea războiului ideologic. Destindere înseamnă subminarea NATO. Destindere înseamnă superioritatea militară finală a sovieticilor asupra Occidentului. Destindere înseamnă recunoașterea de către Occident a stăpânirii Uniunii Sovietice asupra Europei de Est. Destindere înseamnă retragerea forțelor americane din Europa.[4]

Asemenea critici exasperau administrația Nixon, care nu se îndoise niciodată că la Kremlin destinderea era privită ca servind cel puțin unora din interesele sovietice – altfel Moscova nu ar fi acționat în direcția ei. Adevărata problemă era dacă destinderea servea și obiectivelor Americii. Nixon și consilierii săi credeau că timpul era de partea democrațiilor, deoarece o perioadă de pace fără expansiune avea să întărească forțele centrifuge din interiorul comunismului.

Eu am formulat o analiză a esenței destinderii în martie 1976, în timpul administrației Ford, care practic a continuat politica administrației Nixon și și-a atras aceleași adversități:

> Forța sovietică este inegală; slăbiciunea și frustrările sistemului sovietic sunt izbitoare și au fost clar dovedite. În pofida inevitabilei sporiri a puterii sale, Uniunea Sovietică rămâne mult în urma noastră și a aliaților noștri la orice evaluare globală a forței militare, economice și tehnologice; ar fi o mare nechibzuință ca Uniunea Sovietică să intre în competiție cu democrațiile industriale. Și societatea sovietică nu mai este izolată de influențele și atracțiile venite din afară și nici impermeabilă la nevoia de a stabili contacte cu exteriorul.[5]

Lăsată în voia trecerii timpului, dezbaterea în esență teoretică asupra destinderii ar fi putut fi depășită de evenimente. Dar liderul intelectual al criticilor, formidabilul senator Henry Jackson, nu era nici pe departe dispus să lase destinderea în seama probei timpului și a mobilizat forțe pentru a o bloca pe drum. Democrat din statul Washington și unul dintre cei mai impresionanți funcționari de stat, Jackson abordase cu seriozitate studiul relațiilor internaționale, mai ales ale Uniunii Sovietice și era un expert de talie mondială în problemele apărării. La el, erudiția era dublată de o stăpânire perfectă a științei de a manipula diferitele ramuri ale guvernării, reconciliind Congresul cu elementele favorabile din ramura executivului. Echipa lui Jackson, condusă de subtilul Richard Perle, a fost pe măsura erudiției sale și chiar i-a depășit cizelatul talent al manipulării.

Deși fusese prima alegere a lui Nixon pentru funcția de secretar al apărării, Jackson avea să devină cel mai implacabil oponent al politicii administrației față de sovietici. Pe parcursul celei mai mari perioade din primul mandat al lui Nixon, Jackson s-a situat cu statornicie pe o poziție rezonabilă în problema Vietnamului, dovedindu-se un suporter de nădejde al eforturilor lui Nixon de a menține forța apărării americane, împotriva presiunii neîncetate a Congresului pentru ajustarea bugetului în mod unilateral. El se dovedise indispensabil în conducerea prin Senat a propunerii lui Nixon privind sistemul de apărare cu

rachete antibalistice (ABM). Cu toate acestea, la sfârşitul primului mandat al lui Nixon, drumurile celor doi s-au despărţit, deşi interpretările pe care le dădeau ei obiectivelor sovietice erau aproape identice. Jackson nu a fost de acord cu Tratatul ABM, care limita numărul de baze de rachete defensive la două de fiecare parte şi foarte curând şi-a extins opoziţia la întreaga arie de relaţii Est-Vest.

Programul iniţial al lui Nixon privind rachetele defensive (ABM) prevedea o duzină de baze de apărare în lungul perimetrului Statelor Unite. Acest sistem ar fi fost eficient împotriva unor forţe nucleare mai mici, precum cea a Chinei, şi împotriva unor atacuri sovietice de mai mică amploare, şi ar fi putut constitui nucleul unui sistem de apărare final optim dimensionat împotriva Uniunii Sovietice.

Dar Congresul a redus numărul de baze în fiecare an, aşa încât, în jurul anului 1971, Pentagonul inclusese numai două baze în propunerea pentru noul buget. O asemenea evoluţie nu servea nici unui obiectiv strategic; singura sa utilitate era experimentală. În plus, reflectând mentalitatea antimilitară a vremii, majoritatea Congresului redusese, în fiecare sesiune, bugetul pentru apărare propus (fără a mai pune la socoteală programele pe care administraţia Nixon nu le-a înaintat niciodată, ştiind dinainte că vor fi respinse).

Aceste presiuni au transformat Departamentul Apărării într-un neaşteptat şi neobişnuit avocat al controlului armamentului. La începutul anului 1970, secretarul adjunct al apărării, David Packard, l-a îndemnat pe Nixon să întreprindă imediat o nouă iniţiativă SALT „cu ajutorul căreia putem încerca realizarea unui acord la Viena, până la jumătatea lunii octombrie, sau, cel mai târziu, în noiembrie. „El considera esenţială încheierea rapidă a unui acord, chiar şi parţial, deoarece la orizont se întrevedea o „reducere drastică a bugetului naţional", care „era probabil" să determine „mari reduceri în programele de apărare, incluzând forţele strategice". Dacă nu se realiza acest acord, deciziile unilaterale ale Congresului aveau să „slăbească în mod progresiv sistemul nostru de pârghii în procesul de negociere"[6].

În această atmosferă politică, în vara anului 1970, Nixon a iniţiat o corespondenţă cu primul ministru sovietic Alexei Kosîghin, care a stabilit cadrul pentru încheierea unui acord asupra limitării armelor strategice (SALT), doi ani mai târziu. Până atunci, sovieticii insistaseră ca discuţiile privind controlul armamentului să se rezume la limitarea armelor defensive, domeniu în care Statele Unite aveau un avans tehnologic, dar să amâne limitarea numărului rachetelor ofensive, din care Uniunea Sovietică producea 200 pe an, din toate tipurile, iar Statele Unite nici una. Nixon a arătat clar că nu va accepta niciodată o tratare atât de unilaterală. Rezultatul corespondenţei Kosîghin-Nixon a fost acela că sovieticii au fost de acord ca ambele tipuri de arme, ofensive şi defensive, să fie limitate simultan.

Negocierile care au urmat au condus la două acorduri. Tratatul ABM din 1972 limita apărarea la două baze şi 200 de lansatoare de rachete – prea puţine pentru a stăvili chiar şi un atac de proporţii reduse. Nixon a acceptat acest plafon pentru a putea păstra un nucleu al apărării şi pentru că se temea că, altfel, Congresul avea să elimine chiar şi programul experimental. La vremea aceea, limitările armelor defensive nu făceau obiectul unei controverse.

Ceea ce a aprins spiritele a fost un acord interim pe cinci ani, care obliga ambele părți să înghețe forțele strategice terestre sau marine reprezentate de rachetele ofensive, un nivel stabilit de comun acord. Statele Unite își stabiliseră propriile niveluri cu cinci ani în urmă și, socotindu-le suficiente, nu avuseseră niciodată un program prin care să le modifice. Uniunea Sovietică producea 200 de rachete pe an. Pentru a atinge plafonul convenit, trebuia să demonteze 210 rachete mai vechi, cu rază lungă de acțiune. Bombardierele (în care Statele Unite dețineau avantajul), nu era prevăzut a fi plafonate. Ambele părți aveau libertatea de a-și îmbunătăți tehnologia forțelor lor.

Era greu de făcut o comparație între forța rachetelor celor două părți. Rachetele americane erau mai mici și mai precise; jumătate din ele erau echipate cu focoase multiple (însemnând că fiecare rachetă purta mai multe dispozitive explozive). Rachetele sovietice erau mai mari, mai grosolane și mai puțin flexibile. De asemenea, ele întreceau în număr, cu circa 300, pe cele americane. Atâta timp cât fiecare parte își lua propriile decizii, disparitatea nu părea să deranjeze pe nimeni, fără îndoială deoarece America deținea un mare avantaj la numărul de avioane și, datorită focoaselor multiple, un tot mai mare avans în domeniu – care avea să crească în intervalul celor cinci ani de valabilitate a acordului.

Cu toate acestea, de îndată ce Acordul SALT a fost semnat, în mai 1972, în cadrul întâlnirii la vârf de la Moscova, disparitatea între lansatoarele care făcuseră obiectul acordului a și produs controverse. Era o stare de lucruri ciudată. Înainte ca negocierile SALT să fi fost măcar concepute, Statele Unite stabiliseră plafoanele existente. Pentagonul nu făcuse nici un efort pentru a ridica nivelul acestora în timpul primului mandat al lui Nixon; nu fusese primită, și cu atât mai puțin respinsă, nici o cerere a Pentagonului de a spori forțele strategice. Și chiar după ce s-a convenit asupra unor plafoane mai înalte și egale prin acordul de la Vladivostok din 1974, Departamentul Apărării nu a propus niciodată creșterea numărului de lansatoare, care fusese stabilit în 1967.

Dar un vizitator de pe Marte care ar fi urmărit dezbaterea internă din America ar fi auzit o poveste uimitoare despre cum „încuviințase" guvernul Statelor Unite o inegalitate în privința rachetelor prin acceptarea propriului său program unilateral, pe care, în absența acordului SALT, nu ar fi plănuit să-l schimbe niciodată și nici nu a făcut-o nici atunci când, după doi ani, s-a renunțat la plafonul stabilit – și nici măcar în timpul administrației Reagan. Un nivel al forțelor pe care Statele Unite îl adoptaseră de bună voie deoarece acesta permitea Americii să dispună de mai multe focoase decât Uniunea Sovietică și pe care Statele Unite nu aveau puterea să îl modifice pe durata acordului, a fost deodată caracterizat drept periculos, atunci când a fost reafirmat ca parte a acelui acord.[7]

Din nefericire pentru Nixon și consilierii săi, „inegalitatea" era unul dintre acele cuvinte simbolice care își creează propria lor realitate. În momentul în care oponenții administrației au terminat de comparat lansatoarele și focoasele, ca și plafoanele programate cu cele negociate, nu a mai rămas decât sentimentul neplăcut că administrația acoperea de fapt un „decalaj de rachete" în dezavantajul Statelor Unite.

Administraţia Nixon a văzut în Acordul SALT o modalitate de a-şi proteja programele de apărare esenţiale de asaltul Congresului, şi aceasta pe două căi: insistând ca plafoanele stabilite de acord să fie tratate de Congres ca repere şi dublând acordul cu o creştere a bugetului apărării de 4,5 miliarde dolari, pentru modernizare. Chiar şi acum, după douăzeci de ani, cele mai importante programe strategice (B-1, bombardierele Stealth, racheta MX, rachetele strategice de croazieră, racheta Trident şi submarinele) îşi au originea din timpul administraţiilor Nixon şi Ford, din perioada în care a fost în vigoare SALT I.

Ceea ce părea a fi o dezbatere pe tema rachetelor celor două părţi era în realitate simbolul unei preocupări mai profunde şi foarte justificate. Jackson şi suporterii săi au văzut în sporirea accentului pus pe controlul armamentului – într-adevăr, mijloacele de informare şi comunitatea academică îşi făcuseră aproape o obsesie din acesta – o ameninţare potenţială la adresa *oricărei* politici de apărare serioase. Noi programe militare erau justificate tot mai mult pe temei că serveau ca monedă de schimb în viitoarele negocieri SALT. Echipa Jackson se temea că un asemenea curent putea eroda orice concepţie strategică pentru apărare. În definitiv, care era rostul alocării de resurse insuficiente unor programe costisitoare al căror obiectiv principal era de a fi predate spre demontare?

În acest context, dezbaterea pe marginea prevederilor acordului s-a rezumat în ultimă instanţă la găsirea unei modalităţi de a înfrunta sfârşitul superiorităţii strategice a Americii. În mod teoretic, era clar de un deceniu că puterea distrugătoare a armelor nucleare atrăgea după sine situaţia de impas, prin aceea că excludea posibilitatea unei victorii cu orice preţ pe care un lider politic raţional să o poată accepta. Înţelegerea acestui lucru a determinat administraţia Kennedy să dezvolte doctrina strategică a „distrugerii asigurate", care făcea din capacitatea *fiecărei* părţi de a o distruge pe cealaltă un mijloc de intimidare.

Departe de a rezolva dilema, această doctrină strategică nu a făcut decât să o redefinească. O strategie naţională bazată pe ameninţarea cu sinuciderea era condamnată să ajungă într-un punct mort, mai curând sau mai târziu. Iar SALT I a adus la cunoştinţa publicului ceea ce experţii ştiau de cel puţin un deceniu. Brusc, SALT a început să fie acuzat pentru o stare de lucruri care ar fi existat într-o formă conflictuală mult mai gravă în condiţiile în care armamentul nu ar fi fost supus unor restricţii. Dilema era destul de reală, dar nu SALT o provocase. Atâta timp cât ameninţarea era pusă în ecuaţia cu distrugerea reciprocă, inhibiţiile psihologice în faţa războiului nuclear aveau să fie copleşitoare. America construia arme nucleare numai pentru descurajarea adversarului şi nu pentru relevanţa lor în cazul unei crize politice previzibile. Acest adevăr o dată pătruns în conştiinţe, era inevitabil ca Distrugerea Reciprocă Asigurată să submineze morala şi să distrugă alianţele existente. Aceasta, şi nu SALT, era adevărata dilemă nucleară.

Astfel, în esenţă, dezbaterea pe marginea acordului SALT – şi a destinderii – reflecta o revoltă împotriva unei lumi în care un conflict ideologic înverşunat se purta în condiţiile unui impas strategic inevitabil. Adevăratul conflict în problema SALT avea la bază două puncte de vedere foarte diferite asupra impasului nuclear. Nixon şi consilierii săi au ajuns la concluzia că oricare dintre părţi avea să fie capabilă să lanseze provocări la limita ameninţării cu un război nuclear,

aceea avea să câștige cu timpul un tot mai important potențial de șantajare și să poată duce o politică de expansionism treptat. De aceea Nixon a pus accent pe rezistența în fața amenințării geopolitice. În absența unei capacități de contrapondere – posibilitatea de a dezarma adversarul din prima lovitură – puterea strategică americană devenea tot mai puțin adecvată apărării unor teritorii din afara continentului, incluzând, în cele din urmă, chiar și Europa (vezi capitolul 24).

Grupurile asociate lui Jackson au înțeles acest lucru și aspirau la o restaurare a superiorității strategice a Americii. Dar ele și-au învăluit preocuparea în teama nu numai că America avea să-și piardă capacitatea primei lovituri – ceea ce era adevărat – dar că, în timp, Uniunea Sovietică ar putea dobândi ea această capacitate – ceea ce nu era adevărat, desigur nu într-un interval de timp relevant pentru dezbatere.

Coșmarul lui Jackson era vulnerabilitatea strategică; coșmarul lui Nixon era vulnerabilitatea geopolitică. Preocuparea lui Jackson era echilibrul forțelor militare; principala preocupare a lui Nixon era distribuția globală a puterii politice.[8] Jackson și susținătorii săi au încercat să folosească SALT pentru a forța Uniunea Sovietică să-și regândească întreaga forță strategică în conformitate cu preferințele americane. Nixon și consilierii săi nu credeau că America dispunea de pârghiile necesare pentru un asemenea proiect într-o perioadă de reduceri în bugetul apărării impuse de Congres, deși mai târziu Reagan avea să demonstreze utilitatea politică a unei creșteri decise a forței militare americane. Jackson și susținătorii săi și-au concentrat atenția în primul rând asupra echilibrului strategic, a cărui amenințare au tratat-o ca pe o problemă tehnologică în mare măsură. Administrația Nixon a încercat să pregătească America pentru un rol nou în istoria sa dar de vechimea sistemului statal: acela de a împiedica adversarul să acumuleze avantaje geopolitice aparent neînsemnate care, în timp, să răstoarne echilibrul puterii. Forțele reprezentate de Jackson erau relativ tolerante față de schimbările globale geopolitice (Jackson a votat împotriva ajutorului pentru partea necomunistă a Angolei în 1975) dar erau pline de zel în privința implicațiilor celei mai ezoterice tehnologii a armamentului.

Acest impas a condus dezbaterea pe tema SALT pe un tărâm și mai obscur, până când controversa s-a oprit asupra detaliilor sistemelor de armament pe care nici un profran nu le-ar fi putut înțelege, și asupra cărora chiar înșiși experții în problemele de armament erau în profund dezacord. În perspectiva unui deceniu, discuțiile legate de schimbul de rachete de croazieră și bombardierele sovietice Backfire, de agregate totale egale și focoase multiple inegale, apar ca niște tratate din epoca medievală însemnate de scribii unei mânăstiri retrase departe de lume.

Problemele ridicate în cadrul dezbaterii erau fundamentale și inevitabile. Ceea ce a provocat impasul a fost chinul președinției, care a făcut imposibilă armonizarea ideilor. Idealismul american domnea ca putere supremă, lipsit de orice tendință spre compromis politic. Președintele nu putea impune nici o pedeapsă și nici oferi vreo recompensă, atribuții firești ale prerogativelor funcției sale. Criticii nu aveau nici un interes politic să își modifice vederile. Dezbaterea a căpătat aura unei reuniuni între universitari încăpățânați. Istoricii, însă, aveau să tragă un folos din expunerea pozițiilor într-un mod mult mai explicit decât era în mod

normal cazul într-un proces politic. America şi-a plătit autoflagelarea printr-o întârziere de aproape un deceniu în confruntarea cu necesităţile sale geopolitice.

În cele din urmă, comunismul s-a prăbuşit parţial ca urmare a propriei anchilozări, parţial datorită presiunilor unui Occident revigorat. Iată de ce judecata finală a istoriei va fi fără îndoială mai clementă cu taberele aflate în opoziţie în controversa internă a Americii decât au fost ele una faţă de cealaltă. Istoria va percepe demersurile lui Nixon şi ale criticilor săi conservatori ca a fi fost complementare, mai curând decât contradictorii, una din părţi punând accentul pe aspectul geopolitic, iar cealaltă pe aspectul tehnologic al unei lupte a cărei esenţă morală era concepută de ambele părţi într-un mod asemănător.

Controlul armamentului s-a dovedit a fi, sub aspect tehnic, prea greoi el însuşi pentru a mai purta şi greutatea controversei filosofice asupra naturii politicii externe americane. Treptat, dezbaterea s-a transformat într-o temă mai apropiată de idealismul tradiţional american şi una cu o mai mare rezonanţă la publicul larg – propunerea ca drepturile omului să se numere printre principalele obiective ale politicii externe americane.

Dezbaterea asupra drepturilor omului a început ca un apel prin care se cerea Statelor Unite să facă uz de influenţa lor pentru a îmbunătăţi tratamentul cetăţenilor sovietici, dar s-a transformat treptat într-o strategie menită să provoace o revoltă internă sovietică. Ca şi în cazul controlului armamentului, problema nu privea obiectivul, care nu era pus în discuţie, ci măsura în care confruntarea ideologică trebuia să devină prioritatea politicii externe americane.

Ca subiect diplomatic, problema emigrării evreilor din Uniunea Sovietică fusese creaţia gândirii administraţiei Nixon. Înainte de 1969, o asemenea emigrare nu se aflase niciodată pe agenda dialogului Est-Vest: toate administraţiile anterioare ale ambelor partide o trataseră ca aparţinând jurisdicţiei interne a Uniunii Sovietice. Nici una dintre ele nu fusese dispusă să împovăreze relaţiile Est-Vest, care erau deja suficient de încordate, cu o controversă în plus. În 1968, numai 400 de evrei primiseră aprobarea de a emigra din Uniunea Sovietică şi nici o ţară democrată nu ridicase problema.

Pe măsură ce relaţiile americano-sovietice se îmbunătăţeau, administraţia Nixon a început să discute subiectul pe canalul prezidenţial, cu argumentul că acţiunile sovietice nu vor trece neobservate la cele mai înalte niveluri ale guvernului american. Kremlinul a început să răspundă „sugestiilor" americane, mai ales după ce relaţiile sovieto-americane au început să se îmbunătăţească. În fiecare an, numărul emigranţilor evrei a crescut, pentru ca în anul 1973 cifra anuală să atingă 35 000. În plus, Casa Albă prezenta în mod regulat liderilor sovietici o listă cu cazuri dificile – persoane cărora le fusese refuzată viza de ieşire sau ale căror familii erau despărţite, unele aflându-se în închisoare. Celor mai mulţi dintre aceşti cetăţeni sovietici li s-a permis să emigreze.

Toate acestea aveau loc prin ceea ce specialiştii în diplomaţie ar numi „învoială tacită". Nu era formulată nici o cerere oficială şi nu era dat nici un răspuns oficial. Acţiunile sovietice erau notate fără ca faptul să fie recunoscut ca atare. Într-adevăr, practicile de emigrare ale Uniunii Sovietice erau în mod constant îmbunătăţite, deşi Washingtonul nu exprimase nici o cerere în acest sens. Admi-

nistrația Nixon a respectat aceste reguli de bază cu atâta rigoare încât nu și-a revendicat niciodată meritul de a fi ameliorat practicile emigrării sovietice – nici chiar în timpul campaniilor electorale – până când Henry Jackson a transformat problema emigrării evreilor într-o confruntare publică.

Ceea ce l-a provocat pe Jackson a fost o decizie curioasă luată de Kremlin în vara anului 1972, prin care se impunea o „taxă de ieșire" pentru emigranți, zice-se pentru a rambursa statului sovietic cheltuielile făcute de sistemul de învățământ pentru instruirea cetățenilor care plecau. Nu a fost niciodată o explicație; era probabil o încercare de a ameliora poziția sovietică în lumea arabă, a cărei precaritate fusese recent demonstrată de expulzarea trupelor combatante sovietice din Egipt. O altă explicație este că taxa de ieșire ar fi putut fi concepută cu scopul de a genera valută străină, în ideea că avea să fie plătită de suporterii americani ai unei emigrări mai active. Temându-se că fluxul emigrației s-ar putea bloca, grupurile de evrei au făcut apel atât la administrația Nixon, cât și la vechiul lor susținător, Henry Jackson.

În timp ce administrația Nixon continua să lucreze în liniște pentru soluționarea problemei cu ambasadorul Dobrinin, Jackson a inventat un mijloc ingenios de presiune publică asupra Uniunii Sovietice. Ca parte la întâlnirea la vârf din 1972, Statele Unite semnaseră un acord prin care se garanta Uniunii Sovietice statutul „Națiunii celei mai favorizate" (MFN) în schimbul unei reglementări privind datoria Împrumut/Închiriere din timpul războiului. În octombrie 1972, Jackson a introdus un amendament prin care se bloca accesul la statutul de națiunea cea mai favorizată pentru toate țările care puneau restricții emigrării. Aceasta a fost o strălucită mișcare tactică. Statutul națiunii celei mai favorizate sună mult mai semnificativ decât este în realitate. Ceea ce asigură el este un statut nediscriminatoriu, el nu garantează nici o favoare specială, ci oferă pur și simplu beneficiarului toate acele privilegii de care se bucură toate națiunile cu care Statele Unite întrețin relații comerciale normale (în acel moment numărul lor fiind de peste o sută). Statutul națiunii celei mai favorizate facilitează un comerț *normal* pe baza reciprocității comerciale. Dată fiind starea economiei sovietice, nu era de așteptat ca nivelul unui asemenea comerț să fie prea mare. Ceea ce a reușit Amendamentul Jackson a fost să facă din practicile emigrării sovietice nu numai obiectul diplomației publice, dar și al unei acțiuni legislative a Congresului american.

Nu exista nici un dezacord de substanță între administrație și Jackson. Într-adevăr, administrația luase poziție într-un număr de alte probleme legate de drepturile omului. De exemplu, eu făcusem numeroase și insistente apeluri la Dobrinin în favoarea scriitorului disident Alexandr Soljenițîn, care au contribuit la plecarea acestuia din Uniunea Sovietică. Jackson, totuși, nu era adeptul diplomației discrete în favoarea drepturilor omului și insista ca angajamentul american să fie afirmat manifest – succesele să-i fie lăudate, iar eșecurile penalizate.

La început, presiunile Congresului au venit în ajutorul propriilor eforturi ale administrației, făcute în aceeași direcție. Curând, însă, deosebirea a mers până dincolo de metodă. Nixon, care era la originea ideii de a încuraja emigrația evreilor, făcuse aceasta ca pe un gest umanitar (și poate, într-o mică măsură, politic, deși nu s-a folosit niciodată de el în mod public). Dar el a tras o linie între

relaţiile Est-Vest şi problema emigrării evreieşti, deoarece nu credea că interesul naţional american era în joc într-o asemenea măsură încât să le subordoneze pe unele celeilalte.

Pentru Jackson şi adepţii săi, problema emigrării evreieşti era un surogat pentru confruntarea ideologică cu comunismul. Nu e de mirare că ei au considerat fiecare concesie sovietică drept o dovadă a faptului că tacticile lor de presiune funcţionau. Într-adevăr, liderii sovietici au revocat taxa de ieşire – fie din cauza obiecţiilor Casei Albe, fie a Amendamentului Jackson, fie, mai degrabă, a lor împreună, deşi verdictul final trebuie să aştepte deschiderea arhivelor sovietice. Încurajaţi, criticii administraţiei au cerut o dublare a cifrelor emigranţilor evrei şi înlăturarea restricţiilor asupra emigrării pentru alte naţionalităţi, conform unei scheme aprobate de Statele Unite. Forţele Jackson au legiferat de asemenea, restricţii asupra împrumuturilor acordate Uniunii Sovietice de către Export-Import Bank (Amendamentul Stevenson) astfel încât, în problemele comerciale, Uniunea Sovietică a sfârşit într-o situaţie mai grea după destindere decât cea dinaintea relaxării tensiunilor Est-Vest.

Ca lider al unei ţări abia ieşită dintr-un război epuizant şi îndreptându-se către o criză a preşedinţiei, Nixon şi-a asumat numai acele riscuri pe care le impunea ideea sa de interes naţional şi pe care ţara sa era pregătită să le suporte. Totuşi criticii săi doreau ca diplomaţia americană să provoace căderea sistemului sovietic prin cereri unilaterale privind controlul armamentului, prin blocarea schimburilor comerciale şi o pledoarie provocatoare în favoarea drepturilor omului. În cursul evenimentelor s-a produs o răsturnare extraordinară a poziţiilor unora dintre cei mai importanţi participanţi la dezbaterea naţională. *The New York Times,* în editorialele sale din 1971, avertizase asupra faptului că „tactica de a folosi comerţul american drept pârghie pentru negocieri ulterioare asupra unor diverse probleme are mult mai puţine şanse de a influenţa favorabil politica sovietică decât comerţul însuşi..."[9] Doi ani mai târziu, autorul editorialului exprima o opinie diferită. El condamna vizita ministrului de finanţe, George Shultz, în Uniunea Sovietică drept o dovadă că „administraţia este atât de interesată de comerţ şi destindere, încât este dispusă să neglijeze preocuparea la fel de importantă a poporului american ca drepturile omului să fie respectate pretutindeni"[10].

Nixon încercase să încurajeze moderaţia în conduita pe plan *internaţional* a sovieticilor, condiţionând creşterea comerţului cu America de testul de cumpătare pe care trebuia să-l treacă politica externă sovietică. Oponenţii săi au dus teoria intercondiţionării puţin mai departe, încercând să folosească schimburile comerciale drept mijloc de a produce revolte *interne* în Uniunea Sovietică, într-un moment când aceasta era încă puternică şi încrezătoare. Atacat pentru rolul său în Războiul rece cu patru ani mai devreme, Nixon era acum aspru criticat ca fiind prea blând şi încrezător faţă de Uniunea Sovietică – cu siguranţă, prima acuzaţie de acest gen adusă omului care îşi începuse cariera politică în investigaţiile anticomuniste de la sfârşitul anilor '40.

Curând a fost pus în discuţie însuşi conceptul de îmbunătăţire a relaţiilor sovieto-americane, ca în acest editorial din *The Washington Post:*

> Întrebarea foarte dificilă asupra substanței „destinderii" sovieto-americane trece dintr-o etapă de dezbatere într-o etapă politică. Un număr semnificativ de americani par să creadă în prezent că nu este nici de dorit, nici posibil și nici sigur să fie îmbunătățite relațiile cu Uniunea Sovietică până când Kremlinul nu liberalizează unele aspecte ale politicii sale interne.[11]

America se întorcea la esența concepției lui Acheson și Dulles și a documentului 68 al Consiliului Național de Securitate: credința că o schimbare fundamentală în obiectivele și practicile interne ale sovieticilor trebuia să preceadă negocierile serioase dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică. Dar în timp ce pionierii Războiului rece se mulțumiseră să conteze pe faptul că politica de îngrădire avea să producă această schimbare la vremea cuvenită, succesorii lor promiteau schimbări pozitive în sistemul sovietic ca urmare a presiunii directe a Americii și a prezentării publice a cerințelor americane.

În timpul lui Brejnev au existat mai multe situații în care Nixon și asociații săi au avut confruntări cu conducerea sovietică, atunci când dorința de putere a sovieticilor încă nu se erodase. Și ne-am găsit în fața unor adversari formidabili. Un atac general asupra sistemului comunist în condițiile unei paități nucleare promitea să fie lung și înverșunat. După Vietnam și în plină afacere Watergate, ne-am aflat în poziția unui înotător care, de-abia scăpat de la înec, este obligat să traverseze canalul Canalul Mânecii și este apoi acuzat de pesimism dacă manifestă lipsă de entuziasm în fața perspectivei. Jackson se distinsese pe baricadele bătăliei geopolitice anticomuniste, după cum avea să facă și mai târziu; nu același lucru se putea spune despre mulți dintre recruții săi, de a căror sinceritate ne-am îndoit mult mai puțin decât de consecvența lor.

Într-o criză internațională, președintele este punctul focal indispensabil pentru guvern. Privită numai din acest punct de vedere, perioada Watergate nu era deloc momentul ideal pentru lansarea unei politici deliberate de confruntare sovieto-americană. Președintele era pe cale de a fi pus sub acuzație; rănile Vietnamului erau încă deschise; iar neîncrederea în administrație era atât de mare încât, după ce sovieticii amenințaseră în mod explicit să intervină în războiul din Orientul Mijlociu, un ziarist respectat a considerat că poate să întrebe, la o conferință de presă din octombrie 1973, dacă forțele Statelor Unite fuseseră alertate pentru a devia atenția de la Watergate.

Controversa se întorsese la o dezbatere care data încă din vremea lui John Quincy Adams, când se punea întrebarea dacă Statele Unite ar trebui să se mulțumească cu afirmarea valorilor sale morale sau dacă ar trebui să lupte în numele lor. Nixon a încercat să acorde obiectivele Americii cu capacitățile sale. În cadrul acestor limite, el era gata să angajeze influența Americii în promovarea valorilor sale, așa cum o dovedise poziția pe care o adoptase în problema emigrării evreilor. Criticii săi insistau asupra aplicabilității imediate a principiilor universale și respingeau grăbiți orice problemă de fezabilitate ca pe o dovadă de insuficiență morală sau de pesimism istoric. Susținând că idealismul american trebuie să dea dovadă de discernământ, administrația Nixon a simțit că îndeplinea o funcție educativă vitală. Ce ironie a sorții ca tocmai în momentul în care

Americii i se spunea în Vietnam că trebuie să-şi cunoască limitele geopolitice, să fie îndemnată de câteva personalităţi naţionale – dintre care multe fuseseră în avangarda criticii Vietnamului – să se lanseze în programul unei agende de intervenţionism global în probleme umanitare.

După cum aveau să o demonstreze anii mandatului lui Reagan, o politică mai îndrăzneaţă faţă de Uniunea Sovietică era foarte recomandată, deşi aceste succese nu puteau să apară până într-o fază mai avansată a relaţiilor sovieto-americane. Dar în timp ce dezbaterea asupra destinderii era mai aprinsă, America avea încă să-şi revină după Vietnam şi să lase lucrurile să se liniştească după Watergate. Şi liderii sovietici au avut de trecut printr-o predare de ştafetă între generaţii. Modul în care s-a desfăşurat dezbaterea la începutul anilor '70, totuşi, a împiedicat realizarea echilibrului între idealismul care a dat strălucire tuturor marilor iniţiative americane şi realismul la care obliga atmosfera globală aflată în schimbare.

Criticii destinderii şi-au simplificat peste măsură cazul; administraţia Nixon a contribuit la crearea impasului prin răspunsul mult prea pedant pe care l-a dat. Rănit de atacul foştilor aliaţi şi prieteni, Nixon a respins criticile ca fiind motivate politic. Oricât ar fi fost de corectă această apreciere, era dovada unei lipse de profunzime ca politicienilor de profesie să li se atribuie motivaţii politice. Întrebarea pe care ar fi trebuit să şi-o pună administraţia era de ce atât de mulţi politicieni au considerat potrivit să se alăture grupului Jackson.

Prinsă între un moralism nenuanţat şi un accent exagerat pe geopolitic, politica americană a intrat într-un punct mort la sfârşitul mandatului lui Nixon. Când promisiunea creşterii volumului comerţului a fost retrasă, ea nu a fost înlocuită cu alternativa sporirii cheltuielilor pentru apărare, sau măcar cu perspectiva disponibilităţii de a face faţă confruntărilor geopolitice. SALT a intrat în impas; emigraţia evreilor din Uniunea Sovietică a ajuns să se facă cu picătura; iar ofensiva geopolitică a comunismului a fost reluată când o forţă expediţionară cubaneză a fost trimisă în Angola, stabilind acolo un guvern comunist, în timp ce *conservatorii* americani se opuneau unei riposte puternice a americanilor. Eu am atras atenţia asupra dificultăţilor:

> Dacă un grup de critici subminează negocierile asupra controlului armamentului şi închide perspectiva unor legături mai constructive cu Uniunea Sovietică, în timp ce un alt grup ajustează bugetele apărării şi al serviciilor de informaţii şi zădărniceşte rezistenţa americană în faţa aventurismului sovietic, ele vor sfârşi amândouă – indiferent dacă au avut sau nu această intenţie – prin a distruge capacitatea statului de a duce o politică externă puternică, creatoare, moderată şi prudentă.[12]

Aşa s-a întâmplat că au ajuns să fie controversate chiar şi marile realizări ale diplomaţiei din acea perioadă. Diplomaţia americană, care domina Orientul Mijlociu din 1973 şi care redusese drastic influenţa sovietică în acea regiune strategică, a fost prezentată timp de mai mulţi ani ca un recul, până când avântul procesului de pace a împrăştiat până şi rezervele scepticilor.

O soartă asemănătoare a cunoscut şi ceea ce posteritatea a considerat a fi o reuşită semnificativă a diplomaţiei occidentale – Conferinţa celor treizeci şi cinci

de națiuni în problemele securității și cooperării în Europa, care a produs Acordurile de la Helsinki. Acest uriaș proces diplomatic s-a născut din sentimentul de insecuritate adânc înrădăcinat al Moscovei și setea ei nestinsă pentru legitimitate. Chiar dacă era în curs de a clădi o enormă structură militară și deținea controlul asupra unui mare număr de state, Kremlinul acționa ca și cum avea permanentă nevoie de asigurări. În pofida uriașului său arsenal nuclear aflat în plină dezvoltare, Uniunea Sovietică cerea tocmai țărilor pe care le amenințase timp de decenii și pe care le condamnase la lada de gunoi a istoriei o formulă prin care să-și poată consacra achizițiile. În acest sens, Conferința pentru securitate în Europa a devenit substitutul lui Brejnev pentru tratatul de pace german pe care Hruşciov nu reușise să îl smulgă cu ultimatul său asupra Berlinului și o solidă confirmare a *statu quo*-ului postbelic.

Beneficiul exact avut în vedere de Moscova nu era foarte clar. Insistența cu care leagănul revoluției ideologice urmărea confirmarea legitimității sale din partea acelora pe care îi proclamase victime ale inevitabilității istorice era un simptom al unei extraordinare neîncrederi în sine. Probabil că liderii sovietici mizau pe posibilitatea ca în urma Conferinței să fie create unele instituții care să dilueze activitatea NATO sau cel puțin să o facă irelevantă.

În această privință s-au înșelat. Nici o țară NATO nu aștepta să substituie bagajul declarativ și birocratic al unei Conferințe pentru securitate în Europa realității militare a NATO sau prezenței forțelor militare americane pe continent. Moscova, după cum s-a dovedit, avea mult mai mult de pierdut decât democrațiile dintr-o Conferință care a sfârșit prin a oferi tuturor participanților, inclusiv Statelor Unite, dreptul de a se pronunța în evoluțiile politice din Europa de Est.

După o perioadă de ambivalență, administrația Nixon a căzut de acord cu propusa conferință. Recunoscând faptul că Uniunea Sovietică își avea propria agendă, total opusă, noi am întrezărit totuși o oportunitate pe termen lung. Granițele țărilor Europei de Est fuseseră deja recunoscute prin tratate de pace încheiate la sfârșitul celui de-al doilea război mondial între aliați și sateliții Germaniei din timpul războiului, din Europa de Est. Ele fuseseră apoi confirmate în mod explicit de acordurile bilaterale ale lui Willy Brandt între Republica Federală și țările Europei de Est, ca și ale altor democrații membre ale NATO, în mod special Franța, cu țările din Europa de Est (inclusiv Polonia și Uniunea Sovietică). Mai mult decât atât, toți aliații NATO făceau presiuni pentru organizarea unei Conferințe pentru securitate în Europa; la fiecare întâlnire cu omologii lor sovietici, liderii vest-europeni se apropiau tot mai mult de acceptarea agendei sovietice.

Astfel, în 1971, administrația Nixon a decis să adauge Conferința pentru securitate în Europa la lista sa de stimulente pentru încurajarea spre moderație a părții sovietice. Noi am făcut uz de strategia intercondiționării, exprimată sintetic de consilierul din Departamentul de Stat Helmut Sonnenfeldt, într-un mod pe cât de arogant pe atât de precis: „Am pus-o la bătaie pentru tratatul germano-sovietic, am pus-o la bătaie pentru tratatul asupra Berlinului, și am pus-o iarăși la bătaie pentru deschiderea MBFR [Reducerea Mutual Echilibrată a Forțelor]."[13] Administrațiile Nixon și Ford au prefigurat rezultatele condiționând participarea Americii de un comportament sovietic reținut în toate celelalte probleme. Ele au

insistat asupra încheierii satisfăcătoare a negocierilor asupra Berlinului şi pentru iniţierea de negocieri privind reducerile reciproce de forţe în Europa. Când aceste obiective au fost atinse, delegaţii din treizeci şi cinci de state au venit la Geneva, deşi despre o marte parte a acestor intense negocieri nu s-a relatat în presa occidentală. Apoi, în 1975, Conferinţa a ieşit din umbră, în momentul când s-a anunţat că ajunsese la acorduri care urmau să fie semnate cu ocazia unei întâlniri la vârf, la Helsinki. Influenţa americană făcuse ca recunoaşterea frontierelor să fie limitată la asumarea obligaţiei ca acestea să nu fie modificate prin forţă, ceea ce era o simplă repetare a Cartei Naţiunilor Unite. Din moment ce nici o ţară europeană nu avea capacitatea să provoace o schimbare prin forţă sau să ducă o politică în acest sens, renunţarea formală cu greu putea fi considerată un avantaj de partea sovieticilor. Chiar şi această recunoaştere limitată a legitimităţii era viciată de o declaraţie de principiu care o preceda – intens negociată de Statele Unite. Ea declara că statele semnatare „consideră că frontierele lor pot fi modificate, în acord cu legea internaţională, prin mijloace paşnice şi prin înţelegere"[14].

Cea mai semnificativă prevedere a Acordului de la Helsinki s-a dovedit a fi aşa-numitul Basket III în problema drepturilor omului. (Baschet I şi II tratau problemele politice şi respectiv economice.) Basket III a fost menit să joace un rol important în dezintegrarea orbitei sateliţilor sovietici şi a devenit un act de referinţă pentru toţi activiştii în domeniul drepturilor omului din ţările NATO. Delegaţia americană a contribuit la formularea prevederilor finale ale Acordurilor de la Helsinki. Dar activiştii pentru drepturile omului sunt cei care merită recunoştinţă, deoarece fără presiunea pe care au exercitat-o ei progresul ar fi fost mult mai lent şi probabil mult mai neînsemnat.

Basket III îi obliga pe toţi semnatarii să aplice şi să supravegheze respectarea unor anumite drepturi de bază ale omului. Iniţiatorii occidentali sperau că prevederile vor crea un standard internaţional care va împiedica Uniunea Sovietică să treacă la represalii împotriva disidenţilor şi revoluţionarilor. După cum s-a dovedit, reformatorii eroici din Europa de Est au folosit Basket III drept punct de referinţă în lupta pentru eliberarea ţărilor lor de sub dominaţia sovietică. Atât Vaclav Havel în Cehoslovacia, cât şi Lech Walesa în Polonia şi-au cucerit un loc în panteonul luptătorilor pentru libertate folosind aceste prevederi, atât pe plan intern cât şi internaţional, pentru a submina nu numai dominaţia sovietică dar şi regimurile comuniste din propriile lor ţări.

Conferinţa pentru Securitate în Europa a ajuns astfel să joace un important dublu rol: în etapele sale de pregătire, ea a moderat conduita sovietică în Europa şi, ulterior, a accelerat căderea imperiului sovietic.

Amintirea atitudinii contemporanilor faţă de Conferinţa de la Helsinki, s-a estompat nemilos. Preşedintele Ford a fost acuzat de a fi făcut concesii istorice prin participarea la Conferinţă şi semnarea documentului principal, aşa-numitul Act Final, în 1975, *The New York Times* scria în editorial:

> Conferinţa celor 35 de state pentru securitate şi cooperare în Europa, care atinge în prezent punctul culminant după 32 de luni de echivoc semantic, nu ar fi trebuit să aibă loc. Niciodată nu s-au luptat atât de mulţi, atât de mult timp, pentru atât de puţin... Dacă este

prea târziu pentru a anula întâlnirea la vârf de la Helsinki... acolo trebuie făcute toate eforturile, în mod public precum și în particular, pentru a împiedica euforia în Occident.[15]

Trei săptămâni mai târziu, eu am rezumat, într-un discurs, atitudinea administrației Ford:

Statele Unite urmăresc procesul de relaxare a tensiunilor de pe o poziție de siguranță de sine și forță. Nu noi ne-am aflat în defensivă la Helsinki; nu noi am fost cei somați de toate delegațiile să trăim potrivit principiilor care se semnau. La Helsinki, pentru prima dată în perioada postbelică, drepturile și libertățile fundamentale ale omului au devenit subiecte recunoscute ale dialogului și negocierilor Est-Vest. Conferința a promovat standardele *noastre* de conduită umană, care au fost – și încă mai sunt – o rază de speranță pentru milioane de oameni.[16]

Era o perioadă tristă, în care încercarea de a convinge părea inutilă. Într-un discurs din martie 1976, am lansat, cu oarecare exasperare, o provocare provocatorilor:

Nici o politică nu va elimina curând, dacă o va face vreodată, competiția și diferențele ideologice ireconciliabile dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică. Nici nu va face compatibile toate interesele. Noi suntem angajați într-un proces îndelungat, cu inevitabile suișuri și coborâșuri. Dar nu există alternativă la politica de sancționare a aventurismului și de recompensare a moderației. Ce anume propun să facă această țară cei care vorbesc cu atâta ușurință despre „drumuri cu sens unic" sau „concesii preemptive"? La ce anume s-a renunțat? Ce nivel de confruntare doresc ei? Ce amenințări ar face ei? Ce riscuri și-ar asuma? Pentru care anume schimbări în situația noastră în domeniul apărării, pentru ce nivel al cheltuielilor pentru care perioadă de timp pledează ei? Cum anume sugerează ei să controlăm relațiilor sovieto-americane într-o eră de egalitate strategică?[17]

„Structura păcii" în viziunea lui Nixon răspunsese dorinței națiunii de a se pune capăt aventurilor la mari distanțe. Totuși, de-a lungul aproape întregii lor istorii, americanii au considerat pacea ca pe ceva de la sine înțeles; definiția păcii ca absență a războiului era în același timp o noțiune prea pasivă și prea puțin inspiratoare pentru a deveni tema permanentă a politicii americane. Concepția administrației Nixon privind relațiile internaționale era mult mai realistă decât cea pe care o moștenise și, pe termen lung, ea a reprezentat o ajustare necesară adusă politicii externe americane. Ea nu era însă întemeiată pe principii familiare – lacună acoperită de administrațiile următoare. În America, o interpretare geopolitică a problemelor internaționale devenise tot atât de necesară pe cât era, în sine, de insuficientă. Pe de altă parte, criticii lui Nixon se comportau ca și cum ambianța internațională ar fi fost oarecum irelevantă și ca și cum preferințele Americii puteau fi impuse în mod unilateral și fără să fie nevoie decât de o declarație americană.

În încercarea de a găsi o modalitate de abordare viabilă a schimbărilor revoluționare pe care le prezida, administrația Nixon s-a avântat prea departe în direcția accentuării a ceea ce percepea ea drept necesități geopolitice ale Americii. Criticii săi și cei imediat următori au încercat să compenseze invocând versiuni absolute ale principiilor americane. Controversa inevitabilă a fost făcută inutil de

dureroasă de dezintegrarea unităţii interne sub impactul dublu al Vietnamului şi al afacerii Watergate.

Totuşi, menţinând unitatea în timpul Războiului rece, America şi-a redescoperit cu adevărat locul şi a reuşit să răstoarne situaţia în defavoarea adversarului ei sovietic. Şi ca o ironie a sorţii, când în anii '90 ameninţarea geopolitică a dispărut o dată cu provocarea ideologică, America a fost obligată, fără putinţa de a alege, să reconsidere locul unde se putea situa interesul ei naţional.

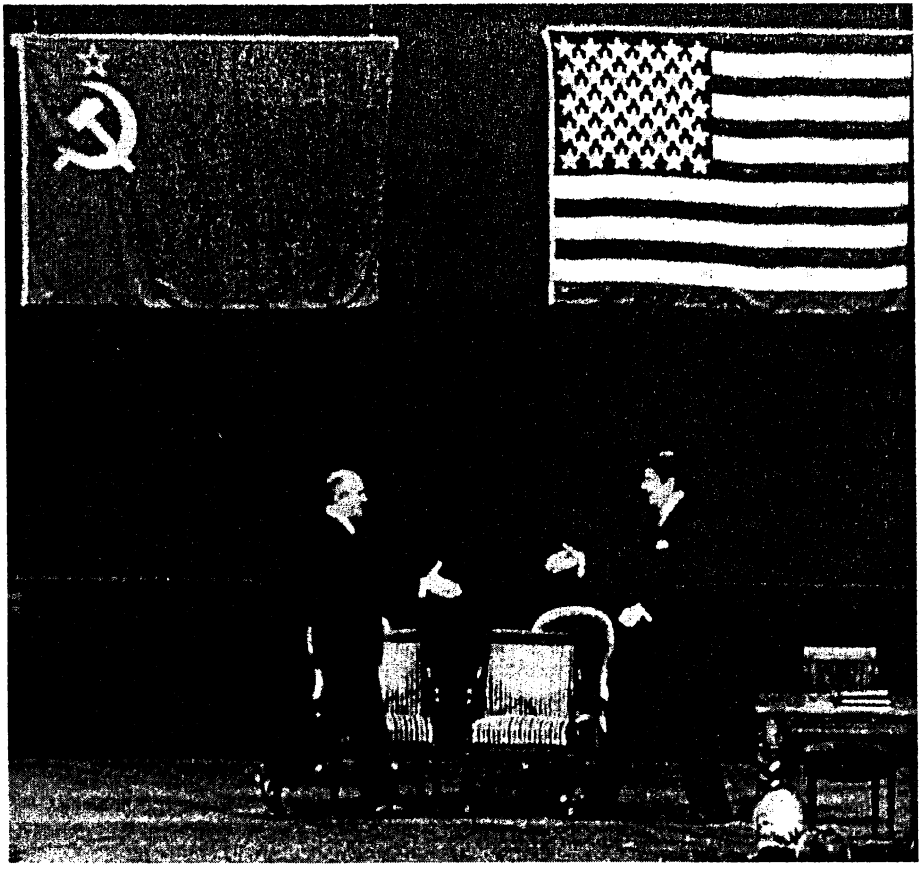

CAPITOLUL 30

Sfârşitul Războiului rece: Reagan şi Gorbaciov

Războiul rece începuse când America se aştepta la o eră de pace. Şi Războiul rece a luat sfârşit într-un moment când America se pregătea pentru o nouă eră de conflict prelungit. Imperiul sovietic s-a prăbuşit chiar mai brusc decât izbucnise dintre graniţele sale; cu aceeaşi rapiditate, America şi-a schimbat complet atitudinea faţă de Rusia, trecând în numai câteva luni de la ostilitate la prietenie.

Această extrem de importantă schimbare s-a desfăşurat sub semnul a doi colaboratori destul de improbabili. Ronald Reagan fusese ales ca reacţie la o perioadă de aparentă retragere a Americii pentru reafirmarea adevărurilor esenţiale tradiţionale ale excepţionalismului american. Gorbaciov, care se ridicase până la

cea mai înaltă poziţie prin luptele brutale din interiorul ierarhiei comuniste, era hotărât să revigoreze ceea ce el considera a fi o ideologie sovietică superioară. Reagan şi Gorbaciov au crezut fiecare în victoria finală a propriei tabere. A existat, însă, o deosebire crucială între aceşti doi neaşteptaţi colaboratori: Reagan înţelegea resorturile intime ale societăţii sale, în vreme ce Gorbaciov pierduse complet legătura cu cele ale propriei societăţi. Dar în timp ce Reagan a eliberat spiritul poporului său deschizându-i larg rezervoarele de iniţiativă şi încredere în sine, Gorbaciov a grăbit decesul sistemului pe care îl reprezenta, cerându-i o reformă de care acesta s-a dovedit incapabil.

Prăbuşirea Indochinei în 1975 fusese urmată în America de o retragere din Angola şi de o adâncire a dezbinărilor interne, şi de un val de expansionism din partea Uniunii Sovietice. Forţele militare cubaneze se răspândiseră din Angola până în Etiopia, în tandem cu mii de consilieri militari sovietici. În Cambodgia, trupele vietnameze susţinute şi aprovizionate de Uniunea Sovietică puneau stăpânire pe acea ţară frământată. Afghanistanul era ocupat de mai bine de 100 000 de soldaţi sovietici. Guvernul prooccidental al şahului Iranului a căzut şi a fost înlocuit de un regim fundamentalist radical antiamerican, care a reţinut ca ostatici cincizeci şi doi de americani, a căror majoritate era formată din oficiali. Oricare ar fi fost cauzele, părea că într-adevăr piesele dominoului începeau să cadă.

Şi totuşi, în timp ce America părea să atingă nadirul poziţiei sale internaţionale, comunismul a început să se limpezească. La un moment dat, la începutul anilor '80, a fost ca şi cum şocul inerţial comunist era gata să mătur totul în calea lui; în momentul următor, după cum măsoară istoria timpul, comunismul a devenit autodistructiv. În interval de un deceniu, orbita sateliţilor est-europeni s-a dizolvat şi Imperiul sovietic s-a fărâmiţat, restituind aproape toate cuceririle ruseşti de la Petru cel Mare încoace. Nici o putere mondială nu s-a dezintegrat vreodată atât de total sau atât de rapid fără să piardă un război.

Imperiul sovietic a eşuat în parte deoarece propria-i istorie îl atrăsese implacabil spre supraextindere. Statul sovietic s-a născut împotriva oricărei probabilităţi şi a reuşit apoi să supravieţuiască războiului civil, izolării şi unui şir de conducători ticăloşi. În 1934-1941 a abătut cu abilitate cel de-al doilea război mondial, care se profila ameninţător, în ceea ce el a numit un război civil imperialist şi a supravieţuit măcelului nazist cu ajutorul aliaţilor occidentali. După aceea, în faţa monopolului atomic american, a reuşit să stabilească o orbită de sateliţi în Europa de Est şi, în perioada poststalinistă, să se transforme într-o putere globală. La început, armatele sovietice au ameninţat numai zonele imediat apropiate, însă mai târziu şi-au extins influenţa asupra continentelor îndepărtate. Forţele rachetelor sovietice creşteau într-un ritm care i-a făcut pe mulţi experţi americani să se teamă că superioritatea strategică sovietică era iminentă. Asemenea conducătorilor britanici Palmerston şi Disraeli în secolul al XIX-lea, oamenii de stat americani percepeau o Rusie care avansa în toate direcţiile.

Slăbiciunea fatală a acestui imperialism nesăţios a fost aceea că treptat liderii sovietici şi-au pierdut pe drum simţul măsurii, supraestimând abilitatea sistemului sovietic de a-şi controla cuceririle, atât militare cât şi economice, şi uitând că provocau practic toate celelalte mari puteri de pe o bază foarte slabă. Iar liderii

sovietici nici nu ar fi putut admite vreodată că sistemul lor avea deficiențe fatale în privința capacității de a genera inițiativă și creativitate; că într-adevăr, în ciuda puterii sale militare, Uniunea Sovietică era încă o țară foarte înapoiată. Ei au eșuat la testul necruțător al supraviețuirii deoarece calitățile prin care s-a ridicat la conducere Biroul Politic sovietic sufocau creativitatea de care avea nevoie societatea pentru a se dezvolta, nemaivorbind de cea necesară pentru a face față conflictului pe care îl provocaseră.

Foarte simplu, Uniunea Sovietică nu era nici suficient de puternică și nici suficient de dinamică pentru rolul pe care i-l atribuiseră liderii săi. Este posibil ca Stalin să fi presimțit adevărul despre echilibrul forțelor atunci când a reacționat la intensificarea înarmării americane în timpul Războiului din Coreea prin Nota de pace din 1952 (vezi capitolul 20). În disperata perioadă de tranziție de după moartea lui Stalin, succesorii acestuia au interpretat în mod greșit capacitatea pe care o aveau de a supraviețui fără a fi puși la încercare de Occident drept o dovadă de slăbiciune a Occidentului. Și s-au înșelat singuri cu ceea ce ei percepeau a fi însemnatele realizări sovietice în lumea în curs de dezvoltare. Hruşciov și succesorii lui au tras concluzia că ei puteau juca rolul tiranului mai bine. Mai degrabă decât să divizeze lumea capitalistă, care fusese strategia de bază a lui Stalin, ei aveau să o învingă prin ultimatumuri asupra Berlinului, rachete plasate în Cuba și aventurism în lumea în curs de dezvoltare. Acest efort a depășit, însă, atât de mult capacitatea sovietică, încât a transformat stagnarea în prăbușire.

Dezintegrarea comunistă a devenit vizibilă în timpul celui de-al doilea mandat al lui Reagan și s-a dovedit a fi ireversibilă în perioada când acesta se apropia de expirare. Multe se datorează președinției care a precedat-o pe a lui Reagan și celei a succesorului imediat următor al acestuia, George Bush, care a prezidat cu talent deznodământul. Președinția lui Ronald Reagan este însă cea care a marcat punctul de cotitură.

Performanța lui Reagan a fost uimitoare – iar pentru teoreticieni aproape inexplicabilă. Reagan nu știa aproape deloc istorie, iar puținul pe care-l știa îl adaptase pentru a-i susține prejudecățile ferme. El trata referirile biblice la Armagedon drept previziuni operaționale. Multe dintre povestirile istorice pe care îi plăcea atât de mult să le relateze nu aveau nici o bază reală, așa cum sunt faptele înțelese în general. O dată, într-o conversație particulară, a pus semnul egalității între Gorbaciov și Bismarck, susținând că amândoi au depășit obstacole interne identice, renunțând la o economie planificată centralizată și îndreptându-se către piața liberă. Am spus atunci unui prieten comun că Reagan ar trebui avertizat să nu repete niciodată această afirmație absurdă în fața unui interlocutor german. Prietenul, însă, a considerat nechibzuit să transmită avertismentul, de teamă ca această comparație să nu devină și mai puternic înrădăcinată în mintea lui Reagan.

Detaliile politicii externe îl plictiseau pe Reagan. El asimilase câteva idei de bază despre pericolul pacificării, racilele comunismului și măreția propriei sale țări, dar analizele de substanță nu erau punctul lui forte. Toate acestea m-au făcut să remarc, în timpul unei discuții pe care am considerat-o neoficială, înaintea unei conferințe a istoricilor, la Biblioteca Congresului: „Când stai de vorbă cu Reagan te miri uneori cum de i-a putut trece cuiva prin cap ca el să fie președinte

sau chiar guvernator. Dar ceea ce trebuie, dumneavoastră, istoricii, să explicaţi este cum a putut un om atât de departe de ceea ce înseamnă un intelectual să domine California timp de opt ani şi Washingtonul timp de aproape şapte."

Presa s-a agăţat cu aviditate de prima parte a declaraţiei mele. Totuşi, pentru istoric, cea de-a doua parte este cu mult mai interesantă. Dincolo de orice speculaţie, s-a dovedit că un preşedinte dispunând de cea mai superficială pregătire academică avea să dezvolte o politică externă de o extraordinară consecvenţă şi relevanţă. Se prea poate ca Reagan să nu fi avut decât câteva idei elementare, dar s-a întâmplat ca acestea să constituie miezul problemelor de politică externă din vremea sa, ceea ce demonstrează că un bun simţ al orientării şi tăria propriilor convingeri sunt elementele cheie ale actului conducerii. Chestiunea identităţii celui care a conceput declaraţiile lui Reagan în problemele de politică externă – şi nici un preşedinte nu şi le concepe singur – este aproape lipsită de importanţă. Folclorul spune că Reagan era unealta celor care îi scriau discursurile, dar aceasta este iluzia pe care o nutresc mulţi dintre scriitorii de discursuri. În definitiv, Reagan îi alesese el însuşi pe cei care îi concepeau discursurile şi el le prezenta cu o extraordinară hotărâre şi forţă de convingere. Oricine îl cunoştea pe Reagan nu avea vreo îndoială că ele nu i-ar fi exprimat vederile, iar în anumite probleme, cum ar fi Iniţiativa de Apărare Strategică, el devansa cu mult anturajul.

În sistemul de guvernare american, în care preşedintele este singurul oficial ales la scară naţională, coerenţa, dacă există, în politica externă rezultă din declaraţiile preşedintelui. Acestea constituie cea mai eficientă directivă pentru birocraţia atotstăpânitoare şi furnizează criteriile pentru dezbaterile publice sau ale Congresului. Reagan a promovat o doctrină a politicii externe de o deosebită coerenţă şi de o mare putere intelectuală. El se afla într-un extraordinar raport intuitiv cu resorturile motivaţiei americane. În acelaşi timp el a înţeles fragilitatea esenţială a sistemului sovietic, o percepţie care contrazicea opinia celor mai mulţi experţi, chiar şi din propria sa tabără conservatoare.

Reagan avea un talent supranatural de a uni poporul american. Şi avea o personalitate neobişnuit de plăcută şi de lipsită de asperităţi. Chiar şi victimelor retoricii sale le venea greu să-i poarte pică. Deşi m-a atacat cu violenţă în timpul încercării sale eşuate de nominalizare la preşedinţie în 1976, mi-a fost imposibil să păstrez mult timp resentimente, în ciuda faptului că, în calitate de consilier pentru securitatea naţională, îl informasem permanent, timp de mai mulţi ani, fără să întâmpin vreun protest din partea lui, în legătură tocmai cu acea politică pe care acum o ataca. Când totul s-a terminat, ceea ce mi-am amintit nu a fost retorica din timpul campaniei, ci combinaţia de bun simţ şi de bunăvoinţă epigramatică de care Reagan dăduse dovadă în timpul sesiunilor noastre informative. În timpul Războiului din Orientul Mijlociu din 1973, i-am spus că aveam intenţia să înlocuim pierderile de aeronave suferite de israelieni, dar nu prea ştiam cum să procedăm pentru a limita reacţia arabilor. „De ce nu spuneţi că veţi înlocui toate aeronavele pe care pretind arabii că le-au doborât?" a sugerat Reagan – care avea să întoarcă propaganda înverşunată şi infatuată a arabilor împotriva iniţiatorilor.

Aparenţa de afabilitate a lui Reagan ascundea un caracter extraordinar de complex. Era în acelaşi timp apropiat şi distant, plin de bună dispoziţie, dar, în

cele din urmă, rezervat. Bonomia era modul său de a stabili distanță între el și ceilalți. Chiar dacă trata pe toată lumea cu egală prietenie – și îi regala pe toți cu aceleași povești – nimeni nu putea pretinde că se bucură de o poziție specială în fața lui. Colecția de glume pe care le recicla de la o conversație la alta îi servea ca protecție împotriva atacurilor prin surprindere. Asemeni multor actori, Reagan era chintesența singuraticului – la fel de fermecător pe cât era de egocentric. O persoană considerată a fi făcut parte dintre apropiații săi mi-a spus odată că Reagan era cel mai prietenos, dar și cel mai distant om pe care îl cunoscuse vreodată.

Dincolo de retorica particulară a campaniei lui Reagan din 1976, nu exista o diferență conceptuală semnificativă între diversele evaluări ale situației internaționale făcute de administrațiile Nixon, Ford și Reagan. Toți trei erau hotărâți să se opună ofensivei geopolitice sovietice și considerau că istoria era de partea democrațiilor. Exista însă o diferență enormă între tacticile lor și în modul în care fiecare dintre aceste administrații și-a explicat politica în fața poporului american.

Șocat de disensiunile interne provocate de Războiul din Vietnam, Nixon crezuse că demonstrația prealabilă a unor eforturi serioase în direcția păcii era precondiția obținerii de sprijin în confruntările ce ar fi fost necesare pentru prevenirea continuării expansiunii sovietice. Aflat la conducerea unei țări care era sătulă de retrageri, Reagan și-a justificat rezistența în fața expansionismului sovietic printr-un stil ce insista pe confruntare. Asemeni lui Woodrow Wilson, Reagan a înțeles că poporul american, după ce mărșăluise de-a lungul istoriei sale în sunetul de tobă al excepționalismului, își va afla adevărata inspirație în idealuri istorice și nu în analize geopolitice. În acest sens, Nixon a fost pentru Reagan ceea ce Theodore Roosevelt fusese pentru Woodrow Wilson. Ca și Roosevelt, Nixon înțelesese mult mai bine mecanismul relațiilor internaționale; ca și Wilson, Reagan avea o pătrundere mult mai sigură a mecanismelor sufletului american.

Retorica lui Reagan despre reputația morală unică a Americii oglindea ceea ce aproape fiecare președinte a spus, într-un moment sau altul, în cursul acestui secol. Ceea ce a conferit unicitate variantei particulare a lui Reagan privind excepționalismul american a fost interpretarea literală a acestei noțiuni drept ghid al politicii externe de zi de zi. În timp ce predecesorii lui Reagan invocaseră principiile americane ca structură de sprijin pentru o anumită inițiativă – să spunem Liga Națiunilor sau Planul Marshall – Reagan le-a mobilizat ca arme în lupta de fiecare zi împotriva comunismului, ca în acest discurs pronunțat în fața Legiunii Americane, la 22 februarie 1983:

> Împletind adevărurile atemporale și valorile pe care americanii le-au prețuit dintotdeauna cu realitățile lumii de astăzi, noi am făurit începutul unei direcții în esență noi în politica externă americană – o politică bazată pe explicarea, fără vreun sentiment de rușine și fără scuze, a neprețuitelor noastre instituții libere...[1]

Reagan a respins „complexul de vinovăție" pe care el îl identifica cu administrația Carter și a apărat cu mândrie recordul Americii de a fi „cea mai importantă forță a păcii din întreaga lume de astăzi"[2]. Chiar în prima sa conferință de presă a calificat Uniunea Sovietică drept un imperiu nelegiuit, gata „să comită orice crimă, să mintă, să înșele", cu scopul de a-și atinge obiectivele[3]. Aceasta

avea să fie urmată în 1983 de descrierea Uniunii Sovietice drept „imperiul răului", o provocare morală directă de la care s-ar fi abţinut oricare dintre predecesorii săi. Reagan a nesocotit înţelepciunea diplomatică convenţională şi a supra-simplificat virtuţile Americii în urmărirea unei misiuni autoasumate, pentru a convinge poporul american de importanţa conflictului ideologic Est-Vest şi că în anumite bătălii internaţionale este vorba despre învingători şi învinşi, nu despre menţinerea la putere sau despre diplomaţie.

Retorica lui Reagan în cursul primului său mandat a marcat încheierea oficială a perioadei de destindere. Obiectivul Americii nu mai era relaxarea tensiunilor, ci cruciada şi convertirea. Reagan fusese ales în baza promisiunii unui anticomunism militant şi el şi-a respectat cuvântul. Aflându-se în situaţia fericită de a trata cu o Uniunea Sovietică în declin accelerat, el a respins accentul pe care îl pusese Nixon pe interesul naţional, considerându-l prea relativ, şi a disprețuit neîncrederea lui Carter, ca fiind prea defetistă. În schimb, Reagan a prezentat o viziune apocaliptică a conflictului, pe care inevitabilitatea istorică a rezultatului o făcea mai suportabilă. Într-un discurs la Royal Gallery din Camera Comunelor, la Londra, în iunie 1982, a descris modul în care percepea el Uniunea Sovietică:

> Într-un sens ironic, Karl Marx a avut dreptate. Suntem astăzi martorii unei extraordinare crize revoluţionare, o criză în care cerinţele de ordin economic vin în conflict direct cu acelea ale ordinii politice. Dar criza se întâmplă nu în Occidentul liber, nemarxist, ci în casa marxism-leninismului, Uniunea Sovietică..
>
> Supercentralizat, cu puţine sau total lipsit de stimulente, sistemul sovietic îşi iroseşte an după an cele mai bune resurse pentru a crea instrumente de distrugere. Reducerea constantă a creşterii economice combinată cu creşterea producţiei militare pune la grea încercare poporul sovietic.
>
> Ceea ce vedem aici este o structură politică care nu mai corespunde bazei sale economice, o societate în care forţele de producţie sunt frânate de cele politice[4].

Când Nixon şi cu mine spusesem cam acelaşi lucru cu zece ani mai devreme, aceasta intensificase critica pe care conservatorii o aduceau destinderii. Conservatorii manifestau neîncredere atunci când se invoca evoluţia istorică în slujba destinderii, deoarece se temeau că negocierile cu comuniştii ar fi putut conduce la dezarmare morală. Dar conceptul de victorie inevitabilă li s-a părut interesant ca instrument de confruntare.

Reagan credea că relaţiile cu Uniunea Sovietică aveau să se îmbunătăţească dacă reuşea să o facă să-i împărtăşească teama referitoare la un Armagedon nuclear. El era hotărât să facă Moscova conştientă de riscurile continuării expansionismului. Un deceniu mai devreme, retorica sa ar fi provocat în ţară dezordine civilă şi ar fi putut duce la confruntare cu o Uniune Sovietică încă încrezătoare în propriile forţe; un deceniu mai târziu, ea ar fi apărut depăşită. În condiţiile anilor '80, ea a pus temelia unei perioade de dialog Est-Vest fără precedent.

În mod inevitabil, retorica lui Reagan a devenit obiectul unor atacuri virulente din partea celor care credeau în ortodoxiile stabilite. „TRB", în *The New Republic* din 11 aprilie 1983, a fost scandalizat de descrierea pe care Reagan a făcut-o Uniunii Sovietice, de „imperiu al răului", calificând-o drept „proză primitivă şi simbolism apocaliptic"[5]; „primitivă" a fost şi reacţia lui Anthony Lewis,

în *The New York Times* din 10 martie 1983[6]. În 1981, distinsul profesor de la Harvard, Stanley Hoffmann a denunțat stilul militant al lui Reagan ca „machismo", „neonaționalism" și o formă de „reacție fundamentalistă" care nu avea prea multe de oferit unei lumi complexe în care slăbiciunile economice ale Americii nu erau, zice-se, cu nimic mai puțin serioase decât cele ale Uniunii Sovietice.[7]

După cum s-a dovedit, retorica lui Reagan nu a fost o piedică în calea unor negocieri importante, așa cum prevăzuseră criticii. Dimpotrivă, în timpul celui de-al doilea mandat al lui Reagan, a avut loc un dialog Est-Vest de o amploare și o intensitate nemaiîntâlnite din perioada de destindere a lui Nixon. De această dată, însă, negocierile s-au bucurat de sprijinul opiniei publice și au fost aplaudate de conservatori.

Dacă abordarea de către Reagan a conflictului ideologic a fost o versiune simplificată a teoriei lui Wilson, concepția sa despre rezolvarea acestei lupte a fost în egală măsură înrădăcinată în utopismul american. Deși această problemă fusese prezentată ca o luptă între bine și rău, Reagan era departe de a susține că lupta trebuia dusă până la capăt. Mai curând – în manieră tipic americană – el era convins că intransigența comunistă se baza mai mult pe ignoranță decât pe rea voință înnăscută, mai mult pe neînțelegere decât pe ostilitate intenționată. Prin urmare, în opinia lui Reagan, era foarte probabil ca acest conflict să se încheie prin convertirea adversarului. În 1981, în timp ce se refăcea după un atentat la viața sa, Reagan i-a trimis lui Leonid Brejnev o scrisoare scrisă de mână, prin care încerca să înlăture suspiciunile sovieticilor la adresa Statelor Unite – ca și cum șaptezeci și cinci de ani de ideologie comunistă puteau fi șterși printr-un apel personal. A fost, aproape cuvânt cu cuvânt, aceeași asigurare pe care Truman i-o trimisese lui Stalin, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial (vezi capitolul 17).

> Se sugerează adeseori... că noi avem planuri imperialiste și că, în felul acesta, constituim o amenințare la adresa securității țării dumneavoastră și a statelor nou create. Nu numai că nu există nici o dovadă care să sprijine această acuzație, dar există chiar proba solidă a faptului că Statele Unite, chiar atunci când ar fi putut domina lumea fără pericolul vreunui risc, nu au făcut nici un efort pentru aceasta... Mi-aș permite să spun că nu există absolut nici un temei pentru acuzația că Statele Unite sunt vinovate de imperialism sau de încercări de a-și impune voința altor țări, prin folosirea forței...
>
> Domnule președinte, oare nu ar trebui să ne intereseze eliminarea obstacolelor care împiedică popoarele noastre, pe care dumneavoastră și eu le reprezentăm, să-și realizeze cele mai scumpe idealuri?[8]

Cum se putea împăca tonul conciliant al scrisorii și presupunerea autorului că Reagan se bucura de oarecare credibilitate specială din partea destinatarului cu afirmația lui Reagan, făcută doar cu câteva săptămâni mai devreme, că liderii sovietici erau capabili de orice crimă? Reagan nu a simțit deloc nevoia să explice această inconsecvență evidentă, poate deoarece el credea cu tărie în *ambele* presupuneri – atât în răul din comportamentul sovietic, cât și susceptibilitatea liderilor sovietici de la a fi convertiți ideologic.

Astfel, după moartea lui Brejnev în noiembrie 1982, Reagan a trimis o notă scrisă de mână – în 11 iulie 1983 – succesorului lui Brejnev, Iuri Andropov, tăgăduind, încă o dată, orice planuri agresive.[9] Când și Andropov a decedat și

Konstantin Cernenko, vârstnic şi infirm, i-a devenit succesor (un interimat evident), Reagan nota în jurnalul său, care era în mod clar destinat publicării:

> Ceva îmi spune că mi-ar plăcea să stau de vorbă cu el în legătură cu problemele noastre, de la bărbat la bărbat, şi să văd dacă aş putea să-l conving că ar fi un beneficiu material pentru sovietici dacă s-ar alătura familiei naţiunilor etc.[10]

Şase luni mai târziu, la 28 septembrie 1984, Gromîko a făcut prima sa vizită la Casa Albă din timpul administraţiei Reagan. Din nou, Reagan a recurs la jurnalul său, cu intenţia de a arăta că principalul său obiectiv era acela de a înlătura suspiciunile liderilor sovietici faţă de Statele Unite:

> Am sentimentul că nu vom ajunge nicăieri cu reducerile de armament câtă vreme ei sunt la fel de suspicioşi în privinţa motivaţiei noastre pe cât suntem şi noi în legătură cu a lor. Cred că este nevoie de o întâlnire pentru a vedea dacă nu îi putem face să înţeleagă că noi nu avem planuri împotriva lor, dar credem că ei au împotriva noastră.[11]

Dacă atitudinea sovieticilor se datora suspiciunii pe care două generaţii o nutriseră faţă de Statele Unite, Reagan ar fi putut presupune că sentimentul era întipărit în sistemul şi istoria sovieticilor. Speranţa înfocată – mai ales a unui anticomunist atât de deschis declarat – că rezerva sovieticilor putea fi învinsă printr-o singură conversaţie cu ministrul lor de externe (care în plus reprezenta chintesenţa regimului comunist) nu poate fi explicată decât prin convingerea nestrămutată a americanilor că înţelegerea între popoare este un lucru normal, că încordarea este o aberaţie şi că încrederea poate fi generată prin demonstrarea serioasă a bunelor intenţii.

Aşa s-a făcut că Reagan, acelaşi care înfiera comunismul, nu a găsit că e ceva nefiresc să descrie noaptea dinainte primei sale întâlniri cu Gorbaciov, în 1985, şi neliniştea cu care o anticipa ca pe expresia speranţei că întâlnirea va soluţiona conflictele a două generaţii – o atitudine mai apropiată de cea a lui Jimmy Carter decât de cea a lui Richard Nixon:

> Încă din timpul lui Brejnev, visasem la o întâlnire faţă în faţă cu un lider sovietic deoarece credeam că am putea reuşi să realizăm lucruri pe care diplomaţii ţărilor noastre nu le puteau face, pentru că nu aveau autoritatea. Altfel spus, simţeam că dacă se reuşea ca oamenii de la vârf să fie aduşi la negocieri şi să discute la un summit, iar apoi cei doi să iasă braţ la braţ spunând: „Ne-am înţeles asupra acestei chestiuni!", birocraţii nu ar mai putea împiedica acordul. Până la Gorbaciov nu am avut niciodată prilejul să-mi pun ideea în aplicare. Acum mi se ivise ocazia.[12]

În pofida retoricii sale privind confruntarea ideologică şi a realităţii controlării unui conflict geopolitic, Reagan nu a crezut niciodată în sinea lui în cauzele de natură structurală sau geopolitică ale tensiunilor. El şi asociaţii săi considerau că preocuparea legată de echilibrul puterii era prea îngustă şi prea pesimistă. Eforturile lor nu vizau obţinerea unor progrese, ci un rezultat final. Această concepţie a asigurat echipei lui Reagan o extraordinară flexibilitate tactică.

Un biograf a scris despre unul dintre „visurile" lui Reagan, pe care şi eu l-am auzit odată povestindu-l:

Una dintre fanteziile lui Ronald Reagan ca președinte a fost dorința sa de a-l lua pe Mihail Gorbaciov într-un tur al Statelor Unite, ca liderul sovietic să poată vedea cum trăiesc americanii obișnuiți. Reagan vorbea deseori despre asta. Se imagina pe el și pe Gorbaciov zburând cu un elicopter deasupra unui cartier muncitoresc, văzând o fabrică și parcarea acesteia plină de mașini, apoi făcând un tur deasupra plăcutului cartier alăturat, unde muncitorii din fabrică locuiau în case „cu peluze și grădini în spatele caselor, poate cu câte o a doua mașină sau o ambarcațiune pe aleea de acces, nu în cuștile din beton făcute parcă pentru iepuri, pe care le-am văzut la Moscova". Elicopterul cobora și Reagan îl invita pe Gorbaciov să bată la uși și să-i întrebe pe locuitori „ce gândesc ei despre sistemul nostru". Muncitorii îi răspundeau cât de minunat este să trăiești în America.[13]

Era evident că Reagan credea că era de datoria lui să grăbească recunoașterea inevitabilă de către Gorbaciov sau oricare alt lider sovietic a faptului că filosofia comunistă era greșită și că, o dată clarificate concepțiile greșite ale sovieticilor privind adevărata natură a Americii, avea să urmeze rapid o eră de conciliere. În acest sens, și în ciuda fervorii sale ideologice, ideile lui Reagan cu privire la esența conflictului internațional au rămas strict american-utopice. Deoarece nu credea în interese naționale ireconciliabile, el nu putea recunoaște existența nici unui conflict de nerezolvat între state. O dată ce liderii sovietici și-ar fi schimbat vederile ideologice, lumea ar fi fost scutită de multitudinea de dispute care caracterizase diplomația clasică. Și el nu vedea stadii intermediare între conflictul permanent și reconcilierea durabilă.

Cu toate acestea, oricât de optimiste, chiar „liberale", erau ideile lui Reagan despre soluția finală, el intenționa să-și atingă obiectivul pe calea unei confruntări susținute. Potrivit modului său de a gândi, preocuparea de a pune capăt Războiului rece nu presupunea crearea unei atmosfere „favorabile" sau oferirea acelor gesturi unilaterale atât de prețuite de avocații negocierilor permanente. Suficient de american pentru a percepe confruntarea și concilierea ca pe etape succesive ale politicii, Reagan a fost primul președinte de după război care a preluat ofensiva atât ideologic, cât și geostrategic.

Uniunea Sovietică nu mai fusese obligată să facă față unui asemenea fenomen din timpul lui John Foster Dulles – iar Dulles nu fusese președinte și nici nu încercase vreodată să-și pună în aplicare politica de „eliberare". Prin contrast, Reagan și asociații săi și-au înțeles literal profesiunea. Încă de la instalarea lui Reagan, ei au urmărit simultan două obiective: să combată presiunea geopolitică sovietică până când procesul de expansiune avea să fie frânat și apoi suprimat; și, în al doilea rând, să lanseze un program de reînarmare menit să omoare din față aspirațiile sovietice la superioritate strategică, pe care să îl transforme în garanție strategică.

Instrumentul ideologic pentru această inversare de roluri era problema drepturilor omului, pe care Reagan și consilierii săi au invocat-o în încercarea de a submina sistemul sovietic. Desigur, predecesorii săi imediați afirmaseră și ei importanța drepturilor omului. Nixon o făcuse în legătură cu problema emigrării din Uniunea Sovietică. Ford făcuse cel mai mare pas înainte cu Basket III în cadrul Acordurilor de la Helsinki (vezi capitolul 29). Carter a făcut din drepturile

omului piesa centrală a politicii sale externe şi a promovat-o atât de intens în relaţiile cu aliaţii Americii încât apelul său pentru respectarea acestor drepturi a ameninţat unoeri coeziunea internă a statelor respective. Reagan şi consilierii săi au făcut încă un pas înainte, tratând drepturile omului ca pe un mijloc de înlăturare a comunismului şi democratizare a Uniunii Sovietice, deci ca pe cheia unei lumi paşnice – după cum a subliniat Reagan în discursul său Starea Uniunii, din 25 ianuarie 1984: „Guvernele care se sprijină pe consimţământul celor guvernaţi nu poartă războaie cu vecinii."[14] La Westminster, în 1982, salutând schimbările democratice din întreaga lume, Reagan a făcut un apel la naţiunile libere:

> ... să încurajeze dezvoltarea infrastructurii democraţiei, sistemul unei prese libere, sindicatele, partidele politice, universităţile, care permit oamenilor să-şi aleagă propriul drum, să-şi dezvolte propria cultură, să-şi rezolve dezacordurile prin mijloace paşnice.[15]

Apelul la perfecţionarea democraţiei interne era preludiul unei teme clasice wilsoniene: „Dacă restul acestui secol trebuie să fie martorul unui progres în afirmarea libertăţii şi a idealurilor democratice, noi trebuie să acţionăm în sprijinul campaniei pentru democraţie."[16]

De fapt, Reagan a dus teoria lui Wilson până la concluzia finală. America nu avea să aştepte pasivă apariţia instituţiilor libere şi nici nu avea să se rezume la a rezista ameninţărilor directe la adresa securităţii sale. Dimpotrivă, avea să promoveze în mod activ democraţia, răsplătind ţările care îi îndeplineau idealurile şi pedepsindu-le pe cele care nu reuşeau – chiar dacă nu prezentau nici o provocare sau ameninţare vizibilă la adresa Americii. Echipa lui Reagan a întors astfel pe dos propaganda bolşevică: valorile democratice, nu cele cuprinse în Manifestul comunist aveau să fie curentul viitorului. Şi echipa Reagan a fost consecventă: ea a făcut presiuni în direcţia reformei atât asupra regimului conservator al lui Pinochet, din Chile, cât şi asupra celui autoritat al lui Marcos, din Filipine; primul a fost obligat să accepte un referendum şi alegeri libere, care l-au şi înlocuit; cel de-al doilea a fost răsturnat cu cooperare americană.

În acelaşi timp, cruciada în numele democraţiei a ocolit întrebări fundamentale, de o relevanţă specială pentru perioada de după Războiul rece. Cum putea fi împăcată această cruciadă cu doctrina, mult timp susţinută de americani, a neamestecului în treburile interne ale altor state? În ce măsură trebuiau să-i fie subordonate celelalte obiective, cum era securitatea naţională? Ce preţ era dispusă să plătească America pentru a-şi promova valorile? Cum urma să evite supraextinderea şi abdicarea deopotrivă? Lumea de după Războiul rece, pentru care perioada lui Reagan pare istorie îndepărtată, va trebui să răspundă la aceste întrebări.

Cu toate acestea, la începutul mandatului său, Reagan nu era preocupat de astfel de ambiguităţi, cât de a găsi strategia adecvată pentru a întrerupe continua înaintare a sovieticilor din anii anteriori. Scopul ofensivei geostrategice a lui Reagan era acela de a-i face pe sovietici să înţeleagă că ajunseseră prea departe. Respingând doctrina lui Brejnev privind caracterul ireversibil al cuceririlor comuniste, strategia lui Reagan exprima convingerea în posibilitatea de a înfrânge comunismul, nu numai de a-l îngrădi. Reagan a reuşit anularea amendamentului

Clark, prin care America fusese împiedicată să acorde ajutor forțelor anticomuniste din Angola, a intensificat sprijinul acordat gherilelor antisovietice afgane, a dezvoltat un program important de rezistență împotriva gherilelor comuniste din America Centrală și chiar a extins ajutorul umanitar asupra Cambodgiei. A fost un remarcabil omagiu adus coeziunii americane acela ca, la puțin mai mult de cinci ani de la luptele din Indochina, un președinte hotărât să conteste din nou expansiunea sovietică în lume, de astă dată cu succes.

Cele mai multe dintre cuceririle sovietice ale anilor '70 au fost răsturnate – deși multe dintre aceste retrageri nu au avut loc până în timpul administrației Bush. În 1980 s-a pus capăt ocupării Cambodgiei de către Vietnam, în 1993 s-au desfășurat alegeri, iar refugiații au început să se pregătească să se întoarcă acasă; trupele cubaneze s-au retras din Angola până la sfârșitul anului 1991; guvernul sprijinit de comuniști din Etiopia s-a prăbușit în 1991; în 1990, sandiniștii din Nicaragua au fost obligat să accepte alegeri libere, un risc pe care nici un partid comunist aflat la guvernare nu fusese vreodată dispus să și-l asume: și poate cel mai important, armatele sovietice s-au retras din Afghanistan în 1989. Toate aceste evenimente au contribuit la declinul elanului ideologic și al convingerilor geopolitice comuniste. Observând scăderea influenței sovietice în așa-numita Lume a Treia, reformatorii sovietici au găsit în curând în aventurile costisitoare și inutile ale lui Brejnev dovada falimentului sistemului comunist, al cărui stil nedemocratic de luare a deciziilor, în opinia lor, trebuia urgent revizuit.[17]

Administrația Reagan a înregistrat aceste succese punând în practică ceea ce devenise cunoscut sub numele de doctrina Reagan, care susținea că Statele Unite trebuiau să ajute contrainsurgențele anticomuniste să-și smulgă, fiecare în parte, țările din sfera de influență sovietică. Aceasta a însemnat înarmarea mujahedinilor afgani în lupta lor împotriva rușilor, sprijinirea forțelor de opoziție din Nicaragua și acordarea de ajutoare forțelor anticomuniste din Etiopia și Angola. Pe parcursul anilor '60 și '70, sovieticii instigaseră revoltele comuniste împotriva guvernelor care manifestau simpatie față de Statele Unite. Acum, în anii '80, America oferea sovieticilor o înghițitură din propriul lor leac. Secretarul de stat George Shultz a explicat conceptul într-un discurs rostit la San Francisco în februarie 1985:

> Ani de-a rândul i-am văzut pe adversarii noștri acționând fără nici o limită în sprijinul forțelor insurgente din lume, pentru răspândirea dictaturii comuniste... orice victorie a comunismului era considerată ireversibilă... Astăzi însă, imperiul sovietic este slăbit de povara propriilor probleme interne și a complicațiilor externe... Forțele democrației din întreaga lume merită sprijinul nostru. A le abandona ar însemna o trădare rușinoasă – o trădare nu numai a acelor femei și bărbați curajoși, ci și a celor mai înalte idealuri ale noastre.[18]

Limbajului wilsonian avântat, sprijinind libertatea și democrația în general, i-a fost conferită consistență prin practicarea unui realism de tip aproape machiavelic. America nu mergea „în afara granițelor în căutarea unor monștri pe care să-i distrugă", fusese fraza memorabilă a lui John Quincy Adams; mai degrabă, doctrina Reagan reprezenta o strategie de a ajuta dușmanul dușmanului

propriu – idee pe care Richelieu ar fi aprobat-o din toată inima. Administraţia Reagan a acordat ajutoare nu numai democraţilor autentici (cazul Poloniei), ci şi fundamentaliştilor musulmani (aflaţi în cârdăşie cu iranienii) din Afghanistan, activiştilor de dreapta din America Centrală şi conducătorilor militari tribali din Africa. Statele Unite nu aveau mai mult în comun cu mujahedinii decât avusese Richelieu cu sultanul Imperiului otoman. Aveau însă un duşman comun şi, într-o lume a interesului naţional, asta i-a făcut aliaţi. Rezultatele au contribuit la grăbirea căderii comunismului, dar au lăsat America faţă în faţă cu întrebarea chinuitoare pe care încercase să o evite de-a lungul celei mai mari perioade din istoria sa şi care se întâmplă să fie dilema centrală a omului de stat: ce scopuri justifică care anume mijloace?

Provocarea fundamentală adresată de Reagan sovieticilor s-a dovedit a fi întărirea de către el a capacităţii militare americane. Pe parcursul întregii sale campanii eletorale Reagan deplânsese starea inadecvată a apărării americane şi avertizase asupra apropiatei superiorităţi sovietice. Astăzi ştim că acele temeri reflectau o manieră suprasimplificată de a aprecia natura superiorităţii militare în epoca nucleară. Dar, oricare ar fi fost acurateţea percepţiei lui Reagan în privinţa ameninţării militare sovietice, el a reuşit să atragă electoratul conservator mult mai mult decât reuşise Nixon evocând pericolele geopolitice.

Înaintea administraţiei Reagan, un argument standard al criticii radicale la adresa politicii americane pe parcursul Războiului rece fusese acela că întărirea capacităţii militare era inutilă, întrucât sovieticii aveau să răspundă cu un efort similar, oricând şi la orice nivel. Această idee s-a dovedit a fi chiar mai lipsită de justeţe decât percepţia superiorităţii iminente a sovieticilor. Nivelul şi ritmul înarmării americane în timpul lui Reagan au întărit îndoielile pe care conducerea sovietică deja le avea, în urma luptelor din Afghanistan şi Africa, în legătură cu posibilitatea lor de a-şi permite cursa înarmărilor din punct de vedere economic şi – chiar mai important – de a putea-o susţine din punct de vedere tehnologic.

Reagan a refăcut sistemele de arme abandonate de administraţia Carter, cum ar fi bombardierul B-1, şi a început amplasarea rachetelor MX, prima nouă rachetă americană intercontinentală cu lansare de la sol pe parcursul unui deceniu. Cele două decizii strategice care au contribuit cel mai mult la încheierea Războiului rece au fost amplasarea de către NATO în Europa a rachetelor americane cu rază medie de acţiune şi angajarea Americii în Iniţiativa de Apărare Strategică (SDI).

Decizia NATO de a amplasa rachete cu rază medie de acţiune (1 500 mile) în Europa data din timpul administraţiei Carter. Scopul era acela de a atenua furia cancelarului vest-german Helmut Schmidt faţă de anularea unilaterală de către America a planului aşa-numitei bombe cu neutroni – concepută să facă războiul nuclear mai puţin distructiv –, plan pe care Schmidt îl susţinuse în pofida opoziţiei propriului său Partid Social Democrat. Armele cu rază medie de acţiune (în parte rachete balistice, în parte rachete de croazieră lansate de la sol) erau de fapt proiectate cu o altă destinaţie – să contracareze marele număr al noilor rachete sovietice (SS-20) capabile să atingă orice ţintă europeană, lansate fiind din adâncul teritoriului sovietic.

În esență, argumentul în favoarea armelor cu rază medie de acțiune era politic, nu strategic, și izvora din aceleași preocupări care, cu douăzeci de ani înainte, generaseră în rândul aliaților dezbateri privind strategia; de această dată, însă, America a încercat să liniștească temerile Europei. Mai concret, problema care se punea și de această dată era dacă Europa Occidentală se putea bizui pe faptul că Statele Unite aveau să folosească armele nucleare din dotare pentru a respinge un atac sovietic limitat la Europa. Dacă aliații europeni ai Americii ar fi crezut într-adevăr în voința acesteia de a recurge la o ripostă nucleară fie de pe continentul american, fie de pe mare, atunci noile rachete de pe solul european nu ar fi fost necesare. Dar tocmai de hotărârea Americii de a face acest lucru continuau să se îndoiască liderii europeni. În ceea ce-i privea, liderii americani aveau propriile lor rațiuni de a răspunde neliniștilor europene. Crearea tuturor opțiunilor cuprinse între un război total centrat asupra Americii și acceptarea șantajului nuclear sovietic a făcut parte din strategia răspunsului flexibil.

Exista desigur o explicație mult mai complexă decât aceea a unei neîncrederi reciproce inconștiente între cele două părți ale parteneriatului atlantic. Și această explicație era că noile arme legau organic apărarea strategică a Europei cu aceea a Statelor Unite. Se argumenta că Uniunea Sovietică nu ar fi atacat cu forțe convenționale fără ca mai întâi să încerce să distrugă rachetele cu rază medie de acțiune din Europa, care, datorită aproprierii și preciziei lor, puteau scoate din joc centrele din Europa, care datorită apropierii și preciziei lor, puteau scoate din joc centrele de comandă sovietice, deschizând astfel calea unei prime lovituri devastatoare inițiată de forțele strategice americane. Pe de altă parte, era de asemenea prea riscant să fie atacate rachetele americane cu rază medie de acțiune lăsând în același timp intactă forța de ripostă a Americii. Ar fi supraviețuit suficient de multe rachete cu rază medie de acțiune pentru a provoca daune serioase, lăsând ca forța de ripostă neatinsă a Americii să devină arbitrul evenimentelor. Astfel încât rachetele cu rază medie de acțiune au umplut un gol în spectrul descurajării. În limbajul tehnic al vremii, apărarea Europei și cea a Statelor Unite aveau să fie prin aceasta „cuplate": Uniunea Sovietică nu ar fi putut ataca nici una dintre zone fără a-și asuma riscul inacceptabil al unui război nuclear generalizat.

„Cuplajul" teoretic răspundea în același timp unei temeri crescânde de neutralitatea germană în restul Europei, mai ales în Franța. După debarcarea lui Schmidt în 1982, Partidul Social Democrat a părut să se reîntoarcă la naționalism și neutralitate – în asemenea măsură încât, la alegerile din 1986, unul dintre liderii acestuia, Oskar Lafontaine, a cerut Germaniei să se desprindă de sub comanda integrată NATO. Demonstrații masive împotriva amplasării de rachete au zguduit atunci Republica Federală.

Sesizând prilejul de a slăbi legăturile Germaniei cu NATO, Brejnev și succesorul său Andropov au făcut din opoziția față de amplasarea rachetelor cu rază medie de acțiune axul central al politicii externe sovietice. La începutul anului 1983 Gromîko a vizitat Bonnul pentru a avertiza că sovieticii vor părăsi discuțiile privind controlul armamentului în ziua în care rachetele Pershing ar fi sosit în Germania de Vest, amenințare care nu putea decât să sporească protestele

germanilor. Când Kohl a vizitat Kremlinul în iulie 1983, Andropov l-a prevenit pe cancelarul german că dacă accepta rachetele Pershing II,

> ameninţarea militară la adresa Germaniei se va amplifica. Relaţiile dintre ţările noastre vor suferi şi ele, în mod inevitabil, anumite complicaţii. Cât despre germanii din Republica Federală Germania şi cei din Republica Democrată Germană, aceştia vor trebui, după cum a arătat cineva [*Pravda*] de curând, să privească unii la alţii prin garduri groase alcătuite din rachete.[19]

Maşina de propagandă a Moscovei a dezlănţuit o mare campanie în toate ţările europene. Demonstraţiile de masă ale diferitelor grupuri pacifiste cereau să se acorde prioritate dezarmării mai curând decât amplasării de noi rachete, şi să fie imediat instituită îngheţarea nucleară.

Ori de câte ori Germania a părut tentată de neutralitate, care, în concepţia francezilor însemna naţionalism, preşedinţii Franţei au încercat să ofere Bonnului o alternativă europeană sau atlantică. În anii '60, de Gaulle fusese un ferm apărător al punctului de vedere german în problema Berlinului. În 1983, Mitterand a apărut în mod neaşteptat ca principalul suporter european al planului american de amplasare a rachetelor cu rază medie de acţiune. Mitterand a desfăşurat în Germania o campanie în favoarea rachetelor. „Oricine se aventurează să decupleze continentul european de cel american periclitează, după părerea noastră, echilibrul forţelor şi, prin urmare, menţinerea păcii", a spus Mitterand în Bundestagul german.[20] În mod clar, pentru preşedintele francez, interesul naţional al Franţei de a vedea rachetele cu rază medie de acţiune în Germania depăşea orice afinitate ideologică pe care socialiştii săi francezi ar fi simţit-o faţă de fraţii lor social democraţi germani.

Reagan a venit cu propriul lui plan pentru domolirea ofensivei diplomatice sovietice, oferind un schimb între rachetele americane cu rază medie de acţiune şi rachetele sovietice SS-20.[21] Deoarece SS-20 erau mai mult un pretext decât cauza amplasării rachetelor americane, propunerea a ridicat întrebări grave privind „decuplarea" devensivei Europei de cea a Statelor Unite. Totuşi, în timp ce argumentele în favoarea „cuplării" erau ezoterice, propunerea de a desfiinţa o întreagă categorie de arme era uşor de înţeles. Şi pentru că sovieticii îşi supraestimau poziţia de negociator şi refuzau să discute orice parte a ofertei lui Reagan, aşa-numita opţiune zero a înlesnit continuarea acţiunii de amplasare a rachetelor de către guvernele europene. A fost o victorie uluitoare pentru Reagan şi pentru cancelarul german Helmut Kohl, care fusese un ferm susţinător al planului american. Şi ea a demonstrat că infirma conducere sovietică era pe cale de a-şi pierde capacitatea de a intimida Europa de Vest.

Amplasarea rachetelor cu rază medie de acţiune a îmbunătăţit strategia descurajării; dar în momentul în care, la 23 martie 1983, Reagan şi-a anunţat intenţia de a dezvolta o apărare strategică împotriva rachetelor sovietice, el ameninţa o eventuală reuşită strategică:

> ... Fac apel la comunitatea ştiinţifică din ţara noastră, la aceia care ne-au dat armele nucleare, să-şi pună acum talentul uriaş în slujba cauzei omenirii şi a păcii în lume: să ne ofere mijloacele de a face aceste arme nucleare lipsite de putere şi perimate.[22]

Aceste din urmă cuvinte „lipsite de putere şi perimate" trebuie să fi produs fiori în Kremlin. Arsenalul nuclear sovietic era cheia de boltă a structurii întregii superputeri a Uniunii Sovietice. În timpul celor douăzeci de ani cât s-a aflat Brejnev la conducere, atingerea unei paritǎți strategice cu Statele Unite fusese obiectivul principal al sovieticilor. Acum, printr-o singură lovitură tehnologică, Reagan propunea distrugerea a tot ce se străduise Uniunea Sovietică să realizeze, cu riscul ruinării.

Dacă pretenția lui Reagan cu privire la o apărare 100 la sută eficientă se apropia, măcar, de realizare, superioritatea strategică *americană* devenea o realitate. O primă lovitură dată de americani ar fi putut reuşi atunci, deoarece sistemul defensiv ar fi avut capacitatea să stăvilească acea forță relativ mică şi dezorganizată a rachetelor sovietice care ar fi supraviețuit. În cea mai modestă apreciere a rezultatelor obținute, anunțarea de către Reagan a Inițiativei de Apărare Strategică (SDI) atrăgea atenția conducerii sovietice asupra faptului că angajarea în cursa înarmăilor, pe care o începuseră atât de nechibzuit în anii '60, avea fie să le epuizeze resursele, fie să conducă la un important avans strategic american.

Propunerea lui Reagan privind SDI a atins un punct dureros în dezbaterea politicii americane de apărare. Înaintea erei nucleare ar fi părut absurd ca apărarea unei țări să se bazeze pe vulnerabilitatea populației sale. După aceea, dezbaterea strategică a cunoscut un nou caracter, în parte datorită faptului că ea era acum aproape în întregime purtată de un grup de participanți cu totul nou. Înaintea erei nucleare, strategia militară era discutată la nivelul statului major sau al colegiilor militare, cu participarea unui număr restrâns de colaboratori din afară, mai ales istorici militari ca B.H. Liddell Hart. Vasta capacitate distructivă a armelor nucleare făcea expertiza tradițională militară mai puțin relevantă; oricine înțelegea noua tehnologie putea intra în joc şi jucătorii erau, în principal, oameni de ştiință, cărora li se alăturau câțiva alți universitari.

Îngroziți de puterea distructivă pe care o creaseră, majoritatea experților tehnici erau convinşi că politicienii erau suficient de irresponsabili ca, în cazul în care ar fi sesizat fie şi o şansă minimă de a face tolerabil un război nuclear, să fie tentați să îl dezlănțuie. Prin urmare, era datoria morală a oamenilor de ştiință să prezinte strategii atât de catastrofice încât să-l sperie până şi pe cel mai nechibzuit om politic. Paradoxul acestei abordări consta în aceea că persoanele care se considerau, pe bună dreptate, cele mai preocupate de viitorul civilizației au sfârşit prin a susține o strategie militară nihilistă de exterminare civilă.

Oamenii de ştiință implicați în problemele apărării şi-au format această viziune treptat. În timpul primului deceniu al erei nucleare, mulți dintre ei continuaseră să recomande apărarea împotriva unei amenințări aeriene sovietice în mare măsură încă inexistentă. Profund angajați în prevenirea unui război nuclear, oamenii de ştiință aveau fără îndoială în minte utilitatea reorientării către alte domenii a unor resurse alocate armelor ofensive, pentru a reduce astfel stimulentele pentru un atac american ca lovitură de deschidere. După apariția capacității nucleare sovietice, în permanentă dezvoltare, cu o putere suficient de mare pentru a devasta Statele Unite, recomandarea predominantă a comunității ştiințifice

s-a schimbat paradoxal. De atunci înainte, majoritatea a susţinut cu înflăcărare doctrina Distrugerii Reciproce Asigurate, conform căreia descurajarea părţii adverse se baza pe presupunerea că, dat fiind nivelul aşteptat, destul de ridicat, al daunelor civile, nici una dintre părţi nu va porni un război nuclear.

Teoria Distrugerii Reciproce Asigurate a marcat o îndepărtare deliberată de la raţionalitate în teoria strategică, punând la baza apărării ameninţarea sinuciderii. În practică ea a asigurat un mare avantaj, cu siguranţă psihologic, părţii capabile să lanseze provocări la care adversarul nu ar fi putut răspunde decât recurgând la un război nuclear general. În anii '60 şi '70, această parte fusese evident Uniunea Sovietică, ale cărei forţe militare convenţionale se considerau în general a fi mult superioare celor deţinute de Occident. În acelaşi timp, o asemenea strategie garanta că un război nuclear avea să distrugă civilizaţia însăşi. Astfel, Iniţiativa de Apărare Strategică (SDI) a găsit aderenţi în special în rândul acelora care încercau să evite situaţia intolerabilă de a alege între capitulare şi Armagedon.

Majoritatea mediilor de informare şi specialiştii în apărare, însă, au rămas adepţii înţelepciunii general acceptate şi s-au opus Iniţiativei. Cel mai bun şi mai clar compendiu al diferitelor rezerve se găseşte în cartea editată de Harold Brown, care îndeplinise funcţia de secretar al apărării în administraţia Carter şi de secretar al forţelor aeriene în administraţia Johnson.[23] Brown era pentru un efort de cercetare, dar susţinea că Iniţiativa de Apărare Strategică nu era încă practică.[24] Unul dintre colaboratorii săi, Richard Betts, a susţinut opinia că, la orice nivel de desfăşurare, sovieticii vor avea posibilitatea să acopere ofensiv întregul sistem de apărare, şi cu un cost mai scăzut decât cel al desfăşurării americane.[25] Profesorul George Liska de la Universitatea Johns Hopkins a adoptat poziţia opusă. El a presupus că SDI ar putea funcţiona, dar că, o dată protejată, America îşi va pierde interesul de a-şi mai apăra aliaţii europeni.[26] Robert Osgood a combinat toate criticile de mai sus cu preocuparea legată de subminarea Tratatului ABM din 1972 şi de complicarea noilor eforturi în direcţia controlului armamentului.[27] Reprezentând opinia multora dintre aliaţii occidentali, ministrul britanic al afacerilor externe Geoffrey Howe a avertizat împotriva încercării de a crea o „Linie Maginot în spaţiu":

> S-ar putea să fie vorba de mulţi ani de desfăşurare a forţelor. Mulţi ani de insecuritate şi instabilitate nu pot fi obiectivul nostru. În orice etapă, toţi aliaţii trebuie să continue să împărtăşească acelaşi sentiment, că securitatea teritoriului NATO este indivizibilă. Altminteri, cei doi piloni ai Alianţei s-ar putea să înceapă să se năruie.[28]

Era nouă şi, pe lung termen, demoralizatoare ideea că preţul menţinerii alianţei ar trebui să condamne populaţia civilă a fiecărui aliat la o totală vulnerabilitate. Era, în acelaşi timp, eronată. Deoarece, cu siguranţă, disponibilitatea Americii de a risca un război nuclear în numele aliaţilor săi europeni ar fi crescut aproape direct proporţional cu capacitatea Americii de a-şi proteja populaţia civilă.

Experţii aveau de partea lor toate argumentele tehnice, dar Reagan deţinea un adevăr politic elementar: într-o lume a armelor nucleare, conducătorii care nu fac nici un efort pentru a-şi proteja popoarele împotriva unui accident, a adversarilor înverşunaţi, a proliferării nucleare şi a unui întreg şir de alte pericole previzibile îşi

atrag oprobiul posterității dacă se întâmplă într-adevăr un dezastru. Faptul că nu a fost posibil să se demonstreze, încă de la începutul unui program complicat de cercetare, maxima eficiență a Inițiativei de Apărare Strategică a fost un lucru normal, având în vedere complexitatea problemei; nici o armă nu ar fi fost dezvoltată vreodată dacă ar fi trebuit să fie supusă mai întâi unui criteriu atât de perfecționist.

Argumentul pe atunci la modă – că orice apărare putea fi înfrântă prin complexire – ignora faptul că acoperirea totală nu funcționează liniar. Până la un anumit nivel, Inițiativa de Apărare Strategică era valabilă aproape în forma în care o prefigura Reagan; mai departe, ea își pierdea treptat din eficiență. Dar dacă prețul lansării unui atac nuclear era destul de ridicat, forța de intimidare creștea, mai ales deoarece atacantul nu putea ști care focoase aveau să intre în acțiune și asupra căror anume ținte. În cele din urmă, o apărare capabilă să intercepteze un număr substanțial de rachete sovietice ar fi fost chiar și mai eficientă împotriva atacurilor mult mai mici ale noilor țări nuclearizate.

Reagan era insensibil la multe dintre criticile de natură tehnică deoarece el nu susținuse Inițiativa de Apărare strategică în primul rând în termeni strategici. În loc de așa ceva, el o prezentase în spiritul cauzei „liberale" de desființare a războiului nuclear. Președintele din perioada postbelică cel mai atașat ideii de a spori forța militară a Americii, inclusiv capacitatea ei nucleară, a susținut în același timp viziunea pacifistă a unei lumi fără arme nucleare. Teoria prea des folosită de Reagan că „un război nuclear nu poate fi niciodată câștigat și nu trebuie niciodată purtat"[29] nu se deosebea de obiectivele declarate ale criticilor săi radicali. Totuși, exact cu aceeași dualitate cu care a tratat cu Uniunea Sovietică, Reagan era extrem de serios atât în privința dezvoltării armamentului, cât și a pacifismului său. Reagan și-a descris atitudinea față de armele nucleare în memoriile sale:

> *Nimeni* nu ar putea „câștiga" un război nuclear. Totuși, atâta vreme cât ar exista arme nucleare, ar exista permanent și riscul ca ele să fie folosite și o dată lansată o armă nucleară, cine știe până unde s-ar ajunge?
>
> Visul meu a devenit atunci o lume fără arme nucleare...[30]

Repulsia personală a lui Reagan față de un război nuclear a fost întărită de o profundă credință în profeția biblică a Armagedonului. Mi-l amintesc exprimând aceste gânduri în cuvinte aproape identice cu cele pe care le-a scris biograful său:

> Vorbind de parcă ar fi descris o scenă de film, el a relatat un episod înspăimântător din povestea Armagedonului, în care o armată invadatoare din Orient, cu o forță de 200 de milioane, este distrusă de o molimă. Reagan crede că „molima" a fost o profeție a războiului nuclear, în care „ochii în cap sunt arși, părul de pe corp cade și așa mai departe". El crede că acest pasaj a prezis în mod specific Hiroshima.[31]

Nici un membru al Mișcării pentru Pace nu ar fi putut condamna folosirea armelor nucleare în mod mai elocvent decât Ronald Reagan. La 16 mai 1983 el a însoțit anunțul că urma să amplaseze rachetele intercontinentale MX cu expresia speranței sale fierbinți că, undeva, pe parcursul evenimentelor, procesul avea să fie inversat și toate armele nucleare să fie eliminate:

Nu pot să cred că această lume poate să meargă mai departe după generaţia noastră şi generaţiile următoare cu acest tip de arme pe care ambele părţi le îndreaptă una împotriva celeilalte fără ca într-o bună zi un nebun sau un maniac sau un accident oarecare să nu declanşeze acel gen de război care înseamnă cap de linie pentru noi toţi.[32]

Când Reagan a avansat Iniţiativa de Apărare Strategică, aceasta a fost la fel de pătimaşă în limbaj pe cât era de neortodoxă, chiar şi după ce fusese filtrată prin acel birocratic „proces de limpezire" la care sunt supuşi toţi preşedinţii. În cazul că negocierile privind controlul armamentului ar fi durat prea mult timp, America ar fi pus capăt în mod unilateral pericolului nuclear, dezvoltând Iniţiativa de Apărare Strategică. Ştiinţa americană, credea Reagan, avea să facă armele nucleare desuete.[33]

Liderii sovietici nu au fost impresionaţi de apelurile morale ale lui Reagan, dar au fost obligaţi să privească cu seriozitate potenţialul tehnologic al Americii şi impactul strategic al unei apărări chiar imperfecte. Aşa cum se întâmplase cu propunerile lui Nixon privind rachetele antibalistice cu paisprezece ani mai devreme, reacţia sovietică a fost contrariul a ceea ce prevăzuseră avocaţii controlului asupra armamentului; SDI a contribuit la deschiderea căii spre controlul armamentului. Sovieticii s-au întors la convorbirile privind controlul asupra armamentului, pe care le întrerupseseră din cauza chestiunii rachetelor cu rază medie de acţiune.

Criticii pretindeau că Reagan era cinic şi că perspectiva deschisă de el privind eliminarea tuturor armelor nucleare era o acoperire pentru eforturile sale de a impulsiona cursa înarmării. Reagan însă era oricum, numai cinic nu când exprima încrederea optimistă a tuturor americanilor că ceea ce este necesar este şi realizabil. Într-adevăr, declaraţiile sale cele mai elocvente privind abolirea armelor nucleare au fost toate pronunţate fără să fi fost pregătite dinainte.

Aşa a apărut paradoxul că preşedintele care a făcut atât de mult pentru modernizarea arsenalului strategic al Americii a contribuit în acelaşi timp într-o măsură importantă la pierderea legitimităţii acestuia. Adversarii sau aliaţii care au preluat ad literam ceea ce Reagan declara public despre armele nucleare şi în particular despre iminenţa Armagedonului nu au putut decât să tragă concluzia că aveau de-a face cu un preşedinte care era foarte puţin probabil să recurgă exact la armele în jurul cărora se construise sistemul de apărare american.

De câte ori putea un preşedinte să repete fraza că „un război nuclear nu trebuie purtat niciodată" pentru a se ajunge la erodarea credibilităţii ameninţării nucleare? Câte reduceri de armament nuclear puteau fi făcute înainte ca strategia răspunsului flexibil să devină tehnic irealizabilă? Din fericire, sovieticii deveniseră între timp prea slabi pentru a pune la încercare această potenţială vulnerabilitate, iar îngrijoraţii aliaţi ai Americii s-au lăsat convinşi de declinul accelerat al Uniunii Sovietice.

Faptul că Reagan era orice, numai cinic nu s-a văzut de fiecare dată când i s-a părut lui că vede prilejul de a-şi realiza visul unei lumi lipsite de arme nucleare. Convins că abolirea războiului nuclear era în mod obiectiv de o asemenea importanţă covârşitoare încât orice persoană rezonabilă trebuia să fie de acord cu el, Reagan era gata să treacă la acţiuni bilaterale cu sovieticii privitoare la cele

mai de esență chestiuni fără să-și consulte aliații, ale căror interese naționale puteau fi implicate în egală măsură. Aceasta s-a întâmplat în cel mai dramatic mod la întâlnirea la vârf din 1986 dintre Reagan și Gorbaciov, la Reykjavik. Într-o tumultoasă și plină de emoții cursă cu obstacole care a durat patruzeci și opt de ore, Reagan și Gorbaciov au căzut de acord în principiu să reducă toate forțele strategice cu 50 la sută într-un interval de cinci ani și să distrugă toate rachetele balistice pe parcursul a zece ani. La un moment dat, Reagan a ajuns aproape să accepte oferta sovietică de a desființa în totalitate armele nucleare.

În acest fel, Reykjavikul a adus foarte aproape coabitarea sovieto-americană de care se temuseră atâta, vreme îndelungată, aliații și neutrii deopotrivă. Dacă celelalte puteri nucleare refuzau să accepte acordul sovieto-american, ele aveau să sufere oprobriul public, presiunea superputerilor sau izolarea; dacă îl acceptau, Marea Britanie, Franța și China aveau să fie practic obligate de către Statele Unite și Uniunea Sovietică să renunțe la propria lor forță de intimidare nucleară, lucru pe care guvernele în exercițiu ale premierului Thatcher și președintelui Mitterand, ca și liderii Chinei nu erau nici pe departe pregătiți să îl facă.

Înțelegerea de la Reykjavik a eșuat în ultimul moment din două motive. În acea etapă de început a mandatului său, Gorbaciov pur și simplu și-a supraestimat puterea. El a încercat să lege desființarea rachetelor strategice de o interzicere a testelor SDI pe o perioadă de zece ani, dar a evaluat greșit atât poziția interlocutorului său cât și propria-i poziție de negociere. O tactică înțeleaptă pentru Gorbaciov ar fi fost aceea de a propune publicarea celor convenite – anume desființarea unităților de rachete – și de a transfera problema testelor SDI în cadrul negocierilor asupra controlului armamentului de la Geneva. Aceasta ar fi înghețat ceea ce fusese deja convenit și ar fi produs cu siguranță o criză majoră, atât în cadrul Alianței Atlantice cât și în relațiile chino-americane. Făcând presiuni pentru a obține mai mult, Gorbaciov a ajuns să se împotrivească promisiunii pe care Reagan o făcuse înaintea summitului – aceea de a nu folosi SDI ca pârghie în negocieri. Atunci când Gorbaciov a insistat, Reagan a răspuns într-o manieră pe care nu ar fi recomandat-o nici un profesionist în politica externă: pur și simplu s-a ridicat și a părăsit încăperea. După ani de zile, când l-am întrebat pe un consilier superior al lui Gorbaciov, care fusese prezent la Reykjavik, de ce nu s-au mulțumit cu ceea ce Statele Unite deja acceptaseră, el a răspuns – „Ne gândisem la toate, în afară de posibilitatea ca Reagan să părăsească sala."

La puțin timp după aceea, George Shultz a ținut un discurs bine gândit, în care a explicat de ce viziunea lui Reagan privind eliminarea armelor nucleare era de fapt în avantajul Occidentului.[34] Dar limbajul discursului său, articulat cu măiestrie în sprijinul unei „lumi mai puțin nucleare" arăta că Departamentul de Stat – pe deplin conștient de preocupările aliaților – încă nu se angajase în sensul abolirii totale a armelor nucleare pe care o susținea Reagan.

După Rejkjavik, administrația Reagan a urmărit acea parte a agendei de la Reykjavik care putea fi realizată imediat: reducerea cu cincizeci la sută a forțelor strategice, care fusese concepută ca o primă etapă a unui acord general de desființare a tuturor rachetelor. S-a ajuns la un acord de distrugere a rachetelor balistice americane și sovietice cu rază medie de acțiune din Europa. Deoarece

acest acord nu afecta forţele nucleare ale Marii Britanii şi Franţei, nu au mai izbucnit disputele din urmă cu douăzeci şi cinci de ani dintre aliaţi. În cadrul aceluiaşi proces a început şi denuclearizarea Germaniei şi, prin urmare, decuplarea potenţială a acesteia de Alianţa Atlantică. Germania avea să beneficieze pe deplin de pe urma denuclearizării sale incipiente numai prin adoptarea unei politici de a nu lansa prima un atac cu arme nucleare – lucru incompatibil cu strategia NATO şi desfăşurările americane. Dacă Războiul rece ar fi continuat, se prea poate ca politica externă a Republicii Federale să fi putut cunoaşte o orientare mai naţională şi mai puţin înclinată spre legarea de alianţe, motiv pentru care primul-ministru britanic, Margaret Thatcher era atât de îngrijorată de apariţia noului curent în negocierile asupra controlului armamentului.

Reagan transformase ceea ce fusese o cursă maraton într-un sprint. Stilul său confruntaţional, în conexiune cu o diplomaţie a asumării riscului, ar fi fost probabil potrivit perioadei de început a Războiului rece, înainte ca cele două sfere de interese să se fi consolidat, şi imediat după moartea lui Stalin. O asemenea diplomaţie era în esenţă ceea ce propusese Churchill, la revenirea sa ca prim-ministru în 1951. O dată ce diviziunea Europei era îngheţată şi atâta timp cât Uniunea Sovietică se simţea încă încrezătoare, încercarea de a forţa o reglementare ar fi produs aproape în mod sigur un conflict major şi ar fi încordat atmosfera în cadrul Alianţei Atlantice, ai cărei membri doreau, în majoritate, evitarea unor tensiuni inutile. În anii '80, stagnarea sovietică făcea din nou posibilă o strategie ofensivă. A sesizat oare Reagan gradul de dezintegrare a voinţei sovieticilor, sau simpla coincidenţă a oferit prilejul favorabil propriei sale dorinţe?

În cele din urmă, nu avea nici o importanţă dacă Reagan acţiona din instinct sau ca urmare a unei analize. Războiul rece nu a continuat, cel puţin în parte datorită presiunilor pe care administraţia Reagan le exercitase asupra sistemului sovietic. Spre sfârşitul preşedinţiei lui Reagan, agenda Est-Vest revenise la formula din perioada de destindere. Încă o dată, controlul asupra armamentului era subiectul central al negocierilor Est-Vest, deşi cu un mai mare accent pe reducerea armamentului şi cu o dorinţă sporită de a elimina categorii întregi de arme. În conflictele regionale, Uniunea Sovietică era acum în defensivă şi pierduse mult din abilitatea sa de a crea probleme. O dată cu diminuarea preocupărilor legate de securitate, naţionalismul s-a dezvoltat de ambele părţi ale Atlanticului, chiar în vreme ce unitatea aliaţilor continua să fie proclamată. America se baza din ce în ce mai mult pe armamentul staţionat pe propriul său teritoriu sau pe mare, în timp ce Europa îşi multiplicase opţiunile politice către Est. În cele din urmă, aceste tendinţe negative au fost depăşite prin prăbuşirea comunismului.

Ceea ce se schimbase cel mai mult era modul în care politica Est-Vest era prezentată publicului american. În mod instinctiv, Reagan plasase politicile geostrategice dure ale Războiului rece la mijloc, între o cruciadă ideologică şi o evocare utopică a păcii, ceea ce făcea apel în mod simultan la două curente ale gândirii americane în problemele internaţionale – curentul misionar şi cel izolaţionist, curentul teologic şi cel psihiatric.

În practică, Reagan era mai aproape de tiparele clasice ale gândirii americane decât fusese Nixon. Nixon nu ar fi folosit expresia „imperiu al răului" pentru a

descrie Uniunea Sovietică şi nici nu s-ar fi oferit să renunțe la armele nucleare, sau s-ar fi aşteptat să pună capăt Războiului rece printr-o mare reconciliere personală cu liderii sovietici în cadrul unei singure întâlniri la vârf. Ideologia lui Reagan l-a apărat ori de câte ori a făcut declarații semipacifiste pentru care un președinte liberal ar fi fost denigrat. Şi angajarea sa în ameliorarea relațiilor Est-Vest, mai ales în timpul celui de-al doilea mandat, împreună cu succesele sale au atenuat ascuțimea retoricii sale beligerante. Este îndoielnic că Reagan ar fi putut continua la nesfârşit această echilibristică dacă Uniunea Sovietică ar fi rămas un competitor major. Dar cel de-al doilea mandat al lui Reagan a coincis cu începutul dezintegării sistemului comunist – proces grăbit de politica administrației sale.

Mihail Gorbaciov, cel de-al şaptelea succesor al lui Lenin în linie dreaptă, crescuse într-o Uniune Sovietică ce se bucura de o putere şi un prestigiu fără precedent. Totuşi el a fost destinat să prezideze decesul imperiului clădit cu atâta sânge şi bogăție. Când Gorbaciov şi-a preluat funcția în 1985, el era liderul unei superputeri nucleare aflate într-o stare de decădere economică şi socială. Când a fost răsturnat de la putere, în 1991, armata sovietică îşi îndreptase sprijinul către rivalul său, Boris Elțîn, partidul comunist fusese declarat ilegal, iar imperiul clădit în mod atât de sângeros de toți conducătorii ruşi începând cu Petru cel Mare se dezintegrase.

Această prăbuşire ar fi părut fantastică în martie 1985 când Gorbaciov a fost uns secretar general. Aşa cum se întâmplase cu toți predecesorii săi, Gorbaciov inspira atât teamă, cât şi speranță. Teamă, în calitate de conducător al unei superputeri cel puțin amenințătoare prin stilul său enigmatic de guvernare; speranță că noul secretar general ar putea deschide calea spre mult aşteptata pace. Fiecare cuvânt al lui Gorbaciov era analizat pentru a descoperi un semn al relaxării tensiunilor; emoțional, democrațiile erau în mare măsură gata să descopere în Gorbaciov zorii unei noi ere, aşa cum fuseseră față de toți predecesorii lui de după Stalin.

De data aceasta, credința democrațiilor s-a dovedit să nu fie o simplă dorință. Gorbaciov aparținea unei alte generații decât liderii sovieticii al căror spirit fusese zdrobit de Stalin. El era lipsit de brutalitatea tuturor produselor anterioare ale *nomenklaturii*. Deosebit de inteligent şi afabil, el semăna cu personajele oarecum abstracte din romanele ruse ale secolului al XIX-lea – cosmopolit şi provincial în acelaşi timp, inteligent şi totuşi oarecum împrăştiat; receptiv dar scăpându-i tocmai dilema esențială.

Lumea din afară a răsuflat uşurată. În sfârşit, părea să fi venit mult aşteptatul şi până atunci iluzoriul moment al transformării ideologice a sovieticilor. Până şi în 1991, Gorbaciov era privit de Washington ca un partener indispensabil în edificarea unei noi ordini mondiale – până într-acolo încât președintele Bush a ales parlamentul ucrainean ca improbabilul loc de întâlnire a unui forum în care să se laude calitățile liderului sovietic şi importanța menținerii unității Uniunii Sovietice. Menținerea lui Gorbaciov la putere a devenit principalul obiectiv al politicienilor occidentali, care erau convinşi că ar fi fost mult mai greu de tratat cu orice altă persoană. În timpul ciudatei lovituri de stat din august 1991, aparent îndreptată

împotriva lui Gorbaciov, toţi liderii democraţi s-au solidarizat de partea „legalităţii", susţinând constituţia comunistă care îl instalase pe Gorbaciov la putere.

Dar politica la nivel înalt nu admite slăbiciunea – chiar dacă victima nu este principala cauză a acesteia. Aura lui Gorbaciov a atins apogeul când el a apărut în chip de lider împăciuitor al unei Uniuni Sovietice ostile ideologic şi înarmate nuclear. Pe măsură ce politica sa a început să reflecte mai curând confuzie decât un scop precis, poziţia lui Gorbaciov a intrat în declin. La cinci luni după eşecul loviturii de stat comuniste, el a fost obligat să demisioneze şi a fost înlocuit cu Elţîn, printr-o procedură întru totul la fel de „ilegală" ca şi aceea care provocase mânia Occidentului cu cinci luni mai devreme. De astă dată, democraţiile s-au alăturat rapid lui Elţîn, în mare parte cu aceleaşi argumente pe care cu puţin timp înainte le invocaseră în sprijinul lui Gorbaciov. Ignorat de o lume care nu de mult îl sărbătorise, Gorbaciov a rătăcit prin tărâmul uitării rezervat oamenilor de stat naufragiaţi în efortul de a atinge obiective mai presus de puterile lor.

Gorbaciov a fost de fapt artizanul uneia dintre cele mai semnificative revoluţii ale timpului său. El a distrus partidul comunist, care fusese organizat cu scopul precis de a acapara puterea şi de a o menţine şi care controlase de fapt fiecare aspect al vieţii sovietice. În urma acestuia, Gorbaciov a lăsat sfărâmăturile unui imperiu care fusese asamblat cu mare efort, de-a lungul a secole întregi. Organizate ca state independente şi totuşi temându-se de nostalgia Rusiei pentru vechiul imperiu, acestea s-au transformat în noi elemente de instabilitate, ameninţate în acelaşi timp de foştii stăpâni imperiali şi de rămăşiţele unor diverse grupuri etnice străine – adeseori ruse – stabilite pe solul lor de secole de dominaţie rusă. Nici unul din aceste rezultate nu fusese nici pe departe în intenţia lui Gorbaciov. El dorise să aducă modernizare, nu libertate; el încercase să facă partidul comunist semnificativ pentru lumea din afară; în loc de aşa ceva, a deschis calea prăbuşirii sistemului care îl formase şi căruia îi datora poziţia înaltă la care ajunsese.

Condamnat de propriul său popor pentru mărimea dezastrului declanşat în timpul conducerii sale, uitat de democraţii şi stânjenit de inabilitatea sa de a se menţine la putere, Gorbaciov nu a meritat nici exaltarea dar nici dispreţul de care a avut, alternativ, parte. Deoarece el moştenise un set de probleme cu adevărat dificile, dacă nu cumva de nerezolvat. Când Gorbaciov a preluat puterea, dimensiunea dezastrului sovietic tocmai începea să se întrevadă. Patruzeci de ani de Război rece creaseră o coaliţie liberă a aproape tuturor ţărilor industrializate împotriva Uniunii Sovietice. Aliatul său de odinioară, China, se alăturase şi ea taberei adverse, din considerente practice. Singurii aliaţi care îi mai rămâneau Uniunii Sovietice erau sateliţii est-europeni, ţinuţi alături de ameninţarea forţei sovietice implicită în Doctrina Brejnev, şi care reprezentau o cale prin care resursele sovietice se scurgeau în afară, nu sporeau. Aventurile sovietice în Lumea a Treia se dovedeau a fi costisitoare şi neconcludente în acelaşi timp. În Afghanistan, Uniunea Sovietică a trăit multe din încercările prin care trecuse America în Vietnam, diferenţa majoră fiind că acestea s-au întâmplat chiar la graniţele întinsului său imperiu şi nu într-un avanpost îndepărtat. Din Angola şi până în Nicaragua, o Americă renăscută transforma expansionismul sovietic în impasuri

costisitoare sau eșecuri compromițătoare, în timp ce înviguarea strategiei americane, mai ales prin SDI, lansa o provocare tehnologică la care economia sovietică, stagnantă și supraîmpovărată, nu putea răspunde. Într-un moment în care Occidentul lansa revoluția microcipurilor pentru supercalculatoare, liderul sovietic își vedea țara alunecând în subdezvoltare tehnologică.

În pofida dezastrului final, Gorbaciov merită să fie creditat cu dorința de a rezolva problemele Uniunii Sovietice prin purificarea partidului comunist și prin introducerea unor elemente ale economiei de piață în cadrul planificării centralizate. Deși Gorbaciov nici nu și-a imaginat amploarea a ceea ce întreprindea pe plan intern, el a înțeles foarte clar că pentru aceasta avea nevoie de o perioadă de calm pe plan internațional. În acest sens, concluziile lui Gorbaciov nu s-au deosebit prea mult de acelea ale predecesorilor săi poststaliniști. Dar în timp ce, în anii '50, Hruşciov era încă încredințat că economia sovietică va depăși în curând sistemul capitalist, Gorbaciov, în anii '80, înțelesese că Uniunii Sovietice îi mai trebuia mult timp pentru a atinge un nivel al producției industriale care să poată fi considerat, măcar pe departe, competitiv cu lumea capitalistă.

Pentru a câștiga spațiu vital, Gorbaciov a inițiat o reconsiderare majoră a politicii externe sovietice. La cel de-al XXVII-lea Congres al partidului, din 1986, ideologia marxist-leninistă a fost aproape complet părăsită. Perioade anterioare de coexistență pașnică fuseseră justificate ca răgazuri necesare reașezării echilibrului de forțe în timp ce lupta de clasă continua. Gorbaciov a fost primul lider sovietic care a repudiat lupta de clasă în totalitate și a proclamat coexistența ca scop în sine. Deși a continuat să afirme diferențele ideologice dintre Est și Vest, Gorbaciov a insistat că ele erau depășite prin nevoia de cooperare internațională. Mai mult decât atât, coexistența nu era concepută în același mod în care fusese văzută anterior – ca un interludiu înaintea unei confruntări inevitabile –, ci ca o componentă permanentă a relației dintre lumea comunistă și cea capitalistă. Ea se justifica nu ca o etapă necesară în drumul spre o victorie finală comunistă, ci ca o contribuție la binele întregii umanități.

În cartea sa *Perestroika* – noțiune însemnând „reformă" – Gorbaciov a descris noua abordare:

> Cu siguranță, deosebirile vor rămâne. Dar ar trebui oare să ne duelăm din cauza lor? Nu ar fi mai corect să depășim lucrurile care ne despart de dragul intereselor întregii umanități, de dragul vieții pe pământ? Noi ne-am făcut alegerea, afirmând o nouă concepție politică, atât la nivelul declarațiilor-angajament, cât și prin acțiuni și fapte specifice. Lumea s-a săturat de tensiune și confruntare. Oamenii preferă să caute o lume mai sigură și mai de încredere, o lume în care fiecare să își păstreze propriile vederi filosofice, politice și ideologice și modul propriu de viață.[35]

Gorbaciov sugerase deja aceste idei cu doi ani mai devreme, în timpul unei conferințe de presă, la sfârșitul primei sale întâlniri la vârf cu Reagan, în 1985:

> Situația internațională de astăzi se distinge printr-o trăsătură foarte importantă de care noi și Statele Unite trebuie să ținem seama în politica noastră externă. Iată ce vreau să spun. În actuala situație nu este vorba numai despre confruntarea dintre două sisteme sociale, ci despre o alegere între supraviețuire și anihilare reciprocă.[36]

În mod inevitabil, veteranii Războiului rece recunoşteau cu greu cât de departe mergea politica lui Gorbaciov în comparaţie cu perioadele anterioare de coexistenţă. La începutul anului 1987 am avut o întâlnire cu Anatoli Dobrinin, care era atunci şeful Departamentului Internaţional al Comitetului Central (mai mult sau mai puţin echivalentul consilierului în probleme de securitate naţională de la Casa Albă), în întunecata clădire a Comitetului Central de la Moscova. Dobrinin a făcut atât de multe comentarii critice la adresa guvernului afgan, pe care Moscova îl sprijinea, încât l-am întrebat dacă doctrina Brejnev era încă în vigoare. Dobrinin a replicat sec: „Ce vă face să credeţi că guvernul de la Kabul este comunist?"

Când am raportat la Washington că acest comentariu părea să implice dispoziţia sovieticilor de a se debarasa de marionetele afgane ale Kremlinului, reacţia generală a fost că Dobrinin se lăsase dus de dorinţa de a face plăcere unui vechi prieten – calitate pe care nu o observasem în cei aproape zece ani ai mei de experienţă cu capătul sovietic al „canalului din dos". Cu toate acestea, scepticismul părea justificat deoarece schimbările doctrinare ale lui Gorbaciov în politica externă nu erau traduse imediat în schimbări politice recognoscibile. Liderii sovietici descriau pe de rost noua lor doctrină drept o metodă prin care să „lipsească Occidentul de o imagine duşmănoasă" şi să slăbească, prin aceasta, coeziunea occidentală. Autoproclamata „nouă gândire", a declarat Gorbaciov în noiembrie 1987, „a început să-şi facă drum în afacerile internaţionale, distrugând stereotipurile antisovietismului şi suspiciunea faţă de iniţiativele şi acţiunile noastre"[37]. Tacticile sovieticilor în convorbirile privind armamentul păreau a fi o reluare a tacticilor lor din primii ani ai guvernării Nixon – făcând o încercare totală de a submina sistemele defensive şi în acelaşi timp lăsând neschimbată ameninţarea ofensivă de fond.

Guvernul unei mari puteri este asemeni superpetrolierelor care cântăresc sute de mii de tone şi au raze de întoarcere de peste zeci de kilometri. Conducătorii lor trebuie să cumpănească impactul pe care doresc să îl realizeze asupra lumii din afară în funcţie de morala birocraţiei lor. Şefii de guvern se bucură de prerogativele formale ale stabilirii direcţiei politicilor lor; însă birocraţiilor guvernamentale le revine sarcina să interpreteze ce este posibil să fi avut ei în minte. Iar şefii de guvern nu au aproape niciodată timpul sau personalul necesar pentru a supraveghea implementarea de zi cu zi a directivelor lor prin toate nuanţele de execuţie. Ca o ironie, cu cât mai mare şi mai complexă este birocraţia, cu atât aceasta este mai valabilă. Chiar şi în guverne mai puţin rigide decât sistemul sovietic politica se schimbă într-un ritm glacial.

Cu trecerea timpului, schimbarea doctrinară a lui Gorbaciov nu a mai putut fi evitată, nici măcar de o birocraţie modelată de cei aproape treizeci de ani de serviciu ca ministru de externe ai lui Gromîko. Deoarece „noua gândire" a lui Gorbaciov a mers mult dincolo de adaptarea politicii sovietice de stat la noile realităţi; ea a distrus cu totul structura de rezistenţă intelectuală a politicii externe sovietice istorice. Când Gorbaciov a înlocuit conceptul de luptă de clasă cu tema wilsoniană a interdependenţei globale, el definea o lume de interese com-

patibile şi de armonie intrinsecă – o inversare totală a ortodoxiei leniniste de stat şi a marxismului istoric.

Prăbuşirea ideologiei nu numai că a lipsit politica externă sovietică de filosofia şi de convingerile ei istorice, dar a complicat dificultatea inerentă a situaţiei sovietelor. Pe la mijlocul anilor '80, factorii de decizie politică sovietici s-au confruntat cu o agendă ale cărei puncte care ar fi fost suficient de dificil de depăşit fiecare în parte, dar care în combinaţie s-au dovedit a fi insurmontabile. Acestea au fost: relaţiile cu democraţiile occidentale; relaţiile cu China; tensiunile din orbita sateliţilor; cursa înarmărilor; şi stagnarea economiei interne şi a sistemului politic.

Primele mişcări ale lui Gorbaciov nu au diferit de modelul standard sovietic de după moartea lui Stalin – căutarea de a destinde tensiunile prin bruiaj sau cel puţin prin ceea ce în trecut fusese în mare măsură bruiaj. În 9 septembrie 1985, revista *Time* a publicat un interviu cu Gorbaciov, în care acesta îşi prezenta conceptul de coexistenţă paşnică:

> M-aţi întrebat care este cel mai important lucru care defineşte relaţiile sovieto-americane. Cred că este faptul de necontestat că indiferent dacă ne agreăm sau nu unii pe ceilalţi, nu putem trăi sau pieri decât împreună. Principala întrebare la care trebuie să răspundem este dacă măcar suntem gata să recunoaştem că nu există altă modalitate de a trăi în pace unii cu ceilalţi şi dacă suntem pregătiţi să ne schimbăm mentalitatea şi modul de a acţiona, de la o atitudine războinică la una paşnică.[38]

Dilema lui Gorbaciov a fost că, pe de o parte, declaraţiile sale erau privite în contextul a ce spuseseră Malenkov şi Hruşciov cu treizeci de ani înainte şi că, pe de altă parte, ele erau prea vagi pentru a încuraja un răspuns precis. În absenţa unei propuneri pentru o declaraţie politică, Gorbaciov s-a trezit prins în plasa ortodoxiei a două decenii în timpul cărora diplomaţia Est-Vest fusese identificată cu controlul armelor.

Controlul armelor devenise un subiect obscur, presupunând puncte fine, ezoterice, a căror rezolvare, chiar şi cu cele mai bune intenţii, ar fi durat ani de zile. Însă ce avea nevoie Uniunea Sovietică era uşurarea imediată, nu de sub tensiuni în general, ci de sub presiunile economice, în special de cursa înarmărilor. Nu exista nici o speranţă de a înfăptui aceasta prin proceduri laborioase de stabilire a unor niveluri convenite ale forţelor, prin compararea unor sisteme incomensurabile, prin negocierea unor proceduri de verificare greu de precizat şi apoi prin pierderea câtorva ani pentru a le implementa. Într-o asemenea manieră, negocierile privind controlul armelor deveneau un mecanism prin care se puteau aplica presiuni asupra fragilului sistem sovietic – cu atât mai eficace cu cât nu fuseseră gândite în acest scop.

Ultima ocazie a lui Gorbaciov de a determina un sfârşit rapid al cursei înarmărilor sau măcar de a amplifica presiunile asupra Alianţei s-a consumat la Reykjavik, în 1986. Dar Gorbaciov se pare că s-a simţit ca prins într-o capcană, la fel cum se aflase Hruşciov cu un sfert de secol mai înainte la Berlin, prins între uliii şi porumbeii lui. Se prea poate ca el să fi înţeles vulnerabilitatea poziţiei de negociere americane şi mai mult ca sigur că înţelesese deja imperativele propriei

poziţii. Consilierii săi militari, însă, i-au spus pesemne că în situaţia în care accepta să-şi demonteze rachetele în timp ce Iniţiativa de Apărare Strategică [americană – n.t.] (SDI) continua nestingherită, una dintre următoarele administraţii americane putea rupe înţelegerea şi obţine un avantaj decisiv asupra unei forţe nucleare sovietice bazate pe tirul de rachete drastic reduse (sau, în situaţia extremă, dezafectate). Teoretic, era adevărat, dar la fel de adevărat era şi că, aproape sigur, Congresul ar fi refuzat să finanţeze SDI dacă un acord reglementând controlul armelor, bazat pe formula de la Reykjavik, ar fi condus la eliminarea tuturor rachetelor. Şi erau neglijate beneficiile pentru Uniunea Sovietică ale aproape inevitabilei controverse pe care planul de la Reykjavik ar fi generat-o între Statele Unite şi toate celelalte puteri nucleare.

Posteritatea este întotdeauna mai înclinată să atribuie vina pentru eşecuri indivizilor decât împrejurărilor. De fapt, politica externă a lui Gorbaciov – mai ales cu privire la controlul armelor – a fost o actualizare subtilă a strategiei sovietice postbelice. Şi a fost chiar pe calea denuclearizării Germaniei şi a stabilirii premiselor pentru o politică germană mai naţională pe două temeiuri: anume că America era mai puţin probabil să rişte un război nuclear pentru o ţară care dădea înapoi din faţa riscurilor unei strategii nucleare în vederea propriei ei apărări, şi că Germania putea fi tot mai tentată să sprijine denuclearizarea cu un anumit gen de statut special pentru ea însăşi.

Gorbaciov a oferit un mecanism pentru slăbirea Alianţei Atlantice într-un discurs ţinut înaintea Consiliului Europei în 1989, când şi-a prezentat ideea unei Case Comune Europene – o structură vagă, extinsă de la Vancouver la Vladivostok, în care fiecare era aliat cu fiecare, diluându-se până la insignifianţă înţelesul de alianţă. Ceea ce-i lipsea lui Gorbaciov, însă, era timpul – principala condiţie necesară pentru maturizarea politicii sale. Numai o schimbare bruscă l-ar fi pus în situaţia de a-şi redistribui priorităţile. Numai că, după Reykjavik, el a fost obligat să revină la procesul diplomatic de durată al reducerii cu 50 la sută a forţelor strategice şi al opţiunii zero în privinţa rachetelor cu rază medie de acţiune, ceea ce ar fi însemnat ani pentru a fi dus până la capăt şi era irelevant cu problema lui de bază – anume că de fapt cursa înarmărilor secătuia Uniunea Sovietică.

Prin decembrie 1988, Gorbaciov renunţase la câştigurile pe termen lung aflate aproape la îndemâna sa şi a bătut în retragere, trecând la reduceri unilaterale ale forţelor armate sovietice. Într-un discurs extrem de important rostit la Naţiunile Unite în 7 decembrie, el a anunţat reduceri unilaterale de 500 000 de oameni şi 10 000 de tancuri, incluzând jumătate din tancurile destinate să facă faţă Alianţei Atlantice. Restul forţelor staţionate în Europa Centrală urmau să fie reorganizate pentru misiuni pur defensive. Căutând să liniştească China, Gorbaciov a mai anunţat şi retragerea „celei mai importante părţi" a forţelor sovietice din Mongolia. Reducerile erau declarate explicit „unilaterale", deşi Gorbaciov a adăugat oarecum plângăreţ: „Sperăm că Statele Unite şi europenii vor face de asemenea unii paşi."[39]

Purtătorul de cuvânt al lui Gorbaciov, Ghenadi Gherasimov, a explicat motivele: „Terminăm în sfârşit cu mereu invocatul mit al ameninţării sovietice, ameninţarea Pactului de la Varşovia, de atacare a Europei."[40] Însă reducerile unilaterale de o asemenea amploare semnalează fie o extraordinară încredere în sine, fie

o extraordinară slăbiciune. În acel punct al evoluției sale, încrederea în sine era cu greu o caracteristică sovietică. Un asemenea gest, de neconceput pe parcursul celor cincizeci de ani anteriori, a reprezentat totodată și reabilitarea finală a versiunii originale a teoriei îngrădirii a lui Kennan; America își construise poziții de forță, iar Uniunea Sovietică se fărâmița din interior.

Oamenii de stat au nevoie de noroc în aceeași măsură în care au nevoie de o judecată sănătoasă, iar norocul pur și simplu nu i-a surâs lui Mihail Gorbaciov. Exact în ziua dramaticului său discurs la Națiunile Unite, el a fost nevoit să-și întrerupă vizita în Statele Unite și să se întoarcă în Uniunea Sovietică. Un cutremur devastator lovise Armenia, schimbând întâietatea titlurilor care anunțau dramatica abandonare a cursei înarmărilor.

Pe frontul chinez nu s-a desfășurat nici o rundă de negocieri privind controlul armamentului, iar Beijingul nici nu a avut vreun interes în așa ceva. Chinezii au condus o diplomație de modă veche și au identificat o destindere a tensiunilor cu o oarecare reglementare politică. Gorbaciov și-a început deschiderea spre Beijing prin oferirea de negocieri pentru îmbunătățirea relațiilor. „Aș vrea să afirm", a spus el într-un discurs ținut la Vladivostok în iunie 1986, „că Uniunea Sovietică este gata – oricând și la orice nivel – să discute cu China chestiunile măsurilor suplimentare pentru crearea unei atmosfere de bună vecinătate. Sperăm ca frontierele care ne despart – aș prefera să spun, care ne leagă – să devină în curând o linie de pace și de prietenie."[41]

Nu a existat însă nici o școală „psihiatrică" de diplomație în Beijing pregătită să pună bazele unei schimbări de ton. Conducătorii chinezi au pus trei condiții pentru îmbunătățirea relațiilor: să se pună capăt ocupării Cambodgiei de către Vietnam; retragerea sovietică din Afghanistan; și retragerea trupelor sovietice de la granița sino-sovietică. Aceste cerințe nu puteau fi îndeplinite rapid. Ele presupuneau în primul rând acceptarea lor de către conducerea sovietică, iar apoi o perioadă prelungită de negocieri înainte de a putea fi implementate. Lui Gorbaciov i-au trebuit aproape trei ani pentru a face progrese suficiente în cazul fiecăreia dintre cele trei condiții, în sensul de a-i face pe durii negociatori de la Beijing să-l invite acolo pentru a discuta o îmbunătățire generală a relațiilor dintre cele două țări.

Încă o dată, Gorbaciov a fost urmărit de ghinion. Când a ajuns la Beijing în mai 1989, demonstrațiile studențești din Piața Tiananmen erau în plină desfășurare; ceremonia sa de bun venit a fost întreruptă de proteste împotriva gazdelor sale. Strigătele protestanților au putut fi auzite mai apoi până și în sala unde se desfășurau negocierile, din Marea Casă a Poporului. Atenția întregii lumi era concentrată nu asupra relațiilor dintre Beijing și Moscova, ci asupra dramei luptei duse de conducerea chineză pentru a-și păstra puterea. Ritmul evenimentelor o luase încă o dată înaintea intențiilor de adaptare ale lui Gorbaciov.

Indiferent ce problemă aborda, Gorbaciov se întâlnea cu aceeași dilemă. El își începuse mandatul confruntat cu o Polonie refractară în care, din 1980, Solidaritatea devenise un factor tot mai puternic. Suprimată de generalul Jaruzelski în 1981, Solidaritatea își făcuse reapariția ca forță politică pe care Jaruzelski nu o putea ignora. În Cehoslovacia, Ungaria și Germania de Est, supremația partidelor

comuniste era disputată de grupuri cerând mai multă libertate şi invocând cea de-a treia secţiune a Acordului de la Helsinki privind drepturile omului. Iar întruniri de trecere în revistă periodice ale Conferinţei de Securitate Europene păstrau chestiunea pe ordinea de zi.

Conducătorii comunişti ai Europei de Est s-au trezit într-o dificultate de nesoluţionat în final. Pentru a pune capăt presiunilor interne, trebuiau să urmeze o politică mai naţională, care la rândul ei îi obliga să-şi declare independenţa faţă de Moscova. Dar de vreme ce erau percepute de propriile populaţii ca unelte ale Kremlinului, o politică externă naţionalistă nu era suficientă pentru a-şi câştiga încrederea publicului. Liderii comunişti s-au văzut nevoiţi să-şi compenseze lipsa de credibilitate prin democratizarea structurilor interne. A devenit repede limpede că partidul comunist – chiar şi acolo unde încă mai controla mijloacele de informare în masă – nu era menit competiţiei democratice, fiind un instrument de acaparare a puterii şi de păstrare a ei în beneficiul unei minorităţi. Comuniştii ştiau cum să guverneze cu ajutorul poliţiei secrete, dar nu cu votul secret. Conducătorii comunişti ai Europei de Est erau astfel prinşi într-un cerc vicios. Cu cât devenea mai naţionalistă politica lor externă, cu atât creşteau cerinţele democratizării; cu cât democratizau, cu atât aveau să sporească în intensitate presiunile pentru înlocuirea lor.

Dificultatea în care se afla Uniunea Sovietică era încă şi mai de nesoluţionat. Potrivit doctrinei Brejnev, Kremlinul ar fi trebuit să înăbuşe revoluţia incipientă care măcina orbita sateliţilor. Însă Gorbaciov nu era numai temperamental nepotrivit pentru un asemenea rol; un asemenea gest i-ar fi subminat întreaga politică externă. Deoarece suprimarea Europei de Est ar fi întărit NATO şi coaliţia *de facto* sino-americană şi ar fi intensificat cursa înarmărilor. Gorbaciov era confruntat tot mai mult cu alegerea între sinuciderea politică şi erodarea lentă a puterii sale politice.

Remediul lui Gorbaciov a fost intensificarea liberalizării. Cu zece ani mai devreme, asta s-ar fi putut să meargă; spre sfârşitul anilor '80, Gorbaciov nu s-a mai putut menţine în curba puterii. Guvernarea lui a marcat aşadar o retragere treptată de la doctrina Brejnev. Comuniştii liberali au preluat puterea în Ungaria; lui Jaruzelski i s-a permis să negocieze cu Solidaritatea din Polonia. În iulie 1989, într-un discurs rostit la Consiliul Europei, Gorbaciov a părut să abandoneze nu numai doctirna Brejnev, care stipula dreptul la intervenţia sovietică în Europa de Est, ci şi orbita sateliţilor înşăşi, renunţând la „sferele de influenţă":

> Ordinile sociale şi politice dintr-o ţară sau alta s-au schimbat în trecut şi se pot schimba în viitor. Însă această schimbare este exclusiv problema popoarelor respectivelor ţări şi este alegerea lor... Orice amestec în afacerile interne şi orice încercare de a limita suveranitatea statelor – prieteni, aliaţi sau orice altceva – sunt inadmisibile... A sosit vremea să trecem la arhive postulatele perioadei Războiului rece, când Europa era privită ca o arenă de confruntare, împărţită în „sfere de influenţă".[42]

Costul menţinerii orbitei de satelit devenise prohibitiv. Până şi discursul ţinut la Consiliul Europei suna prea evaziv – deşi potrivit standardelor sovietice era destul de clar. În octombrie 1989, în timpul unei vizite în Finlanda, Gorbaciov a

abandonat doctrina Brejnev fără echivoc. Purtătorul său de cuvânt, Gherasimov, a glumit cu presa spunând că Moscova adoptase „doctrina Sinatra" în Europa de Est. „Știți cântecul lui Frank Sinatra 'Am făcut-o în felul meu' [I Did It My Way]? Ungaria și Polonia o fac în felul lor."[43]

Era prea târziu pentru a-i salva pe comuniștii din Europa de Est sau, cum era cazul, pe cei din Uniunea Sovietică. Jocul liberalizării, pe care încerca Gorbaciov să-l facă, era sortit eșecului. În măsura în care își pierduse caracterul monolitic, partidul comunist se și demoralizase. Liberalizarea se dovedea incompatibilă cu guvernarea comunistă – comuniștii nu se puteau transforma în democrați fără a înceta de a mai fi comuniști, ecuație pe care Gorbaciov nu a înțeles-o niciodată, dar Elțîn da.

De asemenea, în octombrie 1989, Gorbaciov a vizitat Berlinul pentru a celebra cea de-a patruzecea aniversare a înființării Republicii Democrate Germane și, în același timp, pentru a-l îndemna pe liderul ei comunist, Erich Honecker, să urmeze o politică mai decis reformistă. În mod limpede, el nu ar fi venit la o asemenea celebrare dacă s-ar fi așteptat că avea să fie ultima, după cum o reflectă discursul său cu acea ocazie:

> Suntem într-una somați să lichidăm cutare sau cutare divizie. Suntem adeseori obligați să ascultăm, „Mai întâi să scape URSS de zidul Berlinului și după aceea credem și noi în intențiile sale pașnice."
>
> Noi nu idealizăm ordinea care a fost stabilită în Europa. Dar este un fapt că până acum recunoașterea realității postbelice a asigurat pacea pe continent. De fiecare dată când Occidentul a încercat să remodeleze harta Europei, aceasta a însemnat o înrăutățire a situației internaționale.[44]

Și totuși, la numai patru săptămâni, Zidul Berlinului ca căzut, și în zece luni Gorbaciov a fost de acord cu unificarea Germaniei ca parte a NATO. Până atunci, toate guvernele comuniste din orbita sateliților fuseseră răsturnate, iar Pactul de la Varșovia se prăbușise. Yalta fusese inversată. Istoria dovedise ca neîntemeiate laudele lui Hruşciov potrivit cărora comunismul avea să fie groparul capitalismului. Uniunea Sovietică, care se străduise vreme de patruzeci de ani încercând să submineze coeziunea Occidentului prin amenințări și presiuni, era adusă în situația de a solicita bunăvoința Occidentului deoarece avea mai multă nevoie de ajutorul occidental decât de orbita sateliților. În 14 iulie 1989, Gorbaciov a făcut apel la întâlnirea la vârf G-7 a șefilor de guverne ai democrațiilor industrializate:

> Perestroika noastră este inseparabilă de o politică vizând participarea noastră totală la economia mondială. Lumea nu are decât de câștigat din deschiderea unei piețe atât de mari ca cea pe care o reprezintă Uniunea Sovietică.[45]

Gorbaciov jucase totul pe două presupuneri: că liberalizarea avea să modernizeze Uniunea Sovietică și că Uniunea Sovietică va fi atunci în stare să se mențină ca mare putere pe plan internațional. Nici una dintre aceste două așteptări nu a dat roade, iar baza internă a lui Gorbaciov s-a prăbușit la fel de infamant ca și orbita sateliților.

Marele filosof şi matematician grec Arhimede a spus: „Daţi-mi un punct de sprijin şi am să mişc lumea." Revoluţiile îşi devorează copiii deoarece revoluţionarii arareori înţeleg că, după un anumit punct al dezintegrării sociale nu mai există nici un punct fix arhimedian de unde să se poată exercita vreo pârghie. Gorbaciov a pornit la drum cu convingerea că un partid comunist reformat putea propulsa societatea sovietică în lumea modernă. Dar nu a fost în stare să accepte că comunismul era problema, nu soluţia. Vreme de două generaţii, partidul comunist suprimase gândirea independentă şi distrusese iniţiativa individuală. Prin 1990, planificarea centralizată se oficiase, iar diversele organizaţii menite să verifice fiecare aspect al vieţii, în loc să încheie tratate de neagresiune cu fiecare grup veritabil, supervizau acest proces. Disciplina se transformase în rutină, iar încercarea lui Gorbaciov de a elibera iniţiativa a dezlănţuit haosul.

Dificultăţile lui Gorbaciov au început de la cel mai simplu nivel al încercării de a îmbunătăţi productivitatea şi de a introduce câteva elemente ale economiei de piaţă. Aproape imediat, a devenit clar că nu există nici o contabilizare într-un sistem planificat şi prin urmare cerinţa esenţială a unei economii eficiente lipsea. Teoria stalinistă postula supremaţia unui plan central, însă realitatea era cu totul alta. Ceea ce se numea „plan" era de fapt o înţelegere secretă de proporţii între uriaşele birocraţii, încât era nevoie de un adevărat joc al curajului pentru a induce în eroare autorităţile centrale. Cei responsabili cu producţia, miniştrii însărcinaţi cu distribuţia şi planificatorii care ar fi trebuit să dea directive acţionau toţi orbeşte de vreme ce nu aveau nici cea mai vagă idee în legătură cu cererea şi nici o posibilitate de a-şi adapta programele o dată acestea stabilite. Ca rezultat, fiecare unitate a sistemului nu-şi propunea decât ţinte minimale, acoperind neajunsurile prin înţelegeri private cu alte unităţi pe din dosul mecanismului central oficial. Toate stimulentele lucrau împotriva inovaţiei, iar această stare de fapt nu putea fi corectată deoarece presupuşii lideri găseau aproape imposibil de constatat adevărata stare a lucrurilor din societatea lor. Uniunea Sovietică se întorsese la istoria timpurie a statului rus; se transformase într-un gigantic sat al lui Potemkin.

Încercările de reformă se prăbuşeau sub greutatea *statu-quo*-ului înstăpânit, aşa cum se deja întâmplase sub Hruşciov, iar mai apoi sub Kosîghin. Cât timp cel puţin 25 la sută din bugetul naional se ducea pe subvenţionarea preţurilor, nu exista nici un etalon pentru eficienţă sau pentru calibrarea cererii economice. Cu bunuri mai degrabă alocate decât cumpărate, corupţia devenise unica expresie a pieţii.

Gorbaciov a recunoscut stagnarea instaurată, dar i-a lipsit imaginaţia sau priceperea de a-i străpunge rigiditatea. Iar diversele corpuri supervizoare ale sistemului se transformaseră, cu trecerea timpului, în parte a problemei. Partidul comunist, cândva instrumentul revoluţiei, nu mai avea nici o funcţie într-un sistem comunist elaborat, alta decât să supravegheze ceea ce nu înţelegea – problemă pe care a rezolvat-o prin înţelegerea secretă cu ceea ce ar fi trebuit, potrivit celor afirmate, să controleze. Elita comunistă devenise o clasă a mandarinilor, a celor privilegiaţi; teoretic însărcinată cu păstrarea ortodoxiei naţionale, ea se concentra asupra menţinerii cerinţelor sale iniţiale.

Gorbaciov şi-a bazat programul de reformă pe două elemente: *perestroika* – restructurarea – pentru a câştiga sprijinul noilor tehnocraţi, şi *glasnost* – liberalizarea

politică – pentru a înrola îndelung chinuita inteligheție. Însă de vreme ce nu exista nici o instituție pentru canalizarea liberei expresii și generarea veritabilei dezbateri publice, *glasnost* s-a întors chiar împotriva sa. Și de vreme ce nu existau resurse disponibile cu excepția celor rezervate armatei, condițiile de viață nu s-au îmbunătățit. Așa că Gorbaciov s-a lipsit treptat de sprijinul instituțional avut, fără să câștige în schimb o mai largă susținere publică. *Glasnost* s-a ciocnit tot mai mult de *perestroika*. Chiar și atacurile la adresa conducătorilor anteriori au cunoscut o diminuare. În 1989, un tânăr membru al echipei lui Gorbaciov, care fusese desemnat să mă însoțească prin Kremlin, a remarcat față de mine: „Ceea ce înseamnă toate acestea e că toți cetățenii sovietici în vârstă de peste douăzeci și cinci de ani și-au irosit viața."

Singurele grupuri care au înțeles nevoia de reformă – fără să fie totuși pregătite să îmbrățișeze remediul – au fost serviciile de securitate. KGB-ul știa prin intermediul aparatului său de informații cât de mult rămăsese în urmă Uniunea Sovietică în competiția tehnologică cu Occidentul. Forțele armate aveau o miză profesională în determinarea capabilităților principalului lor adversar. Înțelegerea problemei nu a condus, însă la soluții. Serviciile de securitate împărtășeau mult din ambivalența lui Gorbaciov. KGB-ul sprijinea *glasnost* – liberalizarea politică – numai atâta vreme cât aceasta nu submina disciplina civilă; iar instituția militară se simțea în largul ei cu *perestroika* – restructurarea economică – numai atâta vreme cât Gorbaciov nu încerca să stoarcă noi resurse pentru programul lui de modernizare printr-o reducere a forțelor armate.

Pornirea inițială a lui Gorbaciov, de a transforma partidul comunist într-un instrument al reformei, a eșuat pe stânca intereselor investite; următoarea sa mișcare – slăbirea, păstrând-o încă, a structurii comuniste – a distrus instrumentul fundamental al stăpânirii comuniste. Era nevoie de doi pași: scoaterea punctului de aplicație al puterii lui Gorbaciov în afara partidului și, în paralel, încurajarea unei mișcări înspre autonomia regională și locală.

Gorbaciov a calculat greșit în ambele cazuri. De la Lenin încoace, partidul comunist fusese unicul organism care elabora politica sovietică. Guvernul era organul executiv care implementa, nu proiecta, politica. Poziția cheie în Uniunea Sovietică a fost întotdeauna cea de secretar general al partidului comunist; de la Lenin până la Brejnev, liderul comunist arareori a deținut o funcție guvernamentală. Rezultatul a fost că ambițioșii și întreprinzătorii au gravitat în jurul ierarhiei comuniste, în vreme ce structura guvernamentală a atras administratori fără fler politic sau chiar fără interes pentru politică. Deplasându-și baza de la partidul comunist spre partea guvernamentală a sistemului sovietic, Gorbaciov își încredințase revoluția unei armate de funcționari.

Încurajarea de către Gorbaciov a autonomiei regionale a condus la un impas similar. A constatat că este imposibil să-și împace dorința de a crea o alternativă populară la comunism cu neîncrederea sa leninistă în voința populară. A imaginat prin urmare un sistem de alegeri în esență locale, în care partidele naționale – altele decât partidul comunist – erau proscrise. Când însă, pentru prima oară în istoria rusă, au putut fi alese prin vot popular guverne locale și regionale, păcatele istoriei Rusiei s-au întors împotrivă-i. Vreme de 300 de ani, Rusia încor-

porase naţionalităţi din Europa, Asia şi Orientul Mijlociu, dar nu reuşise să le împace cu centrul guvernant. În mod deloc surprinzător, cele mai multe dintre guvernele neruseşti nou alese, care reprezentau aproape jumătate din populaţia sovietică, au început să-şi conteste stăpânii istorici.

Lui Gorbaciov i-au lipsit electorate de încredere. El s-a opus vastei reţele de interese ale învestiturii, caracteristică statului leninist, dar nu a reuşit să atragă noi sprijinitori deoarece nu a putut să avanseze o alternativă viabilă la comunism sau la statul centralizat. Gorbaciov identificase corect problemele societăţii sale, însă prin semnalele sosite de la inumanul său sistem, soluţiile rămânându-i astfel întotdeauna în afara înţelegerii. Ca un om prins într-o încăpere cu ferestre perfect transparente, incasabile, Gorbaciov a putut observa destul de clar lumea din afară, dar a fost sortit de condiţiile din interiorul încăperii să nu poată înţelege exact ceea ce vedea.

Cu cât *perestroika* şi *glasnost* durau mai mult, cu atât mai izolat şi mai lipsit de încredere devenea Gorbaciov. Când l-am întâlnit eu prima oară, la începutului lui 1987, era degajat, respira prin toţi porii încrederea în faptul că urzeala în care era angajat avea să-i pregătească ţara pentru a-şi relua marşul către supremaţie. Un an mai târziu, devenise mai puţin sigur. „În orice caz", a spus el, „Uniunea Sovietică nu va mai fi vreodată aceeaşi" – o ciudat de ambivalentă declaraţie despre un asemenea efort herculean. Când ne-am întâlnit la începutul lui 1989, mi-a spus cum ajunsese el împreună cu Şevarnadze, prin anii '70, la concluzia că sistemul comunist trebuia schimbat de sus până jos. L-am întrebat cum ajunsese el, ca un comunist, la această concluzie. „Era uşor să-ţi dai seama ce era greşit", a remarcat Gorbaciov. „Greu era să-ţi dai seama ce era bine."

Gorbaciov nu a aflat niciodată răspunsul. Pe parcursul ultimului lui an la putere, era ca un om pradă unui coşmar, care vede abătându-se asupra lui o catastrofă fără a fi în stare să o înlăture sau să fugă de întâlnirea cu ea. În mod obişnuit, scopul concesiilor este realizarea unei încetări a focului pentru a se proteja ceva considerat esenţial. Gorbaciov a obţinut contrariul. Fiecare nouă reformă realizată cu întreruperi a însemnat o jumătate de măsură şi prin urmare a accelerat declinul sovietic. Fiecare concesie a creat pragul următoarei. În 1990, Statele Baltice s-au desprins şi Uniunea Sovietică a început să se dezintegreze. Ca ceea ce a însemnat cu siguranţă ultima ironie a sorţii, principalul rival al lui Gorbaciov s-a folosit de procesul prin care imperiul rus – realizat în trei secole – s-a fărâmiţat pentru a-l răsturna pe însuşi Gorbaciov. Acţionând în calitatea sa de preşedinte al Rusiei, Elţîn a afirmat independenţa Rusiei (şi de aici, implicit, a republicilor sovietice), abolind practic Uniunea Sovietică şi, o dată cu ea, funcţia lui Gorbaciov de preşedinte al Uniunii Sovietice. Gorbaciov a ştiut care îi sunt problemele, dar a acţionat prea rapid şi prea lent totodată: prea rapid pentru toleranţa sistemului său, şi prea lent pentru a opri prăbuşirea accelerată.

În anii '80, ambele superputeri aveau nevoie de timp pentru a se reface. Politicile lui Reagan au eliberat energiile societăţii sale; Gorbaciov a adus la iveală disfuncţionalităţile societăţii sovietice. Problemele Americii erau susceptibile la schimbările politice; în Uniunea Sovietică, reforma a provocat o accelerată criză a sistemului.

În 1991, democrațiile câștigaseră Războiul rece. Dar nu apucaseră bine să obțină mult mai mult decât își imaginaseră vreodată că era posibil, că dezbaterea inițială asupra Războiului rece a izbucnit iarăși. Chiar fusese Uniunea Sovietică vreodată o amenințare? Nu ar fi intrat ea în destrămare și fără eforturile Războiului rece? Fusese Războiul rece o invenție a superrafinaților politicieni care tulburau armonia inerentă a ordinii internaționale?

În ianuarie 1990, revista *Time* l-a declarat pe Gorbaciov „Omul deceniului", folosind ocazia pentru a publica un articol în care era prezentată esența acestei teze. „Porumbeii în Marea Dezbatere a ultimilor patruzeci de ani erau pretutindeni", afirma autorul[46]. Imperiul sovietic nu fusese niciodată o amenințare reală. Politica americană fie fusese irelevantă, fie amânase transformarea socială sovietică. Politica democrațiilor pe o perioadă de patruzeci de ani nu avea nici un merit semnificativ, nici măcar pentru schimbările din politica *externă* sovietică. Și de vreme ce nimic nu fusese realizat de fapt, iar evenimentele pur și simplu se petrecuseră cum voiseră ele, din prăbușirea imperiului sovietic nu se putea extrage nici o lecție – mai ales nici una implicând necesitatea angajamentului american în crearea unei noi ordini mondiale, pe care terminarea Războiului rece o făcea necesară. Polemica americană ajunsese în punctul din care plecase. Era vechiul cântec de sirenă al izolaționismului american – că America nu câștigase într-adevăr Războiul rece, ci că Uniunea Sovietică îl pierduse, și că patru decenii de eforturi fuseseră așadar inutile deoarece lucrurile s-ar fi desfășurat la fel de bine – sau chiar mai bine – dacă America le-ar fi lăsat în pace.

O altă versiune a aceluiași raționament susținea că fusese într-adevăr un Război rece și că fusese într-adevăr câștigat, dar victoria aparținea *ideii* de democrație, care ar fi învins indiferent de măsurile geostrategice care au înconjurat conflictul Est-Vest. Și aceasta era o versiune a fugii de realitate. Democrația politică și ideea de libertate furnizau fără îndoială un punct de apel pentru cei lipsiți de ele – mai cu seamă în Europa de Est. Represiunea celor care crezuseră în aceste valori era tot mai dificilă pe măsură ce morala grupurilor conducătoare scădea. Însă demoralizarea era provocată în primul rând de stagnarea sistemului și de înțelegerea tot mai clară de partea elitei comuniste – cu cât poziția în ierarhie era mai înaltă, cu atât probabilitatea de a cunoaște faptele era mai mare – că sistemul ei pierdea de fapt lupta pe care ea o proclamase ultim țel al acestuia pe parcursul unei lungi și brutale istorii. Era în cel mai bun caz o chestiune gen oul-sau-găina. Ideea democratică s-a raliat opoziției la comunism, dar de una singură nu ar fi putut aduce atât de repede ziua fără prăbușirea politicii externe comuniste și, în final, a societății comuniste.

Aceasta era, fără îndoială, optica interpreților marxiști ai afacerilor internaționale, care erau obișnuiți să analizeze „corelația forțelor" și găseau mult mai simplu să descopere cauzele prăbușirii sovietice decât observatorii americani. În 1989, Fred Halliday, un profesor marxist de la London School of Economics, a ajuns la concluzia că echilibrul puterii se deplasase în favoarea Americii.[47] Halliday a considerat asta o tragedie, dar spre deosebire de acei americani care se chinuiau de unii singuri refuzând să-și crediteze propria țară sau conducătorii, el a recunoscut că, în anii lui Reagan în politica internațională avusese loc o deplasare majoră. America reușise atât de bine să ridice costurile implicării sovie-

tice în Lumea a Treia, încât, într-un capitol pe bună dreptate intitulat „Socialismul în defensivă", Halliday interpreta „noua gândire" a lui Gorbaciov drept o încercare de a uşura presiunile americane.

Cea mai puternică mărturie a acestui efect a venit din surse sovietice. Începând din 1988, teoreticienii sovietici au început să recunoască responsabilitatea sovietică pentru eşecul destinderii. Arătând o mai bună înţelegere faţă de premisele destinderii decât mulţi critici americani, comentatorii sovietici au subliniat că destinderea a fost modalitatea prin care Washingtonul nu a permis Moscovei să dispute *statu quo*-ul militar şi politic. Violând această înţelegere tacită şi căutând câştiguri unilaterale, conducerea lui Brejnev a stârnit reacţia din anii lui Reagan, care s-a dovedit a fi mai mult decât putea duce Uniunea Sovietică.

Unul dintre cele mai timpurii şi mai interesante dintre aceste comentarii „revizioniste" sovietice a venit din partea lui Veaceslav Daşicev, profesor la Institutul de Economie a Sistemului Socialist Mondial. Într-un articol din *Literaturnaia Gazeta* din 8 mai 1988[48], Daşicev arăta că istoricele „greşeli de calcul şi abordarea incompetentă a conducerii lui Brejnev" a unit toate celelalte mari puteri ale lumii într-o coaliţie împotriva Uniunii Sovietice şi provocaseră o cursă a înarmărilor pe care Uniunea Sovietică nu fusese în stare să şi-o permită. Politica sovietică tradiţională de rămânere deoparte de comunitatea mondială căutând totodată s-o submineze trebuia, aşadar, să fie abandonată. Daşicev scria:

> ... după cum Occidentul a văzut, conducerea sovietică exploata activ destinderea pentru a-şi construi propriile forţe militare, căutând paritatea militară cu Statele Unite şi în general cu toate puterile opozante – fapt fără precedent istoric. Statele Unite, paralizate de catastrofa din Vietnam, au reacţionat sensibil la expansiunea influenţei sovietice în Africa, Orientul Apropiat şi alte regiuni.
> ... Acţiunea efectului de „feedback" a plasat Uniunea Sovietică într-o situaţie extrem de dificilă în politica externă şi sub aspect economic. Marile puteri mondiale – Statele Unite, Marea Britanie, Franţa, RFG-ul, Italia, Canada şi China – i s-au opus. Opoziţia imens superiorului lor potenţial a depăşit periculos de mult posibilităţile URSS-ului.[49]

Acelaşi lucru a fost subliniat şi de ministrul de externe sovietic, Eduard Şevarnadze, într-un discurs din 25 iulie 1988, la o întâlnire de la Ministerul sovietic de Externe.[50] El a enumerat greşeli sovietice precum dezastrul din Afghanistan, duşmănia cu China, îndelungata subestimare a Comunităţii Europene, costisitoarea cursă a înarmărilor, retragerea din 1983–1984 de la convorbirile de la Geneva privind controlul armamentului, decizia sovietică de a lansa în primul rând SS-20-urile şi doctrina sovietică a apărării potrivit căreia URSS trebuia să fie la fel de puternic precum orice potenţială coaliţie de state îndreptată împotriva sa. Cu alte cuvinte, Şevarnadze contesta aproape tot ce făcuse Uniunea Sovietică vreme de douăzeci şi cinci de ani. Era o recunoaştere implicită a faptului că politicile occidentale avuseseră un impact major asupra Uniunii Sovietice, deoarece, dacă democraţiile nu ar fi impus nici o penalitate aventurismului, politica sovietică ar fi putut fi descrisă ca plină de succes şi fără nici o nevoie de reevaluare.

Sfârşitul Războiului rece, pe care a căutat să-l determine politica americană a opt administraţii din ambele partide politice, a fost foarte asemănător cu ceea ce

prevăzuse George Kennan în 1947. Indiferent cât de adaptabilă ar fi fost politica purtată de Occident, sistemul sovietic avusese nevoie de spectrul permanent al dușmanului extern pentru a justifica suferințele la care își supunea poporul și pentru a menține forțele armate și aparatul de securitate necesar stăpânirii sale. Când, sub presiunea răspunsului cumulat occidental care a culminat în anii lui Reagan, Congresul al XXVII-lea al partidului a schimbat doctrina oficială din coexistență în interdependență, baza morală a represiunii interne a dispărut. Atunci a devenit evident, așa cum prezisese Kennan, că Uniunea Sovietică, ai cărei cetățeni fuseseră educați în disciplină și nu puteau trece cu ușurință la compromis și adaptare, aveau să treacă peste noapte de la una dintre cele mai puternice, la „una dintre cele mai slabe și mai jalnice dintre societățile naționale"[51].

După cum s-a observat anterior, Kennan ajunsese să creadă că politica sa de îngrădire fusese supramilitarizată. O evaluare mai exactă ar fi că, așa cum făcuse întotdeauna, America oscilase între încredere excesivă în strategia militară și dependență excesivă de convertirea adversarului. Eu însumi am fost critic la adresa multor politici individuale care au trecut sub numele de îngrădire. Cu toate acestea, o direcție generală a politicii americane a existat ca rezultat remarcabil al unei viziuni cu bătaie lungă și a rezistat cu consecvență remarcabilă schimbărilor de administrație și uimitor de diversificatei palete de personalități.

Dacă America nu ar fi organizat rezistența când un imperiu comunist plin de încredere în sine acționa ca și cum ar fi reprezentat valul viitorului făcând popoarele și conducătorii lumii să creadă că ar putea fi așa, partidele comuniste, care pe atunci erau deja cele mai mari partide unice din Europa postbelică, ar fi putut foarte bine învinge. Seria de crize abătute asupra Berlinului nu ar fi putut fi susținută, ci ar mai fi avut loc și altele. Exploatând trauma post-Vietnam a Americii, Kremlinul a trimis forțe mandatare în Africa și propriile trupe în Afghanistan. Ar fi putut deveni mult mai convingător dacă America nu ar fi protejat echilibrul global al puterii și nu ar fi ajutat la reconstrucția societăților democratice. Faptul că America nu și-a perceput rolul în termenii echilibrului puterii i-a complicat durerea și a complicat procesul, dar a servit și la apariția unei dăruiri și creativități fără precedent. Și nici nu a schimbat realitatea că America a fost cea care a menținut echilibrul global și, prin urmare, pacea lumii.

Victoria în Războiul rece nu a fost, desigur, realizarea unei singure administrații. Ea a apărut ca rezultat al confluenței a patruzeci de ani de bipartidism american cu șaptezeci de ani de osificare comunistă. Fenomenul Reagan a izvorât dintr-o convergență neprevăzută a personalității și a oportunității: un deceniu mai devreme, ar fi părut prea militantă; un deceniu mai târziu, prea cu un singur fir de circulație. Combinația dintre militanța ideologică pentru ralierea publicului american și flexibilitatea diplomatică, pe care conservatorii nu ar fi iertat-o niciodată la un alt președinte, a fost exact ceea ce era nevoie în perioada de slăbiciune sovietică și de apariție a îndoielii de sine.

Însă politica externă a lui Reagan a fost mai mult de natura unui apus strălucitor decât a răsăritului unei noi ere. Războiul rece fusese făcut aproape pentru a comanda preconcepțiilor americane. Existase o dispută ideologică dominantă, care a făcut ca maximele universale, oricât de mult simplificate, să fie aplicabile

celei mai mari părţi a problemelor lumii. Şi existase o clară şi actuală ameninţare militară, iar sursa ei fusese lipsită de echivoc. Chiar atunci, chinurile facerii – de la Suez la Vietnam – au rezultat din aplicarea de către America a principiilor universale la situaţii concrete, care s-au vădit inospitaliere pentru ele.

În lumea de după Războiul rece nu există nici o provocare ideologică deosebită sau, la momentul scrierii acestei lucrări, vreo singură confruntare geostrategică. Aproape fiecare situaţie este un caz special. Excepţionalismul a inspirat politica externă a Americii şi a dat Statelor Unite forţa să învingă în Războiul rece. Însă în lumea multipolară a secolului XXI va fi nevoie de eforturi mult mai subtile. America va trebui în cele din urmă să facă faţă disputei pe care a putut-o evita pe parcursul celei mai mari părţi a istoriei sale: dacă percepţia sa despre sine însăşi ca far sau cruciat încă îi mai defineşte alegerile sau i le limitează; dacă, pe scurt, trebuie să dezvolte în fine o definiţie a interesului ei naţional.

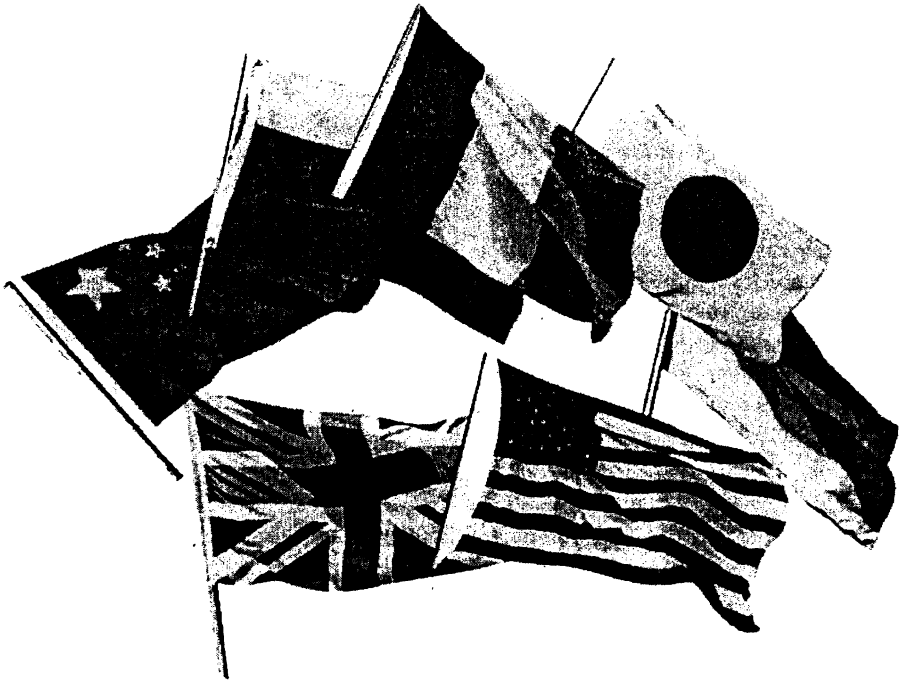

CAPITOLUL 31

Noua ordine mondială reconsiderată

La începutul ultimului deceniu al secolului XX, wilsonismul părea triumfător. Provocările ideologice comuniste şi geopolitice sovietice fuseseră simultan învinse. Obiectivul opoziţiei morale faţă de comunism se îmbinase cu sarcina geopolitică de a rezista expansiunii sovietice. Nu a fost deloc de mirare că preşedintele Bush şi-a declarat speranţa pentru o nouă ordine mondială în termeni clasici wilsonieni:

> Avem viziunea unui nou parteneriat al naţiunilor, care transcende Războiul rece. Un parteneriat bazat pe consultare, cooperare şi acţiune colectivă, în special prin intermediul unor organizaţii internaţionale şi regionale. Un parteneriat unit prin forţa principiului şi domnia legii şi sprijinit printr-o asumare în comun atât a costurilor, cât şi a angajamentelor. Un parteneriat ale cărui obiective sunt sporirea democraţiei, sporirea prosperităţii, sporirea păcii şi reducerea armamentului.[1]

Succesorul democrat al lui Bush, preşedintele Bill Clinton, a exprimat obiectivele Americii în termeni foarte asemănători, dezvoltând pe tema „lărgirii democraţiei":

Într-o nouă eră a pericolului şi a oportunităţii, obiectivul nostru prioritar trebuie să fie lărgirea şi întărirea comunităţii internaţionale a democraţiilor bazate pe economia de piaţă. În timpul Războiului rece, am căutat să îngrădim o ameninţare pentru supravieţuirea instituţiilor libere. Acum căutăm să lărgim cercul naţiunilor care trăiesc sub acele instituţii libere, pentru că noi visăm la o zi în care opiniilor şi energiilor fiecărei persoane din lume li se va da expresie deplină într-o lume a democraţiilor prospere care cooperează şi trăiesc în pace.[2]

Pentru a treia oară pe parcursul acestui secol, America şi-a declarat astfel intenţia de a construi o nouă ordine mondială aplicând întregii lumi valorile sale interne. Şi, pentru a treia oară, America a părut a ocupa poziţia supremă pe scena mondială. În 1918, Wilson dominase o Conferinţă de pace la Paris de care aliaţii Americii erau prea dependenţi pentru a insista în a-şi exprima îndoielile. Către sfârşitul celui de-al doilea război mondial, Franklin Delano Roosevelt şi Truman păreau a fi în măsură să remodeleze întregul glob conform modelului american.

Sfârşitul Războiului rece a produs o tentaţie încă şi mai mare de a remodela mediul internaţional potrivit imaginii Americii. Wilson fusese constrâns acasă de izolaţionism, iar Truman se ridicase împotriva expansionismului stalinist. În lumea ce a urmat Războiului rece, Statele Unite reprezintă singura superputere rămasă cu capacitatea de a interveni în oricare parte a globului. Totuşi, puterea a devenit mai difuză, iar chestiunile în care forţa militară este relevantă s-au împuţinat. Victoria în Războiul rece a propulsat America într-o lume care se aseamănă în multe privinţe sistemului european de state din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea şi practicilor pe care oamenii de stat şi gânditorii americani le-au contestat cu consecvenţă. Absenţa unei ameninţări imperioase, fie ideologice, fie strategice, lasă naţiunilor libertatea de a urma politici externe bazate tot mai mult pe interesul naţional imediat. Într-un sistem internaţional caracterizat prin cinci sau şase puteri majore şi o multitudine de state mai mici, ordinea va trebui să apară în mare măsură la fel cum s-a întâmplat în secolele trecute, dintr-o reconciliere şi o echilibrare a intereselor naţionale aflate în competiţie.

Atât Bush, cât şi Clinton au vorbit despre noua ordine mondială ca şi cum aceasta s-ar fi aflat imediat după colţ. De fapt, ea se află încă într-o perioadă de gestaţie, iar forma ei finală nu va fi vizibilă decât decât după ce se va intra mai bine în secolul următor. Parţial extindere a trecutului, parţial lipsită de precedent, noua ordine mondială, precum cele cărora le urmează, va apărea ca răspuns la trei întrebări: Care sunt elementele de bază ale ordinii internaţionale? Care sunt mijloacele lor de interacţiune? Care sunt ţelurile în vederea cărora ele interacţionează?

Sistemele internaţionale au o viaţă precară. Fiecare „ordine mondială" exprimă o aspiraţie la permanenţă; termenul însuşi are o aură de perenitate în jurul său. Şi totuşi, elementele care o compun sunt într-o curgere constantă; într-adevăr, cu fiecare secol, durata sistemelor internaţionale s-a micşorat. Ordinea care a apărut în urma Păcii westfalice a durat 150 de ani; sistemul internaţional creat de Congresul de la Viena s-a menţinut vreme de o sută de ani; ordinea internaţională caracterizată de Războiul rece a luat sfârşit după patruzeci de ani. (Tratatul de la Versailles nu a funcţionat niciodată ca un sistem la care să fi aderat puterile majore şi a reprezentat ceva mai mult decât un armistiţiu între două războaie mondiale.)

Nicicând înainte, componentele ordinii mondiale, capacitatea lor de a interacționa și obiectivele lor nu s-au schimbat atât de rapid, atât de profund sau atât de global.

Ori de câte ori entitățile care alcătuiesc sistemul internațional își schimbă caracterul, urmează o perioadă de dezordine. Războiul de 30 de ani a fost în mare măsură legat de tranziția de la societățile feudale, bazate pe tradiție și pe pretenția universalității, la sistemul statului modern, bazat pe *raison d'état*. Războaiele Revoluției franceze au marcat trecerea la statul-națiune definit prin limbă și cultură comună. Războaiele secolului XX au fost provocate de dezintegrarea imperiilor habsburgic și otoman, de disputa privitoare la dominația asupra Europei și de sfârșitul colonialismului. În fiecare tranziție, ceea ce fusese considerat ca de la sine înțeles a devenit brusc anacronic: statele multinaționale în secolul al XIX-lea, colonialismul în secolul XX.

După Congresul de la Viena, politica externă a pus națiunile în relație – de unde și termenul de „relații internaționale". În secolul al XIX-lea, apariția fie și a unei singure națiuni – precum Germania unită – a produs decenii de dezordine. După sfârșitul celui de-al doilea război mondial, au luat ființă aproape o sută de noi națiuni, multe dintre ele destul de deosebite de istoricul stat-națiune european. Prăbușirea comunismului în Uniunea Sovietică și dezmembrarea Iugoslaviei a zămislit alte douăzeci de națiuni, dintre care multe s-au concentrat asupra readucerii în scenă a setei de sânge veche de peste veac.

Națiunea europeană a secolului al XIX-lea se baza pe limbă și cultură comune și, dată fiind tehnologia timpului, a oferit cadrul optim pentru securitate, creștere economică și influențarea evenimentelor internaționale. În lumea ce a urmat Războiului rece, tradiționalelor state-națiune europene – statele care au format Concertul Europei până la primul război mondial – le-au lipsit resursele pentru a juca un rol global. Succesul efortului lor de a se consolida într-o Uniune Europeană le va determina influența viitoare. Unită, Europa va continua ca o Mare Putere; împărțită în state naționale, ea va aluneca într-o poziție secundară.

O parte a dezordinii asociate apariției unei noi ordini mondiale rezultă din faptul că în acest proces interacționează cel puțin trei tipuri de state ce își spun „națiuni" având însă puține atribute ale statului-națiune istoric. Pe de o parte sunt „așchiile" etnice desprinse din imperiile în dezintegrare, cum sunt statele succesoare Iugoslaviei sau Uniunii Sovietice. Obsedate de nedreptăți istorice și de vechi căutări ale identității, ele se străduiesc în primul rând să învingă în vechi rivalități etnice. Țelul ordinii internaționale le depășește ariile de interes și adeseori imaginația. Precum micile state implicate în urzeala Războiului de 30 de ani, ele caută să-și păstreze independența și să-și sporească puterea fără să țină cont de considerentele mai cosmopolite ale unei ordini politice internaționale.

Unele dintre națiunile postcoloniale reprezintă un alt fenomen distinct. Pentru multe dintre ele, granițele actuale reprezintă convenția administrativă a puterilor imperiale. Africa franceză, având o linie de coastă extinsă, a fost împărțită în șaptesprezece unități, fiecare devenită ulterior un stat. Africa belgiană – denumită atunci Congo, iar acum Zair – a avut doar o deschidere foarte îngustă la mare și a fost prin urmare guvernată ca o singură unitate, deși reprezintă o zonă de întindere a Europei Occidentale. În asemenea circumstanțe, statul ajungea

prea adesea să însemne armata, care era de obicei unica instituție „națională". Când această pretenție s-a prăbușit, consecința a fost adeseori războiul civil. Dacă unor asemenea națiuni li s-au aplicat standardele secolului al XIX-lea de definire a națiunii sau principiile wilsoniene ale autodeterminării, a fost inevitabilă o radicală și impredictibilă realiniere a frontierelor. Pentru ele, alternativa la *statu quo*-ul teritorial constă în nesfârșite și brutale conflicte civile.

În fine, statele de tip continental sunt cele care vor reprezenta probabil unitățile de bază ale noii ordini mondiale. Națiunea indiană care a apărut ca urmare a dominației coloniale britanice reunește o multitudine de limbi, religii și naționalități. De vreme ce ea este mai suspicioasă față de curentele religioase și ideologice din statele învecinate decât națiunile europene ale secolului al XIX-lea, linia de despărțire dintre politicile sale internă și externă este diferită și totodată mult mai subtilă. În mod similar, China este un conglomerat de limbi diferite, ținute laolaltă prin scriere comună, cultură comună și istorie comună. Este ceea ce ar fi putut deveni Europa dacă nu ar fi fost războaiele religioase din secolul al XVII-lea și ceea ce încă s-ar putea dovedi a fi dacă Uniunea Europeană împlinește speranțele sprijinitorilor săi. Similar, cele două superputeri ale perioadei Războiului rece nu au fost niciodată state-națiune în sensul european. America a reușit să-și formeze o cultură distinctă dintr-o compoziție națională poliglotă; Uniunea Sovietică a fost un imperiu cuprinzând multe naționalități. Statele care i-au succedat – mai cu seamă Federația Rusă – sunt, la momentul scrierii acestei cărți, sfâșiate între dezintegrare și reimperializare, foarte asemănător situației imperiilor habsburgic și otoman în secolul al XIX-lea.

Toate acestea au modificat radical substanța, metoda și, mai presus de orice, întinderea relațiilor internaționale. Până în perioada modernă, diferitele continente și-au urmărit activitățile proprii în mare măsură izolate unele față de celelalte. Ar fi fost imposibil să se măsoare puterea, să zicem, a Franței față de cea a Chinei câtă vreme cele două țări nu aveau nici un mijloc de interacțiune. O dată ce raza de acțiune a tehnologiei s-a extins, viitorul altor continente a fost determinat de „Concertul" puterilor europene. Nici o ordine internațională anterioară nu a dispus de centre de putere majore distribuite pe întreg globul. Și nici nu au fost oamenii de stat obligați să-și desfășoare diplomația într-un mediu în care evenimentele pot fi trăite instantaneu și simultan de lideri și de publicul acestora.

Pe măsură ce numărul de state crește, iar capacitatea lor de a interacționa sporește, pe ce principii poate fi organizată o nouă ordine mondială? Dată fiind complexitatea noului sistem internațional, pot concepe wilsoniene precum „lărgirea democrației" să servească drept principale repere ale politicii externe americane și drept înlocuitori ai strategiei de îngrădire a Războiului rece? În mod limpede, aceste concepte nu au fost nici un succes extraordinar, nici un eșec extraordinar. Unele dintre cele mai rafinate acte ale diplomației secolului XX își au rădăcinile în idealismul lui Woodrow Wilson: Planul Marshall, curajoasa angajare în îngrădirea comunismului, apărarea libertății Europei Occidentale, până și nenorocoasa Ligă a Națiunilor și încarnarea ei ulterioară, Națiunile Unite.

În același timp, idealismul wilsonian a produs o sumedenie de probleme. Așa cum a fost prinsă în Cele 14 Puncte, aderarea necritică la autodeterminarea

etnică nu a putut ține cont de relațiile de putere și de efectele destabilizatoare ale grupurilor etnice acționând cu încăpățânare pentru tranșarea rivalităților acumulate și a vechilor uri. Faptul de a nu prevedea Liga Națiunilor cu un mecanism militar de aplicare a accentuat problemele structurale ale noțiunii de securitate colectivă a lui Wilson. Ineficientul Pact Kellog-Briand, din 1928, prin care națiunile renunțau la război ca mijloc politic, a arătat limitele restricțiilor exclusiv legale. După cum avea să demonstreze Hitler, în lumea diplomației, un tun încărcat are adeseori mai multă putere decât un enunț legal. Apelul lui Wilson către America de a merge înainte în căutarea democrației a produs acte de o mare creativitate. A condus, de asemenea, la cruciade dezastruoase precum cea din Vietnam.

Sfârșitul Războiului rece a creat ceea ce unii observatori au numit o lume „unipolară" sau „a unei singure superputeri". Dar Statele Unite nu se află deloc într-o poziție mai bună acum pentru a dicta unilateral agenda globală decât se aflau la începutul Războiului rece. America este predominantă într-o măsură mult mai mare decât în urmă cu zece ani însă, ironic, puterea a devenit și ea mult mai difuză. Astfel încât, posibilitatea Americii de a o folosi pentru a modela restul lumii s-a micșorat de fapt.

Victoria în Războiul rece a făcut mult mai dificilă implementarea visului wilsonian de securitate colectivă. În absența unei puteri potențial dominante, națiunile principale nu văd amenințarea la adresa păcii în același fel și nici nu sunt dispuse să-și asume aceleași riscuri pentru învingerea acelor amenințări pe care le recunosc (vezi capitolele 10, 11, 15 și 16). Comunitatea mondială este îndeajuns de binevoitoare pentru a coopera la „menținerea păcii" – adică la stabilirea politicii privitoare la un acord nedisputat de nici una dintre părți – dar este reticentă în privința realizării păcii – suprimarea provocărilor efective la adresa ordinii mondiale. Acesta nu este un fapt surprinzător, de vreme ce nici chiar Statele Unite nu au elaborat încă un concept despre ce anume îi va declanșa opoziția unilateral în lumea de după Războiul rece.

Ca abordare a politicii externe, wilsonismul presupune că America posedă o natură excepțională exprimată printr-o virtute fără rival și o putere fără rival. Statele Unite au fost atât de încrezătoare în puterea lor și în virtutea țelurilor lor, încât au putut lua în considerare lupta pentru valorile lor la scară mondială. Excepționalismul american trebuie să fie punctul de plecare pentru o politică externă wilsoniană.

Pe măsură ce secolul XXI se apropie, vaste forțe globale lucrează astfel ca, în timp, Statele Unite să își diminueze excepționalismul. Puterea militară americană va rămâne fără rival pentru viitorul previzibil. Însă dorința Americii de a proiecta această putere în nenumăratele conflicte la scară redusă la care se pare că lumea va asista în deceniile următoare – Bosnia, Somalia și Haiti – este provocarea conceptuală cheie pentru politica externă americană. Statele Unite vor avea probabil cea mai puternică economie a lumii pentru multă vreme pe parcursul secolului viitor. Însă bogăția se va răspândi tot mai mult, ca și tehnologia pentru generarea bogăției. Statele Unite se vor confrunta cu o competiție economică de un gen cu care nu s-au întâlnit niciodată în timpul Războiului rece.

America va fi cea mai măreață și mai puternică națiune, dar o națiune cu egali; *primus inter pares,* dar o națiune ca altele. Excepționalismul american, care este baza indispensabilă pentru o politică externă wilsoniană, e așadar probabil că va fi mai puțin relevant în secolul ce urmează.

Americanii nu vor vedea aceasta ca pe o umilire a Americii sau ca pe un simptom de declin național. Pentru cea mai mare parte a istoriei lor, Statele Unite au fost în fapt o națiune printre altele, nu o putere predominantă. Ridicarea altor centre de putere – în Europa Occidentală, Japonia și China – nu va trebui să-i alarmeze pe americani. În definitiv, folosirea în comun a resurselor mondiale și dezvoltarea altor societăți și economii a fost un obiectiv specific american de la Planul Marshall încoace.

Totuși, dacă premisa wilsonismului devine mai puțin relevantă și dictatele politicii externe wilsoniene – securitatea colectivă, convertirea concurenților la modul american de viață, un sistem internațional care judecă disputele într-o manieră legală și sprijin nelimitat pentru autodeterminarea etnică – devin mai puțin practicabile, pe ce principii ar trebui să-și bazeze America politica externă în secolul următor? Istoria nu oferă nici un îndreptar, nici măcar analogii care să satisfacă total. Totuși, istoria învață prin exemple și, de vreme ce America se deplasează prin ape necunoscute, ea ar face bine să cerceteze era dinainte de Woodrow Wilson și de „secolul american" pentru a găsi indicii pentru deceniile ce vin.

Conceptul de *raison d'état* al lui Richelieu – anume că interesele statului justifică mijloacele folosite pentru urmărirea lor – a produs întotdeauna repulsie americanilor. Asta nu înseamnă că americanii nu au practicat niciodată *raison d'état* – există multe exemple, din timpul târgurilor iscusite ale Părinților Fondatori cu puterile europene din primele decenii ale republicii, până la neclintita urmărire a expansiunii occidentale, care a fost plasată sub titlul de „destin manifest". Americanii nu s-au simțit însă niciodată în largul lor recunoscându-și deschis propriile interese egoiste. Participând fie în războaie mondiale, fie în conflicte locale, liderii americani au pretins întotdeauna că luptă în numele principiilor, nu al interesului.

Pentru oricine studiază istoria Europei, conceptul de echilibru al puterii pare foarte evident. Dar echilibrul puterii, ca și *raison d'état,* este o dezvoltare a ultimelor două secole, făcută cunoscută inițial de regele englez William al III-lea, care a căutat să se închege pentru a forma o contragreutate pentru cele mai puternice nu era în sine ieșită din comun. Însă echilibrul puterii necesită atenție permanentă. În secolul următor, conducătorii americani vor trebui să articuleze pentru publicul lor un concept al interesului național și să-i explice cum este servit acel interes – în Europa și în Asia – prin menținerea echilibrului puterii. America va avea nevoie de parteneri pentru a păstra echilibrul în mai multe regiuni ale lumii, iar acești parteneri nu pot fi întotdeauna aleși numai pe baza considerentelor morale. O definiție limpede a interesului național trebuie să fie un îndrumar în aceeași măsură esențial pentru politica americană.

Sistemul internațional care a durat cel mai mult fără un război major a fost cel care a urmat Congresului de la Viena. El a combinat legitimitatea cu echilibrul, valorile împărtășite cu diplomația echilibrului puterii. Valorile comune au re-

strâns amploarea pretențiilor națiunilor, în timp ce echilibrul a limitat capacitatea de a se insista asupra lor. În secolul XX, America a încercat de două ori să creeze o ordine mondială bazată aproape exclusiv pe valorile sale. Aceasta reprezintă un efort eroic, responsabil pentru mult din ceea ce este bun în lumea actuală. Însă wilsonismul nu poate fi unica bază pentru era ce urmează Războiului rece.

Creşterea democrației va continua ca aspirație predominantă a Americii, dar este necesar să fie recunoscute obstacolele pe care le are de înfruntat la momentul aparentului său triumf filosofic. Controlarea puterii administrației centrale a fost o preocupare principală a teoreticienilor politici occidentali, în vreme ce, în majoritatea celorlalte societăți, teoria politică a căutat să întărească autoritatea statului. Nicăieri altundeva nu a existat o asemenea insistență pentru extinderea libertății personale. Democrația occidentală a evoluat în societăți omogene cultural, cu o îndelungată istorie comună (chiar şi America, cu populația sa poliglotă, şi-a dezvoltat o puternică identitate culturală). Societatea şi, într-un sens, națiunea au precedat statul fără a trebui să fie create de el. Într-un asemenea cadru, partidele politice reprezintă variante ale unui consens de bază; minoritatea de astăzi este potențial majoritatea de mâine.

În majoritatea celorlalte părți ale lumii, statul a precedat națiunea; el a fost şi adeseori rămâne principalul element în formarea sa. Partidele politice, acolo unde există, reflectă identități fixe, de obicei comunale; minoritățile şi majoritățile tind să fie permanente. În asemenea societăți, procesul politic este în legătură cu dominația, nu cu alternanța la putere care, dacă are loc, se produce mai degrabă prin lovituri de stat decât prin proceduri constituționale. Conceptul unei opoziții loiale – esența democrației moderne – arareori are câştig de cauză. Mult mai frecvent, opoziția este văzută ca o amenințare la coeziunea națională, echivalată cu trădarea şi suprimată fără milă.

Democrația de tip occidental presupune un consens asupra unor valori care stabilesc limite partizanatului. America nu şi-ar fi fost credincioasă sieşi dacă nu ar fi insistat asupra aplicabilității universale a ideii de libertate. Că America trebuie să prefere guvernele democratice celor represive şi să fie pregătită să plătească un preț pentru convingerile sale morale este mai presus de orice dispută. Că există o zonă de discreție care trebuie exercitată în favoarea guvernelor şi instituțiilor care promovează valorile democratice şi drepturile omului este de asemenea clar. Dificultatea apare la determinarea prețului exact ce trebui plătit şi relația lui cu alte priorități americane esențiale, inclusiv cu securitatea națională şi cu echilibrul general geopolitic. Dacă îndemnurile americane depăşesc retorica patriotică, ele trebuie să reflecte o înțelegere realistă a posibilităților Americii. America trebuie să aibă grijă să nu înmulțească angajamentele morale câtă vreme resursele financiare şi militare pentru realizarea unei politici externe globale sunt reduse. Declarațiile generale nedublate fie de posibilitatea, fie de voința de a le sprijini diminuează influența Americii asupra tuturor celorlalte chestiuni deopotrivă.

Echilibrul exact între elementele morale şi strategice ale politicii externe americane nu poate fi prescris în abstract. Însă începutul înțelepciunii constă în recunoaşterea faptului că un echilibru trebuie atins. Oricât de puternică este America, nici o țară nu are capacitatea de a-şi impune toate preferințele restului

omenirii; trebuie stabilite priorităţi. Chiar dacă resursele pentru el au existat, wilsonismul nu a fost sprijinit o dată ce publicul american i-a înţeles clar angajamentele şi implicaţiile colaterale. El prezintă riscul de a fi transformat într-o lozincă pentru a se evita dificultăţile alegerilor geopolitice prin intermediul declaraţiilor implicând un risc aparent scăzut. În politica Americii ameninţă să se caşte o prăpastie între pretenţiile sale şi disponibilitatea de a le sprijini; deziluzionarea aproape inevitabilă se transformă prea lesne într-o scuză pentru retragerea totală din afacerile mondiale.

În lumea de după Războiul rece, idealismul american are nevoie de influenţa analizei geopolitice pentru a-şi afla drumul prin labirintul noilor complexităţi. Acest lucru nu va fi uşor. America a refuzat să domine chiar şi atunci când a avut monopolul nuclear şi a disprețuit echilibrul puterii chiar şi atunci când a condus, ca în timpul Războiului rece, ceea ce de fapt era o diplomaţie a sferelor de interes. În secolul XXI, America, precum alte naţiuni, trebuie să înveţe să navigheze printre necesitate şi alegere, printre constantele imuabile ale relaţiilor internaţionale şi elementele aflate la discreţia oamenilor de stat.

Oriunde este stabilit echilibrul între valori şi necesitate, politica externă trebuie să înceapă cu definirea a ceea ce constituie un interes vital – o schimbare în mediul internaţional atât de probabil să submineze securitatea naţională încât să trebuiască să-i fie opusă rezistenţă indiferent ce formă ia ameninţarea sau cât de aparent legitim se prezintă. În vremurile sale bune, Marea Britanie ar fi pornit război pentru a preveni ocuparea porturilor la Canal din Ţările de Jos chiar şi dacă acestea ar fi fost preluate de o putere majoră guvernată de sfinţi. Pentru cea mai mare parte a istoriei americane, doctrina Monroe a servit ca definiţie operantă a interesului naţional american. După intrarea lui Woodrow Wilson în primul război mondial, America a evitat definirea unui interes naţional prin argumentul că acesta nu era opus schimbării ca atare, ci folosirii forţei pentru a-l atinge. Nici una dintre definiţii nu mai este adecvată; doctrina Monroe este prea restrictivă, wilsonismul este şi prea vag şi prea legalist. Controversele din jurul aproape fiecărei acţiuni militare americane din perioada ce a urmat Războiului rece au arătat că încă nu există un consens mai larg asupra locului unde America trebuie să tragă linia. A-l realiza constituie o provocare majoră a conducerii naţionale.

Sub aspect geopolitic, America este o insulă în largul marii mase continentale a Eurasiei, ale cărei resurse şi populaţie le depăşesc cu mult pe cele ale Statelor Unite. Dominarea de către o singură putere a oricăreia dintre cele două sfere principale ale Eurasiei – Europa şi Asia – rămâne o bună definiţie a pericolului strategic pentru America, cu sau fără Război rece. Deoarece o asemenea grupare ar avea capacitatea să depăşească America economic şi, în cele din urmă, militar. Acestui pericol va trebui să-i fie opusă rezistenţă chiar şi acolo unde puterea dominantă este aparent binevoitoare, deoarece în cazul în care intenţiile s-ar schimba vreodată, America s-ar trezi cu o capacitate de rezistenţă efectivă puternic diminuată şi cu o incapacitate de a modela evenimentele sporită.

America a fost aruncată în Războiul rece de ameninţarea expansionismului sovietic şi şi-a bazat multe din aşteptările perioadei ce a urmat Războiului rece pe dispariţia primejdiei comuniste. Exact după cum atitudinea faţă de ostilitatea

sovietică modelase atitudinea Americii față de ordinea globală – din perspectiva îngrădirii – în același fel eforturile de reformă ale Rusiei au dominat gândirea Americii asupra ordinii mondiale în perioada ce a urmat Războiului rece. Politica americană s-a bazat pe premisa că pacea poate fi asigurată de o Rusie temperată de democrație și care își concentrează energiile asupra dezvoltării unei economii de piață. În această lumină, sarcina principală a Americii este concepută a fi întărirea reformei rusești, cu măsuri extrase mai degrabă din experiența Planului Marshall decât din modelele tradiționale de politică externă.

Față de nici o altă țară nu a fost politica americană atât de consecvent adaptată mai curând unei evaluări a intențiilor decât potențialul sau chiar politicii acesteia. Franklin Roosevelt și-a mizat speranțele într-o lume postbelică mai pașnică într-o considerabilă măsură pe moderația lui Stalin. În timpul Războiului rece, strategia operativă americană – îngrădirea – a avut drept scop declarat schimbarea intențiilor sovietice, iar chestiunea dezbătută în legătură cu aceasta a fost în general dacă schimbarea așteptată în intențiile sovietice se produsese deja sau nu. Dintre președinții din perioada postbelică, numai Nixon a tratat consecvent Uniunea Sovietică ca pe o provocare geopolitică. Chiar și Reagan a pus o miză importantă pe ceea ce însemna convertirea liderilor sovietici. În mod deloc surprinzător, în urma prăbușirii comunismului, s-a presupus că intențiile ostile dispăruseră și, de vreme ce tradiția wilsoniană respinge interesele conflictuale, politica americană din perioada următoare Războiului rece a fost realizată ca și cum considerentele tradiționale ale politicii externe nu ar mai fi fost aplicabile.

Cei care studiază geopolitica și istoria se simt stânjeniți de fixitatea acestei idei. Ei se tem că, supraestimându-și capacitatea de a modela evoluția internă a Rusiei, America se poate implica fără să fie nevoie în controversele interne rusești, poate genera o reacție naționalistă și neglija sarcinile uzuale ale politicii externe. Ei ar sprijini o politică gândită să modifice brutalitatea tradițională a Rusiei și în această idee ar favoriza ajutorul economic și proiectele de cooperare în chestiuni globale. Ar argumenta, însă, că Rusia, indiferent de cine o guvernează, stă călare pe teritoriul pe care Halford Mackinder l-a numit vatra geopolitică și este moștenitoarea uneia dintre cele mai puternice tradiții imperiale.[3] Chiar dacă postulatele modificări morale ar apărea, aceasta ar dura, iar în acest interval America ar trebui să-și facă socotelile și pentru cazul în care ar pierde pariul.

Și nici nu ar trebui America să se aștepte ca ajutorul economic să producă în Rusia rezultate comparabile cu cele ale Planului Marshall. Europa Occidentală din perioada imediat postbelică avea un sistem funcțional de piață, birocrații bine stabilite și, în cele mai multe dintre țări, o tradiție democratică. Europa Occidentală era legată de America prin amenințarea militară și ideologică a Uniunii Sovietice. În spatele scutului Alianței Atlantice, reforma economică a făcut să reapară o realitate geopolitică latentă; Planul Marshall a dat Europei posibilitatea să-și restabilească modelele tradiționale de guvernare internă.

Condiții comparabile nu există nicăieri în Rusia de după Războiul rece. Alinarea suferințelor și încurajarea reformei economice sunt instrumente importante ale politicii externe americane; ele nu sunt, însă, substitute ale unui efort serios

de menținere a echilibrului global al puterii vizavi de o țară cu o îndelungată istorie de expansionism.

La momentul scrierii acestei cărți, vastul imperiu rusesc realizat în vreme de peste două secole se află într-o stare de dezintegrare – foarte asemănătoare cu situația din 1917-1923, din care și-a revenit fără a-și întrerupe ritmul expansionist. Controlarea declinului unui imperiu în decădere este una dintre cele mai dificile sarcini ale diplomației. Diplomația secolului al XIX-lea a încetinit dezintegrarea Imperiului otoman și a împiedicat-o să se transforme într-un război mondial; diplomația secolului XX s-a dovedit incapabilă să limiteze consecințele dezintegrării Imperiului austro-ungar. Imperiile în prăbușire generează două cauze de tensiune: încercări din partea vecinilor să profite de slăbiciunile centrului imperial, și eforturi din partea imperiului în decădere să-și restabilească autoritatea la periferie.

Ambele procese se desfășoară simultan în statele succesoare ale Uniunii Sovietice. Iranul și Turcia încearcă să-și sporească rolurile în republicile din Asia Centrală, unde populația este în mare parte musulmană. Însă sforțarea geopolitică dominantă este încercarea Rusiei de a-și restabili supremația în toate teritoriile controlate anterior de Moscova. În numele menținerii păcii, Rusia caută să restabilească o oarecare formă de tutelă rusească, iar Statele Unite, concentrându-se asupra bunăvoinței unui guvern „reformist" și deloc dornic să îmbrățișeze o agendă geopolitică, au consimțit. S-a făcut puțin pentru ca republicile succesoare – în afara statelor baltice – să poată primi acceptarea internațională. Vizitele acolo ale unor oficiali americani de rang înalt sunt puține și rare; ajutorul este minim. Activitatea trupelor rușești pe teritoriile lor, sau chiar și numai prezența lor, este rareori pusă în discuție. Moscova este tratată *de facto* ca centrul imperial, ceea ce ea se și consideră a fi.

Aceasta se datorează în parte faptului că America se ocupă de revoluțiile anticomuniste și antiimperialiste care au loc pe pământul fostului imperiu sovietic ca și cum ele ar fi un fenomen unic. De fapt, ele lucrează în direcții opuse. Revoluția anticomunistă s-a bucurat de un sprijin substanțial pretutindeni pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice. Revoluția antiimperialistă, îndreptată împotriva dominației Rusiei, este extrem de populară în noile republici neruseşti și extrem de nepopulară în Federația Rusă. Deoarece grupurile conducătoare ruseşti și-au perceput istoric situația în termenii unei misiuni „civilizatoare" (vezi capitolele 7 și 8); majoritatea copleșitoare a figurilor conducătoare ruseşti – indiferent de convingerile lor politice – refuză să accepte prăbușirea imperiului sovietic sau legitimitatea statelor succesoare, în special a Ucrainei, leagănul ortodoxiei ruse. Chiar și Alexandr Soljenițîn, scriind despre scăparea Rusiei de sub puterea spiritului malefic al răuvoitorilor străini, a îndemnat la reținerea de către Moscova a unui grup central format din Ucraina, Belarus și aproape jumătate din Kazahstan[4], aproape 90 la sută din fostul imperiu. Pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice, nu toți anticomuniștii sunt democrați și nu toți democrații se opun imperialismului rus.

O politică realistă ar recunoaște că până și guvernul reformist al lui Boris Elțîn a menținut armate ruseşti pe teritoriul celor mai multe foste republici sovietice – toate membre ale Națiunilor Unite – adeseori împotriva dorinței exprese a

guvernului gazdă. Aceste forțe militare au participat la războaiele civile din mai multe republici. Ministrul de externe al Rusiei a prezentat în repetate rânduri un concept al monopolului rusesc asupra menținerii păcii în „străinătatea apropiată", indistinct față de o încercare de restabilire a dominației Moscovei. Perspectivele pe termen lung ale păcii vor fi influențate de reforma rusească, însă perspectivele pe termen scurt vor depinde de eventualitatea convingerii armatelor ruseşti să rămână acasă. Dacă ele reapar în lungul granițelor vechiului imperiu în Europa şi în Orientul Mijlociu, tensiunea istorică – combinată cu frică şi suspiciune reciprocă – dintre Rusia şi vecinii ei va reapărea cu certitudine (vezi capitolele 6 şi 7).

Rusia este sortită să aibă un interes de securitate special în ceea ce ea denumeşte „străinătatea apropiată" – republicile fostei Uniuni Sovietice – spre deosebire de ținuturile de dincolo de limitele vechiului imperiu. Însă pacea mondială cere ca acest interes să fie satisfăcut fără presiuni militare sau intervenție militară unilaterală. Chestiunea cheie este dacă relațiile Rusiei cu noile republici trebuie tratate ca o problemă internațională care se supune regulilor acceptate ale politicii externe, sau ca un rezultat al deciziei unilaterale a Rusiei, pe care America va căuta să o influențeze, dacă o va face, prin apeluri la bunăvoința conducerii ruseşti. În anumite zone – de pildă republicile din Asia Centrală, amenințate de fundamentalismul islamic – interesul național al Statelor Unite merge probabil paralel cu cel al Rusiei, cel puțin în ceea ce priveşte rezistența la fundamentalismul iranian. Cooperarea va fi, destul de probabil, posibilă câtă vreme nu scrie un scenariu pentru o revenire la imperialismul tradițional rus.

La momentul scrierii acestei lucrări, perspectivele democrației în Rusia sunt încă incerte, şi nici nu este clar faptul că o Rusie chiar democratică va urma politici de natură să conducă la stabilitatea internațională. Pe parcursul dramaticei sale istorii, Rusia a mărşăluit în pas destul de diferit de restul lumii occidentale. Ea nu a vrut niciodată o biserică autonomă; a scăpat Reforma, Iluminismul, epoca descoperirilor geografice şi economia de piață modernă. Duce lipsă de lideri cu experiență democratică. Aproape toți liderii Rusiei – la fel ca şi ceį din noile republici – au deținut funcții înalte sub comunism; angajarea în slujba pluralismului nu le este primul dintre instincte şi nu se poate dovedi că le-ar fi ultimul.

Mai mult, tranziția de la o economie planificată centralizat la una de piață s-a dovedit dureroasă oriunde a fost încercată. Managerii nu au nici o experiență cu pieţele şi cu stimulentele; muncitorii şi-au pierdut motivația; ministerele nu s-au preocupat niciodată de politica fiscală. Stagnarea, declinul chiar, este aproape inevitabil. Nici o economie planificată centralizat nu a reuşit încă să evite austeritatea dureroasă pe calea spre economia de piață şi problema a fost combinată cu abordarea directă recomandată de atât de mulți consilieri experți americani. Nemulțumirea față de costurile economice şi sociale ale tranziției a dat comuniştilor posibilitatea să câştige în proporție semnificativă în Polonia, Slovacia şi Ungaria postcomuniste. În alegerile parlamentare ruse din decembrie 1993, partidele comuniste şi naționaliste au obținut împreună aproape 50 la sută din voturi.

Până şi reformatorii sinceri pot vedea în naţionalismul tradiţional rus o forţă unificatoare pentru a-şi atinge obiectivele. Iar în Rusia naţionalismul a fost din punct de vedere istoric, misionar şi imperialist. Psihologii pot dezbate dacă motivul a fost un adânc înrădăcinat simţ al lipsei de securitate sau o agresivitate înnăscută. Pentru victimele expansiunii ruseşti, distincţia a fost de natură academică. În Rusia, democratizarea şi o politică externă reţinută pot să nu meargă mână în mână. De aceea ideea că pacea va fi asigurată în primul rând de reforma internă rusească găseşte puţini adepţi în Europa Occidentală, Scandinavia sau China, iar Polonia, Republica Cehă, Slovacia şi Ungaria sunt atât de dornice să se alăture Alianţei Atlantice.

Un curs de acţiune adaptat la considerentele politicii externe ar căuta să creeze contraponderi la tendinţele previzibile şi nu să plaseze toate acţiunile în reforma internă. În vreme ce ar sprijini pieţele libere ruseşti şi democraţia rusească, el ar căuta totodată să susţină obstacolele în calea expansiunii ruseşti. S-ar putea argumenta, de fapt, că reforma rusească ar fi întărită dacă Rusia este încurajată să se concentreze – pentru întâia oară în istoria sa – asupra accentuării dezvoltării teritoriului său naţional care, extins pe unsprezece fuse orare, de la Skt. Petersburg la Vladivostok, nu oferă nici un motiv de claustrofobie.

În perioada următoare Războiului rece, politica americană faţă de Rusia postcomunistă a mizat totul pe un fel de inginerie socială adaptată liderilor individuali. În administraţia Bush a fost Mihail Gorbaciov, iar sub Clinton este Boris Elţîn, care, percepuţi ca fiind personal angajaţi în realizarea democraţiei, au fost trataţi ca garanţi personali ai unei politici externe ruseşti paşnice şi ai integrării Rusiei în comunitatea internaţională. Bush a deplâns dezintegrarea URSS-ului lui Gorbaciov, iar Clinton a consimţit la eforturile de refacere a vechii sfere de influenţă a Rusiei. Liderii americani nu au vrut să facă apel la frânele diplomatice tradiţionale faţă de politica Rusiei de teamă să nu-i provoace pe presupuşii opozanţi naţionalişti ai lui Elţîn (şi, mai înainte, pe cei ai lui Gorbaciov).

Relaţiile ruso-americane au nevoie disperată de un dialog serios asupra chestiunilor de politică externă. Rusiei nu i se face nici un favor să fie tratată ca imună faţă de considerentele normale ale politicii externe, deoarece aceasta ar avea rezultatul practic de a o forţa să plătească mai târziu un preţ mai greu, dacă este ademenită în cursuri de acţiuni din care nu există întoarcere. Liderii americani nu trebuie să se teamă de discuţii deschise despre punctele în care interesele americane şi ruseşti converg şi în care acestea diferă. Veteranii luptelor interne din Rusia nu sunt novici ruşinoşi, al căror echilibru intern va fi deranjat de un dialog realist. Ei sunt perfect capabili să înţeleagă o politică bazată pe respectul reciproc al interesului naţional al celuilalt. De fapt, este probabil ca ei să înţeleagă un asemenea calcul mai bine decât apelurile la o abstractă şi depărtată utopie.

Integrarea Rusiei în sistemul internaţional este sarcina cheie a ordinii internaţionale pe cale să apară. Ea are două componente care trebuie păstrate în echilibru: influenţarea atitudinii ruseşti şi afectarea calculelor ruseşti. Pentru a alina durerile tranziţiei, este nevoie de asistenţă economică generoasă şi de consiliere tehnică, iar Rusia trebuie să fie făcută să se simtă binevenită în instituţii care întăresc cooperarea economică, culturală şi politică – precum Conferinţa Euro-

peană pentru Securitate. Reforma rusească va fi însă împiedicată, nu ajutată, dacă se neglijează reapariția pretențiilor imperiale ruseşti istorice. Independența noilor republici, recunoscute în definitiv de Națiunile Unite, nu trebuie înjosită prin consimțirea pătrunderii militare ruseşti pe solul lor.

Politica americană față de Rusia trebuie să fie gândită conform intereselor permanente, nu potrivit fluctuațiilor politicii interne ruseşti. Dacă politica externă americană își face din politica internă rusească o prioritate de vârf, ea va deveni victima unor forțe aflate în esență în afara controlului său şi-şi va pierde toate criteriile de judecată. Trebuie politica externă să fie calibrată potrivit oricărei oscilații a unui proces în sine revoluționar? Se dezangajează America față de Rusia ori de câte ori apare vreo schimbare internă cu care ea nu este de acord? Își pot permite Statele Unite să încerce să izoleze Rusia şi China simultan şi, în numele preferințelor sale interne, să readucă la viață alianța sino-sovietică? O politică rusească mai puțin intruzivă în acest stadiu ar permite un curs pe termen lung mai ferm ulterior.

Avocații a ceea ce am definit în capitolul 28 drept şcoala „psihiatrică" de politică externă au tendința să respingă asemenea argumente ca „pesimiste". Ei spun că, în fond, Germania şi Japonia şi-au schimbat caracterul, de ce nu ar face-o şi Rusia? Dar mai este adevărat şi că Germania democratică s-a schimbat în direcția opusă în anii '30, şi că cei care s-au bizuit pe intențiile ei s-au trezit dintr-o dată față în față cu ceea ce era ea în stare.

Un om de stat scapă întotdeauna de dileme făcând presupunerea cea mai favorabilă în privința viitorului; unul dintre testele sale este capacitatea de protecție împotriva evenimentelor nefavorabile sau chiar neprevăzute. Noua conducere rusească este creditată cu înțelegere față de chinuitorul proces prin care se încearcă învingerea a două generații de proastă conducere comunistă. Ea nu este creditată pentru a i se transmite sfera de influență pe care țarii şi comisarii au râvnit-o de jur împrejurul vastelor frontiere ale Rusiei vreme de 300 de ani. Dacă Rusia este să devină un partener serios la construirea unei noi ordini mondiale, ea trebuie să fie pregătită atât pentru disciplina stabilității, cât şi pentru beneficiile acesteia.

Politica americană care a ajuns cel mai aproape de definiția general acceptată a interesului vital a fost cea dusă față de aliații săi din zona Atlanticului. Deşi Organizația Tratatului Atlanticului de Nord a fost de obicei justificată în termeni wilsonieni ca instrument de securitate colectivă şi nu drept o alianță, ea a reprezentat de fapt instituția care a armonizat aproape cel mai mult obiectivele morale şi geopolitice ale Americii (vezi capitolul 16). De vreme ce scopul ei a fost să prevină dominația sovietică asupra Europei, ea a servit obiectivului geopolitic de a nu lăsa centrele de putere ale Europei şi Asiei să cadă sub stăpânirea unei țări ostile, indiferent de justificarea oferită pentru aceasta.

Arhitecții Alianței Atlantice ar fi fost neîncrezători dacă li s-ar fi spus că victoria în Războiul rece va pune sub semnul îndoielii viitorul creației lor. Ei au considerat ca de la sine înțeles că premiul pentru victorie în Războiul rece era un parteneriat atlantic durabil. În numele acelui țel au fost duse şi câştigate câteva bătălii politice decisive ale Războiului rece. În timpul acestui proces, America a fost

legată de Europa prin instituții consultative permanente și un sistem de comandă militar integrat – o structură de o amploare și durată unică în istoria coaliților.

Ceea ce a ajuns să se cheme Comunitatea Atlantică – un termen nostalgic mult mai puțin în vogă după sfârșitul Războiului rece – ființează de la prăbușirea comunismului. Retrogradarea relațiilor cu Europa a devenit mult prea la modă. În ciuda accentului pe lărgirea sferei democrației, America pare acum să acorde mai puțină atenție societăților care au instituții similare și cu care împărtășește atitudini comune în privința drepturilor omului și alte valori de bază decât celorlalte regiuni ale globului. Fondatorii legăturilor atlantice – Truman, Acheson, Marshall și Eisenhower – împărtășeau rezervele celor mai mulți americani față de stilul diplomației europene. Dar au înțeles că, fără legăturile sale atlantice, America s-ar găsi într-o lume de națiuni cu care – excepând vestul Europei – avea puține legături morale sau tradiții comune. În aceste circumstanțe, America avea să fie obligată să ducă un veritabil *Realpolitik,* în esență incompatibil cu tradiția americană.

În parte, motivul declinului a ceea ce cândva a constituit politica americană cea mai vitală este că NATO a ajuns să fie considerat ca de la sine, drept parte a unui peisaj ce nu mai are nevoie de nici o îngrijire. Poate mai important, generația de lideri americani care a ajuns să predomine în ultimul deceniu și jumătate provine din Sud[-ul] și din Vest[-ul continentului american], unde există mai puține legături emoționale și personale cu Europa decât în vechea zonă Nord-Estică de stabilire [a colonilor]. Mai mult, liberalii americani – susținătorii standard ai wilsonismului – s-au simțit adeseori lăsați deoparte de aliații democrați care practică mai curând o politică a interesului național decât a securității colective și a bizuirii pe legea internațională; ei citează Bosnia și Orientul Mijlociu ca exemple de nereușită în obținerea înțelegerii în ciuda valorilor comune. În același timp, aripa izolaționistă a conservatorismului american – cealaltă formă de excepționalism – este tentată să întoarcă spatele la ceea ce disprețuiește drept relativism și egoism machiavelic european.

Neînțelegerile cu Europa au caracterul iritant al certurilor în familie. Cu toate acestea, în aproape fiecare chestiune cheie, a existat mult mai multă cooperare din partea Europei decât din partea oricărei alte zone. Pentru a fi corecți, trebuie amintit că în Bosnia trupele franceze și cele britanice se aflau în teren, iar cele americane nu, deși retorica publică a creat impresia contrară. Iar, în Războiul din Golf, cele mai importante contingente neamericane au fost, iarăși, britanice și franceze. De două ori într-o generație, valorile comune și interesele au adus trupele americane în Europa. În lumea de după Războiul rece, se poate ca Europa să nu fie în stare să se ralieze unei noi politici atlantice, însă America este datoare față de sine însăși să nu abandoneze politicile a trei generații la ceasul victoriei. Sarcina ce se află înaintea Alianței este să adapteze cele două instituții de bază care au dat formă relației atlantice, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) și Uniunea Europeană (fostă Comunitatea Economică Europeană), la realitățile lumii de după Războiul rece.

Organizația Tratatului Atlanticului de Nord rămâne principala legătură instituțională dintre America și Europa. Când a fost creat NATO, trupele sovietice se aflau pe Elba, într-o Germanie împărțită. În general crezută capabilă să invadeze Europa Occi-

dentală cu trupele sale convenționale, instituția militară sovietică și-a realizat curând și un repede sporit arsenal nuclear. Pe parcursul Războiului rece, Europa Occidentală a depins de Statele Unite pentru securitatea sa, iar instituțiile NATO de după Războiul rece încă mai reflectă această stare de fapt. Statele Unite controlează comanda integrată care are în fruntea sa un general american și au rezistat încercărilor franceze de a da o identitate distinct europeană problemei apărării.

Mișcarea pentru integrare europeană își are originile în două afirmații: că, dacă nu învață să vorbească pe o singură voce, Europa ar aluneca treptat în insignifianță, și că o Germanie divizată nu trebuie plasată într-o poziție în care să fie tentată să plutească între cele două blocuri și să asmută cele două tabere ale Războiului rece una împotriva celeilalte. La momentul scrierii acestei lucrări, Uniunea Europeană, inițial compusă din șase națiuni, a crescut la douăsprezece și se află în proces de extindere pentru a include Scandinavia, Austria și, în cele din urmă, unele dintre fostele țări-satelit sovietice.

Temeliile pe care au fost fondate amândouă aceste instituții au fost zdruncinate de prăbușirea Uniunii Sovietice și de unificarea Germaniei. Armata sovietică nu mai există, iar armata rusă se află la mii de kilometri spre est. Pentru viitorul imediat, harababura internă a Rusiei face ca un atac asupra Europei Occidentale să fie improbabil. În același timp, tendințele rusești de restabilire a fostului imperiu au redeșteptat temerile istorice de expansionismul rus, mai ales în rândul fostelor state-satelit din Europa de Est. Nici unul dintre liderii vecinilor imediați ai Rusiei nu împărtășește credința Americii în convertirea rusească drept cheia securității țării sale. Toți îl preferă pe președintele Boris Elțîn oponenților săi, dar numai ca pe cea mai mică dintre două amenințări potențiale, nu ca pe o figură care le poate alunga insecuritatea istorică.

Acestor temeri li se adaugă apariția unei Germanii unificate. Știind că pe parcursul istoriei cei doi giganți continentali fie și-au ciuntit vecinii, fie au purtat lupte pe teritoriul lor, țările plasate între ei sunt îngrozite de vidul de securitate ce stă să se creeze; de unde intensa lor dorință de protecție americană – exprimată prin apartenența la NATO.

Dacă NATO se confruntă cu nevoia de adaptare la prăbușirea puterii sovietice, Uniunea Europeană face față noii realități a unei Germanii unificate, care amenință târgul tacit ce a stat la baza integrării europene: acceptarea de către Republica Federală a conducerii politice franceze în cadrul Comunității Europene în schimbul unei voci dominante în chestiuni economice. Republica Federală a fost astfel legată de Occident prin conducerea americană în chestiuni strategice în cadrul NATO și prin conducere franceză în probleme politice în cadrul Uniunii Europene.

În anii care vor veni, toate relațiile atlantice tradiționale se vor modifica. Europa nu va mai simți nevoia de până acum de protecție americană și-și va urmări mult mai agresiv propriul interes economic; America nu va mai fi dispusă să sacrifice atât de mult pentru securitatea europeană și va fi tentată de izolaționism sub diverse înfățișări; în consecință, Germania va insista asupra influenței politice la care îi dă dreptul puterea sa economică și militară și nu va mai fi atât de sentimental dependentă de sprijinul militar american și de cel politic francez.

Aceste tendințe nu vor fi atât de evidente câtă vreme Helmut Kohl, moștenitorul tradiției lui Adenauer (vezi capitolul 20), este în funcție. Însă el este ultimul din acest tip de lideri. Generația care se ridică nu are nici o amintire personală a războiului sau a rolului Americii în reabilitarea Germaniei postbelice devastate de război. Ea nu are nici un motiv sentimental să țină seama de instituțiile supranaționale sau să își subordoneze vederile Americii sau Franței.

Marea realizare a generației postbelice de lideri americani și europeni a fost recunoașterea de către aceștia a faptului că, dacă America nu se implica organic în Europa, ea ar fi fost obligată să se implice mai târziu, în circumstanțe mult mai puțin favorabile de ambele părți ale Atlanticului. Aceasta este încă și mai adevărat astăzi. Germania a devenit atât de puternică încât instituțiile europene existente nu pot ele singure să atingă un echilibru între Germania și partenerii ei europeni. Și nici Europa nu poate, chiar și cu Germania, să țină sub control de una singură fie renașterea, fie dezintegrarea Rusiei, cele mai amenințătoare două rezultate ale revoltelor postsovietice.

Nu este în interesul nici unei țări ca Germania și Rusia să se stabilească una pe cealaltă drept principal partener sau principal adversar. Dacă ele devin prea apropiate, dau naștere temerilor de codominație; dacă se ceartă, implică Europa în crize escaladante. America și Europa au interesul comun de a evita politici naționale germane sau ruseşti neînfrânate care să-și dispute centrul continentului. Fără America, Marea Britanie și Franța nu pot susține echilibrul politic în Europa Occidentală; Germania ar fi tentată de naționalism; Rusiei i-ar lipsi un interlocutor global. Iar fără Europa, America s-ar putea transforma, psihologic, precum și geografic și geopolitic, într-o insulă în largul țărmurilor Eurasiei.

Ordinea de după Războiul rece confruntă Alianța Nord Atlantică cu trei seturi de probleme: relațiile interne în cadrul structurii alianței tradiționale; relațiile națiunilor atlantice cu foștii sateliți ai Uniunii Sovietice din Europa de Est; și, în cele din urmă, relațiile statelor succesoare ale Uniunii Sovietice, în special Federația Rusă, cu națiunile Atlanticului de Nord și cu Europa de Est.

Ajustarea relațiilor interne din cadrul Alianței Nord Atlantice sunt dominate de eterna luptă pentru supremație dintre vederile americane și cele franceze asupra relațiilor atlantice. America a dominat NATO sub stindardul integrării, Franța, ridicând în slăvi independența europeană, a modelat Uniunea Europeană. Rezultatul dezacordului lor este că poziția Americii este prea dominantă în domeniul militar pentru a promova o identitate politică europeană, în vreme ce poziția Franței este prea insistentă cu privire la autonomia politică a Europei pentru a promova coeziunea NATO.

Din punct de vedere intelectual, disputa repetă conflictul dintre concepțiile lui Richelieu și ideile lui Wilson – dintre politica externă ca o echilibrare a intereselor și diplomație ca afirmare a unei armonii inerente. Pentru America, comanda NATO este expresia unității aliate; pentru Franța, este un steguleț roșu. Liderii americani nu înțeleg de ce o țară ar insista asupra dreptului la acțiune independentă dacă nu dorește să-și păstreze opțiunea de a-și părăsi aliatul la nevoie. Franța vede în lipsa de entuziasm a Americii cu privire la un rol militar european independent o încercare ascunsă de a domina.

Fiecare putere urmărește, de fapt, un concept al relațiilor internaționale extras din propria istorie. Franța este moștenitoarea stilului european de diplomație, care, într-adevăr, își are originea cu mai bine de 300 de ani în urmă. În vreme ce Marea Britanie a trebuit să-și părăsească rolul de păzitor al echilibrului puterii, Franța, orice ar fi, continuă să fie pentru politica *raison d'état* și mai degrabă pentru calcularea precisă a intereselor decât pentru urmărirea unei armonii abstracte. La fel de consecvent, chiar dacă pentru o perioadă de timp mai scurtă, America a practicat wilsonismul. Convinsă de existența unei armonii inerente, America a insistat că, de vreme ce obiectivele europene și americane erau identice, autonomia europeană era fie nenecesară, fie periculoasă.

Cele două mari provocări europene ale perioadei contemporane – integrarea unei Germanii unite în Occident și relația Alianței Atlantice cu noua Rusie – nu pot fi tratate printr-o aplicare literală nici a politicii lui Richelieu, nici a lui Wilson. Abordarea lui Richelieu întărește naționalismul fiecărei țări europene individual și conduce la o Europă fragmentată. Wilsonismul pur ar slăbi sentimentul european al identității. Încercarea de a construi instituții europene bazate pe opoziția față de Statele Unite ar face să eșueze în cele din urmă atât unitatea europeană, cât și coeziunea atlantică. Pe de altă parte, Statele Unite nu trebuie să se teamă de o identitate europeană întărită în interiorul NATO deoarece este dificil de imaginat o acțiune militară europeană autonomă la orice scară și în orice zonă fără sprijinul politic sau logistic american. În sfârșit, nu comanda integrată este cea care generează unitatea, ci sentimentul unor interese politice și de securitate comune.

Controversa dintre Statele Unite și Franța, dintre idealurile lui Wilson și cele ale lui Richelieu, a fost depășită de evenimente. Atât Uniunea Europeană, cât și Alianța Atlantică sunt blocuri constructive indispensabile ale unei noi și stabile ordini mondiale. NATO este cea mai bună protecție împotriva șantajului militar din oricare parte; Uniunea Europeană este un mecanism esențial pentru stabilitate în Europa Centrală și de Est. Ambele instituții sunt necesare pentru raportarea fostelor state satelit și succesoare ale Uniunii Sovietice la o ordine internațională pașnică.

Viitorul Europei de Est și al statelor succesoare Uniunii Sovietice nu sunt una și aceeași problemă. Europa de Est a fost ocupată de Armata Roșie. Ea s-a identificat, cultural și politic, cu tradițiile europene occidentale. Acest lucru este adevărat mai cu seamă în cazul țărilor Tratatului de la Vișegrad, Polonia, Republica Cehă, Ungaria și Slovacia. Fără legături cu instituțiile Europei Occidentale și atlantice, ele ar deveni un teritoriu al nimănui între Germania și Rusia. Și ca aceste legături să aibă sens, țările Tratatului de la Vișegrad vor trebui să aparțină atât Uniunii Europene, cât și Alianței Atlantice. Pentru a deveni economic și politic viabile, ele au nevoie de Uniunea Europeană; iar pentru securitate ele privesc spre Alianța Atlantică. De fapt, calitatea de membru în una dintre instituții presupune calitatea de membru în cealaltă. Câtă vreme cei mai mulți membri ai Uniunii Europene sunt membri ai NATO, și câtă vreme este de neconceput că ei ar ignora atacuri asupra vreunuia dintre membrii alianței după ce integrarea europeană a atins un anumit punct, a fi membru în Uniunea Europeană va conduce, într-un fel sau altul, la o extindere cel puțin *de facto* a garanției NATO.

Deocamdată, chestiunea a fost evitată deoarece obținerea calității de membru pentru țările est-europene în ambele instituții a fost blocată. Totuși, diferența de gândire din spatele celor două excluderi a fost la fel ca cea dintre tradițiile politice europeană și americană. Europa și-a bazat decizia de a extinde Uniunea Europeană spre Est pe *Realpolitik:* ea a acceptat principiul și a oferit calitatea de membru asociat în funcție de reforma economiilor est-europene (și, în acest timp, pentru a proteja economiile țărilor din Europa de Vest de competiție pentru o perioadă mai îndelungată). Aceasta ar face ca obținerea în cele din urmă a calității de membru să fie o chestiune teoretică, de care să se aibă grijă cu timpul.

Obiecția americană la primirea ca membre în NATO a țărilor Tratatului de la Vișegrad este una de principiu. Întorcându-se înapoi la obiecția istorică a lui Wilson față de alianțe – deoarece acestea erau bazate pe perspectiva confruntării – președintele Clinton s-a folosit de ocazia unei întâlniri la vârf a NATO, din ianuarie 1994, pentru a oferi o viziune alternativă. Explicând de ce Statele Unite nu sunt în favoarea admiterii Poloniei, Ungariei, Republici Cehe și a Slovaciei în NATO, el a susținut că Alianța Atlantică nu își poate permite să „tragă între Est și Vest o linie care ar putea da naștere unei profeții, cu șanse de a se autoîmplini, de viitoare confruntare... Spun tuturor acelora din Europa și din Statele Unite care ne-ar face pur și simplu să tragem o nouă linie în Europa, mai la est, că nu trebuie să închidem dinainte posibilitatea pentru Europa a celui mai bun cu putință viitor, care este o democrație pretutindeni, o economie de piață pretutindeni, popoarele cooperând pretutindeni pentru securitatea reciprocă."[5]

În acest spirit, președintele Clinton a prezentat o schemă pe care a numit-o Parteneriatul pentru Pace. El invită *toate* statele succesoare ale Uniunii Sovietice și *toate* fostele țări satelit ale Moscovei din Europa de Est să participe la ceea ce reprezintă un vag sistem de securitate colectivă. Amestec de wilsonism și de critică a îngrădirii tipică pentru Wallace, descrise în capitolul 16, acesta pune în aplicare principiile securității colective; echivalând victimele imperialismului sovietic și rus cu înfăptuitorii lui, parteneriatul dă republicilor din Asia Centrală, de la granițele Afghanistanului, același statut ca Poloniei, victima a patru împărțiri la care Rusia a luat parte. Parteneriatul pentru Pace nu este o haltă pe drumul spre NATO, cum adeseori a fost greșit declarat, ci o alternativă la alianță, exact în același fel în care Tratatul de la Locarno (a se vedea capitolul 11) a fost o alternativă la alianța cu Marea Britanie pe care Franța a căutat să o încheie în anii '20.

Totuși, Locarno a arătat că nu există cale de mijloc între o alianță bazată pe un scop comun și o instituție multilaterală care este bazată nu pe o percepție comună a amenințării, ci pe îndeplinirea unor condiții specifice de guvernare internă. Parteneriatul pentru Pace își asumă riscul de a crea două seturi de granițe în Europa: cele care sunt protejate de garanți ai securității și altele acolo unde acești garanți au fost refuzați – o stare de lucruri menită să se vădească tentantă pentru agresori potențiali și demoralizatoare pentru victimele potențiale. Trebuie avută grijă, altfel, în numele evitării confruntării, în Europa de Est și Centrală este creat un teritoriu al nimănui – sursă pentru numeroase conflicte.

Se va dovedi că sunt imposibil de rezolvat problemele gemene a securității pentru Europa de Est și a integrării Rusiei în comunitatea internațională, ca parte

a unuia și aceluiași program. Dacă Parteneriatul pentru Pace este făcut un aspect al NATO, el se prea poate să submineze Alianța Atlantică prin distragerea ei spre activități fără raport cu vreo misiune de securitate realistă, să amplifice sentimentul de insecuritate al Europei de Est și, încă, fiind destul de ambiguu, să nu reușească să împace Rusia. Într-adevăr, Parteneriatul pentru Pace își asumă riscul de a fi tratat ca irelevant, dacă nu periculos, de către victimele potențiale ale agresiunii, fiind tratat în același timp în Asia ca un club etnic direcționat în principal împotriva Chinei și a Japoniei.

În același timp, este importantă punerea în legătură a Rusiei cu națiunile atlantice. Aceasta este menirea unei instituții care își spune Parteneriatul pentru Pace, cu condiția să se ocupe de misiuni pe care toți membrii săi le interpretează în mod aproximativ asemănător. Asemenea sarcini comune există în domeniul dezvoltării economice, educației și culturii. Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE) poate căpăta funcțiuni extinse în vederea acestor obiective, și poate fi redenumită Parteneriatul pentru Pace.

Într-o asemenea gândire, Alianța Atlantică ar stabili un cadru politic comun și ar asigura securitatea generală; Uniunea Europeană ar accelera primirea ca membri a foștilor sateliți est-europeni; iar Consiliul de Cooperare Nord Atlantic (NACC) și Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, probabil redenumită Parteneriatul pentru Pace, ar realiza legătura dintre republicile fostei Uniuni Sovietice – mai ales Federația Rusă – și structura atlantică. O umbrelă de securitate s-ar întinde asupra noilor democrații din Europa de Est. Dacă Rusia ar rămâne între granițele ei, atenția principală s-ar muta cu timpul asupra Parteneriatului. Proiectele politice și economice comune ar domina tot mai mult relațiile Est-Vest.

Viitorul relațiilor atlantice nu rezidă în relațiile Est-Vest, ci în rolul decisiv al primelor în ajutarea Americii de a face față evoluției previzibile a secolului XXI. La momentul scrierii acestei cărți, este imposibil de spus care din forțele ce tălăzuiesc va exercita cea mai puternică dominație sau cea mai mare amenințătoare, sau în ce combinație: dacă va fi Rusia, China sau Islamul fundamentalist. Însă capacitatea Americii de a face față oricăreia dintre aceste evoluții va fi sporită prin cooperarea națiunilor Atlanticului de Nord. Astfel, ceea ce purta numele de chestiuni „din afara zonei" va deveni nucleul relațiilor nord atlantice, care vor trebui reorganizate în vederea acestui scop.

A existat un val de interes american în Asia, simbolizat de propunerea pentru o Comunitate Pacifică făcută de Clinton la o întâlnire cu șefii de guvern din Asia, în 1993. Însă termenul de „comunitate" se aplică Asiei numai în cel mai limitat sens, deoarece relațiile din Pacific sunt fundamental diferite de cele din zona Atlanticului. În vreme ce națiunile Europei sunt grupate în instituții comune, națiunile Asiei se privesc ca distincte și competitoare. Relațiile dintre principalele națiuni asiatice poartă cele mai multe din atributele sistemului european de echilibru al puterii din secolul al XIX-lea. Orice sporire semnificativă a puterii uneia dintre ele este aproape sigur că determină o manevră în compensare din partea celorlalte.

Cartea pe post de joker este atitudinea Statelor Unite, care au capacitatea – deși nu neapărat filosofia – de a funcționa în mare măsură în același fel ca Marea

Britanie când a menținut echilibrul european al puterii până la cele două războaie mondiale din secolul XX. Stabilitatea regiunii Asia-Pacific, structura de sprijin a lăudatei sale prosperități, nu este o lege naturală, ci consecința unui echilibru care va necesita o tot mai atentă și deliberată îngrijire în lumea de după Războiul rece.

Wilsonismul are puțini discipoli în Asia. Nu există nici o pretenție de securitate colectivă sau de așezare a cooperării pe bazele unor valori interne împărtășite, nici chiar din partea puținelor democrații existente. Întregul accent este pus pe echilibru și interes național. Cheltuielile militare sunt deja în creștere în toate țările importante ale Asiei. China este pe cale de a ajunge la statutul de superputere. Cu o rată a creșterii de 8 la sută, care înseamnă mai puțin decât cea menționată pe parcursul anilor '80. Produsul Național Brut al Chinei se va apropia de cel al Statelor Unite spre sfârșitul celui de-al doilea deceniu al secolului XXI. Mult înainte de aceasta, umbra politică și militară a Chinei va cădea asupra Asiei și va afecta calculele celorlalte puteri, indiferent cât de stăpânită s-ar putea dovedi politica actuală a Chinei. Celelalte națiuni ale Asiei se pare că vor căuta contraponderi la o Chină tot mai puternică, așa cum fac deja cu privire la Japonia. Deși nu o vor recunoaște, națiunile din Asia de Sud-Est includ până acum temutul Vietnam în gruparea lor (ASEAN) în mare măsură pentru a echilibra China și Japonia. Și tot acesta este motivul pentru care ASEAN cere Statelor Unite să rămână angajate în regiunea lor.

Rolul Japoniei va fi inevitabil adaptat la acele circumstanțe schimbate, deși, urmându-și stilul național, liderii japonezi vor face acomodarea prin acumularea de nuanțe aparent imperceptibile. În timpul Războiului rece, Japonia, abandonându-și istorica încredere în sine, a prosperat sub protecția Statelor Unite. Concurent economic hotărât, ea a plătit pentru libertatea de mișcare în domeniul economic prin subordonarea politicilor sale externe și de securitate celor ale Washingtonului. Atâta vreme cât Uniunea Sovietică a putut fi percepută de ambele țări ca principala amenințare la adresa securității, a avut sens ca interesele naționale americane și japoneze să fie tratate ca identice.

Modelul acesta nu pare că va mai continua să fie valabil. O dată cu sporirea puterii militare a Chinei și a Coreii și cu localizarea în Siberia a celei mai puțin afectate părți a puterii militare sovietice, autorii planurilor japoneze pe termen lung nu vor considera la nesfârșit că identitatea absolută a intereselor americane și japoneze este un dat. Când fiecare nouă administrație americană își începe mandatul prin declararea reevaluării politicilor existente (sau cel puțin lasă să se înțeleagă că acestea pot fi modificate), și când confruntarea pe chestiuni economice devine mai degrabă o regulă decât o excepție, este dificil de susținut că interesele politicilor externe americană și japoneză nu pot fi niciodată divergente. În orice caz, perspectiva Japoniei asupra continentului asiatic diferă de cea a Americii datorită apropierii geografice și experienței istorice. Prin urmare, bugetul japonez al apărării s-a tot furișat în sus până ce a ajuns al treilea ca mărime în lume și, date fiind problemele interne ale Rusiei, probabil al doilea ca eficiență maximă.

Când, în 1992, pe atunci prim-ministrul japonez Kiichi Miyazawa a fost întrebat dacă Japonia ar accepta o capacitate nucleară nord-coreeană, el a răspuns

într-o manieră directă foarte nejaponeză, printr-un singur cuvânt, „nu". Însemna aceasta că Japonia avea să-şi dezvolte propria capacitate nucleară? Sau că avea să caute să o suprime pe cea a Coreii de Nord? Simplul fapt că aceste întrebări pot fi puse sugerează posibilitatea unei desprinderi a Japoniei, într-o anumită măsură, de odgoanele politicii externe şi de securitate ale Americii.

Faptul că asupra celorlalte probleme importante ar fi posibile analize încă şi mai pătrunzătoare arată cât de schimbător şi probabil chiar precar poate deveni echilibrul asiatic. În măsura în care încearcă să păstreze echilibrul în Asia, Statele Unite nu pot aştepta până ce echilibrul este deja periclitat. Politica lor trebuie să fie destul de flexibilă pentru a fi în stare să influenţeze toate forumurile asiatice existente. Într-o anumită măsură, aceasta se întâmplă deja. Un rol auxiliar în ASEAN (pentru Asia de Sud-Est) şi o participare majoră în Cooperarea Economică a Asiei Pacifice (APEC) au fost deja stabilite.

Însă limitele influenţei Americii asupra unor asemenea instituţii multilaterale devin şi ele evidente. Propunerea lui Clinton pentru o Comunitate a Pacificului mai instituţionalizată, după modelul european, a fost primită cu o rezervă politicoasă, în mare parte deoarece naţiunile Asiei nu se văd ca o comunitate. Ele nu doresc un cadru instituţional care ar putea da superputerilor potenţiale ale Asiei – sau chiar Statelor Unite – o poziţie importantă în afacerile lor. Naţiunile Asiei sunt deschise schimburilor de idei cu America; de asemenea, sunt favorabile ideii de a păstra America destul de implicată astfel ca, în caz de nevoie, ea să poată respinge ameninţările la independenţa lor. Dar sunt prea neîncrezătoare faţă de vecinii puternici şi în anumită măsură faţă de Statele Unite, pentru a fi favorabile unor instituţii oficiale, la scara Pacificului.

Capacitatea Americii de a modela evenimentele va depinde aşadar în cele din urmă şi în primul rând de relaţiile sale bilaterale cu majoritatea statelor mari ale Asiei. Este motivul pentru care politicile Americii faţă de Japonia şi China deopotrivă – la momentul scrierii acestei lucrări foarte controversate – presupun o importanţă atât de critică. Deoarece, rolul jucat de America este cheia ajutorului dat Japoniei şi Chinei pentru a coexista în ciuda neîncrederii uneia în cealaltă. În viitorul imediat, Japonia confruntată cu o populaţie îmbătrânită şi o economie stagnantă, s-ar putea decide să-şi exercite presiunea superiorităţii tehnologice şi strategice înainte ca China să devină o superputere şi Rusia să-şi recapete puterea. După aceea, ea ar putea recurge la marele egalizator, tehnologia nucleară.

În orice situaţie, relaţiile japono-americane vor constitui o contribuţie vitală la moderaţia japoneză şi o încurajare semnificativă pentru celelalte naţiuni ale Asiei. Puterea militară japoneză legată de America îngrijorează China şi celelalte naţiuni din Asia mai puţin decât capacitatea militară japoneză pur naţională. Iar Japonia va decide că are mai puţină nevoie de putere militară atâta vreme cât există o reţea de securitate americană – chiar dacă este mai puţin cuprinzătoare ca înainte. O prezenţă militară americană substanţială în Asia de Nord-Est (Japonia şi Coreea) va fi necesară. În absenţa ei, angajamentului Americii faţă de un rol permanent în Asia i-ar lipsi credibilitatea, iar Japonia şi China ar fi tot mai mult tentate să-şi urmeze cursurile de acţiune naţionale care, în cele din urmă,

s-ar putea prea bine îndrepta unul împotriva celuilalt, cu toate celelalte state tampon între ele.

Revitalizarea şi limpezirea relaţiilor japono-americane pe baza intereselor geopolitice paralele vor întâmpina obstacole majore. Dezacordurile economice sunt obişnuite; obstacolele culturale se pot dovedi chiar mai perfide. Acestea sunt cel mai dureros – şi uneori înnebunitor – evidente în diversele abordări naţionale în luarea deciziilor. America decide pe bază de statut; cineva cu autoritate, de obicei preşedintele, uneori secretarul de stat, alege cursul pe care-l preferă dintre opţiunile aflate la îndemână, mai mult sau mai puţin în virtutea funcţiei deţinute. Japonia operează prin consens. Nici o persoană singură, – nici chiar primul-ministru – nu are autoritatea de a lua o decizie. Toţi cei care trebuie să ducă la îndeplinire decizia participă la formarea consensului, care nu este considerat complet până ce nu şi-a dat fiecare acordul.

Toate acestea practic garantează că, la întâlnirile dintre un preşedinte american şi un prim-ministru japonez, diferenţele de substanţă se combină cu înţelegeri greşite. Când un preşedinte american îşi exprimă acordul, el prefigurează acţiunea; când se declară de acord prim-ministrul japonez, el transmite o atitudine care implică nu atât că este de acord cu poziţia americană, cât că a înţeles-o şi că o va prezenta grupului său de consens. El presupune că este clar că autoritatea sa nu depăşeşte acest cadru. Pentru ca negocierile asupra viitorului Asiei să aibă succes, America are nevoie de mai multă răbdare, iar Japonia trebuie să se pună în situaţia de a discuta politici semnificative pe termen lung, de care depinde în ultimă instanţă cooperarea viitoare.

Într-un mod curios, fermitatea relaţiilor japono-americane va constitui reversul relaţiilor sino-americane. În ciuda unei considerabile afinităţi faţă de cultura chineză, Japonia este sfâşiată între admiraţie şi teamă, între dorinţa de prietenie şi nevoia de dominaţie. Tensiunea sino-americană ispiteşte Japonia să se disocieze de Statele Unite într-un efort, dacă nu de a-şi spori influenţa în China, cel puţin de a nu şi-o diminua prin urmarea prea strânsă a căii indicate de America. În acelaşi timp, o abordare japoneză pur naţionalistă implică riscul de a fi interpretată la Beijing ca o expresie a poftei japoneze de dominare. Bunele relaţii americane cu China sunt prin urmare o condiţie a bunelor relaţii pe termen lung cu Japonia, ca şi a bunelor relaţii sino-japoneze. Este un triunghi pe care oricare dintre părţi nu îl poate abandona decât cu un mare risc. Este de asemenea o ambiguitate cu care Statele Unite nu se simte perfect confortabil de vreme ce vine împotriva tendinţei americane de a eticheta clar naţiunile drept prieteni sau duşmani.

Dintre toate puterile mari sau potenţial mari, China se află în cea mai pronunţată ascensiune. Statele Unite sunt deja cele mai puternice, Europa trebuie să lucreze pentru a-şi întări coeziunea, Rusia este un uriaş şovăielnic, iar Japonia este bogată dar, deocamdată, timidă. China, oricum, cu o rată de creştere economică apropiată de 10 la sută anual, cu un puternic sentiment al coeziunii naţionale şi cu o armată şi mai puternică, va arăta cea mai mare creştere relativă în statură dintre marile puteri. În 1943, Roosevelt avusese în vedere China ca pe unul dintre „Cei Patru Poliţişti", dar China la scurt timp după aceea s-a cufundat în tumultul războiului civil. China maoistă care a rezultat voia să fie o mare putere

independentă, dar era frustrată de luminile ei de poziție ideologice. Dând la sptate convulsiile ideologice, liderii reformiști ai Chinei au urmat interesul național chinez cu abilă tenacitate. O politică de confruntare cu China riscă izolarea Americii în Asia. Nici o țară asiatică nu ar vrea – sau și-ar permite – să sprijine America în vreun conflict cu China, pe care l-ar considera a fi rezultatul politicii greșite a Statelor Unite. În asemenea circumstanțe, marea majoritate a națiunilor asiatice s-ar disocia de America într-o măsură mai mare sau mai mică, oricât de mult le-ar deranja în sinea lor acest lucru. Deoarece toate țările se așteaptă ca America să creeze un cadru stabil, pe termen lung, care va intrega atât China cât și Japonia – opțiune exclusă vizavi de *ambele* țări în cazul unei confruntări sino-americane.

Ca națiunea cu cea mai lungă istorie de politică externă independentă și cu tradiție în așezarea politicii sale externe pe interesul național, China salută implicarea americană în Asia ca pe o contrapondere la temuții ei vecini, Japonia și Rusia și – într-o mai mică măsură – India. Cu toate acestea, o politică americană care caută simultan prietenia Beijingului și a țărilor care sunt percepute la Beijing ca amenințări potențiale la adresa securității chineze – care este poziția corectă a Statele Unite – necesită un dialog atent și regulat între Washington și Beijing.

Vreme de patru ani după evenimentele din Piața Tiananmen, din 1989, acest dialog a fost inhibat de refuzul american de a se angaja în contacte la nivel înalt – măsură niciodată folosită împotriva Uniunii Sovietice, nici chiar în toiul Războiului rece. În centrul relațiilor sino-americane s-au deplasat astfel drepturile omului.

Administrația Clinton a restabilit cu înțelepciune contactele la nivel înalt; viitorul relațiilor sino-americane depinde de acum înainte în mod esențial de substanța acestor schimburi. În mod clar, Statele Unite nu își pot abandona tradiționala preocupare pentru drepturile omului și valorile democratice, problema nu este susținerea de către America a valorilor sale, ci măsura în care este condiționată de ele totalitatea aspectelor relațiilor sino-americane. China găsește condescendentă implicația că relațiile sino-americane sunt bazate nu pe interese reciproce, ci pe favoruri americane care pot fi acordate sau retrase la discreția Washingtonului. Această atitudine face ca America să pară necredibilă și băgăreață deopotrivă, iar necredibilitatea este cea mai mare lipsă în ochii chinezilor.

Pentru China, o țară predominantă istoric în regiunea ei – într-adevăr, în lumea cunoscută ei –, orice încercare de a-i desființa instituțiile și practicile ar provoca un profund resentiment. Această sensibilitate generală este amplificată de optica chineză asupra amestecului Occidentului în istoria sa. De când războaiele opiumului de la începutul secolului al XIX-lea au deschis țara în forță, Occidentul a fost văzut de chinezi ca aducătorul unei nesfârșite serii de umilințe. Egalitatea statutului, o aprigă insistență de a nu se înclina înaintea directivelor străinilor, reprezintă pentru liderii chinezi nu o tactică, ci un imperativ moral.

De la Statele Unite, China caută să obțină o relație strategică pentru a echilibra vecinii pe care îi consideră puternici și invidioși deopotrivă. Pentru a ajunge la acest nivel de coordonare în politica externă, China ar fi de acord să facă unele concesii în domeniul drepturilor omului, cu condiția să poată fi prezentate ca rezultat al propriei alegeri libere. Însă accentul pus de americani pe condiții pu-

blic prescrise este perceput de China atât ca o încercare de a-i converti societatea la valorile americane – aşadar umilitoare –, cât şi ca o lipsă de seriozitate din partea Americii. Deoarece aceasta sugerează că America nu are nici un interes în echilibrul asiatic ca atare. Dar dacă pe America nu se poate conta pentru atingerea acestui obiectiv, China nu va avea nici un interes să-i facă concesii. Cheia relaţiilor sino-americane – paradoxal, chiar şi în problema drepturilor omului – este o cooperare tacită asupra strategiei globale, şi mai cu seamă asiatice.

În privinţa Europei, America împărtăşeşte cu aceasta o comuniune de valori, dar încă nu a fost în stare să găsească o politică comună sau instituţii adecvate pentru perioada de după Războiul rece; în privinţa Asiei, pentru America este posibilă definirea unei strategii generale dorite, dar nu şi a unei comuniuni de valori. Totuşi, destul de neaşteptat, în emisfera vestică îşi face apariţia o confluenţă de obiective morale şi geopolitice, specifice wilsonismului şi *Realpolitik*-ului.

Politica externă timpurie a Statelor Unite în emisfera vestică a fost esenţialmente una de intervenţionism de Mare Putere. Politica Bunului Vecin, a lui Franklin Roosevelt, anunţată în 1933, a marcat întoarcerea spre cooperare. Tratatul de la Rio, din 1947, şi Pactul de la Bogota, din 1948, au furnizat o componentă de securitate ce a fost instituţionalizată în Organizaţia Statelor Americane. Alianţa pentru Progres a preşedintelui Kennedy, din 1961, a introdus ajutorul străin şi cooperarea economică, cu toate că politica de perspectivă era sortită eşecului de orientarea statistă a receptorilor.

În timpul Războiului rece, cele mai multe dintre naţiunile Americii Latine au fost conduse de guverne autoritariste, în general militare, angajate în controlul de stat al economiilor lor. Cu începere de la mijlocul anilor '80, America Latină s-a scuturat de paralizia economică şi a început să avanseze cu o unanimitate remarcabilă înspre democraţie şi economia de piaţă. Brazilia, Argentina şi Chile au abandonat guvernarea militară în favoarea conducerii democratice. America Centrală a pus capăt războaielor ei civile. Falimentată de împrumuturi nesocotite America Latină s-a supus de bună voie disciplinei financiare. Aproape pretutindeni, economiile dominate de stat au fost treptat deschise forţelor pieţei.

Întreprinderea pentru Iniţiativa Americilor, anunţată de Bush în 1990, şi bătălia pentru un Acord Nord-American pentru Comerţ Liber [NAFTA – n.t.] cu Mexicul şi Canada, încheiat cu succes de Clinton în 1993, reprezintă cea mai inventivă politică americană faţă de America Latină din întreaga istorie. După o serie de urcuşuri şi coborâşuri, emisfera vestică pare a fi pe punctul de a se transforma într-un element cheie al unei noi şi umane ordini globale. Un grup de naţiuni democratice s-a oferit pe sine drept exemplu de guvernare populară, economie de piaţă şi comerţ liber la scara unei emisfere. Unica dictatură marxistă rămasă în emisfera vestică este Cuba; pretutindeni în afara ei, metodele naţionaliste, protecţioniste de management economic sunt înlocuite de economii libere, ospitaliere faţă de investiţiile străine şi dispuse să sprijine sistemele deschise de comerţ internaţional. Punând accentul pe obligaţiile reciproce şi acţiunea întreprinsă în cooperare, obiectivul final şi radical este crearea unei zone de comerţ liber din Alaska la Capul Horn – un concept care, cu puţin timp înainte, ar fi fost considerat utopic fără speranţă.

Un sistem de comerț liber la scara emisferei vestice – cu NAFTA ca prim pas – va da Americilor un rol de comandă indiferent ce se va întâmpla. Dacă principiile rundei uruguaiene a Acordului General pentru Comerț și Tarife (GATT) negociate în 1993 izbândesc în fapt, emisfera vestică va fi un participant major la creșterea economică globală. Dacă dominația revine unor grupări regionale discriminatorii, emisfera vestică, cu vasta sa piață, va fi în stare să concureze eficient cu alte blocuri comerciale regionale; într-adevăr, NAFTA este cel mai eficient mijloc de a zădărnici apariția unei asemenea competiții sau de a o câștiga, dacă apare. Prin oferirea calității de membru asociat națiunilor din afara emisferei vestice care sunt gata să se conformeze principiilor sale, o NAFTA extinsă poate crea stimulente pentru respectarea comerțului liber și penalizarea națiunilor care insistă în menținerea unor reguli mai restrictive. Într-o lume în care America este adeseori obligată să atingă echilibrul între propriile valori și necesități, ea a descoperit că idealurile și obietivele sale geopolitice se cuplează în emisfera vestică, unde își au originea aspirațiile sale și unde au fost întreprinse primele sale inițiative majore în politica externă.

Lansându-se pentru cea de-a treia oară în acest rol în crearea unei noi ordini mondiale, sarcina cea mai importantă a Americii este atingerea unui echilibru între tentațiile îngemănate inerente excepționalismului său: ideea că America trebuie să remedieze orice rău și să stabilizeze orice deranjament, și instinctul latent de a se retrage în sine. Implicarea lipsită de discernământ în toate tulburările etnice și războaiele civile din perioada care a urmat Războiului rece ar lăsa fără vlagă o Americă cruciată. Însă o Americă ce s-ar limita la rafinarea virtuților sale interne ar lăsa, în cele din urmă, securitatea și prosperitatea Americii pe seama deciziilor luate de alte societăți, aflate la mare distanță și asupra cărora America ar pierde treptat controlul.

Când în 1821, John Quincy Adams i-a avertizat pe americani asupra înclinării lor de a ucide „monștri aflați în depărtări", nu și-ar fi putut imagina adevăratul număr și amploarea monștrilor care aveau să existe în lumea de după Războiul rece. Nu orice rău poate fi combătut de America, cu atât mai puțin de America singură. Dar unii monștri trebuie, dacă nu uciși, măcar ținuți la distanță. Cea mai mare nevoie este de criterii de selecție.

Conducătorii Americii au pus în general accentul pe motivație, nu pe structură. Au acordat mai multă atenție schimbării atitudinilor decât calculării contraponderilor lor. Ca rezultat, societatea americană este specific ambivalentă față de lecțiile istoriei. Filmele americane descriu adeseori cum anumite evenimente dramatice transformă un ticălos într-un monument de virtute (uneori până la exagerare) – o reflexie a omniprezentei credințe naționale că trecutul nu are nici o pretenție finală și că este întotdeauna posibil să o iei de la capăt. În lumea reală, asemenea transformări sunt arareori observate la indivizi, și chiar mai puțin la națiuni, care sunt alcătuite din numeroase alegeri individuale.

Respingerea istoriei ridică în slăvi imaginea unui om universal trăind conform unor maxime universale, indiferent de trecut, de geografie sau de alte circumstanțe imuabile. De vreme ce tradiția americană pune accentul mai degrabă pe ade-

vărurile universale decât pe caracteristicile naţionale, politicienii americani au preferat în general abordările multilaterale celor naţionale: agendele dezarmării, ale neproliferării şi ale drepturilor omului, în favoarea chestiunilor esenţialmente naţionale, geopolitice sau strategice.

Refuzul american de a se extazia în faţa istoriei şi insistenţa asupra permanentei posibilităţi de reînnoire conferă o mare demnitate, frumuseţe chiar, stilului de viaţă american. Frica naţională că cei obsedaţi de istorie produc profeţii pe care le împlinesc ei înşişi încorporează o mare înţelepciune populară. Totuşi, dictonul lui Santayana, că cei ce nesocotesc istoria sunt osândiţi să o repete, poate fi sprijinit de chiar mai multe exemple.

O ţară cu tradiţia idealistă a Americii nu-şi poate aşeza politica pe echilibrul puterii ca singur criteriu al unei noi ordini mondiale. Dar ea trebuie să înveţe că echilibrul este o precondiţie fundamentală pentru urmărirea obiectivelor sale istorice. Iar aceste ţeluri mai înalte nu pot fi atinse prin retorică sau poză. Sistemul internaţional pe cale să apară este mult mai complex decât oricare dintre cele întâlnite anterior de diplomaţia americană. Politica externă trebuie să fie condusă de un sistem politic ce pune accent pe imediat şi furnizează puţine stimulente pe termen lung. Conducătorii săi sunt obligaţi să aibă a face cu electorate ce tind să-şi recepteze informaţiile prin intermediul imaginilor vizuale. Toatea acestea pun preţ pe emoţie şi pe dispoziţie într-un moment care necesită regândirea priorităţilor şi analizarea posibilităţilor.

Cu siguranţă, *Realpolitik* nu este un panaceu universal automat. Echilibrul puterii şi-a atins apogeul la patruzeci de ani după războaiele napoleoniene. El a funcţionat perfect în această perioadă deoarece fusese proiectat deliberat pentru a se întări echilibrul şi, la fel de important, deoarece a fost sprijinit de un sentiment al valorilor comune, cel puţin la nivelul curţilor conservatoare. După Războiul Crimeii, acel sentiment al valorilor comune s-a tocit treptat, şi s-a revenit la condiţiile secolului al XVIII-lea, acum devenite cu mult mai periculoase datorită tehnologiilor moderne şi rolului crescând al opiniei publice. Chiar şi statele despotice au putut apela la publicul lor invocând un pericol extern – şi substituind consensul democratic prin ameninţările din afară. Consolidarea naţională a statelor europene a redus numărul jucătorilor şi posibilitatea de a substitui desfăşurările de forţe prin combinaţii diplomatice, în vreme ce prăbuşirea unui sentiment comun al legitimităţii a erodat restricţiile morale.

În ciuda aversiunii istorice a Americii faţă de echilibrul puterii, aceste lecţii sunt relevante pentru politica externă americană din perioada ce a urmat Războiului rece. Pentru prima oară în istoria sa, America face actualmente parte dintr-un sistem internaţional în care ea este ţara cea mai puternică. Deşi este o superputere militară, America nu-şi mai poate impune voinţa deoarece nici puterea şi nici ideologia ei nu se potrivesc cu ambiţiile imperiale. Iar armele nucleare, în care America deţine supremaţia, tind spre o egalizare a puterii utilizabile.

Statele Unite se găsesc aşadar tot mai mult într-o lume având numeroase similitudini cu Europa secolului al XIX-lea, deşi la o scară globală. Se poate spera să apară ceva asemănător sistemului lui Metternich, în care un echilibru al puterii

este întărit de un sentiment comun al valorilor. Iar în vremurile moderne, aceste valori ar trebui să fie democratice.

Însă Metternich nu a trebuit să creeze ordinea legitimă; în esență, ea exista deja. În lumea contemporană, democrația este departe de a fi universală, iar acolo unde este proclamată, nu este definită cu necesitate în termeni calculabili. Este rezonabil pentru Statele Unite să încerce să sprijine echilibrul prin consens moral. Pentru a fi consecventă cu ea însăşi, America trebuie să încerce să creeze cel mai amplu posibil consens moral în jurul unui angajament global față de democrație. Dar ea nu îndrăznește să neglijeze analizarea echilibrului puterii. Deoarece căutarea consensului moral devine autodistructivă atunci când distruge echilibrul.

Dacă un sistem wilsonian bazat pe legitimitate nu este posibil, America va trebui să învețe să opereze în cadrul unui sistem de echilibru al puterii, oricât de neplăcut i-ar fi un asemenea curs. În secolul al XIX-lea, au existat două modele pentru sisteme de echilibru al puterii: modelul britanic, exemplificat de abordarea lui Palmerston/Disraeli; şi modelul lui Bismarck. Abordarea britanică presupunea să se aştepte ca echilibrul puterii să fie direct amenințat înainte de a interveni, iar atunci aproape de fiecare dată de partea cea mai slabă; abordarea lui Bismarck încerca să prevină apariția provocărilor prin stabilirea de relații strânse cu cât mai multe părți cu putință, prin construirea unor sisteme de alianțe care să se suprapună şi prin folosirea influenței rezultate pentru a modera pretențiile celor aflați în contradicție.

Oricât ar părea de ciudat în lumina experiențelor americane cu Germania pe parcursul a două războaie mondiale, stilul lui Bismarck de a obține echilibrul puterii se potriveşte probabil mai bine cu abordarea tradițional americană a relațiilor internaționale. Metoda Palmerston/Disraeli cerea o distanțare disciplinară față de dispute şi o angajare neclintită în beneficiul echilibrului în fața amenințărilor. Atât disputele, cât şi amenințările trebuiau să fie evaluate aproape în întregime în termenii echilibrului puterii. America ar găsi destul de dificil de controlat fie distanțarea, fie neclintirea, pentru a nu mai vorbi de dispoziția de a interpreta afacerile internaționale strict în termenii echilibrului puterii.

Politica de mai târziu a lui Bismarck a căutat în avans să țină în frâu puterea printr-un oarecare consens asupra unor obiective comune diferitelor grupuri de țări. Într-o lume interdependentă, America va găsi că este dificil să practice splendida izolare a Marii Britanii. Dar este de asemenea greu de crezut că ea va fi în stare să stabilească un sistem cuprinzător de securitate aplicabil în mod egal tuturor părților lumii. Cele mai creative soluții vor viza construirea de structuri suprapuse, unele bazate pe principii politice şi economice comune, ca în emisfera vestică; altele combinând principii comune şi preocupări comune legate de securitate, ca în zona atlantică şi în Asia de Nord-Est; iar altele amplu bazate pe legături economice, ca în relațiile cu Asia de Sud-Est.

În nici un caz, istoria nu va ierta eşecul ținând cont de amploarea sarcinii. Ceea ce trebuie să stăpânească America este tranziția de la o epocă în care toate alegerile păreau deschise spre o perioadă în care încă poate realiza mai multe decât oricare altă societate, însă numai dacă reuşeşte să îşi cunoască propriile limite. Pe parcursul celei mai mari părți a istoriei sale, America nu a cunoscut nici

o amenințare la adresa supraviețuirii ei. Când o asemenea amenințare a apărut în cele din urmă în timpul Războiului rece, ea a fost complet depășită. Experiența americană a încurajat astfel credința că America, singura dintre națiunile lumii, este de neînvins și că se poate impune prin exemplul virtuților și faptelor sale bune.

În lumea de după Războiul rece, o asemenea atitudine ar transforma inocența în autoîngăduință. Într-un moment în care America nu este în stare nici să domine lumea, nici să se retragă din ea, când se constată ea însăși atotputernică și complet vulnerabilă deopotrivă, ea nu trebuie să-și abandoneze idealurile care i-au adus măreția. Dar nici nu trebuie să pună în pericol acea măreție nutrind iluzii în legătură cu întinderea posibilităților sale de cuprindere. Conducerea lumii este inerentă puterii și valorilor Americii, dar ea nu include privilegiul de a pretinde că America face altor națiuni o favoare când se asociază cu ele sau că are o capacitate nelimitată de a-și impune voința retrăgându-și favorurile. Pentru America, orice asociere cu *Realpolitik* trebuie să țină cont de valorile de bază ale primei societăți din istorie creată explicit în numele libertății. Cu toate acestea, supraviețuirea și progresul Americii vor depinde de asemenea de capacitatea sa de a face alegeri care să reflecte realitatea contemporană. Altfel, politica externă se va transforma în postură de autoîndreptățire. Greutatea relativă care va fi acordată fiecăreia dintre aceste componente și prețul asociat fiecărei priorități definesc atât pretențiile, cât și statura liderilor politici. Ceea ce un lider nu trebuie să facă niciodată este să sugereze că alegerea nu are nici o valoare, sau că nu este nevoie să fie atins nici un echilibru.

În călătoria sa solitară pe calea ordinii mondiale pentru cea de-a treia oară în epoca modernă, idealismul american rămâne esențial ca întotdeauna, poate chiar și mai mult. Dar în noua ordine mondială, rolul său va fi să furnizeze credința necesară pentru sprijinirea Americii prin toate ambiguitățile alegerii într-o lume imperfectă. Idealismul tradițional american trebuie să se combine cu o evaluare cumpănită a realităților contemporane pentru a da la iveală o definiție utilizabilă a intereselor americane. În trecut, eforturile politicii externe americane au fost inspirate de viziunile utopice ale unui oarecare punct final după depășirea căruia armonia inerentă a lumii avea să se afirme de la sine.

De aici înainte, puține asemenea rezultate finale se află în perspectivă; împlinirea idealurilor Americii va trebui căutată în acumularea cu răbdare de succese parțiale. Certitudinile amenințării fizice și ale ideologiei ostile caracteristice Războiului rece s-au dus. Convingerile necesare pentru stăpânirea ordinii mondiale născânde sunt mai abstracte: o viziune a unui viitor ce nu poate fi demonstrat când este prezentat și judecăți asupra relațiilor dintre speranță și posibilitate, care sunt, în esență, conjuncturale. Obiectivele wilsoniene ale trecutului Americii – pace, stabilitate, progres și libertate pentru omenire – vor trebui să fie căutate într-o călătorie fără sfârșit. „Călătorule", spune un proverb spaniol, „nu există drumuri. Drumurile se fac pășind."

Note

Capitolul 2
Regula jocului: Theodore Roosevelt sau Woodrow Wilson

1 Robert W. Tucker şi David C. Hendrickson, „Thomas Jefferson and American Foreign Policy", *Foreign Affairs,* vol. 69, nr. 2 (Spring 1990), p. 148.

2 Thomas G. Paterson, J. Garry Clifford şi Kenneth J. Hagan, *American Foreign Policy: A History* (Lexington, Mass.: D.C. Heath, 1977), p. 60.

3 Tucker şi Hendrickson, „Thomas Jefferson", p. 140, citând din *Letters and Other Writings of James Madison* (Philadelphia: J.B. Lippincott, 1865), vol. IV, pp. 491-492.

4 James Monroe, citat în William A Williams, ed., *The Shaping of American Diplomacy* (Chicago: Rand McNally, 1956), vol. I, p. 122.

5 Discursul de adio al lui George Washington, 17 septembrie 1796, retipărit ca Documentul Senatului nr. 3, Congr. 128, ses. 1 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1991), p. 24.

6 Scrisoarea lui Jefferson către Mme. La Duchesse D'Auville, 2 aprilie 1790, în Paul Leicester Ford, ed., *The Writings of Jefferson* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1892-1899), vol. V, p. 153, citat în Tucker şi Hendrickson, „Thomas Jefferson", p. 139.

7 Thomas Paine, *Rights of Man* (1791) (Secaucus, N.J.: Citadel Press, 1974), p. 147.

8 Alexander Hamilton, „The Federalist No. 6", în Edward Mead Earle, ed., *The Federalist* (New York: Modern Library, 1941), pp. 30-31.

9 Scrisoarea lui Jefferson către John Dickinson, 6 martie 1801, în Adrienne Koch şi William Peden, eds., *The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson* (New York: Modern Library, 1944), p. 561.

10 Scrisoarea lui Jefferson către Joseph Priestley, 19 iunie 1802, în Ford, ed., *Writings of Thomas Jefferson,* vol. VIII, pp. 158-159, citată în Robert W. Tucker şi David C. Hendrickson, *Empire of Liberty: The Statecraft of Thomas Jefferson* (New York/Oxford: Oxford University Press, 1990), p. 11.

11 Tucker şi Hendrickson, „Thomas Jefferson", p. 141.

12 John Quincy Adams, Discursul din 4 iulie 1821, în Walter LaFeber, ed., *John Quincy Adams and American Continental Empire* (Chicago: Times Books, 1965), p. 45.

13 Mesajul preşedintelui Monroe către Congres, 2 decembrie 1823, în Ruhl J. Bartlett, ed., *The Record of American Diplomacy* (New York: Alfred A. Knopf, 1956), p. 182.

14 *Ibid.*

15 Preşedintele James Polk, Discursul inaugural, 4 martie 1845, în *The Presidents Speak,* adnot. de David Newton Lott (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1969), p. 95.

16 Citat în Williams, *Shaping of American Diplomacy,* vol. 1, p. 315.

17 Vezi Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (New York: Random House, 1987), p. 201 şi pp. 242 şi urm.; de asemenea, Fareed Zakaria, „The Rise of a Great Power, National Strength, State Structure, and American Foreign Policy 1865–1908" (teză de doctorat nepublicată, Harvard University, 1992), capitolul 3, pp. 4 şi urm.

18 Zakaria, *ibid.,* pp. 7-8.

19 *Ibid.,* p. 71.

[20] Paterson, Clifford şi Hagan, eds., *American Foreign Policy,* p. 189.

[21] Mesajul anual către Congres al preşedintelui Roosevelt, 6 decembrie 1904, în Bartlett, ed., *Record of American Diplomacy,* p. 539.

[22] Declaraţia lui Roosevelt înaintea Congresului, 1902, citată în John Morton Blum, *The Republican Roosevelt* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967), p. 127.

[23] *Ibid.,* p. 137.

[24] Scrisoarea lui Roosevelt către Hugo Munsterberg, 3 octombrie 1914, în Elting E. Morison, ed., *The Letters of Theodore Roosevelt* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954), vol. VIII, pp. 824–825.

[25] Blum, *Republican Roosevelt,* p. 131.

[26] *Selections from the Correspondence of Theodore Roosevelt and Henry Cabot Lodge 1884–1918,* ed. de Henry Cabot Lodge şi Charles F. Redmond (New York/London: Charles Scribner's Sons, 1925), vol. II, p. 162.

[27] Blum, *Republican Roosevelt,* p. 135.

[28] *Ibid.,* p. 134.

[29] Citat în John Milton Cooper, Jr., *Pivotal Decades: The United States, 1900–1920* (New York/London: W.W. Norton, 1990), p. 103.

[30] Blum, *Republican Roosevelt,* p. 134.

[31] Roosevelt, în *Outlook,* vol. 107 (22 august 1914), p. 1012.

[32] Roosevelt către Munsterberg, 3 octombrie 1914, în Morison, ed., *Letters of Theodore Roosevelt,* p. 823.

[33] Roosevelt către Cecil Arthur Spring Rice, 3 octombrie 1914, în *ibid.,* p. 821.

[34] Roosevelt către Rudyard Kipling, 4 noiembrie 1914, în Robert Endicott Osgood, *Ideals and Self-Interest in America's Foreign Relations* (Chicago: University of Chicago Press, 1953), p. 137.

[35] Woodrow Wilson, Mesajul anual către Congres asupra Stării Uniunii, 2 decembrie 1913, în Arthur S. Link, ed., *The Papers of Woodrow Wilson* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966) vol. 29, p. 4.

[36] Scrisoarea lui Roosevelt către un prieten, decembrie 1914, în Osgood, *Ideals and Self-Interest,* p. 144.

[37] Woodrow Wilson, Mesajul anual către Congres, 8 decembrie 1914, în Link, ed., *Papers of Woodrow Wilson,* vol. 31, p. 423.

[38] *Ibid.,* p. 422.

[39] Woodrow Wilson, Discurs de deschidere la Academia Militară a Statelor Unite de la West Point, 13 iunie 1916, în *ibid.,* vol. 37, pp. 212 şi urm.

[40] Woodrow Wilson, Remarci înaintea Confederaţiei Veteranilor, în Washington, 6 iunie 1917, în *ibid.,* vol. 42, p. 453.

[41] Woodrow Wilson, Mesajul anual către Congres, asupra Stării Uniunii, 7 decembrie 1915, în *ibid.,* vol. 35, p. 297.

[42] Woodrow Wilson, Discurs în Princess Theater, Cheyenne, Wyoming, 24 septembrie 1919, în *ibid.,* vol. 63, p. 474.

[43] Woodrow Wilson, Discurs înaintea Camerelor reunite ale Congresului, 2 aprilie 1917, în *ibid.,* vol. 41, pp. 526–527.

[44] *Ibid.,* p. 523.

[45] Woodrow Wilson, Discurs adresat Senatului, 22 ianuarie 1917, în *ibid.,* vol. 40, p. 536.

[46] Selig Adler, *The Isolationist Impulse: Its Twentieth-Century Reaction* (London/New York: Abelard Schuman, 1957), p. 36.

[47] *Ibid.*

[48] Woodrow Wilson, Discurs, 2 aprilie 1917, în Link, ed., *Papers of Woodrow Wilson,* vol. 41, pp. 519 şi urm.
[49] Woodrow Wilson, Discurs în Boston, 24 februarie 1919, în *ibid.,* vol. 55, pp. 242–243.
[50] Woodrow Wilson, Discurs, 22 ianuarie 1917, în *ibid.,* vol. 40, pp. 536–537.
[51] Vezi capitolul 6.
[52] Woodrow Wilson, Remarci la Cimitirul Suresnes, cu ocazia Memorial Day, 30 mai 1919, în *ibid.,* vol. 59, pp. 608–609.
[53] Woodrow Wilson, Discurs adresat Ligii pentru Impunerea Păcii, 27 mai 1916, în *ibid.,* vol. 37, pp. 113 şi urm.
[54] Woodrow Wilson, Discurs la Mt. Vernon, 4 iulie 1918, în *ibid.,* vol. 48, p. 516.
[55] Woodrow Wilson, Discurs adresat Celei de-a Treia Sesiuni Plenare a Conferinței de Pace, 14 februarie 1919, în *ibid.,* vol. 55, p. 175.
[56] Scrisoarea lui Roosevelt către James Bryce, 19 noiembrie 1918, în Morison, ed. *Letters of Theodore Roosevelt,* vol. VIII, p. 1400.
[57] Roosevelt către senatorul Philander Chase Knox (Republican, Pennsylvania), 6 decembrie 1918, în *ibid.,* pp. 1413–1414.

Capitolul 3
De la universalitate la echilibru: Richelieu, Wilhelm de Orania şi Pitt

[1] Louis Auchincloss, *Richelieu* (New York: Viking Press, 1972), p. 256.
[2] În *Quellenbuch zur Österreichische Geschichte,* vol. II, editat de Otto Frass (Viena: Birken Verlag, 1959), p. 100.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*
[5] *Ibid.*
[6] Joseph Strayer, Hans Gatzke şi E. Harris Harbison, *The Mainstream of Civilization Since 1500* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971), p. 420.
[7] Citat în Carl J. Burckhardt, *Richelieu and His Age,* trad. din lb. germană de Bernard Hoy (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970), vol. III, „Power Politics and the Cardinal's Death", p. 61.
[8] *Ibid.,* p. 122.
[9] Jansenius, *Mars Gallicus,* în William F. Church, *Richelieu and Reason of State* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1972), p. 388.
[10] Daniel de Priezac, *Défence des Droits et Prérogatives des Roys de France,* în *ibid.,* p. 398.
[11] Mathieu de Morgues, *Catholicon françois,* tratat din 1636, în *ibid.,* p. 376.
[12] Albert Sorel, *Europe Under the Old Regime,* trad. de Francis H. Herrick (Los Angeles: Ward Ritchie Press, 1947), p. 10.
[13] În F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963), pp. 162–163.
[14] *Ibid.,* p. 162.
[15] *Ibid.,* p. 166.
[16] Citat în Gordon A. Craig şi Alexander L. George, *Force and Statecraft* (New York/ Oxford: Oxford University Press, 1983), p. 20.
[17] G.C. Gibbs, „The Revolution in Foreign Policy", în Geoffrey Holmes, ed., *Britain After the Glorious Revolution, 1689–1714* (London: Macmillan, 1969), p. 61.
[18] Winston S. Churchill, *The Gathering Storm, The Second World War,* vol. 1 (Boston: Houghton Mifflin, 1948), p. 208.

[19] Citat în Gibbs, „Revolution", în Holmes, ed., *Britain After the Glorious Revolution,* p. 62.

[20] Discurs al Secretarului de Stat Lord John Carteret, Conte de Granville, în Camera Lorzilor, 27 ianuarie 1744, în Joel H. Wiener, ed., *Great Britain: Foreign Policy and the Span of Empire, 1689–1971,* vol. 1 (New York/London: Chelsea House în asociere cu McGraw-Hill, 1972), pp. 84–86.

[21] Churchill, *Gathering Storm,* p. 208.

[22] Planul Pitt, în Sir Charles Webster, ed., *British Diplomacy 1813–1815* (London: G. Bell and Sons, 1921), pp. 389 şi urm.

Capitolul 4
Concertul Europei: Marea Britanie, Austria şi Rusia

[1] Sir Thomas Overbury, „Observations on His Travels", în *Stuart Tracts 1603–1693,* editat de C.H. Firth (London: Constable, 1903), p. 227, citat în Martin Wight, *Power Politics* (New York: Holmes and Meier, 1978), p. 173.

[2] Memoriul Lordului Castlereagh, 12 august 1815, în C.K. Webster, ed., *British Diplomacy, 1813–1815* (London: G. Bell and Sons, 1921), pp. 361–362.

[3] Talleyrand, în Harald Nicolson, *The Congress of Vienna* (New York/San Diego/London: Harcourt Brace Jovanovich, ed. broşată, 1974), p. 155.

[4] Wilhelm Schwarz, *Die Heilige Allianz* (Stuttgart, 1935), pp. 52 şi urm.

[5] Citat în Asa Briggs, *The Age of Improvement 1783–1867* (London: Longmans, 1959), p. 345.

[6] Klemens von Metternich, *Aus Metternich's Nachgelassenen Papieren* (8 vol.), editat de Alfons von Klinkowstroem (Viena, 1880), vol. VIII, pp. 557 şi urm.

[7] Materialul acestor pagini este extras din lucrarea autorului *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812–1822* (Boston: Houghton Mifflin, 1973 Sentry Edition).

[8] Citat în *ibid.,* p. 321.

[9] Citat în Wilhelm Oncken, *Österreich und Preussen im Befreiungskriege,* 2 vol. (Berlin, 1880), vol. II, pp. 630 şi urm.

[10] Metternich, *Nachgelassenen Papieren,* vol. VIII, p. 365.

[11] Citat în Onken, *Österreich und Preussen,* vol. I, pp. 439 şi urm.

[12] Metternich, *Nachgelassenen Papieren,* vol. I, pp. 316 şi urm.

[13] Citat în Nicholas Mikhailovitch, *Les Rapports Diplomatiques du Lebzeltern* (St. Petersburg, 1915), pp. 37 şi urm.

[14] Citat în Schwarz, *Die Heilige Allianz,* p. 234.

[15] Citat în Alfred Stern, *Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871,* 10 vols. (Munich-Berlin, 1913–1924), vol. I, p. 98.

[16] Citat în Hans Schmalz, *Versuche einer Gesamteuropäischen Organisation, 1815–1820* (Bern, 1940), p. 66.

[17] Documentul confidenţial de Stat al Lordului Castlereagh, din 5 mai 1820, în Sir A.W. Ward şi G.P. Gooch, eds., *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919* (New York: Macmillan, 1923), vol. II (1815–1866), p. 632.

[18] Vicontele Castlereagh, *Correspondence, Dispatches and Other Papers,* 12 vols., editate de fratele lui, Marchizul de Londonderry (London, 1848–1852), vol. XII, p. 394.

[19] Citat în Sir Charles Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh,* 2 vol. (London, 1925 and 1931), vol. II, p. 366.

[20] Citat în Briggs, *Age of Improvement,* p. 346.
[21] Citat în Webster, *Foreign Policy of Castlereagh,* vol. II, pp. 303 și urm.
[22] Documentul confidențial de stat al Lordului Castlereagh, din 5 mai 1820, în Ward și Gooch, eds., *Cambridge History,* vol. II, p. 626–627.
[23] Citat în Kissinger, *A World Restored,* p. 311.
[24] Citat în A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918* (Oxford: Oxford University Press, 1965), p. 54.
[25] Canning, citat în R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe, 1789–1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1955), p. 74.
[26] *Ibid.*
[27] Discursul lui Canning din Plymouth, 28 octombrie 1823, în *ibid.,* p. 119.
[28] Palmerston către Clarendon, 20 iulie 1856, citat în Harold Temperley și Lillian M. Penson, *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902)* (Cambridge: Cambridge University Press, 1938), p. 88.
[29] Sir Edward Grey, în Seton-Watson, *Britain in Europe,* p. 1.
[30] Palmerston, în Briggs, *Age of Improvement,* p. 352.
[31] Cea de-a șasea trimitere diplomatică a lui Palmerston către marchizul de Clanricarde (Ambasador în St. Petersburg), 11 ianuarie 1841, în Temperley și Penson, *Foundations of Foreigh Policy,* p. 136.
[32] *Ibid.,* p. 137.
[33] Scrisoarea lui Gladstone către regina Victoria, 17 aprilie 1869, în Harold Nicolson, *Diplomacy* (London: Oxford University Press, 1963), p. 137.
[34] Palmerston, în Briggs, *Age of Improvement,* p. 357.
[35] Disraeli către Camera Comunelor, 1 august 1870, în *Parliamentary Debates* (Hansard), ser. 3, vol. CCIII (London: Cornelius Buck, 1870), col. 1289.
[36] Palmerston către Camera Comunelor, 21 iulie 1849, în Temperley și Penson, *Foundations of Foreigh Policy,* p. 173.
[37] Palmerston, în Briggs, *Age of Improvement,* p. 353.
[38] Clarendon către Camera Lorzilor, 31 martie 1854, citat în Seton-Watson, *Britain in Europe,* p. 327.
[39] Palmerston către Camera Comunelor, 21 iulie 1849, în Temperley și Penson, *Foundations of Foreigh Policy,* p. 176.
[40] Citat în Joel H. Wiener, ed., *Great Britain: Foreign Policy and the Span of Empire 1689-1971* (New York/London: Chelsea House în asociație cu McGraw-Hill, 1972), p. 404.
[41] Metternich, 30 iunie 1841, în Seton-Watson, *Britain in Europe,* p. 221.

Capitolul 5
Doi revoluționari: Napoleon al III-lea și Bismarck

[1] Joseph Alexander, Graf von Hübner, *Neun Jahre der Errinerungen eines österreichischen Botschafters in Paris unter dem zweiten Kaiserreich, 1851–1859* (Berlin, 1904) vol. I, p. 109.
[2] *Ibid.,* p. 93.
[3] Hübner către Franz Joseph, 23 septembrie 1857, în Hübner, *Neun Jahre,* vol. II, p. 31.
[4] William E. Echard, *Napoleon III and the Concert of Europe* (Baton Rouge, La.: Louisiana State University Press, 1983), p. 72.

[5] *Ibid.*, p. 2.
[6] Napoleon al III-lea către Franz Joseph, 17 iunie 1866, în Hermann Oncken, ed., *Die Rheinpolitik Napoleons III* (Berlin, 1926), vol. I, p. 280.
[7] Franz Joseph către Napoleon al III-lea, 24 iunie 1866, în *ibid.*, p. 284.
[8] Citat în A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918* (Oxford: Oxford University Press, 1954), p. 102.
[9] Hübner către Ferdinand Buol, 9 aprilie 1858, în Hübner, *Neun Jahre,* vol. II, p. 82.
[10] *Ibid.*, p. 93.
[11] Drouyn de Lhuys către La Tour d'Auvergne, 10 iunie 1864, în *Origines Diplomatiques de la Guerre de 1870/1871* (Paris: Ministry of Foreign Affairs, 1910–1930), vol. III, p. 203.
[12] Citat în Wilfried Radewahn, „Französische Aussenpolitik von dem Krieg von 1870", in Eberhard Kolb, ed., *Europa vor dem Krieg von 1870* (Munich, 1983), p. 38.
[13] Citat în Wilfried Radewahn, *Die Pariser Presse und die Deutsche Frage* (Frankfurt, 1977), p. 104.
[14] Goltz către Bismarck, 17 februarie 1866, despre conversația cu Napoleon al III-lea, în Onken, ed., *Rheinpolitik,* vol. I, p. 90.
[15] Citat în Radewahn, *Pariser Presse,* p. 110.
[16] Goltz către Bismarck, 25 aprilie 1866, în Oncken, ed., *Rheinpolitik,* vol. I, p. 140.
[17] Citat în Talleyrand către Drouyn, 7 mai 1866, în *Origines Diplomatiques,* vol. IX, p. 47.
[18] Discursul lui Thiers, 3 mai 1866, în Oncken, ed., *Rheinpolitik,* vol. I, pp. 154 şi urm.
[19] *Ibid.*
[20] Citat în Taylor, *Struggle for Mastery,* p. 163.
[21] *Ibid.*, pp. 205-206.
[22] Analiza gândirii politice a lui Bismarck a constituit lucrarea autorului „The White Revolutionary: Reflections on Bismarck", în *Daedalus,* vol. 97, nr. 3 (Summer 1968), pp. 888–924.
[23] Horst Kohl, ed., *Die politischen Reden des Fursten Bismarck, Historische-Kritische Gesamtausgabe* (Stuttgart, 1892), vol. I, pp. 267–268.
[24] Otto von Bismarck, *Die gesammelten Werke* (Berlin, 1924), vol. 2, pp. 139 şi urm.
[25] *Briefwechsel des Generals von Gerlach mit dem Bundestags-Gesandten Otto von Bismarck* (Berlin, 1893), p. 315 (28 aprilie 1856).
[26] Otto Kohl, ed., *Briefe des Generals Leopold von Gerlach an Otto von Bismarck* (Stuttgart and Berlin, 1912), pp. 192–193.
[27] *Briefwechsel,* p. 315.
[28] Kohl, ed., *Briefe,* p. 206.
[29] *Ibid.*, p. 211 (6 mai 1857).
[30] *Briefwechsel,* pp. 333–334.
[31] *Ibid.*
[32] *Ibid.*, p. 353.
[33] *Ibid.*
[34] Bismarck, *Werke,* vol. 1, p. 375 (septembrie 1853).
[35] *Ibid.*, vol. 2, p. 320 (martie 1858).
[36] *Briefwechsel,* p. 334.
[37] *Ibid.*, p. 130 (20 februarie 1854).
[38] Bismarck, *Werke,* vol. 1, p. 62 (29 septembrie 1851).
[39] *Briefwechsel,* p. 334 (2 mai 1857).

[40] *Ibid.*, p. 128 (19 decembrie 1853).
[41] *Ibid.*, p. 194 (13 octombrie 1854).
[42] Bismarck, *Werke,* vol. 14 (ed. a 3-a, Berlin, 1924), nr. 1, p. 517.
[43] *Briefwechsel,* p. 199 (19 octombrie 1854).
[44] Bismarck, *Werke,* vol. 2, p. 516 (8-9 decembrie 1859).
[45] *Ibid.*, p. 139 (26 aprilie 1856).
[46] *Ibid.*, pp. 139 și urm.
[47] *Ibid.*
[48] *Ibid.*
[49] Otto Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany: The Period of Unification, 1815–1871* (Princeton, N,J.: Princeton University Press, 1990), p. 85.
[50] Citat în J.A.S. Grenville, *Europe Reshaped, 1848–1878* (Sussex: Harvester Press, 1976), p. 358.
[51] Bismarck, *Werke,* vol. 14, nr. 1, p. 61.
[52] Emil Ludwig, *Bismarck: Geschichte eines Kämpfers* (Berlin, 1926), p. 494.

Capitolul 6
Realpolitik se răzbună

[1] Raportul lui Laurent Berenger de la Skt. Petersburg, 3 septembrie 1762, în George Vernadsky, ed., *A Source Book for Russian History: From Early Times to 1917,* 3 vol. (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1972), vol. 2, p. 397.
[2] Friedrich von Gentz, „Considerations on the Political System in Europe" (1818), în Mack Walker, ed., *Metternich's Europe* (New York: Walker and Co., 1968), p. 80.
[3] V.O. Kliuchevsky, *A Course in Russian History: The Seventeenth Century,* trad. de Natalie Duddington (Chicago: Quadrangle Books, 1968), p. 97.
[4] Memoriul lui Potemkin, în Vernadsky, ed., *Source Book,* vol. 2, p. 411.
[5] Memoriul lui Gorceakov, în *ibid.*, vol. 3, p. 610.
[6] Gentz, „Considerations", in Walker, ed., *Metternich's Europe,* p. 80.
[7] M.N. Katkov, editorial din 10 mai 1883, în Vernadsky, ed., *Source Book,* vol. 3, p. 676.
[8] F.M. Dostoievski, în *ibid.*, vol. 3, p. 681.
[9] Katkov, editorial din 7 septembrie 1882, în *ibid.*, vol. 3, p. 676.
[10] Citat în B.H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870–1880* (Oxford: Clarendon Press, 1957), p. 72.
[11] George F. Kennan, „The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs,* vol. 25, nr. 4 (iulie 1947).
[12] Otto von Bismarck, citat în Gordon A. Graig, *Germany 1866–1945* (New York: Oxford University Press, 1978), p. 117.
[13] Citat în Robert Blake, *Disraeli* (New York: St. Martin's Press, 1966), p. 574.
[14] George F. Kennan, *Decline of Bismarck's European Order* (Princeton: Princeton University Press, 1979), p. 11 și urm.
[15] *Ibid.*
[16] Bismarck, 19 februarie 1878, în Horst Kohl, ed., *Politische Reden,* vol. 7 (Alen, West Germany: Scientia Verlag, 1970), p. 94.
[17] A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918* (Oxford: Oxford University Press, 1954), p. 236.
[18] Citat în Blake, *Disraeli,* p. 580.

[19] Citat în Taylor, *Struggle for Mastery,* p. 237.
[20] Discursul lui Disraeli, 24 iunie 1872, în Joel H. Wiener, ed., *Great Britain: Foreign Policy and the Span of Empire, 1689–1971,* vol. 3 (New York/London: Chelsea House în asociere cu McGraw-Hill, 1972), p. 2500.
[21] Lord Augustus Loftus, *Diplomatic Reminiscences,* seria a 2-a (London, 1892), vol. 2, p. 46.
[22] Citat în Firuz Kazemzadeh, „Russia and the Middle East", în Ivo J. Lederer, ed., *Russian Foreign Policy* (New Haven and London: Yale University Press, 1962), p. 498.
[23] *Ibid.,* p. 499.
[24] *Ibid.,* p. 500.
[25] Citat în Alan Palmer, *The Chancelleries of Europe* (London: George, Allen and Unwin, 1983), p. 155.
[26] *Ibid.,* p. 157.
[27] Citat în Blake, *Disraeli,* p. 646.
[28] W.N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After* (Hamden, Conn.: Archon Books, 1963), p. 37.
[29] Bismarck, în Kohl, ed., *Politische Reden,* vol. 7, p. 102.
[30] Vezi Medicott, *The Congress of Berlin.*
[31] Citat în Kennan, *Decline of European Order,* p. 70.
[32] Citat în *ibid.,* p. 141.
[33] Discurs al lui Gladstone, „Denouncing the Bulgarian Atrocities Committed by Turkey", 9 septembrie 1876, în Wiener, ed., *Great Britain,* vol. III, p. 2448.
[34] Citat în A.N. Wilson, *Eminent Victorians* (New York: W.W. Norton, 1989), p. 122.
[35] Gladstone, citat în Carsten Holbraad, *The Concert of Europe: A Study in German and British International Theory, 1815–1914* (London: Longmans, 1970), p. 166.
[36] *Ibid.,* p. 145.
[37] Bismarck către împăratul Wilhelm, 22 octombrie 1883, în Otto von Bismarck, *Die gesammelten Werke,* vol. 6C (Berlin, 1935), pp. 282–83.
[38] Gladstone către lordul Granville, 22 august 1873, în Agatha Ramm, ed., *The Political Correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville, 1868–1876,* vol. 2 (Oxford: Clarendon Press, 1952), p. 401.
[39] Citat în Kennan, *Decline of European Order,* p. 39.
[40] Citat în *ibid.,* p. 258.

Capitolul 7
O maşinărie a Judecăţii de Apoi politice: diplomaţia europeană înaintea primului război mondial

[1] Franz Schnabel, „Das Problem Bismarck", în *Hochland,* vol. 42 (1949-1950), pp.127.
[2] Winston S. Churchill, *Great Contemporaries* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1973), pp.37 şi urm.
[3] Frederic cel Mare, citat în *Memoirs of Prince von Bülow: From Secretary of State to Imperial Chancellor* (Boston: Little, Brown and Co., 1931), p.52
[4] Citat în Maurice Bompard, *Mon Ambassade en Russie, 1903-1908* (Paris, 1937), p.40.
[5] H.Sumner, *Russia and the Balkans 1870-1880* (Hamden, Conn.: Shoe String Press, 1962), pp.23 şi urm.
[6] Serge Witte, citat în Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire, 1801-1917* (Oxford: The Clarendon Press, 1967), pp.581-82.

[7] Citat în Lord Augustus Loftis, *Diplomatic Reminiscences,* seria a 2-a, vol.2 (London, 1892), p.38.

[8] Citat în Raymond Sontag, *European Diplomatic History, 1871-1932,* (New York: The Century Co., 1933), p.59.

[9] Nikolai de Giers, citat în Ludwing Reiners, *In Europa geben die Lichter aus: Der Untergang des Wilhelminischen Reiches* (Munich, 1981), p.30.

[10] Baron Staal, citat în William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism,* ed. I (New York: Alfred A. Knopf, 1935), p.7.

[11] Citat în George F. Kennan, *The Fateful Alliance: France, Russia and the Coming of the First World War* (New York: Pantheon, 1984), p.147.

[12] Împăratul Wilhelm, citat în Norman Rich, *Friedrich von Holstein: Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and Wilhelm II* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965), p.465.

[13] Lord Salisbury, citat în Gordon A. Craig, *Germany: 1866-1945* (New York: Oxford Unniversity Press, 1978), p.236.

[14] Citat în Fritz Stern, *The Failure of Illiberalism* (New York: Columbia University Press, 1992), p.93.

[15] Citat în Malcolm Carroll, *Germany and the Great Powers 1866-1914* (New York: Prentice-Hall, Inc., 1938), p.372.

[16] Discursul lui Chamberlain, 30 noiembrie 1899, în Joel H. Wiener, ed., *Great Britain: Foreign Policy and the Span of Empire, 1689-1971,* vol.I (New York/London: Chelsea House în asociere cu McGraw-Hill, 1972), p.510.

[17] Citat în Sontag, *European Diplomatic History,* p.60.

[18] Citat în Valentin Chirol, *Fifty Years in a Changing World.* (London, 1927), p.284.

[19] Memoriu al Marchizului de Salisbury, 29 mai 1901, în G.P. Gooch și Harold Temperley, ed., *British Documentns on the Origins of the War,* vol.II (London, 1972), p.68.

[20] Citat în Sontag, *European Diplomatic History,* p.169.

[21] *Ibid.,* p.170.

[22] Împăratul Wilhelm, citat în Reiners, *In Europa,* p.106.

[23] Împăratul Wilhelm, citat în Craig, *Germany,* p.331.

[24] Marchizul de Lansdwone către Sir. E. Monson, 2 iulie 1903, în Sontag, *European Diplomatic History,* p.293.

[25] Sir Edward Grey către Sir F. Bertie, 31 ianuarie 1906, în Viscount Grey, *Twenty-Five Years 1892-1916* (New York: Frederick A. Stokes Co., 1925), p.76.

[26] Sir Edward Grey către M. Cambon, ambasadorul francez la Londra, 22 noiembrie 1912, în *ibid.,* pp.94-95.

[27] Citat în A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918,* (Oxford: Oxford University Press, 1954), p.445.

[28] Vezi, spre exemplu, Paul Schroeder, „World War I al Galloping Gertie: A Reply to Joachim Remak", *Journal of Modern History,* vol. 44 (1972), p.328.

[29] Memoriul lui Crowe din 1 ianuarie 1907, în Kenneth Bourne și D. Cameron Watt, ed.gen., *British Documents on Foreign Affairs* (Frederick, Md.: University Publications of America, 1983), partea I, vol. 19, pp.367 și urm.

[30] *Ibid.,* p.384.

[31] *Ibid.*

[32] Citat în Sontag, *European Diplomatic History,* p.140.

[33] Citat în Carroll, *Germany and the Great Powers,* p.657.

[34] Citat în Klaus Wernecke, *Der Wille zur Weltgeltung: Aussenpolitik und Öffentlichkeit am Vorabend des Ersten Weltkrieges* (Düsseldorf, 1970), p.33.
[35] Discurs al ministrului de finanțe, David Lloyd George, 12 iulie 1911, în Wiener, *Great Britain,* vol.1, p.557.
[36] Citat în Carroll, *Germany and the Great Powers,* p.643.
[37] Citat în D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (New York: St. Martin's Press, 1983), p.46.
[38] Citat în Taylor, *Struggle for Mastery,* p.507.
[39] Citat în Lieven, *Rusia,* p.69.
[40] Citat în Taylor, *Struggle for Mastery,* p.510.
[41] *Ibid.,* pp.492-493.
[42] Citat în Lieven, *Russia,* p.48.
[43] Citat în Sontag, *European Diplomatic History,* p.185.
[44] Citat în Craig, *Germany,* p.335.

Capitolul 8
În vâltoare: mașinăria Judecății de Apoi militare

[1] Memoriul lui Obrucev către Giers, 7/19 mai 1892, în George F. Kennan, *The Fateful Alliance: France, Russia and the Coming of the First World War* (New York: Pantheon, 1984), Appendix II, p.264.
[2] *Ibid.,* p.265.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.,* p.268.
[5] Citat în *ibid.,* p.153.
[6] Vezi Gerhart Ritter, *The Schlieffen Plan* (New York: Frederick A. Praeger, 1958)
[7] Citat în Frank A. Golder, ed., *Documents of Russian History 1914-1917,* traducere de Emanuel Aronsberg (New York: Century, 1927), pp.9-10.
[8] *Ibid.,* p.13.
[9] *Ibid.,* p.18.
[10] *Ibid.,* p.19.
[11] Bethmann-Hollweg, citat în Fritz Stern, *The Failure of Illiberalism* (New York: Columbia University Press, 1992), p.93.
[12] Bethmann-Hollweg to Eisendecher, 13 martie 1913, citat în Konrad Jarausch, „The Illusion of Limited War: Chancellor Bethmann-Hollweg's Calculated Risk, July 1914", în *Central European History,* martie 1969, pp.48-77.
[13] Citat în A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918* (Oxford: Oxford University Press, 1954), pp.521-522.
[14] Serge Sazonov, *The Fateful Years, 1909-1916: The Reminiscences of Serge Sazonov* (New York: Frederick A. Stokes, 1928), p.31.
[15] *Ibid.,* p.153.
[16] V. Tcharykow, *Glimpses of High Politics* (London, 1931), p.271.
[17] Sazonov, *Fateful Years,* p.40.
[18] Declarație făcută de Sir Edward Grey în Camera Comunelor cu privire la Negocierile Militare Secrete cu alte Puteri, 11 iunie 1914, în Joel H. Wiener, ed., *Great Britain: Foreign Policy and the Span of Empire, 1689-1971,* vol.1
[19] Telegramă trimisă de Sir Edward Grey ambasadorului britanic la Berlin, Sir E. Goschen, Rejecting a Policy of Neutrality, 30 iulie 1914, în *ibid.,* p.607.

[20] Citat în D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (New York: St. Martin's Press, 1983), p.66.
[21] Citat în *ibid.*, p.143.
[22] Citat în *bid.*, p.147.
[23] Sazonov, *Fateful Years*, p.188.
[24] Citat în L.C.F. Turner, „The Russian Mobilization in 1914", în *Journal of Contemporary History*, vol. 3 (1968), p.70.

Capitolul 9
Noua față a diplomației: Wilson și Tratatul de la Versailles

[1] Citat în A.J.P. Taylor, *British History 1914-1945* (Oxford: The Clarendon Press, 1965), p.114.
[2] Citat în A.J.p. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918* (Oxford: Oxford University Press, 1954), p.535.
[3] Citat în *ibid.*, p.553.
[4] Werner Maser, *Hindenburg, Eine politische Biographie* (Frankfurt/M-Berlin: Verlag Ullstein GmbH, 1992), p.138.
[5] Sir Edward Grey către colonelul E.M.House, 22 septembrie 1915, citat în Arthur S. Link, *Woodrow Wilson, Revolution, War and Peace* (Arlington Heights, Illinois: Harlan Davidson, 1979), p.74.
[6] Woodrow Wilson, Remarce la Washington înaintea Ligii pentru Impunerea Păcii, 27 mai 1917, înArthur S. Link, ed., *The Papers of Woodrow Wilson* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966), vol.37, p.113.
[7] Woodrow Wilson, Discurs înaintea Senatului, 22 ianuarie 1917, în *ibid.*, vol.40, p.539.
[8] Arthur S. Link, *Wilson the Diplomatist* (Baltimore: John Hopkins Press, 1957), p.100
[9] *Ibid.*, pp.100 și urm.
[10] Woodrow Wilson, Discurs adresat Sesiunii Comune a Congresului, 8 ianuarie 1918, în Link, ed., *Papers of Woodrow Wilson*, vol.45, p.538.
[11] Woodrow Wilson, Discurs la Guildhall, 28 decembrie 1918, în *ibid.*, vol.53, p.532.
[12] Wilson, Discurs adresat Senatului, 22 ianuarie 1917, în *ibid.*, vol.40, p.536.
[13] Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936-1939* (London: Frank Cass, 1977), p.4.
[14] André Tardieu, *The Truth About the Treaty* (Indianapolis: Bobs-Merrill, 1921), p.165.
[15] Consilierul lui Wilson, David Hunter Miller, 19 martie 1919, în David Hunter Miller, *The Drafting of the Covenant* (New York/London: G.P.Putnam's Sons, 1928), vol.1, p.300.
[16] Citat în Tardieu, *Truth About the Treaty*, p.173.
[17] Tardieu, în *ibid.*, pp.174-175.
[18] Memoriul lui Bowman, 10 decembrie 1918, în Charles Seymour, ed., *The Intimate Papers of Colonel House* (Boston/New York: Houghton Mifflin, 1926-28), vol.4, pp.280-281.
[19] Citat în Seth P. Tillmann, *Anglo-American Relations at the Paris Peace Conference of 1919* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1961), p.133.
[20] Woodrow Wilson, Discurs adresat celei de-a treia Sesiuni în Plen a Conferinței de Pace, 14 februarie 1919, în Ling, ed., *Papers of Woodrow Wilson*, vol.55, p.175.
[21] Memoriul lui Bowman, în Seymour, ed., *Intimate Papers*, p.218.
[22] Citat în Tillmann, *Anglo-American Relations*, p.126.
[23] Consilierul lui Wilson, David Hunter Miller, în Miller, *Drafting of the Covenant*, vol.1, p.49.

[24] Citat în Paul Birdsall, *Versailles Twenty Years After* (New York: Reynal & Hitchcock, 1941), p.128.
[25] Citat în Miller, *Drafting of the Covenant,* vol.1, p.216.
[26] *Ibid.,* vol.2, p.727.
[27] Citat în Tardieu, *Truth About the Treaty,* p.160.
[28] *Ibid.,* p.202.
[29] *Ibid.,* p.204.
[30] House Diary, 27 martie 1919, în Seymour, ed., *Intimate Papers,* vol.4, p.395.
[31] Sir Charles Webster, *The Congress of Vienna* (London: Bell, 1937)
[32] Memoriul lui Lloyd George către Woodrow Wilson, 25 martie 1919, în Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement* (New York: Doubleday, Page & Co., 1922), vol.3, p.450.
[33] Citat în Louis L. Gerson, *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914-1920* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1953), pp.27-28.
[34] Harold Nicolson, *Peacemaking 1919* (London: Constable & Co., 1933), p.187.

Capitolul 10
Dilema învingătorilor

[1] Woodrow Wilson, Discurs la Metropolitan Opera House, 27 septembrie 1918, în Arthur S. Link, ed., *The Papers of Woodrow Wilson* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966), vol,51, pp.131-32.
[2] Citat în Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939* (ed. a 2-a, 1946) (New York: Harper & Row, retipărit în ediție broşată, 1964), p.34.
[3] Citat în *Ibid.,* p.35.
[4] Citat în Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936-1939* (London: Frank Cass, 1977), p.17.
[5] Citat în Stephen A. Schuker, *The End of French Predominance in Europe* (Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1976), p.254.
[6] Citat în *ibid.,* p.251.
[7] *Ibid.*
[8] *Ibid.,* p.254.
[9] Citat în F.L. Carsten, *Britain and the Weimar Republic* (New York: Schocken Books, 1984), p.128.
[10] *Papers Respecting Negotiations for an Anglo-French Pact* (London: His Majesty's Stationery Office, 1924), documentul nr.33, pp.112-113.
[11] Procesele verbale ale întâlnirilor cabinetului; Discursurile miniştrilor, Concluziile cabinetului: 1(22), 10 ianuarie 1922, Official Archives, Public Record Office, Cabinet Office, CAB 23/29.
[12] Carr, *Twenty Year's Crisis,* pp.200 şi urm.
[13] Citat în Carsten, *Britain and the Weimar Republic,* p.81.
[14] Scrisoare a lui Tardieu către Parlament, 29 martie 1919, în André Tardieu, *The Truth About the Treaty* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1921), p.136.
[15] John Maynard Keynes, *Treatise on the Economic Consequences of the Peace* (London: Macmillan, 1919)
[16] Edawrd Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923,* vol.3 (New York/London: W.W. Norton, ed. broşată, 1985), p.16.
[17] *Ibid.,* p.9.

[18] Lenin, *Collected Works* (Moscow: Progress Press, 1964), vol.26, p.448.
[19] Citat în Carr, *Bolshevik Revolution,* p.44.
[20] Citat în *ibid.*, p.42.
[21] Citat în *ibid.*, p.70.
[22] Citat în *ibid.*, p.161.
[23] Citat în Edward Hallett Carr, *German-Soviet Relations Between the Two World Wars, 1919-1939* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1951), p.40.
[24] Citat în F.L.Carsten, *The Reichswehr and Politics, 1918-1933* (Oxford: Oxford University Press, 1966), p.69.
[25] Citat în George F. Kennan, *Russia and the West Under Lenin and Stalin* (Boston/Toronto: Little, Brown, 1960), p.206.
[26] Citat în *ibid.*, p.210.
[27] *Ibid.*, p.212.

Capitolul 11
Stresemann și revirimentul învinșilor

[1] Citat în Hermann Graml, *Europa in der Zwischen der Kriegen* (Munich, 1969), p.154.
[2] Victontele d'Abernon, *The Ambassador of Peace: Lord d'Abernon's Diary,* vol.II (London: Hodder & Stoughton, 1929), p.225.
[3] Citat în Graml, *Europa,* p.130.
[4] Citat în Stephen A. Schuker, *The End of French Predominance in Europe* (Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1976), p.255.
[5] Citat în Henry L. Bretton, *Stresemann and the Revision of Versailles* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1953), p.38.
[6] Citat în Marc Trachtenberg, *Reparations in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1980), p.48.
[7] Citat în *ibid.*
[8] Citat în Bretton, *Stresemann,* p.21.
[9] Citat în F.L. Carsten, *Britain and the Weimar Republic* (New York: Schocken Books, 1984), p.37.
[10] Citat în Hans W. Gatzke, *Stresemann and the Rearmament of Germany* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1954), p.12.
[11] *Gustav Stresemann, His Diaries, Letters and Papers,* editat și tradus de Eric Sutton (London, 1935), vol.1, p.225.
[12] Citat în David Dutton, *Austen Chamberlain, Gentleman in Politics* (Bolton: Ross Anderson, 1985), p.250.
[13] Citat în *ibid.*, p.5.
[14] Citat în Jon Jacobson, *Locarno Diplomacy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1972), p.90.
[15] Citat în Raymond J. Sontag, *A Broken World, 1919-1939,* (New York: Harper & Row, 1971), p.133.
[16] Selig Adler, *The Isolationist Impulse: Its Twentieth Century Reaction* (New York: Free Press, 1957), p.217.
[17] D.W.Brogan, *The French Nation, 1814-1940,* (London: Hamilton, 1957), p.267.
[18] Citat în Dutton, *Austen Chamberlain,* p.251.
[19] F.L.Carsten, *The Reichswehr and Politics, 1918-1933* (Berkeley: University of California Press, 1973), p.139.

[20] Citat în Bretton, *Stressemann,* p.22.
[21] Citat în Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936-1939* (London: Frank Cass, 1977), p.29.
[22] Winston S. Churchill, *The Second World War,* vol.1, *The Gathering Storm* (Boston: Houghton Miffin, 1948), p.74.
[23] Citat în *ibid.,* p.73.
[24] Citat în A.J.P. Taylor, *The Origins of the Second World War* (New York: Atheneum, ediție broșată, 1983), p.66.

Capitolul 12
Sfârșitul iluziei: Hitler și distrugerea ordinii de la Versailles

[1] Allan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (New York: Alfred A. Knopf, 1992), p.380.
[2] Henry Picker, *Hitlers Tischgesprache in Fuhrerhauptequartier 1941-1942,* ed., Percy Ernst Schramm (Stuttgart, 1963).
[3] Phipps către Simon, 21 noiembrie 1933, citat în A.J.P. Taylor, *The Origins of the Second World War* (New York: Atheneum, 1983), pp.73-74.
[4] Conversația lui MacDonald cu Daladier, 16 martie 1933, în *ibid.,* p.74.
[5] *Ibid.,* p.75.
[6] Întâlnirea anglo-franceză, 22 septembrie 1933, în *ibid.,* pp.75-76.
[7] Citat în Martin Gilbert, Churchill: A Life (New York: Henry Holt, 1991), p.532.
[8] Citat în *ibid.,* p.524.
[9] Citat în *ibid.,* p.523.
[10] Citat în Robert J. Young, *In Command of France: French Foreign Policy and Military Planning 1933-1940* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1978), p.37.
[11] Citat în Antohony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936-1939* (London: Frank Cass, 1977), p.30.
[12] Citat în Paul Johnson, *Modern Times: The World from the Twenties to the Eighties* (New York: Harper&Row, 1983), p.341.
[13] Citat în Gilbert, *Churchill,* p.531.
[14] Citat în *ibid.,* pp.531-532.
[15] Citat în *ibid.,* p.537.
[16] Citat în Winston S. Churchill, *The Second World War,* vol.1, *The Gathering Storm* (Boston: Houghton Mifflin, 1948), p.119.
[17] Citat în Gilbert, *Churchill,* p.538.
[18] Citat în Adamthwaite, *France, 1936-1939,* p.75.
[19] Haile Selassie, 30 iunie 1936, citat în David Clay Large, *Between Two Fires: Europe's Path in the 1930s* (New York/London: W.W. Norton, 1990), pp.177-178.
[20] Citat în Josef Henke, *England in Hitlers Politischem Kalkul* (German Bundesarchiv, documentul nr.20, 1973), p.41.
[21] Gerhard Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany: Diplomatic Revolution in Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 1970), p.241.
[22] Anthony Eden, Conte de Avon, *The Eden Memoirs,* vol.1, *Facing the Dictators* (Boston: Houghton Mifflin, 1962), pp.375-376.
[23] Citat în Weinberg, *Foreign Policy of Hitler's Germany,* p.259.
[24] Citat în *ibid.,* p.254.
[25] Churchill, *Gathering Storm,* p.196.

[26] Citat în Gilbert, *Churchill,* p.553.
[27] *Parliamentary Debates,* seria a 5-a, vol.309 (London: His Majesty's Stationery Office, 1936), 10 martie 1936, col.1976.
[28] Citat în Adamthwaite, *France, 1936-1939,* p.41.
[29] *Ibid.,* pp.53 și urm.
[30] *Ibid.*
[31] Memoriu, Circulară a Ministerului de Externe britanic, citat în Taylor, *Origins of Second World War,* p.137.
[32] Citat în Adamthwaite, *France, 1936-1939,* p.68.
[33] Citat în *ibid.,* p.69.
[34] Citat în Gordon, A. Graig, *Germany, 1866-1945* (New York/Oxford: Oxford University Press, 1978), p.698.
[35] Adolf Hitler, *Mein Kampf* (New York: Reynal & Hitchcock, 1940), p.175.
[36] Halifax către Phipps, 22 martie 1938, citat în Taylor, *Origins of Second World War,* p.155.
[37] *Ibid.,* p.191.
[38] *Ibid.*
[39] Bullock, *Hitler and Stalin,* pp.582 și urm.
[40] Citat în *ibid.,* p.589.
[41] Citat în Taylor, *Origins of Second World War,* p.191.
[42] Primul ministru W.L. Mackenzie King, 29 septembrie 1938, în John A. Munro, ed., *Documents on Canadian External Relations,* vol.6 (Ottawa: Department of External Affairs, 1972), p.1099.
[43] Primul ministru J.A. Lyons, 30 septembrie 1983, în R.G.Neale, ed., *Documents on Australian Foreign Policy 1937-49,* vol.1 (Canberra: Australian Government Publishing Service), p.476.
[44] Chamberlain către Camera Comunelor, 3 octombrie 1938, *Parliamentary Debates,* seria a 5-a, vol. 339 (1938), col.48.

Capitolul 13
Bazarul lui Stalin

[1] Citat în T.A. Taracouzio, *War and Peace in Soviet Diplomacy* (New York: Macmillan, 1940), pp.139-140.
[2] Discursul lui Stalin la Congresul al XV-lea al Partidului, 3 decembrie 1927, citat în Nathan Leites, *A Study of Bolshevism* (Glencoe, III: Free Press of Glencoe, 1953), p.501.
[3] Raportul lui Stalin la Congresul al XVII-lea al Partidului, 27 ianuarie 1934, în Alvin Z. Rubinstein, ed., *The Foreign Policy of the Soviet Union* (New York: Random House, 1960), p.108.
[4] Raport la Congresul al VII-lea al Internaționalei Comuniste, august 1935, în *ibid.,* pp.133-136.
[5] Robert Legvold, *After the Soviet Union: From Empire to Nations* (New York: W.W.Norton, 1992), p.7.
[6] Citat în Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936-1939* (London: Frank Cass, 1977), p.264.
[7] Citat în Anthony Read și David Fisher, *The Deadly Embrace: Hilter, Stalin and the Nazi-Soviet Pact 1939-1941* (New York/London: W.W.Norton, 1988), p.57.
[8] Donald Cameron Watt, *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War, 1938-1939* (London: William Heinemann, 1989), p.109.
[9] Citat în Read și Fisher, *Deadly Embrace,* p.59.

[10] *Ibid.*
[11] Citat în Keith Feiling, *The Life of Neville Chamberlain* (London: Macmillan, 1946), p.403.
[12] Citat în Watt, *How Come,* pp.221-222.
[13] Citat în Read şi Fisher, *Deadly Embrace,* p.69.
[14] Citat în *ibid.,* p.72.
[15] Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (New York: Alfred A. Knopf, 1992), p.614.
[16] Citat în Gordon A. Graig, *Germany 1866-1945,* (New York/Oxford: Oxford University Press, 1978), pp.711-712.
[17] Citat în Bullock, *Hitler and Stalin,* p.616.
[18] Citat în *ibid.,* p.617.
[19] Citat în *ibid.,* p.620.
[20] A.J.P.Taylor, *The Origins of the Second World War* (New York: Atheneum, 1961), p.231.

Capitolul 14
Pactul sovieto-nazist

[1] Alan Bullock, *Hilter and Stalin: Parallel Lives* (New York: Alfred A. Knopf, 1992), pp.679-680.
[2] Citat în *ibid.,* p.682.
[3] Anthony Read şi David Fisher, *The Deadly Embrace: Hilter, Stalin and the Nazi-Soviet Pact 1939-1941* (New York/London: W.W.Norton, 1988), p.508; şi Bullock, *Hitler and Stalin,* p.687.
[4] Read şi Fisher, *Deadly Embrace,* p.509.
[5] Citat în Martin Wight, *Power Politics* (New York: Holmes and Meier, 1978), p.176.
[6] *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945,* Seria D (1937-1945), vol.XI, „The War Years" (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1960), p.537.
[7] *Ibid.*
[8] *Ibid.,* pp.537-538.
[9] *Ibid.,* p.539.
[10] Read şi Fisher, *Deadly Embrace,* p.519.
[11] Bullock, *Hitler and Stalin,* p.688.
[12] Citat în *ibid.,* p.689.
[13] Citat în Read şi Fisher, *Deadly Embrace,* p.530.
[14] *Ibid.,* p.532.
[15] Pe vremea noastră, se susţinea greşit, după opinia mea, că aceasta nu era tocmai o „propunere" sovietică. Vezi argumentul prezentat (spre comparare cu argumentul lui Zbigniew Brzezinski) în Raymond L. Garthoff, *Détente and Confrontation: American-Soviet Relatios from Nixon to Reagan* (Washinton: Brooking Institutions, 1985), pp.941-942.
[16] Bullock, *Hitler and Stalin,* p.688.
[17] Citat în Read şi Fisher, *Deadly Embrace,* p.568. Vezi de asemenea Bullock, *Hitler and Stalin,* p.688.
[18] Citat în Read şi Fisher, *Deadly Embrace,* p.576.
[19] Citat în *ibid.*
[20] Citat în *ibid.,* p.640.
[21] Citat în *ibid.,* p.647-648.
[22] Citat în *ibid.,* p.629.

Capitolul 15
America revine în arenă: Franklin Delano Roosevelt

1 Isaiah Berlin, *Personal Impressions,* editat de Henry Hardy (New York: Viking Press, 1981), p. 26.
2 See *ibid.,* pp. 23–31.
3 *Ibid.*
4 U.S. Senate, *Conference on the Limitation of Armament,* Senate Documents, vol. 10, al 67-lea Congres, ses. a 2-a, 1921–1922 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1922), p. 11.
5 Selig Adler, *The Isolationist Impulse, Its Twentieth-Century Reaction* (New York: Free Press; London: Collier-Macmillan, 1957), p. 142.
6 U.S. Senate, *Conference on Limitation of Armament,* pp. 867–868.
7 Citat în Adler, *Isolationist Impulse,* p. 214.
8 Citat în *ibid.,* p. 216.
9 *Ibid.,* p. 214.
10 Frank B. Kellogg, „The Settlement of International Controversies by Pacific Means", discurs rostit la World Alliance for International Friendship, 11 noiembrie 1928 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1928).
11 *Ibid.*
12 Henry L. Stimson și McGeorge Bundy, *On Active Service in Peace and War* (New York: Harper & Brothers, 1948), p. 259.
13 Discursul lui Roosevelt la Fundația Woodrow Wilson, 28 decembrie 1933, în *The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt* (New York: Random House, 1938), vol. 2, 1933, pp. 548–549.
14 Adler, *Isolationist Impulse,* pp. 235–236.
15 Ruhl J. Bertlett, ed., *The Record of American Diplomacy* (New York: Alfred A. Knopf, 1956), pp. 572–577. Primul Act de Neutralitate, semnat de FDR în 31 august 1935: embargoul asupra armelor; americanilor nu le este permis să călătorească pe vasele beligeranților. Cel de-al Doilea Act de Neutralitate, semnat de FDR în 29 februarie 1936 (cu o săptămână înaintea reocupării Zonei Rinului, în 7 martie): a prelungit valabilitatea Primului Act până la 1 mai 1936 și a adăugat o interdicție împotriva împrumuturilor sau a creditelor pentru beligeranți. Cel de-al Treilea Act de Neutralitate, semnat de FDR la 1 mai 1937: a prelungit valabilitatea actelor anterioare, care trebuiau să expire la miezul nopții, plus prevederi referitoare la „plata pe loc" a anumitor bunuri nemilitare.
16 Tratat între Statele Unite ale Americii și Germania, pentru restabilirea relațiilor de prietenie și terminarea stării de război dintre cele două țări, semnat în Berlin la 25 august 1921.
17 Nota lui Hull către FDR, 9 martie 1936, citată în William Appleman Williams, ed., *The Shaping of American Diplomacy,* vol. II, *1914–1968,* ed. a 2-a (Chicago: Rand McNally, 1973), p. 199.
18 Discurs ținut în Chicago, 5 octombrie 1937, în Roosevelt, *Public Papers* (New York: Macmillan Co., 1941), vol. 1937, p. 410.
19 *Ibid.,* vol. din 1939, Introducere de FDR, p. xxviii.
20 Charles A. Beard, *American Foreign Policy in the Making, 1932–1940: A Study in Responsabilities* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1946), pp. 188 și urm.
21 Citat în *ibid.,* p. 190.

[22] *Ibid.*, cursivele adăugate.
[23] *Ibid.*, p. 193.
[24] *Ibid.*
[25] Citat în Adler, *Isolationist Impulse,* pp. 244–245.
[26] Citat în Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936–1939* (London: Frank Cass, 1977), p. 209.
[27] Conferință de presă a lui Roosevelt, 9 septembrie 1938, în *Complete Presidential Press Conferences of Franklin Delano Roosevelt,* vol. 12, 1938 (New York: Da Capo Press, 1972), cf. datei.
[28] Discurs radiodifuzat cu ocazia forumului Herald-Tribune, 26 octombrie 1938, în Roosevelt, *Public Papers,* vol. 1938, p. 564.
[29] *Ibid.*, p. 565.
[30] Donald Cameron Watt, *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War 1938–1939* (London: William Heinemann, 1989), p. 130.
[31] Mesajul anual către Congres, 4 ianuarie 1939, în Roosevelt, *Public Papers,* vol. 1939, p. 3.
[32] Franklin D. Roosevelt, *Complete Presidential Press Conferences of Franklin Delano Roosevelt,* vol. 13, 1939, p. 262.
[33] Roosevelt, *Public Papers,* vol. 1939, pp. 198–199.
[34] Watt, *How War Came,* p. 261.
[35] „The President Again Seeks a Way to Peace. A Message to Chancellor Adolf Hitler and Premier Benitor Mussolini, April 14, 1939", în Roosevelt, *Public Papers,* 1939, pp. 201–205.
[36] Discursul lui Vandenberg în Senat, „It Is Not Cowardice to Think of America First", 27 februarie 1939, în *Vital Speeches of the Day,* vol. 5, nr. 12 (1 aprilie 1939), pp. 356-357.
[37] Citat în Adler, *Isolationist Impulse,* p. 248.
[38] Ted Morgan, *FDR: A Biography* (New York: Simon & Schuster, 1985), p. 520.
[39] Discurs la Universitatea Virginia, 10 iunie 1940, în Roosevelt, *Public Papers,* vol. 1940, pp. 263–264.
[40] Discursul lui Churchill în Camera Comunelor, 4 iunie 1940, în Martin Gilbert, *Churchill: A Life* (New York: Henry Holt, 1991), p. 656.
[41] Discursul lui Roosevelt, Starea Uniunii, din 6 ianuarie 1941, *Vital Speeches,* vol. VII, nr. 7 (15 ianuarie 1941), p. 198.
[42] Citat în Adler, *Isolationist Impulse,* p. 282.
[43] *Ibid.*
[44] Citat în *ibid.*, p. 284.
[45] Winston S. Churchill, *The Second World War,* vol. 3, *The Grand Alliance* (Boston: Houghton Mifflin, 1950), p. 140.
[46] Discurs radiodifuzat anunțând Proclamarea unei Stări de Urgență Națională Nelimitată, 27 mai 1941, în Roosevelt, *Public Papers* (New York: Harper & Brothers, 1950), vol. 1941, p. 192.
[47] Carta Atlantică: Declarație Oficială despre întâlnirea dintre președinte și primul ministru Churchill, 14 august 1941, în *ibid.*, p. 314.
[48] *Ibid.*, p. 315.
[49] Fireside Chat to the Nation, 11 septembrie 1941, în *ibid.*, pp. 384–392.
[50] Adler, *Isolationist Impulse,* p. 257.

Capitolul 16
Trei modalități de abordare a păcii: Roosevelt, Stalin și Churchill în cel de-al doilea război mondial

1 *Churchill & Roosevelt, The Complete Correspondence,* 3 vol., editate de Warren F. Kimball, vol. 2, *Alliance Forged, November 1942–February 1944* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1984), p. 767.

2 Citat în Herbert Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957), p. 340.

3 James MacGregor Burns, *Roosevelt: The Soldier of Freedom* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970), p. 566.

4 Mesaj către Churchill, 1 iunie 1942, în Kimball, ed. *Churchill & Roosevelt,* vol. 1, *Alliance Emerging, October 1933–November 1942,* p. 502.

5 Citat în Elliott Roosevelt, *As He Saw It* (New York: Duell, Sloan and Pearce, 1946), pp. 115–116.

6 Citat în Robert Dallek, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945* (New York: Oxford University Press, 1979), p. 324.

7 Cordell Hull, Discurs adresat Congresului privind Conferința de la Moscova, 18 noiembrie 1943, în *U.S. Department of State Bulletin,* vol. IX, nr. 230 (20 noiembrie 1943), p. 343.

8 Winston S. Churchill, *The Second World War,* vol. 4, *The Hinge of Fate* (Boston: Houghton Mifflin, 1950), p. 214.

9 Citat în William Roger Louis, *Imperialism at Bay: The United States and the Decolonization of the British Empire, 1941–1945* (New York: Oxford University Press, 1978), p. 121.

10 Citat în *ibid.,* p. 129.

11 Citat în *ibid.,* pp. 154–155.

12 Datorez în mare parte această analiză viitoarei cărți a lui Peter Rodman, dedicată abordării Lumii a Treia de către Statele Unite și Uniunea Sovietică, carte ce urmează să fie publicată de Charles Scribner's Sons.

13 Memoriu al lui Charles Taussig, 15 martie 1944, citat în Louis, *Imperialism at Bay,* p. 486.

14 Citat în Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* (New York: Harper & Brothers, 1948), p. 605.

15 Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin,* pp. 11–13.

16 Vezi Eric Larrabee, *Commander in Chief: Franklin Delano Roosevelt, His Lieutenants, and Their War* (New York: Harper & Row, 1987), p. 503.

17 Burns, *Roosevelt,* p. 374.

18 Sunt îndatorat unui discurs nepublicat al lui Arthur Schlesinger, Jr., „Franklin D. Roosevelt and U.S. Foreign Policy", rostit la Society for Historians of American Foreign Relations, Vassar College, 18 iunie 1992.

19 Sir John Wheeler-Bennett și Anthony Nicholls, *The Semblance of Peace* (London: Macmillan, 1972), pp. 46 și urm.

20 Citat în *The Memoirs of Cordell Hull,* vol. II (New York: Macmillan, 1948), p. 1452.

21 Wheeler-Bennett și Nicholls, *Semblance of Peace,* p. 49.

22 Hull, *Memoiris,* vol. II, pp. 1168-1170.

23 Citat în Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin,* p. 59.

24 Citat în Wiliam G. Hyland, *The Cold War Is Over* (New York: Random House, 1990), p. 32.

[25] Citat în Sherwood, *Roosevelt and Hopkins,* pp. 572–573.
[26] Citat în *ibid.,* p. 572.
[27] Discursul lui Schlesinger, „Roosevelt and U.S. Foreign Policy", p. 18.
[28] *Ibid.,* p. 17.
[29] John Colville, *The Fringes of Power: 10 Downing Street Diaries, 1939–1955* (New York/London: W.W. Norton, 1985), p. 404.
[30] Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin,* pp. 131–132.
[31] Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (New York: Alfred A. Knopf, 1992), p. 821.
[32] Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin,* p. 285 (cursivele adăugate).
[33] Citat în Frances Perkins, *The Roosevelt I Knew* (New York: Viking, 1946), pp. 84–85.
[34] Citat în Bertram D. Hulen, „Washington Hails Reds' Step as Great Gain for the Allies", *New York Times,* 23 mai 1943, p. 30.
[35] „The United States in a New World", *Fortune,* supl., aprilie 1943.
[36] Discursul Christmas Eve Fireside Chat al lui Roosevelt pe tema Conferințelor de le Teheran și Cairo, 23 decembrie 1943, în *The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt,* vol. 1943 (New York: Harper & Brothers), p. 558.
[37] Winston S. Churchill, *The Second World War,* vol. 6 *Triumph and Tragedy* (Boston: Houghton Mifflin, 1953), p. 198. Vezi și Kimball, ed., *Churchill & Roosevelt,* vol. III, *Alliance Declining, February 1944–April 1945,* p. 351; și Hyland, *Cold War,* pp. 35–36.
[38] Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin,* pp. 522–523.
[39] Citat în Dallek, *Franklin D. Roosevelt,* p. 520.
[40] Citat în Sherwood, *Roosevelt and Hopkins,* p. 870.
[41] Discursul inaugural al lui Franklin Roosevelt, 20 ianuarie 1945, în *The Presidents Speak,* adnotat de Davis Newton Lott (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1969), p. 248.
[42] Citat în Dallek, *Franklin D. Roosevelt,* p. 521.
[43] Citat în Milovan Djilas, *Conversations with Stalin* (New York: Harcourt, Brace & World, 1962), p. 114.
[44] Citat în Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin,* pp. 607–608.
[45] Bullock, *Hitler and Stalin,* pp. 883–884.
[46] Churchill, *Triumph and Tragedy* (ediție broșată, cu o introducere de John Keegan, Boston: Houghton Mifflin, 1986), p. 436.
[47] Dmitri Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy,* ed. și trad. din rusă de Harold Shukman (Rocklin, Calif.: Prima Publishing, 1991–92; ed. originală New York: Grove Weidenfeld, 1991), pp. 412 și urm.
[48] Vezi Bullock, *Hitler and Stalin,* pp. 69 și urm.
[49] Citat în Joachim C. Fest, *Hitler,* trad. din germană de Richard și Clara Winston (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974), p. 694.
[50] Churchill, *Triumph and Tragedy,* p. 308.
[51] Citat în Dallek, *Franklin D. Roosevelt,* p. 505.
[52] Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin,* p. 270.

Capitolul 17
Începutul Războiului rece

[1] James MacGregor Burns, *Roosevelt: The Soldier of Freedom* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970), pp. 448–449.

[2] Citat în Selig Adler, *The Isolationist Impulse: Its Twentieth-Century Reaction* (New York: Free Press; London: Collier-Macmillan, 1957), p. 285.

[3] Truman, parafrazat la întâlnirea de la sfârșitul lui mai 1945 cu liderii National Citizens Political Action Committee, citat în Richard J. Walton, *Henry Wallace, Harry Truman, and the Cold War* (New York: Viking Press, 1976), p. 119.

[4] Discurs adresat Sesiunii Reunite a Congresului, 16 aprilie 1945, *Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman,* vol. 1945 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1961), p. 5 (citat de aici înainte ca *Truman Papers*); repetat la p. 22, în Discursul lui Truman din 25 aprilie 1945.

[5] Citat în W. Averell Harriman și Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946* (New York: Random House, 1975), p. 474.

[6] Winston S. Churchill, *The Second World War,* vol. 6, *Triumph and Tragedy* (Boston: Houghton Mifflin, 1953), p. 503.

[7] Harry S. Truman, *Years of Decisions,* Memoirs, vol. 1 (New York: Doubleday, 1955), p. 260.

[8] Herbert Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957), p. 133.

[9] Citat în *ibid.,* p. 652.

[10] Amiralul de flotă William D. Leahy, *I Was There: The Personal History of the Chief of Staff to Presidents Roosevelt and Truman Based on His Notes and Diaries Made at the Time* (New York/London/Toronto: Whittlesey House/McGraw-Hill Book Company, 1950), pp. 379–380.

[11] *Ibid.,* p. 380.

[12] Citat în Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* (New York: Harper & Brothers, 1948), p. 890.

[13] *Ibid.,* p. 908.

[14] Prezentare succintă a Departamentului de Stat, „British Plans for a Western European Bloc", 4 iulie 1945, în U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States: The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office), vol.I, pp.262-263.

[15] Citat în Terry H. Anderson, *The United States, Great Britain, and the Cold War, 1944–1947* (Columbia, Mo.: University of Missouri Press, 1981), p. 69.

[16] Citat în Robert J. Donovan, *Conflict and Crisis; The Presidency of Harry S. Truman 1945–1948* (New York: W.W. Norton, 1977), p. 81.

[17] Citat în *ibid.,* p. 84.

[18] Truman, *Year of Decisions,* p. 416.

[19] Churchill, *Triumph and Tragedy,* p. 582.

[20] Citat în John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War* (New York: Columbia University Press, 1972), p. 266.

[21] Discursul lui Truman despre politica externă cu ocazia sărbătoririi Zilei Marinei, New York City, 27 octombrie 1945, în *Truman Papers,* 1945 vol., pp. 431–438.

[22] Citat în Gaddis, *Origins of Cold War,* p. 280.

[23] Milovan Djilas, *Conversations with Stalin* (New York: Harcourt, Brace & World, 1962), p. 114.

[24] Robert Conquest, „The Evil of This Time", *New York Review of Books,* vol. XL, nr. 15 (23 septembrie 1993), p. 27.

[25] Citat în Henry A. Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (New York: Harper & Brothers, publicat pentru Consiliul pentru Relațiile Externe, 1957), p. 367.

[26] *Ibid.*, p. 371.
[27] Citat în Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (New York: Alfred A. Knopf, 1992), p. 907.
[28] Discursul de alegeri al lui Iosif Stalin, „New Five-Year Plan for Russia", difuzat la Radio Moscova în 9 februarie 1946, retipărit în *The New York Times,* 10 februarie 1946.
[29] *Ibid.*
[30] *Ibid.*
[31] Vezi P.M.S. Blackett, *Atomic Weapons and East-West Relations* (New York: Cambridge University Press, 1956).
[32] Discursul lui Winston S. Churchill, „The Sinews of Peace", 5 martie 1946, la Westminster College, Fulton, Mo., în Robert Rhodes James, ed., *Winston S. Churchill: His Complete Speeches, 1897–1963* (New York/London: Chelsea House în asociere cu R.R. Bowker, 1974), vol. VII, *1943–1949,* pp. 7285 şi urm.
[33] *Ibid.*, p. 7292.
[34] George F. Kennan, „Long Telegram" de la Moscova, 22 februarie 1946, în *Foreign Relations of the United States, 1946* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1969), vol. VI, p. 697.
[35] Andrei Zhdanov, „The International Situation", rostit la Conferinţa de întemeiere a Cominformului, septembrie 1947, în U.S. House of Representatives, Committee on Foreign Affairs, *The Strategy and Tactics of World Communism,* supl. I, „One Hundred Years of Communism, 1848–1948", Congresul al 80-lea, ses. a 2-a, doc. nr. 619 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1948), pp. 211 şi urm.
[36] Bullock, *Hitler and Stalin,* p. 922.
[37] *Ibid.*, p. 923.
[38] Discurs radiodifuzat, 28 aprilie 1947, *U.S. Department of State Bulletin,* vol. 16, nr. 410, p. 924.

Capitolul 18
Succesul şi dificultăţile politicii de îngrădire

[1] George F. Kennan, „Long Telegram" de la Moscova, 22 februarie 1946, în *Foreign Relations of the United States, 1946* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1969), vol. 6, pp. 666-709.
[2] *Ibid.*, p. 700.
[3] *Ibid.*, p. 699.
[4] H. Freeman Matthews, Memoriu al Membrului Activ (Matthews) al Departamentului de Stat către Comitetul de Coordonare a Marinei de Război, „Political Estimate of Soviet Policy for Use in Connection with Military Studies", April 1, 1946, în *Foreign Relations, United States, 1946,* vol. 1, p. 1169.
[5] *Ibid.*
[6] *Ibid.*, p. 1170.
[7] *Ibid.*, p. 1168.
[8] *Ibid.*, p. 1170.
[9] Clark Clifford, „American Relations with the Soviet Union: A Report to the President by the Special Counsel to the President", 24 septembrie 1946, în Thomas H. Etzold şi John Lewis Gaddis, eds., *Containment: Documents on American Policy and Strategy, 1945–1950* (New York: Columbia University Press, 1978), p. 66.
[10] *Ibid.*, p. 67. (Cursivele adăugate.)
[11] *Ibid.*, p. 68.

[12] *Ibid.*, p. 71.
[13] Citat în Joseph M. Jones, *The Fifteen Weeks (February 21–June 5, 1947)* (New York: Viking Press, 1955), p. 141.
[14] *Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman,* vol. 1947 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1963), p. 178.
[15] *Ibidem,* p. 179.
[16] *Ibid.*, p. 178.
[17] George Marshall, „European Initiative Essential to Economic Recovery", discurs la începutul anului universitar la Universitatea Harvard, 5 iunie 1947, în *U.S. Department of State Bulletin,* vol. XVI, nr. 415 (5 iunie 1947), p. 1160. (Cursivele adăugate.)
[18] *Ibid.*
[19] *Ibid.*
[20] „X" (George F. Kennan), „The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs,* vol. 25, nr. 4 (iulie 1947), p. 575.
[21] *Ibid.*, p. 581.
[22] *Ibid.*, pp. 579–580.
[23] *Ibid.*, p. 582.
[24] Mărturie depusă de ambasadorul Warren Austin, 28 aprilie 1949, în Senatul Statelor Unite, Comitetul pentru Relații Externe, *The North Atlantic Treaty,* Audieri, Congresul al 81-lea, ses. 1 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1949), pt. 1, p. 97.
[25] *Ibid.*, pt. 1, anexa, pp. 334–337.
[26] *Ibid.*, p. 337.
[27] *Ibid.*, pt. I, p. 17.
[28] *Ibid.*, p. 150.
[29] Senatul Statelor Unite, Comitetul pentru Relații Externe, *Report on the North Atlantic Treaty,* Congresul al 81-lea, ses. 1, 6 iunie 1949 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1949), p. 23.
[30] Vezi, de pildă, mărturia lui Acheson înaintea Comitetelor Senatului pentru Relații Externe și Servicii Armate, 8 august 1949, în *State Bulletin,* vol. XXI, nr. 529 (22 august 1949), pp. 265 și urm., și discursul său adresat Camerei de Comerț a Statelor Unite, 30 aprilie 1951, în *State Bulletin,* vol. XXIV, nr. 619 (14 mai 1951), pp. 766–70.
[31] Discursul lui Acheson, „Achieving a Community Sense Among Free Nations – A Step Toward World Order", rostit înaintea Harvard Alumni Association, Cambridge, Mass., 22 iunie 1950, în *State Bulletin,* vol. XXIII, nr. 574 (3 iulie 1950), p. 17.
[32] Winston S. Churchill, *The Second World War,* vol. 6, *Triumph and Tragedy* (Boston: Houghton Miffin, 1953; ed. de masă, cu o introducere de John Keegan, 1985), p. 266.
[33] NSC-68, „United States Objectives and Programs for National Security", 14 aprilie 1950, în *Foreign Relations, United States, 1950,* vol. 1, p. 240.
[34] *Ibid.*, p. 241.
[35] *Ibid.*
[36] *Ibid.*, pp. 241–242.
[37] *Ibid.*, p. 279.
[38] Walter Lippmann, *The Cold War: A Study in U.S. Foreign Policy* (New York/London: Harper & Brothers, 1947), p. 13.
[39] *Ibid.*, p. 23.
[40] *Ibid.*, pp. 61–62.
[41] *Winston S. Churchill, His Complete Speeches, 1897–1963,* ed. de Robert Rhodes James, vol. VII, 1943–1949 (New York/London: Chelsea House în asociere cu R.R. Bowker, 1974), p. 7710.
[42] *Ibid.*, vol. 8 (1950–1963), p. 8132.

[43] Henry A. Wallace, *Toward World Peace* (New York: Reynal & Hitchcock, 1948), p. 118.
[44] Henry A. Wallace, Discurs la Madison Square Garden, 12 septembrie 1946, în Walter LaFeber, ed., *The Dynamics of World Power: A Documentary History of United States Foreign Policy, 1945–1973,* vol. II, *Eastern Europe and the Soviet Union* (New York: Chelsea House Publishers, 1973), p. 260.
[45] Citat în J. Samuel Walker, *Henry A. Wallace and American Foreign Policy* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1976), p. 129.
[46] Citat în *ibid.,* p. 121.
[47] Wallace, memoriu pentru Truman, 14 martie 1946, în Harry S. Truman, *Year of Decisions,* Memorii, vol. 1 (New York: Doubleday, 1955), p. 555.
[48] Discursul lui Wallace la Madison Square Garden, 12 septembrie 1946, în LaFeber, ed., *Dynamics of World Power,* pp. 258–259.
[49] Discursul lui Wallace de anunțare a candidaturii sale pentru președinție, 29 decembrie 1947, în Thomas G. Paterson, ed., *Cold War Critics: Alternatives to American Foreign Policy in the Truman Years* (Chicago: Quadrangle Books, 1971), pp. 98–103.
[50] Wallace, citat în Alonzo Hanby, „Henry A. Wallace, the Liberals, and Soviet-American Relations", *Review of Politics,* vol. XXX (aprilie 1968), p. 164.
[51] George F. Kennan, *Russia, the Atom and the West* (New York: Harper & Brothers, 1957), p. 13.

Capitolul 19
Dilema politicii de îngrădire: Războiul din Coreea

[1] Congresul Statelor Unite, Subcomitetul Comitetului pentru Alocații, *Military Functions: National Military Establishment Appropriation Bill for 1949,* Hearings, Congresul 80, ses. a 2-a (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1948), pt. 3, p. 3.
[2] Generalul MacArthur, interviu cu G. Ward Price, *New York Times,* 2 martie 1949, p. 22.
[3] Secretarul de stat Dean Acheson, „Crisis in Asia: An Examination of U.S. Policy", remarce la National Press Club, Washington, 12 ianuarie 1950, în *U.S. Department of State Bulletin,* vol. XXII, nr. 551 (23 ianuarie 1950), p. 116.
[4] Nikita S. Khrushchev, *Khrushchev Remembers,* cu introducere, comentariu și note de Edward Crankshaw, trad. și ed. de Strobe Talbott (Boston: Little, Brown, 1970), pp. 368–69. Materiale sovietice recent dezvăluite sugerează că rolul sovietic a fost mult mai semnificativ. Vezi Kathryn Weathersby, „New Findings on the Korean War", *Cold War International History Project Bulletin,* Toamna 1993, Woodrow Wilson Center, Washington, D.C.
[5] Declarație a președintelui Truman făcută în 27 iunie 1950, în Harry S. Truman, *Years of Trial and Hope 1946–1952,* Memorii, vol. 2 (New York: Doubleday, 1956), pp. 338-39.
[6] *Ibid.,* p. 339.
[7] *Ibid.*
[8] *Ibid.*
[9] Citat în Max Hastings, *The Korean War* (New York: Simon & Schuster, 1987), p. 133.
[10] *Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman,* vol. 1950 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1965), pp. 674–675 (citat în continuare ca *Truman Papers*).
[11] Declarația lui Truman din 30 noiembrie 1950, în *ibid.,* p. 724.
[12] *Truman Papers,* vol. 1951, p. 227.

13 Senatul Statelor Unite, Comitetul pentru Serviciile Armate și Comitetul pentru Relații Externe, *Military Situation in the Far East,* Audieri, Congresul al 82-lea, ses. 1 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1951), pt. 1, p. 75 (citat în continuare ca Audierile MacArthur).
14 *Ibid.,* p. 30.
15 *Ibid.*
16 *Truman Papers,* vol. 1951, pp. 226–227.
17 *Ibid.,* p. 227.
18 Audierile MacArthur, pt. 1, p. 45.
19 *Ibid.,* pt. 2, p. 938.
20 *Ibid.,* pt. 3, p. 1717.
21 *Ibid.,* pp. 1718–1719.
22 Truman, *Trial and Hope,* p. 345.
23 Audierile MacArthur, pt. 1, p. 593.
24 *Ibid.,* pt. 2, p. 896.
25 *Ibid.,* p. 732.
26 *Ibid.,* pt. 3, p. 1720.
27 Generalul ret. Matthew B. Ridgway, *Soldier: The Memoirs of Matthew B. Ridgway* (Westport, Conn.: Greenwood Press, retipărit în 1974), pp. 219–220.
28 Audierile MacArthur, pt. 1, p. 68.
29 Hastings, *Korean War,* pp. 186 și urm.
30 Citat în *ibid.,* p. 197.
31 Audierile MacArthur, pt. 3, p. 1717.

Capitolul 20
Negociind cu comuniștii: Adenauer, Churchill și Eisenhower

1 Yevgheni S. Varga, *Changes in the Economy of Capitalism as a Result of the Second Warld War* (Moscova: Politicheskaya Literatura, 1946), citat în Allen Lynch, *The Soviet Study of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), pp. 20–28.
2 William G. Hyland, *The Cold Wars Is Over* (New York: Random House, 1990), p. 63.
3 Joseph Stalin, „Economic Problems of Socialism in the U.S.S.R.", în Bruce Franklin, ed., *The Essential Stalin: Major Theoretical Writings 1905–1952* (New York: Anchor Books, 1972), p. 471.
4 *Ibid.*
5 *Ibid.*
6 „Note from the Soviet Union to the United States Transmitting a Soviet Draft of a Peace Treaty with Germany, March 10, 1952", în Departamentul de Stat al Statelor Unite, *Documents on Germany 1944–1985* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, f.a.), Department of State Publication, nr. 9446, pp. 361–364.
7 *Ibid.*
8 „Note from the United States to the Soviet Union Proposing Creation of a Freely-Elected All-German Government Prior to Negotiation of a Peace Treaty, March 25, 1952", în *ibid.,* pp. 364–365.
9 „Note from the Soviet Union to the United States Proposing Four-Power Rather Than United Nations Investigation of Conditions for Free All-German Elections, April 9, 1952",

în *ibid.*, pp. 365–367; „Note from the United States to the Soviet Union Reasserting the Authority of the United Nations to Investigate Conditions for Free All-German Elections, May 13, 1952", în *ibid.*, pp. 368–371; „Note from the Soviet Union to the United States Proposing Simultaneous Four-Power Discussion of a German Peace Treaty, German Reunification, and Formation of an All-German Government, May 24, 1952", în *ibid.*, pp. 374–378; „Note from the United States to the Soviet Union Reasserting the Need to Investigate Conditions for Holding Free All-German Elections as a First Stept Toward German Reunification, July 10, 1952", în *ibid.*, pp. 385–388; „Note from the Soviet Union to the United States Proposing a Four-Power Meeting to Discuss a German Peace Treaty, Formation of an All-German Government, and the Holding of All-German Elections, August 23, 1952", în *ibid.*, pp. 388–393; „Note from the United States to the Soviet Union Urging a Single-Minded Effort... to Come to Grips with the Problem of Free Elections in Germany, September 23, 1952", în *ibid.*, pp. 395–397.

[10] Observațiile lui Stalin la Sesiunea de închidere a Congresului al IX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, 14 octombrie 1952, *Current Digest of the Soviet Press,* vol. 4, nr. 38 (1 noiembrie 1952), pp. 9-10.

[11] Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (New York: Alfred A Knopf, 1992), p. 968.

[12] Nikita Khrushchev, *Khrushchev Remembers,* cu o introducere, comentarii și note de Edward Crankshaw, trad. și ed. de Strobe Talbott (Boston: Little, Brown, 1970), pp. 392–394.

[13] Consiliul pentru Relații Externe, *The United States and World Affairs,* 1953, p. 116.

[14] John Colville, *The Fringes of Power: 10 Downing Street Diaries 1939–1955* (New York/ London: W.W. Norton, 1985), p. 654.

[15] Citat în Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Never Despair, 1945–1965* (Boston: Houghton Mifflin, 1988), p. 510.

[16] Remarce făcute la Casa Albă, 16 februarie 1950, în *U.S. Department of State Bulletin,* vol. 22, nr. 559 (20 martie 1950), pp. 427–429.

[17] Colville, *Fringes of Power,* p. 650.

[18] Peter G. Boyle, ed., *The Churchill-Eisenhower Correspondence, 1953–55* (Chapel Hill, N.C./London: University of North Carolina Press, 1990), p. 36.

[19] Discursul „The Chance for Peace", rostit înaintea American Society of Newspaper Editors, Washington, D.C., 16 aprilie 1953, în *Public Papers of the Presidents of the United States, Dwight D. Eisenhower,* vol. 1953 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1960), pp. 179–188 (citat în continuare ca Eisenhower Papers). Povestea redactării discursului lui Eisenhower este relatată în W.W. Rostow, *Europe After Stalin: Eisenhower's Three Decisions of March 11, 1953* (Austin, Tex.: University of Texas Press, 1982).

[20] Scrisoare către Eisenhower, 4 mai 1953, în Boyle, ed., *Churchill- Eisenhower Correspondence,* p. 48.

[21] Scrisoare către Churchill, 5 mai 1953, în *ibid.*, p. 49.

[22] Discurs rostit în Camera Comunelor, 11 mai 1953, în Robert Rhodes James, ed., *Winston S. Churchill: His Complete Speeches, 1897–1963,* vol. VIII, *1950–1963* (New York/ London: Chelsea House în asociere cu R.R. Bowker, 1974), p. 8483.

[23] *Ibid.*, p. 8484.

[24] Boyle, ed., *Churchill-Eisenhower Correspondence,* p. 83.

[25] *Ibid.*

[26] George F. Kennan, „Disengagement Revisited", *Foreign Affairs,* vol. 37, nr. 2 (ianuarie 1959), pp. 187–210. Vezi și părerea lui Acheson în Dean Acheson, „The Illusion of Disengagement", *Foreign Affairs,* vol. 36, no. 3 (aprilie 1958), pp. 371–382.

[27] *Ibid.*

[28] Henry A. Kissinger, „Missiles and the Western Alliance", în *ibid.,* pp. 383–400.

[29] Citat în Emmet John Hughes, *The Ordeal of Power: A Political Memoir of the Eisenhower Years* (New York: Atheneum, 1963), p. 109.

[30] Discurs radiotelevizat adresat poporului american înaintea plecării la Conferința Celor Patru Mari, de la Geneva, 15 iulie 1955, în *Eisenhower Papers,* vol. 1955, p. 703.

[31] Editorial, *New York Times,* July 25, 1955.

[32] Notele scrise ale unei Conversații, Departamentul de Stat, Washington, 3 octombrie 1955, 10:01 a.m., „Call of the British Foreign Secretary re: *Soviet-Egyptian Arms Agreement*", în „Arab-Israeli Dispute, 1955", *Foreign Relations of the United States,* vol. XIV, p. 545.

[33] Declarația de închidere a Conferinței Miniștrilor de Externe de la Geneva, 16 noiembrie 1955, în *Documents on International Affairs,* Noble Frankland, ed., vol. 1955 (London: Oxford University Press, 1958), pp. 73–77.

[34] Khrushchev, *Khrushchev Remembers,* p. 400.

[35] Raportul lui Hruşciov la Congresul al XX-lea al Partidului, *Pravda,* 15 februarie 1956, în *Current Digest of the Soviet Press,* vol. 8, nr. 4 (7 martie 1956), pp. 4, 6, 7.

[36] Andrei Gromyko, *Memories,* trad. de Harold Shukman (London: Hutchinson, 1989).

Capitolul 21
Evitând politica de îngrădire: Criza Suezului

[1] Andrei Zhdanov, „The International Situation", rostit la Conferința de înființare a Cominformului, septembrie 1947, în Congresul Statelor Unite, Comitetul pentru Relații Externe, *The Strategy and Tactics of World Communism,* Suplimentul 1, „One Hundred Years of Communism, 1848–1948", Congresul al 80-lea, ses. 2, doc. nr. 619 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1948), pp. 213–214.

[2] Observațiile lui Churchill în Camera Comunelor, 19 aprilie 1951, în Robert Rhodes James, ed., *Winston S. Churchill: His Complete Speeches, 1897–1963,* vol. VIII, *1950–1963* (New York/London: Chelsea House în asociere cu R.R. Bowker, 1974), p. 8193.

[3] Vezi Keith Kyle, *Suez* (New York: St. Martin's Press, 1991), pp. 70 și urm.

[4] *Ibid.,* p. 85.

[5] Vezi *ibid.,* pp. 89 și urm.

[6] Citat în *ibid.,* p. 130.

[7] Citat în *ibid.*

[8] Discursul lui Nasser, Alexandria, 26 iulie 1956, în Noble Frankland, ed., *Documents on International Affairs, 1956* (London/New York/Toronto: Oxford Univerzity Press, 1959, apărut sub patronajul Institutului Regal de Relații Internaționale), p. 80.

[9] *Ibid.,* p. 114; vezi și Kyle, *Suez,* p. 134.

[10] Citat în Kyle, *Suez,* p. 115.

[11] Anthony Eden, *Full Circle: The Memoirs of the Rt. Hon. Sir Anthony Eden* (London: Cassell, 1960), p. 427.

[12] *Parliamentary Debates* (Hansard), ser. 5, vol. 557, Camera Comunelor, ses. 1955–56 (London: Her Majesty's Stationery Office, 1956), col. 919.

[13] Kyle, *Suez,* p. 145.

[14] Eden, *Full Circle,* p. 437.
[15] Citat în Alistair Horne, *Harold Macmillan, Volume I: 1894–1956* (New York: Penguin Books, 1991), p. 405.
[16] Scrisoarea lui Eisenhower către Eden, 1 iulie 1956, în Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace: The White House Years 1956–1961* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1965), pp. 664–65; vezi şi Kyle, *Suez,* p. 160.
[17] Citat în Louis L. Gerson, *John Foster Dulles,* The American Secretaries of State and Their Diplomacy, vol. XVII (New York: Cooper Square Publishers, 1967), p. xi.
[18] Citat în *ibid.,* p. 28.
[19] Stephen E. Ambrose, *Eisenhower,* vol. 2, *The President* (New York: Simon & Schuster, 1984), p. 21.
[20] Gerson, *Dulles,* p. xii.
[21] Declaraţia lui Dulles din 3 august 1956, în Departamentul de Stat al Statelor Unite, *The Suez Canal Problem, July 26 September 22, 1956: A Documentary Publication* (Washington, D.C.: Department of State, 1965), p. 37 (citat în continuare ca *Suez Canal Problem*).
[22] Observaţiile lui Dulles în discursul radiotelevizat din 3 august 1956, în *ibid.,* p. 42.
[23] Observaţiile lui Dulles relatate în *New York Times,* 3 octombrie 1956, p. 8.
[24] Eden, *Full Circle,* p. 498.
[25] Eisenhower, *Waging Peace,* p. 667.
[26] Citat în *Suez Canal Problem,* p. 344.
[27] Citat în Kyle, *Suez,* p. 185.
[28] „The People Ask the President", emisiune de televiziune, 12 octombrie 1956, în *Public Papers of the Presidents of the United States, Dwight D. Eisenhower,* vol. 1956 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office), p. 903 (citat în continuare ca *Eisenhower Papers*).
[29] Vezi, de pildă, Eisenhower *Waging Peace,* pp. 676–677.
[30] *U.S. Department of State Buletin,* vol. XXXV, nr. 907 (12 noiembrie 1956), p. 750.
[31] Dwight D. Eisenhower, „Radio and Television Raport to the American People on the Developments in Eastern Europe and the Middle East", în *Eisenhower Papers,* vol. 1956, p. 1064.
[32] Frankland, ed., *Documents on International Affairs,* p. 289.
[33] *Ibid.*
[34] *Ibid.,* p. 292.
[35] *Ibid.,* p. 293.
[36] *Eisenhower Papers,* vol. 1956, p. 1066.
[37] Observaţiile lui Dulles la conferinţa de presă din 18 decembrie 1956, în *State Bulletin,* vol. XXXVI, nr. 915 (7 ianuarie 1956), p. 5.
[38] Citat în Kyle, *Suez,* p. 426.
[39] Citat în *ibid.*
[40] Citat în Herman Finer, *Dulles over Suez: The Theory and Practice of His Diplomacy* (Chicago: Quadrangle Books, 1964), p. 397.
[41] Citat în Kyle, *Suez,* p. 477.
[42] Citat în *ibid.,* p. 495.
[43] Citat în *ibid.,* p. 467.
[44] „US Support for Baghdad Pact", comunicatul de presă 604 al Departamentului de Stat, 29 noiembrie 1956, în *State Bulletin,* vol. XXXV, nr. 911 (10 decembrie 1956), p. 918.
[45] Mesajul special către Congres asupra situaţiei din Orientul Mijlociu, 5 ianuarie 1957, în *Eisenhower Papers,* vol. 1957, pp. 6-16.
[46] Mesajul anual către Congres asupra Stării Uniunii, 10 ianuarie 1957, în *ibid.,* p. 29.

Capitolul 22
Ungaria: revoltă în imperiu

1 Citat în John Lewis Gaddis, *The Long Peace* (New York/London: Oxford Univesity Press, 1987), p. 157.
2 *Life,* 19 mai 1952.
3 Tibor Meray, *Thirteen Days That Shook the Kremlin,* trad. de Howard Katzander (New York: Frederick A. Praeger, 1959), p. 7.
4 Citat în Melvin J. Lasky, ed., *The Hungarian Revolution* (New York: Frederick A. Praeger, 1957), p. 126.
5 Apel adresat președintelui Consiliului de Securitate, 27 octombrie 1956, în *U.S. Department of State Bulletin* (12 noiembrie 1956), p. 757.
6 Citat în Meray, *Thirteen Days,* p. 140.
7 *Ibid.,* p. 169.
8 John Foster Dulles, „The Task of Waging Peace", discurs înaintea Consiliului de la Dallas asupra Problemelor Internaționale, 27 octombrie 1956, în *State Bulletin,* vol. XXXV, nr. 906 (5 noiembrie 1956), p. 697.
9 Dwight D. Eisenhower, „Radio and Television Report to the American People on the Developments in Eastern Europe and the Middle East", 31 octombrie 1956, în *Public Papers of the Presidents of the United States; Dwight D. Eisenhower,* vol. 1956 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1958), p. 1061 (citat în continuare ca *Eisenhower Papers*). (Sublinierea adăugată.)
10 *Ibid.*
11 *Ibid.,* p. 1062.
12 Declarația Guvernului U.R.S.S., din 30 octombrie 1956, „On the Principles of Development and Further Strengthening of Friendship and Cooperation Between the Soviet Union and Other Socialist States", apărută în *Pravda* și *Izvestia,* 31 octombrie 1956, în *Current Digest of the Soviet Press,* vol. VIII, nr. 40 (14 noiembrie 1956), p. 11.
13 *Eisenhower Papers,* vol. 1956, p. 1062.
14 Guvernul U.R.S.S., „On the Principles", p. 11.
15 Citat în Paul E. Zinner, ed., *National Communism and Popular Revolt din Eastern Europe* (New York: Columbia University Press, 1956), p. 463.
16 Discursul complet al lui Nehru în *Lok Sabha Debates,* pt. II, vol. 9, nr. 3, cols. 260–267, în *Royal Institute of International Affairs,* vol. IV, nr. 7, pp. 328–330.
17 Conferința de știri a secretarului Dulles, din 18 decembrie 1956, în *State Bulletin,* vol. XXXVI, nr. 915 (7 ianuarie 1957), pp. 3–4.
18 Conferința de știri a secretarului Dulles, Canberra, 13 martie 1957, în *State Bulletin,* vol. XXXVI, nr. 927 (1 aprilie 1957), p. 533.

Capitolul 23
Ultimatumul lui Hrușciov: Criza Berlinului, 1958-1963

1 Nikita S. Khrushchev, *Khrushchev Remembers: The Last Testament,* cu o introducere de Edward Crankshaw și Jerrold Schecter, trad. și ed. de Strobe Talbott (Boston: Littler, Brown, 1974), p. 501.
2 John Foster Dulles, „Freedom's New Task", discurs adresat Forumului *Bulletin* din Philadelphia, 26 februarie 1956, în *U.S. Department of State Bulletin,* vol. XXXIV, no. 871 (5 martie 1956), pp. 363–364.

3 Citat în William G. Hyland, *The Cold War Is Over* (New York: Random House, 1990), p. 97.

4 Senatul Statelor Unite, *Khrushchev on the Shifting Balance of World Forces, A Special Study Presented by Senator Hubert H. Humphrey,* Congresul al 86-lea, ses. 1, doc. Senatului nr. 57 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1959), extrase din interviul lui Hruşciov cu W. Sinnbeck, editor al *Dansk Folkstyre,* ianuarie 1958, p. 8.

5 *Ibid.* (Observaţiile lui Hruşciov la Congresul al VII-lea al Partidului Comunist Bulgar, 4 iunie 1958), p. 7.

6 Nikita S. Khrushchev, „Our Strength Lies in Fraternal Unity", discurs adresat la Întâlnirea prietenească a popoarelor Uniunii Sovietice şi Republicii Populare Poloneze, 10 noiembrie 1958, retipărit în *Pravda,* 11 noiembrie 1958, în *Current Digest of the Soviet Press,* vol. X, nr. 45 (17 decembrie 1958), p. 9.

7 Nota sovietică din 27 noiembrie 1958, în *Documents on American Foreign Relations,* ed. de Paul E. Zinner (New York: Publicată pentru Consiliul pentru Relaţii Externe de Harper & Brothers, 1959), pp. 220–231.

8 Khrushchev, Discurs la Congresul al XXI-lea al Partidului, publicat în *Pravda,* 28 ianuarie 1959, în *Current Digest,* vol. XI, nr. 4 (4 martie 1959), p. 19.

9 Povestit de de Gaulle, în Charles de Gaulle, *Memoirs of Hope: Renewal and Endeavor,* trad. de Terence Kilmartin (New York: Simon and Schuster, 1971), p. 223.

10 Konrad Adenauer, *Erinnerungen, 1955–1959* (Stuttgart, 1967), pp. 473–474.

11 Harold Macmillan, *Pointing the Way, 1959–1961* (New York: Harper & Row, 1972), p. 101.

12 Conferinţa de ştiri a lui Eisenhower, din 11 martie 1959, în *Public Papers of the Presidents of the United States, Dwight D. Eisenhower,* vol. 1959 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1960), p. 244.

13 Conferinţa de ştiri a lui Eisenhower, din 18 februarie 1959, în *ibid.,* p. 196.

14 Conferinţa de ştiri a lui Eisenhower, din 11 martie 1959, în *ibid.,* p. 245.

15 *The Berlin Crises 1958–1961, Documentary Collection for Oral History Session* (Harvard University, 1990), 2 părţi, întocmită de William Burr, David Rosenberg şi Georg Schild; Burr, „Select Chronology", pt. 1, 9 martie 1959 (citată în continuare ca proiectul *Criza Berlinului*).

16 Conferinţa de presă a lui de Gaulle, 5 septembrie 1961, în *Documents on International Affairs 1961,* ed. de D.C. Watt, John Major, Richard Gott, and George Schopflin (London: Oxford University Press pentru Institutul Regal pentru Relaţii Internaţionale, 1965), p. 11.

17 Conferinţă de presă din 5 septembrie 1960, în *ibid.,* pp. 84–85.

18 De Gaulle, *Memoirs of Hope,* p. 223.

19 Proiectul *Criza Berlinului,* pt. 2, Burr, 24 noiembrie, 1958, Dulles către Adenauer.

20 Conferinţa de ştiri a lui Dulles, 26 noiembrie 1958, în *State Bulletin,* vol. XXXIX, nr. 1016 (15 decembrie 1958), pp. 947 şi urm.

21 Conferinţa de ştiri a lui Dulles, 13 ianuarie 1959, în *State Bulletin,* vol. XI, nr. 1023 (2 februarie 1959), p. 161.

22 *Ibid.*

23 Proiectul *Criza Berlinului,* pt. 1, Burr, 27 noiembrie 1958, relatare asupra recentei reacţii a lui Brandt, din 26 noiembrie, faţă de conferinţa de ştiri a lui Dulles din 26 noiembrie 1958.

24 Marc Trachtenberg, „The Berlin Crisis", în *ibid.,* p. 39, despre Bruce în legătură cu mesajul lui Dulles din 14 ianuarie 1959.

25 În *ibid.,* Burr, 13 ianuarie 1959, relatând discuţia lui Herbert Dittman cu Livingston Merchant.

[26] Discursul lui Hruşciov din Leipzig, 7 martie 1959, în *Current Digest,* vol. XI, nr. 13 (29 aprilie 1959), p. 5.
[27] Proiectul *Criza Berlinului,* eseul lui Trachtenberg, p. 46.
[28] *Ibid.,* p. 47.
[29] *Ibid.*
[30] Citat în Jean Edward Smith, *The Defense of Berlin* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1963), pp. 212–213.
[31] *Newsweek,* 5 octombrie 1959, p. 19.
[32] Discursul lui Hruşciov în faţa a 10 000 de muncitori unguri, în „Khrushchev Cites '56 Kremlin Split on Hungary Move", *New York Times,* 3 decembrie, 1959, p. 1.
[33] Gordon Gray, „Memorandum of Meeting with the President", în proiectul *Criza Berlinului,* eseul lui Trachtenberg, p. 47.
[34] Hyland, *Cold War Is Over,* pp. 120–121.
[35] *Ibid.,* p. 120.
[36] Citat în Michael R. Beschloss, *The Crisis Years: Kennedy and Khrushchev 1960–1963* (New York: HarperCollins, 1991), p.225.
[37] Memo-ul lui Kennedy către Rusk, 21 august 1961, citat în proiectul *Criza Berlinului,* eseul lui Trachtenberg, p. 78.
[38] Memo-ul lui Bundy către Kennedy, 28 august 1961, citat în *ibid.*
[39] „U.S. Source Advises Bonn to Talk to East Germany", *New York Times,* 23 septembrie 1961, p. 1.
[40] McGeorge Bundy, „Policy for the Western Alliance-Berlin and After", discurs la Economic Club of Chicago, 6 decembrie 1961, în *State Bulletin,* vol. XLVI, nr. 1185 (12 martie 1962), p. 424.
[41] Henry A. Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (New York: Publicat pentru Consiliul pentru Relaţii Externe de Harper & Brothers, 1957).
[42] Extrase din conferinţa de presă a lui Adenauer din 7 mai 1962, retipărită ulterior în *New York Times,* 13 mai 1962, sect. IV, p. 5.
[43] *Ibid.,* 8 mai 1962, p. 4.
[44] Citat în Beschloss, *Crisis Years,* p. 400.
[45] Scrisoarea lui Acheson către Truman, 21 septembrie 1961, în proiectul *Criza Berlinului,* eseul lui Trachtenberg, p. 82.
[46] Scrisoarea lui Acheson către generalul Lucius Clay, în *ibid.,* pp. 82–83.
[47] Proiectul *Criza Berlinului,* pt. 2, Burr, 26 august 1959, cu privire la raportul informativ al Departamentului de Stat, „Germany and the Western Alliance".

Capitolul 24
Concepţii privind unitatea occidentală: Macmillan, de Gaulle, Eisenhower şi Kennedy

[1] Citat în George F. Kennan, *Memoirs, 1950–1963,* vol. II (Boston/Toronto: Little, Brown, 1972), p. 253.
[2] Discurs al primului ministru Stanley Baldwin la Albert Hall, 27 mai 1935, redat în *London Times,* 28 mai 1935, p. 18.
[3] Despre discursul lui Acheson la West Point, 5 decembrie 1962, vezi Douglas Brinkley, *Dean Acheson: The Cold War Years, 1953–71* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1992), pp. 175–182.

4 Harold Macmillan, *Riding the Storm, 1956–1959* (New York: Harper & Row, 1971), p. 586.
5 Harold Macmillan, *Pointing the Way, 1959–1961* (New York: Harper & Row, 1972), p. 101.
6 Macmillan, *Riding the Storm,* p. 577. Aceasta a fost şi reacţia de fond a lui Eisenhower.
7 Macmillan, *Pointing the Way,* p. 82.
8 Harold Macmillan, *At the End of the Day, 1961–1963* (New York: Harper & Row, 1974), p. 357.
9 Text, comunicat comun şi declaraţie însoţitoare asupra Sistemelor de Apărare Nucleară emise la 21 decembrie 1962 de preşedintele Kennedy şi prim-ministrul Macmillan, *U.S. Department of State Bulletin,* vol. XLVIII, nr. 1229 (14 ianuarie 1963), p. 44.
10 O parte a materialului despre Franţa şi de Gaulle este adaptat din lucrarea autorului *The Troubled Partnership: A Re-appraisal of the Atlantic Alliance* (New York: Publicată pentru Consiliul pentru Relaţii Externe de McGraw-Hill, 1965), pp. 41 şi urm.; şi lucrarea autorului *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), pp. 104 şi urm.
11 „Address by President Charles de Gaulle Outlining the Principles of French Foreign Policy Following the Failure of the Summit Conference", 31 mai 1969, în *Major Addresses, Statements, and Press Conferences of General Charles de Gaulle, May 19, 1968 – January 31, 1964* (New York: French Embassy, Press and Information Division, 1964), p. 75.
12 Conferinţa de presă a lui de Gaulle din 11 aprilie 1961, în *ibid.,* p. 124.
13 Conferinţa de presă din 29 iulie 1963, în *ibid.,* pp. 233–234.
14 Conferinţa de presă din 25 martie 1959, în *ibid.,* p. 43.
15 Citat în Brian Crozier, *De Gaulle* (New York: Charles Scribner's Sons, 1973), pp. 533 şi urm. Vezi şi Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace: The White House Years, 1956–1961* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1965), pp. 424–431.
16 Charles de Gaulle, *Memoirs of Hope: Renewal and Endeavor,* trad. de Terence Kilmartin (New York: Simon and Schuster, 1971), pp. 229–230.
17 Citat în Crozier, *De Gaulle,* p. 525.
18 George Ball, „NATO and World Responsibility", *The Atlantic Community Quarterly,* vol. 2, nr. 2 (Vara 1964), p. 211.
19 Pentru o discuţie detaliată a acestei idei, vezi Kissinger, *Troubled Partnership,* pp. 127 şi urm.
20 Discursul lui Kennedy la Independence Hall, Philadelphia, 4 iulie 1962, în *Public Papers of the Presidents of the United States, John F. Kennedy,* vol. 1962 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1963), pp. 537–539.
21 Discursul lui Kennedy în Holul Mare al catedralei Paulskirche din Frankfurt, 25 iunie 1963, în *ibid.,* vol. 1963, p. 520.
22 Conferinţa de presă a lui de Gaulle din 14 ianuarie 1963, în *Major Addresses,* pp. 216–217.
23 Conferinţa de presă din 14 ianuarie 1963, în *ibid.,* p. 218.
24 Conferinţa de presă din 19 aprilie 1963, citat în Harold van B. Cleveland, *The Atlantic Idea and Its European Rivals* (New York: Publicată pentru Consiliul pentru Relaţii Externe de McGraw-Hill, 1966), p. 143.
25 „The Common Declaration and the Treaty Between the French Republic and the Federal Republic of Germany", 22 ianuarie 1963, citată în Roy Macridis, *De Gaulle, Implacable Ally* (New York: Harper & Row, 1966), p. 188.

Capitolul 25
Vietnam: America la ananghie; Truman și Eisenhower

[1] Discurs inaugural, 20 ianuarie 1949, în *Public Papers of the Presidents of the United States: Harry S. Truman,* vol. 1949 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1964), pp. 112–114.

[2] Discurs inaugural, 20 ianuarie 1953, în *Public Papers of the Presidents of the United States: Dwight D. Eisenhower,* vol. 1953 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1960), p. 6 (citat în continuare ca *Eisenhower Papers*).

[3] *Ibid.*, p. 7.

[4] Discurs inaugural, 20 ianuarie 1961, în *Public Papers of the Presidents of the United States: John F. Kennedy,* vol. 1961 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1962), p. 1.

[5] Discurs inaugural, 20 ianuarie 1965, în *Public Papers of the Presidents of the United States: Lyndon B. Johnson,* vol. 1965 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1966), p. 72.

[6] Vezi Dean Acheson, „The Peace the World Wants", discurs adresat Adunării Generale a Națiunilor Unite, 20 septembrie 1950, *U.S. Department of State Bulletin,* vol. XXIII, nr. 587 (2 octombrie 1950), p. 542; și Dulles, citat în Jeffrey P. Kimball, ed., *To Reason Why: The Debate About the Causes of U.S. Involvement in the Vietnam War* (New York: McGraw-Hill, 1990), p. 54.

[7] Citat în Kimball, *To Reason Why,* p. 73.

[8] *Ibid.*

[9] Citat în Thomas J. Schoenbaum, *Waging Peace and War: Dean Rusk in the Truman, Kennedy and Johnson Years* (New York: Simon and Schuster, 1988), p. 234.

[10] NSC 68, „United States Objectives and Programs for National Security", 7 aprilie 1950, în U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States,* 1950, vol. 1 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1977), pp. 237–238.

[11] Vezi William Roger Louis, *Imperialism at Bay: the United States and the Decolonization of the British Empire, 1941–1945* (New York: Oxford University Press, 1978), cap. 1 și 2.

[12] George C. Herring, *America's Longest War, The United States and Vietnam 1950–1975* (New York: Alfred A. Knopf, ed. a 2-a, 1986), p. 18.

[13] *Ibid.*

[14] Schoenbaum, *Waging Peace and War,* p. 230.

[15] Herring, *America's Longest War,* pp. 18–19.

[16] *Ibid.*, p. 19.

[17] „United States Objectives and Courses of Action with Respect to Southeast Asia", Declarație de Intenție a Consiliului de Securitate Națională, 1952, în Neil Sheehan, Hedrick Smith, W.W. Kenworthy, Fox Butterfield, *The Pentagon Papers, as Published by the New York Times* (New York: Quadrangle Books, 1971), p. 29.

[18] *Ibid.*, p. 28.

[19] *Ibid.*, p. 29.

[20] Citat în Herring, *America's Longest War,* p. 22.

[21] Citat în *ibid.*, p. 26.

[22] *Ibid.*, p. 27.

[23] Citat în Sir Robert Thompson, *Revolutionary War in World Strategy 1945–1969* (New York: Taplinger, 1970), p. 120.

[24] Citat în Stanley Karnow, *Vietnam: A History* (New York: Penguin Books, 1984), pp. 197–98.

[25] Citat în William Bragg Ewald, Jr., *Eisenhower the President: Crucial Days, 1951–1960* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1981), pp. 119–120.

[26] Eisenhower către Churchill, 4 aprilie 1954, în Peter G. Boyle, ed., *The Churchill-Eisenhower Correspondence, 1953–1955* (Chapel Hill/London: University of North Carolina Press, 1990), pp. 137–140.

[27] Anthony Eden, *Full Circle: The Memoirs of the Rt. Hon. Anthony Eden* (Boston: Houghton Mifflin, 1960), p. 124.

[28] Citat în Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* vol. VIII, *„Never Despair", 1945–1965* (Boston: Houghton Mifflin, 1988), p. 973–974.

[29] Citat în *ibid.,* p. 973.

[30] Citat în *ibid.*

[31] Townsend Hoopes, *The Devil and John Foster Dulles* (Boston: Little, Brown, 1973), p. 239.

[32] Richard M. Nixon, *No More Vietnams* (New York: Arbor House, 1985), p. 41.

[33] Dulles la Conferința de presă de la Londra din 13 aprilie 1954, citat în Hoopes, *Devil and John Foster Dulles,* p. 209.

[34] *Ibid.,* p. 222.

[35] Citat în Herring, *America's Longest War,* p. 39.

[36] Instrucțiunile lui Dulles pentru subsecretarul de stat Walter Bedell Smith, 12 mai 1954, în legătură cu Conferința de la Geneva, în *The Pentagon Papers,* p. 44.

[37] Declarația Statelor Unite asupra Indochinei, 21 iulie 1954, în *State Bulletin,* vol. XXXI, nr. 7888 (2 august 1954), p. 162.

[38] Herring, *America's Longest War,* p. 45.

[39] Scrisoarea lui Eisenhower către Diem, 23 octombrie 1954, în Marvin E. Gettleman, ed., *Viet Nam: History, Documents, and Opinions on a Major World Crisis* (Greenwich, Conn.: Fawcett Publications, 1965), pp. 204–205.

[40] Herring, *America's Longest War,* p. 56.

[41] Senatorul Mike Mansfield, „Reprieve in Vietnam", *Harper's,* ianuarie 1926, p. 50.

[42] Senatorul John F. Kennedy, „America's Stake in Vietnam, the Cornerstone of the Free World in Southeast Asia", discurs ținut înaintea Prietenilor Americani ai Vietnamului, Washington, D.C., 1 iunie 1956, în *Vital Speeches of the Day,* 1 august 1956, pp. 617 și urm.

[43] Herring, *America's Longest War,* p. 68.

[44] Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace: The White House Years, 1956–1961* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1965), p. 607.

[45] *Ibid.,* p. 610.

[46] „Address at the Gettysburg College Convocation: The Importance of Understanding", 4 aprilie 1959, în *Eisenhower Papers,* vol. 1959 (1960), p. 313.

Capitolul 26
Vietnam: drumul disperării; Kennedy și Johnson

[1] *Public Papers of the Presidents of the United States, John F. Kennedy,* vol. 1961 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1962), p. 23 (citat în continuare *Kennedy Papers*).

2 Lin Paio, „Long Live the Victory of People's War!", *Peking Review,* vol. VIII, nr. 36 (3 septembrie 1965), pp. 9–30.

3 Citat în David Halberstam, *The Best and the Brightest* (New York: Random House, 1972), p. 76.

4 Din declarația de deschidere a lui Kennedy, la o conferință de știri din 23 martie 1961, în *Kennedy Papers,* vol. 1961 (1962), p. 214.

5 Mesajul special către Congres despre bugetul apărării, 28 martie 1961, în *ibid.,* p. 230.

6 *„Let the Word Go Forth": The Speeches, Statements, and Writtings of John F. Kennedy, 1947–1963,* selectate și cu o introducere de Theodore C. Sorensen (New York: Dell Publishing, 1988), p. 371.

7 *Ibid.,* pp. 370 și urm.

8 Senatorul John F. Kennedy, „America's Stake in Vietnam, the Cornerstone of the Free World in Southeast Asia", discurs rostit înaintea Prietenilor Americani ai Vietnamului, Washington, D.C., 1 iunie 1956, în *Vital Speeches of the Day,* 1 august 1956, pp. 617-619.

9 Lyndon Baines Johnson, *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency 1963–1969* (New York: Holt, Rinehard and Winston, 1971), p. 55.

10 National Security Memorandum 52, semnat de McGeorge Bundy, consilier prezidențial pentru Securitate Națională, 11 mai 1961, în Sheehan, Hedrick Smith, W.W. Kenworthy, Fox Butterfield, *The Pentagon Papers as Published by the New York Times* (New York: Quadrangle Books, 1971), p. 131.

11 Memo-ul lui Johnson către Kennedy, „Mission to Southeast Asia, India and Pakistan", 23 mai 1961, în *Pentagon Papers,* p. 134.

12 Bundy, citat în *Pentagon Papers,* p. 103.

13 Memo-ul lui McNamara către Kennedy, 18 noiembrie 1961, în *Pentagon Papers,* p. 154.

14 Citat în George C. Herring, *America's Longest War: The United States and Vietnam 1950-1975* (New York: Alfred A. Knopf, ed. a 2-a, 1985), p. 83.

15 Citat în *ibid.,* p. 86.

16 Mesajul special al lui Kennedy către Congres despre politicile și principiile apărării, 28 martie 1961, în *Kennedy Papers,* vol. 1961 (1962), pp. 229 și urm.

17 Citat în Guenter Lewy, *America in Vietnam* (New York: Oxford University Press, 1978), p. 26.

18 Telegramă a Departamentului de Stat către Lodge, la Saigon, 24 august 1963, în *Pentagon Papers,* p. 200.

19 *Ibid.*

20 „Opportunity in Vietnam", editorial, *The New York Times,* 3 noiembrie 1963, sect. 4, p. 8E.

21 Citat în Lewy, *America in Vietnam* p. 28.

22 Citat în *ibid.,* p. 29.

23 Harrison Salisbury, *Behind the Lines-Hanoi* (New York: Harper & Row, 1967), pp. 194–197.

24 Edgar Snow, „Interview with Mao", *The New Republic,* 27 februarie 1965, p. 17.

25 Discursul lui Johnson către Consiliul American al Absolvenților, 12 iulie 1966, în *Public Papers of the Presidents of the Unites States, Lyndon B. Johnson,* 1966, vol. II (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1967), p. 720 (citat în continuare ca *Johnson Papers*).

26 *Ibid.*

27 Discursul lui Johnson la Universitatea Johns Hopkins, 7 aprilie 1965, în *Johnson Papers,* 1965, vol. 1 (1966), pp. 396–97.

[28] Discursul lui Johnson despre Vietnam adresat Conferinței Legislative Naționale, San Antonio, Texas, 29 septembrie 1967, în *Johnson Papers,* 1967, vol. II (1968), p. 879.
[29] Walter Lippmann, „On Defeat", *Newsweek,* 11 martie 1968, p. 25.
[30] Discursul lui Fulbright, „U.S. Is in Danger of Losing Its Perspective", la Facultatea de Studii Internaționale Avansate, Universitea Johns Hopkins, Washington, D.C., 5 mai 1966, retipărit în *U.S. New & World Report,* vol. LX, nr. 21 (23 mai 1966), pp. 114–115.
[31] Discursul lui J. William Fulbright, „Old Myths and New Realities", rostit în Senatul Statelor Unite, 25 martie 1964, retipărit în *Vital Speeches of the Day,* 16 aprilie 1964, pp. 393–394.
[32] Richard L. Renfield, „A Policy for Vietnam", *Yale Law Review,* vol. LVI, nr. 4 (iunie 1967), pp. 481–505.
[33] James Reston, „Washington: The Flies That Captured the Flypaper", *New York Times,* 7 februarie 1968, p. 46.
[34] Senatorul J. William Fulbright, *The Crippled Giant: American Foreign Policy and Its Domestic Consequences* (New York: Random House, 1972), p. 62.
[35] Pentru o analiză strălucită a acestui grup, vezi Norman Podhoretz, *Why We Were in Vietnam* (New York: Simon and Schuster, 1982), pp. 85 și urm.
[36] Citat în *ibid.,* p. 100.
[37] Citat în *ibid.,* p. 105.
[38] David Halberstam, *The Making of a Quagmire* (New York: Random House, 1965), p. 319.
[39] Lewy, *American in Vietnam,* p. 76; Don Oberdorfer, *Tet!* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1971), pp. 329 și urm.
[40] Arthur M. Schlesinger, Jr., *Robert Kennedy and His Times* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), p. 843.
[41] „Report from Vietnam by Walter Cronkite", emisiune specială a CBS News, 27 februarie 1968, citat în Oberdorfer, *Tet!,* p. 251.
[42] „The Logic of the Battlefield", *Wall Street Journal,* 23 februarie 1968, p. 14.
[43] „Frank Magee Sunday Report", NBC, 10 martie 1968, citat în Oberdorfer, *Tet!,* p. 273.
[44] „The War", *Time,* vol. 91, nr. 11 (15 martie 1968), p. 14.
[45] Declarația lui Mansfield în Senat, 7 martie 1968, în *Congressional Record,* vol. 114, pt. 5 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1968), p. 5659.
[46] Declarația lui Fulbright în Senate, 7 martie 1968, *ibid.,* p. 5645.
[47] Emisiune de televiziune a lui Johnson adresată poporului american, 31 martie 1968, în *Johnson Papers,* 1968–69, vol. 1 (1970), p. 469–496.

Capitolul 27
Vietnam: retragerea americanilor; Nixon

[1] Walter Isaacson, *Kissinger: A Biography* (New York: Simon & Schuster, 1992), p. 484.
[2] Memorandumul este tipărit în întregime în capitolul de note la Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), pp. 1480–1482.
[3] Citat în *ibid.,* p. 1481.
[4] Toate schemele de retragere americană erau condiționate de o încetare a focului și de eliberarea tuturor prizonierilor.
[5] Senatorul J. William Fulbright, *The Crippled Giant: American Foreign Policy and Its Domestic Consequences* (New York: Random House, 1972), p. 62.

6 Observațiile lui McGovern în „The Today Show", NBC TV, 8 iunie 1972.
7 Citat în Kissinger, *White House Years,* p. 1345.
8 Conferință de știri a lui Kissinger, 24 ianuarie 1973, în *U.S. Department of State Bulletin,* vol. LXVIII, nr. 1753 (12 februarie 1973), p. 164.
9 Vezi Kissinger, *White House Years,* cap. VIII și XII; Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), cap. II și VIII; și schimbul de replici dintre Peter W. Rodman și William Shawcross din *American Spectator,* martie și iulie 1981.
10 Vezi Karl D. Jackson, ed., *Cambodia 1975–1978: Rendezvous with Death* (Princeton: N.J.: Princeton University Press, 1989).
11 Vezi Kissinger, *White House Years,* pp. 1362 și urm.
12 Vezi și rezumatul declarațiilor Statelor Unite în Kissinger, *Years of Upheaval,* pp. 1236-1240.
13 „Fourth Annual Report to the Congress on United States Foreign Policy", 3 mai 1973, în *Public Papers of the Presidents of the United States, Richard Nixon,* vol. 1973 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1975), p. 392.
14 *Ibid.,* p. 395.
15 Legea celei de-a doua alocări suplimentare pentru anul fiscal 1973 (HR 9055-PL93-50). Vezi *Congressional Quaterly, 1973 Almanac,* Congresul al 93-lea, ses. 1 (Washington, D.C.: Congressional Quaterly, 1974), pp. 95, 861–862.
16 Joseph Fitchett, „Saigon Residents Found Intimidated by Occupation Force", *Washington Post,* 6 noiembrie 1978; vezi și Christopher Dickey, „Former Vietnamese Captive Describes Life and Death in Saigon Prison", *Washington Post,* 20 decembrie 1978; Theodore Jacqueney, „They Are Us, Were We Vietnamese", *Worldview,* aprilie 1977; Carl Gershman, „A Voice from Vietnam", *New Leader,* 29 ianuarie 1979, pp. 8–9.
17 International Institute of Strategic Studies, *Strategic Survey, 1975* (London: IISS, 1975), p. 94.
18 Vezi cartea în pregătire scrisă de Peter W. Rodman despre Războiul rece în Lumea a Treia, ce va fi publicată de Charles Scribner's Sons, pentru o discuție mai complexă a acestei evoluții a politicii sovietice.

Capitolul 28
Politica externă ca geopolitică: diplomația triunghiulară a lui Nixon

1 Richard Nixon, citat în *Time,* 3 ianuarie 1972, p. 15. Vezi și remarcele lui Nixon la Midwestern News Media Executives în Kansas City, Missouri, 6 iulie 1971, în *Public Papers of the Presidents of the United States, Richard Nixon,* vol. 1971 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1972), p. 806 (citat în continuare ca *Nixon Papers*).
2 Observații în timpul rugăciunii de la micul dejun prezidențial, 5 februarie 1970, în *Nixon Papers,* vol. 1970, pp. 82–83.
3 Discurs radiotelevizat adresat poporului Uniunii Sovietice, 28 mai 1972, în *Nixon Papers,* vol. 1972, p. 630.
4 Remarce neoficiale ale lui Nixon la întâlnirea din Guam cu ziariștii, 25 iulie 1969, în *Nixon Papers,* vol. 1969, pp. 544–556.
5 Discurs adresat națiunii despre Războiul din Vietnam, 3 noiembrie 1969, în *ibid.,* pp. 905–906. Vezi și Primul Raport Anual al lui Nixon către Congres despre politica externă a Statelor Unite pentru anii '70, 18 februarie 1970, în *Nixon Papers,* vol. 1970, pp. 116 și urm.
6 Norman Mailer, *The Armies of the Night: History as a Novel, the Novel as History* (New York: New American Library, 1968), p. 187.
7 John Kenneth Galbraith, *The New Industrial State* (Boston: Houghton Mifflin, 1967), cap. 35.

8 Primul Raport Anual al lui Nixon către Congres despre politica externă a Statelor Unite pentru anii '70, 18 februarie 1970, în *Nixon Papers,* vol. 1970, p. 119.
9 *Ibid.,* p. 178.
10 *Ibid.,* p. 179.
11 A Doilea Raport Anual al lui Nixon către Congres despre politica externă a Statelor Unite, 25 februarie 1971, în *Nixon Papers,* vol. 1971, p. 304.
12 Albert Wohlstetter, „The Delicate Balance of Terror", *Foreign Affairs,* vol. 37, nr. 2 (ianuarie 1959), pp. 211–234.
13 Citat în Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), p. 136.
14 Peter Grose, „U.S. Warns Soviet on Use of Force Against Czechs", *The New York Times,* 18 aprilie 1969.
15 Peter Grose, „A Series of Limited Pacts on Missiles Now U.S. Aim", *The New York Times,* 22 aprilie 1969.
16 Chalmers M. Roberts, „U.S. to Propose Summer Talks on Arms Curb", *The Washington Post,* 13 mai 1969.
17 „Clear It with Everett", editorial, *The New York Times,* 3 iunie 1969.
18 „Start the Missile Talks", editorial, *The Washington Post,* 5 aprilie 1969.
19 Vezi Kissinger, *White House Years,* pp. 265 şi urm.
20 Citat în *ibid.,* p. 165.
21 Richard M. Nixon, „Asia After Viet Nam", *Foreign Affairs,* vol. 46, nr. 1 (octombrie 1967), p. 121.
22 „Nixon's View of the World From Informal Talks", în *U.S. News & World Report,* vol. LXV, nr. 12 (16 septembrie 1968), p. 48.
23 Discursul lui Rogers la National Press Club, Canberra, Australia, 8 august 1969, în *U.S. Department of State Bulletin,* vol. LXI, nr. 1575 (1 septembrie 1969), pp. 179–180.
24 Discursul lui Richardson, „The Foreign Policy of the Nixon Administration: Its Aims and Strategy", în *ibid.,* vol. LXI, nr. 1578 (22 septembrie 1969), p. 260.
25 Al Doilea Raport Anual, în *Nixon Papers,* vol. 1971, p. 277.
26 *Ibid.*
27 Citat în Kissinger, *White House Years,* p. 1062.
28 Citat în *ibid.*
29 Comunicat comun dat la Shanghai, 27 februarie 1972, în *State Bulletin,* vol. LXVI, nr. 1708 (20 martie 1972), pp. 435–438.
30 Vezi Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), pp. 233, 294–295, 1173–1174.

Capitolul 29
Destinderea şi nemulţumirile generate de ea

1 Willy Brandt, *People and Politics: The Years 1960–1975,* trad. de J. Maxwell Brownjohn (Boston: Little, Brown, 1976), pp. 123–124.
2 Vezi Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), pp. 459 şi urm.
3 „*Détente:* An Evaluation", declaraţie dată de Robert Conquest, Brian Crozier, John Erickson, Joseph Godson, Gregory Grossman, Leopold Labedz, Bernard Lewis, Richard Pipes, Leonard Schapiro, Edward Shils şi P.J. Vatikiotis, retipărită pentru uzul Subcomitetului pentru Controlul Armelor, Comitetul pentru Servicii Armate, Senatul Statelor Unite, Congresul al 93–lea, ses. 2 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 20 iunie 1974), p. 1.

4 Declarația lui George Meany, președinte al Federației Americane a Muncii și al Congresului Organizațiilor Industriale, înaintea Comitetului pentru Relații Externe al Senatului, 1 octombrie 1974, în Senatul Statelor Unite, Comitetul pentru Relații Externe, *Détente: Hearings on United States Relations with Communist Countries,* Congresul al 93-lea, ses. 2 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1975), pp. 379–380.

5 Henry Kissinger, „America's Permanent Interests", discurs înaintea Consiliului pentru Relații Internaționale din Boston, 11 martie 1976, în *U.S. Department of State Bulletin,* vol. LXXIV, nr. 1919 (5 aprilie 1976), pp. 427–428.

6 Citat în Henry Kissigenr, *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), p. 1486.

7 Pentru detalii ale dezbaterii, vezi Kissinger, *Years of Upheaval,* pp. 256–274, 1006–1028.

8 Vezi Coral Bell, *The Diplomacy of Détente* (New York: St. Martin's Press, 1977), pp. 201–222.

9 „Improving U.S.-Soviet Relations", editorial, *The New York Times,* 22 februarie 1971, p. 5.

10 „Trade and Freedom", editorial, în *ibid.,* 18 septembrie 1973, p. 42.

11 „The Requirements of Detente", editorial, *Washington Post,* 12 septembrie 1973.

12 Kissinger, „America's Permanent Interests", pp. 431–432.

13 Citat în Timothy Garton Ash, *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent* (New York: Random House, 1993), p. 260.

14 *Ibid.,* p. 223.

15 „European 'Security'... and Real Détente", editorial, *The New York Times,* 21 iulie 1975, p. 20.

16 Henry Kissinger, „American Unity and the National Interest", discurs înaintea Conferinței Producătorilor de Bunuri de Consum din Sud, din Birmingham, Alabama, 14 august 1975, în *State Bulletin,* vol. LXXIII, nr. 1890 (15 septembrie 1975), p. 392.

17 Kissinger, „America's Permanent Interests", p. 428.

Capitolul 30
Sfârșitul Războiului rece: Reagan și Gorbaciov

1 Ronald Reagan, Remarce la Conferința Anuală a Legiunii Americane de la Washington, 22 februarie 1983, în *Public Papers of the Presidents of the United States, Ronald Reagan,* vol. 1983, pt. 1 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1982–1990), p. 270 (citat în continuare ca *Reagan Papers*).

2 *Ibid.,* p. 271.

3 Ronald Reagan, Conferință de știri, 29 ianuarie 1981, în *ibid.,* vol. 1981, p. 57.

4 Discursul lui Reagan către membrii Parlamentului britanic, Londra, 8 iunie 1982, în *ibid.,* vol. 1982, pt. 1, p. 744.

5 „TRB" (Richard Strout), „Reagan's Holy War", *The New Republic,* 11 aprilie 1983, p.6.

6 Anthony Lewis, „Onward, Christian Soldiers", *The New York Times,* 10 martie 1983, p. A27.

7 Stanley Hoffmann, „Foreign Policy: What's to Be Done?", *New York Review of Books,* 30 aprilie 1981, pp. 33–37, 39.

8 Textul scrisorii lui Reagan în Remarce către membrii Clubului Național de Presă despre reducerea armamentului și a armelor nucleare, 18 noiembrie 1981, în *Reagan Papers,* vol. 1981, p. 1065.

9 Ronald Reagan, *An American Life* (New York: Simon & Schuster, 1990), p. 576.

10 *Ibid.,* p. 592.

11 *Ibid.,* p. 603.

12 *Ibid.,* p. 634.

[13] Lou Cannon, *President Reagan: The Role of a Lifetime* (New York: Simon & Schuster, 1990), p. 792.

[14] Ronald Reagan, Discursul Starea Uniunii, rostit înaintea unei sesiuni reunite a Congresului, 25 ianuarie 1984, în *Reagan Papers,* vol. 1984, pt. 1, p. 92.

[15] Reagan, Discurs îaintea Parlamentului britanic, 8 iunie 1982, în *ibid.,* vol. 1982, pt. 1, p. 746.

[16] *Ibid.,* p. 745.

[17] Vezi cartea în pregătire a lui Peter W. Rodman despre Războiul rece în Lumea a Treia, ce va fi publicată de Charles Scribner's Sons.

[18] Discursul lui Shultz, „America and the Struggle for Freedom", 22 februarie 1985 (Washington, D.C.: U.S. Department of State, Bureau of Public Affairs, februarie 1985), Politica Actuală nr. 659, pp. 1–5.

[19] Citat în Lean V. Sigan, *Nuclear Forces in Europe* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1984), p. 86.

[20] Discursul lui Mitterrand înaintea Bundestagului cu ocazia celei de-a douăzecea aniversări a Tratatului de cooperare franco-german, 20 ianuarie 1983 (France: Foreign Affairs Ministry, The Press and Information Service).

[21] Reagan, Remarce la Clubul Presei Naţionale, 18 noiembrie 1981, în *Reagan Papers,* vol. 1981, p. 1065.

[22] „Reagan Proposes U.S. Seek New Way to Block Missiles", *The New York Times,* 24 martie 1983, p. A20.

[23] Harold Brown, ed., *The Strategic Defense Initiative: Shield or Snare?* (Boulder, Col., London: Westview Press pentru Institutul de Politică Externă Johns Hopkins, 1987).

[24] Harold Brown, „Introduction" şi „Is SDI Technically Feasible?", în *ibid.,* pp. 4–7, 131–132, 138.

[25] Richard Betts, „Heavenly Gains or Earthly Losses? Toward a Balance Sheet for Strategic Defense", în *ibid.,* pp. 238–239.

[26] George Liska, „The Challenge of SDI: Preemptive Diplomacy or Preventive War?", în *ibid.,* p. 107.

[27] Robert Osgood, „Implications for US-European Relations", în *ibid.,* pp. 266–268, 276-278.

[28] Citat în Dan Smith, *Pressure: How America Runs NATO* (London: Bloomsburg, 1989), p. 184.

[29] Reagan, Discurs înaintea Dietei japoneze în Tokyo, 11 noiembrie 1983, în *Reagan Papers,* vol. 1983, pt. 2, p. 1575.

[30] Reagan, *American Life,* p. 550.

[31] Canon, *President Reagan,* p. 289.

[32] Reagan, Remarce cu ocazia unei puneri în temă la Casa Albă pentru şefii Asociaţiilor Comerciale şi ai Corporaţiilor pentru Amplasarea Rachetelor MX, 16 mai 1983, în *Reagan Papers,* vol. 1983, pt. 1, p. 715.

[33] Reagan, Discurs adresat naţiunii despre apărare şi securitatea naţională, 23 martie 1983, în *ibid.,* p. 443.

[34] George P. Shultz, „Nuclear Weapons, Arms Control, and the Future of Deterrence", discurs pentru International House din Chicago şi Forumul ziarului *Chicago Sun-Times* la Universitatea din Chicago, 17 noiembrie 1986, în *U.S. Department of State Bulletin,* vol. 87, no. 2118 (ianuarie 1987), pp. 31–35.

[35] Mikhail Gorbachev, *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World* (New York: Harper & Row, 1987), p. 139.

[36] Mihail Gorbaciov, conferință de presă ulterioară întâlnirii la vârf de la Geneva, 21 noiembrie 1985, în *Geneva: The Soviet-US Summit, November 1985, Documents and Materials* (Moscow: Novosti Press Agency Publishing House, 1985), p. 18.

[37] Mihail Gorbaciov, discurs la a 70-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, 2 noiembrie 1987, în *Foreign Broadcast Information Service* (SOV-87-212, 3 noiembrie 1987), p. 55.

[38] „An Interview with Gorbachev", *Time,* 9 septembrie 1985, p. 23.

[39] „Gorbachev Pledges Major Troop Cutback Then Ends Trip, Citing Vast Soviet Quake", *The New York Times,* 8 decembrie 1988, p. A1.

[40] *Ibid.*, p. A19.

[41] Extrase din discursul lui Gorbaciov la Vladivostok, 28 iunie 1986, în *The New York Times,* 29 iunie 1986, p. A6.

[42] Extrase din discursul lui Gorbaciov adresat Consiliului Europei la Strasbourg, Franța, 6 iulie 1989, în *The New York Times,* 7 iulie 1989, p. A6.

[43] „Gorbachev, in Finland, Disavows Any Right of Regional Intervention", *The New York Times,* 26 octombrie 1989, p. A1.

[44] „Gorbachev Lends Honecker a Hand", *The New York Times,* 7 octombrie 1989, p. 5.

[45] „Gorbachev Urges Economic Accords", *The New York Times,* 16 iulie 1989, p. 17.

[46] Strobe Talbott, „Rethinking the Red Menace", *Time,* 1 ianuarie 1990, p. 69.

[47] Fred Halliday, *From Kabul to Managua: Soviet-American Relations in the 1980s* (New York: Pantheon Books, 1989), p. 17, 108–109, 134–135.

[48] Vyacheslav Dashichev, „East-West: Quest for New Relations: On the Priorities of the Soviet State's Foreign Policy", în *Foreign Broadcast Information Service* (SOV-88-098, 20 mai 1988), pp. 4–8.

[49] *Ibid.*

[50] Eduard Shevardnadze, „The 19th All-Union CPSU Conference: Foreign Policy and Diplomacy", *International Affairs* (Moscow), October 1988.

[51] „X" (George F. Kennan), „The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs,* vol. 25, nr. 4 (iulie 1947), p. 580.

Capitolul 31
Noua ordine mondială reconsiderată

[1] Președintele George Bush, „The U.N.: World Parliament of Peace", discurs în Adunarea Generală a Națiunilor Unite, New York, 1 octombrie 1990, în *Dispatch* (U.S. Department of State), vol. 1, nr. 6 (8 octombrie 1990), p. 152.

[2] Președintele Bill Clinton, „Confronting the Challenges of a Broader World", discurs în Adunarea Generală a Națiunilor Unite, New York, 27 septembrie 1993, în *ibid.*, vol. 4, nr. 39 (27 septembrie 1993), p. 650.

[3] Sir Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1962).

[4] Alexander Solzhenitsyn, „How Are We to Restructure Russia? A Modest Contribution", *Literaturnaya Gazeta Moscow, 18 septembrie 1990,* în *Foreign Broadcast Information Service* (SOV-90-187, 26 septembrie 1990), spec. pp. 37–41.

[5] Remarce ale președintelui Bill Clinton la Întâlnirea Multinațională a Viitorilor Conducători ai Europei, Hodel de Ville, Bruxelles, 9 ianuarie 1994 (Brussels, Belgium: The White House, Office of the Press Secretary, comunicat de presă, 9 ianuarie 1994), p. 5.

Index

Abernon, lord d', 218; 232
Abisinia, 260; 263
Acheson, Dean, 373; 396; 397; 403; 416; 417; 425; 426; 428; 429; 438; 444; 470; 483; 509; 512; 516; 521; 538; 543; 545; 546; 584; 617; 618; 620; 621; 645; 647; 658; 713
Adams, John Quincy, 30; 405; 541; 658; 674; 724
Adams, Sherman, 550
Adenauer, Konrad, 246; 326; 431; 435; 439; 440; 443; 449; 467; 478; 498; 499; 501; 503-505; 509; 512-516; 522; 523; 527-529; 536; 627; 639-641; 715
Adrianopol, 147
Afghanistan, 137; 152; 158; 216; 395; 517; 610; 674; 675; 690; 697; 698
Albania, 389
Alexandru al III-lea, împărat al Rusiei, 139; 149; 175
Alexandru al II-lea, împărat al Rusiei, 126; 139; 364; 380
Alexandru I, împărat al Rusiei, 64; 65; 67; 73; 74; 120; 121; 133; 350; 380
Algeria, 463; 464; 525; 535; 545; 587
Alsacia-Lorena, 123; 136
America, vezi Statele Unite
Andropov, Iuri, 670; 676
Angola, 517; 608; 610; 620; 659; 665; 674; 685
Argentina, 32; 723
Armand, conte, 50; 98
Aron, Raymond, 519
Asad, Hafez, 644
Attlee, Clement, 382; 396
Aubrac, Raymond, 578
Austen, Warren, 235; 237; 238; 240; 241; 245; 294
Australia, 420; 493; 550; 555; 630
Austria, 15; 30; 49; 51; 60; 62-65; 67; 69; 70; 71; 73-76; 79-81; 85; 90; 92; 94-98; 100-102; 104-106; 108-114; 118; 119; 123-127; 130; 131; 133-140; 152-155; 159; 161; 162; 164; 167-171; 174; 175; 180; 182; 184; 185; 189; 192; 210; 216; 247; 262; 268; 271; 297; 377; 514; 541; 714
Azerbaidjan, 392; 433

Bagdad, 460-462; 479
Bahr, Egon, 641
Baker, James, 248; 644
Baldwin, Stanley, 254-256; 258; 261; 269; 520
Balfour, Arthur James, lord, 210; 227
Ball, George, 534; 573
Bao Dai, 546
Bark, Peter, 184
Basarabia, 92; 226; 296; 305; 313; 369
Bavaria, 59; 69; 100; 233; 252
Beard, Charles, 334
Belgia, 32; 49; 61; 85; 101; 176; 177; 184; 186; 189; 221; 238; 263; 265; 299; 309; 310; 357; 379
Ben Gurion, David, 473; 474
Beria, Lavrenti, 436; 441; 454; 484
Berlin, 64; 80; 99; 127; 128; 130-135; 140; 147; 151; 153; 163; 166-168; 174; 181; 186; 218; 232; 235; 245; 246; 256; 262; 264; 294; 297; 300; 306; 314-317; 319; 320; 322; 326; 327; 333; 350; 359; 367; 369; 376; 377; 384; 439; 484; 496; 498; 499; 501; 505; 506; 508; 509; 513-515; 517; 520; 522; 533; 540; 640; 644; 688
Berlin, Isaiah, 326; 327
Bethmann-Hollweg, Theobald von, 179; 180; 183
Betts, Richard, 679
Bevin, Ernest, 382
Biddle, Francis, 341
Bismarck, Otto von, 15; 20; 32; 34; 56; 73; 81; 86; 88-90; 94; 97-101; 103-119; 124-128; 131-136; 138-141; 143-146;

148; 152-156; 164; 168; 174; 176; 177; 181; 182; 187; 192; 198; 199; 206; 237; 245; 271; 294; 302; 306; 404; 439; 464; 504; 528; 536; 541; 566; 577; 666; 726
Blum, Léon, 268
Bohlen, Charles, 491
Bosnia, 127; 166; 167; 180; 184; 704; 713
Bosnia-Herțegovina, 166; 167
Bourgeois, Léon, 204
Bowles, Chester, 567
Bowman, Isaiah, 202; 203
Bradley, Omar, 415; 425; 426
Brandt, Willy, 503; 509; 638-641; 660
Brazilia, 32; 723
Brejnev, Leonid, 620; 629; 633; 636; 658; 660; 670; 671; 673; 674; 676; 678; 685; 687; 691; 692; 694; 697
Brest-Litovsk, 190; 196; 209; 223; 225; 314
Bretton Woods, 357
Briand, Aristide, 16; 197; 219; 238; 240-246; 294; 328-331; 704
Brockdorff-Randzau, Ulrich von, 246
Brogan, D. W., 245
Brown, Harold, 679
Bruce, David, 408; 504
Bruxelles, 401
Buchanan, Andrew, 129
Bucovina, 313
Buharin, Nikolai, 225
Bulganin, Nikolai, 451; 473; 474; 482
Bulgaria, 131; 133; 139; 140; 146; 184; 189; 318; 319; 364; 382; 384; 389; 392; 394; 396
Bullitt, William C., 335
Büllow, prinț von, 146
Bundy, McGeorge, 511; 512; 585
Bundy, William, 567; 568; 573; 578
Bunker, Ellswoth 408
Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand von, 80
Bush, George, 39; 45; 151; 574; 666; 674; 684; 700; 701; 711; 723
Byrnes, James, 373; 384; 385

Cambodgia, 544; 545; 558; 562; 564; 575; 593; 603; 604; 606; 607; 665
Cambon, Paul, 163
Camp David, 491; 505-507; 523; 618
Canada, 26; 32; 151; 337; 697; 723
Canning, George, 30; 31; 82; 87; 124; 127; 138; 215
Caprivi, Georg Leo von, 152; 153
Carol al V-lea, împărat romano-german, 49; 99
Carter, Jimmy, 644; 668; 669; 671; 672; 675; 679
Carteret, John, 63; 85
Casablanca, 356
Castlereagh, Robert Stuart, lord, 63; 67; 68; 70; 72; 74-78; 81; 127; 132; 138; 351
Castro, Fidel, 508; 607
Cavour, Camillo Benso di, conte, 81; 94; 104; 464
Cecil, Edgar Algernon Robert Gascoygne, lord, 204; 215
Cehoslovacia, 102; 208; 216; 237; 266; 268-272; 276; 277; 295; 296; 389; 401; 411; 417; 435; 448; 482; 514; 520; 522; 613; 624; 639; 661; 690
Cernenko, Konstantin, 671
Chamberlain, Austen, 235; 237; 238; 240; 241; 245
Chamberlain, Joseph, 158; 241
Chamberlain, Neville, 241; 269; 300; 316; 336
Chautemps, Camille, 259
Chiang Kai-Shek, 462
China, 18; 21-23; 124; 147; 152; 158; 216; 235; 315; 332-334; 339; 348; 349; 359; 366; 370; 416; 417; 419-425; 427; 430; 445; 492; 541; 543; 544-547; 549-553; 561; 564; 576; 593; 613; 614; 621; 626-636; 638; 639; 645; 647; 682; 685; 688-690; 697; 703; 705; 711; 712; 718-722
Churchill, Winston, 62; 63; 65; 144; 221; 257; 258; 266; 311; 326; 333; 340-344; 347-356; 358; 359; 361-365; 367; 370-372; 376-379; 381-383; 387-390; 404; 406; 408-410; 431; 435; 436; 439; 440-442; 443-450; 458; 463; 467; 507; 508; 519; 551; 552; 613; 621; 683
Cicerin, Gheorghi, 226; 228; 229
Clarendon, George William Frederick Villiers, lord, 86

Clay, Lucius, 510; 516
Clemenceau, George, 199; 200
Clifford, Clark, 395; 396; 590; 740
Clinton, Bill, 594; 644; 700; 701; 711; 717; 718; 720; 722; 723
Cobb, Irvin S., 342
Cobden, Richard, 86
Columbia, 33
Colville, John, 442; 445
Connally, Tom, 363; 402; 403
Coolidge, Calvin, 329
Coreea de Nord, 415; 419; 422; 529
Coreea de Sud, 415; 416; 425; 432
Coreea, 23; 35; 164; 354; 410; 412; 414-433; 435; 449; 500; 529; 540; 543-546; 549; 550; 558; 561; 574; 576; 579; 588; 601; 616; 626; 634; 666; 720
Couve de Murville, Maurice, 463
Cowley, Henry, 94
Cripps, Stafford, 258; 316
Croația, 208
Cronkite, Walter, 585
Crowe, Eyre, 164; 165; 233; 311
Cuba, 33; 454; 474; 511; 515; 517; 519; 527; 620; 629; 649; 666; 723
Curzon, George Nathaniel, lord, 226; 230; 233; 241

Daladier, Edouard, 256; 273; 274; 339
Danemarca, 97; 342; 357
Danzig, 219; 277; 499
Darwin, Charles, 109
Dașicev, Veaceslav, 697
Davies, Joseph E., 378; 379; 381
Dawes, Charles G., 237; 242; 246
de Gaulle, Charles, 102; 326; 439; 463; 478; 498; 501-503; 512; 516; 518; 519; 523-528; 531-533; 535-539; 545; 580; 587; 613; 627; 639; 640; 677
Delbos, Yvon, 268; 269
Delcasse, Théophile, 163
Deng Xiaoping, 633
Derby, Edward Henry Smith Stanley, lord, 86; 126
Dien Bien Phu, 549; 550; 552; 564; 571
Dillon, Douglas, 547; 585
Disraeli, Benjamin, 20; 32; 34; 85; 86; 115; 124; 126-133; 135; 137; 138; 146; 151; 215; 492; 665; 726
Dittmann, Herbert, 504
Djilas, Milovan, 367; 385
Dobrinin, Anatoli, 515; 648; 656; 687
Dominicană, Republica, 32
Dostoievski, Fiodor, 122
Dowling, Walter C., 514
Dreyfus, Alfred, 199
Drouyn de Lhuys, Edouard, 97
Dulles, John Foster, 408; 412; 444; 446; 449-452; 461-470; 472; 476; 478; 483; 487; 490; 492; 493; 496; 500; 503-505; 510; 519; 539; 543; 549-556; 564; 610; 617; 618; 620; 621; 626; 637; 647; 658; 672
Dumbarton Oaks, 357

Ecaterina a II-a, împărătească a Rusiei, 119; 297; 308
Eden, Anthony, 261; 265; 266; 351; 357; 358; 364; 377; 381; 450; 457; 461; 463-467; 469-471; 473; 474; 478; 504; 519; 551
Eduard al VII-lea, rege al Angliei, 150
Egipt, 127; 136; 138; 146; 152; 158; 202; 454; 456-458; 460-462; 465; 469; 470; 472; 473; 626; 641; 643; 656
Eisenhower, Dwight D., 354; 367; 431; 436; 441; 444-447; 449; 451; 458; 460; 464-467; 470-475; 479; 487-489; 491; 497; 499; 500-502; 504-507; 510; 515; 518; 523; 528; 531-533; 540; 542; 547; 549; 550-554; 556; 558-561; 563; 565; 569; 571; 614; 713
Elisabeta I, regină a Angliei, 150
Elțîn, Boris, 236; 366; 684; 685; 692; 695; 709; 711; 714
Elveția, 238; 514
Ely, Paul, 549
Etiopia, 262; 517; 608; 610; 665; 674
Eupen-et-Malmédy, 207
Europa, 18; 19; 21; 22; 25; 26; 28; 30; 31; 35-38; 42; 43; 48-51; 53; 56-59; 61-66; 68-71; 74; 76; 77; 81; 82; 84- 86; 88; 89; 91; 93; 94; 96; 99; 101-103;

105; 108; 109; 115; 117; 119-122; 124; 126; 131; 134; 136-139; 143-149; 155; 156; 158; 161; 165; 167-169; 177-179; 182; 184; 188; 190; 191; 194; 197; 198; 200; 203; 204; 209-212; 214; 216-219; 223; 231; 237; 239; 241; 244; 247; 248; 250; 253; 254; 257; 258; 262-265; 267; 268; 270-272; 277; 279; 295; 296; 299; 300; 302; 303; 307; 311; 316; 318; 331; 333; 339; 342; 345; 348; 352; 353; 355; 356; 359; 362; 364-366; 370; 374; 375; 378-380; 382-385; 387; 389; 390; 392; 395; 401; 402; 404; 407; 409; 411; 414; 415; 417; 418; 423; 426; 428-433; 435; 438; 442; 443; 447-450; 455; 456; 459; 464; 470; 477; 478; 479; 481-483; 485-488; 490; 493; 494; 496; 499; 501; 502; 508-510; 518-525; 527-531; 534; 535; 537-540; 544; 547; 558; 565; 601; 608; 614; 623; 638; 639-641; 644; 650; 654; 660; 661; 675-677; 682; 683; 689; 691; 692; 695; 696; 698; 702; 703; 705; 707; 708; 710; 711; 713-718; 721; 725

Fadeev, Rostislav, 122; 123
Ferdinand al II-lea, împărat romano-german, 50-52; 56; 71
Ferguson, A. K., 428
Filipine, 353; 416; 420; 555; 673
Finlanda, 150; 216; 226; 305; 310; 313; 314; 318; 319; 358; 381; 384; 389; 395; 691
Flanders, Ralph, 548
Flandin, Pierre, 266
Foch, Ferdinand, 217
Ford, Gerald, 620; 638; 648; 650; 653; 660-662; 668; 672
Ford, Henry, 342
Formosa, vezi Taiwan
Foster, John, 408; 412; 444; 449; 466; 476; 483; 496; 543; 637; 672
Franche-Comté, 51
Franco, Francisco, 269
François-Poncet, André, 264; 265
Franța, 15; 21; 26; 27; 32; 35; 44; 48-51; 53; 55-57; 59-61; 63-65; 68-71; 73; 74; 76; 77; 79-81; 84; 85; 87-94; 96-103; 105-108; 111-114; 117-119; 123-126; 130; 135-138; 140; 145; 151-159; 161-164; 166-171; 174-180; 183; 186; 189-192; 194; 196-198; 200-211; 217-223; 227; 229; 231-249; 254-256; 258-270; 272; 274-277; 294; 295; 300-303; 305; 309-313; 328; 331; 335; 338; 339; 348; 349; 355-357; 359; 362; 374; 391; 393; 435; 436; 438; 446; 447; 450; 458; 463-465; 466; 467; 469; 470-473; 475-479; 490; 491; 495; 497; 499; 501-503; 508; 516; 520; 521; 524-529; 532; 533; 535-539; 544-553; 555; 565; 567; 578; 580; 587; 589; 627; 634; 636; 639-641; 660; 676; 682; 697; 715-717
Franz Ferdinand, 180; 182
Frederic al III-lea, rege al Germaniei, 144
Frederic al II-lea, rege al Prusiei, 34; 59; 69; 110; 111; 143-146; 308; 372
Frederic Wilhelm al IV-lea, rege al Prusiei, 111
Fulbright, J. William, 566; 580; 581; 585; 600

Galbraith, John Kenneth, 618
Gamelin, Maurice, 265
Geneva, 220; 221; 242; 450; 452; 454; 456; 506; 507; 549; 552-556; 562; 563; 567; 626; 661; 682; 697
Genova, 224; 227; 228
Gentz, Friedrich von, 120; 121
Gerlach, Leopold von, 106-109; 111; 114; 125
Germană, Republica Democrată, 404; 495; 497; 514; 641; 677
Germania, Republica Federală, 390; 391; 393; 404; 432; 435; 442; 456; 495; 498; 499; 509; 514; 518; 627; 677
Gero, Erno, 485
Gherasimov, Ghenadi, 689; 692
Giers, Nikolai D., 148; 149; 153; 154; 174; 175
Gladstone, William E., 43; 63; 83; 86; 87; 128; 130; 132; 135; 137; 138; 140; 151; 155; 467; 492
Glubb, John, 457; 462
Goebbels, Joseph, 257; 369; 372; 378

Goltz, conte von der, 98; 99
Gomulka, Wladyslaw, 482-485; 489
Goodell, Charles, 599
Gorbaciov, Mihail, 198; 366; 399; 454; 664; 666; 671; 672; 682; 684-697; 711
Gorceakov, Aleksandr, 121; 126; 129-132; 148; 149; 150
Gray, Gordon, 507; 508
Grecia, 79; 133; 299; 319; 322; 364; 370; 393; 396; 398; 411; 458; 540; 548
Greenwood, Arthur, 267
Grey, Edward, 82; 163-165; 183; 184; 189; 190; 192; 193; 311
Gromîko, Andrei, 148; 315; 383; 453; 506; 511; 633; 671; 676; 687
Guatemala, 473
Gustav Adolf, rege al Suediei, 53

Habsburgi, 53; 62; 63
Haile Selassie, împărat al Etiopiei 261; 262
Haiti, 33; 704
Halberstam, David, 582
Haldane, Richard Burdon, lord, 160
Halifax, Edward Frederick Lindley Wood, lord, 268; 272; 301; 311
Halliday, Fred, 696
Halstein, 404; 638; 640
Hamilton, Alexander, 28; 740
Hanovra, 60; 100
Hardernberg, Karl August von, 67
Harding, Warren G., 329; 330
Harriman, Averell, 376; 408; 567; 590; 596
Harrison, Benjamin, 466; 575
Hatzfeldt, conte, 159
Haussmann, Georges Eugene, 91
Havel, Vaclav, 661
Hayden, Tom, 582
Helsinki, 16; 452; 660-662; 672; 691
Hendrickson, Havid, 29; 740
Henric al V-lea, 107
Herriot, Edouard, 220; 248
Hesse-Kassel, 100
Hilsman, Roger, 568
Hindenburg, Paul von, 243
Hitler, Adolf, 121; 222; 226; 230; 248-257; 259; 261-268; 270-277; 292-297; 299; 301-321; 324; 332; 335; 337; 338; 340; 342-345; 347; 348; 351; 356; 359; 361; 363; 368; 369; 372; 374; 376; 378; 381; 387; 396; 434; 439; 464; 469; 704
Ho Chi Minh, 558; 563; 575; 578; 590; 592; 603; 606
Hoare, Samuel, 261; 262
Hoffmann, Max, 225
Hoffmann, Stanley, 670
Holstein, Friedrich von, 157
Honecker, Erich, 692
Hoover, Herbert, 42
Hopkins, Harry, 349; 361; 366; 378-380; 390; 679
Hossbach, Friedrich, 270
House, Edward, 192; 194; 206; 222; 335; 740
Howe, Geoffrey, 679
Hruşciov, Nikita, 163; 416; 441; 451; 453-457; 470; 474; 478; 482; 484; 485; 491; 494-508; 510-512; 515-517; 519; 522; 523; 528; 561; 562; 613; 640; 641; 660; 666; 686; 688; 692; 693
Hübner, Joseph, 90; 91; 94
Hull, Cordell, 333; 341; 350; 353; 354; 358; 543
Hussein, rege al Iordaniei, 462; 643
Hussein, Sadam, 415; 477

Iacob al II-lea, rege al Angliei, 61
Ignatiev, Nikolai, 130; 131
India, 21; 23; 86; 121; 124; 129; 146; 151; 202; 457; 460; 490-492; 555; 620; 722
Indochina, 427; 429; 430; 445; 449; 525; 540; 543-555; 559; 561; 563; 564; 566; 567; 569; 575; 578; 587; 603-606; 608; 609; 611; 613; 615; 627; 634; 637; 674
Indonezia, 551; 552; 555; 608
Iordania, 462; 643
Irak, 261; 395; 457; 460; 472; 477
Iran, 395; 457; 458
Islanda, 343; 344
Israel, 248; 460; 461; 469; 643
Italia, 32; 35; 49; 64; 68; 80; 81; 84; 86; 87; 92; 94; 95; 99; 100; 105; 108; 113; 126; 136; 137; 152; 159; 162; 163; 175;

189; 194; 199; 200; 216; 238; 239; 244; 259; 260-263; 267; 269; 274; 294; 297; 313; 316; 337; 344; 345; 355; 356; 359; 379; 381; 391-393; 435; 464; 697
Iugoslavia, 102; 299; 319; 322; 364; 389; 396; 482; 490; 491

Jackson, Henry, 649; 650; 653; 654; 656-659
Jameson, Leander S., 157
Jansenius (Cornelius Otto Jansen), 54; 55
Japonia, 21-23; 32; 35; 36; 42; 147; 149; 160; 161; 164; 207; 216; 244; 249; 250; 312-314; 316; 320; 322; 328; 332; 334; 337; 339; 344; 345; 359; 370; 384; 393; 415-417; 421; 429; 432; 540; 547; 552; 614; 705; 712; 719-722
Jaruzelski, Wojciech, 690; 691
Jdanov, Andrei, 389; 457
Jefferson, Thomas, 26; 28; 29; 34; 39; 410; 740
Johnson, Andrew, 31; 32
Johnson, Hugh S., 342
Johnson, Louis, 403
Johnson, Lyndon B., 509; 542; 547; 559; 561; 565; 566; 572-586; 588-591; 596; 599; 603; 647; 679
Jukov, Gheorghi, 367, 454

Kádár, Janos, 490; 494
Kaganovici, Lazar, 368; 436; 454; 484
Kant, Immanuel, 74
Katkov, Mihail, 122
Katyn, 356; 362
Kaufmann, Konstantin, 130; 149
Kellogg, Frank Billings, 16; 244; 245; 294; 328-330; 332
Kennan, George, 123; 126; 154; 229; 385; 389; 393; 394; 398-400; 407; 408; 413; 447; 448; 476; 481; 491; 508; 538; 622; 690; 698
Kennedy, John F., 17; 373; 508-513; 515; 519; 523; 524; 533-538; 542; 547; 557-570; 572; 573; 577; 582; 583; 589; 610; 615; 653; 723
Kerr, Philip, 202
Keynes, John Maynard, 223
Kim Il Sung, 416; 423
Kipling, Rudyard, 36
Kissinger, Henry A., 13
Kliucevski, Vasili, 120
Knox, Philander Chase, 46
Kohl, Helmut, 677; 715
Kohler, Foy, 491
Kosîghin, Aleksei, 651; 693
Kostov, Traicio, 482
Kovacz, Bela, 488
Kozlov, Frol, 505
Krivoşein, Aleksandr, 184; 185
Krüger, Paul, 157
Kuweit, 261

Lafontaine, Oskar, 676
Laibach, 77; 78; 127; 132
Lake, Anthony, 594
Lamartine, Alphonse de, 90
Lamsdorff, Vladimir, 148; 154
Lansdowne, Henry Charles Keith Petty-Fitzmaurice, lord, 159-161
Lansing, Robert, 467
Laos, 544; 545; 562-565; 592; 603; 606
Lattre de Tassigny, Jean-Marie-Gabriel de, 564
Laval, Pierre, 259-262
Le Duc Tho, 595-598; 600; 601
Leahy, William D., 378; 379
Legvold, Robert, 295
Lenin, V. I., 200; 224-227; 294; 481; 684; 694
Lesseps, Ferdinand de, 463
Letonia, 305
Lewis, Anthony, 669
Lee Kuan Yew, 547
Liban, 473; 479; 535
Liddell Hart, B. H., 678
Lin Biao, 561; 576; 631
Lincoln, Abraham, 326; 346
Lindbergh, Charles A., 342
Lippmann, Walter, 406-408; 410; 412; 418; 476; 543; 580; 581
Liska, George, 679
Lituania, 305
Litvinov, Maxim, 295; 303

Lloyd George, David, 168; 188; 199; 200; 207; 208; 219; 224; 227-229; 232; 235
Lloyd, Selwyn, 522
Locarno, 238-248; 253; 261-268; 272; 274; 296; 333; 446; 717
Lodge, Henry Cabot, 35; 570
Loftus, Augustus, 129
Londra, 76; 79; 97; 127; 130; 131; 153; 159; 161; 163; 170; 192; 195; 200; 262; 269; 270; 273; 276; 297; 306; 310; 314; 323; 351; 353; 358; 363; 365; 368; 377; 378; 380; 384; 464-469; 501; 521; 551; 669
Longworth, Alice Roosevelt, 342
Lorena, 118; 123; 136; 154; 166; 189; 207; 309
Lovett, Robert, 408
Lublin, 363; 365
Luce, Henry, 462
Ludovic al XIII-lea, rege al Franței, 53
Ludovic al XIV-lea, rege al Franței, 57; 60-62; 110; 177
Ludovic al XVIII-lea, rege al Franței, 67
Ludovic al XVI-lea, rege al Franței, 123
Luxemburg, 101
Lynd, Staughton, 582

Maastricht, 536
MacArthur, Douglas, 416; 417; 420-425; 427; 428; 575; 579
MacDonald, Ramsey, 220; 248; 249; 254; 255
Mackinder, Halford, 708
Macmillan, Harold, 241; 452; 466; 491; 499; 501; 503; 504; 518-524; 532; 533
Madison, James, 27; 410; 411; 740
Mahan, Alfred Thayer, 32
Mailer, Norman, 618
Maiski, Ivan, 297; 358
Malaysia, 547; 548; 568
Malenkov, Gheorghi, 441; 445; 446; 454; 484; 688
Maleter, Pal, 490
Manciuria, 249; 332; 345; 395
Manila, 591
Mansfield, Mike, 557; 570; 585
Manteuffel, Otto von, 113
Mao Zedong, 419
Marcos, Ferdinand, 673
Marcovich, Herbert, 578
Marea Britanie, 15; 21; 26; 30-36; 43; 44; 62-65; 67; 68; 70; 71; 73; 75-87; 94-96; 98; 99; 101; 102; 105; 113; 117; 119; 123; 124; 126-129; 131; 132; 135-140; 143; 145; 150-165; 167-171; 176; 178; 180; 182-184; 186; 189; 190; 192; 193; 196; 198; 200-203; 205-209; 211; 212; 215; 217-223; 229-235; 237-240; 242; 243; 247; 249; 254-257; 259-270; 272; 274-277; 294; 299-306; 309-312; 314; 316; 319; 321; 328; 331; 338; 339; 341; 344; 348; 349; 351-353; 355; 357; 359; 362; 363; 365; 369; 370; 374; 377; 378; 380; 382; 383; 391; 395; 396; 401; 410; 419; 436; 444-446; 450; 457-462; 465-467; 469-479; 490; 491; 495; 497; 499; 502; 504; 516; 519; 520; 521; 523-525; 532; 533; 535; 536; 539; 542; 550; 551; 555; 634; 636; 641; 682; 697; 707; 715; 716; 717; 719
Maria Tereza, împărăteasă a Austriei, 308
Marlborough, John Churchill, duce de, 85
Maroc, 35; 152; 162; 163; 168; 180; 260; 463; 545
Marshall, George C., 224; 227; 355; 373; 390; 391; 396-398; 401; 411; 414; 426; 429; 432; 487; 565; 668; 703; 705; 708; 713
Marx, Karl, 252; 669
Masaryk, Jan, 401
Matsuoka, Yosuke, 322
Matthews, H. Freeman, 394; 395
McCarthy, Eugene, 575; 591
McCarthy, Joseph, 429
McCloy, John, 408; 585
McGovern, George, 591; 599; 600; 647
McNamara, Robert, 534; 561; 567; 570; 572; 573; 578
Meany, George, 650
Merchant, Livingston, 504
Metternich, Klemens von, 15; 67; 68; 71-77; 79-81; 84; 86-91; 93; 97; 102; 104; 106; 108-113; 118; 119; 123- 125; 127; 131; 132; 138; 181; 182; 302; 350; 725; 726

Mexic, 32; 105
Mikoian, Anastas, 484; 485; 488
Millerand, Alexandre, 219
Millis, Walter, 333
Mindszenty, Jozsef, 488; 490
Mitterand, François, 198; 677; 682
Miyazawa, Kiichi, 719
Mohamed Reza Pahlavi, Șah al Iranului, 665
Moldova, 80
Mollet, Guy, 464-466; 469-471; 473; 474; 478
Molotov, Veaceslav, 303-305; 313-320; 322-324; 349; 358-360; 362; 364; 368; 375; 376; 381; 384; 435; 436; 445; 449; 450; 454; 484
Moltke, Helmuth von, 176; 177; 187
Mongolia, 689
Monroe, James, 27; 30-33; 193; 204; 244; 318; 328; 330; 337; 707
Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron, 19; 58
Morgenthau, Hans, 582
Morgues, Mathieu de, 55
Moscova, 122; 226; 228; 245; 294; 297; 300; 304-306; 314; 315; 317; 318; 322; 344; 351; 358; 364-367; 369; 376; 378-380; 382; 385; 392-394; 401; 415; 417; 423; 434; 455; 458; 460; 467; 478; 481-484; 486-488; 491; 494; 496; 498; 502-504; 511; 512; 519; 523; 548; 610; 617; 621; 625-630; 633; 636; 639-644; 646; 647; 650; 652; 660; 669; 672; 687; 690-692; 709
Mossadegh, Muhammad, 457
Moyers, Bill, 599
München, 241; 262; 270; 272; 274-276; 293; 296; 297; 307; 335; 336
Muntenegru, 127
Murat, Joachim, 113
Murphy, Robert, 466
Mussolini, Benito, 259-262; 274; 330; 337-339; 464; 469

Nagy, Imre, 484-486; 488-490; 494
Napoleon al III-lea, împărat al Franței, 80; 81; 88-109; 113; 116; 131; 199; 269
Napoleon I, împărat al Franței, 27; 31; 64-68; 70; 73; 74; 75; 79
Nasser, Gamal Abdel, 458-466; 468-470; 472; 473; 475-477
Nehru, Jawaharlal, 492
Nesselrode, Karl Robert, conte, 148; 149
Ngo Dinh Diem, 554; 565
Ngo Dinh Nhu, 570
Nguyen Van Thieu, 590
Nicaragua, 517; 674; 685
Nicholson, Arthur, 171
Nicolae al II-lea, împărat al Rusiei, 147; 149; 150; 169; 184; 364; 481
Nicolae I, împărat al Rusiei, 73; 80; 86; 91; 113; 121; 133; 139; 380
Nicolson, Harold, 212
Nisa, 94
Nixon, Richard M., 35; 46; 106; 315; 329; 449; 476; 526; 527; 538; 547; 553; 587-607; 609; 612-617; 619-621; 624-660; 662; 668-672; 675; 681; 683; 687; 708
Noel-Baker, Philip, 248
Norris, Kathleen, 342
Norvegia, 257; 357
Noua Zeelandă, 550; 555
Nye, Gerald, 332; 333

Obruciov, Nikolai, 174; 175; 177; 185
Oder-Neisse, 383; 511; 639; 640
Olanda, 32; 49; 59; 60; 68; 84; 357; 589
Olney, Richard, 32
Orlando, Vittorio, 199; 200
Osgood, Robert, 679

Packard, David, 651
Paine, Thomas, 28
Pakistan, 460; 555; 620
Palmerston, Henry John Temple, lord, 80; 82-87; 93; 96; 126; 128; 138; 146; 151; 215; 302; 351; 521; 542; 566; 665; 726
Panama, 33
Paris, 17; 90; 92; 94; 95; 98; 113; 176; 177; 198-202; 207; 212; 244; 245; 256; 268; 310; 350; 385; 478; 507; 508; 526; 528; 531; 538; 553; 578; 595-597; 604-606; 701

Pascal, Blaise, 143
Paul-Boncour, Joseph, 249
Pavel I, împărat al Rusiei, 74
Pearl Harbor, 326; 345; 351; 352
Penkovski, Oleg, 510
Perkins, Frances, 362
Perle, Richard, 650
Perry, Mathieu, 22
Petru I, împărat al Rusiei, 481; 665; 684
Pham Van Dong, 575
Phipps, Eric Clare Edmund, 254
Piemont, 86
Pineau, Christian, 478
Pinochet Ugarte, Augusto, 673
Pitt, William (cel Tânăr), 48; 64-66; 68; 71; 74; 85; 189; 192; 200; 215; 344
Poincaré, Raymond, 233
Polk, James K., 31; 740
Polonia, 58; 92; 96; 147; 178; 190; 208; 210; 211; 219; 226; 227; 230; 237; 238; 245; 246; 258; 272; 273; 296; 297; 299-302; 304-306; 308; 309; 319; 321; 357; 367; 376; 379; 382; 389; 390; 392; 394; 448; 481-486; 489; 494; 514; 522; 639; 641; 660; 661; 691; 692; 710; 711; 716
Pompidou, Georges, 595
Potemkin, Grigori, 120
Potemkin, Vladimir, 297; 693
Potsdam, 350; 377; 380-384; 432; 442; 445; 447; 495
Praga, 51; 100; 272; 297; 354; 367; 398; 401
Priezac, Daniel de, 55
Prusia, 30; 58; 59; 64; 65; 69; 71; 73; 74; 81; 86; 89; 92; 95-101; 104-106; 108-113; 119; 133; 143; 156; 161; 208; 297; 439; 528

Radford, Arthur, 549-552
Rajk, Laszlo, 482
Rákosi, Máthyas, 484; 485
Rapacki, Adam, 448
Rapallo, 213; 227; 229; 232; 234; 294
Rathenau, Walther, 229; 243
Reagan, Ronald, 16; 550; 589; 620; 637; 652; 654; 659; 664; 666-675; 677-683; 686; 695-698; 708
Reitzler, Kurt, 157
Renania, 198; 205; 218; 232; 233; 238; 242; 247; 248; 263-267; 273
Renfield, Richard, 581
Reston, James, 562; 581
Reykjavik, 682; 689
Rhodes, Cecil, 157
Ribbentrop, Joachim von, 304; 305; 314; 316; 317; 319; 323; 359; 369
Richardson, Elliot, 630
Richelieu, Armand Jean du Plessis, duce de, 15; 20; 48; 50-57; 60; 62; 69; 70; 73; 93; 96; 98-100; 103-108; 112; 114; 117; 118; 160; 162; 171; 199; 268; 269; 292-294; 302; 307; 502; 504; 525; 526; 528; 537; 541; 566; 675; 705; 715; 716
Ridgway, Matthew, 427
Rockefeller, Nelson, 451; 628
Rogers, William P., 630; 642
Rokossovski, Konstantin, 483
România, 80; 102; 189; 208; 272; 296; 299; 313; 314; 358; 364; 381; 382; 384; 389; 392; 616
Roon, Albrecht Theodor Emil von, 116
Roosevelt, Franklin D., 16; 65; 272; 275; 325-327; 332-366; 368-378; 380; 392; 393; 407; 410; 414; 436; 443; 447; 455; 507; 537; 545; 574; 589; 645; 701; 708; 721; 723
Roosevelt, Theodore, 25; 33-43; 45; 46; 62; 138; 492; 613; 614; 620; 636; 668
Rostow, Walt, 566; 567
Ruhr, 198; 232; 233; 234; 237; 241
Runciman, Walter, lord, 272
Rusia, 21; 22; 30; 32; 35; 42; 58-60; 64; 65; 67; 68; 71; 73-76; 79-81; 84-87; 92; 94; 96; 101; 102; 104-106; 111-113; 117-141; 143; 145-156; 158; 160-164; 166-171; 174; 175; 178-186; 190; 196; 200; 209-211; 213; 219; 224-227; 236; 240; 258; 300; 307; 309; 312; 313; 316-318; 347; 350; 353; 368; 369; 374; 380; 384; 388; 394; 399; 409-411; 440; 444; 446; 470; 481; 488; 502; 510; 523; 539; 541; 634; 638; 664; 708-712; 715-718; 720-722
Rusk, Dean, 509-511; 543

Saar, 198; 242; 247
Sadat, Anwar, 248; 459-461; 465; 477; 643
Sahalin, 320; 365
Saint-Germain, 271
Salisbury, Harrison, 575
Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, lord, 131; 132; 135; 148; 150-152; 156-159
Samoa, 158
Samuel, Herbert, 257; 261
San Antonio, 579; 583; 584
San Stefano, 131
Sardinia, 94; 102
Savoia, 61; 94
Saxonia, 59; 61; 69; 233
Sazonov, Serghei, 169; 181; 183; 185
Schacht, Hjalmar, 268
Schlesinger, Arthur, Jr., 360
Schleswig-Holstein, 88; 97; 98; 100; 139
Schlieffen, Alfred von, 175-177; 186
Schmidt, Helmut, 675; 676
Schnurre, Karl, 304
Schulenburg, Friedrich von der, 304; 322-324
Schurman, Jacob, 42
Schuschnigg, Kurt von, 316
Schwarzenberg, Felix Furst zu, 91
Scioppius, Caspar, 52
Seeckt, Hans von, 227; 236
Serbia, 166; 167; 170; 180; 182; 185; 208; 307
Seward, William Henry, 32
Shanghai, 633; 634
Shaw, George Bernard, 20
Shultz, George, 625; 657; 674; 682
Silezia, 59; 69; 96; 206; 219; 226
Simon, John, 254
Singapore, 248; 557
Siria, 126; 338; 460; 477; 620; 641; 643; 644
Slansky, Rudolf, 482
Slovacia, 49; 208; 276; 710; 711; 716
Smith, Adam, 19
Snow, Edgar, 576; 631; 632
Solferino, 95
Soljeniţîn, Aleksandr, 656; 709
Somalia, 261; 704
Sonnenfeldt, Helmut, 660
Sonnino, Sidney, 199
Stalin, Iosif V., 65; 132; 147; 225; 226; 230; 259; 278; 292-310; 312-316; 318-324; 344; 347-353; 355-370; 372; 374-387; 389-393; 396-398; 401; 416-418; 423; 426; 430-438; 440-443; 445; 446; 448-455; 457; 481-485; 490; 496; 498; 508; 518; 519; 553; 583; 613; 621; 626; 641; 666; 670; 683; 684; 688; 708
Stalingrad, 351; 352; 357; 361; 368; 369
Statele Unite, 15-21; 23; 25-43; 45-47; 62; 65; 83; 87; 103; 147; 172; 191-198; 201; 203-206; 209; 210; 214; 216; 223; 236; 237; 240; 242; 272; 296; 312; 324; 325; 327-333; 335-337; 339-341; 343-346; 348-355; 359; 360; 365; 366; 370; 380; 393-402; 404-413; 415-420; 428-433; 445; 450; 469-471; 491-493; 499-502; 507-509; 522-533; 537-546; 551-555; 557-559; 563-584; 587-590; 595-605; 608-613; 615-621; 628; 630-633; 640-643; 648-655; 662-665; 668; 672-676; 683; 689; 698; 701; 703-710; 712-716; 720-727
Stern-Rubarth, Edgar, 247
Stettinius, Edward R., 384
Stimson, Henry L., 330; 332
Stoessel, Walter, 632
Stolîpin, Piotr, 149
Stresa, 259; 260; 261; 262
Stresemann, Gustav, 231; 232; 234-243; 245-248; 253; 271
Sudan, 158; 461
Suedia, 32; 58; 60; 61; 64; 310; 319; 514
Suez, 138; 457; 458; 460; 462-464; 466; 468; 469; 472; 478; 483; 487; 491; 493; 520; 533; 620; 643; 699
Suslov, Mihail, 485; 488

Şepilov, Dmitri, 454; 462; 473
Şevarnadze, Eduard, 695; 697
Şuvalov, Piotr, 127; 130; 131; 133; 134

Taft, Robert A., 38
Taft, William Howard, 342

Taiwan, 419, 420; 422; 424; 462; 629; 633
Talleyrand, Charles de, 67; 71; 74; 81; 350
Tardieu, André, 201; 202; 206; 222
Taussig, Charles, 354
Taylor, A. J. P., 306
Taylor, Maxwell, 566; 567; 575
Teheran, 361-363; 370; 373
Thailanda, 543; 547; 551; 555; 558; 562; 563; 566
Thatcher, Margaret, 128; 520; 682; 683
Thiers, Adolphe, 99; 100
Thompson, Llewllyn, 491; 496; 501; 511
Tisza, Ştefan, 182
Tito, Josip Broz, 481-483; 548
Titulescu, Nicolae, 267
Tocqueville, Alexis de, 485
Tracy, Benjamin, 32
Trianon, 271
Troppau, 77; 78; 127
Troţki, Leon, 224; 225
Truman, Harry S., 373-375; 377; 378; 380-386; 392; 396-398; 401; 409-412; 415-429; 433; 436; 438; 445; 458; 516; 533; 540; 541; 544-547; 560; 565; 579; 583; 645; 670; 701; 713
Tucker, Richard, 29; 740
Tunisia, 545
Turcia, 32; 80; 120; 127; 128; 131-133; 147; 152; 169; 174; 226; 319; 380; 395; 396; 411; 419; 458; 460; 540; 709

Ţările de Jos, 51; 61; 73; 85; 184; 707

Ucraina, 64; 369; 709
Ungaria, 32; 49; 131; 149; 152; 173; 175; 181; 210; 216; 273; 364; 381; 384; 389; 474; 475; 478; 480-487; 489-494; 496; 517; 519; 690-692; 710; 711; 716
Uniunea Sovietică, vezi URSS
Unkiar Skelessi, 147
URSS, 19; 23; 74; 106; 121; 123; 150; 170; 198; 216-218; 220; 223; 224; 226-230; 234; 236; 245; 259; 269; 270; 272; 274; 277; 293-307; 309-319; 321-324; 331; 343; 344; 347-352; 357-361; 364; 365; 368-370; 373-380; 382; 383; 386-394; 396; 397; 400; 402; 408; 410; 411; 414; 415; 417; 419; 423; 425; 426; 430; 431; 434; 437; 438; 442-447; 450-452; 454; 456; 457; 459; 460; 469; 473; 474; 478; 480; 481; 483; 484; 487; 489; 492-497; 501; 503; 508; 510; 513; 515; 517; 519; 522; 523; 528; 532; 537; 538; 544; 546; 552; 553; 561; 576; 593; 608; 610; 613; 614; 617; 620; 621; 623; 625-631; 634-636; 639; 641-645; 647; 650-652; 654-662; 665; 666; 668; 669; 672; 676; 678; 680; 682-685; 688-698; 702; 703; 708; 719

Valahia, 80
Vance, Cyrus, 596
Vandenberg, Arthur, 338; 342; 396
Varga, Evgheni, 433
Varşovia, 226; 305; 309; 393; 398; 484; 485; 487-489; 494; 626; 629; 632; 689; 692
Vattel, Emmerich de, 58
Veneţia, 95; 96; 98
Verona, 77; 127; 132
Versailles, 23; 70; 71; 101; 188; 197; 198; 200; 203; 204; 206; 207; 209-213; 215-219; 221-224; 227; 229; 231-243; 246-248; 250-255; 259; 260; 262; 263; 266-268; 271; 274-277; 296; 297; 301; 302; 306; 316; 318; 327; 330; 331; 333; 381; 467; 701
Verşinin, Konstantin, 386
Victor Emmanuel, rege al Italiei, 262
Victoria, regină a Angliei, 19; 36; 41; 83; 128; 164; 197; 262; 354; 420; 543; 607; 698; 701; 704
Viena, 19; 21; 23; 66-72; 79-81; 87; 89-91; 93; 96; 99; 100; 103; 104; 109-112; 118; 119; 124; 128; 132; 138; 153; 171; 182; 196; 197; 200; 205; 207; 209; 211; 279; 354; 367; 439; 442; 508; 510; 523; 562; 651; 701; 702; 705
Vietnam, 354; 410-412; 418-420; 423; 429; 469; 479; 526; 540; 541; 544; 545; 549; 552; 554; 556-560; 562; 565-577; 579-582; 585; 587-593; 595; 599-602; 605-610; 612; 615-621; 624;

625; 634; 635; 637; 638; 645-647; 658; 659; 668; 674; 685; 690; 697; 698; 699; 704; 719
Vietnam, Republica (Vietnamul de Sud), 554-556; 558; 561-565; 567; 569-571; 573; 575; 576; 581; 585; 591; 592; 594; 599; 601-603; 606-608
Vietnam, Republica Democratică (Vietnamul de Nord), 530; 553; 554; 561; 562; 575; 576; 579; 585; 605; 606
Vîșinski, Andrei 323
Volkogonov, Dmitri, 321
Voltaire, 58; 74

Walesa, Lech, 661
Walewski, Alexandre, 98
Wallace, Henry, 393; 407; 410-412; 618; 717
Walpole, Robert, 86
Walsh, Thomas J., 245
Walters, Verono, 596
Washington, 32; 36; 193; 198; 315; 328; 331; 334; 338; 342; 349; 351; 357; 358; 359; 373; 377; 393; 420; 423; 429; 463; 478; 501; 504; 509; 512; 513; 524; 538; 547; 569; 578; 594; 625; 628; 631; 635; 639; 642; 643; 650; 657; 684; 687; 722; 740
Washington, George, 27; 40
Webster, Charles, 208
Weimar, 235; 274
Wellington, Arthur Wellesley, duce de, 74
Wilhelm al II-lea, împărat al Germaniei, 41; 144; 152; 153; 155; 156; 163; 169; 180
Wilhelm I, împărat al Germaniei, 101; 144
William al III-lea, rege al Angliei, 60; 85; 705
Willkie, Wendell, 341
Wilson, Henry, 614
Wilson, Woodrow, 16; 17; 19; 25; 26; 34; 36-47; 68; 72; 73; 78; 137; 138; 191-196; 198-209; 212; 214; 215; 223; 240; 326; 332; 335; 341-343; 359; 369; 396; 404; 467; 492; 537; 539; 569; 613-615; 645-647; 668; 670; 673; 701; 703; 704, 705; 707; 715; 716; 717
Wirth, Joseph, 246
Witte, Serghei, 147; 150
Wohlstetter, Albert, 622
Wood, Robert E., 342
Württemberg, 69; 100

Xuan Thuy, 596; 597

Yalta, 349; 361; 364; 365-367; 370; 373; 380; 382; 385; 432; 545; 692
Yemen, 477; 610

Zair, 702
Zanzibar, 153
Zhou Enlai, 626; 633; 635

Henry Kissinger
DIPLOMAȚIA

Henry Kissinger a îndeplinit funcţia de consilier pentru securitate naţională şi secretar de stat (sub administraţia Nixon). În anul 1973 a primit premiul **Nobel** pentru pace. A fost profesor la Universitatea Harvard.
Este autorul unor lucrări de politologie şi istorie a diplomaţiei, precum şi al unor Memorii de mare interes pentru studiul politicii mondiale din a doua jumătate a secolului XX.

Oscilând între o prezentare generală şi una detaliată a negocierilor pe care le-a avut cu liderii din întreaga lume, **Henry Kissinger** descrie modul în care arta diplomaţiei a creat lumea în care trăim şi măsura în care politica externă a Americii a fost total diferită de cea a altor naţiuni. ***Diplomaţia***, o carte strălucită, controversată şi foarte incisivă, reprezintă încununarea unei cariere diplomatice. Este o lectură obligatorie pentru toţi cei interesaţi de forţele care au modelat lumea de astăzi şi o vor prefigura pe cea de mâine.

„***Diplomaţia***, *opus magnum* al lui Kissinger ... distilează înţelepciunea experienţei sale politice, academice şi practice."
Martin Evans, *The Times*

„Trebuie să acordăm atenţie punctelor de vedere ale lui Kissinger ... Istoria lui este fascinantă datorită concluziilor lui ... Întrebările pe care le impun concluziile lui sunt tot atât de provocatoare ca înseşi concluziile."
The Economist

ISBN 978-973-571-761-2
9 789735 717612

www.all.ro